

RECEIVED
1967
10/11

Handwritten scribbles

10-67

Handwritten scribbles

25-1-11

2 400 50

MADE IN SPAIN

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32

R. 7-161

ROMANARVM

ANTIQVITATVM

LIBRI DECEM

EX VARIIS SCRIPTORIBVS

*summa fide singularique diligentia
collecti*

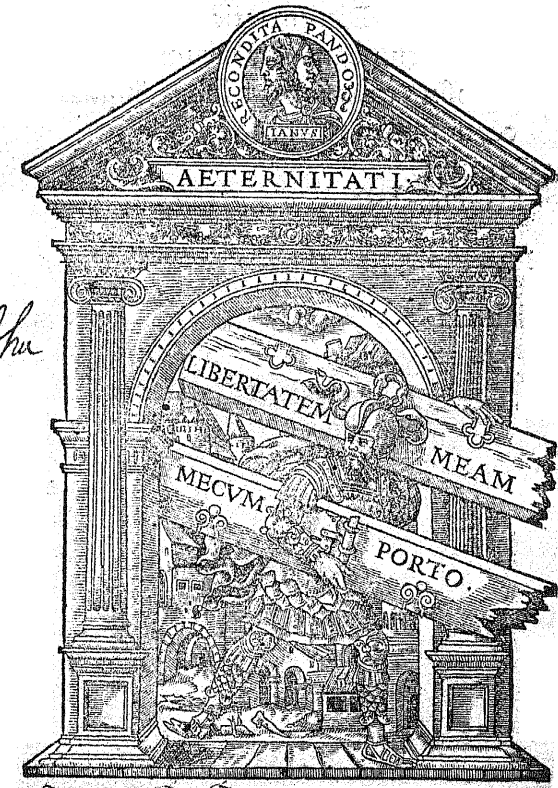
A

IOANNE ROSINO BARTHOLOMÆI

F. HENNACENSIS THURINGO. *Uethore Damnato*

*Cum exurgenti permissis
Cum INDICIBVS locupletissimis.*

Secunda editio.

*Doctor Abu
Mado*

LUGDUNI.

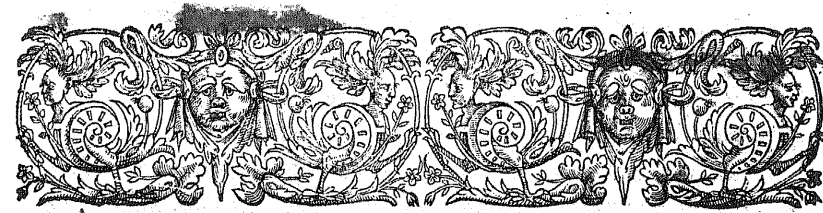
M. D. LXXXV.

INDEX LIBRORVM
DECIM.

- I. Liber est de Vrbe & populo Romano.
- II. De Dijs & Templis, Ædibus, Ædiculis, Aris Deorum.
- III. De Sacerdotijs.
- IV. De Annorum & Dierum ratione, & Diebus festis.
- V. De Ludis, Accumbendi & Discumbendi ratione, seu de Mensis, Vestimentis, Ritibus nuptiarum, & Deducendorum funerum.
- VI. De Comitijs.
- VII. De Magistratibus.
- IIIX. De Legibus.
- IX. De Iudicijs.
- X. De Militia.

ILLVSTRISS.
PRINCIPIBVS, AC
DOMINIS, DOMINIS
FRIDER. VVILHELMO
ET IOANNI,

DVCIBVS SAXONIÆ, COMITIBVS
Prouincialibus Thuringiæ, Marchionibus Mis-
niæ, &c. Dominis suis clementissimis.

U *N* has meas lucubrationes, Illustrissimi Principes, Domini clementissimi, hortatu amicorum in lucem dare vellem, & Patronum quærem, cuius illæ felicibus auspicijs tutius in manus hominum venirent, Vestra Illustræ Celsitudines occurrerunt, quas ego clementer huius foetus humilis clientis sui patrociniū sumpturas cōfidebam, & quorum etiam Celsitudinibus primitias studiorum meorum iure optimo deberi intelligebam.

*I*llustris est sententia summi Oratoris nostri Ciceronis: Non nobis solum natōs nos esse, sed ortus nostri partem patriam sibi vōdicare, partem parentes, partem amicos, qua monemur, ut in omnibus actionibus primū omnium patriæ nostræ utilitatem, salutem, & gloriam respiciamus. Nihil profectō incundius, atque magis ex voto accidere, nihil posset, quàm si aliquando mea opera patriæ meæ inseruienti facultas daretur, quod cū hactenus fieri nequiverit, volui tamē ad testandum animum meum hoc literarium munus VV. CC. patriæ meæ Principibus offerre. In ea enim terra, cui VV. CC. nunc præsumt, ego primū aërē hausi, & sacro baptismatis fonte à peccatis ablutus in cœtū Ecclesiæ, & numerum filiorum Dei receptus sum. Sub VV. CC. maioribus Illustrissimis & pientissimis Principibus prima literarum fundamenta. I sen-

naci & Vinariae ieci. VV. CC. Illustrissimi ~~Patris~~ Principis Optimi & Clementissimi beneficio & liberalitate studiorum cursum in illustri Academia Ienensi continuavi. Quorum igitur beneficijs hæc studia mea fideliter adiuta & prouecta sunt, ad eosdem etiam fructus eorum redire honestissimum esse iudicavi. Accedit hæc voluntas parentis mei charissimi, qui cum maximam vitæ suæ partem docendo & gubernando Scholas, & Ecclesias sub VV. CC. Maioribus, Auo, Patruo, ac Patre traxerit, vult & me, ceterosque liberos suos quoque erga VV. CC. gratos esse, atque eisdem, ubi requiritur, operam nostram addicere. Huius igitur piæ voluntati facere non possum, quin obsequar. Ad librum autem hunc, quod attinet, coniecti in eum sunt plerique veterum Romanorum mores, ritus & consuetudines: quæ tum ad religionem & Decorum cultum, tum ad politicam gubernationem, ac ad civilem, militaremque disciplinam pertinet, quantum quidem earum in veterum Scriptorum fragmentis hinc inde sparsarum, mediocri diligentia conquirere potui.

Neg. verò dubium est, maximam cognitionis harum rerum esse ad omne genus studiorum utilitatem. Si enim quis orationis Latinæ facultatem sibi comparare velit, ex veterum scriptis, & maxime Ciceronis nostri id faciat, necesse est. Hæc verò sine antiquitatis cognitione intelligere nemo poterit. Ad historia Romanæ lectionem earum scientiam requiri, inde manifestum est, quod pleraque ex antiquis Historiographis sint desumpta. Iuris autem & iustitiæ studiosis maxime necessariam hanc partem esse, tam manifestum est, ut de eo verba facere, aut præstantissimorum Iuriconsultorum testimonia adducere non habeam necesse. Quid verò, Theologi his studiis carere sine ullo detrimento possunt? Minimè. Plurima enim sacrarum literarum loca ab harum, & aliarum antiquitatum gnaro feliciter interpretari & explicari possunt, quam ab earundem ignaro. Et veterum Doctorum primitiua Ecclesiæ monumenta, quæ Theologo etiam cognoscenda sunt, quia ipsis cum Ethnicis pugnandum fuit, notis antiquitatis sunt refertissima. Non igitur inutile cuiquam videri debet, studium hoc, quod illis cognoscendis & colligendis impenditur.

Apud veteres quidem Romanos plurimi eruditione & prudentia clari & præstantes viri certatim hoc egerunt, ut veterum morum, rituum & ceremoniarum origines & causas scriptis comprehenderent, & posteritati proderent: quorum nomina apud Grammaticos antiquos, & alios Scriptores Miscellaneos passim reperiuntur, monumenta intercederunt. In primis autem Marcus Terentius Varro, cuius illustria Elogia apud Ciceronem, & illud lumen Ecclesiæ Aurelium Augustinum

num extant, tum alia de hac materia literis mādavit, tum quadraginta & unum libros Antiquitatum ad C. Iul. Cæsarem Pontificem Maximum scripsit, quos in res humanas diuinæque diuisit: ita quidem, ut in prioribus viginti quinque ageret de rebus humanis, sequentibus sedecim de rebus diuinis. Quid verò in singulis illis tractarit, ex eodem Augustino colligi aliquo modo, & intelligi potest. De libris quidem rerum humanarum obscura admodum sunt, quæ scribit: ita tamen, ut cognosci facile possit, egisse ipsum in ijs de ciuibus Romanis, eorum diuisionibus, de Patricijs & Plebeijs, Patronis, Clientibus, de Tribubus, Curijs, Classibus, & Centuriis: de Vrbe, de Senaculis, Rostris, Foris, Campis, & alijs edificijs: de anni ratione, mensibus, diebus, & eorum diuisionibus, fastis, nefastis, comitialibus, praliaribus: de pace & bello: de Comitijs, Magistratibus, legibus, iudicijs, ludis, & alijs. De libris autem rerum diuinarum clarius loquitur, cum docet, egisse Varro-nem, in primo earum libro generaliter de omnibus: in secundo, de Pontificibus: in tertio, de Auguribus; in quarto, de Quindecimviris sacrorum: in quinto, de sacellis: in sexto, de sacris adibus: in septimo, de locis religiosis: octauo, de ferijs: nono, de ludis Circensibus: decimo, de Scenicis: undecimo, de consecrationibus: duodecimo, de sacris priuatis: decimotertio, de publicis: decimoquarto, de Dijs certis: quintodecimo, de incertis: sextodecimo, de Dijs cunctis, tum de præcipuis, siue selectis. Ex quibus omnibus intelligi potest, quantam iacturam amissione eorum librorum fecerimus. Nihil enim præter pauca eorum fragmenta à Grammaticis passim citata restant, quæ unà cum ceteris eiusdem auctoris, & aliorum reliquijs collegit, & ante annos decem cum alijs harum rerum studiosis communicauit Antonius Ricobonus Rhodiginus. Et simile studium se habuisse Iustus Lipsius alicubi non obscure indicat.

Nos quidem etiam, ubi visum fuit, multa quæ apud Augustinum, Agellium, Macrobium, Festum, Nonium, Marcellum, & alios reperimus, his libris inseruimus. Post obitum Varronis, humaniores literæ & antiquitatis studia sensim labi cæperunt, & tandem prorsus iacuerunt, donec patrum nostrorum memoria Flavius Blondus Foroliuensis ea ex tenebris eruere, & ab interitu vindicare primus studuerit, cuius vestigia multi sunt secuti. Nostra verò tempestate, ubi omnia literarum & artium studia effloruerunt, plures etiam in hoc incubuerunt, ut antiquitatis studia quasi sepulta in vitam reuocarent, maxima cum industria sua laude: Quorum quidem mihi ista diligenter perquirenti, & inuestiganti quatuor videntur esse quasi classes, qui diuersa incedentes via omnes ad eundem tendunt finem. Alij enim vulgata veterum Scriptorum monumenta cum manuscriptis exemplaribus conferentes, illu-

EPIST. DEDIC.

striora illa reddunt, & multa antiquitatis vestigia è tenebris erunt, atq; in lucè proferunt. idq; nonnulli in uno aliquo & altero faciunt auctore: quidam passim varios scriptores perlustrantes modò huius, modò illius, ut quisque occurrit, locum quendam de vitio suspectum, rationibus in medium allatis corrigunt. Alij vetera monumenta, lapides, numismata, trophæa, ædificia, & alia inuestigant, & ita antiqua Romæ imaginem quasi ob oculos nobis ponere conantur.

Tertia classis eorum est, qui in veteri historia, & fastis restituendis laborant. Quorum Princeps fuit Carolus Sigonius, qui & in prioribus duabus classibus, & in sequenti etiam non fuit postremus. Quarta classis est eorum, qui singulas antiquitatis partes sibi explicandas & declarandas sumpserunt. Quorum quidem omnium conatus est laude dignissimus: quamvis alij alijs feliciter in proposito sint versati. Ex horum præcipuis ego tandè ea collegi, quæ videbantur esse notatu digniora, eaq; in unum quasi corpus contuli, non aliam ob causam, nisi ut iuniores quasi manu ducerem ad aliorum præstantium virorum scripta cognoscenda, & evolvenda: nullius, cuius ope usus essem, auctoris nomine prætermisso. Quos libros VV. CC. Illustrissimi Principes, Domini clementissimi inscribo, & quemadmodum antiqui solebant, L. M. D. D. humilimè petens, ut Illustres CC. VV. clientis sui munus clementer accipere, sibiq; me commendatum, habere velint. Deum oro ut Illustres CC. VV. Spiritu suo sancto regere, eisdem sapientiam & fortitudinem ad gubernationem, ad quam aliquando accessuri estis largiri, & diutissime nostræ patriæ incolumes servare velit. Ratis bonæ, Kal. Jan. inuentis anni ab Orbe redempto ∞ 10 XXC.

Vestrarum Illustriss. Celsitudinum

Subiectissimus atque humilimus cliens

IOANNES ROSINVS
Bartholomæi F. Isennacensis.

CLARIS

CLARISSIMO VIRO

ERVDITIONE ET VIRTVTIBVS OR-

NATISSIMO DOMINO, IOAN. THOMÆ FREIGIO

legum Doctore celeberrimo, & Gymnasij Altorphiani Re-

ctori dignissimo, Domino & Patrono suo summa
obseruantia colendo.

MITTO tandem, clarissime vir, Domine atque Patrone obseruande, iam diu promissos Antiquitatum libros, qui si probabuntur tibi, patiar sanè vt in lucem edantur, non tamen sine tua præfatione. Ego ingenue fateor me non præstitisse in ijs colligendis id, quod maximè volui. Qua in re multa me impediunt: laboriosa, in qua verfor functio, inopia librorum, quibus vti potuissem, & defuerunt nerui. Nosti autem, clarissime vir, quantis sumptibus, & quanta optimorum auctorum copia opus sit ijs, qui tanta clarissimorum & eruditissimorum virorum copia, aliquid lectione dignum in lucem volunt emittere. Sed si tamen vlla ad studiosos ex his libris accedet utilitas, id omne post Deum, parenti meo, charissimo, qui mihi præcipuus huius scriptionis auctor fuit, & T. Excellentie, qui me ad perfectionem & publicationem hortari nõ desijisti, acceptum ferent. Vtus sum nonnunquam consilio & auxilio tum aliorum eruditione præstantium virorum, D. Doctoris Oberti Giphani, D. Doctoris Simonis Ostermanni, & Magistri Ioannis Vuolfij Rectoris Scholæ Ratisbonensis, compatriis mei charissimis, tum etiam tuo. Atque vtinam licuisset mihi sapius cum viris illis clarissimis, quos nominavi, per literas conferre, vel etiam propius à T. E. disunctus fuisset, illustriora & ornatiores hæc in manus hominum exirent. Sed quia & T. E. & amici alij moram diutius ferre noluerunt, prodire tandem in scenam ausus sum, hac tamen conditione, vt T. E. huic factui non aliter atque proprio patrocinetur. Possunt autè ea quæ defunt facile à quouis, qui in lectione veterum Scriptorum, & Philologorum versatur, suis locis addi. Ipse enim volui hæc esse quasi rudimenta quædam & initia, ijs, qui porro Antiquitatem inquirere volent. Nec scribo viris doctis, verum iunioribus, versantibus in lectione Classicorum auctorum, quibus has explicationes non parum lucis præbere posse puto. Addo etiam eos, qui studiorum pueriliū informatores sunt, quibus recta institutio, & auctorum explicatio curæ quidem est, verum sumptus non suppetunt ad varia illa doctissimorum hominum monumenta, quibus hæc sparsim traduntur, coëmenda. Quòd ad Orthographiam attinet, discepsi aliquantum à more vulgi, secutus Aldi Manutij, Iusti Lipsij, & aliorum præcepta, & veterum monumentorum auctoritatè, non quòd

P R A E F A T I O.

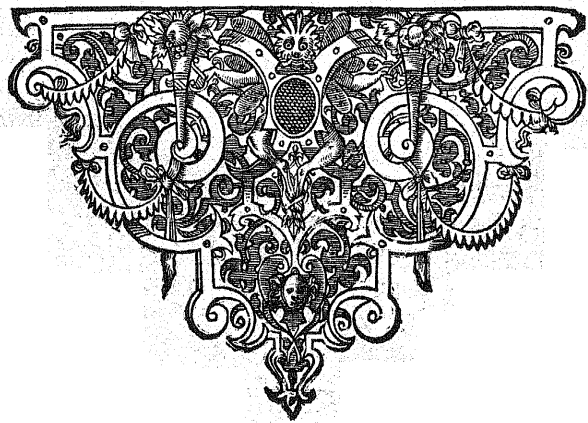
adeò sim nouitatis affectator : sed quòd mihi in rebus antiquis explicandis, Orthographiæ etiam antiqua ratione vt libuerit : alioqui nemini præscribo, vt eandem rationem sequatur. Valet in his tritū illud, Suum cuique pulchrum. Vbi tamē illi, quos modò nominauī, Orthographiæ Doctores firmis nituntur rationibus, in ijs nos non contemnendos, sed prauam potius consuetudinem abijciendam esse iudico. Stilus etiam est aliquanto humilior, puerilior, & magis humi serpit: id quod ego diuersè diuersorum auctorum, qui diuerso tempore floruerunt, lectioni tribuo, quos ego interdū sequi, ipforummet verbis recitatis, volui. Verūm si res probabūtur, de stilo non vsque adeò laboro: poterit eas quiuis, prout opus fuerit, elegantius & illustrius explicare, & auditoribus suis proponere. Ego verò sui rerum, quàm elegantie orationis studiosior. Deniq; si quid interdum minus diligēter & dilucidè explicauero: si ea, quorū meminisse maximè oportebat, tacitus præteriuero: si etiā in quibusdā palàm errauero, etiam atq; etiam beneuolos Lectores rogo, vt id corrigāt, & meminerint neminem adeò Lynceum esse, qui nō interdum vel in summa luce impingat. Dabo autem operam, si aliquando editio horum librorum iterari debeat, & vita mihi suppetet, ocium etiā à grauioribus studijs, quibus sum deditus, fuerit, vt grauiori adhibita lima, multa quæ iam desiderantur, addantur. Hęc ad te, vir clarissime, scribenda putauī, quæ vt locum apud te inuenire patiaris, meque, & studia mea commendata tibi habeas, vehementer etiam atque etiam rogo. Ratisbonæ anno Domini XIII. Kalend. Ianuarij, anno ineunte à nato Christo ∞ 10 XXCI.

T. Excellentiam

omni reuerentia colens atque obseruans

IOANNES ROSINVS.

IO AN.

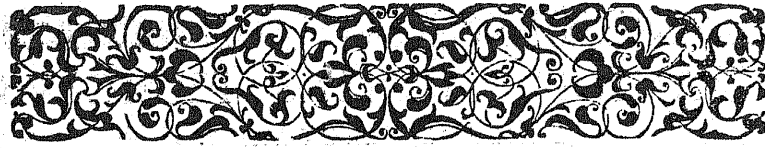

IOANNES THOMAS FREIGIUS

BENEVOLO LECTORI S. *Luther damnatus*

Diuvs AVGVSTINVS fertur tria videre cupijisse: nimirum Christum in carne, Paulum in cathedra, & Romam in flore. Quemadmodum autem ad Christum videndum satis est Patrem intueri, & oculos in cœlum attollere, quo ipse Christus orās attollebat, & nos attollere iussit: Pauli quoq; effigies in Actis Apostolicis, & ipsius Epistolis expressa est, nec ideò corporis viuif lineamenta magnopere requirenda videntur: ita Romæ vel antiquæ illius & florentis, vel eius quæ postea secuta est, videndæ cupiditas, satis quorundam eruditorum librorū lectione satari & restingui potest, vt nullam ideò longinquam aut periculosam peregrinationem suscipere necesse sit. Et memini illius temporis, quo mihi illa, quæ sparsim de Rom. antiquitatibus scripta extant, in vnum corpus congerenda existimaui, ac iam aliquouſque progressus, publica in Altorfianis Pægyricis declamatione illius rei prima lineamenta, quæ deinde viuis coloribus exprimerem & illustrarem, ducere & adumbrare conatus sum. Sed interea consilium docti viri & in antiquitate ista admodum periti: Ioannis Rosini, mihi ab ipso familiariter expositum, conatus meos retardauit. Eius enim singularis & præclara in eo genere opera iam posita, & ad finem tum temporis propemodum deducta, ita mihi placuit, vt illi auctor hortatorque fuerim ad ea quamprimum in studiosorum vtilitatem publicanda. Promisit ille quidem id se facturum, sed contra expectationē, voluntatēque meam diutius preffit, quàm studiosorum vtilitati conuenire putabam. Itaque paruit ille tandem meis aliorūque amicorū consilijs: quo factum est, vt literis bonis meritò gratulari queā, hunc insignē thesaurū à nouo nostræ ætatis Varone publicæ vtilitati non inuideri, sed omnium vsibus promptum apertumque exhiberi, & de quo antea sæpe sollicitèque cogitabam, antiquitatis cognitionem in quandam artis formam redigi. Spero enim futurum, vt inter artes liberales Grammaticam, Rhetoricam, Logicam, Arithmeticam, Geometriam, Musicam, Astronomiam, & alias, Antiquitatis cognitio pro arte reponatur: & omiſſis vanarum ac sophisticarum nugarum, (quæ religionem hodie etiam turbant) subtilitatibus, vel potius futilitatibus, in his rebus, quæ politica vitæ plus adiumenti afferunt, eruditorum hominum ingenia elaboratura sint: præsertim cum hæc antiquitatis cognitio ad omnia literarum genera tam expositas vtilitates, cum summa iucunditate coniunctas, habeat. Nec verò necesse est, vt prolixius exponam, quantum vtilitatis hæc ars habeat ad antiqua Poëtarum, Historicorum & Iureconsultorum scripta intelligenda, & interpretanda. Hæc enim omnibus nota & in confesso sunt. Iucunditas certe tanta est, vt ex omnibus studiorum generibus, (quæ tamen plurimum habent admistum suauitatis) nullum hoc genere antiquitatis cognoscendæ suauius, aut iucundius deprehenderim. Cum igitur in his Rosini libris verè rosea suauitate refertis, tantum vtilitatis & iucunditatis sit: te Lector beneuole (quamuis reuera, iuxta vetus prouerbiū, his libris vt vino vendibili, nulla suspēsa hedera opus sit) paucis affari & hortari volui, vt tam præclaris & Attico melle delatioribus laboribus faueas: & ad cæteras artes liberales Antiquitatis scientiam adiungas: in qua nullo cum periculo, aut itineris longinquitate tædiōve Romam eiusque magnificentiam, imò totam antiquitatē absens animi oculis tutissimè perillustrare potes. Bene vale, Lector beneuole, & nos studio tuo (vt hætenus fecisti) deinceps adiuua. Datum Kalen.

Septemb. anno 1710 LXXXI.

BENEVOLO LECTORI
SALVTEM.

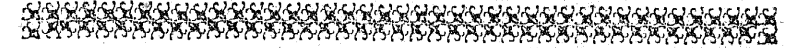

Si queris, benevole Lector, quæ causa mihi fuerint, hos de Romana Republica libros scribendi & in lucem emittendi, dicam. Non me mouit *xaxêyes*, vel insana quædam libido, quæ iam plures torquet, ut orbem vanis & nullius usus scriptis compleant, maximo cum detrimento totius Christianæ Republicæ. Quippe cum ijs nugis præla occupata sint, alij vtiliores libri lucem aspiciere nõ possunt, sed in tenebris latitare coguntur. Nec etiam mouit me leuis ambitio, nominis aliquam celebritatem & famam hoc labore aucupandi. Hoc enim si quærerem, stultus essem, qui eam materiam tractãdam susciperem, in qua multi excellentes viri summa industria laude hæcenus sunt versati. Sed vera causa fuit ardens studium de alijs bene merendi. Cum enim Dei providentia singulari demandatum mihi esset munus regendi iuniorum studia, esset h; in eo munere, præter alias lectiones epistola etiam Ciceronis, quas ad familiares scripsit, explicandæ, videbam multa in ijs esse, quæ sine historiæ & antiquitatum Romanarum cognitione intelligi non possent. Quoties enim quæso in ijs fit mentio Comitiorum? quoties Magistratuum, Consulium videlicet, Dictatorum, Tribunorũ, Proconsulium, Proprætorum, Proquestorum, &c. quoties ad leges Romanorum alluditur? quoties militaria vocabula occurrunt? & multa alia, quæ si quis expers historiæ legeret, non intelligi, sed totos epistolæ locos obscuriores esse facile animaduertebam. Optabam igitur extare aliquem librum, quo præcipuæ Romanæ antiquitates comprehenderentur, ut inuari eo discentes possent. Audieram quidem Paulum Manutium, virum eruditissimum, & totius antiquitatis peritissimum eiusmodi opus moliri, quod in decem libros distributurus, & in ijs omnes antiquitates scitu maximè necessarias, esset explicaturus. Quin & sextum ex illis librum, qui de legibus esset, iam dudum aspexisse lucem, erant qui dicerent. Ipse enim, ut verum fatear, non videram. Latrabar igitur vehementer, & gratulabar tum mihi, tum alijs studiosis, de ea vtilitate, quæ ex isto opere ad nos profectura videbatur. Sed quid sit? cum ea spe viuerem, afferitur nuncius de summi illius viri obitu: quo audito, dolui vehementer meam & aliorum studiorum vicem, qui isto thesuro nunc defraudatum iri videbamur. Incidebam postea à forte in Richardi Strheimij Baronis Austriæ librum de familijs, & gentibus Romanorum, in cuius præfatione meminit, se etiam de plurimis partib. Romanæ antiquitatis commentatum esse, nec dissimulat fore, ut ea aliquando edantur. Sic & Esronius, Professor Vitebergensis, in præfatione Commentarij ad Orationem Ciceronis pro Milone subindicat, se simile aliquod opus meditari. Sed ista omnia hæcenus frustra expectauimus. Cæpi igitur mecum cogitare, istorum summorum virorum exemplum sequi, & quid in tanto opere possem, mearum virium periculum facere. Et consilium de eo proposito à parente meo dilecto, & alijs doctissimis viris, quos mihi bene velle noueram, petij: qui omnes id vnicè probabant, & ut in ea re studiosis humaniorum literarum operam meam præstarem, me admonebant. Secutus sum eorum consilium, & primam diligenter qua sui de ordine rerum quas tractaturus essem, & ex quibus ista auctoribus colligenda essent: inueni, nisi fallor, ordinem huic materiæ conuenientissimum, at que auctores illos, in quibus præcipuum locum sibi vèdicant Historici, mihi non sine detrimento rei familiaris (cuius tamen curam publicæ vtilitati semper putavi postponendam) comparavi. Accidit deinde, ut recentiorum etiam quorundam Scriptorum copia mihi feret, qui de iisdem rebus, non tamen singulis, diligenter scripserant: quorum omnium catalogum toti operi præmisi, ut quibus auxilijs usus & adiutus essem, Lector scires. Atque hæc occasio mihi fuit scribendi. Nec verò dissimulandum hic est, quod cum in lectione librorum Caroli Sigonij de Iudicijs, & Nicolai Grucchi de Comitijs versarer, usque adeò mihi & diligentia eorum, & ordo placuerit, ut non dubitarem hos duos libros de Iudicijs & Comitijs, alterum quidem ex Caroli Sigonij, alterum ex Nicolai Grucchi monumentis totos describere, & in hoc opus referre: paucissimis quibusdam mutatis, & omiſſis tot testimonijs auctorum, quæ ipsi coaceruatum, non sine grauib. & iustis causis, adduxerant: alioqui nimium hi libri excreuissent. Quæ in re velim candidos Lectores meum consilium attendè considerare, nec nimium faciles ad damnandum, vel accusandum me plagij esse. Non enim mihi propositum fuit hac ratione eorum opera in manibus hominum excutere, id quod multis veteribus epitomarũ scriptoribus consilium fuisse, iam à pluribus proditum. Sed cum constitutum mihi esset, vno aliquo opere, si nõ omnes, at saltem præcipuas Romanæ Republicæ antiquitates comprehendere: illi autem, de quibus loquor, eruditissimi viri de his rebus omnium diligentissimè, & optimo ordine scripserunt, ita ut desperarem ego posse aliquid vtilius, & ordine meliori à me confici, volui iisdem verbis ea huic operi inserere, ne ijs, quibus bonæ literæ cura sunt, sumptus autem ad comparandos alios libros non suppetunt, tam optimarum rerum cognitione fraudarentur. Quos tamen oratos volo, ut hos duos libros, de Iudicijs videlicet & Comitijs, non pro meis, sed alterum pro Nicolai Grucchi, alterum pro Caroli

Sigo

EXPLICATIO NVMERORVM.

Sigonij habeant: ijsque pro ea voluntate atque industria, nostra studia iuuandi gratias maximas agant. Qui verò alia præstantissimorum virorum monumenta comparare sibi possunt, eos summopere adhortor. & moneo, ut his meis collectaneis, quæ in tenuioris fortuna hominum vsum cõscripsi, neglectis, illa potius diligenter euoluant. Hac ingenua confessione spero & candidos Lectores delectatum iri, & æquiores mihi futuros: atq; illos etiam ipsos, quos sepius nominavi, auctores, viros eruditissimos veniã facilius mihi daturos. Vellem autem maximè, ut hoc meo labore occasionem darem perito alicui istarum antiquitatum viro, quales Italia, Gallia, Belgica, & nostra etiam Germania plurimos habet, ut de his rebus diligentius, accuratius, atq; etiam, si videretur, conuenientiori ordine scriberet: laturus æquo animo, ut tum hi mei labores interciderent. Hæc de meo consilio paucis præfari volui. Cæterum cum plurimis numerorum notis in his libris vtendum mihi sit, & passim alibi etiam reperiantur, quæ fortasè non cuius sunt obuia, libet eas primum explicare, ac deinde operis initium facere.

EXPLICATIO NOTARVM NVMERORVM
veteribus vsitatarum, ex Paulo Manutio,
Iusto Lipsio, & alijs.

VETERES numerũ notas variarũt, primum quinto loco, deinde decimo, mox quinquagesimo, tum centesimo, eodem in reliquis ordine cõseruato, mutato numeri ipsius signo, quoties numerus à quinario ad duplum, & à duplo rursus ad quinarium peruenisset. Prima nota fuit *ı*. ea quinq; geminata facit *v*. Hæc nota duplicata facit *x*, quæ quinq; geminata facit *ı*. Hæc rursus duplicata facit *c*, & sic deinceps. *ı*. autem circumscriptum media lunula à latere sinistro, vel etiam interdum dextro, hoc modo *ı̄* vel *cı̄*, quod tamen rarius est, quinquaginta valet: ex illius notæ similitudine imperiti *ı̄* literã fecerunt: Hanc notã antiqui etiam sic scripserũt *ı̄*. Millenarium autem numerũ pingebant *ı̄*. vtrinq; lunula incluso *cı̄ı̄*. Ex qua nota vulgò natũm est, ut *m*. pro mille deprauatè scribatur. In lapidibus & libris antiquis millenarius numerus etiam sic notatur, *ı̄ı̄*. Atque id est, quod Priscianus ait libro de Põderibus & Mensuris, *x*. cı̄ı̄. cum scriptum, mille significare. Inueniuntur & hæ notæ in monumentis antiquis *𐌺𐌹*, quæ interpretatæ sunt, pro ratione adiunctarum linearum, & idem valent, atque si media lunula essent. Atque hæ notæ singule valebunt centum millia. Quod ne fingere videat, addam inſcriptionẽ quandam antiqui marmoris, in qua aliquot exẽpla harum notarũ extant: vñſtur illud marmor Romæ, & est huiusmodi:

P. DECIMI VS L. HEROS
MERVLA. MEDICVS
CLINICVS. CHIRVGVS
OCVLARIVS. VI. VIR
HIC PRO LIBERTATE DEDIT H-S. ııııı.
HIC PRO SE VIRATV IN REM P.
DEDIT H-S. ııııı.
HIC IN STATVVAS PONENDAS IN
ÆDEM HERCVLIS DEDIT H-S. 𐌺𐌹𐌺𐌹.
HIC IN VIAS STERNENDAS IN
PVBLICVM DEDIT H-S. 𐌺𐌹𐌺𐌹. ıııı. ııııı.

EXPLI

Elogia.

Urbs bonos, tuus est: per te namque illa reuixit
Cum Genio, Genij quæq; fuere prius.
Roma tibi grates ager, & benefacta Quirites
Agnoscent, Tiberim, quæ meminisse volo.
Quid superest huic ò monumentum ponite Patres,
Urbi qui Latia tot monumenta sacrat.

IN SYMBOLVM IOAN- NIS ROSINI.

Les? solamen adest. Gemis? en tibi gaudia præstò.
Scilicet IN SPINIS nata, Rosine ROSA.

Noribergæ pridie iduum Iunij,
Anno MDCCXI.

IOANNIS ROSINI ZATECENSIS,
SENATORIS, TVSTENSIS IN ROMAM
IOAN. ROSINI ISENNACENSIS.

Elegia,

A. D. CANDIDVM LECTOREM.

Inter quos colles strata fastigia Romæ,
Cincta suis muris, lapsæque cæta iacent
Urbs quot & hæc habuit cum thermis, flumina, pontes,
Templa, vias, portas, busta, theatra, Deos:
Qui cupis antiqua vestigia cernere molis,
Iura, Magistratus, arma, fora, atque togas:
Et, quibus ordinibus totum commissa per orbem
Prælia sint terra, ciuibus, acta mari:
Dum tibi colligit hæc sparsim dissecta Rosinus,
Quàm serie constent cuncta decente, vide.
Ut non Martigenum te gesta audire Quiritum,
Aspicere aut, sed eos inter adesse putēs.
Aurea seu niueæ tibi pingit secula pacis,
Albicat Idaliis gratior illa rosis.
Pro patria laudat seu fuscum Martis cruorem.
Purpureas vincunt vulnere pulchra rosas.
Cessit at hæc quorsum rerum consulta vetustas?
Aene adum vix est vel leuis umbra super.
Immensis structæ sunt lapsæ sumptibus arces,
In nihilum ac versa, namque fuere nihil.
Mæsis ubi creuit, tangebant astra Colossi,
Nunc ubi floruit Urbs, gramen, vè ante, viuet.

Annon

Elogia.

An non, Tarpeius vertex ubi splenduit, isto
Tollendis stat crux furibus alta iugos?
Quæque Patres ibant armisque, togæque potentes,
Agmina venduntur puluerulenta suum?
O faciem fragilem mutabilis Urbis & Orbis,
Spe citius sacrum concidit omne decus.
Nomina sola manent Heroum clara triumphis,
Per doctos neque sunt interitura viros.
Quæ dum sub patrio lustraueris omnia tecto,
Auctori grates, candidè Lector, age.
Texnit hoc inter Scholicos quod scripta labores,
Quæ parit à curis mente soluta quies.
At tibi cum tales det, Homonymè, Pallas odores,
Suauior es roseis, lane Rosine, rosis.
Fæturam verni pergas coluisse roseri,
Nobilius cedro nomen in orbe ferēs.
Si dedit ingenium iuuenile hanc stamine telam,
Qualia consilium quæso senile dabit.

IN EANDEM ROMAM PROCOPII
LVPACII PRAGENSIS SENATORIS
Tuftensis ad candidum Lectorem,
Epigramma.

Passa graueis quondam dominatrix Roma ruinas:
Hostica barbarie sceptræ gerente, fuit,
Quæ quidquid decoris Respublica, quidquid honesti,
Quidquid habet docti, conficere vna solet:
Et vastasset opes Urbis radicitus omnes,
Huic nisi Xcnemosyne fida tulisset opem,
Xcnemosyne reuehens in secula postera gentes,
Ad vitæque vocans oppida, regna, domus.
Talis in hoc spirat, post castum, & funera, Roma,
Cumque suis viuit ritibus vsque, libro:
Quem tibi dat nostri manus, & cura alia Rosini,
Sub cuius latitans nomine & omen inest:
Quippe bono ingenij, quo nil fœcundius horro,
Diuitis ille rosas parauit, atque serit.
Stat, quod struxit, opus durabile, Xusa, vigetque:
O felicem operam. Cætera tempus edit.

ΕΙΣ ΜΥΡΜΗΚΙΑΝ ΑΤ ΑΘΩΝ,
SIVE IN THESAVRVM ROMANA-
rum Antiquitatum doctissimi viri Ioan. Rosini.

Roma caput mundi veteri exornata decore,
Hoc libro rursus tollit astra caput.

XXI

Elogia.

Germano grates ergo iam dicito dignas,
 Germanos redamans, & pietate colas.
 Hactenus in lucem non ullus prodijt Auctor
 Ornarat qui sic mœnia celsa tua.
 Italus ingenio pollet, multoque decore
 Lucet, & excellit plurima regna simul.
 Sed nullus Romam tanto decorauit honore,
 Nec tanta cura cuncta notata dedit.
 Zeuxis, & insignis pictor cui patria Coss,
 Non tibi sic Romam pingere ab arte queunt,
 Ut liber hic præsens depingit cuncta vetusta,
 Romani prisca quæ tenuere patres.
 Quæ fuerint Urbis tanta primordia quondam,
 Creuerit & tandem qua ratione nimis,
 Tempia, Deosque simul cernes, quos ethnica Roma
 Sollicitè coluit numina vera putans,
 Aras cum sacris varijs, quæ turba peregit,
 Ut sic propitios posset habere Deos.
 Longa Sacerdotum prodibunt agmina, veste
 Qui varia induti Mystica sacra parant.
 Ordinibusque suis populus diuisus ad vnguem,
 Temporibus certis, quæ facienda facit.
 Auspex, atque Angur veniunt, volucresque futura,
 Quæ monstrant varijs gestibus atque modis.
 Dictator, Consul, Quæstor, Prætorque disertus,
 Innumerique alij, turba ministra simul.
 Armatus miles, curæ cui Martia castra,
 Et sæui bellique quid ad arma facit.
 Sed cesso hic numeris paucis comprehendere cuncta,
 Quæ grandiscribi vix poruere libro.
 Hic monumenta vides, multis quoque cognita nūquam,
 Qui sedem Romæ iam tenuere diu.
 Non fuit ignauus Monachus, nouus ille Leander,
 Qui scripsit fines Italæ terra tuos.
 Sed breuiter tantum descripsit pleraque prisca,
 Attingens, doctis quæ magè grata, minus
 Hic ordo melior multo, & quoque copiarum
 Maior, in antiquis quæ latuere libris.
 Hinc sibi Grammaticus, Medicus, doctusque Poeta,
 Historicusque grauis plurima sæpe petet.
 Quin & qui populo diuini dogmata verbi.
 Tradit, & exponit, quæ docuere patres.
 Nec minus & iuris sancti studiosus, & a qui
 Hinc sibi desumet munera grata crebro.

Nam

Elogia.

Nam leges veteres, quibus vsa est Roma vetusta,
 Hic liber explicuit dexteritate noua.
 Quod si nunc Varro, Latij decus, ipse videret,
 Atque alij veteres talia scripta noua:
 Attoniti certè, mirantes Teutona rura,
 Hæc gratis animis laudibus eueherent.
 Hoc ipsum facient, dubitet quis? tempore nostro.
 Ausonii quotquot pectora candida habent:
 Coget Amor patriæ, tanta hic quæ laude resulget,
 Atque vetustatis lumine ad astra micat.

IDEM IN EVNDEM THESAURVM ANTIQUITATVM ROMA- NARVM.

Thesaurum tantum quo vix mihi carior ullus,
 Tam profers promptus doctè Rosine citò?
 Qui paucos veteres nummos congesit in arcam,
 Occulit, & paucis promit, habetque sibi.
 Luce sacra tantum, celebrans conuiuia læta,
 Cognatis monstrat quæ tenet arca tenax.
 Usque ad eò metuit, ne quid decedat habentis
 Inuidus, & solus sic sibi grata tenet.
 Tu contra nimium largus, namque omnia pro mis
 Prisca Rosine simul, capsula prompta nimis.
 Prodigus es certe, profers simul omnia dona,
 Tempore quæ longo sunt tibi paria prius.
 Non cernis reliquos parcè reuoluit clara
 Prodere, nec cunctis aspicienda dare?
 Pariculas aliquis paucas de promptu, & inde
 Nomen habet magnum, quo super astra volat.
 Urbis opus scripsit, Roma loca prisca notauit
 Fabricius, quantum laudis & inde tulit?
 Sic alius Thermas descripsit, rudera dico
 Thermarum, & claret, nomina magna ferens.
 Sic alias partes alius collegit, & ornans
 Romam, percepit præmia lauta statim.
 Ast tu non famam quæris, nec præmia lauta,
 Sed prodesse studeas qua ratione potes.
 Dignus utroque tamen, nisi fallor, habebis utrumque;
 Semina largæ ferens, semina largæ metit.

IOANNES VVOLEFFIVS
 Rector Gymnasij Ratisbonensis.
 aucthorij Jannach (C. 3

Elogia.

M. MATTHIAS BERGIUS SCHOLAE
BRUNSVICENSIS AD D. CATHA-
rinam Rector, Ioanni Rosino. *Auctor damnatus*
suo S.D.

SIC aliquis lectam ripa Gangetide gemmam
Manus ab ignota cui dat amicus humo.
Exilit, & mira letus dulcedine, donum hoc
Fert simul inq; oculis in manibusque simul.
Sapius & visum nihilominus vsque reuisit:
Laticiasque animi vix caput ipse sui:
Ut mihi cum multis sunt gaudia mille datura
Promissa è pluteis dona Rosine tuis.
Dona quibus Latia simul, Argolicaq; daturus
Arte viaque noua lumen es historiae.
Sit tibi victura, vir nate ad maxima, fame
Gratia, proque aliis, proque bono hoc opere.
Utq; tibi est ceptum, bona publica sedulus augens
Usibus huiusce datam perge dicare minam.
At tu, quisquis eris Lector, monumenta Rosini
Hac cui consilium, forsue videnda dabit,
Dona agnosce Dei, qui tempora lumine nostra
Maiores ut superent lumina cuncta facit.
Elogiumque libro huic quadres iubet ipsa ferendo,
Auctorem hoc gratas carmine prosequitor.
Utilibus quicumque auget bona publica libris,
Huic verbis que bonis, re que sanete boni.

M. BARTOLOMAEVS ROSI-
NVS BARTHOLOMAEI F.

Sicut apis volitans altis in montibus Hible
Ex variis succos floribus ore trahit,
Collectosque sagax in concava vasa reponit,
Et mira dulces construit arte fauos.
Ex quibus humanis & cibus effluit vsibus aptus,
Qui quoque languenti saepe medela venit:
Sic frater lustrans veterum monumenta Rosinus
Excerptis multis optima quaeque libris,
In paucas redigens fere mille volumina chartas.
Exhibet in mira Dexteritatis opus.
Quod methodo facili scitu dignissima tradit,
Quod nihil omittit, dum breuitate vacat.
Quae tibi mille primis vix suffecere tabella,
Unicus haec tandem suggerit ille liber.
Quem tradit frater, magnis auctoribus vsus,

Consi-

Elogia.

Consilii quorum non meminisse piger.
Historici Latii quicquid memorabile narrant
In multis libris, pagina parua tenet,
Ergo si veteris cupias cognoscere Romae
Historias suauis, factaque magna Ducum,
Hunc studiosa cohors vigili lege mente libellum,
Cermine dum vestit prima iuuenta genas.
Corporis ac animi totos huc dirige nervos,
Et certè nullum tempus abibit iners.
Hinc referet multum fructus & laudis honorem,
Qui cupit Historici nomen habere sibi,
Hoc opus & studium Fratris doctissime lector
Non malè currentis consule quae so boni.
Care Rosine Vale, Frater me dilige Fratrem
Perge quod intracti currere laudis iter.

EPIGRAMMA AD CANDIDVM
LECTOREM.

SEdula sicut apis flores per lustrat oleres,
Collia quos vario prata colore ferunt,
At non cuncta tamen thyma, sed dulcissima solum
Carpit, & ex illis rosida mella facit:
Plurima sic doctus peragrans monumenta Rosinus
Romulidum historias quae exhibuere graues,
Lata velut per rura volans, per amenaque prata,
Dulce thymum legit sedulus instar apis,
Hoc in opus que tulit, stricto ceu vimine iunctum,
De Latio quicquid commemorasse iuuat.
Et sic quae innumeris comprehensa fuere libellis,
Unica, quam cernis, cuncta SYNOPSIS habet.
Ergo operam Auctoris digno complectere amore,
Et cupida lepidum mente reuolue librum.
Haud feret exiguos isthaec tibi lectio fructus,
Praemia see vigiliis grata laboris habet.

CONRADVS IVDEX CANTOR ET
Collega Gymnasii Ratisbonensis.

ALIVD.

IRrigua Verum veluti radice rosetum
Fragrantes dulci spargit odore rosas,
Quarum prudenti sapidos ratione liquores
Usibus impertit Pharma copula suis:
Doctrina celebris, sic & virtute Rosinus
Ingenii rosulas praebet opesque sui.

) (4

Elogia.

*Ergo vetustatis doctæ quicumque roseta
Constita odoratis poscis habere rosis.
Adsis, & docti rosei quæ roseta Rosini
Inspice, sunt Latius tota referta rosis.
Pluribus hoc nummis, multo que labore rosetum
Constitit, ast gemmis dignius æquoreis.
Climata cum patuli spargantur in omnia mundi
Ordine prudenter prisca roseta nouo:
Absint ergo sues, & iners hinc Zoilus absit,
Ne lacerent pensis rictibus illa suis.*

VVOLFFGANGVS SCHACHTNER
Collega Gymnasii Ratisbenensis.

ALIUD.

CArpe rosas rosei per amœna roseta Rosini
Lector: habent similes nulla roseta rosas
Hinc veteram ritus, iura, arma, statua Quintum,
Templa, Tribus, Urbem, fana profana, Deos:
Et quæ porrò inuat de rebus nosse Latinis,
Ordine succincto, perspicuoque vides.
Vade liber, dudum dignus prodire sub auras,
Dudum multorum dignus & ore legi.
Auctoris sed rara, tenaxque modestia, laudum
Immemor, hoc voluit nos spoliare bono.
Non tulit hoc Phœbus, Latia vetuere Camœna,
Deberi quæ aiunt hæc monumenta sibi.
Venit & Ausonia Genius Romanus ab Urbe
Huc ubi Rhegenas suscipit Ister aquas.
Mox subiens docti Musæum illustre Rosini,
Hunc cupide voluens surripit inde librum.
Anne (ait) Auctori tantummodo proderis vni?
A Eternâque latens nocte sepultus eris?
Non ita: late omnes orbis spargere per oras,
Pluribus ut deinceps utilis esse queas.
Hinc celebre insurget nomen per sæcra Rosino,
Ipsius & memori laude vigebit bonos.
Posthuma quæ egregios turba admirata labores,
Historicis primis adnumerabit eum.
Dixit, & ex illo commisit tempore prælo,
Nobileque in vulgus prodidit Auctor opus.
Quid, nisi quod grato spectari hæc tempore debent,
Restat? ut hinc Dominus præmia digna ferat.

DANIEL TANNER collaborans
in Gymnasio Ratisbonensi.

CATALOGVS AVCTORVM EX QVIBVS HOS DECEM LI- bros collegimus.

THEOLOGI.	Dionysius Halicarnassicus.	Claudius Minos.
Ambrosius.	Entropius.	Dionysius Lambinus.
Arnobius.	Flavius Vopiscus.	Dominicus Floccus Florenti- nus.
Aurelius Augustinus.	Herodianus.	Elias Vinetus.
Cyprianus.	Ioannes Xiphilinus.	Erasmus Roterodamus.
Lactantius.	Iulius Obsequens.	Flavius Vegetius Renatus.
Saluanus Malsiliensis Episco- pus.	Iulius Solinus.	Fulgentius Placides.
Tertullianus.	Liquus.	Georgius Fabricius.
IURIS CONSVLTI.	L. Iulius Florus.	Guilhelmus Brasicanus.
Aimarus Riuallius Allobrox.	Metalla Coruinus.	Guilhelmus Canterus.
Andreas Alciatus.	Metasthenes.	Helenius Acro.
Anronius Augustinus.	Paulus Orofius.	Henricus Glareanus.
Anronius Contius.	Plinius.	Hurbertus Goltzius.
Antonius Vacca.	Plinius iunior.	Hyginus.
Barnabas Brissonius.	Plutarchus.	Ianus Mellerus Palmerius.
Franciscus Balduinus.	Polybius.	Ioachimus Perionius.
Franciscus Horomanus.	Porcius Caro.	Ioannes Baptista Egnatius.
Franciscus Polletus.	P. Victor.	Ioannes Bodinus.
Jacobus Cuiusius.	Sallustius.	Ioannes Brodæus.
Jacobus Ræuardus.	Sext. Aurelius Victor.	Ioannes Goropius Becanus.
Institutiones Cajj.	Sex. Rufus.	Ioannes Ludouicus Viues.
Institutiones Iustiniani.	Suetonius Tranquillus.	Ioannes Sambucus.
Institutiones Theophili.	Trebullius Pollio.	Ioannes Thomas Freigius.
Institutiones Vlpiani.	Valerius Maximus.	Iosephus Scaliger.
Ioannes Crispinus.	Vellius Paterculus.	Iulius Cæsar Scaliger.
Ioannes Oldendorpius.	Xenophon.	Iustus Lipsius.
Marius Salamonijs.	Zonaras.	Læuius Torrentius.
Pandectæ Iuris ciuilis.	POETAE.	Laurentius Valla.
Pardulphus Prateius.	Ausonius.	Leonhardus Malaspina.
Petrus Pithæus.	Catullus.	Lilius Gregorius Gyraldus.
Philippus Broidæus.	Claudianus.	L. Fenestella.
Vdalricus Zafus.	Horatius.	L. Ioannes Scoppa.
MEDICI.	Iuuenalis.	Ludouicus Carrio.
Adrianus Iunius.	Martialis.	Macrobijus.
Casparus Peucerus.	Ouidius.	M. Antonius Muretus.
Galenus.	Plautus.	M. Terentius Varro.
Hieronymus Mercurialis.	Perfius.	M. Tul. Cicero.
Ioannes Baccius.	Propertius.	Nicolaus Grucchijs.
PHILOSOPHI.	Silius Italicus.	Nicolaus Perottus.
Aristoteles.	Terentius.	Nicolaus Marcellus.
Plato.	Tibullus.	Onuphrius Panuinius.
HISTORICI.	Virgilius.	Paulus Leopardus.
AElius Lampridius.	POLYHISTORES.	Paulus Manutius.
AElius Spartianus.	Adolphus Occo.	Paulus Marius.
Ammianus Marcellinus.	Adrianus Turnebus.	Petrus Menenius.
Appianus Alexandrinus.	AElius Donatus.	Petrus Ramus.
Berosus.	Agellius.	Pomponius Lætus.
C. Cornelius Tacitus.	Albricus.	Porphyrio.
C. Iul. Cæsar.	Aldus Manutius Aldi F.	Richardus Streinius Baro Au- strius.
Caius Sempronius.	Antonius Fauensis.	Seruius Honoratus.
Dio Cassius Nicæus.	Antonius Riccobonus Rho- diginus.	Sext. Pompeius Festus.
Diodorus Siculus.	Bartholomæus Marlianus.	Stephanus Pighius.
	Bernhardus Ganucci.	Theodorus Canterus.
	Carolus Sigonius.	FINIS.

INDEX MATERIARVM, QVAE SINGVLIS
LIBRIS ET CAPITIBVS
TRACTANTVR

- LIBRI I. DE VRBE ET
Populo capita sunt hæc:
CAPVT I. De Origine urbis Roma.
1 De Forma & magnitudine eius.
2 De Pomero. 4 De Monte Palatino.
3 De Monte Capitolino. 6 De Colle Quirinali.
7 De Monte Calio. 8 De Monte Esquilino.
9 De Monte Viminali. 10 De Monte Auentino.
11 De reliquis tribus Urbis collibus, colle Hortulorum, Ianiculo, & monte Vaticanus.
12 De urbis Romæ regionibus.
13 Descriptio 14. Urbis regionibus ex Onuph. Panu.
14 Explicatio quorundam vocabulorum, quorum in hac descriptione fit mentio, quæq; alibi non possunt commodè declarari.
15 De populo Romano, & eius prima diuisione, in Patres videlicet, seu Patricios, & Plebem.
16 De Patronis & Clientibus.
17 De tribus populi Romani ordinibus, Senatorio, Equestri, & Populari.
18 De Optimatibus & Popularibus.
19 Qui Nobiles, Noui, & Ignobiles fuerint.
20 De Libertis, & liberis, Ingenus.

- LIBRI II. DE DIIS
capita sunt hæc:
1 Vnde Deus dicatur, quid sit, & quot differentia Deorum apud Romanos fuerint.
2 Quid Templum, Fanum, Delubrum, Aedes, Aedicula, Ara, Locus.
3 Quid Visceribus sint, & de Iano.
4 De Saturno & Rheæ, Ops, Mater Deum, Dea Cybele.
5 De Ioue. 6 De Iunone.
7 De Appolline & Diana. 8 De Sole & Luna.
9 De Mercurio & Minerva.
10 De Marte, Bellona, Victoria, Nemese, Venere, Cupidine, Adonide & Crætijs.
11 De Libero Patre, seu Baccho, & Cerere.
12 De Volcano & Vesta. 13 De Neptuno.
14 De Genio, Penatibus & Laribus.
15 De Orco, seu Plutone, & reliquis Dijs inferorum, Parcis & Furijs.
16 De Fortuna. 17 De Dijs Indigetibus.
18 De ijs, propter quæ datur ascensus in caelum.
19 De Dijs Semonibus, seu minoribus, in quorum tutela homo esset.
20 De Dijs rusticis. 21 De alijs dijs miscellaneis.
22 De Dijs peregrinis.

- LIBRI III. DE SACERDOTIIS
capita sunt hæc:
1 De prima Latinarum religione.
2 De Lupercis Sacerdotibus, Papis Lycæi, vel Lunæ.

- 3 De Graeca Sacerdote Cereris.
4 De Potijs & Pinarijs Herculis Sacerdotibus.
5 De Regibus. 6 De fratribus Arnalibus.
7 De LX. Publicis Sacerdotibus.
8 De Auguribus & eorum collegio.
9 De Augurijs.
10 De Pullarijs, Exispicio & Tripudijs.
11 De Haruspicijs, & Haruspicina.
12 De Tribuno Celerum.
13 De Curionibus & Curione Maximo.
14 De Sodalibus Triijs.
15 De Flaminijs in genere.
16 De Flamine Diali. 17 De reliquis Flaminijs.
18 De consecratione Imperatorum Romanorum.
19 De Virginitate Festalibus.
20 De Salijs Palatinis & virginibus Saliaribus.
21 De Fecialibus & Patre Patriato.
22 De Pontificibus, & Pontifice Maximo.
23 De Salijs Collinis XII.
24 De XV. Viris sacris faciundis.
25 De Rege sacrorum, seu Rege sacrisaculo.
26 De Sacerdotibus feminis Bonæ Deæ.
27 De Gallis & Archigallo, Sacerdotibus Deæ Cybeles.
28 De VII. Viris Epulonum.
29 De Diumiuis adis locanda, faciunda, dedicanda, & Triumuiris adibus sacris incendio consumptis restituendis, & sacris conquirendis, donisq; persequendis.
30 De Pontificibus & Sacerdotibus Deorum singulorum.
31 De Ministris Sacerdotum populi Romani.
32 De vasis sacrificiorum. 33 De Sacrificijs.

- LIBRI IIII. DE ANNO,
Mensibus, & diebus Festis
capita sunt hæc:
1 De triplici Romanorum anno.
2 Kalendarium vetus Romanum e marmore descriptum.
3 De discrimine dierum apud Romanos.
4 De Kalendis, Nonis & Idibus.
5 De mense Ianuario & diebus in eo festis.
6 De Februario & festis in eo diebus.
7 De Marito. 8 De Aprili. 9 De Maio.
10 De Iunio. 11 De Iulio. 12 De Augusto.
13 De Septembri. 14 De Octobri.
15 De Nouembri. 16 De Decembri.
17 De diebus festis, non festo aut certo tempore celebratis.

- LIBRI V. DE LVDIS
capita sunt hæc:
1 De Ludis Romanorum, quidnam illi sint, & quæ eorum primus apud Romanos auctor.
2 De Ludorum diuisione.
3 Quis ludos exhiberet.
4 De loco, ubi ludis sint exhibiti. De Circo & circummaximo: Theatro & Amphitheatro.
5 Quinam fuerint ludi Scenici. 7 De Tragædia.
8 de Comædia, & eius à Tragædia differentiæ: de Cœburno item & Socco. 9 de Partibus Comædia.
10 de ornatu Scenæ atq; Saltationibus.
11 de Tibijs & earum differentijs.
12 Alia Ludorum diuisio. 13 de Ludis Megalensibus.
14 de Ludis Appollinaribus. 15 de Ludis funebribus.
16 de Ludis Plebeis. 17 de Ludis Romanis.
18 de Ludis Secularibus. 19 de Pompa ludorum.
De Mensis & Conuiujs Romanorum.
21 Quoties Romani singulis diebus cibum cœperint.
21 Quid ientaculum, prandium, merèda, cœna, comessatio.
22 Quomodo Rom. cibum cœperint, atq; de accumbendi & discumbendiratione.
23 de Partib. cœnæ. 24 de Populis & eorum mensuris.
De Vestibus.
25 de Vestibus Romanorum in genere.
26 de Toga, & eius multipli differentijs.
27 de Tunica. 28 de Trabea.
29 de Fœminarum vestibus. 30 de Calceis.
31 de Nuptijs Romanorum & ritibus in eis obseruatis.
32 de Diuortio uxorum delictis, & eorum pœnis, de Diuortio & Repudio.
33 de Sepulchris, & ratione deducendorum funerum.

- LIBRI VI. de Comitibus
capita sunt hæc:
1 Vnde dicantur Comitibus: quid & quotuplex ea sint, & quid Comitibus calata.
2 Quid sint Comitibus curiata, & quid, quoq; Curia.
3 de Quibus causis actum sit in comitijs Curiatis.
4 Quas personas Curiatibus comitijs interesse oportuerit.
5 de loco Curiatorum comitijs. 6 de tempore Curiatorum comitijs.
7 de modo Curiat. comitijs.
8 Quid sint comitijs Centuriata, & quid, quoq; Centuriata.
9 de Causis Centuriatorum comitijs.
10 de Personis, quarum interuentu comitijs Centuriata peragebantur.
11 de loco Centuriatorum comitijs. & de campo Martio.
12 de tempore Centuriatorum comitijs.
13 de modo Centuriatorum comitijs, & prius quidem de ijs, quæ ante comitijs obseruabantur.
14 de ijs, quæ in comitijs ipsis obseruabantur.
15 Quid sint comitijs Tributa, & quid, quoq; Tributa.
16 de Causis Tributorum comitijs.
17 de Personis, quarum interuentu comitijs Tributa peragebantur.
18 de loco Tributorum comitijs.
19 de tempore Tributorum comitijs.
20 de modo Tributorum comitijs.

- LIBRI VII. de Magistratibus
capita sunt hæc:
1 De Generibus Magistratuum.
2 de Varia diuisione Magistratuum Rom. (Rege).
3 Qui sint Magistratus maiores, & ordinarij: item de
4 de Praefecto, vel Tribuno scelerum.
5 de Senatoribus, eorum numero & lectione: qui sint maiorum, qui minorum gætijs, qui Patres Coscripti: quis Princeps Senatorum, & qui Pedarij Senatores.
6 de Senatu, & eius potestate: item per quos, more maiorum, quo loco & tempore Senatus habitus sit.

- LIB. VII. de Magistratibus
capita sunt hæc:
1 Quid lex sit, et quotuplex.

- 7 Quomodo sententia in Senatu & rogata, & disceptata fuerint, & de Senatus consultis.
8 de Candidatis. 9 de Consulibus.
10 de Censuribus. 11 de Praetoribus. 12 de Imp. Caesaribus, Augustis Donatis, Tribunicia potestate.
13 de Nobiliss. Caesaribus, vel Principibus iuuentutis.
14 de Praefecto Urbis.
15 Praefecto Urbis, absente ordinario Magistratu.
16 de Interreg. 17 de Dictatore.
18 de Magistro Equitum.
19 de Decemuiris legibus scribendis, consulari potestate.
20 de Tribunis militum, consulari potestate.
21 de Triumuiris Republica constituenda.
22 de Quæstoribus urbanis, vel ararij.
23 de Tribunis plebis. 24 de Aedilibus plebis.
25 de Aedilibus Curulibus, & Cerealibus.
26 de Curatoribus omnium Tribuum.
27 de Triumuiris Capitalibus. 28 de Triumuiris nocturnis, ualentidinis, & monetalibus, sine A. A. F. F.
29 de Quatuoruiris viarum curandarum, & Quinqueuiris cis uis Tiberim.
30 de Decemuiris alibus indicandis: itæ Centumuiris libris iudicandis. 31 de Praefectis ararij.
32 de Curatoribus operum publicorum, Curatoribus alneui Tiberis & cloacarum, & Curatoribus viarum singularium extra Urbem. 33 de Praefecto Praetorio.
34 de Praefecto frumenti populo diuidendi, & praefecto vigilum.
35 de Curatoribus, & Denunciatoribus, & regionibus, & Magistris viciorum regionum Urbis. 36 de Aduocato sisci.
De Magistratibus minoribus, extraordinarijs.
37 de Duumuiris perduellionis, & Quæstoribus patriiæ, vel rerum capitalium.
38 de Praefecto annonæ.
39 de Quinqueuiris: item Triumuiris mensarijs.
40 de Duumuiris Naualibus, Triumuiris, qui cœquiter inuenes idoneos ad arma ferenda, militibusq; facerent: ac de Quinqueuiris turrib. murisq; reficiendis.
41 de Triumuiris legendi Senatus, et Triumuiris recognoscendi turmas Equitum Romanorum.
De Magistratibus Prouincialibus.
42 de Proconsulibus. 43 De Propratoribus.
44 de Legatis Proconsulibus, et Propratoribus.
45 de Quæstoribus prouincialibus, et Proquæstoribus.
46 de Praefecto Aegypti, Praefectis Praefecturarum, Consularibus quatuor, qui per Italiam ius dicerent, et Iuridicis Italia. 47 de Triumuiris, Quinqueuiris, Septemuiris, ac Decemuiris coloniæ deducende.
48 de Quinqueuiris, Septemuiris, Vigintiuiris, agris dandis, attribuendis, Quinqueuiris, Quindectumuiris, agrorum metiendorum, diuidendorumq; ac Triumuiris, vel Quinqueuiris ad inspiciendos fines, litæq; dirimendas.
De Magistris Magistratuum populi Rom.
49 de Scribis, Accensis, Praeconibus, Lictoribus, Viatoribus et Carnificibus.

Index Lib. & cap.

- 2 Ratio rogandarum legum apud Romanos.
- 3 de Loco & tempore quibus leges latae sint, quibus de causis latae, & quae eorum sit potestas.
- 4 de Origine & processu iuris Romani.
- 5 de Iure Papiri, siue Legibus Regijs.
- 6 Leges xij. Tabularum cum brevis commentatione. Altera pars libri i & x. Antiq. Rom. reliquas Magistratum Rom. leges continens.
- 1 De legibus religionem spectantibus.
- 2 de Civitate & iure civium Rom.
- 3 de Legibus, quae de comitijs & coitionibus fuerunt.
- 4 de Senatu & Senatoribus. 5 de Magistratibus in genere, & Magistratibus maioribus. 6 de Magistratibus minoribus. 7 de Legibus earum vi & potestate, utem de Privilegijs. 8 de Provincijs earum; Rectoribus. 9 de Colonijs deducendis.
- 10 de Legib. agrarijs. 11 de Terminis, siue limitibus.
- 12 de Legib. frumentarijs. 13 de Legibus sumptuarijs.
- 14 de Re militari, ut in triumphis & bellis. (betis.
- 15 de Iure primato, & primatum de manumissione & libertate.
- 16 de Iure connubiorum, & maritandis ordinibus.
- 17 de Tutelis. 18 de Testamentis, heredibus, & legatis.
- 19 de Fideiussionibus, cessione bonorum, & furtis.
- 20 de Re nummaria, & fœnore. 21 de Iudicijs, domus et muneribus. 22 de Iudicijs.
- 23 de Criminibus publicis, et primam de Maiestate.
- 24 de Adulterio. 25 de Legibus inior Sicarios, et Legibus veneficij, et parricidij. 26 de Legibus falsi. 27 de Legibus de vi. 28 de Peculatu, residuis, et sacrilegio. 29 de Ambitu.
- 30 de Reputandis. 31 Aliae leges miscellaneae.
- L I B. I X. de Iudicijs capita sunt:
- 1 Iudicia in genere quid sint, et quomplacia apud Romanos fuerint.
- 2 Quid Privata Magistratum, siue Iudicum iudicia fuerint, et eorum causa.
- 3 de Causis sine controversis iudiciorum privatorum, quae de personis fuerunt. 4 de Causis sine controversis rerum, quae ad iudicia privata pertinerunt.
- 5 de Causis, siue controversis obligationum, quae ad iudicia privata pertinerunt. 6 de Ius dicentibus, siue de personis, quae ius dixerunt.
- 7 de Loco ubi iudicia exercebantur, videlicet de Foro, ac Basilicis, eorum situ et ornatu.
- 8 de Tribunali subsellij et sessionibus Iudicum, litigantium et testium.
- 9 de Tempore iudiciorum exercendorum.
- 10 de Legis actionibus, siue de exercenda iurisdictione, de vindicatione, et in iure cessione, emancipatione, adoptione, manumissione, postulatione, et datione tutoris, postulatione ac datione possessionis bonorum, atq; postulatione interditi cuiusq; interpositione.
- 11 De actionibus et earum multiplici differentia.
- 12 de in Ius vocatione, aditione actionis, et postulatione actionis, siue iudicij.
- 13 de intentione actionis, siue Ius.
- 14 de Iudicijs, de Iudice, et iudicio postulando, et dando: de Tribunali appellatione, et de testibus.
- 15 de Satisfactionibus, cum est. Ius, et iudicio faciundo.

- 16 de Sententiae latione, in integrum restitutione, additione, atq; iudicio calumniae et falsi. 17 Qua publica iudicia fuerint: nem de criminibus eorum, et poenis. 18 de Praetoribus, Quaestoribus, Iudicibus quaestionum, et alijs iudicibus. 19 de Exercutione iudicij, siue iustitiam actione, in ius va carione, postulatione, nominis delatione, citando accusatore et reo. 20 de Iudicijs legendis, formatione, reselectione, subformatione, et numero iudicum: nem qui, et quando iurati aut iniurati sederent. 21 de Prima actione, quaestionibus, testibus et tabulis. 22 de Accusatione, defensione et laudatione. 23 de Secunda actione, quae comperendatio dicta est, et de officio Quaestoris, dum causa agebatur. 24 de Latione sententiae, affirmatione Ius, & animadversione.
- 25 de Iudicio calumniae et perjuracionis. 26 Quae fuerint iudicia populi, & de criminibus, ac poenis eorumdem. 27 de Iudicijs curiatis. 28 Quorum iudicij Tribuitis, & Centuriatis actio fuerit, & quo ordine actum sit. 29 de Die accusationi dicenda, de citatione rei, triplici accusatione, angustione, & multa poenae irrogatione. 30 de Quarta accusatione & defensione, de die iudicio iudicanda, auxilijs eorum, & reo evocando. 31 de oratione ferenda iudicio faciundo, & animadversione: nem de cormentis in eculeo.
- L I B. X. de Militia capita sunt haec:
- 1 Quomodo Romani bellum hostibus induxerint.
- 2 de Ritibus ferendi foederis. 3 de Delectu militum, & sacramento militari. 4 de Legione & auxilijs, quod ius fuerit legionis. 5 de Parte legionis, ebor re, manipulo, turma, & decuria. 6 de Duce exercitus, Imperatore & Legato. 7 de Tribunis militum, & Centurionibus. 8 de alijs militaribus muneribus. 9 de Varijs militum ordinibus, generibus, & discrimibus. 10 de Varijs armorum appellationibus. 11 de Expeditione, quo ordine facta sit.
- 12 de Castrametatione, & castrorum morique.
- 13 de Disciplina castris Romanorum, & de vigilijs.
- 14 Instructio aciei, & eius partes, earumq; partium explicatio. 15 de Denotione suspensus pro exercitu: & de denotione exercitus hosti sit. 16 de Oppugnationibus urbium, & ijs quae ad oppugnationes requiruntur. 17 de Machinis bellicis ad oppugnationes urbium necessarijs, & Romanis vstratis: de balista, ariete, scorpione, &c. 18 de Evocatione Deorum tuelarium. 19 de Pratio navali, & rebus ad id necessarijs. 20 de Classe, & navibus, earumq; partibus & generibus. 21 de Animadversione in denotatos hostes. 22 de Discrimine inter colonias, municipia praefecturae, fora, & provincias. 23 de Ratione deducendarum coloniarum. 24 de Republica Coloniarum, municipiorum, Praefectarum, Fororum, & Provinciarum. 25 de Animadversione Rom. in milites delinquentes. 26 de Praemijs eorum, qui strenue rem gesserunt. 27 de Coronis militatibus, earumq; varijs generibus. 28 de Praemijs Imperatorum supplicatione, Triumphis, Ouatione. 29 de Triumpho maiori, spolijs, opimis arcubus triumphalibus, &c. 30 de Missione exercitus.

ANTIQUI.

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER PRIMVS,

DE VRBE ET POPVLO.

PRAEFATIO.

DE CAUSIS quae me mouerint, ut hoc de Republica Romana libros scriberem, in Epistola ad Lectorem factis dixi. Nunc ut initium fiat operis, libet pauca quaedam de ordine Librorum in medium afferre. Is vero hic est: Quicumque Rempublicam aliquam literis describendam sibi sumit, cum primum omnium de loco, ubi illa constituta sit dicere oportet. Quod nisi fiat, intelligi caetera, quod etiam in hoc primo libro, allatis praecipuis huius Populi diuisionibus & differentijs, summa diligentia facio. Iis cognitis, Instituta Populi consideranda. Illa vero versantur vel circa religionem, vel circa Reipublicae gubernationem. Secundo igitur huius Commentarij libro de Dijs, quos hic populus coluit, quibus de causis hoc vel illo nomine appellari, quae templa, aedes, aedicular, aras, &c. in eorum honorem aedificari, disfero. Inde libro tertio Deorum vel sacrorum Ministros describo. Cum vero multi etiam dies in honorem illorum Deorum festiue & celebriter fuerint peracti: de ijs, quos Romani festos habuerunt, quarto libro ago. Ad festos dies pertinent Ludi, quos quinto libro explico. Absoluta ad hunc modum tractatione de Religionem, Politiae descriptionem aggredior: ubi, cum praecipua ferè partes Reipublicae comitijs Populi sint peractae, de ijs primo loco, libro videlicet sexto ago. Magistratus postea libro septimo subiungo. Quae Leges huius Reipublicae, ad quarum normam ea gubernata est, fuerint, octauo libro trado. Gubernationis huius praxin, quae in iudicijs consistit, nono libro expono. Ita & Religionem & Reipublicae gubernationem explicata. Vrbe egredior, & quae instituta, qui ritus huius Populi circa rem militarem fuerint, oratione persequor: & sic hunc totum tractatum concludo. Haec de ordine. Nunc Deo benedicente, rem ipsam aggrediar, & de Vrbe, eiusque habitatoribus agam. In quo tractatu, praeter Veteres rei Romanae Scriptores, recentes etiam quosdam secutus sum, BARTHOLOMAEVM MARLIANVM, ONOPHRIVM PANVINIUM, GEORGIVM FABRICIVM, & CAROLOVM SIGONIVM, quod indicare hoc loco volui, ne si viderint Lectores multa hic ex istis, quos dixi autoribus desumpta esse, plagij me infimulent.

De origine vrbs Romae. C A P. I.

DE origine vrbs Romae, eius conditoribus, & nomine, variae & discrepantes sunt sententiae, quae à Lino & Plutarcho recitantur, atque refutantur, & ab Onophrio etiam Paninio initio librorum de Republica Romana breuiter recitantur, quas huc referre non est opus. Simplicissima autem, & vero maximè contentanea haec est: Condita esse urbem à Romulo Rheae Syluae filio, Numinis nepote, cuius profapia refertur ad Aeneam Troianum. Capta enim & diruta Troia, propter raptum Helenae, Aeneas cum patre An-

chise, & aliis sociis fuga sibi consuluit: & incolumis quidem à Græcis, quia autor Troianis red-
dendæ Helenæ fuerat, dimissus est post longam autem & diuturnam navigationem in Latium, quod est pars Italiae, ad Regem Latinum venit, ibiq; aliquandiu comoratus, accepta Regis Latinus filia Lavinia in matrimonium, post soceri obitum, hæres Regni relictus est. Sublato autem & ipso è rebus humanis, Ascanio filio, qui tamen nondum maturus imperio erat, Regnum auiturum; paternumque, ad puberem ætatem incolume mansit, & tutela matris, Lavinia stetit. Is vero Ascanius ubi ad maturam ætatem peruenit, abundante Lavinij multitudine, florentem atq; opulentam Urbem matri reliquit: nouam ipse aliam sub Albano monte condens, quæ à situ porrecta in dorso vrbs, Alba longa appellata est. Interfuerunt inter Lavinium conditum, & Albam longam coloniam deductam triginta fere anni. Initium regni Albani cepit anno post captam Troiam trigesimo secundo, ætatis Ascanij vigesimo quinto: à quo, ad Procum usque, vnde decem Reges præfuerunt Imperio Albano: quorum nomina apud Dionysium Halicarnassem recensentur hæc: 1. Syluius, successor Ascanij, regnavit annos 29. 2. Aeneas Syluius 31. 3. Latinus Syluius 31. 4. Alba 39. 5. Capetus, hunc quidam Atym dicunt, 26. 6. Capys 28. 7. Calpetus 13. 8. Tyberinus 8. 9. Agrippa 33. 10. Alladius, alij Romulum Syluium vocant, 19. 11. Auentinus 37. Post Auentium Procas rerum Albanarum potius est, & regnavit annos 13, relictis duobus filiis, Numitore & Amulio, quorum hic regnum quod Numitori fratri propter ætatem debebatur, fraude occupavit: & ne vindex Regni ex fratris genere oriretur, ac ipse Regno eiceretur, Rheam Syluiam filiam Numitoris, Vestæ sacerdotem consecrauit. Hæc perpetuæ virginitati deuota à Marte, vt fingunt aliqui, siue ab alio quodam, grauida facta, geminos procreauit pueros: Romulum scilicet ac Remum. Amulius igitur hac re cognita, Rheam Syluiam carceri includit, pueros exponi iubet, qui à Faustulo regij pecoris Magistro in ripa fluminis Tyberis reperi, inter Pastores, ab ipsius vxore Laurentia, quæ ob vulgatum corpus Lupa dicta fuit, educati sunt. Remus, ubi ætatem virilem est adeptus, captus à prædonibus, perductusq; ad Amulium patrum, Regem, accusatur, vt qui Numitoris greges abigere solitus sit. Itaque Numitori traditur, vt ipse de eo pro arbitrio pœnas sumat. Verum Remus, multis sermonibus vicissim habitis, & signis cognitis, nepos Numitoris agnitus est. Superuenit & Romulus cum Faustulo, auxilium fratri Remo laturus. Atq; hi omnes, coniuratione facta, ex inopinato Amulium obruunt, atque obruncant, regnumque auro Numitori restitunt. Anno huius secundo Romulus & Remus urbem Romam in eo loco, ubi expositi fuerant, (anno à capto illo 431. Olympiadis septimæ anno primo, anno mundi 3213. 11. Calend. Maij: siue, vt alij tradunt, anno mundi 3220. 21. die Aprilis) condiderunt. Exorto postea bello inter Romulum ac Remum de Imperio, Remus occiditur: Romulus ciuitati ac ciuibus Romanis nomen dedit. Liuius, Plutarchus, Dionysius Halicarnasens, Messala Coruinus, & Bartholomæus Marlianus, ex quo posteriora fere ad verbum descripti.

De forma & magnitudine vrbs Romæ. CAP. II.

REMISSA Numitori Albana re, vt iam dictum est, Romulus & Remus condiderunt urbem Romam, quæ postea Septicollis dicta fuit, quod septem montes muris suis com-
plexa sit. Non autem initio tam capax ea fuit. Romulus enim primùm eam quadratam condidit in monte Palatino, atque pomerio clausit. Ne autem qua vis externa Urbem adoriri posset, atque finitimi colles, hostium aliquando arces essent, ex quibus Romam vexarent, non quod iis locis indigeret, Capitolium primò, mox Quirinalem & Cælium colles, qui erant Vrbi viciniore, & ex quibus Vrbs ipsa magis oppugnari poterat, fossa, siue agger, aut muro firmavit, præsidioque locato, tanquam arces muniuit: cum nihilominus extra Vrbs ipsius mœnia pomeriumque essent, Paulò post Titus Tatius, Sabinorum Rex, cum à Romulo in prælio victus, & in Urbem receptus esset, veteris Vrbs. Pomerio Tarpeium montem adiunxit, cumque Sabinis, qui secum Romam commigrauerant, habitandum dedit, quem & ipse habitauit. Quirinalem quoque montem, addita custodia, firmavit: non tamen Vrbs pomerio inclusit.

Romulo sublato, Numa Pompilius 11. Rex, teste Dionysio, collem Quirinalem, qui à Tito Tatio custodia tantùm firmatus erat, Vrbs circuitu inclusit, & Pomerium protulit. Neque vero hac Vrbs capacitate reliqui Reges contenti fuerunt: quin nullus fuit, qui non Pomerium protulerit, & montem aliquem vel collem vrbi addendo, eam capaciore fecerit. Tullus enim Hostilius, Hosti F. Rex 111. Alba longa diruta, Albanisque in Urbem receptis, montem Cælium Pomerio addidit, eumque Albanis colendum assignauit. Quem tamen montem Ancum Martium 14. Regem Pomerio inclusisse Strabo vel L. Tarquinius Priscus, Tacitus produnt. Post hunc Ancus Martius, Numæ F. Rex 14. Politorio, Latinorū Vrbe excisa, Latinis in Urbem adscitis mourem Auentinum habitandum concessit, quem tamen vt omniosum Vrbs Pomerio non inclusit. Idem autem Rex fossas circum Urbem fecit, quæ Quiritiū appellatae sunt, & Ianiculum, quem, factò super Tiberim ponte sublicio, muro cinxerat, Vrbi addidit. Secutus eum L. Tarquinius, Damarati F. Priscus, Rex 15. Vrbs muros ruderibus, vilibusque structis ad eam diem ædificatos, primus cepit faxis magnis, Albano, Tiburtino, & Prænestino ad regulam formati extruere, quos Seruius Tullius Rex 16. perfecit. De hoc enim retum Romanarum Scri-
ptores

Ptores tradunt, quod Esquilias, Quirinalem & Viminalé, montes, Vrbs Pomerio addiderit, & Romanum aggerem, fossis & muro lapideo circumdederit. Tandem L. Tarquinius L. F. Superbus, Rex 17. immenso ab Oriente aggerem addito, Urbem tutiorem fecit. Et ad hunc quidem modum septem illi Reges Urbem amplificasse, à veteribus Scriptoribus traduntur: quanquam de nonnullis inter eos non conueniat. Libertate populi constituta, produntur L. Cornelius L. F. P. N. Sulla Felix Dictator, C. Iulius C. F. C. N. Cæsar, & Imperator Cæsar Diui F. C. N. Augustus, Vrbs ambitum adauxisse, Vrbsque Pomerium protulisse: quo verò modo, aut quo loco Vrbi addito, non exprimitur. Inter Imperatores Tiberius Claudius, Drusi F. Cæsar Augustus, Auentino monte, L. Domitius Aurelianus, Cæsar, Augustus, Campo Martio Pomerio inclusit: Flauius Constantinus Maximus, Augustus, Castro prætorio exciso, Vrbs ambitum ampliorem fecerunt. Hæc omnia proximè & diligenter adductis, plurimis veterum Scriptorum testimoniis, persequuntur Georgius Fabricius in sua Roma, & Onuphrius Panuinius libro 1. Commentariorum Reipublicæ Romanæ: vnde plenior eius rei cognitionem, qui his contentus non est, petere potest. Nos verò, his præmissis, ad reliqua accedemus: & cum mentio Pomerij, eiusque prolacionis facta sepe fuerit, de eo nunc quædam dicemus.

De Pomerio, CAP. III.

POMERIUM, quasi post murum, vt autor est Varro, quia veteres mœrum pro murum dixerunt: vel, vt Festus, quali promurum id est, proximum muro dictum, apud Agellium sic definitur: Pomerium (inquit ex Augurium libris) est locus intra agrum effectum, per totius Vrbs circuitum, ponè muros, regionibus certis determinatus, qui faciat finem vrbsi auspicii, &c. Ex quibus verbis intelligitur quid Pomerij sit: quod idem tamen clarius sit ex antiquo illo ritu, quem in condendis & circumscriptendis oppidis Veteres obseruauerunt, qui à Terentio Varone libro 4. de Latina lingua, ita describitur: Oppida, inquit, condebant in Latino, Etrusco ritu multa, id est, iuncteis bubus, tauro & vacca interiore aratro circumagebant sulcum: hoc faciebant religionis causa, die auspicio, vt fossa & muro essent munita. Terram vnde excelsa fuerant, Fossam vocabant: & introitum factum, Murum. Postea quod fiebat orbis, Vrbs. Principium quod erat post murum, Pomerium dictum: eiusque ambitu auspicia vrbsi finiuntur. Hæc Varro. Cum quo consentit Plutarchus in Romulo, ubi indicat, Romam etiam hoc ritu à Romulo conditam. Eius verba, vberioris explicationis gratia, libet quoque adscribere: sunt autem hæc, Romulus postquam Remum vnâ cum nutritiis suis in Remonia sepeliuit, condidit Urbem: ad quod acciuit Hetruscos, qui velut in mysterijs, vt quidq; faciendum erat, ceremonijs quibusdam, & scriptis præscripserunt, docueruntque. Comitio fossa est rotunda circumducta. In eam primitias detulerunt omnium, quæ de more vt bonis, natura vitabantur vt necessariis. Postremò, ex qua quisque aduenerat regione, eius terræ portiunculam collatam, eò coniecerunt, & commiscuerunt. Fossam hanc eodem quo cælum nomine vocauerunt Mundum. Hinc Vrbe, sicut circulo, centrum circumscriptere. Conditor aratro æreum vomerem adiungit iunctis que bobus, mare & fœmina ipse circum lineameta profundum inducit sulcum. Sequentium munus est, vt excitatas ab aratro glebas, introuertant, nec vllam sinant extra ferri. Ita mœnia linea definiunt, idq; elisis aliquot literis, Pomerium dicitur, quasi post, vel ponè mœnia. Vbi portam designare visum est, vomere exempro, atq; aratro sublato, spaciunt relinquunt. Vnde totum habent murum, præter portas, sacrum. Nam eas si ducerent sacras, religiosum esset, necessaria & impura in Urbem recipere, & exportare. Hactenus Plutarchus. Quibus addi possunt & ea, quæ Dionysius lib. 11. eadem de re scribit, & Liuius lib. 1. de Ser. Tullio loquens, ubi indicat, Pomerium locum fuisse, tam intra quam extra Vrbs murum, quem antiqui in condendis vrbsibus auguratò consecrarint, neque in eo vllum fieri ædificium passi fuerint. Inde fit, vt quotiescunq; Roma amplior facta scribitur, Pomerium prolatum esse dicatur, atque ita proferre pomerium, idem sit, quod mœnia Vrbsi ampliare. Ius autem proferendi Pomerij, teste Agellio, habebatis, qui populum Romanam agro de hostibus capto auxerat.

De Monte Palatino, CAP. IV.

PALATIUM antea Urbem Romam Septicollis appellatam fuisse, quod septem colles, siue montes Pomerio eius inclusi fuerint: inter eos præcipuus fere est Palatinus. Hic mons aliàs Palatium dictus fuit: cuius nominis causæ variæ ab autoribus referuntur. Terentius Varro lib. 4. de Lingua Latina scribit: Palatium dictum fuisse, quod Palætes cum Euandro in illum locum venerint: aut, quod Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi confederint: & addit, alios à Palatia vxore Latini dictum eum montem tradidisse: alios verò à pecore balante, vnde à Næuio Balantium sit appellatus: quod etiam Festus probat, in hæc verba scribens: Palatium mons Romæ appellatus est, quod ibi pecus pascens balare consueverit: vel, quod palare, id est, errare ibi pecudes solueret, & subingit, alios existimasse, Palatium dictum, quod Hyperborei filia Palanto ibi habitauerit, quæ ex Hercule Latinum peperit: alios, quod Pallas Hercule & Dyna Euandri filia procreatus, ibi sepultus sit, quod & Dyo-

4 Antiquitatum Romanarum

nyfius ex Polybio recitat. Solinus cap. xi. scribit, quosdam autores esse, Palatium à Pale Dea pa- A
lorali nomen adeptum. Nos in tanta Scriptorum dissensione, quid sequamur, ignorantes, vni-
cuique liberum iudicium relinquamus, vt ex his, quam velit, sententiam amplectatur. Hoc certe
constat, Romanum hunc montem primum omnium muro cinxisse, & in eo Romam quadratam
condidisse, quæ postea additis semper aliis & aliis montibus & collibus, & Pomerio protolato am-
pliata fuit. Causas autem eius rei, propter quas Romulus hunc montem, & non alium voluerit
primum muro cingere, & in eum Coloniam suam ducere, Dionysius refert duas præcipuas fuis-
se: primam, loci fortunam, quæ fratribus expositis incolumitatem & educationem præbuerat
alteram deinde causam accessisse auspiciam, quod duodecim vultures Romulo imperium addi-
xerant. Vix alius locus scriptis ita celebratus fuit, atque hic mons. Primum enim à Romulo,
deinde à Tullio Hostilio est habitatus: fuitque in hoc monte sedes Imperij Romani, & domus
Augustana. Ab Octavio enim Augusto deinceps omnes Romani Imperatores in Palatio habi-
tauerunt. Et quia Imperij sedes in eo constituta fuit, cuiusvis Principis aulam aut splendidi ho-
minis domum, Palatium dicitur. Quæ verò templa, aut alia celebra aedificia in hoc monte fue-
rint, manifestum fiet ex quatuordecim illis Urbis Romæ regionibus: quæ ex Onuphrio iam reci-
tabuntur, regione decima. Habet ad Ortum Suburæ & Cælium: ad Occasum forum Romanum
& Capitolium: ad Meridiem Circum maximū & Auentium: ad Septentrionem viam Sacram
& templum Pacis. Hodie suffossionibus & subterraneis specubus totus est quasi pensilis: & aut
ruinis deformis, aut hortis occupatus.

De Capitolino monte, CAP. V.

TRIBVS hic mons insignitus nominibus est, Capitolij, montis Tarpeij Saturni. Satur-
nius dictus fuit à Saturno, qui antiquis temporibus illum locum tenuisse dicitur, & in
cuius tutela adhuc esse existimatur: Terentius Varro, Dionysius, Festus: vnde etiam
Saturnia terra ab eo dicta fuit Italia. Tarpeij appellationem accepit à virgine Vestali
Tarpea, quæ ibi armis à Sabinis necata, & Sepulta est. Historiam eam recitat præter iam dictos
Scriptores, etiam Liuius libro i. & Propertius lib. 4. Capitolium idem mons dictus fuit, quod
in eo cum fundamenta foderentur adis Iouis, caput humanum inuentum fuerit, testibus iisdem
& Plutarcho. Theodorus Canterus lib. i. Variar. lect. cap. xi. ex Arnobio demonstrat, montem
hunc si appellatum à capite Toli inueto, qui in monte Capitolino fuerit sepultus. Verba Arnobij
ex libro 6. contra Gentes, quæ à Theodoro citantur, nolo addere. Celebratissimus autem hic
mons fuit, cum propter alia multa, tum propter amplissimum templum Iouis Capitolini, quod
in hoc à Tarquinio Prisco Rege inchoatum, & à Tarquinio Superbo exædificatum est: de quo
suo loco. Habet ad Ortum Forum & montem Palatinum: ad Occasum Urbem planam: ad A-
quilonem Traiani forum & Quirinalem: ad Meridiem Auentium, Tiberim & Theatrum
Marcelli, &c. Hunc collem cum Palatino i. x. Urbis regionem Augustus fecit.

De colle Quirinali, CAP. VI.

COLLIS Quirinalis, vt auctor est Varro à Curcibus dictus est, qui cum T. Tatio
Curibus venerunt Romam, quod ibi habuerunt castra. Festus ait, primum dictum
hunc collem Agonem, inquit: Quirinalis collis, qui nunc dicitur, olim Agon appella-
batur, antequam in eum commigrarent Sabini, Curibus venientes, post fœdus inter Ro-
mulum & Tatum actum, à quo hanc appellationem sortitus est: quæ amnis existimant quidam, sic
dictum fuisse, quod in eo factum sit templum Quirino. Idem alibi: Agonia sacrificia, quæ fie-
bant in monte: hinc Romæ mons Quirinalis Agonius, & Collina porta Agonenfis. Quæ etiam
confirmat Dionysius lib. 2. appellans hunc collem Agonalem. Porro si quis verba Varronis dili-
genter considerauerit, inueniet eiusdem collis aliquot partes, siue colles particulares fuisse: quo-
rum vnus Salutaris, alter Martialis, alius Latiaris sit vocitatus. Sub Imperatoribus autem Ca-
balum hunc montem dictum fuisse, à duabus statuis marmoreis Alexandri Magni Regis Mace-
donum, equum Bucephalum domantis, quas Alexandria Constantinus Imperator Romam
transtulerit, atque in medio thermarum à se in Quirinali extructarum, collocauit, annotat On-
uphrius & Georg. Fabricius in sua Roma. Collis hic habet ab Ortu Esquilias & Viminalem: ab
Occasu Urbem planam & campum Martium: à Meridie Neruæ & Traiani fora, atque Capito-
lium: Septentrione collem hortulorum, & portam Viminalem. In hoc colle fuit præcipua fe-
ræ regionis pars, quæ Alta semita dicebatur.

De monte Cælio, CAP. VII.

MONTIS Cælij quem primum Romulū munivisse, Pomerio verò Tullum, vt Dio-
nyfius & Liuius, vel Ancum, vt Strabo, vel Tarquinium, vt Tacitus scribunt inclusif-
se. sic meminit Varro libro 4. de Lingua Latina: in Suburanæ regionis parte prin-
cipis est Cælius mons, à Cælio Vibenna Tusco duce nobili, qui cum sua manu dicitur

A tur Romulo venisse auxilio contra Sabinum Regem Haecenus Varro. Cum quo & Dionysius, &
Sext. Pompeius Festus consentiunt: nisi quod Festus non Cælium illum Etruscum ducere, sed Cæ-
lem dictum fuisse scribit. Quæretulanum etiam hunc montem appellatum docet Tacitus libr.
4. inquit: Haud fuerit absurdum tradere montem eum (de Cælio loquitur) antiquitus Quære-
tulanum cognomento fuisse, quod talis syluæ frequens, fœcundaque erat, mox Cælium appella-
tum, à Cæle Vibenna, qui dux gentis Etruscæ, cum auxilium appellatum ductauisset, sedem eam
acceperat à Tarquinio Prisco, seu quis alius Regum dedit: nam in eo Scriptores dissentiunt. Ha-
bitasse autem cum montem Etruscos, & deinde, cum cum nimis munissent, & in suspicionem ve-
nissent, ab illo in planum locum deductos fuisse, qui ab iis Thuscus vicus dictus sit, tradit Varro,
B & breuiter meminit Tacitus. Qui etiam cum Suetonio auctor est, montem eum à Tiberio Impe-
ratore, quod is post incendium habitatoribus aedificia consumpta instaurasset, Augustum dicitur
ptum esse. Habet in hoc monte Regiam suam Tullus Hostilius, vt scribit Liuius, quæ postea Cu-
ria Hostilia vocitata est. Hodie insignis is mons in Vrbe habetur, Basilica Ioannis Lateranensis, de
qua alij. Hic mons ab Oriente habet Urbis mœnia, terminumque Esquilinæ regionis, portam Es-
quilinam & Amphitheatrum: ab Occidente Suburam & montem Palatinum: à Septentrione Ca-
rinas, Cælium & Esquilias: à Meridie Piscinam publicam & Vallem, quæ est ante viam Appiam,
quæ prope Septizonium Sæuri inchoans, versus portam Capenam protenditur. In hunc montem
secundam Urbis regionem, Cælium appellatum Aug. Cæsar posuit.

De monte Esquilino, CAP. I IX.

ESQUILINVS mons quando Urbis sit additus, & Pomerio inclusus, dictum supra est.
Accepit autem nomen, vt plerique existimant, ab excubiis, quas Romulus in illo mon-
te habuit, cum Tito Tatio parum fideret, cumque infidæ societatis suspectum haberet,
quasi Excubinus: vnde postea Esquilinus factum est. Quam vocabuli etymologiam etiã
Quintus agnoscit libro 3. Fastorum. Alij verò non ab excubiis, sed à quisquiliis dictum eum mon-
tem Esquilias arbitrantur, quod Aucupes ibi quisquiliis sparis aues illuderent. Alij verò, quod ex
cultæ Esquilie à Rege Tatio in illo monte fuerint, sic appellarunt: quæ omnia Terentius Varro li-
bro quarto de Lingua Latina indicat, & quædam etiam Sextus Pompeius Festus. Habet autem
hic mons aliquot colles, quorum vnus Cispus, alter Oppius, Septimius alius dictus fuit, teste
D Varrone loco eodem. Quomodo ex cultus hic mons, & quibus aedificiis exornatus fuerit, osten-
det quinta regionis descriptio, paulò post secutura. Habet ab Ortu Urbis muros, versus aggerem
& castrum Prætorium: à Meridie viam Lauicanam: ab Occasu vallem inter Cælium & Palatinum
longè latèque patentem: à Septentrione Viminalem.

De Monte Viminali, CAP. IX.

VIMINALIS mons, teste Varrone Romanorum omnium doctissimo, à Viminio Ioue,
quod ibi aræ eius sint, dictus est: vel, quod ibi vimineta, vel viminum sylua fuerit: quod
idem & Sextus Pompeius affirmat, & Iuuenalis: cuius autem generis vimina illa fuerint,
nemo prodit. Fuit etiam Sagutalis appellatus, à sylua fagea, testibus iisdem. Maxima e-
ius montis pars hodie in culta iacet, & vel hortos, vel vineta, vel populos, salices, & harundines ha-
bet. Hunc collem cum Esquilias quintam Urbis regionem fecit Cæsar Augustus, quum spaciū
Urbis in vicos & quatuordecim regiones diuideret: vnde ex descriptione eius regionis etiam hu-
ius collis aedificia & ornamenta cognoscuntur. In Ortum tendens hic mons, habet campum Es-
quilinum & Urbis muros, cum castris Prætoris: in Occasum verò Quirinalem, falsam Suburam,
& vallem planam interiectam: in Meridiem Esquilias, viamque interpositam: à Septentrione Ur-
bis muros, versus portam Viminalem.

De Monte Auentino, CAP. X.

AUENTINVM montem multis de causis sic appellatum, scribit Varro: videlicet, vel
ab Auentino Rege Albano, qui ibi sepultus fuerit: vel ab aduentu hominum, quod ibi
commune Latinarum Dianæ templum sit constitutum: vel ab auibus, quæ sese à Tibe-
ri eò ferrent: vel etiam ab adueto, quod cum olim mons ille paludibus à reliquis esset
disclusus, ex Vrbe ratibus eò aduecti homines essent: cui sententiæ ipse accedit. Quod ab Auen-
tino Albanorum Rege hic mons Auentinus dictus sit, docent etiam Sextus Pompeius Festus,
Dionysius Halicarnasensis, Liuius & Quintus. Meminit Varro in libris de Gente populi Roma-
ni, quosdam ab Auentino Sabinorum fluuio montem illum Auentinum dictum fuisse, opinari,
quod Sabinis in Urbem susceptis, Romulus eum habitandum concesserit. Quæ tamen opinio
non videtur esse verisimilis: cum & Virgilius, & Quintus quodam in loco testentur, ante Euan-
dri & Herculis in Italiam aduentum hunc montem id nominis habuisse. Fuerunt præterea & alia
huius montis appellationes: nam Murcius dictus est, teste Sexto Pompeio Festo, à sacello Deæ
Murciæ, quod sub eo monte fuit. Item collis Dianæ, à templo eius Deæ, quod in hoc monte ex-

titi. Et celebris fuit Auentinus, Auentim & T. Tarj Regum, ac Remi, sepulchris: secessione etiam plebis Romanae in eum montem facta. Sed & hoc obseruandum de eo est, quod Romulus neminem eum habitare passus fuerit, sed sacrum fratri esse voluerit. Ideoque cum reliqui colles, de quibus haecenus dictum, Urbis Pomerio à Regibus inclusit fuissent, hoc tamen de Auentino non legitur. Sed is tandem à Tiberio Claudio Imperatore Augusto Urbis additus legitur. Cuius quidem rei Messala apud Agellium libro 13, capite 14. hanc causam fuisse recitat, quod in eo monte Remus Urbis condendae gratia auspicauerit. auesque irritas habuerit, & superatus in auspicio à Romulo fuerit. Idcirco addit, omnes qui Pomerium protulerunt, montem istum excluderunt, quasi aibus obscœnis ominosum. Hæc Messala. Hic mons, quem propter longitudinem certo describi non posse, Georgius Fabricius fatetur, ad Ortum in Meridiem declinantem respicit mœnia: ad Meridiem campum Figulinum: ad Occasum flumen: ad Septentrionem montem Palatinum. Hunc montem Augustus 2111. regionem fecit: vnde ex ea cognosci poterit, quomodo fuerit excultus.

De reliquis tribus collibus: Hortulorum videlicet, Ianiculo, & Vaticano. CAP. XI.

VM. Romani nimium studerent, non Imperij tantum auctiori, sed Urbis etiam amplificationi, ut cuius, qui in scriptis veterum non planè hospes est, manifestum esse potest: ideoque non contenti veteribus Pomerij finibus, illos sæpe mutarunt, & aliis atque aliis montibus Urbis subinde additis, protulerunt, uti haecenus de septem illis principalibus montibus dictum est: præter quos tamen etiam alios colles superioribus magnitudine nequaquam pares Urbis Pomerio incluserunt, de quibus hoc capite pauca dicam. Fuerunt autem hi tres: collis Hortulorum, Ianiculum & Vaticanus.

Collis Hortulorum, vel ut alij, Hortorum, hanc appellationem accepisse videtur à proximis ei hortis Sallustij. Postea vocitatus fuit Pincius, quod in eo Pinciorum domus essent: quæ familia nobilissima fuit, ac claruit in Urbe circa tempora Constantini. Hic collis antiquitus extra Urbis mœnia fuit, ideoque extra septem montium numerum. Tempore autem Aureliani Imperatoris Pomerio inclusus est. Celebris fuit, cum propter Neronem in eo sepulchrum, uti Tranquillus in Nerone testatur, tum propter Candidatos, quibus vsus erat (ut Macrobij verbis utar) in Comitium nuntidinis venire, & in hoc colle consistere: vnde ab vniuersis possent videri: & inde in Campum Martium, petitiu Magistratum, descendere.

Ianiculum inquit Sextus Pompeius Festus dictum, quod per eum, tanquam per ianuam, populus Romanus primitus trãserit in agrum Etruscum. Alij sic appellatum scribunt, à vetustissimo oppido, quod Ianus in Italia condidit. Macrobius autem dictum putat Ianiculum, quod Ianus ibi vel sit sepultus, vel habitauerit. Hodie à flauis arenis mons aureus nominatur, & corrupto vocabulo Montorius. Ex hoc monte propter altitudinem Roma maximè est conspicua. Cæteris autem infrequentior est, ob aeris grauitatem, ut Martialis testatur. Celebris fuit Numæ Romanorum Regis, ut Dionysius & Linius: itemque Statij Cæcilij Poetæ, ut Cæsarionis Eusebii produnt, sepulchris. In hunc aliquando plebem, secessisse Romanam, & à Quinto Hortensio Dictatore reuocatum, scribunt Plinius libro decimosexto, & Linius. In eodem, ut scribunt Linius, Dionysius, Italicusque Silius, Rex Thuscorum Porfenna castra habuit. Fuit autem trans Tiberim.

Vaticanus etiam mons trans Tiberim fuit, olim non habitatus, nec ad Urbem pertinuit. Nomen accepit, ut est apud Agellium libro 16. capite 17. à vaticiniis, quæ in eo agro fieri solerent. Sextus Pompeius scribit: Vaticanum collem appellatum esse, quod eo potius sit populus Romanus Vatum responso, expulsis Etruscis. Alii volunt à Vaticano, vel Vagitano Deo sic appellatum. Vetustissima in eo ilex fuit, de qua Plinius sic scribit: Vetustior Urbe in Vaticano ilex, in qua titulus æreis literis Etruscis, religione arbore iam tunc dignam fuisse significat. Nobilis olim fuit Scipionis sepulchro. Nunc verò clarus, cum propter alia, tum propter celeberrimam totius orbis Bibliothecam Vaticanam.

Porro autem ij montes iam rarissimi habitantur, maxima ex parte hortis & dispersis hinc inde templis, aut claustris religiosis occupati: aut veterum ædificiorum ruinis obruti. Vetustissimis temporibus nemora & pascua habuit Palatinus, ut scribit Tibullus: Capitolinus dumetum, ut Virgilius: Esquilinus, Quirinalis & Viminalis, vimina & syluam fageam, ut Varro: Cælius quercetum, ut Tacitus: Auentinus lauretum, ut Solinus. Ianiculum esculetum, ut Plinius: Vaticanus ilicetum, ut Fuluius, prodidère.

Et hæc quidem quæ de Urbis initio, ambitu, amplificatione & montibus Pomerio inclusis, haecenus dixi, præter veteres rerum Romanarum Scriptores, quos citau: habent etiam Georgius Fabricius in sua Roma, Bartholomæus Marlianus in antiquæ Romæ Topographia, & Onuphrius Panuinius lib. 1. Cõment. Reipublicæ Romanæ ex quibus plura peti possunt. Situm Urbis & dictorum montium ostendit subiecta Tabula.

Is explicatis, de quatuordecim nunc regionibus dicendum est, quod hoc capite faciam. Urbem Romam Romulus in tres partes distribuit, quas Tribus appellauit Dionysio & Liniu testibus. Varro eas partes appellat, hæ fuerunt Tatienfium, Ramnensium & Lucerum. An verò regiones rectè dici possint, dubitari potest: sed tamen habent cognationem aliquam cum regionibus, eo ipso quod vnaquæque harum Tribuum propriam sedem in Urbe occupauit. Ramnenses enim à Romulo sic dicti, Palatium & Cælii montes coluerunt: Tatienfes, à Tito Tatío nomen adepti, Capitolium & Quirinalem habitauerunt: Luceres, à Lucumone, vel, ut alijs placet, à Luco, in quo Asylum fuit, denominati, loca inter Palatium & Capitolium plana, atque circum forum tenuere: de quibus plura, vbi de Tribubus erit dicendum. Fuerant autem hæ tres Tribus à Tarquinio Prisco auctæ & ex tribus sex factæ. Seruius Tullius vt. Romanorum Rex ex ijs quatuor fecit, aliaque eis nomina attribuit, de quibus Dionysius lib. 4. ita scribit: Cæterum Tullius, postquam septem colles vno muro cõplexus est, Urbem in quatuor partes diuisit, à collibus cognominatas: Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam: & quatuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, suosque cuique tribules adscribit, diuisa habituros munia, nec mutaturos domiciliu. Et hæc quidem Urbis diuisio in quatuor partes, seu regiones à Seruio Tullio facta, durauit vsque ad tempora Augusti. In enim primum Urbem in certas regiones distribuisse legitur apud Suetonium, qui in Augusto capite 30. scribit, Augustum spacium Urbis in regiones & vicos diuisisse. Plinius autem lib. 3. cap. 5. auctor est, in quatuordecim regiones eam diuisam esse: à quo non differit Tacitus, qui libro 15. Annalium de incendio Neroniano loquens, idem perspicue confirmat: ne dicam de Sexto Rufo & P. Victore, qui quatuordecim illas Urbis regiones descriperunt. Hos secutus est Onuphrius Panuinius Veronensis, cuius descriptionem, cum reliquis sit plenior, & clarior, huc referre placet. Qualem autem in ea ordinem secutus sit, ipsemet indicat his verbis: Huic, inquit, meæ Urbis descriptioni, integros illos duos libellos (Sexti Rufi scilicet & P. Victoris) inclusi, vtriusque ordinem secutus in recensendis Urbis regionibus, quos deinde ex antiquis probatissime auctoribus, sexcentis locis auxi. In eis autem enumerandis, quæ per singulas regiones erant, eorum ordinem non admisi, sed quandam mihi commentus sum rationem, quam iis tradendis rebus commodissimam esse existimaui, vt facile legentes cognoscere poterunt. Primo enim loco regionis nomen, deinde montes, Insulam, vias intra Urbem, riuos, aquas, si quæ erunt, ponenda: cliuos, vicos, vico magistrorum, curatores, denunciatores, cohortes vigilum, nomina locorum publicorum, vel incertorum, inde lucos, templa, ædes, ædiculas, porticus, Ianas, vel æanos, atria, areas, sacra, facella, delubra: nomina cæterorum locorum sacrorum, aras, signa, statuas Deorum, hominum, vel animalium: hippodromos, ecuria, circos, obeliscos, stadia, factionum stabula, theatra, amphitheatra, ludos, naumachias, ædificia reliqua publica incerta, fora, cœnacula, curias, basilicas, regias comitia, septa, carceres, reliqua publica ædificia profana, castra siue stationes, campos, hortos, scholas, tabernas, aquas, thermas, balinea, lympha, nympha, lauacra lacus, fontes, bibliothecas, arcus, columnas, septizonia, sepulchra, emporia, macella, horrea, pistrina, domus, insulas, & postremò regionis ambitum, quem ordinem sequi decreui. Hæc ille. Regio autem à rego dicitur, quod priusquam prouinciæ fierent, regiones sub Regibus erant, atque ab ijs regebantur. Postea à similitudine earum regionum, in quas orbis diuiditur, maiores in Urbe partes regiones appellari ceptæ. Regionis pars est vicus: quippe Urbs in regiones tanquã in maiora membra, & in vicos tanquam minora diuiditur. Dicitur verò est vicus, quod vias circum haberet, nos Germani dicimus, eine Gassen, oder Strasse. Sed hæc haecenus. Sequitur nunc ex Onuphrio descriptio regionis primæ.

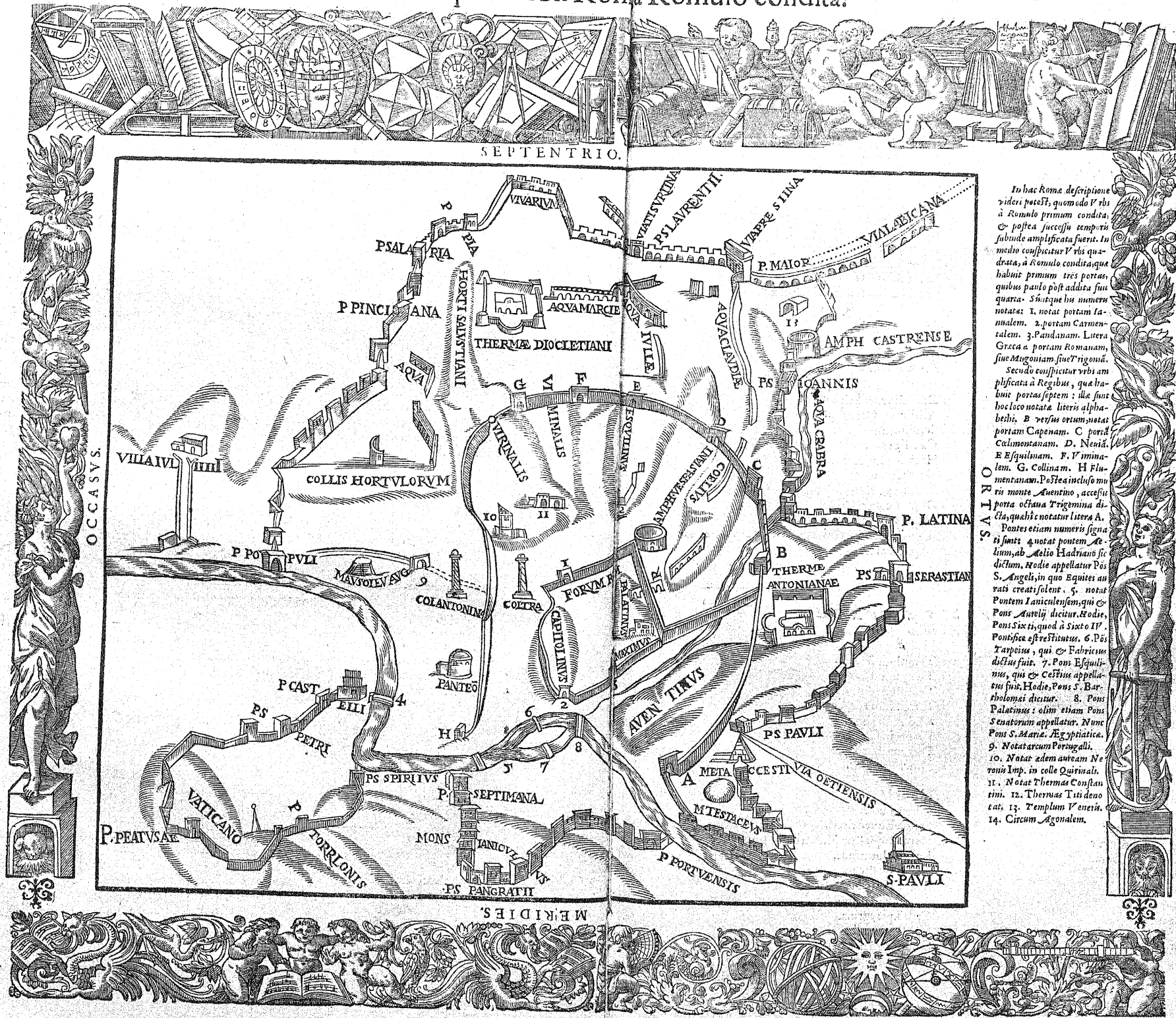
Descriptio XII. Urbis Romæ regionum, ex Onuphrio Panuino CAP. XIII.

REGIO VRBIS PRIMA.

Porta Capena.

Almo Fluius,	Vicus Fabrici.
<i>Vici nouem.</i>	Vicomagistri xxxv. quatuor p̄ singulos vicos.
	Vicos Curatores 11.
Vicus Camænarum.	Denunciatores 11.
Vicus Drusianus.	<i>Luci tres.</i>
Vicus Sulpici vltioris.	Lucus Cuperius Hostiliani.
Vicus Sulpici citerioris.	Lucus Egeriz.
Vicus Fortuna obsequentis.	Lucus Camænarum.
Vicus puluerarius.	<i>Templa quatuor.</i>
Vicus Honoris & Virtutis.	Templum Igdis.
Vicus trium ararum.	

Descriptio Urbis Romae Romulo condita.

In hac Romae descriptione
 videri potest, quomodo Vrbs
 à Romulo primum condita,
 & postea successu temporis
 subinde amplificata fuerit. In
 medio conspiciuntur Vrbs qua-
 drata, à Romulo condita, qua
 habuit primum tres portas,
 quibus paulo post addita sunt
 quatuor. Sicutque huius numeri
 notat: 1. notat portam Sa-
 cram. 2. portam Carmentalem.
 3. Pandaniam. Litora
 Graeca et portam Romanam,
 sine Augustam sine Trigona.
 Secundo conspiciuntur vrbs am-
 plicata à Regibus, qua ha-
 buit portas septem: illae sunt
 hoc loco notatae litteris alpha-
 beticis. B versus ortum notat
 portam Capenam. C portam
 Calimontanam. D. Neuiam.
 E Esquilinam. F. Viminali-
 am. G. Collinam. H. Flumi-
 nariam. Postea in clivo mu-
 nis monte Aventino, accessus
 porta octava Trigemina di-
 cta, quae hinc notatur littera A.
 Pontes etiam numeris signa-
 ti sunt: quos notat pontem Ae-
 lium, ab Aelio Hadriano sic
 dictum. Hodie appellatur Pons
 S. Angeli, in quo Equites au-
 rati creati solent. 5. notat
 Pontem Ianiculensem, qui est
 Pons Aurelij dicitur. Hodie,
 Pons Sixti, quod à Sixto IV.
 Pontifice est restitutus. 6. Pons
 Trapezium, qui est Fabricius
 dictus fuit. 7. Pons Esquilini-
 us, qui est Caelius appella-
 tus fuit. Hodie, Pons S. Bar-
 tholomaei dicitur. 8. Pons
 Palatinus: olim etiam Pons
 Senatorum appellatur. Nunc
 Pons S. Adami. Aegyptiaca.
 9. Notat arcum Porogalli.
 10. Notat adem autem Ne-
 ronius Imp. in colle Quirinali.
 11. Notat Thermas Constanti-
 sini. 12. Thermas Titi deno-
 tati. 13. Templum Veneris.
 14. Circum Agonalem.

Templum Serapidis.
Templum Fortunæ viatorum.
Templum Martis Extramurancæ.

Aedes sex.

AEdes Martis Quirini.
AEdes Mineruæ.
AEdes Mercurij.
AEdes Tempestatis.
AEdes Apollinis.
AEdes Camænarum.

Aedicula decem.

AEdicula Fortunæ obsequentis.
AEdicula Honoris.
AEdicula Virtutis.
AEdicula Ridiculi.
AEdicula Mercuris. *Reliqua desiderantur.*

Area septem.

Area Apollinis.
Area Spei.
Area Thalli, siue Galli, siue Galliz.
Area Ifidis A Elianæ.
Area Pinaria.
Area Carfura.
Area Mercurij.

Ara dua.

Ara Mercurij. Ara Ifidis.
Lapis Manalis.
Circus Antonini Caracalli cum Obelisco.
Senaculum ad portam Capenam.
Mutatorium Cæsaræ.
Campus Ridiculi.
Horti Terentiani.
Tabernæ Cædicæ.
Thermæ Commodianæ.
Thermæ Seuerianæ.

Balinea publica sex.

Balineum Vettij Bolani.

Balineum Torquati.
Balineum Mamertini.
Balineum Abascantiani.
Balineum Mettiani Secundiani.
Balineum Antiochiani.
Balinea reliqua priuata sine nomine x x c i i.

Lacus Fund. XXIII. In his:

Lacus Promethei.
Lacus Vespasiani, aliâs Vipsiani.
Lacus Sanctus.
Lacus Sudans.
Lacus Torquati.
Lacus Publicus.
Lacus Biuius.
Lacus Spei.
Lacus Gratiz.
Lacus Mamertini.
Lacus Salutaris.
Lacus reliqui sine nomine x x x i i.

Arcus IV.

Arcus Drusi Neronis.
Arcus diui Traiani.
Arcus diui Veri Parthici.
Arcus Bisrons.

Sepulchra.

Cornellorum Scipionum.
Atiliorum Calatinorum.
Seruilliorum.
Cæciliorum.
Horationum, &c.
Horrea x i v.
Pistrina x i i.
Domus c x x i.
Insulæ ∞ 100. c c x x i i i.
Regio in ambitu cōtinet pedes c c 100 ∞ ∞ ∞ ∞
c c x x i i i.

REGIO VRBIS SECUNDA

Calimontanus.

Mons Cælius, aliâs Querquetulanus, aliâs Augustus.
Cæliolus.
Subura.
Cæroliensis.

Vici XII.

Vicomagistri x x i i.
Curatores i i.
Denunciatores i i.
Cohortes vigilum v.
Lupariæ in Subura.
Antrum Cyclopi.
Caput Africa.
Arbor Sancta.
Mica aurea.
Spolium Samatium.
Luci duo.
Templum Tulli Hostilij.

Templum Bacchi.
Templum Fauni.
Templum diui Claudij.
Templum Deæ Carneæ.
AEdiculæ v i i i.
Dianæ in Cæliole.
Fortunæ Barbatæ.
Mineruz captæ.

Isæum Metellianum.
Mineruium.
Statua Equestris M. Antonini Imperatoris.
Statua Equestris M. Antonini Imperatoris.
Ludus Matutinus.
Ludus Gallicus.
Regia Tullij Hostilij.
Armamentarium.
Castra peregrina.
Mansiones Albanæ.
Campus Martialis.
Campus Fontinarum, aliâs Forinarum!

Campus

Campus Calimontanus.
Thermæ publicæ.
Balineæ priuatæ x x c.
Lacus Fund. sine nomine L x v.
Macellum magnum.
Horrea x x i i i.
Pistrina x x i i i.
Domus c x x x i i i.

In his:

Domus Vespasiana, aliâs Vitelliana.
Domus Philippi.
Domus septem Parthorum.

Domus Laterani.
Cæsaræ Dictatoris.
Mamurræ Formiani.
Tiberij Claudij Centumali.
Iunij Senatoris.
Stellæ Poetæ.
Tib. Claudij Clypti Hymnologi.
Tetricorum.
Turræ Mamilia.
Insulæ c i v c i v c v i.
Regio in ambitu cōtinet pedes c c 100 ∞ ∞ ∞
c c. id est, 13200.

REGIO TERTIA ISIS ET SERAPIS MONETA.

Carinæ.

Vici VIII.

Vicus Albus.
Vicus Fortunæ vicinæ.
Vicus Anciportus.
Vicus Balsianus.
Vicus Structorum.
Vicus Acellus.
Vicus Lanarius.
Vicus Primigenius.
Vicomagistri x x x i i.
Curatores i i.
Denunciatores i i.
Caput Suburæ.
Tribus Gratiz aureæ, aliâs atæ.
Summum Choragium.
Caput Sacræ viæ.
Prætura præsentissima.
Lucus Cuperius Scholæ capulatorum.
Templum Ifidis & Serapidis Monetæ.
Templum Concordiæ virilis cum delubro.

Aedicula octo.

AEdicula bonæ Spei.
AEdicula Serapidis.
AEdicula Sangi Fidoni.
AEdicula Mineruæ.
AEdicula Ifidis.
AEdicula Veneris.
AEdicula AEsculapij.
AEdicula Vulcani.
Porticus Liuiz, iuxta templum Concordiæ virilis.

Porticus Claudij Martialis.
Amphitheatrum Vespasiani, quod capit loca
1000 6 c 100 c c 100 100 ∞ ∞ ∞ ∞. i. 77000.
Ludus magnus.

Item.

Ludus Dacicus.
Ludus Mamertinus.
Castra Misenatium.
Castra Misenatium vetera.
Schola Quæstorum.
Schola Capulatorum.
Schola Galli.
Therma Titi Cæsaræ Augusti.
Therma Traiani Cæsaræ Augusti.
Therma Philippi Cæsaræ Augusti.
Balineæ priuatæ x x x.
Lympheum Tib. Claudij Cæsaræ Augusti.
Lacus Pastoris.
Lacus sine nomine x xv.
Horrea x x i x. aliâs x i x.
Pistrina x x i i i.
Domus c x x.

In his:

Aurea Neronis cum porticu.
Domus Bruttiani.
Domus Pompeiani.
Titi Cæsaræ cum atrio, in quo fuit Laocoontis statua.
Insulæ ∞ ∞ ∞ c c v i i.
Regio Continet in ambitu pedes c c 100
c d. id est, 12450.

REGIO QVARTA VIA SACRA ALIAS TEMPLUM PACIS.

Via sacra.
Ad Corneta.

Vici octo.

Vicus Cyprius, post Sceleratus.
Vicus Eros.
Vicus Veneris.
Vicus Apollinis.
Vicus trium viarum.
Vicus Anciportus minoris.

Vicus Fortunatus minoris.
Vicus Sandaliarius.
Vicomagistri x x x i i.
Curatores i i.
Denunciatores i i.
Carinæ caput.
AEquimalium.
Bucena aurea.
Sororium tigillum.
Meta sudans.

Caput

Templum Fortunæ primigeniæ.
 AEdes diui Fidiij in colle, aliàs Sancti Fidiij Semi-
 patris.

Aedicula XVI.

AEdicula Fortunæ parua.
 AEdicula Genij Liberorum.
 AEdicula Genij Larum.
 AEdicula Dianæ Valerianæ.
 AEdicula Iunonis Iulia.
 AEdicula Spei.
 AEdicula Sangi, in qua lana, colus, & fufus Ta-
 naquildis.
 AEdicula Siluani.
 AEdicula Veneris.
 AEdicula Herculis.
 AEdicula Victoriæ.
 AEdicula Matutz.
 AEdicula Liberi patris.
 AEdicula Saturni.
 AEdicula Iouis.
 AEdicula Mineruz.
 Sacellum Quirini.
 Porticus Quirini.
 Porticus Milliaris.
 Area Callidij.
 Statua Quirini alta pedes xx.
 Statua Mamuri plumbea.

Statua Fortunæ publicæ in colle.
 Statua duæ marmoreæ Alexandri Magni Buce-
 phalum domantis, Fidiæ & Praxitelis.
 Circus prope portam Collinam, iuxta AEdem
 Veneris Erycinæ cum obelisco, fortè Sallu-
 stij.
 Circus Floræ.
 Forum Sallustij.
 Forum Diocletiani.
 Senaculum Matronarum in colle Quirinali, quod
 Antonus Alagabalus fecit.
 Horti Sallustiani.
 Thermæ Diocletiani & Maximiani.
 Thermæ Constantini in colle.
 Balinea Paulli.
 Balinea priuata lxxv.
 Lacus lxxv.
 Bibliotheca Vlpia in Thermis Diocletiani.
 Horrea xix.
 Pistrina xxxix.
 Domus clv. In his
 Domus Corneliorum.
 Domus Attici.
 Domus C. Sallustij.
 Domus Titi Flauii Sabini.
 Insulæ clx clx lxx. id est, 3505.
 Regio in ambitu continet pedes cclxx lxx
 lxx. id est, 1560.

REGIO SEPTIMA VIA LATA.

Vici XL.

Vicus Ganymedis.
 Vicus Gordiani minoris.
 Vicus Nouos.
 Vicus Caprarius.
 Vicus Solis.
 Vicus Gentianus.
 Vicus Sanci.
 Vicus Herbarius.
 Vicus Mansuetus.
 Vicus Sigillarius minor.
 Vicus Solatarius.
 Vicus Fortunæ.
 Vicus Spei maioris.
 Vicus Nouus vltior.
 Vicus Libertorum.
 Vicus Publij.
 Vicus Nouus citerior.
 Vicus Statuæ Veneris.
 Vicus Archemiorum, aliàs Archemonium.
 Vicus AEmilianus.
 Vicus Piscarius.
 Vicus Cælatus.
 Vicus Victoris.
 Vicus Vicinus.
 Vicus Græcus.
 Vicus Lanarius vltior.
 Vicus Pomonæ.
 Vicus Caput Mineruz.
 Vicus Troianus.
 Vicus Peregrinus.
 Vicus Castus.

Vicus Minor.
 Vicus Putcalium.
 Vicus Scipionis.
 Vicus Iunonis.
 Vicus Sellarius.
 Vicus Isidis.
 Vicus Tabellarius.
 Vicus Mancinus.
 Vicus Lotarius.
 Vicomagistri clx.
 Curatores i.
 Denunciatores ii.
 Cohortes vii. primorum vigillum.
 Pila Tiburtina.
 Ad Mansuetos.
 Lapis Pertusus.
 Templum Solis.
 Templum nouum Spei.
 Templum nouum Fortunæ cum porticu, à Lu-
 cullo conditum, in quo erat statua Mineruz,
 facta à Fidia, posita à Paulo AEmilio.
 Templum nouum Quirini.
 AEdicula Capraria.
 Porticus Constantini.
 Sacellum Genij Sangi.
 Equi zenci Tyridatis.
 Forum Syarium, aliàs Suarium.
 Forum Archemorium.
 Castra Gentiana, aliàs Gypsiana.
 Campus Agrippæ.
 Horti Argiani.
 Balinea priuata lxxv.
 Nympheum Iouis.

Lacus

Lacus sine nomine lxxvi.
 Arcus dñi Marci & Veri.
 Arcus Gordiani Iunioris Aug.
 Arcus Nouus.
 Pistrina xxvi.
 Horrea xxv.

Domus clx. In his:
 Domus Martialis.
 Insulæ ccx ccc xxv. id est, 3385.
 Regio in circuitu continet pedes cclxx cclxx
 cc. id est, 23700.

REGIO OCTAVA FORVM ROMANVM.

Mons Saturnius, post Tarpeius, demum Capi-
 tolinus: aliàs Capitolium, vbi omnium Deo-
 rum simulachra celebrabantur.
 Arx Capitolij.
 Rupes Tarpeia, aliàs Saxum Carmentale.
 Clivus Capitolinus.
 Porta Stercoraria.
 Via Noua.

Vici XII.

Vicus Ligurum.
 Vicus Iugarius.
 Vicus Thurarius.
 Vicus Tuscus.
 Vicus Vnguentarius maior.
 Vicus Vnguentarius minor.
 Vicus Nouus. * *Reliqui desunt.*
 Vicomagistri xlii.
 Curatores ii.
 Denunciatores ii.
 Cohortes vigillum vi.
 Umbilicus vrbs Romæ.
 Milliarium aureum.
 Porta Carmentalis.
 Pateal Libonis.
 Lacus Curtius.
 Pila Horatia, vbi Trophæa locata.
 Scalæ annulariæ.
 Sub Nouis.
 Ad Iunium secundum Tiberim.
 Luteolæ ad Iani templum.
 Marfyas.
 Fauisæ Capitolinæ.
 Lacus Vestæ Cuperius.

Templa XXI.

Templum Iouis Capitolini, aliàs Optimi Maxi-
 mi, in quo erant tria delubra.
 Medium Iouis.
 Dextrum Mineruz.
 Lacum Iunonis: ibique in arca lapidea serua-
 bantur libri Sibyllini.
 Templum Iouis Feretrii.
 Templum diui Iulij in foro, in quo simulachrum
 erat Veneris è mari exëtis dñ. ab Augusto.
 Templum Castorum ad lacum Iuturnæ, aliàs
 Castoris & Pollucis, in quo erat signum Floræ.
 Templum Concordiæ cum cella, inter Forum
 & Capitolium, à Camilio dñ. In quo erat Ce-
 naculum, vbi Magistratus cū Senioribus deli-
 berabant: erant que in eo hæc simulachra:
 Battonis adorantis Apollinem & Dianam sub-
 stinentis, opus Euphranoris.
 AEsculapij & Hygiæ, opus Nicerati.

Martis & Mercurij, opera Pisicratis.
 Cereris & Iouis, opera Sthenis & Victoriz.
 Templum Vestæ, cum atrio, vbi erant Palla-
 dium, Ignis, & Virgines Vestales.
 Templum Deum penatium.
 Templum Romuli, aliàs Quirini, in Foro.
 Templum Iani Gemini & reum, quatuor por-
 tarum, cum signo Iani, opus Scopæ & Praxi-
 telis, ab Augusto dñ.
 Templum diui Traiani.
 Templum diui T. Cæsaris Vespasiani.
 Templum Carmentæ.
 Templum Veneris caluæ nouum.
 Templum Veneris caluæ vetus.
 Templum veteris Mineruz.
 Templum Nemesis, cum simulachro.
 Templum Saturni, cum ara, vbi erat ærarium,
 ante quod erat ancum Siluani signum.
 Templum diui Augusti.
 Templum Iunonis Martialis.
 Templum Larum.
 Templum Veneris genitricis, aliàs Veneris &
 Anchizæ, cum atrio.

Aedes X.

AEdes Victoriæ.
 AEdes Opis & Saturni, in vico Iugario.
 AEdes Martis Vltoris in foro diui Augusti.
 AEdes Veiovis, inter arcem & Capitolium, prope
 Asylum, cum eius simulachro cupressino.
 AEdes Iouis Tonantis in clivo Capitolij, in qua
 erant signa:
 Iouis Tonantis, opus Locræ.
 Iouis ex ære Deliaci, opus Hygiæ.
 Castoris & Pollucis, opus Hygiæ.
 AEdes Herculis victoris parua & rotunda, in fo-
 ro Boario.
 AEdes matris Matutz.
 AEdes Vortumni in vico Tusco.
 AEdes Iunonis Monetæ, cum officina.
 AEdes Iouis custodis dñ. à Domitiano.
 AEdes Veneris Cloacinæ.
 AEdes Veneris Erycinæ.
 AEdes Salutis.
 AEdes Libertatis.
 AEdes Iouis Sponsoris.
 AEdes Mentis.
 AEdes Fidei, in Capitolio.
 AEdes Fortunæ primigeniæ.
 AEdes Aij Locutij.
 AEdes Fortunæ prosperæ.
 AEdes fortis Fortunæ, in foro Boario.

Aedicula XII.

AEdicula Victoriæ, dñ. à M. Porcio Catone.

AEdicula Iuuentutis.
AEdicula Termini.
AEdicula Concordiæ græca, supra Græcostasim.
AEdicula Fortuniæ obliquentis.
AEdicula Matris Rumæ.

* *
* *
* *
* *
* *
* *

Porticus Julia.
Porticus Margaritariorum.
Porticus Liviæ.
Porticus Augusti.
Porticus Minucia: aliàs Numicia.
Porticus Naficæ.
Porticus Prophytica.
Porticus Capitolina.
Porticus Constantini.
Iani duo, celebris Mercatorum locus ad arcum Fabianum, superiorque.
Atrium publicum in Capitolio.
Atrium Mineruæ.
Atrium Vesta.
Area Opis, &
Area Cereris in vico Iugario.
Area Saturni ante ararium.
Sacellum Sumani.
Sacellum Larum.
Sacellum pudicitia: patricia.
Sacellum Herculis in foro Boario.
Delubrum Mineruæ in foro.
Delubrum Larum.
Afulu inter duos Lucos, Arcemq; & Capitoliu.
Domus Diui Tati.
Doliola.
Sepulchrum Romuli.
Sepulchrum Accæ Laurentiæ in via noua.
Ficus ruminalis.
Lubercal Virginis.
Germalus.
Ara Saturni vetus.
Ara Saturni noua ad lacum Curtij.
Ara Iunonis Iugæ in vico Iugario.
Ara Iouis pistoris in Capitolio.

Signi & Statuæ Deorum.

Signum Iouis Imperatoris Prænestæ deuectū.
Signum æreum Iouis à Sp. Caruilio, ex Samnitica præda factum.
Signum Iunonis, ad Pompeio Bithynico.
Signum Apollinis translatus ex Apollonia à Lucullo, altum cubitos xxx. aliàs xxxii.
Signum Mineruæ Catuliana, opus Euphranoris.
Signa duo Herculis, alterum à P. Sempronio Sauerione dedicatum, alterum æreum: opus Lisyppei, à Q. Fabio Maximo Tarento deuectum.
Signum Herculis tunicati iuxta rostra.
Victoria aurea in Templo Iouis Opt. Max.
Fides candida.
Signum Volturri in vico Iugario.

Signum Marris Stata.
Tria Signa Deorum nixiorum, ante cellam Mineruæ, in templo Iouis Capitolini.
Signum Boni Euentus, opus Praxitelis.
Signum Bonæ Fortunæ, opus Praxitelis.

Simulachra hominum.

Statua Diui Iulij Equestris in eius foro.
Diui Augusti.
Diui Claudij II. aurea, x. pedum, in templo Iouis Opt. Max.
Diui Constantini Equestris.
Romuli & Remi infantium sub Lupa.
Septem Regum in Capitolio.
Artij Naui Auguris ante Curiam.
L. Iunij Bruti, primi Cos. in Capitolio.
P. Valerij Poplicolæ.
Horatij Cochitis in Comitio.
Mucij Scæuolæ.
Annij Fetialis Equestris, in atrio domus regis Superbi.
M. Furij Camilli pro rostris.
Tullij Cælij, L. Roscij, Sp. Nautij & C. Fulcunij Legatorum populi Romani, à Fidenatibus ca:orum, pro rostris.
P. Iunij & Ti. Coruncanij Legatorum populi Romani ab Illyriis ca:orum, pro rostris.
Cn. Octauij in legatione occisi, pro rostris.
Equestris togata Q. Martij.
Tremuli ante templum Castorum.
L. Cæcilij Metelli Pont. Max. in Capitolio.
Q. Fabij Maximi ærea equestris in Capitolio.
P. Scipionis Africani.
L. Scipionis Asiatici clamidata & crepidata.
M. Lepidi bullata & prætextata.
Trebij A Edilis in Capitolio.
Sullæ Dictatoris aurea Equestris.
Sullæ Felicis Dictatoris ænea.
Trium Sibyllarum pro rostris.
Clæliæ virginis Vestalis Equestris.
Caia Suffetia virginis Vestalis.
Corneliæ Gracchorum matris.
Hermodori Ephesij XL. x. Tabularum interpretis in Comitio.
Alcibiadis, Pythagoræ in Comitio.
Trophæa C. Martij aurea in Capitolio.
Currus feinges à Cn. Cornelio positi.
Simulachrum Leonis, pro rostris.
Equis C. Cæsaris in eius foro.
Equus æneus Domitiani Augusti.
Equus æneus Traiani Augusti.
Equa cernens quatuor Saryros.
Elephas herbarius.
A Ereum Tauri simulachrum in foro Boario.
Signum anseris argenteum in Capitolio.
Clypei XII. inaurati.
Clypeus Martis cum imagine Hafdrubalis.
A Encarum tabularum publicarum tria millia.
Ludus A Emilius, aliàs Lepidi.

Fora

Forum Romanum, quod dicebatur Magnum, aliàs Vetus.
Forum Cæsaris, in quo erant Veneris signa duo, alterum

alterum loricatum, alterum factum ab Arcefila.
Forum Augusti, in quo erant statuæ M. Valerij Coruini, & eburnea Apollinis.
Forum Traiani cum portico.
Forum Boarium.
Forum Piscarium.
Forum argentarium.
Curia.
Curia Hostilia sub veteribus.
Curia Calabria in Capitolio, vbi Pontifex minor pronuntiabat dies.
Regia Numæ, aliàs Curia Pompiliana, in qua sacrum erat Opeconfuæ.
Senaculum aureum.
Basilica Paulli Aimilij, cum Phrygiis columnis in foro.
Basilica Iulia.
Basilica Vlpia, aliàs Traiani.
Basilica Porcia, vbi fuerat domus Q. Manij.
Basilica Sempromia.
Basilica Argentaria.
Basilica Opimij.
Comitium, in quo erat ficus Ruminalis.
Rostra populi Romani vetera.
Rostra populi Romani noua.
Græcostasim.
Carcer immines foro, à Ser. Tullio edificatus, media Vrbe.
Stationes municipiorum.
Ludi literarij.
Schola Xantha.
Horti Afianij.
Septem, aliàs, Quinque Tabernæ argentariæ nouæ.
Balineum Polycleti.

Balineæ priuatæ LXVI.
Lacus Iuturna.
Lacus sine nomine CXX.
Bibliotheca Capitolina.
Bibliotheca Templi diui Traiani.
Arcus Fabianus.
Arcus Titi Cæsaris prope ædem Saturni.
Arcus Traiani Cæsaris Augusti.
Arcus Seueri & Marci Antonini in foro Boario.
Fornix Sertini in foro Boario cum signis auratis.
Columna C. Duilij.
Columna Mania.
Columna Magn. Lud. sæcul.
Columna rostrata in Capitolio.
Columna diui Iulij rostrata pedum XX.
Columna Coclidis Traiani Imperatoris, alta pedes CXXIX. habet gradus CXXCV. fenestellas XLV.
Sepulchrum C. Poblificij Bibuli Edilis plebis.
Macellum . . . .
Horrea CXXIX. In his:
Germanica, &
Agrippiana.
Pistrina CXX.
Domus CL. In his:
L. Tarquinij Superbi Regis, cum atrio.
M. Manlij Capitolini.
P. Scipionis Africani.
T. Annij Milonis.
P. Ouidij Nafonis.
M. Valerij Amerini Equitis Romani.
Infulæ CIO CIO CIO CIO DCCCLXXX. i. 3880.
Regio in ambitu cõtinet pedes CCIDCC IDCC DCCCLXXII. id est, 14867.

REGIO NONA CIRCVS FLAMINIVS.

Collis Hortulorum, aliàs Hortorum.
Campus Martius.
Via Fornicata.
Via recta.
Vici XXX.
Vicomagistri CXX.
Curatores I I. ( )
Denuntiatores I I.
Palus Caprea.
Mimitia vetus.
Mimitia Frumentaria.
Crypta Balbi. ( )
Ciconiæ nixæ.
Meleagricum.
Fregellæ.
Lucus Mauortianus.
Lucus Mineruæ vetus.
Lucus Petilinus maior, extra portam Flumentanam.
Lucus Victoriæ.
Lucus Lucinæ, vbi erat Terentum.
Templa VII.
Pantheum Iouis Vltoris, in quo erant signa.

Herculis humi sedentis.
Minerua ex Ebore, opus Phidia.
Veneris, cum vnione Cleopatæ.
Templum Iani, prope theatrum Marcelli, cum signo Iani bifrontis.
Templum Bruti Callaici, in quo erat Collofus Martis, & statua Veneris Gnidia nuda.
Templum Apollinis.
Templum Neptuni iuxta septa.
Templum diui Antonini, cum columna Coclide.
Templum Mineruæ Chalcidica.
Templum Idis & Serapidis prope ouile.
Ædes H. X.
Ædes antiqua Apollinis cum lauacro & Collofo.
Ædes Herculis Magni, custodis Circi Flaminij.
Ædes Metelli, vbi erat statua eburnea Iouis à Praxitele facta.
Ædes Martis in Circo Flaminio.
Ædes Volcani in Circo Flaminio.
Ædes Iuturnæ ad aquam virginem.
Ædes Bellonæ versus portam Carmentalem.

REGIO VNDECIMA CIRCVS MAXIMVS.

<i>Vici VIII.</i>	
Vicus Confuuius, aliàs Confinius.	Ædes Apollinis Medici.
Vicus Proserpinæ.	Ædes Liberi, Liberæque.
Vicus Cereris.	Ædes Solis.
Vicus Argæi.	Ædes Floræ.
Vicus Piscarius. ( )	<i>Ædicule VIII.</i>
Vicus Parcarum.	Ædicula Veneris.
Vicus Veneris.	Ædicula Iunonis.
Vicus Sanctus.	Ædicula . . .
Vicus antiquus Publicij ad portam Trigeminam.	Ædicula Iuuentutis in Circo.
Vicomagistri xxxii.	Ædicula Solis in Circo.
Curatores ii.	Ædicula Proserpinæ.
Denunciatores ii.	Ædicula Cereris.
Porta Trigemina.	Ædicula Parcarum.
Salinæ ad portam Trigeminam.	Area Sancta.
Velabrum maius in foro Olitorio.	Area Apollinis.
Velabrum minus.	Sacrarium Saturni cum Luco.
Argiletum.	Sacellum Iouis Conferuatoris.
Lucus Semelis minor.	Sacrarium Numæ.
Lucus Saturni.	Ara Maxima, aliàs Magna Herculis.
Templum Mercurij. ( )	Ara Consi.
Templum Castoris.	Ara Iouis Inuentoris.
Templum Herculis Victoris in foro Boario.	Ara Accæ Laurentiæ in Velbro.
Templum Iani ad forum Olitorium. †	Apollo Cælipex.
<i>Ædes XXI.</i>	Hercules Triumphalis.
Ædes Summani, aliàs Ditis patris.	Signa Dearum Setiæ, aliàs Segeftæ.
Ædes Cereris vetus.	Metiæ ac Tutilinæ in Circo maximo.
Ædes Proserpinæ.	Circus Maximus, qui capit loca ccicccc cccccccc. id est, 485000. in quo erant Obelisci duo magni, quorum maior est pe- dum cxxxxii. minor pedum lxxxix.
Ædes Veneris, opus Fabij Gurgitis.	Circus Intimus.
Ædes Portumni, ad portem Sublicium, aliàs Ai- milium.	Forum Olitorium.
Ædes Herculis Oliuarij, ad portam Trigemi- nam.	Basilica Caij & Lucij Cæsarium.
Ædes Cereris.	Campus Trigeminorum.
Ædes Pompeij, in qua erat Hercules signum, à Myrione factum.	Tabernæ Bibliopolarum Argiletanæ.
Ædes Portumni vetus.	Emissarium Cloacæ maximæ in Tiberim.
Ædes Murciæ, aliàs Veneris Myrtæ.	Balinæ priuatæ xv.
Ædes Consi subterranea, aliàs Neptuni eque- stris.	Lucus sine nomine xv.
Ædes pietatis in foro Olitorio.	Fornix Sertini in Circo maximo cum signis au- ratis.
Ædes Iunonis Matutæ in foro Olitorio.	Columna Lactaria in foro Olitorio, ad quã in- fantes lacte alendos deferebant.
Ædes Iunonis.	Lupanaria.
Ædes Pudicitæ patriciæ.	Horrea xvi.
Ædes Pudicitæ plebeïæ in Vico longo.	Pistrina xii.
Ædes Fortunæ virilis ad Tiberim, in qua erat statua lignea Ser. Tulij Regis.	Domus cxxcix.
Ædes Spei in foro Olitorio.	Insulæ ic. id est, 1600.
	Regio in ambitu continet pedes ccicccc ic. id est, 1600.

REGIO DVODECIMA PISCINA PVBLICA.

<i>Vici XII.</i>	
Vicus Veneris almæ.	Vicus Fortunæ Mammofæ.
Vicus Piscinæ publicæ.	Vicus Colasiti pastoris.
Vicus Dianæ.	Vicus portæ Rudusculanæ.
Vicus Ceios.	Vicus portæ Nauiæ.
Vicus Triari.	Vicus Victoris.
Vicus Signifalientis.	Vicomagistri xliix.
Vicus Lacitecti.	Curatores ii.
	Denunciatores ii.

Cohortes vigilum iii.
Caput Viæ nouæ.
Fons Lollianus.
Ædes Bonæ deæ Subfaxanæ.
Ædes Idis.

Ædicule XII.

Ædicula Veneris almæ. ( )
Ædicula Dianæ.
Ædicula Fortunæ Mammofæ.
*

Area radicularia.
Ara Lauernæ.
Fortuna Mammofa.
Ifis Athenodora.
Signum Delphini.

Campus Lanatarius.
Horti Afiniani.
Thermæ Antoninianæ.
Balinæ priuatæ lxxix.
Lacus lxxx.
Septizonium vetus.
Horrea xxix.
Pistrina xxv.
Domus cxxix. *In his.*
Domus vii. Parthorum.
L. Fabij Cilonis.
L. Cornificij.
Priuata Hadriani Imperatoris.
Insulæ ∞ ∞ cdxv. id est, 2486.
Regio in ambitu continet pedes ccicccc ∞ ∞.
id est, 12000.

REGIO DECIMATERTIA AVENTINVS.

Mons Auentinus.
Clius Publicij.

Templum Iunonis Reginæ, dd. à Camillo ca-
ptis Veis.
Templum Idis.

Vici XVII.

Vicus Fibij.
Vicus Frumentarius.
Vicus Trium viarum.
Vicus Cæfeti.
Vicus Valeri.
Vicus Laci Militari.
Vicus Fortunæ.
Vicus Capitis Canteri.
Vicus Trium alitum.
Vicus Nouus.
Vicus Loreti minoris.
Vicus Armilustri.
Vicus Columnæ lignæ.
Vicus Materiarius.
Vicus Mundiciæ.
Vicus Loreti maioris, vbi erat Vortumnus.
Vicus Fortunæ dubiæ.
Vicomagistri lxxix.
Curatores ii.
Denunciatores ii.
Clius Publicus.
Caput Armilustri.
Doliolum.
Remuria.
Scalæ Gemoniæ. ( )
Lauretum.
Mappa aurea.
Spelunca Caci.
Platanon.
Lucus Lunæ in Auentino.
Lucus Laurentinus.
Lucus Platanorum.
Lucus Loreti maioris.
Lucus Loreti minoris.
Lucus Hylernæ. ( )

Templa VI.

Templum Lunæ in Auentino magnam.
Templum commune Dianæ.
Templum Bonæ deæ in Auentino.
Templum Libertatis.

Ædes IIX.

Ædes Consi.
Ædes diui Tati.
Ædes Mineræ, aliàs Palladis in Auentino.
Ædes Siluani.
Ædes Mercurij.
Ædes Herculis & Siluani.
Ædes Matutæ cum æreis columnis & attrio.
Ædes Victoriæ in Auentino.

Ædicule XVII.

Ædicula Fidiæ, aliàs Fidei.
Ædicula Fortunæ dubiæ.
Ædicula Hylernæ.
Ædicula deæ Tutilinæ.
*

Porticus Aimilia.
Porticus Fabaria, aliàs Faberij.
Atrium Libertatis in Auentino.
Atrium Matutæ.
Sepulchrum diui Tatij.
Area Publica.
Area Pinaria.
Ara Iouis Elicij.
Vortumnus, aliàs ædes Vortumni.
Fortuna Horreorum Galbianorum.
Statua Minuci Augurini, præfecti Annonæ.
Odæum.
Naumachia.
Forum pistorium.
Campus Pecuarius, aliàs Pescuarius.
Schola Calsij.
Thermæ Varianæ.
Thermæ priuatæ Traiani.
Balinæ priuatæ lxxix.
Lacus lxxix.
Fons Siluani.
Emporium extra portam Trigeminam.
Sepulchrum C. Seftij vii. viri Epulonum.
Columna P. Mancini præfecti annonæ.
Horrea xxxvi. *In his.*

Aniceti.
Varguntei.
Galbiana.
Horrea Domitiani Augusti.
Pistrina xxx.
Domus clv. *In his:*
Domus Vipiorum, aliâs priuata Traiani.

Domus Vitellij Imperatoris.
Ennij Poeta.
Faberij Scriba.
L. Licinij Suræ III. Cos.
Insula ∞ ∞ CDXXCII. id est, 2488.
Regio continet in ambitu pedes CCICDCCC
∞ CCC. id est, 16300.

REGIO DECIMAQUARTA TRANS TYBERIM.

Ianiculus mons.
Vaticanus mons.
Insula.
Nanalia.

Vici XXIII.

Vicus Cenfori.
Vicus Gemini.
Vicus Rostrata.
Vicus Longi Aquilæ.
Vicus Statuæ Siccianæ.
Vicus Quadrati.
Vicus Raciliani maioris. ( )
Vicus Raciliani minoris.
Vicus Ianiculensis.
Vicus Bruttianus.
Vicus Larum ruralium.
Vicus Statuæ Valerianæ.
Vicus Salutaris.
Vicus Paulli.
Vicus Sex. Lucei.
Vicus Simi Publici.
Vicus Patratilli. ( )
Vicus Laci restituti.
Vicus Saufei.
Vicus Sergij.
Vicus Ploti.
Vicus Viberini.
Vicus Graianarum.
Vicomagistri x cii.
Curatores ii.
Denunciatores ii.
Cohortes Vigiliū vii. ( )
Caput Gorgonis.
Lucus Forinarum.
Lucus Publicus.
Lucus Vaticanus.
Templum Fortis Fortunæ.
Templum Apollinis in Vaticano.
Templum Fortunæ Liberæ.

Ædes VI.

Ædes Forinarum.
Ædes Iſidis Naumachina.
Ædes Iouis. ( )
Ædes Fauni.
Ædes Esculapij.
Ædes Dianæ Suburbanæ.

Ædiculæ XXII.

Ianus Septimianus.

Arca Vaticana.
Arca Septimiana.
Sacellum Deæ Maniæ.
Ara xii. Iano dicata.
Ara Martis.
Statua Valeriana.
Statua Sicciana.
Statua Diui Iuli in Insula.
Diuæ Cornificæ.
Hercules Cubans.
Hippodromus.
Circus Vaticanus, aliâs Caij & Neronis, in quo
obeliscus pedum Lxxii. erat.
Circus Domitiæ in pratis.
Stadius publicus.
Obeliscus magnus in Insula.
Naumachia duæ.
Tribunal Aurelium.
Castra Lecticariorum.
Castra Vetera.
Campus Bruttianus.
Campus Codetanus.
Campus Vaticanus.
Horti Casaris.
Horti Domitiæ.
Horti Galbæ Imperatoris.
Horti Martialis.
Horti Getæ.
Albiona.
Prata Mucia.
Prata Quinctia.
Nosocomion, vbi ægroti curabantur in Insula.
Thermæ Septimiana.
Thermæ hyemales Aureliani Imperatoris.
Balineum Ampelidis.
Balineum Priscilianum.
Balinea priuata cxxxvi.
Lacus cxxx.
Sepulchrum Numæ Regis in Ianiculo.
Sepulchrum St. Cæcilij Poeta.
Sepulchrum Hadriani Imperatoris.
Horrea xxxii.
Pistrina xxxii.
Domus cl.

In his.

Domus Martialis.
Insula ∞ ∞ CDIX. id est, 3409.
Regio in ambitu continet pedes CCICDCCC
CCICDCCC ∞ ∞ CDXXCIX. id est, 33489.

AQVAE VIGINTI IN VRBE ERANT.

Aqua Appia.
Aqua Amio vetus.

Aqua Martia, aliâs Aueſia.
Aqua Tepula.

Aqua

Aqua Iulia.
Aqua Virgo.
Aqua Hallia, aliâs Hallsictina, quæ & Angusta.
Aqua Claudia Albulina, Cærulea, Curtia, Au-
gusta.
Aqua nouus.
Riuus Herculanæus.
Aqua Crabra.
Aqua Sabatina, vel Cimina, Aurelia, Septimia-
na trans Tyberim.

Aqua Traiana.
Aqua Alexandrina.
Aqua Damnata.
Aqua Anna.
Aqua Argentiana.
Aqua Seueriana.
Aqua Antoniniana.
Aqua Setina.
Procopius scribit, suo tempore fuisse in vrbe
aquæ ductus xiv.

QUONIAM QVO LOCO, VEL QVA VRBIS
regione reponerentur, non liquet, huc
referre placuit.

Petuscum Palati regio Urbis.
Fregellæ, locus in Vrbe.
Argæa loca in Vrbe.
Esculetum, locus in Vrbe.
Clius foro proximus.
Vicus Publilius.
Vicus Cosconicus.
Compitum Fabricij.
Lucus Veneris Luqentina.

Templa.

Templa Fortunæ Virginis.
Muliebris via Latina.
Mascule.
Barbatæ.
Equestris nouæ.
Plebeiæ.
Priuatæ.
Vifcatæ. ( )
Blandæ.
Conuertentis.
Benesperantis.
Auertentis.

Templa Iouis Victoris.

Inuicti.
Pugnacis.
Prædatoris.
Mariani.
Templum Iunonis Caprotinæ.
Templum Apollinis Sofiani.
Templum Apollinis Tortoris.
Templum Veneris Lubentina.
Templum Veneris Victricis.
Templum Herculis Defensoris.
Templum Herculis, via Latina.
Templum Adonidis.
Templum Annonæ sanctæ.
Templum Vacuæ.
Templum Iustitiæ.
Templum Themidis.
Templum Erymarum.
Templum Clementiæ Cæsaris.
Templum diui Augusti ad Mineruam.
Templum diuæ Augusti.
Templum fecunditatis Poppeæ.

Templum diui Adriani.

Ædes.

Ædes Honoris & Virtutis Marianæ.
Ædes Deum Consentum.
Porticus Vipiani.
Porticus Reguli.
Porticus Stadiata.
Porticus C. Columnarum.
Porticus Curua in hortis Comodianis.
Atrium Sutorium.
Sacrarium gentis Iulia.
Sacellum Minucij.
Sacellum Mutini.
Ara Pacis.
Ara Larum.
Curia nouæ proximæ compitum Fabricij.
Curia Tifata.
Curia Titia.
Curia Fucia, aliâs Saucia.

Fora.

Forum Gallorum.
Rusticorum.
Aurelij.
Cædicij.

Basilica.

Basilica Vestini.
Neptunij.
Vascellaria.
Flosselli.
Sicini. ( )
Fulua.
Mammææ.

Campi.

Volcani.
Iouis.
Licinij.
Horti Mariani.
Horti Scruiliani.
Horti Comodianum.

Balinea.

Ti. Claudij Etrusci.
Statili.
Martialis.
Annæ Senecæ.
Tuccæ.
Fauſti.

Fortunati.
Grylli.
Lupi.
Pontici.
Seueri.
Pæti.
Titij.
Ofonij Tigillini. ( )
Alexandri Imperatoris.
Varij.

Nymphæum Marci Imp. prope Septizonium.
Gordiani Imperatoris.
Lacus Seruilius.
Castra.
Tabellariorum.
Victimariorum.
Salgamariorum.
Salicariorum.
Equitum singulorum.
Horrea Sciana.

IN VRBE ROMA ERANT MON-
tes septem.

Palatinus.
Capitolinus.
Cælius.
Esquilinus.
Quirinalis.
Viminalis.
Auentinus.

Trans Tyberim.
Ianiculum.
Vaticanus.

Extra vetus Pomerium.
Collis hortulorum.
Regiones xiv.
Vici ccc.
Ædiculæ totidem.
Vicomagistri 1000000.
Curatores xxix.
Denunciatores xxix.
Cohortes Prætoriarum xvii.
Cohortes Vigilum vi.
Cohortes Urbane vi.
Excubitoria xiv.
Vexilla ii. communia. ( )
Castræ peregrina.
Castræ prætoria.
Castræ Misenatium ii.
Castræ Tabellariorum.
Castræ Lecticariorum.
Castræ Victimariorum.
Castræ Salgamariorum.
Castræ Salicariorum.
Castræ equitum singulorum.
Castræ Gyptiana.
Castræ vetera.
Horrea cccxxvii.
Pistrina cccxxix.
Balineæ cccix. id est 909.
Lacus 1000000. id est 1008.
Domus 1000000. id est, 2117.
Insulæ cccccc. id est, 41912.

Lacus XXXII.
Vestæ Cuperius.
Iouis Viminæi.
Loreti Minoris.
Loreti Maioris.
Platanorum.
Querquetularius.
Cuperius Hostiliani.

Cuperius Scholæ Capulorum.
Mauortianus.
Vaticanus.
Furinarum.
Poetilinus.
Lunæ in Auentino.
Lucinæ, vbi erat Terentium.
Saturni.
Semelæ minor.
Larum.
Mineræ vetus.
Victoriæ.
Petilinus maior extra portam Flumentanam.
Fagutalis.
Esquilinus.
Mephitis.
Iunonis Lucinæ.
Rubiginis.
Veneris Lubentinæ.
Laurentinus.
Hylernæ.
Publicus.
Egeriæ.
Camænarum.
Vaticanus.

Fora XIX.
Romanum, quod dicebatur Magnum.
Cæsaris dictatoris.
Augusti Cæsaris.
Boarium.
Transitorium, quod & diui Neruæ.
Olitorium.
Pistorium.
Imperatoris Neruæ Traiani, Cæsaris Augusti.
Domitij Ahenobardi.
Suarium, aliàs Syarium.
Archemorium.
Diocletiani Imperatoris.
Gallorum.
Rusticorum.
Cupedinis ad Cornetæ. ( )
Piscarium.
C. Crispi Sallustij.
Aurelium.
Cædicij.

Basilica XXI.
Vlpia.
L. Paulli in foro.
Vestini.

Neptunij, aliàs Neptunij, aliàs Neptuni.
Macidij, aliàs Matidij, aliàs Matidij.
Iulia.
Marciana.
Vascellaria, aliàs Vastellaria.
Felicellij, aliàs Fiofellij, aliàs Fioffelli.
Sicini, aliàs Sicimini.
Constantiniana.
Porcia, à Porcio Catone facta.
L. Paulli vetus.
Argentaria.
Optimiana.
Æmilia.
Fulvia.
Mammæa.
Antoniniana.

Campi XVII.
Campus Viminalis.
Æsculinus.
Agrippæ.
Martius.
Codetanus.
Bruttianus.
Lanatarius.
Pecuaris.
Vaticanus, trans Tyberim.
Ridiculi.
Martialis.
Cœlimontanus.
Furinarum.
Trigeminorum.
Volcani.
Iouis.
Licinij.

Thermae XX.
Thermae Traiani.
Titi Cæsaris.
Agrippæ.
Syriacæ.
Commodianæ.
Seuerianæ, aliàs Varianæ.
Antoninianæ.
Alexandrinæ.
Diocletianæ.
Decianæ.
Constantinianæ.
Septimianæ.
Olympiadis.
Philippianæ.
Traianæ priuatæ, & publicæ.
Neronianæ.
Nouari.
Hadriani Imperatoris.
Varianæ in Auentino.
Iani Quadrifrontes xxxvi. per omnes regiones marmoribus inuestati, & adornati insigniis militaribus, & signis.
Duo præcipui ad arcum Fabianum, superior inferiorque.

Via XXXI.
Via Appia.
Latina.
Lanicana, aliàs Labicana.

Campana.
Prænestina.
Tiburтина, vel Gabina.
Collatina.
Nomentana, vel Figulensis, aliàs Ficulnensis.
Salaria.
Flaminia.
Æmilia.
Claudia, aliàs Clodia.
Valeria noua & vetus.
Ostiensis.
Laurentina.
Ardeatina.
Setina.
Quinctia.
Gallicana.
Triumphalis.
Patinaria.
Cimina.
Cornelia.
Tiberina.
Aurelia.
Cafsia.
Portuensis.
Gallica.
Laticulensis, aliàs Ianiculensis.
Flauia & Traiana.
Capitolia ii. vetus & nouum.
Amphitheatra ii.
Colossæ ii.
Columnæ Coelides ii.
Theatra iii. aliàs iv.
Circi iix. aliàs ix.
Ludi vi. aliàs vii. aliàs v.
Naumachiæ v. aliàs vi.
Stadia ii.
Nymphaeæ xii. aliàs xi. aliàs xv.
Macellæ ii.
Equi ænei inaurati xxxiv.
Equi eburnei cxxxiv. aliàs xciv.
Equi magni xxxiii.
Tabulæ & signa sine numero.
Arcus marmorei xxxvi.
Lupanaria. xlv.
Latrinæ publicæ cxl.
Colossæ ænei xxxvii.
Marmorei li.
Obelisci magni vi.
Duo in Circo maximo.
Maior est pedum cxxxii.
Minor pedum xxxix.
Vnus in Vaticano, pedum lxxii.
Vnus in Campo Martio, pedum lxxii.
Duo in Mausoleo Augusti parces, singuli pedum xliii.
In insula Tiberis i.
Obelisci parui xlii. in plerisque sunt notæ Ægyptiorum.
Bibliothecæ vndetriginta publicæ, ex iis præcipuæ duæ.
Palatina & Vlpia.
Pontes iix.
Miluius.
Ælius.

Aurelius, aliàs Vaticanus.
Ianiculensis.
Fabricius.
Cestius.
Palatinus.

Aimilius, qui ante Sublicius. A
Mēſæ oleariæ 10000 00000 00000 00000.
id eſt, 74000. aliàs 00000 00000 00000 00000.
id eſt, 24000.
Portæ xxxvii.

Hæ ſunt quatuordecim regiones ſin quas Vrbe Romam D. Auguſtus diſtribuit, ab Onuphrio Panunio ſumma diligentia ex optimis auſtoribus conſcriptæ: quas idem auſtor etiam Commentario ſeſe explicaturum promiſit: eum tamen, ſiue editus ſit, ſiue adhuc alicubi lateat, mihi videre non contigit. Plurima tamen loca in reliquis libris perſpicue explicabuntur. Quorundam autem vocabulorum, de quibus in aliis non erit commodus dicendi locus, quæque ali- quomodo obſcura ſunt, ſignificationes breuiter ſubiungere libet, ne & hoc in loco ſtudioſæ iuuentuti deſuiſſe videar.

Explicatio quorundam vocabulorum, quæ in hac XIV. regionum
deſcriptione uſurpantur. CAP. XIV.

Vid Regio & Vicus, ſuperius dictum eſt: & Curatoribus & Denunciatoribus, Vicomagistris, alibi dicitur, ſicut etiã de Lucis, Templis, Aedibus Aedulis, Aris, & multis aliis. Itẽ de Circis, Theatris, Amphitheatro, Foris, & Baſilicis, &c. De quibusdam tamen in poſterum erit ſilendum: itaque hoc loco ſunt explicanda. Primum autem de Aquæductibus agemus.

DE AQUÆDUCTIBVS.

Ab Vrbe condita per annos cdxli contenti fuerunt Romani uſu aquarum, quas aut ex Tyberis, aut ex puteis, aut fontibus hauriebant. Verùm vrbe quotidie creſcente, & penuria aquæ laborante, aliæ aquæ in vrbe deriuatæ ſunt: quo factum eſt, vt tanta in vrbe vndique aquæ fuerit copia, vt ſingulæ ferè domus ſuos habuerint fontes. Earũ nomina paulò ante ſunt recitata. Deducebãtur aquæ ex diuerſis locis, & alius aquæductus, præfertim qui per arcus fiebat, alio altior erat, ſiue depreſſior. Hæ in caſtella primum: ex illis à Caſtellario certa menſura diſtributæ in loca deſtinata effluebant. Caſtellum autem erat locus, qui aquam publicam recipiebat, & in varia alia loca tranſmittebat: Caſtellarius verò, Caſtellarum cuſtos. Apud antiquos omnis aqua in publicos uſus erogabatur: legeque ita cautum erat, ne quis priuatus aliam duceret, quàm quæ ex la- cu abundaret: quam poſteri caducam vocarunt: & hæc ipſa non in alium uſum, quàm in balnearum, aut ſullonicorum dabatur: eratque vectigali ſtatuta merces, quæ in publicum penderetur: aliquid & in domos Principũ dabatur, concedentibus reliquis. Ius dandæ vendendæue aquæ Cenſorum fuit, quoties in Republica erant: quum non erant, Aedilium Curulium. Tutela ſingularũ aquarum locabatur, eorumque operum probandorum cura fuit penes Conſules aliquando, & Aediles, interdum etiam penes Cenſores. Poſtea tota res ad Curatores tranſiit: primumque Curator ab Auguſto nominatus Meſſala Coruinus. Ius impetratæ aquæ neque hæredẽ, neque emptorem, neque vllum nouum Dominum apud veteres ſequebatur. Balneis quæ publicè lauaret, priuilegium antiquitus concedebatur, vt ſemel data aqua perpetuò maneret. Poſtea omniſaque cum poſſeſſore inſtauratum eſt beneficium. Familiæ duæ crãt, quæ aquis operam præberent: vna publica, Cæſaris altera. Publica antiquior fuit, quam Auguſtus ab Agrippa ſibi relictam, publicauit homines circiter cxxl. Cæſaris familiæ numerus cdx. quam Claudius, quum aquas in Vrbe perduceret conſtituit. Vtraque familia in aliquot miniſteriorum ſpecies diducebatur: Villicos videlicet, Caſtellarios, Curatores, Silicarios, Teſtores, aliõſque opifices. Cõmoda publicæ familiæ ex ærario dabantur, quòd impendium exonerabatur vectigalium redditu, ad ius aquarum pertinentium. Cæſaris familia ex fiſco accipiebat commoda: vnde & plumbum, & omnes impenſæ, adductus, & caſtella, & lacus pertinentes erogabantur.

* Veteres vtrunque dixerunt Balneũ, vel Balnea in genere ſeminimo: & Balneum: vel Balinea, vt, de ratione ducendi, inſtrumentis, menſuris, ponderibusque duos libros ſcripſit Sext. Iulius Frontinus: item Plin. lib. 31. cap. vj. & alibi, qui legi poſſunt. Quædam etiam de iisdem eruditè collegerunt Georgius Fabricius in ſua Roma, & Aldus Manutius Paulli F. Aldi N. lib. j. de queſtitis per epiſtolam: quò Lectorem plura ſcire cupientem, remitto.

DE BALNEIS.

BALNEA * in vrbe plurimè fuerunt, cum priuatè in locis diuerſis: tum publicè in ſingulis regionibus. Si quibus autem locis deſſent, aut corruptè eſſent, eas antiquitus Aediles, ſuis temporibus vel addiderunt, vel reſtituerunt Seuerus & Gordianus Imp. in primis populares, & lauatiõũ ſtudioſi. Cum enim apud Romanos lini uſus eſſet rarior, ſudorem, ſordẽſque corporis

A poris ſapius abluere neceſſe habebant. Viſitato more ante cœnam balneis utebantur: item poſt ambulationes, exercitationes, operas, ſæpe neceſſitatis cauſa, nõ raro voluptatis. ſiquidem Commodum in die octies, Gordianum Iuniorẽ & Rhemnum Grammaticum ſepties lauiffe legitur. Balneas mixtas haberi Seuerus prohibuit, quod Commodus non veterat, Varius permiſerat. Sola & parietes vnguentis illinebantur: idque nõ ſolum potentiores factitarunt, ſed in priuato quoque homine, ac demum in ſeruo, Plinius notauit: & Seneca aquam argenteis epiſtomis fundi in plebeis fiſtulis, & in Libertinorum balneis gemmas calcari indignatur. Valerius & Macrobius Sergium Oratam, hominem voluptuarium, etiam penſiles inſtituiſſe balneas, teſtatur: Fabricius, ex quo hæc deſumpſi, teſtatur, ſe prope balneas Paulli in proiecto lapide, formã ſtrigilis & ampullæ vidiffẽ exſculptam. Strigile autem uſos fuiſſe antiquos ad fricandum purgandumque corpus: ampulla vaſe ad abluendas infuſione ſordes. Numerum balnearum, quæ Romæ fuerunt, habes ſupra. P. Viſtor vltra octingentas computauit. Agrippa clxx. gratuita balnea præbuit, quæ poſtea in infinitum, vt Plinius tradidit, ſunt auſta.

Lib. 13. ca. 3.
Lib. 9. cap. 1.
Lib. 3. Satur. cap. 15.

Lib. 36. c. 15.

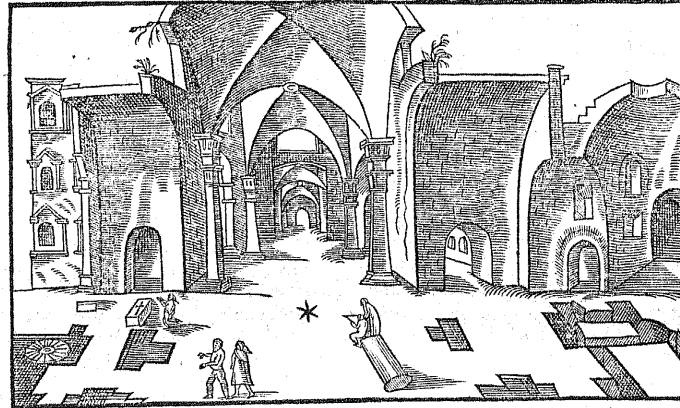
DE THERMIS.

IN NULLIS antiquorum operibus plus luxus & inſaniæ cernitur, inquit Georgius Fabricius in ſua Roma, quam in Thermis Imperatorum, quas in prouinciarum modum fuiſſe extructas, Ammianus conqueritur, & reliquæ aliquarum adhuc teſtantur. Eæ aut æſtiuæ, aut hyemales fuerunt, quales vno eodemque in loco extruere inſtituerat Gordianus: ſed morte præuentus non abſoluit. Hyemales trans Tyberim Aurelianus fecit. Primum ſeruierunt Imperatoribus priuatim, poſtea vulgatæ ſunt & populo: & aliquando patebant interdum: corruptioribus temporibus etiam noctu. Conſuetudo more mixtæ, & communes non fuerunt: quod tamen malorum Principum culpa aliquoties factum eſt. Hodie in Vrbe maiore omnia ædificia imperitis Thermæ vocantur, propter Diocletianas & Antoninianas: quod ſuo quoque factum tempore non diſſimulauit Blondus. Thermis, vt & aquæ ductibus, adiuncta erant caſtella, in quibus aqua conſeruabatur: & ſubiuncti canales, per quos caduca aut inutilis effluebat. Caſtellarum parietes malitati erant tam tenaci & dura materia, vt vix ferro frangerentur. Thermarum ſola, vt & balnearum, interdum ſternebantur vitro, vt Agrippinarum: frequentius loſi de, aut cruſtis marmoreis latis, aut teſſellis quadratis varij coloris: nigri, vt balneæ Palatinæ: nigri, albi que, vt thermæ Commodi & Antonini. Extat etiam deſcriptio Thermarum apud Nicolaum Sipontinum, ex qua aliquo modo luxus Imperatorum in ædificandis Thermis cognoſci poteſt. Omnium autem diligentiffimè noſtra ætate de Romanorum Thermis ſcripſit Andreas Baccius Elxidianus, Medicus, libro vij. eorum, quos de Thermis edidit: ex quo hæc Thermarum Diocletianarum icona, & breuem ſingularum partium explicationem deſumpſi, prolixior & plenior enarratio petatur ex ipſius Commentariis. Sic autem is ſcribit: in Thermis ædificationis erat varia forma, ac varia diſpoſitio partium: ſed area ampliffima, quæ in quadrum clauſa, tribus veluti perpetuis circuitionibus diuiſa eſſet. In primo vndique ambitu, quæ cœnitorium inſtar totum ædificium claudebat, erant Gymnaſia exercitationum vario ordine. In ſecundo longè lateque ſpacia platearum, Xiſta, ac Platanones ad exercitia ſub diuo. In medio, tota ipſa moles Thermarum, quæ ſunt membra balnearum, Atria ſimulatq. Xiſti, & Paleſtrarum ampliffimæ porticus, vbi (auctore Viſtruuio) Athletæ per hyberna tempora in teſtis ſtadiis exercerentur, ac tranſirent ſtatim ad balneas. In prima facie, quæ eſt ad Meridiem, tertiam ferè partem mediam occupabat Theatridium. Quæ pars erat principalis, & tanquam caput totius huius ædificij: vnde duplicem (vt quibusdam videtur) habebat uſum: alterum extrinſecus, alterum intrinſecus. Ambitum enim exteriorem ponunt fuiſſe arcuato opere diſtinctum & apertum: vnde ſcilicet ingrederentur quaſi per poſticum, ſiue dextra verterentur, ſiue ſiniſtra per porticus, apertè venirent in ampliffimam plateam, ac ex inde quò vellent, ſiue in paleſtras, ſiue in balneas. In conſpectu verò interiori erga plateas, erat Theatri ſpecie diſtinctum cum ſedib: vbi ſcilicet populus, & maxime Nobiles, ſub vmbra Meridiei ſederent ad ludorum ſpectacula, quæ in plateis exercitij cauſa fierent. Partes verò quæ vtrinque, à Theatridio plures ſunt, partim fuerunt ipſius Theatridij membra, & partim loca ad uſum Athletarum: id eſt, eorum, qui exercendi eſſent coram Theatridio, vtpote Coniſteria, Elæoteſia, & quædam apertè in plateam, forſan equorum carceres. Duo poſthæc Periſtylia quadrata oblonga, hinc atq. hinc vnum à Theatridio, quaſi paleſtræ breues, vel deambulationes. Ac in verſuris vtrinque, vnum Sphæriſterium, rotunda forma, cum pluribus (vt ſcribit Plinius Iunior de Villa ſua) exercitationum generibus. Vel ſacella, vt notatur per ædículas, æquis vndique ſpatiis ſtatarum. hæc erat primæ faciei partitio. Porrò in altera facie, quæ ab Aquilone eodem commenſu huic reſponderet, videtur fuiſſe maiori ex parte Gymnaſia Philoſophis dicata, ac Rhetoribus, reliquiſque qui ſtudijs literarum dediſſent operã. Vtpotè pars magis remota à ſtrepitu Athletarũ, & ſitu cõmodiſſimo, tum propter amicitiam vmbRARUM (erant enim in hac platea Platanones) tum propter grata fontium murmura, in Natationem ipſam cadentium. Quapropter eſt uſum pluribus antiquariis, in medio hoc ſpacio à Septentrione fuiſſe principale veſtibulum totius huius ædificij. Ex quo per medios Platanones patebat aditus ad Natationẽ, & hinc, & hinc in porticus, in

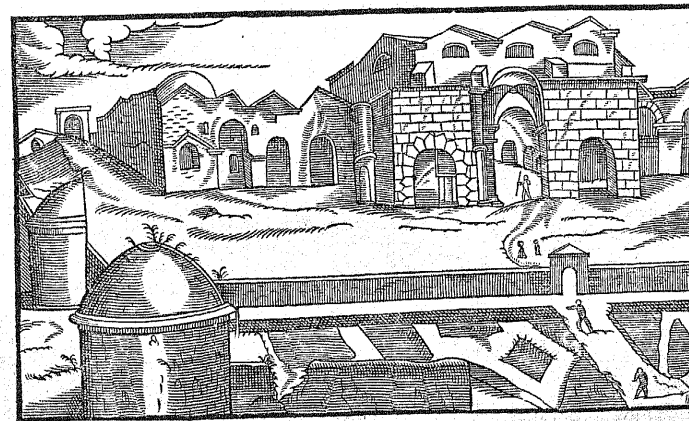
Basilicas, Diatas & Atria. Primum verò à dextra vestibuli, & à sinistra, erant Exhedræ plures ^A clausæ ante plateam, & cum sedibus Hemycli forma, vt disputantes, & tam loquentes, quam audientes sese omnes aspicerent: & aliquæ patentès, seu scholæ nostræ ad leuiora studia. Maiorem verò partem exercitationum Gymnasticarum continebant duæ vtrinque facies laterales, quæ conformes hinc, atque hinc, habebant partitiones. Ac fuisse ad exercitia dicatas videtur: tū quia plateæ hæ laterales erant liberæ, & amplæ mille circiter pedum spacio, tum quia membra ipsa partim erant Hemycli aperti cum sedibus, ac vario ornamento, quod apparet signorum, ac picturarum: & partim Conisteria, Elæothesia, aliâque membra ad vsum Athletarum opportuna. Toram hanc autem primam circumferentiam circundabant continuæ porticus ducētis columnis vno stylo. Subinde erant plateæ, amplæ, & liberæ, vt dixi, tam quæ ante Theatridium, quam vtræque laterales. In ea autem, quæ erat ante Natationem, erant Xistum, Platanones, & Stadium, ^B ad exercitationes, maximè æstiuas, idonea. Fiebant enim Xista (auctore Viétruuius) inter duas porticus Syluæ, quæ erant Platani, virentesque id genus arbores constitæ, aptissimo situ ante Natationem, vnde aquarum caperent refrigeria. Post Xistum autè Stadium ita figuratum, inquit Viétruuius, vt possent hominum copiar sine impedimento Athletarū cursus, variâque alia spectare certamina. Atque hæ omnes erant partitiones quoquo latere, & Gymnasiorum, & Platearum. Summa verò operis maiestas, erat tota moles in medio, quæ communes habebat palæstras cum balneis, ac multimodis earum membris, ac miri artificij. Nā si ædificiorum perfectio proportionibus humani corporis respondere debet, vt Viétruuius, tradit, perfectissimè respondet in Thermis Diocletianis, ac melius quam constituat ex Græcis Viétruuius. Est enim in his Theatridium, vbi erat vestibulum, tanquam caput: Apodyterium, pectus: Hypocaustum, Stomachus: vmbilicus, maxima, ac regalis Basilica in medio: venter, Natatio, Membrorum verò vtrinque, quæ sunt balnea, atria, palæstræ, porticus, Diatæ, basilicæ, æqua ratio, ac mensura est, vt brachiorum, ac fœcorum, ita vt quæ ex vna tradetur parte, eadem ex altera pariter intelligenda sit. Incipimus autem à Natatione, quæ patentissima pars aspiciebat Aquilonè: & ex ea à latere per basilicas, ac diatæ veniemus in atria, exinde in palæstras interiores, ac maximam basilicā: & de-
num ad balnearum membra. Natatio erat in recessu medio ab Aquilone, longitudine ducētorum pedum, latitudine dimidio minus, ponte, ac arcibus bipartita ad interiores aditus, vbi nūc facta est maioris altaris basilica. Habebat autem à castello proximo Aquæ Martiæ emissarium, quod per occultos riuos ferebat ad Natationem ipsam aquas. Habebat & supernè ad longitudinem fontes varia specie, ac Musæa, quæ teste Plinio, ex punicibus, ac erosis vetustate saxis, extructa (vt hodie quoque Romæ sunt in vsu) specus imaginem referebant, ac fistulis modò apertis, modò clausis, vario blandissimòque salietium aquarū lusu, recentes semper aquas in Natationem ipsam fundebant, miris circum adhibitis ornamentis, quorum etiamnum apparent edicula signorum & statuarum, fontiumque vestigia, & columnarum bases. A Natatione plura, ac nobilissima membra: primum ab vtroque capite erant amplissima porticus conformes, nimirum & ad spectacula Natationum, & ad refrigeria constituta. Et alia ad altiore prospectum porticus pensilis, minori stylo. Exeuntibus verò à porticu, tam dextrâ, quam sinistra erat primum basilica, amoenissima, vbi conuenirent omnes, qui vel in palæstras venturi essent, vel in balneas. Iccirco satis ampla, ornata plasticis, ac picturis, adhuc nitet antiquissimis. Hinc recta in Diatam, quæ erat eadem capacitate: sed latior tamen basilica, duplici columnarum stylo tripartita: nam media parte seu atriolum, erat aditus in atrium maximum, & in palæstras: capita verò hinc, atque hinc desinebant in hemyclis, vbi fortasse Athletarum ferebantur iudicia. In atrii erant Peristyllia, hoc est, circumcolumnia, quæ faciebant atrium oblongum trecentis pedibus, latitudine dimidio minus: vbi in porticu, Orientali parte, erant hæc membra situ aliquantisper diuerso ab eo, quem assignat Viétruuius. Primo Ephœbeum in medio. Hoc autem erat Hexædra amplissima cum sedibus, quæ tertia item parte longior, quam lata erat ad exercitia iuuenum dicata. Sub dextra Ephœbei erat Corticium, seu Coryceum, à Coryco, quod videtur pile genus in Galeno lib. xj. de Sanitate tuenda. Seu Choricum dictum, choreis nimirum ac saltationibus locus proprius. Proximi Frigidarium, locus ventis perflatus, fenestris amplis, ab eoque iter in Sphæristerium oblongum, & simplex, ab pile ludum aptissimum. Ad sinistram Elæothesiū quæ erat ad vntiones faciendas cella olearia. Sub hoc Conisterium, vbi sicco puluere, vel arena luctaturi sese conspergerent. Ab eoque in Propnigeum, vbi erat in versura porticus Laconicum, quod referemus suo loco postea. A peristyllio autè atrioque intrantibus ad interiores Palæstras, erant porticus tres stadiatæ, quas hodie occupat longitudo ecclesie. Ex quibus media pars amplissima centrum pedum latitudine, super ingentes columnas, altissima prominet testudine, ceterum ita facta secundum Viétruuium, vt latera, quæ sunt vtrinque ad columnas margines haberet, quales habet hodie via ab Hadriani mole ad Vaticanum semitas, non minus pedum denum, reliquæ que planities octoginta pedum. Ita qui vestiti ambularent circum in marginibus, non impediebantur à cunctis se exercerentibus. Hæc autem porticus ^{non} apud Græcos vocitatur, in quo Athletæ in rectis stadiis exercerentur. Quæ, quoniam exactè erat in medio, & veluti in corde totius ædificij, vbi maximè conuenire solebat nobilitas ad exercitia hyberna, ad ambulationes, & ad spectacula: cæteras meritiò excedit partes, tum magnitudine, tum regali maiestate operis, altissimis superbissimisque prominens columnis, & patentissima vndiq; in peristyllia, in Hy-

^A in Hypocaustum, in Natationem, ac supernè fenestris illustratur latissimis. Hactenus ille. Quædam etiam de partibus Thermarum, siue exercitationum locis in Thermis habet Hieronymus Mercurialis, Medicus Patavinus, lib. i. artis Gymnastica. Cæterum & illud notandum est, quòd

PARS INTERIOR THERMARVM DIOCLETIANI.

PARS EXTERIOR THERMARVM.

Campaniæ sonitu populus in thermis statis horis vel aduocari, vel demitti solitus fuerit, vt ex Martiali constat, dicente: Redde pilam, sonat as Thermarum, &c. Descriptionem vel picturam Thermarum Diocletiani, quam habet in sua antiqua Roma Bernhardus Gamucci, depingi & huic tractatui addi, vt melius intelligi posset, curauit.

Adrianus In
nus lib. 3. ca.
11. Animad
uerforus.

DE NYMPHEIS.

Quid sint Nymphaea, duplex est opinio. Zonoras Monachus, qui de Græcorum Imperatoribus scripsit, in Leone primo, Nymphaea esse vult palatia publica, in quibus nuptias celebrarent illi, qui habitarent angustius: eaque ædificij maximis, in quibus Senatus cogeretur, plerunque adiuncta fuisse: qualia ædificia Romæ erant, Curia, Senacula, Basilica. Alia Nymphaea putant esse loca publica, delectationis gratia facta, in quæ nō vt in balneas, aut thermas, propter vsum aqua deduceretur, sed gratiæ potissimum, atque amoenitatis causa: & à Nympharum stautis, quibus ornata fuerunt, nomen traxisse. Verum vt de forma, aut vsu illorum operum non satis constat: ita maximè insignia fuisse, vel illud declarat, quod aut ab ipsis Imperatoribus constructerentur, vt de Nymphæo Marci, ambitiosi operis scribit Ammianus lib. 15. de Alexandri, Victor: de Gordiani, Capitolinus: aut ab Vrbs Prefectis, quale Clearchus Valentiniano & Valente Imperatoribus extruxit Constantinopoli, & Flauius Philippus reparauit Romæ. De Nym-

phicis veteribus nullum ad nostra, aut Patrum vsque tempora duravit. Recens nunc est intra, A Neapolim & montem Vesuuium in villa Leucopetrea, cuius forma est talis: Edificium ex marmore quadrangulare, ad quod vna solummodo porta est aditus, & aliquot gradibus descensus. Ad dextram introeunti ad caput, fons est aquæ limpidissimæ, ad cuius quasi custodiam accubat Arcthusa nuda, ex candidissimo marmore: solum varium & marmoratum, & canali circumdatum: in quod aqua ex fonte effluit. Parietes ex conchis, lapillisque, albi, nigri, flauis, purpurei coloris, quasi malcha illiti: in quibus, ex concharum compositione, tanquam ductibus in pictura anni menses duodecim, & quatuor virtutes Politicæ expressæ. Item raptus Proserpinæ: Pan canens fistula, & mulcens gregem. Præterea imagines Nympharum nantium, nauigantium, in piscibus ludentium: inter quos Helle insidens Arieti, Siren Delphino, Europa Tauro. In eodem ad singula latera quatuor statuae marmoreæ: Herculis leoninam gestantis: Panos agnum baiulantis: Genij cani blandientis: Naiades nudæ, &c. Hæc Fabricius.

DE SENACVLIS.

SENACVLVM, inquit Varro vocatum, vbi Senatus, aut vbi Seniores consisterent: dictum vt *Senacula* apud Græcos. Idem Festus confirmat, indicans, Senaculum esse locum Senatorum: & paulo ante: Senacula, inquit, Romæ tria fuisse, in quibus Senatus haberi solitus sit, memoriæ reddidit Nicostratus in libro qui inscribitur, de Senatu habendo: Vnum, vbi nunc est ædes Concordiæ, inter Capitolium & Forum: in quo solebant Magistratus, vt dicit Titinnius, cum Senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Lampridius in Helio- gabalo Senatulum appellat. Eadem etiam P. Victor tradit.

DE PISTRINIS.

PISTRINVM dicebatur, locus in quo farina molebatur: nomen habens à pinfendo, hoc est, contundendo: quod ante inuentum molarum vsum frumenta in pila comminuerentur. Pile autem erant vasa concaua, in quæ antiqui siccata frumenta immissa, pinfiebant. Deinde mutare, mansit Pistrini nomen etiam illi loco, in quo molis seruorum iumentorumque opera cicumactis, fruges comminebantur. Inde serui, qui aliquod flagitium commiserant, pœnæ loco in Pistrina tradebantur, & in seruitutē eorū perpetuam, circumagendi scilicet molas adiudicabatur. C

TABERNÆ dicuntur ædificia qualiæcunq; popularis vsus: præsertim è tabulis constructa: *Bramer oder Baufladen, V. verstaude.*

MILLIARIVM AVREVM fuit columna in capite fori Romani, sub Saturni æde, prope arcum Septimij, in qua omnes Italiæ viæ incisæ finirent, & à qua ad singulas portas mensuræ regionum currerent. Marlianus. Meminit eius & Plinius lib. 3. cap. 5.

INSVLÆ propriè dictæ, quæ non iunguntur communibus parietibus cum vicinis, circuitūque publico, aut priuato cinguntur: à similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus, ac mari eminent, suntque in salo posita. Festus.

AREA locus dicitur, vbi frumenta secta teruntur, & ardescunt. Propter horum similitudinem loca in vrbe pura, id est, non ædificata, non constructa, etiam aræ appellantur. Varro.

De populo Romano, & eius prima diuisione CAP. XV.

ACTENVS de Vrbe dixi, quomodo ea à Romulo primùm condita, & à sequentibus Regibus: ac demum ab Imperatoribus, subinde aliis atque aliis montibus ac collibus Pomerio inclusis, ampliata, & ab Octauiō Augusto in xiv. regiones descripta sit: nunc institutus ordo requirere videtur, vt de incolis etiam non nihil dicatur. Fuerunt igitur incolæ huius Urbis appellati ciues Romani, quos Carolus Sigonius, vir clarissimus ita definit, quod sint homines liberi, qui Urbem agrumve Romanum inhabitarent. Quæ definitio cum sit generalior, & potissimum de iis, qui sub Regibus fuerunt, intelligenda: addit deinde aliam specialiore, & quidem de iis, qui libera Republica optima lege id nomen habuerūt. Optima, inquit, lege, is mihi ciuis Romanus videtur, qui domicilium, qui tributum, qui honorum potestatem adeptus. Atque hæc prolixè & eruditè explicat: quæ, qui vult, legere poterit. Nos verò iis omisissis, de eius ciuis, cuius definitionem modò recitauimus, præcipuis diuisionibus, quarum cognitio ad multa veterū, & classicorum Scriptorū loca intelligenda proderit, agemus. Inuenimus autem in veteribus Scriptoribus populum Romanum variè, aliis tamen atque aliis temporibus diuisum esse. Primùm quidem in Patricios & Plebeios: inde in Tribus: tum in Curias distributum: iterum in Classes & Centurias: rursum in Senatores, Equites, & Populum: post, in Optimates & Populares: in Nobiles: præterea Nouos & Ignobiles: mentionem etiam fieri video Ingentuorum, Libertorum & Libertinorum. De his singulis operæ precium erit, quid veteres Scriptores tradiderint, indicare. De Tribubus, Curijs, Centurijs, & Classibus, cum ea ad tractationem de Comitibus commodius referri possint, hic dicere super se debet. Patriciorū igitur & Plebeiorum

Lib. 4. cap. 1. de Antiquo iure ciuium Romanorum.

A beiorum discrimen, & iura primùm recitabo: inde de Patronis & Clientibus, cum ex hac prima diuisione originem suam trahant: dicam tertio loco de tribus discretis ordinibus, Senatorio, Equestri & Populari, vel Plebeio, verba faciam: tum quid de Optimatibus & Popularibus scriptū repererim, referam: post etiam de Nobilibus, Nouis & ignobilibus, quinam ij fuerint, disputaturus: ad extremum, qui Ingenui, qui Liberti, quique Libertini dicti fuerint, explicabo.

Prima igitur diuisio post Tribus & Curias, facta est in Patricios & Plebeios, instituta ab ipso Romulo, primo Romanorum Rege, de qua Dionysius li. 2. sic scribit: Illustres, inquit, genere, & virtute celebres, opibusque, vt tum ferebant tempora, abundantes, quibus essent liberi, secreuit ab obscuris, egenis, & humilibus. Inferiores fortunæ homines Plebeios vocauit. hi Græcis sunt *δμοιοι*: Potiores verò Patres, siue quod ætate anteirent alios, siue quod haberent liberos, siue propter nobilitatē generis, siue propter hæc omnia. Hæc Dionysius. Et addit, hūc morem sumptum esse ab Atheniensium Republ. qui etiam bifariā distributa multitudinē, Patricios appellauerunt ex illustribus familijs, & pollentes opibus, penes quos fuerit ciuitatis regimē: cæteros ciues rusticos, quibus nullum in Republ. fuerit suffragium. Quod verò officium fuerit, tū Patriciorū, tum Plebeiorū, idē subiicit, inquit: Romulus postquā discreuit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid vtrique faciendum: vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererēt, ius redderent, secum Rempublicam administrarent, res vrbanas obirent: Plebei verò ab hjs negotijs immunes (quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam) agros colerent, pecora alerent, exercerent quæstiosa opificia, ne seditiones orirentur, sicut in alijs ciuitatibus, dum humiliores proteruduntur cubito à potentioribus, aut egeni, ac viles excellentioribus inuident, &c. Hæc ille. Qui tamen paulò post scribit, etiam hoc interfuisse inter Patricios & Plebeios, vt quoties Patricij conuocarentur à Regibus, præco quemque suo ac paterno appellerit nomine: Plebeios verò ministri quidam cornibus bubulis concinentes in concionem contraxerint. Et hæc quidem primis temporibus differentia inter Patricios & Plebeios fuit. Procedente autem tempore, & impetratis à Patricijs Tribunis plebis, plurima dignitatum & honorum ornamenta: vt, Sacrorum quorundam curationem, Magistratus Curules, Consulatum, Dictaturam, Censuram, &c. quæ antea solis Patricijs concessa erant, per Tribunos suos Plebs Patribus extorsit: sicuti etiam conuulsiōrum inter Patricios & Plebeios cōmuniō, vt suo loco dicitur.

Patricius secundum Plutarchum & Valerium Patricium dicitur Senatores liberi, quod patres eorum possent idemque scribendum Patricius per se, non Patricius per se. Aldus Martius in Oratio ne Hadr. Junius in No menclatore.

De patronis & Clientibus CAP. XVI.

DIVISO vniuerso Populo ad hunc modum in Patricios & Plebeios, arctissimo eos Romulus vinculo colligauit. Commendauit, inquit Dionysius, Patricijs Plebeios, optio ne cuique è vulgo data, vt quem vellet, Patronum sibi legeret. Et inter alia, conferens hunc morem cum Theffalorum & Atheniensium, Prætorum instituto, ait: Romulum hoc negotium appellatione decora cohonestasse: nominando Patronatum tutelam pauperum, & humilium: addidisse etiam vtriusque commoda officia, excogitata ciuili & perhumana copula. Constabat autem ius Patronatus, vt idem refert officijs huiusmodi, iam inde apud Romanos durantibus. Patronos oportebat Clientibus respondere de iure, cuius illi rudes essent: & absentium æquè ac præsentium curam gerere: facientes quicquid pro filiis parentes solent facere: quod ad pecunias & contractus attinet, & sustinere accusatoris impetum: & vt compendio dicam, quietem eis, qua maximè opus haberent, parare à priuatis publicisque negotijs. Vicissim Clientum erat, Patronos iuare elocantes filias, si his parum esset pecuniæ: & ab hoste captiuos redimere, vel ipsos, vel eorum filios: priuatarum quoque litium perditarum æstimationes, & multas publicas pecuniarias pro eis soluere, idque sumptu proprio, non quasi scænoris loco, sed ob referendam gratiam: Publicorum quoque impendiorum, quæ Magistratuum honorumque causa fiunt esse participes, non secus, quam conjunctos genere. Commune autem vtriusque erat, ne fas esset alteris accusare alteros, aut aduersum dicere testimonium, ferre suffragium, aut ceteri inter inimicos: quod si quis deprehensus esset aliquid horum facere, tenebatur lege de Proditoribus, quam sanxit Romulus: conuictumque eius criminis, cuius licebat, vt Diti sacrum, interficere: (mos enim erat Romanis, quos vellet impune occidi, eorum corpora deuouere Deo cuiquam, præcipuè Dijs inferis, quod fecit Romulus.) Quapropter per multas ætates permanserunt mutua Patronorum ac clientum officia, haud secus, quam cognatæ necessitudines, posteris per manus tradita. Et maxima laus erat Nobilibus habere Clientes: quàm plurimos, tam hæreditarium clientelaram, quàm partiarum virtute propria. Ingensque certamen erat vtriusque, ne vincebantur mutua gratia, & beniuolentia: dum Clientes nullum Patronis negarent ministerium: vicissim Patroni nullo corrumpi possent pretio, vt Clientes molestari sinerent. Tanta illis erat in omni vita temperantia, & felicitatem virtute, non fortuna metuebantur. Nec tantum in ipsa Vrbe plebs tuta erat Patriciorum patrocinio: sed & coloniarum, & sociarum, ac amicarum ciuitatum, & bello subactarum, quæque suos habebat Patronos, quoscumque vellet è Romanis ciuibus. Et sæpenumerò Senatus controuersias ciuitatum, ac gentium ad earum Patronos remisit, eorūque iudicia rata habuit: adeo que ab his initijs ex auctoritate Romuli, firma Romanis coarsuit concordia, vt per d. c. x. annos nisi quæ ventum sit ad cædem & sanguinem: multis licet ac magnis inter plebem & honoratos exortis controuersus de Republica, vt solet fieri in omni

Idem Angelus docet libro 5. cap. 13. & libro 20. cap. 1.

bus tam paruis, quàm magnis ciuitatibus: sed parentes, & monentes mutuam, & partim concedentes, partim impetrantes à volentibus, per ex postulationes ciuiles componebat negotia, &c. Hæc Halicarnassicus. Eadem tradunt L. i. & Plutarchus in Romulo, sed breuius.

De tribus ordinibus populi Romani, Senatorio, Equestri, & Populari, seu Plebeio. C. A. P. XVII.

EA quidē, quæ de Patriciis & Plebe, Patronis & Clientibus dixi, à Romulo instituta esse, Dionysij & Liuij testimonio confirmari. Exactis autē Roma Regibus, populus Romanus in tres ordines distributus est: in Senatorium, Equestre, & Popularem: id quod multis vtriusque auctorum locis probari potest: ex quibus hæc pauca sufficiunt: quod Liuius lib. 26. Belli Punicici dicit: Cōsensum Senatus, Equester ordo est secutus, Equestris ordinis plebs. Et Aufonius canit.

Martia Roma triplex, Equitatu, Plebe, Senatu.

Quod idem confirmat etiam notissimum illud elogium: Consensum Senatus & Equestris ordinis populi que Romani. Differt autem hæc diuisio à priore: quod illa ciues Romani in certa genera vel gentes, hæc in certos ordines distributi sunt. Non enim omnes Patricij, Senatores, neque contra, omnes Senatores posterioribus temporibus Patricij fuerunt. Patricij enim dicti fuerunt, ut alibi est demonstratum, ij, qui à Patribus orti fuerunt: vel Patrum progenies, ut Liuius loquitur, quorum magna multitudo fuit: Senatorum autem certus fuit numerus. Et cum posterioribus temporibus ex Equestri ordine & Plebe multi in Senatum lecti sint, manifestum est, non omnes Senatores Patricios fuisse. Sed de Senatoribus plurima dixi in libro de Magistratibus Romanorum: illud tamen hoc loco repeto: Senatores dictos fuisse eos, qui à Regibus primum, deinde à Consulibus, post à Censoribus in Senatum lecti essent, siue Patricij, siue Equites, siue Plebeij idem essent. Senatorum autem filij, nondum in Senatum lecti, Equites, siue ex Equestri ordine fuere, quod iam planius fiet. Secundus ordo fuit Equester, de quo primum notetur, in hac diuisione non intelligi eos, qui à Romulo ex omni multitudine trecenti numero lecti, quos Cicerus dixit, quique à Tarquinio Prisco ad sexcentorum numerum aucti fuerunt: neque etiā eos, qui equis stipendia meruerunt: (ij tamen quasi fundamentum & femina Equestris ordinis erant) sed eos, quibus publicus equus, & anulus à Censoribus datus: quique ab iis in Equestrem ordinem lecti fuerunt. Duplices enim fuerunt Equites: alij oppositi peditari in exercitu: quales fuerunt omnes, qui equo privato meruerunt, & illi nihil ad hunc ordinem pertinerunt: alij vero oppositi Senatoribus, qui neque Senatores, neque de plebe fuerunt, ij hunc ordinem constituerunt. Hos necesse erat à Censoribus in Equestrem ordinem legi. Legebantur autem ij, quibus census equestris esset, qui erat Sestertium quadringentorum millium, teste Suetonio in Julio Cæsare. Assignabatur iis equus publicus à Censore: (Varro lib. 7. de Ling. Lat. vocat eum mille asarium) item anulus aureus, qui eos à Plebe distingueret. Vtebantur etiam angusto clauo, quo à Senatoribus, quorum insigne latus clauus erat, discernerentur. Sed & hoc obseruandum, eos quæ ex Equestri ordine in Senatoriū lecti fuissent, vel Magistratus gessissent, Equites esse desisse: sicut contra, qui patrimonio consumpto, censum Equestrem non haberent, vel quibus propter flagitia equum publicum & anulum aureum Censores ademissent, de populo, vel plebe esse coeperant. Tertius ordo fuit Popularis, siue de Populo, vel Plebe: fuerunt autē de Plebe vel Populo omnes ij, qui neque Senatores, neque Equites erant. Patricij quidem, qui in Senatum nondum lecti essent, neque Equestrem censum haberent. Equites autem, qui patrimonium consumpserunt, vel quibus propter flagitia equi publici, & anuli aurei adempti essent. Plebeius vero, id est, ex plebeis, vel inferioris fortune hominibus natus, qui Patriciis opponeretur: si minus haberet, de populo erat: si haberet, equumque publicum obtinisset, anulusque uteretur: quamuis plebeius, id est, plebeij generis, erat tamen eques: & si ex equite in Senatum à Censoribus lectus esset, Senator. Sic igitur Patriciorum tres ordines fuerunt, sicut & Plebeiorum: Ciues Romani Patricij & Plebeij Senatores: Ciues Romani Patricij & Plebeij Equites: Ciues Romani Patricij & Plebeij de populo, vel de plebe. Qui de populo vel plebe erant, si propter flagitia aliqua à Censoribus notarentur, ararij fiebant, & in Cæritum tabulas referabantur: quod quid sit, alibi explicabitur. Quod etiam in spectandis iudis Senatores separatas sedes ab Equitum & Plebeiorum: Equites item separatas suas sedes à Senatorum & Plebeiorum: Plebeij, vel qui de populo erant, etiam suas proprias & separatas à reliquis habuerunt: quodque ex ordine Equestri iudices lecti fuerint, ex sequentibus libris intelligetur.

Eadem de Equestri ordine habet Alexander ab Alexandro Genial. diu. lib. 2. cap. 29. Plin. lib. 33. cap. 1. & 2.

De Optimatibus, & Popularibus. C. A. P. XVIII.

VAS diuisiones ciuium Romanorum hæcenus habuimus: quarum prima nature fuit, altera iuris. Sequitur nunc tertia, quæ est factionum: qua alij Optimates, alij Populares sunt dicti. Primum hoc loco monendum videtur, vocabulū populi non vno & eodem modo semper accipi. In præcedenti enim capite populi vox certum aliquem ordinem

A dinem ciuium Romanorum designauit, eorum videlicet, qui, siue Senatorio, siue Equestri, siue Plebeio loco nati essent, à Censoribus tamen neque in Senatorum, neque in Equestrem ordinem relati erant. In hoc capite popularis notat eum, qui seditionis ciuibus res nouas molientibus adhaeret, aut Reipublicæ incommodus est. Et si autem ferè semper duo factionum genera in Reipublica fuerunt, ut ex historicarum Scriptoribus liquet: tamen maximè post Appij Cæci censuram, ea exaruisse videntur, teste Liuiio lib. 9. extremo Decadis 1. Cum enim scripsisset de Appio Censore, quomodo is primus Senatum Libertinorū, filiis inquinasset, & quomodo Nobiles id agrè tulissent, hæc verba subiungit: Ex eo tempore, inquit, in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud Forensis factio tenebat: donec Q. Fabius Censor, simul concordia causa, simul, ne humillimorū in manu comitia essent, omnem Forenses turbam exeretam in quatuor tribus coniecit, vrbansque eas appellauit. Hæc Liuius. Quibus ex verbis, licet aliquomodo, quinam Optimates, quique Populares dicti fuerint, intelligi possit: tamen clarius idem fiet ex Cicerone, cuius insignem locum de hac re ex Oratione eius pro Sextio, hæc transcribam. Sic autem inquit: Duo genera in hac ciuitate semper fuerunt eorum, qui versari in Reipublica, atque in ea se excellentius gerere studuerunt, quibus ex generibus alteri Populares, alteri Optimates, & haberi, & esse voluerunt. Qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda esse volebant, Populares: qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarentur, Optimates habebantur. Et paulò ante: Omnes Optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti, &c. Horum qui voluntati, commotis opinionum in gubernanda Reipublica seruiunt, defensores Optimatum, ipsique Optimates, grauisissimi & clarissimi ciues nominantur, & Principes ciuitatis. Quid est igitur propositum his Reipublicæ gubernatoribus, quod intueri, & quod cursum suum dirigere debeant? Id, quod est præstantissimum, maximèque optabile omnibus sanis, & bonis, & beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes Optimates: qui efficiunt, summi viri, & conseruatores ciuitatis putantur. Hæc Cicero. Fuerunt ergo Optimates, qui Reipublicæ commotis, & maiestati studuerunt, siue illi Patricij, siue Plebeij generis, siue Senatorij, siue Equestris, siue Plebeij, vel Popularis ordinis essent. Populares autem, ut idem auctor dicit, appellatur ij, qui aut propter metum, peccatorū suorum conscij, nouos motus conuersionisque Reipublicæ quærunt, aut qui propter insitum quendam animi furorem, discordiis ciuium, ac seditione pascuntur: aut qui propter implicationem rei familiaris, communi incendio malūt, quàm suo deflagrare, siue illi Patricij sint, siue Plebeij, siue Senatores, siue Equites, siue de populo. Seditiones porò Romæ plurimas inter has factiones ortas, testantur Historiæ. De Imaginibus multa obseruatione dignissima collegit vir clarissimus Iustus Lipsius libro Electorum, cap. 29. quem consule.

Qui Nobiles, Noui, & Ignobiles fuerint C. A. P. XIX.

ÆC ciuium Romanorum, quæ nunc sequitur, diuisio, à iure imaginum est sumpta. Fuerunt autem, ut rem breuissimè complectar, Nobiles dicti, qui maiorum suorum imagines habuerunt: qui suas tantum, non autem maiorum etiam suorum imagines habuerunt, Noui: qui verò nec maiorum, nec suas habuerunt, Ignobiles appellati. Ut ita ius imaginum nihil aliud sit, quàm ius nobilitatis. Sed ut planius intelligatur quid sit, habere imagines, prius quid imagines fuerint, explicandum erit. Imago, ut Polybius lib. 6. docet, est insignis alicuius viri simulachrum, oris similitudinem artificiosè effictam coloribus pigmentisq; adumbratam, referens, quod in insigniori & celebriori domus parte ligneo armario includebat. Hæc ille. Non autem omnibus imaginem sui ponere licebat: sed iis tantum, qui Magistratus curules gessissent: quales fuerunt primum Aediles curules, Prætores, Censores, & Consules. Cumque hi Magistratus primum solis Patriciis patuerint, sequitur etiam Patricios primum solos ius imaginis habuisse. Postquam autem hi honores plebi communicati sunt, eos ius ponendi imaginem simul accepisse, dubium non est. Cæterum & hoc obseruandum de imaginibus, Romanos festis diebus, apertis armariis illas exornasse: cumque ex domesticis quispiam esset mortuus, eas in funere extulisse: addito, ut magnitudine quàm simillimè apparerent, reliquo corporis trunco: vestibus autem exornatis: si Consulares, aut cum imperio fuissent, prætextis: si Censorij, purpureis: si triumphales, auro intertextis, atque curru, fascibus & securibus, aliisque Magistratum insignibus prælatis, in rostra esse perlatis, ut Polybius loco supra citato annotat: cum quo consentit Plinius, cuius insignem locum ex libro 35. capite 2. quia hunc Polybij eleganter explicat etiam adscribam. Sic autem inquit: Aliter apud maiores in atrijs hæc (imagines) erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmorea. Expressi cera vultus, singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitareretur gentilitia funera. Sempèrque defuncto aliquo, totus aderat familia eius, qui vnquam fuerat, populus. Stemmata verò lineis discurrerebant ad imagines pictas: Tablina codicibus implebantur, & monumentis rerum in Magistratu gestarum. Alia in foribus, & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refringere liceret: quæ etiam Dominis inuatis, domus ornamenta erant. Eratque hæc simulatio summa & ingens, exprobratibus tectis quotidie; imbel-

vt non vltra nouem Collegium excederet, quod quidem apud Liuium non inuenio. Mansit ta- A
men hic numerus vsq. ad dictaturam Sullæ Felicis, quo tempore, vt ex Liuii Florus epit. lib. 89.
tradit, Sulla Augurum Pontificumque Collegium ampliavit, vt essent xv. Augures, totidemque
Pontifices, qui numerus postea mansit. Nam quod Alexander Neapolitanus refert, additis à Sul-
la xv. Auguribus, ad xx. i. v. numerum Collegium auctum fuisse, in eo fallitur, adductus haud
dubiè deprauiis Epitomæ Liuianæ exemplaribus. Totus igitur Augurum cœtus collegium di-
cebatur, qui inter eos maior erat, & reliquos ætate anteibat, isq. præerat, Magister Collegij ap-
pellabatur. Et hæcenus de Augurum numerosiam qua ratione creati illi sint, videbimus. Primi
quidem Augures à Romulo instituti & creati sunt, fortasse Comitibus Curiatis. Postea verò in
more fuit, vt ab Augurum collegio, si qui decessissent, alij crearentur, ea ratione, vt in defuncti
locum vnus aliquis à duobus nominaretur, & à toto deinde Collegio expeteretur & cooptare- B
tur, qui postquam ad sacerdotium admissus erat, mox inauguratus, vt mos erat, captatis auguriis
in Collegium admittebatur. Et hic mos per multos annos à Romanis obseruatus fuit, donec
anno ab Vrbe condita d. c. l. i. C. Mario i. i. & L. Aurelio Oreste Consulibus, primus C. Domi-
tius Ahenobarbus, Tribunus Plebis, Neronis Imperatoris ataus, Pontificibus offensus, q. aliū,
quàm se sui patris in locum cooptasset, lege lata, ius Sacerdotum subrogandorum à Collegiis
ad populum transfudit, cuius legis meminit Cicero 2. Agraria: vbi tamen dicit, non ad vniuersū
populum, sed ad minorem tantū eius partem selectam, Augurum, sicut & aliorum Sacerdotum,
creandorum ius translatum esse, vt qui ab ea factus esset, is à Collegio cooptaretur, & Tributus
Comitij renunciaretur: permittum etiam ea lege esse dicit, vt absentes possent petere sacerdotia
quod antea nemini licuit. Ea tamen Domitij lege postea sublata, Sulla Felix rerum potitus, san- C
xit, vt sacerdotes iidem à Collegiis crearentur, teste Pædiano in Diuinationis Commentario.
Sed quemadmodum legem Domitiam abrogauit Sulla, sic legem Sullæ aliquot annis post. T.
Attius Labienus Tribunus plebis abrogauit, Domitiamque restituit, M. Tullio Cicerone, & C.
Antonio Cofs. anno ab Vrbe condita d. c. x. c. Fecit autem hoc auctore C. Cæsare, qui si popul^o
in mandando sacerdotio suffragiū ferret, se, qui popularis admodum erat, Pontificem Maximū
in demortui Metelli Pij locum creatum iri, non sine causa putabat, quod & factum est. Rursus,
lege Labieni abrogata, ius cooptandorum sacerdotum à populo ad Collegia retulit, post cædē
Cæsaris, M. Antonius Consul, eo consilio, vt facilius, ac certius M. Emilius Lepidus, cuius filio
filiam suam collocauerat, Pontifex Maximus in Cæsaris locum subrogaretur. Ceterum cum An-
tonij omnes leges anno sequenti, C. Vibio Pansa, Aul. Hirtilio Cofs. ex Senatusconsulto abroga- D
tæ essent, q. ex M. Tullij Philippicis, & Dione intelligitur: hæc quoque, quam de Sacerdotiis tu-
lerat, fracta est, lexq. Domitia restituta. Postea sub Augusto abrogata tertiò lege Domitia, Col-
legiorum primò, deinde Romanorum principum arbitrio, Pontifices, Augures, & reliqui Sacer-
dotes cooptari cœpti. Viguit autem Augurum Collegium Romæ vsque ad Theodosij senioris
Imperatoris tempora.

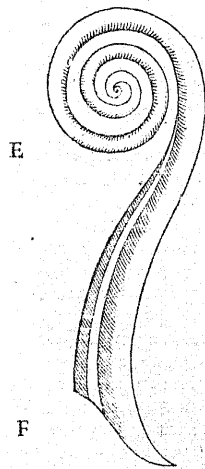
Porro Augurum dignitatem non parùm declarat, quòd cum cæteris ferè omnibus Sacerdo-
tibus simul ac in iudicium ducti & damnati essent, alium substitui moris fuisset, Augures hac
lege immunes essent. Dum enim viuerent, licet maximorum criminum conuicti essent, sacerdo-
tio tamen potiebantur, neque vnquam priuari poterant: cuius rei Plutarchus in Problematibus
Romanis probl. 99. tres rationes affert: vel, quòd Romani sacrorum eorum arcana neminem, E
qui Augur non esset, cognoscere voluerint: vel q. cum qui Augur esset cooptatus, iureiurando
adjgeretur. Augurum res nemini sese dicturum, priuatum cum postea factum, eo sacramento li-
berum esse voluerint: addit deinde tertiam, quòd Auguris vocabulum non honoris, nec magi-
stratus, sed scientiæ atque artis cuiusdam nomen sit: eamque ob causam nemini Augurum vim
ac facultatem diuinandi, vel augurandi detrahi posse, licet appellatio ei detrahatur. Idem auctor
Problemate 73. scribit, Augures, si vlcera haberēt, inaugurandi causa sedere prohiberi, eiusque
rei causam recitat, signum hoc esse, non oportere eos, qui morsum aliquem, aut vlcus, & pertur-
bationem in animo haberent, res diuinas tractare: sed tum Deorum mentem hominibus pro-
dere, cum & liquido & integro animo essent: vel etiã hanc causam esse putat, cum neq. viciniam
sanandi vlceris causa, quisquam adhibeat, nec auibz vlceratis ad aspiciendum vtatur, existimat F
se Romanos ea multò magis in ipsis Auguribus seruanda esse, vt ad ea, quæ à Diis significaren-
tur, puri & integri accederent: cum vlcus mutilatio quædam & pollutio corporis videatur.

Officium Augurum fuit, ex auibz vaticinia obseruare, signaque rerum futurarum, & à Diis
monita contemplari: si opportunè euolassent, aut sedes idoneas accepissent, obnūciare: de pro-
digijs, summijs, augurijs, atque oraculis, & portentis responsa dare: tum obseruationes auspicio-
rum, procuraciones expiationesque vatium libros, portentorum explanationes, & monita Deo-
rum edicere: si quid ingruente fato casurum foret, & quod saluis auspicijs fieret. Quòdve au-
gurium lætum, quòdve peculiare esset, quòd minas cœlestes, incongruentisque calamitates, aut
fatale exitiū afferret, præmonere, & vaticinari: quæ omnia comprehenduntur lege Augurali, quæ
apud Ciceronem lib. 2. de Legib. extat eiusmodi: Interpretes, inquit, Iouis Optimi Maximi Pu-
blici Augures signis & auspicijs postea vidento: disciplinā tenento: Sacerdotes vineta, virgetaq.
& salutem populi auguranto, quisque agent rem duelli, quisque popularem auspicium, præmo-
nento: ollique obtemperanto: diuorūque iras prouidento: isque apparento: cœlique fulgu-
ra re-

A regionibus ratis temperanto: Vrbeinq. & agros & templa liberata, & effata habento: quæque au-
gur iniusta, nefasta, vitiosa, dira deixerit, irrita, infectaque sunt: quisque non paruerit capitale e-
lto. Et infra: Ipsique augurijs auspicijsque captandis interesse debent, eaque notare, ac inspicere
& referre: & an egregiè esset litatum, declarare: quibusque hostiis, & quibus sacris ac supplicatio-
nibus, & quæ ad puluinaria terra prodigia procurarentur, aut expiarentur, enunciare, &c. Hæc
tamen Circo, qui etiam plura de Augurum dignitate & excellentia, ac differentia inter Augures
sui temporis, & prius illos annotat.

De Augurijs CAP. IX.

B **P**OSTEA QUÆRM de Auguribus præcedenti capite, quantum potui, non quantū debui,
dixi: libet nunc ipsorum etiam Auguriorum rationem ostendere, non dubitās, quin
hæc tractatio præcedens caput mirum in modum sit illustratura. Auguriū quasi au-
gerium, quòd aues gerunt, vt Seruius, vel vt Festus, ab auium garritu dictum, genera-
liter vocantur quoduis omen, quòd vel subito, & ex improviso, aut in corporibus nostris perci-
peretur aut intra ædes, aut extra domos in itineribus obiiiceretur, cuiuscūq. esset generis, vel q.
ritu aliquo solenni, ratòque prænotatum, cœli regionibus circumspēctis, ex auibz petere-
tur, monerētq. de ignotis & futuris, quæ ars & disciplina coniectorum atq. interpretū signis pē-
sitatis explanabat. Speciatim autē appellatio usurpata est de eo genere diuinationū, q. ex cætu, vo-
C latuque auium & tripudijs pullorū futura auguraretur, ac prælagiret. Nos hoc loco de vtroque
significato agemus, initium facientes ab auguriorū diuisionibus. Auguriorum alia erant prospe-
ra, quæ ex Augurum disciplina censebantur annuere, ac suffragari deliberatis, & spondere succes-
sus rebus motis, aut de consilio Senatus incipientis: vel sancire decreta de magistratibus aut ho-
noribus distribuendis. Alia aduersa, infausta, & piacularia erant, quæ proposito aduersari, vel ab-
rogare, aut improbare latas sententias, & facta decreta de rebus quibuscūq., vel detractare suc-
cessus putabantur. Vtrorumq. alia oblatiua dicebantur, quæ non poscebantur: alia impetratiua,
quæ optata veniebant. Oblatiua nihil adferre, & temere emissa esse, aut sine ratione sua quadam
concoctatione prorupisse putabantur, nisi commotos, & velut percussos animos, ita afficerent, vt
D ad se pertinere assentirentur: si hoc negarent, nihil sese percipere aut experiri eorum, quæ illa
prænuunciarent, ex Augurum disciplina persuasum habebant, & in potestate nostra positū affir-
mabant, auspicia non petita amplecti, aut recusare. Impetratiua verò suscipiari diuinit, & raro fal-
lere, ex multorū euentū notatione & collatione, ac sese ipsa asserere, atq. explicare obseruatio-
ne, constantia, & æqualitate sua putabant. Hæc igitur ritu solenni ab au-
ibus petebantur, vel captabantur, hac vti acceperimus, ratione: Augur cap-
taturus auspicia ex arce, cœlo non turbido: nec procelloso, sed silenti,
placido, sereno, & puro aere lituum sine nodo: hoc est, haculū à summo
inflexum in parte, qua robustior est, manu tenebat. Erat is insigne augu-
rale, quo cœli regiones describebant, & designabant metas, intra quas se
obseruatuos signa cōstituerant, vt quòd dextrum esset, quòdve sinistrū
oculis animòq. metiri posset. Manu enim hæc spacia, quæ templa voca-
bantur, definire, & notare, saluis auspicijs non licebat. Verba quibus Au-
gures templa definebant, vel effabantur extat apud Varronem, sed miris
modis corrupta, quæ vt Ioseph. Scaliger emendauit, hic adscribam. Con Libro 6. &
cipitur templum, inquit Varro, non iisdem verbis vsquequaque: in arce Ling. Lat.
autē sic, **TEMPLA TESQVAQ. INCITA. SVNTO. QVA AD. EGO. CASTE**
LINGVA. NVNCYPAVERO. OLLA. VETER. ARBOR. QVISQVIS. EST.
QVAM. ME. SENTIO. DIXISSE. TEMPLVM. TECTVMQ. ESTO. IN. SINI
STERVM. OLLA. VETER. ARBOR. QVIDQVID. EST. QVOD. ME. SEN
TIO. DIXISSE. TEMPLVM. TECTVMQ. ESTO. IN. DEXTERVM. IETER
EA. CONRECTIONE. CONSPITIONE. CORTVMIONE. VTEIQ. REC
TISSVME. SENSI. Hæc Varro ex emendatione Scaligeri. Captato igitur
prospectu in agros, atque Vrbe, & conuersa facie in ortum, regiones
ab oriente in occasum terminabat, limite decumano, & cardine ex trans-

uerso signo metato, quo oculi ferent, quàm longissimè. Ex distinctis regionibus antica in ortū
vergebat, postica à tergo occasum, dextera meridiem, boream sinistra respiciebat. His præctis
cæla victima, longum præfatus carmen, preces effundebat, quibus signa illarum rerum, quas S. P.
R. meditabatur, poscebat: & ne inter precandum fortè titubaret, aut hallucinaretur, vel aliquid
omitteret, aliquo præeunte repetebat. Vtebantur autem inter precandum his ferè verbis: *Iouis*
G *pater si mihi es auctor, Vrbi populoque Romano Quiritium hac sanè sorteque esse, vitum nunc mihi bene*
que volueris.

A precibus confidebat velato capite, & duplici amictus toga augurali, quæ laesa dicta est, vel
trabea ex purpura & cocco, defixisque in cœlum oculis, & attentè sollicitèq. circūspēctis, ac per

lustratis cardinibus omnibus expectabat, nunquid alicunde ostenderet sese, & vnde nasceretur ac prodiret: & si obiceretur auis aliqua, huc ne an illuc volaret: an prono, obliquo, supino ve motu corporis ferretur: quo flecteret, contorqueret, porrigeret, contraheret membra: an hac, vel in illa se parte occultaret: à dextrane, vel sinistra parte canerent oscines. Visus auspiciis surgebat è templo. Non autem satis erat vnum augurium vidisse, nisi confirmaretur ex simili. Nam si dissimilia essent posteriora, soluebantur priora. Quod si post acceptum augurium ad aquam venisset, inclinatus hauriebat exinde manibus, & suis precibus vota promittebat, vt visum perseueraret auspiciis, quod aqua interuentu dirumpi credebatur. Seruius.

Porro Auguriorum genera erant quinque, ex quibus auspicandis rebus, continuandisue, aut abrumpendis accommodata presentio, prænatioq. futurorum euentuum peti putabatur. Eorum primum è cælo nascebatur: alterum præbebant aues: tertium pulli: quartum quadrupedes: quintum diræ mouebant. Ex cælo tonitrua & fulmina auguria dabant in hunc modum. Si aut læuū aut impari numero intonuisset, aut si ex ortu emissa fulmina cæli circumacta in eandem partem rediissent, quale Syllæ Dictatori oblatum memorant: aut si in exortiuas recurrissent partes: vel si excussa nubibus à terra resiliissent, & crebris in sublimi ignibus fulsissent: aut si fulgura à sinistra, ad dextram emicuisissent: prosperos euentus, & summam felicitatem nunciare hæc à Diis putabantur. Non enim tam aduentus spectabatur fulminum, quam reditus, siue ab icu resiliiret ignis, siue opere confecto, aut igne consumpto spiritus remearet. Serena tempestate tonuisse, hominesq. aut ades sacras de cælo tactas esse, inauspicij fuisse, sæpe notatum est. Si ab occasu tonitrua increpitaissent: aut per septentrionem in occasum transcurrisent: aut multiplicati icu pari desissent numero, diros euentus, & calamitates portendebant. Sic Marco Crasso, castra, quæ trans Euphratem metatus fuerat, bis icu fulmine cladè, quam paulò post perpeffus est, designauere. Paulo Emilio ad Amphibolim sacrificanti, fulmen cælo elisum cum sacra combustisset, Regni amissionem denunciauit.

Pli. li. 2. c. 52. Distinguebantur fulmina & auctoribus, & vsu ac finibus. Romani diurna Ioui nocturna Summano (quem Plutonem dicebant) attribuebant: & ea, quæ solus Iuppiter eiacularetur, lata promittere, quæ habito Deorum concilio, aduersa minitari putabantur. Cumque quando vel solus, vel communicato consilio Iuppiter intonare, in dubio esset: fulgetra adorare & poppyfmatibus obstrepere, consensus gentium fuisse, Plinius notauit.

Pli. li. 28. c. 2. Porro fulminum alia bruta erant, vanaque, quæ nulla ratione naturæ: alia Fatidica, quæ ex alto, statisque de causis, & ex suis venire sideribus censebantur. Horum alia Consiliaria vocabantur, quæ negotiis cogitatis: alia auctoritatis, quæ decretis ac susceptis iisdem superuenissent, alia status, quæ nec opinantibus coruscassent. Alia item publica, alia priuata notabantur: publica non supra tricesimum, nisi in deductione oppidorum: priuata non vltra decimum annum, nisi in spò salibus aut natali die, auspiciata portendebant. Ex iisdem rursus quædam postularia, sacrorum emendationem exigebant: quædam pestifera, mortem intentabant: quædam monitoria, latentia aperiebant fata: quædam auxiliaria erant: quædam hospitalia seu regalia: quædam peremptalia, quæ fata præcedentibus designata fulgetris perimere credebantur. Familiaria prima fiebant, familiam suam cuique adempto, & in totam vitam fatidica habebantur. Cumque in lucos pollutos crebriora, & quati ac vibrari & traici fulmina Haruspices notassent, ea vt auerterent, reliquias fulminis cum sacrificio sepelire, dispersisque ignes in vnum cogere, & tacita prece terra condere solebant in loco, quem Bitendal vocabant. Thufci in sedecim cæli partes diuisere, prima erat à Septentrionibus ad æquinoxialem exortum, secunda ad meridiam, tertia ad æquinoctialè occasum, quarta obtinebat quod reliquum est ab occasu ad septentriones. Has iterum in quaternas diuiserunt partes, ex quibus octo ab ortu sinistras, totidem è contrario appellauere dextras. Ex his maximè dira, quæ in Septentrionem ab occasu porrigebantur, omninoque multum referebat, vnde venirent fulmina, & quo ferrentur, atque excurrerent.

Pli. li. 2. c. 54. Secundo augurium præbuisse aues diximus. Auium alia erant oscines, alia Præpetes, Oscines aues dicebantur, quæ ore canentes faciebant auspiciis, vt coruus, cornix, noctua: Præpetes, quæ secundo volatu ante eum, qui auspicabatur, volabant & auspiciis faciebant. Et hæc quidem aut superiora tenebant, & præpetes vocabantur: aut inferiora, & inferæ dicebantur. Præpetes autem Fideo, quia omnes aues priora petunt volantes. Erant etiam alia auium differentia. Quædam enim dicebantur Sinistræ, quæ sinebant aliquid fieri. Quædam funebres, quæ auerso omine impediebant aliquid fieri. Et hæc aut arcule dicebantur, ab arcendo, quod arcerent, vel vetaret: aut Cluina, quia difficilia vocabant cluina: aut remores, à remorando: aut inebres, & enebres, ab inhibendo: quo nomine omne obstaculū intelligebatur: aut alteræ aues: cū alteræ superueniret, quæ felici auspicio vitium facerent: aut Volgræ: quæ se vellendo malum auspiciis faciebant. Superuacaneæ erant, quæ ex summo acumine vocem emittebant. Ex Præpetibus erant aquile, vultures, buteones, sanqualis, immusculus, & aliæ. Picus autem Martius, Feronius, Parra, & in oscinibus, & in præpetibus habebantur.

Agell. li. 6. cap. 6. Aquila si dextra parte aduolaret, si que patulis & porrectis perstreperent alis, omen futuri boni certissimum præbebant, Homero teste. Aristæder augurio aquilæ traicentis in hostes, Alexandrum victorem portendit ante conflictum. Cum Tarquinio Prisco aquila pileum detractum capiti euexisset in sublimem, moxque reposuisset, regnum ei ominatum ferunt. Fœtus aquilarum

A larum implumes à vulturibus rostro, pedibusq. à pastu abacti, & raptati, concertique cum ipsis nidis, Tarquinio Superbo exilia portenderunt, ac regni amissionem. Iaculum de satellitū manibus rostro extortum & deiectum in profundum ab aquila, Dionysio Syracusano regnum abrogauit, & diras incussit calamitates.

Duodecim vulturum numerus Romulum condentem Urbem, de tempore durationis monuit. Sæpe tamen vulturem in ædem Iouis, aut Deorum volasse, prodigij loco habitum est. Vultures, corui, & aquilæ si coissent, conflictus & cædes indubias denunciabant. Ciconiæ concordiam ferebant. Ex accipitrum genere Circi nuptias, & rem pecuariam fortunabant. Buteones quos *πρόχως* vocant, à numero testium, & Falcones futuri maximi boni spem certam, si apparuissent, faciebant. Dario conspectus accipitrum, duo paria vulturum vellicantium, spem de Regno Persico iniecit, quo cõiuratis supplicio affecti, effect potiturus. Milui diri semper, inauspiciatiq. fuere ominis, sicut & incendiaria auis. Ea quæ sit, nec inuenitur, nec traditur. Quidam ita interpretantur, eam incendiariam esse, quæcumque appareret carbonem ferens ex aris, vel altaribus, alij Spinturnicem eam vocant: sed hæc ipsa quæ sit, nescitur.

Pli. li. 10. ca. 13. Picus Martius & Luscina, atque inter ardeolas illa, quam *ἀδελὸν πέλωρ* vocant, si ad austrum volatu contenderet, aut septentrionem, prospera feliciq. decernere, & omni periculorum metu solvere existimatum est. Pici Martij præcipuè Latio fuerunt in auguriis, à Rege, qui nomē huic aui dedit. Cùm in capite Prætoris vrbani L. Tiberonis in foro iura pro tribunali reddentis, picus sedisset ita placidè, vt manu prehenderetur: responderunt vates, exitium imperio portendi, si dimitteretur: si examinaretur, Prætori. Ille autem protinus concepsit, nec multò post prodigiam impleuit.

Pli. li. 10. cap. 18. Hirundinum circumuolutiones decubitusve, aut infessus inauspicij habiti. Earum conspectus Dario in Scythas cum exercitu proficiscenti interitum: confessus verò in Pyrrhi tabernaculo & naue Antonij funestus vtrique clades attulisse creditum fuit.

Columbam augurium designare felix Homero placuit. Præposteros aut vespertinos gallorū cantus optimi euentus signa aliqui notauere. Gallinarum cantus nunquam exauditi, nisi quando dirū aliquid immineret. Corui inauspicatæ garrulitatis aues, à dextra, vt cornices à sinistra spes non ambiguas: si ab ortu occiderent clara voce, presentem felicitatem significabant. Ab occasu vel læua, si proclamarent: aut glutirent vocem, vel ut strangulati, exitium apportabant.

D Corui discerptos deuorantes pullos, reliquiasque deferentes in nidum, ante Ciuile bellum inter Syllam & Marium, quo plurimo depugnatum est sanguine, visis, & crudelitatem, qua in sua illi lænierunt viscera, portendisse iudicati sunt. Eadem aues Alexandro Babylonem ingressuro, & Cicero in vitaturi insidias ab Antonio structas, garritu, strepituque ingrato impendens periculum, & ærumnas extremas minitæ sunt. Bubo funebris, & maxime abominatus, publicis præcipuè auspiciis, noctis monstrum, nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu, si in vrbibus, aut omnino in luce viseretur, dirum ostentum præbuit. Cùm Sexto Papellio Iltro, & Lucio Pedanio Cõsulibus, cellam Capitolij Bubo intrasset: eo anno Nonis Martiis Vrbs lustrata est. Idem factum Luc. Cassio, C. Mario Consulibus, bubone viso. Priuatarum si domibus infedisset, aut si taceret, non semper feralis compertus, vt pote qui Agrippæ captiuo Iudæorum Regi, regnum promissum se putabatur.

E Bubonis vox audita anno Vrbs DCXX. & sequenti, exercitus Romani oppressionem ad Numantiam portendisse credita est. Rursus visus non auditus bubo felix omen attulisse, iudicatus est aliquoties.

Noctua si volasset, victoriam nunciare: si sereno cecinisset, turbare aerem: si tempestate occideret, serenare obseruatū est. Hæc cùm in hasta Pyrrhi Regis, contra Argos euntis confedisset fatum illi, & discrimen extremum portendit, & attulit. Ante Pharsalicam pugnam apes aræ insidentes, & in nauibus conspectæ Dioni & Pompeio Magno, cladem paulò post secutam prænotarunt: idcirco cum in Bruti exercitu examen apum procubuisset, Haruspices castra mutare eū iusserunt, ne in hoc loco damni aliquid, & detrimenti acciperet. Ceterarum etiam auium, & insectorum volatus multiplici discrimine in omina conuersa sunt. Chalcas apud Homerum, ex passerum numero, belli Troiani annos auguratur. De tripudio pullorum post dicam, capite peculiari.

F Ex quadrupedibus lupos, vulpes, capras, iuuenas, asinos, arietes, lepores, mustelas, mures, omnia mouisse & auspiciis, quæ pedestria dicebantur, compertum est. Lupus si ad dextram commearet pleno ore, prosperæ & magnæ rei argumentum putabatur. Lupos castra introiisse, & laceratis obuuiis intactos abiisse, exercitibus cladem portendisse: eosdem si in foro Romano visis essent, & incolumes euasissent, oppressionem Urbis, aut alia designasse pericula animaduersum est. Romanis coloniam in Lybiam ducturis. C. Graccho Tribuno plebis legem rogante, cùm lupus metas aggeri definitas subruisset, & dissipasset, fecit vt à proposito desisterent. Cerua à lupo fugata, c inter duas acies illa euasisset, Romanis victoriam addixit. Ad eò inauspicatus luporum in Vrbe conspectus habitus est, vt quotiescunque viserentur, siue oppressi insectantium industria interficerentur, siue euaderent, semper Vrbs solenni lustratione expiaretur, qua auerti atque depelli calamitates, quas apportassent lupi credebantur. Examina apum, quacunque se dimississent, polluere, & infortunare locum: credita sunt: quare quoties in Vrbe comparuerunt,

Iustratam Vrbem ex Sibyllinis institutis legimus. Bouem, si loqueretur, (quod saepe compertum est) Vrbem laesi numinis ream fragere, & iustrationem Vrbis exigere censuerunt Romani. Agmina etiam locustarum anxia semper ac sollicita procuratione eorum, quae ad placanda faceret numina depulerunt. Mulam gemellos peperisse, aut leonem conspectam, aut ab asino laceratum esse leonem, aut mures derolisse aliquid, tristis, diriq. fuit ominis, & magni terroris. Suburbana colubris plena, & equi ab illis depasti, praesagierunt Cræso Lydorum Regi, fore, ut regnum ab exteris subigeretur.

Dirarum nomine complector tum ea, quae in nostris sunt corporibus, aut iisdem alioquin accidunt insolite, tum quae in domibus, agris, itineribus, quocumque modo praeter rationem & morem eueniunt atque obiciuntur.

Leporem iter in eundem transuerso saltu velut deremisse, aut foetam vulpem, vel praegnantem canem obuiasse, aut serpentem commeantium iter interrupisse, aut prociuisse, aut offendisse pedibus, aut laciniam adhaesisse, aut subito constittisse, aut expauisse, vel defecisse vrbibus absque manifesta causa, aut spectra conspexisse, aut circumfusas, aut scintillantes flammis, aut risus, gemitus, compellationem sui exaudiuisse, & quidquid fuit huiusmodi infortunata praesagire, & infesta itinera creditum est. Mulieres per itinera ambulantes torquere suos, aut omnino detectos ferre, spei omnium praecipueque frugum aduersabatur. In troie in aedes atrum alienum canem, Anguem per impluuium decidere de regulis, infaustum erat vtrumque.

Plin. lib. 28. cap. 2. Terentius in Phormione.

Plin. lib. 28. c. 2.

Mustela conspecta, aut serpens, poculum, salinum ve euersum, dispersi cineres, oleum effusum aut mel, si quid a muribus esset corrosus, quod de sua Platonis Politia Cicero annotauit: Si cibus prolaberetur, si incendia nominarentur inter epulas, aut sub mensa aquae profundere, recedente aliquo ab epulis simul verri solum, aut bibente conuiuia mensam vel repositoriū tolli: aut repente conticescere conuiuium, inauspicatissima erant. Reuocari sternutamento mensas & feracula inter diras erat. Ita si tigna genuissent, aut crepassent mensae, trabesque, dira portendebant.

Vinum effudisse, aut vino vestes inquinasse, bonae fortunae signum erat. Si vibrata salicione insuetum alter oculorum, dexter vel sinister palparet: si concuterentur, ac velut exilirent, aut trepidarent muscoli, humeri, aut femora: si prurire pedes inciperent: si in quali vibratu cohorreretur cutis: si tinniret alterutra auris, aut insolitum striderent dentes: si sternutationes pari impariue numero crebrae, vel rarae fierent: si vagis incertis motibus huc illuc membra iactarentur: si membra obrigescerent subito, vel stupore affecta: aut titubares, vel infisteret lingua mali erant ominis.

Voces etiam vel ex occulto missae, vel responsi instar reddita, suspiciones saepe de variis mouerunt euentibus in vtramque partem. Saepe veridicae exaudita: voces in rebus turbidis, & tanquam monita Deorum acceptae sunt, qualem ex luco Vestae exituisse memorant, non multo ante captam a Gallis Vrbem, ut muri & portae resciderent: futurum enim, nisi praestitum hoc, atque effectum esset, ut Vrbis caperetur. Latratus canum ciulantium imitantes, & noctuarum vlulatus diri semper fuere ominis. B quos hinnitu alacriore, & ferociore fremitu victoriam ominari praesentia inituris, etiam nunc militibus persuasum est.

Linius lib. 2. Extrem.

Cum maximas Vrbs clades perpessa esset, & accipiti contentione agerent patres, an relicto solo patrio, Vrbem migrarent: vox Centurionis audita, *Hic manebimus optime*, retinuisse in vrbe ciues, & confirmasse fertur. Hostilio Mancino Consuli Romano, anno vrbis DCXVII. Conscensuro nauem, & Numantiam petituro, vox obiecta de improviso scribitur, *Mane Mancine*: paulo post deuietus ipse, & Numantinis deditus est. Craffo in Parthos ituro, qui Caucacas ficus venales clamabat, omen illud innuit, quo paulo post fortunae expoliatis omnibus, fama, vita, & exercitu amissis, interiit. Neronem paucis diebus ante mortem vox e Maueolo reddita appellauit. Augustum Caesarem supremo digressu ab Vrbe vox temere emissa monuit, non amplius eum Romam futurum, Cassio & Bruto prodituris in aciem, Ethiops obuius euentum pugnae praesignificauit. Quin etiam ab ouis & piscibus auguria petebant veteres, uti Plinius & Plutarchus docent. Sed sufficiant ista hoc loco, plura ex veterum monumentis magna cura & diligentia conquisiuit Alexander Neapolitanus, & eum fecutus Casparus Peucerus in suis doctissimis Commentariis, de Diuinationum generibus, quae videri & consuli possunt.

De Pullariis & Tripudiis. C. A. P. X.

PULLARIJ a pullis dicti sunt, teste Cicerone, qui in 1. de Diuinat. sic scribit: Attulit in cauea pullos, qui ex eo nominatur Pullarius. Hic cauea pullos cura agebat, e quorum pastu auguria Augures captare solebant: quae quoties ossa, quae pullis dabatur, alio quo modo cadebat in solum, tripudia solistima dicebantur. Ita Festus: Puls potissimum dabatur pullis in auspiciis, quia ex ea necesse erat aliquid decidere, quod tripudium faceret: id est, terripaium: Pauire enim ferire est. Captabantur autem auguria ex pullis hoc modo: Quotiescunque de inchoanda re quapiam, exequendaque, Deorum per pullos sensa, placitaque exploratum ibant (oportebat autem id fieri summo mane, & primo diluculo) imperato de more silentio, pulsem illis aut ossam cauea reclusa obiciebant. Quod si ad oblatam escam mox pulli e cauea

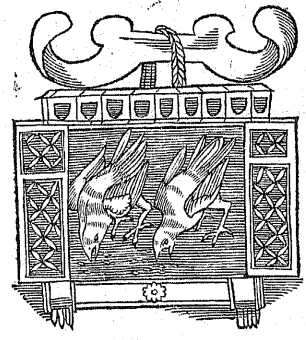
cauea non proflirent, aut serius egressi, vel non attingerent eam, vel alarum planctu dissiparent, vel relicta esca oberarent, aut occiderent, aut proflus non vescerentur, vel auolarent penitus, omen praese ferebant magni terroris, & sollicitudinis, euentusque tristissimos, & pullarius exitum animo praemetiens, ne quid molirentur, sed vel desisterent ab incepto, vel differrent deliberationes, vel mutarent hoc proflus, quod praemanibus erat, hortabatur. Quod si pulli mox proflerent cum impetu, certatimque in escam inuolarent, & auidè depalcerent, ita ut vescentibus illis aliquid ex ore relaberetur, & terram pauiret, quod tripudium faceret solistimum: inde spe hausta mirifica, pullarius, ut constanter fortiterque cepta negotia vigerent, iubeat, & successus optatos, ac prospera a Diis omnia spondebat. Cauea & pullorum haec icon in antiquis monumentis cernitur.

Solebant autem, ut Cic. libro 2. de Diuinat. ait, in auspiciis apud veteres adhiberi non passim omnes, sed hi tantum, qui essent periti. Peritos enim oportebat esse eos, qui quid silentium foret, intelligeret. Silentium id in auspiciis dicebatur, quod omni vitio careret. Rogabat hinc Augur, an adhuc silentium esset, respondebat statim pullarius, silentium sibi esse videri. Tum ille, si aues pascerentur, petebat, aut vbi non, quod ad auspicia pertineret, vtrum pascerentur, nec ne pulli, quos pullarius attulisset: sed quia, cum pascebantur, necesse erat aliquid ex ore decidere, & terram pauire, ex hoc terripaium primò, post terripudium, deinde tripudium est dictum. Cum igitur ossa iam ex ore pulli ceciderat, tum auspiciis tripudium solistimum nunciabatur. Extabat decretum Collegij Augurum vetus, a quem omnem tripudium facere posse. Hunc augurandi modum Claudius 1. bello Punico & 2. Flaminius dirisere. De P. Claudio Valerio Maximo libro 1. capite

quarto. sic scribit: P. Claudius bello Punico primo, cum praelium nauale committere vellet, auspiciisque more maiorum petiisset, & pullarius non exire cauea pullos nuntiasset, abiici eos in mare iussit, dicens: Quia esse nolunt, bibant. Et L. Iunius P. Claudij collega, neglectis auspiciis classem tempestate amisit. Quorum ille populi iudicio concidit, damnationisque hic ignominiam voluntaria morte praenit, cuius meminit etiam Polybius libro 1. Cicero libro primo, & secundo de Diuinatione, & libro secundo, de Natura Deorum. De Flaminio vero Linius libro 22. scribit, quod is, cum tripudio auspicaretur pullarius, diemque committendi praelij propterea differret, ex eo quaeserit, si ne postea quidem, pulli pascerentur, quid faciendum esset, cum ille quiescendum censeret, dixerit ei: Praeclara esse auspicia, si esurientibus pullis res geri, saturis autem nihil geri possent: signa itaque conuulserit, atque pugnaerit ad Trasimenum, & cum xv. Romanorum millibus ab Hannibale caesus fuerit.

Quod si pullarius, quae dii diuulgata voluissent, dissimulasset, aut veteratorie suppressisset, idem contrahi nefas credebatur, ac si quae occultata & tacita ferenda erant, palam fecisset. Si vero mentitus fuisset, aut omne confictum, aut eo, quod ostensum esset, subdole & fraudulenter deprauato, & in contrarium detorto, sensum non illi, qui consulebat, fraudi esse, sed in auctoris retorqueri caput censebatur, cuius rei exemplum refertur a Linius libro decimo, vbi Pullarius mentiri ausus, & tripudium solistimum Consuli Papirio nunciatis, paulo post patefacta fraude ab altero Pullario, in initio pugnae emissio temere pilo ictus cecidit, & sui mendacij poenas dedit. Porro quia de Tripudiis dixi, addendum & hoc est, fuisse etiam Tripudium Sonitium, de quo ita apud Festum legendum docet Iosephus Scaliger: Sonitium significat in carmine Saliari: item in commentario Augurali, sonanti. Sonitium tripudium dicitur, ut ait Palcher, quod sonet, ut cum pullo excidit puls, quadrupedum aliquid ex ore. Seruius ad illud Virgilij: Tremere omnia visis repente. Hoc augurium, inquit, iuxta auguralem disciplinam dictum est, quod appellatur Tripudium sonitium: id est, a sono. Ad quod pertinet, si arbor sponte radicibus cadat, si terra tremat, quod hic Aeneas factum ostendit, antequam voce diuina responsa perciperet. Plinius libro decimo quinto, capite vigesimo secundo etiam eius meminit, his verbis: Quae causa eas (de nucibus iuglandibus loquitur) nuptiis fecit religiosas: tot modis foetum munito, quod est verisimilius, quam quia cadendo tripudium sonitium faciant.

Meminit Festus & Tripudij Oscini: Oscinum, inquit, tripudium est, quod oris cantu significat quid portendi, cum cecinit coruus, cornix, noctua, parra, picus. Atque haec etiam de Pullariis, de auguriis, quae ex pullis captarentur, & tripudiis. Restant de Aruspiciis, Aruspicina, & Extispicio quaedam, de quibus capite sequenti.

HARUSPICES à victimis in ara aspiciendis, dici, quia postquam hostia immolata est, inspectis extis futura prædicant: unde Extispices appellantur, ignotum non est. Cum igitur distincti ab Auguribus sint, proprium eis caput attribuimus, quo quid notatu deus dignum est, trademus. A Romulo primum sunt instituti, teste Dionysio libro 2. Primum autem Haruspices omnes Hetrusci fuerunt, in quorum patria hæc disciplina maxime viguit. Hinc est illud apud Ciceronem libro 2. de Legibus: Prodigia, portenta ad Hetruscos & Haruspices, si Senatus iussit, deferunt. Et huc spectat, quod Liuius libro 5. refert: Prodigia interim multa nunciari, quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spectaque, & quia hostibus Hetruscis, per quos ea procurarent, Haruspices non erant, &c. Postea vero Senatus decreuit, ut Principum filij sex singulis Hetruriae populis in disciplinam traderentur, teste Cicerone libro primo de Diuinatione: id quod & Valerius Maximus libro primo, capite primo, confirmat: qui tamen non sex docet, verum decem Principum filios mitti solitos in Hetruriam, verba eius sunt: Tantum autem studium antiquis, non solum obseruanda, non solum amplificanda religio nis fuit, ut è florentissima tum & opulentissima ciuitate decem Principum filij Senatus consulto singulis Hetruriae populis, percipiendæ sacrorum disciplinæ gratia traderentur. Hæc ille. Quo in loco, quemadmodum & apud Ciceronem, non sex, vel decem, sed duodecim legendum esse censet Henricus Glareanus: ut, cum duodecim Hetruriae populi fuerint, singulis vnus fuerit traditus. Huc lex illa Ciceronis pertinet: Hetruria Principes disciplinam doceto. Fuit igitur Haruspicum officium victimas in ara inspicere, considerare, & ex iis futura, arte Demonum diuinare, qua de re libet nonnulla hic annotare. Considerabant Haruspices, aut hostias ipsas, priusquam iugularentur: aut earum, postquam dissectæ erant, exta: aut flamma, quæ ex incensis & ardentibus euolabat victimis: aut farinas, vel farinæ materiam, ex quibus liba pindebantur, & molæ: aut thus, quod adolebatur: aut vina, & aquas.

Macrob. lib. 3. Saturnal. cap. 5.

Primum in viuis adhuc victimis dum producerentur, aut consisterent ad aras, & tractarentur sacrificantium manibus, obseruabant indicia & notas futurorum. Mali ominis erat, si victima ductorem non sponte sequeretur, sed vi trahenda esset: vel si ex ducentium manibus sese proripuisset, & profugisset: vel elapsa ictum sefellisset: vel percussa aut exiliisset altius, aut horridius exclamasset, aut non statim, & quidem placide concidisset: vel si semianimis prouoluta in terram, eandem pedibus calcitrasset importunius: vel difficulter exspirasset: vel iugulata non copioso diffluxisset sanguine: vel si inter iugulandum triste aliquid, inausum oculis, auribusue occurrisset. Signa hæc offensi & alienati numinis, pœnæque minitantis esse putabantur. Contrà, læti ominis indicia, & fauentis Dei testimonia adferebat, cum emissa ad aram sponte acceleraret, & sine tumultu ictum perferret, collapsaque placidè, sineque deformi strepitu, aut pedum complo tione animam exhalaret, & consossa tandem copiosum spirantemque, & cum impetu, stridorèque prorumpentem effunderet cruorem. Talem læti, & cum gratulatione, acclamationeque excipiebant: ad alterius conspectum expauescebant, & animis consternabantur, moxque & trepidè spectas aras adibant, ritusque absoluebant cæteros, & sollicitè, qua ratione offensum numen reconciliarent, deliberabant. Deinde in dissectis iam victimis, ex signis salubribus, noxiisque, ex habitu, coloreque extorum & fibrarum, defectu aliquarum particularum in præcipuis organis, aut præter naturam adnatis, collectis ex humorum adfluxu abscessibus, sumebant coniecturas de euentuum conditione, & in quam partem numen, cui adornabatur sacrificium, inclinata esset, ac propenderet. Extæ autem dicebantur, quod ea Diis profecarentur, quæ maxime extarent, eminerentque, qualia erant iecur, pulmo, lien, cor, præcordia, renes, & lingua, &c. in quibus præcipuum erat iecur. Ab hoc igitur contemplationem extorum inchoabant. Id si grata & natua purpura ruberet, nullaque esset contaminatum labe: vel si caput iecinoris auctum, duplicatumque, aut geminum iecur reperiretur: vel si extremæ fibræ versus interiora replicatæ, ac conuolutæ viscerentur: hæc eximie felicitatis argumenta certissima dare, & magnas accessiones, potentia amplificationem, prolationem finium, triumphos, summa dignitatum fastigia designare augurabantur. Constitutis etiam in hepate geminis capitibus vnum hosti, alterum illi, in cuius gratiam instituebatur diuinatione, destinabant, alterutrum eorum si vel corrugatum emarcuisset, vel colorem habitumque suum quouis modo mutasset: ruinam aut inclinationem, aduersaque omnia minitari: si velut inflatum, arque distentum intumuisset, & florido enituisset colore, motuque alacri & continuo micasset: victoriam certam spondere, & successus felicissimos illi putabatur, cuius nomine cædebatur. Si verò aut oblitum vlcibus, pustulisque, aut liuore deforme, aut duricie contractum, corrugatumue abscessibus, aut humoribus vitiosis imbutum esset, atque obstructum: vel in sua non conspiceretur sede, sed aut à præcordiis auulsum subledisset, aut permutatis sedibus, lienis locum occupasset, illo in dextram regionem translato, aut procidisset in anteriora: vel si contabuisset, aut alioquin gracilius iusto, arduisque appareret: vel si totum defuisset, aut solo caruisset capite: denique si inter coquendum purulenta inquinaretur sanie, aut ad eum exarsceret modum, ut inter exta non emineret, aut colligatum dissolueretur in puluem: hæc piacularia esse, funestaque adeo persuasum erat, ut secus accidere, atque ab his demonstratum erat, nihil posse affirmaretur. Anno Urbis 1 c c x x v i. Catoni Consuli immolanti exta emarcue-

runt,

Arunt, & caput iecinoris euauit. Caio principi & M. Marcello iecur subitè extabuiffe annotatum est: quare prælio perisse ex istimatus est.

A iecinore cor inspiciebant: id si palpitaret, aut exiliaret, aut flaccesceret, aut minus iusto appareret, aut omni destitueretur pinguedine, aut coiuisset in rugas, aut inter exta omnino non visceretur, exitij, diræque atque insectæ fortunæ omnia præbebat. Nam & Iulio Cæsari, quo die purpurea veste processit, & à coniuratis interfectus est, cor bis in opimis bobus defecit, & Caio Mario Vicia immolanti. Pertinaci Cæsari ytriusque visceris, hepatis & cordis defectus, in ea, quam ante mortem mactari iussit victima, interitum portendit. Si verò aut solito grandius, aut spissum, glabrumque & humectum, nec flaccidum, nec ex ariditate in plicas rugasque contractum inueniretur, aut si in summa basi largiore pinguedine vestitū foret, aut abriperetur ab aquila: propicios hæc Deos, & ceptus annuentes, statusque secundos aspiraturos confirmabant.

Corde explorato, ad fellis, lienis, pulmonū, & membranarum viscera ambientium considerationem se vertebant, si *κωσιν* *χολιδεον* geminam, qualem Augusto exhibitam ferunt, eo die, quo Antonium profligauit ad Actium: aut copiosa bile turgentem, atque effluentem notassent: acria & felicia prælia expectabant. Si suo loco positum lienem sine pustulis, duritie, corrugatione, sineque alieno colore conspexissent, felicia propositæ rei ominabantur. Si contrà in dextrum lienem vergeret, aut antrorsum propenderet, aut reperet deorsum, aut notas alienas à natura sua haberet: Si exta ex sacrificantium manibus decidissent: Si viscera aut cruore fœdus aspersa, aut liuido fœdata colore, aut maculis variata forent: Si peritonæum ruptum alicubi hiaret, aut sanguine suffusum esset: si phlyctænis & ampullis pure aut falsilagine refertis scaterent intestina, aut lacerata esset intus, vel rupta ac diuulsa: Si dracones inter exta serperent: Si fœterent viscera aut putrilagium redolent: fatalium hæc, & iam imminentium malorum indicia erant, quæ pro conditione earum rerum, de quibus victimæ consulebantur, vates interpretabantur. Pulmones bifidis, incisisque, moras adferebant rebus, & cunctationes: simplices & solidi mora rupta continuabant rerum curricula, & executionem maturabant. Hinc sacrificiorum alia Mura erant, in quibus nulla inerant signa: alia Arguta, quæ conspicuas, & illustres notas exhibebant: alia Regalia vocabant, quæ vultu fortunæ & felicitatis pollicebantur. Et tanti faciebant has diuinationes Romani, ut & libris describi rationem consulendi, eosque instar oraculorum custodiri publicè, & in ea disciplina suos exerceri à teneris curarent liberos nihilque mouerit, aut cæperint, nisi sacrificijs diligenter perlustratis, & examinatis. Affici enim victimas, notisque monitricibus euentorum subitè seu consignari ab ijs numinibus, quæ adessent coram vocata, & ritus spectarent, persuasissimum habebant.

Tertio flammam in sacrificijs considerabant, & ex ijs futura diuinabant hac ratione: Si admodum flamma victimas statim corripere, & diffusa repente totas occuparet, ac consumeret: Si tranquilla, pura, perspicua & nitida, nullis insecta coloribus alienis, ut nigro, rutidæ, aut pallido, nec permixta vel fordibus, vel caligine fumisue, sineque strepitu, & sine egestione, atque eiuculatione fauillarum turbulenta, & crepitante, recto ductu turbinatæ pyramidis instar attolleretur, & insurgeret: Si que non nisi tota victima depasta, atque exusta moreretur: placidè numen hostiam acceptare, ac completè, annereque, quæ requirebantur, conijciebant: Si contrà multo vix excitari flatu posset, & cum exarsisset, non coiret, sed nderetur, atque in hiatum dehisceret nec in totam subitè spargeretur, ac penetraret victimam, sed viciniora sensim velut serpens lamberet, atque vstularet, nec recto ductu niteretur sursum, sed in vertigines, gyrosque conuolutus atram secum & densam eueheret caliginem, aut reperet deorsum, aut dilaberetur ad latera, aut aliena nasceretur specie: Si que aut ventis disploderetur, aut restingeretur pluuijs, aut insolitum crepitaret, & circumquaque multum eructaret ardentium fauillarum: aut si palleret plus nimio, vel nigricaret, aut euanesceret spontè, priusquam tota conflagrasset victima: aut si intactæ aliqua partes remanerent, & integræ: læsi insectique numinis & sacrificium respicientis omen esse suspicabantur.

FScrutabantur & fumos, quos vertigines facerent, quantumque se attollerent, & quo mortu, rectone, an obliquo, vel in orbem contorto, aut complicato agglomeratione quadam in tortiles spiras: & quo redolent nitore, alienone, an eo, qui ex carnibus vltis effumaret.

Quin & pice, quæ ex tedis colligitur, comminuta in puluerem, & hoc in ignem coniecto, futura diuinabant, hoc modo: Si exardescens inde flamma coiret, nec dispergeretur, Fausta: si diuideretur, aut dissiliret, inausa designare credebatur. Sic pugnantem, deductum in diuersa, procurrentem in focum, crepitantem, agris malum, euanescentè ipsam mortè minitari putabatur.

Ex incenso thure diuinabant: Si ignis mox illud arreptum dissolutumque verteret in fumum, & suffitum ciceret gratum, læta si refugeret, aut odorem exprimeret inde fœdum & à natura thuris diuersum, abominanda ostendi putabantur. Meminit loci cuiusdam Dion in historia Romana, quem Nymphæum appellat, in quo hoc modo ex suffito thure præcisa de omnibus rebus pœtita fuerint, præterquam de morte & coniugio. Tandem etiam ex vini consecrati ad libationes, & ex sacra aqua, qua abluiebantur, & decoquebantur victimæ, coloribus, sapore, motu, strepitu, subitis mutationibus, argumenta euentuum colligebant, tum molas, & libamenta, & præcipue materiam eorum, ut hordeum, far, & inde confectas farinas, quibus victimæ conpergebantur, scrutabantur, & expendebant. Sed quis omnia possit enumerare. Collegit hæc

diligenter, & eruditè tractauit Cl. iſſimus vir. D. D. Caſprus Peucerus, in ſuis generibus Di-
uinationum commentarijs, ex quibus ea deſumſimus. Extat apud Agel. exemplum perſidia Har-
ruſpicum Hetruſcorum & eorundem pœna, vnde verſus ille ſcitè factus & pueri decantatus ſit:
Malum conſilium conſultori peſſimum eſt.

Lib. 2. de Di-
uinatione.
Amniamus
Marcellinus
Lib. 21.

Vnum adhuc, antequàm ad aliorum ſacerdotium conſiderationem accedamus, monendum
videtur, quis actor huius diſciplinæ fuerit. Celebrârunt autem Hetruſci vniuerſæ huius diſci-
plinæ auctorem, puerum, proſciſſione terræ exaratum, nomine Tagem qui vt ex Hetruſcorum
lib. Cic. commemorat, cum terra araretur, & ſulcus altiùs impreſſus eſſet, repente ex titit puerili
ſpecie, ſed ſenili prudentia, & cum affatus eſt, qui arabat. Ad huius conſpectum cum obſtu-
puiſſet bubulcus, clamoremque maiorem cum admiratione edidiſſet, concurſus eſt factus, totaq;
breui tempore in eum locum Hetruria conuenit. Tum plura ille eſt locutus multis audientibus,
qui omnia eius verba exceperunt, literiſque mandarunt: omnis autem oratio fuit ea, quæ haruſpi-
cinæ doctrina continebatur. Atque hæc de Auguribus & Haruſpicibus hæcenus. Progrediemur
in inſtituta ſacerdotum deſcriptione.

De Tribuno Celerum Cap. XII.

DE Tribuno Celerum nihil hoc loco dicturus eram, niſi Dion. Halic. libr. 2. mouiſſet,
ipſum etiam quedam ſacra peregiſſe. Hęc enim ſunt eius verba: Tertiam ſacrorum admi-
niſtrandorum partem Numa Tribuno Celerum tribuit, quem Romulus equitum, quos
Celeres vocabant, Præfectum conſtituit. quos equites ac pedites Regum ſtupatores fuiſſe dixi-
mus. Nam & hi ſolennia quædam habebant ſacrificia. Hæcenus Dionyſius: præter que de ſacris
Tribuni Celerum nihil inuenio.

De Curionibus XXX. & Curione maximo Cap. XIII.

VRIONES à Curijs dicti ſunt: cum enim Romulus populum Romanum in tres Tri-
bus & triginta Curias diſtribuiſſet, ſingulis Curijs prepoſuit vnum aliquem virum,
quem Curionem dixit, qui ſacra pro Curia ſua curaret. Hoc ſacerdotium Numa Pom-
pilius Rex II. confirmauit: ſic enim de eo Dionyſius libr. 2. Numa, inquit, omnia quæ ad
religionem ac cerimonias pertinent, octo libris iuxta totidem Sacerdotum genera complexus
eſt. Primus ſacra triginta Curionum continebat, quorum erat publicè pro ſuis Curialibus rem
diuinam facere. Hęc ille. Curij autem non tantum erant triginta illæ partes populi, ſed ſic etiam
ſingularum earum partium ædes dicebantur, in quibus queque Curia ſua ſacra publica faceret,
feriasque obſeruaret. Ad hæc ritè efficienda ſingulæ Curia ſingulos ſacerdotes habebant, qui
Curiones dicebantur. Quia igitur triginta Curia, ſeu partes populi erant, Curiones etiam tot
fuiſſe neceſſe eſt. Hi ſinguli à ſingulis Curijs eligebantur. Vnus autem, qui reliquis omnibus
præſidebat, & Curio Maximus dicebatur, cuiusque actoritate cæteri Curiones regebantur, om-
nium Curiarum ſuffragijs, Comitijs Curiatis creabatur, vt alio loco pluribus oſtendemus. Sa-
cra, quæ in curijs fiebant, Curionia dicebantur, & curionium que, quod dabatur Curioni ob ſacer-
dotium Curionatus. Feſtus.

De Sodalibus Titijs, vel Titienſibus Cap. XIII.

Lib. 1. Anna-
lum.

ORVM Sacerdotum Dionyſius & Liuius non meminerunt. M. Terentius Varro libro
4. de Lingua Latina, eorum meminit, Scribens, Sodales Titios dictos eſſe à Titijs au-
ibus, quas in augurijs certis obſeruare ſunt ſoliti. Hi Sacerdotes quando, & à quo ſunt
inſtituti, incertum eſt: cum quia antiquiſſimi Scriptores id in ſuis monumentis non
tradiderunt, tum quia Tacitus, qui duobus locis eorum meminit, non vno modo de iſdem ſcri-
bit: iam enim tradit, eos à T. Tatjo Sabinorum Rege, & à Romulo in Vrbe Romam recepto,
mox, eos non à T. Tatjo, ſed à Romulo poſt Tatij obitum, in eius honorem inſtitutos fuiſſe. Ver-
ba Cornelij Taciti Hiſtoriarum libr. II. ſunt hæc: Facies Auguſtales ſubdidere: quod Sacerdotium,
vt Romulus Tatjo Regi, ita Cæſar Tiberius Iulia genti ſacravit. Alibi verò ita ſcribit: Idem an-
nus nouas ceremonias accepit, ad dito Sodalium Auguſtalium ſacerdotio, vt quondam T. Tatius
retinendis Sabinorum ſacris Sodales Titios inſtituerat. Hęc Tacitus: quem ſi ſequimur, conii-
cere poſſumus, Titios Sodales non à Titijs auibus, vt Varro vult, ſed à Tito Tatjo ita apellatos
eſſe, quemadmodum etiam Titienſis Tribus. Libet tamen etiam addere, quæ de his Adrianus
Turnebus Aduerſ. libr. 21. cap. 1. tradit: Titios, inquit, Varro dictos eſſe ait à Titijs auibus: ſed illæ
aues cui hodiè aucupi notæ ſunt? Equidem eſſe neminem puto, qui eas magis cognoſcat, quam
ſpinturnicem, hominibus ignotam, vt cenſet Plinius. Et poſt pauca: vetus Interpres Perſij in
illum locum, Ingentes trepidare Titos, à titis Titos vocatos ait. Seruius dicit palumbes vulgò
appellari tetas. Iſidorus, Palumbes, inquit, eò quòd ſunt factæ pabulo, quas vulgò tetos vocat.
An hæc ſint Titigænes intelligentioribus & doctioribus iudicandum relinquo. Hęc ille. Eadem
habet Commentario in Varronem.

DE

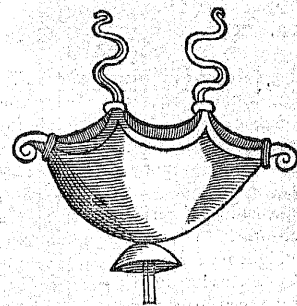
De Flaminiſ in genere CAP. XV.

DE Flaminiſ ſacerdotio dicturus, primùm in genere, quoniam Flamines, & vnde dicti fue-
rint, explicabo: deinde cum præcipua dignitas Flaminiſ Dialiſ fuerit, de eo, quæ paſſim
reperiuntur, recitabo: ad extremum de alijs Flaminiſibus verba faciam.

Flamines vnde dicti fuerint, notum ſatis eſt, videlicet à Filo, qualiſ Filamines. Sic enim Teren-
tius Varro libr. 4. de Lingua Latina: Flamines, quòd licio in capite velati erant ſemper, ac caput cin-
ctum habebant filo, Flamines dicti. Horum ſinguli cognomina habent ab eo Deo, cui ſacra faciunt
ſed partim ſunt aperta, partim obſcura. Sic Seruius: Flamines in capite habebant pileum, quòd cum
per ætus ferre nõ poſſent, filo tantum capita religare cœperunt. Nam nudis penitus capitibus in-
cedere nefas erat: vnde à filo, quo utebantur, Flamines dicti, qualiſ Filamines: cum quo facit etiam
Sext. Pompeius Feſtus. Plutarchus eos à pileo, Pileamines primò, poſt Flamines dictos putat. Sũt
etiam, qui eos à ſacris infulis Flamines dictos exiſtimant, quas in capite geſtabant, que ab antiquis
Flamæ dicebantur: ſiue à flammæ, quòd genus eſt tegminis capitis: mulierum tamen potiùs, quàm
virorum. At hæc quidem de nomine eorum traduntur, vbi videmus plures inclinare in eam ſen-
tentiam, quòd à filo Flamines nomen acceperint. Et cum toties pilei Flaminiſ mentione fiat, non
videtur alicui ab hoc loco, ſi deſcriptio eius quoque addatur quam habet Joſephus Scaliger in
Coniectaneis in Varronem: Totus pileus inquit, vel potiùs velamenta, Flammeum dicebatur: vnde
de Flaminiſ dicti. Porro deſinebat in conum, vnde Apex dictus. Summum autem ſaſtigiũ voca-
bant Tutulũ. Addebatur virgulta ex felici arbore, quæ in Flaminiſ dicebatur Stroppus, in Fla-
minicis Inarculum. Totus apex filo lanceo velabatur, dicebatur apiculum. Ab hoc putat qualiſ
Filamines dictos Varro. Inſtrumentum pertinebant amenta, quæ pileum retinebant: ea dicuntur
offendices, quòd ſe mutuo offenderent, & conuenirent. Solius tamen Flaminiſ Dialiſ pileũ
dicebatur Albogalerus: fiebat enim ex hoſtia alba, Ioui caſa, quæ dicebatur Idulis, de qua alibi.
Hæcenus Scaliger. quæ omnia veterum Scriptorum testimonijs confirmari poſſunt. Apex
enim, inquit Feſtus, Sacerdotum inſigne, dictus eſt ab eo, quòd comprehendere antiqui vinculo,
apere dicebant: vnde aptus is, qui conuenienter alicui iunctus eſt. Tutulum vocari aiunt Flamini-
carum capitis ornamentum, quòd fiat vitta purpurea innexa crinibus, & extractum in altitudinẽ,
quidam pileum lanatum, forma tali figuratum, quo Flamines ac Pontifices vtantur, eodem nomi-
ne vocari aiunt. Stroppus eſt, vt Aetius Philologus exiſtimat, quòd Græcè *στροπιον* vocatur, & quòd
Sacerdotes pro inſigni habent in capite: quidam coronam eſſe dicunt, aut quòd pro corona inſi-
gne in caput imponatur, quale ſit ſtrophium. Inarculum, dicit, virgula erat, ex malo Punico incur-
uata, quam Regina ſacrificans in capite geſtabat. Seruius etiam, quemadmodum doctiſſis. Scaliger
ex ſchedis Petri Danielis docet, ſcribit Arculum eſſe virgam ex malo Punica incuruata, quæ
fiat quaſi corona. Et imam ſummamque inter ſe alligari vinculo lanceo albo, quàm in ſacrificijs cer-
tis Regina in capite haberet: Flaminiſ autem Dialiſ omni ſacrificatione vti deberet. Apiculum,
filum eſt, quo Flamines velati, apicem regerunt: ſic legendum Scaliger docuit, & addit: Ponẽ enim
regerent apicem, ne grauis eſſet ſummis æſtatis caloribus. Amentis enim, quæ offendices dice-
bantur, ſub mentum adductis, religabant, vt cum vellent regerent, & pone pendere permitteret.
Offendices Titius ait eſſe nodos, quibus apex retineatur, & remittatur. At Veranius Choriola ex-
iſtimat, que ſunt in locis apicis, quibus apex retineatur & remittatur, quæ ab offendendo dicuntur.
Nam quum ad mentum peruentum eſt, offendit mentum. Albogalerus, à galea nominatus. Eſt enim
pileum capitis, quo Diales Flamines: id eſt, Sacerdotes Iouis utebantur. Fiebat enim ex ho-
ſtia alba Ioui caſa: cui adhibebatur apex virgula oleagina.

Huius icon in antiquis monumentis videtur talis. Cæterum quo tempore creati primùm Flamines fuerint, de
eo inter veteres Scriptores non conuenit. Plutarchus
enim eorum primam creationem & inſtitutionem Ro-
mulo attribuit: Dionyſius verò Romanarum rerum in-
ueſtigator acerrimus, & Liuius eandẽ Numæ adſcribunt.
Plutarchi in Numa verba ſunt hæc: Iouis Martiſque Sa-
cerdotibus à Romulo conſtitutis, tertium ipſe Romuli
conſtituit, quem Flaminiem Quirinalem nominauit. Li-
uius libro I. Tum Sacerdotibus creandis animum adiecit
quamquàm ipſe plurima ſacra obibat, ea maximè, que nũc
ad Dialem Flaminiẽ pertinent. Sed quia in ciuitate belli-
coſa plures Romuli, quàm Numæ ſimiles Reges putabat
fore, ituroſque ipſos ad bella: ne ſacra regia vicis defere-
rentur, Flaminiem Ioui aſiduum Sacerdotem creauit, in-
ſigniq; eum Veſte, & Curuli regia ſella adornauit: huic

duos Flamines adiecit, Marti vnum, alterum Quirino. Hęc Liuius. quæ eadem confirmat Dio-
nyſius. Maximè igitur conſentaneum verò eſt, Numam Pompiliũ II. Romanorum Regem, Fla-
mines primùm inſtituiſſe, tres videlicet numero, Dialem, Martialem, & Quirinalem. Non autem

MARTIALIS igitur, qui dignitate proximus erat Diali, & maior Flamen, atque ex Patriciis creabatur, Marti, qui Romuli pater esse putabatur, institutus est, eique sacra fecit, quod clare docet Varro. Sed & **QUIRINALIS** Flamen maior, & patricij generis, à Numa in Romuli honorem institutus est, quod Romulus Quirinus appellatus, parens & Urbis conditor fuisse. Frequens huius Flaminis mentio extat apud Liviū, Varronem, Sext. Pompeium, Festum, & alios. Reliquorum aliquot Flaminum cognomina docet nos Ter. Varro lib. 4. de Lingua Latina, cum scribit: Flaminum singuli cognomina habent ab eo Deo, cui sacra faciunt: sed partim sunt aperta, partim obscura. Aperta, ut Martialis, Volcanalis: obscura, Dialis & Furinalis: cum Dialis à Ioue sit, qui est Diuis: Furinalis, à Furina, cuius etiam in Fastis Furinales Feriæ sunt. Sic Flamen Falacer à diuo Patre Falacre. Idem alibi: Eundem Pompilium Numam Ennius ait fecisse Flamines, qui omnes sunt à singulis Deis cognominati, in quibusdam apparent etyma: ut, cur sit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus Flaminum cognominibus latent origines: ut, qui sunt in versibus plerique: Voltornalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis: obscura est eorum origo. Voltornus, Palatua, Furina, Flora, Falacer, Pomona, pomorum patrona.

VOLCANALIS igitur Flamen & minor fuit, & plebeius, Volcano institutus.

VOLTORNALIS, Voltorno, vel Deo, vel Flumini fuit dicatus, ut ei sacra faceret.

PALATVALIS, Flamen fuit constitutus ad sacrificandum ei Deæ, in cuius tutela Palatium erat. Sext. Pompeius Festus. Eam Deam Varro Palateam vocat.

FURINALIS, Deæ Furinæ institutus est.

FLORALIS, Deæ Floræ, de qua, sicut & de reliquis Diis & Deabus, libro præcedenti multa.

FALACER, quemadmodum Varro scribit, Diuo Patri Falacri est institutus. Quis autem iste Deus fuerit, à nemine veterum traditur. Adr. Turnebus Comment. in Varronem, suspicatur, Falacrem fortasse fuisse eum Deum, qui præfuerit falis Circi, quorum meminit Iuuenalis:

Consulit ante falas, Delphinorumque columnas.

POMONALIS, Pomonæ, Deæ pomorum, institutus est: & quemadmodum Sext. Pompeius Festus docet, minimi habebatur, quod Pomona leuissimo fructui agrorum præfideret, pomis.

Fuit etiam **FLAMEN CARMENTALIS**, qui Carmentæ Euandri Arcadis matris sacra curabat, cuius Cicero in Bruto ita mentionem facit: M. Popillius, cum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum Læna faceret, quod erat Flamen Carmentalis, plebis contra Patres concitatione, & seditione nunciata, ut erat Læna amictus, ita venit in concionem, seditionemque, tum auctoritate, tum oratione sedauit. Et hic quoque Flamen minor, & plebeius fuit, quia Lænas hic, cuius à Cicerone mentio fit, ex plebe Consul electus est.

FLAMINIS VIRITALIS, qui Deo Virbio, id est, Hippolyto consecratus fuit.

LAURENTIALIS, qui Accæ Laurentiæ institutus fuit.

LAVINALIS, quoque, & **LVCVLARIS**, nullus veterum Scriptorum, sed epigrammata tantum quædam, quæ ab Onuphrio Panuino proponuntur, meminerunt. Hæc itaque xv. illorum Flaminum nomina sunt, Officia autem, ut singuli suis Diis sacra facerent.

Præter hoc verò aliorum Flaminum in Scriptoribus & lapidum epigrammatis vetustioribus fit mentio, eorum scilicet, qui Imperatoribus Augustis vita defunctis, & inter Diuos relatis fuerunt instituti, inque sacra peregerunt, quorum quidem tot fuerunt, quot Imperatores à Romanis consecrati sunt, quorum omnium nomina & testimonia summa diligentia collegit Onuphrius Panuinius, secundo suo Reipublicæ Romanæ Commentario.

Cum autem hic mentio incidere consecrationis Imperatorum Romanorum vita defunctorum, operæ precium me facturum arbitror, si, quibus ceremoniis ea peracta sit, paucis hoc loco explicem: id quod capite sequenti faciam, ex traditione Huberti Goltzj.

De consecratione Imperatorum vita defunctorum apud Romanos

C A P. XIX.

ROMANIS mos erat à Cæsare Augusto primùm institutus, deinde à Tiberio instauratus, eos consecrare Imp. qui superstitionibus filiis, vel successoribus, moriebantur: qui que eo erant honore affecti, inter diuos relati dicebantur. Sic primus omnium Augustus Iulium Cæsarem, Tiberius Augustum mortuos consecrârunt. Cum Imperator vita functus consecrandus erat, tota Urbe primùm quasi luctus quidam esse videbatur, festæ celebritati promiscuus: quippe functum vita corpus ritu hominum sumptuoso funere sepeliebant: ceream deinde imaginem defuncto quam simillimam fingebant, eamque in Palatii vestibulo propositam supra eburneum lectum maximum, atque sublimem, vestibus instratum aureis, locabant. Et quidem imago illa ad ægroti speciem pallida recumbebat. Circa lectum verò vtrinque magnam partem diei sedebant: à læua quidem Senatus omnis vestibus atris amictus, à dextera verò matronæ, quas virorum aut parentum dignitas honestabat. Harumque nulla vel aurum gestans, vel ornata monilibus conspiciebatur, sed vestibus albis exilibus induta, morientium speciem præbebat. Hæc ita per septem dies continuos faciebant, Medicis ad lectum quotidie accedentibus inspectumque veluti egrum deterius se habere subinde pronunciantibus. Dein ubi iam visus esset obiisse

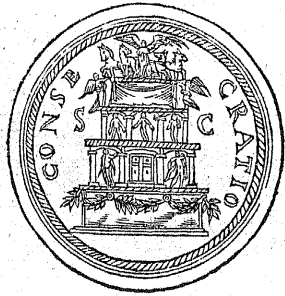
A obiisse diem, lectum humeris attollebant Equestris, Senatorijque ordinis nobilissimi, ac lectissimi iuuenes, perque viam sacram in vetus forum deferebant, ubi Magistratus Romani deponere Imperium consueuerant. Extructum autem erat in ipso Romano foro coloris lapidei tribunal ligneum, super quod adificium quoddam fabricatum erat, quod columnæ vndique sustinebant, eratque ebores variè ornatum, & auro: eò allatus fuerat alius lectus consimilis, cui stragulis purpureis, atque auro intextis ornato erant circum capita belluarum terræ, marisque: in eoque statuatam ceream Principis consecrandi, ut dixi, ex Palatio allatam, ornatu triumphali collocabant, à qua puer egregia forma, ita ut Imperator dormiret, pennis pauonis muscæ agebat. Et ita iacentes superstitibus Imperatores & Senatus, Senatorumque vxores vestibus ipsidem induci accedebant pone lectum, dum in forum ipsi deuenissent, ubi mulieres quidem in porticibus, Senatus verò sub dio sedebant. Ab vtraque autem fori parte, gradus quidam erant ad scalarum similitudinem extructi, in quibus altera ex parte puerorum chorus erat è Nobilissimis, atque Patricijs, altera fœminarum illustrium, hymnos in defunctum, pænanæque canentium, verendo ac lamentabili carmine emulatos. Quibus ita dispositis, funebris pompa in foro inchoabatur extra Urbem in campum Martium tendens. Primùm antè ferebantur statuæ omnium veterum Romanorum illustrium, qui vnquam ab ipso Romulo, usque ad eius consecrationis tempus fuissent. Deinde Provinciarum, & nationum omnium, quæ Romano Imperio subiectæ erant, ænea simulachra, varijs distincta ornamentis, ut erat cuiusque gentis patria consuetudo. Sequebantur post varia generâ Ciuium, Licetorum, Scribarum, Praconum, & qui sunt eiusdem generis. Sequebantur deinceps signa diuersorum illustrium virorum, quos præclare fecisse aliquid, aut excogitasse, aut in aliquo studio floruisse constaret. Veniebant postea equites, ac pedites armati, certatores equi, atque eaque ad parentandum pertinebant, quæ ab ipsis Principibus & Sacerdotibus, eorum vxoribus, & à clarissimis Equitibus, ac populis, & à ciuium cõgregatione missa fuerant. Postremò ferebatur altare inauratum, ornatumque ebores, & lapillis Indicis. Quæ postquâ transierant, Imp. viuus Rostra ascendebat, defunctumque Imp. laudabat. Cumque oraret, crebrò à Senatoribus adstantibus exclamabatur, partim laudantibus defunctum, partim lugentibus: sed oratione habitâ multò magis id factitabant, ac tandè cum lectum de loco, in quo erat, moueri oporteret, omnes simul Senatores lamentabantur, ac flebant. Quibus peractis, iterum lectum à tribunali tollebant Pontifices & Magistratus, non modò qui dum erant, sed etiam hi, qui in sequentem annum designati fuerant, eundemque postea tradebant nonnullis Equitibus ferendum. Pars Senatorum lectum anteibat, ex quibus multi dolere se simulabant, querulas voces emittendo, multi canebant flebile carmen ad tibias. Imperatores postremò sequebantur. Ita extra Urbem in Martium campum veniebant. Vbi quâ latissimè campus patet, rogi sue suggestus quidam specie quadrangula, lateribus æquis assurgebat, nulla præterquam lignorum ingentium materia compactus in tabernaculi formam: id quidem interius totum erat aridis fomitibus oppletum: extra autem intextis auro stragulis, atque ebores signis, varijsque exornatum: supra verò alterum minusculum quidem tabernaculum positum erat, sed forma & ornatu persimile, portis, ianisque patentibus. Tertium item, & quartum, semper superiore tabernaculo contractius, ac deinceps alia, donec ad extremum, quod est omnium brevissimum, perueniebatur. In summo eius curus inauratus, quo mortuus Imperator olim vehebatur, collocatus erat. Potest eius edificij forma comparari curribus his, quæ portibus immanentibus, noctu igne prælato naues in tutas stationes dirigunt. Phari vulgò appellatur. Eius quoque tabernaculi formam adhuc in antiquis numismatibus Sabine Augustæ, Ant. Pij, Faustine Augustæ, & matris & filie, M. Aurelij Antonini, L. Aur. Veri, P. Heluij Pertinacis, L. Septimij Seuerij, & Iulie Piæ Augustæ consecratorum videntur, quorum duo subiecti:

Igitur lecto in secundum tabernaculum, quod primò contractius est, sublato, aromata & suffimenta omnis generis, fructus, herbæque & succos omnes odoratos conquisitos, acruatim effundebant. Quippe neque gens erat, neque ciuitas, neque qui honore illo, aut dignitate præcelleret, quin certa tim pro le quique suprema illa munera Principis honori deferret. Vbi verò ingès aro-

matum, ac eorum, quæ parentandi causa allata fuerant, suffimentorum aceruus magnus aggestus A est, ac locus omnis oppletus, Imperator superstes, cæteri que Imperatoris mortui propinqui eius statua osculabantur: quo facto Princeps in tribunal conscendebat: Senatores verò exceptis Magi- B stratribus, in tabula parata assidebant, vt tutò simul, & commode spectarent, quæ gerebantur. Magistratus & cæteri ex ordine collocabantur, vt cuiusque dignitas postulabat. Tum circa ædi- C ficium illud adquirebant vniuersi Equestris ordinis certa quadam lege, ac recurso, motuq; Pyrrichio, numeroque in orbem decurrentes: pedites quoque circum ipsum rogam cursus vrbanos & confictos peragebant. Currus item circumagebantur infelsi purpuratis Reçtoribus, qui per- D sonas ferebant Ducum omnium Romanorum, Principumque illustrium. Quæ vbi celebrata erant, facem capiebat Imperij successor, eamque tabernaculo admouebat, tum Consules primò, cæteri que omnes Magistratus, & alij ordine vndique ignem subijcebant, cunctaque illicò fomitibus illis aridis, odoramentisque referta, igni valido corripiebantur. Mox ab extremo minimo que tabernaculo, tanquam è fastigio quodam, simul cum subiecto igni aquila dimittebatur, que in cæ- lum ipsam Principis animam deferre credebatur. Ac iam ex illo, vna cum cæteris Numinibus Imperator defunctus colebatur: vnde etiam in nummis quibusdam videntur aquila, vel paoues ex- pressæ defunctos Imperatores, vel Augustas in cælum ferentes.

Lib. 56.

Hæc autem habentur in Pertinacis & Seueri cõsecrationibus à Dione & Herodiano descri- ptis: quibus, quò omnia accuratius percipiantur, Augusti quoque cõsecrationem adijciam à Dio- ne ita descriptam: Postquam eiusmodi præcepta recitata sunt, funus Augusti dicitur. Erat lectus ex ebore & auro factus, stratus, atque stragulis purpureis auroque intextis ornatus, subter quem tanquam in feretro corpus eius iacebat occultum. Antè omnia verò statua eius cerea vestitu triumphali videbatur, eaque ex palatio ferebatur ab ijs, qui in sequentem annum Magistratus designati fuerant: deinde ex Curia altera aurea, tertia curru triumphali vehiebantur, ferebanturque statua maiorum ipsius, atque propinquorum, qui è vita discesserant, vno tantum Cesare, excepto: propterea quò iam esset in Deorum numerum relatus: portabantur deinde statua civium Ro- manorum omnium, quicunque in Magistratu vnquam ab ipso Romulo ad ea vsque tempora fuisset. Sed & quædam Cn. Pompeij Magni statua ferri visa est Aderant etiam omnes Prouinciæ & nationes pictæ, que aut in societatem ab ipso acceptæ, aut deuictæ fuerant. Eadem propemodum ratione mulieres Augustas, quæ consecrabantur, inter Diuas referri solitas crediderim: neque enim alia mulierum consecrandi ratio tradita est: prima autem omnium Luia Augusta consecrata est. Porro autem tam Imperatoribus, quam eorum vxoribus, vel filijs, aut fororibus consecra- tis, Flamen & Sòdales, qui ab eo nomen acciperent, ex S. C. addebantur, templumque in quo hym- nos in eius honorem compositos canerent, construebatur. Hactenus Goltzius.

De Virginibus Vestalibus. Cap. XIX.

Lib. 2.

VESTALES dicebantur hæ, quò Vestæ sacra curarent, & ignem eius custodirent, De- quarum prima apud Romanos institutione non admodum inter Scriptores conuenit. Fuisse quidem eas Lauinij, & Albæ ante Romam conditam, dubium non est, cum, quòd Aneas Vestæ sacra vna cum Penatibus & Palladio ex Troia in Latium tulerit, & condito Lauinio, Vestæ ibi ædem sacrauerit, cui deinde Ascanius etiã condita Alba longa templū in monte Albano extruxit: tum verò quòd Rheâ Siliua, Romuli mater, à Numitore patruo virgo Vestalis creata fuerit. Vtrum verò Romulus, vt quidam volunt, an qui ei successit, Numa Pompilius, quòd pluribus placet, Vestæ edem Romæ cõstruxerit, eique Virgines custodes ignis æterni assignauerit, de eo valè discrepant. Dionysius certè, cuius in historia Romana non minima est auctoritas, Numæ id institutum tribuit, & contrarium sentientes grauitè refutat, cuius verba, que quidem huc spectant, libet adscribere: Romulus, inquit, nullas virgines Vestæ Sacerdotes instituit, memor for- tasse materni dedecoris, quæ inter illius ministeria virginitatè amiserat: haudquaquam idoneus futu- rus

A iuxta leges patrias, si quam violasse pudorem deprehendisset, ne sibi met refricaret probrum do- mesticum. Hæc ille, quem sequuti dicemus à Numa Pompilio Virgines Vestales primò esse crea- tas, & institutas. Quo verò numero, quòd earum officium, quæ dignitas fuerit, de ijs porro Dio- nygium loquentem audiamus. Sic autem is scribit: Quinto Ibeo crant virgines ignis sacri custo- des, quas illi à sua Dea Vestales nominant, cui Rex hic primus templum sacrauit, & cultrices vir- gines. Et paulò post: Virgines autem, quæ Deæ sacris operabantur, quatuor erant ab initio, & ius optandi eas penes Reges esse Numa voluit: postea tamen propter sacrificiorum multitudi- nem ad senarium numerum auctæ, (à L. scilicet Tarquinio Prisco V. Romanorum, vt idem au- ctor alibi docet.) in eo hodiè que permanent degentes in Deæ fano, à cuius aditu nemo arcetur interdiu, sed pernoctare intus fas est viro nemini. Has necesse est per x x annos manere puras à nuptiis, sacratio seruientes, & legitimis cerimonijs, ac primò decennio rationem sacrorum eas o- portebat discere, sequenti exercere, postremò docere alias. Post exactum verò annum trigésimum nihil vetabat eas positis coronis, reliquisq; insignibus sacerdotijs, cui vellent, nubere: fecerunt que id pauca aliquot, sed parum læto vitæ exitu, & ominofo apud cæteras, ita, vt libenter posthac vir- gines æuam exigenter in Deæ contubernio, actum demum in defunctæ locum alia sublegeba- tur à Pontificibus. Honores autem eis exhibentur à ciuitate multi & eximij, propter quos nec li- berorum, nec nuptiarum tanguntur desiderio. Pœnæ quoque, si qua delinquat, graues sunt pro- positæ, quas Pontifices ab illis exigunt, flagris cædentes deprehensas in leuiore crimine, supra- tas verò miserabili, longè que fœdissimo tradentes supplicio. Viuæ enim funebri pompa efferun- tur, amicis ac cognatis cum lachrymis lecticam prosequentibus: delatæ que ad Collinam portam extra muros in subterranea cella sepeliuntur, nec monumento dignitatè, nec parentatione, aliis- ue solennibus defunctorum honoribus. Admissum autem circa sacra piaculum, tum alijs prodi- gijs deprehenditur, tum maximè, si ignis extingatur, quòd formidolosissimum Romanis habe- tur, vt perniciosè ciuitati minitans, quacunq; tandem causa acciderit: & post multam procu- rationem, alium ignem in templum inferunt. Hactenus Dionysius: Vbi quæ scribit de pœna Ve- stalium impudicarum, quam quidam à L. Tranquinio Prisco institutam esse volunt, plenius à Plutarcho explicantur, cum de ijs verba faciens in hunc modum scribit: Si quid deliquerit, in- quit, Vestalis, verbera ei à summo Pontifice infliguntur, aliquando etiam nudæ, linteo prætenso, in obscuro, & vmbroso loco. At que virginitatem polluit, viuæ defoditur iuxta portam Collinam. Est ibi intra vrbem tumulus quidam terreus, in longum porrectus, Aggerem Latini vocant: in eo domus subterranea non magna, in quam ex superiori parte descensus sit, paratur: in eaque le- ctus constratus, lucerna ardens, pauca que eorum, quæ ad vitam fouendam necessaria sunt, primi- tiæ reponuntur, vt panis, aqua, lac in vasculo, & oleum. tanquam nefas putent fore, si corpus sum- mis consecratum sacrificio fame pereat. Tum illam, quæ supplicio est afficienda, lecticæ im- positam extra opertæ, lorisque reuinctam, ita vt ne vox quidem exaudiri possit, per forum vehunt: ei omnes via decedunt taciti, & ingenti cum mœstitia silentes transmittunt, neque est horribilius vllum spectaculum, aut dies, quam vrbs agat tristiozem. Vbi ad locum, quem dixi, lectica perue- nit, vincula lictores soluunt: at princeps sacrorum secretò quædam comprecatus, manibus ad Deos sublatis, antè quàm necessitati supplicij satisfaciat, obuelatam educit, & in schalis deor- sum in domum deferentibus constituit, ita ipse cum reliquis Sacerdotibus reuertitur. Postquam damnata descendit, sursum gradus attrahunt, multaque supernè terra ingesta domus occultitur, complanaturque. Hactenus Plutarchus. Sextus Pompeius Festus tradit, Sceleratum campum appellari proximè portam Collinam, in quo virgines Vestales, quæ incestum fecerint, viuæ sint defosse. Causas autem, propter quas Vestales tali supplicio, non alio afficiantur, idem auctor in- quirat, & tradit has: vel, quòd mortuos tantum cremant, iniustum autem esse eam cremare, quæ sacrum ignem non pie custodiuerit: vel quòd corpus summis consecratum ceremonijs interfi- cere, & manus adferre sacre mulieri, nefas censeant, ipsamque vltro mori volentes, infra terram de- mittant, in extructum ad hoc domicilium. Hæc Plutarchus. Morem cum à Grecis desumptum esse Guilhelmus Canterus docet. Quòd si ignis negligentia earum extinguitus esset, nequaquam accendere ab alio igni licebat, sed renouabat eum, flammamque eliciebant à Solis radijs pu- ram & sinceram. Eam ad rem instrumentis vtuntur, que *σάφια* nominant. Sunt autem excauata in modum turbinis reætanguli: hæc si aduerso soli opponantur, sit vt radij Solares in circumferentiam vndique incidentes, ad centrum omnes concurrant, itaque & aerem tenuem reddant, & materiam (quæ leuissima, sicissimamque instrumentis imponitur) statim inflamment, quia videlicet radij Solares à corpore renitente ita coguntur, & stipantur, vt naturam ignis accipiant. Hactenus Plutarchus. Cum quo etiam Festus: Ignis Vestæ, inquit, si quando interstinctus esset, virgines verberibus afficiebantur à Pontifice, quibus mos erat tabulam facili materię tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo virgo in ædem ferret. Honores illis redditi fuerunt, vt etiam viuo patre testamentum condere, ac cætera gerere sine curatore possent, quem- admodum & triuo filiorum matres, vt cum falcibus, si prodirent, deducerentur. Et si casu in quemquam incidissent, qui ad lethum ageretur, necari eum non licebat: verum deierare virginem oportebat, se non vltro, sed fortè, non autem dedita opera, & de industria obuiam factam. Quj au- tem occurreret, cum ipse feretro veheretur, moriebatur. Plutarchus. Plinius scribit, Vestales vir- gines seruos fugitiuos, ne vrbe exirent, precationibus suis retinere, item crinem suum ad Lo-

Lib. 2.

Dionysius lib. 3.

Dionysius lib. 3. Plutarchus in Natis.

Plutarchus Quest. Ro- manis, q. 96.

Nonarum le- gionum libro 7. cap. 6.

In Numa Lib. 28. cap. 4.

Plin. lib. 16. cap. 44. Lib. 1. cap. 12. Antiquar. lectiomm li. bro 2. cap. 6.

Hinc locum restituit Ludouicus Carvius Antiquae Etionum libro 3. cap. 1. & Iacobus Reuardus lib. 2. V. iorum, capit. 17.

Lib. 10. cap. 15.

ton arborem Romae vetustissimam, cognomento capillatam, consecrandum deferre fuisse solitas. Ceterum cuius aetatis, ex qua familia, & quo ritu virgo Vestalis capi solita fuerit, eleganter docet Agellius, cuius verba, quemadmodum à Lud. Carrione restituta sunt, adscribam. Qui, inquit, de Vestali virgine capienda, scripserunt (quorum diligentissimè scripsit Labeo Antillius) minorem quam annos VI. maiorem, quam annos X. natam, negauerunt capi fas esse. Item, quae non sit patrum & matrum. Item, quae lingua debili sensuue aurium deminuta, aliaue quavis corporis labe insignita sit. Item, quae ipsa, aut cuius pater emancipatus sit, etiam si viuo patre in aui potestate sit. Item, cuius parentes alter, amboue seruerint, aut in negotiis fordidis deseruerint. Sed cam, cuius soror ad id sacerdotium lecta sit, excusationem mereriant. Item, cuius pater Flamen, aut Augur, aut Quindecimuir sacris faciundis, aut qui Septemuir Epulonum, aut Salius sit. Sponse quoque Pontificis & tiberinis sacrorum filiae vacatio à sacerdotio isto tribui solet. Preterea Capito Atreius scripsum reliquit: Neque eius legendam filiam, qui domicilium in Italia non haberet, & excusandum eius, qui liberos tres non haberet. Virgo autem Vestalis, inquit Agellius, simulat quae capta, atque in atrium Vestae deducta, & Pontificibus tradita est, eo statim tempore sine emancipatione, ac sine capitis minutione è patris potestate exit, & ius testamenti faciendi adipiscitur. De more autem, rituque capiendae virginis, literae quidem antiquiores non exstant: nisi quod fertur, quae capta prima est à Numa Rege esse captam. Sed Papiam legem invenimus, qua cauetur, vt Pontificis Maximi arbitratu virgines è populo viginti legantur: sortitioque in concione ex eo numero fiat, & cuius virginis ducta erit, vt eam Pontifex Maximus capiat, eaque Vestae fiat. Sed ea sortitio ex lege Papia non necessaria nunc videri solet: nam si quis honesto loco natus adeat Pontificem Maximum, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius duntaxat saluis religionum obseruationibus, ratio haberi possit, gratia Papiae legis per Senatum sit. Capi autem virgo propterea dici videtur, quia Pontifex Maximus manu prehensa ab eo parente, in cuius potestate est, veluti bello capta abducitur. In lib. I. Fabij Pictoris, quae verba Pontificem Maximum dicere oporteat, cum virginem capit, scriptum est. Ea huiusmodi sunt: SACERDOTE M. VESTALEM. QVAE. SACRA. FACIAT. QVAE. IOVS. CIET. SACERDOTE M. VESTALEM. FACERE. PRO. POPOLO. ROMANO. QVIRITIBVS. QVE. VTI. QVAE. OPTVMA. LEGE. FIAT. ITA. TE. AMATA. CAPIO. Praeterea in Commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: Virgo Vestalis neque heres esse cuiquam intestato, neque intestate quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quaeritur. Amata inter capiendum à Pontifice Maximo appellatur: quoniam quae prima capta est hoc fuisse nomine, traditum est. Haec Agellius, qui etiam alibi recitat verba Praetoris ex edito perpetuo de Flamine Diali, & de Sacerdote Vestae, haec: SACERDOTE M. VESTALEM ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IURISDICTIONE IVRARE NON COGAM. Alebantur Vestales sumptibus publicis. Duravit autem earum sacerdotium vsque ad Theodosij senioris Imperatoris tempora, quo regnante, vna cum aliis Sacerdotiis, nequaquam reclamante Senatu, omnino est sublatum, id quod ex Epistolis Symmachi, & Ambrosij responfionibus manifestum est.

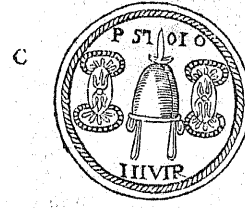
De Salijs Palatinis XII. CAP. XX.

EX TA pars legum ad religionem pertinentium, inquit Dionysius, tractabat iura eorum, quos Romani vocabant Salios, de quibus nos hoc capite agemus. Vnde nomen acceperint, dubitatur inter veteres scriptores. Plerique enim à saliendo, vel saltando eos dictos fuisse scribunt, quod id facere in comitio in sacris quotannis & solerent, & deberent. Quidam tamen eos à Salio quodam, vel Saone sic appellatos volunt, id quod Sextus Pompeius, Festus, his verbis docet: Salios, inquit, à saliendo & saltando dictos esse, quamuis dubitari non debeat, tamen Polemon ait, Arcada quendam fuisse nomine Salium, quem Aeneas à Mantinea in Italiam deduxerit, qui iuvenes Italicos saltationem docuerit. At Critolaus Saonem ex Samothrace cum Aenea Deos Penates, qui Lauinium transtulerit, Saliare genus saltandi instituisse, à quo appellatos Salios. Plerique tamen à saltando id nomen deducunt, quos & nos sequimur. Instituti primum sunt Liiuo, Dionysio, & Plutarcho testibus, à Numa Pompilio Rege, qui, vt pleraque sacra instituit, & Sacerdotes singulis praefecit, ita etiam Salios XII. ex Patricio ordine elegit, qui Marti sacra in Palatio celebrarent: vnde etiam Palatini sunt appellati. Hi erant, vt Dionysius lib. 2. inquit, saltatores quidam, & laudatores Deorum belli praesidium. Festum autem eorum incidit in panathena Graecorum, mensamque Martium, agiturque publice ad dies aliquot, per quos tota Vrbe choreas ducunt vsque in forum & Capitolium, aliaque loca, tam priuata, quam publica, aereis balteis succincti super pictas tunicas, & induti astrictas sibus praetextas, quas vocant trabeas: quae Romanorum vestis est propria, & honorata cum primis. Gestant etiam capitis, quos vocant apices, fastigiatos in altum pileos. Graeci appellant Cyrbasias. Accinguntur autem singuli gladio, dextera tenentes lanceam, aut virgam, aut tale quid aliud: sinistra vero ancyle Thraciae, caeterae simile. Et paulo post: Gesticulantur militariter ad tibie modulos, nunc simul, nunc per vices, interim canentes peana quendam patrium. Saltationem autem armatam, quae collis ad scutum gladiis crebros ciet strepitus, si quid credendum est anti-

quis

A quis Scriptoribus, primi Caretes inuentam tradiderunt posteris, &c. Haec Agellius. Eadem Liiuus tradit, sed breuius. Salios, inquit, duodecim Marti Gradiuo legit, tunicaeque pictae insigne dedit, & super tunicam aeneum pectori tegmen: caelestiaque arma, quae Ancylia appellantur, ferre, ac per vrbe ire canentes carmina cum tripodibus, solennique saltatu iussit. Ceterum Saliorum dicebatur Collegium, quibus qui praerat, & eos quasi moderabatur, dicebatur Magister Saliorum: ite Praesul. vnde Lucilius: Praesul vt ampruauit, inde & volge redempuauit.

Redampruare, ait Festus, quemadmodum Ioseph. Scaliger in lucem edidit, dicitur in Saliorum exultationibus, cum praesul ampruauit, quod est, motus edidit, & referuntur inuicem iudem motus. Ceterum carmina, quae à Saliis fiebant, & canebantur, vel in Deos facta erant, & dicebantur ab eorum nominibus versus Ianualij, Iunonij Mineruij: vel in vniuersos homines componebantur, & appellabantur axamenta, auctore Festo, ab axare, quod est nominare: vel vt Scaligero placet, & in axibus, seu tabulis describebantur, quemadmodum apud Graecos leges. Primum Saliare carmen composuisse fertur Numa Pompilius, quod omnium Latinorum carminum antiquissimum fuisse dicitur, & idcirco obsecrissimum, id quod & Cic. ac alij veteres Scriptorum sapissimè testantur, & multa vocabula ex eo à veteribus Grammaticis citata, probant. De Ancylibus, quibus vsi Salij fuerunt, vel potius quorum custodiae praepositi fuerunt, pauca adhuc adiciam. Festus: Numa Pompilio regnante è caelo cecidisse fertur, ancyle, id est, scutum breue, ideo sic quod est appellatum, quia ex vtroque latere erat recessum: vt summum infimumque eius latius medio pateret, vnaque edita vox omnium potentissimam fore ciuitatem, quam dia in ea mansisset. Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne inter nos caeleste posset, probatum opus est maxime Mamurij: qui praemij loco petiit, vt suum nomen inter carmina Salij canerent, &c. Vnde Mamurij Veterij nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant. Vide & Seruium, Plutarch. Ald. Manutij lib. 3. de Quae-

VIRGINES SALIARES. Virginum Saliarium solus, quod ego sciam, meminit Sext. Pompeius, his verbis: Saliare virginum Cincius ait esse conductitias, quae ad Saliis adhibeantur, cum apicibus paludatas, quas Aelius Stilo scripsit sacrificium facere in Regia cum Pontifice, paludatas cum apicibus, in modum Saliorum. Haec ille.

De Fetialibus, & Parreptrato CAP. XXI.

ETIALES dicti, quod fidei publicae inter populos praerant. Nam per hos fiebat, vt iustum conciperetur bellum, & inde desitum: & vt foedere fides pacis constitueretur. Ex his mittebant, antequam conciperetur, qui res repeterent: & per hos etiam nunc fit foedus. Haec Agellius Varro. Quando Fetiales primum Romae instituti & creati sint, quaeque eorum munera fuerint, perspicue docet Dionysius libro 2. Cuius haec sunt verba: Septima legum sacrarum pars dicata erat Collegio Fetialium, quos Graeci *ἀπλωδοκας* dicerent: hi sunt selecti & praestantissimi familiis, fungunturque per omnem vitam eo sacerdotio, primo Numa huius sacri magistratus auctore, &c. Et paulo post. Longum autem esset recensere omnia Fetialium officia, sed in summa sunt haec: Dare operam, ne Romani vlli foederati ciuitati iniustum bellum inferant: quod si qua prior contra foederis conditiones aliquid commiserit, Legatos agere, & verbis primo suum ius repetere, quod si dedignetur facere postulata, tum vero bellum indicere. Itidem si qui illatam sibi contra foedus quaerantur iniuriam, causam eorum cognoscere, & comperto crimine fontes comprehensos laeis dedere, iudicare item de Legatorum iniuriis, & dare operam, vt seruentur conditiones foederum: pacem etiam conficere, aut si parum legitime facta videatur, irritam reddere: praeterea si quid Imperatores contra iusurandum peccauerint, cognoscere atque expiare. Eadem ferè Plutarchus scribit in Numa, sed breuius: Fetiales, inquit, quidam pacis custodes, & (vt mea fert opinio) ab re ipsa nomen capientes, controuersias vero sedabant, cum non permitterent prius militare, quam omnis iudicij species abscessisset. Etenim pacem Graeci vocant, quado verbo non vi inter se vtetes, controuersias solunt. At Romanorum Fetiales sepe ad eos ibant, qui iniuriam inferrent, illisque suadebant, vt se beneuole & amice gererent. Iis autem inimice sese, & pro voluntate gerentibus, Deos testati, & multa graua in eos eorumque patriam imprecari, nisi iuste re aggrediantur, sic eis bellum indicabant. Fetialibus vero prohibentibus, aut minus comprobantibus, neque militi fas erat, neque Regi Rom. arma mouere: sed ab his necesse erat initium belli pro iure Princeps acciperet, & tum demum communi commodo prospiceret. Haec Agellius Plutarch. Vnus Fetialium dicebatur Paterpartratus. Erat autem is, cui pater & cui filij erant, & maximus habebatur, teste Plutarcho, vbi appellationis causas inquirens, has adfert, vel quod & liberos reuerentur suos, & timeant genitores: vel quod sint perfecti, vt ipsum nomen sonat. Patratum enim esse quali perfectum & absolutum, perfectione autem esse, qui viuo patre pater esset factus: vel quod iure iurandi & pacis praesidem oporteat simul prorsum & retrorsum videre. id vero maxime praestare

In quaestione Rom. g. 62.

posse eum, qui & filium habeat, de quo consultet, & patrem qui cum deliberet. Addit Plutarch. Fetales etiam suo tempore privilegium, auctoritatemque aliquam retinere. Praetores enim corpora, quae ob formam & florem aetatis custodia opus habuerint pudica, eorum fidei commendasse. De Fetalibus loquitur lex Ciceronis: foederum, pacis, belli, induciarum, Oratores, Fetales iudices duo sunt, bellique disceptant. Obsoleuisse autem hunc morem per Fetales res repetendi & bellum indicendi suo tempore M. Ter. Varro docet, cum ait: per eos factum esse, ut iustum conciperetur bellum, & inde desitum. Sic enim illud verbum Adr. Turnebus, & Ioseph, Scaliger exponit & lib. 12. de vita populi ad Nonium sic scribit Varro: Itaque bella & tarda, & nulla licentia suscipiebant, & quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, priusquam indicerent bellum iis, a quibus iniurias factas sciebant. Fetales legatos repetitum mittebant IV. quos Oratores vocabant Et lib. 3. Si cuius legati violati essent, qui id fecissent, quamvis Nobiles essent, ut dederentur civitati, statuerunt, Fetalesque xx. qui de his rebus cognoscerent, iudicarent, statuerent, & constituerent, &c. De ritibus indicendi belli & feriendi foederis, libro de militia dictum.

De Pontificibus, & Pontifice Maximo CAP. XXII.

VLTIMA Numae institutorum, inquit Dion. lib. 2. continebat sacra Maximi apud Rom. sacerdotij, & cuius potestas est amplissima. Hi ab vno suorum operum, videlicet faciendi ponte sublicio, vocantur Pontifices, summa auctoritate praediti, &c. Quod hic de etymologia nominis Dion. tradit, dictos eos esse Pontifices, a ponte & facere: id confirmat Varro, cum lib. 4. de Ling. Lat. sic scribit: Pontifices ego a ponte arbitror dictos. Nam ab iis sublicius est factum, & restitutus saepe, quum ideò sacra & vls & cis Tiberim non mediocri ritu fiant. Idem tamen annotat Q. Scaevolam Pontificem Maximum voluisse, eos a posse & facere hoc nomen habere: quod scilicet facere, id est, offerre, vel sacrificare possint. Hi, quemadmodum Dion. lib. 2. scribit a Numae temporibus vsque ad annum Urbis circiter 1300. a Collegio Pontificum cooptari soliti fuerunt. Non enim Comitibus a populo creabantur, donec Cn. Domitius, Cn. F. Ahenobarbus Trib. pleb. Pontificibus offensior, quod alium quam se in locum patris sui Cn. Domitij cooptasset, lege lata, ius Sacerdotum subrogandum a Collegiis ad populum transfudit, id quod & Cic. in Rul. lum, & Tranquil. in Nerone tradunt. Hanc verò legem a L. Sulla Dictatore plebi offensiore abrogatam, restituit M. T. Cicerone, M. Antonio Cofs. T. Labienus Trib. pleb. teste Dione lib. 37. Postea sub Augusto iterum abrogata lege Domitia, Collegiorum primò, deinde Romanorum Praecipuum arbitrio Pontifices & reliqui Sacerdotes cooptari cœperunt.

Ad numerum Pontificum quod attinet, IV. tantum a Numa instituti traduntur, qui omnes ex Patriciis semper cooptati sunt, vsque ad annum Urbis circiter 1300. quo tempore Q. Appulcius Pansa, & M. Val. Coruo v. Cofs. Q. & Cn. Ogulnij Trib. pleb. legem tulerunt, ut numerus Augurum & Pontificum augeretur, & pars eorum ex plebe crearetur. Qua de re Livijs ita scribit: Hoc anno, ne vndique tranquillae res essent, certamen iniectum est inter Primores civitatis, Patricios, Plebeiisque a Tribunis pl. Q. & Cn. Ogulnijs. Qui vndique criminandorum patrum apud plebem occasionebus quaeritis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infamam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, Consulares, triumphalesque plebeios, quorum honoribus nihil praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut cum IV. Augures, IV. Pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri Sacerdotum numerum, IV. Pontifices, v. Augures de plebe omnes allegerentur. Eam rem iuxta aegre passi Patres, cum Consulatum vulgari viderent: simulabant ad Deos id magis, quam ad se pertinere, ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in Rempubl. clades veniat. Minus autem tetendere, assueti iam tali genere certaminum vinci, & cernebant aduersarios non id quod olim vix sperauerint, affectantes magnos honores: sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos multiplices Consulatus, Censurasque & Triumphos, &c. Et paulò post: Vocare Tribus ex templo populus iubebat, apparebat accipi legem: ille tamen dies est intercessio ne sublatus: postera die deterritis Tribunis ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suavisque legis P. Dec. Mus. P. Sempr. Sophus, C. Marc. Rutilius, M. Livijs Dentar, &c. Ita 113. Pontificum numerus est factus, qui vsque ad L. Sullae Felicis dictaturam mansit. Is enim cum aduersa partis factionibus caesis, Dictator renuntiatus fuisset, inter multa, quae aut abrogavit, aut addidit, Pontificum quoque & Augurum Collegium ampliauit, ut essent xv. Pontifices, & xv. Augures. Florus Epit. 89. Ex quo Sullae factus duplex factus est Pontificum ordo. Primi enim 113. & ij deinceps, qui in eorum locum cooptati sunt, Pontifices maiores appellati, reliqui verò VII. minores Pontifices dicti sunt, quorum falsim & apud veteres Scriptores, & in vetustis Epigram. mentio fit. Vniuersus Pontificum cœtus collegium vocabatur, quemadmodum ex Cic. oratione ad Pontifices pro Domo, & de Haruspicium responsis: item ex antiquis inscriptionibus liquet.

De Pontificum muneribus & dignitate haec tradit Dionys. lib. 2. Pontifices, inquit, de omnibus causis ad sacra pertinentibus iudicant, tam inter magistratus sacros, quam inter priuatos homines: nouasque leges de sacris arbitratu suo condunt, sicubi desituuntur scriptis legibus: & magistratus, penes quos ceremoniae sunt, ac sacrificia, Sacerdotesque omnes examinant: ministros quoque sacrorum in officio continent, ne quid praeter solennes ritus faciant, a profano etiam imperito

Aperito vulgo consuluntur de cultu Deorum, ac geniorum, aliisque religionibus, quod si quem animaduertant praescripta sua contemnere, eum multant pro delicti magnitudine. Ipsi nullius potestati sunt obnoxij, nec tenentur ad reddendam rationem vel Senatui, vel populo. Id genus Sacerdotes, siue sacri Doctores, siue sacrarum legum consulti, siue sacrorum custodes rectè dicendi sunt: ego Hierophantas nostris appellari dixim. In defuncti locum alius solet subrogari, non populi suffragiis, sed qui Collegio maximè videatur idoneus ex omni numero: nec nisi inauguratus ad sacerdotium admittitur. Haec tenus Dionysius. Quae ferè eadem etiam a Cicero referuntur, cum in Oratione pro Domo sua ad Pontifices sic loquitur: Cum multa diuinitus, Pontifices, a maioribus nostris inuenta, atque instituta sunt, tum nihil praeclearius, quam quod vos eisdem & religionibus Deorum immortalium, & summae Reipublicae praesse voluerunt, ut amplissimi & clarissimi ciues Republicam bene gerendo, Pontifices, religionem sapienter administrando, Republicam conseruarent. Quod si villo tempore magna causa in Sacerdotum populi Romani iudicio, ac potestate, versata est: haec profecto tanta est, ut omnis Reipublicae dignitas, omnium salus, vita, libertas, ara, foci, Dij penates, bona, fortuna, domicilia, vestrae sapientiae, fidei, potestatisque commissa & credita esse videantur. Et paulò post ad Lentulum, vnum ex Pontificibus: Te appello, inquit, Lentule, cui Sacerdotij sunt tenes, curricula, praecentio, ludij, libationes, epulaeque Deorum. Vosque, Pontifices, ad quos Epulones Iouis Optimi Maximi, si quid est pretermisum, aut commissum afferunt: quorum de sententia illa eadem reuocata, atque instaurata celebrantur, &c.

Pontificum Collegium vsque ad Theodosij Senioris Imperatoris tempora Romae fuit. Quibus, religione Christiana omnia iam obtinente, Imperatoribusque antiquae superstitioni aduersantibus, vno edito Sacerdotum omnium reditus fisco applicati sunt. Quare postea planè Pontifices, Augures, & reliqui Sacerdotes fieri desierunt, cum reditibus omnibus multati essent. Zosimus.

Vnus Pontificum omnium supremus erat, qui Maximus dicebatur, a Numa institutus, quod, ut Dionysius tradit, maximarum rerum, quae ad sacra & religionem pertinent, iudex esset, & vindex contumaciae priuatorum & magistratuum. De eius creatione sic scribit libro primo Livijs: Minoribus Pontificibus creatis, Numa Pontificem deinde Maximum Numam Marcium: M. F. ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta, exsignataque attribuit: quibus hostijs, quibus diebus, ad quae templa sacra fierent, atque vnde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica, priuataque sacra Pontificis scitis subiecit, ut esset, quo Consultum plebs veniret, ne quid diuini iuris negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec coelestes modo cerimonias, sed iusta quoque funebria, placandisque maehes, ut idem Pontifex edoceret, quaeque prodigia fulminibus, aliisque visis missa susciperentur, atque curarentur. Haec tenus Livijs. Festus etiam ait, Pontificem Maximum iudicem atque arbitrum rerum diuinarum, atque humanarum esse. Ceterum Pontifex Maximus ex Collegio Pontificum creabatur, non quidem Collegiarum cooptatione, ut in ceteris Sacerdotiis mos erat, sed populi tributis comitiis, ut ex omni Livijs historia facile intelligi potest. Multo etiam tempore non nisi ex patribus creabatur, donec postremo omnibus honoribus plebi communicatis, Pontifex quoque Maximus ex plebe primus creatus est T. Coruncianus. Post quem multi tam Patricij, quam Plebeij Pontifices Maximi creati fuerunt, vsque ad C. Iulium Caesarem. Quo mortuo in eius locum Pontificatum maximum per vim inuasit Lepidus. Post cuius mortem id sacerdotium suscepit Augustus, quod Lepido viuo nunquam, quanquam oblatum, recipere sustinuerat, ut Tranquillus tradit. Decens autem visum est, eum qui totius imperij possessionem adeptus esset, ipsam quoque supremam diuinarum rerum auctoritatem, quae hoc sacerdotio comprehendebatur, habere. Quare post Augustum omnes Romani Principes, qui sub Imperatoris nomine rei Romanae praesuerunt, Pontificatum maximum vel susceperunt, vel se Pontifices Maximos appellari passi sunt: ut Constantinus, Constantius, Valentinianus, Valens, & Gratianus Augustus: qui Christianae religioni addicti, quanquam a Pontificis Maximi munere abhorrent: id tamen elogium suis adscriptum non aspersum sunt, vel reiecerunt.

Primus omnium Gratianus Imperator edito proposito (ut Zosimus docet) se Pontificem Maximum appellari vetuit, atque ita ea sacerdotij dignitas in Imperatoribus defecit. Seriem Pontificum Maximorum a Numa Marcio, vsque ad Titum Flauium Vespasianum Imperatorem Augustum collegit Onuphrius.

De Salys Collinis XII. CAP. XXIII.

SALII Palatini, de quibus ante diximus, a Numa instituti sunt. Hos verò Tullus Hostilius Rex ex voto creauit, de quibus Dionysius libro 3. haec memorie prodit: Pugnatum est ad Heretum CVII. ab Urbe stadio, multis vtrunque cadentibus. Cumque tum quoque diu aequo Marte certaretur, Tullus protensis ad caelum manibus votum Diis fecit, si eodie Sabinos vinceret, Saturno & Opi se instituentur ferias, quas Romani post comportatas terrae fruges celebrare solet publice: duplicaturumque Saliorum numerum. Hi sunt genere Nobiles, certis temporibus armati saltantes ad tibij modulosa, & patrios quosdam hymnos concinnantes. Et ante

Dionys. lib. 2. cum de Salijs Palatinis loquitur: Agonales, inquit, siue, vt quidam appellare malunt, Collini Salij habent in Collino tumulo sacrarium, post Numam instituti à Rege Hostilio, sicut bello Salino vouerat. Meminit horum & Varro lib. 5. de Ling. Lat. his verbis: In libris Saliorum, quorum cognomen Agonenfium, &c. Ex quibus omnibus manifestum est, Salios hos nō à Numā, verum à Tul. Hostilio Rege ex voto institutos fuisse, ideòque à prioribus aliquo modo distinctos: & Collinos vel Agonenfes dictos fuisse à monte, in quo sacrarium habuerunt. Aliter tamen de iis Seruius Virgilius Interpres scribit, qui à Iosepho Scaligero sic citatur: Duo sunt genera Saliorum, vt in Saliaribus carminibus inuenitur, Collini & Quirinales à Numa instituti: ab Hostilio verò Pauorij & Pallorij. Addit Scaliger: Quos Quirinales hic vocat, sunt, qui aliter Agonenfes. Nam & mons Quirinalis dicebatur Agonalis. Quæ præter hæc ad horum munus pertinent, ex Saliorum Palatinorum descriptione repetantur.

De Duumuiris, Decemuiris, & Quindecimuiris sacris faciundis
CAP. XXIII.

SACERDOTIVM hoc à Tarquinio Superbo Rege institutum est. Quæ de re Dionysius lib. 4. ex Varronis traditione hæc scribit: Venit ad tyrannum externa quædam mulier IX. libros Sibyllinorum oraculorum venales offerens: cumque Tarquinius nollet eos tanti emere, quanti illa indicauerat, abiit, & tres exulsit ex eo numero: nec multò post reliquos relatos tantidem obtulit: derisique pro delira, quod tantum pro paucioribus peteret, quantum pro pluribus obtinere non potuerat: rursus discedens reliquorum cremavit dimidium: reliquisque tribus, auri quantum antea petiit. Tum rex miratus mulieris consilium, accersit Augures: req; denarrata quid faciendum esset, eos consulit. Illi auguriis quibusdam edocti, aspernatum eum rem missam diuinitis, & piaculum graue admissum, quod non omnes libros emerit, iusserunt numerari mulieri auri quantum peteret, & reliquæ oraculorum redimi. Mulier datis libris diligenter eos seruare monuit, nec posthac vsquam visa est inter homines. Tarquinius Duumuiros creauit ex numero Nobilium, hisque addidit duos ministros publicos, & per hos custodiri libros voluit. Duumuiro alterum M. Atilium, visum non bona fide rem gerere, & ab vno ministrorum delatum paricidij, in culcum insutum proiecit in mare. Expulsis postea Regibus Sibyllinorum cura deuenit ad populum: is nobilissimos viros custodes eorum creauit, qui per totum vitæ tempus fungerentur eo munere, liberi alioqui ab omnibus militaribus atque civilibus muniis: hosque libros publice accipiunt, nec sine his cuiquam licet eos inspicere. Et vt cõpendio dicam, nullam rem, ne sacra quidem Romani tam diligenter quam Sibyllina oracula custodiunt. Vtuntur autem eis ex S. C. si quando seditionibus turbatur status Reip. aut in bello insignis aliqua clades accepta est, aut prodigia quæpiam dubia, magnamque aliquid portendentia nuntiata sunt, vt plerumque fit. Hi libri manifeste incolumes vsque ad bellum Marficum, in templi Capitolini cella subterranea, inclusi arce lapideæ, asseruati à Decemuiris: post exactam verò I. I. supra C. & I. Olymp. cremato Capitolio siue de industria, vt quidam autumant, siue fortuito incendio, cum aliis donariis Iouis, hi quoque igne absumpti sunt: nam qui nunc extant, è multis locis comportati sunt, partim allati ex Italicis vrribus, partim ex Erythris Asiæ, ex S. C. legatis illuc ad transcribendum missis, partim ex aliis vrribus, etiam à priuatis inueniuntur quædam supposititia. Hactenus Dionysius, quæ etiam habet Agell. lib. 1. cap. 19. Solin. cap. 8. & alij. Lactant. tamen cap. 6. lib. 1. Diuinarum Instit. & Seruius non Tarquinio Superbo, sed Prisco id adscribit: quod temporibus est conformius. Nam (vt Solin. auctor est) fuit hæc Sibylla Romæ Olymp. 2. qua regnauit Tarq. Priscus. Ad libros etiam illos quod attinet, scribit Plin. lib. 13. cap. 13. non IX. sed I. I. tantum ad Tarquinium allatos esse, quorum II. fuerunt cremati, non VI. vnus à Tarquinio emptus. Duumuiri creati sunt vsque ad annum CCCXXCIII. tum numerus eorum auctus est. Tulerunt enim ad populum Tribun. pleb. C. Licinius, & L. Sextius, vt pro Duumuiris sacris faciundis Decemuiro crearentur, ita, vt pars eorum ex plebe, pars ex patribus fieret. Linius lib. 6. id quod vsque ad L. Sullæ Felicis tempora est obseruatum, inde Quindecimuiroorum mentio fit, ita vt verisimile sit, L. Sullam qui & reliquorum aliquot Sacerdotium numerum auxit, Decemuiris aliis quinque additis, Quindecim viros instituisse. Post Sullam id Sacerdotium mansit vsque ad Theodosij tempora, quibus cum cæteris veteris superstitionis sacris abrogatum est. Porro autem ex 4. Cælij ad Cic. epistola colligi potest, populi suffragiis Sacerdotes huius Collegij aliquando creatos, idque per legem Domitiam. Nam quod à Collegis ante eam legem cooptarentur, passim in Liniij historia legitur, vbi de suffectis in demortuorum locum Sacerdotibus loquitur. Munus horum Sacerdotum quod fuerit, ex iis Dionysij, quæ attulimus, verbis satis intelligitur, videlicet libros Sibyllinos custodire, cum ex S. C. ad eundem essent, adire, & quæ legissent, Senatui renunciare, & ea S. C. decreta procurare, ludos sæculares celebrare, & postremo omnia peragere, quæ Sibyllinorum carminum iussu facienda erant, id quod præter Dionysium, & Linius Suetonius, Tacitus, & alij docent. Libet tamen hoc loco addere Varronis locum de libris Sibyllinis & Sibyllis, qui extat apud Lactantium Firmianum libro primo Diuinarum Institutionum, capite sexto, Sibyllini libri, inquit, non fuerunt vnus Sibyllæ: sed appellantur vno nomine Sibyllini, quod omnes scemina vates Sibyllæ sunt à veteribus nuncupatæ, vel ab vnus Delphidis nomine, vel à consilijs deorum denunciandæ.

A SIBYLLINUM Deos, non Θεοι, & consilium non βουλή, sed βουλή appellabant; Æolico genere sermone: itaque Sybilla dicta est, quasi Θεοβουλή. Cæterum Sibyllæ decem numero fuerunt: Prima fuit de Perlis, cuius mentionem fecit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secunda Lybica, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertia Delphica, de qua Chryseus loquitur in eo libro, quem de Diuinatione composuit. Quarta Cumæa, in Italia, quam Næuius in libris belli Punico, Pilo in Annalibus annotat. Quinta Erythræa, quam Appollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem: eamque Graiis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sexta Samia, de qua scripsit Eratothenes, in antiquis Annalibus Samiorum reperisse se scriptum. Septima Cumana, nomine Amalthea, quæ ab alijs Demophilæ, vel Herophile nominatur. Ea nouem libros attulit ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulauit. Rex aspernatus pretij magnitudinem, derisit mulieris insaniam. Illa in conspectu Regis tres combussit: ac pro reliquis idem pretium postulauit; Tarquinius multo magis mulierem insanire putauit, quæ denuò tribus alijs exultis, cum in eodem pretio perfereretur, motus est Rex, ac residuos trecentis aureis emit: quorum postea numerus est auctus. Capitolio resecto, quod ex omnibus ciuitatibus & Italicis, & Græcis, & præcipue Erythræis coacti, allatique sunt Romam, cuiuscunque Sibyllæ nomine fuerunt. Octaua Hellepõntica in agro Troiano nata, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium: quam scribit Heraclides Ponticus, Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nona Phrygia, quæ vaticinata est Ançyræ. Decima Tyburs, nomine Albanica, quæ Tyburi colitur vt Dea, iuxta ripas Anienis: cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra Senatus in Capitolium transtulit. Addit Lactantius: Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur, & habentur, præterquam Cumæa, cuius libri à Romanis occultantur: nec eos nisi à Quindecimuiris inspicere fas est. Et sunt singulari singuli libri: qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, vnus esse creduntur: suntque confusi, nec discerni, atque suum cuique assignari potest, præter Erythræa: quæ & nomen suum Carmini verum inferuit: & Erythræam se nominat, vbi prælocuta est: cum esset orta Babylonia, &c. & paulò post de Erythræa plura verba faciens, adducit Fenestellam de xv. viris sic scribentem: Restituto Capitolio retulisse ad Senatam C. Carionem Consullem, vt legati Erythræa mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita Romam deportarent. Itaque missos esse P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium qui descriptos à priuatis versus circiter mille Romam deportarunt. Hactenus Lactantius de Augusto Imperatore scribit Tacit. lib. 6. Anna. c. 6. eo tempore multa vana nomine Sibyllarum ferretur, iussisse eum conquisita Samo, Erythræa, Ilio, Africa, & per Italicas colonias carmina intra certum diem ad Præfectum Vrbs adferri, & iudicium censuramque Quindecimuiroorum adhiberi, ne haberent priuatim liceret, quod iam à maioribus erat cautum.

Trium Sibyllarum itarum Romæ erant iuxta rostra: vna, quam Pacuuius Taurus Ædilis Plebis instituit: duæ, quas M. Messala. Plin. lib. 34. cap. 5. Solinus eas nominat Cumanam, Delphicam, & Erythræam Heriphylem. Plura de Sibyllis videas apud Ludouicum Viuem ad cap. 23. lib. 18. Aurelij Augustini de Ciuitate Dei, & alios.

De Rege Sacrorum, siue Rege Sacrificulo CAP. XXV.

VA causa hoc sacerdotium institutum sit, & vnde nomen habeat, eleganter docet Linius lib. 2. his verbis: Regibus exactis, & parta libertate, rerum deinde diuinarum habita cura, & quia quædam publica sacra per ipsos Reges factitata erant, nec vbi Regum desiderium esset, Regem sacrificulum creant, id sacerdotium Pontifici subiecere, ne additus nomini honos, aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Et Dionysius lib. 5. sic scribit: Sed quoniam multa magna beneficia collata videbantur in Reipublica à Regibus volentes hoc nomen in Vrbe seruari perpetuò, iusserunt vt Pontifices & Augures designarent vnum aliquem è senioribus, ad hoc idoneum, qui sacris tantum præesset, immunis à militia, vocareturque Rex sacrificulus, primusque hunc honorem Romæ accepit Manius Papirius, vir Patricius, quietis amatissimus. Creabatur Rex sacrorum Comitibus Centuriatis, quemadmodum apud Agellium lib. 15. cap. 27. refert Lælius Felix, & quidem quædiu religio mansit, semper ex Patriciis, vt Cicero scribit pro Domo. Huic neque magistratum gerere, nec orationem ad populum habere licebat. Cuius rei causam hæc Plutarchus in Questionibus Romanis, quæst. 63. affert, vt scilicet nunquam nisi in sacris seruire, vtque in gratiam Deorum regnum sustinere videretur. Vnde etiam hunc ritum à maioribus traditum esse Plutarchus dicit, vt Rex sacrorum ante Comitium, postquam rem diuinam fecisset, fuga sese inde è foro proriperet.

Non licebat Regi sacrorum ferriis opus videre, quemadmodum nec Flaminiibus: ideo per Præconem denuntiabat, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens multabatur. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. Ad Regem sacrorum virgines Vestales certa die ibant, & dicebant, Vigilante Rex: vigila. Seruius in 10. Æneid. Mansit autem hoc sacerdotium vsque ad Theodosij senioris tempora, quibus cum reliquis sacris abrogatum est.

Regis sacrorum vxor appellabatur Regina sacrorum, quæ & ipsa aliquot sacra facere solebat: cuius meminit Plutarchus in 4. Saturn. cap. 15.

Dionys. lib. 2. cum de Salijis Palatinis loquitur: Agonales, inquit, siue, vt quidam appellare malunt, Collini Salij habent in Collino tumulo sacrum, post Numam instituti à Rege Hostilio, sicut bello Salino vocant. Meminit horum & Varro lib. 5. de Ling. Lat. his verbis: In libris Saliorum, quorum cognomen Agonenfium, &c. Ex quibus omnibus manifestum est, Salios hos non à Numa, verum à Tul. Hostilio Rege ex voto institutos fuisse, ideòque à prioribus aliquo modo distinctos: & Collinos vel Agonenfes dictos fuisse à monte, in quo sacrum habuerunt. Aliter tamen de iis Seruius Virgilius Interpres scribit, qui à Iosepho Scaligero sic citatur: Duo sunt genera Saliorum, vt in Saliaribus carminibus inuenitur, Collini & Quirinales à Numa instituti: ab Hostilio verò Paurij & Pallorij. Addit Scaliger: Quos Quirinales hic vocat, sunt, qui aliter Agonenfes. Nam & mons Quirinalis dicebatur Agonalis. Quæ præter hæc ad horum munus pertinent, ex Saliorum Palatinorum descriptione repetantur.

De Duumuiris, Decemuiris, & Quindecimuiris sacris faciundis

CAP. XXIIII.

SACERDOTIUM hoc à Tarquinio Superbo Rege institutum est. Qua de re Dionysius lib. 4. ex Varronis traditione hæc scribit: Venit ad tyrannum externa quædam mulier IX libris Sibyllinorum oraculorum venales offerens: cumque Tarquinus nollet eos tanti emere, quanti illa indicauerat, abiit, & tres exussit ex eo numero: nec multò post reliquos relatos tantidem obtulit: derisiveque pro delira, quòd tantum pro paucioribus peteret, quàm pro pluribus obtinere non poterat: rursum discedens reliquorum cremavit dimidium: relatisque tribus, auri quantum antea petiit. Tum rex miratus mulieris consilium, accersit Augures: req; denarrata quid faciendum esset, eos consuluit. Illi auguris quibusdam edocti, aspernatum eum rem missam diuinitus, & piaculum graue admissum, quòd non omnes libros emerit, iusserunt numerari mulieri auri quantum peteret, & reliquum oraculorum redimi. Mulier datis libris diligenter eos seruare monuit, nec posthac vsquam visa est inter homines. Tarquinus Duumuiros creauit ex numero Nobilibus, hisque addidit duos ministros publicos, & per hos custodiri libros voluit. Duumuiro alterum M. Atilium, visum non bona fide rem gerere, & ab vno ministrorum delatum paritidij, in culeum infutum proiecit in mare. Expulsis postea Regibus Sibyllinorum cura deuenit ad populum: is nobilissimos viros custodes eorum creauit, qui per totum vitæ tempus fungerentur eo munere, liberi alio qui ab omnibus militaribus atque civilibus muniis: hosque libros publicè accipiunt, nec sine his cuiquæ licet eos inspicere. Et vt cõpendio dicam, nullam rem, ne sacra quidem Romani tam diligenter quàm Sibyllina oracula custodiunt. Vtuntur autè eis ex S. C. si quando seditionibus turbatur status Reip. aut in bello insignis aliqua clades accepta est, aut prodigia quæpiam dubia, magnùmque aliquid portententia nuntiata sunt, vt plerumque fit. Hi libri manifestant incolumes vsque ad bellum Marficum, in templi Capitolini cella subterranea, inclusi arce lapideæ, asseruati à Decemuiris: post exactam verò IIII. supra C. & L. Olymp. cremato Capitolio, sive de industria, vt quidam autumant, siue fortuito incendio, cum aliis donariis Iouis, hi quoque igne absumpti sunt: nam qui nunc extant è multis locis comportati sunt, partim allati ex Italicis vrbibus, partim ex Erythris Asia, ex S. C. legatis illuc ad transcribendum missis, partim ex aliis vrbibus, etiam à priuatis hominibus descripti, in quibus inueniuntur quædam suppositicia. Hactenus Dionys. quæ etiam habet Agell. lib. 1. cap. 19. Solin. cap. 8. & alij. Lactant. tamen cap. 6. lib. 1. Diuinarum Instit. & Seruius non Tarquinio Superbo, sed Prisco id adscribit: quod temporibus est conformius. Nam (vt Solin. auctor est) fuit hæc Sibylla Romæ Olymp. I. qua regnauit Tarq. Priscus. Ad libros etiam illos quod attinet, scribit Plin. lib. 13. cap. 13. non IX. sed IIII. tantum ad Tarquinium allatos esse, quorum II. fuerunt cremati, non VI. vnus à Tarquinio emptus. Duumuiri creati sunt vsque ad annum CCCXXCIIIX. tum numerus eorum auctus est. Tulerunt enim ad populum Tribun. pleb. C. Licinius, & L. Sextius, vt pro Duumuiris sacris faciundis Decemuiro crearentur, ita, vt pars eorum ex plebe, pars ex patribus fieret. Liuius lib. 6. id quod vsque ad L. Sullæ Felicis tempora est obseruatum, inde Quindecimuirorum mentio fit, ita vt verisimile sit, L. Sullam qui & reliquorum aliquot Sacerdotium numerum auxit, Decemuiris aliis quinque additis, Quindecim viros instituisse. Post Sullam idè Sacerdotium mansit vsque ad Theodosij tempora, quibus cum cæteris veteris superstitionis sacris abrogatum est. Porro autem ex 4. Cælij ad Cic. epistola colligi potest, populi suffragiis Sacerdotes huius Collegij aliquando creatos, idque per legem Domitianam. Nam quòd à Collegis ante eam legem cooptarentur, passim in Liuij historia legitur, vbi de fustis in demortuorum locum Sacerdotibus loquitur. Munus horum Sacerdotum quod fuerit, ex iis Dionysij, quæ attulimus, verbis satis intelligitur, videlicet libros Sibyllinos custodire, cum ex S. C. aduendi essent, adire, & quæ legissent, Senatui renunciare, & ea S. C. decreta procurare, ludos sæculares celebrare, & postremò omnia peragere, quæ Sibyllinorum carminum iussu facienda erant, id quod præter Dionysium, & Liuius, Suetonius, Tacitus, & alij docent. Libet tamen hoc loco addere Varronis locum de libris Sibyllinis & Sibyllis, qui extat apud Lactantium Firmianum libro primo Diuinarum Institutionum, capite sexto, Sibyllini libri, inquit, non fuerunt vnus Sibyllæ: sed appellantur vno nomine Sibyllini, quòd omnes formæ vates Sibyllæ sunt à veteribus nuncupatæ, vel ab vnus Delphidis nomine, vel à consiliis deorum denuncianda.

S. C.

SIBYLLÆ enim Deos, non Θεοί, & consilium non βουλή, sed βουλῶ appellabant; Æolico genere sermone: itaque Sybilla dicta est, quasi Θεοβουλή. Cæterum Sibyllæ decem numero fuerunt: Prima fuit de Perlis, cuius mentionem fecit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secunda Lybica, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertia Delphica, de quo Chryippus loquitur in eo libro, quem de Diuinatione composuit. Quarta Cumæa, in Italia, quam Næuius in libris belli Punicij, Piso in Annalibus annotat. Quinta Erythræa, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem: eamque Graiis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sexta Samia, de qua scripsit Eratosthenes, in antiquis Annalibus Samiorum reperisse se scriptum. Septima Cumana, nomine Amalthea, quæ ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur. Ea nouem libros attulit ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulauit. Rex aspernatus pretij magnitudinem, derisit mulieris insaniam. Illa in conspectu Regis tres combussit: ac pro reliquis idem pretium postulauit, Tarquinus multò magis mulierem insanire putauit, quæ denuò tribus aliis exussit, cum, in eodem pretio perueraret, motus est Rex, ac reliquos trecentis aureis emit: quorum postea numerus est auctus, Capitolio resecto, quòd ex omnibus ciuitatibus & Italicis, & Græcis, & præcipue Erythræis coacti, allati que sunt Romam, cuiuscunque Sibyllæ nomine fuerunt. Octaua Hellepontica in agro Troiano nata, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium: quam scribit Heraclides Ponticus, Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nona Phrygia, quæ vaticinata est Ancyræ. Decima Tyburs, nomine Albunea, quæ Tyburi colitur vt Dea, iuxta ripas Anienis: cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra Senatus in Capitolium transtulit. Addit Lactantius: Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur, & habentur, præterquam Cumæa, cuius libri à Romanis oculantur: nec eos nisi à Quindecimuiris inspicere fas est. Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, vnus esse creduntur: suntque confusi, nec discerni, atque suum cuique assignari potest, præter Erythræa: quæ & nomen suum Carmini verum inscriuit: & Erythræam se nominat, vbi prælocuta est: cum esset orta Babylonæ, &c. & paulò post de Erythræa plura verba faciens, adducit Fenestellam de xv. viris sic scribentem: Restituto Capitolio retulisse ad Senatam C. Curionem Consullem, vt legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita Romam deportarent. Itaque missos esse P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium qui descriptos à priuatis versus circiter mille Romam deportarunt. Hactenus Lactantius de Augusto Imperatore scribit Tacit. lib. 6. Anna. cū eo tempore multa vana nomine Sibyllarum ferretur, iussisse eum conquisita Samo, Erythra, Ilio, Africa, & per Italicas colonias carmina intra certum diem ad Præfectum Vrbs adferri, & iudicium censuramque Quindecimuirorum adhiberi, ne haberi priuatum liceret, quod iam à maioribus erat cautum.

Trium Sibyllarum statua Romæ erant iuxta rostra: vna, quam Pacuuius Taurus Ædilis Plebis instituit: duæ, quas M. Messala Plin. lib. 34. cap. 5. Solinus eas nominat Cumanam, Delphicam, & Erythræam Heriphylem. Plura de Sibyllis videas apud Ludouicum Viuem ad cap. 23. lib. 18. Aurelij Augustini de Ciuitate Dei, & alios.

De Rege Sacrorum, siue Rege Sacrificio CAP. XXV.

VA causa hoc sacerdotium institutum sit, & vnde nomen habeat, eleganter docet Liuius lib. 2. his verbis: Regibus exactis, & parta libertate, rerum deinde diuinarum habita cura, & quia quædam publica sacra per ipsos Reges factitata erant, nec vbi Regum desiderium esset, Regem sacrificulum creant, id sacerdotium Pontifici subiecere, ne additus nomini honos, aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Et Dionysius lib. 5. sic scribit: Sed quoniam multa magna beneficia collata videbantur in Rempublica, à Regibus volentes hoc nomen in Vrbe seruari perpetuò, iusserunt vt Pontifices & Augures designarent vnum aliquem è senioribus, ad hoc idoneum, qui sacris tantum præesset, immunis à militia, vocareturque Rex sacrificulus, primusque hunc honorem Romæ accepit Manius Papirius, vir Patricius, quietis amantissimus. Creabatur Rex sacrorum Comitium Centuriatis, quemadmodum apud Agellium lib. 15. cap. 27. refert Lælius Felix, & quidem quadiu religio mansit, semper ex Patriciis, vt Cicero scribit pro Domo. Huic neque magistratum gerere, nec orationem ad populum habere licebat. Cuius rei causam hæc Plutarchus in Questionibus Romanis, quæst. 63. assert, vt scilicet nūquam nisi in sacris seruire, vtque in gratiam Deorum regnum sustinere videretur. Vnde etiam hunc ritum à maioribus traditum esse Plutarchus dicit, vt Rex sacrorum ante Comitium, postquam rem diuinam fecisset, fuga sese inde è foro proriperet.

Non licebat Regi sacrorum feriis opus videre, quemadmodum nec Flaminiis: ideò per Præconem denunciabatur, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens mulctabatur. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. Ad Regem sacrorum virgines Vestales certa die ibant, & dicebant, Vigilante Rexi vigila. Seruius in 10. Æneid. Mansit autem hoc sacerdotium vsque ad Theodosij senioris tempora, quibus cum reliquis sacris abrogatum est.

Regis sacrorum vxor appellabatur Regina sacrorum, quæ & ipsa aliquot sacra facere solebat: cuius meminit Plutarchus in 4. Saturn. cap. 15.

k 3

SACERDOTES BONÆ DEÆ dictæ fuerunt, matronæ illæ, quæ operatæ sunt sacris Faunæ, siue Fatoæ. Cùm enim ea tantæ fuisset pudicitia, vt nemo illam, dum vixit, præter virum suum, inas viderit, nec nomen eius audierit, propterea illi mulieres sacrificabant, & Bonam Deam nominabant. Varro. De huius Deæ sacris Plutarchus in quæstionibus Romanis, quæst. 20. scribit matronas domi suæ facellum muliebris Deæ; quam Bonam vocent, ornantes, myrtum non inferre: cùm tamen omnibus aliis germinantibus & florentibus studiose ea re vtantur, & causam eius noris hanc fuisse dicit, quod mulieres cùm ab aliis rebus purg, tum maxime re Venerea, sacra ista peragant, quodque non solum maritos, sed omnes in vniuersum inares domo exterminent, cùm Deæ sacris operantur ritibus: itaque myrtum vt Veneri sacram abominetur. Hæc sacra P. Clodius Ciceronis atate polluit: cùm enim C. Cæsaris Pontificis Maximi vxorem Mutiam adamaret, muliebris habitu in operto Bonæ Deæ inuentus est, ab Aurelia C. Cæsaris matre, quod non nisi mulieribus ingredi fas erat. Vnde Cicero in P. Clodium acerrimè inuictus est, quod ausus fuisset ea facra, quæ in operto pro salute populi Romani in Pontificis Maximi edibus fiebant, sua præsentia pollueret. Tantum de his.

De Gallo & Archigallo sacerdotibus Deæ Cybeles CAP. XXVII.

DE Cybele, quæ eadem est Mater Deum, diximus libro superiore: eius Sacerdotes dicti fuerunt Galli, quorum præses, vel summus Archigallus fuit appellatus. Nomen habet flumine Phrygiæ Gallo: sic enim Sext. Pomp. Festus: Galli, qui vocantur, Matris Magnæ comites dicti sunt, à flumine, cui nomen est Gallo, quia qui ex eo bibissent, in hoc furere incipiunt, vt se priuent virilitatis parte, quod etiam Ouidius, Herodianus, & alij testantur. Quamquam alij alia afferant etymologiam, dictos videlicet eos fuisse à Gallo quodam, qui primus Cybeles Sacerdos fuerit. De Archigallo Gallorum Antistite testimonium dicit & veterum aliquot marmorum inscriptiones, quales à Lilio Gyraldo Syntagmate 4. historiæ Deorum gentiliū, & ab Onuphrio Panunio recitantur, & Plinius atque Tertullianus, qui eorum meminerunt, vt de reliquis taceam. Testes sibi præcedebant Samia testis, vt Plin. lib. 11. cap. 49. & lib. 35. cap. 12. scribit, cuius rei origo hæc fuisse fertur. Cùm Dea Cybeles puerum Phrygem formosissimum Attyon nomine, suis sacris ea lege præfecisset, vt perpetuò castitatem seruaret, haud longè post Sangritidem Nympham comprehisit: quare ab irata Dea in furorem actus, cùm Dyndina venisset, manusque sibi afferre conaretur, in furatione Deæ furore liberatus à se interficiendo abstinuit, virilitatem tamen sibi amputauit, & ideo Cybeles castratos Sacerdotes habere maualt: qua de re extat prolixum carmen Catulli. De his Sacerdotibus in hunc modum scribit Dion. lib. 2. Romæ nulla peregrina sacra sunt recepta publicè, vt sit in multis vrbibus: sed etiam si qua oraculorum iussu aliunde introducta sunt, suo more coluntur à ciuibus, abdicatis fabularum miraculis, sicut in matris Ideæ sacris sit. Prætores enim quotannis Romano ritu victimas ei cedunt & ludos faciunt: sacerdotio verò eius funguntur Phryges, vir & mulier, càmque vicatim circumferunt more suo circulatorio, pectora plangentem ad cantum tibiarum, timpanorumque sonitum: ingenuus autem Romanus nemo est Mitriacus, nec oberrat ad Phrygios modulos indutus synthesi, neque ex decreto Senatus initiatur magnæ matris Orgiis. Hactenus Dion. His Sacerdotibus licebat stipem colligere, cùm reliquis id prohibitum esset. Sic enim Cic. lib. 2. de Legib. Præter Ideæ matris famulos, eosque iustis diebus, ne quis stipem cogito, Et paulò post interpretans hanc legem: Stipem, inquit, sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Ideæ matris excepimus. Implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Plura de his Sacerdotibus habebimus libro sequenti, vbi sacra huius Deæ explicabimus.

De Septemuiris Epulonum CAP. XXVIII.

VT ferè omnes veterum Sacerdotes, sic Epulones vario num ero fuerunt. Quando enim primū instituti sunt, tres creati sunt, quemadmodum ait Liuius lib. 33. qui ita scribit: Anno Urbis DLVIII. L. Furio Purpureone, M. Cl. Marcello Cos. Romæ eo primum anno III. Epulones viri facti, C. Licinius Lucullus, T. Romuleius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Lecca. His Triumuiris item, vt Pontifici, lege datum togæ prætextæ habendæ ius. De his Triumuiris Cic. lib. 3. de Orat. ita scribit: Sed vt pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tres viros epulones esse voluerant, quum essent ipsi à Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti. A posterioribus temporibus Septemuiros Epulones fuisse ex veteribus cum scriptorum, tum lapidum monumentis intelligi potest. Antistius enim Labeo apud Agellium lib. 1. cap. 12. ita scribit: Item cuius pater Flamæ, aut Augur, aut Quindecimuir. S. F. aut qui Septemuir epulonum, aut Salus est. Quis autem eum numerum auxerit, vt pro Triumuiris Septemuiri crearentur, nemo tradit. Onuphrius aliquot coniecturis ductus, putat à L. Cornelio Sulla id factum fuisse. Cui interim assentiemur, dum alij certius aliquid in medium profereant. Cæsarem quoque Dictatorem aliis tribus ad Collegium Septemuiros additis, Decemuiros,

Aros epulonum constituisse, auctor est Dio. qui lib. 43. extremo, hæc scribit: Cùm Cæsar plurimis beneficia deberet, Magistratibus & Sacerdotibus collatis eis satisfecit. Itaque xv. Sacerdotibus vnum: Collegio Septenario tres addidit. Notat Hubertus Goltzius, Septemuiris epulonum à C. Iulio Cæsare tres alios additos esse, ita vt Decemuiri facti sint. De munere horum Sacerdotum, Cic. Oratione de Aruspice. respon. ita loquitur: Ludos minùs diligenter factos, pollutosque. Quos ludos: Te appello Lentule, tui sacerdotij sunt tenæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæque ludorum publicorum: vosque Pontifices, ad quos Epulones Iouis opt. Max. si quod est prætermisum, aut commissum adferunt, quorum de sententiâ eadem renocata celebrantur. Ludi sunt minus diligenter facti: quanto aut quo scelere polluti respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio Pontificum, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum, aut scelere esse pollutum. Ex quibus verbis intelligimus, non modò quod esset munus Epulonum, sed etiam fuisse eorum quoddam collegium. Et hi, vt cæteri Sacerdotes à collegiis subrogabantur ante legem Domitiam, quod ex tota Liuiana historia liquet. Post legem verò Domitiam populi suffragiis is quoque honor mandari cæptus. Tantum de his.

De Duumuiris adis locandæ, faciendæ, dedicandæ, & Triumuiris adibus sacris incendio consumptis restituendis, & sacris conquirendis, donisque persequendis.

CAP. XXIX.

HI quidem propriè Sacerdotes non erant: sed tamen verisimile est ex Sacerdotibus eos potissimum creatos fuisse. Duumuiros frequens mentio est apud Liuium: & præsertim lib. 7. & 22. Nam vbi ædes aliquo casu vota erat, statim qui locarent, facerent, & dedicarent, Duumuiri populi Comitibus tributis lege Papiria renunciabantur, quod ex Agellio lib. 15. cap. 17. facillè intelligi potest. De Triumuiris Liuius libro 25. ita scribit Comitibus deinde à Prætoribus urbano de Senatus sententiâ, plebique scito sunt habitæ, quibus creati sunt Quinqueniri, muris turribusque reficiendis, & Triumuiri bini, vni sacris conquirendis, donisque præsignandis, alteri reficiendis ædibus, Fortunæ & matris Matutæ intra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Plura de his addere superuacaneum.

De Pontificibus & Sacerdotibus Deorum singulorum

CAP. XXX.

PRÆTER eos, de quibus hactenus diximus, inquit Onuphrius lib. 2. de Republ. Rom. multi quoque erant in Vrbe Sacerdotes publici, variis nominibus appellati, & recentioribus temporibus instituti, quorum memoria in vetustis tantum superest Epigrammatibus, ex quibus quanta potui diligentia eos collegi, atque hac ratione hoc loco in antiquitatis studiosorum gratiam accuratè descripta subiunxi. Hactenus ille. Nos cùm ad propositum nostrum nihil faciant, epigrammata illa, quæ ipse adducit, omisimus.

De Ministris Sacerdotum populi Romani CAP. XXXI.

SACERDOTIIS populi Romani explicatis, de Ministris etiam quædam addenda sunt; id quod nos hoc capite faciemus.

CAMILLI, & CAMILLÆ.

HI à Romulo sunt instituti, de quibus Dionys. lib. 2. scribit: Romulus voluit vxores cum suis maritis fungi sacerdotio, & si qua sacra viros obire vetaret mos patrius, ea relinqui fœminis, in eiusque ministerij partem debitam venire illorum etiam liberos, quod si qui prole carerent, eis licere optare ex quacunque tribu puerum, puellamque, elegantissimos: alterum ministraturum sacris donec pubesceret: alteram tantisper dum pura esset à nuptiis.

FLAMINI, vel FLAMINIÆ.

De his in hunc modum scribit Festus: Flaminius Camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus & matrimus, qui Flamini Diali ad sacrificia præministrabat. Antiqui enim ministros Camillos dicebant. Flaminia dicebatur sacerdotula, quæ Flaminicæ Diali præministrabat, eaque patrima & matrima erat, hoc est, patrem & matrem adhuc viuos habebat.

ÆDITVVS, vel ÆDITVMVS.

Agellius libro 12. capite 6. Varro, inquit, censet æditumum dici oportere, non æditum, quod alterum sit recenti nouitate fictum, alterum antiqua origine incorruptum. Quo respexit etiam Varro lib. 7. de Re rustica. cap. 2. cùm scribit: Sementinis feriis in ædem Telluris veneram, rogatus

ab æditimo, ut dicere didicimus à patribus nostris: ut corrigimur à recentibus vrbanis, ab æditimo. At lib. 6. de Ling. Lat. notat, quod Æditum dici malle. Hæc enim sunt ipsius verba: Tueri duo significat, vnum ab aspectu, ut dixi: vnde est istud, Tueor te senex; proh Iupiter? Et, Quis pater aut cognatus volet nos contra tueri? Alterum à curando, ac tutela: ut cum dicimus, Bellum tueor, & tueri villam, à quo etiam quidam dicunt, illum qui curat ædeis sacras, Æditum, non Æditum. Quod officium huius fuerit, manifestum est. Fuerunt præter hos Scribæ Pontificum à Commentariis Quindecim virum, Sacris faciendis, Adiutores Haruspicum, & Kalatores, quorum mentio extat in vetustis Epigrammatis. Vide Theaurum Huberti Goltzj.

TIBICINES.

TIBICINVM Romanorum frequens apud veteres autores mentio est: hi tibias concinentes B sacris populi Romani interesse solebant. De his scribit M. Varro lib. 4. De Lingua Latina: Quinquaginta minuscula dictæ Iunæ Idus ab similitudine maiorum, quod tibicines tum feriati per Urbem vagantur, & conueniunt ad ædem Mineræ. Quomodo hi aliquando, quod prohiberentur in æde Iouis vefci, Tibur secesserunt, & post Romam inde reducti fuerint, alibi ex Livi, Valerio Maximo, & Plutarcho docemus.

TUBICINES.

DE Tubicinibus sic scribit Sextus Pompeius: Tubicines ij appellantur, qui Sacerdotes viri speciosi publicè sacra faciunt, tubarum lustrarum gratia, &c. Qui enim tubis canebant, Tubicines dicebantur.

POPÆ.

POPÆ ministri sacrorum erant, qui hostias & victimas ligabant, & laureati succinctique, atque ad illa usque nudi, eas ante aras deductas feriebant. Vnde Suetonius in Caligula: ad mota altaribus victima succinctus poparum habitu, cultarium mastravit. Et Spartianus in vita Getæ: Percussit hostiam popa.

VICTIMARIJ.

Et hi Sacerdotum ministri erant, qui victimas ligabant, & cultrum, aquam & molam parabant, & reliqua, quæ sacris erant necessaria. Valerius lib. 1. cap. 1. libros Petilij Prætor vrbanus ex auctoritate Senatus, per victimarios facto igne in conspectu populi cremavit. Linius lib. 40. Libri in comitio igne à victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt. P. Victor Romæ castra victimariorum fuisse refert.

PRÆCIAE.

Præcia, siue præclamatrices dicebantur, qui à Flaminiibus præmittentur, ut denunciarēt officibus, ut manus abstinerent ab opere, ne si vidisset Sacerdos facientem opus, sacra polluerentur. Habuerunt etiam Flamines & virgines Vestales suos lictores, de quibus aliàs dicitur.

PRÆFICA.

Terentius Varro libro 6. de Lingua Latina: Præfica, ut Aurelius scribit, mulier ab luctu, quæ conducitur, quæ ante domum mortui laudes eius caneret. Hoc factitatum Aristoteles scribit, E in libro, qui inscribitur *ῥήματα βαρβαρικά*, quibus testimonium est quod Fretum est Næuij.

Hæc quidem hercle opinor præfica est.

Nam mortuos collaudat.

Cladius scribit, ea quæ præficeretur ancillis, quemadmodum lamentarentur præfica est dicta: vtrumque ostendit à præfectione, præficam dictam. Plautus in Truculento:

Sine virtute argutum cinem mihi habeam pro præfica.

Sext. Pompeius: Præficæ dicuntur mulieres ad lamentandum mortuum conductæ, quæ dant cæteris modum plangendi, quasi in hoc ipsum præfictæ. Nonius Marcellus: Præficæ (inquit) dicebantur apud veteres, quæ adhiberi solent funeri mercede conductæ, ut & fletent, & fortia facta laudarent. Lucilius 22. Mercede quæ conductæ flet alieno in funere præficæ multo, & capillos scindunt, & clamant magis.

DESIGNATOR ET VESPA, SEU VESPILLO.

Designatores dicebantur, qui constituendæ funebri pompæ præerant, vnicuique incedendi locum ordinemque præscribentes: ita Sext. Pompeius.

VESPILLONES autem cadaverum funeratores erant: ita dicti, quod vespertino tempore mortuos efferre solerent: vnde & funera à funalibus dici autumat Donatus, quia noctu efferbantur ob sacrorum celebrationem diurnam. Hi Vespa à Sexto Pompeio appellantur: Vespa, inquit, dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt, non à minutis illis volucris, sed quia Vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa propter inopiam duci nequeunt. Hi etiam Vespillones dicuntur. Hactenus de Sacerdotibus, & ministris eorum, ea, quæ à veteribus memoria

memoriæ prodita sunt, exposuimus, quibus adiciemus quædam generalia de Sacrificiis, si prius vasa, quorum usus in sacrificiis fuit, explicauerimus, atque ita huic libro finem imponemus.

De Vasis, quorum usus apud Romanos in Sacrificijs fuit

CAP. XXXII.

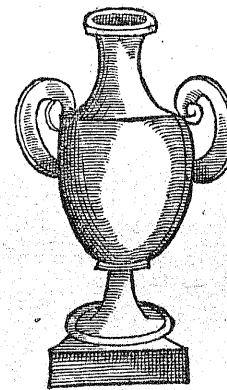

ASA, quibus veteres in sacrificiis vsi sunt, plurima fuerunt, de quibus Lilius Gregorius Gyraldus peculiarem librum conscripsit: qui tamen ad meas manus non peruenit. Nos hoc capite quædam, & quidem præcipua enumerabimus: eorumque iconas ex Guilhelmo Brassicani Antiquariis, Gallica lingua æditis, subiiciemus. Sunt autem præcipua vasa hæc: Acceræ, Thuribula, Præfericula, Simpula, seu Simpuua, & quas Cicero in Paradoxis Capedines & Fictiles vrnulas vocat: item Candelabra, Pateræ, Disci, Secepsitæ, Seuæ, Enclabria, Doblabra, Ollæ, Aquiminaria, Aspersoria.

ACERRA, inquit Festus, ara, quæ ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur. Alij dicunt arculam esse thurariam, scilicet vbi thus reponerent, sic Glossarium vetus, aceræ thuraria, *ἀκέραια*.

THVRIBVLVM.

PRAEFERICVLVM.

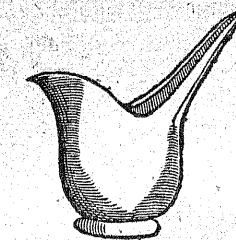
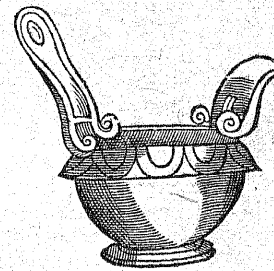
E THVRIBVLVM, vas, quo thura adolentur.

PRAEFERICVLVM, vas æneum, sine ansâ patens summum, velut peluis, quo vtuntur in sacrificio Opis Consiuæ.

SYMPVLVM,

sive

CAPEDYNCVLA.

G SYMPVLVM, siue SYMPVIVM, vas paruum, non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificiis libabatur, vnde & mulieres rebus diuinis deditæ, simpularices dicuntur. Varro libro 4. de Lingua Latina, simpulum à sumendo dictum vult: Iosephus Scaliger diminutivum esse dicit, à Sympone, quod sit à Græco *σῆπων*, ac significet vasculum cum tenui fistula, vel angusto collo ad pitissandum vinum.

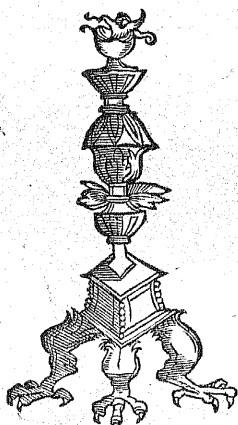

CAPEDUNCULA, SECV-
ria, *Vrula, Linnus, Patella.*

hoc poculo Magistratus dat Deo vinum. Varro lib. 4. de Ling. Lat. Hinc diminutivum patellæ, vasa picata, parua, sacrificiis faciendis apta.

CANDELABRVM. SECVRIS, & SECESPITA.

SECESPITAM, inquit Festus, alij securin, alij dolabram æneam, alij cultellum putant. Et mox: Secespita cultrum ferreum oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum auro, argentoque, fixo clavis æneis, ære Cyprio, quo Flamines, Flaminicæ virgines, Pontificisque ad sacrificia utebantur, dicta autem secespita à secando.

DISCVS lanx dicebatur, & magis in quo assæ carnes reponebantur.

DOLABRA instrumentum, quo in dolando utebantur.

ENCLABRIA, siue potius **ANCLABRIA**, appellabantur vasa ænea, quibus Sacerdotes utebantur. Anclabris mensa ministeriis diuinis aptas Sext. Pomp. Festus. Dicebantur autem Anclabria & anclabris ab anculari, quod erat ministrare, siue ab ancilare, quod erat haurire.

ASPERSORIVM, quo aquam lustralem aspergebant: dicebatur etiam Aspergillum & Lustrica.

AQVIMINARIVM, siue **AMVLA**, vas lustrale, deportandæ aqve religionis expiationisque ergo deputatum. Hęc & alia vasa sacrificiis destinata erant, quibus explicatis de sacrificiis etiam quedam in genere dicemus: plura sequenti libro explicabuntur.

De veterum Sacrificijs CAP. XXXIII.

SACRIFICIVM, inquit Isidorus, est victima, & quęcunque in ara cremantur, seu ponuntur. Victime vero, vt idem ait, sunt sacrificia, quę post victoriam deuictis hostibus immolabantur: sic dictę, quod vi ictus percussę caderent, aut quod vinctę ad aras ducerentur. Erant autem victime maiora sacrificia, quàm hostię: plerunq; tamen confunduntur hęc voces. Festus: Hostia, inquit, sacrificium quod Laribus immolabant, quod ab illis hostes arceri putabant. Alibi dicit, hostias ab antiquo verbo hostio, quod ferio significat, dictas esse. Quidius:

Præcidaneæ hostie.

Hostibus à victis hostia nomen habet. Hostiarum multę erant differentię: alię enim Præcidaneę, quę ante solennia sacrificia pridie mactabantur. Festus: Præcidaneam porcã dicebant, quam immolare antè erant soliti, quàm nouam frugem inciderent. Idem Præcidaneã agna vocabatur, quę ante alias cędebat.

SUCCIDANEÆ

A SUCCIDANEÆ dicebantur, si primis hostiis litatum non erat, alię post easdem ductæ hostiæ cędebantur, quę quasi prioribus iam caris, luendi piaculi gratia subdebantur, & succedebant, ob id succidaneę nominatæ.

EXIMIAE HOSTIAE erant: teste apud Macrobius lib. 3. Saturnal. cap. 5. Verano in Pontificibus Quæstionibus, quę ad sacrificium destinatæ eximebantur à grege: vel quod eximia specie quali offerendæ numinibus eligerentur.

AMBEGNI BOS, aut veruex appellabatur, cum ad eorum vtraque latera agni in sacrificium ducebantur. Festus.

AMBEGNAE, vel **AMBEGNAE**, vel **AMBIGNAE** oues in sacris dicebantur, quam circum alię hostiæ constituebantur. Varro, Fulgentius Placides.

HARVIGA, vel, vt Iosephus Scaliger legit, **ARINGA**, dicebatur hostia, cuius adhærentia inspiciebantur exta.

CAVIARES hostiæ dicebantur, ait Festus, quod Cautiaris, id est, pars hostię cauda tenus ducebatur, & ponebatur in sacrificio pro Collegio Pontificum quinto quoque anno.

PRODIGIAE hostiæ appellabantur, quę consumebantur.

BIDENTES hostiæ, quę fuerint, variè disputat. Festus, Ambidens, siue bidentis ouis appellatur, quę superioribus & inferioribus est dentibus, & hoc probat Ioseph. Scaliger, cum in Varro nem scribit: Bidentes erant hostiæ, quę & cornigeræ essent, & duos dentes eminos habent.

AMBRVALES historia, quę circum terminos vrbis Romæ ducebantur.

AMBARVALES HOSTIAE, appellabantur, quę pro aruis à XII. fratribus sacrificabantur. Festus. Et mox: Ambarualis hostia est, quę rei diuinę causa, circum arua ducitur, ab iis qui pro frugibus faciunt.

INIVGES HOSTIAE quę nunquam domitæ, ac iugo subditæ fuerunt. Trebatius apud Macroli. 3. Satur. ca. 5. duo in primis hostiarum genera fuisse dicit: alteri, in quo voluntas Dei per exta disquirebatur: alterum, quo sola anima Deo sacrabatur: vnde & animales hostiæ vocabantur.

Ceterum sacrificia hac ratione peragebantur: Cum Sacerdos victimam ad aram adduxisset, stans manu aram prehendebat, & preces iungebat. Principium precationis à Iano & Vesta fieri oportebat, quę in omnibus sacris præcipua numina erant, & in votis nuncupandis compellationem primum meruerant: inde, quod per eos aditus ad ceteros patere opinio erat. Et obseruabatur in ea precatione, vt Iuppiter pater Opt. Max. omnẽsque Dij ceteri patres aduocarentur. Ne quid verò verborum præteriretur, aut præposterè recitaretur, de scripto præire aliquem, rursusque alium custodem dari, qui attenderet sedulo: alium qui fauere linguis iuberet, & tibicinem canere, ne quid in fastum exaudiretur, oportebat: quod, cum diræ obstrepentes nocuissent, aut precatio errasset, repente extis capita adimi, vel corda, geminariue, stante adhuc victima compertum esset.

His peractis sacrum ab immolatione Sacerdos inchoabat. Fruges aut molam salam in caput victimæ deponebat, addito thure masculo. Vocabatur ritus ille Immolatio, quasi molæ in caput victimæ collocatio. Deinde vinum aspergebat: sed prius quàm id affunderet, scipulo, aut simpuio ligneo, vel fictili admodum paruo & ipse leuiter delibabat, & asauribus gustandum deserebat, vt pariter libarent. Vocabatur hic ritus Libatio: quo facto fetas inter cornua victimæ manu euulsas tanquam prima libamina proiiciebat in ignem, conuersusque ad ortum, obliquum cultrũ à fronte victimæ ad caudam ducebat, tandem victimam Diis exhibitam & dedicatam iubeat iugulare ministros: qui quod mactarent eas cultrarij & victimarij, à nonnullis Popæ & Agones vocabantur: reliqui partim ad motis vasculis emanantem cruorem excipiebant, partim victimam excoriabant, & abluabant, partim ignem accendebant. Vbi per purgata erat, mox Aruspex, Flamen, aut Sacerdos culero ferreo viscera rimabatur, attentęque explorabat, an perlitatum foret. Non autem manu licebat contrẽctare viscera, ne quæ offensa pollutis sacris intercideret. Inspectis tandem, & exquisitis singulis, ex omni viscere & membro ministri partes certas decimas, farina farris inuoluebant, & in calathis sacrificanti offerebant: sacerdos aris impositas, foculo incenso comburebat, quod reddere erat, & latere. Eum ignem ex olea, lauro, aut quercu corticis crassioris, aut cuius caudex cauus fungosusque esset, accendere, vel numinibus adolere nefas erat: suspecta enim erant ligna illa tanquam diri & mali ominis. Vbi quod Diis tributum erat, conflagrasset, ad epulas ipsi, & conuiuia conuertebantur. Inter vescendum Diis laudes canebant, pedibusque circum aras complodentes ad numeros psallebant, & pulsatis cymbalis choreas agebant. Cuius rei causam Seruius in 5. Virgil. eclog. hanc annotat, voluisse nimirum maiores, nullam corporis partem esse, quę non sentiret religionem: Cantus autem ad animum, Saltationem ad mobilitatem pertinere corporis. Porro suę singulis Diis victimæ etiam deputatæ erant, superis albæ & impares: inferis nigre, & pares mactabantur. Ioui prodigiali thure & mola falsa: Ioui Flammini boue candido litabatur. Neptuno, Apollini, & Marti, tauro, verre & ariete. Heroibus tauro, capro, & Ariete. Cererij primum lacte, vino, & fauis, postea porca. Cybeli itidem porca. Esculapio capris, & gallinis. Laribus gallo. Soli, & Marti equo. Lunæ tauro. Iunoni agna: Veneri columba. Pani & Mineruæ capra. Dianæ cerua. Libero patri melle, vino, & lacte, interdum capro & hirco. Syluano porco. Fauno agna vel hado, de quibus alibi. Atque hæc de Sacerdotiis, & in genere de sacrificiis hæc tenus. Dicemus iam de diebus festis.

LIBRI III FINIS.

NOBILITATE GEN- NERIS ERVDITONE ATQVE VIR- TVTIBVS PRÆSTANTISSIMIS VIRIS, DOMINO FRANCISCO

A DOMSDORFF, & Domino HERMANNO KOTZEN,
Dominiis & Meccenatibus suis
colendis.

INGRATVS planè essem, Nobilissimi viri, Domini atque Meccenates colendi, si in his libris nullam vestrorum nominum mentionem facerem. Vt enim taceam de summis vestris, & parentum vestrorum in me, & parentes, imò in totam nostram familiam beneficiis, quibus hanc gratitudinem deberi à me iudico: vel istud solùm hoc à me requirebat, quod in itinere Italico hanc transeuntes, me amice atque humaniter compellaueritis, de que bonis literis suavissimè mecum confabulati fueritis. Itaque peccarem equidem, nisi illorum, quæ iam tum in manibus habebam, vos quoque participes facerem: simul etiam vos horum librorum, quia Italiam perlustratis, atq. cum de aliis, tum de Antiquitate cum multis clarissimis & præstantissimis viris, adeoque luminibus Italiae & literatorum, varios sermones contuleritis, iudices constituerem: denique vos rogarem, ut si quid ex Italia vobiscum attulissetis, quo hi libri exornari, atque illustrari possent, id mecum communicaretis. De quo quidem tu Nobilissime, atque Generosissime Francisce, ultro spem præclaram mihi fecisti: & hoc ipso etiam testatus es, te meis conatibus fauere, cum mihi notitiam atque amicitiam clarissimi Medici, Ioachimi, F. Camerarij conciliaueris, qui, ut est vir humanissimus, & ad iuuanda studia aliorum promptissimus, ita me quoque non parùm iuuuit in ijs, quæ proposueram absoluendis. Huius beneficium tum alia multa, tum Volfangi Lazij Commentarios Reipublice Romane, quorum aliquoties videndi quidem hic locorum copia mihi fuit, legi. Et cum superiore estate ipsum Noribergæ conuenirent, bone Deus, quantam Antiquitatum æreis formis excusarum copiam mihi exhibuit: ut ei merito multum debere, ne & agnoscam, & publicè profitear. Facere etiam, ut promptitudinem animi mei ad referendum gratiam bene meritis, vobis probarem, nisi ea vestra esset humanitas, ut nihil aliud, nisi gratam beneficiorum memoriam à clientibus vestris, inter quos me vnum esse palam præ me fero, requiratis. Quare pro eo beneficio, ago tibi Francisce, maximas gratias, maiores Domino Camerario habeo, vobisque recipio, atque sanctè polliceor, me ea, quæ hætenus à vobis accepi, & in posterum accepturus sum, beneficia eo enim impudètia prolabor, ut magis de cumulato, quam de exoluendo, ere alieno cogitem, quæ inquam, in posterum accepturus sum, perpetuis laudibus celebraturum, nec concessurum, ut villo vnquam tempore eorum memoria ex animo mea effluat. Neque me prætebit præconium facere (nostis morem veterem) eaque quæ à vobis accepero, & didicero cum studiosis publicè communicare, si modo me dignum eo munere iudicaueritis. Verum de his aliàs. Ad librum hunc quod attinet, videtis ipsimet, viri Nobilissimi, me vbiq. ferè, quantùm fieri potuit, inbessisse vestigijs Kalendarij: non quod omnia alia auctorum veterum testimonia ijs postponenda iudicauerim. Nequaquam enim ea sum sententia, ut putem veteres Scriptores omnes, diuersum aliquid à Fastis illis proferentes errare: sed tamen quum mira etiam inter ipsos Scriptores sit discrepantia, arbitratus sum, me minus erroribus implicari posse, si vnico illo Kalendario insisterem. Habetis rationem mei consilij. Quod si videretis, me nihilominus interdum à scopo aberrare, non mirum id vobis videbitur: cum etiam veteribus auctoribus, quiq. ijs temporibus, quibus hæc omnia in flore fuerunt, vixerunt de multis non constiterit, quod in literis referrent: cuius rei vel solus Macrobius locuples testis esse potest. Vos igitur Nobilissimi viri, Domini atque Meccenates colendi, hoc tenue munusculum, indicium meæ in vos obseruantia & gratitudinis, hilari fronte à me accipite, & animum meum potius, vobis certè deditissimum, quam ipsum munus respicite: quòdque hætenus fecistis, vobis me porro commendatum esse, patiamini

A patiamini. Valete Nobilissimi viri, Domini atque Meccenates colendi, parentibusque vestris, à me & parentibus meis plurimam salutem dicite. Ratisbona, ipsiis feriis Nataliis Salvatoris nostri, ianchoantibus annum ab orbe redempto 10 XXCI. qui ut vobis, vestrisque omnibus felix, ac fortunatus eueniat, ex animo precor.

V. N.

Deditissimus

B

IOANNES ROSINVS

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER IV.

DE ANNO, MENSIBVS, ET DIEBVS.

OSTE AQVAM de Diis, quos Romani coluerunt, tum de Deorum ministris, siue Sacerdotibus diximus: requirit nunc propositæ tractationis ordo, ut de sacris etiã eorum, & diebus in eorum honorem feriat, quædam subiiciamus: qua quidem in requantum fieri aut præstari à nobis potest, sequemur potissimum Kalendarium, siue Fastos Romanos ex vetustis marmoribus descriptos, & ab aliquo doctissimis viris in publicum editos: à quibus tamen Quidius in iis, qui adhuc extant, vi. Fastorum libris non rarò discrepat, cui nos illorum auctoritatem semper prætulimus, discrepantiam simul illam annotantes. Cum autem hic de diebus potissimum festis, & eorum ceremoniis agere instituissemus, operæ precium nos facturos arbitrati sumus, si paulò altius initium repetentes, tractationi huic de festis quædam, de anni ratione apud eos obseruata præmitteremus, ut ita vniversam doctrinam de anno, mensibus & diebus coniunctam in conspectu habere studiosi possent. Equum præterea erat, ut de partibus in hoc libro dicturi, de diebus videlicet prius rationem totius, nimirum anni explicaremus. Sed omiſsa longiore præfatione, rem ipsam aggrediemur, dicturi primùm de Anni ratione: post Kalendarium Romanum è marmore descriptum, sicuti à Paulo Manutio, Humberto Goltzio, & Benedicto Aria Montano editum est, in medium proponemus: huic subiiciemus explicationem & diuisionem dierum: postremùm, secundum ordinem mensium de diebus festis, ut quique occurrent, disceremus, non neglectis etiam iis, quorùm hoc in Kalendario nulla fit mentio. Atque hæc de ordine.

De triplici anno Romanorum CAP. I.

TRIPLEX anno Romani, diuersis temporibus, vsi sunt: primo Romuli, altero Numæ Pompilij, tertio C. Iul. Cæsaris. Primus annus à Romulo ordinatus habuit menses x. dies ccc. iij. (quoniam alij velint, Romuli annum in xxxiij. menses distributum, ccc. iij. dies habuisse, nos tamen priorem numerum, quem etiam Varro Romanorum doctissimus probat, retinebimus) Numæ annus in xii. mensibus, ccc. lvi. dies habuit. Iulius autem ex diebus ccc. lxxv. & quadrante annum constituit. De his singulis Macrobius disputantem audiemus, qui libro primo Saturnal. cap. 12. hæc scribit: Romani auctore Romulo annum suum x. mensibus ordinatum habuerunt: qui à Martio ineipiebat, & conficiebatur diebus ccc. iij. Vt ut quidem menses, id est, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December, tricenùm essent dierum, quatuor verò, Martius, Maius, Quintilis, October, tricenis & singulis expedirentur, qui hodiè que septimanas habent Nonas, ceteri quintanas. Septimanas autem habentibus, ab Idibus reuertebantur, Kalendæ ad diem septimum decimum, verùm habentibus quintanas, ad decimum octauum reuertebat initium Kalendarium. Hæc Romuli constitutio. Sed cum hic numerus, ut idem Scriptor tradit, neque Solis cursui, neque Lunæ rationibus conueniret, nonnunquam vsu veniebat, ut frigus anni æstiuus mēsis, & contra calor hyemalibus proueniret. Quod vbi contigisset, tantum dierum, sine vilo mensis nomine patiebantur assumi, quantum ad id anni tempus adduceret, quo cæli habitus instanti mensi aptus inueniretur. Sed secutus Nu-

ma, quantum sub caelo rudi, & saeculo adhuc impolito, solo ingenio magistro comprehendere potuit: vel quia Graecorum obseruatione forsitan instructus fuit, quinquaginta dies addidit, ut in recentior quinquaginta quatuor dies, quibus duodecim Lunae cursus confici credit, annus extenderetur: atque his quinquaginta diebus se additis, adiecit alios sex, retractos illis sex mensibus, qui triginta habebant dies, id est, de singulis singulos: factosque sexaginta & sex dies, in duos novos menses pari ratione diuisit: ac de duobus priorem Ianuarius nuncupauit, primumque anni esse uoluit, secundum dicitur Februus Dec, qui lustrationem potens creditur. Paulò verò post in honorem imparis numeri, vnum adiecit diem, quem Ianuarius dedit, ut tam in anno, quam in mensibus singulis praeter vnum Februarium, impar numerus seruaretur. Nam quia duodecim menses, si singuli, aut pari, aut impari numero putarentur, consummationem parum facerent: vnus pari numero institutus, vniuersam putationem parè fecit. Ianuarius igitur, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December, vnde tricenis censebantur diebus, & quintanas Nonas habebat. Ac post Idus in omnibus septendecim ad Kalendas computabantur. Martius verò, Maius, Quintilis, & October, dies tricenos singulos possidebant. Nonae in his septimana erant. Similitèrque post Idus decem & septem dies in singulis, vsque ad sequentes Kalendas computabantur. Sed solus Februarius viginti & octo retinuit dies, quasi inferis & diminutio, & par numerus conueniret.

Cum ergo Romani ex hac distributione Pompilij, ad Lunae cursum, sicuti Graeci, annum proprium computarent, necessariò & intercalarem mensẽ instituerunt more Graecorum. Nam & Graeci cum animauerent temerè se trecentis quinquaginta quatuor diebus ordinasse annum, quoniam apparèt de Solis cursu, qui trecentis sexaginta quinque diebus, & quadrante Zodiacum conficit, deesse anno suo vndecim dies, & quadrantem, intercalares statuta ratione conuenienti sũt, ita ut octauo quoque anno nonaginta dies, ex quibus tres menses tricenim dierum conposuerunt, intercalarent. Id Graeci fecerunt, quoniam erat operosum, atque difficile, omnibus annis vndecim dies, & quadrantem intercalare. Itaque maluerunt hunc numerum octies multiplicare, & nonaginta dies, qui nascuntur, si quadrans cum diebus vndecim octies componatur inferere, in tres menses (vt diximus) distribuendos. Hunc ergo ordinem Romanis quoque imitari placuit, sed frustra: quippe fugit eos, diem vnum (sicut supra admonuimus) additum à se ad Graecum numerum, in honorem imparis numeri. Ea re per octennium conuenire numerus, atque ordo non poterat. Sed nondum hoc errore comperto, per octo annos, nonaginta quasi superfundendos Graecorum exemplo computabant dies: alternisque annis binos & vicenos, alternis ternos, vicenosque intercalares, explebant intercalationibus quatuor. Sed octauo quoque anno intercalatores octo affluebant dies ex singulis, quibus uertètis anni numerum apud Romanos, super Graecum abundasse iam diximus. Hoc quoque errore iam cognito, haec species emendationis inducta est. Tertio quoque octennio ita intercalados dispensabat dies, ut non nonaginta, sed sexaginta sex intercalarent, compensatis viginti quatuor diebus pro illis, qui per totidem annos supra Graecorum numerum creuerant. Omni autè intercalationi mensis Februarii deputatus est, quoniam is vltimus anni erat. Quod etiam ipsum de Graecorum imitatione faciebant. Nam & illi vltimo anni menses superfluos interseiebant dies. Verum vna re à Graecis differabant: nam illi confecto vltimo mense, Romani non confecto Februario, sed post vigesimum tertium diem intercalabant, terminalibus scilicet iam peractis. Deinde reliquos Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subiungebant: Credo, veterae religionis suae more, vt Februarium omninò Martius sequeretur. Sed quum saepe eueniret, vt nundina modo in anni principem diem, modo in Nonas eaderent, (vtrunque autem perniciosum Reipubl. putabatur) remedium, quo hoc auerteretur excogitatum est. Dies ille, quod abundare annum diximus, eorum est permissus arbitrio, qui fastis praerant, vt cum vellent, intercalarent: dummodo cum in medio terminaliorum, vel mensis intercalaris ita locarent: vt à suspecto die celebritatem auerterent nundinarum. Et haec anni ordinatio à Numae regis regno, ad Iul. Caesaris imperium Romae durauit. Is enim tertius fuit, qui annum ordinari, quem nos adhuc hodie sequimur. Illam verò constitutionem Macrobi. libr. 1. Sat. cap. 14. sic scribit: Verum fuit tempus, inquit, quum propter superstitionem intercalatio omnis ommissa est, nonnunquam verò per gratiam Sacerdotum, qui cū Publicanis proferri, vel imminui consulto anni dies volebant: modò auctio, modò retractio dierum proueniebat, & sub specie obseruationis emergebat maior confusionis occasio. Sed postea C. Caesar omnem hanc inconstantiam temporum, vagam adhuc & incertam, in ordinem statuta definitionis coegit, adnitiuè sibi M. Faui Scriba, qui scriptos dies singulos ita ad Dictatorem retulit, vt & ordo eorum inueniri facillimè posset, & inuentò certus status perseveraret. Ergo C. Caesar exordium nouae ordinationis innotuit, dies omnes, qui confusionem adhuc poterant facere, consumpsit: eaque re factum est vt annus confusionis vltimus in CDLIII. dies protenderetur. Post hoc imitatus Aegyptios, soles diuinarum rerum omnium conscios, ad numerum Solis, qui diebus CCC. xv. & quadrante cursum conficit, annum dirigere contendit. Nam sicut Lunaris annus mensis est, quia Luna paulò minus, quam mensẽ in Zodiaci circuitu consumit, ita Solis annus hoc dierum numero colligendus est, quem peragit, dum ad id signum se denuò vertit, ex quo digressus est. vnde annus vertens vocatur, & habetur magnus, cum Lunae annus breuis putetur. Iulius ergo Caesar x. dies obseruationi veteri superadiecit, vt annum CCC. & xv. dies, quibus Sol lustrat Zodiacum, efficerent: &

ne quadrans deesset, statuit, vt quarto quoque anno, Sacerdotes qui curabant, mensibus ac diebus vnum intercalarent diem: eo scilicet mense ac loco, quo etiam apud veteres mensis intercalabatur: id est ante quinque vltimas Februarii mensis dies, idque bissextum censuit nominandum. Dies autem decem, quos ab eo additos diximus, hac ordinatione distribuit: In Ianuarius & Sextilem, & Decembrem binos dies inferuit. In Aprilem autem, Iunium, Septembrem, Nouembrem singulos. Sed neque mensi Februario, addidit diem, ne Deo infero religio immutaretur: & Martio, Maio, Quintili, Octobri seruaue pristinum statum, quod satis pleno erant numero, id est, dierum singulorum tricenorumque. Ideo & septimanas habent Nonas, sicut Numa constituit, quia nihil in his Iulius mutauit: Sed Ianuarius, Sextilis, December, quibus Caesar binos dies addidit, licet tricenos singulos habere post Caesarem coeperint, quintanas tamen habent Nonas, & ab Idibus illis sequentes Kalendas in vndeicesimum reuertuntur: quia Caesar, quos addidit dies, neque ante Nonas, neque ante Idus inferere voluit, ne Nonarum aut iduum religionem, quae statuto erant die, nouella comprehensione corrumpere. Sed nec post Idus voluit inferere, ne feriarum quarumque violaretur indictio. Sed peractis cuiusque mensis feriis, locum diebus aduenis fecit. Et Ianuario quidem dies, quos dicimus quartum & tertium Kalendas Februarias dedit: Aprili tertium, Kalendas Maias: Iunio, tertium Kalendas Iulias: Augusto, quartum & tertium Kalendas Septembris: Septembri, tertium Kalendas Octobris: Nouembri, tertium Kalendas Decembris: Decembri verò, quartum & tertium Kalendas Ianuarias. Ita factum est, vt cum omnes hi menses, quibus dies addidit, ante hanc ordinationem habuissent mensis sequentis Kalendas ad septimumdecimum reuertentes, postea ex augmento additorum dierum, hi qui duos acceperunt ad nonumdecimum: qui verò vnum, ad octauumdecimum haberent reditum Kalendarum. Feriarum tamen cuiusque mensis ordo seruatus est: Nam si cui ferè tertius ab Idibus dies festus, aut feriatu fuit, & cum ad sextumdecimum dicebatur, etiam post augmentum dierum, eadem religio seruata est, vt tertio ab Idibus die celebraretur: licet ab incremento non iam ad decimum sextum Kalendas, sed ad septimumdecimum, si vnus ad decimum octauum, si duo essent additi, diceretur. Nam ideò novos dies circa finem cuiusque mensis inferuit, vbi finem omnium, quae in mense erant, reperit feriarum, adiectosque omnes à se dies fastos notauit, vt maiorem daret actionibus libertatem, & non solum nullum nefastum, sed nec Comitiale quemquam de adiectis diebus instituit, ne ambitionem magistratum augeret adiectio. Sic annum civilem Caesar habitis ad Lunam dimensionibus constitutum, edicto palam posito publicauit.

Et huc vsque error stare potuisset, in Sacerdotes sibi errorem nouum ex ipsa emendatione fecissent. Nam cum oporteret diem, qui ex quadrantibus confit, quarto quoque anno confecto, antequam quintus inciperet, intercalare: illi quarto non peracto, sed incipiente intercalabant. Hic error sex & triginta annis permanfit, quibus annis intercalati sunt dies duodecim, cum debuissent intercalari nouem.

Sed hunc quoque errorem serò deprehensum correxit Augustus, qui annos duodecim sine intercalari die transigi iussit, vt illi tres dies, qui per annos triginta, & sex, vitio Sacerdotalis festinationis excreuerant, sequentibus annis duodecim nullo die intercalato deuorarentur. Post hoc vnum diem, secundum ordinationem Caesaris, quinto quoque incipiente anno, intercalari iussit, & omnem hunc ordinem aere tabulae ad aeternam custodiam inscriptione mandauit. Haec tenus Macrobius.

Cum quibus eadem tradunt Censorinus de die Natali Dio, Suetonius, Plinius, Solinus, Florus. Dissentit aliquo modo Plutarchus, qua de re vide Lil. Gyraldum in lib. de Anno, Mensibus, ac Diebus, & Aldum Manutium libro primo de Quaestis per epistolam, epistola tertia. Vt autem lucis aliquid his accedat, illam annorum & mensium differentiam breui tabella Lectori ob oculos ponemus.

ANNVS ROMVLI DIE- rum CCC. IV. menses habet decem.	ANNVS NVMAE DIE- rum CCCLIV. menses habet duodecim.
MARTIVS, } APRILIS, } MAIVS, } Ivnivs, } QVINTILIS, } SEXTILIS, } SEPTEMBER, } OCTOBER, } NOVEMBER, } DECEMBER, }	IANVARIVS, } FEBRVARIVS, } MARTIVS, } APRILIS, } MAIVS, } Ivnivs, } QVINTILIS, } SEXTILIS, } SEPTEMBER, } OCTOBER, } NOVEMBER, } DECEMBER, }
} dies habuit } XXXX. } XXX. } XXXI. } XXX. } XXXI. } XXX. } XXXI. } XXX. } XXX. } XXXI. } XXX.	} dies habuit } XXXIX. } XXXI. } XXXI. } XXXIX. } XXXI. } XXXIX. } XXXI. } XXXIX. } XXXI. } XXXIX. } XXXI. } XXXIX.

ANNVS CAESARIS DIERV M CCCLXV.
mensis habet duodecim.

IANVARIVS,	} dies habuit	XXXI.
FEBRVARIVS,		XXIIIX.
MARTIVS,		XXXI.
APRILIS,		XXX.
MAIVS,		XXXI.
IVNIVS,		XXX.
QVINTILIS,		XXXI.
SEXTILIS,		XXXI.
SEPTEMBER,		XXX.
OCTOBER,		XXXI.
NOVEMBER,		XXX.
DECEMBER.		XXXI.

De Kalendario Romano CAP. II.

COGNITIS his, quæ de triplici anni ordinatione apud Romanos passim traduntur, de singulis mensibus & diebus in iis festis agemus: quod antequam aggrediamur, operæ precium nos facturos arbitramur, si præmittamus Kalendarium Romanum antiquum è marmore, quod est Romæ in ædibus Maffæiorum ad Agrippinam, descriptum, & à Paulo Manutio, ac filio illius Aldo aliquoties editum, cum quo etiam consentit illud, quod in charta patente, curante Benedicto Aria montano Antuerpiæ excusum est, & illud quod à Huberto Goltzio in publicum datum est, quod meum studium beneuolus Lector boni consulet.

VETVS KALENDARIVM ROMANVM E MARNORE
*descriptum, in ædibus Maffæiorum ad Agrippinam, in tabula
 marmorea superne fracta.*

IANVARIVS.		FEBRVARIVS.	
A.	K.IAN.F.	H.	K.FEBR.N.
B.	F.	A.	N.
C.	C.	B.	N.
D.	C.	C.	N.
E.	NON.F.	D.	NON.
F.	F.	E.	N.
G.	C.	F.	N.
H.	C.	G.	N.
A.	AGON.	H.	N.
B.	EN.	A.	N.
C.	CAR. NP.	B.	N.
D.	C.	C.	N.
E.	EID. NP.	D.	EID. NP.
F.	EN. Dies vitios. ex S. C.	E.	N.
G.	CAR.	F.	LVPER. NP.
H.	C.	G.	N.
A.	C.	H.	QVIR. NP.
B.	C.	A.	C.
C.	C.	B.	C.
D.	C.	C.	C.
E.	C.	D.	FERAL.F.
F.	C.	E.	C.
G.	C.	F.	TER. NP.
H.	C.	G.	REGIF. N.
A.	C.	H.	C.
B.	C.	A.	EN.
C.	C.	B.	EQ. NP.
D.	C.	C.	C.
E.	F.		
F.	N.		
G.	C.		
			XXXI.
	XXXI.		

MARTIVS.

MARTIVS.

APRILIS.

D.	K. MAR. NP.	C.	K. APR. N.
E.	F.	D.	C.
F.	C.	E.	C.
G.	C.	F.	C. LVDI Matri Magnæ.
H.	G.	G.	NON. LVD.
A.	NP. Hoc die Cæsar Pont. Max. factus est.	H.	NP. LVDI
B.	NON. F.	A.	N. LVDI.
C.	F.	B.	N. LVDI.
D.	C.	C.	N. LVDI.
E.	C.	D.	N. LVD. in Circ.
F.	C.	E.	N.
G.	C.	F.	N. LVDI Cereri.
H.	EN.	G.	EID. NP. LVDI.
A.	EQ. NP.	H.	N. LVDI.
B.	EID. NP.	A.	FORD. NP. LVDI.
C.	F.	B.	N.
D.	LIB. NP.	C.	N. LVDI.
E.	C.	D.	N. LVDI.
F.	QVIN. N.	E.	CER. N. LVD. in Circ.
G.	C.	F.	N.
H.	C.	G.	PAR. NP.
A.	N.	H.	N.
B.	TVBIL. NP.	A.	VIN. NP.
C.	Q. REX. C.F.	B.	C.
D.	C.	C.	ROB. NP.
E.	C.	D.	F.
F.	NP. Hoc die Cæsar Alexand. recepit.	E.	C.
G.	C.	F.	NP. LVDI Flor.
H.	C.	G.	C. LVDI.
A.	C.	H.	C. LVDI.
B.	C.		
	XXXI.		XXX.

MAIVS.

IVNIVS.

A.	K. MAI. N.	H.	K. IVN. N.
B.	F. COMP.	A.	F. MART. Car. Monet.
C.	C.	B.	C.
D.	C.	C.	C.
E.	C.	D.	NON.
F.	C.	E.	N.
G.	NON. N.	F.	N.
H.	F.	G.	MENTI. in Capit.
A.	LEM. N.	H.	VEST. N. Fer. Vestæ
B.	C.	A.	N.
C.	LEM. N.	B.	MATR. N.
D.	NP. LVDI Mart. in Circ.	C.	N.
E.	LEM. N.	D.	EID. N.
F.	C.	E.	N.
G.	EID. NP.	F.	Q. ST. D.F.
H.	F.	G.	C.
A.	C.	H.	C.
B.	C.	A.	C.
C.	C.	B.	C.
D.	C.	C.	C.
E.	AGON. NP.	D.	C.
F.	N.	E.	C.
G.	TVB. NP.	F.	C.
H.	Q. REX. C.F.	G.	C.
A.	C.	H.	C.

13

B. C.	A. C.
C. C.	B. C.
D. C.	C. C.
E. C.	D. F.
F. C.	E. C.
G. C.	
XXXI.	XXX.

IVLIVS.	AVGVSTVS.
---------	-----------

F. K. IVL.N.	E. K. AVGVST. N.
G. N.	F. C.FER. hoc die C. Cæf. Hispalin.vic.
H. N.	G. C.
A. NP.	H. C.
B. POPLIF.N.	A. NON.F.
C. N.LVDI APOLLIN.	B. F.
D. NON.N.LVDI.	C. C.
E. N. LVDI.	D. C.
F. N.LVDI.	E. NP. Hoc die Cæfar Hispalin.vic.
G. C.LVDI.	F. C.
H. C.LVDI.	G. C.
A. NP. LVDI	H. C.
B. C. LVD. in Circ.	A. EID.NP.
C. C.MERK.	B. F.
D. EID.NP. MERK.	C. C.
E. F.MERK.	D. C.
F. C.MERK.	E. PONT.NP.
G. C.MERK.	F. C.
H. LV CAR. NP. MERK.	G. VIN.F.P.
A. C.LVDI VICT. CAESAR	H. C.
B. LV CAR. LVD.	A. CONS.NP.
C. C. LVDI.	B. EN.
D. NEPT. LVDI.	C. VOLC.NP.
E. N.LVDI.	D. C.
F. FVRR.NP.LVDI.	E. OFIC.NP.
G. C.LVDI.	F. C.
H. C.in Circ.	G. VOLT.NP.
A. C.in Cir.	H. NP.H.D. ara Victorię in Curia dedic. est.
B. C.in Circ.	A. F.
C. C.in Circ.	B. F.
D. C.	C. C.
XXXI.	XXXI.

SEPTEMBER.	OCTOBER.
------------	----------

D. K. SEPT. N. Hoc die Fer. Nep.	B. K. OCT. N.
E. N.	C. F.
F. NP.	D. C.
G. C.LVDI Romani.	E. C.
H. NON.F.LVD.	F. C.
A. F.LVDI.	G. C.
B. C.LVDI.	H. NON.F.
C. C.LVDI.	A. F.
D. C.LVDI.	B. C.
E. C.LVDI.	C. C.
F. C.LVDI.	D. MEDI. TR.
G. N. LVDI.	E. AVGVST.NP.
H. EID. NP.	F. PONT. NP.
A. F.Equor. prob.	G. EN. NP.
B. LVD. Rom. in Circ.	H. EID. NP.
C. C. In Circ.	A. F.
D. C. In Circ.	B. C.

E. C.

E. C. In Circ.	C. C.
F. C. In Circ.	D. ARM. NP.
G. C. MERK.	E. C.
H. C. MERK.	F. C.
A. C. MERK.	G. C.
B. NP. MERK. H. D. Augusti natalibus Lud. Circ.	H. C.
	A. C.
C. C.	B. C.
D. C.	C. C.
E. C.	D. C. LVD. VICT.
F. C.	E. C. LVDI.
G. C.	F. C. LVDI.
H. F.	G. C. LVDI.
A. C.	H. C. LVDI.
XXX.	XXXI.

NOVEMBER.	DECEMBER.
-----------	-----------

A. K. NOVEM. N.	G. K. DEC. N.
B. F.	H. C.
C. F.	A. C.
D. C.	B. C.
E. NON. F.	C. NON. F.
F. F. LVDI.	D. C.
G. C. LVDI.	E. C.
H. C. LVDI.	F. C.
A. C. LVDI.	G. C.
B. C. LVDI.	H. C.
C. C. LVDI.	A. AGON. NP.
D. C. LVDI.	B. EN.
E. EID. NP. Epul. indict.	C. EID. NP.
F. F. Equor. prob.	D. F.
G. C. LVD. pleb. in Circ.	E. CONS. NP.
H. C. In Circ.	F. C.
A. C. In Circ.	G. FERIAE. SATVRN.
B. C. MERK.	H. C.
C. C. MERK.	A. OPAL. NP.
D. C. MERK.	B. C.
E. C.	C. DIV. NP.
F. C.	D. C.
G. C.	E. LAR. NP.
H. C.	F. C.
A. C.	G. C.
B. C.	H. C.
C. C.	A. C.
D. C.	B. C.
E. C.	C. F.
F. C.	D. F.
	E. C.
XXX.	XXXI.

SEQUITVR HVIVS KALENDARII
explanatio.

De discrimine dierum apud Romanos. CAP. III.

DE Anno & Mensibus diximus, sequuntur Dies, qui minores anni partes sunt. Non autem propositum nobis est hoc loco ea adducere, quę de diebus ab Astronomis dicuntur, ut quod alius sit dies naturalis, alius artificialis. Sed de civili tantum agemus, qui est spatium viginti quatuor horarum. Apud Romanos autem est spatium à media nocte ad proximam mediam. Illi enim à media nocte diem suum inceperunt, quod Terentius Varro testatur, quum Athenienses ab occidente Sole, Babylonij ab eodem oriente, Umbri à

meridie diem inciperent. Diei partes primùm duæ apud Romanos erant, ante meridiem, & post meridiem. Auctor Censorinus de Die natali. cap. 19. Alij postea eundem in quatuor partes sicuti & noctem similiter diuiserunt, id quod testatur similitudo illa militaris, cum dicitur, Vigilia prima, item secunda & tertia, & quarta. Tandem verò plura noctis & diei tempora notata, & propriis discreta nominibus, quæ apud veteres Poetas, vt Censorinus ait, passim scripta inueniuntur. Primum diei tempus dicebatur media nox: alterum inedia noctis inelatio, vel de media nocte: tertium, gallicinium, siue galli cantus: quartum, conticinium, quod & galli conticeferent, & homines etiam tum quiescerent: quintum, diluculum, cum incipit dignosci dies: sextum, manè, cum est dies clarus. Dicitur autem manè est, aut quod ab inferioribus locis, id est, à manibus exordium lucis emergeret, aut ab omine boni nominis, quod Lanuini mane pro bono dixerint. Varro ait, Manè dictum à manando, quod tum manaret dies ab Oriente: septimum, tempus aut meridianum: octauum meridies, quæ ipsa est medij diei pars. Sunt qui meridiem dictum putent, quod merus sit dies: id est, purus. Nam meridiès est purior diei pars, quia Sol in medio celo rutilat, & omnem orbem pari illustrat claritate: nonum, tempus pomeridianum: decimum, Solis occasus, siue suprema tempestas, hoc est, nouissimum diei tempus: vndecimum, vespera, quæ à stella, quæ Græcis *σέπρος* dicitur, nomen habet, quod tum appareat: duodecimum, crepusculum, sic fortasse appellatum, quod res incertæ creperæ dicuntur: idque tempus noctis sit, an diei, incertum est: decimum tertium, prima fax, quod lumina tum accendebantur. Liuius primas tenebras appellat. Horatius lib. 2. epist. prima lumina: decimum quartum, concubia nox, cum itum est cubitum: decimum quintum, intempesta nox: id est, multa nox, quia nihil agi est intempestiuum. Alius: Intempestiuum est, inquit, cum tempus agendi est nullum, quod alij concubium appellauerunt, quod ferè omnes tunc cubarent. Alij ab eo quod siletur, silentium noctis dixerunt: decimum sextum, inclinatio, ad mediam noctem. Hæ partes breuiter hoc typo comprehenduntur.

DIES ciuilis continet	Lucem, cuius partes sunt:	Manè.	D
		Ad Meridiem.	
		Meridies.	
Diluculum.	Crepusculum.	De Meridie, siue tempus occiduum.	D
		Solis occasus, siue suprema tempestas.	
Tenebras, seu noctem, cuius partes sunt:	Vesper.	Prima fax.	E
		Concubium.	
		Nox intempesta.	
		Ad mediam noctem.	
		Media nox.	
		De media nocte, vel media noctis inclinatio.	
Gallicinium.	E		
Conticinium.			

Cæterum non omnes dies vnus generis erant, sed quædam earum discrimina & diuersitates. Numa enim, cum annum in duodecim menses distribuisset, eundem etiam in certa dierum genera diuisit, ita, vt quidam dies essent Festi, alij Profesti, alij Intercisi. Festi dicebantur, qui Diis dicati erant: Profesti, qui hominibus ad administrandam rem priuatam, publicamque concessi erant: sic dicti, vt Festus ait, quod procul sint à religione numinis diuini. Intercisi erant Deorum, hominumque communes, quibusdam enim illorum horis fas erat, quibusdam nos fas erat ius dicere. Nam cum hostia cædebat, fari nefas erat: inter cæsa & porrecta, fari licebat: rursus cum adolebatur, non licebat. Ideoque Intercisi, vel quomodo veteres pronunciabant, & quomodo etiam in Calendario notantur, Endotercisi vocabantur, aut quod intercedere fas, aut quod intercisum esset nefas. Festi porro dies, inquit Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. diuiduntur in sacrificia, epulas, ludos, ferias. Sic & Profesti in fastos, Comitiales, Comperendinos, Statos & Præliares. Sacra celebrata est vel cum sacrificia Diis offeruntur: vel cum dies diuinis epulationibus celebrantur: vel cum ludi in honorem aguntur Deorum: vel cum ferie aguntur.

Feriarum autem alie sunt publicæ, alie priuatæ. Publicarum porro genera sunt quatuor: aut enim stativæ sunt, aut conceptivæ, aut imperatiuæ, aut nundinæ. Et stativæ quidem ferie sunt vniuersi populi communes, certis & constitutis diebus, ac mensibus, & in fastis statis obseruationibus annotatæ, in quibus præcipue seruantur Agonalia, Carmentalia, Lupercalia. Conceptivæ sunt, quæ quotannis à Magistratibus, vel Sacerdotibus concipiuntur in dies vel certos, vel etiam incertos: vt sunt Latina, Paganalia, Sementina, Compitalia. Imperatiuæ sunt, quas Consules, vel Prætores pro arbitrio potestatis indicant. Nundinæ sunt paganorum: id est, rusticorum, quibus conueniunt negotiis propriis, vel mercibus prouisi.

Priuatæ autem ferie sunt vel propriæ familiarum, vt Claudia familiarum, aut Æmilia, aut Iulia, aut cornelia, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebrationis obseruat, de quibus

Abus loquantur duodecim tabulæ: Sacra priuata perpetua manent: vel sunt singulorum, ut natalium fulgurumque susceptiones, aut funerum, atque expiationum. Festus: Priuatæ ferie vocantur sacrorum propriorum, & velut dies natales operationis, denecales. Apud veteres quoque quicunque nominasset, vt ait Macrobius, Semonam, Sciam, Segetiam, Tutilinam, ferias obseruabat. Item Flaminiæ, quoties tonitrua audisset, feriata erat, donec Deos placasset.

Cæterum ad ferias publicas quod attinet, indicebantur illæ, & proclamabantur singulis mensibus à Rege sacrorum, & à Prætoribus. Ab hoc quidem vacationis à forensibus negociis: ab illo autem rem sacrorum ritè peragendorum gratia. De Rege sacrificulo testis est Varro libro quinto de Lingua Latina: Rex cum ferias mensuras Nonis Februariis edicit, hunc diem februatum appellat. Et paulò post: Harum rerum vestigia apparent in sacris Nonalibus in arce: quod tunc ferias primas mensuras, quæ futuræ sint eo mense, Rex prædicit. Ex quibus verbis satis perspicuum est, Regem sacrificulum singulorum mensium ferias proclamasse. Videlicet (vt Arnobius aduersus gentes libro secundo scribit) in hunc modum: Lauatio Deum matris est hodie: Iouis epulum cras est: Æsculapij geritur, celebraturque vindemia: Lectisternium Cereris erit Idibus proximis: Telluris natalis est, &c. Prætores autem etiam ferias, quæ Compitalia dicebantur, more maiorum, verbis olim solennibus conceperunt, Agellius libro 10. capite 24. & Macrobius libro 1. Saturnaliorum, capite 4. auctores sunt.

Postquam enim modò die quinti, modò die quinto veteres dixisse docuissent, ad demonstrandam hanc veterum consuetudinem conferre plurimum, addiderunt hæc solennia verba, quibus more maiorum Compitalia Prætor concipere solet: Die Noni post Kalendas Ianuarias Quiritibus Compitalia erunt. Nec quidem Compitalitas duntaxat, sed etiam ferias omnes conceptiuas, & imperatiuas indicere Prætores consueuissent, ex eodem Macrobio & Suetonio probari potest. Macrobij verba supra sunt recitata. Suetonius in Claudio scribit: Obseruauitque sedulo, vt quoties terra in Vrbe mouisset, ferias aduocata concione Prætor in Vrbe indiceret. Vide hæc de re plura apud Iacobum & zuardum lib. 5. Reriarum, cap. 19.

Quid porro feriis fieri deberet, docet Cicero libro 2. de legibus, his verbis: Feriis iurgiam amouent: eaque in familiis operibus patris habent. Itaque vt ita cadat in annis anfractibus, descriptum esto: certasque baccas sacerdotes publicè libant. hoc certis sacrificiis ac diebus. Itemque alios ad dies vbertatem lactis, foetusque seruant: idque ne committi possit, ad eam rem ratione cursus annuos Sacerdotes finiunt. quæque cuique diuo decoræ gratæque sint hostiæ, prouident. Et paulò post hanc legem explicans, hæc dicit: Feriarum, festorumque dierum ratio in liberis quietem habet, iurgiorumque in seruis operum, & laborum: quia compositio anni conferre debet & ad perfectionem operum rusticorum, & ad remissionem animorum: per quod tempus, vt sacrificiorum libamenta seruentur, foetusque pecorum, quæ dicta in lege sunt: diligenter habenda ratio intercalandi est, &c. Hæc Cicero.

De feriis etiam hoc notandum est, quod Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimo sexto habet: Sacerdotes, inquit, affirmabant, ferias pollui, quoties iis indicitis, conceptisque opus aliquod fieret. Præterea non licebat Sacrorum Regem, & Flamines videre feriis opus fieri. Atque ideò per Præconem denunciabant, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens multabatur. Præter multam etiam affirmabant eum, qui talibus diebus imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere: prudentem expiare non posse Scæuola Pontifex assenerat. Sed Varro negat eum pollui, qui opus vel ad eos vel ad eos pertinens, sacrorumue causa fecisset, vel aliquid ad vrgentem vitæ utilitatem respiciens actitasset. Scæuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, id quod prætermisum noceret: quapropter si bos in specus decidisset: eumque paterfamilias, adhibitis operis liberasset, non est visus ferias polluisse: nec ille qui trabem tecti fractam faciendo ab imminente vindicauit ruina.

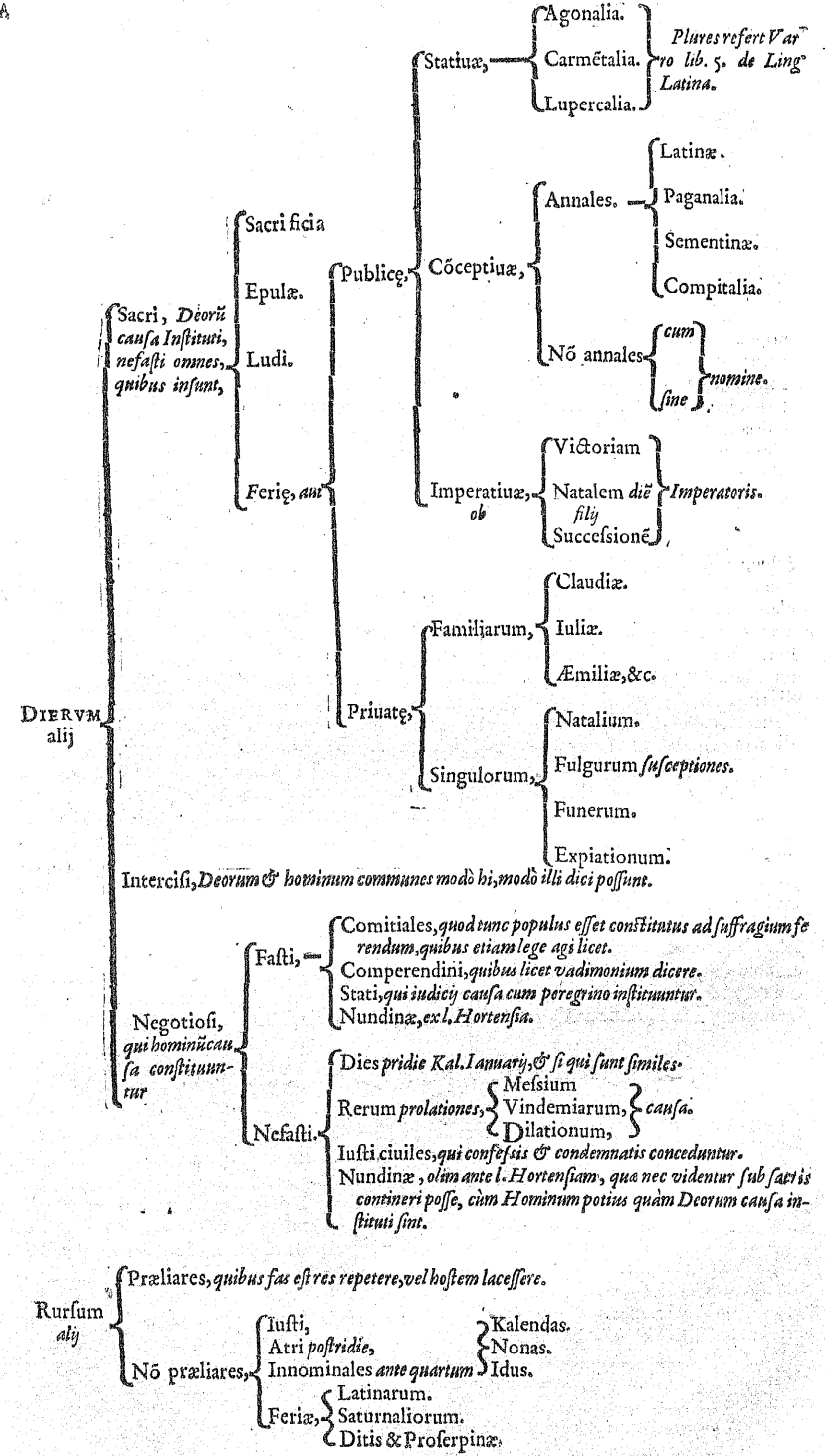
Ad profestos dies venio, quorum alij fuerunt Fasti, alij Comitiales, alij Comperendini, alij Stati, Fasti sunt, quibus licet fari Prætori tria verba solennia, DO, DICO, ADDICO: quibus Contrarij sunt Nefasti. His enim non licebat Prætori tria illa verba solennia fari. Comitiales, quibus cum populo agi licet. Comperendini, quibus iudicium licet dicere. Stati, qui iudicij causa cum peregrino instituuntur. Et quidem Fasti dies qui propriè sic appellantur, in Calendario notati omnes sunt littera F. ac sunt numero xxxix. Non tamen his solum, verum etiam aliis diebus Prætori tria illa solennia verba dicere licebat: Comitiales scilicet, & illis qui dicuntur Nefasti primo. Eam ob causam Paulus Manutius tria Fastorum dierum genera facit. Primum genus eorum, de quibus iam diximus, quibus fari semper & licebat, & solebat: atque hi propriè erant Fasti, & toti: propriè est, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interueniret, nunquam Prætor ius non dicebat: toti, quod fari horis omnibus licebat. Alterum genus eorum, qui & ipsi propriè fasti erant, sed non toti: hoc est, quibus quidem fari licebat, sed non omnibus horis: quales sunt, qui in Calendario notantur litteris his: EN: NP: E, P: Q. REX. C: Q. ST. D. quæ notæ sic explicantur: EN. Endotercisos, vel intercisos denotat, de quibus supra. NP. Nefastos primo: id est, quibus quidem horis matutinis ius dicere non licebat, post meridianis autem licebat. His contrarij erant F. P. id est, Fasti primo. Iis enim antemeridianis horis iustitium erat, post meridiem verò fari licebat. Q. REX. C. significat, Quando Rex comitiauit. Q. ST. D. Quando stercus defertur, de quibus suo loco plura. Hi autem erant omnes Lxv. Tertium genus Co-

nitiales fuere, qui casu tantum, non utem proprie Fasti erant. Quia, cum Comitia non haberentur, tunc dari solum Prætor solebat: Hi modò toti erant Fasti, cum nulla scilicet Comitia haberentur: modò ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minimè per totum diem. Atque hi numero erant cxxciv. qui reliquis duobus generibus additi, cxxcvii. numerum efficiunt. Reliqui, præter hos omnes, erant Nefasti, hoc est, non licebat iis Prætori tria solennia verba dari: Causas tamen agere, concionem habere, & legem promulgare licebat. Porro quòd ad rem militarem attinet, ibi etiam non erant vnus generis dies omnes. Alij enim erant Præliares: alij non præliares. Iustos enim à Præliaribus Macrobius segregat. Præliares erant, quibus fas erat res repetere, vel hostem lacessere. Iusti erant continui triginta dies, quibus exercitui imperato, vexillum rufi coloris in arce positum erat. Non præliares erant, quibus res repetere, aut hostem lacessere non licebat, quales erant dies Iusti, item atri, vt postridie Kalendas Nonas, & Idus. Inominales, vt ante quartum Kalendas, Nonas, & Idus, & Feriæ Latinarum, Saturnaliorum, Ditis, ac Proserpinæ.

De diebus atris Verrius Flaccus libro quarto, de Verborum significatione apud Agellium libro quinto, capite decimo septimo, cur ij, qui sunt postridie Kalendas, Nonas, Idus, quos vulgus imperitè Nefastos dicat, ita sint appellati, & habiti, his verbis docet: Vrbe, inquit, à Gallis Senonibus recuperata, Lucius Atilius in Senatu verba fecit. Quintum Sulpitium Tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postridie Idus fecisse. Tum exercitum populi Romani occisione occisum, & post diem tertium eius dici Vrbcem, præter Capitolium, captam esse. Compluresque alij Senatores recordari sese dixerunt, quoties belli gerendi gratia res diuina postridie Kalendas, Nonas, Idus, à Magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio Reipublicæ malè gestum esse. Tum Senatus eam rem ad Pontifices reiecit, vt ipsi, quod videretur, statuerent. Pontifices decreuerunt nullum iis diebus sacrificium rectè futurum. Ante diem quoque quartum Kalendas, vel Nonas, vel Idus tanquam Inominalem diem plerique vitant. Eius obseruationis an religio vlla sit tradita, quæri solet. Nihil super ea re scriptum inuenimus, nisi quod Claudius Annalium quinto, cladem illam pugne Cannensis vastissimam, factam dicit ante diem quartum Nonas Sextileis. Hactenus Agellius. Idem habet Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimo sexto. De atris diebus etiam multa Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima quinta. De feriis Latinarum, Saturnaliorum, Ditis ac Proserpinæ ita Macrobius: Nam cum Latiar, hoc est, Latinarum solenne concipitur, item diebus Saturnaliorum: sed & cum mundus patet, nefas est prælium sumere. Quare nec Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter Romanum populum, Latinisque firmatæ sunt, inchoari bellum decebat: nec Saturni festo, qui sine vllò tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo, quod sacrum Diti patri, & Proserpinæ dicatum est, meliusque occlusa Plutonis fauce, eundem ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit: Mundus cum patet, Deorum tristium atque inferum quasi ianua patet, propterea non modò prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, vxorem liberum quærendorum causa ducere religiosum est, &c. Verum tamen hi dies obseruabantur in inferendo bello, non in excipiendo. Tum enim omnes præliares erant. Atque hæc in genere de dierum discrimine dicta sint, quæ omnia hoc typo comprehenduntur.

DIERVVM

A

INGVLVS menses Romani ex ordinatione Romuli distribuerunt in partes tres, in Kalendas, Nonas, & Idus. Kalendas dixerunt primum cuiuscunque mensis diem, à Græco verbo *καλάω*: id est, voco: quo etiam prisca Latini frequenter vsi sunt. Cur autem primum singulorum mensium diem Kalendas vocitarent, causa hæc fuit: Priscis temporibus, antequam Fasti à Cn. Flauio Scriba inuis patribus in omnium notitiam proderentur, Pōtifici minori hæc prouincia delegabatur, vt noua Lunæ primum obseruaret, aspectum, visamque Regi sacrificulo nuntiaret: atque tum sacrificio à Rege & minore Pontifice celebrato, idem Pontifex Kalata: id est, vocata in Capitolium plebe, iuxta Curiam Calabram, quæ casa Romuli proxima erat, quot numero dies à Kalendis ad Nonas superessent, pronuntiabat: & quintanas quidem, quinquies dicto verbo *καλάω*, septimanas repetito septies prædicebat. Et hunc diem, qui ex his diebus, qui calarentur, primus esset, placuit Kalendas vocari. Ideo autem minor Pontifex numerum dierum, qui ad nonas superessent, calando prodebat, quod post nouam lunam oportebat Nonarū die populares qui in agris essent, confluere in Urbem, accepturos causas feriarum à rege sacrorum, sciturōsque, quid esset eo mensis faciendum. Hæc Macrobius. cum quo facit etiam pro Iunone, Ianā legi, quo nomine Luna sit appellata à veteribus: item pro vocabulo Nouella in vetustioribus excusis, quod etiam Turnebus indicat, legi Couella, quod ipse deducit à Couum, quomodo veteres cœlū appellarūt, ita vt sit Iuno, vel Iana Couella: Iuno, vel Iana cœlestis. Sed hæc *ἐπιπέφυγε*. Venio ad Nonas quas quidē sic dictas putat, quasi nouæ obseruationis inritū, q̄ in eas concurreret principū Lunæ, vel q̄ ab eo die semper ad Idus nouē dies putarentur. His diebus populus ex agris in Urbem conueniebat in arce, ibique Rex sacrorum prædicebat primas (vel priuas, vt Iosepho Scaligero placet: id est, singulas) ferias menstruas, qua de re paulō antè diximus. Porro quidā menses habebat quatuor Nonas, quidā sex, inde vsq; à Romulo primo rege. Is enim cū ita menses distribuisset, vt alij essent dierum triginta vnus, alij vndetriginta: tum, vt ex die Nonarum, Idus nono die esset, & inter Idus ac sequentes Kalendas sedecim dies intercederent, in mensibus illis, qui triginta vnum dies habebant, inter Kalendas & Nonas interiecit duos illos, quibus mensibus augebatur, dies: inde fiebat, vt alius mensis quatuor, alius sex Nonas haberet, quod etiam Cæsar, cum annū aliter ordinaret, obseruauit, ne statā sacra, quæ à Priscis instituta fuerant, transferrentur. Restant Idus, quæ in quouis mense sunt octo: dictæ Idus, vocabulo *Ἰδύσκει*, apud quos idem dies Itis vocabatur, quod significat Iouis fiduciam. Cū enim Iuppiter sit auctor lucis, vnde etiam Lucetius & Diespi ter dicitur: huius autem diei lux non cum Solis occasu finiatur, sed splendorem diei & noctis cōtinuet, Luna illustrante, quod semper in plenilunio: id est, medio mense fieri soleat, ideo iure Iouis fiduciam vocari eum putant. Alij volunt, Idus dictas quasi vidus, à vidēdo, vel *ἰδύσκει*: id est, videre, quòd eo die plenam speciem Lunæ demonstrat. Alij ab oue iduli, quæ Idibus omnibus immolatur. Alij putant Hetruscā vocem esse, apud quos iduare erat diuidere: ideoque hunc diem Idus dictam, quòd mensem diuidat, quia plerumque in medium mensem incidunt. Ab Idibus dies reliqui omnes referuntur ad Kalendas sequentis mensis. Dies postridie Kalendarum, Nonarum & Iduum atros vel infaustos & religiosos: hoc est, tristi omine infames, impeditōsque esse, in quibus & res diuinas facere, & rem quampiam nouam exordiri non liceat, iam antè montimus. Sed tempus est, vt iam ordine de singulis mensibus, & diebus in iis festis agamus.

De mense Ianuario, & diebus in eo festis CAP. V.

IXIMVS suprā, Romulum annum suum decem tantū fecisse mēsum, quorum primus fuerit Martius. Is verò Numa Pompilius duos alios adiecit, vt duodecim menses essent, Ianuarium scilicet & Februarium. Primum mensem appellauit Ianuarium, à Iano, de quo alibi diximus: quod sicut Ianus Deus est bifrons, & præterita, & futura videt: ita etiam hic mensis respiciat & finem transacti anni, & principium futuri.

Cur ab hoc mense annum inceperint Romani, Plutarchus docet has causas afferens: vel quòd Numa Pompilius, pacis studiosus, & ciues à re bellica ad agriculturam transferre cupiens, Ianuario principem locum assignauerit, Ianoque magnos honores detulerit, vt qui ciuili vitæ, & terræ colendæ, quàm belli fuisse studiosior, cum Romulus homo bellicosus, & Martii filius Martium cæteris præposuisset: vel quòd Numa ad naturæ potius ordinem respiciens, cum post brumam Sol progrediendi sine facto, conuertatur, & ad nos cursum reflectat, ac quasi de nouo cursum suum incipiat, optimum iudicauerit, idem anni, quod Solis, esse principium: cui sententiæ etiam Ouidius accedit, ita canens:

*Bruma noui prima est, veterisque nouissima Solis,
Principium capiti Phœbus & annus idem*

Porro

A Porro hic mensis in Iunonis tutela erat, quod cum ex aliis, tum ex Calendario veteri rustico manifestum est: atque ex constitutione Numæ Pompilij xxix. dies habuit, ex ordinatione autē C. Iulij Cæsaris xxxi. Videamus igitur, qui dies in eo fuerint festi, idque præcunte nobis Calendario Romano, & Ouidio in Fastis.

DE MENSIS IANVARIII DIEBUS

Festis. Sic habet Calendarium:

A. K. IAN. F

Id est, Kalendæ Ianuarij Fastus. Priores literæ, A, B, C, D, E, F, G, H, quarum serie totum continetur Calendarium, dies nundinarum demonstrant.

B Kalendæ omnes in Iunonis tutela erant, teste Ouidio in 1. Fastorum:

Vendicat Ansonias Iunonis cura Kalendas, &c.

Ianuarij autem Kalendæ præter cæteras maximè celebres erant, propter anni initium.

Primum his Kalendis omne genus operis in sua quique arte inchoabant, instaurabantque, vt scilicet, cum omnia principis inesse soleat, si prima anni die industrij, & solertes essent, de totius anni diligentia & solertia augurarentur. Ita Ouidius:

*Postea mirabar cur non sine luctibus esset**Totus ab auspicio ne foret annus iners.**Prima dies: Causam percipe, Ianus ait.**Quisque suas artes ob idem debet agendo,**Tempora commisit nascemia rebus ageatis,**Nec plus quam solitum testificatur opus.*

Hoc eodem die, qui designati Consules erant, Consulatum inibant, & comitati frequenti populo ascendebant in Capitolium, & Ioui Optimo Maximo iniuges iuuenecos macerabant, multaque odorem facientia in templis, & pro foribus templi cremabantur. Quod obseruatum fuit ab anno verbis *Idci*, quo Q. Fuluius Nobilior, & T. Annius Lufcus Consules fuerūt. Ab eo enim anno regulariter hic dies solemnis Consulatu inuendo fuit. Testatur id præter veterum historiarum innumerōs locos, Ouidius his versibus:

*Cernis odoratis vt luceat ignibus æther,**Et populus festo concolor ipse suo est.**Et sonet accensis spica celsis a focis.**Iamq; noui præeunt fasces, noua purpura fulget.**Flamma niuore suo templorum verberat aurū,**Et noua conspicuum pondra sentit elur.**Et tremulum summa spargi in ade iubat.**Collarude operum præbent ferenda iuueni,**Vestibus int' ædis Tarpeias itur in arces,**Quos aluit campis herba phalisca suis.*

D Kalendas Ianuarij, amici latis precationibus faustum sibi inuicem ominabantur, teste præter Plinium & alios, Ouidio:

*At cur lata tuis dicuntur verba Kalendis?**Et damus alternis, accipimusq; preces.*

Item munera sibi inuicem mittebant boni omnis causa, videlicet caricas, corioides, & mella, vt dulces dies anni à dulcibus rebus auspicerentur: & stipem, id est, nummum signatum, quæ omnia simul strenas appellabantur: cuius rei origo ad ipsum T. Tatium Regē à Symmacho refertur, quod is strenas à luco Streniæ Deæ acceperit, significans strenuis viris istas deberi. Strenā, inquit Festus, vocamus, quæ datur die religioso, omnis boni gratia, à numero, quo significatur alterum, tertiumque venturum similis commodi, veluti trenam, præposita S litera, vt in loco, & lire solebant antiqui, Constituta autem per Cn. Octauium Augustum Monarchia, hic mos inoleuit, vt equites ac reliquus populus ipsis etiam Imperatoribus strenam Kalendis Ianuarij conferrent: qua de re sæpè loquitur Suetonius.

Hoc itò die erat festū Iani, cui sacra fiebant ex libro, quod ab eo Ianual antiqui dicebat: auctor Festus. Item ex mola, quæ farina horna & sale miscebatur: quin etiam thure & mero, Ouidius:

Iane tibi primum thura, merumque fero.

Erat etiam festum dedicationis templorum Aesculapij, & Iouis in Insula Tyberina, quod Ouidius ex ipsis Fastis se didicisse, scribit his versibus:

*Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis,**Insula diuidua quam premit amnis aqua.**Sacrare Patres hæc duo templa die.**Iuppiter in parte est, cepit locus vnus vtrumque,**Accepit Phæbo, nymphæque Coronide natum.**Iunctaque sunt magno templa nepotis auo.*

Plurimum autem celebritatis Kalendis Ianuariis festo duorum templorum dedicatione accessit. Cum Seruius auctor sit, nihil apud Romanos tam solemnè fuisse, quàm diem cōsecrationis, siue dedicationis. Cæterum Aesculapio de capra res diuina imprimis fiebat, quoniam capra nunquam sine febre esse dicitur, sed & gallus: quidam etiam gallinas scribunt ei oblatas fuisse, & hoc qui dem rostro nigro, nigrisque pedibus, & digitis imparibus. Si enim luteo essent rostro, vel pedibus, impuræ dicebantur ab Aruspiciis. De Iouis sacris dicemus postea.

Sequitur in Calendario.

B. F.

G Secundus Ianuarij dies, qui quartus Nonarum: vel postridie Kalendas Latine dicitur, Fastus erat. Idem etiam erat alter, vt paulò ante docuimus.

C. C.

Tertius Ianuarij dies, Latine tertius Nonarum, & erat Comitialis.

n

D. C.

Quartus Ianuarij dies, pridie Nonas. Hic etiam Comitialis erat.

E. NON. F.

Quintus Ianuarij dies, Nonæ Ianuarij erant, dies Fastus. De Nonis diximus ante. Hæ in nullius Dei tutela erant. Ouidius: *Nonarum tutela Dea caret.*

F. F.

Sextus, postridiè Nonas Ianuarij, vel octauus Iduum, & erat Fastus, item ater.

G. C.

Septimus dies, latinè septimus Iduum, Comitialis.

H. C.

Octauus, sextus Iduum, Comitialis.

A. AGON.

Nonus dies Latinè dicitur quintus Iduum. Hoc die celebrabantur AGONIA, SIVE AGONALIA, de quibus Varro lib. 5. de lingua Latina: Dies Agonales, per quos Rex in regia arietem immolat, dicti ab agone, eo quod interrogatur à principe civitatis, & princeps gregis immolat. Festus: Agonium dies appellabatur, quo Rex hostiâ immolabat. Hostiam enim antiqui agoniâ vocabant. Agoniâ etiâ putabant Deum dici præsentē rebus agēdis, cuius festa Agonalia dicebatur. Siue, quia agones dicebatur mōtes, Agonia sacrificia, quæ fiebant in monte. Hinc Romæ mons Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonenfis. Ouidius li. 1. Fastorum quinq; rationes huius vocabuli affert, quarum Prima cum Varronis sententia cōuenit, videlicet dicta Agonalia, quod minister sacrorum siue victimarius cultrum manu tenens, atque hostiam feriturus rogare soleret, agōneid est, feriōne, nec nisi iussus hostiam percuteret: quem morem etiâ Seneca lib. 3. Partitionum explicat. Altera est, quod Agonalia nomen habeant, ab agendo, quod pecudes non sponte ad sacrificium veniant, sed agantur, vnde etiâ hostia, agonia dicitur. Tertia, quod ab agnis quasi Agnalia nomen habeant: quamuis Rex sacrorum Arietem immolaret. Quarta, quod sic appellentur, à metu hostiarum, quæ viso cultro, quo erant feriendæ, in aqua, siue in mola, vbi tingebantur, trepidabant. Nam *ἀγών* trepidationem significat. Vltima, quod Agonalia nomen habeant à Ludis Græcorū, qui Agones dicebantur, cui sententiæ ipse accedit. Versus Ouidij sūt.

Quatuor adde dies, ductis ex ordine Nonis, Pars putat hoc festum præcis Agnaliam dictum, Tantis Agonalibus luce piandus erit. Vna sit vis proprio litera dempta loco.
 1. Ratio. Nominis esse potest succinctus causa minister, 4. Ans, quia præcios in aqua timet hostia cultros, D
Hostia cœlibus quo feriente cadit. A pecoris lux est ipsa notata metu.
Qui calido strictos incturnis sanguine cultros 5. Fas etiam fieri solitis ætate priorum
Semper agane rogat, nec nisi iussus agit. N omnia de ludis Græca tulisse diem.
 2. Pars quia non veniat pecudes, sed agantur ab æstu Et prius antiquus dicebat Agonia sermo,
Nomen Agonalem credit habere diem. Veraque iudicio est ultima causa meo.

Agnalibus autem Rex sacrorum arietem immolabat, Ouidio teste:

*Vtique ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum
 Numina lanigera coninge debet onis.*

B. EN.

Decimus Ianuarij dies, quartus Iduum, Endotercifus, siue Intercifus erat: de quo nomine supra diximus.

C. CAR. NP.

Vndecimo die, tertio Iduum, Carmentalia celebrantur. Et hic dies erat Nefastus primo, quod quomodo sit intelligendum, paullo antè docuimus.

CARMENTALIA, inquit Varro nominantur, quod sacra tium, & feriæ Carmentis. Ouidius, hoc die ferias esse Carmentæ multis versibus docet, quem vide. Fuit autem Carmenta Euandri mater mulier vatidica, quæ post obitum in Diarum numerum relata est, conditaque ei ara sub Capitolio ad portam Carmentalem, de qua libro Secundo diximus. Ad hanc igitur arâ sacra ei hoc die facta sunt. Ouidius:

Proxima prospiciet Titono aurora relicto, Arcadiæ sacrum Pontificale Deæ. Possidet hunc Iani sic Dea mense diem.
 Eodem etiam die ædes Iturnæ dicata est in campo Martio, de qua nos supra. Ouidius:
*Te quoque lux eadem Turni soror ade recepit,
 Hic ubi virginea campus obitur aqua.*

D. C.

Duodecimus dies Ianuarij, pridie Idus, Comitialis.

E. ID. NP.

Decimus tertius, Eidus. Nefastus primò, Idus omnes Ioui sacræ erant, idè quæ ipsi ouis mactabatur, quæ ob hoc dicebatur Idulis. Ouidius.

Idibus alba Ioui, grandior agna cadit.

Festus: Idulis ouis dicebatur, quæ omnibus Idibus Ioui mactabatur. Macrobius etiam lib. 1. Saturnaliorū cap. 15. Sunt qui existimēt, Idus ab oue Iduli dictas, quam hoc nomine vocat Thufci & omnibus Idibus ouis immolatur à Flamine. Idibus autem Ianuarij veruicem Ioui mactatum & im-

A & immolatum esse Ouidius tradit inquit:

Idibus in magni castus Iouis ade Sacerdos

Semmaris fluminis visceratibus onis.

Hoc eodem die Ouidius Imperator Augustus dictus, & Proincia in formam redacta. Ouidius. Plutarchus auctor est, hoc die tibicines habitu muliebri urbem lustrasse, quod alij ad Idus Ianij referunt, vbi & nos de eo ritu dicemus.

F. EN.

Decimus quartus dies, qui est xix. Kalendarum Februarij, Endotercifus. In Calendario additur, quod sit e: Senatusconsulto vitiosus.

G. CAR.

Decimus quintus, qui dicitur xix. Kalend. Februarij.

B

CARMENTALIA.

CARMENTALIA hoc die referbantur, vel iterabantur, de quibus non omnes idem sentiūt. Alij enim à Carmenta, quemadmodum priora illa, alij à duabus Carmentis, Porrima scilicet & Postueria, hæc Carmentalia dicta esse autumat. Quæ causa hæc feriæ instituta, & à matribus familiaribus obseruatae sint. Plutarchus docet in *Questiōib. Romanis*, questione 56. Memoria, inquit, proditum, matres, cum vsu vehiculorum, quib. iumcta trahendis iungerentur, Senatus ipsis interdidisset, inter se conspirasse, neq; vterū gerere se, neq; parere velle, ac viros hac ratione vlcisci idq; fecerunt, donec mutata sententia vsus vehiculorū cōcessus fuit. Exinde cū parerent, fecerunt, & liberorū copia clara, templū Carmetæ posuerunt, eiq; sacra fecerunt. Eadē etiâ Qui habet, & addit piaculū fuisse Scortea, hoc est, sua morte perempta in his sacris attulisse. Versus sunt hi:

Respiciet Tivan aetas v: Tertius Idus, Binaq. nunc pariter Tegeæ sacra parenti, Pro pueris fieri, virgibusq. iubent.
Fient Parthæia sacra relata Deæ.
Nam prius Ausonias matres carpeta vehebat, Scortea non illi fas est inferre sacello,
Hæc quoq. ab Euandri dicta parente reor. Ne violent pueros examinata focos.
Mox honor eripitur, maivonaq. destinat omnis, Si quis amas veteres ritus assiste precanti,
Ingratos nulla prole novare viros. Nomina percipies non tibi not a prius.
Nunc daret part usitū temerari a ceco. Porrima placatur, Postuertaq. siue sorores,
Visceribus crescens excutiebat onus. Sine fuga Comites Menali diua tua.
Corripuisse Patres ausus imminua nuptias, Altera quod porro fuerat, cecidisse putatur,
Ius tamen ereptum restituisse ferunt. Altera, venturum postmodo quicquid erat.

D

Hactenus Ouidius. De Porrima, quæ ab aliis Profâ, siue potius Profâ dicitur, & Postueria, diximus alibi.

Post Carmentalia secunda nulla amplius Ianuarij mensis feriæ in Calendario annotatæ sunt, sed dies omnes, vsq; ad iv. Kalendas Februarij, Comitiales fuisse dicuntur. Cum autem in Ouidio adhuc aliquot celebratum mentio fiat, nolimus eas hoc loco silentio præterire.

Die igitur proximè Carmentalia sequenti, qui est xv. Kalend. Februarij, festum erat dedicationis templi Concordiæ, quod à Camillo positum est, de quo templo nos supra ex Plutarcho quædam in medium attulimus. Ouidius:

Candida te niseo posuit lux proxima templo, Furius antiquus populi superator Hetrusci,
Qua feri sublimis alta Moneta gradus. Venerat, & voti soluerat ante fidem.
Nunc bene prospicies etiam Concordia turbam, Causa quod à paribus sumptis socesserat armis
Nunc te sacra ta consiliuere manus. Vulgus, & ipsa suas Roma timebat opes.

Subiungit Ouidius, & illud Cōcordiæ templū à Liuia cōstructū, dedicatū hoc die esse, de quo nos supra, cū de Diis ageremus. Concordiæ sacrificium Seneca in *Medea* his versibus explicat:

Martis sanguineas quæ cohibet manus, Et cornu retinet diuine copiam,
Quæ dat belligeris fœdera agentibus. Donetur tenera mitior honesta:
 Die xxiv. qui est ix. Kalend. Februarij Sementinæ feriæ celebrabantur. Hæ tamen non statim, verum conceptiue erant, vti antè ex Macrobio audiuimus. Ita etiam Ouidius:
 F *Terquater euolui signantes tempora Fastos, State coronati plenum ad præsepe iuueni,*
Nec Sementina est vlla reperta dies. Cum tepido vestrum vere redibit opus.
Tū mibi (sensit enim) lux hæc indicitur, inquit, Rusticus emeritum palo suspendit aratum,
Musis, quid à Fastis non stana sacra petis? Omne reformidat frigore vulnus humus.
Vtq. dies incerta sacris, sic tempore certo Villice dare quiem terra, semente peracta,
Seminibus iactis est tibi fœtus ager: Da requiem terram qui coluere viris.

Varro lib. 5. de lingua Latina: Sementinæ feriæ dies is, qui à Pontificibus dictus: appellatus à Semente, quod sationis causa suscepta. Festus: Sementinæ feriæ fuerunt institutæ, quasi ex iis fruges grandescere possint. His feriis sacra in æde Telluris, Cereri & Telluri fiebant. Varro li. 1. de re rustica cap. 2. Orationem ad Terram & Cererem pro felici frugum prouentu habet Ouidius, quam etiam leges.

Die xxvii. qui est vi. Kal. Februarij, festum dedicationis templi Castoris & Pollucis, de quo ita Ouidius:

*At qua venturas precedit sexa Kalendas,
Hec sunt Ledæis templa dicata Deis.*

Die xxx. qui est III. Calendarum Februarii, festum Pacis erat, de quo item Ovidius:

*Ipsam nos carmen deduxit Pacis ad aras,
Hec erit à mîsis sine secunda dies, & c. & post: Vtq. domus, qua perstat, eam cum pace peremet,
Thoræ Sacerdotes Pacalibus addite flammis,*

Haftenus de mense Ianuario. Lilius Gregorius Gyrardus in suo Calendario Romano xxix. Ianuarij diē assignat Equiriis, idq; auctoritate veteris Calendarij, vt ipse ait: de quib. nos postea

Hoc itē mense sacrum Diis Penatibus factum, clarum est ex Calendario veteri rustico, ab Huberto Goltzio edito, cum quo etiam istud Calendarium, quod Georgius Fabricius 2. Antiquitatum libro inferuit, conuenit.

De Februarii, & diebus in eo Festis. CAP. VI.

Hic mensis à Numa additus est, cum à Romulo fuisset præteritus. Nomen habet à Februo Deo lustrationū, cui à Numa erat dicatus: Lustrari autē eo mense ciuitatē necesse erat, quo statuit, vt iusta Diis manibus soluerentur. Macrob. lib. 1. Saturnaliorū ca. 13. Festus: Februarius mensis dicitur, quod tum, id est, extremo mense anni populus februa retur, id est, lustraretur, ac purgaretur: vel à Iunone februa, quam alij februalem, Romani februlim vocāt: quod ipsi eo mense sacra fiebāt, eūsque sacra erāt Lupercalia, quo die mulieres februebantur à Lupercis amiculo Iunonis, id est, pelle caprina, quam ob causam is quoq; dies februatū appellabatur. Quæcunq; deniq; purgamenti causa in quibuscq; sacrificiis adhibentur, februa appellantur. Id verò quod purgatur, dicitur februatū. Haftenus Festus, à quo nō dissentiunt Cenforinus, Plutarchus, & Ovidius, quorum hic etiam docet, apud Priscos hunc mensem fuisse anni vltimum, & præcessisse Ianuariū: à Decēuitis autem legum scribendarum primum institutum, vt post mensem Ianuariū collocaretur. Versus eius sunt hi:

*Sed tamen (antiqui ne nescius ordinis erres) Primum enim Iani mensis, quia ianua prima est,
Primum ut est, Iani mensis & ante fuit. Qui sacer est imis manibus imus erat.
Qui sequitur I anm, veteris fuit vltimus anni, Postmodo creduntur spatia distantia longo,
In quoq; sacrorum Termin e finis eras. Tempora bis quinim continuasse viri.*

Dies habuit hic mensis ab vltima Numæ cōsultatione viginti octo, quod Numa eō fecisse Macrobius docet, quod cum in honorem impari numeri, tam in anno, quam in mensibus singulis impari numerum esse voluerit, huic tamen mensi parem numerum dierum numerum tribuerit, vt vniuersa putatio totius anni impar fieret, quod alio qui factum non fuisset, si etiam huic mēsi impari dierum numerū assignasset. Vel etiam ob hanc causam fecit, quod Deo infero, cui hic mēsis facer erat, diminutio & par numerus cōueniret. Quare etiā Iulius Cæsar cū annū aliter ordinaret & aliquot diebus adiectis auget, nullū huic mēsi diē addidit, ne Deo infero religio mutaret.

Hic item mensis intercalationi destinatus erat, qua de re initio huius libri satis multa diximus, fuitque in tutela Neptuni.

DE DIEBUS MENSIS FEBRUARII FESTIS.

In Calendario illo Romano, quod supra posuimus, à Calendis huius mensis ad Idus vsq; dies omnes Nefasti esse scribuntur, nec vllum notatur festum. In Ouidio tamen aliquorum fit mentio, de quibus pauca hic dicemus.

Ita Calendarium habet.

H. K. FEB. N. Hoc est, Calendæ Februarij, Nefastus dies.

Calendæ Februarij, sicut & Ianuarij, & sequentium mensium omnium in tutela Iunonis erāt, quod in Ianuario diximus, nec amplius repetemus.

Calendis Februarij festū erat dedicationis templi Iunonis Sospitæ, de quo ita canit Ovidius:

*Principio mensis Phrygia contermina mari,
Sospita delubris dicitur aueta nouis.*

De hoc templo diximus libro secundo.

Erat hoc die festum luci Asyli. Ovidius:

*Tunc quoq; vicini lucus celebratur Asyli,
Qua petiti equoreas aduena Tybris aquas.*

De luco Asyli Lilius, Dionysius, & alii multa habent.

Eodem die etiam rem diuinam faciebant in æde Vestæ, & æde Iouis Tonantis: atque in Capitolio mactabant Ioui bidentem, Ovidius:

*Ad penetrale Numæ, Capitolinumq; Tonantem,
Inque Iouis summi caditur arce bidentem.*

Die Februarii V. in quem Nonæ incidebant, Cn. Octavius Augustus Pater Patriæ dicitur, qua de re Syetonijs, Dio, & alii multi loquuntur. Ovidius:

*Dum canimus sacras alterno pectine nonas,
Maximus his fastis accumulatur honos, & c. & post:*

A Sancte Pater patrie, tibi plebs, tibi Curia nomē Res tamen ante dedit, serò quoq; vera tulisti
Hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomē eques. Nomina, iam pridem tu pater orbis eras.

Idibus rursus Iouis Idulis mactabatur, vt in Ianuario notauimus. Februarij Idibus etiā Fau ni feræ erant de quibus Ovidius:

*Idibus agrestis fumant altaria Fauni,
Hic vbi discretas Insula rumpit aquas.*

Idem dies ater siue religiosus erat ob cædem Fabiorum, de qua omnes propè historiæ Romanæ, & Ouidius loquuntur.

F. LUPER. NP. Hoc est, LUPERCALIA. Nefastus primò.

Die xv. Februarij, qui Latine dicitur xv. Kalend. Martij, Lupercalia celebrabantur.

B LUPERCALIA, inquit Varro, dicta, quòd in Lupercali Luperci sacra faciunt. Rex cum ferias mensuales Nonis Februariis edicit, hunc diem Februatum appellat. Februum Sabini purgamentum, & id in Sacris nostris verbū. Nam & Lupercalia Februatio, vt in antiquitatū libris demonstrat, & c. Hæc vt scribunt Dionysius, Lilius, Plutarchus, & multi alij, ab Eūandro ex Arcadia in Italiam translata sunt, alij ab ipso Romulo & Remo instituta esse volunt. Et huius posterioris qui sunt sententiæ non omnes vnam eorum institutorum causam afferunt. Quidam enim in memoriam nutritorum à Lupa Romuli & Remi: quidam propter factā sibi à Numitore auo, potestatem condendē vrbis in monte Palatino, vbi seruati fuerāt, instituta & celebrata primum à Romulo & Remo tradunt. Hanc causam Valerius Maximus libro 2. explicat: illā Plutarchus à Buta quodam afferri dicit. Valerii Maximi verba primum adscribam. Lupercalium, inquit, mos à Romulo & Remo, inchoatus est, tunc, cum læticia exulantes, quod his auus Numitor, rex Albanorum, eo loco, vbi educati erant, vrbem condere permisit sub monte Palatino, hortatu Fau stuli educatoris sui, quem Euander Argiæ consecrauerat: factō sacrificio, castisq; capris, epularum hilaritate, ac vino largiore prouecti, diuisa pastorali turba, cincti pellibus immolatarū hostiarum, iocantes obuios petierunt: cuius hilaritatis memoria annuo circui feriarum repetitur. Haftenus Valerius. Plutarchus autem de Lupercalibus, eorum institutione, & ceremoniis in Romulo ita scribit: Lupercalia si ad tempus respiciatur, lustrationis causa instituta videri possunt. Fiunt enim diebus nefastis mensis Februarij, qui ab expiationibus nomen habet, atque illa

D dies antiquitatis Februata nuncupabatur. Lupercalia Græcis Lycea vocantur, cuius nominis ratione videntur esse peruetusta, & ab Arcadibus, qui cum Euandro fuerant, deducta: possunt tamen etiam à lupa, quæ iis Lycæna est, dicta videri, cum Luperci cursum suū ab eo loco, quo Romulus expositus fertur, ordiantur. Sed quæ aguntur Lupercalibus, eorum causa cōiecto difficilior est. Mactant enim capras: tum duo nobiles adulescentes adducuntur ad eos, quorum alij frontem gladio cruentato contingunt, alij confestim detergent lana lacte madefacta: adulescentulis istis interim dum detergentur, ridendum est. Deinde caprarum pellibus in scuticas dissectis, subligaculis præcincti, cætera nudi, discurrent, ac obuium quemq; iis scuticas cadunt. Mulieres autem iuniores istus illos nequaquam fugiunt, credentes eos ad pariendi facilitatē & conceptum conducere. Id quoq; peculiare festi huius est, quòd canis à Lupercis immolatur. Porrò

E Butas quidem Elegiacis versibus causas Romanarum rerum fabulosas perscripsit. Is tradit Romulum cum suis victo Amulio, læticia exultantes ad eum locum accurrisse, vbi infanti ipsi lupa vbera præbuisset: itaque & ad imitationem huius cursus Lupercalia agi, & currere nobiles, ac

Percussere oblatos: velut ense cucurrit ab Alba

Armatus quondam Romulus, atq; Remus.

Quod autem gladius cruentatus fronti eorum adhibetur, id esse cædis ac periculi signū: sicut deteritio quæ fit lacte, nutritionem indicat. At C. Acilius narrat, pecudes Romuli ante urbem conditam amissas fuisse: eum itaque cum suis Fauno votis factis, ad eas quærendas nudos excurrisse, ne sudore molestantur: ideòq; Lupercos etiam nudos currere. Quod ad canem attinet, si quidem id sacrum lustrationis causa peragitur, haud abs re expiationis causa immolari dicemus: nā in id genus sacrificiis Græci catulos adhibent varièq; vtuntur iis, quos à catulis periscylasimos nominant. Quod si instituta sunt Lupercalia ad agēdas lupæ gratias, pro nutrito & seruato Romulo: haud absurdè canis mactatur, animal lupis inimicum: nisi potius ideò plectitur, quòd Lupercis circumcurrentibus interturbet. Hæc Plutarchus. De Lupercalibus, præter eos quos dixi, Ovidius multa habet, quæ legere potes. & Iohannes Goropius Becanus lib. 4. Originū, quæ inscripsit Cronia, vbi omnium rituum in his sacris obseruatorum causas diligenter inquirat, & explicat.

H. QUIR. NP. Hoc est: QUIRINALIA. Nefastus primò.

Die Februarij xvii. qui Latine, xiii. Kalend. Martij dicitur, Quirinalia erant.

F QUIRINALIA inquit Varro, à Quirino, quòd ei Deo feræ, & eorum hominū qui fornacalibus suis nō fuerūt feriatū. Quirinalia igitur Quirino, id est, Romulo celebrabatur, de cuius vrbis aetate supra libro secundo, & de eius Flamini, qui Quirinalis dicebatur, libro tertio diximus. Ovidius: Proxima lux vacua est, at tertia dicta Quirino, Qui tenet hoc nomen Romulus ante fuit.

Eodem die etiam feræ Stultorum erant, vnde & Quirinalia feræ stultorum dicebantur, ob hanc causam, quòd, cum quisq; in sua curia Fornacalibus, quæ indictiæ feræ erant, feriretur,

m 3.

& sacra faceret: stulta populi pars, quæ sua Curia esset, ignorans, rem diuinam Fornacalibus A
omissam, Quirinalibus sciebat. It. Festus, quemadmodum restituit Iosephus Scaliger cū antea
hæc essent corruptissima: Quirinalia mense Februario dies, quo Quirini sunt sacra. Idem stul-
torum ferie appellatur, quod quidam, qui suorum Fornacalium sacra Romæ ignorauerant, eo
potissimum rem diuinam faciunt. Idem vel potius Paulus Diaconus paullo inferius: Stultorū
ferie appellabatur Quirinalia, quod eo die sacrificabant ij, qui solemnī die, aut non potuerunt
rem diuinam facere, aut ignorauerunt.

Fornacalia autem, (nam ea hoc die à Curione Maximo indicebantur,) festa erant, non stata
illa quidē, sed indiciua, quæ fiebant Deæ Fornaci. Festus: Fornacalia ferie instituta sunt farris
torrendi gratia, quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Idem: Fornaca-
lia sacra erant, cum far in fornaculis torrebant. Plinius lib. 18. ca. 2. auctor est, à Numa Fornacalia
esse instituta. Sic enim scribit: Numa instituit Deos fruge colere, & mola falsa supplicare, atque
(vt auctor est Hemina) far torrere, quoniā tostum cibo salubrius esset. Id vno modo confectū, B
statuendo, non esse purum ad rem diuinam nisi tostum Is & Fornacalia instituit farris torrendi
ferias, & æquē religiofas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maximē nouerant. De Fornacalibus, & feriis stultorum. Ouidius lib. 2. Fastorum:

*Fasta Dea est Fornax: lati fornace coloni
Orant, vt fruges temperet illa suas.
Curio legitimis tunc Fornacalia verbis
Maximus indicit, nec sacra stata facit.*

*Inq. foro multa circumpendente tabella,
Signatur certa Curia quæq. nota.
Stultaque pars populi, quæ sit sua Curia, nescit:
Sed facit extrema sacræ relicta die.*

D. FERALIA. Hoc est: Feralia Fastus.
Die XXI. qui est IX. Kalend. Martij erant Feralia, quæ tamen ab Ouidio ad XIII. Kalend. Mar- C
tij, hoc est, XVII. Februarij diem referuntur.

FERALIA inquit Varro, ab inferis & ferendo, quod ferunt tūm epulas ad sepulchrum, qui-
bus ius ibi parentare. Festus: Feralia Diis manibus sacrata festa à ferendis epulis, vel à feriendis
pecudibus appellata. Hæc Macrobius libro primo Saturnaliorum cap. 13. à Numa Pompilio in-
stituta scribit. Ouidius ab Aenea eorum originem deducit, cuius versus, quia notatu digni sunt,
& multa de ritibus Feraliorum habent, huc referam. Sic autem scribit:

*Est honor & tumulis animas placare paternas,
Paruaq. inextruclis munera ferre pyras.
Parua petunt manes pietas pro diuine grata est
Munere, non auidos Styx habet ima Deos.
Tegula porrectis satis est velata coronis,
Et sparſe fruges, paruaq. mica salis.
Inq. mero mollita Ceres, violaq. soluta:
Hæc habet, media testa relicta via.
Nec maiora veto, sed & his placabilis umbra est:
Adde preces postis & sua verba facis.
Hunc morem Aeneas pietatis idoneus auctor
Attulit in terras iuste Latine tuas.*

*Ille patris genio solemnia dona ferebat:
Hinc populi ritus edidicere pios.
At quondam, dum longa gerunt pugnacib. armis
Bella, parentales deseruere dies.
Non impune fuit: Nam dicitur omine ab isto
Roma suburbanis incaluisse rogis.
Vix equidem credo, bustis exiisse feruntur,
Et tacitè questu tempore noctis aui.
Pérq. vias orbis, latoſq. vlulasse per agros
De formæ animas, vulgus inane ferunt.
Postea præteritiis tumulis redaduntur honores,
Prodigiisq. venit, funeribusq. modus.*

Hoc eodem die religiosum esse nubere, aut Diis superis sacra facere, docet idem, cū ita pergit:

*Dum tamen hæc fiunt, vidue cessate puella,
Exoptat puros pinea tæda dies.
Nec tibi, quæ cupide maturna videre matris,
Comat virgineas hasta recurua comas.
Conde tuas Hymeneæ faces, & ab ignibus atris
Aufer. habent alias mæsta sepulchra faces.
Dij quoq. templorum foribus calentur opertis,
Ipsis Ferialibus etiam Deæ Mutæ sacrificium fieri, Ouidius docet, quod erat sacrum quoddā
magicum ad compescendas detrahentiū linguas: Cuius rationem Ouid. his versibus explicat:*

*Ecce anus in mediis residens annoſa puellis,
Sacra facit Tacita, nec tamen ipsa tacet.
Et digitis tria thura tribus sub limine ponit,
Qua breuis oculium mus sibi fecit iter.
Tum cantata tenet cum plumbo licia fusco,
Et septem nigras versat in ore fabas.*

*Quodq. pice astrinxit, quod acu traiecit abena,
Obsutum menta torret in igne caput.
Vina quoq. instillat: vini quodcumq. relictum est,
Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa bibit.
Hostiles linguas, inimicæq. vinximus ora,
Dicit discedens, ebrīaq. exit anus, &c.*

Quorum versuum enarrationem petes ab Antonio Fancti, Paulo Marſo, & aliis, qui hos Ouidii
libros suis Commentariis illustrarunt.

Proximo à Ferialibus die Charistia ab amicis celebrari, Ouidius scribit his versibus:
*Proxima cognati dixerunt Charistia cari,
Et venit ad sacros turba propinqua deos, & qui sequuntur.*

Meminit etiam eorum mense Februario Kalendarium Rusticum. De Charistiis Valerius Ma- G
ximus, libro secundo capite primo. Conuiuium etiam, inquit, solemne maiores instituerunt,
idque Charistia appellauerunt, cui præter cognatos & affines nemo interponebatur: vt si qua
inter

A inter necessarios querela esset orta, apud sacra mensa, & inter hilaritatem animorum, fautori-
bus Concordiæ adhibitis, tolleretur. Hæc tenus Valerius. Sic & Ouidius:

*Diis generis date thura boni, Concordia feruntur
Illa præcipue mihi adesse die.
Et libate dapes, vt grati pignus amoris,
Nurtiat intinctos missa patella cibos.*

*Iam tibi suadebit placidos nos humida somnos,
Larga precaturi sumite vina manu.
Et benenos, bene tu patriæ Pater optime Casar,
Dicite suffuso per sacra verba mero.*

Reuertamur ad Kalendarium nostrum, in quo die Februarij XXI. sic scriptum extat.
F. DER. NP. Id est, Terminalia. Nefasti primò.

TERMINALIA, inquit Varro, quod is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mē-
B sis fuit Februarius, & cum intercalatur, inferiores quinq. dies duodecimo demūtur mense. Fe-
stus: Termino sacrificabāt, quod in eius tutela fines agrorum esse putabant: denique Numa Pō-
pilius statuit eum, qui terminum exarasset, & ipsum, & boues sacros esse. Terminalia Numa
Rex instituit, quemadmodum Dionysius, Plutarchus, Plinius & alij docent. Dionysius libro 2.
cum multa de Terminis Deis verba fecisset, tandem ita concludit: Nam Deos putat Terminos,
eisque sacra faciunt, non hostias cedentes, quod nefas sit cruciari hos lapides, sed liba Cerealia,
frugumque offerentes primitias. Plutarchus causam inquirens, Cur Termino quem Deum cen-
ferent, & sacris terminalibus honorarent, nullum animal immolaretur, ita tandem respondet:
At, quia Romulus terminos agro populi nullos posuit, vt liceret progredi, aliisque ademptum
adiicere suo, & putare omnem ditionem ad se pertinere, quā (vt Laco ille dicebat) hasta assequi
posset: Numa autem Pompilius, homo iustus, ciuilis ac Philosophus. limitibus suum agrum à
vicino distinxit, itaque Terminus nuncupans, inspectorem atque custodem amicitie & pacis,
existinauit sanguinis purum, nulla inquinatum cade debere seruari. De sacris etiam Termin-
alibus ad hunc modum Ouidius.

*Nox ubi transierit solito celebratur honore.
Separat indicio qui Deus arua suo.
Terminæ suæ lapis sine es defossus in agro,
Stipes ab antiquis tu quoque nomen habes.
Te duo diuersa Domini de parte coronant,
Binaque certa tibi, binaque dona ferunt.*

*Tunc sicco primas irratat cortice flammæ.
Stat puer, & manibus lara canistra tenet.
Inde vbi res fruges medios immisit in ignes,
Porrigit incisos filia parua fanos.
Vina tenent alij, libantur singula flammis,
Spectant & linguis candida turba fauet.
Spargitur & caso communis terminus agno,
Nec queritur lactens cum sibi porca datur.
Commemunt, celebrantque dapes vicinia supplex,
Et cantant laudes Termine sancte tuas.*

Sequitur in Kalendario:
G. REGIE. N. Hoc est: REGIVM. Nefastus.
Die Februarij XXIV. qui est VI. Kalend. Martij erat Regifugium.
REGIVM inquit Festus, sacrum dicebant, quo die Rex Tarquinius fugerit à Roma: de
quo ita Ouidius:
*Nunc mihi dicenda est Regis fuga, traxit ab illa,
Sextus ab extremo nomina mense dies.*

Meminit etiam Aufonius in Ecloga de feriis Romanis:
*Nec Regifugium pulsus ex vrbe Tyrannis,
Letum Romanis fas reticere diem.*

Historiam illam de fuga vel exilio Romanorum Regum, Tarquiniolorum scilicet, quia ea vul-
gò notissima est, & plerisque scriptoribus veteribus decantata, hoc loco repetere nolo.
B. EQV. NP. Hoc est: EQVIRIA. Nefastus primò.
Die Februarij XXVII. qui est III. Kalend. Martij Equiria erant.

EQVIRIA, inquit Varro, dicta ab equorum cursu. Eo enim die currunt equi in Campo Mar-
F tio. De iisdem Festus ita scribit: Equiria ludi, quos Romulus Marti instituit per equorum cur-
sum, qui in Campo Martio exercebantur. Meminit eorum & Ouidius:
*Langue duæ restant noctes de mense secundo. Ex vero postremum permansi Equiria nomen,
Marsque citos iunctis curribus virget equos. Quæ Deus in campo perspicit ipse suo.*

Pridie Kalendas Martij, qui est XXI. idem vltimus Februarij, Tarquinius Tyrannos prælio
superatos à Romanis esse, nonnulli tradunt. Meminit eius rei Plutarchus in Poplicola. Tantum
de mense Februario.

De Martio, & diebus in eo Festis. CAP. VII.

ANNVM, vt supra diximus, decem mensium fecit Romulus, quorum primus fuit
Martius, sic dictus vel à Marte, quod is Romuli pater crederetur, vel ab illius gentis
in re militari alacritate. Varro: Martius à Marte dicitur. Macrobius lib. 1. Saturnalio-
rum capi. duodecimo. Romulus primum anni mensē genitori suo dicitur
m 4

Ace principium Romae ducimus anno, Vexata sit patrioque vocat de nomine mensis, A Primus de patrio nomine mensis erit. Dicitur haec pietas grata fuisse Deo.

Festus Martius mensis initium anni fuit & in Latio, & post Romam conditam, eo quod gens erat belliciosissima. Cuius rei testimonium est, quod posteriores menses, qui annum finiunt, a numero appellati, vltimum habent Decembrem. Auctor est Ovidius, Martium mensis nomen etiam ante Romam conditam Italij populos habuisse, licet non omnibus fuerit mensis anni primus. Alij enim tertio, alij quarto, alij quinto, alij sexto, alij decimo loco eum collocarunt. Versus Ovidij sunt:

Quod si forte vacat, peregrinos inspicite fastos, Quintum Laurentes bis quintum Aequicolus acer, Mensis in his etiam nomine Martius erit. A tribus hunc vnum turba forensis habet. Tertius Albanis, quintus fuit ille Phaliscis, Et tibi cum proavis miles Peligne Sabinus. Sextus apud populos Hernica terra tuos. Conuenit huic genti quartus utriusque Deus. Inter Aricinos, Albanaque tempora constat, Romulus hos omnes vix cepit ordine saltem, Paellaque Telegoni membra celsa manu. Sanguinis auctori tempora prima dedit.

Quod autem hic mensis apud veteres Romanos ex prima Romuli constitutione, primus an ni fuerit, & ex his, quae iam addixi, testimonij constat, & Macrobius ac Solinus multis rationibus conuincunt: quales sunt, quod hoc mense & publice & priuatim ad Annam Perennam sacrificia tum iuerint, vt annare, perennareque commode licuerit: quod hoc mense mercedes exoluerint magistris, quas completus annus debere fecisset. Quod Comitum auspici fuerint: Vestigalia locarint: Quod matronae feruis cenas appofuerint, quemadmodum Domini Saturnalibus: Illae, vt principio anni ad promptum obsequium honore feruos inuitarent: hi, quia gratiam perfecti operis exoluerent. Reliquas in Calendis Martiis referemus. Habuit Martius qui in Minerueta tela fuit, ex Romuli, Numae, & C. Iulij Caesaris constitutione dies xxxi.

DE DIEBUS MENSIS MARTII FESTIS.

D.K.MAR.NP. Hoc est, Kalendae Martiae vel Martij, Nefastus primus. Kalendae Martiae, quod is mensis olim anni primus esset, valde celebres fuerunt. His enim quemadmodum Macrobius lib. 1. Saturnaliorum ca. 12. & Solinus Polyhistor ca. 3. & alij scribunt, ignem nouum Vestae aris accendebant, vt incipiente anno, cura deinde seruandi nouati ignis inciperet. Idem Kalendis tam in regia curisque, atque in flaminum domibus, quam in fascibus Consulibus laureas veteres nouis mutabant: de quibus Ouid. lib. 3. Fastor. Non dubites, prime fuerint quin ante Kalendae Martis, ad haec animum signare referre potes. Vesta quoque vt folio niteat velata recenti. Laureae Flaminiibus que toto perstitit anno Cedit ab Iliacis laurea cana focis. Tollitur, & frondes sunt in honore nouae. Adde, quod arcana fieri nouus ignis in adeo Iannuatunc Regis posita vixit arbore Phoebi, Dicitur, & vires flamma refecta capit. Kalendas Martij etiam Matronalia erant, quae a matronis Marti celebrabantur, cuius rei causas Ouidius recenset quinque: quarum prima est, quod mulieres, Sabinae a Romanis raptae, sua intercessione atrox bellum, quod inter maritos & patres atque amicos iam motum erat, sedauerunt: ideoque constitutum, vt quotannis eo die Marti sacrificarent. Altera est, vt fauore Martis eam felicitatem consequerentur in filiis, quam videbatur is Deus Iliacae concessisse, quae a Marte compressa, Romulum summam felicitatis filium peperit. Tertia, quod mense Martio terra fecunda esset, quales matronae fieri cuperent, Quarta, quod Calendis Martiis Iunoni Lucinae templum datum esset in Esquilijis. Quinta, quod Mars Iunonis, quae Coniugij praerant filius diceretur. Versus Ouidij sunt:

Inde diem, primisque meas celebrate Kalendas, Quorum miliriam, vota que partus habet. Oebalides matres, non leue munus habent. 4. Adde, quod excubias ubi Rex Romanus agebat, Qui nunc Exquilias nomina collis habet. Ratio 1. Aut quia comitiis stricis mucronibus auso, Illis a nuribus Iunoni templa Latinis. Fimerant lachrymis Martia bella suis. Haec sunt, si meministi publica facta die. 2. Vel quod erat de me feliciter Iliacae mater, Quid moror? & variis onero tua peccora causis, Ruricolunt matres sacra, diemque meum. Eminent ante oculos, quod petis, ecce, tuos. 3. Quid? quod hies adoperta gelu tunc denique cedit, 5. Mater amat nuptas, matrem me turba frequentat. Et pereunt lapsa sole tepente nives? Haec vos precipue tam pia causa decet. Arboribus redeunt deionse frigore frondes, Ferte Deae flores, gaudet florentibus herbis. Vindaque in tenero palmite gemma tumet. Haec Dea, de tenero cinxerit flore caput. Queque diu latuit, nunc qua se tollat in auras, Dicitur, tu nobis lucem Lucina dedisti. Fertilis occultas inuenit herba vias. Dicite, in voto parturientis ades. Nunc fecundus ager, pecoris nunc hora creandi, Si qua tamen grauida est, resoluta crine precetur, Nunc auis in Ramo testat, larumque parat. Vi soluat partus molliet ipsa suos. Tempora iure coloni latie foecunda parentes, Hoc eodem die Saliorum festum incipiebat, qui ancylia circumferebant, & Mamurium canebant. Sic enim Ouidius:

Quis

A Quis mihi nunc dicet quare caelestia Martis Arma seruant Salij, Mamuriumque canant? Deinde causam huius rei subiiciens, quomodo videlicet Numa Iouem ad se eliceret, colloquium cum eo habuerit, signum Imperij Romani petierit, & quid Iuppiter responderit, ita tandem scribit:

Dum loquitur totum iam Sol emouerat orbem, Consilium multe calliditatis inuit. Et grauis aethereo venit ab axe fragor. Plura inbet fieri simili calata figura, Ter tonuit sine nube Deus, tria fulmina misit, Error vt ante oculos insidiantis eat, Creditur dicenti, mira, sed acta loquar. Mamurium morum, fabrene exaltior aris, A media caelum regione dehiscere cepit, Difficile est vlli dicere clausis opus. Summisere oculos cum Duce turba suo. Cui Numa munificus facti pere premia dixit, Ecce leuis scutum versatum leniter aura, Si mea nota fides, irrita nulla petes, Decidit, a pulo clamor ad astra venit. Iam dederat Salis a saltu nomina dicta, Tollit humo munus, celsa prius ille iuuenca, Armaque, & ad certos verba canenda modos. Que dederat nulli colla premeda iugo, Cum sic Mamurium: merces tibi gloria deur, Idque ancyle vocat, quod ab omni parte recisum est. Nominaque extremo carmine nostra sonet. Quaeque notes oculis, angulus omnis abest. Inde sacerdotes operi praemissa vetusto Tu. c. minor imperij sortem consistere in illo, Praemia persolunt, Mamuriumque vocant. Idem etiam Ouidius docet, his diebus, quibus circumferentur ancylia priusquam condita rursum esset, omnino sum esse nubere, neque etiam licere Flaminiam Dialem sese peccere, atque ornare. Haec enim sunt ipsius verba:

Nubere si qua voles, quamuis properabis ambo, Conditum cum fuerint, aptius amen erit. Differ, habent parne commoda magna mora. His etiam conium capitis discincta Dialis Arma mouent pugnam, pugna est aliena maris, Lucibus, impexas debet habere comas.

De hoc Saliorum festo, & saltatione, ac circumfatione ancyliorum, Plutarchus in Numa ubi de Saliorum institutione & nomine agit, ad hunc modum scribit: Salij nominantur, non (vt fabulantur nonnulli) a Salio quodam Samothrace, aut Mantinensi, qui saltationem armatam docuerit: sed ab ipsius potius chorea, quae saltibus constat, quam per urbem circumuehentes ducunt, cum mense Martio peltas gestant, puniceas tunicas induti, mitrisque latis aereis cincti, & galeas. Areas ferentes, pugionibusque arma pulsantes. Reliqua tripudij pars pedum officio contabatur. Mouebantur enim eleganter, eeleriter, atque conferunt orbem implicantes, euoluentisque multumque in eo roboris & agilitatis ostendentes. Et paulo post: At Mamurio mercedis nomine datum aiunt, vt eum Salij inter Pyrrhicam saltationem cantarent, alij Veturium Mamurium eum, qui caneretur, fuisse tradunt: alij veterem memoriam. Haec Plutarchus: secutus opinor, Varronem qui libro 5. de lingua Latina ait, Salios cum cantant Mamurium Veturium significare veterem moriam. Festus breuiter huius moris rationem indicat his verbis: Mamurij Veturij nomen frequenter in cantibus Romani frequentabat, hac de causa. Numa P. pilio regnante a caelo cecidisse fertur ancyle, id est, scutum breue: quod ideo sic est appellatum, quia ex vitroque latere erat recisum vt summum, infimumque eius latus medio pateret, vnaque edita vox, omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu in ea mansisset. Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne inter nos caeleste posset, probatum opus est, maxime Mamurij: qui praemij loco petiit, vt suum nomen inter carmina Salij canerent. Haec Festus. Historiam de ancylis habent scriptores rerum Romanarum plerique, qui sunt consulendi. De Saltatione Saliorum Dionysius etiam Halicarnassus quaedam habet, cuius pauca verba adscribam: Gesticulantur, inquit, Salij militariter ad tibiam modulos, nunc simul, nunc per vices: interim canentes Paena quendam Patrium. Saltationem autem armatam, quae collis ad scuta gladiis crebros ciet strepitus. Si quid credendum est antiquis scriptoribus, primi Curetes inuentam tradiderunt posteris, &c. Haec tamen ille. Sed de veterum saltationibus alibi dicemus prolixius.

F VI. Die Martij, qui est Prudie Non. Sacrum Vestae erat. Eodem die C. Octavius Augustus Imperator Pontificatum maximum inierat, quod & in veteri Calendario notatum est his verbis. Hoc die CAESAR PONTIF. MAXIM. EST FACT. De vtroque Ouidius:

Sextus ubi terra cliuisum scandet Olympum Caesaris innumeris, quos maluit ipse mereri, Phoebus, & alatis aethera carpit equis: Accessit titulis Pontificalis honor. Quisquis aedes, castraque colis penetrat aha Veste, Ignibus aeternis aeterna numina praesunt Gratae, Iliacis thuraque ponet focis. Caesaris imperij pignora iuncta vides, &c.

De Vestae sacris Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro quinto capite duodecimo. Vestae si quando Vestales virgines sacra libarent, vel rem diuinam facerent, eo cultu, ornatuque, vt erant, & vittatae peragebant. Album tamen praeterea vestimentum, quod suffibulum vocabatur, oblongum, & praetextum, & quadrangulum in capite sumebant, fibulaeque subnectebant: tum casta mola, & sale tuso in ollam fictilem misso, mox in aquam iniecto, sacra faciebant: calcibusque fictilibus, quas culillos dicebant, Vestae & Diis libabant. Haec ille.

In veteribus etiam nummis sacra Vestæ expressa videntur. cuiusmodi duas ex Guillelmi Braconii antiquitatibus hic subiecti.

Nonis Martij, qui est dies eius septimus. Veiovis templū consecratum est ad duos lucos Apyli de quo ita Ouidius:

Vna noia est Martis nonis, sacra quod illis,
Templa putare lucos Veiovis ante duos. De Veiove supra diximus.
Pridie Id. Martij, qui est dies eius mensis xiv. Equiria altera erant. Sic. n. Calendarium habet A. E. Q. N. P. Id est, E. Q. V. I. R. I. A. Nefastus primò. DE E. Q. V. I. R. I. S. paullo ante diximus, Ouidius:

Sex ubi sustuleris, totidem quoque deseret, ortus,
Purpuream rapido quis velut axe diem:
Alteram gramineo spectabis Equiria campo.
Significat Ouidius, Equiria hæc in cæpo Martio iuxta Tyberim fuisse celebrata, nisi Tyberis inundasset. Tum enim in montem Cælium translata, unde in eo monte locus dictus Cæpus Martialis in quo Equiria solebant fieri, si quando aque Tyberis Cæpum Martium occupassent. Festus Idibus Martij Annæ Perennæ festum erat, in quo largioribus poculis indulgebatur, & pro Cytorum numero annos mutuo precabantur, de quo festo ita scribit Ouidius:

Idibus est Annæ festum geniale Perennæ,
Non procul a ripis aduena Tyberis tuis.
Plebs venit, ac virides passim disticta per herbas
Potat, & accumbit cum pave quisque sua.
Sub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt,
Sunt quibus è ramis frondea facta casa est.
Pars ibi pro rigidis calamos statuere columinis,
Desuper extensas imponere togas.
Sole tamen, vinoque calent, annosque precantur,
Quot sumunt Cyathos, ad numerumq. bibunt.
Pompa senem potum pota traherebat annus.

Causas cur Annæ festum tanta læticia fuerit celebratum, Ouidius duas refert, quarum vna est quod ij, qui Annam Perennam apud Æneam exultantem, & post vxoris eius Lavinie insidias fugientem quæsiuerant, respõso accepto, esse eam Nymphã Numici annis, totū illū diē in agris lætis conuiuio celebrarint. Altera, quod Anna anus quædam Bouillis oriunda, plebi seditiosa in monte sacrum digressa, & penuria laboranti, quodidie liba attulerit & diuiserit, in cuius rei memoriã plebeij pace cū Patricijs facta, hoc festum solene instituerint. De priori causã ita scribit Ouid.

Sidonis interea magno clamore per agros
Quæriunt, apparent signa notæque pedum.
Ventum erat ad ripas, inerant vestigia ripis.
Sustinuit tacitas conscius amnis aquas.
Ipsa loqui visa est: Placidi sub Nympha Numici,
Annæ perenne latens, Anna perenna vocor.
Proximis erratis læti vespuntur in agris,
Et celebrant largo, læque diemque mero.

Alteram causam his explicat versibus:

Hæc quoque, quam referã nostras peruenit ad aures
Fama, nec à veri dissidet illa fide.

Idem etiam subiicit hoc die festo puellas, iocosa quædam & obscena carmina cantare consueuisse, eam ob causam, quod Anna inter Diuos relata, & à Marte precibus sollicitata, vt Mineruæ cuius amore tenebatur, nuptias sibi conciliaret eum deluserit: affirmans se inflexisse Mineruæ animum, eamque paratam esse ad coniugium in cuius tamen locum ipsamet flameo tanquam noua nupta velata ad Martem deducta, & dolus detectus sit, quã narratione Ouid. his versibus, cõcludit.

Ludis

A Ludis amatores charæ noua nupta Mineruæ,
Nec res hæc Veneri gratior ulla fuit.
Inde ioci veteres, obscenæque dicta feruntur.
Et tuuat hæc magno verba d. disse Deo.

Idem dies dictus est Parricidium, quod C. Iulius Cæsar dictator à Cõiuratis in Senatu, collecto in curia Pompeij, xxxiii. vulneribus cõfossus est, de qua re Suetonius in Cæsar, cap. penult. Florus Epitoma Liuiana lib. iiii. Plutarchus, Ouidius, Dio, & alij multi. Est & hoc nõ abs re meminisse, P. Corneliū Dolabellam Cõsulem, vt est apud Appianum lib. 2. de bellis ciuilibus, legem tulisse, vt hic dies, quo C. Iulius Cæsar interfectus esset, in posterum natalis vrbs haberet, quasi scilicet hæc Iulij Cæsaris nec libertas Reipublicæ restituta esset.

xvi. Calend. Aprilis, qui est dies Martij xvi. Liberalia erant. sic in Calendario notata. D. L. I. B. N. P. Hoc est, Liberalia, Nefastus primò.

B LIBERALIA inquit Festus, Liberi festa, quæ apud Græcos dicuntur δωρεια Varro li. 5. de lingua Latina: Liberalia dicta, quod per totum oppidum eo die sedent Sacerdotes Liberi, hedera coronata anus cum libeis & foculo pro emptore sacrificantes. In libris Saliorum, quorum cognomen Agonensum forsitan hic dies ideo appellatur potius Agonia. Quem locum explicans Adrianus Turnebus vir eruditissimus in iis Commẽtariis Varronianis, quos post obitum ipsius hæredes in lucem deierunt, ait: sedere hic significare feriari, & per foculum ignitabulum intelligi, parumque focum, quo vsi veteres fuerint, cum rem diuinam extra tẽpla in locis nõ sacris, aut in quibus ara non erat, facerent. Vnde Cicero pro Domo: C. Attinius bona Q. Metelli consecrauit, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine, Hæc ille. Quod Varro dicit, in libris Saliorum hunc diem Agonia appellari, idem confirmat etiam Masurius, qui libro 2. Fastorum, vt C est apud Macrobiū lib. 1. Saturnaliorum, ca. 4. liberalium, diem à Pontificibus Agonium Martiale appellari scribit. Rituum qui Liberalibus obseruabantur, causas diligenter explicat Ouidius multis versibus, quos legere potes, nos aliquos tantum adducemus: Sic igitur scribit:

Carminis huius opus causas exponere, quare
Vilis anus populos ad sua liba vocet.
Ante tuos ortus aræ sine honore fuerunt
Liber & ingelidis herba reperta focis.
Te memorant Gange, totoque oriente subacta,
Primitias magno seposuisse Ioui.
Cinnamatu primus, captiuæque thura dedisti,
Deque triumphato viscera iusta bone.
Nomina ab auloris dicunt libamina nomen,
Libaque quod sanctis pars datur inde focis.
Liba Deo sunt, succis quia dulcibus idem.
Gaudet, & à Baccho mella reperta ferunt.

Eodem etiam Liberalium die, toga libera adolescentibus pueritiam egressis dabatur, cuius rei causas Ouidius commemorat quatuor, de quibus ipsum audire placet. Sic inquit:

Restat vt inueniam, quare toga libera detur,
Luciferis pueris candidæ Bacche tuis.
1. Causa. Sine quod ipse puer semper, iuuenisq. videris,
Et media est ætas inter vtrumque tibi.
2. Sen quia tu pater es, pateres sua pignora natos
Commendant curæ, numinibusque tuis.
3. Sine quod es liber, vestis quoque libera per te
Sumitur & vitæ liberioris iter.
4. Aut quia cum colerem prisca studiosus agas,
De toga, & aliis vestium generibus dicemus suo loco.

Hoc etiam die & præcedenti ibatur ad Argeos, vt Ouid. docet. Argei loca erant in vrbe, vbi facra fiebant, à Numa consecrata. Liu. lib. 1. Locaque sacris faciendis, quæ Argeos Pontifices vocant, dedicauit: qualia viginti septem per quatuor primas vrbs partes dispersa fuisse, ex Varrone discimus, qui lib. 4. de ling. Lat. scribit: Reliqua vrbs loca olim discreta, vt Argeorū sacra in 7. & 20. partibus vrbs sunt disposita. Horū etiã verborū hunc esse sensum Iosephus Scaliger in Cõiectaneis docet, Argeorū sacra 27. diffusa esse per quatuor illas vrbs partes, siue tribus vrbanas, in quas Vrbs primū distributa fuit: q̄ & ex sequent. pagellis Varronis manifestū sit. Argeos autẽ, inquit Varro, putant dictos à principibus, qui cū Hercule Argiuo venerunt Romam, & in Saturnia subfederunt, & c. Festus: Argei (quãuis in vulgatis sit Argea) loca Romæ appellantur: q̄ in his sepulti esset quidã Argiuorū illustres viri. Apud Agellium lib. 10. ca. 15. Lex de Flamina Diali extat, vt, cū iret ad Argeos, neq. caput comeret, neq. capillū depecteret. De Argeis, quæ effigies scirpeæ erant, & singulis annis per virgines vestales in Tyberim iaciebatur, paulo post dicemus. Xiv. Calend. Aprilis, qui est xix. dies Martij Quinquatria incipiebant, & quinque dies conti-

nuabantur, quorum sic meminit Calendarium.

F. Q. V. I. N. N. Hoc est, Quinquatria Nefastus.
Q. V. I. Q. V. A. T. R. V. S. inquit Varro, hic dies vnus à nominis errore obseruatur, proinde vt sint quinque, dictus ab Tufculaneis. Post diem sextum Eidus similiter vocatur Sexatrus: & post diem 7. Septimatrus: sic hic, quod erat post diem quintum Eidus, Quinquatrus. In quam sententiam

Verrius Flaccus hoc die postea constitutum, vt matronæ Veneri sacrum facerent. Hæc ferè Ma-
crobius. Varro lib.4. de lingua Latina: Secundus mensis Aprilis (vt Fulfius Flaccus scribit & Iu-
nius Gracchus) à Venere dictus, quod ea sit A'ppod'itri cuius nomen ego, antiquè literis quod
nusquam inueni, magis puto dictum, quod ver omnia aperit, Aprilē. De vtraq; vocis huius ety-
mologia etiam Plutarchus in Numa, & Ouid. multa, vt de aliis taceam, meminèrè: posterior tamè
sententia pluribus probatur. Ioannes Goropius Becanus in Croniis opinatur, Aprilē hunc
mensē dictū fuisse à Cymbico Operil, & per Syncopen, Opril, quod inter eos mensis, qui tellu-
rem recludūt, sit excellentissimus. Cæterum hic mensis qui in Veneris tutela fuit, ex ordinatio-
ne Romuli, & Iulij Cæsaris dies habuit x x. ex ordinatione autem Numæ x x. ex quibus, qui
nam festi fuerint, ordine videbimus.

DE DIEBUS MENSIS APRILIS FESTIS.

C.K. A.P.R.N. Kalendæ Aprilis, Nefastus.
Præter alia generalia, singulis Kalendis obseruata, de quibus suprà diximus, Kalendis Aprilis
Veneri sacrum fiebat, cum floribus & myrto, & mulieres fertis myrteis redimitæ lauabantur,
quod etiam Plutarchus docet, cum in Numa scribit, hoc mensē Veneri sacra fieri, & mulieres myr-
to coronatas, Kalendis Aprilis lauare: & Ouidius ita canit:

Rite Deam colitur Latia matrisque, nurisque,
Et vos queis vita, longaque vestis abest.
Aurea marmoreo redimicula demite collo,
Nunc alij flores, nunc noua danada rosa est.
Vos quoque sub viridi myrto iubet illa lauari:
Hoc die thure sacrificium fiebat Fortunæ virili à virginibus: cuius causam recitat Ouidius hæc,
quod virgines viro maturæ in eius templum ducerentur, & ibi depositis vestibus, omnia corpo-
ris vitia detegerent, sperantes fore, vt ea Fortunæ beneficio viros laterent. Versus Ouid. sunt:
Discite nunc quare fortuna thura virili
Deis eo gelida qui locus humet aqua.
Accipit ille locus postquam velamine cunctas,
Placabatur & Venus Verticordia, vt animos ab illicito amore auerteret. Sic enim Ouid. scribit:
Nec pigeat tritum niteo cum lacte papauer
Sumere, & expressis mella liquata fauis.
Cum primum cupido Venus est deducta marito,
Hoc bibi, ex illo tempore nupta fuit.
Illam supplicibus verbis placate, sub illa
De Venere Verticordia suprà plura attulimus.

Pridie Nonas Aprilis, qui est i v. Aprilis, dies erant ludi Matris magnæ Deum, qui dicebantur
Megalesia, siue ludi Megalentes, de quibus ita Ouidius canit:

Ter sine perpetuo caelum versetur in axe,
Ter iungat Titan, serque resoluat equos,
Protinus inflexo Berécynthia tibia cornu
Flabit, & Idaea festa parentis erunt.
Ibunt seminare & inania tympana tudent,
Aeraque tinnitus ære repulsa dabunt.
Ipsa sedens molli comitum ceruice feretur
Vrbis per medias exulata vias.
Scena sonant, ludique vocant spectate Quirites,
Et fora Mare suo litigiosa vacent.
Querere multa libet, sed me sonus æris acuti
Terret, & horrendo Lotus adunca sono.
Da dea, quam scire doctas Cybicia neptes
Vidit, & has cura iussit adesse mee.
Pandite mandati memores Heliconis alumnae,
Gaudeat assiduo cur dea Magna sono.
Sic ego, sic Erato: mensis Cybiercius illi
Cessit, quod teneri nomen amoris habet.

Plura de ludis Megalensib. hoc loco non dicemus, sed referuabimus ad proximè sequentē lib.
cuius priorē partē Ludis propriè cōsecrauimus. De Matre Deum, siue Dea Cybele diximus lib. 2.
II X. Idus, qui est vi. dies Aprilis, dies Consecrationis templi Fortunæ publicæ in Colle Qui-
rinali, de quo Ouidius:

Postera cum caelo moris Pallantis astris
Fulserit, & nineos luna leuarit equos,
DE Fortuna Publica diximus alibi.

VI. Id. Aprilis, qui est dies mensis eius i i x. Ludi erant ob victoriam Cæsaris, quorum item
Ouidius sic meminit:

Qui dicit, quondam, sacrata est colle Quirini
Hac fortuna die publica verus erit.

Ter-

A Tertia lux (memini) ludis erit hac mihi quidam
Speclanti senior, continuusque loco.
V. Id. Aprilis referuntur ab Ouidio, & Lilio Gyraldo Ludi Cereris. In Calendario tantum Lu-
dorum fit mentio, & die proximo sequenti Ludorum in Circo. Pridie autem Idus, Ludorum Ce-
reris. Et ipsis Idibus rursum Ludorum. Sic enim habet:

C.N. LVDI. E.N.
D. N. LVDI. N. F.N. CERERI LVDI.
CIRCO. G.EID. NP. LVDI.

B De his ludis omnibus dicemus libro sequenti.
Ludibus Aprilis Ioui Victori, & Libertati sacra fieri consueuisse, quod eo die templis honorati
essent, Ouidius docet his verbis:

Occupat Aprilis Idus cognomine Victor
Iuppiter, hac illi sunt data templa die.
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Atria libertas cepit habere sua.

XVII. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis xv. Forticitia erant, teste Ouidio, & Calendario quod
sic habet: A.FORD. NP. LVDI. Hoc est, Fordicidia, Nefastus primò, Ludi.

C FORDICIDIA, inquit Varro, à fordeis bubus nomen habent. Bos forda, quæ fert in vètre: quod
ea die publicè immolantur boues pragnantes in curiis complureis. A fordeis cædendis Fordici-
dia dicta. Festus Pompeius: Fordicidiis boues forda, id est, grauidæ immolabantur, dictæ à fœtu.
Idem paulò pòst, eundem diem Fordicidia etiam dici ait, quod Forda sit pragnans. Ouidius tri-
gintra grauidas boues hoc die immolari scribit, pro numero Curiarum in singulis, scilicet singulas:
aliquas etiam in templo Iouis Capitolini. Versus Ouidij sunt:

Tertia post Veneris cum lux surrexerit Idus,
Pomifices fordas sacra lute boue.
Forda ferens Bos est, fecundaque dista ferendo,
Hinc etiam fœtus nomen habere putant.
Nunc grauidæ pecus est, grauida quoque semine terra,
Tiliur plena victima plena datur.

Eodem die Virgo Vestalis maxima cremabat vitulos, quorum cuius seruabatur in templo Ve-
stæ, vt inde suffimen fieret, quo populus Palilibus purgaretur. Cuius moris meminit Ouidius, cū
ita pergit:

Ast vbi visceribus vitulos raphere ministri,
Sed etque fumosis extra dedere focis.
Igne cremat vitulos, que nau maxima virgo est,
Luce Palis populos purget vi ille cinis.

D Cæterum Fordicidiorum sacrum Numam Regem monitu Fauni instituisse, Ouidius multis
veribus docet, quorum hic est sensus: Cùm Numa imperante modò siccitas, modò nimia pluuia
sterilitatem facerent, Consultum à Numa Faunum, quam ratione ista sterilitas auerti, & Dij
placari possent: qui responderit, placandam Deam tellurem esse duabus hostiis, quas tamè vna iu-
uena daret, quod anigma Nympha Ægeria de boue grauida sit interpretata. Sic enim Ouidius
Faunum respondentem inducit:

Morte bouum tibi Rex Tellus placanda duarum,
Dè que sacris animas vna iuuenca duos.
Excitatur terrore quies, Numa visa resoluit,
Et secum ambages, caedæque iussa refert.
Expedi errantem memori gratissima comix,
Et dixit, grauida posceris extra bouis

E Sequenti die, qui est xvi. Aprilis, latine xvi. Kalend. Maij dicitur, Octauius Augustus Impera-
tor salutatus est, testante id ipsum his verbis Ouidio:

Hanc quondam Cybærea diem properantius ire
Iussu, & æthereos precipitauit equos.
Vt titulum Imperij quamprimum luce sequenti
Augusto iuueni prospera signa darent.

XIX. Die Aprilis Equiria erant in Circo maximo de quibus antè diximus: & Vulpes cum sti-
pulis ardentibus in circo mittebantur, qui mōs originem suam habuit ab adolescente quodam fi-
lio cuiusdam rustici Carseolani: qui cum maturis frugibus vulpem laqueis implicitam comprehē-
disset, eam stipula inuoluit, & accesso igni dimisit. Fugiens illa, maturas fruges adussit: quare id sin-
gulis annis repetitum est, vt vulpes Cereri ob adustas fruges pœnas darent. De vtròque & Equi-
riorum & vulpium adurendarum more Ouidius:

F Tertia post Hyadas cum lux erit orta remotas,
Carcere paritos circus habebit equos.
Cur igitur misse, iunclis ardentia tadis
Terga ferant vulpes, causa docenda mihi est.

Et pòst pauca: causam recēdens, quam audierit ab hospite quodam Corseolano, ipsum sic loquē-
tem inducit:

Hoc ait in campo (campumque ostendit) habebat
Rus breue cum duro parca colona viro.
Ille suam peragebat humum, siue visus aratri,
Seu curua falcis, siue bidennis erat.

G Aut virides maluas, aut fungos colligit albos,
Aut humilem grato calfacit igne fœcum.
Et tamen assiduis exercet brachia telis,
Aduersus minas frigoris arma parat.

Filius huius erat primo lasciuus in æuo,
Addideratque annos ad duo lustra duos.
Is capis extremi vulpem in conualle saluti,
Abstulerat multas illa cohortis aues.

Captiuam stipula fœnoque inuoluit, & ignes
Admouit, & arentes effugit illa manus.
Qua fugit, incendit vestras messibus agros,
Dannosis vires ignibus arva dabat.

Facilum abiit, monumenta manent. Nam dicere
Nunc quoque lex vulpem Carseolana vetat. (certa

Vigne lauat pomas genus hoc Cerealis ardet,
Quoque modo segetes perdidit, illa perit.

XIII. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis XIX. CEREALIA erant.

CEREALIA à Cerere dicta sunt, in cuius honorem fiebant. Dicebantur hæc etiam Græca sacra, quod, ut Festus inquit, ex Græcia translata essent, quæ ob inuentionem Proserpinæ matronæ colebant. Quæ sacra, dum non essent matronæ, quæ facerent, propter Cladem Cannensem, & frequentiam lugentium: institutum est, ne amplius centum diebus lugeretur. Hæc Festus, ex quibus constat, à matronis hæc sacra perfecta fuisse, & quidem ritu Græco neque à lugentibus. Quare & Liuius scribit libro 22. post Cannensem cladem luctum adeo totam urbem oppleuisse, ut sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit: quia nec lugentibus id facere fas esset, nec vlla in illa tempestate matrona expers luctus esset. Itaque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut priuata defererentur, Senatusconsulto diebus xxx. luctum esse finitum. Et Festus auctor est, minui luctum, cum in Casto Cereris quis sit, id est, cum quis operetur Cereri, sic enim hoc verbum intelligendum esse, docet Iosephus Scaliger in Coniectaneis ad Varronem, & castigationibus in Festum, quod alio qui multum negotij fecit doctis viris, in primis Iacobo Reuar. lib. 1. Variorum cap. 20. & Theodoro Cantero lib. 2. Variarum lectionum cap. 21. Illud quoque non est omittendum, huic Cereris sacrificio duas porcas, vnam auream, argenteam alteram fuisse adhibitam quod ex Capitone Ateio Sex. Pompeius Festus his verbis docet. Porcam auream, & argenteam dici ait Capito Ateius, quæ etsi numero hostiarum non sint: nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam adhiberi sacrificio Ceriali. De ludis qui Cereri fiebat, dicemus suo loco

XI. Kalend. Maij qui est dies Aprilis xxi. Parilia siue Palilia erant, quorum Kalendarium sic meminit. G. PAR. Np. hoc est: Parilia, quæ eadem Palilia dicebantur, Nefastus primò. Ouidius XII. Kalend. Maij Palilia celebrata scribit. Verum nos Kalendarium sequimur.

PALILIA, inquit Varro, dicta à Pale, quodd & feræ ei Deæ sunt. Festus verò: Palcs dicebatur Dea Pastorum, cuius festa Palilia dicebantur, vel, ut alij volunt, dicta Parilia, quoniam pro partu pecoris eidem sacra fiebant. Cui sententiæ etiam accedit Dionysius, scribens, quod inuente Vere pro partu quadrupedum agricolæ grati, pastoresque sacra faciunt, quodque suo etiam tempore eum diem, si vllum alium Romana ciuitas singulis annis festum celebrat. Vtrum verò iam ante festus fuerit, an verò à Romulo primùm propter vrbis initia consecratus sit, ipse dubitare se ait. Cæterum quibus ceremoniis celebritas huius diei peracta fuerit, multis verbis Ouidius in Fastis docet. Primùm suffimen erat conficiendum, ex viruli fauilla, sanguine equi & fabæ culmine: deinde primo diluculo Pastor lustrabat oues, & ouilia, hac ratione: Inspergebat oues aqua & sulphure, herbæque Sabina, & lauro igne succensis, circum circa ouilia fuffibat, quo suffimeto peccariari, morbos depelli, & tabem putabant. Deinde sacrificabatur Pali Deæ libo ex milio, lacte, & sapa confecto, tum preces ad eam fiebant, sicuti ab Ouidio est annotatum, quid & quomodo ab hac Dea veteres petere sint soliti. Versus Ouidij, quibus & Cerimonias Paliliorum, & preces ad Palem Deam exponit, hi sunt.

l, peie virgine a populus suffimen ab ara,
Vasta dabit, V est e munere purus eris.
Sanguis equi suffimen erit, vtilique fauilla,
Tertia res duræ culmen inane fabæ.
Pastor oues fatuas ad prima crepuscula lustrat.
Vnda prius spargat, virgæq; verrat humum.
Frondebis, & fixis decorentur ouilia ramis,
Et tegat ornatas longa Corona fores.
Cerulei sicut puro de sulfure fumi,
Tactaque fumanti sulfure bales ouis,
Vre mares oleas, eadæque herbæq; Sabinas.
Et creper in medijs lauris adusta focis.
Libaque de milio, milij fscella sequetur,
Rustica præcipuè est hoc dea lecta cibo.
Adde dapes in vramq; suas, Dapibusq; refectis
Syluicolum tepido lacte precare Palem.
Consule, dic, pariter pecori, pecorisque magistris,
Effugiat stabulis noxa repulsa meis.
Sive sacra panis, sedine sub arbore sacra,
Pabulæque è bustis inscia carpsit ouis,
Seu nemus intravit veritum, nostrisue fugata
Sunt oculis Nymphæ, semicapæque Deus.
Sime a sale ramo lucum stoltianit opaco,
Vnde data est agria fscina frondis ouis,

Da veniam culpæ, nec dum de grandinat, obfit.
Agrestis Fauno suppositisse pecus.
Nec noceat turbasse lacus, agnoscite Nymphæ,
Mota quod obscuras vngula fecit aquas.
Tu Dea pro nobis fontes fontanæque placæ.
Numina, tu sparsas per nemus omne Deos.
Nec Dryadas, nec nos uideamus labra Diana,
Nec Faunum, medio cum premit arua die.
Pelle procul morbos, valeant hominésque, gregesque
Et valeant vigiles, provida turba, canes.
Nèue minus multo redigam, quàm manè fuerunt,
Nèue gemam referens, velleræ rapta Lupo.
Absit iniqua fames, herbe, frondisque supersint,
Queque lauent artus, queque bibantur aque.
Vbera plena premam, referat mihi caseus era,
Dèntque viam liquido vimina rara sero.
Sique salax Aries, conceptaque semina coniux
Reddat, & in stabulis multa sit agna meis.
Lanæque proneniat nullas læsura puellas,
Mollis, & ad teneras quamlibet apta manus.
Que precor eueniant, & nos faciamus ad annum
Pastorum domina grandia liba Pali:
His dea placanda est, hæc tu conuersus ad ortus
Dic, quater, & vino perlucere vore manus.

Peractis sacris pastores aqua spargebantur, cœnæ apparabantur, & vesperi sub noctem ignes à rusticis excitabantur ex stipulis, quos ter transiliebant. Sic enim Ouidius:

Dum

A Dum licet apposita veluti craterè camella
Lac nuuim potes, purpureamque saram,
Moxque per ardentis stipule crepitantis acervos
Traicias celerè strentua membra pede.
Et paulò antè: Cerè ego transijij positas ter in ordine flammæ.

Cuius moris causâ Quidius inquirens septem recitat: vel quia edax ignis omnia purget, idè quæ etiam oues: Vel, quia duo hæc, ignis & humor sint causa generationis, & ab his duobus omnia oriuntur: vel quia per ea viuamus, vnde etiam exilibus aqua & igni interdicebatur, in nuptiis autè eadem adhibebatur: vel quia referre voluerint his cerimonis Phaethontis incendium, & Deucalionis cataclysmos: vel quia pastoribus saxa faxis percutientibus, ut ignem elicerent, prima flamma perierit, altera stipulis excepta fuerit: vel, quia flamma dederit Aeneæ innocuum iter: vel, quam rationem ipsemet verisimiliorem esse dicit, quia cõdita Roma, cum pastores iuberentur à Romulo mutaredomus, & suos lares in noua tecta transferre, illi veteribus suis calisignem supposuerint, perq; illas flammæ & pecus & coloni salierint. Versus Ouidij hi sunt:

B Expositus mos est, miris mihi restat origo
Turba facit dubium, ceptaque nostra tenet.
Caus. 1. Omnia purgat edax ignis, vitæque metallis
Excoquit, idcirco cum duce purgat oues.
2. An quia cunctarum contraria semina verum
Sunt duo, discordes, ignis & vnda, Dei.
Iunxerunt elementa pares, aptumque putarunt
Ignibus, & sparsa tingere corpus aqua.
C 3. An quod in his vitæ causa est, hæc perdidit exul
Hæ nona sit coniux, hæc duo magna perunt.
4. Vix equidem credo, sum qui Phaethõta referri
Credant, & nimias Deucalionis aquas.
5. Pars quoque, cum saxis pastores, saxa feribant,
Scintillam subito profusus ferunt.
Prima quidem periit, stipulis excepta secunda est.
Hoc argumentum flamma Palilis habet.
6. An magis hunc morem pietas Aeneia fecit.
Innocuum vitæ cui dedit ignis iter?
7. Hoc tamè est verò propius, cõdita Roma est.
Transferri in suos in noua tecta lares,
Mutantisque domû tectis agrestibus ignem,
Et cessante supposuisse case.
Per flammæ salusse pecus, salusse colonos
Quod sit natali nunc quoque Romæ tuo.

Erat enim hic dies natalis vrbis, cuius meminerunt omnes ij, qui de vrbis primordiis aliquid in literas retulerunt, in primis Plutarchus, Plinius & Solinus: vnde obseruatum, ne hoc die hostia mactaretur: quod videlicet eum diem, qui patriæ natalis erat, & quo ipsi sanguinem, id est, vitam cuius causa efficiens est sanguis, cepissent, à cade & sanguine purum esse deceret. Neque illud hoc loco silentio prætereundum est, quod Dio libro 43. scribit, C. Iulio Cæsari ex bello Hispaniensi Romam reuertenti decretum inter alios honores à Senatu etiam hunc esse, ut Parilibus (quo festo die equorum certamen celebratum fuisse dicit) Diis immortalibus sacra fierent: non eam ob causam, quod is dies natalis vrbis esset: sed quod nuncius de victoria Cæsaris pridè eius diei sub vesperam allatus fuisset. De Palilibus, & natali vrbis vide etiam Tibullum lib. 2. elegia 4. & Propertium elegia. 1. libri 4.

Præter hæc verò Palilia, quæ vniuersi celebrabant, alia etiam erant, quæ à puerperis obseruabantur, de quibus hæc ex Festi fragmentis & ruderibus Iosephus Scaliger: Parilia sibi obseruanda iudicant, priuatim ipsæ quoque puerperæ domi stratis, uti pariendo stabiliantur parilia festa: quæ postea explicans, dicit, factas in lectis, quos in atrio sternebant, & aduersos vocabant, dicis causâ cubuisse. Ex quibus suspicari quis non incommode posset Palilia à Pale dicta, quæ rure facta sint à Pastoribus: Parilia autem à pariendo, quæ à grauidis fuerint celebrata, pro feliciori partu.

I X. Kalend. Maij Vinalia priora erant, de quibus in hunc modum Kalendarium: A. V I N. hoc est, Vinalia.

VINALIA, inquit Varro, à vino. Hic dies Iouis non Veneris, &c. Festus: Vinalia diè festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. De his varia & diuersa scribunt auctores. Plerique enim tradunt, hæc vinalia quæ priora dicuntur, Ioui, altera Veneri esse celebrata. Iosephus tamen Scaliger Castigationibus in Festum scribit, Vinalia mense Aprili esse Veneris, eique hortos dedicatos: appellarique ea à Plutarcho Veneralia. Vinalia autem mense Sextili esse Iouis: & addit, vtrumque contra apud scriptores reperiri. Ouidius certè auctor est Vinalia festum Veneris dici, & tamen etiam Iouis festum esse. Plinius libro 18. capite 29. Vinalia priora quæ antè hos dies sunt IX. Kalend. Maij, degustandis vinis instituta, nihil ad fructus attinent. Verum ego hanc controuersiam non dirimam. Hoc die meretrices sacrificabant Veneri Erycinæ, quod docet Ouidius his verbis:

Numina vulgares Veneris celebrate puella,
Multa professam quæstibus apta Venus.
Pescite thure dato formam, populi que fauorem,
Pescite blanditiis, dignaque verba ioco.
Cùmque sua domine date grata slymbria myrto.
Textaq; cump sita uncea vincla rosa,
Templa frequentari Collina proxima porta
Nunc decet: à Siculo nomina colle tenet.

Hoc die multum vini effundebatur è templo Veneris: quem morem eiusque causas Plutarchus ita explicat in quaestionibus Romanis, quaestione 45. Cur Veneralibus multum vini effunditur è templo Veneris? An verum est, quod plurimi narrant: Mezentium Etruscorum Imperatorem Aeneæ per internuncios pacem ea conditione obtulisse, ut sibi is annuum vinum daret: & abnuente Aenea, suis id vinum promississe, si prelio victor discessisset: Aeneam cognita eius pollicitatione, Dijs vinum id consecrasset, partaque victoria vinum è congestis vis factum, ante fanum Veneris effudisse. An hoc signo mouebant, festos dies sobrietè, non per ebrietatem debere

agitari: quòd Dij magis delectentur nimium merum effundentibus, quàm bibentibus. Hæcæ A
nus Plutarchus. De libatione vini Iou. facta, propter quam Vinalia instituta sint, dicam in Au-
gusto.

Die Aprilis xxv. qui latinè v i i. Kalend. Maij appellatur, Robigalia erant. Sic enim Kalen-
darium. C. ROB. NP. hoc est, Robigalia. Nefastus primò.

ROBIGALIA, inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, dicta ab Robigo. Secundum fegetes
huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet fegetes. Idem libro 1. de re Rustica cap. 1. Robigalia ait,
ferias esse Robigo institutas, & celebrari, ne rubigo frumenta atque arbores corrumpat. Festus:
Robigalia dies festus septimo Kalendas Maias, quo Robigo Deo suo, quem putabant rubiginem
auertere, sacrificabant. Hæc Plinius libro 18. capite 29. à Numa Pompilio instituta esse scribit,
cuius verba sunt: Robigalia Numa constituit anno regni sui x i. quæ nunc aguntur a. d. v i i. Ka-
lend. Maij, quoniam tunc ferè fegetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat Sole tauri
partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio. Sed vera causa est, quòd post dies vndeui-
ginti ab æquinoctio verno, per id quadriduum, varia genarum obseruatione a. d. i v. Kalend.
Maij canis occidit, sidus & per se vehemens, & cui præoccidere caniculam necesse sit, &c. Sacrum
autem hoc oue & cane peragebatur, quorum exta cum thure & vino Deo offerebantur, de quo
Quidius ita scribit:

*Sex ubi, quæ restant lucas, Aprilis habebit,
In medio cursu tempora veris erunt.
Et frustra pecudem quæres Athamãridos Helles,
Signaque dant imbres, exoriturque canis.
Hæc mihi Nomento Romam cum luce redirem,
Obstitit in media candida turba via.
Flamen in antiquo lucum Rubiginis ibat,
Extæ canis flammis, exta daururus ouis.
Protinus accessi, ritus ne nescius essem,
Ædidit hinc Flamen verba Quirine tuus:
Asperat rubigo parcas Cerealius herbas,
Et tremat in summa lene cacumen humo.
Tu sata sideribus cœli murra secundis
Crescere, dum sicut fulcibus apta siras.
Vis tua non leuis est, quæ tu frumenta norasti,
Mæstus in missis illa colonus habet.
Nec ventis tantum Cerevi nocuere, nec imbres,
Nec sic marmoreo patet adusta gelu.
Quantum si culmos Trian incalfacti vdos:
Tunc locus est via Diua timenda tue.
Parce precor, scabraque manus à messibus aufer,*

I V. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis xx i i x. Floralia erant: de quibus Kalendarium: F. NP.
LVD. FLOR. hoc est, Nefastus primò. Ludi Floralia.

FLORALIA inquit Plinius libro 18. cap. 29. i v. Kalend. Maij instituerunt Romani, anno vr-
bis 10 x v i. ex oraculo Sibyllæ, vt omnia benè deflorescerent. Hunc diem Varro determinat, so-
le tauri partem quartam decimam obtinente. Ergo si in hoc quadriduum incidit plenilunium,
fruges, & omnia quæ floreant, lædi necesse erit. Quidius:

*Cum Priami coniux Tithonia fratre relicto,
Sustulit immenso ter iubar orbe suum:
Exit in Maias festum Florale Kalendas, &c. De Florali-
bus, plura dicemus libro proximè sequenti.
Pridiè Kalendas Maij sacrum fiebat Vestæ Palatinæ, de quo Quidius, quamuis obscure:
Auseri Vesta diem, cognati Vesta recepta est
Limine sic iusti construere Patres, &c.*

De mense Maio, & diebus in eo Festis CAP. I X.

MAIEM mensem sequitur Maius, de quo ita Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 12. Maius
Romulus tertium posuit, de cuius nomine inter auctores lata dissentio est. Nam Ful-
sius nobilior in Fastis, quos in æde Herculis Musarum posuit, Romulum dicit, post-
quam populum in maiores, iunioresque diuisit, vt altera pars Consilio, altera armis
Rempublicam tueretur, in honorem vtriusque partis, hunc Maium, sequentem Iunium mensem
vocasse. Sunt qui hunc mensem ad nostros fastos à Tufculanis transisse commemorent, apud
quos nunc quoque vocatur Deus Maius, qui est Iuppiter, à magnitudine scilicet, ac maiestate G
dictus. Cincius mensem nominatum putat à Maia, quam Vulcani dixit vxorem, argumentoque
vritur, quòd Flamen Vulcanalis Kalend. Maij huic Deæ rem diuinam facit. Sed Piso vxorem
Vulcani Maicstam, non Maiam dicit vocari. Contendunt alij Maiam Mercurij matrem mensi
nomen

A nomen dedisse, hinc maximè probantes, quòd hoc mense mercatores omnes Maiæ pariter, Mer-
curioque sacrificant. Afirmant quidam, quibus Cornelius Labco cõsentit, hanc Maiam, qui men-
se Maio res diuina celebratur, terram esse, hoc adeptum nomen à magnitudine, sicut & Mater ma-
gna in sacris vocatur: assertionemque existimationis suæ etiam hinc colligunt, quòd sus prægnans
ei maclatur, quæ hostia est propria terræ: & Mercurium ideo illi in sacris adiungi dicunt, quia vox
nascens homini terræ contactu datur. Scimus autem Mercurium vocis & sermonis potentem, &c.
Hæc & alia Macrobius. Ouidius li. 5. Fastorum tres huius appellationis causas reddit, quarum pri-
ma est, quòd dicta sit à Maiestate Dea Magistratum: altera, quòd à maioribus: tertia, quòd à Maia
Mercurij matre nomen habeat: Versus eius, quia plures sunt, adscribere nolo. Festus: Maius men-
B sis in compluribus ciuitatibus Latinis antè urbem conditam fuisse videtur, quæ ex causa vtrum à
maioribus, vt Iunius à iunioribus, dictus sit: an à Maia, quòd Mercurio Filio eius res diuina Idi-
bus fiat eo mense, an quòd ipsi Deæ in multis Latinis ciuitatibus sacrificia fiebant, &c. Idem alio
loco: Mælius lingua Osci, mensis Maius. Osci enim à regione Campaniæ, quæ est Osci, vocati
sunt. Cui si credimus, Maij mensis appellatio vel ante Romam conditam extitit, id quod argumen-
to foret, à Romulo nullam ei propter maiores obtrigisse denominationem. Ioannes Goropius Be-
canus in Croniis, mensis huius appellationem deducit à veteri Cymbria voce Mai, siue Mei, quo
omnis viror Plantarum significetur, quòd hoc mense omnia vireant & floreat. Cæterum fuit hic
mensis in tutela Apollinis, & semper xxxi diebus ex Romuli, Numæ, & C. Julij Cæs. constitutione.

DE DIEBUS MENSIS MAII FESTIS.

C Kalendis Maij Laribus præstitibus aram à Curibus Sabinis consecratam fuisse, & Bonæ Deæ
sacra fieri Quidius docet, de Laribus quidem his verbis:

*Præstitibus Maia Laribus videre Kalendæ
Aram constituit, paruaque signa Deum.
De Causa appellationis, cur dicti præstitites, scripsimus alio loco.
De æde Bonæ Deæ item Quidius: Interea Diua cauenda bona est.
Est miles natua loco, res nomina fecit,
Appellat saxum, pars bona montis ea est.
Hic Remus insulerat frustra, quo tempore fratri
Regna Palatinæ prima dedistis oues:
Templa Patres illic oculos exosia viriles
Leniter acclius constituere iugo.
Dedicat hoc veteris Crassorum nominis hæres.
Virgineo nullum corpore passurum.
Linia restituit, ne non imitata maritum
Esset, & ex omni parte secuta virum, &c.*

Macrobius libro Saturnaliorum 1. cap. 12. scribit, Cornelium Labconem auctorem esse, Maiæ;
id est, terræ, ædem Kalendis Maiis dedicatam sub nomine Bonæ Deæ: & postea de sacris eius ver-
ba faciens, ait, virgam myrteam in templo eius haberi nefas esse, quod & Plutarchus in Quæstio-
nibus Romanis, quæstione vigesima docet: Cùm tamen omnibus germinantibus & florentibus ad
ca sacra vtantur. Item super caput simulachri Bonæ Deæ extendi vitem, quæ maximè eam Pater de-
cipere tentauerit: vinum in templum eius non suo nomine solere inferri, sed vas in quo vinum
inditum sit, mellarium nominari, & vinum lac nuncupari: serpentisque in templo eius nec terren-
tes, nec timentes indifferenter apparere. Viros etiam ab eius sacris arceri. Hæc ferè Macro. Festus
hoc sacrum Damium appellari scribit his verbis: Damium sacrificiũ, quod fiebat in operto in ho-
norem Bonæ Deæ, dictum à contrarietate, quod minimè esset duplicitas, id est, publicum: Dea quo-
que ipsa Damia, & sacerdos eius Damiatrix appellabatur. Ad quem locum Iosephus Scaliger an-
notat, falsum esse, quod Festus scribat abripas nomen dictum Damium, quòd nomine sit publicum:
imò ita dictum, quod pro populo fieret, & Iunenalis adducit versum:

Pro populo faciens quantum Laufella bibeat.

Fiebant autem hæc sacra à matronis in æde Pontificis Maximi. Itaque cum in ædibus C. Julij
Cæsaris, qui tum Pontifex Maximus erat, peragerentur, P. Clodius muliebri vestitu indutus, in iis
deprehensus fuit, & ita sacra ea polluit: quæ de re Cicero, Plutarchus, & alij sæpe.

F II. Die Maij, qui Latinè V I. Non. dicitur, Cõpitalia erant, quorum sic meminit Kalendarium:
B. F. COMP. hoc est, Fastus. COMPITALIA.

COMPITALIA, inquit Varro, dies attributus Laribus, vt alibi: id est, vbi viæ competunt, tum
in Compitis sacrificatur: quotannis is dies concipitur. Festus: Compitalia festa, quæ in Compit-
tis peragebant. De his sacris apud Macrobius libro 1. Saturnaliorum cap. 7. Albinus Cæcinnæ:
Qualem nunc permutationem sacrificij prætextate memorasti, inuenio postea Compitalibus. ce-
lebratam, cum ludi per urbem in Compitis agitabantur, restituti scilicet à Tarquinio Superbo La-
ribus, ac Maniæ ex responso Apollinis, quo præceptum est, vt pro capitibus supplicaretur. Idque
aliquandiu obseruatum, vt pro familiarum sospitate pueri maclarentur Maniæ Deæ, matri La-
rium. Quod sacrificij genus, Iunius Brutus Consul pulso Tarquinio aliter constituit, celebran-
dum. Nam Capitibus alij, & papaueris supplicari iussit, vt responso Apollinis satisficeret de no-
mine Capitum, remoto scilicet scelere infastæ sacrificiationis. Factum quæ est, vt effigies Maniæ
suspena pro singulorum foribus, periculum si quod immineret familiis, expiarèt. Ludosque ipsos
ex viis Compitorum, in quibus agitabantur, Compitalia appellauerunt. Hæc Macrobius

Dionysius Halicarnassus lib. 4. de Compitalibus scribit ea paucis post Saturnalia diebus celebrata fuisse, sacrificiisque ministrantibus seruis peractum. Verba eius sunt hæc: Sacrificis Compitalia sacra facientibus, non ingenios, sed seruos ministrare voluit Tullius, quasi hoc gratius esset Laribus: quod festum nostra quoque ætate Romani agitant, paucis diebus post Saturnalia, cum primis celebre, & sumptuosum, Compitalium appellatione: duratque mos ille prisca in sacris placandi genios per seruorum redditu, dominos cariores habeant, & leuius ferant sua fortunæ inclementiam. Hæc ille. Fuerunt tamen hæc sacra non stata, sed conceptiua, vt initio huius libri docuimus. De Compitalibus etiam Suetonius in Augusto cap. 31. Compitales Lares ornare bis anno instituit, vernis floribus, & æstiuis, &c.

VII. Id. Maij, qui est dies mensis eiusdem nonus Lemuria erant. Sic enim Kalendarium: A. LEM. N. hoc est, LEMURIA. Nefastus.

LEMURIA dicebatur à Lemuribus, qui re diuina facta his diebus placabantur: de quibus Nonius Marcellus: Lemures laræ nocturna, & terrificationes imaginum & bestiarum. Varro de vita populi Romani lib. 1. Quibus temporibus in sacris fabam iactant noctu, ac dicunt, se Lemures domo extra ianuam eicere. Porphyrio interpres Horatij, in 2. epistolam, li. 2. Lemures, Inquit, dictos esse putant, quasi remures, à Remo, cuius occisi vmbra frater Romulus cum placare vellet, Lemuria instituit, id est, Parentalia, quæ mense Maio per triduum celebrari solent, ante additum anno mensem Februarii: ob quam rem Maio mense religio est nabere. Hactenus Porphyrio. Et hæc sacra tribus noctibus, non continuis, sed interueniente semper vna nocte celebrabantur, vt in Kalendario notatum est. De iisdem Ouidius:

Tunc ubi sustulerit formosa ter Hesperus ora,
Ter dedovim Phæbo sidera vicia locum.
Ritus erit veteris nocturna Lemuria sacri,
Inferias tacitis Manibus illa dabunt.
Annus erat breuior, nec adhuc pia februa norat,
Nec in dux mensum, lane biformis, eras.
Iam tamen extincto cineri sua dona ferebant,
Compositique nepos busta piabat aui.
Mensis erat Maius, maiorum nomine dictus,
Qui partem prisca nunc quoque moris habet.
Nox ubi iam media est, formique silicia præbet,
Et canis, & varia conticuitis aues.
Ille memor ritus veteris timidisque Deorum
Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.
Signaque dat digitis medio cum pollice iunctis,
Occurrat tacito ne leuis vmbra sibi.
Cumque manus puras fontana perluit onda,
Vertitur, & nigras accipit ore fabas.

Auersusque iacit sed dum iacit, hæc ego mitto,
His, inquit, redimo meoque, meosque, fabis.
Hæc nouies dicit, nec respicit, vmbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente sequi.
Rursus aquam tangit, Temesque concepat aras,
Et rogat, vt rectis exeat vmbra suis.
Cum dixit nouies, manes exite paterni,
Respicit, & purè sacra peracta putat.

Et paulò post.

Fana tamen veteres illis clausere diebus,
Vt nunc ferali tempore operta vides.
Nec vidua sedis eadem, nec virginis apta
Tempora, que nupsit non diuturna fuit.
Hæc quoque de causa, si te proverbia tangunt,
Mense malas Maio nubere vulgus ait.
Sed tamen hæc tria sunt sub eodem tempore festa,
Inter se nulla continuata die.

IV. Id. Maij, qui est dies mensis eius. xii. Ludi Marti fiebant in Circo. Sic enim Kalendarium, D. NP. LVD. MART. IN CIRCO. id est, Nefastus primo LVDI MARTI in Circo: de iisdem Ouid.

Solennes ludos Circi celebret Quirites,
Non visa est fortè scena decere Deum. Plura de his dicemus libro sequenti.

Idibus Maij Argeorum scirpea simulachra, & oscilla de ponte sublicio in Tyberim præcipitabantur quotannis. Sic enim Festus: Argeos vocabant scirpeas effigies, quæ per virgines Vestales annis singulis iaciebantur in Tyberim. Et Varro libro sexto de Lingua Latina: Argei sunt è scirpeis virgultis, simulachra sunt hominum triginta: ea quotannis à ponte sublicio à Sacerdotibus publicè iaci solent in Tyberim. Plutarchus quæstionibus Romanis, quæstione trigesima secunda, cur simulachra homini, quæ Maio mense de ponte ligneo in flumè abiiciuntur, Argeos vocant: An quòd antiquitus barbari ista loca incolentes hoc modo interficiebant, si quos Græcorum cepissent: Hercules autem, cuius virtutem admirabantur, doeuit eos more interficiendi peregrinos dimisso, simulachris eum representare, iisque iaciendis religione se soluere? Argeos autem, siue Argios antiquitas simpliciter quosuis Græcos nominavit. Nisi hoc potius sentiendum est: Cum Arcadibus Argiui ob viciniam inimici haberentur, Euandrum è Græcia profugum cum in istis confedisset Italiæ locis, istam odij & inimicitiarum memoriam conseruasse? De hoc more ita Ouidius:

Tum quoque prisca virgo simulachra virorū
Mittere roborco scirpea ponte solez.
Corpora post decies senos qui credidit annos
Missa neci, sceleris crimine damnat auos.
Fama venus, tu ne cum Saturnia terra vocata est,
Talia fatidici dicta fuere senis.
Falcifero libata seni duo corpora gentes
Mittite, quæ Thæscis excipiantur equis.

Donec in hæc venit Tyrrhiniis arua, quotannis
Tristia Leucadio sacra peracta deo.
Illum stramineos in aquam misisse Quirites,
Herculis exemplo corpora falsa iaci.
Pars putat, vt ferrent iuuenes, suffragia soli,
Pontibus infirmos præcipuisse senes.
Tybris, doce verum, tua ripa venis, vt orbe est,
Principium ritus tu bene nosse potes.

Tyberis.

A Tybris arundiferum, medio caput extulit aluco,
Raucaque dimouit talibus ora sonis.
Hæc loca deserta vidi sine manibus herbas,
Pascebat paucos vtraque ripa boues.
Et, quem nunc gentes Tyberim noruntq; timetq;
Tunc etiam pecori despicendus eram.
Arcadis Euandri nomen tibi sepe refertur,
Illa meas remis aduena torfit aquas.
Veni, & Alcides turba comitatus Achina,
Albula, si memini, tunc mihi nomen erat.

Victor abii, secumque boues Erytheida prædanti
Abstrahit, at comites longius ire negant.
Magnaque pars horum desertis mansit in agris,
Montibus his ponunt spemque larumque sumum.
Sæpe tamen patria dulci tanguntur amore,
Atque aliquis moriens hoc breue mandat opus
Mittite me in Tyberim, Tyberinis veltus in undis.
Litus ad Inachi um puluis inanis eam.
Displicet hæredi mandati cura sepulchri,
Mortuus Ausonia conditur hospes humo.
Scirpea pro domino in Tyberim iactatur imago,
Vt reperat Graias per freta longa domos.

B Excipit hospitio iuuenem Palantius Heros,
Et tandem Caco debita pœna fuit.
Eodem die Mercatorum festus erat, quòd eo die Mercurij ædes dedicata, vt Liu. anno cclix. Atque è Mercurij fonte, ad portam Capenam mercatores aspergebant, se laureo termitè immersis, vberioris quæstus gratia. Ouid.

Templa tibi posuere Patres spectantia Circum
Idibus, ex illo est hæc tibi sacra dies.
Te quicumque suas proficiunt vendere merces,
Thure dato tribuas vt sibi lucra, rogant.
Est aqua Mercurij porte vicina Capena,
Si inuait expertis credere, numen habet.
Huc venit incinctus tunica mercator, & verna
Purus suffusa, quam ferat, haurit aquam.
Vda sit hinc laurus, lauro sparguntur ab vda
Omnia, que dominos sunt habitura nouos.
Spargit & ipse suos lauros vorante capillos,
Et peragit solita fallere voce preces.

Ablue præteriti periuuria temporis inquit,
Ablue præteriti perfida verba die.
Sine ego te feci testem, falsove citani
Non audituri numina vana Iouis
Sine Deum prudens alium, diuamve sefellit,
Abstulerim celes improba verba notis
Et pereant veniente die periuuria nobis,
Ne curent superi, si qua locutus ero.
Da modo lucra mihi, da facta gaudia lucro,
Et face vt emptori verba dedisse iuuet.
Talia Mercurius pascemes ridet ab alto,
Se memor Ortygiæ surrupuisse boues.

XIII. Kalend. Iunij Agonalia siue Agonia erant, de quibus Kalendarium: E. A. G. O. N. NP. id est, A. G. O. N. I. A. siue A. G. O. N. I. A. Nefastus primò. Ouid.

Ad lanam redeat, qui querit Agonta quid sint,
Quæ tamen in Fastis hoc quoque tempus habent.

D De A. G. O. N. I. siue Agonalibus diximus supra.
X. Kalend. Iunij, Tubilustria erant, quorum ita meminit Kalendarium: G. T. V. NP. hoc est, T. V. B. I. L. V. S. T. R. I. A. Nefastus primò. De his diximus in Martio. Ouid.

Proxima V. alcami lux est, quam lustria dicunt,
Lustratur pure, quas facit ille, tube.

Sequenti die, qui est xxiv. Maij, Latine IX. Kalend. Iunij dicitur, erat Regifugium alterum, de quo ita Kalendarium: Q. R. E. X. C. F. hoc est, Q. V. A. N. D. O. R. E. X. C. O. M. I. T. T. A. V. I. T. F. A. S. quæ verba, quomodo sint intelligenda & qui ritus, quæ ceremoniæ huius diei fuerint, etiam in Martio docuimus. Ouidius:

E Quatuor ide notis locus est, quibus ordine lectis,
V. elmos sacrorum, vel fuga Regis inest.

IX. Kalend. Iunij, qui est xxv. Maij, dies erat Consecrationis ædis Fortune publicæ, cuius ita meminit Ouid.

Nec se prætereo populi Fortuna potentis
Publica, cui templum luce sequente datum est.

De Fortuna Publica diximus libro harum Antiquitatum secundo, quæ inde reperantur. Atque tantum etiam de mense Maio: sequitur Iunius.

De mense Iunio, & diebus in eo Festis CAP. X.

F E hoc mense ita scribit Macrobius libro Saturnaliorum 1. cap. 12. Iunius Maium sequitur aut ex parte populi (vt diximus) nominatus, aut (vt Cingius arbitratur) quòd Iunonius apud Latinos ante vocitatus, diuq; apud Arcinos, Prænestinosque hac appellatione in factos relatus sitradè vt (sicut Nisus in Commentariis Factorum dicit) apud maiores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit: sed post, detritis quibusdam literis, ex Iunonio Iunius dictus sit. Nam & ædes Iunoni Monetæ Kal. Iuniis dedicata est. Nonnulli putauerunt Iunium mensis à Iunio Bruto, qui primus Romæ Consul factus est, nominatum: quòd hoc mense, id est, Kalendis Iunij, pulso Tarquinio, sacrum Carnæ Deq; in Caelio monte voti reus fecerit, &c. Hæc Macrobius. quibus verbis triplicem huius appellationis rationem indicat, vel, quòd dictus sit Iunius à iunioribus, siue Matius à maioribus: vel à Iunone, vel à Iunio Bruto, primo Romanorum Consule. Priores duas causas etiam Ouidius agnoscit. Quod enim à Iunione dicatur, ipsamet Iuno multis

versibus Ouidium docet ita exorsa:

Ne tamen ignores, quiquæ errore traharis,
Iunius a nostro numme nomen habet. Et post: Inspice quos habeat memorialis Aricia fastos,
Nec tamen hunc vobis sanummodo præstet honorem Et populus Laurentis, Lauiniumque mecum.

Est illuc mensis Iunonius, inspicit Tybur, Et Prænestina mentia sacra Deæ. Iunonale leges tempus, nec Romulus illas Condidit, at nostri Roma nepotis erat. Sic etiam Festus: Iunium mensē dictum putant à Iunone, iidem ipsum dicebant Iunonium, & Iunoniam. De altera causa, quam Macrobius priori loco recitat, Ovidius paulò aliter scribit. Inducit enim Heben Herculis vxorem, quæ eadem Iuventas est, contendentem, à suo nomine hinc mensē appellationem accepisse, idque duplici ratione: vel propter maritum Herculem, qui benemeritus de ea regione sit, ubi postea condita est Roma, quòd eam Cacti latrociniis expurgarit: vel propter iuvenes, alteram populi partem, quibus ea præsit. Verba Hebes apud Ovidium sunt: Quid graue, si iurulum mensis Romane dedisti Hercules vxori, posteritasque memor? Hæc quoque terra aliquid debet mihi nomine gni Coniugis, huc captas appulit ille bonas. Hic male defensus flammis, & dote paterna Cacus Auentinam sanguine tinxit humum.

His etiam aliam addit rationem, qua dictum Iunium putat, quasi Vnium siue Iungium, à iunctis Romulo & Tatío Sabinorum Rege. Sic enim apud ipsum: Concordia ubi narravit Tatium, forte inq. Quirinum. Et iure communi sacerdos, generosque receptos. Binæque cum populis regna coisse suis, His nomen iunctis Iunius, inquit, habet. Ioannes Goropius Beccanus in Cronii auctor est, Iunium mensem à fauore nominatum, quòd in eo fauorem terræ sentire incipiamus, fructibus iam se ad edendum offerentibus: dici autem Iunium quasi Iunium à Germanica voce Zungen vel Gunnen quod Latinis fauere significat. Hic mensis qui in Mercurij tutela erat, ex Romuli & C. Iulij Cæsaris xxx. ex Numæ autè Pompilij cõstitutione xxix. dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS IUNII FESTIS.

H. K. IUN. N. Hoc est, Kalendæ Iunij, Nefastus. Hic nullius diei festi, aut sacri hoc die peracti, sit mentio in Calendario.

VI Nonas Iunias, qui est dies eius mensis secundus, feriae erant Martis, Carnæ, Monetæ: quarum ita meminit Kalendarium, quòd à Paulo Manutio, & Huberto Goltzio in lucem datum est. Illud enim, quod Be nedictò Aria curante editum est, de iis nihil habet:

A. F. MAR. CAR. MONET. hoc est, Martis, Carnæ, Monetæ. Ab Ouidio & Macrobio hæc sacra ad Kalendas Iunij referuntur.

De Martis sacro, quod Kalendis Iunij in templo extra portam Capenam peractum fuerit, ita Ouidius:

Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extra. Appositum recte porta Capena via.

De Sacrificio Carnæ Deæ Macrobius libro 1. Satur. cap. 22. cum monuisset alios scripississe, Iunium mensem à Iunio Bruto, primò post exactos Reges, Consule, dictum, causam hanc subiicit: quòd scilicet is hoc mense, id est, Kalendis Iuniis, pullo Tarquinio, sacrum Carnæ Deæ in Cœlio monte voti reus fecerit. Hanc, inquit, Deam vitalibus humanis præesse credunt. Ab ea denique petitur vt iecinora, & corda, quæ que sunt intrinsecus viscera, salua conferuet. Et quia cordis beneficio, cuius dissimulatione Brutus habebatur idoneus emendationi publici status, extitit, hanc Deam, quæ vitalibus præest, templo sacrauit. Cui pulte fabaria, & larido sacrificatur, quòd vires maximè his rebus corporis roborentur. Nam & Kalendæ Iuniæ Fabariæ vulgò vocantur: quia hoc mense adultæ fabæ diuinis rebus adhibentur. Hactenus Macrobius. Ouid. lib. 6. Fast. cum multa de hac Dea dixisset, quænam illa fuerit, & quod eius munus sit, quæ apud Ovidium ipse leges, paulò aliam eius cultus rationem, atque Macrobius annotat, cuius versus hi sunt.

Pinguia cum illis gustentur iarda Kalendis. Mithique cum calido sit faba farre vocant. Prisca Dea est, aliturque cibis, quibus ante solebat. Nec petit asetas luxuriosa dapes. Priscis ad huc illis populis sine fraude natabat. Ostreaque in conchis iura fuerit suis. Nec Larium norat, quam præbet Ionia diues, Nec qua Pygmaeo sanguine gaudet auis. Et præter pennas nihil in pauone placebat, Nec tellus capias miserat ante feras. Terra fabas tantum, duræque farra dabat. Qua duo mixta simul sextis quicunque Kalendis, Ederit, huic laedi viscera posse negant, &c.

De Consecratione templi Iunonis Monetæ idem Ouid.

Arce quoque in summa Iunoni templa Monetæ, Ex voto memorant facta Camille iua.

Et Macrobius in verbis, quæ paulò antè à nobis citata sunt: Nam & ædes Iunoni Monetæ Kalendis Iuniis dedicata est. Hoc eodem die & Tempestatis delubrum consecratum, de quo Ouid.

Te

A Te quoque Tempestus meritam delubra fatemur, Cum penè est Corvis obruta classis aquis. Prædix Nonas Iunias sacrum fiebat Bellonæ, cui eo die templum consecratum erat, Ouidio teste, cuius hæc sunt:

Manè ubi bis fuerit, Phœbus irerauerit ortus, Fædâque erit posito vore bis v da seges: Hac sacra die Thusco Bellona duello Dicitur, & Latio prospera semper adest. Appius est auitor, Pyrrho qui pace negata, Mulum animo vidit, lumine captus erat. Prospicit à tergo summum breuis arca Circum, Est ubi nos parua parua columna notæ, Hinc solet hasta manu belli prænuccia mitti, In Regem & gentes cum placet arma capi.

B Quibus verò cerimonii Sacerdotes eius sacrum ipsi fecerint, pluribus exposui libro 2. cum de Bellona agerem, quæ hic repetet. Eodem die etiam Herculi ædes in Circo posita est: de qua Ouidius:

Alterâ pars Cerci custode sub Hercule tuta est, Quod Deus Euboico carmine manus hab.

Nonis Iunij sacrum fiebat Dio Fidio, de quo Ouidius:

Querebam Nonas Sancto, Fisione referrem, An ubi Semipater, tunc mihi Sanctus ait: Cuiusque ex illis dederis, ego munus habebô, Nonina terna fero, sic voluere Cures. Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini, Inque Quirinali constituere ingo.

VII. Id. Iunij Piscatorij ludi peragebantur, quorum sic meminit Ouidius:

C Tertia post Nonas remouere Lycæona Phœbe Fertur, & à tergo non habet vrsa meum. Tunc ego me memini ludos in granine Campi, Asspicere, & dici lubrice Tybri tuos. Festa dies illis, qui lina madentia ducunt, Quique regum paruis ara recurra cibus, &c.

Festus: Piscatorij ludi vocantur, qui quotannis mense Iunio trans Tyberim fieri solent à Præto re vrbano pro Piscatoribus Tyberinis, quorum quæstus non in macellum peruenit, sed ferè in aream Volcani, quòd id genus pisciculorum viuorum datur ei Deo, pro animis humanis.

VI. Id. Iunij sacrum fiebat Menti in Capitolio, cui eo die ædes consecrata. Sic. n. Kalendarium: G. N. MENTI IN CAPITOLIO.

De æde Mentis, quo tempore, qua causa, & à quibus vota & consecrata sit, lib. secundo ex Lio uio docui mus, Ouidius:

D Mens quoque numè habet, Mæris delubra videm? Vota, metu belli perfide Pane tui. Læne rebellabas, & læno Consulis omnes, Attoniti Mauras pertimuisse marus. Spem metus abstulerat, cum Menti vota Senatus Suscipit, & melior proinuis illa venit. Aspicit instante mediis sex ludibus Idus Illa dies, qua sunt vota soluta Deæ.

V. Idus Iunij feriae erant Vestæ, quarum sic meminit Kalendarium: H. VEST. N. FER. VESTAE. quod sic interpretantur, Vestalia, Nefastus, Feriæ Vestæ.

VESTALIA dies, inquit Varro, vt Virgines Vestales Vestæ sacrificent. Sex Pompeius Festus. Penus vocatur locus intimus in æde Vestæ, tegetibus septus, qui certis diebus circa Vestalia aperitur. Ij dies religiosi habentur, &c. De sacrificio Vestæ diximus supra. Hoc autem die, cum conuiuia passim ante focos agitantur, cibi etiam Virginibus Vestalibus à ciuibus mittebantur Deæ Vestæ libandi: & asini floribus coronati, atque è pane veluti monilia quædam gerentes circumducebantur per vrbem: mola item fertis & floribus ornabantur, & quiescebant: Quarum cerimoniarum & rituum causas Ouidius diligenter inquirat & explicat, videlicet, quòd olim nullus molarum vsus fuerit, sed farra solummodò in furnis, Vestæ, hoc est, ignis beneficio torrerentur, indeque mos seruatus fuerit, vt hoc die, & foci & Domina focorum, quæ Vestæ est, à Pistoribus colerentur: & asini, qui scilicet primis temporibus Vestæ beneficio immunes à circumagendis molis essent, cum nullus earum Romæ vsus esset, vacarent, & feriarentur. Cur autem iidem asini floribus coronati panes ex collo dependentes gestare solerent, hanc rationem affert, quia scilicet asini Sileni clamore Vestæ è somnis excitata, insidias & libidinem Priapi effugisset. Sed præstat Ouidij versus recitare. Sic ergò scribit.

Ante focos olim scammis considere longis Mos erat, & mensa credere adisse Deos. Nunc quoque cum sum antique sacra Vacant, Ante Vacantales stantque sedentque focos. Venit in hos annos aliquod de more vetusto, Fert missos Vestæ pura patella cibos. Ecce coronatis panis dependet a sellis, Et velant scabras florida ferta mo' us. Sola prius furis torrebant farra coloni, Et formicati sunt statæ sacra Deæ. Suppositum caneri panem focus ipse parabat, Strataque erat tepido regula quassa solo. Inde focum seruat pistor, domnamque focorum, Et que puniceas versat a sella molis. Præterea referant tuum rubicunde Priape Dedecus est muli fabula plena ioci. Turrigera frontem Cybele vedimita corona Conuocat aternos ad sua festa Deos. Conuocat & Saryros, & rustica numina Nymphas, Silenus quamuis nemo vocarar, adest. Nec licet, & longum est, epulas narrare Deorum, In multo nox est perungulata mero.

*Dij temere errabant, in opaca vallibus Ida
 Pars iacet, & molli gramine membra lenat.
 Hi ludunt, hos somnus habet, pars brachia neciunt,
 Pars viridem celeriter pede pulsat humum.
 Vesta iacet, placidamque caput secura quietem,
 Sicut erat posuim cespitem sulca caput.
 Attruber horiorum cuflos, Nymphasque Deasque
 Captat, & errantes fertque, refertque pedes.
 Afficit & Vestam, dubium est, Nymphamne puarit,
 An scierit Vestam, scisse sed ipse negat.
 Spem caput obsecram, furimque accedere tentat.*

*Et fert suspensos corde micante gradus.
 Forte senex, quo vultus erat, Silenus a sellam.
 Liquerat ad ripas lene sonantis aquae.
 Ibat vi inciperet longi Deus Hic ille pontis,
 Intempestino eum ruidit ille sono.
 Territa voce graui surgit Dea, conuolat omnis.
 Turba, per infestas effugit ille manus.
 Lampyacos hunc soli soluta est matiare Priapo,
 Apra asini flammis indicis exta damus.
 Quem in diua memor de pane monilibus ornas.*

Hoc etiam die, siue, at aliis placet, praecedenti Ioui Pistori ara in Capitolio posita est, de qua Ouidius pluribus versibus, quos ab ipso petes. Laetantius: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant, Ioui Pistori ara posita fuit, quod Romanos Duces in quiete monuisset, vt ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarent, eoque facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Vide etiam Plutarchum & alios.

Hoc die D. Iunus Brutus vltiorem Hispaniam subegit. & M. Crassus cum exercitu à Parthis caesus est, de quibus praeter Ouidium, epitome Liuij lib. 56. & 106. Appianus in Parthico, Plutarchus in M. Crasso, & Iustinus lib. 41. & 42. In primis Carolus Sigonius in Faetorum Commentariis.

III. Idus Iunij, MATRALIA erant, quorum sic menit Kalendarium.
 B. MATR. N. Hoc est, Matralia, Nefastus.
 MATRALIA Matris Matutae festa, inquit Festus. Quae fuerit Mater Matuta, libro 2. harum Antiquitatum exposuimus. Ritus sacrorum huius Deae hic erat: aditu templi eius seruae prohibebantur, vnam duntaxat matronam introducebant, & colaphos genis eius infligebant: quod fieri ex aemulatione huius Deae aduersus maritum Plutarch. arbitratur. Cum enim suspicata ea esset, maritum amare ancillam, in insaniam prolapsa, filium perdidit, vnde hic ritus seruatus, vt ancillae prorsus ab eius sacro arcerentur. In huius etiam Deae sacrificio, matronae sororum liberos pro suis in vna accipiebant, eiusque bona precabantur. Denique ea agebant, quae Bacchi nutricibus & casui, in quem Ino propter Pellicem venit, conuenirent. Plutarch. in Camillo, item in Quaestionib. Romanis, quae st. 16. & 17. Libum quo ei sacrum fiebat, testuaceum dicebatur, attestante Varrone, qui libro 4. de lingua Latina sic scribit: Testuacium, quod in castu caldo, (vel vt alij legunt, teste calda.) coquebatur: vt etiam nunc Matralibus id faciunt matronae. De huius Deae facris ita Ouid.

*Ite bonae matres, vestrum Matralia festum,
 Flaque Thebae reddite tibi Deae.
 Pontibus & magno riuista est celeberrima Circo
 Area, quae posita de bone nomen habet.
 Haec ibi luce ferunt Matutae sacra parenti
 Sceptiferas Seruii templa dedisse manus.
 Quae Dea sit, quare famulas à limine templi
 Arceat: arceat enim, libaque rosta petit.
 Bacche racemiferos, hederam redimite capillos,
 Si domus illa tua est, dirige vatis opus.
 Et paulo post.
 Hospita Carmentis fidos intrasse Penates.
 Diceris, & longuam deposuisse famem.
 Liba sua properata manu Tegea sacerdos
 Traditur, & subito coeta dedisse foco.*

*Nunc quoque liba iuuant festis Matralibus illam,
 Rustica sedulitas grauior aris fuit.
 Et rursum:
 Cur veter ancillas accedere, quareis? odit,
 Principiumque odij, si sinat ipsa, canam.
 Vna ministrarum soluta est Caedaea tuarum,
 Saep sub amplexus coniugis ire tui.
 Improbis hanc Athamas furim dilexit, ab illa,
 Comperit agricolis semina tosta dari.
 Ipsa quidem fecisse negat, sed fama recepit:
 Hoc est, cur odio sit tibi serua manus.
 Non tamen hanc post stirpe sua pia mater adoret
 Ipsa parum felix visa fuisse parens.
 Alterius prolem melius mandabit illi,
 Vultor Baccho quam fuit illa sibi.*

Eodem die P. Rutilius Consul cum L. Iulio Caesare, anno V. C. I. C. CLXIV. in bello Marfico, siue sociali perit, epitoma Liuij LXXIII. Appianus libr. 1. bellorum ciuiliu. Erat hoc die etiam festum Fortunae (Seia scilicet, vri Antonius Fanensis arbitratur, de qua nos supra diximus,) in cuius templo signum erat Seruij Tullij regis toga contectum, cuius rei causas Ouidius inquirens, tres recitat, vel quod Seruius à Fortuna amatus sit, ac deinde Deam puduerit homini succubuisse, ideoque velatum voluerit eius Simulachrum, vel, quod Seruij morte confusa plebs mærore, & desiderio amissi Regis, cum imaginem eius intuens, à lachrymis temperare non posset, eam velaerint, vt lachrymis modum adhiberent: vel, quod ipsi Manes Seruij voluerint simulachrum istud regi, ne aspiciere cogeretur sceleratam filiam Tulliam. Idem simulachrum, orto aliquando incendio, crematis, consumptisque reliquis omnibus, quae in eo templo asseruabantur, solum nulla accepta labe permansisse, Ouidius & Dionysius scribunt. De hoc Fortunae festo & Seruij in eius Dea templo simulachro ita Ouidius:

LXX

*Lux eadem Fortuna tua est, autorg, locusq.,
 Sed super inicitis que laet iste togis?
 Seruius est, & constat eum, sed causa latendi
 Discrepat, & dubium me quoq. metis habet.
 Tum Dea furuius timide proficetur amores,
 Coelestemq. homini concubuisse pudet.
 Arsui enim magna correpta cupidinis Regis,
 Cacag, in hoc vno non fuit illa viro.
 Nocte domum parua solita est intrare fenestras,
 Et infra de Tullia ingressa templum Fortunae à parente constructum loquutus, haec subiicit:
 Signum erat in folio residens sub imagine Tullij,
 Dicitur hoc oculis opposuisse manum.
 Et vox audita est, vultus abscondite nostros,
 Ne nata videant ora nefanda mea.
 Veste data regitur, vetui hanc Fortuna moueri,
 Et sic è templo est illa locuta suo.
 Ore resciato cum primum luce parebit*

*Vnde fenestralis nomina porta tener.
 Nunc pudet, & vultus velamine celat amatos,
 Oraq. sum multa regia tella togis.
 An magis est verum, post Tullij su. era plebem
 Confusam placida morte sinisse Ducis?
 Nec modus vultus erat, cresecbat imagine lucis,
 Donec cum posuit occulueris togis.
 3. Tertia causa mihi spacio maiore canenda est,
 Nos tamen adductos intus agemus equos.
 Parcite matrone vetitas attingere vestes,
 Solemnes satis est voce mouere preces.
 Sitq. caput semper Romano tectus amictu,
 Qui rex Romana sextus in Vrbe fuit.
 Arserat hoc templum, signo tamen ille peperit
 Ignis opem nato Mulciber ipse tulit, &c.*

Eodem etiam die Concordiae aedes à Liuiia constructa, & dedicata est, de qua nos lib. secundo diximus. Ouidius:

*Te quoq. magnifica Concordia dedicat aede
 Liuiam, quam caro praestitit illa viro.
 Disce tamen veniens eius, ubi Liuiam nunc est
 Porcius, immensa tella fuere domus,
 Vrbe opus domus vna fuit, spaciunq. tenebat,
 Idibus Iunij aedes Ioui inuicta consecrata & dedicata fuit, de qua sic Ouidius:
 Idibus Inuicta sunt data templa Ioui.*

*Quo breuius muris oppida multa tenent.
 Haec equata solo est nullo sub crimine regni,
 Sed quia luxuria visa nocere sua est.
 Sustulit tantas operum subvertere moles,
 Torq. suas haeres perdere Casar opes.*

Iisdem erant Minusculae Quinquatrus, de quibus ita scribit Varro lib. 5. de Ling. Lat. Quinquatrus Minusculae dictae Iuniae Eidus, ab similitudine maiorum, quod tibicines tum variati per vr bem vagantur, & conueniunt ad aedem Mineruae. Festus: Minusculae Quinquatrus appellabantur Idus Iuniae, quod is dies festus erat tibicinum, qui Mineruam colebant. De origine rituum, qui à Tibicinibus Quinquatribus hinc minusculis obseruabantur: ita Liuius lib. 9. Eiusdem (inquit) anni rem dictu paruum praeterirem, nisi ad religionem visa esset pertinere. Tibicines phibiti à proximis Censoribus erant in aede Iouis vesci, quod traditum antiquitus erat. Aegre passifitur vno agmine abierunt, ad eam, vt nemo in Vrbe esset, qui sacrificiis precineret. Eius rei religio tenuit Senatum, legatosq. Tibur miserunt, vt darent operam, vt hi homines Romanis restituerent. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in Curiam hortati sunt, vt reuertentur Romam: postquam pelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingenis hominum eos aggre diuntur. Die festo alij alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa inuitant, & vino, cuius auidum genus est, oneratos sopiunt, atque ita in plaustra victos coniciunt, ac Romam deportant, nec prius senescere, quam plaustris in foro relictis, plenos crapula eos lux oppref sit: tunc concursus populi factus, impetratoq. vt manerent, datum, vt triduum quotannis ornati (vestibus scilicet floridis, & muliebribus, & capite personis tecto, quod Valerius & alij tradit) cum cantu, atque hac, quae nunc solennis licentia, per Vr bem vagentur, restitutumq. in aede vessecundi iis, qui in sacris praecinerent. Haec Liuius. Eadem Val. Maximus lib. 2. cap. 5. Plutarchus Quaestionibus Romanis, quaestione 55. & Ouidius libro 6. Faetorum, paulo aliter haec narrant. Quin etiam Plutarchus hunc ritum Idibus Ianuariis obseruatum fuisse scribit, non recte opinor. Versus Ouidij sunt.

*Et iam Quinquatrus inbeor narrare minores,
 Nunc ades, o caeptis flaua Minervae meis.
 Cur vagus incedit tota tibicen in vrbe?
 Quid sibi persona, quid toga longa, volunt?
 Sic ego, sic postea Tritonio cuspide dixit.
 Possem vtinam doctae verba referre Deae,
 Temporibus veterum tibicinis vsus auorum
 Magnus, & in magno semper honore fuit.
 Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,
 Cantabat, mactis tibia funeribus.
 Dulcis erat mercede labor tempusq. secutum est
 Quod subito grate frangeret artis opes.
 Adde quod Aedilis, pompa qui funeris irent,
 Artifices solos iusserat esse decem.
 Exilio mutant vr bem, Tiburq. recedunt,
 (Exilium quodam tempore Tibur erat.)
 Queritur in sacra cana tibia, queritur aris,*

*Ducit supremos mania nulla choros.
 Seruus erat quidam quantolibet ordine dignus
 Tybure, sed longo tempore liber erat.
 Rure dapes parat ille suo, turbamq. canoram
 Conuocat, ad festas conuenit illa dapes,
 Nox erat & vinit oculiq., animiq. natabant,
 Cum praecomposito nunciis ore venit.
 Atq. ita, quid cessas conuinas solvere dixit?
 Vileior vindicta iam venit ecce sae.
 Nec mora conuinae valido titubantia vino
 Membra mouent, dubij stantq. labantq. pedes.
 At Dominus, discedite ar, plaustrumq. morantes
 Sustulit, in plaustrum scirpea lata fuit.
 Alliciunt somnos tempus, motusq. merumq.,
 Potatq. se Tibur turba redire putat.
 Iamq. per Equitum Romanam intrauerat vrbe,
 Et manè in medio plaustra fuere foro.*

*Et iam Quinquatrus inbeor narrare minores,
 Nunc ades, o caeptis flaua Minervae meis.
 Cur vagus incedit tota tibicen in vrbe?
 Quid sibi persona, quid toga longa, volunt?
 Sic ego, sic postea Tritonio cuspide dixit.
 Possem vtinam doctae verba referre Deae,
 Temporibus veterum tibicinis vsus auorum
 Magnus, & in magno semper honore fuit.
 Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,
 Cantabat, mactis tibia funeribus.
 Dulcis erat mercede labor tempusq. secutum est
 Quod subito grate frangeret artis opes.
 Adde quod Aedilis, pompa qui funeris irent,
 Artifices solos iusserat esse decem.
 Exilio mutant vr bem, Tiburq. recedunt,
 (Exilium quodam tempore Tibur erat.)
 Queritur in sacra cana tibia, queritur aris,*

*Ducit supremos mania nulla choros.
 Seruus erat quidam quantolibet ordine dignus
 Tybure, sed longo tempore liber erat.
 Rure dapes parat ille suo, turbamq. canoram
 Conuocat, ad festas conuenit illa dapes,
 Nox erat & vinit oculiq., animiq. natabant,
 Cum praecomposito nunciis ore venit.
 Atq. ita, quid cessas conuinas solvere dixit?
 Vileior vindicta iam venit ecce sae.
 Nec mora conuinae valido titubantia vino
 Membra mouent, dubij stantq. labantq. pedes.
 At Dominus, discedite ar, plaustrumq. morantes
 Sustulit, in plaustrum scirpea lata fuit.
 Alliciunt somnos tempus, motusq. merumq.,
 Potatq. se Tibur turba redire putat.
 Iamq. per Equitum Romanam intrauerat vrbe,
 Et manè in medio plaustra fuere foro.*

*Callidus ut possit specie numeroque. Senatum
Fallere, personis imperatorum regi.
Admissisq. aliis, & vi hunc tibi cina cætum
Augeat, in longis vestibus ire iubet.*

XVII. Kalendas Iulias siue Sextiles, qui est dies mensis Iunii xv. in Calendario notatus est: Q. S. T. D. F. hoc est, Quando stercus delatum fas.

Dies qui vocatur sic: QUANDO STERCUS DELATVM FAS. (inquit Varro lib. 5. de Lingua Latina) ab eo appellatus, quod eo die ex æde Vestæ stercus euertitur, & per Capitolinum cliuū in locū deferatur certum. Festus, quemadmodum Iosephus Scaliger restituit: QUANDO STERCUS DELATVM, FAS, eodem modo in Fastis notatur dies, qui talis est, vt ædis Vestæ purgetur, stercusque in cliuū Capitolinum deferatur, cum id factum sit, tum est Prætorii fas. Idem in voce Stercus: Stercus ex æde Vestæ xv. Kalendas Iulias deferatur in angiportū medium ferè cliuū Capitolini, qui locus clauditur porta stercoraria. Tantæ sanctitatis maiores nostri esse iudicauerunt. Ouidius:

*Tertia lux veniet, qua tu Dudona Thyene
Stabis Agenoreæ fronde videnda bonis.*

XIV. Kalend. Iulias, siue Sextiles Palladi in Auentino sacrum fiebat, de quo Ouidius:

*Iam sex & totidem luces de mense supersunt,
Huic vnum numero tutamen adæ diem.*

Sequenti die, qui est xlii. Kalendas Iulias, Summano templum positum fuit, de quo idem Ouidius:

*Iam tua Laomedon oritur natus, ortaq. noctem
Pellus, & è pratis cana pruina fugit.*

IX. Kal. Iulias, Dies ater erat, quod Ouidius his versibus notat:

*Non ego te, quamuis properabis vincere Cæsar,
Si vetat auspicium, signa mouere velim.
Sint tibi Flaminii, Thyrsymæaq. litora testes,
Quartus ab extremo mense bis ille dies.*

Historiam illam, quam Ouidius indicat, lege apud Liuium lib. 22. Val. Maximum lib. 1. cap. 6. de Prodigijs, & Plutarchum in Fabio.

IX. Kal. Iulias Syphax à Masanissa superatus: item Hasdrubal ductu M. Liuij Cōsulis & opera Claudij Neronis collega cæsus est, de quibus vide Liuium, Plutarchū, Polybium, & Caroli Sigonij Commentarios Fastorum. Ouidius:

*Postera lux melior, superat Masanissa Syphacem,
Et cecidit telis Hasdrubal ipse suis.*

Eodem die festum erat Fortis Fortunæ: de quo sic Varro libro 5. de Lingua Latina. Dies Fortis Fortunæ appellatus à Seruio Tullio Rege, quod is fanum Fortis Fortunæ, secundum Tyberim, extra Urbem dedicauit Iunio mense. Donatus in Phormionem Terentij, hanc adem trans Tyberim fuisse scribit, quo & pedibus iri per pontes, & per fluuium lyntribus vehi poterat. Colebant Fortem Fortunam, & hunc diem festum agebant ij, qui arte aliqua viuiebant: vnde Columella ad Oultores:

Et celebres Fortis Fortuna dicite landes.

Nates item coronatæ per Tyberim conuiuia agitabant. Ouidius:

*Quam citò venerum Fortuna Fortis honores,
Post septem luces Iunius actus erit.
Ite, Deam lati fortem celebrate Quirites,
In Tyberis ripa munera regis habet.
Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,
Ne pudeat potos inde redire domum.*

V. Kal. Iulij templum dedicatum Laribus, ad quod habitabant puellæ, quæ coronas texere confueuerant. Ouidius:

*Lucifero subeunte Laves delubra tulerunt,
Hic ubi sit docta multa corona manu.*

Eodem etiam die Iouis Statoris templum conditum, de quo Ouidius:

*Tempus idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora iugi.*

IV. Kalend. Iulij templum in colle Quirinali dedicatum est. Ouidius:

*Tot restant de mense dies, quot nomina Parcæ
Cum data sunt trabea templa Quirine tue.*

Pridiè Kalendas Iulias templum Herculi & Musis est consecratum, de quo idem Ouidius:

*Tempus Iulæ cras est natale Kalendis,
Pierides ceptis addite summa meis.
Dicite Pierides, quis vos addiderit istis,
Plura de hoc Herculis & Musarum templo, sicuti etiam de templo Quirini, Iouis Statoris Larium.*

*Sic ego sic Clio, clari monimenta Philippi
Assicis, vnde trahit Maria casta genus.*

rium, Fortis Fortuna, & aliorum, diximus libro secundo, quæ hic repetantur. Atque de mense Iunio hætenus.

De mense Iulio, & festis in eo diebus CAP. XI.

IN explicatione Fastorum hætenus fuimus prolixiores, cum multa nobis eò pertinetia suppeditauerit Ouidius in suis Fastorum libris, cuius auxilio iam destituti, erimus multis partibus breuiiores, cum præter vetus Kalendarium, nihil quo iuari possimus, habeamus. Quod igitur ad hunc, qui sequitur, mensem attinet, & in ordine septimus est, dictus is à primis temporibus fuit Quintilis, eò quod quintus esset à Martio, quem Romulus anni principium fecerat: quod nomen etiam tum, cum iam Numa Pompilius reliquis decem mensibus à Romulo institutis, duos alios, Ianuarium videlicet, & Februarium addidisset, & Ianuarium primus anni mensis esset, retinuit. Postremis temporibus idem mensis Iulius appellatus fuit, à C. Iul. Cæsare, qui eo mense natus ferebatur. Quæ omnia Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 12. sic explicat: Sequitur Iulius, qui cum, secundum Romuli ordinationem Martio anni tenente principium, Quintilis à numero vocaretur: nihilominus tamè etiam post præpositos à Numa Ianuarium, ac Februarium, retinuit nomen, cum non videretur iam quintus esse, sed septimus. Sed postea in honorem Iulij Cæsaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio, M. filio Cos. Iulius appellatus est: quod hoc mense ad xv. Idus Quintilis, Iulius procreatus sit. Hæc Macrobius. Dio quoque Historiarum libro 44. cum honores Cæsari à Senatu decretos commemorat, addit & hoc, quod mensem, in quem Cæsaris natalis competebat, Iulium cognominauerint. Idem Suetonius in ipsius vita, cap. 76. Plutarchus in Numa, & Censorinus de Die natali, tradunt. Festus: Iulium mensem appellauerunt, quod eo mense dicitur Iulius natus. Factum hoc esse anno ab Urbe condita 1000. C. Cæsare v. Cos. cum M. Antonio. Sigonius ex eorum temporum historiis ostendit. Hic mensis, qui in tutela Iouis erat, semper xxxi. diebus fuit, vt ex iis, quæ initio huius libri diximus, constat.

DE DIEBUS MENSIS IULII FESTIS.

D Kalendis Iulias, siue Quintilibus nullum festum in Calendario notatum est. Illud tamè de iis notatu videtur esse dignum, quod eo die migrationes ex ædibus apud veteres fieri cōsueuerint qui dies primus conductionum erat, vt ex Cic. lib. 2. epist. 3. ad Q. Frat. Suetonio in Tiberio, & Martiali cognoscitur, qua de re multa ex Iurifconsultis quoque congesta, & explicauit Antonius Augustinus lib. 4. Emendat. atque opin. cap. 14. quem lege: item Beroaldi Comment. in Suetonij Tiberium, cap. 35.

III. Nonas Poplifugia fuerunt, quorum sic meminit Kalendarium: B. POPLIF. NP. hoc est, Poplifugium, Nefastus.

E Dies POPLIFUGIA, inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, videtur nominatus, quod eo die repente tumultu fugerit populus. Non multò enim post hic dies, quàm decessus Gallorum ex Urbe: & qui tum sub Urbe populi, vt Ficulneates, ac Fidenates, & finitimi alij, contra nos coniuurauerunt. Aliquot huius diei vestigia fugæ in sacris apparent, de quibus rebus Antiquitatum libri plura referunt. Macrobius lib. 3. Saturnal. cap. 2. de Vitula Dea, quænam ea sit, locutus, hæc subiicit: Pifo ait Vitulam, Victoriæ nominari. Cuius rei hoc argumentum profert, quod postridiè Nonas Iulias, re bene gesta, cum pridie populus à Thuscis in fugam versus sit (vnde Poplifugia dicuntur) post victoriam certis sacrificijs fiat vitulatio. Plutarchus in Romulo scribit, eundem diem, quo Romulus fato concesserit, ob consternatum repentina Regis morte populum, Fugam plebis appellari, ac Nonas Caprotinas, siue Capratinas: eoque die Romanos ex Urbe ad Capræ paludem excutes sacrificare. Ad quod sacrum dum exirent, eos multa vsitatorum nominum inclamare, veluti Marci, ac Caij, imitantes eam, quæ tum acciderat, fugam, ac mutuam inuocatio nem cum timore ac tumultu factam. Quod etiam Dionysius lib. 2. tradit.

F Pridiè Nonas Quintiles Ludi Apollinares celebrabantur. sic enim Kalendarium: C. N. LVDI APOLLIN. hoc est, Nefastus. LVDI APOLLINARES. De his, sicut & de reliquis, qui sequuntur, dicemus libro sequenti.

G Nonis Quintilibus item Ludi celebrabantur, testante id Kalendarium, quod sic habet: D. N. O. N. N. LVDI. hoc est, Nonas, Nefastus, LVDI. Hæc Nonas dicebantur Nonas Caprotinæ, de quibus ita scribit Varro lib. 5. de Lingua Latina: Nonas Caprotinæ, quod eo die in Latio Iunoni Caprotinæ mulieres sacrificantur, & sub capris faciant, & è capris adhibet virgam. Ob hoc toga prætexta data eis. Macrobius lib. 1. Saturnal. ca. 11. Nonis Iulias diem festum esse ancillarum, tam vulgo notum est, vt nec origo, nec causa celebritatis ignota sit. Iunoni enim Caprotinæ die illo liberæ pariter, ancillæque sacrificat sub arbore capris, in memoriam benignæ virtutis, quæ ancillarum animis pro conseruatione publicæ dignitatis apparuit, &c. Et postea cum recitasset historiam de memorabili isto ancillarum Romanarum facto, quam nos lib. 2. cum de Iunone Caprotina ageremus, ex Macrobio citauimus, hæc subiungit: Memor beneficij Senatus, omnes ancillas manu iussit emitti: dotemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant vsæ, gestare concessit, diemque ipsum Nonas Caprotinas nuncupauit, ab illo Capris, ex qua signum victo-

riae ceperunt: sacrificiumque statuit annua solennitate celebrandum, cui lac, quod ex caprisco A manat, propter memoriam sacri praecedentis adhibetur. Plutarchus in Romulo & Camillo duas diuersas opiniones, cur haec Nonae Caprotinae appellatae & instituta sint, recenset, quarum una est, quod hoc die Romulus apud Capreae paludem, concione habita repente tempestate orta, disparuerit: altera eadem est cum ista, quam modo ex Macrobio recitauimus. Inter alia haec scribit: Romani facti in hostes inopinantes impetu, victoria potiti diem eum in rei memoriam festum celebrant: & a Caprisco Nonae Caprotinae vocantur. Epulum autem praebet mulieribus extra Urbem, sub vmbrae arborum ex ficuum frondibus contextis: seruaeque circumuehentes ludunt, deinde inuicem se plagis, ac lapidum ictibus impetunt, quasi tum quoque Romanis in praelio adfuerint, pugnantibusque opem tulerint. Idem in Camillo: In memoriam facinoris istius ancillarum solenne illud festum agitur. Primum enim confertim excentes, multa communium ac tritorum apud Romanos nominum, ut sunt, Caij, Marci, Lucij, & alia id genus inclamant: imitantem eam, quae tum mutua ipse properandum fuit inuocatio. Deinde ancillae eleganti habitu circumuehentes, iocis, obuios imitantur: est & pugna inter ipsas, quo indicatur, tum quoque ipsas contra Latinos suis auxilio fuisse. Cum epulantur, sedent sub vmbrae arborum ex ficulis frondibus contextis: & diem Nonas Caprotinas nuncupant: nimirum a Caprisco, a qua faciem illam ardentem sustulerat. Haec Plutarchus.

Sequentibus diebus quinque ludi fuerunt celebrati, de quibus libro sequenti agemus.

IV. Idus Quintilias C. Iulij Caesaris natalis fuit, uti initio huius capituli meminimus.

III. Idus Quintilias LVDI CIRCESEDES edebantur, de quibus postea.

Pridie Idus Quintilias ita notatur in Calendario: C. C. MERK. hoc est, Comitialis MERKATVS. sic enim plerique interpretantur. Hubertus Goltzius in suo vberissimo Antiquitatis thesauro monet, considerandum esse, an non legendum sit Merkurialia, ita ut intelligatur Mercurij festum, sicut Saturnalia Saturni, Vulcanalia Vulcani festum appellantur. Durabant autem hi sine Merkatu, siue haec Merkurialia usque ad xiv. Kal. Sextilias.

Eodem die aedes Fortunae Muliebris dedicata est, de qua praeter alios Scriptores vide 2. Antiquitatum librum.

Idibus Quintilibus transuectio erat Equitum Rom. ab aede Honoris in Capitolium, de quo Val. Maximus. Liuius lib. 9. extremo: Ab eodem (Q. Fabio) institutum dicitur, ut equites Idibus Quintilibus transueherentur. Ad quem locum annotat Sigonius, Liuium videri id significare, de quo Plutarchus in Pompeio: ad sedentes in foro Censores, vnumquemque equitem equum suum adduxisse, & de stipendiis legitimis confectis interrogatos, ratione ius reddidisse. Verum videtur errare. Non enim instituit Q. Fabius equites trabeatos Idibus Iulij censeret, sed transuectio, sic nimirum, ut equites Rom. Idibus Quintilibus ab aede Honoris, equis insidentes, & olea coronati in Capitolium transfirent. Ita enim Liuius & Valerius expressè interpretatus est Aurelius Victor (quem libri de Viris illustribus auctorem Andreas Schottus prodidit) ubi de Q. Fabio Rulliano ad hunc modum legitur: Hic primus instituit, ut Equites Rom. Idibus Quintilibus ab aede Honoris, equis insidentes in Capitolium transfirent. Ex quo loco satis perspicuum est, non censuram Equitum instituisse Fabium, sed Equitum transuectionem quandam, quae singulis Idibus Quintilibus ordinis totius equestris recognoscendi, probandi, gratia fieri videtur consueuisse. Meminit huius ritus etiam Plin. lib. 15. cap. 4. his verbis: Olea honorae Romana maiestas magnam praebuit, turmas Equitum Idibus Iulij ex ea coronando. Atque de hac Equitum transuectione loquitur Suetonius, cum ita de Augusto scribit: Augustus Equitum turmas frequenter recognouit, post longam intercedidit reducto more transuectionis: sed neque detrahi quemquam in transuectione ab accusatore passus est, quod fieri solebat, &c. Ad hanc transuectionem etiam Vlpianus respexisse videtur, negans eum quod equo publico in Capitolium (sic enim legendum, non, in causa publica, ut vulgati libri habent) transuehatur, in ius vocari posse, cap. 2. de in ius voc. Cuius loci, sicut etiam superiorum Liuii aliquot, & aliorum explicationem debemus claris. I. C. Jac. Reuardo, quem li. 2. Variorum, capite 15. de hac re legere poteris: ex quo etiam haec ferè omnia descripsimus. Dionys. Halicarn. lib. 6. paulò aliter de hoc ritu scribit, videlicet, institutum eum esse in honore Castoris & Pollucis, & in memoriam victoriae, quam Romani ex bello cum Latinis populis quod gestum fuit a. v. c. cclvii. A. Posthumio, T. Virginio Coss. anno xiv. liberè Reipublice reportarint, quamque Castor & Pollux equestri habitu, & equis vecti Romam annunciarint. Haec enim sunt eius verba: Eius miraculae apparitionis numinum in Urbe multa extant monumenta: in foro templum Castorum publice constructum, ubi visae sunt eorum imagines, vicinibusque fons his sacer dictus, & usque ad nostra tempora creditus: tum sacrificium splendidum, quod quotannis populus Rom. per primarios equestris ordinis Idibus Quintilibus peragit, qua die victoria haec illi cõtingit. Praeter omnia verò post sacrificium transuectio eorum, qui equos habent ex publico: quae per Tribus & Centurias distincti, ordine in equis vehuntur omnes, quasi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocat trabeas, initio pompe facti ab aede Martis, quae extra Urbem sita est, & pertransuectis cum caeteras Urbis partes, tum forum, edemque Castorum: nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quicquid donorum militarium acceperunt à ducibus: egregium sane spectaculum, dignumque imperij magnitudine. Haec tenus Dionysius.

XVII. Kalendas Sextilias, dies atra Alliensis dicta: qui dies atris sint, & cur sic appellati supra ostendimus. Hic autem dies peculiariter Alliensis vocatus, quod eo die Tribuni militum legiones

A legiones ad Alliam fluium educentes, à Gallis pugna victi sint, & Urbem amiserint. Plutarchus Quaestionibus Romanis quaestione 25. & in Camillo. Liuius libro 5. Macrobius libro 1. Saturnal. cap. 16. Cicero epistola 5. libri 9. ad Atticum: Maiores nostri funestiorum diem esse voluerunt Allienis pugnae, quam Urbis captae, quod hoc malum ex illo. Eodem die trecenti Fabij ad Cremeram in Hetruria caesi feruntur. Auctor Plutarchus.

XIV. Kalend. Sextilias Lucaria erant, de quibus ita Calendarium: H. LVCAR. NP. MERKATVS. hoc est, LVCARIA. Nefastus primò: MERKATVS.

LVCARIA festa, inquit Sext. Pompeius, in luco colebatur Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit: pro eo, quod victi à Gallis fugientes è praelio, ibi se occultauerunt. Varro libro 5. de Lingua Latina: Lucaria item à luce, quod propter lucem amissam is cultus institutus. Sic hunc locum restituit Iosephus Scaliger, cum antea legeretur: Lucere item à luce, &c. Festus igitur à luco. Varro autem ab luce, hoc est, libertate amissa, Lucaria deducit.

XIII. Kalendas Sextilias LVDI VICTORIAE CAESARIS, quorum meminit Suetonius in Augusto, cap. 10. Dio. lib. 45.

XII. Kalend. Sextilias Lucaria repetebantur, teste Kalendario, quod sic habet: B. LVCAR. LVDI. Hunc diem Solinus capite 35. ex sententia Sacerdotum Aegyptiorum facit mundi natalè. Sed variè sunt de eo veterum & recentiorum sententiae, ac disputationes, de quibus videre potes Liuium Gyraldum libro de Anno, Mensibus, ac Diebus. Hadrianum Iunium Animaduersorum li. 3. cap. 8. & alios multos.

X. Kalendas Sextilias Neptunalia erant, de quibus ita Calendarium: D. NEPT. LVDI. hoc est, NEPTVNALIA LVDI. De Ludis dicemus suo loco.

NEPTVNALIA, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. à Neptuno, eius enim Dei feria.

IX. Kalendas Sextilias Furrinalia erant, quorum ita Calendarium meminit: F. FVRR. NP. LVDI. hoc est, FVRRINALIA. Nefastus primò LVDI.

FVRRINALIA, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. à Furina, quod ei Decem feriae publicae dies is, cuius Decem honos apud antiquos. Nam ei sacra instituta annua & Flamen attributus: nunc vix nomen notum paucis. Festus: Furrinalia, siue Furrinalia, sacra Furinae, quam Deam dicebant. Sequentibus diebus LVDI IN CIRCO fuerunt editi, de quibus suo loco.

Quod Festus notat rutilas canes, id est, non procul à rubro colore, immolari ut ait Atticus Canis, canario sacrificio pro frugibus, deprecandae saevitiae causa sideris Caniculae, id videtur etiam ad hunc mensis referendum, licet dies ignoretur.

De mense Augusto, & festis in eo diebus CAP. XII.

ICVT praecedens mensis Quintilis, ita hic Sextilis dictus est, quod sextus à Martio anni principe esset. Postea Augusto imperante in ipsius honorem Augustus est appellatus, qua de re ita scribit Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 12. Augustus deinde est, qui Sextilis antea vocabatur, donec honori Augusti daretur, ex Senatusconsulto, cuius verba subieci: Cum Imperator Caesar Augustus mense Sextili, & primum Consulatum inierit, & triumphos tres in Urbem intulerit, & ex Ianiculo legiones deductae, secutaque sint eius auspicia, ac fides, & Aegyptus hoc mense in potestatem populi Romani redacta sit, finisque hoc mense bellis ciuilibus impositus sit, atque ob has causas hic mensis huic Imperio felicissimus sit, ac fuerit, placere Senatui, ut hic mensis Augustus appelleretur. Item Plebiscitum factum ob eandem rem, Sext. Pacubio, Tribuno plebem rogante. Haec tenus Macrobius. Idem ferè Dio libro 55. tradit, his verbis: Mensis Sextilem, Augustum nominauit: quod nomen cum alij Septembri, quo mense natus esset Augustus indere vellent, ipse Sextilem praetulit, quod eo mense primum Consul factus, ac eo multis magnis praелиis victoria potitus esset. Et Suetonius in Augusto, cap. 31. Annum, inquit, à diuo Iulio ordinatum, sed postea negligentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit: in cuius ordinationem Sextilem mensis è suo nomine nuncupauit, magis quam Septembrem, quo erat natus: quia hoc sibi & primum Consulatus, & insignes victoriae obtigissent. Caeterum hic mensis, qui in Cereris tutela erat, ex ordinatione Romuli & Iulij xxx. ex Numae autem constitutione xxxi. dierum fuit, uti initio huius libri docuimus.

DE DIEBUS MENSIS AVGVSTI FESTIS.

Kalendis Augusti nullae feriae in illo Kalendario, quod initio huius libri posuimus, notatae sunt, Legimus tamen apud Dionem lib. 60. Kalendis Augusti equestria certamina fuisse exhibita, quod eo die Martis aedes consecrata esset.

IV. Non. Augusti erant feriae, quod Caesar Hispaniam citeriorem vicisset. Harum ita meminit Calendarium: FER QVOD HOC DIE C. CAESAR HISP. CIT. VICIT. quemadmodum etiam in altero illo Kalendario, quod beneficio Benedicti Ariae Montani in lucem datum est, scriptum fuisse, fragmentum istud ostendit, CIT. VICIT. priora enim desiderantur. Haec verò quae prius ex Kalendario integro adscripta verba, sic legenda sunt: FERIAE QVOD HOC DIE C. CAESAR HISPANIAM CITERIOREM VICIT. De hac verò victoria & feriis in memoriam eius celebratis Dio lib. 43. ad postremum bellum ab eo confectum est, hancque ultimam vi-

etiam reportauit, &c. Nihilominus tamen aperte triplex triumphus, triplexq; pompa Romæ A de victoria Hispanensi habita est, feriq; in super quinquaginta dierum actæ. De eadem victoria Suetonius in Julio Cæsare, cap. 36. & alibi. Plutarchus in eius vita. Hirtius libro de Bello Hispaniensi. Velleius lib. 2. In primis Car. Sigonius in Faistorum Commentariis, ad annum 1000. C. 119.

V. Idus Augusti ita notatus in Calendario est: HOC DIE CAESAR HISPALIVIC. id est, HOC DIE CAESAR HISPALIVICIT. Meminit & huius victoriae Dio libro 43. item Suetonius in Cæsare. & Hirtius libro de Bello Hispaniensi.

IV. Idibus Aras Opis & Cereris in vico Iugario consecratas esse, Lilius Gregorius Gyraldus ex veteri, vt ipse ait, Calendario notat.

Pridie Idibus Herculi magno Custodi in circo Flaminio sacra facta esse, idem Lilius Gyraldus annotat, ex veteri Calendario.

Idibus Augusti Dianæ sacra fiebant, quod testatur Martialis epigram. 68. libri 12.

Mois Mercurium creastis Idus.

Augustus redit Idibus Diana.

Et Aufonius Eidylio de feriis Romanis:

Et medias Idus, Maij, Augustiq. recursu.

Quas sibi Mercurius, quasq. Diana, dicat.

Has ferias intelligit Propertius cum lib. 2. eleg. 33. sic scribit: — *sed tibi me credere turba vetat,*

Cum videt accensis denotam currere tadis

In nemus, & Trivia laumna ferre Dee.

Mulieres enim voti damnatae, & compotes ab Vrbe ardentes faces in Aricinum nemus, vbi religiosissime colebatur Diana, ferebant illius Deæ feriis, vt Ouidius in Fastis scribit:

Sapè potens voti frontem redimita coronis

Fœmina lucentes portat ab vrbe faces.

Et Venatores (nam venationibus Diana præest) sæpenuerunt faces spicatas accensæ, & ferebant & canes sup morbo, aut scabie affectos in sulis velatos Deæ sistebant, omnèq; instrumentum venatorium ante eam collocabant. Gratius de Venatione:

Spicataq; faces sacrum ad nemorale Diana

Ipsaq; per flores medio in discrimine luci

Sistimus, & solito catuli venantur honore:

Strauere arma sacris, & pace vacantia festa.

Sed & Diana, quæ venari, ferisq; agitare, & sagittis conficere antiquorum opinione cenfebatur, illis ipsis feriis suis, quæ Idibus Augusti celebrabantur, emeritos canes, quietosq; à venatione, & immunes habere credebatur, ipsaq; etiam feriari. Statius Pampinius 3. Syluarum:

— ipsa coronat

Emeritos Diana canes, & spicula tergit,

Et tuas sinit ire ferus.

Collegit hæc Adrianus Turnebus Aduers. lib. 7. cap. 26. ex quo ea descripsi.

Eodem die festum erat seruorum & seruorum, de quo ita scribit Plutarchus Quæstionibus Romanis, quæstione 100. Cur Idibus Sextilis, qui nunc Augustus dicitur, ferie sunt vtriusq; sexus feruis: mulieres autem tum maxime lauare & purgare capita student? An hoc feruis datum, quod ea die Seruius Rex natus è captiua fuit ancilla? lotio autè capitis ab ancillis feriarum causa, cepta, etiam ad liberam peruast? Hactenus ille.

XVI. Kalend. Septembris Portumnalia erant, de quibus ita Calendarium: E. PORT. NP. hoc est, PORTVMNALIA, Nefastus primò.

PORTVMNALIA, inquit Varro, libro 5. de Lingua Latina, dicta à Portumno, cui eo die ædes in portu Tiberino facta, & ferie instituta. Adrianus Turnebus addit: Rem diuinam fieri confucuisse ad pontè Æmilium, vbi eius ædes fuerit. Plura quæ de Portumnalibus afferam, non habeo. De Portumno vide quæ scripsimus lib. 2. cap. 13.

XIV. Kal. Septembris VINALIA erant, quorum Calendarium sic meminit: G. VIN. F. P. hoc est, VINALIA, Festus primò.

VINALIA duplicia erant, alia Veneri, alia Ioui celebrabantur, quæ tamè Scriptores veteres mirum in modum confundunt: modò enim ea quæ Veneri sacra erant, & ob id Veneralia à Plutarcho dicuntur, mensè Aprili: altera mensè Augusto celebrata tradunt: modò contrarium scribunt, vt incertus sis, quid potissimum sequaris. Ioseph. Scaliger Castigationibus suis ad Festum inclinat in hanc sententiam, quòd Vinalia Veneris, siue Vinalia priora mensè Aprili: altera Vinalia, quæ Iouis erant, & Rustica Vinalia appellabantur, Augusto mensè fuerint celebrata: quæ & nos secuti antè sumus, & adhuc sequemur: quamuis, vt ipse etiam fatetur, contrarium apud Scriptores reperitur. Sic enim Varro libro 5. de Lingua Latina: Vinalia Rustica dicuntur ante diem duodecimum Kalendas Septembris: quod tum Veneri dedicata edis, & horti eius tutelæ assignantur, ac tum sunt feriati olitores. Paulus Festi mutilator: Rustica Vinalia quartodecimo Kalendas Septembris celebrabantur, quo die primum vinum in Vrbe deferebant. Festus: Rustica Vinalia appellatur mensè Augusto, quartodecimo Kalendas Septembris, Iouis dies Festus, quia Latini bellum gerentes aduersus Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedicauerunt. Eodem autem die Veneri templa sunt consecrata: alterum ad Circum maximum: alterum in loco Libitiniensi, quia in ipsius Deæ tutela sunt horti. Quod idem ferè in voce Roscij scripsit, quæ verba

A verba à Iosepho Scaligero sic sunt restituta: Rustica Vinalia mensè Augusto Veneri dicata sunt, quòd eodem die ædis ei consecrata sit: iumenta quoque, olitores, & omnes horti in eius tutela sunt, &c. Contrà tamen, & in superioribus, quos citauimus locis scripsit, & in voce Vinalia: Vinalia, inquit, diem festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. Huius verò libationis vini, quæ Ioui fiebat, ita meminit idem alibi: Calpar vinum nouum, quod ex dolio demitur sacrificij causa, antè quàm gustetur. Ioui enim prius sua vina libabant, quæ vocabant Vinalia. Id autem fiebat, inquit Iosephus Scaliger in Coniectaneis, ne reliquum, quod in apothecis illis, vnde de calpar promeretur, remaneret: sacrum esse inciperet, & omninò ex vlibus eriperetur humanis: sed calpari libato, religione solueretur. Itaque cum Calpar libabant, Inferium vocabant, quod solum inferretur, his verbis: Maeste hocce vino inferio esto. Et hoc præcipue dicebatur de vino diffuso, & doliari. Nam alioqui de eodem multo libabant: sed id Sacrima vocabatur, posteaquàm polluxerant eas confectioes, quæ vocabant Suffimenta, ex faba millioque molito, multo sparso: quæ Diis eo tempore dabantur, quo vna calcata prælo premebatur, &c. Hactenus Iosephus Scaliger. Ex quibus cognoscere licet causam superstitionis illius, cur vinum nouum tangere nefas esset, antequam Vinalia kalarentur.

XII. Calend. Septembris Consualia erant: sic Calendarium: A. CONS. NP. quod interpretatur, CONSVALIA, Nefastus primò.

CONSVALIA, inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, dicta à Conso, quòd tum ferie publicæ ei Deo, & in circo ad aram eius ab Sacerdotibus sunt ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ. Festus: Consualia ludi dicebantur, quos in honorem Consi faciebant: quem Deum Consilij putabant. Liius libro 1. ab Vrbe condita auctor est, Consualia ludos esse Neptuni Equestris. De his ita Plutarchus in Romulo: Romulus sparserat rumorem, reperisse se aram cuiusdam Dei sub terra occultatam. Dei nomen Consus fuit, siue quòd in consultando iuaret, sicut Latinis est consilium, & consul: siue is Neptunus equestris est: nam ara Consi in Circo maiori reliquo tempore latens, Circensibus ludis apparet: siue quòd alij asserunt, abdito consilio, arcanòque haud inconuenienter subterranea Deo ei ara tribuitur. Ea ergo ara prolata, sacrificium eius nomine splendidum & ludos, & spectaculum publicum edidit, conuocatis ad hoc finitimis, &c. Et paulò post: Raptæ autem sunt virgines xv. Calend. Septemb. quo de Consualia. Vbi in numero erratù puto, cū Calendarium x. Cal. Septemb. festum illud collocet. Consualibus equos, a finòque coronabant, & ociari sinebant: vel quia ferie ista Conso, qui equester Neptunus est, agebantur: D alius autem tum equo consors est, iuxtaque fruitor vacatione laboris: vel quia tum commoda nauigandi maris tempestas exhibita, iumentis qualemcunq; quietem præbebat. Plutarch. Quæst. Rom. q. 48. Festus quoq; scriptum reliquit. Multis celebrari ludos in Circo maximo Consualibus consueuisse, quia id genus quadrupedum primò putaretur cæptum currui, vehiculòq; adiungi.

XI. Calend. Septemb. dies intercisus erat, quod testatur Calendarium his notis: B. E. N. hoc est, ENDOTERCISVS Endotercisi, vel intercisus dies qui sunt, supra est à nobis explicatum.

X. Calend. Septemb. VOLCANALIA erant, testante idipsum Calendario, quod sic habet: C. VOLC. NP. hoc est, VOLCANALIA, Nefastus primò.

VOLCANALIA, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. à Volcano, quòd ei tū ferie, & quòd eo die populus pro se in ignem animalia mittit. Ad Vulcanalia respexit Plin. cum lib. 18. ca. 13. de fatio. ne napi scripsit: Serere nudum volunt, precantem sibi & vicinis serere se: satis vtrique generi iustus, inter duorum numinum dies festos, Neptuni atque Vulcani. Huius etiam festi Columella lib. xj. cap. 3. de raphani satioe docens, meminit.

IX. Calend. Septemb. FERIE LVNAE ERANT IN GRAECOSTASI, quemadmodum habet fragmentum Calendarij marmoreum effossum Romæ sub colle hortulorù, & ab Huberto Goltzio thesauro Antiquitatis insertum. Hoc etiam die mūdus patere dicebatur, quia de re in Octo bri agemus.

IX. Calend. Septembr. Opiconsua erant: sic enim Calendarium: E. OPTIC. NP. hoc est, OPTICOSIVA, Nefastus primò.

OPTICOSIVA dies ab Dea Opiconsua, cuius in Regia sacrarium, quod ideò actum, vt eò præfer virgines Vestales, & Sacerdotem publicum introeat nemo, Is cū eat, subfubulū habeat, &c, Varro lib. 5. de Ling. Lat.

VI. Calend. Septemb. Voltornalia erant, de quibus ita habet Calendarium: G. VOLT. NP. hoc est, VOLTORNALIA, Nefastus primò.

VOLTORNALIA, inquit Festus, Voltorno Deo sacra erant, cuius Sacerdotem Voltornalem vocabant. Diximus de Voltorno lib. 2. vbi de Diis disputauimus.

V. Calendas Septembris ita notatus est: HOC DIE ARA VICTORIAE IN CVRIA DEDICATA EST. De Victoria in Curia Julia consecrata Dio libro 51. cum triumphum Augusti de Ægypto exposuisset, sic scribit: Cæsar (Augustus scilicet) his omnibus triumphis in Vrbe inuectus, &c. Mineruæ templum, & quòd Chalcidium vocatur, tum Curiam Iuliam in honorem Patris sui factam dedicauit, in eaque imaginem Victoriae posuit, quæ hodie quoque extat, Tarento olim Romam vecta, ac à Cæsare tum in curia posita, & spoliis Ægyptiis decorata: quo Cæsar nimirum ostendebat imperium se ex victoria esse adeptum. Ara Victoriae in Curia meminit Herodianus libro 7.

In Calendario Rustico, quod Hubertus Goltzius Romæ ad palatium noui Farnesianum, in capto Floræ, ex marmore quadrato exscripsit, & in suum Antiquitatis Thesaurum retulit: item in illo Calendario, quod Georgius Fabricius lib. 2. Antiq. habet descripto, ut ipse ait, ex duobus veteribus lapidibus, alterum in domo Vallarū, quæ est in circo Flaminiō: altero in hortulo Angeli Colorij in campo Martio, sit mentio sacrorum, Spei, Salutis & Dianæ: quo verò die ea facta sint non additur. Lilius tamen Gyraldus Kalendis Augusti Spei ad forum Oltorium: Nonis, Saluti in colle Quirinali, & iterum Spei: vi. Idus Soli Indigeti in colle Quirinali: pridie Idus, Herculi magno cultodi in circo Flaminiō: xvi. Kalend. Septembris Iano ad theatrum Marcelli sacra facta fuisse tradit, idque ex autoritate, ut ipse scribit veteris Calendarij cuius rei fides sit penes auctorem. Et de mense Augusto hæc tenus.

De mense Septembris, & festis in eo diebus. CAP. XIII.

SEPTEMBER sequitur, qui mensis appellationem hanc accepit, quod septimus esset à Martio, quemadmodum Varro lib. 5. de Lingua Latina testatur, ubi scribit, menses reliquos à Iunio ad Decembrem vsque à numero dictos. Quidam volunt Septembrem Romanis, quasi septimum imbrem: non tantum, quod à Martio septimus numeretur: verum etiam ob imbrium frequentiam, & æris turbationem, quæ sub initium autumnum accidere plerumque solet, dictum esse, haud aliter, ac reliqui menses, ad finem vsque anni suas appellationes antiquitus nati sunt. Hunc mensem Senatus in Tiberij Augusti honorem Tiberium appellari voluit: quod tamen ne fieret, ipse met intercessit. Suetonius in Tiberio cap. 26. Dio lib. 57. hoc de mense Nouembri tradit, quia scilicet Tiberius xvi. Kalend. Decembris natus fuerit. Eundem mensem Domitianus Imperator, Germanici cognomine assumpto, Germanicum à se transfeminavit. Suetonius in eius vita, cap. 13. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 12. Mensis Septembris principalem sibi retinet appellationem ex Germanici appellatione. Iulius Capitolinus in vita Antonini Pij refert Senatum decreuisse, hunc mensem Antoninum, sequentem Faustinum appellari, verum id Antoninum respuisse. Commodus autem Imperator, cum omnia mensium nomina transfeminasset, isque pro vetustis appellationibus nouas de suis cognominibus imposuisset, hunc mensem Herculem vocauit. Elius Lampridius in eius vita. Herodianus lib. 1. ubi tamen nouas illas mensium appellationes non addit. Tandem Tacitus Imperator Septembrem mensem Tacitum appellari iussit: idcirco, quod eo in mense & natus, & factus esset Imperator. Flavius Vopiscus in eius vita. Cæterum hic mensis, qui in Volcani tutela fuisse ex istimatus est, ex Romuli & Cæsaris ordinatione xxx. ex Numæ autem constitutione xxxix. dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS SEPTEMBRIS FESTIS.

In hoc mense breuiores erimus, cum Ludi, qui potissimam eius partem occupant, sequenti capite à nobis sint explicandi.

IV. Nonas Septembris memorabilis est, propter naualem victoriam Augusti de M. Antonio & Cleopatra Regina Ægypti, teste Dione lib. 51. qui eam victoriam prolixè describit lib. 50. extremo. Atque ut idem auctor est lib. 51. ab hoc die Cæsaris Monarchia cepit, anno ab Vrbe condita 1000 cxxvi. Quæ de re vide prolixè disseret Dionem loco indicato, Xiphilinū in Epitome, Suetonium, Eutropium, & alios. In primis Carolum Sigonium in Cõmentarijs Faistorum. Pridie Non. Septembr. & octo sequentibus LVDI ROMANI erant, ut habet Calendarium, de quibus nos libro sequenti agemus.

VI. Idibus Septembris Hierosolymæ à T. Vespasiano captæ sunt, quod Iosephus tradit. Idibus Septembris vetustis temporibus Prætor Maximus clauum pangebatur, de quo more Liuij verba ex libro 7. adscribam: Lex, inquit, vetusta est priscis literis, verbis que scripta, ut qui Prætor maximus sit, Idibus Septembris clauum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis Optimi Maximi, ea parte, qua Mineruæ templum est, eum clauum, quia rara per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerua inuentus sit. Vulsiniis quoque clauos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortie Etruscæ Deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius Consul ex lege templum Iouis Optimi Maximi dedicauit, anno post Reges extinctos. A Consulibus postea ad Dictatores, quia maius imperium, solenne clauum fingendi transfatū est, &c. Hæc Liuius.

Eodem die templum Iouis Capitolini dedicatum est, à M. Horatio Consule, quod docet Plutarchus in Poplicola, his verbis: Idibus Septembris (quæ dies incidit in plenilunium mensis eius, quem Metageum montem Græci vocant) dedicationis causa, cum frequentes in Capitolio omnes conuenissent, Horatius facto silentio, peractis pro more omnibus, fores tangens, verba dedicationis solennia dixit, &c. Vide de hac dedicatione etiam Liuium libro 2. qui tamen diem non annotat.

Postridie Idus Septembris, vel xlix. Kalend. Octobris, dies erat EQVORVM PROBANDORVM. Sic enim Calendarium habet: A.F. EQVOR. PROBAND. hoc est, Fastus. EQVORVM PROBANDORVM. De hac celebritate quid dicam, non habeo, cum eius nec Varro, nec Festus

vllq

A vllō verbo meminerint. Valerius quidem Maximus probationis equorum mentionem facit lib. 2. cap. 2. his verbis: Equestris ordinis iuuetus omnibus annis bis Vrbe spectaculo sui sub magnis auctoribus celebrabat, die Lupercalium, & equitū probatione. Sed ipse sese statim explicat, quæ eam equitum trabætorum transuectionem in Capitolium intelligat, quæ Idibus Iulij fuerit celebrata, de qua nos in Iulio mense ex Jacobi Ræuardi libris Variorum plura diximus. Qualis igitur hæc equorum probandorum consuetudo, cuius in hoc & sequenti mense extat mentio, fuerit, querendum videtur.

XVII. Kalend. Octobris, & sequentibus aliquot LVDI ROMANI IN CIRCO erant, ut habet Calendarium: de quibus ludis nos sequenti libro differemus.

B XII. Kalend. Octobris, & sequentibus tribus diebus MERKATVS, siue MERCVRIALIA erant, de quibus etiam in Iulio.

IX. Kal. Octobr. natalis Augusti erat, sic enim Calendarium: NP. MERK. HD. AVGVSTI NAT. hoc est Nefast' primò, MERKATVS, siue MERCVRIALIA, hoc die AVGVSTI NATALIS Calendario stipulatur Suetonius in Augusto, cap. 5. Natus est, inquit, Augustus M. Tul. Cicero ne, & Antonio Cofs. ix. Kal. Oct. paulò ante Solis exortum, regione Palatij, ad capita bubula, &c. & Dio lib. 55. Augustum mense Septembris natum dicit. De celebratione autem natalis eius idè Dio lib. 54. in Historia anni 1000 xxxiii. Ediles natalibus Augusti priuatim ludos quæstres, & venationem ediderunt. Et in Historia anni 1000 xli. lib. eodem: Natalem Augusti diem Iulius Antonij F. Prætor equestri certamine, & venatione celebravit, & ex S. C. epulum Augusto & Senatoribus in Capitolio dedit. Suetonius in Augusto, cap. 57. Equites Romani natalem Augusti spontè atque consensu biduo semper celebrarunt.

V. Cal. Octobr. Veneris Genetricis feriæ erant, sicut testatur fragmentum aliud Faistorum effossum Romæ sub colle hortulorum, in quo sic legitur: VENERI GENETICI IN FORO CAESARIS. de Venere Genetrice diximus lib. 2.

Hoc mense Epulum Mineruæ fuisse, Calendarium Rusticum, cuius antè quoque mentionem fecimus, habet: quo autem die, incertum. De Epulo, dicemus in Nouembri.

De mense Octobris, & diebus in eo festis. CAP. XIV.

OCTOBER dicitur à numero, quod octauus esset à Martio. Hunc Domitianus è suo nomine Domitianū appellauit: quod eo natus esset. Sic enim Suetonius in eius vita, cap. 13. Septembrem mensem, & Octobrem ex appellationibus suis Germanicum Domitianumque transfeminavit, quod altero suscepisset Imperium altero natus esset. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 12. Octobrem vero suo nomine Domitianus inuaserat. Sed ubi in faustum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit eradi, menses quoque usurpatione tyrannicæ appellationis exuti sunt. Cautio postea Principum cæterorum diri omnis in fausta vitantium, mensibus à Septembris vsque ad Decembrem prisca nomina reseruauit. Plutarchus etiam in Numa: Septembrem & Octobrem Domitianus suis cognomentis insigniuit: sed non diu ita vocati sunt, statimque post eadem eius pristina nomina recuperarunt. Hunc eundem mensem decreto Senatus Faustinum dictum in honorem Faustinae uxoris M. Antonini Imp. & à Commodò inuictum, iam antè ex Iulio Capitolino, & Ælio Lampridio diximus. Cæterum hic mensis, qui in Martis tutela fuit, semper triginta vnus dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS OCTOBRIS FESTIS.

III. Non. Octobr. mundus patere dicebatur, quæ de re ita Festus. Mundus, ut ait Capito Areius in lib. 6. Pontificali, ter in anno patere solet diebus his: postridie Volcanalia, & ante diem 3. Non. Oct. & ante diem 6. Id. Nouemb. Qui quid ita dicatur sic refert Cato in Comment. Iur. ciuil. Mûdo nomẽ impositum est ab eo mûdo, qui supra nos est. Forma enim eius est, ut ex iis, qui intrauere cognoscere potui, assimilis illi. Eius inferiorè partè, veluti consecratam Diis manibus, clausam omni tempore, nisi iis diebus qui superscripti sunt, maiores censuerunt, quos dies etiam religiosi, indicauerunt, ea de causa, quod quo tempore ea, quæ occultæ & abditæ religionis Deorum manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur, & pateferent: nihil eo tempore in Republica voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoste manus conferebant: non exercitus scribebatur: non Comitia habebantur, non aliud quicquam in Republica nisi quod vltima necessitas ad monebat, administrabatur. Macrobius Saturn. lib. 1. cap. 16. Nec Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter Rom. pop. Latinisque firmatæ sunt, inchoari bellum decebat: nec Saturni festo, qui sine vllō tumultu bellico editur imperasse: nec patere mundo: quæ sacrum Diti Patri & Proserpinæ dicatū est, meliusque oclusa Plutonis fauce, eundem ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit: Mundus cum patet, Deorum tristium atque inferum quasi ianua patet, propterea non modo prælium committi: verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militum proficisci, nauem soluere, vxorem liberam querendorum causa ducere, religiosum est, &c.

V. Id. Octobr. MEDITRINALIA erant, quorum sic meminit Calendarium. D. MEDITR. hoc est, MEDITRINALIA. MEDITRINALIA. ait Varro lib. 5. de Ling. Lat. dies dictus à medendo, quæ ut Flaccus Flamè Martialis dicebat, hoc die solitū vinū nouū & vetus libari & degustari medicamenti causa. Quoc facere solent etiã nunc multi, cum dicunt: Nouū vetus vinū bibo: nouo veteri morbo medeor. Fest. Meditrinalia dicta hac de causa. Mos erat Latinis populis, quo die quis primum

gustaret mustum, diceret omnis gratia: Vetus nouum vinū bibo, veteri nouo morbo medeor. A
A quibus verbis etiam Meditrina: Deæ nomen ceptum, cuiusque sacra Meditrinalia dicta sunt.

IV. Idus Octobr. AVGVSTALIA ciant, teste Kalendario, quod sic habet: E. AVGVST. NP. hoc est, AVGVSTALIA, Nefastus primò.

AVGVSTALIA dicebatur dies reditus Augusti Romam, rebus in Sicilia, Græcia, Asia, Syria, & Parthia compositis. De quo sic Dio lib. 54. in historia anni 1000 cxxxv. Ob reditum Augusti, ac propter ea, quæ abfens egisset, multa ac varia in honorem eius decreta sunt, quorum ille nihil ac cepit, nisi quod Fortunæ reduci aram consecrari, diemque sui reditus inter ferias referri, & Augustalia dici passus est. His feriis ludi etiam peragebantur, qui dicebatur LVDI AVGVSTALES, quorum Dio sæpe meminit, vt libro 56. extremo: Eo, inquit, tempore plebs tumultuata est, cū Augustalibus quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis antè turbarum fuit, quàm ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu, precibus impetrarunt, vt liceret sibi maiores aliquantò, quàm legibus permitteretur, sumptus facere, &c. Et alibi Cornelius Tacitus Annalium libro 1. Tribuni plebei petiuerunt, vt proprio sumptu ederent ludos, qui de nomine Augusti fastis additi Augustales vocarentur: sed decreta pecunia ex ærario, vt que per Circum triumphali veste vterentur. Curru vehi haud permissum, mox celebratio annua ad Prætorium translata, cui inter ciues & peregrinos iurisdicctio euenisset. Horum ludorum etiam meminit Plin. lib. 7. Historiæ naturalis, cap. 43.

III. Idus Octobris FONTINALIA erant, de quibus ita Kalendarium: F. FONT. NP. hoc est, FONTINALIA, Nefastus primò.

FONTINALIA, inquit Varro lib. 5. de Ling. Lat. à fonte, quòd is dies feriæ eius: ab eo autè tū, & in fontes coronas iaciunt, & puteos coronant. Festus: Fontinalia fontium sacra, vnde & Romæ fontinalis porta. Iosephus Scaliger Coniectaneis in Varronem de Lingua Latina notat, Fontinalia esse sacra, & feriæ eius fontis, cuius delubrum fuerit iuxta portam Capenam: vnde & ipsa Fontinalis dicta sit.

Idibus Octobris, October equus Marti immolabatur, de quo ritu Festus in hunc modum scribit: October equus appellatur, qui in campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum victricum dexteris, de cuius capite non leuis contentio solebat esse inter Suluranenses (vel Suburanos) & Sacrauenses, vt hi in regiæ pariete, illi d. turrim Mamiliam id figerent, eisdemque cauda tanta celeritate perfertur in Regiam, vt ex eo sanguis distillet in focum, participandæ rei diuinæ gratia, quem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacrari dicunt, non vt vulgus putat, quia velut supplicium de eo sumatur, quod Romani Illo sunt oriundi, & Troiani ita effigie equi sint capti. Plutarchus Quæstionibus Romanis, quæstione 97. vbi tamen Idibus Decembris hoc factum fuisse tradit, cum quæsiuisset, cur Idibus Decembris exhibitis equestribus ludis, dexter equus Victor Marti facer immolaretur, & caudam aliquis amputatam ferret ad locum, cui Regia nomen, aramque cruentaret, de capite alij à sacra via, alij à suburra descendentes depugnarent: ita respondet, id fieri, aut quòd equo Troiam captam putantes, equum plectant: vt potè qui sint Troium splendida proles, natis mixta Latinum: aut quia animosa sit bestia, & bello apta, atque Martialis equus: Diis verò ea potissimum immolari, quæ iis accepta sint & conuenientia: Victorem autem equum mactari, quia Deo victoria sit accepta ferèda: aut rectius hoc dici, opus illius Dei statariam esse pugnam, victoriamque stando suos ordines qui seruant, de fugientibus reputare: itaque puniri celeritatem, vt fugæ commeatum, moneri que isto argumento ciues, fugientibus nullam esse salutis fiduciam: Hactenus Plutarchus.

XIV. Kalend. Nouembris ARMILVSTRIVM erat, teste idipsum Kalendario, quod sic habet: D. ARM. NP. hoc est, ARMILVSTRIVM, Nefastus primò.

ARMILVSTRIVM, inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, ab eo, quòd in armilustrio armati sacra faciunt: nisi locus potius dictus ab heis. Sed quòd de his prius, id ab luendo, aut lustro, id est, quòd circumbant ludentes antilibus armati. Paulus Festi abbreviator: Armilustrium festum erat apud Romanos, quo res diuinas armati faciebant, ac dum sacrificarent, tubis canebant. Ad quem locum Iosephus Scaliger annotat, existimare se Centuriatis Comitibus exercituum armatum lustrari solitum, sumpto more ex vetustissimo instituto Atheniensium, apud quos *ἀθροισμὸς* Comitium lustrarint. Addit etiam, non esse credibile tubis in eo sacro canere solitos, sed clafico.

V. Kalendas Nouembris, & sequentibus diebus quinque LVDI VICTORIAE fiebant. sic enim Kalendarium: C. LVD. VIC. hoc est, LVDI VICTORIAE. Hi ludi à P. Cornelio Sulla instituti fuerunt bello ciuili. Aconius in Verrinam 2. Velleius lib. 2. Felicitatem dici, quo Samnitium, Telsinique pulsus est exercitus. Sulla perpetua ludorum Circensium honorauit memoria, quibus sine nomine Sullanæ victoriæ celebrantur.

Hoc mense Libero etiam sacrum fieri consueuisse, ex Kalendario Rustico, cuius iam aliquoties meminimus, constat.

Initio autem huius Vortumnalia erant, quemadmodum ex Varrone liquet, qui ea ante Meditrinalia, & alia huius mensis festa collocat, diem autem certum non notat.

Vortumnalia, inquit à Vortumno, cuius feriæ Octobri mense.

De

A De mense Nouembri & festis in eo diebus CAP. XV.

ICVT præcedentes menses, ita etiam Nouember nomen habet, quòd nonus esset à Martio, quemadmodum ex iis Varonis, Plutarchi, & Macrobij verbis, quæ capite præcedenti recitauimus, manifestum est, nec vnquam appellationem suam mutauit, assumpto alio nomine, nisi sub Imp. Commodò, quo tempore Exuperatorius mensis dictus est, qui antea Nouember fuit. Testatur hoc Ælius Lampridius in vita eius, his verbis: Menses quoque, inquit, in honorem eius pro Augusto Commodum, pro Septembri Herculem, pro Octobri Inuitum, pro Nouembri Exuperatorium, pro Decembri, Amazonium ex signo ipsius adultores vocabant. Amazonius autem vocatus est ex amore concubinæ suæ Martiæ, quam pictam in Amazone diligebat: propter quæ & ipse Amazonico habitu in arenam Romanam procedere voluit. Suidas xii. menses à Commodò scribit ita nuncupatos: Amazonium, Commodum, Augustum, Herculem, Romanum, Exuperatorium, Inuitum, Pium, Felicem, & Fortunatum, tum Lucium, Ælium & Aurelium ex quibus verbis facilius intelligimus verba Lampridij, quæ sunt in vita Commodi: Nominatus, inquit, Commodus inter Cæsares 14. Iduum Octobr. quas Hercules postea nominauit, Pudete & Pollione Cofs. Appellatus Germanicus Idibus Herculis, Maximo & Orphito Cofs. Assumptus est in omnia Collegia Sacerdotalia Sacerdos xiiii. Kal. Inuitas, Pifone & Iuliano Cofs. Profectus in Germaniam xiiii. Kal. Ælias (vt postea nominauit) iisdem Cofs. Togam virilem accepit, cū Patre appellatus Imperator. v. Kal. Exuperatorias, Pollione 11. & Apro Cofs. Triumphauit x. Kal. Ianuar. iisdem Cofs. Iterum profectus 11. Non. Commodias, Orphito 11. & Rulo Cofs. Datus in perpetuum ab exercitu & Senatu in domo Palatina Commodiana conferendus xxi. Kal. Romanas, Præfente 11. Cof. Terrio meditas de profectioe, à Senatu & populo retectus est. Vota pro eo facta sunt Nonis Piiis, Fusciano 11. Cofs. Hactenus ille. Cæterum hic mensis, qui in tutela Dianæ fuit, ex ordinatione Romuli & Cæsaris xxx. ex Numæ cõstitutione xxxi. dierum fuit.

DE DIEBUS MENSIS NOUEMBRIS FESTIS.

VII. Idibus Nouemb. Mundum patere docuimus capite præcedenti, vnde hic repetantur, quæ ibi attulimus.

IX. Idus Nouembris, & sequentibus diebus sex, LVDI erant, teste idipsum Kalendario. Sed de iis & aliis ludis dicemus libro sequenti.

III. Idus Nouembreis, Maria Claudi, habet Vegetius, & alij.

D Idibus Nouembreis Epulum indictum. Kalendarium: E. EID. NP. EPVL. INDICT. hoc est, Eidus, Nefastus primò, EPVLVM INDICTVM.

Epulum hoc loco conuiuium significat. quod Ioui, aut aliis Diis apparabatur, alio nomine Lectisternum, vt opinor, dictum. Moris enim erat apud Ro. vt nonniquam placidæ alicuius Dei iræ causa, conuiuium in templo illius exhiberetur, Diisque tanquam epularis aut cubitoris lecti sternerentur. Meminit Epulis Iouis Valer. Max. lib. 2. cap. 1. Iouis epulo, inquit, ipse in lectulum, Iuno & Minerua in fellas ad cenam inuitantur. Huic verò epulo indicendo Triumviri, vel Septemviri Epulonum præerant, quod testatur Sex. Pompeius his verbis: Epolonos dicebāt, antiqui, quos nunc Epulones dicimus. Datum autem est his nomen, quod Epulas indicendi Ioui, cæterisque Diis potestatem haberent. Idem Cic. in Ora. de Harusp. respon. testatur. Epuli Iouis mentio fit à Lilio multis locis, ab Ælio Lampridio, in Alexandro, & aliis.

E Postridiè Idus Nouembris dies erat EOYORVM PROBANDORVM, teste Kalendario. de quo diximus quædam capite proximè præcedenti.

XVII. Kalend. Decembres, & duobus sequentibus diebus, LVDI PLEPEI erant in Circo, vt i Kalendarium docet, de quibus Ludis libro sequenti agemus.

XIV. Kal. Decemb. & sequentibus duobus diebus MERKATVS SIVE MERKVRALIA erant, teste Kalendario, de quibus alibi diximus. Hoc mense etiam Brumalia celebrata fuisse, Lil. Greg. Gyal. in suo Kalendario ex Constantino de re Rustica annotat. Fuerunt autem Brumalia Dionysij, siue Bacchi, qui etiā Bromius, siue Brumus dictus est: festum à Græcis Ambrosia appellatur, quod præter alios explicat Cæl. Rhodig. lib. 28. Antiq. lect. cap. 25. Idem lib. 27. cap. 24. scribit Viteros Romanos probrosam cõsuisse alienis vesci cibis: quare attulisse singulos, quod essent, aut biberent, quò non dicerentur *ἀλλοτρώγῃσι*. Hinc tollendæ ignominie causa Romulum, quòd cū fratre ab Larentia fuerit educatus, Brumalia instituisse, quibus conuiuio excipere solitus sit Senatum, cùm necessarium diceret à Rege suo ali Senatum hyeme nullis obstrepentibus bellis. Hactenus Rhodiginus. Kalendarium tamen Rusticum mense Octobri sacrum Libero factum fuisse, sicut capite præcedenti meminimus. Eodem mense Græcis & Gallis in foro Boario defossi sacra arcana fieri consueuisse. Plutarch. in Marcello auctor est. Tantum de Nouembri.

De mense Decembri, & diebus in eo festis. CAP. XVI.

IC mensis December dictus, quòd decimus esset à Martio. Ab adulatoribus Commodi Imp. Amazonius est appellatus, vt modò ex Ælio Lampridio audiuius: quam tamen appellationem non diu retinuit. Fuit in tutela Vestæ. Ex ordinatione Romuli dies habuit xxx. ex Numæ cõstitutione xxxi. ex Iul. Cæsaris ordinatione xxxi.

Kalendis Decembris peractum fuit primum sacrum fortunæ mulicbris, quod tamen inde tran-
latum est in Nonas Quintiles. Docet hoc Dionys. Halicarnalleus libro 8. cuius verba adscribam
Valeria, inquit, quæ prima Sacerdos eius Deæ ex Senatusconsulto creata fuerat, quod mulieribus
legationis ad Marcium Coriolanum auctor fuisset, & matri eius persuasisset, ut profectio-
ni interesse vellet, præeunte primum sacrificium mulieres peregerunt pro populo in ara recens in
fano facta, priusquam absolueretur templum, aut Deæ simulachrum, Kalendis Decēbris, an-
ni secuti proximè: nam ea die bellum finitum fuit. Anno deinde post primum sacrificium altero
ædes, quæ publicè locata fuerat, dedicata est pridie Nonas Quintileis à Consule Proculo Virgi-
nio. Hæc Dionysius, & alia plura, quæ ipse apud eum leges.

Nonis Decembribus Fauni festum erat, quod dicebatur Faunalia, Acrone & Porphyri-
one auctoribus, & in syluis ac pratis celebrabatur. Fiebat autem Fauno ea die res sacra hædo & vino, quod
testatur Horat. lib. 1. Carm. oda. 18. vbi & reliqua eius diei solennia explicat. Versus eius sunt hæc

<i>Si tener pleno cadu hædus anno:</i>	<i>Festus in pratis vacat ociofo</i>
<i>Lærga nec desunt Venenis sodali</i>	<i>Cum bone pagus.</i>
<i>Vina crateræ: vetus ara mulo</i>	<i>Inter audaces lupus errat agnos.</i>
<i>Fumat odore.</i>	<i>Spargit agrestes tibi sylua frondes:</i>
<i>Ludi herbofo pecus omne campo,</i>	<i>Gaudet inuisam pepulisse fossor</i>
<i>Cum tibi Nonæ redeunt Decembres:</i>	<i>Ter pede terram.</i>

III. Idus Decembris AGONALIA erant, testante Calendario, quod sic habet: A. AGONALIA
NP. hoc est, AGONALIA, Nefastus primò. De Agonalibus diximus in Ianuario.

XII. Kalendis Ianuarij CONSVLIA erant, ut Calendarium habet, de quibus in mense Au-
gusto diximus.

XVI. Kalendis Ianuarij SATVRNALIA erant, de quibus ita Calendarium: G. SAT. FERIAE SA
TVRN. hoc est, SATVRNALIA, FERIAE SATVRNI.

SATVRNALIA, inquit Varr. lib. 5. de Lingua Latina, dicta à Saturno, quod eo die feriæ eius,
ut post tertium diem Opalia Opis. Sext. Pompeius Festus: Saturno dies festus celebratur mense
Decembri, quod eo ædis est dedicata: & is cultura agrorum præsidere videtur: quod etiam falx
est ei insigne, & c. Fuerunt autem Saturnalia multò ante Romam conditam in Italia, quia etiam
in Græcia celebrata, de quorum origine Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 7. tres diuersas veterum Scri-
ptorum sententias recenset: quarum prima est, quod Saturnalia à Iuno, quem Saturnus cum alia
tum agriculturâ docuerat, post eius obitum fuerint instituta. Altera, quod à Comitibus Herculis ab
ipso in Italia relictis, quia Saturni nomine ac religione tuti à latronum incurfionibus fuerant,
sacra hæc ipsi instituta sint, ut ad maiorem reuerentiâ ipsa indicti festi obseruatiuè agrestes vi-
cinorum animos vocaret. Tertia est quod à Pelasgis in Delum insulam delatis, ex Apollinis o-
raculo ara Saturno erecta, & festum, quo sacra ipsi fierent, Saturnalia nominata sint. Ad dit ibidem
Pelasgos primum Saturnum victimis humanis placasse, ab Hercule postea monitos, ut faustis sa-
crificiis infausta mutarent, accensis luminibus eundem coluisse, inde morem per Saturnalia
standis cereis cepisse. Saturnalibus crebra conuiuia agitabant, & mittebant sibi inuicem tui alia
munera, quæ Saturnalia dicebantur, tum etiam cereos, vel eam ob causam, quod Saturnum lu-
minibus accensis colerent, vel ut significarent, hoc Principe ab incomi & tenebrosa vita quasi
ad lucem, & bonarum artium scientiam editos nos esse. Cum autem multi occasione Saturnalio-
rum per auaritiâ à clientibus ambitiosè munera exigerent, idque onus tenuiores grauaret, Pu-
blicius Trib. pleb. tulit, ut non nisi cerei ditioribus misitarentur. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 7. I-
psi etiam Domini seruos suos conuiuio liberalibus & opiparis accipiebant, iisque ministrabât,
Macrobio & Athenæo lib. 14. testibus. Quin etiam bellum Saturnalibus fumere nefas habebat.
Et pœnas à nocente iisdem diebus exigere, piaculare erat. Macrobius Saturno res diuina fiebat ca-
pite resecto, cum aliis Diuis, ex cepto Honore, velato capite sacrificarent, cuius moris Plutarc.
in quæst. Rom. q. 11. rationes inquirens, ait, id vel propterea fieri, quod velare caput institutum sit Æ-
neæ: Saturni autem sacrificium multò sit vetustius: vel quod capita operiant coram celestibus
Diis: Saturnus autem inter inferos, terrestresque Deos numeretur: vel quia veritati, cuius Patrè
Romani Saturnum esse censeant, nihil opertum sit, nihil occultum. Cæterum primum Saturn. A. D.
x. iv. Kal. Ianuarias celebrabantur, atque vno die absoluebantur. Postquam verò C. Cæsar in an-
ni emendatione huic mense duos dies addidit, xvi. Kal. Ianuarij cæpta sunt celebrari. Eare factum
est, ut cum vulgus ignoret certum Saturnaliorum diem, nonnullique à C. Cæsare inserto die, &
alij vetere more celebrarent, plures dies Saturnalia numerabantur. Quod Augustus Imp. confir-
mauit, cum in legibus indiciariis triduo ferias eos seruari iussit. Quanquam & apud veteres vel vii.
dies Saturnalia peragi consueuissent. Nonius & Múnius, vel triduum tantum celebrata fuisse, Mal-
lius tradant. Alij tamen contrarium prodiderunt, quæ de re consule prolixè differentem Macro-
bius lib. 1. Saturn. ca. 10. Ioan. Goropius Becanus li. 4. orig. Antwerp. quem Cronia inscripsit, affirmat,
Saturnalia primum à Noha tempore diluuij in Arca celebrata fuisse mense diluuij decimo, eo
die, quod primum iuga mortium ex aquis apparere cœperint: ac deinde singulis annis, eum diem fe-
stum fuisse: quem de hac re prolixè disputantem, qui volet, legere poterit.

XIV. Kal.

A XIV. Kalendas Ianuarij Opalia erant, Calendario teste, quod sic habet: A. OPAL. NP. Hoc est,
OPALIA, Nefastus primo.

OPALIA inquit Varro libro 5. de Lingua Latina, die tertio post Saturnalia, feriæ Opis: Sext. Pô-
peius: Opalia dies festi, quibus supplicatur Opi, appellantur. Macrobius libro 1. Saturnaliorum c.
10. cum pluribus de Saturnalibus disputasset, ita tandem concludit: Ex his ergo omnibus colligi
potest, & vno die Saturnalia fuisse, & non nisi xiv. Kalendas Ianuarias celebrata, quo solo die apud
ædem Saturni conuiuio soluto, Saturnalia clamitabantur, qui dies nunc Opalibus inter Saturnalia
deputatur, cum primum Saturno pariter, & Opi fuerit adscriptus. Hanc autem Deam Opem Sa-
turni coniugem crediderunt, & idè hoc mense Saturnalia, itemque Opalia celebrari, quod Satur-
nus, eiusque vxor tam frugum, quam fructuum repertores esse credantur. Itaque omni iam sæ-
tu agrorum coacto, ab hominibus hos Deos coli, quasi vitæ cultioris auctores, quos etiam nonnul-
lis cœlum & terram esse persuasum est, Saturnumque à fatu dictum, cuius causa de cœlo est: & ter-
ram Opem, cuius ope humana vitæ alimenta quaruntur: vel ab opere, per quod fructus, fru-
gèsque nascuntur. Huic Deæ sedentes vota concipiunt, terramque de industria tangunt, demò-
strantes ipsam matrem terram esse mortalibus appetendam. Philochorus Saturno & Opi primum
in Attica statuisse aram Ceropem dicit, eosque Deos pro Ioue terræque coluisse, instituisseque, ut
patres familiarum, & frugibus iam coactis, passim cum seruis vlcerentur, cum qui-
bus patientiam laboris in colendo rure tolerauerant, delectari enim Deum honore seruorum cõ-
templatu laboris. Hinc est, quod ex instituto peregrino huic Deo sacrum aperto capite facimus,
& c. Hæc etiam Macrobius, ex quibus abundè quid Opalia fuerint, cognosci potest.

XIII. Kalendas Ianuarij Sigillariorum festum incipiebat. Cum enim Saturnalia primum vno tã-
tùm die, videlicet xiv. Kalend. Ianuarij peragerentur: deinde verò triduum iis tribueretur, à xvi.
vsque ad xiv. Kalendas eiusdem mensis, adiecta tandem est Sigillariorũ celebritas, quæ discursum
illum publicum, & lætitiâ religionis in septem dies extendit: auctor Macrobius lib. 1. Saturna-
liorum capite 10. De origine verò Sigillariorum idem libro eodem, capite 11. ex Epicado hæc scri-
bit: Epicadus, inquit, refert, Herculem occiso Geryone, cum victor per Italiam armenta duxisset,
ponte, qui nunc sublicius dicitur, ad tempus instructo hominum simulachra pro numero sociorũ
quos casu peregrinationis amiserat, in fluium demisisse: ut aqua secunda in mare deuecta, pro cor-
poribus defunctorum veluti patriis sedibus redderentur: & inde vsum talia simulachra fingendi
inter sacra mansisse. Sed mihi, inquit, huius rei illa origo verior ex istimatur, quod Pelasgis post-
quam felicior interpretatio capita non viuientium, sed fictilia: & quæ estimationem non solũ ho-
minem, sed etiam lumen significare docuisset, cœperint Saturno cereos potius accendere: & in
facellum Ditis aræ Saturni coherens oscilla quædam pro suis capitibus ferre. Ex illo traditum, ut
cerei Saturnalibus misitarentur, & sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur, quæ homi-
nes pro se, atque suis piaculum pro Dite Saturno facerent. Idè Saturnalibus talium commercio-
rum celebritas cœpta, septem occupat dies, qui tantum feriari fuerunt, non festi omnes. Hæc Ma-
crobius.

XII. Kalend. Ianuarij Diualia erant, quorum sic meminit Calendarium: C. DIV. NP. Hoc est, DI-
VALIA, Nefastus primò.

E DIVALIA feriæ erant Diuæ Angeronæ, alio nomine dicta ANGERONALIA. Varr. lib. 5. de Lin-
gua Latina: Angeronia ab Angerona, cui sacrificium fit eo die, ac cuius eæ feriæ publicæ. Sic enim
hunc locum restituit Iosephus Scaliger in Coniectaneis. Sextus Pompeius: Angerone Deæ sacra à
Romanis instituta sunt, cum angina omne genus animalium consumeretur, cuius festa Angerona
lia dicebantur. Macrobius lib. 1. Saturnaliorum cap. 10. Duodecima Kalendas Ianuarij feriæ sunt Diuæ
Angeronæ, cui Pontifices in sacello Volupia sacrum faciunt, quam Verrius Flaccus Angeroniam
dici ait, quod angores ac animorum sollicitudines propiciata depellat. Iulius Modestus idè sacri-
ficari huic Deæ, quod populus Romano morbo, qui angina dicitur, præmissa voto sit libe-
ratus.

Eodem die Herculi & Cereri mulso libari, & sue prægnante sacrificari consueuissent: Macrobius
libro 3. Saturnaliorum cap. 11. docet.

XI. Kalendas Ianuarij feriæ esse Laribus dedicatas, quibus edem bello Antiochiæ Æmilij Re-
gillij Prætor in Campo Martio curadam vouerit, Macrobius libro primo Saturnaliorum cap. 10.
habet.

X. Kalendas Ianuarij Laurentialia erant, de quibus ita Calendarium: E. LAR. NP. Hoc est, LAR-
ENTIALIA, Nefastus primò. Quidam interpretantur.

LARALIA, ut sit festum Larium, sed cum illa die præcedenti fuerint celebrata, uti ex Macrobio
audiuimus, hic cum Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Petro Thsaconio Laurentialia intelligo,
de quibus ita Varro libro quinto, de Lingua Latina ex emendatione Iosephi Scaligeri: Laurentia
iæ dies, quem quidam in scribendo LAVRENTIALIA appellant, ab Acca Laurentia nominatus,
cui Sacerdotes nostri publicè parentant festo die: quia altera dicitur ob ditem Tarantium Acca
Tarantia. Hoc sacrificium fit in Velabro, qua in nouam viam exitur, ut aiunt quidam, ad sepul-
chrum Accæ: ut quod propè faciunt Diis manibus eius ibi Sacerdotes: vel, ut quod ibi propè fa-
ciunt diis manibus Aruales Sacerdotes. Sic enim legendum esse conicit Iosephus Scaliger &
p

constat ex Agellio libro 6. cap. 7. Sacerdotes, siue fratres Aruales Acca, seu Caię Tarratię rem A diuinam facere solitos. Sex. Pompeius: Larentalia coniugis Faustuli, inuentoris Remi, & Romuli Larentię festa. Macrobius libro 1. Saturnaliorum, cap. 10. Decimo Kalendas Ianuarij ferię sunt Iouis, quę appellatur Larentinalia, Et paulò post Solemne sacrificium eidem constitutum quo Diis Manibus eius per Flaminem sacrificaretur. Iouię ferię sunt consecrata, quia existimantur antiqui, animas à Ioue dari, & rursus post mortem ei reddi, &c. Quę verò præcedunt in Macrobio verba, ea ad alteram Accam, siue Caiam Tarratiam, siue Tarutiam pertinent, de qua nos libro 2. harũ Antiquitatũ, in Flora diximus, cuius ferię mense Aprili fuerunt, Floralia, nisi fallor, appellata. Valdè autem hæc à veteribus scriptoribus confunduntur, quod & Iosephus Scaliger in Coniectaneis monuit. Vide & Plutarchum in Romulo, & Quæstionibus Romanis.

IX. Kalendas Ianuarias, Iuuenales ludi erant, de quibus sequenti libro agemus.

Hoc etiam mense festum illud, quod Septimontium dicitur, fuit: quo die, incertũ. Varro post Laurentalia eius mentionem facit, Sex. Pompeius Septimontium illũ diem appellari scribit, qui in Fastis Agnalia dicitur. Terentij Varronis verba lib. 5. de Ling. Latina hæc sunt: Dies Septimontium nominatus ab his septem montib. in quibus sita vrbs est. Ferię nõ populi, sed montanorum modo. Sex. Pompeius: Septimontium dies festus appellatur mense Decembri, qui dicitur in Fastis Agnalia, quod in septem montibus fiunt sacra, Palatio, Velia, Fagutali, Subura, Cermalò, Cælio, Oppio, Cispio. Sacrificium, quod fiebat Romæ in monte Palatino, Palatuar dicebatur, &c. Varronis sententiam verisimiliorem facit Tertullianus, cũ scribit in libro de Idololatria. Etiam Streniæ captandæ, & Septimontiu, & brumæ, & Caræ cognationis honoraria exigenda omnia. Ex quibus apparet, non solũ Decembri mense fuisse, quia is est brumæ mensis: sed etiã circa finem eius mensis fuisse, quia proximũ sit strenæ exigendæ, quod fiebat Kalendis Ianuariis. Vide Iosephum Scaligerũ Calligationibus ad Festum. Plutarch. Quæstionibus Romanis, quæstio 69. Has ferias institutas esse ait, propter adiectũ septimum Romæ collè, quo facta sit septuaginta. Eoq; die vsu vehiculorum, quę iumentis traherentur, & antiquos abstinuissè, & suo etiamnum tempore antiquitatis studiosos abstinerè: cuius moris rationes plures affert, inter quas & hæc sunt: Aut quod Romani, cum vrbe condenda magnum opus peregissent, iamq; vltimus incrementũ vrbs nullũ animo conciperent, quietem cũ sibi, tũ iumentis, quorũ opera fuissent vsu, per istas ferias paruerint: Aut quod idè, cũ vellent omnes festiuitates ciuium presentia ornari, eam verò in primis quæ ob contractas in vnã multas vrbs partes instituta erat, cuius vsu vehiculorũ iumentorũ ista die interdixerint, ne vrbe, cui dies agebatur, festũ, exiret. Hęc Plut. Atq; de mense Decemb. hæc tenus.

De diebus Festis, non stato aut certo tempore celebratis. CAP. XVII.

DIXIMVS hæc tenus, quantum in tam obscurata antiquitatis memoria fieri à nobis potuit, de feriis statuis, idq; præeunte nobis Kalend. Romano, ex antiquo marmore descripto: superest, vt de conceptiuis etiã Imperatiuis, nundinis & aliis quibusdam, quædam in medium afferamus, quod hoc capite faciemus, atque tum finem hæc libro imponemus. Conceptiua sunt, ait Macrobius lib. 1. Saturnaliorum, cap. 16. quæ quotannis à magistratibus vel Sacerdotibus concipiuntur, in dies vel certos vel etiam incertos: vt sunt Latina, Paganalia, Sementina, Compitalia. Quanquam Latinas ferias nõ conceptiuas, sed statiuas fecisse videtur. Liuius lib. 25. qua de re vide Commentarios Pauli Manutij in epistolam 4. libri 2. ad Q. Fratrem.

LATINAE FERIAE, inquit Varro lib. 5. de Lingua Lat. dies cõceptiuas, dictus à Latineis populis, in quibus ex Albano monte ex sacris carnè petere fuit ius cũ Romanis: à quib. Latineis Latine dicitur. De originæ feriarũ Latinarũ Dionys. Halicarnassæus lib. 4. in historia Tarquinij Superbi, v. 11. Romanorũ Regis, cũ denictis Hetruscis, & fœdere inter Latinos populos auctore Tarquinio Superbo Rege iccto, multa verba fecisset, sic scribit: Vt sempiternũ maneret id fœdus, Tarquinus proposuit designare cõmune sanum Romanorũ, Latinorũ, Hetrucorũ, Volscorũ, duntaxat in societatem receptorũ, quod ad mercatũ conuenientes, quotannis vnã epularẽtur, fruerenturq; sacris cõmunibus. Gratũ id fuit omnibus: locus cõuentui præstitus est in meditullio ferè harum gentiũ, mons altus Albanis imminens, vbi singulis annis ferię celebrarẽtur, & eo temporis spacio propter loci religionẽ, legemq; de hoc latã, ab omni vi rẽperarẽt omnes: sacraq; cõmuniter Ioui Latiali facerẽt, & vacarent epulis, constituto prius, quantum quisq; populus in ea sacra præbere, quantãmue portionẽ recipere debeat. Earum feriarũ, atq; sacrificij participes fuerunt trib. minus 50. populi, quas nostra quoq; ætate Romani agitant, Latinas vocatas: cõferuntq; in eas populi sacrorũ participes, quidam agnos, quidam caseos, quidam lactis certũ modum, quidam liba lactaria. Victima est taurus vnus cõmunis omnium, de cuius visceribus cuiq; populo sua certa portio tribuitur. Sacrificatur aut pro omnib. & Romani præsent sacrificio. Hæc tenus Dionysius. Ex quib. ipsius verbis satis superq; quæ ratio Latinarum feriarũ fuerit, intelligi potest. Pertinet & hoc ad Latinarum feriarum rationẽ, quod Cõsules non antè exire paludati in Prouincias cõsueverint, quam ferias Latinas in dixissent, atq; iis monte Albano, cũ Latinarum ciuitatũ magistratib. operã dedissent. Liuius multis locis, & Dio lib. 46. vbi etiam annotat, malè cessisse iis, qui ante ferias Latinas vrbe profecti fuissent. Quod si in eo sacro non omnes Latini carnẽ acceperissent, sed aliquid dlatum, præteritum uẽ fuisset, aut neglectæ ceremoniæ, intermissum uẽ soleme esset, tanquam non ritè

A ritè exhibitum foret, denudò instaurari Latinas oportebat: cuius moris exempla apud Liuium lib. 32. 37. 41. & alibi multa extant. Indictio Latini, hoc est, solemoni festo Latinarum, nefas esse prælium sumere, quod eo tempore quondã publicè, induciã inter Rom. populum, Latinoque firmatã essent, Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. habet. Cum autè Cõsules Romani huic sacrificio hũque feriis operam darent, moris erat, vt interim alius aliquis ex Patriciorum numero vrbi præficeretur, qui Præfectus vrbs Latinarum causa dicebatur: de quo ait Agellius lib. 15. cap. 3. quæritum fuisse, an iº Senatus conuocandi, consulendique haberet. Anno V. C. 10. ex c. vi. Q. Ogulium Dictatorem cũ M. Latorio Planciano Magistro equitum, feriarum Latinarũ constituendarũ causã creatũ fuisse, ex Fastis Capitolinis patet. Atque his feriis vnũ diẽ dicauit Tarquinius Superbus. Exactis autè

B Regibus alter additus est: post fœdus cum Latinis à Sp. Cassio Cõsule icctum, tertius: anno demũ vrbs trecentesimo nonagesimo sexto, composita, quæ diu ciuitatem turbauerat, de plebeio Cõsulatu seditione quartus. Dion. lib. 6. extremo, in historia anni C. C. L. X. Supplicationes Senatus decreuit ob plebis in gratiam reditum, & feriis Latinis diem tertium addidit, cum prius duo tantum fuerint, primus consecratus à rege Tarquinio, quo tempore deuicit Hetruriam: alter à populo additus, quando Regibus libertatem adeptus est: tunc verò tertius accessit post reconciliatã plebem Patribus. Earum feriarum & sacrificiorum, certaminũque curam Senatus commisit. Edilib. ornatis prius Prætexta & sella cburnea regis insignibus. Plutarch. in Camillo: Ad Latinarum feriarum tridũ eodẽ edicto quartus adiectus est. Eadẽ ferè Liuius lib. 6. extremo. Alexander ab Alexandro Genialũ dierũ lib. 4. c. 7. vbi multa de Latinis feriis habet, etiam hoc addit, Latinarum tẽpore soleme ludicrum in Capitolio fieri, quadrigasque cõcito cursu decertare, victorẽmque certaminis in palmã victoriæ abstinthiũ bibere solitũ fuisse. Vnde verò hoc habeat mihi non liquet.

PAGANALIA, siue Paganica ferię agriculturæ causã susceptę sunt, vt haberet in agris omnis pagus: vnde Paganica dicta sunt, Varro lib. 5. de Ling. Lat. Harum feriarum auctor est Seruius Tullius Rex. Is enim quemadmodũ Dion. Halicarn. lib. 4. tradit, postquam tribus alias vrbanas, alias rusticas instituit, & has in suos pagos distribuit, vt rusticanæ multitudinis facilius iniri posset numerus, per singulos pagos aras iussit dedicari Diis tutelariibus, quotannisque ibi conuentũ fieri, & sacrificium, scilicet hoc comprimis religiosum constituens, vocatum Paganalia, simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque seruantur, conscripsit. Ad id sacrificium eũque conuentum omnes Paganos iussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud impuberes: quib. connumeratis per sacrorum præfides, apparebat hominum numerus per sexus ac ætates distinctus. Hæc Halicarn. Ouid. lib. 1. Fast.

D *Pagus agat festum, pagum lustrate Coloni, Placentur matres frugum, Tellusque, Ceresque, Et dare paganus annua liba focus. Farre suo granid. visceribusque suis, &c.*

Paganalia mense Ianuario, & quidem post Sementinas peracta fuisse significat. Cum enim de Sementinis dixisset, hæc subiicit:

Villice da requiem terra semente peracta, Dare quiem, terram qui coluere viris.

Iosephus Scaliger Coniectaneis in Varronem notat, in Paganalibus portionem quæ Dæx Cereri, vel, quæ eadem esse videtur, Pali in Camella proposita sit, burracinam dictam esse: & eodẽ refert illos Ouidij versus lib. 4. Fast.

Dum licet, apposita velut in Cratere Camella, Lac niuem potes purpureamque sapam.

Hæc portio, inquit, burranica dicebatur, à colore burro, quem mulsam lacte dilutum facit. Festus: Burranica portio lacte commissum sapa, à rufo colore, quem burrum vocant. Camella autè ea est, quam Pollux *εξήμυρα* vocat. Idem Scaliger eodem loco addit, Cererẽ in Paganalibus sacris vocatã fuisse Empandam, de qua intelligendus sit Varro lib. 1. de vita populi Rom. cuius hæc apud Noniũ leguntur verba: Hanc Deam Ælius putat esse Cererem. Sed quod in asyllum qui confugerent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, hoc est, aperire. Ergo, inquit Scaliger, intelligit Empandam Deam Paganorum. Porro, Varro videtur Paganicas à Paganalibus distinguere: quod Paganalia essent priuata ferię alicuius pagi: Paganicæ verò omnium. De quo tamen discrimine, Ouidius atque alij nihil habent.

De feriis Sementinis, secuti Ouidium, diximus in Ianuario: de Compitalibus in Maio.

Conceptiuarum Varro genera duo facit, alias enim annales esse dicit, quę non quidem in certos dies & menses: sed tamen quotannis, alias non annales, quæ neque certis diebus, neque mensibus neque quotannis conciperentur. Sic enim lib. 5. de Ling. Lat. Præterea ferię cõceptiue, quę nõ sunt annales, vt hæc, quę dicuntur sine proprio vocabulo, aut cum perspicuo, vt Nouendialis. Et hæc fortasse sunt, quę à Macrobio Imperatiue dicuntur, quales fuerunt ferię Nouendiales, de quibus etiã quedam dicenda sunt.

NOUENDIALE sacrum dupliciter à Romanis auctum fuit, vno modo, cũ defunctis parentabãt, scilicet lustrabant, vt alibi dicemus, id enim huc non pertinet: altero, cum prodigium aliquod accidisset, quod nouendiali sacro expiari solebant. Hoc aut sacrum nouẽ continuos dies fieri, vnde & nomen habet, & vel à Præfite Max. vel à Præfite vrbanò, ex Senatus decreto indici solebat. Paulus Festi abbreviator: Nouendiales ferię à numero dierũ sunt dictę. Festi verba mutila sunt, quę tñ ex iis quę à Liuiò lib. 1. scribuntur intelligi atq; suppleri faciliè possunt, idèq; Liuij locũ adscribã.

Denicis, inquit, Sabinis, cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulliae tota res Romana esset, nuntiatum Regi, Patribusque, est, in monte Albano lapidibus pluisse: quod cum credi vix posset, missis ad visendum prodigium, in conspectu haud aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere caelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae velut Diis quoque simul cum Patria relictis oblivioni dederat: & aut Romana sacra susceperat, aut fortuna (ut sit) obirati cultum reliquerat Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce caelesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur seu Haruspicum monitu. Mansit certe solenne, ut quodcumque idem prodigium nuntiaretur, feriae per novem dies agerentur: Haec Livius, qui & alibi passim huius facti harumque feriarum meminit. Quod autem in Festi fragmentis inter alia, haec verba leguntur, quae missa crate, & arbitratur Scaliger significari, novendiale sacrum illis factum, quos Tarquinius sub crate necavisset.

Quarti generis feriarum publicarum sunt Nundinae, quas paganorum, id est rusticorum fuisse, quibus conuenerint negotiis propriis, vel mercibus prouidendi, Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 16. scribit Sextus Pompeius: Nundinas feriarum diem esse voluerunt antiqui, ut rustici conuenerint mercandi, vendendi, causa, eumque nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores. Vtrum tamen haec feriae fuerint, an non, disputatum a veteribus scriptoribus esse Macrobius docet. Alios enim negare scribit, Nundinas ferias esse, ut Titum, Iulium, Modestum, & Trebatium: alios contra ferias eas esse affirmare, ut Iulium Caesarem, & Cornelium Labeonem. Causa autem huius varietatis apud Granium Licinianum lib. 2. inueniri scribit. Is autem (verba sunt Liciniani apud Macrobius) Nundinas Ioui ferias esse, si quidem Flaminica omnibus Nundinis in regia Iouii artem soleat immolare. Sed lege Hortensia effectum, ut factae essent, uti rustici, qui nundinandi causa in urbem veniebant, lites conponerent. Nefasto, nam die Praetori dari non licebat. Ergo, qui ferias dicit, a mendacio vindicatur vetustatis: qui contra sentiunt, astatu aetatis, quae legem secuta est, vera deponunt, &c. De origine etiam Nundinarum variae fuerunt veterum opiniones, quas Macrobius eodem loco his verbis recitavit. Nundinarum inquit, originem quidam Romulo assignant, quae communicato regno cum T. Tatius, sacrificiis & sodalitatibus institutis, Nundinas quoque adiecisse commemorant, sicut Tuditanus affirmat. Sed Cassius Severus Tullium fecisse Nundinas dicit, ut in urbe ex agris conuenerint, urbanas, rusticasque res ordinaturi. Geminus autem, diem nundinarum iam exactis regibus cepisse celebrari: quia plerique de plebe repetita Seruii Tullii memoria, parcerent ei nundinis. Cui rei etiam Varro consentit. Rutilius scribit, Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus in agris rusticorum opus fieret: non autem die intermisso rure, ad mercatum, legesque accipiendas Romam venirent, & ut scita, atque consultata frequentiore populo referrentur, quae trinundino die proposita, a singulis atque vniuersis facile noscebantur. Unde etiam mos tractus, ut leges trinundino die promulgarentur. Ea rei etiam Cadiatatis usus fuit in Comitibus nundinis venire, & in colle consistere, unde coram possent ab vniuersis videri. Sed haec omnia negligenter haberi cepta, & post abolita, postquam in trinundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse ceperunt. Haec tenus Macrobius Plutarchus in Quaest. Rom. quaest. 42. Nundinas Saturno consecratas fuisse scribit. Sed haec de Nundinis hoc loco sufficiant.

Non sunt etiam hic silentio praetereunda Bacchanalia, Ambarualia sacra, Solituralia, &c. quae cum explicauero, tum de Priuatis feriis pauca dicam, atque sic tandem hunc librum concludam.

BACCHANALIA dicebantur Bacchi festa, inquit Sextus Pompeius. De quorum solennitate & licentia multa tradunt, quae huc referre non placet: illa tantum adscribam, quae de iis Flavius Blondus Foroluiensis lib. 2. de Roma triumphante, quemadmodum ea citat Ludouicus Carrius. I. C. Scho lius in 2. libro Argonauticon Valerij Flacci, habet: Bacchanalia, inquit, Libero Patri Baccho dicata, temporis longitudine per Autumnum Saturnalibus paria, maiore luxu celebrata sunt. Nudi enim viri cum nudatis omnia membra mulieribus, matronis, viduis & virginibus, ad sacra conueniebant, quae non nisi nocturna erant, caput omnes pariter, femoraliaque pampinis, & vuarum racemis cincti, alios item vuarum racemos in manu tenebant, & tumultuario inuicem commixti cœtu in sublimi saltantes, variisque gestulatione, brachia ceruicem, caputque mouentes, carmen incoditum Baccho cantabant, nec prius erat saltationis modus, quam defatigati, & toto corpore vacillantes partim resupinarentur, proximioribus inhaerentes, partim in pavementum fanatici, amentis que procumberent, ut recte sensit Marcus Varro, talia nisi ab amentibus fieri non potuissent. Haec Blondus. Quomodo haec sacra in Italia quoque & ipsam urbem Romam irrepserint, quaeque eorum fuerit turpitudine, videre est apud Livium lib. 39. vbi etiam hoc senatusconsultum, quomodo abolita Bacchanalia Romae, & per totam Italiam fuerint, recitat: In reliquum, inquit, Senatusconsulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romae, neve in Italia essent, si quis tale sacrum solenne, & necessarium duceret, nec sine religione, & piaculo se id omittere posse apud Praetorem urbanum profiteretur: Praetor Senatum consulere. Si ei permissum esset, cum in Senatu centum, non minus, essent, ita id sacrum fieret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset, &c. Illud etiam eodem libro prodicit, primum, quotannis tribus diebus aliquos his sacris initiatos fuisse, postea vero eodem rem deductam, ut singulis mensibus quinque dies initiationi tribuerentur. De turpitudine sacrorum, quae Baccho fierent in Italia, quaedam etiam Augustinus lib. 7. cap. 21. de Ciuitate Dei ex Varro adducit, quae legere potes.

AMBARUALE sacrificium, ait Seruius, dicitur, quod arua ambiat victimam. Haec victima siue hostia Ambarualis dicebatur. Sextus Pompeius: Ambaruales hostiae appellabantur, quae pro aruis

A à XII. fratribus sacrificabantur. Idem: Ambarualis hostia est, quae rei diuinae causa circum arua ducitur ab iis, qui pro frugibus faciunt. Quae verba etiam à Macrobius lib. 3. Saturn. cap. 5. citantur, qui etiam haec addit: Huius sacrificij mentionem Virgilius in Bucolicis habet, vbi de apothecis Daphnidis loquitur: Haec tibi semper erunt, cum solennia vota

Reddemus Nymphis, & cum lustrabimus agros.

Vbi lustrare significat circuire. Hinc enim videlicet, & nomen hostiae acquisitum est ab ambendis aruis. Haec ille. Ceterum hoc sacrum ita peragebatur. Victimam, suam scilicet, ouem & taurum, unde Suouetaurilia id sacrificium appellatur, maturis frugibus, ter circum arua ducebant, omnesque post clamantes sequebatur: ex quibus vnus querna corona ornatus, cum solenni saltatione composito carmine Cereri decantabat laudes: ac postquam vino, & lacte libasset, antequam fruges metere, porcam Cereri immolabant. Discimus hoc ex Virgilio lib. 1. Georgicorum, vbi sic scribit:

Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret: Et Cererem clamore vocent in castra: neque ante.
Cui te laeto fauos, & mihi dulcis Baccho. Falcem maturis quisquam supponat aristas
Torque nonas circum felix eat hostia fruges, Quam Cereri torta redimitus tempora quercu
Omnis quam cernis & socy contentur ouantes, Det motus in composio, & carmina dicat, &c.

Ambarualia etiam Tibullus lib. 2. elegia 1. videtur describere: sic incipiens:

Quisquis adest san: ar: fruges lustramus, & agros, Bacche veni, dulcisque tuis è cornibus vna.
Ritus ut a prisco traditus extat auo. Pendeat, & spicis tempora cinge Ceres, &c.

Cætera ex ipso Tibullo pete. Neque verò hoc sacrificium à rusticis tantum fiebat, sed & à Romanis fines agri Romani lustrantibus, qui inter quintum & sextum lapidem, aut auctor est Strabo lib. 5. erant, quod sacrum Ambarualia, ut inquit, vocabant, quod, opinor, circum agri Romani terminos, sacrum fieret. Adrianus Turnebus lib. 18. Aduersariorum, cap. 17. Atque huic sacro Fratres Aruales praerant, qui ad hoc creati erant, ut terminos agri Romani Suouetaurilibus circumferrent: Vide Iosephum Scaligerum Castigationibus in Festum, ad vocem Amtermini.

Sed & Patresfamilias, vnusquisque in agro suo, fines fundi Suouetaurilibus lustrabat, quam lustrationem ita describit Cato cap. 141. de re Rustica: Agrum lustrare sic oportet, Imperans Suouetaurilia circumagi cum diuis volentibus, quodque bene eueniat, mando tibi Mani, ut illa Souetaurilia, fundum, agrum, terramque meam, quota ex parte, siue circummagi, siue circumferenda caueas, vti si es, volens propitius mihi, domo, familiaeque nostrae, quo ius rei ergo agrum, terram, fundumque meum Suouetaurilia circummagi iussu, vti tu morbos vtilos, inuisosque viduertatem vastitudinemque calamitates, intemperiasque prohibeas, defendas, auerruncesque, vti tu fruges, frumenta, vincta, virgultaque grandine, beneque euenire sinas: Pastores, pecuamque salua seruallis, diuisque bonam salutem, valetudinemque mihi, domo, familiaeque nostrae. Flarumque rerum ergo, fundi, terrae agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergo sicuti dixi, maeste huius Suouetaurilibus lactentibus, immolandi esto. Mars pater eiusdem rei ergo, maeste huius Suouetaurilibus lactentibus esto. Itē cultro facito struem, & fertum vti adfert. Inde obmoueto. Vbi porcum immolabis, agnum, vitulumque sic oportet: Eiusque rei ergo maeste huius Suouetaurilibus immolandi esto. nominare vetat Martem, neque agnum vitulumque. Si minus in omnes libabit, sic verba concipito: Mars Pater, si quid tibi in illius Suouetaurilibus piaculo. Si vno duobusque dubitaueris, sic verba concipito: MARS PATER, quod tibi illuc porco neque fatissimum est, te hoc porco piaculo. Haec

E Cato.

Porca, quae Cereri ante messē mactari solebat, dicebatur Praedanea porca, quod Sextus Pompeius docet his verbis: Praedanea agna vocabatur, quae ante alias caedebatur. Item porca, quae Cereri mactabatur ab eo, qui mortuo iusta non fecisset: id est, glebam non obiecisset: quod mos erat eis facere, priusquam nouas fruges praedicerent. Sacri scij huius porcae praedanae formulam hanc habet Cato capite 134. de re Rustica: Priusquam messē facies, porcam praedaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porca praedanea, porcam foeminam, priusquam haec fruges condantur, far, triticum, hordeum, fabam, semen rapicium, thure, vino, Iano, Ioui, Iunoni praefato. Priusquam porcam foeminam immolabis Iano struem commoueto sic: IANE PATER, te hac strue commouenda bonas preces precor, vti si es volens propitius mihi, liberisque meis, domo, familiaeque meae mactus hoc fercto. Ferctum Ioui moueto, & mactato sic: IVPPI TER TE hoc fercto ob mouendo bonas preces precor, uti si es volens propitius mihi, liberisque meis, domo familiaeque meae mactus hoc fercto. Postea Iano vinum dato sic: IANE PATER, vti te strue commouendo bonas preces bene precatus sum, eiusdem rei ergo maeste vino inferio esto. Postea Ioui sic: IVPPI TER MAESTE fercto esto, maeste vino inferio esto. Postea porcam praedaneam immolato. Vbi exta proiecta erunt, ita Iano struem commoueto, mactoque item vti prius obmoueras. Ioui item fercto obmoueto, mactoque vti prius feceras. Item Iano vinum dato, & Ioui vinum dato, ita vti prius daui fuit obstruem obmouendam, & ferctum libandū, postea Cereri exta & vinum dato. Haec tenus Cato apud quem tamen MACTVS perpetuè legendum, locus ille ex libro Arnobij contra gentes 7. significare videtur, vbi sic scribit: Operæ precium est verba ipsa deponere, quibus cum vinum datur, vti ac supplicare consuetudo est. Mactus hoc vino inferio esto. Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaque ratione proferre: ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effundit proptum est, esse sacrum incipiat, & ex vtilibus eripiat humanis.

Erant & AMBURBIA sacra, quæ fiebant, cum vrbs & pomeriũ lustrabatur, vt apud Lucanum li. i. A Mox sub i& totam pauidis à cinibus vrbem Ambiri, & festo purgantes moenia luctro, Longa per exiremos promeria cingere fines Pontifices sacri quibus est permessa potestas.

Hinc Amburbiales hostiæ dicebantur, quæ circum terminos vrbs Romæ ducebantur, Festus. Huius sacri meminit Vopiscus in Aureliano: Cantata, inquit, carmina, amburbium celebratum, ambarualia promissa, &c. Obseruauit hæc Turnebus Aduersariorum libro 18. capite 17. Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum, ad vocem Amtermini, Amburbia ab Ambarualibus non distinguit, sed eadem esse scribit.

Quoniam autem de lustrationibus dixi, non alienum ab hoc loco erit, si etiam de lustratione quinquennali, quæ à Censoribus quinto quoque anno perfecta censu, peragebatur, quædam afferam. De hoc itaque more Dionysius Halicarnassæus lib. 4. in historia Seruij Tullij Regis, qui auctor huius instituti fuit, ita scribit: Perfecto censu à Tullio Rege, omnes ciues iussi sunt armati adesse in Campo Martio, ibi instructos in sua quemque Centuria equites, pedites, velites lustravit Rex Solitaurilibus. Hostiæ taurus, aries, & hircus ter circumductæ circum exercitum Marti macatæ sunt. Hoc modo etiam nostra ætate post Censum Romani lustrantur à magistratu sanctissimo, quod lustrum suavoce nominant. Eadem etiam Liuius li. i. Censu perfecto, inquit, quem maturauerat metu legis de incensis latæ, cum vinculorum minis, mortisque edixit, vt omnes ciues Romani, equites, peditesque in suis quisque Centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem Suouetaurilibus lustravit, idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Dicebatur autem hoc sacrum Suouetaurilia, quia sus, ouis vel aries & taurus ornati virtus, & tæniis atque ad aram ducti, quam icona etiam Guilihelmus Brasica-nus in suum de antiqua Romanorum religione librum retulit. Dicuntur etiam Solitaurilia, de quibus Sex. Pompeius: Solitaurilia hostiarum trium diuersi generis immolationem significant, tauri, arietis, verris, quod omnes eæ solidi, integrique sunt corporis. Contrarij veruices, maialé-que, quia solum Ofcetorum, & solidum significat, vnde tela quædam soliferrea vocantur tota ferrea, & homo bonarum artium solers, & quæ nulla parte laxata, caudæ sunt, solida nominantur, atque harum hostiarum omnium inuolati sunt tauri, quæ pars scilicet caditur in castratione. Sunt quidem, qui putent, ex tribus hostiis præcipuè nomen inclusum cum solido tauri, quod amplissi-ma sit earum, quidam dixerunt omnium trium vocabula confusa, suis, ouis, tauri, adfectisse id, quod vno modo appellarentur vniuersa, &c. Sed de his satis.

Illud etiam non omiserim, moris fuisse apud Romanos, vt quotannis certo die solenni in pompa gestaretur canis in cruce actus, & anser splendide admodum in lectica, & veste stragula preciosa sedens: ob eam causam, quod hi in obsidione Capitolij, Gallis irruptionem in arcam tentantibus, Romanos clangore & strepitu excitassent, canibus interim somno indulgentibus. Meminit huius solennitatis, Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum.

Et Sex. Pompeius meminit lapidis manalis, quo nomine appellatam fuisse dicit petram quandam, quæ fuerit extra portam Capenam, iuxta eadem Martis: quam, cum propter nimiam siccitatem in urbem protraxissent, insequuta statim pluuia fuerit: vnde etiam, quod aquas manaret, manalis lapis dictus sit. De eodem Varro lib. 2. de vita populi Romani, apud Nonium Marcellum: Manalis lapis appellatur in Pontificalibus sacris, qui tunc mouetur, cum pluuie exoptantur. Sic enim Varronis locum restituit Iosephus Scaliger, Castigationibus in Pompeium Festum.

De Supplicationibus libr. 10. capite penultimo dicemus. De lectifferniis paulò antè quædam memorauimus.

Sunt præterea feriæ propriæ familiarum, inquit Macrobius, vt Claudiæ familiæ, vel Æmiliæ, seu Iuliæ, siue Corneliæ: & si quas ferias proprias quæque familia ex vsu domesticæ celebritatis obseruat. Sunt singulorum, vt natalium, fulgurumque susceptiones. Item funerum, atque expiationum. Apud veteres quoque, qui nominaisset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutilinam, ferias obseruabat. Item Flaminiæ, quoties tonitrua audisset, feriata erat, donec placasset Deos. De feriis familiarum propriis, siue sacris priuatis fuit lex in 12. Tabulis, his concepta verbis: SACRA PRIVATA PERPETVA MANENT O: ad quam legem quædam de sacris priuatis notabimus: plura habet Francisc. Hotomânus in Tripartita 12. Tabul. commentatione. Feriis natalitiis sacrificabant Genio, quemadmodum ex Tibullo li. 2. elegia. 2. discimus, vbi etiam alia quæ iis diebus peragi sole- rent, commemorantur. Fæminæ Iunoni, quæ ipsarum natalis Dea erat, sacra faciebant. De Funeribus, sacrisque, eò pertinentibus dicemus suo loco. Atque hæc habuimus, quæ de Romanorum sacris in mediũ afferremus: quibus coronidis loco, adiciemus Aufonij Burdigalensis epigramata quædam de diebus, mensibus, & quatuor anni partibus, quod ea ab hac tractatione nõ videatur esse aliena.

AVSONII BURDIGALENSIS VIRI CONSULARIS, de Nominibus septem dierum,

EDYLLIVM XV.

NOMINA, quæ septem vertentibus apta diebus Annus habet, totidem errantes fecere planeta, Quos in defessa voluens vertigine mundus, Signorum obliqua iubet in statione vagari.

Prie-

Primum, supremique diæ radiatus habet Sol. Proxima fra eterna succedit Luna corona. Tertius assequitur Titania lumina Maiores. Mercurius quartus sibi vindicat astra diei. Inlustrant quintam Iouis aurea sidera zonam. Sexta saluigerum sequitur Verus alma paricem Cuncta supergrediens Saturni septima lux est. Oclauum instaurat venubilis orbiua Solem.

DE MENSIBVS ET QUATUOR ANNI TEMPORIBVS, EDYLLIVM XVI.

Aeternos menses, & tempora quatuor anni, Quatuor ista tibi subiecta monosticha dicent. Martius, Aprilis, Maius sunt tempora VERIS. Iulius, Augustus, necnon & Iunius ÆSTAS. Septembris, Octobri, AVTVMNVS, totoque Nouembri.

BRVMALES, Ianus, Februarius, atque Decem-ber.

DE MENSIBVS MONOSTICHA, EDYLLIVM XVII.

Primas Romanas ordus Iane Kalendas. Februa vicino mense Numa instituit. Martius antiqui primordia protulit anni. Feisurum Aprilem vindicat alma Venus. Maiorum dictus paruum de nomine Maius. Iunius atatis proximus est titulo. Nominis Castoreo Quintilem Iulius auget. Augustus nomen Cesareum sequitur. Annum in Pomona tuum September opimat. Trivice October fenore ditat agros. Sidera precipitas pelago intempestæ Nouiber. Tu genialem hyemem feste December agis.

DE MENSIBVS ALIA Monosticha, EDYLLIVM XVIII.

Dura patet Iani Romnis ianua bellis, Vota Deo Diti Februa mensis habet. Incipe Mars anni felicitia sacra reduci. Tunc Aries Venere lutea serua legit. Dulcia, Mui, tuis lucent exanimis Nonis. Ane poli Geminis Iunius ecce locat. Iulius ardeni diuertit lumina Solis. Aere flammigero cuncta Leone calent. Pomona legit vivo maturo inuita Solis, Fundit & October vina Falerna lacis. Aret tota soli species vi dura Nepei. Inde December amat te genialis hyems.

DE MENSIBVS DISTICHA EDYLLIVM XIX.

Iane noue, primo qui das tua nomina mensi, Iane bifrons, spectans tempora bina simul. Post, superum cultus, vicino Februa mense. Dai Numa cognatis Manibus inferias. Martius & generis Romani presul, & anni. Prima debuit Lavis tempora Consulibus. Eneadem genitrix vicino nomen Aprilis. Dai Ven, est Marti naque Aphrodita comes. Maia Dea, an maior, Mai, te fecerit atas, Ambigo, sed misit auctor vterque bonus. Iunus hunc sequitur duplices celebrandas ho-nore,

Sen nomen Iuno, siue iuuenta dedit. Inde Dioneo presulgens Iulius astro, Atatis mediæ tempora certa tenet. Augustus sequitur, cognatum a Cesare nomen, Ordine sit anni proximus, vt generis. Nectumur post hos, numerumque ex ordine signant, September Bacchi munere prela rigans: Et qui sementis per tempora, fenore leuis October, cupidi spem fouet agricola: Quique salo mergens solennia signa November Precipitat, caelo mox rediura suo. Concludens numerum, genialis festa December Finit, vt à bruma mox nouus annus eat.

DE MENSIBVS TETRASTICHA, EDYLLIVM XX.

IANVARIVS.

Hic Iani mensis sacer est, en aspice, vt aris Thuramice: sumant vt pia thura Lares, Annorum, saci que caput, natalis honorum. Purpureos fastis qui numerat proceres.

FEBRVARIVS.

At quem ceruleus nodo constringit amictus, Quique paludicolam prendere gaudet anem, Dædala quem sacro pluuio circumuenit Iris, Romuleo ritu Februa mensis habet.

MARTIVS.

Cinctum pelle Lupæ promptum est cognoscere men-sim. Marti omni nomen. Mars dedit exuuias. Tempus Ver, hædus petularis & garrula hirundo Indicat, & sinus lactis, & herba viuens.

APRILIS.

Conteclam & Myrio Venerem veneratur Aprilis. Lumen iuris habet, quo metet alma Ceres. Cereus è dextra flammis diffundit odoras, Balsama nec desunt, quis redolet Paphie.

MAIVS.

Cunctas veris opes, & picta rosaria gemmis Laniger in calubris, aspice, Maius habet, Mensis Atlantigena dictus cognomine Maie, Quem merito multum diligit Vranie.

IUNIVS.

Nudus membra, dehinc solares respicit boras Iunius: ac Phoebum flectere monstrat iter. Idem matras Cereris designat aristas Floralisque fugas, lilia susa docent.

IVLIVS.

Ecce coloratus ostentat Iulius arcus Crines cui rutilos spicea serua ligant. Morus sanguineos præbet grauidata racemos: Quæ medio Cancri sidere lata viuet.

AVGVSTVS.

Fontanos latices, & lucida pocula vitro Cerne, vt demerso torridus ore bibat, Eternoregni signatus nomine mensis, Latona gemmam quo perhi bens Hecaten.

P 4

ANTIQUITATVM ROMANARVM

LIBER V.

DE LYDIS, MENSIS, SIVE CONVIVIIS,
Festibus, Nuptiis, & Funeribus.

EXPLICATIS iis, quæ de Diis Romanorum, Sacerdotibus, & sacris, atque festis diebus fuerunt obseruatione digna, de ludis iam agemus, qui quidem etiam ad celebritates & dies festos pertinent. Nos verò proprium iis librum tribuimus, duabus de causis: quarum prior hæc est, ne liber præcedens nimium excreveret: altera, quòd placuerit nobis Varronem Romanorum doctissimum hac in re sequi, qui & ipse, quemadmodum ex Aurelio Augustino discimus, seorsim de ludis scripsit, diuerso tractatu ab eo, qui de feriis fuit, & quidem ita vt primo loco de Scenicis, postea de Circensib. egerit. Addimus his quædam de conuiujs, vestimentis, nuptiis, & funeribus: cum quia pleraque ad religionem etiam pertinent, tum quia alium locum conuenientiore de iis dicendi, non habebamus: neque etiam placebat singulis illis materiis singulos libros consecrare. Hæc enim, vt iam sæpius monui, tantum introductionem quandam in Antiquitatem, non plenam eius explicationem esse volumus. Scripsit de Ludis Romanorum diligentissimè Onuphrius Panuinius Veronensis, qui & singularem de ludis Sæcularibus librum edidit, verùm isti mihi visi non sunt. Multa de iis habet Iulius Cæsar Scaliger in primo Pœtices libro. Et de Gymnicis ludis plurima tradit in suis de arte Gymnastica libris Hieronymus Mercurialis Medicus Patauius, ex quibus multa in hanc nostram explicationem transtulimus. De mensis & conuiujs veterum eleganter Iustus Lipsius vir clarissimus, cui me aliquando operam dedisse haud penitet, in tertio Antiquarum lectionum libro. Quædam etiam eò pertinentia habet Hieronymus Mercurialis in arte Gymnastica, & variis lectionibus: Franciscus Robortellus lib. de vita, & victu populi Romani: Aldus Manutius Pauli F. in libris de quæstis per epistolam, & alij. Nam Francisci Polleti Commentarius de mensis veterum, quod ego sciam, lucem nondum aspexit. De re vestitaria scripsit Lazarus Baysius, quem librum mihi legere contigit beneficio clarissimi Iurisconsulti Ioan. Thomæ Freigij, Rectoris Gymnasij Altorfiani, cuius opera & consilio non semel in his Antiquitatū libris vsus sum. Multa etiã de vestib. habent Aldus Manutius, Carolus Sigon. & Iustus Lipsius in eo, què iam primū in lucē dedit, E-lectorū libro. De nuptiis & earū ritib. multa habent Carolus Sigon. lib. 1. de Antiquo iure ciuili Rom. atq; Andreas Tiraquellus I. C. in legibus Cōnubialibus: & singularem ea de re librum scripsit Barnabas Brissonius I. C. clarissimus. De Sepulchralibus extat commentarius Liliij Georgij Gyraldi. Scripsit de iisdem & Onuphrius Panuinius, vt audio: & iam in manibus librum de Funerib. atē alterum de re Vestitaria habet Iust. Lipsius, quos expectamus breui. Plurima etiã de iis rebus, de quibus hoc libro agimus, extant in Alexandri Neapolitani Genialib. diebus, Cælij Rhodigini Antiquis lectionibus, Vuolfgangi Lazij Commentariis Reipublicæ Romanæ, & aliorum etiam scriptis: quæ ego propterea hoc loco commemorare volui, vt beneuolus lector sciret, quorū vestigia secuti essemus, & vnde etiam ipsi pleniorum harum rerum explicationem petere possent. Sed tempus est vt ludorum explicationem aggrediamur.

De Ludis Romanorum, quinam ij sint, & quis eorum primus apud Romanos Auctor. C A P. I.

DE ludis dicturi, ipsum vocabulū primū cōsiderabimus. Tertull. lib. singulari de spectaculis ex veterib. auctoribus scribit, Ludos à Lydis dictos esse, qui ex Asia Transuena, duce Tyrreno cū fratri suo regni cōtentione cederet, in Etruria cōfederint, ibiq; inter ceteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituerint. Vnde Romani accersitos artifices mutati fuerint, & tēpūs, & enunciationē, vt ludi à Lydis vocarentur. Varro ludos à ludo, vel lusu appellatos scribit. Ceterū vocabuli ludi variæ sunt significationes. Aliàs. n. significat factum aliquod iocofum, vnde Grammatici distinguunt inter iocū & ludum, vt illud sit in verbis, hoc in rebus vel factis: Aliàs locum exercitationis significat, vnde ludū gladiatorij, ludū matutinum, apud veteres legimus. Hoc loco ita ludos accipimus, vt sint publicæ celebritates, quæ vel placidæ Deūm iræ, vel pro salute populi, vel gratiæ populi demerendæ causa sunt editæ. Finis eorū erat tum religio quædā, qua antiqui opinabantur, sese Diis rem gratā illis ludis tanquā promissam facturos: tū populi voluptas, cui & Reges & Resp. & Imperatores maximè studebāt, quo homines voluptate demulsi, in officio cōtinerentur. Primus apud Rom. ludos instituit Romulus Rex, Consulib. celebratis: de quibus omnium veterū scriptorū historia loquuntur. Hunc secuti alij sunt, tum Reges, tum Consules & Prætores, postremū Imperatores: vti postea videbimus.

De

De Ludorum diuisione C A P. II.

VID ludi fuerint, diximus, sequitur vt de diuisionibus & generibus etiam eorum, quædam annotemus. Et primū quidem in vniuersum duo fuerunt ludorum apud Romanos genera. Alij enim Circenses fuerunt, alij verò Scenici. Docet hoc Cicero, qui cum libro 2. de legibus hanc legem recitasset: Ludis publicis, quod sine curriculo, & sine certatione corporum fiat popularem lætitiā in cantu, & fidibus, & tibiis moderantor: eamque cum Diuina honore iungunt: eam deinde sic explicat: Iam ludi publici, quoniam sunt cauea, circòque diuisi, sint corporum certationes, cursu, pugillatione, luctatione, curriculisque equorum, vsque ad certam victoriam circo constituta: cauea, cantu, ac fidibus, & tibiis: dum modò ea moderata sint, vt lege præscribitur. Circenses dicebantur, quod exhiberentur in circuitu ensibus positis. Olim enim in litore fluminis agebantur, in altero latere positis gladiis, vt ab vtraque parte esset, ignauiæ præfens periculum. Seruius in 3. Georgicorum, & 8. Æneidos Virgilij. Alij à circumeundo sic dictos putant, alij à Circo, in quo exhibebantur, de quo post. Scenici vocati sunt alteri, quòd in scena, hoc est, in vmbra agebantur, & hi ingeniorum acumine atque actionis agilitate, seu arte constabant. Dicemus de vtrisque, si prius qui ludos exhibuerint, & vbi exhibiti fuerint, exposuerimus.

Quis Ludos exhibuerit C A P. III.

VEMADMODVM non vna, & eadem semper fuit Reipub. forma, sed ea sæpius mutata est, ita non vnus & idem magistratus ludos semper exhibuit: quin etiam diuersi ludi à diuersis sunt exhibiti, Magistratibus, vel aliis personis. Principio Reges ludos edi curauerunt, quod vel ex eo clarum est, quod Liuius, Dionysius, Plutarchus, & alij (non enim omnes auctores recensere libet) de Romulo scribunt, eum Consulalia, vel ludos, Neptuno Equestri sacros exhibuisse. Quibus autem de reliquis Regibus, nihil certi in scriptorib. vetustissimis præter quàm apud Tertullianum extet, quo minus tamen de iis dubitetur, faciunt iudem scriptores, qui cum nonnullis aliis memoriæ produnt, Tarquinium Priscum certum locum celebrandis ludis extruxisse, & ludos exhibuisse, vt iam dicitur. Post electos Roma Reges, Consulum fuit id munus, quemadmodum de Sæcularibus scribunt. Valerius Maximus, Cenforinus & alij. Creatis autem Ædilibus, eorum id munus fuit, ita quidem, vt Ædiles plebei ludos plebeios curarent, & Ædiles curules, qui potissimum ob hoc ipsum creati primū sunt, magnos exhiberent, cuius rei testimonia plurima in historia Liuij & aliorum extant. Sed & ad Prætoris Urbani officium pertinuit, signum dare mittendis quadrigis: Quo circa, ipso nonnunquam bellis occupato, atque absente, dictus Dictator fuit, qui in Prætoris locum ludorum temporis signum mittendis quadrigis daret. Quod autem ad ludos funebres attinet: eos illi curarunt, & exhibuerunt, qui proximi defunctorum, in quorum honorem ludi celebrabantur, hæredes fuerunt. Nonnunquam tamen & hi ab Ædilibus curati fuerunt, id, quod ex omni Romana historia intelligitur. Exceptis igitur ludis funebribus reliquos vel Reges exhibuerunt, vt Circenses, vel Consules & Prætores, vt eosdem, item Sæculares & Apollinares: vel Ædiles plebei, vt Plebeios: vel Ædiles Curules, vt magnos Megalenses, &c. Tandem omni Reipublicæ potestate in vnum translata. Imperatores etiam hoc munus sibi sumpserunt, quod ex Suetonio & sequentibus historicis cognoscitur.

De loco, vbi Ludi sint exhibiti. De Circo Maximo, Circus, Theatris, & Amphitheatro C A P. IIII.

VDI primū in Insula Tiberina exhibiti sunt, nullo ad id certo constituto loco, sed ab altera parte Tiberis promota erat, ab altera enses ponebantur, teste Seruio Virgilij interpretæ. Primus omnium Tarquinius Priscus V. Romanorum Rex, Circo maximum extruxit. Sic enim Liui. lib. 1. Tum primū Circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca diuisa Patribus, equitibusque vbi spectacula sibi quisque facerent. Fori appellati, spectauere, furcis duodeno, ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Hæc Liui. Dionys. tamen lib. 3. non runde tantum ædificium ipsum extruxisse, sed elegantissimè etiam exornasse scribit: cuius hæc sunt ex versione Sigismundi Gelenij: Idem Tarquinius Priscus in Circo maximo inter Palatinum & Auentinum montes sito, primus circumquaque operta tecto fecit sedilia. Nam antea stantes spectare solebant furcis tabulata sustinentibus. Locos spectaculorum in triginta curias distribuit, vt Curialium quisque suo loco spectaturus sederet: quod opus & ipsum procedente tempore annumerandum erat, inter spectacula totius vrbis pulcherrima. Longitudo enim eius est trium stadiorum, cum dimidio, latitudo quatuor iugerū, à duobus maioribus lateribus, & vno minore cingitur Euripo, qui aquas recipiat, decempedalī profunditate simul, & latitudine. Post Euripum extructæ sunt triporticus, imæ habent lapidea paulum scandentia (sicut in theatris) sedilia, super duplici contrignatione sunt lignea, duas maiores porticus, tertia minor coniungit transversim lunata specie apposita, vt ex trib. vna conficiatur, amphitheatralis 8. stadiorū amplitudine capax, cætum

quinquaginta milia hominum, reliquum est minoribus latus, quod subdiuiale est, habet fornica-
 A tos carceres, vnde equi emittuntur, omnes vno clauso repagulo, externè ambit circum simplex
 contecta porticus, habens officinas & supernè cellas, per quas spectatores intrant, & ascendunt
 per officinas singulas, vt nulla confusio exoritur inter tot milia, tum venientia, tum discedentia.
 Haec tenus Dionysius. Dicitur igitur est Circus, quod in circuitu spectaculis ædificatis ludi ibi fie-
 rent, & quod illic circum metas ferretur pompa, & equi currebant. Alij à Circe venetica Solis fi-
 lia, nomen habere volunt, quod annotat Tertullianus libro singulari de spectaculis, vbi & hæc de
 ornamentis Circi affert: Singula, inquit, ornamenta Circi, singula templa sunt, oua honori Ca-
 storum ascribunt, qui illos ouo editos credendo de Cygno Ioue non erubescunt. Delphinos
 Neptuno vouent, columnas selsias à sementationibus, melsias à melsibus, tutilinas à tutelis fru-
 ctuum sustinent, ante has tres aræ, triuis Diis parent, magnis, potentibus, valentibus. Eosdem
 B Samothracas existimant. Obelisci enormitas, vt Hermateles affirmat, soli prostituta: scriptura
 eius, vnde & census, de Ægypto supersticio est. Frigebat Dæmonum concilium, sine sua Matre
 magna, ea itaque illic prædicit Euripo. Confus apud metas, sub terra delitescit. Murtias quoque
 idolum fecit. Murtiam enim Deam amoris volunt, cui in illa parte ædem vouere. Hæc Tertullia-
 nus. Idem paulò antè: Circus Soli principaliter consecratur: cuius ædes medio spacio, & effigies
 de fastigio ædis emicat, quod non putauerint, sub tecto consecrandum, quem in aperto habent.
 Quæ de ouis & Delphinis Tertullianus dicit, sic sunt intelligenda, quod fuerint opera, rotunda
 specie ouorum, quædam etiam animantium vt Delphinorum formis expressis, quæ conuersio-
 nem & flexionem cursus ostenderent ab agrippa posita, cum propter similitudinem metarum,
 quarum multæ in Circo erant, aurigantes sæpe non sine magno periculo errarent. Obeliscorum,
 C quorum etiam mentionem facit Tertullianus, descriptio extat apud Ammianum Marcellinum
 lib. 17. cuius pauca quædam huc afferam: Obeliscus, inquit, est asperimus lapis in figuram metæ
 cuiusdam sensum ad proceritatem confurgens excelsum, vt que radium imitetur, gracilescens pau-
 lisper, specie quadrata in verticem productus angustum, manu leuigatus artificis, formarum au-
 tem innumeras notas, hieroglyphicas appellatas, quas ei vndique videmus incisas, initialis sapientia
 veteris insigniuit auctoritas. Volucrum enim, ferarumque etiam alieni mundi genera multa
 sculpsentes, ad æui quoque sequentis ætates Imperatorum vulgaribus perueniente memoria, pro-
 missa vel soluta Regum vota monstrabant. Non enim, vt nunc, literarum numerus præstitutus, &
 facilis exprimit, quicquid humana mens concipere potest, ita prisca quoque scripturæ Ægy-
 D ptij: sed singulæ literæ, singulis nominibus seruiebant, & verbis nonnunquam significabant inte-
 gros sensus, & c. Paulò post recitat inscriptionem, obelisci in Circo maximo ex Hermapionis li-
 bro, quæ inde peti potest. Hunc obeliscum qui in Circo maximo constitutus ab Octauius Augusto
 est, excisum à Rege Semneferteo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit, centum viginti quin-
 que pedum fuisse, & dodrantis, præter basim: Plinius lib. 36. cap. 9. auctor est, vbi & de Obeliscis
 alijs, qui Romam translati fuerint, mentionem facit. Cæterum carceres primum ex topko, ligno-
 que fuerunt, quos marmoreis permurauit Claudius Imperator. Metas insigniores inaurari voluit
 Claudius: solum minio & Chryso colla sterni Caligula, auri arque argenti scabe consergi man-
 dauit Helio galus, dolens quod non posset etiam electri: id ex Suetonio & Lampridio notum
 E est. In Circo, ne quis non sederet molliter, non solum Magistratibus & honoratorijs tomen-
 tum, quod leuconium & gnaphalium: sed & multitudini substernebatur, quod è concisis arundi-
 nibus factum, nomine proprio Circense dictum est, vt Suetonius & Martialis indicant. Ne quis
 porrò, importunè sedendo alteri molestus foret, sedilia cancellis erant separata. In Circo orna-
 menti causa cum Deorum imagines gypsea, tum detracta hostibus spolia suspendebantur. Per
 Circum nuces & fractum cicer clamando solebant serui circumferre: item in cortinis aquam por-
 tare, quam esurienti, sitienti que plebi uenderent. Quæ omnia ex Ouidio, Horatio, & Plauto dis-
 cuntur. Sub Circo in cellis, antrisque subterraneis habitabant, quæ corpore facerent quæstum, mu-
 lieres, vt ex Iuuenale colligitur. Ad eundem res furto ablata vendebantur, quod in Horatium,
 cum Circum fallacem vocat, annotauit Helenius Acro.

Præter hunc Circum, qui maximus appellatus est, etiam alij progressu temporis sunt extructi.
 F P. enim Victor in libello de regionibus vrbis, octo, vel nouem fuisse dicit. Meminit enim Circi
 Flamini, de quo etiam Plutarchus in quæstionibus Romanis, quæst. 66. & Martialis in Apopho-
 retis, & epigram. libro 12. In quo Circo vitri officina fuit, in qua pocula fierent, punctis coloratis,
 quasi gemmis insignita, & Crystallinis similia: quæ vt precio gemmatis æquanda non erant, ita
 vsu reperiebantur firmiora, quod aquis calidis, vt veræ gemmæ, non vitarentur aut fluerent. Col-
 locatur hic Circus regione vrbis 1x. In 1. regione Circus Antonini Caracallæ cum obelisco fuit.
 In v. Circus Aureliani cum obelisco. In vi. regione duo memorantur, alter præpe portam Colli-
 nam, alter Circus Floræ, siue Floralium. Regione x. Circus Alexandri Imperatoris. Regione xi.
 præter Circum maximum, Circus intimus, antiquiore nomine Circus ad murum dictus. Erat &
 Circus Domitiæ & Circus Vaticanus, quorum memoria adhuc apud P. Victorem & alios extat,
 G quorundam etiam vestigia & rudera hodiè cernuntur. De Theatris iam dicemus.

Vt Circenses ludi in Circo, ita Scenici in Theatro peragebantur, Nomen habet Theatrum à
 Θεατρον, quod est spectare. Est autem locus, in quo Deorum immortalium diebus festis ludos spe-
 ctabant, sedentes cum coniugibus & liberis.

Apud

A Apud Romanos Theatrum diu nullum fuit: olim enim, vt Jul. Casar Scaliger docet, in diem ac
 locum indictum conuenientes, qui specimen firmitatis, aut dexteritatis, aut pernicitatis edituri es-
 sent, in medio datis nominibus, prostabantur. Circumfusa turba cum iudicibus ad spectandum,
 mox alia item affluente, commode spectare non poterant: quod alij alijs obiectu corporum cõ-
 spectum adimebant: idcirco aggestis cespitibus editiorem locum sibi puluillis actis faciebant. Eã
 ob causam medius locus depressior fuit, ac propterea Cauca dictus. Igitur per initia stantes spe-
 ctabant, postea subsellia sibi quisque afferebat. Primi Theatrum faciendum locarunt Marcus
 Valerius Messala, atque C. Cassius Longinus, Censores, anno 10 x cix. verum auctore P. Scipione
 Natica omnem apparatus operis eorum subiectum hastæ venire placuit. Atque etiam Senatus-
 consulto cautum est, ne quis in Vrbe, propiusve passus mille subsellia posuisset, sedensue ludos
 B spectare velleret, vt scilicet remissioni animorum iuncta standi virilitas, propria Romanæ gentis
 vota esset, Valerius Maximus libro secundo, capite quarto. Meminit & Velleius libro secundo,
 & Liius libro 48. Deleta Corintho L. Mummius ludis, quos in triumpho fecit, theatrum erexit
 sed temporarium. In primis autem celebratur M. Scauri Theatrum, de quo hæc scribit Plinius
 lib. 36. cap. 15. M. Scaurus fecit in Ædilitate suæ opus maximum omnium, quæ vnquam fuere huma-
 na manu facta, non temporaria mora, verum etiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit.
 Scena ei triplex altitudine trecentarum sexaginta columnarum, in ea ciuitate, quæ sex hymettias
 non tulerat, siue probro cuius amplissimi. Ima pars scenæ è marmore fuit, mediæ è vitro: inaudi-
 to etiam postea genere luxuria. Summæ tabulis inauratis columnæ, vt diximus, imæ duo de quadra
 C genium pedum. Signa ærea inter columnas fuerunt tria milia numero. Cauca ipsa cepit hominum
 xx c. millia, cum Pompeij Amphitheatro toriens multiplicata Vrbe, tãroque maiore populo suf-
 ficiat largè xl. millia federe. Sed & reliquis apparatus tantus Attalica veste, tabulis pictis, cæterõ-
 que choragio fuit, vt in Thufculanam villam reportatis, quæ superfluebant, quotidiani vsus deliti-
 tijs, incensa villa ab iratis seruis, concremaretur ad festertia. Hæc Plinius. Idè paulò post de Thea-
 tris Curionis: Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno. Cardinum singulorum versatili sus-
 pensa libramento, in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo adiro inter sese auersis,
 ne iniucem obstreperet scenam, & repenti circumactis, vt contra staret: postremo iam die descen-
 dentibus tabulis, & cornibus inter se cocuntibus, faciebat Amphitheatrum & gladiatorium spe-
 ctaculum edebat, ipsum magis auratum populum Romanum circumferens, & c. Primum man-
 D suram Theatrum C. Pompeij Magni Romæ extruxit lapide quadrato, auctore Cornelio Ta-
 cito libro 14. ad exemplum illius, quod Mitylenis viderat bello Mithridatico. De hoc Pompeij
 Theatro Tertullianus libro singulari de Spectaculis: Pompeius Magnus solo theatro suo minor,
 cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriam suæ Censoriæ
 animaduersionem, Veneris ædem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non
 Theatrum, sed Veneris templum nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita
 damnatum, & damnandum opus templi titulo prætexuit, & disciplinam superstitione illudit. Ha-
 E ctenus Tertullianus. Erat autem Theatrum in modum hemicycli, cuius ab vtroque cornu sce-
 næ erant, cum singulis aris, quarum vna Bacchi, altera eius Dei erat, in cuius honorem ludi
 fiebant.

Amphitheatra verò circulari integra forma construebantur, aut ovali, & oblonga, in quibus gla-
 diatorij ludi, & conularum ferarum venationes exhibebantur. Eius arca dicebatur cauca, & ar-
 ena, quod arena spargeretur, vt certantes sine offensione caderent, quod ex Suetonio liquet.
 Theatri partes sunt Scena, Orchestra, Proscenium & Pulpitum. Scena frons est Theatri, & ea pars,
 quæ ab vno eius cornu ad alterum cû coopertura ducebatur: ea aut versatilis erat, scilicet, cû machi-
 nis quibusdam subitò vertebaratur, & aliâ picturæ faciem ostendebat: aut ductilis, cum tractis tabula-
 tis, hæc atque illac, species picturæ interior nudabatur, vt annotauit Seruius libro 3. Georgicorum.
 Propriè verò scena vocatur arborum in se cubantium concamerata condensatio, vt subterposi-
 tos ab aeris iniuria posset tegere. Nam prisca temporibus ante vsu theatrorum sub frondibus
 F & vmbra culis agebant. Quare scena dicta est, inquit Cassiodorus, ab vmbra luci densissima, vbi à
 Pastoribus inchoantè verè diuersis sonis carmina cantabantur. Placidus Grammaticus scenam
 dicit esse cameram hinc inde compositam, quæ vmbre loco in theatro erat, in quo ludi agebantur
 Scenæ autem longitudo ad orchestre diametron duplex fieri debet, vt docet Vitruuius libro 5. ca-
 pite 7.

Proscenium locus erat ante scenam porrectus, in quo erat Pulpitum, agentium & loquentium
 locus. In Pulpitum enim actores prodibant, quod quidem, vt Vitruuius sentit, erat latius Latinis,
 quàm Grecis. Eius autem altitudo Romanis erat non plus pedum quinque. At scena erat altior pul-
 pito, pulpitum altius proscenio & orchestra. Ibi gesticulatione, cantu, & saltatione, artifices per-
 sonis in scena abditis populum retinebant.

Orchestra apud Romanos locus erat, in quo Senatores considebant spectaturi: apud Grecos
 G saltationes in eo peragebantur. Sedilium ordines Cunei à figura dicebantur. Cum enim excurre-
 rent ab angusto spatio ad ambitum extimum, strictiores erant necessarîo, quo propius accederet
 ad caueam, & c. Atque de Theatris etiam, earumque partibus hæc tenus.

Cæterum vt de spectandi ratione adhuc pauca moneam, auctor est Valerius Maximus, & cum
 eo alij, per quingentos & quinquaginta octo annos Senatium populo mistum spectaculo ludo-
 9

rum interfuisse. Sed cum morem Attilium Serranum, & L. Scribonium Aediles, ludos Matri Deū A facientes, superioris Africani sententiam secutos, discretis Senatus, & populi locis soluisse: quæ quidē res auerterit vulgi animum, & fauorem Scipionis magnopere qualiauerit. Latæ deinde lex Roscia est, Metello & C. Marcio Cofs. anno Urbis conditæ 1030 cxxv. quæ Equitem quoque à Plebe distinxit: sicut tamen, ut qui ex Equite, vel vitio, vel fortuna decoxissent, ab aliis separarentur ac remotiore loco considerent. Meminere eius legis Horatius Iuuenalis, ac sæpe Cicero, præsertim Philippica 2. qui natos hinc, se Consule, L. Roscij Othonis, (nam is legem sanxerat) odio tumultus, non solum compefcuit, verum etiam effecit, ut errorem suum Plebs agnosceret, neque se notari sedis discrimine iniquo animo ferret. Auctor in eius vita Plutarchus, & Plin. lib. 7. cap. 30. Verum lex Roscia nihil nisi de xv. ordinibus sanxit. Secutus autem Augustus, primum eā sic modo de ratas est, ut cum plerique Equites attrito bellis ciuilibus patrimonio, metu pœnæ theatrialis se dere in xv. non auderent, ea non teneri statueret, quibus ipsi, parentibusque Equester celsus, vnamquam fuisset. Neque hoc solum, verum etiam in vniuersum, quosies quid spectandum publicè ederet, primum subfelliorem ordinem Senatoribus relinqui voluit: militem præterea secreuit à populo, ac maritis è Plebe proprios ordines: Prætextatis quoque suum cunam attribuit. Qua de re plura lege apud Læuinum Torrentium, Commentariis in Suetonij Neronem. Scribit Valerius Maximus, Religionem ludorum crescentibus opibus secutam esse lautitiam. Eius instinctu C. Catulum Campanam imitatum luxuriam, primum spectantium confessum velorum vmbraculis texisse. Cn. Pompeium ante omnes aquæ per semitas decursu, æstium minuisse feruorem. C. Pulchrum scenam variegata colorum adumbrasse, vacuis antè pictura tabulis extentam: quam totâ argento Caius Antonius, auro Petreius, ebore Quintus Catulus prætexerit. Versatilem fecisse Lucullus. Argentatis choragiis P. Lentulum Spintrem adornasse. Trâslatum antea Pœnicis indutum tunicis M. Scaurum ex quilito genere vestis cultum induxisse. Hactenus Valerius. Quamuis autem Theatra, Circi, & alia eiusmodi loca singulares quæque, ac proprios ludos haberent, & ex exercitationibus cuique loco accommodatas: tamen eadem sæpe omnibus in locis peracta sine discrimine fuerunt. De quo vide Georgij Fabricij Romam. cap. 12. Ex quo etiam multa huc transcripsimus. Theatra in libello Onuphrij Panuinij de xv. regionibus Urbis memorantur quatuor, Balbi, Marcelli, lapideum, & Pompeij. Amphitheatra tria, Amphitheatrum magnam, Castrensē, & Tauri Statilij. Pertinet ad locum etiam Odeum, Stadium, & Xystus. Odeum Græco nomine dictū *ὀδῆον*, publicum ædificium erat, in quo citharædi & tibicines à musico, & reliqui actores scenici ab histrione exercebantur, antè quam in theatrum prodirent. Talia ædificia in Vrbe fuere quinq. Stadium locus erat cursoribus destinatus, extructus à Domitiano, Suetonio teste. Xystus Græca appellatione locus dictus, in quo sub tecto hyemis tempore versabantur athletæ. Sed de locis spectaculorum siue ludorum hactenus.

Quinam fuerint ludi Circenses CAP. V.

DIXIMVS per quos, & vbi ludi exhiberentur, iam ad ipsos ludos reuertemur, atque cum in duo genera eos distribuimus, in Circenses & Scenicos, de Circensibus priore loco dicemus. **E** Vnde cognomen hi ludi habeant, capite secundo docuimus. Quidam eosdem etiam Gymnicos appellant, à Gymnicis ludis, siue exercitationibus, quæ in iis exhibebantur. Hos quidam appellatos dicunt à nuditate, quod ludentes, corpora nudarent, aut saltem vestes exuerent, quo expeditiores & agiliores ad certamina ludicra essent. Alij ab exercitatione corporis. Namque exercitio & habitu corporis constabant, quemadmodum etiam Galenus Gymnasticam definit artem, siue scientiam potentia omnium exercitationum. De primariis horum formis, quæ in Circensibus exhibebantur, meminit Virgilius libro 5. Æneidos, Homerus penultimo Iliados. Prima erat pugna cum pugnis, cæstibus, gladiis, fustibus, hastis, pilis, similibusque armis certabatur. Huc spectat & gladiatura, cum gladiatores variis modis dimicabant, interim pro gloria, interim pro vita: idque spectante populo, ut iuuentus cædium, sanguinis, & vulnerum aspectu, assuescerent in bello minus ista timere. Huc quoque refertur pugna & certamen cum bestiis: qualia multa describit Martialis. Verumque horum omnino infame fuit ingenuis, & ferè per seruos agebatur. Item lucta, quum alter alterum in terram prosternere, tum vi, tum agilitate corporis nitentur ad metam destinatum. Tertia erat saltatio in æquo campo, aut infernè ad locum superiorem, & contrâ, aut cum in equos currusve insiliebant, non tantum nudi, sed etiam armati, & cataphracti. Quarta iaculatio discorum, sagittarum, pilarum, telorum, omniumque armorum, cuiuscunque generis, quæ longè proiciuntur: & hi ludi erant ferè pedestrii. Quinta species est decursio equestris, qua exhibebatur species pugne equestris, qualem describit Virgilius in 5. Æneid. Sexta est aurigatio, id est, certamen bigarum, aut quadrigarum, cuius formam & schema videas apud Philandrum in annotationibus suis in Victorium. Septima est Naumachia, id est, nauale certamen, quum in mari, fluuio, stagno, lacu, forma naualis pugna representabatur. De plerisque his speciebus multa eruditè collegit Hieronymus Mercurialis Medicus Patavinus in 2. & 3. libro artis Gymnasticæ, ex quo ij, qui pleniorē huiusrei explicationem desiderant, petere ea possunt. Nos hoc loco

A loco tantum, de cæstibus, discis, & aurigationum factionibus quædam adiciemus, de pompa ludorum post dicturi. Cæstus, vti Aldus Manutius describit lib. 2. de quaestis per epistolam, epist. 8. erant lora ex multiplici crudo tergoe bouis agrestis, quemadmodum ait Homerus, manibus & la certis inducta, ferreis plumbesque clavis, aut squamis, clauatis conuoluta ad similitudinem arictini cornus, cuiusmodi adhuc in antiquis nummis cernitur, & nuper beneficio Pyrrhi Ligorij antiquitatis peritissimi, aliquot cæstum iconas in publicum dedit Hier. Mercurialis, apud quem eas videbis lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 9. Multa de cæstibus habet Ald. Manutius eo, quem indicaui loco. Discus fuit lamina quædam trium vel quatuor digitorum crassitudine, longior paulò plus pedes, aliàs lapidea, aliàs ferrea, quin etiam ænea nonnunquam, ne dum ex alto rueret, frangeretur, plana quasi lentis speciem referens, quam in aerem prouiciebant, manu ad pectus adducta, atq; extorsum & deorsum reducta, rotationis instar in aerem eiuculabantur: de quo, & eius forma vide etiam, si libet, Hieron. Mercurialis lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 12. Factiones aurigantium, qui ludis Circensibus palmam quærebant, fuerunt quatuor, quæ à coloribus viridis, carulci, coccinibaliq; panni, quo donabantur nomina acceperunt, Prasina, Veneta, Rufata, Albata: de quibus ita Tertullianus: Ab initio duo soli fuerunt colores, albus & rufus. Albus hyemi ob niues candidas: rufus æstati, ob solis ruborem voti erant. Sed postea tam voluptatè, quàm superstitione prouecta, rufum alij Martij, alij album Zephyris consecrarunt: Prasinum verò terræ Matri: vel verno: Venetum cælo & mari, vel autumno. Hactenus Tertullianus. Domitianus duas auratis, purpureique panni, ad quatuor pristinas addidit, teste Suetonio. Harum factionum ad reprehensionem vsque studiosi fuerunt Principes nonnulli, vt Caligula Prasina, Vitellius Veneta: tum agitatores ipsos habuerunt in precio, vt Caligula Incitatum, Nero Prasinum, Domitianus Pallerinum, & Tigrinus, Nerva Scorpionum: quorum victorias prædicatione extollit Martialis. Meminit Boculi cuiusdam Afconius: meminere M. Aurelij Dioclis, & D. Apuleij Dioclis, & C. Pompeij Eufceni & Fufci vetera epigrammata. Martialis tres factiones coniungit: *si veneto Prasine faues, qui cocina sumis, Ne suas ista transfuga veste, vide*

De Prasina separatim Iuuenalis Satyra 11.

Totam hodie Romam Circus capit, & fragor æstem, Percutit euentum viridi qui colligo panni.

Iustiniani temporibus ex Prasina & Veneta factionum contentione est tanta Byzantij seditio exorta, vt quadraginta ferè hominum millia sint trucidata: quod ex Zonara monacho transcripsit D Cuspinianus. Post illam cladè factionum nomina sunt abolita. Magistratus is, qui his ludis præerat, videlicet Prætor, aut Dictator, ob hoc ipsum creatus, mappa auris signum cursus dabat. Exhibebantur autem olim (vti Varro dicit in libris de rebus populi Romani) xxv. missi, sed vigesimus quintus dicebatur ærarius, eò quod de collatione populi exhibebatur, quæ desit esse, post quàm conserendæ pecuniæ est consuetudo sublata. Seruius in 3. Georgic. Domitianus Centum missus, sed quibus tantum spatium exhibuit. Suet. in eius vita.

Quinam fuerint ludi Scenici CAP. VI.

ALTERVM ludorum genus eorum est, qui dicuntur scenici, à Græco *σκηνή*, quod vmbram significat: nam in umbra fiebant, & ingenij arte exercitabantur. Hos originè à Græcis traxisse, ex Aristotelis Poetica, Polydoro, Virgilio, Lud. Viue, & alijs intelligitur. Qua autè ratione, & quib' de causis Romæ instituta fuerint, eleganter docet Liv. in hist. A. V. C. c. cxxv. his verbis: Et hoc, inquit, & in sequenti anno. C. Sulpicio Potito, C. Licinio Stolone Cofs. pestilentia fuit, eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis Deum exposcendæ causa tertio tum post conditam Urbem lectisternium fuit, & cum vis morbi nec humanis cõsiliis nec ope diuina leuaretur, victis superstitione animis, ludi quoque Scenici, noua res bellicoso populo (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Caterum parua quoque, vt ferè me principia omnia, & ea ipsa res peregrina fuit. Sine carmine villo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes haud indecoros motus more Thufco dabant. Imitari deinde eos iuuentus simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus cœpere: nec absenti à vocibus motus erant, accepta itaque res, sapiusque vsurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia Hister Thufco verbo Ludio vocabatur, nomen Histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Pæscennino similem versum, compositum temerè, ac rudem alternis iaciebant, sed impletas modis Satyras, descripto iam ad tibicinem cantu, motuque incõgruenti peragebant. Liuuius post aliquos annos, qui ab Satyris ausus est primus argumẽto fabulâ serere, idem scilicet id quod omnes tũ erant, suorum carminum actor dicitur, cum sæpius reuocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, caticum egisse aliquantò magis vigetè motu: quia nihil vocis vsus impediēbat, inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diuerbiaq; tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum, ab risu, ac soluto ioco res auocabatur & ludus in artem paulatim verteret, iuuentus histrionibus fabellarũ actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactare cœpit: quæ inde Exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt, quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuuentus. nec ab histrionibus pollui passa est, eo institutum manet, vt actores Atellanarum nec tribu moueantur, & stipendia tanquam expertes artis ludicræ, faciãt. Inter aliarum parua principia rerum, ludo

rum quoque prima origo ponenda pisa est, vt apparet, quam ab sano initio res in hanc, A
 vix opulenti regnis tolerabilem insaniam venerit. Hæc Lilius lib. septimo, quæ eadem
 etiam Val. Maximus lib. 2. cap. 4. habet: ex quibus discimus, quæ tenuerit initium Scenicorum ludorum
 fuerit, quod scilicet primum ludiones ex Etruria acciti, sine carmine ad tibicinis modos saltarint,
 post, versus, sed inconditi, & motus à voce non absoni accesserint, tandem arte omnia fuerint per
 polita. Quomodo Aurel. Augustinus Scenicas fabulas & actiones exagitet, vide lib. eius 1. de Ci-
 uitate Dei, cap. 32. lib. 2. cap. 8. & alibi. Recensentur autem ludorum Scenicorum species istæ, Tra-
 gœdia, Comœdia, Satyra & Mimus. De prioribus duabus speciebus in sequentibus capitibus plu-
 ra dicam: hic de Satyra tantum & Mimo quædam monebo.

SATYRA, inquit Diomedes lib. 3. Grammat. est fabula, in qua Tragici Poetæ non Reges, aut B
 Heroas, sed Satyros induxerunt ludendi causa, iocandique, simul vt spectator inter res tragicas, se-
 riâque, Satyrorum quoque iocis & lusibus delectaretur, quod & Horatius ostendit, cū in arte Poe-
 tica sic scribit: *Carmine qui Tragico vilem certauit ob hircum,*

Mox etiam agrestes Satyros nudant & asper Illicebris erat, & grata nonitate morandus
Incolum graui: ac, iocum tenant: eò quod Spectator, sumtusque sacris, & potus, & exlex.

Ad quem locum hæc notat in eius Poematis Commentario Ald. Manutius Pauli F. Satyri quibus C
 à principio locus in tragœdia non fuit, admisceri cepti sunt, nõ vt Tragœdiæ pars essent, verum
 vt intercurrentes iocorum illecebris, & dictorum acumine spectatorem detinerent, ex quo deinde
 argutum poema hexametro versu cõfectum, Satyræ nomen accepit: quale extat Horatii, Iuuenalis
 Persij. Nam Lucilij Satyræ desiderantur. Nudos autem in tragœdia Satyros induxit Horatius, qui
 saltarent, & acuta dicta dicerent. Nam dicacitatem, aut facetias per se tragœdia non habet, quippe
 cui sit risus inimicus, vt ait Demetrius Phalereus: & in qua nihil, nisi miserabile ac terrificum, ostē
 datur, vt Aristoteles dixit in lib. de Arte poet. Idem reiectos à Sophocle primum Satyros, vt ali-
 quando suam grauitatem Tragœdia reciperet, in eodem libro docet. Receptos autem postea Sa-
 tyros à Latinis in tragœdias vix opinor: sed in Comœdias primū inductos à Lilio Andronico,
 deinde à iuuentute remotos esse, & in Attellanas fabellas aliquantò post demigrasse, videtur Li-
 uius indicare lib. 7. Hactenus Manutius. Dicta est Satyra siue à Satyris, quod similiter in hoc carmi-
 ne ridiculæ res, pudendæq; dicuntur, quæ velut à Satyris proferuntur, & sunt, siue à satyra lance,
 quæ referta variis multisque primitiis sacris Cereris inferebatur, & à copia & saturitate rei satyra
 vocabatur, cuius generis lancium, & Virgilius Georg. meminit, cū hoc modo dicit: D
Lancibus & pandis fumantia reddimus exca. & Lancisque & liba feremus.

Siue à quodam genere facinoris, quod multis rebus refertum, Satyræ Varro vocat. Est autem
 hoc positum in 2. lib. Plaut. quæst. Satyra est, vbi passa & polenta, & nuclei pinci ex mullis consper-
 si. Ad hæc alij addunt & de malo punico granatij autem dictum putant à lege Satyra, quæ vno ro-
 gatū multa simul comprehendat, quod scilicet & Satyra, carmina multa simul, & poemata cõpre-
 henduntur. Plura de Satyra vide apud Liliū Gregorium Gyraldum Dialogo 6. Historiæ Poeta-
 rum, & Iulium Cæsarem Scaligerum lib. 1. Poetices, cap. 12.

MIMVS, teste eodē Diomede, est sermonis cuiuslibet motus siue reuerentia, vel factorum cum
 lasciuia imitatio. Dicitur est Mimus, quasi solus imitetur: & cum alia poemata idem faciant, ipse
 quasi privilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Donatus Mimum dictum ait è diurna E
 imitatione vilium rerum, & leuium personarum. Vnde etiam Pantomimi, omnium rerum imita-
 tores & Archimimi, præcipui & seu mimorum principes appellantur. De Mimo ita scribit Iul.
 Cæs. Scaliger lib. 1. Poet. cap. 10. Mimus, inquit, est poema quodnis genus actionis imitans, ita vt
 ridiculum faciat, ab imitatione nomen habet. Solebant Mimi introduci inter actus, qui omnia ge-
 stificatione imitarentur. Hi cū inter actus apponi soliti essent, ex ea extracti, atque asserta libertate
 iustum se sibi poema fecere. Hoc in lusu, cū postea quædam impèsius populo placuissent, ausi sūt
 feorsum suis auspiciis, quæ cõmouerāt, expectationē sustinere, atque in eo laudē quærere, & arti-
 ficis præterea nomē vendicare. Hos Latini Mimos vocant, ex Publico & Laberio, qui eo in gene-
 re excellere: & Planipedes ob eam causam quod Cothurno Tragici: Socco autem Comœdi pe-
 des induebant: ipsi autē nudis pedibus agebant. Erat Mimorum argumentum apud Lacedæmonios
 varium, ac ridiculum, veluti imitatio furantium poma quædam. In alio Medici peregrini. Actores F
 appellabatur δεικνύται, quod verbū sonat figulos & imitatores. Cæterum Mimi nõ erant perso-
 nati, sed fuligine obliti, & agni is amici pellibus, quæ Pescia dicta legimus in Carmine Saliari. I-
 bant autē cum canistris & herbis, serpyllo, mantho, violis, hedera, corollis: saltabantq; in numerū,
 atque in honorem Bacchi, cuius more victores hedera coronabantur. Inde procurrentes, obuium
 quemque subannabant. Manuū quoque tegumenta gerebāt ex floribus confecta, & tunica albo
 ad mediū distinctas, à Cintura, quæ cogebat velū Tarentinū, ad talos demissas. Silentio p ostium
 ingressi, vbi ad Orchestræ mediā euaserant, conuertebant se ad theatrū, & loquebātur. Hæc Sca-
 liger. Quædam etiam de Mimis habet Lil. Greg. Gyraldus Dialogo 6. Historiæ poetarū, quæ vide.

De Tragœdia CAP. VII.

TRAGŒDIA à plerisque putatur antiquior Comœdia: verum Iul. Cæs. Scaliger Comœ- G
 diam antiquiorē fuisse, & ex hac ortam Tragœdiā demonstrat: non tamen negat Tragœ-
 diam prius excultam, quam Comœdiam esse. Vnde nomen Tragœdiæ sit, inter Gram-
 maticos non conuenit. Diomedes libro 3. Tragœdia, inquit, vt quidam volūt, dicitur à
 τραγος

A τραγος, & ὄδι, quoniam olim actoribus Tragicis τραγος, i. hircus, præmiū catus proponebatur, qui
 Liberalibus, die festo, Libero patri ob hoc ipsum immolabatur, quia (vt ait Varro) depascunt vitē
 Et Horatius in arte poetica: *Carmine qui tragico vilem certauit ob hircum.*
 Alij putant à fece, quam Græcorum quidam τραγος appellant, Tragœdiam nominatam permuta-
 tione literarum in aduersum: quoniam olim nondum personis à Thespide repertis, tales fabulas
 peruncti fecibus ora agitabant, vt rursus est Horatius testis, ia scribens:

Ignouit Tragico genus inuenisse Camœna Quæ canerent, agerentque peruncti fecibus ora.
Dicitur & planstris vixisse poemata Thespis, Ex quibus versibus intelligimus, hunc Thespin

B primum peniles scenas in plaustris circumegisse, addidisseque nudis oribus fecē pro persona. A-
 lij à vino arbitrantur, propterea quod olim vinum dicitur ab ἄρῳ, à quo ἄρῳτος hodie quoque
 vindemia est: quia Liberalibus apud Atticos, die festo Liberi patris, vinum cantoribus pro corol-
 lario dabatur, cuius rei testis est Lucilius in 12. Hactenus Diomedes. Alij etiam alias quædam ety-
 mologias adferunt, quas hic omitto. Nõ tamen repudianda videtur Isaaci veteris Commētatoris
 Græci coniectura, quæ etiam Aldo Manutio Pauli F. placet. Is enim Tragœdiā primum τραγῳδία
 dictam putat, quali τραγῳδία ὄδι, quod esset aspera cantilena, qua res asperas, difficiles ac tristes
 cõplecteretur: postea verò vsū hoc nomē vt multa alia corrupisse, & π τραγῳδία, τραγῳδία dixisse.

Est autem Tragœdia heroica: fortunæ in aduersis comprehensio: vel, narratio & actio represen-
 tans negotia grauiâ, & res magnas, & euctus atroces, collata in personas ad hæc negotia idoneas,
 heroum & regum, imago vitæ honoratæ, & potentia, atque principatus in terris. Iul. Cæs. Scaliger
 C definit hoc modo: Tragœdia est imitatio per actiones illustres fortunæ, exitu infelici, oratione gra-
 ui metrica. Huius species à loco duæ sunt, Græca & Latina, quæ fuit prætextata, qualis erat Nero
 Senecæ. Ab argumentorum verò generibus diuersæ sunt. nam Callias Atheniensis, qui maior na-
 tu q̄ Stratis fuit, Tragœdiam fecit, quam Grammatica nominauit: propterea quod è literis & so-
 num ducebat, & argumentum. Nam chorus nihil aliud q̄ saltatio fuit ex nominibus, & sonis, & tē-
 pōribus, & rythmis elementorum. Alia species continet Satyros mistos Heroibus, ita vt etiam se-
 ueris hilariora misceantur, cuiusmodi Polyphemus extat Euripide. Menæmus Philosophus hoc
 in genere poematis primas tribuit Sophocli, & Achæo. De Tragœdiæ vtilitate notanda Timoclis
 Comici verba, qui ait, apud Tragœdiam totius vitæ & conditionis esse exempla, atq; documenta.
 Nam li pauper es, inquit, inopiam ferre discas à Telepho: si filij ante diem pereunt, à Niobe: si fu-
 ror arripuit, furorem sedare discas ab Alcmeone: si oculis captus, à Phineo cæcitatē, vt à Philo-
 ctete clauditatē: sic ab aliis alia à quo animo ferre discas: omnia enim maiora, quam quibus pati-
 D tur, in fortuna, qui aliis accidisse contemplatur, suas ipsius calamitates æquius, faciliusq; ferre con-
 fucuit. Est etiam apud Athenæum legere, quæ documenta ex Tragœdia habere possumus, lib. 7. &
 non nihil apud Aristotelem in Poetica. Verum de Tragœdia paulo post plura dicemus.

De Comœdia, & eius, atque Tragœdiæ differentia, de Cothurno, item & Socco

CAP. IIX.

SEQUITUR inter Scenicorum ludorum species Comœdia, quam quidem reliquis antiquio-
 riorem fuisse Iul. Cæs. Scaliger sentit. Dicta est Comœdia, quemadmodum scribit Diome-
 des ἀπὸ τῆς κομῶν καμῶν enim appellantur pagi, i. conuenticula rusticorum. Nā iuuentus (vt ait Var-
 E ro) Attica circū vicos ire solita fuit, & quæritus sui causa hoc genus carminis pronuntiabat: aut cer-
 tē à vicis Nam posteaquam ex agris Athenas commigratum est, & hi ludī constituti sunt, sicut Ro-
 me Cõpialitij, ad canēdū pdibāt, & ab vrbana κόμῳ & ὄδι Comœdia dicta est: vel ἀπὸ τῆς κομῶν δεικνύται,
 i. viculis, quod ea humilium domū fortunæ cõprehenduntur, non vt in Tragœdia publicarū, re-
 giarūque: vel ἀπὸ τῆς κόμῳ, i. comissione, quod olim in huiusmodi fabulis amantium iuuenum
 κόμῳ agebantur. Hæc Diomedes. Alij eam dictam volunt ἐπι τῶν τῶν ὄδῳ ἐκ κομῶν, quod in viis lasci-
 uirent, & petulanter luderent. Iul. Cæs. Scaliger lib. 1. Poet. vbi multa & rara de Comœdia
 & Tragœdia in medium affert, Comœdiam dictam esse ait ἀπὸ τῆς κομῶν ὄδῳ τῶν κόμῳ, quod iuuen-
 entus opera sua absoluta, & largiori cibo refecta, vacui temporis otio, atque licentia noctis-
 F abusa, secum imperiorum, vel heri, vel patroni, vel parentum per pagos (nondum enim in vr-
 bes conuenerant) discurreret. Qui mos cum ipso nomine simul ad Romanos deductus est. Inde lu-
 sus, quos vicatim exercebant, apte Comœdiam dixere: quoniam non in pascuis, aut in aruis, aut ad
 tumulos, aut ad aras canerent. Quemadmodum verò in ceteris quoque ita vsu venit, vt tempus ar-
 tium sit, & lima, & lex, politioribus deinde seculis in artem redacta, certisque limitibus præscripta
 est, itēque constituta loca & tempora, in quibus ageretur. A Græcis ad Romanos transit.

Est igitur Comœdia priuata: civilisque fortunæ, sine periculo vitæ comprehensio: Donatus: Co-
 mœdia est fabula, diuersa in literatura cõtinens affectuum civilium, ac priuatorum, qua discitur, quid
 sit in vita vtile, quid contrā euitandum. Cicero Comœdiam esse ait imitationem vitæ, speculum
 consuetudinis, imaginem veritatis. Iul. Cæs. Scaliger sic definit Comœdiam, quod sit poema dra-
 G maticum, negotiosum, exitu lætum, stylo populari. Cæterum Comœdiæ duplex affertur differen-
 tia, altera sumpta à temporibus, altera ab argumentis. Differentia à temporibus sumpta hæc est,
 quod alia sit Comœdia verus, alia media, alia noua. Vetus dicitur ea, quæ primum in vsu fuit, eo vi-
 delicet tempore, quo summū imperium penes populum fuit. Idcirco licuit illius seculi Poetis
 q 3

rifum aucupari ex quocunque genere iocorū, siue ij sale, siue acerbitate aspersi essent. Non enim A æquo solum sed etiam libenti animo audiebat populus, quæ in ludicum iniquitates, Pretorū mala, vel facinorosa, vel eucta, prauorum ciuium corruptos mores dicta iacerentur. Id tum impune fuit maledicis Poetis: quasi mala famæ metu deterriti, componerēt animos auios à virtutibus, atq; appellerent ad frugem bonam. Grassabatur ergo ea licentia in omnes ordines, ætates, sexus, conditio nes impunè, idq; nō in trāscursu tantum, sed integro fabularum tractu, ac primario studio. Quod in Ranis, & in Nubibus constat Aristophanis. Vexatio autem illa, tametsi sparsim, atq; vt sceleres daret, exercebatur: ipsi tamē choro potissimum est attributa. Habuit autē hæc quoque vetus, æta res duas. Quippe sub Sannyrione, cuius nomē primū inter Comicos celebratur, inconditæ partes ac personarum introductiones, neq; lex erat earū numero posita. Primum ferunt Cratinū & par tes distinxisse, & actus posuisse, & ad tres tantū personas numerū adstrinxisse, neq; ab eo tā exactè hanc operam posita quā studiose susceperat: perfectam postea ab Aristophane. Attritis deinde populi opibus, reductaque illius insana & licentia & inconstantia ad tyrannicā paucorū libidinē, continuū Poetas metus Parentiorū in officio benedicendi. Quocirca sublatus chorus fuit: cuius illæ videbantur esse præcipuæ partes, vt potissimum, quos liberet, læderet. Quare cum cætera ni hil mutata essent, mansit species quidē prior, parte tantū desiderata. Vnde mediæ nomen ortum est: nō tunc quidē, sed posteaquam nouæ Comædiæ appellatio fuit instituta: inter quā & veterē illam, quæ intercederet, *metus* fuit nominata. Intercessit autē & tempore & forma: quādo neque hu ius neque illius faciem repræsentaret: tēpore quoque posterior fuit superior, & postrema prior. C Quippe noua sub Alexandro florere cœpit, cuius ætas Oligarchiam subsecuta est. Chori autem lo co *metus* quædam fiebāt, in quibus aliorum Poetarū dicta, scriptaq; sine maleficii crimine, aut pœnæ suspitione irridebantur. Ciffert autē à veteri noua multis modis: potissimum verò compo sitione. Astrictior enim certis legibus tā ad argumenta, q̄ ad dictionē. Non enim ridicula dramata in noua, vt ex qualibet materia rifum caperet. Quinque partionibus secta tibicinē interfere: Voca bula noua nō fabricat ad rifum, aut ad cauillum. Et populari sermone de medio sumpto propior noua fuit apud Græcos. Neque excurrit noua ad alios versus, solis iambicis, aut trochaicis conten ta. In veteri multas carminū species videmus. Ortā tamē ex antiqua nouā satis apparet ex iis, quæ veteres memoriæ prodidēre. Atunt enim Aristophanem scripsisse fabulam Cocalum, cuius filiū fuerit amulsis, & regula Menandro, atque Philomeni ad nouam Comædiam cōmifcendam. Hoc vnum genus Latini quamquam amplexi, atq; imitati sunt: tamē secundū ætates Comædiæ modos quoq; à tēporibus notauēre: quæ eis differētias nō à specie, sed à stylo constituerent. Itaque veteres fabulas Liuij Andronici dicimus, Pacuuij medias, Terentij nouas, quia hic postremo seculo, il le prisco, Pacuuius medio natus esset. Andronicus enim primus dedit fabulam, quam Græcorum more docuit histriones, ita vt esset in scena ipse, atque eos castigaret. Nec abstulit tamē noua Ro manorum à Celsura, atque animaduersione vitiōri, vt sæpe est apud Plautum. Romanus ausus est emollire opicā feueritatem, ac nomina simul cum moribus inferre scenā è Latio, & deducere in festos ludos. Vnde orta fuere genera fabularum ab ornatu vestitiuæ quæ gererent, nominata. Nā quemadmodum Græcas Palliatis, à gentis veste, ita à Romana toga, Togatæ dictæ sunt. Latinarū igitur species hæ: Nobiliores, quæ à personis primariis, Prætextatæ appellabantur. Erat enim præ texta Magistratum toga, cui purpura prætexebatur. C. Melissus, qui fuit ab Augusto præfectus Bi bliothecæ in porticu Octauie, edidit nouum genus togatarum, quas Trabeatas appellauit: quem admodum legimus in lib. de Clar. Grammat. Minus nobiles, in quibus Senatores priuati cum to gis introducebantur. Vltimum genus capiebat humilem fortunam, popularium negotiorum cum tunicis tantū, quæ tamen aut quāquam tunicatæ eadē ratione, sed ab habitaculis nomē adeptæ sūt. Igitur tabernariæ, quod cum tabernis scenæ disponebantur. Fuit autē ab his diuersum genus Atel lanæ, ab Atella Oscorum oppido, natura omnium maximè & iocosa & dicaci. Quare cum facetias suas in theatra municipij intulissent, id gratiæ sunt assequuti, vt in urbem quoque transferrentur. Nihil enim præter rifum aucupabantur, etiam in ipsa verborum acerbitate. Cuiusmodi fuit in ver su illo, quem recitat Suetonius in Tiberio, cui olido, hirsutoque seni oris obscœnitas esset expro brata, versus fuit: *Hircum vetulum capris naturam ligurire.* Quibus verbis fortasse subest stimulus. Vt capras nominaret: quod ille in Insula Capreis agebat. Romani igitur inter serias Reipubl. tra ctationes ad animorum refectiōnem, minimè turpe putarunt in vicinorum abire mores. Ad eod ve rò placuerūt, vt tametsi omnia obscœna erāt, persona, res, oratio: tamē occæptæ sint sententiæ dica ces à ciuibus agi per ioca verbis incōditis iactata. Quod genus poematis, quia ei decrat multum ad iustā Atellanæ magnitudinē, tanquā pars toti conueniens insertū, fuit postea in Atellanas, atq; ex eo facta exodia, quæ causa fuit, vt ij, q̄ agerent Atellanas: neq; histrionum numero adscriberentur neq; tribu amouerentur. Ab argumentis etiam possumus agnoscere differentias: sunt enim amato riæ totæ, vt Andria: Calumniatoricæ, vt Nubes, Rang: Ciuilis fortunæ & morū, vt Theſaurus, Capti ui, Aulularia: Eucta, vt Phasma, Arcturus: Fallaciōsæ, vt Miles, Pseudolus Alia quoque ratione di stinguuntur: Alias enim Turbulentas & negotiosas agnoscimus, qualis Adelphi: has motorias di xere. Alias sedatiōnes, quas statarias idcirco vocant, quod in iis nō ita discurretur. Talis & Hecyra G & Aſinaria. Aliæ hilares & conuiuiales sunt, cuiusmodi Bacchides. Hæc de Comædiæ speciebus & differentiis Iul. Cæs. Scaliger. Iam verò etiam quid inter Comædiam & Tragædiam interfit, vi deamus: differunt autem quinque modis potissimum, Primò, materia, hoc est, rebus ipsi: nam in Comædia

A Comædia amores ferè & Virginum raptus: in Tragædia luctus, exilia, cædes introducuntur. In Comædia sunt sales & rifus: in Tragædia perturbationes. Secundò, differunt personis: nam in Tragædia sunt Heroes, Reges, Principes, &c. In Comædia priuati homines, & mediocris tā tum fortunæ. Tertio, dictione, siue stylo: nam in Comædia verba sunt nō tam atrocia, aut signifi cantia, vt in Tragædia, in qua affectus atrociores regnant, quos afferunt res grandes: in Comæ dia autē mitiores affectus sunt. Quarto, exitu: nam in Comædia exitus sunt iucundi & lati: in Tragædia tistes & funesti, & fortunarum miserabilis commutatio. Illorum exemplum est in O dyſſea, horum in Iliade Homeri. Quintò, differunt propria nota in theatro: nam Comædia focco viebatur: Tragædia verò Cothurno. Erat autē Cothurnus calciamentum quadrangulum, quod vtriusq; pedi æquè accommodari poterat, ad eod crassum, vt eius accessione Heroū magnitudinem æquatā prodar. Heroas enim omnes mira fuisse proceritate legimus. Soccus verò erat calciamen tum humile, populo cōmune, à Thracibus acceptum. Quales porro ordines & differentiæ perso narum in Tragædia, quales in Comædia fuerint: qui item gestus & vestitus singularum, docet Iulius Cæsar Scaliger lib. 1. Poet. cap. 13. 14. & 15. vnde deſami possunt. Quædam etiam habet Li lius Gregorius Gyraldus Dialogo 6. Historiæ Poetarum.

De partibus Comædiæ, & Tragædiæ CAP. IX.

HIS in genere hætenus de Comædia & Tragædia expositis, partes etiam earum videamus. Partes Comædiæ aliæ legitimæ, vel primariæ sunt, aliæ accessoriæ, aliæ atinētēs, quas Philoſophi circumstantes nominant. Primariæ partes sunt quatuor, Protasis, Epi tasis, Cataſtaſis, Cataſtrophe: hæc enim numerat Iul. Cæs. Scaliger, cum cæteri plerique omnes Cataſtaſin omittāt. Protasis est, in qua proponitur & narratur summa rei, sine declaratione exitus: ita enim argutior est, animum semper auditoris suspensum habens ad expectationem. Epi tasis, in qua turbæ aut excitantur, aut intenduntur. Cataſtaſis est vigor actus fabulæ, in qua res miscetur in ea fortunæ tempestate, in quā subducta est. Cataſtrophe est conuerſio negotij exa gitati in tranquillitatē non expectatam. Harum partium communes portiones maiores Actus di cuntur, verum nō penitus, neq; semper. Actus enim quintus interdū non est pars Cataſtrophes, sed æqualis ei, simulq; cum ea fertur, & initium, & finē. Eodem modo & Protasis non semper in primo: in secundo enim actu est apud Plautū in Milite glorioso. Est autē actus pars actionis, siue dictæ fabulæ, cum videlicet omnibus personis scena deseritur: & interim chorus aut tibicen po pulum delectat, quod cum vi lemas, finitū esse actum cognoscimus. Debet autem omnis fabula non plures neque minores quinque actibus continere, vt præcipit Horatius in Arte Poetica:

Nunc minor quinto, ne uſi productior, actu Fabula, quæ posci vult, & spectata reponi.

Actuum minores partes sunt Scenæ, quæ sunt mutationes rerum & personarū in actibus. Et quia plures vno actu in scenam reduci possunt, idē non habēt singuli actus definitas Scenæ. De Sce nis hoc præcipitur, ne plures personæ in scenam recipiantur, quàm tres, iuxta Horatij verſum:

Nec quarta loqui persona laboret. Nam etsi tertia persona, paucissima tamen loquitur, & ferè aliorum dicta ex insidiis suscipit, & occultè respondet Atq; eadem pars sunt etiam Tragædiæ.

E Accessoriæ partes sunt, Argumentum, Prologus, Chorus, & Mimus. Argumentum, siue *περὶ τοῦ πλοῦ*, summam totius fabulæ breuiter recitat. Et hæc noua res est, neq; necessaria, nisi iis in fabulis quarum Prologus aliud agit, neq; in Protasi continetur. Prologus, prænarratio quædam est in qua Poeta rem suam agit. Hic autem non est vniuersum. Alius enim argumentum narrat, aut Poe tæ consilia in fabulis, & hic dicitur *ὁ ἀποθεωτικὸς*. Alius commendat populo fabulam, vel Poetā, Græ cè *ὁ σκεπτικὸς*. Alius est *ὁ ἀπαγορευτικὸς*, quo aut repelluntur obiectiones aduersariorum, vt in Andria, aut etiā regeruntur crimina, aut populo gratiæ referuntur. Et hic Prologus in reliqua Comædia nul lum locum habebat, nec ad reliquā fabulam pertinebat. Nouum & rarum est, quod Plautus Mer curium in Amphitruone fecit agere prologum: qui tamen magnam deinde Fabulæ partem expe dit. Chorus pars est inter actum & actum: vel pars est post actum iutroducta cum concetu. Di cebatur autem chorus multitudo canentium & saltantium scum tibicine: primū quidem circa aras Deūm. Virgilius lib. 6. *Æneidos.*

Ille chorum simulans Euantheis Orgie circum Ducebat Phrygiæ.

Quo in loco Seruius ait, Chorum esse multitudinem in sacra collectam. Et in Georgicis:

Omnis quam chorus, & sicij comitantur ouantes.

Chorus, inquit, propriè est cœtorum cantus, atque saltatio. Solebant enim aras Liberi patris, Deorumq; ceterorum gyrate canentes, atq; saltantes. Et primū ex choro subducta est vna per sona, quæ respondēs alternis ipsi choro, ampliavit rem Musicam. Deinde altera, tum tertia, post modum quarta, tandem plures personæ. Nam in choris numerus personarum non est præfinitus. Omnes enim voce quasi confusa loquentes, concentum in vnam personam formabāt. Con stabat chorus tam viris, quàm mulieribus, vt ex Troade Senecæ apparet. Tamen id obseruari so litum erat, vt si mas laudandus esset, viris: si fœmina, fœminis chorus constaret. Præterea, quic quid canebatur, ad argumentum fabulæ, maximè ad actum ipsum, quem distinguebat, oportebat pertinere, aut chore Horatio: *Allois partes* (inquit) *chorus of: cūmque virile:*

Defendat, ne quid medio: intercinat actus.

Quod non propositio conducat, & habeat aptè.

Cæterum distinguebantur Græcis actus Choro in Orchestram ascendente. Latinis verò, qui cho

ro carebat mimis, personisque de proscenio in scenam redeuntibus. Plurima de Choris habet Iulius Casar Scaliger lib. 1. Poetices, cap. 11. quæ cum ad Græcos potissimum pertineant hic prætermisimus. De mimis etiam antè diximus.

Attinentes, siue Circumstantes partes sunt, titulus, modi, cantus, saltatio, apparatus. Titulus est inscriptio nominis, non à tutando, ut ait Varro, sed *ὡς τὸ τίον*. Honor enim & titulus idem. Nomen dico tam auctoris, quam Fabula. Quod non pronunciabatur tantum ab eo, qui modos faciebat, sed etiam proponebatur in Proscenio. Aiunt quidam, si fuisset vetus Græca fabula auctoris noui opera edita Latine, Fabulae nomē preponi solitū. Sin esset aliter, auctoris, nomini Fabulae nomē postponi, quo attentior esset populus ad audientiam ex vetere opinione. Argumentū autem ipsum sub titulo etiā proponi solitū, descriptum grandibus literis, arbitratus Scaliger, atq; inde illud quoq; argumenti genus excogitarant, ex cuius versuū capitibus Fabulae nomen legeretur.

Modi sunt, quos Aristoteles *μελοποιία* nōminat: hoc est, modulatio, mensura, aut harmonia cantus, cum affectibus Comædiæ congruens, quæ auctori indicabat, quam vocem in agendo sequi deberet, humilimne, an elatam: iratamne, an tristem. Alias, ut voluit, Græcè *ἦμος* dicebatur, quod statam intendendi cantus rationem, seu legem transcendere non liceret, sicut iam quoque secundum mensuram, aut tactum cantus gubernatur. De saltatione & apparatu capite sequenti agemus. Et hæc quidem partes Comædiæ.

Tragœdia neque argumentum habebat, neque prologum separatū, sed in persona aliqua ad fabulam pertinente. Habet autem Tragœdia chorum, quæ nunquā amittit, & loco Mimi Satyram. Cantum quoque communem cum Comædiâ partē habet, & Titulū, cum saltatione & apparatu.

De ornatu Scene, atque saltationibus C A P. X.

VID Scena fuerit, & vnde appellata, diximus capite huius libri 4. Celsiodorus scribit: Scenam appellari eam theatri portionem, quæ inter duo protendatur cornua: quâquam prius non ferè aliud scena erat, quam veluti tentorium ab rusticis in umbrationis causa excitari solitum. Hæc cum primū ē ramis ac frondibus constituerentur, cum racemis & corymbis ac postea case cum cellis: postremū magnificè ornata sunt. Fuerunt autem tria Scenarum genera, Tragicum, Comicum, & Satyricum. Tragica scena conformabatur columnis, & saltigiis, signisque, ac regalibus instruebatur rebus. Præterea etiam palatia, regia & turres in ea excitabantur. Comica priuatorum ædificiorum speciem habebat, & mœniorum. Satyrica ornabatur arboribus, speluncis, montibus, viridariis, & rebus agrestibus aliis in topiarij operis speciem. Variis deinde ornatus accessit, quemadmodum cap. 4. ex Val. Max. audiuius. Plura de Scenis, earumque ornatu videas apud Vitruium & alios. De Saltationibus iam etiam aliquid dicendum.

Saltationis rationem non fuisse veteribus vulgarem, aut contemptibilem, argumento esse multa possunt: id verò in primis, cerimonias nullas, aut spectacula paulò antiquiora fuisse, quibus non adhiberetur saltatio. Est autem Saltatio nihil aliud quam facultas quædam motibus ac gestibus corporis, artificio quodam, numero, & ratione factis imitandi hominum mores, affectus & actiones. Quomodo autem hæc per numerosos motus efficeretur imitatio, vnus omnium clarissimè post Aristotelem expressit Plutarch. qui in 9. Coniual. quæst. probl. 15. saltationem tres partes habuisse scripsit, lationem, figuram, & indicationē: eò, quia tota ipsa ex motibus & habitudinibus, & quietibus constaret, perinde ac harmonia ex tonis, atque interuallis. Lationem dicit ipse, nil aliud fuisse, quam motionem affectus alicuius vel actionis, vel potentie repræsentatiuam. figuram verò fuisse habitudinem, dispositionemque, in quam motio, siue latio terminabatur, nempe quando saltatores quiescentes secundum Apollinis, vel Panis, vel alicuius Bacchæ figuram dispositi in corporis similibus formis graphicè aliquatulum persistebant: indicationē autem fuisse non propriè imitationē, sed alicuius rei, nempe terræ, cæli, vicinorū numerosis, atque ordinatis motibus factam declarationem. Quemadmodum namque Poetæ dum imitatur, alias nominibus fictis, alias translatis vtuntur: dum verò indicat, propria nomina vsurpāt: similiter saltatores imitantes, figuris & habitudinibus: declarantes autem res ipsas, prædictis indicationibus vtuntur. Porro vetustissima saltatio sine cantu fuit: deinde cantus est additus: postremò etiā adiuncta instrumēta. Saltationis autem differentia summæ sunt duæ, stataria & motoria, pro argumentis fabularū, non quod non vtraque moueatur, sed quod hæc magis. A quibus species illæ deductæ sunt contentæ, emissæ, seriæ, molles, ridiculæ. Alia verò nomina vel à regionibus *ἰωνικόν*: vel ab inuentoribus *πυρρῆχθ*: vel ab argumento subiecto, Achilles: vel à corporis partibus *πρασυλιστός*: vel à modo motionis, *μυδσποδισμός* vel ab imitatione, *γέραςος*: vel ab instrumētis, *πινακίδες*: ab habitu *ἐπέπλοι, γυμνική*, cum thyrso, calatho, hasta, aratro, abacò, olla, &c. Summa autē genera ab vsu & loco sumpta sunt duo, vulgare, quod coniugiis ac sacrificiis adhibebatur: & Theatrale. Huius species tres sunt, pro modo, numero & genere Fabularū. Vna in Tragœdiâ, quam vocant *ἐμμελείαν*, ea grauis est, & composita, quæ admodum vox ipsa quoque declarat. Altera in Comædiâ, solutiore licentiâ, *ἡρόδω* dicta. Tertia lasciuia, inconstans, in Satyris appellata *σκιανίς*, cuius etiam meminit Euripides. Et hæc species rursus in alias subdividuntur, sicuti etiam extra Theatrum multæ ac variæ saltationū species fuerunt, quarum nomina apud Homerū, Platonem, Xenophontem, Aristotelem, Strabonem, Plutarchū, Galenum, Pollucem, & Lucianū reperias, descriptiones non itè. Saltantes porro impellebāt corpus, aut trahebāt: idque sursum, vel deorsum, vel sinistrorsum: à quibus postea motibus cōponebatur simplex

A simplex ambulatorio, flexus, procurfus, saltus, diuicatio, claudicatio, ingenicatio, elatio, iactatio pedum, permutatio: quibus tota saltatio perficiebatur. Sed plura de saltatione hic non dicam. Plurima de ea lectū dignissima & iucundissima, collegerunt præter Athenarum & alios, Cæsar Rhodigijs lib. 5. Antiq. lect. ca. 3. & 4. Iul. Casar Scaliger lib. 1. Poet. cap. 18. & Hieron. Mercurialis Medicus Patavinus, lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 3. 4. 6. & 7. & alibi. Restat vt de Tibiis dicamus.

De Tibiis, & earum differentiis. C A P. XI.

TIBIA, vt Grammatici volunt, dicta, quòd antiquitus ex tibiis gruum fieri consueisset: quamuis etiam alia ea materia fuerit. Quid enim lib. 6. Fast. & Seneca in Agamemnone Tibiuius ē buxo. Plinius autem primū ex arundine omnes, deinde sacrificias ē buxo ludicras e loto, & osibus aluminis, argentoque factas esse, li. 16. ca. 36. perspicuè demonstrat. Quem locum Ald. Manutius ita intelligit, quòd tibia sacrificiorum causa ē buxo semper fuerint: ad ludicras autem res primū ex arundine, deinde è loto, & osibus aluminis, & argento. Tibiarum multus vsus apud veteres fuit, de quibus multi multa. Nos hoc loco de iis tantum dicemus, quæ ad actiones fabularum adhibebantur. Et hæc quidem non vnus ac eiusdem erant generis. Primum enim alia vetus, alia noua fuit, quod ostendit Horatius in Arte poetica, his versibus:

Tibia non, vt nunc, Ori chalcò vineta, subaque Nondum spissa nimis complere sedilia statu:
Aemula, sed tenuis, simplisque, foramine pauco, Quo sanè populus numerabilis, vtpote paruus,
Adspirare, & ad se choris erat vitilis atque Et frangi, castisque verecundisque coibat.

Quibus verbis docet, veterem tibiâ rebus quatuor ab ea, quæ postea inducta est, fuisse distinctam, videlicet quòd orichaleo vineta non fuerit, quòd tenuis, quòd simplex, quòd paucis foraminibus. Referuntur deinde alia differentia: fuerunt enim pares, impares, dextræ, sinistræ, Phrygiæ, Sarranæ. Quæ pares, aut impares tibiæ fuerint, inter eruditos non conuenit. Alij enim existimant, ab æqui distantibus, aut inæqualibus foraminibus, vel interuallis ita dictas esse: alij, inter quos etiam est doctiss. Scaliger, pares tibiâs dicunt, cum duæ eiusdem magnitudinis & toni modularentur: impares autem cum vnica tantum caneret, & cantus ille *μονόδιος*, seu *μονόβλιος* diceretur. Verba Scaligeri. 1. Poet. lib. cap. 20. hæc sunt: *Μοναυλος* est singularis tibia: singulares autē dictæ sunt impares, geminæ pares, &c. Ad dextras & sinistras quod attinet, magis adhuc variant sententia. Iulij Casar Scaligeri lib. & ca. indicato hæc verba sunt: Internodium radici proximum excidebant ad leuam tibiâ, quod subesset cacumini, ad dextram: quo leuarum sonum grauem agnoscas, dextrarum acutum. Sic apud veteres scriptum est. At Latini aiunt, sinistras acutiores, apræque rebus ludi crisi: item Sarranas, quibus aiunt foramina fuisse æqualia, veluti spondiacis. Non igitur constant sibi. Spondiacæ enim rerum grauium affines sunt. Hac de causa Phrygiis foramina erant inæqualia, sicuti daætylicis, quæ ludicris adhibebantur. Dextras autem apud Rom. funeribus dicatas, quia essent graues, cum tamen in funeribus barbari acutissimas vtentur. Dextras autem & sinistras appellarunt ab lateribus vnde inflantur, &c. Hæc Scaliger. P. autem Victorius Variar. lect. lib. 38. cap. 22. de iisdem prolixè agens, inter alia vtitur his verbis: Vocantur tibiæ dextræ, quæ dextra parte oris manūque itidem dextra tenebantur, eodemque pacto sinistræ, quæ contraria parte oris, & manus: dextris verò sinistrisque dicebatur is, vt tibiçen, qui simul ambas inflaret. Nam hoc etiam fieri solitum aliquando intelligitur ex antiquis monumētis, vt veterū Rom. nūmis & lapidibus, in quibus institutum hoc incitum foret, vt fabula etiâ, nisi fallor, acta dextris & sinistris: in qua partim tibiæ dextris, partim autem sinistris vsi forent: quarum cōtrariarum tibiæ sonus sibi in cantu responderet. Hæc Victorius. Cum Scaligero ferè consentit Ald. Manutius Pauli F. cuius verba facere non possum, quin hic adscribam. Sic autem is lib. 3. de Quæstis per epistolam, epist. 4. Dextræ tibiæ erant, quæ dextra histriones spectabant, sinistra scilicet spectatores. Sinistræ contræ, quæ sinistra histriones, dextra spectatores. Opinor autem, sinistras grauem sonum reddidisse, dextras acutum. Sinistræ enim ex ea arundinis parte fiebant, quæ proxima terræ nascitur, quæ cum crassior sit, & foramen latius habeat, quam quæ longinquior à radice est, grauiorem sonum reddat necesse est: dextræ autem ex superiore arundinis parte fiebant. Testis Plin. lib. 16. in extremo cap. 36. his verbis: Sed tum ex sua quamque tantum arundine congruere persuasum erat, & eam, quæ radicem antecesserat, læuæ tibiæ cōuenire, quæ cacumen, dextræ. Hinc legas: Acta est tibiis dextris & sinistris, id est, sono acuto & graui, tibiis vtrique constitutis. Vbi autem legitur, Pares dextris & sinistris, Sarranas significat dextrorsum sinistrorsumque positas quæ Pares vocabantur, quòd foraminis cauerna, vt ait Seruius, par erat: idè que sonum parè reddebant, vt Phrygiæ impares, quòd cauernam imparè habebant, ex quo sonum reddebant imparè: acutum scilicet partim, & partim grauem. Ex quo Seruius interpretans illud Virgilij lib. 9.

O verè Phrygiæ, (neg; enim Phryges) ite per alta Dyndyma, ubi assuetis biforem dat tibiâ cantum.

explanat, biforem, dissonum, imparè, & dissimilem, iuxta Phrygiarum tibiârum naturâ, quæ hoc à Sarranis distabat, quòd, vt ait Seruius, cauernâ foraminis imparè habebat, vt Phrygiæ distabant. quod dextræ vnici foramen habebat, vt sonitu vniformi sonarent: sinistræ verò duo: quorū vnum graue, alterū acutum sonū reddebant. Quod verò dextræ tibiæ acutū, sinistræ graue sonum reddiderint, præter Plinij, Varronis quoque testimonium extat, de Re rust. lib. 1. cap. 2. quo loco ait: Tibias dextras & sinistras, cum vno eodemque tempore sonarent, vt histrionū vocem sequerentur, alteram incentiuam, alteram succentiuam fuisse, vbi per incentiuam dextrâ, per succentiuam sini-

fram intelligit. Idem paulò post: Si Sarranæ pares sunt, & Phrygiæ impares, ob foraminis æquali
 tatem, inæqualitatemque, quod ait Seruius: manifestò patet Sarranas, tam dextras, quam sinistras
 esse posse: quales in Andria Terentij fuisse existimo: ideòque in inscriptione legitur, Tibiis parib^{us},
 dextris & sinistris, id est, Sarranis. Et in Adelphis, vbi legitur, tibiis Sarranis, eadem opinor fuisse
 cum paribus dextris & sinistris. Et in Phormione, Tibiis imparibus, explano, Tibiis Phrygiis dex
 tris & sinistris. Hanc opinionem meam id confirmat, quòd nunquam reperi Phrygias aut Sarranas
 nominatas vnà cum paribus aut imparibus, quod indicio est: Paribus, ad indicandas Sarranas: &
 Imparibus, ad Phrygias, satis fuisse. Illud etiam animaduerti, Sarranas Phrygiasque in vna, eademq;
 comœdia nunquam sonuisse, sed vel has, vel illas: ideòque legitur, Paribus aut Imparibus: nec vn
 quam vnà, Paribus & imparibus. Opinor etiam, vbi legitur, Dextris & sinistris, intelligendū esse,
 nō vnà tantum, sed plures Tibiis à dextris sonuisse, sinistrisque scenæ: aliquandòque sonuisse tan
 tū ex altera parte, quomodo legitur in Eunuchi inscriptione, Tibiis duabus dextris: itaq; est in scri
 ptis libris, & rectè Quo loco, dubitari interdum, deesse Paribus vel imparibus: vt ostēderet Phry
 giæne, an Sarranæ essent, quod in aliis dixerat: sed postea, cum neque Paribus, neque imparibus i
 bi scriptum sit, intelligi debere existimaui, pares potius quàm impares fuisse: Sarranas scilicet potius,
 quàm Phrygias: cū æqualis sonus grauior sit, qui Sarranæ ū erat, ideòq; conuenientiior, & Romanorū
 auribus iucundior. Quòd autem dextræ Tibiæ sint pares, id patet ex Heautontimorumenu inscri
 ptione, vbi est, Acta primū Tibiis imparibus, deinde duabus dextris. Nam si dextræ non eadem
 sunt cum imparibus, sequitur pares esse. Pares autem easdem fuisse cum Sarranis, iam diximus. Imp
 pares igitur Phrygiæ sunt, à sinistraque sonabant. Ex quo patet, Sarranas modo vtrinque sonuisse
 tūcque dicebant, Tibiis paribus dextris & sinistris, vt in Andria inscriptione: modo dextra tan
 tum, vt in Heautontimorumenu, vbi ait, Deinde duabus dextris: cum dixisset iam, Acta primū
 Tibiis imparibus. In Eunuchō quoque sonauerunt tantū à dextra: dicit enim, Tibiis duabus dex
 tris. Vbi verò neque dextræ, neque sinistra nominatur, vt in Phormionis Hecyræque inscriptione
 nibus credendum est, ab vno tantum latere sonuisse: à sinistro scilicet, in Phormione, cū dicat, Ti
 biis parilibus. Testimonio enim Inscriptionis Heautontimorumenu iam demonstrauimus impa
 res, Phrygias scilicet, sonuisse tantum à parte sinistra. Sarranas verò sonuisse opinor modò à dex
 tra solū, vt in Eunuchō & Heautontimorumenu: tūcque in Comœdiæ Inscriptione id aperte
 significabatur, & dicebatur, Tibiis dextris: modò à dextra & sinistra, vt in Andria, vbi, tanquam de
 re, quæ interdum variaret, Dextris & sinistris, dicitur. Hæc Aldus Manutius, ex quibus opinor, sa
 tis intelligitur, quænam ratio & differentia tibiærum apud veteres in fabulis fuerit. Plura alia de a
 liis tibiærum generibus præter Cœlium Rhodiginum colligit Iulius Cæsar Scaliger Poetices libr.
 cap. 20. Sed de Senicis ludis hætenus.

Alia ludorum diuisio CAP. XII.

ACTENVS eam ludorum diuisionem explicauimus, quæ à forma sumpta est, qua nimi
 rum alij sunt Circenses, alij Scenicis: alteram adiciemus, quæ sumitur à fine. Alij enim
 sacri erant, alij funebres, quomodo ab initio diuisos fuisse Tertullianus libro singulari
 de Spectaculis scribit. His deinde accesserunt votiui & ij, qui exercitatiōis causa fiebāt, ita vt qua
 drifariam ludos partiri possimus, alios sacros appellare, alios votiuos, alios funebres, alios ludi
 cros. Sacri dicebantur, qui in Deorum honorem fiebant, quales erant ludi Megaleses, Cereales, Flo
 rales, Martiales, Apollinares, Capitolini, Romani, Plebei, Consuales, Compitalitij, Sæculares. Hi
 enim singulis Diis celebrabantur, de quorum aliquibus à quibus instituti sint, ita scribit Tertul
 lianus: Cum promiscuè ludi Liberalia vocarentur, honorem Liberi Patris manifestè sonabant. Li
 bero enim à rusticis primo fiebant ob beneficium, quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vi
 ni. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunū honorabant. Eundem enim & Consulum voca
 bant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit, quanquā & Consualia Romulo defendūt q; ea Conso
 dicauerit, Deo, vt volunt, Consilij: eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus
 suis in matrimonia excogitauit, &c. & paulò post: Dehinc idem Romulus Ioui Feretrio ludos in
 stituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos, & Capitulos, Piso tradidit. Post hunc Numa Pompili
 us Marti & Robiginis Deam fixerunt: dehinc Tul. Hostilius: dehinc An
 cus Marcius, & ceteri quoque per ordinem. Hæc Tertullianus. Quin etiam singulas ludorum spe
 cies singulis Diis consecratas fuisse, tū alij docent, tum Saluianus Massiliensis Presbyter libr. 6. de
 Gubernatione Dei, his verbis: Colitur namque, inquit, & honoratur Minerua in Gymnasijs, Ven
 us in Theatris, Neptunus in Circis, Mars in Arenis, Mercurius in Palæstris: & ideò pro qualitate
 auctorum, cultus est superstitionum. Votiui dicebantur, qui ex voto vel pro victorijs, vel p bona
 valitudine edebantur. Funebres, qui in honorem defunctorum exhibebantur. Exercitatiōis cau
 sa fiebant Troiani, Castrenses, &c. Ceterum, quod ad tres superiores species attinet, illorum alij
 erant statij, alij non statij. Et primum quidem ludi omnes conceptiui, siue indictiui erant, non an
 nales, aut annui, hoc est, non in annos singulos: deinde quidam facti sunt annales, tum statij soli A
 pollinares. In Kalēdario Romano ferè omnes ludi, qui in Deorū honore peragebantur, vt statij no
 tantur: tum igitur nō statij fuerunt funebres & votiui. Sed hæc singula prolixiorē aliquatò requi
 rit explanationē, quā hic subiiciemus, sumpto initio ab iis, qui in Deorū honore celebrati fuerunt.
 D.

De ludis Megalesibus CAP. XIII.

A VINAM Megalenses ludi fuerint, non inter omnes conuenit. Scriptor vitæ Terentij, si
 ue is Ælius Donatus, siue alius est, Megalenses magnis Diis consecratos esse, quos Græ
 ci *μεγαλησibus* appellant, ait, & hunc sequuntur tum alij multi, tum etiam Antonius Go
 ueanus l. C. qui etiam, vt hanc sententiam defendere possit, Megalesia à Megalensibus distinguit.
 Sed rectè refutatur à M. Antonio Mureto: Non enim Megalenses ludi illi sunt appellati, qui in
 honorem magnorum Deorum celebrabantur, sed qui Magnæ Deorum Matri fiebant, & primum
 quidem dicti Megalensia, postea vt fit, deritā litera n, Megalesia. Sic enim Terentius Varro quem
 admodum Iosephus Scaliger legendum existimat: Megalesia dicta à Græcis; quòd ex libris Sibil
 linis ab Attalo Rege Pergami, Pefinunte, vbi inter alia sic scribit: Sūto Ædiles Curatores Vrbs, anno n;
 mam. Et Festus: Megalesia ludos Matris Magnæ appellabant. Quin etiam Lilius ipse, vt de alijs
 taceam, idem confirmat. Hæc enim sunt eius verba libro 29. In eadem Victoria, quæ est in Palatio,
 pertulere Deam pridie Idus Aprilis: isque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Pala
 tium tulit: lectisternium, & ludi fuere, Megalesia appellata. Item lib. 34. Megalesia, ludos scenicos:
 C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo Ædiles Curules priui fecerunt. Quo ex loco etiam illud
 constat Ædiles Curules hos ludos edidisse, quod etiam ex Cicerone lib. 5. actionis 2. in Vertem: &
 lib. 2. de legibus manifestum est, vbi inter alia sic scribit: Sūto Ædiles Curatores Vrbs, anno n;
 ludorūque solennium. Idem ex Ascenio Prædiano Commentario in Cornelianam Ciceronis,
 & Dione lib. 39. liquet. Fiebant autem hi ludi in Palatio, quod docet Cicero Oratiōe de Harusp
 respon. his verbis: Nam quid ego, de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante tēp
 lum, in ipso conspectu Matris Magnæ Megalensibus fieri, celebrarique voluerunt. Hos ludos
 per sex dies, à pridie Nonas April. ad v. Idus fuisse, facti veteres demonstrant. Nam et si Deam per
 latam esse pridie Idus Aprilis in eadem Victoria Palatina, cūmque diem festum fuisse cum lecti
 sternio & ludis, qui Megalesia vocati sunt, Lilius dicat: postea tamen eos ludos in pridie Nonas
 reiectos esse, non est à vero alienum: cūm præsertim etiam Ælij Spartiani testimonium accedat,
 qui cūm 11x. Idus Aprilis ipsi Megalensibus interemptum Caracallam narret, satis indicat Me
 galensium primum diem pridie Idus Aprilis non fuisse, nisi si quis mendosum esse Liliij locum, &
 pro pridie Idus, legendum pridie Nonas, arbitretur: ne dissidentibus antiq; opinione dubia flu
 ctuemus. Vide Paulum Manutium Commentarijs in 2. epistolam lib. 2. ad familiares. De his ludis
 Herodianus lib. 1. Veris initio, solenni que die, pompam Matri Deūm Romani celebrant. In ea,
 quæ apud quemque sunt diuitiarum præcipua suppellex que plerūque Imperatorja, materia aut
 artis spectanda, præferri ante Deam solent. Palsimque omnibus ludendi licentia permilla, sic vt
 personas induant, quas cuique libitum, nullamque non magistratum quoque imaginem, prout
 cuiusque studium, representent, sic vt non temerè à falsis veros dignoscas. De turpitudine sacro
 rum Matris Magnæ Aurelius Augustinus libro 2. de Ciuitate Dei, capite 5. & libro 6. capite 26.
 Plurima de Megalensibus Ouidius libro 4. Fastorum, ex quo aliquot versus citauimus in Kalē
 dario, reliquos ab ipso pete. Simul etiam repete ea, quæ libro 2. de Dea Cybele, & libro 3. de Gal
 lis Sacerdotibus Deæ Cybeles, & Archigallo diximus. Alexander ab Alexandro libro 6. Genia
 lium dierum, cap. 19. cūm de Megalensium institutione dixisset, hæc subiungit: Antè Deæ simula
 chrum ludere, matronaque spectata pudicitia in his psallere, memoria datum est. Quibus die
 bus Romanæ consuetudinis erat, conuiuia, & sodalitates inuicem agere & comissari, victu tamen
 frugali & modesto: nec die tantum, sed noctu epulari. Namque hi ludi præcipuè casti, magno fa
 uore spectantium conspicui erant, ad quos seruos adire non licebat: illis que Prætores & Magi
 stratus purpurati in toga & prætexta, atque in ornatu maximo celebrantur: quare purpura Mega
 lensis in vulgi prouerbiū venit. Quibus diebus stipem cogere, Ideæ Matris famulis proprium
 fuit, quod edicto cauebatur, his verbis: Præter Ideæ Matris famulos, eosque iustis diebus, ne quis
 præterea stipem cogito, &c. Hætenus Alexander. Quorum quedam etiam à Iul. Cæsare Scalige
 ro lib. 1. Poetices, cap. 29. afferuntur. Quòd ad conuiuia attinet, quæ his ludis mutuò agebant, reci
 tatur ab Agellio lib. 2. cap. 24. Senatus consultum, C. Famio, M. Val. Messalla Cofs. factum, quo in
 bentur Principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutarent; id est, mutua inter se
 conuiuia agerent, iurare apud Consules verbis conceptis, non amplius in singulas cœnas sum
 ptus esse facturos, quam centenos, vicenosque aris, præter olus, & far, & vinum. neque vino alie
 nigena, sed patrio vsuros, neque argenti in conuiuio plus pondo, quàm libras centum illaturos.
 Quidam hos ludos eisdem cum Romanis esse putant, quos tamen turpiter labi Paulus Manutius
 docet, cūm Romani à Tarquinio Prisco rege, Megaleses in Republica post multos annos institu
 ti sint: & Romani mense Septembri, Megalenses Aprilis darentur: Romani in honorem Iouis, Iu
 nonis & Mineruæ: Megalenses Matris Magnæ Deūm: Romani primum Circenses, deinde etiam
 Scenici, fuerint, Megalenses Scenici tantum.

De ludis Cerealijs CAP. XIV.

CEREALES ludi dicebantur, qui in honorem Cereris celebrabantur, ducto more à Græ
 cis ex Eleusine, de quibus sacris multa habet Arnobius. In his ludis representabatur à
 matronis luctus Cereris, ob raptam Proserpinam, & eius peregrinatio cum face queri
 tantis

cap. 17. vbi & hoc adicit, Cum ludi in Roma Apollini celebrarentur, ex vaticinio Marci vatis carminisq; Sibyllino, repentino hostis aduentu plebem ad arma excitatam, hosti occurrisse, eoque tempore nubem sagittarum in aduersarios visam ferri, & hostem fugasse, & victores Romanos ad spectacula Dei sospitalis reduxisse. Sex. Pom. Festus: Apollinarios ludos, hoc est, in laudem Apollinis, populus laureatus spectabat, stipe data pro cuiusque copia. In his ludis Parasitos Apollinis quae ita appellabantur, quod ridiculi essent, quemadmodum Ioseph. Scaliger lib. 2. Aufon. lect. cap. 19. explicat in scena dicere consueuisse. Salua res est, cum saltat senex, Pom. Festus docet, cuiusque moris hanc causam ex Verrio Flacco, affert his verbis: Quod P. Sulpitio Cn. Fulvio Cofs. M. Calpurnio Pisone Praetore Urbis, facientes ludos, cum Romani subito ad arma exissent, nuntiato aduentu hostium, victoresque in theatrum redissent solliciti, ne intermissi religionem adferret, instaurandique essent, inuentus ibi sit C. Pomponius libertinus, mimus magnus natus, qui ad tibicinem saltaret. Qua de causa gaudium non interruptae religionis edita voce, postea quoque celebrata sit. Seruius in 3. Aeneid. paulo aliter de eo more scribit, cuius haec sunt verba: Cum, inquit, iracundia Matris Deum Romani laborarent, & eam nec sacrificiis, nec ludis placare possent, quidam senex statutus ludis, Circensibus saltauit, quae sola fuit causa placationis, vnde & natum proverbium est. Omnia secunda, saltat senex. Cum autem hi ludi primum non statim essent, sed in annum à Praetore vouerentur, diemque fierent incerta, vt ex Liuii lib. 26. & 27. intelligitur: anno deinde 1011. v. M. Marcello v. T. Quintio Crispino Cofs. lege ad populum lata constitutum est, vt deinceps in perpetuum & in statam diem voueretur: de qua re ita Liuius lib. 27. Ludi Apollinarios Q. Fulvio, Ap. Claudio Cofs. à P. Cornel. Sulla, Praetore urbano, primum facti erant, inde omnes deinceps Praetores urbani fecerant: sed in annum vnum vouebant, diemque incerta faciebant. Eo anno pestilentia grauis incidit in urbem, agrisque, quae tamen magis in longos morbos, quam in perniciales euasit. Eius pestilentiae causa & supplicatum per Compita, tota Urbe est, & P. Licinius Varus, Praetor Urbanus, legem ferre ad populum iussit, vt hi ludi in perpetuum in statam diem vouerentur. Itaque ipse primus ita vouit, fecitque ante diem tertium Nonas Quintiles, is dies deinde solennis seruatus. Haec tenus ille. In Calendario tamen Romano referuntur ad pridie Nonas Quintiles. Atque cum his ludis Praetores ex veteri instituto praesent: tamen apud Dionem lib. 43. legimus anno Urbis 1011. alterum ex Aedilibus Curulibus sumptibus C. Caesaris ludos Apollinarios fecisse.

De ludis Capitolinis CAP. XII.

CAPITOLINI ludi dicti fuerunt, quod in honorem Iouis Capitolini pro seruatore Capitolio ab hostibus Gallis Senonibus instituti essent, & celebrarentur. Ostendit hoc Liuius libro 5. vbi cum de Camillo scripsisset, quomodo quae ad Deos immortales pertinerent, ad Senatum retulisset, inter alia eum haec quoque retulisse, Senatuique consulum fecisse dicit, vt ludi Capitolini fierent, quod Iuppiter Opt. Max. suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furio Dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Et paulo post: Camillus verba ad populum faciens, eique oratione suadens, ne deserta Roma Veios commigrarent: inter cetera sic loquitur: Aio Locutio templum propter caelestem vocem exauditam in Noua via iussimus fieri: Capitolinos ludos solennes aliis addidimus, collegiumque ad id nouum auctore Senatu condidimus. Haec Liuius. His ludis Praetoris voce Sardainos venales proclamari, & senem quandam ludibrii gratia produci solitum, bullam collo appensam gerentem puerilem. Plutarchus habet in Quaest. Rom. quaest. 33. Eiusque moris causam inquirens, ait, id eam fortasse ob causam fieri, quod cum Veientes Etruscorum populus per longum tempus Romulo bello resistissent, Romulus hanc vltimam urbem ceperit, multosque captiuos sub hasta vendiderit vna cum ipsorum Rege, stultitiam eius & stultitiam deridens. Cum enim Etrusci à Lydis originem trahant, & Lydorum primaria urbs sit Sardes, idcirco, inquit, Veientes Sardianorum nomine proclamant, & in hunc usque diem ludicri gratia morem istum conseruant. Quod idem ferè etiam Festus docet, cuius locum ea de re, quemadmodum à Iosepho Scaligero restitutus est, huc adscribam: Sardi venales, inquit, hoc est, alius alio nequior: ex hoc natum proverbium videtur, quod ludis Capitolinis, qui fiunt à vicinis praetextatis, auctio Veietum fieri solet: in qua nouissimus is, qui omnium deterrimus producitur à pracone in medium senex cum toga praetexta, bullaque aurea, quo cultu Reges soliti sunt esse Etruscorum, qui Sardi appellantur: quia Etrusca gens orta est Sardibus ex Lydia, &c. Vicanos Festus, vt idem Scaliger docet, magistros vicorum, qui etiam si magistratus non erant, ludos tamen faciebant praetextati.

Praeter hos verò Capitolinos ludos etiam alios, qui singulis quinque annis celebrabantur, instituti à Domitiano Imperatore, qui alio nomine agones Capitolini appellantur, de quibus ea huc referam, quae diligenter, vt solet omnia collegit, Iosephus Scaliger lib. 1. Aufon. lect. ca. 10. vbi sic scribit: Agones Capitolini primum à Domitiano instituti sunt die xxxi. eius, & Sergij Cornelij Dolabelae Consulatu, exemplo ludorum Olympicorum. In iis agonibus omne genus artifices certabant. Nam & Citharcedi. Iuuenalis:

An Capitolinam speraret Pollio quercum.

Item & Poeta, Martialis:

O cui Tarpeias licuit contingere quercus.

& Histriones, vt patet ex hac inscriptione:

L. SVR-

L. SVRREDI L. F. CLV.
FELICIS.
PROCVRATORI AB
SCÆN. THEAT. IMP.
CÆSAR. DOMITIAN.
PRINCIPI
CORONATO. CONTRA
OMNES. SCÆNICOS.

B Vides eodem principe, qui hos ludos instituerat, histrionem coronatum. Illud, CONTRA OMNES SCAENICOS, manifeste significat certamen & contentionem. In eo agone Statius post incredibile totius urbis expectationem tandem Thebaidem suam recitauit, sed non placuit, & contra eum alij coronati fuerunt. Id quod ipse non vno loco in Syluis conqueritur, sed in primis in epicedio patris. Vnde locus Iuuenalis Grammaticis non bene perperius explicatur:

— sed cum fregit subsellia versu Esurit, inactam Paridi nisi vendat Aganen.

Nam satyricè dicit, eum fregisse subsellia versu, quod, vt Comici loquuntur, recitans non stetit, sed excidit, hoc est, non placuit, Cuius rei vel ipsum Statium testem producere possumus, qui in Syluis hæc innuit non vno loco, vt iam dixi. Cæue si confundas agonem Albanum cum hoc Capitolino. Verque enim institutus à Domitiano. Sed nobilior Capitolinus, ad id, vt Romæ non per lustra, vt antea, magnum annum, vt vocabant, sed per Capitolinos agones supputarent. Quod à Domitiano institutione vsque ad tempora sua obtinuisse Censorinus scribit. Ceterum semper agone ipse mansit Romæ: vt in eo poete, rhetores, aliarumque professionum homines coronarentur ab ipso Imperatore. Neque puto aliunde poetarum laureatorum morem mansisse. Nam & ipsi antiquitus ab ipsis Caesaribus Germanis coronabantur, magnoque in precio habiti semper apud Italos & Germanos, qui id honoris virtute ingenij consecuti essent. Sed in veteribus agonibus Capitolinis, qui vicerant, corona & ramo lemniscatis, aut torque inuolutis donabantur. Nam qui secundi erant, eorum corona & palma sine lemniscis erant. Id vel ex ipso Aufonio cognoscas licet:

Et que iam dudum tibi palma poetica pollet,

Lemnisco ornata est, quo mea palma caret.

Sed melius Sidonius, quanquam non de agone Capitolino loquitur:

Hic mox praecipit equis Imperator

Coniungi, & meritum remunerari.

Palmas ferica, torquibus coronas

Nam coronis torques, & palmis ferica, hoc est,

fericatos lemniscos coniungi vides, quanquam, vt dixi, de aliis ludis, aliisque re loquitur. Vides tamen amplificata praemia pro ratione meritorum. Haec tenus Scaliger.

De ludis Romanis CAP. XIII.

EVI ROMANI ludi fuerint, docet Asconius Pedianus in actionem 1. in Verre his verbis: Romani ludi sub Regibus instituti sunt, magnique appellati, quod magnis impensis dati sunt: tunc enim primum ludis impensa sunt ducenta millia nummum. Alii deo magnos ludos dictos putant, quod Conso, Consiliorum secretorum Deo, id est, Neptuno Latium Regi, & rerum conditorem, & Diis magnis, id est, Laribus urbis Romæ, dati sunt: quibus aiunt raptas Sabinas esse, vt videatur, propter hoc dicere Virgilius: Magnis Circensibus actis. Nam & magni & Circenses iidem sunt, &c. Quod Asconius scribit, deo magnos hos ludos dictos esse, quod Conso, id est, Consiliorum secretorum Deo, id est, Neptuno, &c. dati sunt, nescio quam verum sit, cum Liuius illos ludos Consualia appellatos libro 1. scribat: cui etiam Varro libro 4. de lingua Latina: Tertullianus libro singulari de spectaculis, & Sextus Aurelius Victor assentiuntur: quod etiam monuit Titius à Popma notis in Asconium. De Romanis verò ludis libro 1. Liuius in historia Tarquinij Prisci V. Romanorum Regis ita scribit: Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum Appiolas vi cepit: praedaque inde maiore, quam quanta belli fama fuerat, reuocans ludos opulentius, instituitque quam priores Reges, fecit. Tunc primum Circos, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est, loca diuisa Patribus, equitibusque vbi spectacula sibi quisque faceret, Fori appellati. Spectare furcis duodenos ab terra spectacula alta sustentibus pedes, Ludicrum fuit, equi, pugilesque ex Etruria maxime acciti, solennes deinde annui mansere ludi, Romani, Magnique variè appellati. Atque hi ludi primum à Regibus, quemadmodum ex Liuij verbis manifestum est, edebantur à Consulibus, vt verisimile est, cum ij in Regum locum successerint, inde ab Aedilibus Plebeis, tamen à Curulibus, postquam ij creati fuerunt, in honorem trium magnorum Deorum, Iouis, Iunonis, & Mineruae, quod vel ex vno Cicerone satis constat qui libro 5. actionis 2. in Verrem hæc dicit: Nunc sum designatus Aedilis: habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos, maxima cum Cerimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, mihi Floram matrem populo, plebi que Romanae ludorum celebritate placendam, mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani appellati sunt, maxima cum dignitate ac religione Ioui, Iunoni, Mineruaeque esse faciendos. Hi verò ludi primum Circenses erant, quod ex ver-

bis Liuji paulò antè à nobis citati manifestum est: deinde verò etiam fuerunt Scenici, vt idem Liuus docet tum alibi, tum libro 31. vbi sic scribit: Ludi Romani Scenici eo anno magnificè, apparatusq; facti ab Ædilibus Curulibus, L. Valerio Flacco, & L. Quinctio Flaminiño biduum instaurati sunt. Ceterum cum hi ludi primùm vno die, postè à biduo & item triduo peragerentur, tandè plures dies iis sunt tributi. Fasti quidem veteres nouem continuos dies à pridie Nonas Septembris, vsque ad pridie Idus celebratos eos fuisse docet: post quos biduo interiectos, alios ludos Romanos in Circo per quinque dies habitos, iidem testantur. Hos tamen Paulus Manutius Commentariis in actionem primam Verrinam, institutos esse arbitrat post illud tempus, quo Verres est à Cicerone accusatus.

De ludis Plebeijs, Compitalijs, Augustalibus, & Palatinis.

CAP. XX.

LVDI Plebeij, scribit Aconius Pædianus in actione 1. Ciceronis in Verrem, sunt, quos exactis Regibus pro libertate plebis post fecerunt Romani, aut pro reconciliatione plebis post secessionem in montem Auentinum. Alij eos post primam plebis in sacrum montem secessionem primùm editos scribunt. Hos Ædiles plebis edebant, vt ex Liuio non vno loco intelligitur. Fiebant autem in Circo a. d. xvii. Kalendis Nouembris per triduum, vt testantur veteres Fasti. Atque in his ludis obseruabatur, vt quoties instaurarentur, ab Ædilibus ludorum causa epulum daretur. Errant qui hos eisdem cum Romanis fuisse opinantur. Sed de his hoc loco non ero prolixior. Restant de ludis, qui in Deorum honorem acti sunt, Consuales & Compitalij.

De ludis Consualibus, cum in Calendario dixerimus, non necesse est ea hic repeti.

De ludis Compitalijs hæc Iulius Cæsar Scaliger libro 1. Poetices, capite 28. scribit: Ante urbem designatam à vicorum compitis, in quibus agitabant agrestes, ludi & facti & dicti Compitalij: intermissi deinde ad Seruium vsque Regem, ac per vicorum Magistros instaurati, quemadmodum à L. Pifone iterum curatum est, vt per eosdem magistros, qui tum Præfecti nominati sunt, restituerentur. Tandem sublatis Collegijs, ipsi pariter aboliti sunt. Meminit Compitaliorum ludorum etiam Suetonius in Augusto, capite trigesimo primo. De Compitalibus in Calendario quoque diximus.

Ad hos ludos, qui in Deorum honorem celebrarentur, Augustales quoque & Palatinos referre non incommode possumus, cum etiam Augustus, in cuius honorem acti illi sunt, post excessum ex vita pro Deo fuerit habitus. De iis verò Dio libro 56. extremo, vbi de honoribus Augusto decretis loquitur, inter alia hæc habet: Decretum porro est, inquit, ne qua eius imago vllò in funere ferretur, vt natalitijs eius ludis Consules, quemadmodum Marti fieri solitum, præmia certaminum proponerent, Augustalia Tribuni plebis tanquam sacri celebrarent. Ique omnia reliqua eo, quo consueuerant fieri, more peregerunt, veste triumphali ludis Circensibus vsu: currum tamen non conscenderunt. Præter hæc in Palatio Liuia peculiare ludos in honorem Augusti fecit, qui ipsi quoque secundo loco ab Imperatoribus exhibentur. Et paulò post: Eo tempore plebs tumultuata est, cum Augustalibus quidam histrio nollet pro cõsultata mercede in theatrum intrare: nec finis antè turbatum fuit, quam ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu præcibus impetrarunt, vt liceret sibi maiores aliquantò, quam legibus permetteretur, sumptus facere. Palatinorum ludorū etiam Suetonius meminit in Caligula, capite 56.

De Ludis Sæcularibus CAP. XXI.

LEBERRIMI apud Romanos ludi erant Sæculares, sic dicti, quòd post centum annos fierent, quia Sæculum in centum annos extendi existimabant: de quorum origine Valerius Maximus libro 2. capite 4. multa habet, quæ legere potes. Angelus Politianus Miscellaneorum cap. 58. ex Zosimo & alijs hæc de ludis Sæcularibus affert: Quum bellum inter se Romani, Albanique gererent, & vtraque in procinctum iam staret acies, exiit repente quidam monstrosa specie, pelle amictus furua, vociferans, iubere Ditem Patrem, Deumque Proserpinam fieri sacrum sibi prius quam prælium committeretur. Quo perterriti Romani protinus aram sub terra ædificarunt, & statim sacrificio facto, pedum viginti aggerè contexerunt, vt esset omnibus, præterquam Romanis ipsis ignobilis. Sed enim euenit, vt Valefius Valefius, vnde nomen & origo Valeria familia, clarissimus, & locuples, homo rustica vitæ aram hanc, quam diximus, ita diuinitus inuenit, vt in nemus ante villam proceris maximè arboribus, quæ statim fulmine icte conflagrarunt, multò post, filij duo & filia correpti pestilentia morbo ad desperationem vsq; Medicorum laborabant. Cum sese igitur Laribus familiaribus aduolens pater, pro liberorum salute suam, matrisque puerorū capita deuoueret, vox è nemore, quod factum de cælo, statim audita, saluos fore eos, sponses, si Tiberi ad Tarentum peruecti, calfactam Ditis & Proserpinæ fœco de fluuio ipso biberent aquam. Quoniam verò longissimè abesse Tarentum, scilicet in extrema Iapygio, nec proximè eam urbem reperiri Tiberim vllū fluuiū sciebat, spēs sibi deterrimam fingebat, etiã inde territus, quæ inferarū potissimū vox illa potestati meminisset.

Sed

A Sed impositos nihilo secius in lintrem filios Hostiam pergens, Mox ad campi Martij regionem deuexit: ibi recreare sitientes, & æstu febriliq; laborantes, desiderans, qua placidissimè amnis labitur, exponit in ripa agrotos, ac dum tumultuariam sibi tegeticulam concinnat, extincto igniculo, admonetur à gubernatore petendum potius Tarentum (nam ita locus in proximo vocabatur) etenim fumum esse illic aspicere. Tum verò latior audito Tarenti nomine Valefius, Deos adorans, & salutem sibi liberorum iam iam propemodum bona fide spòdens, agi profum iuberet, & illuc maximè nauigium appelli. Quò cum peruenisset, haurit aquam festinato de flumine, fretusque omine tenacius arrepto, fumigans ibidem solum flatu sollicitat in flammam, calefactamque mox aquam porrigit in calice pueris. Succedit autem potui somnus. Vident in quiete illi, sponsia sibi à nescio quo detergeri morbum, tum præcipi, vt Diti patri, & Proserpinæ, furæ ibidem maclarentur hostia, trinoctiumque perpetuum choris & carminibus concelebraretur. Surgunt igitur recuperata valetudine, viliūque illud patri renuntiant. Is homo locuples defodi iaciendis altè fundamentis humum iubet. Inuenta igitur sic ara est ea, quam diximus, cum titulo Ditis & Proserpinæ. Maclat ille (quod erat iustus) furas continuo victimas, & trinoctium sacris frequentat: tot enim numero filios mædia de morte receperat: ex eoque Manius Valerium Tarentinum appellatus, quòd à Diis Manibus in Tarento liberum suorum valetudinem impetrauisset. Ad hanc igitur modum cuidam tradiderunt. At enim M. Varro libro de Scenicis originibus 1. Cum multa, inquit, portenta fierent, & murus, ac turris, quæ sunt inter portam Collinam, & Exquillinam, de cælo tacta essent, & idèd libros Sibyllinos Quindecimviri adissent, renuntiauerunt, vt Diti patri & Proserpinæ ludi Tarentini in campo Martio fierent, tribus noctibus, & hostia furug immolarentur. Hactenus de origine. Sæculares autem, non quia fierent anno vel centesimo denique, vel etiam centesimo decimoque nuncupati, quod vtrunque sicut assertores habet, ita re ipsa penitus coarguitur: sed ob id magis credi potest, quòd plerumque semel hominis ætate fierent, vt multa alia, quæ rara sunt, post seculum euenire loquentium consuetudo vsurpat. Tarentini autem à loco ipso, qui Tarentus ob id vocatur, aut quòd ara ibi Ditis patris (quemadmodum supra diximus) in terra occultaretur, aut quòd ripam Tiberis fluuius eo loco terreret, ex quo etiam Rumon dictus à veteribus, & in sacris Serra nominatus, quòd ruminaret: hoc est, exederet, & secaret ripas. Vnde ait Maro: *Stringentem ripas, & pingua culta secantem.*

Cæterum de temporum interuallis, quibus isti ludi referrentur, fides in ambiguo est. Siquidem in carmine Sæculari Horatius vndenos, decies per annos fieri declarat, quod & Commentarij Quindecimvirosum, & diui Augusti edicta, & ipsius denique Sibyllæ, quòd adhuc extat, oraculum confirmauerunt. Contrà verò Centesimum redire post annum, tam Valerius Antias, quam Titus Liuus, & item M. Varro testari perhibentur. Quod enim legimus apud Herodianum trium spacio ætatum solitos instaurari, vereor vt emendata sit ibi lectio, nostramque ob id è Græco interpretationem cum venia legendam censeo. Nec autem (si tempora dinumeres) aut quanta interualla retrò fuerint, aut quanta esse debeant, omninò colligas. Instituti autem primi Sæculares ludi post exactos Reges à P. Valerio Poplicola, qui primus Consul fuit, existimantur. Etenim laborantibus pestilentia ciuibus, apud hanc ipsam, quam diximus, aram, publicè nuncupatis votis, atrum bouem Diti pro maribus, concolorem pro fœminis, iuuenam Proserpinæ maclauit, ludosque & lectisternia trinoctio fecit, & aram terra, sicut antè fuerat, exaggerata occultuit, inscriptam titulo isto: P. Valerius Poplicola frumentarium Campum Diti & Proserpinæ consecraui, & ludos Diti & Proserpinæ Romanorum salutis ergo feci. Secundò & quinquagesimo post Romam conditam factos anno admonitu Sibyllinorum carminum, tradit Græcè Zosimus, missis occupata morbo ciuitate lectis ad hoc viros, qui libros consulerent: ex quorum responso, de nudo regesta humo apud aram hanc ipsam, in extremo campi Martij, de more sacra & ludi persoluti, restitutaque Romanis iterum est incolumitas. Consulè verò scriptor hic vnum duntaxat, exemplario fortasse mendo. M. Publium Quintium nominauit, cum Censorinus M. Valerium & Spurium Verginium Consules prodit. Idemque tertios, & item quartos Consulium temporibus, quos & nominatim citat autoritatibus Antias Valerij, Titi Liuij, Varronis, Pifonis, Agellij, & Hemina: comprobat factos, etiamque Commentarios Quindecimvirosum sacris faciendis in testimonium adscissit. At enim quoniam lubricus in proprijs nominibus, & item in numerorum notis librarium lapsus, vitiosa ista (ni fallor) in Censorini Commentario reperies. Cæterum diuus Augustus abolitos eos paulatim (sicuti quidam putant) atque intermissos instaurauit, magno (vt Liuus ait) apparatu, L. Censorino, & M. Manlio Puellio Consulibus. Atcio autem Capitonè circumnitum, spatiumque subiciente, ritum verò sacrorum libris indicantibus Sibyllinis. Porro sextos, Claudius se Consule 111. & L. Vitellio quasi anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempore reseruatos: quamuis ipse in historijs suis prædidisse memoretur, intermissos eos, Augustum multò post diligentissimè annorum ratione subducta, in ordinem redegit. Quare vox etiam irrita præconis traditur, imitantis more solenni ad ludos, quos nec spectauisset quiquam, nec spectaturus esset, cum superessent adhuc, qui spectauerant, & quidam histriorum producti olim, tum quoque producerentur. Etenim Stephanionem, qui primus togatis saltare instituit, vtriusque Sæcularibus ludis, Augusti videlicet & Claudij, saltasse accepimus, qui Lxxxi. non amplius annos interfuisse, quamuis & postè ille diu vixerit. Septimos Domitianns, se xlii. & L. Minutio Rusto Consulibus, computata ratione temporum ad annum, non quo Claudius proximè,

r 3

sed quo olim Augustus ediderat. Denique in numismatis variis apud Laurentium nostrum Me-
dicem stelographiam quoque istam vidimus: LVD. SÆC. FEC. COS. XIII. Hæc Politianus.
Et paulo post: Centesimo decimoque post Domitiani ludos anno, instauravit, & eos Imperator
ille Septimius Seuerus, cuius etiam nunc Romæ pulcherrimus spectatur triumphalis arcus, cum
filiis Antonino & Geta, Chilone & Vibone Consulibus. Quos ludos & vidisse se memorat He-
rodianus, & Dion. a tate sua factos memoriæ prodidit. Post Seuerum negat instauratos Zosimus:
quoniam hic annorum centum & decem penè receptus auctoritate ambitus in Consulatum Con-
stantini Christiani Principis tertium, & Licinij, quem dein bello ipse vicit, incurrisset. Nos tamen
apud Eusebium in Chronicis, & Eutropium in Historiarum libro 9. legimus Philippo imperan-
te (quamquam primus fuisse Christianus Imperator creditur) millesimum annum Romanæ Urbis
ingenti ludorum apparatu, & spectaculorum fuisse celebratum, bestiasque in circo innumerabiles
interfectas, & ludos in Campo Tertio theatrales tribus diebus ac noctibus populo peruigilante
concelebratos: quibus ludis Sæcularibus etiam dicitur Philippus Junior, is qui nunquam risisse
creditur, patrem Philippum seniore petulantem vultu auctro notauisse. Restat vti
de ritu carptim pauca perstringamus. Instantibus itaque ludis tota Italia præcones misitaban-
tur conuocatum ad ludos, qui nec spectati, nec spectandi iterum forent. Tum ætatis tempore,
paucis antequam spectacula edebantur, diebus, Quindecimviri sacris faciundis in Capitolio, &
Palatino templo pro suggestu confidentes, piamina diuidebant populo, quæ erant tæda, sulphur,
& bitumen. Nec tamen ad ea seruis quoque accipienda ius vllum. Coibat autem populus, cum in
quæ supra retulimus loca, tum præterea in Dianæ templum, quod erat in Auentino, & cui triticum,
faba, hordeumque dari mos. Tum ad instar Cereis initiarum peruigilia fiebant. Vbi verò
iam aduenit festus dies, triduum, trinoctiumque sacris intenti, in ripa ipsa maximè Tiberis agita-
bant. Sacrificia verò Ioui, Iunoni, Apollini, Latonæ, Dianæ, prætereaque Parcis, & quas vocant
Ilithyas, tum Cereri, & Diti, & Proserpinæ suspiciebantur. Igitur secunda primæ noctis hora Prin-
ceps ipse tribus aris ad ripam fluminis extructis, totidem agnos, & vnâ Quindecimviri immola-
bant, & sanguine inbutis aris, cæsa victimarum corpora concremabant. Constructa autem scena
in theatri morem, lumina & ignes accendi, & hymni concini, ad hunc vsum tum maximè compo-
siti, & item spectacula edi solenniter solita, data celebrantibus hac mercede tritico, faba, hordeo,
quæ supra inter vniuersum populum diuidi ostendimus. Manè verò Capitolium ascendere, sacra
ibi de more agitare, tum in theatrum conuenire ad ludos in honorem Apollinis & Dianæ faciun-
dos, consueuerunt. Sequenti die nobiles matronas, qua hora præcipitur ab oraculo, conuenire in
Capitolium, supplicare Deo, frequentare lectisternia, canere hymnos ex ritu, mos habebat. Terti-
o denique die in templo Apollinis Palatini, ter noueni pueri prætextati, totidemque virgines,
patrimi omnes, matrimique Græca, Romanæque voce carmina, & Pæanas concinebant, quibus
imperium suum, & incolumitatem populi Diis immortalibus commendabant. Quod si quis for-
tasse quæsierit, quod genus tunc aut ludorum fieret, aut sacrificiorum, sciat & ludos celebrari om-
nibus theatris, atque omne genus, & sacrificia templis omnibus confuisse noctu pariter, atque
interdium. Nam de Scenicis & Circensibus minimè dubitatur cum Domitiani ludis histriones in-
terfuisse meminerimus, prætereaque Circensium die, quo facilius centum missus peragerentur,
singulos à septenis spatiis ad quina legerimus correptos. Illud vtiq; in Augusto memorabile,
qui ludis istis iuuenes vtriusque sexus, prohibuit vllum nocturnum spectaculum frequentare, ni-
si cum aliquo maiore natu propinquorum. His, prout in mentem desubito venerunt, expositis,
iam nec ille vatis Aufonij versiculus ambiguus relinquetur:

Trina Tarentino celebrata trinoctia ludo,

Nec obscura apud Horatium ratio extiterit, cur Parcas, Ilithyan, Dianamque ex Auentino, cur &
puerorum vota, & Quindecimviro memorauerit, & item Sibyllinos versus, qui nunc quoque
apud eundem Zosimum vetustissimis quidem codicibus citrà vlla fastigia inueniuntur, quos sic
Latinè reddimus:

*At ubi iam humana longissima tempora vita
Orbis agens annos refert, centumque decemque
Sis Romane memor (licet alta obliuia tentent)
Sis memor, ut qua se nimum Tiberina coartat
Ripa seras, Diis in campo sollemnia sacra,
Cum nos atra premittat, testisque laet Sol,
Agnæ, capri genimque pecus genitalibus Parcis
Hostia furua vitæque cadant, tum munera placæ
Læra puer peris (quod fas suas) Ilithyas.
Terra suam ferat, & scropulam sibi ferulis aram,
Sed Iouis ante aram candent corpore tauros
Luce feruam lux superis grauisima diuis.
Iunonis templum nuda cervice iuuenca
Imbuat, atque itidem Phœbus placetur Apollo.
Quem vocant etiam Solem, Læta propago.
Pæanas puerique canant, pueræque Latinorum*

*In templo. Sed enim pueri pueræque sexum
Concelebrando choros, verum hæc si parima proles,
Matrimaque, at nuptæ genibus Iunonis ad aram
Oratio inuisæ, diuamque in vota vocanto.
Februa quinetiam vir quisque & femina: quâquam
Femina præcipue, accipito, dehinc adibus omnes,
Primitias vite placidis placamina diuis
(Quæ fas est) & castibus portando beatis.
Ante domi tamen illa memor tibi habeto repostâ,
Quæ dare mox vsu liceat poscente vrisque,
Femineque gregi: tum digna sedilia Diuis,
Perque dies iuxta & noctes multesima turba
Completo, & lepidis misceto seria ludis.
Quæ tibi stabili sine omnia condita mente,
Cuncta tuo Italia tellus, cunctique Latini
Subdenti colla iugo, & victoris sceptrâ timebunt.*

Plura

A Plura de ludis Sæcularibus legas tum apud alios, tum in libro singulari, quem de iis scripsit Onu-
phrius Panuinius: cuius tamen inspiciendi copia mihi hæcenus fieri non potuit.

Cum ludis Sæcularibus multi confundunt Taurios, sed falluntur: sunt enim omnino diuersi.
Paulus Diaconus Festi abbreviator: Taurij appellabantur ludi in honorem Deorum inferorum
facti. Instituti autem videntur hac de causa: Regnante Superbo Tarquinio, cum magna incidisset
pestilentia in mulieres grauidas, quæ fuerat facta ex carne diuedita populo taurorum: ob hoc Diis
inferis instituti ludi, & Taurij vocati sunt. Sextus Pompeius, vti à Iosepho Scaligero editus est:
Taurij ludi in Circo Flaminio fiebant, qui instituti Diis inferis ex hac causa sunt: Tarquinio re-
gnante, cum grauis pestilentia in mulieres grauidas incidisset, fœtus infecti sunt ex carnis putore
taurorum immolatorum. Ob id Taurij ludi & appellati sunt, & fiunt in Circo Flaminio, ne intra
muros euocentur Dij Manes. Contrà eos ludos Varro ait vocari, quod discipulus prudens à do-
ctore iner *** solitus sit impelli, atque vsque eò cogi docere, quoad confisteret, & virtute talorum
constaret pedum firmitas. Hæcenus Festus. Addit autem Scaliger: Quod ludi Taurij in Circo
Flaminio fierent, qui fuit extra portam Carmentalem, testis est Varro libro 4 de Latino sermo-
ne. Reliqua quæ ex opinione Varronis afferuntur, quin ita scripserit Festus negari non potest.
Apud nullum autem veterem Scriptorem id temere inuenias. Apparet tamen Varronem ludos
Taurios ab eo dictos sensisse, quod in Corio tauri etiam id genus ludi fieret à Ludimagistris eo
die, quo ludi Circenses, qui dicti sunt Taurij, in circo Flaminio fierent, aut quod scutica taurica
discipulus impelleretur: idque explendum fuisse in ea lacuna, in qua causa nominis desiderari vi-
detur. Hæc Scaliger. Atque tantum de præcipuis ludis iis, qui in honorem Deorum agebantur, à
quibus non sunt separandi Votiu: nam & ipsi cultus diuini gratia celebrabantur. Itaque iam de iis
dicemus.

De ludis Votiu C A P. XXI:

VOTIU ludi erant, qui à Magistratibus ad bellum iturus vouebantur, post res scilicet
gestas, & victoriam partem exhibendi. Atque hi introducebantur, aut Sibyllinis versi-
bus, aut Augurum præceptionibus, aut promissis Imperatorum, vel ante bellum, vel
confecto bello, atque hostibus deuictis. Tales erant illi, quos magnos cognominant, quod in
honorem Iouis, quem principem Deorum putabant, fierent: quorum multa mentio est tum apud
alios, tum apud Liuium, vt libro 22. in historia anni 1000. vbi scribit auctore Q. Fabio Maxi-
mo Dictatore placandæ Deum iræ, & victoriæ de Carthaginensibus impetrandæ gratiæ, ex libris
Sibyllinis votos fuisse ludos magnos, æris cccxxxiii. millibus triente: præterea bubus Ioui
ccc. multis aliis Diis bubus albis, atque ceteris hostiis, &c. Quomodo autem hi vouerentur, ex
eodem Liuiο cognoscitur, apud quem libro 39. sic legimus: Certa deinde sorte Senatūconsultum
factum est, quod populus Romanus eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse, quiq;
sub imperio eius essent, vt eius rei causa supplicationem imperarent Consules: vti que M. Acilius
Consul ludos magnos Ioui voueret, & dona ad omnia puluinaria. Id votum in hæc verba, præcun-
te Publ. Licinio Pontifice Maximo consul nuncupauit: Si duellum quod cum Antiocho Rege fu-
mi populus iussit, id ex sententia Senatus populique Romani confectum erit, tum tibi Iupiter
populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet, donaque ad omnia puluinaria da-
buntur de pecunia, quantum Senatus decreuerit. Quisquis Magistratus eos ludos, quando, vbi que
faxit, hi ludi rectè facti, donaque data sunt, &c. Vouebantur nonnunquam in quinquenniu, cuius
exempla sunt apud Liuium multa, libro vigesimo septimo scribit: Senatus, quo die primum est ha-
bitus, ludos magnos facere Dictatorem iussit, quos M. Æmilius Prætor Urbis C. Flaminio, Cn.
Seruilio Consulibus fecerat, & in quinquennium vouerat. Tum Dictator & ludos fecit, & in se-
quens lustrum vouit. Idem libro trigesimo: Vt placatis Diis omnia inciperent, agerentque decre-
tum à Senatu, vt quos ludos M. Claudio Marcello, T. Quintio Consulibus, T. Manlio Dictator,
quasque hostias maiores vouerat, si per quinquennium illud Respublica eodem statu fuisset: eos
F Consules priuilegium ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in Circo per quadriuum facti:
hostiæque, quibus vota erant, Diis cæsa. Hæcenus Titus Liuius.

Perinent huc etiam Ludi victoriæ, Ludi Quinquennales, Decennales, Vicennales, de quibus
breuiter quædam dicemus.

Ludi victoriæ à L. Cornelio Sulla instituti fuerunt, bello ciuili, Afconio & Velleio Paterculo
testibus, cuius verba in Kalendario citauimus. Celebrabantur mense Octobri per dies quinque.
Fuerunt etiam alij victoriæ ludi in memoriam victoriarum C. Cæsar, Augusti, &c. peracti,
de quibus in Kalendario diximus.

Quinquennales ludi instituti sunt ab Augusto post deuictum Antonium, & partem victo-
riam apud Actium Promontorium: vnde etiam Actiaci ludi nonnunquam appellantur, testis
Suetonius in Augusto, capite 18. his verbis: Quoque Actiæ victoriæ memoria celebratio, & in
posterum esset, urbem Nicopolim apud Actium condidit: ludosque illic Quinquennales constituit,
& ampliatio veteris Apollinis templo, locum Castrorum, quibus fuerat vsus, exornatum nauali-
bus spoliis, Neptuno ac Marti consecrauit. Dio. li. 51. Eadem die Cæsar Apollini qui apud Actium

colitur, triremem, quadriremem, ac alia nauium genera, vsque ad decirem ex captis nauibus
 c. nescrauit, templum maius extruxit, ludos Muficos & Gymnicos, & certamen equestre cum fa-
 c. o quinquenniali constituit, Actios illos ludos dicens, vrbemque eo loco, vbi castra habuerat, ef-
 ficat, &c. De quibus ludis etiam Strabo lib. 7. loquitur. Neque verò hi ludi Nicopoli tantum, sed
 & Romæ fuerunt celebrati: sic enim Dio. lib. 53. initio: Ludos propter A. tiam victoriam decre-
 tos cum Agrippa exhibuit, & in iis equestre certamen per pueros & viros Patricios peregit: iique
 deinceps ad nostram vsque ætatem ludi quinto quoque anno facti sunt, eorumque curatio qua-
 tuor Sacerdotum collegiis per ordinem incumbit, Pontificibus nimirum, Auguribus, Septem-
 uiris, & Quindecimuiris. Gymnici quoque ludi, stadio in Campo Martio extracto ligneo, acti
 sunt: & munus gladiatorum depugnantibus captiuis exhibitum. Idem lib. 54. Tum quinquen-
 nales etiam ludi propter principium Augusti ab Agrippa: nam is quoque à collegio Quindecim-
 uirorum, quibus per ordinem horum ludorum curatio incumbebat, cooptatus & inauguratus
 fuerat, inaugurati sunt, &c. Idem ludi etiã hinc inde in Prouincijs Neapoli, item & in Iudæa Cæ-
 sareæ ab Herode instituti & celebrati sunt, teste Egesippo & alijs. Quin etiam reliquis post O-
 ctavum Augustum Imperatoribus & viuis & defunctis ludi Quinquennales celebrati sunt, quem-
 admodum ex Elio Spartiano, & cæteris minorum gentium historicis cognoscere licet: vnde et-
 iam Flaminum Quinquennialium origo, de quibus veteres inscriptiones testantur. Quinquen-
 nale quoque certamen Romæ instituit Nero, teste Suetonio in ipsius vita, cap. 12.

Decennales idem ludi à Cn. Octauio Augusto sunt instituti, prætextu quodã ad Imperato-
 ris titulum, monarchiæque potestatem retinendam sine inuidia. Solebat enim decimo anno, con-
 stituto in hoc ingenti spectaculo, ludorumque apparatu, Imperium populo resignare: quod ta-
 men illico, quasi rogaretur, recepit. Atque hinc ortum est, vt posteriores etiam Imperatores quo-
 ties decimum imperij annum attigissent, festum celebrarent, & ludos eum maximo apparatu ede-
 rent. Dio, lib. 53. Augusto, cum primum decennium exiisset, aliud quinquennium, atque eo cir-
 cumactò rursus aliud quinquennium, post decennium, ac eo finito, aliud item decretum est, ita,
 ut continuatis decennijs per totam vitam summam Imperij obtinuerit. Quam ob causam poste-
 riores quoque Imperatores, cæsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium iis Imperium
 deferatur: tamen singulis decennijs festum pro eius renouatione agunt, quod hodie etiam fit. Hæc
 Dio. Ita Eusebius scribit in historia Ecclesiastica, Constantinum Magnum decennalia celebrasse.
 Et Trebellius Pollio de Gallieno Imperatore: Interfectis sanè militibus apud Byzantium, Gal-
 lienus quasi magnum aliquid gefisset, Romam cursu rapido conuolauit: conuocatisque Patribus,
 decennia celebravit nouo genere ludorum, noua specie pomparum, exquisito genere voluptatum.
 Iã primò inter togatos Patres, & equestrè ordinè, albatos milites & omni populo præeunte, ser-
 uis etiam prope omnium, & mulieribus cū cereis facibus, & lampadibus præcedentibus Capito-
 lium perijt. Processerunt etiam altrinsecus cæteni albi boues, cornibus auro iugatis, & dorsalibus
 ferreis discoloribus præfulgentes. Agnæ candentes ab vtraque parte c. c. præcesserunt, & x. elephã-
 ti, qui tunc erant Romæ, mille c. c. gladiatores pompaliter ornati. Cum auratis vestibus matrona-
 rum mæstæ feræ diuersi generis c. c. ornatu q̄ maximo affecte. Carpena cū mimis, & omni genere
 histriorum: pugiles sacculis, non veritate pugilantes. Cyclopea etiam luserunt omnes apenarij, ita
 vt miranda quædam, & stupenda monstraret. Omnes viæ ludis, strepitique & plausibus perso-
 nabant. Ipse medius cum picta toga, & tunica palmata inter patres, vt diximus, omnibus Sacerdo-
 tibus prætextatis, Capitolium perijt. Hastæ auratæ altrinsecus quingentæ, vesilla centena, & præter
 ea, quæ collegiorum erant, dracones & signa templorum, omniumque legionum ibant. Ibant præ-
 terea gentes simulatæ, vt Gothi, Sarmatæ, Franci, Persæ: ita vt non minus quàm duceni singulis
 globis ducerentur. Hæc Trebellius.

Vicennalia, siue Vicennales, ludi erant, qui xx. quoque imperij anno exhibebantur, quorū etiã
 Eusebius lib. 3. de vita Constantini Magni, & alij meminerunt.

Præter eos, de quibus hætenus diximus, etiam ludi Triumphales fuerunt, qui post insignes vi-
 ctorias celebrabantur. Natalitij, qui in natalibus magnorum virorum edebantur, vt a. d. iv. Idus
 Iulias, C. Iulij Cæsaris natalitij ludi erant. A. d. ix. Kalendas Ianuarij Titi Cæsaris. xv. Kalèdis De-
 cembrijs Neruæ. A. d. iv. Kalend. Nouembrijs Hadriani. Kalend. Aprilibus Antonini. A. d. xi. Idus
 Aprilis Elij Veri. A. d. xix. Kalend. Decembrijs Septimiani. A. d. xxi. Kalend. Ianuarij Gordiani.
 A. d. iv. Kalend. Februarij Constantini Magni, & Iunioris, de quibus Elius Spartianus, Lampridius,
 Capitolinus, & alij sæpè sic loquuntur.

Iuuenales ludi fuerunt à Nerone primò instituti cum barbã deponeret. Hi cum prinati pri-
 mum essent, mox passim in eos data nomina à pluribus. Non nobilitas cuiquam, nõ etas, haud acti
 honores impedimento fuere, quin histriõnis artem exercerent, vsque ad gestus, modòsque aut vi-
 riles: quibus Eliam Catulam filiam nobilissimam, atque ditissimam, natam annos xx. c. saltasse, ex
 Dione scribit Xiphilinus. Dicti igitur Iuuenales, quod in eis veluti reiuueneret: vt à quib. auf-
 picatus Nero, tandem etiam in Theatro caneret: per domos enim tantum, atque hortos Iuvena-
 les agebantur. Tacitus lib. 15. Suet. in Nerone, cap. 11. & 22. Atque hoc est, quod eleganter scribit Plin-
 ius lib. 37. cap. 2. Peculiari theatro Neronem in hortis primò cantasse, & Pompeiano prælusisse.
 Vide Læuinum Torrentium Commentarijs in Suetonium.

Fuerunt & alij ludi Iuuentatis, quos Salinator Senensi prælio vovit, fortasse pro salute iuuen-
 tutis.

A tutis. De quibus Cicero in Bruto: C. Cornelio, Q. Minutio Consulibus, ludis Iuuentatis, quos Sa-
 linator Senensi prælio fouerat, Læuinus docuit Fabulam.

Miscelli ludi, quorum apud Suetonium mentio extat, qui fuerint, dubium videri solet. Læui-
 nus Torrentius Commentarijs in Suetonij Caligulam ca. 20. hæc scribit: Varro libro 3. de re Ru-
 stica, columbarum quoddam genus miscellum vocat, quæ neque agrestes neque domesticæ sunt.
 Atque idem libro 1. cap. 54. quemadmodum & Cato de re Rustica, capite 6. miscellas appellat vit-
 tes, quæ omni agro conueniunt. Quare miscellos quoque ludos vocari existimo, qui ad nullum
 certum genus ludorum Scenicorum, siue argumentum, siue scenæ instrumenta, & apparatus spe-
 ctes, referri possint. Volfangus Lazius libro II. Commentariorum Reipublicæ Romanæ ca. 15.
 scribit, Miscellaneos ludos fuisse ex varijs, multiformibusque ludicris commixtos. Sed hæc de his
 B quoque sufficiant. Iam, antequam de funebribus, & reliquis ludis, qui exercitationis gratia fiebant,
 verba faciamus, Pompa ludorum videtur nobis esse explicanda. Hæc enim potissimum ad eos lu-
 dos, de quibus hætenus diximus, pertinebat. Faciemus autem hoc capite sequenti, idque verbis
 Dionysij Halicarnassæi.

De ludorum Pompa. CAP. XXXIII.

QVAE Pompa ludorum fuerit apud veteres, eleganter explicat Dionysius Halicarnassæus
 lib. 7. Itaque ipsummet de ea: & quidem Latine beneficio Sigismundi Gelenij, loquen-
 tem, audiemus. Sic autem scribit: Pompa ludorum, sacraque habebat se hoc modo. Prius
 quam spectaculum committeretur, viri potestate ac dignitate præeinentes, pompam ducebant
 C Dijs à Capitolio per forum in Circum maximum, in qua primi erant eorum filij pubertati pro-
 ximi, qui iam per ætatem interesse possent, equis inuecti, quorum patres erant Romani equites,
 cæteri pedites in pedestrem accendendi militiam, distincti per alas, & Centurias, classiumque or-
 dines, ac si ludum literarium peterent, vt apparet hospitijs futura iuuentus vrbana quam esset
 egregia forma, & numero. hos sequebantur quadrigarij, bigarij, singulariumque equorum agita-
 tores: post quos athletæ grauiorum, leuiorumque certaminum, nudi cætera, pudenda tantum te-
 cti subligarijs campestribus: qui mos Romæ manet nostro quoque tempore: sicut olim fuit in
 Græcia, in qua nunc antiquatus est, orto à Lacedæmonijs initio. Athletas sequebantur saltatorum
 chori diuisi trifarij, primo virorum, deinceps imberbium, postremò puerorum: post quos tibi-
 cines inflantes antiqui moris breues tibias, quarum & nunc vsus est, citharistæque plectentes
 lyras septem fidium eburneas & quæ vocantur barbita, quibus iam vti Græcia desit, apud Roma-
 nos verò adhibentur omnibus antiquis ceremonijs. Saltatorum habitus erat tunicæ puniceæ bal-
 teis æreis affrictæ, gladijs dependentibus, gestabantque breuiore mediocribus lanceas: viri verò
 etiam æreas galeas cristis pinnatis insignes, quemque chorum præcedebat vnus vir, qui præibat
 cæteris saltationis formulas, vnus item militares ac concitatos præcinens modulos rhythmis ple-
 runque proceleumaticis, id genus exercitij apud Græcos olim cum primis erat celebre, armata
 saltatio, quæ vocatur Pyrrica: siue id Mineruæ inuentum est, quæ post delectos Titanas, in læticia
 victorialis fertur prima saltasse armata, choreasque duxisse: siue prius etiam institutum à Cureti-
 bus, dum infantem Iouem mulcerent armorum sonitu, concinnisque gestulationibus, vt habet
 fabula. Post armatos saltatores in Pompa incedebant Satyri, sicinnem referentes Græcicam:
 habitus horum Silenos repræsentantium erant hirsutæ tunicæ, quas quidam appellant scortas, a-
 miculæque conferta ex omni florum genere: Alius item Satyrorum, ex hircinis tergoribus cam-
 pestria, setæque horrentes in vertice, aliâque his similia: hi ferias illas saltationes ridiculè imitaban-
 tur, deprauantes per ludibrium, quib. lussibus satyricis, salibusque iam inde à præcis sacculis dele-
 ctatos Romanos apparet è triumphis etiã. Permittitur enim victores deducētibus, iambos & di-
 cteria iacere in Imperatores clarissimos, quæadmodum Athenis solebāt pompam in plaustris du-
 centes scõmatibus obuios impetere: nunc autem extemporalib. vtuntur versiculis, quin & in illu-
 strium virorū funebrib. pompis inter alios feretrū præcedebant saltatores Satyrici, maxime in di-
 uitum. Lusus autè satyricos, nec Ligurum, nec Vmbrorū, nec aliorū Barbarorū Italiam habitan-
 tium fuisse inuentū, si docere vultero, vereor ne molestus videar, laboras in euidente re demon-
 stranda. Post hos choros transibat agmè citharistarū, ac tibiicinū: post quos alij gestantes acerras
 F argenteas, aureasque tam sacras quàm publicas, suffitumque facientes. Extremū agmè claudabant si-
 mulachrorū baiuli, habentiū, quales apud Græcos finguntur, effigies, eundemque habitum, eadem
 insignia, munerâque, quorum inuētores & donatores traduntur: nec solū Iouis, Iunonis, Mineruæ,
 Neptuni, aliorūque, quos Græci inter 12. numerant, sed antiquiorū etiam, quorū 12. illi sunt pro-
 genes, Saturni, Themidis, Latonæ, Parcarum, Memoria, ad hæc Proserpinæ, Lucinæ, Nympharū,
 Musarum, Horarū, Gratiarū, Liberij, semideorūque, quorū animæ post mortē inter cælestes relata
 pari cū his honore coluntur, Herculis, Esculapij, Castorū, Helenæ, Panes, & aliorū innumerorū.
 Peracta pōpa confestim sacrificabāt Consules sacerdotes quibus fas erat, & victimarij, idque more
 nostratiū. Lotis enim manibus, & lustratis aqua pura victimis, molâque cōspersis earū capitibus, vo-
 G tisque nuncupatis tū ministras eas mactare iubebant, quorū alij stantē etiã tum hostiæ veste ferie-
 bant in tempora, alij cadentē cultris excipiebāt, ac mox direpto tergore cōcidebant membratim,
 delibatâque ex singulis extis, aliisque mēbris primitias farre obuolutas in canistris offerebāt sacrifi-
 cantib. qui aris impositas succedebāt, & vinū affundebāt insuper. Post hæc certamina spectabatur.

Primus erat quadrigarum, bigarum, singulariumque equorum cursus, sicut olim in Olympia, & A nunc quoque. In his equestribus certaminibus duo quædam prisorum instituta seruantur à Romanis, hoc quoque seculo: alterum trigariorum, quod defecit in Græcia, vsitatum heroum temporibus, vt Homerus testatur describens eorum prælia: quo duobus equis bigarum in morem iunctis, adiungebatur tertius funalis loramenti adnexus, quem inde *πρωτοπορ* Græci vocabant, alterum quod apud paucos aliquos Græciæ populos durat ex antiquitate reliquum, vectorum cursus. Finito enim equorum certamine, viri, qui prius cum aurigis eodem curru uehebantur, quos poeta parabat. Athenienses approbatas nominant, desilientes in pedes cursu certant in stadio. Post equorum cursum athletæ inducebantur, cursores, luctatores, pugiles. Hæc enim tria genera certaminum apud prisos Græcos erant, vt Homerus indicat in Patrocli funere. Ceterum medio inter certamina tempore bene de Republica meriti coronabantur, vocæque præconis celebrabantur, ex more Græcorum laudatissimo, sicut Athenis per Liberalia factitatum est: & ostentabantur spectatoribus relata ex hoste spolia. Hactenus Dionysius.

De Ludis Funebribus, & Gladiatorijs C A P. XXIV.

IXIMVS de iis ludis, qui in Deorum honorem fierent, itæmque de votiuus: sequitur iam, vt de Funebribus etiam, quædam afferamus. Funebrium origo longè est vetustissima, quippe Æneas ad Pallantis, Achilles ante eum ad Patrocli rogum mactauit inferias cum ludis, vnde etiam gladiatorum mos, sine dubio, est ortus. Nam quum primùm captos ex hostibus iugularent, vitantes sædi spectaculi crudelitatem, captiuos inter se commiserunt: vt penes eodem esset, & facinus, & supplicium. Quibusque fors, & virtus dedisset, superessentialij placere manes puris manibus parentantium. A Græcis hic mos ad Romanos propagatus est, à quibus hi ludi munera dicebantur. Sic Tertullianus libro singulari de spectaculis, capite de munere: Munus, inquit, dictum est ab officio: quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperauerunt. Nam olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captiuos, vel malo ingenio seruos mercati in exquisitis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos parauerant armis, quibus tunc, & qualiter poterant eruditum voluptate adumbrare. Itaque quos parauerant armis, quibus tunc, & qualiter poterant eruditum voluptate adumbrare. Ita mortem homicidijs consolabantur. Hæc muneris origo. Sed paulatim prouecti ad tantam gratiam ad quam tam & crudelitatem. Qui ferarum voluprati satis non fiebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Hactenus Tertullianus. Primus Romanorum Iunius Brutus, dicitur in defuncti patris honorem dedisse Romæ gladiatores. Alij Appium Claudium, & M. Fulvium Consules, an id verum sit, dubium est. Tunc enim primùm fuere fontes obiecti feris in arena, tanta immanitate, vt ab eo horrore matronæ publico edicto summotæ sint. Dabantur & à publicis magistratibus, & à priuatis personis, & cum certaminibus & cum fabulis. In patrij funeris apparatu arenam inspersisse tradunt C. Cæsarem, quum Ædilis esset: qui postea Dictator fuit. Claudius princeps ex arbitrarijs statos fecit ludos funebres, quos Ædiles ederent: ex pecunia publica de Quæstoribus, quos Gladiatorios appellauit. Verùm postea illorum pertæsus, immanitatem sustulit. Priuatis tamen consuetudinis mansit ius. Cæterum cum ea profusione ad inopiam multi redacti essent: iam antea sub Tiberio S. C. factum fuerat, vt nemini id liceret, qui minus quadringentis millibus in censu haberet. Nam & emptis opus erat, & educatis: productis quoque in arenam alij cadebant, alij petente populo manu mittebantur. Gladiatorum quoque magistri non sine magno precio, qui docerent eos, conducebantur, hos Lanistas appellabant. Tandem à Theodorico Gothorum rege, vniuersus vsus sublatus est. Quid enim immanius, quam vitam dare hominibus, vt eam ipsi mutuis cædibus ab sese auferant? Nefas erat cum gemitu vulnus accipere: iustos ferrum iugulo non accipere, sanguinem suum eodè, quo hostilem, animo inspectare. Proposita paria Lanista indicabat quati: iugulatorum precia non accipiebat. Cum hastis ac rudibus prodibat. Erat Rudis baculus gladiatorius, quo prima pugna rudimenta meditabantur: vnde & nomen. Ea manumissi propter fortitudinem simul cum libertate donabantur: propterea, quod sine cruore deinceps essent acturi vitam. Certaminis initio, postquam inter se rudibus batuissent, ferro nudi transigebant. Pesis aut victis alia manus sustituebatur. Vnde Martialis: Hermes suppositiuus sibi ipsi. Cum indefessus esset, atque inuictus sibi ipse succedebat. Ludibrium infelicitatis humanæ Nero, ccc. Senatoris. Ioc. Equites ad eam operam exhibuit. Alterum orbis monstrum Domitianus etiam sceminarum pugnas noctu edidit. Qui funebres curarent ludos, Designatores dictos autumant. Apud Horatium pro eo, qui præest funeri interpretantur. Hæc de ludis funebribus Iulius Cæsar Scaliger libro primo Poetices, capite trigesimo quinto. Quædam etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus, libro tertio genialium dierum, capite septimo. Horum ludorum sæpè fit mentio à Liuijs, Suetonio, Tacito, Dione, & alijs.

De

De iis ludis, qui exercitationis causa fiebant, Troianis scilicet & Castrensis. C A P. XXV.

TROIANI ludi, siue Troiæ ludus, ludicrumque (omnibus enim his nominibus appellatur) ab Ascanio Æneæ filio primùm omnium in Italiam venerunt, celebrabanturque in Circo à pueris maioribus & minoribus, turmatim congregentibus: quibus qui præsidebat, Princeps iuuentutis vocabatur, atque ex numero filiorum primi nominis Senatorum, Augustorū tunc eligebatur. Suetonius in C. Iul. Cæsare cap. 39. Troiam luit turma duplex maiorum, minorumque puerorum. Idem in Augusto, cap. 43. Sed & Troiæ ludum edidit frequentissimè, magnorum minorumque puerorum delectu, prisici, decorique moris existimans, claræ stirpis indolem sic innotescere. In hoc ludico C. Nouium Asprenatem lapsu debilitatum, aureo torque do nauit, passusque est ipsum, posteròque Torquati ferre cognomina. Idem in Tiberio: Præfedit & Aftiacis ludis, & Troianis Circensibus ductor turmæ puerorum maiorum. Dio lib. 43. de ludis Cæsaris scribens: Etiam Troiam antiquo more Patriciorum filij luserunt: cuiuensque, qui dignitate æquales erant, curribus certauerunt. Eorundem etiam lib. 48. & 51. atque alibi meminit. De horum ludorum origine & cerimonijs Virgilius lib. 5. Æneid.

*At pater Æneas nondum certamine misso,
Cisiodem ad sese, comitemque impubis Iuli
Epunden vocat, & fidam sic facit ad aurem:
Vade, age, & Ascanio, siam puerile paratum
Agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
Ducat auo turmas, & sese ostendat in armis.
Sic ait, ipse omnem loco decedere Circo
Insusum populum, & campos inbet esse patente:
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Et paulò post, cum nomina præstantium auctorum
recensuisset, hæc subiicit.
Postquam omnè lati confessum, oculosque suorum
Instrauere in equis, signum clamore paratis
Epyridis longè dedit, insonitue flagello.
Olli discurre pares atque agmina terni
Diductis soluere choros, rursusque vocati
Conuerrere vias, infestaque tela tulere.*

Inde autem horum ludorum consuetudinem ad Romanos venisse, idem Virgil. his versibus docet:
*Hinc morem cursus, atque hæc certamina primus
Albani docuere suos, hinc maxima porro
Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
Retulit, & prisos docuit celebrare Latinos.
Troia nunc pueri Troianum dicitur agmen.
Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes*

Vide de his ludis Vuolfgangum Lazium Commentariorum Reipubl. Rom. lib. 10. cap. 2.
Erant & Castrenses ludi, quibus milites in Castris & exercebantur, & delectabantur: quorum meminit Suetonius in Tiberio, cap. 72. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret Castrensis ludis, non tamen interfuit: sed etiam mistum in arenam aprum iaculis desuper petiit. Ad quem locum Lauius Torrentius hæc annotat: Castrenses ludos, vt puto, eos appellat, quia militibus illic in statione manentibus, Castrensi more edebantur. Sed de varijs Romanorum ludis hæc sufficiant, de quibus, si qui vacat, legendus præter eos, quos passim indicauit, Vuolfgangi Lazij lib. 10. Comment. Reipubl. Rom. qui totus de ludis agit. Nos iis, quæ visa fuerunt scitu iucunda & vtilia esse, hic breuiter expofitis: ad alia nunc accedemus, de quibus initio huius libri spem Lectori fecimus.

De mensis & Coniuuijs Romanorum. Quoties Romani singulis diebus cibum caperent C A P. XXVI.

LVDIS ad mensas & coniuuijs veterum accedemus, & videbimus quem morem in iis, Romani obseruauerint. Nam & huius moris cognitio non caret maxima vtilitate, cum suauitate coniuncta. Veteres in more habuerunt, quater in die cibum sumere. Prima erat matutina ientatio, quam Prandiculum Prisici appellauerunt: mox Prandium: tum Cæna: postremò Comestatio. Nam Merendam, quæ à cibo meridiano nomen sumpsit, cum Prandio eandem apud veteres fuisse, monet Festus: quamquam eam post prandium, & post meridiem collocat Nonius. Sed hæc faciliè habitata ratione temporum controuersia dirimitur, vt prisicis temporibus Merenda pro Prandio fuerit, Prandij nomine & usu nondam inducto: deinde verò, vt luxus & nequitia scripsit, cum à Merenda ad Cænam, id est, à meridie ad vespèram, vnde vespèram Cænam dixere, ieiunitas nimium longa videretur, prandij vsus in Merendæ locum & horam successerit. Merenda verò post eam horam, vnde nomen sumpsit: id est, post Meridiem, producta fit, qui hodièque mos retinetur. Inde non quater modo, sed quinquies quo-

et diè cibum capi solitum esse constabit. Quòd tamen non ita intelligendum est, quasi omnes sine A
discrimine toties comederint, verum de pueris, qui famem non ferunt, & opificibus, seruis, viatori-
bus quorum vires labore fractas, atque imminutas refici & augeri cibo necesse erat, item de seni-
bus, qui valetudinis causa aliquid sibi ante cœnam sumebant, verum est. Reliqui homines liberali-
ter educati, semel tantum, aut plurimum bis comedeant, id quod ex pluribus veteribus scriptoribus
probat, Hieronymus Mercurialis Variarum lectionum lib. 4. capite 17. in arte Gymnastica, lib. 1.
cap. 11. & Aldus Manutius Paulus Filius libro 1. de quaestis per epistolam, epistola 4. & alij.

Quid Ientaculum, Prandium, merenda, Cœna, comeffatio fuerint.

C A P. XXVII.

His igitur, quæ præcedenti capite dicta sunt, facillè intelligitur, quid ientaculum, pran-
dium, merendam, cœnam, comeffationem veteres appellauerint.

Ientaculum cibum erat matutinus, qui sumi solebat ante, quàm homines operas ag-
grederentur. Quanquam notat Festus, Prandium, & ientaculum veteribus idem fuisse. Nomen
habet ientaculum, à ieiunio, quod ieiunio ed vterentur, vnde etiam ientare, quod ientaculo vti, vel
ientaculum sumere significat. Ientaculum prius dicebatur Silatum auctore Festo, cuius hæc sunt
verba: Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus, appellabant, quia ieiunium vinum sili
conditum ante meridiem absorbebant. Plutarchus in Sympofiacis, li. 8. quaestione 6. ait, Priscos,
cùm, & laboribus dediti, & temperantes essent, manè panem edisse, vero intinctum, aliud nihil,
vnde etiam ientaculum vel prandium (hæc enim antiquitatis pro, iisdem accipiebant) *ἀπαρτομαζή* di-
xerint, quod *ἀπαρτομαζή* sit merum.

Prandium antiquitatis idem erat cum Ientaculo, postea verò distinctum, ita vt ientaculum su-
meretur aliquanto ante prandium. Dicebatur prandium, quemadmodum Plutarchus in Sympo-
siacis docet, *πρωτὸν* quod meridiem sumeretur: *ἡ δὲ* enim significare ait meridianum tempus, *αὐτὸ*
τὸ πρὸ μεσημέριος, quod significat, deesse, indigere, vt videantur voluisse matutinum cibum, & nutrimen-
tum, quo vterentur, priusquàm indigerent. Erant igitur prandia vt plurimum breuissima, & par-
cissima. Sumptuosiora autem, & liberaliora, vel Festis diebus vsurpari solebant, vel nuptialia erant,
vel ambitionis & largitionis, vel luxuriæ causa instituebantur. His causis exceptis & similibus, D
parcè admodum prandebant, cœnabant largiùs. Ita Plutarchus in Sympofiacis lib. 8. quaest. 6. scri-
bit, Priscos Romanos moderatè prandere seorsim, cum amicis verò cœnare consueuisse, ideò que
cœnam, quasi *κοινὴ*, id est, communem ipsis appellatam esse.

Merendam, Festus ait, antiquos dixisse pro prandio, quod scilicet medio die caperetur. Nonius
Marcellus auctore est, Merendam dici cibum, qui post meridiem daretur. Iosephus Scaliger notis
in Varronem de re Rustica docet, Merendam dictam esse, quæ iis, qui mererent ære, hoc est mer-
cenariis data fuerit, adducens fragmentum Calpurnij: Seræ cum venerit hora merende.

Cœnam, quàm nunc dicimus, vespertinam veteres appellabant: quàm autem prandium vocamus,
illi cœnam appellabant, ait Festus. Isidorus lib. 20. ca. 2. Cœnam ait vocari à communione vescen-
tium: *κοινὴ* quippe Græci commune dicunt, vnde & communicantes, quod communiter, id est, pa-
riter conueniant. Apud veteres enim solitum erat, in Propatulo vesci, & communiter epulari, nec
singularitatis luxuriam gigneret. Hæc ille. Hora Cœnæ apud Romanos, erat hora diei nona.

Vltima erat comissatio (sic enim scribendum esse, non comeffatio, docent, Aldus Manutius Iu-
nior in Orthographiæ ratione, Leonhardus Malæspina & alij) de qua sic Festus: Comissatio à vicis
quos Græci *κοινῆς* dicunt, appellatur. In his enim habitabant, prius quàm oppida conderentur, qui-
bus in locis alij alios conuictus causa inuitabant. Alij à comedendo vel comeffendo deriuant.
Contra Dionysius Lambinus Commentariis in Floratium, mutuatos esse ait Latinos hoc verbum
à Græcis, vt alia pleraque, apud quos *κοινῆς* sit ebriorum aut intemperantium more se legere,
lasciuire, scortatum ire, & c. vnde etiam Fuluius Ursinus comassari, dicendum existimat. Priorem
tamen sententiam, comeffationem, à comedendo nomen habere, Læuius Torrentius in Suetoni-
j Vitellio defendit. Hoc quidem certissimum est, comissationes antiquis probatas non fuisse.
Verum nos reliquis omnibus prætermittis, de Cœnis tantum, ad quas veteres conuiuas vocabant
paucæ quedam in medium afferemus, & primum quomodo Romani cibum ceperint, ostendemus.

Quomodo Romani cibum ceperint, atque de accumbendi, & discumbendi

ratione C A P. XXIII.

MAIORES nostri, inquit Seruius, sedentes epulabantur, quem morem habuerunt à La-
conibus, & Cretenfibus, vt Varro docet in libris de vita populi Romani, in quibus di-
xit, quid à quaque traxerit gens. Et Isidorus lib. 20. cap. 11. Apud veteres, inquit, non e-
rat vsus accumbendi, vnde & considere dicebantur: postea, vt Varro ait de vita populi Romani,
viri discumbere ceperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus. Hæc
ille, cum quo consentit Valerius Maximus, libro 2. capite 1. vbi tamen notat, posterioribus tem-
poribus

A poribus mulieres etiam contra morem maiorum cum viris accumbere ceperunt. Matri autem
hic mos accumbendi à Romanis, vt verisimile est, post Asiam deuictam, Græciamque cognitam,
ab ipsis Græcis, quòd innuere Horatius videtur, cum scribit:

Græcia vicia sum viciorem cepit, &c.

Quomodo accubuerint veteres, pauci rectè norunt, & est sanè res in tanta vetustate obscuris-
sima. Iustus Lipsius, Hieronymus Mercurialis, & Dionysius Lambinus, præ reliquis omnibus, ab-
sit verbis inuidia, cum morem diligentissimè exposuerunt, à quibus ea, quæ huc conferre aliquid
poterunt, mutuatos, adscribam: plura ab illis ipsis petantur. Sic autem Iustus Lipsius lib. 3. Anti-
quarum lectionum: Accumbendi modum, quæ ex libris, quæ ex monumentis, hunc ferè fuisse col-
legimus. In cœnaculo mensa collocabatur rotunda, humilis: inferiorum quidem hominum tripes
& ex simplici ligno: lautiorum citrea, aut acerna, aut lamina argentea interiecta: quæ pes eburnus fa-
brè factus, puta in modum Pardi, aut Leonis, sustinebat. Circum mensam tres, vt plurimum lecti
erant, ex quo Triclinij nomen. Vel duo etiam, quod Plautus Biclinij: posterior ætas à Vespasia-
norum imperio, Sigma vocare cepit. Quod cum esset in formam hemicycli, aut lunatæ testudinis
extructum, vocari placuit nomine literæ Græcæ: quia, vt ex marmoribus liquet, illa ætas sigma li-
teram, vt mediam lunam scribebat. C. Sigma autem duobus lectis tantum constitit, colligo ex
numero conuiuarum apud Martialem, Lampridium, & alios. Ij porrò lecti insteruebantur aulais,
purpura, aut alia veste stragula, pro copia, & inopia conuiuatoris. Id sub horam cœnæ fiebat. Prius
quam autem accumberent, lauabantur, atque togas mutabant vestibus, quas à re, Cœnatoria dixe-
runt. Tum etiam soles pedibus demebant, ne lectum conspurcarent. Cæterum aut terni, aut qua-
C terni vnum occupabant. Horatius:

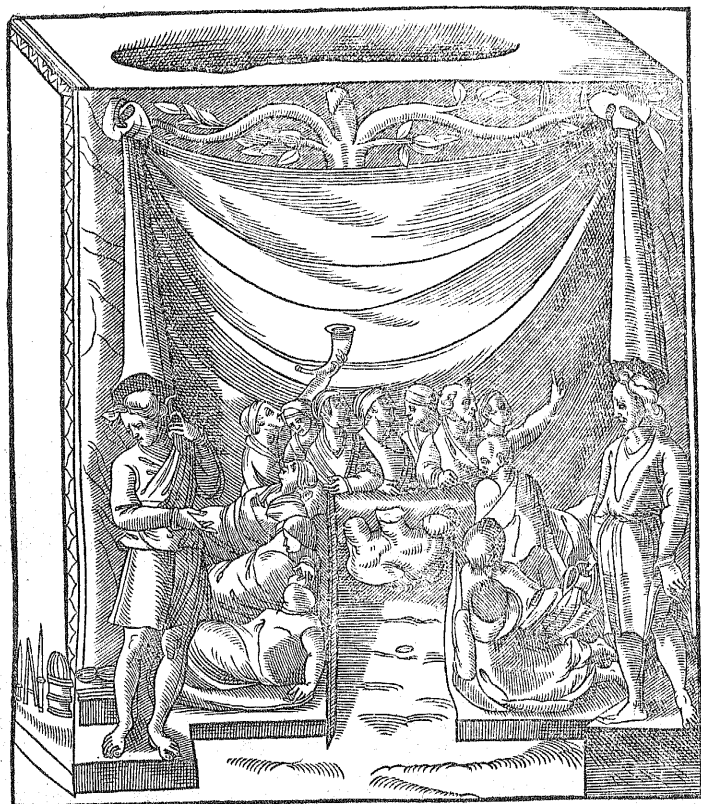
Sæpe tribus lectis vides cœnare quaternos.

Si plures, sordidum id, & minimè lautum habebatur. Ita fiebat, vt ex vna communi mēsa vix ef-
set, vt supra xii. vesceretur. A quo numero, illa Augusti famosa Cœna apud Suetonium *ἄωδον* hoc
dicta. Apud Macrobius tamen in Cœnæ Pontificiæ descriptione in duobus tricliniis decem mo-
dò conuictus nominantur: vt pareat in magnifico aliquo epulo vix binos lectum vnum occupasse.
Iam verò modus accubitus hic erat. Accumbebant reclinata supra parte corporis in cubitum si-
nistrum, infera in longum porrecta ac iacente: capite leuiter erecto, dorso à puluillis modicè suf-
fulto. Quòd si plures vno lecto decubebant, primus decubebat ad caput lecti, cuius pedes porri-
gebantur pone dorsum secundi: secundus verò occiput obuertebat ad umbilicum primi, puluillo
interiecto, pedes iacebant ad tergum tertij, & sic deinceps tertius, sic quartus. Iam qui primus, &
D ad caput lecti decubebat, Summus dicebatur: qui ad pedes, Imus: qui inter istos, Medius. Atque
si tres conuictus in vno lecto, medius dignissimus: proximus honore, summus, si quatuor: medium
censeri arbitror, proximum à summo: Si duo tantum, dignissimus summus fuit. Hæc ferè Iustus
Lipsius vir clarissimus, cum quibus etiam ea conueniunt, quæ scribit Dionysius Lambinus in Sa-
tyrâ quartam lib. 2. Horatij, postrema scilicet eorum commentariorum editione: & Hieronymus
Mercurialis lib. 1. artis Gymnasticæ, cap. 11. qui etiam addunt, discumbentes, quamdiu vescerentur
& potarent, eo corporis situ mansisse: vbi verò cibum capere desissent, vel intermississent, tū dor-
si spinam, quæ antea erat inflexa, & ad epulandū cōposita, reposuisse, & caput in cervicali reclinasse:
nonnunquam etiam sedentium instar erexisse. Atque hæc quidem in priuatis conuiujs ad hunc
modum plerumque obseruabantur. In publicis autem epulis, & cœnis nuptialibus, cū magna ho-
E minum multitudo conueniret, numerus discumbentium obseruari non poterat, sed plures ter-
nis aut quaternis in vno lecto accumbebant, id quod præter Plutarchum docet lapis vetustissim⁹,
qui habebatur Patauij in ædibus Rhamnusiensis, in quo triclinium vetus conspicitur: quem, cum
de multis huc pertinentibus nos moneat, ex Hieronymi Mercurialis arte Gymnasticæ lectoris stu-
dio si oculis subicere volui.

Hoc triclinium, inquit Mercurialis, præter alia, tria non adedò vulgata monstrat nobis. Vnum
est, quod memoriæ prodidit Varro, scilicet, quo tempore vsus Camera ignorabatur, vela ad exci-
piendum puluerem, ne super mensas spargeretur, atque dapes simul conspurcarent, & coniuas, so-
lita in tricliniis suspendi: atque ab Horatio aulæa vocata, his carminibus designari lib. 2. Satyr. 3.

In mœca suspensa graues aulae ruinas In patinam fecere, trabentia pulueris atris.

F *Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.* Quem morem hodie Principes, & Monarchas ser-
uare compertum est: apud quos, mensas sub quibusdam veluti tentoriis sericeis parari sæpe vidi-
mus. Alterum est, quod in variis nostris lectionibus do cuimus, nimirum priscos illis temporibus,
priusquam coronæ ex floribus, herbis, & auro in vsum venirent, Cœnatos, dum ad dolores capi-
tis ex cibo & potu auerruncandos, tum ad ebrietatem compescendam, laneis & lineis vinculis tem-
pora, & frontem vincire solitos, quod minimè puto absque ratione fuisse, excogitatum: cum veng
arteriæ, cæteri que capitis meatus quo magis coacti, atque astricti sunt, eo minus vapores à vino,
& cibis sursum elatos, simulque molestias varias inducentes, recipiant. Tertium est id, quod lucu-
G lentissimè Athenæus tractauit, apud quem scriptum & probatum inuenitur, priscos illos primū
cornibus bouum potasse, indeque *εὐστασία*, id est, temperare vinum aqua *ὕδατος*, id est, à cor-
nibus, vocatum esse: tum cornua illa non solum auro, & argento ornata, verum etiam argentea, &
aurea esse facta, illisque continuas sibiipsis mutuo propinare consueuisse. Appicti etiam sunt
duo pueri, quorum alter mensæ ministrabat, & conuiujs frigidam, & calidam præbet,

quem cunctos, ne ab ipso malè tractarentur, reueritos esse, & ab eo mordendo abstinuisse, verifi-
mille fit. Exat apud Agellium lib. 13. cap. 11. fragmentum quoddà Varronis ex Satyris Menippæis,
quod cum de numero conuiuuarum, & aliis ad conuiuia veterum pertinentibus multa habeat no-
tatu digna: visum fuit iis, quæ de accumbendi & discumbendi ratione diximus, adicere. Sic autem
Agellius: Lepidissimus liber est M. Varronis ex Satyris Menippæis, quæ inscribitur: Nescis, quid
vesper seruus vebat: in quo disserit de apto conuiuuarum numero, deque ipsius conuiuuij habitus,
cultuque. Dicit autem, conuiuuarum numerum incipere oportere à Gratiarum numero, & pre-
gredi ad Musarum, id est, proficisci à tribus, & consistere in nouem: vt, cum paucissimi conuiuæ
sunt, non pauciores sint, quàm tres: cum plurimi, non plures, quàm nouem. Nam multos, inquit,
esse non conuenit, quòd turba plerumque est turbulenta, vt Romæ quidem constat, sed & Athenis.
Nusquam autem plures cubabant. Ipsum deinde conuiuuium constat, inquit, ex rebus quatuor, & B
tum denique omnibus suis numeris absolutum est, si belli hominuli collecti sunt, si lectus locus,
si tempus lectum, si apparatus non neglectus. Nec loquaces autem, inquit, conuiuas, nec mutos
legere oportet: quia eloquentia in foro, & apud subsellia: silentium verò non in conuiuio, sed in
cubiculo esse debet. Sermones igitur id temporis habendos censet, non super rebus anxii, aut
tortuosis, sed iucundos, atque inuitabiles, & cum quadam illecebra & voluptate viles,
ex quibus ingenium nostrum venustius fiat, & amœnius. Quod profectò, inquit, eueniet, si
de id genus rebus ad communem vitæ vsu pertinentibus confabulemur, de quibus in foro, at-
que in negociis agentes loqui non est ocium. Dominum autem, inquit, conuiuuij esse

oportet non tam lautum, quàm sine sordibus. Et in con-
uiuio legi non omnia debent, sed ea potissimum, quæ
simul sint *βιωφελῆ*, & delectet, &c. Hactenus ex
Varrone Agellius, de quibus etiã nonnulla
Plutarchus in Symposiacijs,
Macrobius in Sa-
turnalib.

De

EXPLICATA accumbendi, ac discumbendi ratione, mensam nunc instruemus. Qua in re
eundem sequemur Iustum Lipsium, qui hanc materiam eruditè, & eleganter explicauit
lib. tertio Antiquarum lectionum. Sic enim scribit: Cœnâ antiqui in tres partes tribuc-
runt, siue placet dicere missus. Primum missum ante cœnam siue gustationem, siue gu-
stum dixerunt: secundum, in quo præcipui & lautissimi cibi, propriè cœnam: tertium, in quo bella-
ria, mensam pomorum, siue mensas secundas. De Antecœna testis est Macrobius. De gustatione
Petronius Arbitr: de gustu, Martialis. Eadem cœnæ pars prandium ab Horatio, dicta est, his ver-
libus:

*Aestas peraget, qui nigris prandia moris
Ille salubres finet, &c.*

Hoc enim dicere ibi Carius voluit, initio cœnæ ponenda mora esse, quod Galenus & Medici
probant: non autem nihil fumendū præter mora. Vocarunt ante cœnam etiã Promulsidem, idè
videlicet, quòd daretur ante mulsium. Nam antiqui in conuiujs non temerè primam sitim, nisi
mulsio sedabant. Quod ipsum principio cœnæ, vel confectum apponi moris fuit, vel eius loco sepa-
ratum vinum, & mel, vt conuiuia quisque pro arbitrio id temperans, mulsium sibi conficeret. Hanc
sequitur Cœna, cuius quod præcipuum ferculum erat, caput Cœnæ dicebatur. Cæterum moris e-
rat, vt est apud Athenæum, domino conuiuuij simul ac decubisset, schedam dari, quæ descripta or-
dine obsonia omnia haberet, vt iam tum sciri posset, quid primum, quid postremum coquus mis-
surus esset. Exat apud Macrobius libro tertio Saturnal. capit. 3. descriptio Cœnæ Metelli Pon-
tificis, vnde quis veterum luxus fuerit, facillè intelligitur. Sic enim Macrobius, postquam ordine
enumerasset eos, qui accubissent, pergit: Cœna hæc fuit: Ante cœnam echinos, ostreas crudas,
quantum vellent, peloridas, sphondylos, turdum, asparagos, subtus gallinam altilem, patinam o-
strearum peloridum, balanos nigros, balanos albos. Iterum sphondylos, glycomaridos, vrticas,
sicedulas, lumbos, capragines, altilia ex farina inuoluta, murices, & purpuras. In cœna su-
mina, sinciput aprugnum, patinam piscium, patinam suminis, anates, querquedulas elixas, lepores
altylia assa, amyllum, panes Picentes. Hactenus Macrobius. Cœnæ initium fuisse veteribus lactucâ,
oua, & lucanicos, vel ex Varrone & Cicerone epistolis ad Papirium Pætum manifestum. Verùm
de plurimis veterum edulijs, Macrobius lib. 3. cap. 13. 15. & sequentibus multa habet, quemadmodum
etiam Plutarch. Plin. & ex recentioribus Cælius Rhodiginus antiquarum lectionum lib. 27. & 28.
D & alibi, atque Hieronymus Mercurialis in varijs lectionib.

Secundæ mensæ dicebantur mensæ pomorum, cum scilicet apponerentur bellaria, quo vocabu-
lo omne genus secundæ mensæ significari, puta, nuces, pira, poma, ficus, oleas, vvas, & alia, de qui-
bus, corumque generibus multa habet Macrobius libro Saturnaliorum 3. cap. 18. 19. & 20. docet Var-
ro in Satyra Menippæa apud Agellium. Cæterum cum in tantum luxuria crederet apud Roma-
nos, vt ea modum nõ inueniret, legum animaduersione opus fuit. Hinc igitur ortæ leges sumptua-
riæ, de quibus nos libro 8. dicemus. Est & hoc silentio nequaquam prætereundum, moris apud
antiquos fuisse in conuiujs ante triclinia saltare & canere, qua de re videndus Macrobius lib. 3. Satur-
naliorum, cap. 14. Cælius Rhodiginus lib. 27. cap. 26. & alij passim. Veteres foris cœnare, nec mē-
sam omninò tollere, sed semper aliquid super ea relinquere cõsueuisse, Macrobius Plutarch. in quest.
E Rom. & Symposiacijs, & alij tradunt.

De poculis & eorum generibus CAP. XXX.

CIBIS ad potum nos nunc conuertemus, & videbimus, quis in eo veterum mos fuerit
Hieronymus Mercurialis Medicus doctissimus libro 1. Variarum lectionum cap. 22. Va-
rijs inquit, mensuris antiquos potasse, non me latet: sed ex eis tres potissimum obseruare
soleo, Sextantem, Deuncem, & Trientem, quarum duas rarius, tertiam frequentius, & à pluribus,
in quotidiano victu vsurpatam puto. Sextante temperatos, ac valetudinarios. Deunce intempera-
tos, & bibaces potasse, valdè vero simile est. Nam Suetonius auctor est, Augustum Cæsarem sex-
tante bibisse, eumque sexies tantum in conuiujs publicis ori admouisse. Martialis item de seipso
& Cinna:

*Sextantem potò, tu potas Cinna deuncem,
Et quereris quod non Cinna bibamus idem.*

Item de Lusco bibone ad Aulum:

*Potat nobilis, Aule, lumine vno
Luscus Phryx erat, alteroque lippus.
Huic dicit medicus, Bibas cauetor:
Vinum si biberis, nihil videbis.*

*Ridens Phryx oculo. Valebis inquit,
Misceri sibi protinus deunces,
Sed crebros iubet. Existam vequiris?
Vinum Phryx, oculus bibit venenum.*

Ex quibus in eam facta ille venire coniecturam possumus, Deuncem, siue vnciarum vñdecim cali-
cem ebriosorum potius, & intemperatorum hominum mensuram extitisse. Cæterum quod in

communi omnium ferè vfu effet crater: quinque paulò, plus minùsve vnciarum appellatus Triès, A
ideò mihi pro comperto habendum videtur, quoniam Poetæ, qui omnibus aliis auctõribus, me-
lius veterum, in edendo præsertim & bibendo, mores expresserunt, cum de huiusmodi potus
mensuris, vasisque loquantur, ferè semper trientes nominant. Propert. lib. 3.

Cum fuerit nullis exacta trientibus hora. Pers. Sat. 3. *Sed tremor inter vna subit, calidumq. trientem.*

Martialis verò, quem cæteris copiosius de hisce rebus lussisse apparet, lib. 1.

Crebros ergo bibas licet trientes. Et lib. 4.

Sed nec post primum legat hac summumne trientem,

Sed sua cum medius praelia Bacchus amat.

Et alibi sæpè. Vnde conicere quiuis potest, calices quotidianos, & à cunctis ferè pro potu vfitat-
tos, trientes fuisse, quæ erat quarta sextarij pars. Ex quo etiam ad credendum inducor, sextarium B
forfan eam fuisse potus mensuram, quam in Cæna quotidie sumebant, quàmque in quatuor par-
tes, siue in trientes quatuor prouidebant. Quanquam non ignoro, interdum nullam esse in bibendo
seruatam mensuræ rationem: quemadmodum inuitat Martialis Caium Proculum lib. 11.

Quinances, & sex cyathos, bestemque bibamus,

Caius ut fiat, Iulius & Proculus.

Et quemadmodum in conuiujs publicis factitatum, rationi consentaneum est: in quibus refert
Alexander Trallianus libro Problem. 1. institutum esse, vt contrariis poculis vterentur, in princi-
pio scilicet minutis, in fine verò amplioribus. Vt enim epularum gratia, in quibus frequentius bi-
bere decebat, veteres crebrius potarent, à paruis calicibus inchoabant, & in capiores desinebant
quippe cum parua implere satis, vbi potare liberalissimè liberet, nequirent. Quòd si ab ampliori-
bus incœpissent, ocysus repleri necesse erat, & subinde minus potare. Si quidem natura à largo pro-
tinus hauitu accepto veluti expleta, copiam omnem subsequenter contemnit: ex aduerso, si par-
uis poculis afflucta paulatim ampliora exhibeantur, facillè copiam quamcunque sustinet. Hactenus C
Mercurialis. Veteres cornibus potare solitos, paulò ante ex eodem Mercuriali audiuius. Va-
rias poculorum appellationes, & varia eorum genera reperias apud Nonium Marcellum capite
de generibus vasorum & poculorum, & apud Cælium Rhodiginum lib. 27. cap. 27. & alios. Quòd
veteres & frigidam & calidam potarint, quòd vina sapius aqua temperarint, eaque nonnunquam
niue, aut in puteo, aut alia ratione refrigerarint, pluribus explicat Hieronymus Mercurialis lib. 1.
Variatam lectiõnum, cap. 8. & 18. & Plutarch. in Sympofiacis. De calida aqua siue calda etiam Iu-
stus Lipsius libro Electorum, cap. 4.

Iam & hoc notandum, in conuiujs moris fuisse, vt talis astragalusve sorte missis Sympofiarcha, D
quem alij Regem, alij Magistrum conuiuij, Varro Modimperatorem appellat, duceretur: nonnũ-
quam etiam sola corollæ impositione diceretur, qui conuiuij præses Conuiuiales leges præfige-
ret, de quo, qualis eligi, & qualem in sese præbere debeat, pluribus docet Plutarchus lib. 1. Sympo-
fiacõn, quæstione quarta. Magisteriorum huiusmodi, quæ & regna vini dicuntur, sæpissimè à ve-
teribus scriptoribus fit mentio. Caro apud Ciceronem de Senectute: Me verò & Magisteria de-
lectant à maioribus instituta, & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur in poculo, &c.
Legum verò conuiuialium meminit Cicero in Verrem, vbi inquit: Iste enim Prætor feuerus ac
diligens, qui Populi Romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus, quæ in poculis
ponebantur, obtemperabat.

Cæterum in omni conuiuio, cum paulò hilarius inuitare sese vellent, hunc solemnem morem E
obseruabant, vt à summo biberent ad imum: hoc est, ab eo conuiuia, qui summus accumbebat, vs-
que ad imum. Solemne & hoc erat, vt Diuo alicui libarent, hoc est, ex patera leuiter vini aliquid
defunderent vel in mensam, vel in terram, vel alium quemque locum, pro re nata: vtque in Domi-
næ aut amicæ honorem cyathum ebiberent, eamque palam nominarent, quod qua verborum for-
ma fecerint, ex Plauti Stichõ intelligimus, vbi Sangarinus ita loquitur:

Bene vos, bene nos, bene nostrum etiam Stephanum. Ita enim loquebantur concisè, pro eo quod
esset, Bene vos viuere precor, bene valere. Quin & illud vsurpabant, vt in honorem amici, aut a-
micæ tot cyathos biberent, quot literæ in eo nomine essent. Martialis:

Nauia sex cyathis, septem Iustina bibatur. Et lib. 9.

Nunc mihi dec, quis erit, cui, ve Calatise, Deorum,

Sex iubeo cyathos fundere? Caesar erit.

Subtilis apietur decies rosa crimibus, vt su

Qui possit sacra nobile gentis opus.

Nunc bis quina mihi da suauia, siar vt illud

Victor ab Odryso quod Deus orbe iulii.

Cyathorum, rosarum, basiorum numerus respondet his tribus nominibus, Cæsar Domitianus
Dalmaticus. De sermonibus, qui in conuiujs agitari solebant, Plutarchus in Sympofiacis:
Macrobius in Saturnalibus, Varro in Satyris Menippeis apud Agellium, & alij. Atque hæc de
conuiujs & eorum ritibus hactenus. Qui plura volet, legat eos, quos paulò ante dixi, auctores,
Cælium Rhodiginum, Hieronymum Mercurialem, & in primis Iusti Lipsij, uiri clarissimi, ter-
tium Antiquarum lectiõnum librum, ex quo pleraque descripsi: multa etiam omisi,

quæ diligens lector ex illo ipso Lipsij libro petet, ad cuius etiam,

sicut & aliorum viri illius doctissimi scriptorum,

lectiõnem studiosos sedulo

hortor.

De

NON sunt in his Antiquitatum libris vestimentorum genera prætermittenda. Nam, quã-
tum eorum cognitio ad veram multorum veterum scriptorum sententiam intelligend-
dam faciat, non opus est explicatione. Sunt autem vestimenta, vt Vlpianus docet, aut vi-
rilia, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria, eaque vel induendi, vel præcingē-
di, vel amiciendi, vel insternendi, vel iniiciendi, vel accubandi causa parata sunt. Virilia sunt, quæ
ipsum patrisfamilias causa parata sunt, togæ & tunicæ, palliola, vestimenta stragula, amphitapa &
faga, & reliqua similia. Puerilia sunt, quæ ad nullum alium vsum pertinent, nisi ad puerilem, veluti
B toga, prætextæ alicubi, & chlamydes, pallia, quæ filiis nostris comparamus. Muliebria sunt, quæ
matrisfamilias causa parata sunt, quibus vir non facillè vti potest, sine vituperatione, veluti stola,
pallia, tunicæ, capitiæ, zonæ, mitra, quæ magis capitis tegendi, quàm ornandi causa comparata sunt
plagula, penula. Communia sunt, quibus promiscuè vtitur mulier cum viro, veluti si eiusmodi pe-
nula, palliumue est, & reliqua eiusmodi, quibus sine reprehensione, vel vir, vel vxor vtatur. Fa-
miliaria sunt, quæ ad familiam vestendam parata sunt: sicut faga, tunicæ, penulæ, lintea, vestimen-
ta stragula, & cætera similia. Hactenus Vlpianus. Dicemus de singulis, & primum de vi-
rilibus.

Quid toga & tunicæ fuerint, cum prolixior earum tractatio sit, peculiaria illis capita tribuem.

Palliolum, diminutiuum à pallio, vestimentum lancum erat. Pallium autem vestis Græcorum
C propria, vt toga Romanorum.

Vestimenta stragula dicebantur, quæ insternebantur. Varro lib. 4. de ling. Lat. Quicquid inster-
nebant, à sternendo, stragulum appellabant.

Amphitapæ vestes dicuntur vtrinque habentes villos. Lucil. lib. 1.

Pfise, a que amphitape vilis ingentibus molles.

Hæc insternebantur dormientibus. Lucil. lib. 6.

Pluma atque amphitape, & si aliud quid delinuarum. Varro Manio: Alterum bene acceptum dor-
mire super amphitapa bene molli.

Sagum vestimentum militare erat, quod armis superinductatur. Strabo & alij Gallicam vocē
esse testantur.

Chlamys ab Vlpiano inter vestimenta puerilia refertur, aliàs est vestis militaris.

D Penula vestis est, quam supra tunicam accipimus, Pomponius Pannuceatis: Penulam in caput
induce, ne te noecat. Varro Virgula diuina: Non quæ renda est homini, qui habet virtutem, penu-
la in imbri. Hac utebantur veteres arcendis pluuijs, Lampridius in Alexandro. Quin etiam vete-
res abusuè Penulam dixerunt omne quicquid tegetet. Penularum multus vsus apud Romanos
temporibus Augusti, & post. Tum enim sprete penulis ferè, lacernis, aut solis tunicis, isque co-
loris pulli utebantur: nonnulli tamen delicatioris coloris amethystini aut coccinæi, de quo vide
Iusti Lipsij Electorum librum, cap. 13.

Lacerna vestis militaris erat, Propertius: *Textitur hæc castris quarta lacerna tuis.* Verum &
hæc per bella ciuilia in urbem irrupit, & frequenter vsurpata, & gestata est, non à vulgo tantum
verum etiam à Senatoribus, qua de re videndus Iustus Lipsius.

E Paludamentum ait Nonius, est vestis quæ nunc Chlamys dicitur, Sallustius histor. lib. 3. Et eo-
dem tempore Lentulus duplici acie locum æditum multo sanguine suorum defensus, postquam
ex sarcinis paludamenta astari, & deletæ cohortes intelligi cœpère. Festus omnia militaria orna-
menta paludamenta dici ait. Varro lib. 6. de ling. Lat. Paludata à Paludamentis: Sunt insignia &
ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit Imperator, ac lictores mutant vestem, & signa in-
cinuerunt, Paludatus dicitur proficisci: quæ, propterea quòd conspiciuntur, qui ea habent, ac fiunt
palàm, paludamenta dicta. Propriè tamen Paludamentum Imperatorum erat, non solum purpu-
ra, sed cocco etiam, auròque distincta, vt Isidorus scripsit. L. iulius paludamentum pro ueste milita-
ri, etiam eius, qui nõ esset Imperator, posuit in historia Horatij lib. 1. Imperatoris Paludati icona
ex veterib. monumentis Lazarus Bayhus publicè donauit, quam & nos hic subiecimus.

F Apud Nonium Marcellum & hæc vestium nomina leguntur:

Abolla vestis militaris erat. Varro Cosmoterine: *ἄβωλον ἰστῆος κόσμη:* Toga tracta est, & abolla da-
ta est ad turbam, vbi fera militia in munera velli, vt præstare.

Tunicam vallam, tunicam pissam.

Ricinium omne vestimentum quadratum. Ij, qui x i i. interpretati sunt, esse dixerunt, virilem to-
gam prætextam clauo purpureo. Festus. Varro libro 4. de ling. Lat. Antiquissimi amicius Ricci-
nium, id quod eo vtebantur duplici, ab eo, quòd dimidiam partem retrorsum iaciebant, ab reiciē-
do Ricinium dictum.

Læna vestimentum militare, quod supra omnia vestimenta sumitur. Vsurpabatur etiam in
sacrificiis. Varro lib. 4. de lingua Latina: Læna, quòd de lana multa. Duarum enim togarum instar,
vt antiquissimum mulierum, ricinium, sic hoc duplex virorum. Festus: Læna vestimenti genus ha-
bitus duplilis.

A Subucula erat interior virorum vestis, quæ proximè cutem attingebat, ab *subtus* dicta, ut vult Varro libro 4. de lingua Latina. Idem libro 1. de vita populi Romani apud Nonium: Postquam, inquit, binas tunicas habere ceperunt, instituerunt uocare, Subuculam, & indusium, siue (ut alij scribunt) intusium, &c.

Cæfium linteolum dicitur purum & candidum à cædendo, quod ita ad candorem perueniat, vel quod oras circumcisas habeat. Plautus Epidico: Linteolum Cæfium.

Patagium aurea chlamys, quæ preciosis vestibus immitti solet.

Supparum est linteum femorale, vsque ad talos pendens, dictum, quod *subtus* appareat.

Carbasus pallium, quo fluuij amictuntur, vel opulentiæ causa, ut sericum, aut lino tenui. Hæc & quedam alia vestium nomina apud Nonium Marcellum leguntur & explicatur, quæ hic paucis repetere volumus: addituri etiam vocabula vestium muliebrum, si prius de Toga, Tunica, & Tra-
bea dixerimus.

De Toga, & eius multiplici differentia CAP. XXXII.

TOGA antiquitus propria Romanorum, pacis tempore, vestis, à tegendo corpore, ut Varro docet, appellata, amictus exterior fuit: de qua quid passim apud scriptores veteres reperiatur, hic exponemus. Primum autem de materia & forma eius dicemus, post varia genera explicaturi. Ad materiam quod attinet, lanæ ea fuit, id quod Martialis multis locis ostendit, & Varro, cum scribit: Toga læna, quod de lana multa. duarum enim

A togarum instar. Forma semicirculari primum fuit, uti perspicue docent Dionysius Halicarnasæus, Quintilianus, & Isidorus: quanquam alicubi quadratam fuisse Athenæus significare videatur, ubi sic scribit: Romani in Asia, ut vim Mithridatis effugerent, ad templa confugerunt, & quadratis vestimentis abiectis pallia sumpserunt. Id verò de togis intelligendum esse, quod iis abiectis pallia Romani sumpserint, docet Cicero, qui eiusdem historiae meminit oratione pro Posthumo. Sed potior est superiorum auctoritas, præsertim cum Dionysius expressè dicat, togas non fuisse amictum quadratum. Hæc enim sunt ipsius verba de Tarquinio Prisco loquentis: amictum ipsius fuisse togam pictam purpuream, qualia fuerint Lydororum atque Persarum regum gestamina, nisi quod non quadrata, ut illa, sed figura semicirculi. Hoc genus Romani togam, Græci *ἄβερρον* appellant, &c. Hactenus ille. Tunica porro superinectam testimonio præter alios est Agellius, cum scribit, antiquitus sine tunicis, sola toga amictos fuisse: & Asconius in Scavianam: Cato Prætor iudicium, quia æstate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus. In forum quoque sic descenderat, iusque dicebat, idque repetierat ex veteri consuetudine, secundum quam & Romuli ætatis statua in Capitolio, & in Rostris Camilli fuerunt, togatæ sine tunicis. Adde etiam Plutarchum, qui scribit, Tiberium Gracchum fugientem togam dimisisse, atque in tunica cecidisse. Apertam fuisse cognoscitur ex Valerio, de Nasica loquente libro tertio. Laquam manum apertæ togæ circumdedit: Et ex eo, quod tege dicebantur amicti, ipsaque amictus, & amiculum vocabatur: vnde idem libro 2. Iussit eum toga lacinis abscissis amictum, distinctaque tunica indutum nudis pedibus adesse: & Agellius libr. 11. Obtentu togæ tanquam se amictens. Aldus Manutius Paulli filius eam non apertam, sed à summo ad unum integram, nulla scissura, nullis manicis fuisse, & brachia si emittenda forent, reiecta in tergum ima toga, expedita fuisse probare contendit. Per annum tamen, sumpta virili toga, modestiæ causa, togam in humerum reici non consueuisse, ibidem ex Cicerone monet, qui in oratione pro Cælio sic scribit: Nobis quidem olim annus erat vnus ad cohibendum brachium toga constitutus.

C Cingeretur, nec ne, toga, de eo controvertitur inter viros huius ætatis doctissimos. Carolus Sigonius cingi eam consueuisse asseuerat, & triplicem fuisse cincturam scribit, laxiorem, altriciorè & cinctum Gabinum. Laxiorem ait fuisse, qua togæ lacinia traheretur, de qua Macrobius libr. 2. Cæsar ita toga præcingebatur, ut trahendo laciniam, velut mollis incederet, ut Sulla tanquam prouidus dixerit Pompeio: Caue tibi illum puerum malè præcinctum: Altriciorè, qua sinus togæ in anteriore parte conficeretur, nec toga ad pedes deuenire permitteretur, vnde alè præcincti, pro expeditis, dicti sint. Quibus contrarium scribit Aldus Manutius, & locum Macrobij, quem Sigonius adducit, de mendo suspectum ait, cum Suetonius eadem de re loquens, tunica non toga malè cinctum Cæsarem fuisse dicat. Verba Suetonij sunt: Cultum etiam notabilem ferunt. Vsum enim lato clauo ad manus fimbriato, nec, ut vnquam aliter, quam ut super eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura: vnde emanasse Sullæ dictum, Optimates sæpius admonentis, ut malè præcinctum puerum cauerent. Hæc Suetonius, cuius auctoritatem, ut, qui de genere vestium, teste Seruio, librum scripserit, Macrobio antefendam esse, Manutius existimat, & distinctam togam, maiorem habuisse dignitatem, ideoque nemini virio datam fuisse, ex Quintiliano probat. Sinum autem togæ, cuius idem Suetonius de cæde Iulij Cæsaris verba faciens, meminit, extremam partem togæ fuisse, nec alios sinus veteres in vtu habuisse: eos verò sinus, qui apud Quintilianum, Terullianum, Appuleium, Statium, & alios leguntur, nouum inuentum posteriorum temporum fuisse, his verbis Quintilianus confirmauit: Veteribus nulli sinus, posterioribus perquam breues, &c. Per veteres, Ciceronis ætatem intelligens. De nouis autem posteriorum temporum finibus scribit Manutius, eos non attextos, sed assutos, vel appensos in toga fuisse: quorum alter superior à dextro latere ad sinistrum humerum, tanquam balteus oblique duci, alter inferior ab umbilico demitti, sic, ne infra imam togam deflueret: ab Oratore autem in dextrum humerum, quemadmodum ille superior in sinistrum, reici consueuisse, quod Quintilianus verba declarant. Hæc ferè Aldus Manutius. Quin etiam sinus togæ gremium fuit, vnde illud Liuij de Fabio Legato in Senatu Carthaginis: Sinu ex toga facto: Sinu effuso: quod dixit Florus: Excusso togæ gremio.

D De Cinctu Gabino sic Isidorus: Cinctus Gabinus dicitur, cum ita imponitur toga, ut togæ lacinia, quæ post reicitur, attrahatur ad pectus, ita, ut ex vtroque latere pendeat, ut Sacerdotes pingebantur. Item Seruius exponens versum illum Virgilij:
Ipse Quirinali trabea, cinctuque Gabino, Insignis referat stridentia limina Consul: inquit: Gabinus cinctus est, toga sic in tergum reiecta, ut vna eius lacinia à tergo reuocata hominem cingat. Hoc autem vestimenti genere utebatur Consul bella indicturus, idè, quia cum Gabij Campaniæ ciuitas sacris operaretur, bellum subito venit, tum ciues accincti togis suis ab agris ad bella profecti sunt, & adepti victoriam, vnde hic est ortus mos.

F Toga mensura non eadem omnibus, sed, ut inquit vetus Horatij interpres Porphyrio, pro opibus varia fuit. Quibus enim domestica res angustior, iis togæ parua: quibus ampla, maiores. Hinc illud Horatij epistola 19. lib. 1.

Aria decem comitem sanam toga. Et epistola 20. Exiguaque toga simul te: tore Catonem. Ista verò toge mensura sex vlnarum fuit, Horatius epistola 4. Fides ne, sacrum metente te vnam, Cimbis ter vlnarum toga, &c. Quo loco subiungit Porphyrio:

G

Hanc esse iustam togæ mensuram, intelligendum. Nec discrepant Quinctiliani verba: Pars, inquit, togæ prior mediis cruribus terminatur, posterior eadem proportionem. Longiorem tamen stante Republica togam fuisse video, ad calceos videlicet, de quo sic Quinctilianus: Togam veteres ad calceos vsque demittebant, vt Græci pallium, idque vt fiat, qui de gestu scripserunt, Plotius, Nigidiusque præcipiunt. Et Cicero de toga prætexta Quinctij Tribuni plebis loquens in Cluentiana: Facite, vt non solum mores eius, & arrogantiam, sed etiam vultum, atque amictum, atque illam vsque ad talos demissam purpuram recordemini. Idem ostendit vetus illa lex, quæ Romulo adscribitur: Quisquis demissam ad talos togam in vrbe habeto: de qua nos alibi dicemus. Togæ componendæ, quæ cura fuerit, quod artificium, vt ruga, tiliæ, tabulata, vmbones fingerentur, indicat in libro de pallio Tertullianus. De colore togæ dicemus tum, quum, quæ fuerit toga pura, explicabimus.

Vfus autem togæ proprius Romanorum fuit, vt Græcorum Pallium. Itaque Togati pro Romanis dicti, vt Palliati pro Græcis. Et fabulæ togatæ fuerunt, in quibus Romani inducebantur: vt palliata, in quibus Græci. Et Galli, atque Hispani, teste Strabone, Togati vocati, qui victum, cultumque Romanorum adscuerunt. Quare Suetonius: Augustus, inquit, inter varia munuscula togas insuper, & pallia distribuit, lege propofita, vt Romani Græco, Græci Romano habitu vterentur. Cicero pro Rabirio, obiectum dixit Rabirio, quod Alexandria palliatus fuisset. Et Scipioni obiectum, inquit Liuius, quod cum pallio, crepidisq; inambulasset in Gymnasio. Cicero etiã obiectum Verri, quod stererit soleatus Prætor cum pallio purpureo, muliercula nixus in littore. Et in Antonium dixit de iudice Græco Romæ iudicante: Iudex modò palliatus, modò togatus.

Eadem toga pacis fuit insignis, vt sagum belli, vnde togati sagis oppositi. Etenim in tumultu priuati togas, magistratus prætextas ponebāt, & saga militaria fucebant, vt idem ostendit eodem in loco. Quamquam etiam in castris vsum togæ fuisse, ex multis Liuij & Plutarchi locis appareat, ex quibus tamen Aldus Manutius colligit, non omnes milites, sed centuriones tantum, & equites: ac quidem in castrorum ocio, non autem in acie, toga vsos fuisse. qua de re vide ipsum prolixè disserentem lib. 2. de Quæstis per epistolam, epist. 1.

Honestiores fœminæ toga non utebantur, sed eius vice stola. Quæ tamen obscuri loci essent, itè ancillæ, & mulieres impudicæ togam ferebant, vnde apud poetas sepe togatæ mulieres matronis opponuntur, quippe eo nomine meretrices notabantur. Exulibus Romanis, quibus aqua & igni esset interdictum, vti toga non licuisse docet Plin. lib. epist. 4.

Cæterum mutata Republica, & imperio labete, toga, quæ olim necessaria ciuibus erat, apud paucos, & non nisi honestiores remansit. Vulgus sprete ea, abiit ad Penulas, Lacernas, aut Tunicas solas: cæq; coloris pulli. Cæpit id statim sub Augusto, de quo Suetonij verba sunt cap. 40. Etiam habitum, vestitumq; pristinum reducere statuit: ac visa quondam pro concione Pullatorum turba, indignabundus acclamans. En ait,

Romanos rerum Dominos, gentemque togatam.

Negocium Adilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro, circòve, nisi positus lacernis, togatum consistere. Post Augustum, vt libertas sic toga magis, magisque exoleuit. Hadriani quidem temporibus, vix in Senatoribus & Equitibus ius suū tenuit, adiuta Principis edicto, de quo Spartianus in Hadriano: Senatores & equites Romanos semper in publico togatos esse iussit, nisi si à cœna reuenterentur. Appianus qui eodem ferè tempore vixit, memoriæ prodit, in solis pro pemodum Senatoribus reliquâ togæ vsum, tū fuisse, de quibus vide pluribus agentem Iustum Lipsium libro primo Electorum, cap. 13. & Aldum Manutium, Pauli F. loco quem supra indicauimus. Atque his in vniuersum de toga cognitis, nunc de generibus eius agamus. Fuerunt autem hæc: Prætexta, candida, Pura, Pulla, Sordida, Picta, Purpurea, Palmata.

TOGA PRÆTEXTA dicitur à prætexendo, quia ei purpura, vt ait Macrobius, prætexta erat: hoc est, quia purpuram in ora habebat, vnde etiam Græci scriptores *αδελφοποιον* vocant, id est, circumquaque purpuram habentem. Hac utebantur pueri vsque ad annum xvii. qui annus tyrocini dicebatur. cuius moris causas plures Macrobius libro Saturnaliorum primo, capite sexto indicat. Scribit enim, primis Reipublicæ Romane temporibus puerilem ætatem prætextam non vsurpasse: sed postea Tarquinium Demarathi exulis Corinthij filium, Priscum, quum de Sabinis triumphum ageret, filium suum, annos quatuordecim natum, quod hostem in eo bello manu percussisset, & pro concione laudasse, & bulla aurea, prætextaque donasse, eumque adhuc puerum vltra annos fortis præmiis virilitatis & honoris insigniuisse. Inde deductum morem, vt prætexta, & bulla in vsum puerorum nobilium vsurparentur, ad omen & vota conciliandæ virtutis, ei similis, cui primis in annis munera ista celsissent. Alias deinde aliorum sententias subicit, videlicet Tarquinium Priscum cum ingenuorum puerorum cultum inter præcipua duceret, instituisse, vt patricij bulla aurea cum toga, cui purpura prætextitur, vterentur, illi scilicet, quorum patres curulem gessissent magistratum: cæteris autem, vt prætextam tantum vterentur, indulgisse, sed vsque ad eos, quorum parentes equo stipendia iusta meruissent: Aut, quod rerum antiquarum peritissimi tradant, Romulum, cum ad consolandum raptas spondidisset, se eius infanti, quæ prima sibi ciuem Romanum esset enixa, illustre munus daturum. Hostium Hostilium Herfyliæ filium, quod ea prima

A prima ex omnibus Sabinis mulieribus raptis partum edidisset, bulla aurea, ac prætexta insignibus honoratè: Aut, Togam prætextam pueris datam, vt ex purpure rubore, ingenuitatis pudore regerentur. Aut, quam Vircij Flacci sententiam esse ait, togæ prætextæ vsum, primum ei puero concessum, qui, cum Circensium die de cœnaculo pompam ludorum supernè despexisset, & patri retulisset, quo ordine secreta sacrorum in arca pilenti composita vidisset: ea re oraculi, quo nutrium erat, populum Romanum propterea pestilentiali laborare, quod Dij despicerentur, sententiam aperuisset. Sed hæc apud Macrobius latius.

Neque verò pueri tantum, iique ingenui, verum etiam puellæ ingenuæ, libertinorum filij, magistratus omnes non modò Romæ, sed in coloniis etiam & municipiis: magistri vicorum & collegiorum: Sacerdotes, Senatores ludorum Romanorum diebus: & mulieres nonis Caprotinis toga utebantur. De quibus omnibus testimonia ex scriptoribus antiquis plurima collegit Aldus Manutius, Pauli F. libro secundo de Quæstis per epistolam, epistola prima, ex quibus nos vno atque altero contenti erimus. De pueris autè testimonia audiuius. De puellis ingenuis prætextatis Cicero in Verrem: Eripies pupillæ togam prætextam. Et Propertius libro 4.

Mox ubi iam facibus cessit Prætexta maritis

Vixit, & acceptas altera vincta cotas.

Ex quo etiam intelligitur, sicut pueri, donec virilem sumerent, prætextam utebantur: ita puellas, donec nubent, eadem vsu fuisse. quod etiam docet Festus his verbis: Nubentibus depositis prætextis, à multitudinem puerorum obsecna clamabantur.

Cur libertinorum filiis concessa prætextam sit, exponit Macrobius libro 1. Saturnal. capite 6. videlicet, quod, cum bello secundo Punico ad lectisternium ex stipe collata faciendum, libertina quoque pecuniam subministrasset, & aucta obsecratio esset pueris ingenuis, itémque libertinis carmen pronunciantibus: concessum fuerit, vt libertinorum quoque filij, qui ex iuxta duntaxat matrefamilias, nati fuissent, togam prætextam & lorum in collo pro bulla decore gestarent.

De prætexta magistratuum & Sacerdotum multa extant testimonia apud Ciceronem, Plutarchum, Polybium, Macrobius & alios. Valerius Tribunus plebis apud Liuium libro 34. Purpura viri vtemur, prætextati in magistratibus, in Sacerdotiis: liberi nostri prætextis purpura togis videntur magistratibus in Colonis, municipiisque, hic Romæ infimo genere magistris vicorum, togæ prætextæ habendæ ius permittemus: nec id vt viui solum habeant tantum in sine, sed etiam vt cum eo crementur: fœminis duntaxat vsu purpuræ interdicens, & c. Quare etiam apud Valerium lib. 9. cap. 12. legimus, quod Prætores aliquem capitis damnaturi, prætextam prius deposuerint, eam fortasse ob causam, quia tristem sententiam in veste lætitiæ indicante, ferri non deceret. De Magistris collegiorum Afconius Padianus in Orationem in Pisonem: De Senatoribus ludorum diebus prætextam gerentibus, Cicero 2. Philippica: De mulieribus prætextatis Nonis Caprotinis Varro lib. 5. de lingua Latina testes sunt.

A prætexta, Prætextati dicti sunt, & qui in ætate essent prætextata, id est, puerili, & qui in magistratu. Quomodo Papirii à Prætexta cognomen consecuti sunt, eleganter docet Agellius, & ex eodem Macrobius.

CANDIDA TOGA dicebatur, qua induebantur ij, qui honores petere volebant: eaque signum erat petitionis. Macrobius libro 1. Saturnalior. cap. 16. Mos fuit petitoribus, vt sumpta candida toga nundinis in Comitium venirent, & in colle considerent, vnde coram possent ab vniuersis videri. Hinc candidati vocati. Erat autem candida, vt inquit Isidorus, cui intendendæ albedinis causa cretam addiderant. Est enim plus candidum, quàm album. Albus color natiuus lanæ est, candidus proprie splendens ille, & qui est ab arte. Ideò Polybius aliquot locis *λευκρά*, dicere maluit Petitorum togam, quàm *λευκὴ*: & Latine commodè eam dicemus splendens. Hinc Liuius libro 4. Placet tollendæ ambitionis causa, Tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret. Vide Iustum Lipsium lib. 1. Electorum cap. 13. & alibi.

TOGA PURA fuit communis toga hominum priuatorum. Eadem virilis est appellata & libera, & recta: nonnunquam simpliciter toga dicta, nullo epitheto addito. Ac pura quidem dicta, quod albi coloris, nulla admixta purpura, esset. Albam fuisse, ostendit Pollux, *τιβηνοι λευκὴ*, & *ὁλόλευκον*, appellans: item Martialis, Papinius, & Agellius, quorum & item aliorum testimonia, vide apud Aldum Manutium, & Iustum Lipsium, qui accuratè de colore togæ scripserunt. Quod nullam purpuram admixtam haberet, *απυρρος*, id est, expers purpuræ, à Plutarcho in Bruto dicitur. Virilis appellata, quia pueris virilem ingredientibus dabatur, in exitu scilicet anni xv. sicuti data est M. Ciceroni filio: qui tamen mos Imperatorum ætate mansisse non videtur. Nam Caligula togam puram anno xix. M. Aurelius xv. accepit, auctoribus Suetonio & Capitolino. Qui eam fucebant, tirones appellabantur. Plinius lib. 8. cap. 48. Tanaquil prima tenuit rectam tunicam, qua simul cum toga pura tirones induuntur, nouæque nuptæ. Liberam vocant, quia pueris toga pura initium quoddam libertatis erat, cum antea custodirentur à Pædagogis. Rectæ nomen ex Festo cognoscimus: cuius hæc sunt verba: Rectæ appellantur vestimenta virilia, quæ patres liberis suis concilianda curant omnis causa, ita appellata, quod à stantibus, & in altitudine texuntur. Et alio loco: Regillis, tunicis albis, & reticulis luteis, vtrisque rectis, textis sursum versum à stantibus, pridie nuptiarum diem virgines indutæ cubitum ibant, omnis causa: vt etiam

in togis virilibus dandis obseruari solet. Locus, in quo sumebatur, Capitolini Iouis, vt opinor, A templum fuit: aut certè, post eam domi sumptam, statim in Capitolinum ad Iouis adem ibatur, quod Valerius maximus lib. 5. cap. 4. declarat his verbis: Hanc pietatem amulatus M. Cotta, eo ipso die, quo togam sumpsit virilem, protinus vt è Capitolio descendit, Cn. Carbonem, à quo pater eius damnatus fuerat, postulauit. Plura vide apud Aldum Manutium, a quo hæc sumpsi.

TOGA PVLLA atrii coloris fuit, quam induciant luctus causa. Et ab illo vestis colore atrati dicebantur. De hac toga Cicero loquitur in Vatinius: Qua mente fecisti, vt in epulo Q. Arrii cum toga pulla procumberes. Item: Quis in funere familiari cœnauit atratus, cum ipse epuli dominus Q. Arrius albus esset, &c. Atque hoc stante Republica ita obseruatum, vt pulla veste non nisi in luctu vterentur. Sub Imperatoribus autem, cum iam exoleuisset vsus togæ, exoleuit etiam B simul vsus coloris albi, & tum pullæ fuerunt plebeie vestes omnes. Hinc pulla paupertas Calpurnio dicta:

O vinam nobis non rustica vestis inesse,
Vidisse propius mea numina, sed mihi sordes. Pullaque paupertas, & adunco fibula morsu
Obstiterant. — Hinc Pullati Suetonio in Augusto, cap. 44. Sanxit ne quis pullatorum media cauea federet. Hinc discrimen natum inter ciues, ignotum sæculo priori: vt alij Candidati dicebantur, Pullati alij. Candidati non ij, qui peterent (vt olim) sed honestioris ordinis ciues: Pullati, infima plebs, sine vulgus, à colore scilicet vestium, quibus vtrique utebantur. Et in hac significatione ista vocabula à Plinio in epistolis, Quintiliano & aliis vsurpantur. Pullati isti à Seneca li. 2. de beata vita etiam colorati appellantur, quemadmodum locum illum restituit, & explicauit Iustus Lipsius: sicut Candidati Pexati, ab eo dicuntur, quod pexis, hoc est candidis & recentibus togis vterentur. Ita enim istud vocabulum accipiendum intelligitur ex Persio, qui scribit: *Pexique, togæque recentis.* Pexis autem togis opponuntur tritæ, quæ à Felto decotes, siue, vt Lipsio placet, decutes appellantur, quod sint sine flocco, & quasi sine cute.

SORDIDA TOGA à pulla differebat & colore & vsu. Non enim erat atrii coloris, vt Sigonius, & alij perperam tradiderunt, sed alibi: veruntamen erat fordidiore & obsoleta, ac longo vsu detrita. Deinde nullus eius vsus fuit in luctu: sed erat ferè vulgi vestis, quod ob id etiam fordidum interdum dicitur, quia fordida veste vteretur. Qui verò erant ditiores & elegantiores, ij semper niuea togæ vestiti erant, quæ si interdum sordes aliquas traxisset, erant Romæ fullones, qui eas maculas ac fordes è toga eluebant, & addito sulphure ac creta iterum eam candefaciebant. Testis huius rei Plinius lib. 35. cap. 15. & 17. Hinc tam creber vsus fullonum apud veteres. Vulgus verò, vt iam dixi, toga fordida utebatur. Per dies autem, vel priuatim, vel publicè lætòs togas recentes sumebant, & vsu nondum fordidas, aut obsoletas, quæ à Prudentio contra Symmachum,

Candidior toga, & niuens pietatis amictus: Ab Ouidio vestis intacta, à Persio recens toga nominatur: vnde est, quod per ludos apud Martialem & alios, Candidati leguntur: inde, quod apud Plautum Aulularia scribitur: *Qui vestium, & creta se occulant, & sedent quasi sint frugi:* In homines scilicet tenuiores, quibus cum copia mutandæ togæ non esset: tamen vt nitidi, & melioris fortunæ apparerent, sub dies ludorum togulam suam incretabant. Viri autem illustres ac nobiles, cum semper niuea toga vterentur, si rei essent facti, per dies iudicij sumebant togam fordidam, posita niuea, vt miserabiliores essent in veste plebeia. Itaque rei in sordibus esse dicitur, aut fordidiati. Neque verò ij solum, qui rei facti erant, verum etiam cognati eorum, & affines fordidam togam sumebant: quod cum facerent, vestem mutare dicebantur. Liuius lib. 6. Tribuni plebis diem Manlio dicunt. Conuersa plebs est, vtique postquam fordidatum rerum viderunt, nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem, aut affines, quod ad eam diem nunquam vsu venisset, vt in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Hæc Liuius. Verum de hoc more libro 9. qui de iudiciis est, plura dicemus.

DE TRABEA, quæ etiam inter Togarum genera videtur referenda, dicemus paulò pòst, capite singulari.

TOGA PICTA, vestis Etrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, à triumphantibus geri solita, quàm, vt ait Florus, subactis duodecim Thuscis populis, Tarquinius Priscus Romam transfudit: id quod etiam Dionysius confirmat, Macrobius, Plinius, id non Prisco, sed Tullo Hostilio tribuunt. Hæc purpurea fuit, vt Dionysius ostendit. Picta vocabatur, quod in ea varis figuræ ita fingerentur, vt ea species ad picturæ similitudinem accederet. Duos historiarum memorant, quorum virtuti tributum sit, vt picta toga, quanquam priuati vterentur, Paulum Emilius, qui de ultimo Macedonia Rege Perso triumphauit, de quo Aurelius Victor, libro de viris illustribus: & Pompeium, de quo Velleius lib. 2. & Dio. libro 37. scribunt.

TOGAM PALMATAM, inquit Manutius, à palmis pictis sic appellantur: cuius tamen non multa apud scriptores veteres mentio extat: plures meminerunt tunicæ palmatæ.

TOGA PURPUREA differebat à picta & à prætexta. A picta, quia pura erat: à prætexta, quia hæc erat alba, cum limbo purpureo circumducto: purpurea verò limbum non habebat. Et Liuius li. 31. separatim eas nominat. Dona, inquit, ampla data, quæ ferrent Regi, vasa aurea, argenteaque togæque purpurea, & palmata tunica, cum eburneo scipione, & toga prætexta. Togarum etiã alia genera, vndulatam, sericulatam, Phrygianã, Scutulatam nominant. Plinius, Martialis, Iuuenalis, de ductis nominibus à vario genere picturæ. Sed de Toga, & multiplici eius differentia hætenus, quæ maximam partem ex Carolo Sigonij li. 3. de iudiciis: Aldi Manutij li. 2. de Quæstis per epistolam,

& Iu-

& Iusti Lipsij Electis exscriptimus, vnde tu beneuole lector prolixiorẽ & pleniorẽ harũ rerũ explicationem petes. Leges etiã Volfgangi Lazij libri 8. Commentariorum Republicæ Romanæ, caput 3. in quo de toga disserit: & Lazari Bayfij I. C. Clarissimi de re vestiaria librum, cap. 9. & 10. vbi etiam habet Senatoris Romani togati, icona ex antiquis marmoribus delumptam, quam & nos his commentariis inserere volumus.

De Tunica CAP. XXXIII.

TOGÆ, verò suppositæ tunicæ plures fuerunt, sed quæ togam proximè attigit, ea proprio nomine Tunica dicta est. Hæc angustior & breuior, quàm toga fuit, ac primùm sine manicis, deinde manicata, ac cinctura constricta est. De modo Tunicæ Quintilianus libro 11. Cui lati clauus non erit, ita cingatur, vt tunica prioribus oris infra genua paululum, posterioribus ad medios poplites vsque perueniant. Nam infra mulierum est, supra Cæturionum. Hinc talares tunicæ, id est, vsque ad talos demissæ, semper probro obiectæ sunt. De manicis Agellius libro 7. cap. 12. Tunica viri prolixior ultra brachia, & vsque in primores manus, ac prope in digitos, Romæ, atque in omni Latio indecorum fuit. Eas tunicas Græco vocabulo nostri *χρησποδιδυς* appellauerunt, fœminis quoque solis vestem longè latèq; diffusam decere existi- mauerunt ad vinas cruraque aduersus oculos protegenda. Viri autè Romani primò quidem sine manicis toga sola amicti fuerunt: postea substrictas & breues tunicas citra humerum desinentes habebant, quod genus Græci dicunt *ἰσοπίδης*. Hæc antiquitate inductus P. Africanus Pauli filius, P. Sulpicio Gallo homini delicato inter pleraque alia, quæ obiectabat, ideoque probro dedit,

quod tunicis vteretur manus totas operientibus. Qui cum chirodota tunica inferior accubuerit. A
 rem Cicero in Catilinam: Quos pexo capillo nitidos, aut imberbes aut barbatos videtis manica-
 s, & talaribus tunicis, velis amictos, non togis, &c. Color tunicę liberorum hominum albus fuit,
 quod constat ex Vopisco Aureliano, cuius hæc sunt verba: Sciendum tamen congiaria illi ter de-
 fuisse, donasse etiam populo Romano tunicas albas manicatas, ex diuersis Prouinciis, Iuuenalis
 quoque tunicas albas appellat hoc versu:

Sufficiunt tunica summis Adilibus albae. Et Cicero Verri obiicit, quod in officina se-
 dere solitus sit cum pallio, & tunica pulla. Vide Iustum Lipsium libro Electorum cap. 13. Aldus
 Manutius purpureum tunicarum colorem defendit libr. 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2.
 Scribit porro Plutarchus, Catonem maiorem per hyemem tunica exomide sumpta, per æstatem
 nudum opus in agro perfecisse, &c. Iuuenes tunicatos in cæpo se exercuisse scriptum est apud Ci-
 ceronem in Cluentiana. Plebeculam vero Romanam tunicam in excessu significauit Horatius, cū
 popellum eā tunicarum vocauit. Cum ergo ciues omnes Romani tunica vterentur, factum est, vt
 tunica ordines distinxerint. Nam Senatores & equites tunicatā clauatam induerunt, plebs rectam
 & sine clauis. Clauata tunica fuit, quę clauos purpureos intextos, vel potius infutos, quod Aldus Ma-
 nutius probat, habuit, aut latos, aut angustos. Fuerunt autem clauis, quasi flores panno intexti, vnde
 Martialis dixit: --- *lato mapala clauo.* Festus: Clauata vestimēta scribit fuisse clauis intexta. Var-
 ro in octauo de lingua Latina addit: Si quis tunicam in vsu ita consuit, vt altera plagula sit angu-
 stis clauis, altera latis, vtraque pars in suo genere caret analogia. Plin. lib. 9. Toga prætexta & lato-
 re clauo ē Regibus primum vltim Etruscis deuiētis Tullium Hostilium satis constat. Silius: *Sacri-
 ficium lato vestem distingere clauo.* Varro Modio, teste Nonio: *Istorū vires & togæ ostentant tunica clauos.* C
 Cæterum tunica latos clauos purpureos intextos habēs, quæ & latus clauus, & tunica lati clauī di-
 cta est, propria fuit Senatorum, atque amplissimi ordinis insigne. Indicat hoc Suetonius loquens
 de Augusto: Sumenti virilem togam tunica lati clauī refuta ex vtraque parte ad pedes decidit. Fue-
 rit, qui interpretarentur, non aliud significare, quā quod is ordo, cuius insigne id esset, quando-
 que ei subicerentur. Idem: Liberis Senatorum, quo celerius Reipublicæ assuescerent, protinus à
 virili toga latum clauum inducere, & curiæ interesse permisit. Et de Tiberio: Senatori latum cla-
 uum ademit. Et de Caio: Latum clauum, quanquam in iurisdictione affirmasset, non lecturum Senatorem,
 nisi cuius Romani abnepotem, etiam libertini filio tradidit, &c. Vt autem latus clauus fuit Senato-
 rum, sic angustus clauus equitum Romanorum. Ostendit Velleius Paterculus de Mæcenate scri-
 bens, qui equestri dignitate contentus erat: Mæcenas non minus Agrippa Cæsari carus, sed minus
 honoratus, quippe vixit angusto clauo penè contentus. Lampridius itē in Alexandro: Tum sa-
 tis esse constituit, vt equites Romani à Senatorib. clauī qualitate discernentur. Hæc de Tunica
 Carolus Sigonius lib. 3. de iudiciis. Et ab hac clauorum differentia, discrimen etiam inter Tribu-
 nos militum fuit, vt alij dicerentur angusticlauij qui scilicet vtebantur angusto clauo: alij laticla-
 uij, qui latum clauum vsurpabant, quorum hi maioris, illi minoris dignitatis erant. Qua de re Sue-
 tonius in Augusto, Nerone, Othone, Domitiano, & in eundem Læuinus, Torrentius. Adrianus
 Turnebus Aduersariorum lib. 3. cap. 2. & lib. 12. cap. 6. Item lib. 27. cap. 11. Aldus Manutius lib. 2. de
 Quæstis per epistolam, epistola 2. scribit, latos clauos omnium fuisse, qui vel patre Senatore, vel
 equite nati essent: non quidem à primis annis per omnem ætatem, sed ab anno xvii. quo etiam vi-
 rilis toga sumebatur, ad annum ætatis Senatoriæ: quo anno curiam ingredientibus remiserit eiuf-
 dem tunicæ ius, addito præterea omni reliquo iure, quo Senatorius ordo præcipuè fruebatur: sin-
 autem Senatoriam dignitatem non assequerentur: vel quia nolent, ociofam aut tranquillam vitā
 honoribus anteponentes: vel quia nō possent, gratia destituti: lato clauo deposito angustum sum-
 pserunt: ad quam sententiā probandā Quidij & Suetonij testimonia adducit, quę apud ipsum leges.
 Palmatam tunicam idem Manutius fuisse arbitratur, quam triumphantes toga picta superim-
 posita, tanquam insigne victoriæ gestarint.

Sicut autē tunica exterior illa vestis dicebatur, quæ togæ supponebatur. Ita Subucula interior
 tunica, quæ proximè cutem attingebat. Tantum de tunica, de qua præter eos, quos citauimus, scripto-
 res, etiam Lazarus Baysius libro de re vestiaria ca. 12. & Vvolfgangus Lazius lib. 8. Commentario-
 rum Reipublicæ Romanæ, cap. 4.

De Trabea CAP. XXXIII.

AD HVC de Trabea nobis agendum est, antequam ad muliebria vestimenta accedamus, v-
 bi tamen nos paucis expediemus. Sueton. in lib. de vestimentis, auctore Seruio in libr. 7.
 Virgilij tria Trabearum genera fuisse ostendit: vnum ē sola purpura, Diis consecratum,
 alterum ē purpura nō sine albo, quo Reges vsi fuerint, tertiu Augurale ē purpura & coc-
 co. De primo genere nō est opus, vt multa verba facia. Secūdi generis trabeæ fuerūt præ reliquis in
 maximo apud Romanos vsu. Non enim Reges tantū, verū etiā pulsi Regib. Cōsules: itē equites,
 cū trabeati idibus Quinctilibus trāsueherētur, eas vsurparūt. Et Cōsulū quidē Trabea, videtur Al-
 do Manutio, post Reges, fuisse militaris habitus, quo Cōsules in bello vsi fuerunt: quod sibi in-
 mentē venisse ait, illum L. iij. locū lib. 32. cōsideranti: Cōsulū, cū Corcyrę hybernasset, verè primo
 in continente trabeatus ad hostem ducere perguit, &c. Eamque ob causam etiam equestres turmas
 bellicam speciem representantes, Idibus Quinctilibus trabea vestitos transuectos esse dicit. Me-
 minit huius trabeæ Consulatis Aufonius in gratiarum actione, pro Consulatu, his verbis: In
 procinctu

A procinctu, & tum maximè dimicaturus, Palmatæ vestis meæ ornamenta disponi feliciter, & bo-
 no ominè: namque iste habitus, vt in pace Consulatus est, sic in victoriā triumphantis. Parum est, si
 qualis ad me trabea mittatur, interrogas: te coram promi iubes. Hæc Aufonius. Quibus ex ver-
 bis primum illud constat, triumphalem Romanis trabeam fuisse, quod alibi non facile inuenias.
 Triumphabant enim in toga picta: deinde Consularem: quod Reipublicæ temporibus inusita-
 tum fuit: Prætexta enim tunc & Cōsules, & reliqui Magistratus vtebantur: postremò, trabeam
 & palmatam vestem, & togam pictam eandem facit, qua de re vide Ald. Manutium lib. 2. de Quæ-
 stis per epistolam, epist. 3. & Eliam Vinetum, Commentariis in Aufonium. Quin etiam trabeam
 auro pictam facit Aufonius, quod nec Suetonius, vbi de tribus trabearum generibus agit, nec quis
 quam alius veterum scriptorum veteris & liberæ Reipubl. meminit. Vnde apparet Gratiano im-
 perante, & trabeatos Cōsules fuisse, qui prætextati antea fuerant, & trabeam fuisse pictam, con-
 tra veterem consuetudinem. De tertio trabearum genere Dionysius loquitur lib. 3. vbi de Salio-
 rum vestitu, vel trabeis scribens, eas *ἀεὶ πορφύρας* vocat: id est, purpura prætextas, puniceo colore
 alternis intexto. De Trabea præter Aldum Manutium, Eliam Vinetum, Lazarum Baysium,
 & alios, Vvolfgangus Lazius lib. 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, cap. 5.

De mulierum vestibus CAP. XXXV.

ICON MULIERIS ROMANÆ STOLATÆ.

EXPLICATIS iis vestimentis, quibus viri & pueri propriè vsi apud Romanos fuerūt, se-
 quitur, vt de mulieribus etiam pauca subiiciamus. Muliebria cum Vlpiano appello, quæ
 matrisfamilias causa parata sunt, quibus vir non facilè vti potest sine vituperatione, ve-
 luti Stola, Pallia, Tunica, Capitia, Zona, Mitra, quæ magis capitis tegendi, quā ornā-
 di causa comparata sunt, Plagula, Penule.

STOLAM, inquit Nonius Marcellus tractatu de genere vestimentorum, veteres non honestam vestem solum, sed etiam omnem, quæ corpus tegeret, appellauerunt: quibus verbis docet, Stolam non mulierum vestem propriam, sed iis, cum viris communem esse: cui rei probanda testimonia Ennij & Varronis adducit. Vlpianus tamen Stolam pro muliebri tantum veste usurpat, quæ demissa erat ad imos vsque pedes, & cuius extremam partem instita assuta, quæ erat fasciola quædam siue limbus, ambibat. Dicta autem videtur Stola à *στροφή*, quod induo significat. Hac matrone Romanæ utebantur, non aliter atque viri tunica. Sic enim eas virorum & mulierum vestes confert Terentius Varro lib. 7. de Ling. Lat. cum scribit: In vestitu quum dissimillima sit virilis toga tunica, mulieris stola pallio, tamen inæqualitatem hanc sequimur nihilominus, &c. Quibus verbis togam & tunicam viro tribuit, pallium & stolam mulieri. Stolatæ mulieris icona talem ex vetustis monumentis suo libro de re vestiaria inseruit Laz. Baysius, quam & nos huc adiciemus.

PALLIUM virorum & puerorum erat, erat & mulierum: hoc tamen ab illo altero, quod viri & pueri usurpabant, erat diuersum. Dicebatur pallium, quia palam gestabatur, & tunica, siue stola circumdabatur, aut tunica operimentum erat, id quod ex Varronis verbis, quæ modò recitauimus liquet. Hæc etiam Palla dicta fuit, vt Varro libr. 4. de Ling. Lat. docet, quod foris ac palam esset. Nonius: Palla est honestæ mulieris vestimentum, hoc est tunica pallium. Vide de his vestimento rum generibus differentem Aldum Manutium Pauli filium libro 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2. sub finem.

TUNICAE non tantum virorum, sed & fæminarum erant, quod ex Varrone cognoscimus, qui eas fæminis tribuit. Idem lib. 9. de ling. Lat. Muliebrem tunicam eam dicimus, quæ de eo genere est, quo indutu mulieres vt vterentur, est institutum. Ita autem dicebatur exterior fæminarum tunica: indusium interior, quæque carni hærebat. Sic enim Varro lib. 4. de Ling. Lat. cum de capitiu locutus esset, subiungit: Alterius generis item duo: vnum, quod foris, ac palam à quo palla: alteru, quod intus, à quo indusium. Nonius: Indusium est vestimentum, quod corpori intra plurimas vestes adheret, tanquam intusium. Apud eundem Varro lib. 1. de vita pop. Rom. postquam binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare subuculam & indusium. Ex quo apparet subuculam anteriorem virorum tunicam, indusium mulierum fuisse. Posterioribus tamen temporibus subucula quoque fæminarum fuit, quæ etiam Supparus dicta. Ita enim Festus: Supparus vestimentum puellarum lineum femorale vsque ad talos pendens, dictum quod subtus appareat. Et ita quatuor muliebres vestes fuerunt, indusium, intra tunicas omnes, supparum, stola & palla. Vide Aldum Manutium loco paulò ante citato.

CAPITIA capitiu tegmina, inquit Nonius, vbi adducit locum Varronis lib. 4. de Vita popul. Rom. Neque id ab orbita matrumfamilias instituti, quod ex pectore, ac lacertis erant apertis, nec capitia habebant. Ex quo tamen loco capitia non capitis, sed pectoris tegumentum fuisse intelligitur, quod etiam idem Varro lib. 4. de Ling. Lat. significat, cum sic scribit: Capitium ab eo, quod capit pectus, id est, vt antiqui dicebant, indutu comprehendit. Atque sic capitium intelligendum, Adriano Turnebo, & doctissimo Scaligero placet. Erant & ad vinciedum pectus strophia & fasciæ de quibus Terentius, de puellis loquens, quas matres student esse:

Damissi humeris, vincito pectore, vt graciles fient,

Si qua est habitior paulò, pugilem esse aiunt, deducunt cibum, &c.

Nam fasciis illis humerorum castigabatur superfluum, & quasi luxuriantem habitum, eoque *ομαλές* & æquos reddebant, cum contrà in pugilibus sint torosi: strophio tumorem papillarum cohibebant, Nonius: Strophium est fasciæ breuis, quæ virginalem tumorem cohibet papillarum. Turpilii Philopatros: Me miseram, quid agam, inter vias epistola excidit mihi, infelix inter tunicam, ac strophium collocaram, Vide Ioseph. Scaligerum Coniectaneis in Varronem de ling. Lat.

ZONAE, quæ à Iurifconsulto etiam inter muliebria vestimenta numerantur, erant quibus scilicet mulieres cingebant, sic dictæ à Græco verbo *ζώνη*, quod est cingo. Hæc alio nomine appellantur cingula, de quibus Varro lib. 4. de ling. Lat. Cinctus, & cingulum à cingendo, alterum viris, alteru mulieribus attributum. Festus: Cingulo noua nupta præcingebatur, quod vir in lecto soluebat.

MITRÆ, capitis ornamenta erant, mulieribus propria, quemadmodu Seruius in 9. libr. Encidos in illum versum Virgilij: *Et tunica manicæ, & habent redimicula mitra.* scribit: Mitra, inquit, sunt virorum, mitra fæminarum, quas Calanticas appellant.

CALANTICA, inquit Nonius, est tegmen muliebri, quod capiti innectitur. Marcus Tullius in Clodium: Tu ne, cum vincerentur pedes fasciis, cum calanticam capiti accommodares? Cælius Rhodiginus lib. 6. Antiqu. lect. cap. 10. ex Euripide & Herodoto docet, mitram esse genus fasciæ, siue teniæ, quo caput obligetur, & subiicit esse quosdam, qui sic finiant, ex fascibus horariisque concinnatas corollas dici mitras: eamque appellationem inclinari à *μίτρος*, quod filium est: atque etiam eo nomine dici zonam, de qua paulò antè.

PLAGULAE diminutiuum à plaga, de qua ita Nonius: Plaga grande linteum tegmen, quod nunc torale, vel lectuariam sindonem dicimus, quarum diminutiuum est plagula.

DE PENULA paulò antè diximus, quæ virorum & mulierum communis fuit: hic tamen I. C. inter muliebria simpliciter ponit. Aelius Lampridius in vita Alexandri Seueri: Penulis (inquit) vt frigoris causa fenes intra urbem vterentur, permisit: cum id vestimenti genus semper itinerarium, aut pluuiæ fuisset. Matronas tamen intra urbem penulis vt vetuit, in itinere permisit.

Hactenus

A Hactenus de iis muliebrium vestium nominibus diximus, quorum Vlpianus meminit: quibus etiam ea adiciemus, quæ apud Nonium Marcellum, & alios extant, quamquam nonnullorum iam antè mentionem fecerimus.

RETICULUM tegmen capitis muliebri. Varro. Sesequilyffe: Suspendit Laribus marinas molleis pilas reticulae ac strophia. Cic. in 7. Verrina: Ipse autem coronam habebat vnam in capite, alteram in collo: reticulumque ad nares sibi opponebat: tenuissimo lino, minutis maculis, plenu rose, &c. Ex quo loco intelligis, reticulum dici fasciam lanceam, vel lineam ad formam retis factam, quam faciei admoerent, ne agnoscerentur: vel vt naribus suaves odores admoerentur. Sed cum ad ornatum mulierum spectat, tum est id, quod capillos continet. Hinc Varro lib. 4. de ling. Lat. scribit à retu dictum esse, quod capillum contineret, & Reticulum à raritudine.

B VITTA dicebantur capitis ornamenta muliebria, quibus mulieres capillos colligabant, vt fatis ostendit illud Ouidij in 1. Metam.

Vitta coerebat positos sine lege capillos. & lib. 2. *Vitta coerebat neglectos alba capillos.*

Erantque olim propria honestarum matronarum, virginum, & Vestalium, quæ etiam dicebantur tæniæ. RICAE & RICULAE, vt Festus scribit, vocantur parua ricinia, & palliola ad vsum capitis facta: Grauius autem esse ait muliebri cingulu capitis, quod pro vita Flaminica utebatur. Agellius libr. 10. cap. 15. vbi de Flaminica loquitur: Et quod in rica surculum de arbore felici habet. Sic enim huc locum Iosephus Scaliger restituit.

FLAMMEVS, inquit Nonius, vestis vel tegmen, quo capita matronæ tegunt. Hoc autem amiciebantur nubentes omnis boni causa, propterea quod eò assidue utebatur Flaminica, id est, Flaminis vxor, cui non licebat facere diuortium. In C. fæminæ, 30. q. 5. scribitur fæminas, cum maritanti deò flammeo velari, vt se nouerint semper maritis suis subditas esse. Hinc Flammearij dicti officios huiusmodi vestium apud Plautum in Aulularia: *Flammearij, violarij, Catuarij.*

ENCOMBOMATA & PARNACIDES, inquit idem Nonius, genera erant vestium puellarum. Varro Cato de Liberis educandis: Vt puellæ habeant potius in vestitu chlamydas, encombomata ac parnacidas, quam togas. Pollux *ἐμψόμα* vocat albam tuniculam. Plura de muliebribus vestimentis non addam, quæ si quis desiderauerit, petet ea ex Andrea Tiraquelli I. C. clarissimi Præceptis sine Legibus connubialibus, præcepto, aut lege 3. vbi summa diligentia plurima ornamentorum muliebrium, instrumentorum repositiorum, aliarumque rerum ad eam rem pertinentium collegit, & ordine alphabetico disposuit. De ornamentis etiam muliebribus lectu non indigna D habet Iacobus Rauardus lib. 1. Variorum, cap. 4.

De Calceis CAP. XXXVI.

ESTAT in hoc de vestibus veterum tractatu, vt de calceis etiam quædam afferamus: quod cum fecerimus, ad alia progrediemur. Calciamentorum genera duo fuerunt, calceus & solea. Calceus totum pedem texit, solea plantam tantum. pars enim superior habens deuincta fuit. Sed & calceorum & solearum multa genera. Cæterum calceus adstrinxit magis pedem, quam solea: vnde illud Pauli Aemilij, de quo Plutarchus: Nonne hic calceus pulcher est? at nescis quæ ex parte pedem meum torqueat. Cicero de Rhetoricis: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere cum venire oportebat. Hunc proprium togæ tormentum Tertullianus in libro de Pallio vocat. Idem auctor est, calceos quosdam mulleolos, quosdam puros fuisse: Impuro, inquit, cruri purum aut mulleolum inducit calceum: vbi per mulleolos lunulatos, per puros eos, qui ex puro corio, siue lunulis facti erant, quique perones appellantur, intellexisse videtur. Lunulati calcei Senatorum, & nobilitate præstantium virorum erant, quos Isidorus Romulum reperisse ait, assuta luna Luna verò, non sideris in eis formam, sed notam Centenarii numeri significasse, eos dicit, quod initio Patricij centum fuerint. Plutarchus quæst. Rom. q. 79. quærens, cur, qui nobilitate generis alijs præstare videantur, lunulas in calceis gestarint? multas eius moris rationes affert. An, inquit, signum hoc est habitationis supra Lunam, quæ fertur, & quod post mortem rursus animæ Lunam sub pedibus habebunt? An hoc prisca habuerunt eximium, qui erant Arcades cum Euandro, & ante Lunam nati dicebantur? Aut, vt multa alia, hoc quoque institutum erat, vt rebus secundis elati, ac superbientes, mutationis fortunæ in alteram partem admonerentur? Exemplo videlicet Lunæ, quæ primùm recessu extitit è caligine: fulgore dehinc subinde faciem splendido auget: ite illustrans: & cum pulcherrima renitet orbe pleno, rursus exiit lumen suum, & ad nihilum redit. Aut obedientiæ sic ad se fecere dicebant, Lunæ exemplo, præstantiori parere non recusantes: & quemadmodum illa secundas obit partes, Phæbi semper radiis intenta nitentis, vt canit Parmenides: ita ipsi quoque contenti esse secundo loco, magistratibusque obtemperare, ab illisque potentia, & honorum fructu aliquo impertiri. Hactenus Plutarchus. Zonoras: Patricij, inquit, gestabant in vrbe calceos vrbano formaliter rho, vt à centum Senatoribus trahere originem viderentur, aut q. prima esset litera Romanorum. Idcirco etiam Patricij calcei dicuntur in illa veteri inscriptione: *EDEM HONORI ET VIRTUTI FECIT, VESTE TRIVMPHALI, CALCEIS PATRICIS.* De mulleis, vel mulleolis Festus: Mulleos, inquit, genus calceorum aiunt esse, quibus Reges Albanorum primi, deinde Patricij vsi sunt. M. Cato Originum lib. 7. Qui magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos allucinatos aut lunatos (quemadmodum Antonio Augustino, &

Jacob. Ruardo placet) ceteri perones. Item Titimius in Setina: iam cum mulleis te ostendisti, quos tibi tibi calceos. Ita legit Iosephus Scaliger, & tibi tibi exponit, ad mediam tibi. Addit etiam talia fuisse omnia calceamentorum genera, qualia Turcarum hodie, medio crure tenus. Catonis autem fragmentum, ne hoc omittam, idem Scaliger sic legit: Qui magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos, alij vinctos, ceteri perones: & ita explicat, quod magistratu functi mulleos, milites vinctos, ceteri Romani perones sumpserint: qua ratione tria calceorum genera facit, mulleos de quibus iam diximus. Hos veteres, Festo auctore à mullando, id est, suendo, mulleos appellatos putarunt. Ad. Turnebus aduersus lib. 10. cap. 2. à rubro, nulli colore mulleos dictos arbitratur, quod scilicet fuerint purpurei. Perones, siue puri calcei ex puro corio, sine lunulis facti erant, quibus per niues, imbres, & glaciem veteres etiam vsos esse Iuuenalis his versibus auctor est Satyra 14.

Nil netium fecisse voles, quem non pudet alio, Per glaciem perone tege.

Sed de his plura Iac. Ruardus lib. 1. Varior. cap. 8. Calceos albi coloris fuisse, nonnullos etiam, videlicet Imperatorum, & aliorum delicatiorum hominum coccineos. Iustus Lipsius Electorum libro, cap. 13. probat, id quod de virorum calceis intelligendum est. Fœminas enim luteis, aut albis calceis vsas fuisse, idem Lipsius eodem capite ostendit: in quam sententiam adducit huc Flauij Vo pifci in Aureliano locum: calceos mulleos, & cereos, & albos, & hereditios viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. De calceis luteis videndus præter Lipsium Ad. Turnebus aduersus lib. 28. cap. 21. Quin etiam eos lapillis quibusdam, gemmisque pretiosis exornatos nonnumquam fuisse, Iac. Ruardus loco supra indicato ostendit. De soleis sic Agellius lib. 13. cap. 20. Omnia id genus, quibus plantarum calces tantum infimè teguntur, cætera propè nuda, & teretibus habenis iuncta sunt, soleas dixerunt, nonnumquam voce Græca crepidulas. Gallicas autem opinor esse verbum nouum, non diu ante ætatem M. Ciceronis vsurpari cœptum. Itaque ab eo ipso positum in 2. Antonianarum: Cui Gallicis, inquit, & lacerna accurristi. Idem Cic. in Verrem: Stetit solcatus Prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicaque; talaribus, muliercula nixus in litore, &c. Sed de vestimentis Romanorum hæc tenus. Sequuntur nuptiarum ritus, quos capite sequenti explicabimus.

De Nuptiis, & earum ritibus CAP. XXXVII.

VAE hic in medium afferemus, debemus clarissimis viris Andrea Tiraqueo I. C. Carolo Sigonio, & Barnabæ Brissonio I. C. qui tanta industriae laude ritus eos inquisierunt, & explicarunt, ut nihil istorum monumentis addi posse videatur. Quod eò commemoro ne cornicum oculos configere velle videar, cum de iis materiis, de quibus tantorum virorum monumenta extant, hic differere instituerim. Quæcunque etenim apud illos ipsos auctores obseruatione & notatu digna legi, quæque huic meo instituto conuenire putavi, huc transfuli, tantum eam ob causam, ut & illi, qui librorum talium copia destituantur, habeant quæ de nuptiis veterum sciri possunt: reliquis vero, quibus libri isti suppetunt, moneo, atque hortor, ut his relictis illos libros diligenter euoluant, cuius quidem lectio eos minimè pœnitebit. Ut autem via & ordine hæc procedat tractatio, primum de sponsalibus dicemus: deinde de personis, inter quas more maiorum nuptiæ fieri poterint: tum de tempore, quo nuptiæ apud antiquos celebrari cœsueuerunt: postremum de ipsis nuptiarum ritibus, quibus capite sequenti pauca quædam de Diuortio, Repudio, & nunciij remissione adiciemus. Ac de sponsalibus primum: Sponsalia à sponsionibus vel spondendo nomen habent, sicut etiam sponsi, sponsæque appellatio inde ducta est, quod veteres stipulari & spondere vxores solerent, Vlpiano ac Florentino testibus. Quamuis aliter sentiat Verrius Flaccus, qui, ut est apud Pompeium Festum, sponforum & sponforum nomē inde tractum existimabat, quod *omnes* interpositis rebus diuinis facerent. Sed nobis potior sit auctoritas Vlpiani & Florentini, præsertim cum ipsorum sententiam etiam confirmet veteres sponsaliorum ritus. Fuit enim in more priscis temporibus, ut qui vxorem ducturus, ab eo, vnde ducenda erat, eam in matrimonium datum iri, stipularetur: idque qui nuptum daturus erat, sponderet: qui contractus stipulationum, sponsionumque, dicebatur sponsalia. Hoc Seruius Sulpitium in lib. de Dotibus, Neratium Priscum in libro de Nuptiis tradidisse, Agellius scriptum libro 4. cap. 4. reliquit. Huius moris vestigia apud Plautum non pauca extant, quorum vno atque altero hic contenti erimus. Sic enim in Aulularia Megadorum ab Euclione filiam stipulantem facit:

M. Quid nunc etiam mihi despondes filiam? E. Illis legibus.

Cum illa dote, quam tibi dixi. M. Sponden' ergo? E. Spondeo, &c.

In Trinummo quoque; Lyfiteles à Charmide ita stipulatur:

Sponden' ergo tuam gnatham vxorem mihi? C. H. Spondeo, & mille auri

Philippum dotis. Et paulò post:

Ist hac lege filiam tuam sponden' mihi vxorem datur

C. H. Spondeo. C. A. Et ego spondeo idem hoc, &c.

Respexit ad huc morem Arnobius lib. 4. aduersus Gentes, fabulosa Gentilium Deorum coniugia ridens. Eiusdemque meminit Seruius in 10. lib. Æneid. Nec verò à filia duntaxat patre nuptum datum iri: sed à patre viri ductum iri sponso interponebatur, si modò Donato credimus, qui Terentij verba ex prima Andriæ Scena ad eam rem exponit. quæ ita habent:

Hac fama impulsus Chremes Cum dote summa filio vxorem ut daret.

Vt ad me venis, vnicam gnatham suam Placuit despondi: hic nuptiis dicitur esse dies.

Cæterum

A Cæterum ad constituenda sponsalia nudus consensus sufficiebat: nec quicquam intererat, vtrum testatio interponeretur, an aliquis sine scriptura sponderet. Denique & absenti absens per epistolam, vel internuntium rectè despondebatur. Insufficit. In sponsalibus. ff. de sponsalibus. In tabulis tamen ut plurimum sponsalitia conventiones referebantur: ex quo illud Iuuenalis Satyra 16.

Si tibi legimus pactam, iunctamque tabellis Non es amatoris.

Et Tertullianus in libro de virginibus velandis: Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsaliorum, & nuptiarum, &c. Quæ tabellæ signatoris eorum, qui interfuerant, annulis obsignabatur: vnde Iuuenalis de nuptiis contrahendis agens: *Venit, ait, cum signatoribus Auspex.*

B Apuleius Apolog. 2. Habes Emilianæ causam totam, cur tabellæ nuptiales inter me & Pudentillam non in oppido sint, sed in villa vrbana consignatæ, &c. In argumentum etiam contractorum sponsaliorum sponsæ à sponso arrhæ dabantur: quæ admodum ex Paulo lib. 2. Sement. & ex Gratiani, ac Valentini, aliorumque Imperatorum constitutionibus intelligitur. Quin & annulus sponsæ pignoris loco mitebatur, quem pronubum Tertullianus in libro de Cultu feminarum vocat. Isidorus Hispalensis lib. 20. Etymol. Femina, ait, non vsa sunt annulis, nisi quos virgini sponsus miserat: neque amplius, quam binos aureos in digitis habere solebant. Idem lib. 2. de Diuinis officiis, capite 15. Quod in primis, ait, nuptiis, annulus à sponso sponsæ datur, sit nimirum vel propter mutua dilectionis signum, vel propter id magis, ut eodem pignore eorum corda iungantur. Vnde & quarto annulus digito inseritur: ideo, quia in eo vena quedam, ut fertur, sanguinis ad cor vsque peruenit. Quam eandem rationem Agell. lib. 10. cap. 10. & Macrob. lib. 7. cap. 13. ex Appione & Atcio Capitone reddunt, cur apud Romanos communi assensu receptum esset anulum in digito, qui minimo vicinus est, quæ & medicinalem vocant, atque adeò manu præcipue sinistra gestare. Quem morem etiam Iuuenalis versus Satyra 6. indicant:

Conuentum tamen & pactum, & sponsalia nostra

Tempestate parvas, iamque à consore magistro

Pectus, & digito pignus fortasse dedisti.

Ferream verò anulum, eumque sine gemma sponsæ mitti ætate sua consueuisse Plin. lib. 33. Natur. histor. cap. 1. auctor est. Porro à qua ætate sponsalia olim contrahi poterint, ex Modestino lib. 4. Differentiarum, l. in sponsalibus. ff. de ritu nuptiarum, liquet, cuius hæc verba sunt: In sponsalibus contrahendis ætas contrahentium definita non est, ut in matrimoniis. Quapropter à primordio ætatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab vtraque persona intelligitur: id est, si non sint minores, quam septem annorum. Quæ verba certam nominatim sponsalibus contrahendis præscriptam ætatem non fuisse significant. Quod autem quantum ad præmia legis Iulie & Papiæ attinet, ea demum sponsalia probari, admittique Augustus constituit, quibus biennium post iuste, ac legitime nuptiæ accedere possent, ut proinde minores natu 10. annorum virgines frustra sponse haberentur: id eò factum est, quod sponsaliorum obtentu, quæ ad exitum & effectum breui perducere per sponsarum immaturam ætatem non poterant, legi fraudem fieri animaduertisset: ut Dio. lib. 54. Zonaras & Suetonius docent. Quo quidem prohibito non fuit, cum illa, quæ septem tantum annos habebat, sponsalia contrahere: sed illud constitutum, ne statim illorum sponsaliorum nomine commodi, lucrue quid percipi posset.

Iam videndum inter quas personas more maiorum nuptiæ fieri poterint. Ad quæ quæstionem ut respondeam, primum hoc sciendum, Romanum non nisi Romanam ducere potuisse, quod & Iustinianus in Instit. indicat. Romanos hic intelligimus non eos tantum, qui in vrbe Roma. domicilium habuerunt, & vixerunt: sed eos etiam, qui iure ciuitatis donati, rogatione aliqua hoc ius impetrarunt, ut ipsis Romanas ducere, & vicissim filias suas Romanis nuptum dare liceret, quod non est obscurum. Sic enim Strabo refert, Romanos & Albanos summa inter se sacrorum, connubiorum, & sermonis necessitudine fuisse deinctos: & Dionys. lib. 6. multas Romanas mulieres apud Latinos, & Latinas apud Romanos fuisse, & Livijs lib. 38. de Campanis auctor est, quod primum habuerint ius connubij cum Romanis, & post defectionem, cum iterum victi à Romanis essent, M. Val. Messalla, & C. Luitio Salinatore Coss. à Senatu petierint, ut sibi ciues Romanas ducere vxores liceret, & si qui prius duxissent, ut habere eas, & ante eam diem nati, ut iusti sibi liberi hæredesque essent, idque impetrarint. Quod etiam ciuibus Romanis cum municipibus Latinis ius connubij fuerit, testis est Cic. in Philipp. vbi de Antonio verba faciens, meminit L. Philippum & C. Marcellum Aricinas vxores habuisse: Aricinos autem municipales fuisse manifestum est. In ipsa tamen vrbe discrimen ali quod connubiorum, inter Patricios & Plebeios fuisse, ne videlicet Patricijs cum Plebeis Romæ connubium esset, tui lex x. i. Tabul. quæ à Dionysio lib. 11. recitatur: tum oratio C. Canuleij Trib. pleb. testatur, qui apud Livium lib. 4. initio ita concionatur: Hoc ipsum ne connubium Patribus cum plebe esset, non Decemuirii tulerunt, paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis: an esse vlla maior, aut insignior contumelia potest, quam partem ciuitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi: quid est aliud, quam exiliū intra eadē mœnia, quæ relegationē pati: ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cauent: ne societur sanguis cauent, &c. Peruicerunt autem Tribuni plebis, licet magnis contentionibus, anno V. C. c. c. x. teste Livio libro 4. ut connubia inter Patricios & Plebeios communia essent.

G Quod etiam nec ingenuus libertinam, nec libertinus ingenuam ducere poterit vxorem ex lege Papiæ Poppæ, quæ hoc primum concessit, apparet: quam legem, sicut & totam hanc quæstionem luculentissime explicauit elegantiss. I. C. Barn. Brissonius lib. singulari de Iure connub. quem leges,

Sequitur quæstio tertia de tempore celebrandis nuptiis idoneo. Sponsalibus factis, con-
sequens erat nuptiis diem dici: nec vero temerè, & è re nata, ac quolibet, prout incidisset, die nube-
bant: sed in ea re non leuem mentium, temporum, ac dierum delectum habebant. Nouarum cer-
tè Kalendarum posteros omnes dies à nuptiis habitos alienos, Sext. Po. mp. Festus scribit. Men-
sis item Maius, quemadmodum Plutarchus in Quæst. Rom. q. 86. testatur, nuptiis infastus &
inauspiciatus existimabatur. Ex quo illud olim vulgi sermone tritum prouerbum: Mense Maio
nubunt mala. Ouidius lib. 5. Fastor. quemadmodum etiam in Calendario retulimus:

Nec viduis radis eadem, nec virginis apia   *Hæc quoque de causis, sic prouerbia tangunt,*
Tempora qua nupsit, nec diuturna fuit.   *Mense malas Maio nubere vulgus ait.*

Dies etiam alios, qui nuptiis contrahendis vitabantur, Macrobius lib. 1. Satur. cap. 15. recenter, cuius
hæc sunt verba: Nec hoc prætermiserim, ait, quod nuptiis copulandis Kalendas, Nonas, & Idus
religiosas, id est, deuitandas censuerunt. Hi enim dies præter Nonas feriatii sunt, feriis autem vim
cuiusq; peculiare est. Ideò tunc vitantur nuptiæ, in quibus fieri vis virginibus videtur. Sed Ver-
rium Flaccum iuris Pontificij peritissimum dicere solitū refert Varro, quia feriis tergere veteres
fossas liceret, nouas facere ius nō esset, ideò magis viduis quàm virginibus idoneas esse ferias ad nu-
bendum. Subiicit aliquis: Cur ergo Nonis, si feriatii dies non est, prohibetur celebritas nuptia-
rum? Huius quoq; rei in aperto causa est. Nam primus nuptiarum dies verecundia datur: postri-
die autem nuptiam in domo viri, dominium incipere oportet adipisci, & rem diuinā facere. Om-
nes autem postriduanus dies, seu post Kalendas, seu post Nonas, Idusq; ex æquo atri sunt. Ideò &
Nonas inhabiles nuptiis esse dixerunt, ne nupta aut postero die auspicaretur libertatem vxoriam,
aut atro inmolaret, quo nefas est sacra celebrari. Idem etiam auctor cap. 16. eiusdem libri ex Var-
rone: Mundus, ait, cum patet, Deorum tristitium atque inferorū quasi ianua patet. Propterea non
modò prelium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci,
nauem saluere, vxorem liberum quærendorum causa ducere religiosum est, &c. Hæc Macrobius.
Parentalibus quoq; quæ mense Februario celebrabantur, coniugium propter infastos & omi-
niferos eiusmodi dies vitandum esse Ouidius lib. 2. Fastorum præcipit his versibus:

Postea præteriti tumulus redduntur honores,   *Nec tibi qua cupida matrona videre mater,*
Prodigijsque vni funeri: usque modus.   *Comas virginis as hasta recurren comas.*
Dum tamen hæc sunt vidua cessate puella,   *Conde tuas hymenæe faces, & ab ignibus atris*
Expectet pueros pin. at ad dies.   *Auf. r. habent alias mœsta sepulcra faces.*

Pomponij tamen nuptias pridie Idus Februarij celebratas Cic. lib. 2. Epist. ad Q. fratrem, epist. 11.
inducit. Sed & Saliorū diebus festis abstinendum nuptiis, idem Ouidius suadet lib. 3. Fastorum:
Nub. r. r. ait, si qua vol. t. quamuis prop. r. abitis ambo. Differ. habent parua commoda magna mor.
Contra, coniugio apertissimum esse id tempus, quod Idus Iunias sequitur, ostendit lib. 6. quo loco
filia diuturnam salutem precatus, ita concludit:

Hanc ego cum vellem genero dare, tempora radis   *Vilis & nuptis, vilis esse viris.*
Apia r. querebam, quæque cauenda forent.   *Primaq; pars huius thalamis aliena reperta est.*
Tunc mihi post longas monstratur Iunius Idus   *Nam mihi se coniunx sancta Dialus ait.*

Atque ad hunc superstitosum dierum nuptialium delectum referenda sunt verba Ciceronis li-
bro 2. Epist. ad Q. fratrem: De nostra Tullia tui me herculè amantiſſima, spero cum Craspede
nos confecisse. Dies erant duo, qui post Latinas habentur religiosi. Cæterum confectum est, &c.
Tantum de tempore nuptiis celebrandis idoneo & commodo. Porro, vt ad ritum tandem ali-
quando deueniamus, vxorum duo genera fuisse Cic. in Topicis docet: vnum quod propriè vxor
dicebatur, alterū quod materfamilias. Verba eius hæc sunt: Si ita Fabiæ pecunia legata est à viro,
si ea in manum viri non conuenierat, nihil debetur. Genus est enim vxor, eius duæ formæ: vna
matrumfamilias, hæc sunt, quæ in manum conueniunt: altera earum, quæ tantummodo vxores
habebantur, &c. Quem ad locum hæc annotat Boetius: Tribus modis, inquit, vxor habebatur,
vfu, farre, coemptione: sed confarreatio solis Pontificibus conueniebat. Quæ autem in manum
per coemptionem venerant, hæc matresfamilias vocabantur: quæ vfu vel farre, minimè. Hæc Boe-
tius, quæ tamen vera non esse ostendit Cicero in Oratione pro Flacco, vbi sic scribit: In manum
conueniunt. Nunc audio, sed quæro vtrum vfu, an coemptione? Vfu non potuit: nihil enim po-
test de tutela legitima, sine omnium tutorum auctoritate, diminui. Coemptione? Omnibus ergo
auctoribus, &c. Nam vfu etiam, nedum coemptione vxores in manum conuenisse significat.
Iacobus Ræuardus lib. 4. Variorum, cap. 16. ita Ciceronis locum in Topicis interpretatur, vt di-
cat, Ciceronem per duas vxorum formas intelligere vxorem iustam & iniustam, vti Iuriconsulti
loquuntur. Iustam esse ait, quæ in manum viri conuenit, vfu, farre, aut coemptione, quam Ci-
cero matremfamilias appellat: iniustam, quam sola consuetudo vxorem fecerit, & cum qua ius
esse connubij leges non patiantur.

Cæterum vt ad tres illos modos, quibus vxores iustæ habebantur, reuertar, vfu fieri matrimo-
nium dicebatur, cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum viro
ita consueſcebat, vt cum isto marito, adeò, vt si vfu ille intra annum non interrumpetur,
pro vfu capti iam haberetur: qua de re non nihil scriptum fuisse in duodecim Tabulis, satis lo-
cus hic Agellij indicat. Quintum Mutium Iuriconsultum dicere solitum legi, non esse vsurpatam
mulierem, quæ cum Kalend. Ianuarii apud virum causa matrimonij esse coepisset, ante diem 19.
Kalend.

A Kalend. Ianuarius sequentes vsurpatum esset. Non posse impleri trinoctium, quod abesse à viro
vsurpandi causa ex duodecim tabulis deberet, quoniam tertia noctis posterioris sex horæ alte-
rius anni essent, qui inciperet ex Kalend. Ex his enim verbis apparet, vt aliarum rerum, sic etiam
vxorum vsucapionem fuisse, & si vxor per annum integrum nullo interrupto vfu apud virum fuis-
set, in manum mariti venisse, & ex tutorum potestate exisse: vsum verò, si per tres noctes ab eo
abfuisset interruptum fuisse. Hoc enim veteres vsurpari dixerunt. Atque hanc legitimi matrimo-
nij rationem antiquissimam fuisse, & à raptu illo Sabinarum initium sumpsisse, Iacobus Ræuar-
dus Iuriconsultus clarissimus, & quæadmodum Iustus Lipsius eum appellat, Belgici Papinianus
arbitratur: qui raptus, quia feliciter Romulo successerat, ideò institutum ab eodem Rege fuisse
putat, vt non vero, sed simulato quodam raptu omnis legitimi connubij ritus perageretur. Quo
B quidem tempore (verba hæc sunt Iacobi Ræuardi in Commentariis xii. Tabularum, capite 21)
ca fuisse videtur matrimonij contrahendi ratio, vt vfu quisque virginem ex gremio matris, aut ex
proxima necessitudine vi simulata raptam, non aliter suam faceret, quàm Romana pubes Sabinas
olim vi gines suas vfu fecerunt. Idque omnino mihi vfu est voluisse Festus, cum ita scriberet:
Rapi simulatur virgo ex gremio matris, aut si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad vi-
rum trahitur, quòd videlicet ea res feliciter Romulo cecidit. Rapiundæ autem vi simulata virginis,
qui nam olim ritus fuerit, eleganter Apuleius exposuit lib. 4. de Asino aureo his verbis: Tunc me
gremio suo mater infelix tolerans, mundo nuptiali decenter ornabat, mellitisque fauis crebriter
ingestis iam spe futura liberorum votis anxius propagabat, cum in raptionis subitæ gladiatorum
impetus ad belli faciem fauens, nudis & incertis mucronibus coruscans, non cædi, non rapinæ
C manus afferunt, sed densò, conglobatòque cuncto cubiculum nostrum inuadunt protinus, nec
vilo de familiaribus nostris repugante, ac ne tantillum quidem resistente, me miseram, exani-
mem, sæuo pauore trepidam, de medio matris gremio rapuere. Et id quidem illud esse omnino
videatur, quod hunc in modum in libro de Spectaculis Tertullianus scribit: Dehinc Equiria
Marti Romulus dixit: quanquam & Confualia Romulo defendunt, quòd ea Coufo dicauerit,
Deo, vt volunt, Consilij, eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in
matrimonium excogitauit. Prohem planè consilium, & nunc quoque apud ipsos Romanos iustum
& licitum, ne dixerim penes Deum, &c. Hactenus ex Festo, Apuleio, & Tertulliano Ræuardus,
qui etiam affirmat hunc simulatum raptum nulli alij connubij contrahendi modo, quàm ei qui
vfu fiebat conuenire.

D De Confarreatio loquitur Dionysius in Romulo, sacras nuptias scribens Farracia esse di-
ctas, quòd eodem farre coniuges vescerentur, quo etiam victimas respergerent. Itaque Vlpianus
titulo 1x. Institutionum: Farre, inquit, conuenitur in manum certis verbis & testibus decem præ-
sentibus & solenni sacrificio factò, in quo panis quoque farreus adhibetur. Et Plin. lib. 18. cap. 2. In
sacris nihil religiosius confarreatiois vinculo erat, nouæque nuptiæ farreum præferiebant. Et
Tacitus libro tertio Annalium, confarreatio consuetudinem aut omiffam, aut inter paucos re-
tentam fuisse. Hinc diffarreatio apud Festum dissolutio matrimonij dicitur confarreatioe con-
tracti. Quod autem Boetius scribit confarreatioem solis Pontificibus conuenisse, id sic inter-
pretatur Ræuardus eam per solos Pontifices peractam fuisse.

E Coemptio, ait Boetius, certis solennitatibus peragebatur: & sese in coemendo sinuicem inter-
rogabant: vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet: illa respondebat, velle. Item mulier in-
terrogabat: An vir sibi paterfamilias esse vellet: Ille respondebat, velle: itaque mulier in viri con-
ueniebat manum, & vocabantur hæc nuptiæ per coemptionem, & erat mulier materfamilias vi-
ro loco filia. Hæc Boetius: quæ etiam totidem verbis refert Seruius in 4. Æneid. & 1. Georgi-
corum. Coemptionem porro Imaginariis venditionibus peractam, vt & adoptionem, credibile
est: in eaque faciendâ nummos aliquot dicis interuenisse. Id enim in aliis quoque legiti-
mis actibus obseruabatur, in quibus specie tenus Mancipationum solennia repræsentanda erant.
Ad hanc contrahendi matrimonij rationem pertinet, quòd ex Varrone Nonius Marcellus refert
his verbis: Veteri Romanorum lege nubentes mulieres asses tres ad virum venientes ferre sole-
bant: atque vnum quidem, quem in manu tenebant, tanquam emendi causa, marito dare: alium,
F quem in pede habebant, in foco Larium familiarum ponere: tertium in facciperione, cum condi-
dissent, compito vicinali donare, quemadmodum Iustus Lipsius li. 5. antiquarum lectionum ca. 22.
emendauit, aut (quod Palmerio in Spicilegijs placet) rezonare, hoc est, soluta zona promere. Huius
autem modi meminit etiam Cicero pro Muræna: Putarunt, inquit, Iuriconsulti, omnes mulieres,
quæ coemptionem facerent, Caias vocari, & in 2. de Oratore: Mirandum non est, qui, quibus ver-
bis coemptio fiat, nesciat, cundè eius mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere.
Ex hoc ergo fiebat, vt mulier in manu, mancipioq; mariti esset, suaq; illi heres fieret. Vir autè nō in
manu, id est, potestate vxoris erat, sed quod coemptus erat, id ei sui hæredis ius tribuebat: qua de
re plurib. eruditè disputat Barnabas Briffonius lib. singulari de ritu nuptiarū, Iacobus Ræuardus,
& alij. Ac de Vxorum quidè generib. ac differētis satis. Iam reliquos nuptiarū ritus explicabimus.

G Primum ergo, nuptiæ non nisi captatis prius augurijs fiebāt. Iisq; faciēdis Auspices olim in-
terponebantur, vt Val. Max. lib. 2. cap. 1. vbi antiqua instituta persequitur, tradit his verbis: Apud
antiquos non solum publicè, sed etiam priuatim, nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto.
Quo more nuptiis etiam annum Auspices interponuntur: qui quamuis auspicia potest deserunt,

ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia vsurpantur. Vnde notū illud Tullij pro Cluentio: Nubit genero focus, nullis auspiciis, nullis aucto-ribus, funesto ominibus omnium. Et auspicio- rum nuptialium mentio est apud eundem in primo de Diuinatione, vt interim de aliis ta- cea m. Ipsa virgo, siue noua nupta senis crinibus ornari solebat: siue quod is ornatus vetustissi- mus esset, seu quod eo virgines Vestales ornabantur, quarum castitatem viris suis nubentes spon- debant, quemadmodum Sex. Pompeius tradit. Celibari præterea hasta, quæ in corpore gladiato- ris abiecti, occisiq; stetit, nubentis caput, eodem auctore, comebatur: vt, quemadmodum illa fuerat coniuncta cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro esset: vel quia matronæ in Iunonis Curitis tutela essent, quæ ita à ferenda hasta (quæ Saliorum lingua Curis dicitur) appellabatur: vel vt viros fortes genituram ominaretur: vel quod nuptiali iure imperio viri subiiciebatur nubens, quia hasta summa armorum & imperij est. Plutarchus etiam in Romulo docet, esse qui affirmant, propterea nuptæ comam cuspidis hastilis discriminari, vt signum sit, primas nuptias bello & pugna contractas. Et in quæstionibus Romanis, quæstione 87. etiam alias quasdam huius moris ra- tiones affert. verba eius sunt hæc: Cur nuptarum comam discriminant hasta cuspidis? Aut mo- nentur nuptæ, quia bellicosis iungantur maritis, debere ipsas ornatu vt simplici, & à luxu ac mol- litie alieno? quemadmodum Lycurgus fores & fastigia ædium iubens serua & securi, nullo alio adhibito instrumento, fabricari, omnem luxum, superuacaneamque operam præcidit. Aut pe- ambages innuitur solo ferro coniugium discissum iri? Aut quia pleraque ad nuptias pertinentia ad Iunonem referuntur, Iunoni autem sacra habetur hasta, & pleraque eius statuæ hasta nituntur, ipsaq; dicitur Dea Quiris. Hasta enim antiquis Quiris nominabatur, &c. Huius item moris me- minit Ouidius lib. 2. Fastorum his versibus:

Nec tibi, quæ cupide matrua videre matri.

Comas virgineas hasta recurua comas.

Corona inde redimiri nouæ nuptæ consueuerant, Tertullianus in libro de Corona militis Catul- lus in carmine de nuptiis Iulix & Manij:

Cinge tempora floribus Suauis oleis amari.

Recta item tunica induebantur, qualem prima Caia Cæcilia texuit, Plinius libro 8. cap. 48. Quod quidem ex felici textricis coniugio in vsum venisse, non est dubium, cuius memoriam boni omi- nis causa in nuptialibus ritibus nouas nuptas vsurpare constat. Cingulo insuper nupta cingeba- tur, quod vir in lecto solvebat. Factum id ex lana ouis, Sex. Pompeius scribit, vt sicut illa in glo- mis sublata, coniuncta inter se est: sic vir suus secum vinctus, cinctusque esset. Catullus in Nuptiis Iulix & Manij, & alij, Arnobius libro 3. aduersus gentes. Coronam item ex verbenis à se lectis compositam noua nupta, Sexto Pompeio teste, sub amiculo ferebat. Eandem & foccos luteos ge- stasse Catullus suspicandum relinquit. Velo autem obnubi solebat, cum ad virum deduceretur. Tertullianus libro de Virginibus velandis: Atquin etiam velatæ ad virum ducuntur. Vnde nu- ptiarum nomen ductum est. Nubere enim & obnubere prisca velare & operire significabat, vt Festus Pompeius non vno loco, Nonius Marcellus & alij complures notant. Caper, in libro de Orthographia: Vir ducit, mulier nubit, quia pallio obnubit caput suum, genâque. Velum autem id, quo nuptæ caput operiebatur, Flammeum vocabatur: quo boni omnis gratia eas velari solit- as, Sex. Pompeius tradit, iccirco, quod eo assidue Flaminica vteretur, cui diuortium facere non li- cebat. Flammeum autem hoc erat luteum, vt Plinius lib. 21. cap. 8. his verbis docet: Lutei, inquit, video honorem antiquissimum in nuptialibus flammeis totum feminis concessum, & fortassis id eod non numerari inter Principales, hoc est, communes maribus ac feminis, quoniam societas principatum dedit. Vnde Lucanus libro 2. de bello Pharsilico:

Non timidum nuptæ leuiter testura pudorem

Lutea demissis velarunt flammea vulsus

Quomodo etiam raperentur nubentes ex gremio matris aut proximæ necessariæ, paulò antè o- stendimus. Quò respiciens Catullus sic scribit in Epithalamio Iulix & Manij:

Qui rapis teneram ad virum virginem.

Hoc modo ornata noua nupta in viri domum, tanquam coniugij mansionem, ac domicilium tra- ducebatur: quem morem eleganter explicauit, & multis Iurisperitorum atque aliorum aucto- rum testimoniis probauit Barnabas Brissonius, lib. 1. Selectorum ex iure ciuili antiquitatum cap. 18. Vnde vxorem ducere, quasi domum ducere, Latini dicunt, quemadmodum ex compluribus Plauti locis patet. Deducebantur autem vespere à prætex tatis pueris patrimis tribus, quorum v- nus facem præferebat ex spina alba, reliqui duo tenebant ducentem.

Faces autem adhibebantur vel in honorem Cereris, vt Festus tradit: vel quod non nisi vbi con- tenebrasset, in mariti domum sponsa deduceretur, quod Seruius ex Varrone, & Plutarchus docet. Idem Plutarchus Quæstionibus Romanis, quæstione 2. scribit, quinque tantū faces, siue cereos in nuptiis, non plures, nec pauciores accendi consueuisse: cuiusque moris causas inquirens, ait id pro- pterea fieri, vel, quæ Varronis opinio sit, quod ab ædilibus, qui plurib. quam Prætores, qui trinis tantum facibus utebantur, ignem sponsi accederent, vel q; hic numerus impar reliquis præstator atque perfectior crederetur, & ad nuptias magis quadrare videretur: vel potius quod cum mulie- res, ad quinque plerumq; pariant, veteres tot faces, procreationis signa accenderint: vel denique q; matrimonium contrahentes, quinq; Deorum indigere putarent, Iouis perfecti, siue adulti, Iunonis perfe-

A perfecta, siue adultæ, Veneris, Squædæ, ac Dianæ, siue Lucinæ, quam parturientes inuocant &c. Hæ faces sæpe à Poetis tædæ vel faces iugales, faces legitimæ, tædæ geniales, & fustæ appellantur. Nubentem à pueris patrimis & matrimis duobus manu deductam colus compta cum fuso & fla- mine comitabatur. Cuius moris meminit Plinius libro octauo, capite quadragesimo octauo his verbis: Lanam cum colo & fuso Tanaquil, quæ eadem Cæcilia vocata est, in templo Sangi durasse, prouident se, auctor est M. Varro, factamque ab eo togam regiam undulatam in æde Fortunæ, qua Seruius Tullius fuerat vsus. Inde factum, vt nubentes virgines comitaretur Colus compta, cum fu- so & flamine. Plutarchus etiam Quæstionibus Romanis quæstione 31. testis est, nouam nuptam se- cum importare in domum mariti colum & fufum. Præter hæc vsentilia mulieris, & quæ in vsu ac ministerio eius erant, per puerum impubere in vase operto gestari consueuerant. Puer camillus, vas ipsum Cumerum proprio nomine vocabatur. De puero Varro libro sexto de Lingua Latina: Igitur dicitur in nuptiis Camillus (siue Camillus) qui cumerū fert, in quo quid sit in ministerio, ple- rique extrinsecus nesciunt. De vase Sextus Pompeius: Cumerum vocabant antiqui vas quoddam quod opertum in nuptiis ferebant, in quo erant nubentis vsentilia. Item: Cumerum vas nuptiale, à similitudine cumerarū, quæ sunt palmeæ, vel sparteæ ad usum popularem, sic appellatum. Hoc i- gitur comitatu nubentes ad mariti ædes accedebant. Ædium porro fores floribus & frondibus or- nari consueuerant, vnde Catullus in carmine de nuptiis Peleii:

Vestibulum vt molli velatum fronde vireret:

Pro foribus autem interrogatæ nubentes, quanam essent, Caias se esse respondebant. Testis est præter alios auctor epitomæ libri 10. Valerij Maximi, qui sic scribit: Cæterum Caia, vsu super omnes celebrata est. Fertur enim Caiam Cæciliam Tarquinij Prisci Regis vxorem optimam lani- ficam fuisse, & id eod institutum esse, vt nouæ nuptæ ante ianuam mariti interrogatæ, quæ nam viderentur, Caiam se esse dicerent. Plutarchus in quæstionibus Romanis, quæstione trigesima, testis est, sponfam introducentes iubere eam dicere, Vbi tu Caius, ego Caia. quorum verborum plerique, hunc sensum esse existimant, vbi tu Dominus, & paterfamiliās, ego Domina & ma- terfamiliās. Postes vero ianuæ lana tangi à nubentibus, adipèque vngi, & oblini consueuerant, vnde vxores quasi vxores dictæ. Seruius in 4. Æneidos: Moris fuit, vt nubentes puellæ simul ac venissent ad limen mariti, postes, antequam ingrederentur, ornarent laneis vitiis, & oleo vngerent: & id eod vxores dictæ quasi vxores. Eadem Donatus in Hecyram Terentij. Plinius libro 21. capite 2. Idem libro 28. capite 9. nouas nuptas adipe lupino postes inungere solitas, ne quid mali medicamenti inferretur, scribit. Peracta vñtione, noua nupta limen ianuæ transilli- bat, eoque modo in ædes inducebatur, Religioni quippe habebant, si in transgrediendo mulier limen contigisset. Plutarchus etiam in quæstionibus Romanis quæstione 29. docet, sponfam non licuisse transcendere limen domus, sed eam sublata transportari à Pronubis consueuisse, cuius- que moris rationes aliquot affert: vel quod in prima raptione mulieres non vltro intrauerint domos, sed illatæ sint: vel quod videri velint, non volentes, sed vi coactæ eod ingredi, vbi sint virginatatem amissuræ: vel quod hoc signum sit, exire etiam eas, domumve relinquere non de- bere, nisi vi eiciantur, sicut vt introductæ sint. Varro autem apud Seruium in 8. Virgilij Eclo- gam opinatus est, id eod sponfas limen non tetigisse, vt ne à sacrilegio inchoarent, si deposituræ vir- ginitatem, calcarent rem Vestæ, id est, numini castissimo consecratam. Iam ingrediendi nuptæ cla- ues dabatur, ad significandam, quemadmodum Sext. Pompeius explicat, partus facilitatem: vel quod verisimilius est, vt significaretur, ei rerum omnium domesticarum, quæ clauibus cõcludi so- lent, curam ac custodiam, totam denique domum, ac rei familiaris administrationem, dispensa- tionemque permitti. Statuebatur quoque noua nupta, quemadmodum à Sext. Pompeio traditur, in pelle lanata, vel propter morem vetustum, quo antiquitus homines pellibus erant induti, vel quò testaretur, se lanificij officium viro præstaturam. Sed & aqua & igni mariti vxores accipiebant, vnde Sex. Pompeius: Aqua & igni interdicti solet damnatis, quæ accipiunt nouæ nuptæ: videlicet quia hæc duæ res maximè vitam continent. Et iterum: Aqua aspergebatur noua nupta, siue vt pu- ra, castaq; ad virum veniret, siue vt ignem & aquam cum viro communicaret. Varro libro 4. de Lingua Latina: Igitur causa nascendi duplex, aqua & ignis: Id eod ea in nuptiis in limine adhiben- tur, quod coniungit. Hinc & mas ignis, quod ibi semen, aqua fœmina, quod fœtus ab eius hu- more, & eorum coniunctione sumit Venus. Idem apud Seruium in 4. Æneidos: Aqua & igni ma- riti vxores accipiebant. Vnde & hodie faces prælucent, & aqua petita de puro fonte per puerum felicissimum, vel puellam, quæ interest nuptiis, de qua solebant nubentibus pedes lauare. Huius moris etiam Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 1. meminit, cuiusque quatuor ratio- nes in medium affert, quarum prima & tertia cum Varronis ac Sex. Pompeij sententia conueniunt: altera est, quod hac cerimonia significetur, debere eam, quæ nubit, puritatem, & castimoniam con- seruare. Ignis enim, inquit, lustrat, aqua purgat. Vltima est, quod significet alterum ab altero de- feri non debere, sed eos in societate qualiscunque fortunæ persistere, etiam ita rebus ferentib. vt præter ignem & aquam nihil boni vnà frui detur. Adhibebantur porro his ceremoniis singulis quæ admodum Aurelius Augustinus ex Varrone docet, singuli Dij, vt, cum mas & fœmina coniunge- rentur, Deus Iugatinus: cum nupta domum duceretur, Domiducus: vt in domo esset Domitius, vt cum viro maneret, Manturna: cum postes vngeret, Iuno Vnxiæ. Martianus Capella, etiam Iuno nis Domiducæ, Iterducæ, & Vnxiæ meminit.

Accepta hoc modo sponsa, & comitibus eius cœna dabatur à nouo marito, quæ veteribus scriptoribus cœna nuptialis, à Claudio epulæ geniales appellantur: in quam cœnam aliquanto maiores sumptus quàm in alia conuiuia, facere, legibus Licinia & Iulia permittebatur. Tibiam etiam nuptialibus festiuitatibus interuenisse, non pauci, Plauti, Terentij & aliorum scriptorum loci declarant. Præterea Thalassionem in nuptiis Romani non secus atque Græci Hymenem inclamarunt: quam acclamationem ex eo inoleuisse Liuius lib. 1. auctor est, quod in Sabinarum raptu, virgo vna longè ante alias specie & pulchritudine insignis à globo cuiusdam Thalassij rapta fuerit: multisque scilicet, cuiusmodi eam ferrent deducendam, ne quis violaret, Thalassio eam ferri clamitatum. Quæ de causa vocem hanc nuptialem factam, & ad posteros inde manasse, Plutarchus quoque in Romulo & Quæstionibus Romanis, quæstione 31. censet. Nonnullis tamen ad lanificium vocis huius originem, causamque referendam esse videtur. Quæ in sententia Varronem fuisse, Sextus Pompeius testatur, Thalassionem inquiens, Varro ait, signum esse lanificij. Thalassionem enim vocabant quasillum, qui alio modo appellatur calatus: vas utiq; lanificij aptum. Constat autem lanificij præfatas matronas valde deditas fuisse, præcipuamque his curam & operam impendisse. In frædere etiam inter Romanos & Sabinos percussio, lex hæc, utque conditio dicta est, ut volentes nupta apud viros quibus coniunctæ erant, manerent, omnium operum ac munerum vacationem, præterquam lanificij habituræ, ut est à Plutarcho in Romulo memoria proditum. Noces à nouis maritis iaci, & pueris spargi consueuisse indicant Catullus in carmine de nuptiis Iulæ & Manlij, & Virgilius Eclogæ 11. x. *Sparge marite noces*: cuius moris rationem Varro apud Seruium hanc esse putat, ut Iouis omne matrimonium celebraretur: ut noua nupta matrona esset, sicut Iuno. Nam noces in tutela erant Iouis, vnde & iuglandes vocata, quasi Iouis glandes. Illud vulgare fuisse idem Varro tradit, iccirco sparsas noces, ut à rapientibus pueris fieret strepitus, ne puellæ vox virginitatem deponentis possit audiri. Aliis placuit, ea id gratia factum, ut le puerilibus omnibus ludis renunciare, & iuuenilia cuncta ludicra relinquere maritus, eo indicio testaretur. At Plinius lib. 15. c. ap. 22. duas alias recitat, vel, quod cadendo tripudium sonumve facerent: vel, quia gemino protectæ essent operimento, ut ita significarent fetum multis modis munitum. Nubentibus prætextis depositis, à multitudine puerorum qui ad eam celebritatem frequentes conueniebant, obscena clamabantur, versusque mollicie, ac lasciuia diffluentis, maxima, nec vlli reprehensionem obnoxia licentia occinebantur: quos versus Fescenninos vocabant, siue quod ex vrbe Fescennina allati essent, siue quod fascinum arcere putarentur. Et huius etiam moris apud veteres scriptores testimonia extant. Interea verò lectus nuptialis componebatur. Eum autem proprio nomine Genialem quasi generale appellatum Seruius in 6. Encidos ostendit: Geniales, scribens, eos propriè esse lectos, qui puellis nubentibus sternuntur, dictosque ita à generandis liberis. Toga verò sterni lectos, & maritorum genios aduocari consueuisse, Arnobius lib. 3. Aduersus gentes, mores vetustate obliteratos recensens, testis est. Et hinc fortasse sacrigenium lecti Iuuenalis Satyra 6. dixit. Noua nupta in cubiculum deducta, ut ait Festus, prætextati eius, qui prælux dicebatur, fax, rapi erat solita ab vtrisque amicis, ne aut vxor eam sub lecto viri ea nocte poneret, aut vir in sepulchro comburendum curaret, quo vtroque mors propinqua alterutrius captari putabatur. Aliam causam reddit Seruius, nondum editus, quemadmodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum annotat: Quæ, inquit Seruius, solent præire nubentes puellas, cornæ sanè faces, quæ quasi diuissimè luceant, quas rapiunt tanquam vitæ præsidia. Namque his qui sunt potiti, diutius feruntur vixisse. In cubiculum inferebantur simulachra Deorum, ut ope illorum sine vlla difficultate virginitas auferretur. Hi erant Virginis Dea, ut virgini zona solueretur. Subiugus Deus, ut viro subiiceretur: Dea Prema, ut subacta ne se commoueret, & comprimeretur: & dea Pertunda, quæ concuteret & penetraret. Item Venus, & Priapus. Inbebatur autem noua nupta super ingentem fascinum, id est membrum Priapi sedere: qui erat in loco altiori, quem indicat Lucanus, inquiens: *Tornus stat*, id est, stratum pendulum & erectum, in quod ascendebatur gradibus ebore ornatis. Hoc autem fiebat propterea, ut illorum pudicitiam prior Deus delibasse videretur. Docet ex Varrone Aurelius Augustinus libro sexto, de ciuitate Dei, capite 9. & libro septimo, capite 24. Lactantius libro primo. Post hæc noua nupta lectum viri adibat, in quo eam collocabant pronubæ, quod significat Catullus his versibus.

*Iam cubile adeat viri
Vos mis seribus bona*

*Cognita bene femina
Collocatæ puellam.*

Ad huiusmodi enim officium spectatæ pudicitia mulieres, & quæ vni duntaxat viro nupsissent, adhibebantur, quo matrimonij perpetuitatem, quemadmodum Sex. Pompeius auctor est, auspiciarentur. Inde Cingulum virgineum maritus sponsa soluebat, teste eodem Pompeio. Erat hoc cingulum Herculeo nodo vinctum, quod vir soluebat omnis gratia, ut sic ille felix esset in suscipiendis liberis, ut fuit Hercules, qui septuaginta liberos reliquit. Idem alio loco: Cinxit Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptiis, quo initio coniugij solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta. Vnde Catullus: *Quod zonam soluit diu ligatam* item:

Tibi virgineos zonula soluit sinus. Hoc pacto, quæ sponsa fuerat, fiebat vxor. Postridie nuptiarum apud nouum maritum rursum cœnabatur, & quasi instauraretur, redintegrareturque potatio, cum diem Repotia, Sexto Pompeio teste, appellabant. Nouæ autem nuptæ munera à cognatis

Agnatis & propinquis mittebantur, eique sunt Nuptialia dona apud Iuriconsultos. At apud Ciceronem pro Cluentio, & Apuleium lib. 6. de Afino aureo, Nuptialia dona ea accipienda sunt, quæ ante contractas nuptias mulieri à viro offerebantur. Postridie item nuptiarum, noua nupta libertatem auspiciens vxoriam in domo viri rem diuinam faciebat, ut est à Macrobio lib. 1. Saturnalium cap. 15. proditum. Atque hæc tenentur de nuptiarum ritibus, quorum plerique colligi possunt ex nuptiis Marciz, & Catonis apud Lucanum lib. 2. belli Pharsalici.

Quomodo Connubia dissoluerentur, & de Diuortio ac Repudio

C A P. XXXIIX.

DIXIMVS quomodo connubia contrahi, & qui ritus in nuptiarum celebritate obseruari solerent: requirit præpositæ materiæ ordo, ut etiam, quomodo eadem dissoluerentur explicemus. Quia in re idoneum auctorem sequemur. Iacobum Ruardum, qui in XI. Tabularum commentariis cap. 19. docet, tribus modis connubia dissolui consueuisse, vrsurpatione, diffarreatione, & remancipatione. Quæ enim vsu vxor erat, antequam esset vsu capta, si trinoctium à viro vrsurpandi causa abfuisset, lege XII. Tabularum vrsurpata dicebatur: Vrsurpatio vsu capionis interruptionem significat, non vi quidem, & proprietate verbi, sed per consequentiam. Si enim id quod possideo, necdum tamen vsucepi, ab aliquo solenniter vrsurpetur, siue apprehendatur, si eius rei Dominus est, possessionem meam sua vrsurpatione interrumpit. Quia igitur mulieres, in potestate aut mariti, aut parentum vel tutorum erant perpetua, iccirco vsu vxor nondum vsucapta, ante annum à marito discedens, vrsurpabatur: hoc est à parentibus, aut, si illi non essent, à tutoribus solenni quadâ ratione apprehendebatur, & mariti potestate liberabatur, si ab eo trinoctium abfuisset. Atque ita videtur intelligendum esse, quod ex Mutio de vxore, quæ per trinoctium à viro abfuerat, lege XII. Tabularum vrsurpata, Agellius li. 3. ca. 2. & Macrobius li. 1. ca. 3. tradiderunt.

Confarreatione matrimonium contractum diffarreatione dissolui solitum, Festus obseruauit, qui diffarreationem genus fuisse ait sacrificij, quo inter virum & mulierem fiebat dissolutio: iccirco sic appellatam, quia fiebat farreo libo adhibito. Et ita, quæ farreo libo, hoc est, confarreatione facta erat in manus conuentio, eadem farreo libo, id est, diffarreatione dirimebatur.

Et quia nihil tam naturale est, quàm vnumquodque eo modo dissolui, quo legatum est: idem etiam non vsus vrsurpatione tantum, non confarreatio diffarreatione duntaxat, sed & coemptio dissolui remancipatione solet. Testis est enim idem Festus, remancipatam Gallum Ælium eam definiuisse, quæ mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerat. In coëptione autem quandâ quasi in manus traditionem interuenire solitâ, testatur expressè Symmachus, hunc in modum de Fulvio quodam scribès li. 2. epistolarum: Sororem Pompeiam olim viro maturam, te auspice in manus optat accipere, nec genere minor, & re fortassis vberior. Huc spectat quoque Terentij illud in Andria: *Hanc mihi in manum dat, mors continuo ipsam occupat.*

igitur quæ coemptione in contrahendo matrimonio mulier mariti in manum tradebatur, eadem illa in dissolueno remancipabatur, hoc est, manu ab eo reddebatur, in cuius manum conuenerat. Ceterum illa coniugum separatio vel matrimonij dissolutio Diuortium dicebatur, de quo Romulus legem tulerat. Sic enim scribit Plutarchus: Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemens est illa, qua mulieri maritum relinquendi potestas adimitur: viro autem eiicere vxorem conceditur, si veneficio circa prolem vltima fuisset, aut alicnam pro sua subdidisset, aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiallet coniugem, eius mariti bona partim vxori cederent, partim Cereri sacra forent: & qui vxorem dimisisset, is Diis manibus rem sacram faceret. Hæc tenentur Plutarchus. Itaque postea quoque in XII. Tabulis diuortium esse permissum, ex eo licet suspicari, quod inquit Cicero in Philippicis de Antonio: Frugi factus est mimam illam suam suas sibi res habere dixit ex XII. Tabulis, clauas ademit, exegit. Et Caius ad legem Iuliam de adulteriis: si ex lege repudium missum non sit, & iccirco mulier adhuc nupta videatur, tamen si quis eum vxorem duxerit, aduleum non erit. Quod autem inquit de repudio ex lege missum, significat cum alia multa, tum maximè diuersas repudij ac diuortij formulas, atque solennem ipsam matrimonij renunciationem. Inter repudium autem, & diuortium illud interfuisse Paulo & Modestino placuit, quod repudium sponsa remitteretur, diuortium cum vxore fieret. Itaque repudij formula fuit: **CONDITIONE TVA NON VTOR: Diuortij: RES TVAS TIBI HABETO. Vel: RES TVAS TIBI AGITO:** quod & Cicero loco citato significauit, & Caius cap. 2. de diuortijs tradidit. Renunciatio autem matrimonij eiusmodi fuit, ut vir vxori, aut vxor marito, vel præfenti, vel absenti nuncium remitteret. Quamquam autem diuortium lege concessum erat, nemo tamen ante annum lxx. diuortium cum vxore fecisse perhibetur. Qui autem primus fecit, is Sp. Carullius Rugga fuit, qui M. Pomponio, C. Papirio, vel ut aliis placet, M. Atillio, P. Valerio Cofs. vxori nuncium noua de causa remisit, nempe quod eam sterilem esse diceret, seque quærendorum liberorum causa vxorem habere iurasset, ut in Dionysij, Agellij, Valerij Maximi Commentariis præscriptum videmus. A quo tempore, ut inquit Agellius, rei vxoriae cautiones Romæ necessariae sunt visæ, cum antè nullæ fuissent. Inde autem illa certè fluxerunt, quod soluto hoc modo matrimonio dotem reddi voluerunt, nisi quid causæ incidere, cur retinenda esset. Siquidem scriptum est apud Paulum de dotibus: Si diuortium sine culpa mulieris fiat, dotem integram repeti: si contra, in singulos liberos sextam partem dotis à marito vsque ad mediam eius partem duntaxat retineri.

Quod vetus institutum fuisse apparet ex verbis Ciceronis, quæ sunt in Topicis: Si viri culpa factum est diuortium, pro liberis manere nihil oportet. Post Caruillianum autem diuortium vulgo ita dimitti vxores ceperunt, vt etiam sine magna admodum causa ab iis discesserint. Paulus quidem Æmilius cum Papiriam dimitteret, mirantibus amicis, & causam querentibus (erat enim non tam pulchra, quam fecunda) nullam certam attulit: sed se tamen ab ea lœsum significauit. Pudicitia verò vitium magnam repudianda vxori attulisse causam, C. Cæsaris, qui postea Dictator fuit, exemplo confirmari potest, qui Pompeiæ nuntium remisit, quam Clodius adamabat, cū diceret, Cæsaris vxorem non modò peccato, sed peccati etiam suspitione vacare oportere. Erat autem suspicio, ne ei P. Clodius stuprum intulisset, qui muliebri veste, domi Cæsaris, tum Pontificis Maximi, cum sacra Bonæ Deæ pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu eductus, &c. Hæc ferè collegit Carolus Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum cap. 9. Quædam etiam eadem de re notabimus in x. i. Tabulis. Et inter alia legis Iulix de adulteriis capta, hoc quoque fuit: Diuortia septem ciuibus Romanis puberibus testibus adhibitis præter libertum eius, qui diuortium faciet, posthac faciunt. Aliter facta pro infectis habentor: de quo Barnabas Brissonius lib. singulari ad legem Iuliam de adulteriis. De duobus vxorum delictis li. 7. ca. 5. vbi leges Regiæ recensenda erunt, quædam afferemus. Vnum adhuc hoc loco monebo, atque ita hunc de nuptiis, & matrimoniis tractatum concludam. Agellius lib. 18. cap. 6. duo fuisse vxorum genera tradit: matronam, & matrem familiam. Matronam dictam scribit propriè, quæ in matrimonio cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret: etiam si sibi liberi nondum nati forent: dictamque esse ita à matris nomine, non adeptò, sed cum spe, & omine mox adipiscendi. vnde ipsum quoque matrimonium dicitur. Matrem autem familiam appellatam esse eam solam quæ in mariti manu, mancipioque, aut eius, in cuius maritus manu, mancipioque esset, quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, & in sui hæredis locum venisset. Festus autem, matrem familiam, inquit, non ante dictam, quam vir eius paterfamiliam dictus esset, nec post hoc nomine plures in vna familia, præter vnam appellari: sed nec viduam hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Cum autem vxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, vt sine eo auctore nec testari, nec contrahere possit. Iacobus Reuardus lib. 4. Variorum capite 12. triplicem vsus vocis Materfamiliam, diuersis tamen temporibus, fuisse docet, primum Matrem familiam appellatam dicit, quæ sapius perperisset, id ex Nonio & Festo probat. Deinde Ciceronis tempore, omnes feminas, quæ in manum conuenissent, matresfamiliam appellatas ait, etiam antequam peperissent, etiam si in parentum essent potestate. Vnde illa coemptionis antiqua formula: VIS MIHI ESSE MATERFAMILIAS. Denique Iurisconsultos scribit non speciei amplius, sed generis loco, matrisfamiliam vocabulo vsos esse. Illos enim genere quodam non in manus solum conuentiones, aut natales, sed honestatem etiam facere definiuisse: ad eò quidem, vt viduas, libertasque patronorum concubinas, puellas quæ sui iuris essent, & omnes notæ auctoritatis feminas etiam matresfamiliam appellarent. Idem libro eodem cap. 17. docet, & aliquot veterum scriptorum testimoniis confirmat, moris apud antiquos fuisse, vt sine comite materfamiliam, aut matrona non prodiret in publicum, & iccirco non leuem iniuriam eisdem fieri ab iis, qui comites earum abducerent. Sed de matrimoniis, & reliquis eò pertinentibus hæc hæc tenentur.

De Funeribus & Sepulchris C A P. XXXIX.

QUOD Vm propositum mihi sit in his libris plerosque veterum Romanorum ritus & mores, quorum cognitio ad faciliorem antiquorum monumentorum intellectum facere, aliquid videatur, explicare, non possum sine reprehensione funebres ceremonias prætermittere: quia in iis non minus, quam in cæteris, de quibus & hæc tenentur diximus, & in sequentibus libris dicturi sumus, multa sunt, quæ plurimis veterum scriptorum locis magnam lucem afferunt. Quare hæc, quæcunque ad funera spectant congeram. Idem libro eodem cap. 17. docet, & aliquot veterum scriptorum testimoniis confirmat, moris apud antiquos fuisse, vt sine comite materfamiliam, aut matrona non prodiret in publicum, & iccirco non leuem iniuriam eisdem fieri ab iis, qui comites earum abducerent. Sed de matrimoniis, & reliquis eò pertinentibus hæc hæc tenentur.

Romani igitur (hinc enim placet incipere) vbi animam ægrotus exhalare cœpisset, qui proximiores erant, in domi moriebatur, spiritum eius ore excipiebant, morientisque oculos clauderent, rursusque in rogo patefaciebant, quod Quiritium magno ritu sacrum fuisse, Plinius lib. 11. cap. 37. scribit, ita more condito, vt neque ab homine supremum eos spectari fas sit, & cælo non ostendi nefas. Lege tamen Mænia cautum fuit, vt auctor est Varrò apud Nonium Marcellum, ne filij parentibus luci claro oculos fugillarent: minus enim licebat, vt filij parentum oculos in obitu fugillarent: quo loco Nonius fugillare pro occludere exponit. Scribit Plutarchus, eos vulgò infelices vocari, quorum oculos propter absentiam non potuerint obtegere. Prius illud ex Virgilio manifestum est, apud quem lib. 4. Æneidos, Anna Diodonis foror ita loquitur:

— extremus si quis super habuissit erat. Ore legam, &c. —

quæ verba Tiberius Donatus sic explicat: Obseruare volo exeuntem spiritum, & addit: Ideò hoc dixit Virgilius, quia hunc charissimi colligere se posse arbitrabantur, licet teneri non possit

A possit. Cicero Verrina 7. Vt extremum filiorum spiritum excipere liceret, &c. Post hæc defuncti corpus per intervalla cõclamabatur, atque à propinquis & affinis calida aqua abluebatur & vnguentis vngebatur. Virgilius lib. eod.

— date vulnera lymphis, Abluam, — &c. ad quem locum Seruius: Lauare, inquit, cadauera proximis concedebatur. Idem Virgilius lib. 6. Æneid.

Per calidos latices, & abena vndantia flammis,
Expediunt, corpusque lacant frigentis & vngunt, &c. Ennius:
Tarquini corpus bona femina lauam & vngu.

Seruius ex Plinio hanc causam affert, quòd mortui & calida aqua abluantur, & per intervalla conclamantur, quia soleat plerunque vitalis spiritus exclusus putari, & homines fallere: refert etiam, quendam suppositum pura adhibitis ignibus erectum esse, nec potuisse liberari: vnde, inquit, & seruabantur cadauera septem diebus, & calida abluebantur aqua, & post vltimam conclamationem comburebantur. vnde traxit Terentius: *Desine, iam conclamatum est.* Hæc Seruius. Qui autem cadauera vngerent, Pollinctores dicebantur. Nonius Marcellus: Pollinctores sunt, qui mortuos curant: Ablutum vntumque corpus candida vel alba induebant veste, vt Iuuenalis Satyra 3. Apuleius lib. 1. Floridorum, & Plutarchus Quæstionibus Romanis, quæstione 26. docent, apud quem candidam vel albam vestem togam intelligi Iustus Lipsius monet. Nam, inquit, cadauera in honestissima veste offerri mos erat: quæ in vulgo ciuium, & in tacito funere toga vulgata fuit: in magistratibus toga prætexta, in Senatoribus purpurea tota. Polybius libro 6. Liuius lib. 34. Purpura viri vntur: Prætextati in magistratibus, & Sacerdotibus, nec id vt viuam solum habeamus insignem, sed etiam, vt cum eo crememur mortui, &c. Inde in vestibulo ædium collocabatur ad ianuam ipsam. Id proprio verbo dicebatur Collocatio Glosæ Priscæ: Collocatio, *quædã vntur.* Suetonius in Augusto, ca. 100. Corpus Decurionis municipiorum, & Coloniarum à Nola bouillas vsque deportarunt, noctibus, propter anni tempus: cum interdiu in basilica ciuiumque oppidi vel in ædium sacrarum maxima reponeretur. A Bouillis equestris ordo susceperit, vrbique intulit, atque in vestibulo domus collocavit, &c. Illustris locus, & clarum vestigium huius moris. Corpus enim ablutum, vntum, coronatum ad ianuam deponerent: donec post legitimos dies efferatur ad bustum. Meminit huius moris Lucianus *hier. i. i. v. s.*, & Dio. de Liuiæ excessu, ex quo etiam Iosephus Scaliger colligit, eam collocationem à filiis, aut certe hæredibus solitam fieri. In hoc ritu collocandi, ceremonia quædam adiuncta fuit, & cautio. Seruabant enim, vt corpus mortui foras spectaret, & facie, pedibusque esset in publicum versis: fortasse, eo situ abiectionem illam postremam significantes. Hinc Perlius:

— tandemque beatulus alio
Compositus lecto, crassisque lutatus amomis,
In portam rigidos calces extendit, &c.

Interim Cupressi, vt ait Sex. Pompeius mortuorum domibus apponebantur ideo, quia huius generis arbor excisa non renascitur: sicut ex mortuo nihil iam est sperandum. quam ob causam in tutela ditis patris esse putabatur. Seruius Petri Daniellus, quemadmodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Sex. Pompeium citat: Romani moris fuit propter ceremonias sacrarum, quibus populus Romanus obstrictus erat, vt postillumum Cupressus, quæ excisa renasci non solet, in vestibulo mortui poneretur, nequis imprudens funestam domum, rem diuinam facturum, introeat, & quasi attaminatus suscepta peragere nõ possit. Pl. li. 16. ca. 33. Cupressus? Diti sacra idem & funebri signo ad domos posita. Addit autem Iosephus Scaliger, nouum hunc morem fuisse, neque tam vetustum, quàm putet Seruius, idque vel ex eo apparere, quòd peregrina fuerit arbor, seròque Romam aduecta, non multum ante Catonis ætatem. Diuitum etiam tantum, non omnium ædibus preponi solitam testimonio Lucani confirmat, apud quem est:

Et non plebeios luctus testata cupressus.

Cuius rei causam nullam aliam putat, quam raritatem arboris, quòd initio pauci in agris, aut intra vrbanas villas eam arborem instituerent.

Apparabantur tum ea, quæ ad funera requirebantur. Docet autem Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 23. ea, quæ ad funera pertinerent, in templo Libitinæ, quæ eadem cum Venere sit, vendi fuisse solita: cuiusque moris duas rationes affert, quarum prima est, quòd putat institutum hoc sic esse à Numa Pompilio Rege, vt disceret Romani ab his rebus non abhorretere, neque eas pro piaculis ducere: altera, vt monebantur hoc ritum, caducum esse, quòd esset natum cum vna, eademque Dea & ortui & interitui prædideret. Hæc Plutarchus. Vnde Libitinarij dicti, qui funera curabant, & pyram, si cremandus defunctus foret, lignis aliisque rebus pro hominis conditione struebant.

Vbi ita septem dies in ædibus cadauer seruatum fuisset, die octauo, ne fraudarentur solenni honore supremi dies, & vt homines ad honestandas exequias conuenirent, euocabatur populus ad funus per præconem his verbis: EX EQVIAS L. TITIO, L. FILIO, QVIBVS EST COMMODYMIRE. IAM TÈMVS EST, OLLVS EX AEDIBVS ECFERT VR. Hinc etiam Indictum funus, auctore Festo, appellatur, ad quod per præconem euocabantur. Postquam populus conuenisset, lecto constrato purpura, aut linteis splendidibus, & in eo defuncti corpore collocato, post vltimam conclamationem, tubicine præcedente, qui nãmiam funebrem, quæ laudes defuncti, & facta recenserebat, tum pudorem, integritatem, & fidem, non saltabundus, sed stans Phrygio modulo caneret, funus, (sive funeris pompam) præcedebat. Non autem omnes eodem modo efferabantur. Qui enim

ditiores erant, ij lectis efferebantur, vnde de L. Cornelio proditum est, q̄ sex millia lectorum in funere habuerit. At tenuis fortunæ homines capulis siue pheretris, vt Seruius notat. Idem etiam in 5. Æneid. scribit, moris fuisse, vt maioris ætatis funera ad turbam proferrentur: minoris verò ad tibias. vnde Staius de Archemoro:

Tibia enim teneros solitum deducere manes.

Agellius lib. 20. cap. 2. hos tibicines proprio nomine siticines dictos esse docet, & adducit testimonium Capitouis Atcij, in cuius coniectaneis scriptum sit, Siticines appellatos, quod apud sitos canere soliti essent: hoc est, vita functos, & sepultos: eosq; habuisse proprium genus tubæ, qua canerent à cætorum tubicinum proprietate differens, quos Sicinnitas vulgus dicat. Idem etiam eodem loco auctor est Siticines, siue Sicinnitas illos olim ludibundos, siue saltabundos: suo vero tempore stantes æniam canere solitos. Fuit etiam lege XII. Tabularum cautum, ne plures quàm decem tibicines funeribus adhiberentur: neque plures lecti inferrentur, de quibus infra lib. 8. dicemus. Deferendi verò feretrum propinquiioribus virilis sexus dabatur munus, Seruius: Itaq; filij, interdum parentes & fratres sorores elatas funere deferebant: nonnunquam serui libertate donati plerunq; Senatorij, Prætorij & Consulares, quique amplissimis honoribus functi erant, Imperatorum & Consularium virorum feretrum detulere. Quaræ Pauli Æmilij qui de Macedonia triumphauit, legati Macedonum, & Sullæ Dictatoris feretrum Senatores, & sacre virginis extulerunt. & Metello filij tres Consulares, duo triumphales, vnus Censorius & alter Prætor lectum subire.

Si verò defunctus tenuioris fortunæ fuisset, à Vespis, siue Vespillonibus portabatur, qui Sext. Pompeio auctore sic dicebatur, q̄ vespertino tempore eos efferent, qui funebri pompa duci propter inopiam nequibant. Dum efferebatur, insignia honorum, quos gessisset, vt falces, securis, lectores, armæq; & dona militaria, coronasq; omnis generis, quas in vita meruisset, vexilla atq; vrbium dona, & legionũ, spoliãq; hostium, ac munera, quæ quis daturus erat, expressosque cera vultus & decora maiorum, totiusq; familie lógo ordine simulachra, in oblongis pericis, siue hattis præferēbant ab vltima origine, quanto cum poterat apparatu. Polybius singula illa simulachra, singulis curribus vecta fuisse lib. 6. affirmare videtur, cuius integrum locum paulò inferius adscribemus. Præter ea etiam si ab serui manumissis, & libertate donati fuerant, illi præcipue, qui fide insignes à Domino cogniti forent, herilem interitum miserantes, pleni lachrymarum elatum corpus præcedebant pileatis, aut alba lana capitibus velatis: quis quanto plures erant, tanto plus nominis, laudisq; dedere, quod familiam totam decedens Dominus tantismuneribus cumulasset, ac libertatis pretio accessisset. Nonnunquam illos qui raris capitibus triumphatis currum fuerat profecuti, cuiusdē defuncti corpus pileatos in pompa funeris præcessisse, inuenimus, vt Q. Terentium Culleonem & alios. Atque hi feretrum, siue lectum, quo defuncti cadaver portabatur, præcedebant. Sequēbantur liberi, propinqui, affines atque alij amici lugentium habitu, capillo demisso, in veste pulla. Ac filij quidem velatis, filia nudis capitibus, pallsisque crinibus incedebant. cuius moris causas Plutarchus in Quæstionib. Romanis, q. 14. has affert: An inquit, quia filii venerandi sunt partēs tanquàm Dii, filiabus autem lugendi vt mortui, lex vtrique parti suum decoro cōueniens assignauit officium? An, quia luctui maximè congruit, quod est alienū à cōsuetudine? solēt autem ferē mulieres tectis, mares nudis capitibus in publicū progredi, &c. Idem quæst. 26. mulieres in luctu albas gessisse vestes, albãq; vitas prodidit: idque eas facere scribit, aut exemplo magorum, qui aduersus Plutonem, & tenebras lucido & illustri amictu se muniāt: an q̄ sic amictos esse velint necessarios, quemadmodum defuncti sint, quorum cadauera albis inuoluebant tegminibus: id est, togis puris, quod Iusto Lipsio placet: Aut q̄ existiment luctum maximè decere vilia & simplicia: quæ autem colore infecta sunt, ea partim luxum, partim superuacaneorum rerum studium arguere: solum album sincerū esse, mixturæque expers, purum & tinctura non imitabile, ac proinde optimè cōuenire iis qui sepeliuntur. Hæc Plutarch. Adhibebatur etiã præfice, quas Sext. Pompeius ait, mulieres fuisse, ad lamentandum mortuum conductæ, quæque darent ceteris modum plangendi: vne etiam nomen habeant, quasi quæ huic rei sint præfectæ. Propinquos atque affines, alij, qui funeris deducendi causa confluerant, sequebantur. Ferebatur autem defunctus, si illustris ac splendidi generis, meritisque in Rempubl. insignis fuisset, primū in forū, ibique oratio funebri recitabatur: de quo more insignis extat apud Polyb. lib. 6. locus, quem hic integrum adscribam. Si quando, inquit, apud Romanos quispiam ex illustrib. viris ex hac vita discesserit, elato funere portatur cum reliqua pompa ad rostra sic dicta, in forum: & nunc stans cōspiciuus, nūc obuolutus, idque rarò, vniuersa plebe circumstante rostra ascendit, si quidem filius adultus superfit. ac præsens existat: sin verò, alius quisquam ex ipsius genere, ac demortui virtutes, & quæ in vita præclare gessit, deprecatur. Et hinc accedit, vt multi admoueantur, & quæ gesta sunt, inspiciant: si autem non illi modò, qui operum illius fuere confortes, sed & exteri vsque adeò compatiētes, vt casus eiusmodi non solum illis, qui periclitantur, propriis, sed & populo videatur esse communis. Et paulò post, cum de imaginibus dixisset, quas in vestibulo ædium ponere & colere cōsueuissent Romani, hæc subiungit: Vbi autem præclarus aliquis ex domesticis vltimum diem obiuit, institutum funeris elationem & circumfusi, qui si similem magnitudine, ac reliqua statura videtur, vestitum vsurpant: si vel Consul, vel Imperator fuerit, purpura circumdati: si Censor, purpureū, si triūphū egit, vel tale quid præficit, auro cōtextū, Igitur isti curru incedūt. Falces verò, & securis, ac reliqua Præcipatibus cōsueua, sequendū dignitatē cuiusque

A cuiusque præcedunt, qua dum in viuus esset, in Repub. eminuit. Vbi ad rostra veniunt, cuncti ex ordine sellis elephantinis sedēt, quo spectaculo haud facilè poterit quicquam spectari pulchrius iuueni, gloria & honestatis cupido. Etenim eorum virorum, qui virtutis gratia glorificantur, videre imagines, easque omnes veluti viuas, quem non excitaret? quod nam aliud pluchrius spectaculum? Præterea qui de iam sepeliendo mortuo concionatur, etiam de aliis disferere incipit, idq; primū de maiore natu ex his, qui præsentis sunt, recensens, quid quisq; illorum cōsecutus sit ac gesserit vnde fit, vt frequenter bonorū virorum præconia virtute acquisita, renouentur, ac celebritas eorum, qui honesti aliquid gesserunt, immortalis, & gloria illorum, qui patriæ benefecerunt, multis innotescat, & ad posteros propagetur. Et quod maximum est, iuuentus ad hoc prouocatur, vt nihil non pro Reipub. commoditate ferendum subeat, quo celebritatem, quæ bonos viros comitatur, consequatur. Hactenus Polybius, ex Vuolfgangi Musculi versione. Primus apud Romanos funebri oratione collegam suum Iunium Brutum laudauit P. Valerius Poplicola Consul anno primo post Reges exactos, quam orationem tam acceptam, tamque caram populo fuisse Plutarchus scribit, vt inde tractum sit, vt omnes honi ac magni viri, cum fato concessissent, ab optimis laudarentur. Qui honor posterioribus temporibus etiam illustri. iuuenibus, & claris mulieribus, quemadmodum cum ex aliis, tum ex Plutarcho, Suetonio, & Dionæ manifestum est, fuit cōcessus. His sic peractis, funus procedebat, donec ad locum veniretur, vbi mortuus vel sepeliendus, vel cremandus erat. Cæterum memoriæ prodidit Seruius in 5. libro Æneidos, apud maiores moris fuisse, vt qui mortuus esset domum suam referretur, & in illa sepeliretur. Vnde est apud Virgilium: *Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulchro.*

Postea vero lege XII. Tabularum cautum, ne hominem mortuum, in vrbe sepelirent, neue vrent. Quam legem ex plicabimus suo loco. Verū tamen etiam post latas XII. tabulas fuerūt quidam in ipsa vrbe sepulti: quos legibus solutos, virtutis causa id consecutos fuisse, Cicero existimat, vt Valerio Poplicolæ, & P. Posthumio Tuberto contigit, de quibus Cicero libro 2. de Legibus. quoq; Fabricius iuxta Veliam in foro sepulchrum habuit, de quo Plutarchus. C. Poplicius sub Capitolio, de quo eodē loco lapis Tiburtinus. Claudia familia sub eodem Capitolio, de qua Suetonius. Seruius Sulpitius in campo Ecquilino, de quo in Philippicis Cicero. Quin etiam Imperatores & virgines Vestales, quia legibus non tenebantur, in vrbe sepulchra habebant. Reliqui autem priuati in agris suis condebantur: aut in viis extra portas tumulos habebant. Locum autem sepulchro designabant, vel Augures, vel Pontifices. Qui vero cremandus erat, (hoc enim cuique liberum erat) postquam ad pyram delatus fuisset, digitus ei incidebatur, ad quem seruatum iusta fierent, reliquo corpore combusto: quod factum teste Festo, membrum abscondi mortuo dicebatur. quanquam ne id semper liceret, XII. Tabularum legibus cautum fuerit: in quibus sic scriptum erat: Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus facias: ex tra quam, si militiæ, aut peregrinæ mortuus sit, &c. Tum cadaver curatum ad pyram efferebatur. Pyram autem in modum aræ lignis construere solebant, eique intexebant laticem, piceam taxum, & alias arbores: circa eam constituebant cupressos, quod Seruius ex Varrone factum fuisse dicit, propter grauem vstrinæ odorem, ne eo offenderetur populi circumstantis corona: quæ tamdiu stabat respondens flētibus præfices, id est, planctuum principii: quamdiu consumpto cadauere, & collectis cineribus, dicebat nouissimum verbum, ILIC ET, quod ire licet significat. Moris autem erat, vt pyram siue rogam (quem ne ascia polirent XII. Tabulæ vetabant) & cadaver, liquoribus quibusdam preciosis perfunderent, & aurum multaq; alia preciosa, vestes, arma, atque alia, quæ defuncto in vita cara fuerant, iniicerent, quod, ne fieret amplius, XII. Tabulæ sanxerunt, in quibus sic fuisse scriptum proditur: Vti ne sumptuosi rēpersio fieret: neue murrata potio mortuo inderetur. Item, ne plures tribus riciniis, cum mortuo vrentur, aut conderentur. Item: Ne aurum adderetur: Aut quod auro dentes vincti essent, im cum illo sepelire, & vrere se fraude esset.

Posteaquam cadauer rogo impositum erat, is, qui defuncto necessitudine maiore iunctus erat, auersus, rogo ardentem faciem inferebat. Scribit Seruius moris etiam fuisse, vt ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captiuorum vel gladiatorum, easq; inferias fuisse appellatas, alio loco dicit his verbis: Inferiæ sunt sacra mortuorum, quæ inferis soluuntur. Sanè mos erat in sepulchris virorum fortium captiuos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui à bustis Bustiarij dicti sunt. Sin captiuorum, aut gladiatorum copia non esset, laniantes genas suam effundebant cruorem, vt rogis illa imago restitueretur, vel quemadmodum Varro loquitur, vt sanguine ostenso inferis satisfieret: quod tamen etiam lege XII. Tabularum fuit interdictum, quæ talis erat: Mulieres genas ne radunto, neue lectum funeris ergo habent: de qua lege, sicut & de reliquis, quarum paulò antè mentionem fecimus, plura dicemus lib. 8. Mox vbi vltulatum cadauer erat, rogos bustum dicebatur, cineresq; & ossa cado, siue vrna, colligebantur, amicis & cognatis, & aliis circumstantibus qui à sacerdote ter aqua pura aspergebantur, & ita expiabantur, siue lustrabantur. His perfectis, Præfice nouissimum verbum illud alta voce pronuntiabat, ILIC ET, quod est ire licet. Quo dicto, qui comitati funus erant domum abitur, extremum vale alta voce pronuntiabant, hoc modo. Vale, Vale, Vale, nos te ordine, quo natura permiserit, sequemur. Varro Logistorico scribit, Ideò mortuis Salue & Vale dici: nō quod valere aut salui esse possint, sed quod ab his recedamus, eos nunquam visuri. Tum cineres & ossa sepulchro inferebantur, ante quod ara constituta erat, quam acerram Festus appellatam scribit,

in qua odores incendebant. Hos ritus ferè omnes eleganter executus est Virgilius lib. 6. de Funeribus Miseni scribens his versibus:

*Nec minus interea Misenum in litore Teucris
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis & robore scelo,
Ingentem struxere pyram: cui frontibus atris
Intexunt latera, & feræ ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latice & abena undantia flammis
Expediunt, corpusque lauam frigentis, & vngunt.
Fit geminus: tum membra toro desleta reponunt,
Purpureæque super vestes velamina nota,
Coniungunt, pars ingenti subiere phetiro
Triste ministerium, & subiectam more parentum*

*Auersi tenere facem, congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso cratereis oliuo.
Postquam collapsi cineres, & flamma quiescit:
Reliquias vino, & bibulam lauere fauillam:
Ossaque lecta cado iexit Chorineus abeno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore leui, & ramo felicis oliuae:
Lustrauitque viros, dixitque nouissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulchrum
Imponit, suæque arma viro, remiisque, sub æmque
Monte sub æreio: qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per secula nomen.*

De vrnis, loculis & sepulchrorum ornamentis multa diligenter collegit Georgius Fabricius Chæmnicensis in sua Roma, cap. 21. quæ hæc non pigebit repetere. De loculis siue vrnis ita scribit: Faciendorum loculorum, & vrnarum condendarum, non admodum diuersa fuit ratio, cum in vrbe, tum in reliqua Italia, atque etiam in Græcia. Marlianus scribit, antra concamerata fossionibus esse aperta, in campo Esquilino quædam vnus testitudinis, quædam duplicis concamerationis, ita vt ex superiore in inferiorem descenderetur. Pavimenta interdum tessellata, interdum verniculata: in parietibus circumcirca loculos extitisse, singulos cum binis vrnis. Alia quoque fuisse antra plurium parietum, modico intervallo distantium, in quibus totidem vrnas fuisse contiguas, & exiguo spatio rursus alias, hisque alias impositas: has pauperum, alias diuitem fuisse opinatur. Nos in agro viæ Appiæ in profundum sub terram fornacem descendimus, plenum loculorum inter se dispositorum: ex ruina autem parietum verè cognosci ordo loculorum non potuit. Inter Puteolos & Atellam, ad vtraque viæ silicibus strata latera, plurima sepulchrorum lustrauimus monumenta: quorum ædificia partim quadrata sunt, partim rotunda. Inter cætera pulcherrimum est, quod arcum cellæ nominant. Parietes eius terragoni, cum laqueari vermiculato: in cuius medio Centauri imago, puerum vehentis. Loculi vltra sexaginta, medij amplij, fortasse patronorum: laterales contracti, libertorum, libertarumque. In loculis vrnæ singulae pluræque dispositæ fuerunt, clausæ exterius tabellis marmoreis, in quibus nomina depositorum, de more fuerunt adscripta. Testatur Ciriacus Anconitanus (cuius scriptas quasdam chartas euoluimus) se Patris in Achaia ad ædem S. Andree antrum subterraneum, ex integro solidoque lapide vidisse, miro artificio fabricatum, in quod per gradus sedecim descensus fuerit, quodque sub vna testitudine ad tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim, in quibus singulis binæ aut ternæ funerales fuerint locatæ, ex quibus testimoniis non multo diuersam Græcorum & Romanorum, vt diximus, vrnas coniungendi rationem fuisse est perspicuum. De sepulchrotum autem ornamentis hæc affert: In sepulchris, quæ hinc inde per vrbes in multis locis occurrunt, varia rerum simulachra sunt exculpta. Ludorum curulium quale est ante S. S. Cosimam & Damianam, in foro Romano: & in S. Ioanne Laterano, in quo etiam nocetes obiciuntur bestis, vt in alio quodam ante S. Mariam in via lata. Equestrium certaminum, vt in S. Maria in ara cæli, montis Capitolini. Pugnarum, vt in S. Gregorio, montis Cælij, Venationum, vt in S. Laurentio in Lucina, campi Martij. Triumphorum, vt ante S. Laurentium in Panisperna montis Viminalis: & Triumphum Veneris in S. Ioanne Laterano. Sacrificiorum, vt in S. Maria de Strada, inter Octauij porticum & Capitolium: & in S. Laurentio extra Esquilinam. Deorum ludentium: vt Apollinis canentis, & Narcissi iaculantis discum, in domo Augustini Maphæi: Satyrorum puellæ dormienti insultantium, in horto S. Marci: Amorum equitantium, in domo Columnensium. Deorum marinorum in piscium caudas desinentium, & vehentium in eis Nymphas: tribus in locis: in S. Ioanne Paulo in Cælio, in hortis S. Sabinæ montis Auentini: ante S. Thomam in regione Harenulæ. Plutonis Proserpinam rapientis, in S. Siluestro, prope arcum Domitiani: & ante S. Mariam Cosmedim, prope Velabrum. Ventorum quatuor simulachra in Sepulchro domus Cæsiæ: laborum Herculis, in domo Sabellorum, supra Marcelli theatrum. Seruilium suppliciorum, in quibus alij pede vtroque suspenduntur, aliis cultro secatur collum, aliis brachium saxo impostum alio saxo frangitur, in S. Maria in ara cæli, & ante ædem S. Stephani de Cacabo, in regione Pineæ. In quibusdam sepulchris exculpta sunt ædificia, partim ianuis apertis, quibus dicunt animæ æternitatem significari: cuiusmodi est in Palatio Capitolino Triuuirum, partim clausis, qua interitus eius vnâ cum corpore notatur: tale in domo cuiusdam regionis Transiberinæ cernitur è regione pontis Fabricij. Hæc è multis retulisse satis sit, quæ non ita accipi volo, quasi vnus tantum rei effigies expressa sit: sed alia multa quæ oratione depingi in hac breuitate nequeunt, spectaculi gratia sunt addita: quod vt intelligatur, duobus exemplis declarabo. In sepulchro Sacrificantium in S. Maria de Strada, Mulier in bigis, quæ à rhinocerotibus trahuntur, vehitur: ipsi animalibus duo iuuenes insident, & animalia à Faunis naso ducuntur. Præcedit Thufeus fidicen, & viri nudi ac mulierculæ, donec ad aram perueniatur, cui fidicen canens astat, & inter cætera ludicra Faunus cornibus cum hirco concurrat. Item in altero apud S. Siluestrum: Pluto quadrigis vectus, rapram Proser-

A Proserpinam amplexu tenet, exanimi similem: supra quam volitat alatus Cupido, currum præcedit Mercurius alato pileo & caduceo. In altera parte Ceres bigis inuehitur, trahis à serpentibus, pinea tæda, quam sinistra gestat inuestigans amissam filiam. Inter hæc, ab vtraque parte comites Proserpinæ flores collectos gestant, veste vltra pubem sublata. A lateribus Hercules est, leonis exuvio indutus, dextra tenens clauam: sinistra anum quandam inuadens, cui verbera minatur. Hæc ænus Fabricius.

B Peractis ad sepulchrum iustis, conuiuia domi apparabantur, ad quæ amici atque cognati conuocabantur. Senibus enim cæna funebri exhiberi solebat, quod Silicernium dicebatur, de quo in XI. Tabularum explicatione dicemus. Sed & populo interdum epulâ à defuncti heredibus dabatur, aut cruda caro distribuebatur, quod Visceratio dicebatur. Denicales inde feriæ celebrabantur, cum hominis mortui causa familia purgabatur. Erant etiam Exuerra, purgatio quædam domus, ex qua mortuus ad sepulturam ferebatur, quæ fiebat per euerriatorem, certo genere scoparum adhibito, ab extra verrendo dicta: Sextus Pompeius Festus, vbi & hæc habet: Euerriatorem vocatum, quem accepta iure hereditate, iusta facere defuncto oportuerit: quæ si nõ fecisset, aut quid in ea re turbasset, suo capite luerit. Edebantur etiam nonnunquam in honorem defunctorum ludi, quos funebres appellabant, de quibus iam antè diximus. Inde discrimen illud funerum ortum, vt alia dicerentur Indictiua, alia Simpludearia. Indictiua erant quibus adhibebantur non ludi modo, sed etiam defultores, quæque erant amplissima: Simpludearia autem, quibus adhibebantur duntaxat ludi, corbitoresque. Quidam ea dixerunt esse, quibus neutrum genus intercesset ludorum, Sex. Pomponius Festus. Isæphus Scaliger ad eum locum annotat: Simpludearia dicta, quali simpliludaria, quia simpli ludij adhiberentur: hoc est saltatores, vel cernuatores, siue corutores, quos Festus corbitores appellat. Indictiuis autem ludios, & defultores, ac etiam ludorum quædam genera adhibita fuisse. Vide eundem Scaligerum lib. I. Aufonianarum lectionum cap. 28. Cæterum cum nonnulli essent, qui suorum vel propinquorum, vel amicorum munus desiderium ferre possent, tertium, septimum, nonum, & quidam vicimum, trigessimum, & quadragessimum, non sine quadam numerorum religione, dies defunctorum manibus, & memoriæ statuebant: vnde parentationes, feralia, nouendialia, decennialia, vicennialia, tricennialia, &c. originem traxerunt, quæ omnia tum lacte, & vino, tum ferris & floribus, tum aliis rebus ab antiquis celebrabantur. Quanquam decennialium, vicennialium, &c. etiam alius vsus fuerit, de quibus paulò antè diximus.

C Vnum adhuc superest, vt quam diu apud veteres lugeri mortui solerent, explicemus. Constat autem ex veterum monumentis, tum ex Pluracho, & Ouidio in Falis, menses decem (tot enim Romuli annus habebat) viros ab vxoribus viduis lugeri consueuisse: ita quidem vt ante legitimum tempus luctus nubere nemini possent, nisi id peculiariter à magistratu, aut Principe impetrassent. Quod si nubendi potestatem non impetrassent, & tamen nubere, infames à Prætores fiebant, & multabantur. Minuebatur tamen nonnunquam luctus aut publicè aut priuatim. Publicè populo luctus minuebatur quædam dedicatione, cum à Censoribus lustrum condebatur, cum votum publicè susceptum soluebatur: Priuatim autem, cum liberi nascerentur, cum honos in familiam veniret, cum pater & liberi, aut vir, aut frater ab hoste captus domum rediret, cum puella desponsaretur, cum propiore quis cognatione, quam is, qui lugeretur, natus esset, cum casto Cereris constitissent. Sex. Pompeius Festus. Qua de re pluribus erudite disputat Iacobus Reuarius lib. I. Variorum, cap. 20, vbi etiam discrimen facit inter lugere & elugere: atque lugere dicit esse lugubri habitu incidere: E elugere, legitimum tempus à nuptiis, & aliis, quæ prohibita ipsis erant, abstinere. De legitimo luctus tempore etiam disserit Iacobus Cuiacius libro 6. Observationum cap. 32. Tantum etiam de Funeribus, & que ad ea spectant. De quibus præter Liliam Gyraldum, Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro 3. Genialium dierum, cap. 2. & 7. & Cælius Rhodiginus li. 17. Antiquarum lectionum, capitibus 19. 20. 21. & alij.

LIBRI V. FINIS.

u 3

AMPLISSIMIS VIRIS PRV-
DENTIA, ERVDITIONE ET VIRTV-
TIBVS PRAESTANTISSIMIS, DOMINO CA-
merario, & toti Senatui inclytæ Reipublicæ Ratifbo-
nensis, Dominis suis reuerenter co-
lendis. S. D.

MULTA sunt p̄ Magistratus officia, Viri Amplissimi, Domini reuerenter colen-
di: sed nescio, an non multo maximum & præstantissimum sit, curare, ut bonæ lite-
re florent & conseruentur. Cum enim Spiritus sanctus per Prophetam Esaiam
p̄ios Magistratus appellet nutritios Ecclesiæ: certè hoc etiam vult, ut Scholarum cu-
ra tangantur, quippe quæ seminarium sunt Ecclesiæ: imò non Ecclesiæ tantum, ve-
rum etiam Politicæ. Et profectò si res rectè perpendantur, dici non potest, quantum de toto genere
humano, & de omni posteritate mereantur ij, qui Scholas instituunt, institutas liberaliter fo-
uent & conseruant, quod vel ex superioris ætatis historia luce meridiana clarius est, ubi omnes
bonæ artes preta, & sine honore iacuerunt, tantæque barbaries fuit, ut non sine stupore de ea co-
gitare possimus.

Neque verò sacra tantum litera hoc munus Magistratui adscribunt, verum etiam Ethnici ex
lumine natura perspexerunt eidem conseruationem Scholarum competere. Vnde inter alia plu-
rima numina Græci coluerunt etiam Herculem ^{μωρτυλν} Romani Herculem Musarum, ob nul-
lam aliam causam, quam ut ostenderent Musas & Herculem mutuis operis & præmijs inuari,
ornarique debere. Musarum quietem defensione Hercules: Virtutem Herculis voce Musarum,
viti præclare docet Eumenius Rhetor in oratione, quam habuit ad Præfectum Antiochenum de
scholis instituendis. Laudanda igitur est vestra pietas, viri Amplissimi, quod inter alias mole-
stias & curas, quæ Reipub. causa vobis incumbunt, Scholæ etiam, eiusque alumnorum curam non
abijcitis, verum fouetis, & ut porro foueatis, & omni studio conseruetis, maximopere vos rogo &
obtestor. Cum autem & mihi partem aliquam muneris in ea vestra schola commendaueritis,
succisuis illis horis, quæ mihi à publicis vocationis meæ laboribus reliquæ fuerunt, ex varia va-
riorum scriptorum lectione, quædam ad classicorum scriptorum sententiam intelligendam non
inutilia notavi: quæ cum viris doctis vsque probarentur, ut me ad eorum editionem hortaren-
tur, æquissimum fore putavi, si vestra Amplitudini, sub quarum umbra hæctenus viuo, alterum
Antiquitatum Romanarum Commentarium publicè inscriberem, meaque in V. est. Ampl. gratitu-
dinis specimen ederem, reuerenter atque humillimè petens, ut V. A. hoc meum licet exi-
guum munus beneuolo animo accipere, sibi que me, meaque studia etiam porro
commendata habere dignentur. Valete viri Amplissimi, & saluete,

Ex ludo vestro a. d. 1 V. Id. Ianuar. Anno

CID. IC. XXC.

V. A.

Deditis.

Ioannes Rosinus.

ANTIQUITATVM
ROMANARVM
LIBER VI.

DE COMITIIS.

BSOLVIMVS priorem institutæ scriptionis partem, quæ de Vrbe, Populo, &
religione fuit. Iam posteriorem, quæ de Politicæ gubernatione agit, aggredimur: in
qua primùm omnium de Comitiiis dicendum esse arbitramur, cum eorum cognitio
ad reliquorum librorum tractationem summopere requiratur, & omnia ferè de
quibus in sequentibus disputabitur, Comitiiis populi peracta sint. Magistratus e-
nim iisdem à populo creatos fuisse, quis ignorat? Cui obscurum esse potest, leges omnes non ali-
ter, quam Comitiiis populi latas esse? Sic iudicia etiam quedam, ea scilicet, quæ populi propria fue-
runt, itè que multa ad rem militarem pertinentia, Comitiiis sunt peracta. Facile igitur perspici-
tur summè necessarium esse, ut antequam ad illorum explicationem accedatur, horum ratio per-
specta sit. Scripserunt quidem de Comitiiis apud veteres, M. Terentius Varro, & alij: nostra verò
C ætate eruditione multa præditi, & excellentes viri non pauci: inter quos sunt Alexander Neapoli-
tanus, Onuphrius Panuinius, Ioachimus Perionius, Carolus Sigonius, & alij, vt de Blondo & Bu-
dæo taceam. Inter omnes autem Nicolaus Gruchius, vir doctissimus, ante annos aliquot, tres li-
bros eruditione multiplici refertos, de Comitiiis Romanorum in publicum edidit, quem ego præ-
reliquis secutus sum: ordine tamen nonnihil mutato. Quippe cum mihi visum fuerit, temporis e-
tiam rationem aliquo modo obseruandam esse, de Curiatis Comitiiis primùm agendum putavi,
de quibus ipse vltimo loco disputat. Sed nec illud dissimulare possum, quod de quibusdam huc
pertinentibus Carolo Sigonio non benè cum Gruchio conueniat. Consului igitur diligenter illa
etiam scripta, quæ ab vtroque de rebus huius materiæ controuersis sunt edita. Et cum Sigonij
D sententia mihi probabilior, pluribus etiam & firmiter rationibus niti videatur, secutus eam
sum. Nequaquam autem ita meum iudicium interponere volui, ut lectoribus horum librorum
omnem de illa controuersia vterque inquisitionem adimerem: imò hortor eosdem, vt diligen-
ter ea scripta legant, & iudicium ipsimet de iis faciant. Quam etiam ob causam semper vtriusque
sententiam simul lectori proposui: & tamen quæ ex iis mihi verisimilior visa fuerit, reticere no-
lui. De his igitur, studiose lector, monendus mihi initio eras. Sequitur, ut vnde Comitiiis dicta,
quid, & quotuplicia fuerint, videamus.

Vnde dicantur Comitiiis, quid, & quotuplicia ea sint, & quid Comitiiis
calata CAP. I.

COMITIIA (à coeundo, vel comeundo, vt veteres locuti sunt, quod populus coire his,
& vnum in locum conuenire solet, dicta) fuerunt conuentus populi, ad ferendum
de aliqua re suffragium. Quod Agellius lib. 15. cap. 27. ex Lælio Felice recitat discrimen inter
Concilia & Comitiiis, cum ait: Eum qui non vniuersum populum, sed partem aliquam
adesse iubeat, non Comitiiis, sed Concilium edicere debere. Vnde intelligitur Comitiiis dicta fuisse,
quando vniuersus populus conueniret: Concilia autem, quando non vniuersus populus, sed pars
tantum aliqua eius congregata esset: quæ tamen differentia anxie ab auctoribus non est obserua-
ta: imò sæpius reperitur alterum vocabulum pro altero positum. Indicare igitur hoc loco, non
explicare pluribus eam volui.

F Neque verò omnes populi conuentus Comitiiis dicta fuerunt, sed ij tantum, qui ferendorum
de aliqua re suffragiorum causa haberentur. Quando verò ludorum, vel census gratia, vniuersus
populus, vt sæpe fiebat, conueniret, Comitiiis non fuerunt.

Genera Comitiorum, eorum scilicet, quæ propriè sic dicta sunt, fuisse tria, Curiata, Centuriata,
& Tributa, inter omnes conuenit. Quod Agellius lib. 15. cap. 27. ex Lælio Felice refert, de Co-
mitiiis calatis: ea proprium & peculiare genus non efficiunt. Fuerunt enim primùm omnia Co-
mitiiis calata dicta (quod idem etiam innuere videtur, inquit, Calatorum alia fuisse curiata, alia
centuriata) à Græco verbo *κατά* quod voco significat: vnde vterque rudis calare dixit. Latina for-
ma, pro vocare: sed postea cum in vsu hoc verbum esse desisset, retentum est nomen calatorum
Comitiorum in his tantum, quæ pro collegio Pontificum habebantur, vel testamentorum con-
dendorum causa fiebant: idque religionis cuiusdam, & antiquitatis ratione. De priori causa lo-
quitur Lælius Felix apud Agellium lib. 15. cap. 27. inquit, calata Comitiiis esse, quæ pro collegio
Pontificum aut Regis sacerdotum, aut Flaminum inaugurandorum causa haberentur. De posteriori
autem Theophilus Insti. lib. 2. sic scribit: Duo erant apud veteres testamentorum genera: vnum,
quod calatis Comitiiis fiebat, & dicebatur: alterum, quod in procinctu. Testamentum calatis Co-

mittiis, tempore pacis fiebat bis in anno, hoc modo: Præco vniuersam circumibat ciuitatem, populū conuocans: ac tum qui testamentum condere volebat, in concione populi, ipso teste populo testamentum scribebat. Ex quo etiam dictum est Calatis Comititiis: nam calare est vocare: Comititia verò, populi congregatio. Quoniam igitur vocati congregabantur, appellatum est testamentum Calatis Comititiis. Hæc ille.

Quid sint Comititia Curiata, & quid Curie CAP. II.

DE curiatis comitiis, quod ea omnium prima sint, primo etiam loco dicendum esse arbitror. Fuerunt ergo curiata comitia, in quibus populus curiatim suffragium dicebat: hoc est, in quibus populi per curias diuisi sententia rogabatur, ut, quod plures curiæ statuissent, id iustum populi esse diceretur. Lælius Felix apud Agellium lib. 15, cap. 27, ubi discrimen inter curiata comitia esse. Quod ut melius intelligatur, de curiis, unde hæc comitia nomen traxerunt, verba facienda sunt.

Curiam à cura dictam testis est apud Nonium Varro lib. 2. de vita pop. Rom. Tres autem sunt significationes vocis curiæ, quarum in historia Romana sit mentio. Prima est, quod curiæ sunt triginta illæ partes, in quas populum Romulus distribuit, altera, quod significant sacras illas ædes, quas singula harum triginta partium habuerunt, & in quibus sacra sua peregerunt. Quas primum quidem à Romulo in monte Palatino conditas, Veteresque appellatas: postea verò nimum aut cto populo, nouas prope compitum Fabricij ædificatas fuisse Festus docet. Tertiò sunt etiam Curia dictæ ædes illæ, in quibus Senatus est habitus. De secunda & tertia significatione Varro lib. 4. de ling. Lat. sic scribit: curiæ duorum generum sunt: nam & ubi curarent Sacerdotes res diuinas, ut curiæ veteres: & ubi Senatus humanas, ut curia Hostilia, quam primus ædificauit Hostilius Rex. Festus verò, curia, inquit, locus est, ubi tantum ratio sacrorum gerebatur. Curia etiam nominantur, in quibus vniuersusque partis populi Romani quid geritur: quales sunt eæ, in quas Romulus populum distribuit, numero triginta, ut in sua quisque curia sacra publica faceret, feriasque obseruaret, hisque curiis singulis nomina curiarum (aut curetium, siue curicensium) virginum imposita esse dicuntur, quas virgines quondam Romani de Sabinis rapuerunt. Hæc ille. De prima significatione Pomponius I. C. ff. titulo 2. l. 2. de Origine iuris, scribit, & Halicar. lib. 2. qui etiam originem curiarum, id est, triginta populi Romani partium sic refert: In tres partes, inquit, diuisa vniuersa multitudo, Romulus singulis præclarum aliquem virum Ducem præposuit: deinde vnâquamq. partem in decem partitius, totidem fortissimos viros eis præfecit: has curias, illas Tribus vocari voluit, sicut vocatur & hodie. Et paulò post: Sacra sua Romulus cuique curiæ partitius est, assignatis in singulis Diis & Dæmonibus quos perpetuò colerent: sumptusque in hæc attribuit ex arario publico: quæ quoties celebrarentur, aderant curiæ suis vicibus, epulimque diebus festis præbebatur curialibus, (id est, iis, qui erant eiusdem curiæ, in aula cuiusque curiæ propria. Hactenus Dionysius. De numero igitur & prima origine curiarum, quod triginta tantum fuerint, à Romulo primo Romanorum Rege institutæ, quodque is numerus perpetuò fuerit retentus, præter Alconium Pædianum Commentario in Ciceronis Verinas, qui curias cum Tribubus confundit, & eandem ad triginta quinque numerum auctas fuisse affirmat, plerique consentiunt. In eo autem discrepant Scriptores unde nomina curiæ acceperint. Liuius enim & Festus auctores sunt, virginum Sabinarum à Romanis raptarum nomina curiis indita esse. Verba Liuij lib. 1. Decade 9. sunt hæc: Ex bello tam trifidè ta repente pax cariore Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum in curias triginta diuideret, nomina eorum curiis imposuit. Id non traditur, cum haud dubià aliquantò numerus maior hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis, virorumque, an forte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Hæc ille. Varro tamen, Plutarc. & Dion. & alij eos mendacij arguunt, & contrarium afferunt. Plutarchi verba in Romulo adscribam: Singulæ inquit, Tribus decem continuerunt curias. Eas quidem perhibent à Sabinis mulieribus nomen traxisse: sed hoc mendacium esse deprehenditur: nam multis earum à locis nomina imposita sunt. Et Dionysius lib. 2. ubi de honoribus Sabinis mulieribus habitis, disserit, inter alia ait: Sunt qui scribant eas donis multis, magnisque remuneratas à Regibus, & triginta, quas diximus, curias accepisse illarum nomina, quod totidem in legatione fuerint. Sed Terentius Varro hac parte dissentit à reliquis, asserens iam pridem curiis nomina imposuisse Romulum, cum primum distribueret multitudinè partim à Ducibus, partim à veteribus patriis.

Ceterum de triginta curiarum nominibus præter octo, nulla sunt reliqua, Foriensis, Rapte, Vellensis, Velitig, meminit Festus, his verbis: Nouæ curiæ proximè compitum Fabricij ædificatæ sunt, quod parum ample erant veteres à Romulo factæ, ubi is populum & sacra in partes triginta distribuerat, ut in iis sacra curarent: quæ quando ex veteribus in nouas euocarentur, quatuor curiarum per religiones euocari non potuerunt. Itaque Foriensis, Rapte, Vellensis, Velitig, res diuine fuerunt in veteribus curiis, &c. Idem etiam Tifate meminit, & Titig, Tifata, inquit, Ilceta: Romig autem Tifata curia: Tifata etiam locus iuxta Capuam. Et post pauca: Titiensis Tribus à prænomine Tati Regis appellata videtur. Titia quoque curia ab eodem Rege est dicta, &c. Calabra curia, ex Varrone libro quarto de Lingua Latina, nota est, qui ait, Calabram curiam dictam esse,

A esse, ubi tantum sacrorum ratio sit gesta. De faucia, vel, ut quidam malunt, Saucia, loquitur Liuius libro 9. Dictator, inquit, Papyrius C. Iunium Bubulcum Magistrum Equitum dixit, atque ei legem Curiatam de imperio ferenti, triste omen, diem diffidit, quod Faucia (vel Saucia) curia fuit principium; duabus insignis cladibus, capta vrbis, & Caudina pacis, quod utroque anno eiusdem curiæ fuerat principium, &c. Hoc quodque addere visum est, curias Romæ fuisse populi tales quasdam partes, quales sunt nostro tempore in vrbibus quibusdam paræciæ. Ut enim nostræ paræciæ habent destinatas quasdam ædes, & domos, in certa quadam vrbis parte sitas, quæ communia sacra ipsam ædem communem, & sacrorum communem ministrum, id est, paræcium habent: ita curiæ erant incolarum vrbis partes, non modò loco, sed etiam sacris sibi peculiatis distincte, quibus qui præerant, Curiones vocabantur. Et licet primum curiæ Tribuum partes essent, tamen posterioribus temporibus, crescente Tribuum numero, eadem ratio obseruata non est. Hinc igitur intelligi potest, quænam curiata Comititia fuerint: quorum sicuti etiam curiarum, Romulum auctorem fuisse certum est.

De quibus causis actum sit Comititis Curiatis CAP. III.

DE origine Curiatorum Comitiorum dictum est: iam etiam causæ, propter quas ea habitata fuerint, aperiri debent. Primum quidem, quando nondum Centuriata, nec Tributa fuerunt, omnia quæ ad Rempublicam pertinuerunt, curiatis Comititiis peracta sunt. Reges & alij Magistratus iis creati, leges omnes, quæ ad illud vsque tempus latæ sunt, & quæ iudicia peracta curiata fuerunt, ita ut omnia, quæ populi suffragiis fierent, non nisi Comititiis curiatis fierent.

C De Regibus quidem, quod ij Comititis curiatis creati sint, res est manifesta. Testantur id Liuius lib. 1. & Dionysius lib. 2. & aliis multis locis. De Numa Dionysius perspicuè indicat, eum curiatis Comititiis Regem declaratum esse. Eadem de Seruio Tullio refert, ne dicam de aliis: omnes enim Reges, ex cepto Tarquinio Superbo, legitimis Comititiis sunt creati. De Tribuno Celerum elici potest ex Dionysij libro 2. & Liuij libro 1. ubi de eius prima creatione scribunt. Adde quod Dionysius libro 4. ubi de centuriatis Comititiis à Seruio Tullio institutis, verba facit: Clarè, inquit, iam olim penes populum fuisse trium horum arbitrium creandi Magistratus, tam domi, quam militiæ, leges abrogandi, vel confirmandi: bellum pacemue decernere: & quoties de iis rebus disceptatum sit, curiatim collecta suffragia. Ac de Romulo Dionysius libro 2. loquens: Plebi, inquit, tria hæc commisit, Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, ut Senatus quoque in iis accedat auctoritas. Perspicuum ex his est, non tantum Magistratus, ut Reges & Tribunos Celerum (quod etiam referri debent Quæstores: nam & ipsos sub Regibus fuisse testis est Tacitus Annal. lib. 11.) curiatis comitiis creatos: sed leges etiam, iisdem latas esse: eas scilicet, quas Reges tulerunt. Quinetiam iudicia iis Comititiis sub Regibus exercitata fuisse confirmat iudicium Horatij sub Tullio Hostilio, ubi Curiarum suffragiis, vel calculis Horatius absolutus est, testibus Dionysio lib. 3. & Liuij lib. 1. Præter hoc autem iudicium nullum aliud, quod Comititiis curiatis peractum sit, reperitur: quod etiam Carolus Sigonius vir doctissimus lib. 3. de Iudiciis Romanorum, cap. 4. affirmat.

Post eiectionem Roma Reges, cum Plebs per secessionem impetrasset à Patribus, ut liceret sibi Tribunos Adilescque Plebeios creare, etiam illi curiatis Comititiis vsque ad legem Voleronis latæ creati leguntur. Vbi verò Curiatas non tantum Centuriata, sed & Tributa accesserunt: cum omnia ferè, quæ ante Curiatas fiebant, post Tributis & Centuriatis peragerentur: & maximè postquam lex Voleronis lata est, de creandis plebeiis Magistratibus Comititiis Tributis, qui ante Curiatas creati fuerant. Post quæ tempora duabus potissimum rationibus curiata Comititia haberi cœperunt: vna fuit legum ferendarum, altera verò Sacerdotum quorundam creatorum.

Leges curiatæ fuerunt sex. Prima de confirmatione quorundam Magistratum, qui iam ante aliis Comititiis designati erant: quod tamen non diu obseruatum est, uti postea dicitur. Altero de imperio (hoc est, rei militaris administrandæ facultate) Magistratibus, ut puta, Dictatoribus, Consulibus, Proconsulibus, Prætoribus, Proprætoribus, ac Proquæstoribus, qui cum iure Prætorio in Pro-
Fuincias mittebantur dando: Cicero 2. Philippica & Liuius. Imperium enim, ut clarissimè ostendit Carolus Sigonius in posteriore cum Grucchio disputatione, & libro tertio de Antiquo iure Pro-
uinciarum, capite quarto, & sequentibus: item libro primo de Antiquo iure ciuium Romanorum, capite vigesimoprimo, duplex fuit, ciuile & militare. Ciuile (quod in auspicio & iudicio consistebat, & plerumque potestas dicitur, non imperium) Magistratibus iis Comititiis dabatur, quibus creabantur, vel in Magistratu inerat. Militare verò imperium (quod erat sacramentò adigendi milites, exercitum habendi, bellumque gerendi ius) non habebant, nisi peculiari lege ea de re ad populum curiatis Comititiis lata, impetrasset. Quamquam hoc non erat omnino necessarium, cum etiam ex Senatusconsulto peculiari, iure Prouinciarum imperium illud habere possent, ut pluribus docet
G Carolus Sigonius. Hoc igitur alterum genus legis curiatæ fuit.

Tertia lex Curiatæ fuit, qua Camillus ab exilio reuocatus est, ut tradit Liuius libro quinto. Quarta erat, qua adoptiones fiebant, de qua Cicero pro Domo, Tacitus libro decimo septimo, & Agellius libro quinto, capite decimonono.

Quinta, quæ testamētis confirmandis ferri solebat, de qua idem Agellius lib. 15. cap. 27. Sexta lex Curia fuit, qua sacrorum detestationes fiebant: id est, omnes consecrationes, quas publicè in concione populi fieri oporteret. Agellius lib. 15. cap. 27. Altera porro causa habendorum Curiatorum Comitiorum posterioribus temporibus, fuit ad creandos sacerdotum quosdam. Hi autem erant Flamines & Curio maximus, cuius, ut tradit Sext. Pompeius, auctoritate, Curia omnes, Curionesq; regebantur, vti ex Dionysio lib. 2. & Lælio Felice apud Agel. lib. 15. cap. 27. intelligitur. Reliqui autem Curiones non Comitibus, sed à suis quicq; Curia eligebantur, ut alibi dicitur. Hæ igitur causæ fuerunt, de quibus Curiatibus Comitibus actum est, quemadmodum ex veteribus scriptoribus cognoscitur.

Quas personas Comitibus Curiatibus interesse oportuerit.

CAP. IV.

DUPLICES considerandæ sunt personæ, & quæ potestatem habuerint conuocandi, ac habendi Comitibus Curiatibus, & quæ suffragium in iis tulerint. Potestatem conuocandi & habendi Curiatibus Comitibus habuerunt primò Reges, penes quos summa rerum omnium potestas fuit, ut in sequenti de Magistratibus libro demonstrabitur. Exempla & testimonia de ea re multa adducere ineptum esset. Mutata autem veteri Reipubl. forma, & in Regis locum Consulibus creatis, etiam hæc ratio mutata, & ius vocandi populum ad Comitibus Curiatibus, ad alias personas transfatum est. Tum enim Magistratibus quibusdam Patriciis, Consulibus, Prætoribus, Dictatoribus, & Interregibus: Pontificibus etiam id ius fuisse Romanæ historiæ scriptores testantur. Ac Patricios quidem Magistratus solos id iuris habuisse ex Lio lib. 6. intelligi potest, ubi dicitur, curiatibus Comitibus auspiciato & Patribus auctoribus haberi. De Consulibus autem, Prætoribus & Dictatoribus, quod id ius habuerint, non est dubium. Cum enim legem de imperio eorum ferri Curiatibus Comitibus oporteret, eosdem etiam vocare potuisse populum ad ea Comitibus, quis est qui dubitet? Ut interim alia argumenta, quibus idem probari posset, præteream. De Interregibus item manifesta res est, cum Dionysio lib. 2. & Lio lib. 1. testentur, Romulo, item Numa Regibus extinctis, Interreges aliquandiu Reipubl. gubernasse, ac tandem communi consilio vnum Comitibus Curiatibus, creando nouo Regi in defuncti locum, edixisse. Quia autem & Flaminum inaugurandorum causa Curiatibus Comitibus haberi solerent, ut capite præcedenti dictum est, idq; ad Pontificum officium pertineret: eosdem etiam populum ad illa Comitibus vocandi potestatem habuisse, D per spicuum est. Et hæc quidem de iis personis, quæ ius conuocandi populum ad Curiatibus Comitibus habuerunt. De iis nunc agendum, qui suffragium tulerunt. Fuerunt, autem qui suffragium his Comitibus tulerunt, ciues Romani, & quidem ij. tantum, qui in Curias descripti erant. Atqui non omnes ciues in Curias descripti fuerunt: sed ij. tantum, qui in vrbe habitauerunt: qui verò extra urbem Romam domicilia habuerunt, in Curias descripti non sunt. Quod igitur discrimen inter eos fuerit, non videtur ab hoc loco alienum, paucis explicare. Omnes ciues, qui in vrbe domicilium haberent, in Tribus & Curias describebantur. Postquam verò crescente Reipubl. multis vicinis populis deuictis ius ciuitatis communicaretur, describebantur illi quidem in Tribus, & ciues Romani erant. Quandiu autem extra urbem viuerent, in Curias non referabantur, sed sua sacra patria retinebant. Qui autem ex coloniis, vel municipiis, vel etiam prouinciis, Romam migrabant, ij, E cum in Curias describebantur, patria sua sacra relinquere cogebantur, & ea recipere, quæ eius Curia, in quam describebantur, propria essent. Illi ergo, quibus in vrbe domicilium erat, ius suffragij Comitibus Curiatibus habebant. Reliqui non item. Cuius rei explicationem prolixiorē si quis desiderat, legat Nic. Grucchium lib. 3. de Comitibus, cap. 3. Onuph. Panuinium lib. 2. comment. Reip. Roman. & Carol. Sigonium lib. 1. de Iure ciuium Rom. cap. 5. Meminit Grucchius, & eum secutus Onuph. Panuinius, ac Paul. quoque Manutius lib. de Legib. ex Oratione 2. in Rullum, Ciceronis tempore triginta tantum lictores Curiarum, non ipsas Curias nonnunquam suffragium Comitibus Curiatibus ferre solitos. Quam opinionem multis argumentis refutat Car. Sigonius in posteriore cum Grucchio disputatione, & lib. 3. de Iure prouinc. cap. 1. & ostendit liquido id elici ex Ciceronis verbis non posse, quæ sic habent: Sint igitur Decemviri neque veris Comitibus, hoc est, populi suffragiis, F neque illis ad speciem, atque ad usurpationem vetustatis per triginta lictores auspiciorum causa adumbratis, constituti, &c. Hoc enim ait Ciceronem significare velle, Rullum Decemviro suos eiusmodi Comitibus Curiatibus constituere voluisse, ut ad ea non modo non omnes Curias adhiberet, quæ ille vera Comitibus appellat: sed nec lictores quidem Curiarum in speciem aduocaret auspiciorum causa, iisque triginta lictoribus vera Comitibus Curiatibus adumbraret, quasi omnes Curia aduissent. Quod verò talia Comitibus vnquam in vfu fuerint, Ciceronem nequaquam docere affirmat. Solebant quidem Comitibus Curiatibus singulis Curia singuli lictores adesse, non autem suffragiorum, sed officij causa. Verum de horum verborum intellectu plura scribit Sigonius, in posteriore cum Grucchio disputatione, & lib. 3. de Antiquo iure Prouinciarum, capite 1.

De loco Curiatorum Comitiorum, de Comitio & Rostris

CAP. V.

CURIATA Comitibus non ferè poterant auspiciato fieri, nisi intra pomerium, idq; in foro: adeoque in Comitio, quod multis scriptorum locis demonstrari potest. Varro lib. 4. de Ling. Lat. dicit, Comitium inde primò nomen habuisse, quod Comitibus Curiatibus populus illuc conueniret. Fuit igitur Comitium foro coniunctum, imò pars fori à Palatii prato

A porta incipiens, & finiens ad templum D. Mariæ Nouæ, ut Marlianus Epitome Topographiæ antiquæ vrbis lib. 3. cap. 15. & 20. docet, qui etiam scribit S. P. Q. R. aliquid quod ex vfu Reipublicæ esset, decreturos, eò coisse. Quod verò addit, Consules, Tribunos, aliisque Magistratus ibidē creatos, in eo multum errat. Non enim Consules in Comitio, sed in campo Martio creati sunt, ut paulò post ostendetur. Sicuti etiam de Tribunis, quod non omnes, neque semper in Comitio, sed ut plurimum in campo Martio, nonnunquam in Capitolio creati fuerint, docebitur. Hoc verò etiam notandum, quod ibidem tradit Comitibus multis annis tecto caruisse, & propterea sæpe Comitibus indicta, ob tempestatem ingruentem peragi non potuisse, sed fuisse dissoluta. Longo autem tempore post, ubi Annibal in Italiam venerit, tectum impositum fuisse, idq; postea à Cæsare restauratum. Plurimæ statuae in hac fori parte fuerunt, item Rostræque L. Furio Camillo, C. Manio Coss. ex Rostris nauium Antiatum condita fuerunt: sic enim Lio lib. 8. Nauis Antiatum partim in naualia Romæ subducta, partim incensa: Rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostræque id templum appellatum. Horum sæpe in Lio, Cicerone, & aliis fit mentio. Ferebantur in Rostris leges, agebantur causæ, & conciones habebantur. Erant autem duplicia noua & vetera. Noua, quæ ad Palatii radices: vetera, quæ apud Curiam in Comitio, de quibus hoc loco. Illud etiam memorabile de Rostris est: quod Antonius occisi Ciceronis caput præcisum, & ad se allatum inter duas manus in Rostris poni curauerit, ubi ille Consul, ubi sæpe Consulatus, ubi eo ipso anno aduersus Antonium, quanta nulla vnquam humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. Testantur hoc Lio. Plutarch. in vita Ciceronis, Dio. lib. 47. & alij. De loco tamē Comitiorum Curiatorum etiam hoc notandum, legem Curiatibus, qua reuocatus Camillus ab exilio fuit, vti à Gal C. lis capta, Veis, non in Comitio latam esse, teste Lio lib. 5.

De tempore Curiatorum Comitiorum

CAP. VI.

DE tempore Curiatorum Comitiorum equidem nihil habeo dicere, nisi quod Comitibus diebus, de quibus alio libro multa dicuntur, ea sint habita. Non enim certo aliquo tempore Curiatibus Comitibus populum conuenisse, ac de re aliqua suffragium tulisse, legitur: sed quædoque necessitas Reipublicæ id requirebat, tum conueniebant. Non tamen omnibus diebus sine discrimine, sed tantum Comitibus diebus, ut modò dictum est. Superest, ut modum horum Comitiorum explicemus.

De modo Comitiorum Curiatorum

CAP. VII.

EN explicatione modi Comitiorum Curiatorum, primò videbimus quid ante illa fieri oporteret, ut iusta essent: deinde quo ordine ipsa Comitibus perageretur: tum etiã quædam particularia, quæ in singulis obseruari solerent addemus. Quod igitur, ad ea, quæ ante tempus Comitiorum initorum fiebant, attinet, notanda hæc veniunt: primò edicebantur hæc Comitibus ab aliquo eorum Magistratum, quibus id ius fuisse paulò ante diximus: conuocabatur deinde populus per triginta lictores. Habebatur etiam auspiciato, ita ut obnunciatio parèdum esset, si de cælo seruatum esset. Quod ut intelligatur, quædam de auspiciis repetenda sunt. Tria fuerunt auspiciorum genera: auium inspectio: de cælo obseruatio: & tripudij animaduersio. Obseruatio de cælo ad omnia Comitibus adhibebatur, & sic etiã ad Curiatibus. Auium inspectio ad Curiatibus & centuriata tantum. Eam ob causam propter obseruationem de cælo etiam Augures tres oportebat his Comitibus adesse, qui latori legis in auspicio essent. Tripudium rerum gerendarum erat proprium. Sed de Auguriis, vel Auspiciis alio loco dictum est prolixius. Hoc tatum addere visum fuit, quod ante pretij, & in huc locum referuari, cum legatur & de Magistratibus ipsis patriciis, & de Auguribus, quæ auspiciari fuerunt, vtrum similia eorum auspicia, an verò diuersa fuerint. Et, si diuersa fuerint, quòdnam inter ea sit discrimen. Hoc ubi explicauero, tum ad ea, quæ Comitibus Curiatibus obseruata fuerunt, pertexenda reuertar. Tractat hæc quæstionem eruditissimus Ald. Manutius Pauli F. lib. 3. de Quæstis per epistolam, epist. 9. prolixè, ex quo capita tatum præcipua hic afferam, studiosum lectorem, si pleniorē eius explicationem volet, eò remittens. Quod igitur ad propositum attinet, multis modis diuersa fuerunt Augurum & Magistratum auspicia: præcipua eorū discrimina Ald. Manutius recitat sex. Primò Augures auspiciabantur, ut ex signis quibusdam vel probarēt aliquid, vel vetarēt, quod Cicero pluribus locis alius, tum maximè lib. 2. de Legib. ostendit. Magistratus verò cæteris quidē in rebus teste eodem Cicerone lib. 2. de Diuinat. signa obseruabant, ex quibus aut prohiberēt, aut Probarent: Comitibus autem, vel si nulla instructi scientia essent, nulla signorum obseruatione, solo auspicio vetabant, siue aliquid contrarium vidissent, siue non vidissent. Itaque in Oratione pro Domo sua: Negant, inquit, Augures fas esse agi cum populo, cum de cælo seruatur. Ipsa igitur actio, non ea quæ agentes vidissent, impediendi vim habebat. Alterum discrimen hoc est, Augures nunciationem solam habebant, sine spectatione: Magistratus vtramque, quod ostendit Cic. in 2. Philip. iisdem penè verbis: Nos, inquit, (de Auguribus loquitur, quia & ipse Augur erat) nunciationem solam habemus, Consules & reliqui Magistratus eam spectationem. Spectationem autem habere, idem est, quod seruare de cælo, vel auspiciari: nunciare verò, vel obnunciare est, visa vel audita auspicia indicare.

Tertia differentia est, quod Augures necessariò adhibebantur: non enim Magistratum Comititia, neque legum haberi poterant, nisi Augures adessent, & probassent, teste Cic. lib. 3. de Legib. & ad Attic. lib. 4. epist. vlt. ubi ait, Augures tres in ferenda lege Curiata adesse oportere: Magistratus autem feruare de cælo nulla res cogebat. Sed ubi Comitibus impedimento esse cupiebant, tunc de cælo seruabant. Hoc tamen non est prætereundum, nemini Magistratum licuisse Comitibus, Magistratum creandorum causa institutis, de cælo seruare, & ita ea Comitibus impedire.

Quarta differentia est, Augures non obnunciabant futuris tantum Comitibus, verum etiam institutis, aut iam habitis, quod docet Cicero lib. 2. de Legib. cum inquit: Quid maius est, quam posse à summis imperiis, & summis potestatibus comitiatus, & concilia, vel instituta dimittere, vel habita rescindere? quid grauius, quam rem susceptam dirimi, vnus si Augur, alio die, dixerit: quid magnificentius, quam posse decernere, vt magistratu se abdicent Consules? quid religiosius, quam cum populo, cum plebe agendi ius dare, aut non dare: Hæc Cicero. Magistratus autem obnunciare solebant, priusquam comitia haberentur, quod perspicuum est ex 2. Philippica, ubi dicit Cicero: Quisquamne diuinare potest, quid vitij in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo seruare constituit: quod neque licet comitiis per leges, & si quis seruauerit, non habitis comitiis, sed priusquam habeantur, debet nunciare. Idem intelligitur ex epistolis ad Atticum, epist. 3. lib. 4.

Quintum discrimen est, Augures obnunciabant, cum auspiciati essent: erant enim auspicia priora obnunciatio: Magistratibus autem semper impediētib, obseruatio signorum necessaria non erat. Ita enim obnunciabant, quasi aduersa signa semper essent. Propterea liberum illis fuit, non modo post auspiciam, sed ante etiam obnunciare, quasi diuinarent, vitij aliquid in auspiciis futurum. Cicero Philippica 2. & pro Sestio, & Dio. lib. 39.

Sextum & vltimum discrimen est, Tres Augures interdum, vt in ferenda lege Curiata, teste Cicero ad Attic. lib. 4. epist. vlt. quandoque vnus, quemadmodum in comitiis Magistratum, vt idem Cicero lib. 2. de Legib. docet, auspicio utebatur. Magistratus autem vel vnus, qui de cælo seruaret, impedire legum comitia poterat, quod probatione non eget. Hæc de discrimine inter auspicia Magistratum & Augurum. Reuertamur ad comitia. Postquam curiæ conuenissent, & Magistratus illi, qui comitia instituerant per Augures auspiciati essent, nec quicquam impedimento esset, quominus ea pragerentur: tum rogatio, de qua curiæ suffragium laturæ erant, publicè recitabatur: quæ ubi recitata erat, præses comitorum curias in suffragium mittebat, his verbis: Si ita vobis videtur, Quirites, discedite in curias, & suffragiam inire: quod perspicitur ex Dionysio Halicarnasico lib. 4. Si verò rogatio non videbatur futura è re populi, Tribuni plebis inuerecebant, vt res solenni verbo, Veto, vel Vetamus. Quod cum fieret, non licebat curiis suffragium ferre, sed comitia vel dissoluebantur, vel in alium diem proferebantur. Nemine autem Tribunorum intercedente, discedebat populus in curias, & de rogatione consultabat. Post singulæ curiæ, vna post alteram forte vocatæ, exhibant, & suffragium ferebant. Et ea quidem, quæ prima exierat, Principium dicebatur. Quod autem plures ex triginta curiis iusserant, id ratum habebatur. Atque si primò vocatæ consentirent, statim atque sedecim ex illis suffragium dixerant, finis fiebat comitiis. Quia tunc certum esset, à pluribus curiis id iussum esse, quod sedecim curiæ iussissent. Sin dissentirent, eò vique vocabantur, dum sedecim curiæ consensissent.

Obseruabatur & hoc, vt curia primò ad ferendum suffragium forte vocata, esset boni omnis. Si contrarium accideret, comitia in alium diem proferebantur. Quod intelligitur ex L. Papyrio Dictatore auspiciam postero die repetiisse, quod ipso comitia de imperio prior die habente, prima exiisset curia Saucia, quæ mali omnis erat, duabus scilicet insignis cladibus captæ vrbis & caudine pacis, quod vtroque anno eiusdem curiæ fuerat principium, &c. Tandem quod pluribus curiis visum esset, id ad Patres referebatur, vt ab iis confirmaretur. Quem tamen morem non semper fuisse retentum, sed posterioribus temporibus mutatum, ita vt Patrum sententiam curiæ confirmauerint, docet Dionysius lib. 2. his verbis: Populus ferebat suffragium non vnuerfus consule, sed per curias vocatus: quodque pluribus visum esset curiis, id ad Patres referebatur: nunc verò mos mutatus est. Neque enim Patres de iussu populi post iudicant, sed contra sententiam Patrum confirmat deinde populus, &c.

Postulat hic locus vt de suffragiis etiam aliquid dicatur, quomodo ea lata à curiis sint, per tabellas, an vna voce. Quæ de re, hoc ex antiquorum scriptis cognoscitur initio fuisse: & in his, & in aliis comitiis semper vsitata suffragia vocalia, vsque ad legem illam tabellariam à Gabinio Tribuno plebis latam, C. Cn. Calpurnio Pisoni, M. Popilio Lænatæ, Anno ab vrbe condita DCXIV. qua catum erat, vt comitiis, quibus Magistratus crearentur, populus non voce, sed tabella suffragium ferret. Et quò id liberius esset, ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret. Ita ab omni parte liberum iudicium suum in Magistratibus creandis populus habebat. Secus hæc legem sunt & aliæ, vt Cassia, Papyria, & Cælia, quibus cautum, vt non solum in creandis Magistratibus, sed etiam in iudiciis populi, in legibus iubendis & vetandis, item in iudicio perduellionis tabellæ vsurentur, vt in libro de Legibus & iudiciis explicabitur. Atque hæc in genere de modo comitorum curiatorum dicta sint. Præter quæ tamen etiam specialia quædam digna sunt consideratione.

In Comitibus legum ferendarum præter ea, quæ dicta sunt, nihil ferè fuit obseruatum, nisi quòd cas oportuerit trinundino ante proponi, quam comitia haberentur.

Quod

Quod autem ad Comitibus curiata de confirmatione magistratum iam designatorum attinet, sciendum est, primis temporibus, Comitiorum & magistratum confirmandorum ius penes Senatum fuisse, vt paulò ante ex Dionysio ostēdimus. Quod ius Senatui ademptum populus deinde ad se rapuit, ac bina de magistratibus Patriciis Comitibus haberi voluit: vna, quibus crearetur, & illa vel centuriata, vel curiata fuerunt: altera, quibus confirmarentur, quæ etiam centuriata, aut curiata fuerunt. Centuriata lex ferebatur pro confirmatione censorum iam designatorum: Curiata autem pro reliquorum magistratum Patriciorum confirmatione. Solebat autem in prioribus Comitibus quæ magistratibus designandis haberentur, populus ita rogari: Quos vultis consules fieri? Posterioribus, quibus de confirmatione Consulium, vel aliorum Patriciorum magistratum lex curiata ferebatur, ita rogabatur: Vultis, iubetis ne, vt M. Cicero, C. Antonius, quos Consules populus designauit, Consulatum habeant? Confirmabantur igitur magistratus designati lege ad populum lata, non autem designabantur lege lata. Nam rogatio illa, qua ad populum ferebatur, vt magistratus crearent vel designarent, lex non dicebatur. Docet hoc de binis magistratum Comitibus Cicero, cuius oratione 2. contra Rullum hæc sunt verba: Maiores de omnibus magistratibus bis vos iudicare voluerunt. Nam cum centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata cæteris Patriciis magistratibus, tum iterum de iisdem iudicabatur. Et mox addit causam: Vt esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui pœniteret. Quorum sententiam hæc esse docet Carolus Sigonius libro 3. de antiquo iure Prouinciarum, capite 2. De omnibus magistratibus, inquit, maiores bis vos iudicare voluerunt. Nam cum centuriata lex censoribus iam designatis ferebatur, cum curiata item cæteris patriciis magistratibus pariter iam designatis ferebatur, eo tempore secundum iudicium faciebat populus, vt posset reprehendere, si beneficii sui prioribus Comitibus delati, pœniteret. Primum enim Comitibus centuriatis censores designabant, deinde eisdem legem centuriatam ferebant. Item centuriatis Comitibus consules designabant, deinde eis legem curiatam ferebant. Non erat autem idem designare magistratum, & legem ei centuriatam, aut curiatam iam designato ferre. Prioribus igitur Comitibus designabantur magistratus, posterioribus lege confirmabatur, &c. Hæc ille. Qui tamen mos de binis huiusmodi Comitibus non semper obseruatus, sed mutatus posterioribus temporibus est, & in eorum locum successerunt bina Comitibus Prærogatiuæ, & iure vocatarum, vt paulò post dicetur: quod tum fuisse factum suspicari licet, cum numerus tribuū triginta quinque est expletus.

Alia ab hac lege curiata de confirmatione magistratum designatorum, est illa de imperio eorundem, quæ magistratibus, vt puta consulibus, & aliis in Prouinciam, & ad bellum cum imperio militari profecturis, ferebatur, ac postremis etiam temporibus obseruabatur: Et sine qua magistratibus rem militarem attingere non licebat, vt Cicero loquitur. Quamquam legatus nonnunquam Senatus consulto, vel Plebiscito idem ius magistratibus tributum fuisse, sicuti etià iure Prouinciæ, iis, qui in Prouincias mittebantur, rem militarem attingere licebat. Quod tamen si sine curiata lege faceret, propriis sumptibus in Prouincias ire cogebatur: si verò legem curiatam accepissent, tum ex ærario viaticum, id est, sumptus in mulos, vehicula, & tabernacula & cætera eiusmodi instrumenta eis suppeditabantur, Regulariter autem, magistratibus vrbanis, & Prouincialibus, si extra urbem bellum esset gerendum, imperium militare lege curiata tribuebatur: in vrbe verò seditionis alicuius restinguendæ causa, quam ad rem exercitu opus erat, militare imperium magistratibus dabatur summo illo Senatus consulto: Videant consules, ne quid Respublica detrimenti capiat, id quod Salustius docet. Et hæc quidem omnia prolixè & diligenter explicat Carolus Sigonius in posteriori cum Gruchio disputatione, & libro 3. de iure Prouinciarum, cap. 5. & sequentibus de quibus etiam nobis alio loco pluribus erit agendum.

Sequitur vt de lege curiata arrogationum dicam. In iis itaq; Comitibus præter superiora illa generalia, etiam hæc obseruabantur. Non tantum latorem legis, eosq; inter quos arrogatio fiebat, & curias suffragium ferentes, sed pontifices etiam adesse oportebat, qui de causis, & omni iure arrogandi cognoscerent, in quo certum quoddam erat iuramentum, à Quinto Mutio Pontifice Maximo conceptum, quod hi iurare debebant, inter quos fiebat arrogatio. Considerabatur ætas eius, qui arrogare volebat, an liberis postea gignendis idonea esset: bonaque eius, qui arrogabatur, ne illa insidiosè appetita essent. Rogari solebat is, qui arrogabatur, auctòrne fieret vt in alterius potestate illo modo transfiret. Posteaquam verò vtrique interrogationibus iurati respondiissent, & Pontifices, causas arrogationis probarent, nec ne, publicè professi essent: tum populus à magistratu rogabatur, vt legem iuberet. Cuius formulam recitat Agellius lib. 5. cap. 19. his verbis: Arrogatio, inquit, dicta est, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. Eius rogationis verba hæc sunt: Velitis, iubeatis, vti L. Valerius L. Titio tam iure, legèq; filius sibi fiet, quam si ex eo patre, matreq; familiæ eius natus esset: vtiq; ei vitæ, necisq; in eum potestas sit, vti pariendo filio est. Hoc ita vt dixi, ita vos, Quirites, rogo, &c. Hactenus Agellius.

In Comitibus curiatis Flaminis Dialis, hoc propriè obseruatum fuisse scribit Tacitus lib. 4. Annalium, vt tres Patricij, confarræatis nati parētibus, nominaretur, ex quibus deinde vnus legeretur. An verò hoc etià in reliquorū Flaminū creatione obseruatum fuerit, dubitari potest. Nihil enim de iis antiquiores scriptores tradunt. Atque hæc de comitiis curiatis dicta sint, sequuntur centuriata.

ICUT Curiata Comititia à curiis, ita centuriata à centuriis dicta sunt. Ad quorum rationem intelligendam referuntur primò scire quid centuriæ fuerint, & à quo sint institutæ: quod ubi cognitum fuerit, non difficulter etiam centuriatorum Comitiorum natura intelligi poterit. Fuit autem, ut rem aggrediar, centuriarum auctor & institutor Seruius Tullius, consentientibus Liuiò, Dionysio, Floro, Eutropio, & multis aliis, ex quibus Dionysij libro 4. verba adscribere libet, qui omnium diligentissime, & clarissime centuriarum institutionem tradit. Seruius, inquit, iussit censeri bona omnium ciuium cum iurciurando bonæ fidei, adscriptis ætatis annis, & parentum nominibus, atque ad eò liberorum etiam, atque coniugum: ad hæc, quam quisque regionem vrbis, quæque pagum incoleret: ei qui non censeretur, pœna propòita, ut bonis in fiscum redactis, cæsus virgis, sub hasta veniret: diuque lex ea Romanis seruata est. Peracto censu, cum ex scripto & ipsorum numerum, & opes eorum cognouisset, commentus est institutum longè prudentissimum, & Republicæ saluberrimum, ut res docuit. Id fuit tale. Vnam selectam ex omni numero partem, cuius maximus census erat, nec minor ceterum minis, in octuaginta centurias digestam, arma habere imperauit, clypeum, argium, loricaem ex ære, galeamque & ocreas, tela, hastam, & gladium. Ex his quadraginta ceteras fecit iuniorum, qui foris bella gererent: totidem seniorum, qui manerent ad vrbis custodiam. Hæc prima classis fuit. Eius inuentus primò semper locum tenebat in acie. Secundæ classis census erat intra decem millia drachmarum vsque ad minas septuaginta. Ex his conscriptæ viginti centuriæ: arma gestare iussi eadem: nisi quòd loriceæ ademptæ, & scuta data pro clypeis. Hic quoque nati super quadragessimum quintum annù à militari ætate diuisi. Centuriæ decem iuniorum, qui ad bella emitterentur: totidem seniorum ad seruanda mœnia. Huic classi secundus locus dabatur in acie. Tertie census, ut ad septies mille & quingentas drachmas non perueniebat: ita quinquaginta minas excedebat. His non solum loriceæ ademptæ, sicut proximis, sed & ocreæ: eundem numerum centuriarum explebant, diuisarum æquè in denas, ætatis discrimine. Locum in acie tuebantur post secundam classem proximum. Ex reliquis rursus cum detraxisset, qui minus quinque millibus drachmarum in bonis possiderent, vsque ad viginti minas, quartam classem fecit æquè viginti constantem centuriis, decem viginti cum maximè, totidem maturitatem iam egressorum, quemadmodum & priores distinxerat. Arma his imperata, scuta, hasta, & gladij: locus assignatus in postrema acie. In quintam classem reiecti sunt, quorum facultates deferentur inter viginti quinque minas, & duodecim cum dimidia, triginta erant centuriæ, pro ætatis ratione diuisæ pariter, quindecim seniorum, iuuenum totidem. his imperatum, ut cum fundis & iaculis militarent extra ordines. Iussæ etiam armatos sequi quatuor incermes centuriæ, duæ ad armorum, & machinarum fabricam: totidem cornicinum, tubicinum, qui que aliis instrumentis signa canerent. Opifices in secunda classe censebantur adscripta senioribus vna eiusdem ætatis centuriæ: altera iuniorum stipendia faciebat cum iuuenibus. Tubicines & cornicines quartæ classis pars erant, pari ætatis discrimine. Centuriones deinde præfecti, ut quisque erat virtutis spectatissimæ, qui Centurias imperatis peragendis assuefacerent. Hi ordines fuere tam legionariorum, quàm leuis armaturæ peditum. Cæterum equitum delectum habuit ex opulentissimis nobilibus: illorum octodecim Centurias primis illis legionariorum octuaginta Centuriis attribuit, cum suis præfectis viris illustrissimis. Reliquos ciues quorum census minor fuit duodecim minis cum dimidia, sed numero non cedebant quinque classibus, aut superabant etiam, in vnum ordinem congestos immunes fecit à tributis simul, & militibus. Sex classes Romani vocant, &c. Hæc classes continebant ceteras. Prima ceteras. annumeratis equitibus: secunda ceteras. cum opificibus. tertia ceteras. quarta ceteras. cum cornicinibus & tubicinibus. quinta ceteras. vltima pro vna censebatur egenorum centuria. Hactenus Dionysius. Ex quibus perspicuum est, quid Centuriæ fuerint, & quomodo à Seruio introductæ, & quòd quinque tantum classes census faciendi causa sint institutæ: sextæ nulla ferè habita ratione.

Quamquam autem initio classes & Centuriæ cum tribubus & curiis nihil habuerint commune, ut manifestò ex Liuiò & Dionysio constat: tamen procedente tempore institutum est, ut classes centuriarum quæ quodammodo tribuum essent partes. Quod factum fuisse post expletum triginta quinque tribuum numerum ex Liuiò colligit Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, capite 4.

Erant igitur Centuriata Comititia, quibus populus per classum centurias diuisus suffragium ferebat, ita ut suffragia colligerentur centuriarum, & quod plures centuriæ iussissent, id ratum haberetur, &c. Ut autem centuriarum, ita etiam centuriatorum Comitiorum auctor fuit Seruius Tullius, teste eodem Dionysio & Liuiò: quod postea, vbi de modo centuriatorum Comitiorum dicendum erit, pluribus demonstrabitur.

De

DIONYSIVS libro quarto, vbi de institutione Comitiorum centuriatorum agit, inter alia dicit, Seruium Tullium regem, tria Comitibus illis peregrisse, ut puta, Magistratus creasse, leges tulisse, & bellum indixisse. Hoc institutum etiam post assertam in libertatem Rempublicam mansisse intelligitur ex antiquarum rerum scriptoribus. Tum enim eodem modo Magistratus centuriatis Comitibus creati, leges latæ, & quod superioribus illis accessit, iudicia peracta sunt. Nec mutatum de his causis quicquam est, donec libera fuit Republica. Explicandæ igitur non nihil, & pluribus demonstrandæ hæc causæ sunt. Dicam de singulis, & primò quidem de magistratibus. Eorum quosdam centuriarum collectis suffragiis à populo creatos esse, maiores scilicet, & quidem ordinarios, docet ex Messalla Agellius libro 15. capite 14. his verbis: Maiores Magistratus Comitibus centuriatis fiunt. Erant autem Magistratus maiores, ut idem eodem loco dicit, & nos etiam alibi annotamus, quorum maiora erant auspicia, id est, quorum eadem auspicia magis rata erant quàm aliorum. Ordinarij verò, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in vrbe obeundum à populo creabantur. Tales erant Consules, Prætores, atque Censores.

De Consulibus, quòd ij centuriatis Comitibus creati sint, res est manifesta. Liuius libro 1. vbi de primis consulibus agit, sic scribit: Duo consules inde Comitibus centuriatis à præfecto vrbis ex Commentariis Seruii Tullij creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus, &c. Quod idem confirmat Dionysius libro 5. inquit, Sp. Lucretium Interregem à Bruto dictum, iussisse omnes ciues Romanos cum armis in campo Martio adesse: & postquam eò ventum esset, duos viros nominasse habituros potestatem regiam, Brutum & Collatinum: hisque populum eum honorem ratum fecisse, collectis centuriarum suffragiis. De consulibus igitur certa res est. Prætores verò etiam centuriatis Comitibus creatos fuisse, testis est apud Agellium libro 13. cap. 14. Messalla, qui eos inter maiores magistratus numerat, & consulum collegas facit. Idem ostendit Liuius libro 7. initio, quando de Tribunis plebis loquitur, eos non passos esse tantum, quod pro vno Consule plebeo, tres Patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi summissit: Prætores quidem etiam iura reddentem, & collegam Consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, &c. Hic dicit Liuius, Prætores iisdem auspiciis, id est, Comitibus, quibus Consules, creati. Creantur autem Consules centuriatis: Ergo & Prætores. Clariora tamen sunt, quæ asserti Cicero Oratione pro lege Manilia, de seipso loquens: Nam, inquit, cum propter dilationem Comitiorum, ter Prætor primus centuriis cunctis renunciatus sum. Hæc ille, &c.

De censoribus, quòd centuriatis Comitibus fuerint creati, liquet ex eodem Agellio, quum scribit: Patriciorum auspicia in duas esse potestates diuisa. Maxima esse Consulium Prætorum centuriorum, &c. Hi itaque Magistratus centuriatis Comitibus creabantur. Dictatorum Magistrorum Equitum, & Interregum, qui quidem etiam maiores Magistratus erant, sed extraordinarij, alia fuit ratio, quam alibi prolixè explicauimus.

Præter hos autem, de quibus diximus, Proconsules etiam interdum, item reges Sacrorum centuriatis Comitibus creati solebant. De Proconsulibus auctor est Liuius lib. 26. de P. Cornelio Scipione Proconsule loquens: Et Romæ, inquit, Senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiam maior, quàm Hispaniæ cura erat, & exercitum augeri, & Imperatori mitti placebat, nec tamen quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, vbi duo summi Imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset, cum alij alium nominarent, postremum eò decursum est, ut populus Proconsuli creando in Hispaniam Comititia haberet: diemque Comitibus consules edixerunt. Primò expectauerant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ ut desinita expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque Imperatorum amissorum. Mœsta itaque ciuitas, propè inops consilij, Comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi, circumspèctant ora principum aliorum alios intuentium: fremuntque ad eò perditas res, desperatumque de Republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere: cum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat, filius, viginti quatuor ferme annos natus, profusus se petere, in superiore, vnde conspici posset, loco constituit. In quem postquam omnium ora conuersa sunt, clamore ac fouore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Iussi deinde inire suffragium, ad vnum omnes, non modò centuriæ, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania, iusserunt. Hactenus Liuius. Ex quibus intelligitur eum centuriatis Comitibus creatum esse. Verùm hæc ratio extraordinaria fuit. Idèd non semper vsitata. Nec scio an vllum aliud exemplum, excepto hoc, inueniri apud auctores possit. De ordinaria autem constitucendarum Prouinciarum ratione dicemus suo loco. De Rege sacrorum fateor, nullum vllius auctoris veteris testimonium perspicuum præferri posse: Nicolaus Græchius tamen id probari nititur, cuius rationes videri & perpendi possunt.

Non sunt silentio prætereundi Tribuni militares Consulari potestate, & Decemviri legibus

scribendis. Nam & hi comitiis centuriatis creati fuerunt. Cum enim sint maiores magistratus, A
& propterea maiora auspicia habuerint: quis dubitabit, eos etiam maioribus, id est, centuriatis
comitiis creatos fuisse? Quod autem apud Agellium nulla eorum inter ceteros maiores mag-
gistratus mentio fiat, causa est, quod eorum magistratus non fuerit diuturnus, sed breui tem-
pore à Republica sublatus. Constat certe ex Liiuo, Dionysio & aliis, eos à populo per centu-
rias diuiso lectos fuisse. Et hæc quidem de prima causa dicta sufficiant. Accedamus ad alteram,
quam diximus fuisse legum ferendarum. Hæc verò non ita sunt intelligenda, quasi omnes leges
his comitiis latas esse, dicamus. Sunt enim aliæ curiatis, aliæ centuriatis, aliæ tributis perlatæ,
de quibus singulis suis locis. Hic de centuriatis tantum dicendum. Quæ enim leges centuriatis
comitiis ferebantur, centuriatæ: sicut illæ, quæ curiatis, curiatae dicebantur. Fuerunt autem B
illæ ferè leges, quæ à magistratibus maioribus auctoritate Senatus, ac de re quapiam maioris
momenti rogabantur, centuriatis comitiis latae. Quas quidem propriè leges dici, testis est
Iustinianus in Institutionibus, ubi ius civile in sex species diuidens, legem definit esse id, quod
populus Romanus Senatorio magistratu interrogante, (veluti Consule) constitueret. Eas
itaque centuriatis comitiis latas fuisse, ne multis scriptorum testimoniis (quæ tamen in prom-
ptu sunt) recitandis: sin longior, vnico Liiuo libro 8. contentus ero, qui scribit à Dictatore. P.
Philone legem latam, vt earum legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffra-
gium, patres auctores fierent: quod argumento esse potest, eas leges, quæ ad distinctionem
plebiscitorum sic appellarentur, quales erant, quæ à magistratibus maioribus ferebantur, com-
muniis centuriatis ferri solitas. Sic leges Valerij Poplicolæ latæ de prouocatione, centuriatæ
fuerunt, vt est apud Valerium Maximum libro 4. capite 1. Et lex alia Valerij, & Horatij Cos. C
Cuius meminit Liiuus libro 3. Item lex de reuocatione Ciceronis ab exilio, teste ipso Cicerone
in Oratione post reditum in Senatu, & libro 1. epistolarum ad familiares, epistola 2. ad Lentu-
lum, centuriatæ fuerunt. Huc referantur etiam Decemvrales, siue Duodecim Tabularum,
de quibus quòd iisdem comitiis latæ sint, testimonium dicit Liiuus libro 3. Neque excludun-
tur hic leges ad populum à maioribus magistratibus latæ de bellis hostibus indicendis. Eas
enim his quoque comitiis latas, testis non obcurus est Liiuus de bello Macedonico, & de bello
cum Perseo, & alibi, vt taceam de Dionysio. Singulas autem hæc leges hic enumerare, non est
necessè.

Tertia comitorum centuriatorum causa est iudiciorum exercendorum: non quidem om-
nium, sed vnus tantum, videlicet, Perduellionis. De quo licet alibi etiam dicendum sit: hic tamè
pauca quædam annotabimus.

Caius. ff. de verborum significat. dicit: Quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles D
appellabant: cum quo sentit Terentius Varro libro 6. de lingua Latina. Hinc factum est, vt reus
perduellionis diceretur, qui se quoquo modo in Rempublicam hostili esse animo declarasset:
quasi diceret reum hostilitatis. Festus affirmat perduellem dici eum, qui pertinaciter bellum
retineat. Sed prior sententia melior esse videtur. Distingui quidam volunt inter crimen per-
duellionis, & crimen maiestatis, ita vt crimen maiestatis sit, duces hostium pecunia liberare,
aut priuatum hominem domi suæ hostium duces seruare incolumes: Perduellionis verò, ciuem
Romanum contra ius libertatis in crucem tollere, aut securi percutere, aut in latumias conicere:
Verum id discrimen non vsque adeò obseruatur, sed vtraque pro vno plerumque habentur. De
quibus alibi plura erunt dicenda. Illud hoc loco demonstrandum, quod de perduellione Comi-
tiis centuriatis iudicatum sit. Id verò docet Valerius Maximus libro 6. cap. 5. iniquens: M. Pom-
pilius Trib. Pleb. Tiberio Gracho & C. Claudio censoribus, cum ob nimis seuerè gestam censu- E
ram maiorem partem ciuitatis exasperassent, diem perduellionis ad populum dixisse: quo in iu-
dicio primæ classis permulte centuriæ Claudium aperte damnarint, &c. Clarum hoc etiam est
ex Liiuo lib. 6. de iudicio M. Manlij Capitolini loquente. Et Cicero pro Sestio, & alibi docet, le-
gibus Duodecim tabularum sanctum esse, ne de capite cuius nisi comitiis centuriatis rogare-
tur. Hinc Sigonius libro 3. de iudiciis Rom. cap. 5. affirmat post instituta Tributa Comitia, de mul-
cta Tributis: de capite verò cuius centuriatis comitiis actum esse. Et hæc de causis horum comi-
tiorum. Sequitur de Personis.

De Personis, quarum interuentu Comitia centuriata peracta sunt

CAP. X.

RIPLICES hic personæ considerandæ sunt, aliæ videlicet, quæ ius habuerunt comitia
centuriata conuocandi, aliæ quæ suffragium in iis tulerunt: aliæ quas præter priores
his comitiis adesse oportuit. Ius igitur horum comitorum habendorum fuit penes mag-
istratus maiores tantum, & quidem penes consules, Prætores, Censores, Dictatores, Interre-
ges, Tribunos militum consulari potestate, & Decemuiros legibus scribendis.

Magistratum creandorum comitia habuerunt soli Consules, Dictatores, Interreges, Tri-
buni militum Cons. potestate, & Decemuiros legibus scribendis. Legum autem Consules, Dicta-
tores, Prætores, & Censores. Iudiciorum item Consules, Dictatores, & Prætores. Id verò pro-
bandum est.

Quod

A Quod Consules habuerint ius comitorum centuriatorum, creandorum magistratum,
nulla ferè probatione eget: probabimus tamen, idque ordine. Habuerunt primum comitia
Consulium creandorum. Quotiescunque enim noui Consules in sequentem annum creandi
essent, tum illi, qui præsentis anni consulatum gerebant, comitia de Consulibus in sequentem
annum legendis habebant. Testatur id, vt de reliquis taceam, Liiuus sexcentis locis. Quod si
tempus comitorum centuriatorum instaret, & Consules, vel bellis impediti Romam redire
non possent, vel abdicassent, vel aliud quid impedimenti ipsis obiectum esset, ex Senatusconsulto
Dictatorem comitorum causa creabatur: is postea comitia habebat. Quod testatur præter alios,
Liiuus multis locis, & hinc toties in Fastis Cōsularibus Sigonij & Onuphrii legitur Dictatorem
comitorum habendorum dictum esse. Vbi verò vel contentione ordinum, aut Magistratum,
B vel candidatorum ambitu, vel alia ratione, perfici ante anni exitum comitia nouis magistratib.
creandis non potuissent, tum Patricios conuenire oportebat ad prodendum ex suo numero
Interregem, qui dies quinque imperaret, à quo alius deinde creabatur, eodèque modo alij atq;
alij singulis quinque diebus creabantur, donec vnus ex iis comitia Consulibus creandis habe-
ret. Confirmat hoc etiam Liiuus libro 10. Eo anno (nec traditur causa) Interregnum initum:
Interreges fuere Claudius, dein P. Sulpitius. Is Comitia consularia habuit, &c. & alibi sæpe.

Comitia Prætoribus creandis, & itè cōsulis soli Cōsules habuerunt. Neq; enim Prætores, ac
cōsules à Prætoribus, & cōsulis, sed tantum à cōsulis creati potuerunt. De Prætoribus præter
Liiuum, qui ostendit se penumero in sua Historia, consules Prætorum comitia (ita enim diceban-
tur, quæ Prætorum creandorum causa habebantur, sicut etiam consularia, quæ de Consulibus,
& censoria, quæ de censoribus, item Tribunitia Ædilia, Quæstoria, quæ de Tribunis milita-
ribus, vel plebeis, Ædilibus plebis & Quæstoribus.) Prætorum inquam comitia habuisse testis
C lo cuples est Cicero lib. 9. epistolarum ad Atticum, epistola 8. ad quem sic scribit: Nos in libris ha-
bemus, non modò Consules, sed ne Prætores, quidem à Prætoribus creati ius esse. Idque factum
esse nusquam. Consules eò non esse ius, quòd maius imperium à minore rogari non sit ius. Præ-
tores autem cum ita rogentur, vt collegæ consulum sint, quorum est maius imperium, &c. Idem
etiam confirmant M. Messalla, &c. Tuditani apud Agellium lib. 13. cap. 14. quorum verba sunt
hæc: Prætor (inquit Messalla) etsi collega consulis est, neque Prætorum neque consulum iure ro-
gare potest: vt quidem nos à superioribus accepimus, & ante hæc tempora seruatum est, & vt in
commentario 13. C. Tuditani patet: quia imperium minus Prætor, maius habet Consul: & à mi-
nore imperio maius, aut maioris collega, (sic enim legendum est, cum in vulgatis sit, aut à maiore
collega) rogari iure non potest.

B De censoribus porro, quod eorum etiam comitia Consules habuerint, perspicuum est ex Li-
uio, lib. 24. qui sic scribit: Decretumque omnium primum, vt Consules sortirentur, compara-
rentur inter se, vter censoribus creandis comitia haberet, & paulò post: Q. Fabius Consul co-
mitia censoribus creandis habuit. Item Liiuus libro 27. Per eos dies & censoribus creandis Q.
Fuluius Cos. comitia habuit, &c. Non dissentit à Liiuo Cicero libro 4. ad Atticum, epistola 2. in
cuius epistola hæc sunt: Ego, inquit, me Pompeio legari ita passus sum, vt nulla re impediret, quin,
si vellem, mihi esset integrum, si comitia censorum proximi Consules haberent, petere possem.
Perspicuum ex his est, censorum etiam comitia à consulibus habita.

De Tribunis militibus consulari potestate, & Decemuiros legibus scribendis nunc dice-
dum, qui & ipsi comitia magistratum creandorum habuerunt. Ac de Tribunis militibus testis
E est Liiuus multis locis, præcipuè verò libro 4. Tribuni, inquit, militum mentione nulla co-
mitorum consularium habita, (credo ob iram Dictatoris creati) Tribunorum militum comitia
edixerunt.

Iidem etiam consularia comitia habuerunt, vt ex eodem Liiuij libro, & ex 5. eiusdem, item ex
Fastis Sigonij apparet.

Tribunorum verò militum comitia non ab ipsis tantum Tribunis, sed sæpe à cōsulis, nõ-
nunquam etiam ab Interregibus habita sunt, vt ex Liiuo liquet.

Decemuiros prima comitia consules habuerunt: altera verò Decemuiros, testibus Liiuo,
Dionysio & aliis.

F Sed hic quaeritur, cum duo Consules, plures Interreges tres, interdum plures Tribuni mili-
tares, decem Decemuiros essent, quisnam eorum comitia magistratum creandorum habuerit?
Respondebo de singulis. Primum quod ad consules attinet, illi inter sese comparabant, vel sortie-
bantur, cui forte id minus offerebatur, is comitia peragebat. Docet hoc Liiuus libro 35. his ver-
bis: Consulibus ambobus Italia prouincia decreta est, ita vt inter se compararent, sortirenturque
vter comitiis eius anni præficeret. Item: Eodem ferè tempore duorum consulum literæ allatæ
sunt, L. Cornelij de prælio ad Mutinam cum Boiis factò, & Q. Minutij à Pisis, comitia suæ for-
tis esse. Ceterum adeò suspensa omnia, &c. Quod si is, cui fors tulerat, vt comitia haberet,
adesse non poterat, tum id alteri demandabatur: si tamen vellet. Testis est eodem loco Liiuus.
Sic enim de Q. Minutio scribit, eum ad Senatum literas dedisse, comitia suæ fortis esse, cate-
G rum adeò suspensa omnia, &c. Et paulò post: Si ita vidèretur patribus mitterent ad collegam,
vt is ad comitia Romam rediret. Si id facere granaretur, quod non suæ fortis id negotium esset,
se facturum, quòd Senatus censuisset. Item Lii. lib. 39. Iam consularium comitorum appetebat

tempus: Quibus quia M. Aemilius cuius sortis ea cura erat, occurrere non poterat, C. Flaminius A Romam venit, & c. Plura testimonia, praesertim in re tam manifesta, adducere nolo.

De Interregibus respondeo cum Aconio Padiano, qui in Oratione pro Milone scribit, non fuisse moris, ut ab eo, qui primus Interrex proditus erat, Comitia haberentur. Verissimum sane hoc est. Nusquam enim apud Liuium legitur à primo Interrege Comitia habita: sed interdum à secundo, ut libro nono. Item decimo: Interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpitius, is Comitia consularia habuit. Interdum à tertio, ut lib. 5. duobus locis. Interdum à pluribus, ut ad vndercimū etiam Interregem aliquando peruentum sit. Liui. lib. 7. De Tribunis militaribus idem quod de consulibus diximus, suspicor, licet expressū veteris alicuius scriptoris testimoniū nō habeam.

De Decemuiris nihil atinet dicere, cum vna tantum aliorum Decemuirorum creatorum comitia ipsi habuerint. Liuius libro 3. quidem affirmat, reliquos nouem Decemuiros Ap. Claudio, quod is minimus natu inter eos esset, munus habendorum comitorum communi consensu iniunxisse. Et haec quidem de Magistratu comitiis. Pergamus ad reliqua.

Legum comitia dixi habuisse consules, Dictatores, Decemuiros, Praetores. De consulibus res manifesta est. Omnes enim leges consulares, quae passim reperiuntur apud auctores, satis ostendunt, legibus ferendis consules comitia centuriata habuisse. Neque de Dictatoribus vlla est dubitatio. Confirmant id lex Hortensia, Aemilia, & Cornelia, quae omnes à Dictatoribus latae, aliis tamen, quam centuriatis comitiis ferri non potuerunt. De Decemuiris testimonium dicunt Duodecim Tabularum leges ab iis centuriatis comitiis latae, ut est apud Liuium, & Dionysium. Praetores quoque comitia centuriata legum habuisse testatur Liuius libro 45. cum scribit, Praetorem M. Iuuentium legem tulisse de bello Rhodiis indicendo. Confirmat id ipsum & hoc, quod si in vrbe consules non essent, Praetorum ac praesertim Urbani summum imperium erat. Ex quo sequitur, si legum comitia habenda essent, Praetorum id fuisse munus.

De iudiciis etiam dicendum. Illorum igitur comitia habuerunt consules, quod patet ex iudicio Coriolani apud Liuium lib. 2. Ea enim consules habuisse comitia, ibi disertè dicitur. Habuerunt eadem etiam Dictatores: quod probatur ex iudicio Sp. Melij, quod exercuit L. Quinctius Dictator, qui ad id exercendum potissimum dictus erat. Liuius lib. 4.

De Praetoribus, quod comitia iudiciorum habuerint, dubitari nullo modo potest. Scribit enim Liuius lib. 43. Tribunos plebis à Praetoribus diem comitiis centuriatis petiisse, ad exercendum iudicium. Verba eius sunt haec: Tribuni plebis Sempronius & Rutilius, postquam se perduellionis iudicare reis pronunciauerunt, diem comitiis à Praetore Urbano petierunt. De censoribus nusquam extat, quod vel magistratuum, vel legum, vel iudiciorum comitia habuerint. Quod autem leges censoriae apud scriptores reperiuntur, id non de legibus comitiis centuriatis lais: sed de eorum subscriptionibus, ut Cicero pro Cluentio actio ne 7. in Verrem, aut locationibus à censoribus factis, ut idem alicubi appellat, intelligendum est. Habuerunt tamen ius populi vocandi in campum Martium lustrandi causa teste Liuius: de quo alia.

Haec tamen igitur de iis personis, quae ius conuocandi populum ad comitia centuriata habuerunt, egimus: postulat locus, ut de iis etiam, quae suffragium tulerunt, dicamus. Tulerunt autem suffragium ciues, qui in ceteris descripti erant, quique ius suffragij habebant, non tantum qui in vrbe Roma, sed etiam, qui extra vrbem in Italia habitabant, ciuitate tamen cum iure suffragij donati erant. Non enim omnes Itali pari iure ciuitatem adipisciebantur: sed alij cum iure suffragij, alij sine iure suffragij, quod pluribus declarabitur libro de militia. Qui igitur ciuitate cum iure suffragij donati erant, etiam si in vrbe non habitabant, ius suffragij habebant.

Neque tamen omnes etiam ciues, qui in vrbe habitabant, ius suffragij comitiis centuriatis habebant. Qui enim à censoribus ignominiae causa notabantur, si plebeij essent, in Ceritum tabulas referebantur, id est, adimebatur ius suffragij, & referebantur in tabulas eorum ciuium, qui eo iure carerent: fiebant etiam aetarii, id est, non erant amplius in albo centuriae suae: scilicet ad hoc, ut ciues essent: sed tantummodo, ut pro capite suo tributi nomine aera penderent.

Quod verò etiam ij ciues qui domicilium in vrbe non habebant: si ciuitatis plenum ius cum iure suffragij adepti essent, centuriatis comitiis suffragium tulerint, testis est inter alios Cicero pro Domo, & post Reditum ad Quirites, quando de comitiis centuriatis reuocationis suae ab exilio causa habitis agens, sic scribit: Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta reuocauit. Et alibi pro Sestio: Nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla praefectura, nulla Romae societas, nullum collegium, aut concilium, aut omnino aliquod commune consilium; quod tunc non honorificentissime, de mea salute decreuisset, & c. Quibus ex locis intelligitur; municipales etiam, colonos, & eos, qui in praefecturis habitabant, si modo id ius haberent, suffragium his comitiis tulisse. Aliquos autem municipales, colonos & praefecturas aliquas id ius non habuisse, ostenditur in lib. de militia Rom. vbi de eorum omnium origine, & iure differendum erit. Et haec quidem personae habuerunt ius suffragij. Praeter eas autem de quibus diximus, etiam quasdam alias personas his comitiis interesse oportuit, quarum tantum nomina hic recitabo. Causae enim propter quas adfuerint, & quid eorum officium, alibi explicabitur. Fuerunt autem illi, in comitiis quidem magistratuum, candidati: in genere autem in omnibus, Diribitores, rogatores, custodes, & Praecones; quod in sequentibus probandum erit. Itaque hic huius capituli finis esto.

D

De loco centuriatorum comitorum, & quid campus Martius.

CAP. XI.

ENTURIATA Comitia in loco inaugurato haberi oportebat: non tamen intra Pomerium, sed extra, quod docet Agellius li. 15. cap. 27. cum inquit: Centuriata comitia nisi imperato exercitu haberi non poterant, idque praesidij causa, quoniam populus esset in suis agris ferendis occupatus. Exercitum autem extra vrbem imperari oportebat, intra vrbem imperari ius non erat: quod confirmat etiam apud Liuium li. 39. Sp. Posthumius Consul his verbis: Maiores vestri, ne vos quidem, nisi cum aut vexillo in arce posito comitorum causa exercitus edictus esset, aut plebi consilium Tribuni edixissent, aut aliquis ex Magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt. Manifestum hinc est, non intra, sed extra vrbem; & quidem edicto exercitu comitia centuriata haberi potuisse. Locus autem centuriatis comitiis destinatus erat campus Martius, quem Cicero dicit consularibus auspiciis consecratum: quia imperii consularis auspicii omnia ferè peragebantur, quae publicè in eo campo fieri solebant. Pauca itaque de eo hic sunt adicienda.

Fuit campus Martius, qui alibi etiam Tiberinus dicitur, locus extra vrbem Romam, prope portam Flumentanam: Martius dictus eo, quod Marti sacer vel dicatus esset. Scribit Agellius li. 6. cap. 7. cum à Caia Tarratia, virgine vestali populo Romano donatum, propter quem amplissimos honores populus ipsi habuerit. Sunt tamen qui eum ab Acca Laurentia scorto nobili: non à Caia Tarratia, testamento populo Romano condonatum, affirmant. Eum fortasse Romulus Marti sacrum fecit. Non enim traditur. Seruij enim Tullij, Regis v. i. tempore, iam tum Marti sacer fuit, in eoque primum lustrum conditum, & comitia centuriata habita, testante Dionysio li. 4. Postea à Tarquinio Superbo, vii. & vltimo Romanorum rege in proprios vsus conuersus, post eiectos reges, à Bruto, & collega rursus ad pristinam conditionem redactus est. Quae de re libet adscribere verba Dionysij, lib. 5. quae sunt: Iunius Brutus, & P. Valerius bona tyrannorum populo diripienda dederunt: agrum quem illi priuatim possederant, inopibus ex plebe diuiserunt, vno tantum campo excepto, qui situs est, vrbem inter, & fluum. Is iam ante Marti sacer erat, pratum equis & iuuentuti in armis exercendae accommodatum. Id Tarquinius contempta religione suis oppleuerat fegetibus, sicut satis apparet ex decreto consulum, de eius frugibus. Cuius enim omnia tyrannorum bona agenda, ferendaque permisissent populo, quicquid frumenti erat in eius campi aris, vel in stipula, vel tritum iam, non permiserunt auehi, religione vetante, iusseruntque totum effundi in Tyberim. Et nunc quoque manet eius facti monumentum, bene magna Insula, sacra Aesculapio, cincta flumine, concreta (ut ferunt) è frumenti acerbis putrescentibus, & paulatim aliis, quae temerè fert flumen, eodem inuectis, sit auctior. Haec Dionysius. Paulò ante dicit, moris fuisse in Campo Martio, Reges & magistratus creari. Bartholomaeus Marlianus Epitoma antiquae Romae Topographiae lib. 6. cap. 12. vbi de Campo Martio verba facit, inter alia refert, in hoc campo, praeter nativam loci, pratorumque amoenitatem, ornamenta etiam, & statuas illustrium virorum erectas, & ex capitolio, cum ille locus nimis angustus esse coepisset, propter ornamentorum quae quotidie inferentur, multitudinem, plurima in campum Martium translata esse. Strabo li. 5. etiam eleganter Campum Martium his verbis describit: Maximam, inquit, horum (scilicet decorum) partem campus Martius habet, praeter nativam locorum amoenitatem, artis & solertiae exornationes admittens. Campi enim admirabilis magnitudo, & curules pariter cursus, & alia equestria certamina expedita suppeditat: nec minus, tam multis pilam, trochum, palastram exercitatione tractantibus, aliisque incumbentia simul opera. Quid perennes solo herbas, coronatosque vsque ad fluminis aluicem colles? Scenicarum ostentatio picturarum eius generis spectacula praestant, ut difficile & inuitus abscedas. Haec ille. Varia itaque ludicra in hoc campo exercebantur, quod praeter Strabonem & Horatium docet. Tumultu ex orto delectus in eo habebatur, clari viri mortui cremabantur, & hic campus ferè schola erat militiae Romanae, vbi iuuentus Romana ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo grauiorum, exercebatur, caput petendo, lateribus insidiando, poplites succidendo, insiliendo, resiliendo, punctum potius, quam casum feriendo, & interim tamen assidue sese protegendo, item iaculando. Pars ibi Tironum pilis, lapidibus, sagittis, manu, funda, arcu iaculandis exercebatur. Tum verò saltus, fossae latitudinem, aut valli altitudinem superare: praecipue autem cursu locum occupare, fugientem assequi consuebat. Erant etiam equi lignei in campo, ut insilire, desilire, dextrâ, laeuâ, inermis, armatus, distincto etiam gladio futurus eques addiceret, veros etiam equos domaret, & futuris praesulis assuefaceret, & c. Neque praeter eundem est, quod Pomponius Laetus in suis antiquitatibus Rom. annotat, fuisse in campo Martio insigne horologium, quod habuerit septem gradus circum, & lineas distinctas metallo inaurato: solum etiam campi, eo loco, vbi horologium istud fuerit, lapide amplo quadrato stratum fuisse, & habuisse lineas easdem, & in angulis quatuor ventos, cum inscriptione, ut Boreas spirat, ex opere migno. Meminit eius etiam Plin. li. 36. ca. 10. & addit, ab Augusto Imperatore illud horologium conditum fuisse. In hoc igitur Campo centuriata comitia regulariter, & semper habita fuerunt. Nisi quod illa, quibus de Manlio Capitolino iudicatum est, comitia ex campo Martio in Lucum Petilinum translata sunt, eam ob causam, ut à conspectu Capitolij, oculi populi auerterentur, quod liberius de conseruatore eius iudicare posset, ut scribit Liuius lib. 6. Sequitur de tempore.

4

NULLA Comititia nisi diebus comitialibus haberi poterant. Ergo nec Centuriata. Qui autem comitiales dies fuerint, non opus esse arbitror hic pluribus explicari, cum in priorum antiquitatum commentario, ubi omnium dierum ratio & discrimina à Romanis obseruata, diligenter inquisita, & tradita sunt, de comitialibus etiam non pauca sint annotata: nec patitur horum librorum ratio, ut eadem sæpius repetantur. Hoc tamen hic monendum videtur, cum in singulis mensibus quidam comitiales dies fuerint: quo anni tempore Magistratum Comititia haberi consueverint. De iudiciorum enim, & legum Comititiis nihil certi dici potest.

Non semper idem tempus obseruatum fuit magistratibus creandis. L. i. libro 3. scribit, L. Ebutium & P. Seruiliam calend. Sextil. ut tunc principium anni actum sit, consulatum iniuisse. Eo igitur tempore mense Iunio, vel Quinctili Comititia eorum habita fuerunt, certi quidem nihil traditur, paulo post, cum de Decemuiris loquitur, ita scribit: Idus tum Maiæ solemnēs erant ineundis magistratibus. Mense igitur Martio, vel Aprili, tum eorum Comititia habita fuisse suspicari licet. Tempore autem belli Punici secundi, Consules Idibus martis consulatum inibant, ut passim in historia T. Liuij legitur. Idque ita obseruatum fuit vsque ad annum vrbs d c i. Illo igitur tempore Comititia haberi solebant, Ianuario & Februario mense, dimissis scilicet in hyberna exercitiis. Anno autem vrbs d c i. Q. Fuluius Nobilior, & T. Annus Luscius Consul, primi Kalend. Ianuarii Magistratum inierunt, post quod tempus idem deinde à sequentibus consulibus factum est. At eo tempore ordinaria magistratum creatio fuit, ad finem mensis Iulij & principium Augusti, ut ex Ciceronis oratione secunda in Verrem, Epistolis ad Atticum, & Epistola Cælij ad Ciceronem, constat. Quod si vltra ducerentur Comititia, id eueniebat propter intercessiones, aut obnunciationes, per quas differrentur.

Potro autem consularia Comititia ante Prætoria haberi solebant: interdum quidem eodem die, ut ex Liuij lib. 10. constat, interdum postero die, nonnunquam tertio, aut alio quodam post die, ut ex eodem Liuij intelligi potest.

Censuribus creandis Comititia initio paulo post initum à consulibus Magistratum, priusquam in prouincias proficiscerentur, atate Ciceronis ad finem mensis Iunij, ut constat ex Epistolis ad Appium, collatis cum iis, quæ ad Atticum libro 6. scripta sunt, ex quibus colligi potest, Appium censorem factum, eo, quo dixi, tempore, idque quinto quoque anno fiebat, ut ex historia cognoscitur. Hoc tamen differrebat censorum Comititia à consularibus, & Prætoribus, quod censes statim designati magistratum inibant. Vnde legimus apud Liuium, libro 40. Censores designatos statim in Capitolium deductos, ad capiendā Magistratus insignia, iurandumque in leges. Consules vero, Prætoresque, nisi interregno aut in locum demortui creati essent, non statim designati inibant Magistratum, sed ab eo tempore, quo designati erant ad illud, quo magistratum inibant, quod posterioribus temporibus ferè quinque mensium spacium erat, priuati manebant. Quæris, quid per id tempus actum sit respondeo, inquirebatur per competitors aut alios de ambitu in designatos, de quo alibi dicendum erit. His ita explicatis modum Comitiorum trademus.

De modo Centuriatorum Comitiorum, & primum quidem de iis, quæ ante Comititia fieri solebant. CAP. XIII.

QUOD ad modum horum Comitiorum attinet, tria nobis consideranda veniunt: primum quid ut iusta haberentur centuriata Comititia, fieri ante ipsa soleret: deinde quis modus in ipsis comitiis seruaretur: postremo quid post dicta suffragia fieri oporteret. Hoc capite, de iis, quæ ante Comititia obseruari solebant dicemus, de reliquis in seq. cap. acturi.

Primum omnium ex auctoritate Senatus hæc Comititia fieri oportebat. Hoc enim discrimen inter centuriata, curiata, ac Tributa Comititia præter alia fuisse, Dionysius li. 9. scribit, quod Tributis non opus esset Senatus auctoritate, in reliquis vel maxime necesse esset, eam accedere. Ac primis quidem temporibus, post habita Comititia Patres auctores fiebant, hoc est, ea, quæ populus suis suffragiis iussisset, confirmabant. Postea vero id ius Senatui ademptum est, & institutum ut antè, quam Comititia haberentur, in incertum Comitiorum euentum, Patres auctores fierent. Testatur hoc Liuius lib. 8. pluribus locis, & Cicero pro Plancio. Testatur etiam lex P. Philonis Dictatoris, qua cauebatur, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent. Et Appianus li. 1. bellorum ciuillium scribit, à l. Cornelio Sylla legem latam, ut nihil referretur ad populum, quod antè à Senatu decretum, confirmatumque non esset, atque addit, veteri id lege cautum fuisse. Requirebatur itaque in comitiis centuriatis primum, ut Patres auctores fierent, hoc est, ut iuberent aliquem Comititia illa edicere. Iubebant autem id plerumque Senatuf. consulto, quæ admodum ex Liuij constat. Quod si Patres auctores non fierent, hoc est, non probarer. causas Comitiorum, tum intermittebantur, vel differebantur, donec Senatus auctoritas accederet.

Postquam Patres auctores facti essent, hoc est, postquam probassent Comititia vel magistratum creandorum, vel legum ferendarum, vel iudiciorum exercendorum haberi, tam editum præmitti necesse erat, ut ad quam diem conuenire populus deberet, multo antè intelligeret. Vnde fit, ut in omnib.

A in omnib. historiis tam sæpe reperiantur Consules comitia edixisse. Id verò editum in tabella scriptum publicè proponi solebat, quod ex Agellij li. 13. cap. 14. apparet, qui sic scribit: In edito illo Consulatum, quo edicunt, quis dies comitiis centuriatis futurus sit, scribitur ex veteri forma perpetua: Ne quis magistratus minor de cælo seruasse velit. Ex quibus verbis apparet, in eo edito plura capita fuisse scripta, atque illud proponendum publicè fuisse, ut populo notum esset. Quoniam autem comitiis etiam adesse ex agris homines oportebat, qui in urbem ferè, nisi nundinis, hoc est, nono quoque die, non veniebant, propterea editum illud per plures dies publicè extare necesse erat, ut populo vniuerso notum esset. Solebatque plerumque in comitiis centuriatis trinundinum interitici, inter editum illud, & diem Comitiorum, non tantum in legum & iudiciorum, sed magistratum quoque comitiis, si nihil accidisset, quod impedimento esset, ne legitimo tempore Comititia haberentur: quemadmodum fiebat, si per interreges comitia haberentur, aut necessitas aliqua posceret, comitia maturari. Quando enim Interreges comitia habituri erant, tum certè tantum tempus inter editum, & diem Comitiorum interitici non poterat. Erat enim Interregis Imperium, quinque tantum dierum: poterat autem secundus Interrex comitia habere, ut paulo ante ostendimus. Sic etiam superioribus temporibus, quibus Consules bellis vrgentibus in vrbe esse non poterant, sæpe accidebat, ut in exitu annus propè esset, nec dum tamen subrogati essent Magistratus. Eo igitur tempore interdum reperimus propter necessitatem subrogandorum magistratum; paucis post editum diebus, habita fuisse comitia. Vnde T. Liuius li. 24. scribit, Q. Fabium, in eum, quem primum comitiale diem habuerit, comitia edixisse, quibus verbis satis ostendit, post editum non fuisse interiticium trinundinum. Neque enim tot dies continui, quot sunt in trinundino, esse poterant, quin aliqui ex iis essent comitiales. At temporibus atati Ciceronis proximis Consules totum ferè annum sui consulatus agebant in vrbe, nec ad exercitus, aut in Prouincias, nisi ad finem anni proficiscerentur. Vnde fiebat, ut legitimo tempore comitia magistratum edicerentur: & nisi ad diem edito præstitutum haberentur, id eo accidebat, quod dies diffunderetur vel auspiciis, vel magistratum intercessionibus.

Quod si verò Consules abessent, tum editum illud Comitiorum ex itinere præmitterebant, ut trinundino antè proponeretur, vel Prætori scribebant, ut is eorum nomine comitia indiceret, teste Liuij, li. 22. Atque hæc quidem in genere, de omnibus comitiis centuriatis legitimis & regularibus intelligenda sunt. Præter ea autem, comitia legum, & iudiciorum pecularia etiam quædam habebant, quæ etiam consideranda sunt.

Antè Comititia legum hic modus seruandus erat, ut primum legislator concionem haberet, in qua populo necessitatem & vtilitatem legis proponendæ ostenderet, deinde etiam recitaret, ac publicè proponeret, ut populo potestas fieret, eam cognoscendi otiose, & ut inde liceret libris describere, si qui vellent legem apud se habere. Cognosci hoc ex Dionysij li. 10. potest, qui sic scribit: Tribuni plebis aduocata concione pollicebantur plebi se legem laturos de iis rebus, quas postulabat. Quam orationem postquam plebs collaudauit, sublata omni mora legem quam paratam habebant, recitarunt. Ac proposita ea lege, datum est trinundini spacium, quo fieret potestas legis improbandæ omnibus, qui vellent, &c. Hæc ille. Quæ etiam de legibus Decemuiralibus scribit Liuius li. 3. Post hanc legis propositionem, trinundino promulganda erat, id est, tribus nundinarum diebus aduocata concione recitanda, & de singulis capitibus populus docendus: rogandus etiam ut legem accipere vellent, ut quæ prodita die, qua comitia haberentur legis ferendæ; ad illam diem frequens adesset: inter quos, qui primus populo ut legem acciperet suadebat (solebant enim sibi latores virum aliquem præcipuum magna auctoritate præditum conciliare, & adiungere, qui legem populo suaderet) is auctor legis appellari solebat. Post hunc auctorem alij etiam nonnunquam priuati, data à magistratibus concione eam suadebant. Dabatur etiam potestas dissuadendi legem quicunque vellent. Et ex Ciceronis oratione post reditum in Senatu, colligitur, rogatores legum primo nundinarum die, post recitatam & explicatam legem, populo gratias egisse, quod aduenisset, & simul rogasse, ut pari studio conueniret reliquis diebus, cum lex eadem rursus ad populum referenda esset: solitum etiam fuisse populum significationem dare acclamationibus, legem sibi acceptam esse, aut non esse, antequam dies suffragij veniret.

Quemadmodum autem in legum, sic etiam in iudiciorum comitiis obseruabatur, ut trinundino accusatio promulgaretur. Docet hoc Cicero in oratione pro domo sua, inquit: Moderata populi iudicia sunt à maioribus constituta: primum, ut ne pœna capitis cum pecunia coniungatur: deinde, ne nisi prædicta die quis accusetur: ut ter ante magistratus accuset, intermissa die, quam multam irroget, aut iudicet: quarta sit accusatio trinundinum prodita die, qua iudicium futurum sit. Hæc ille. Tribus autem nundinarum diebus ante comitia accusatio repetebatur ad populum. Atque hæc quidem ante diem Comitiorum obseruabatur.

De iis, quæ in ipsis comitiis, & postea obseruari solebant CAP. XIV.

DIXIMVS præcedenti capite, quid ut iusta essent, ante Comitiorum diem fieri oportuerit considerabimus nunc, quæ ipso Comitiorum die, adeoque ipsis comitiis obseruari soleret. Primum, nulla comitia centuriata iure fieri poterant, nisi captatis ante auspiciis. Pertinebant autè ad hæc comitia duo auspiciorum genera, obseruatio de cælo, & auium inspectio. Ei igitur qui comitia habiturus erat, parendum erat obnunciationi. Si enim quis obnunciaret, se de cælo

seruasse, tum Comitia peragi non poterant. Non autem omnes Magistratus, maiores scilicet, & A
minores, maioribus obnunciare poterant, sed maiores tantum, sique qui erant Consulum colle-
gæ, Consules & Prætores. Ideoque in omnibus centuriarum Comitiorum edictis, inter alia
hoc caput erat: Ne quis minor magistratus de cælo seruasse vellet, quod paulo ante ex Agellij lib.
23. cap. 14. recitauimus.

Deinde etiam is, qui comitia habiturus erat, priusquam in campum veniret, in arce, aut alio
quodam, sed intra pomerium, loco auspicabatur, adhibito augure, qui sibi in auspicio esset: qui si
aduersa auspicia nunciasset, Comitia eo die peragi non poterant. Posterioribus tamen temporibus,
vt ex Dionysij lib. 2. & Ciceronis libro 2. de Legibus, & libro 2. de Diuinatione cognosci po-
test, neglecta augurali disciplina, magistratus, qui Comitia habiturus erat, augurem non tam con-
sulere Deos iubebat, quam bona esse auspicia pronuntiare. Itaque ex voce auguris verius, quam B
ex villo signo ex auiibus, aut ex cælo sumpto, auspicabatur.

Sed & Candidatos ante Comitia auspicatos fuisse, docet Dionysius Halicarnassæus libro 2. his
verbis: Qui magistratus accepturi sunt, prima luce, loco aperto expositi Diis supplicantes, tum ex
Auguribus publicis, qui adsunt, nonnulli nunciant illis fulgur sinistrum, quod omnino non fa-
ctum sit. Illi augurium ex voce accipientes, abeunt, magistratum accepturialij quidem satis esse
existimantes, nulla sibi aduersa auspicia fuisse, alij verò etiam repugnantes Diis. Hactenus ille.
Præter auspicia erant etiam sacra quædam legitima, quæ à magistratu ante Comitia fieri oportere,
quemadmodum idem Dionysius lib. 7. & 10. docet. Illa verò sacra immolationes hostiarum erant,
quibus in omnibus actionibus publicis vti solebant.

Captatis itaque auspicis, & sacris peractis, primis quidem temporibus, magistratus Comitia
habiturus urbem egrediebatur, atque tabernaculum capiebat: cum sequebantur omnes ciues ar-
mati sub signis, in suis quique Centuriis, vt multis locis docet Dionysius. Posterioribus verò tem-
poribus, non omnes ciues armati, in campum conueniebant, sed tamen pæsidij causa, vt ait Agel-
lius, paucorum hominum exercitus imperabatur, atque in Ianiculum introducebatur, & erigeba-
tur vexillum, donec peracta essent Comitia. Quem morem, eiusque causas Dio. lib. 37. indicat, his
verbis: Cum antiquitus multi hostes circum Romam habitarent, veriti Romani, ne dum ipsi Co-
mitia centuriata agerent, hostes per insidias urbem aggredirentur, Ianiculum que occuparent: sta-
tuerunt non omnes ire in suffragia, sed vt semper aliqui armati per successione eum locum cus-
todirent. In Ianiculo igitur, quamdiu concio durabat, custodiæ agebantur. Cum autem soluenda
iam erat concio, signum à Ianiculo remouebatur, custodisque discedebant. Non autem licebat
custodiis ab arce ea remotis, qui eam amplius statuere. Is autem mos, solis centuriatis Comitibus
obseruabatur, cum extra urbem omnes in armis adesse res postulabat, & id hodièque religionis
causa fieri solet. Hactenus ille. Hoc etiam semper obseruatum fuit, vt Consul, Comitiorum die,
quali ad usurpationem vetustatis extra pomerium tabernaculum haberet, velut Dux exercitus. In
quo capiendò vitium committebatur, si prius quam pomerium transgrediretur, auspicia aut non
consultuisset, aut aduersa apparuissent. Tantumque tribuebatur his auspicis tabernaculi capiendi,
vt si hic peccatum esset, tota actio vitiosa, & inauspicata censeretur. Scribit Plutarchus in Marcello,
idcirco solitos magistratus capere tabernaculum, vt in eo sederent, pro captandis auspicis.
Quod si nondum ratis auspicis, aliqua eos causa in urbem retraheret, primum tabernaculum re-
linquere oportebat, & alterum capere, ex quo denuò captabantur auspicia. Huiusmodi autem
auspicia prima luce captari solebant, quemadmodum intelligi ex Dionysio, Macrobi. lib. 1. Satura-
nal. cap. 3. & Agellij lib. 3. cap. 5. potest. Porro & hoc ad auspiciorum rationem pertinebat: si ceptis
comitiis, tonitru superuenisset, tum ea dirimebantur. Item, si ipsis Comitiis morbo Herculeo
correpto, quisquam repente concidisset, dissoluenda erant Comitia, nec iusta eo die haberi pote-
rant: vnde etiam illi morbo nomen est Comitialis, vt Serenus docet his verbis:

*Et subitis species morbi, cui nomen ab illo, Sæpè etenim membris acris languore caducis,
Quod fieri nobis suffragia iusta recusat: Concilium populi labe horrenda dirimit.*

Et hæc quidem de auspicis horum Comitiorum.

Cum igitur Senatus auctoritate, edicto antè proposito, & re per multos dies antè promul-
gata, sacris factis, auspicis addicentibus, nullaque obnuntiatione interiecta, centuriata Comitia
maior magistratus habere vellet, nihil omiserat eorum, quæ ad legitimum modum comitiorum
ante ipsa quidem Comitia requirebantur. Videamus reliqua.

Populus Romanus, cui quidem ius erat suffragij, ad diem edicti conueniebat in campo Mar-
tio, atque ibi, priusquam in centurias distribuere, habebat magistratus concionem ad popu-
lum, qua rogabatur, vt id, quo de ageretur, iubere, aut vetare vellet. Ac si magistratum quidem
essent Comitia, solebat is, qui habebat Comitia, rogare populum, vt ex iis Candidatis, quorum ha-
beri rationem oporteret, quosque tum omnes nominatim appellabat, crearet populum quos vellet,
Consules, Prætores, Censoresque. Neque verò cum voce quidem suffragium ferebatur, necessitas ea
oratione populo imponebatur, vt non posset alios, quam cãdãtatos facere: sed libera suffragia re-
linquebantur, vt ex omnibus ciuibus crearet, quos vellet, si modo ij essent, quorum ratio legibus haberi
posset. Quin etiã legibus solutos sæpe reperimus multos, vt creati possent, vel ante legitimã ata-
tem, vel absentes, vel decennio nondum interposito inter eundem magistratum. Et multos
qui

A qui non peterent, creatos inuenimus. Verum ista euenire non solebant, nisi ea tempora essent, in
quibus magna virtus alicuius Reipublicæ necessaria videbatur: quæ in petentibus tanta non erat
populo cognita. Ordinarium autem, ac legitimum erat, vt ex candidatis crearetur magistratus.
Post leges tabellarias, hi modo creati poterant, quorum rationem haberi debere, antè iudicatum
esset, vt in tabellis nomen eorum scriberetur.

Quod de Magistratibus dixi, idem debet in Comitiis Regis sacrorum intelligi.

Huiusmodi autem conciones, non solum antè, quam populus in suffragium mitteretur, sed
interruptis etiam interdum comitiis ad emendanda populi suffragia habitas fuisse, testimonio
est L. Iunij, lib. 3. de L. Quinctio scribens, cum C. Claudius Consul haberet Comitia consularia, &
se refici Consulem videret, L. Quinctius eius collega interrupit Comitia, orationemque ad po-
pulum habuit, cuius exitus fuit, vt communiter ab ambobus consulibus ediceretur, ne quis L.
Quinctium Consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non obseruaturus: simile exem-
plum recitat L. Iunij libro 24. etiam de Q. Fabio Maximo.

Sin legum Comitia essent, ante quam populus in suffragium mitteretur: primum lex recitaba-
tur à Præcone, subiiciente Scriba: tum oratione docebatur populus, denique rogabatur, vt eam
legem acciperet, & suffragiis suis iubere vellet, testibus A. Conio, in argumento orationis pro C.
Cornelio, Appiano lib. 1. bellorum ciuili. & Plutarcho in Catone Venetensi. Ex quibus etiam au-
ctoribus intelligi potest, obseruatum fuisse, vt post trinundini promulgationem, die Comitio-
rum rursus recitaretur lex, haberenturque orationes, suadendi & dissuadendi causa.

At si iudicij causa Comitia haberentur, idem fiebat, quod in legibus ferendis. Iudicium enim
populi lege lata fiebat: quæ si acciperetur à populo, condemnatus erat reus: sin antiquaretur,
C absoluebatur.

Erat autem omnium actionum cum populo commune principium: VELITIS IUBEATIS
QUIRITES, quemadmodum ex Cicerone, & L. Iunio intelligi potest. Ex qua dicendi formula no-
men ortum est rogationis, omnibus actionibus cum populo commune.

His peractis, iubebat magistratus populum in suas centurias discedere, ad suffragium feren-
dum: idque populus ita faciebat: nisi hic obnuntiatum esset, aut ab aliquo magistratu intercessum:
Intercedebat inter se Consules, Prætores, & Tribuni, vnde in legibus Ciceronis scribitur,
Pars maiorue potestas plus valet. Quæ lege significatur, parendum esse intercessioni paris aut ma-
ioris potestatis.

De suffragiis iam dicendum, quo ordine centuriæ ea tulerint. Non enim omnibus tempori-
bus eadem obseruata ratio fuit. De primis temporibus Dionysius libro 4. in historia Ser. Tullij
Regis sic scribit: Quando Tullius Magistratus creare, aut de lege cognoscere, aut bellum inferre
volebat, pro curiatis, centuriata indicebat Comitia. Primæ ad suffragia vocabantur maximi cen-
sus centuriæ, xlix equitum, xxxc. peditum. Hæc quia tribus centuriis plures erant, quam re-
liquæ, si consentirent, vincebant, & definebatur sententia. Sin minus, xxxii. centuriæ secundæ
classis inibant suffragia. Quod si ne tum quidem conuenirent calculi, tertia classis vocabatur,
ac deinceps quarta: idque tamdiu fiebat, donec nonaginta septem centuriarum consentirent
suffragia. Id, si ne post quintam quidem vocationem contingeret, centum nonaginta duabus
centuriis pari vtrinque numero diuisis in duas sententias, tum demum vocabatur vltima inopum
centuria, immunis à tributis, atque militia, & vtrique parti accederet, eam reddebat potio-
rem altera: quod perrarum erat, & penè impossibile. Plerumque enim prima vocatione absolue-
bantur Comitia, raro ad quartam perueniebatur: quinta & sexta erant superuacaneæ, & c. Hæc eo
loco docet Dionysius. Sequentibus autem temporibus & quidem libera ciuitate, mutata illa ratio
fuit. Non enim centuriæ Equitum primam sententiam ferebant, sed omnes centuriæ in sortem con-
iciebantur, & quæ prima educeretur, prima suffragiū dicebat, & prærogatiua appellabatur: dein-
de reliquæ vocabantur, quæ dicebantur Iureuocata. Post expletas verò tribus triginta quinque
centuriæ ac classes, Tribuum partes essent, vt ex L. Iunio Sigonio & Græchius colligunt, tum
primum vniuersus populus in Tribus triginta quinque distribuere, & duplex sortitio fiebat,
prima inter tribus, quæ primum sorte exibat, Prærogatiua tribus dicebatur: altera sortitio fiebat
inter centurias Prærogatiuæ tribus: quæ quæ primum exibat, centuria Prærogatiua dicebatur, ac
F prima suffragium ferebat, post quam primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad
suffragium ferendum vocabantur, quæ Iureuocata appellabantur, atque plerumque, imò semper
Prærogatiuæ sententiam (tantum eius omen erat) sequebantur. Et hæc est causa, cur in centuriatis
Comitiis non tantum Prærogatiuæ centuriæ, verum etiam Tribus mentio fiat.

Sed neque hoc prætereundum est, cum primis liberæ Reipublicæ temporibus, bina de ma-
gistratibus maioribus Comitia haberentur, centuriata & curiata, quemadmodum supra ex Sig-
onio docuimus, obsoletis postea curiatis Comitiis factum est, vt Prærogatiua & Iureuocatorum
suffragia pro binis Comitiis haberentur. Docet hoc A. Conius in 2. Verrinam, cum sic scribit: Præ-
rogatiuæ tribus sunt, quæ primæ suffragium ferunt ante iure vocatas. Mos enim fuerat, quò fa-
cilius in Comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem Candidatis Comitia
G fieri, quorum tribus Prærogatiuæ dicebantur, quòd primò rogarentur, quos vellent Consu-
les fieri: secunda Iureuocata, quòd in iis, sequente populo, vt sæpe contingit, Prærogatiuarum
voluntatem, iure omnia complerentur. Hactenus A. Conius. Ad suffragia redeo. Ante leges

tabellarias latas populus voce suffragium ferebat. At postea cepit tabella suffragium ferre. Ac vo-
ce quidem cum dicebatur suffragium, erat in singulis centuriis rogatores, qui singulorum roga-
bant sententias, quas palam singuli proferebant. In quam autem partem plures eiusdem Centuriæ
homines inclinarent, eius totius centuriæ sententia censebatur: quam deinde rogator per Præconem
nunciari iubebat. Quod si Magistratum Comitia essent, rogabantur singuli, quem vellet
Magistratum esse, & tum nominatum singuli appellabant, quem vellet Magistratum creari. Idem
in Comitibus Regis sacrorum fiebat. Sin legum Comitia essent, cum populus legem accipere vellet,
solebat uti his verbis solemnibus, ac velut conceptis, VTI ROGAS: quibus significabat, se velle
hoc ita fieri, quemadmodum legis rogator fieri vellet. Cum verò legem accipere nollet, utebatur
solemni verbo, ANTIQVO: quo significabat, se, quod rogaretur, antiquare: hoc est, ne omnino
fieret, vetare.

Hisdem vocibus etiam utebantur in Comitibus iudiciorum. Nam & ea per legem his Comitibus
exercebantur: quam si populus antiqvasset, absolutus erat reus: sin verò iussisset, tum erat damna-
tus. Postquam autem tabella populo data est, oportuit eam munere vocis fungi. Ac in Comitibus
quidem Magistratum oportuit tabellis nomina Candidatorum inscribi, ut daretur iis per tabel-
lam magistratus, sicuti prius voce creabantur. Tot autem tabellæ unicuique de populo dabantur,
quorū essent candidati, quorum rationem haberi oportere iudicatum esset. Et breuitatis causa in
tabellis non integra candidatorum nomina scribebantur, sed primæ tantum literæ nominis cu-
iusque, id quod ex Ciceronis Oratione pro domo intelligitur.

In Comitibus legum duæ dabantur tabellæ, vna in qua scriptum erat, VTI ROGAS, duobus tan-
tum primis elementis: v. r. Altera, in qua scriptum erat, ANTIQVO. Vna etiam litera A. In Co-
mitibus iudiciorum eadem tabellæ dabantur, vna notata litera A. quæ significabat ANTIQVO. Al-
tera notata literis v. r. id est, VTI ROGAS.

Illæ autem tabellæ non domo afferebantur à populo, sed erant, qui eas ministrarent populo
suffragium inuito, quos Diribitores appellabant, idque hoc ordine fiebat.

Sortitione inter tribus & Centurias de prærogatiua facta, Magistratus in Tribunali, quod e-
rat in campo Martio, sedens, per Præconem vocabat Prærogatiuam centuriam ad suffragium. Cen-
turiæ igitur illa de eo loco in quo consistebat, discedebat in septem quoddam prope tribunal, quod
alio nomine etiam Ouile dicebatur, & erat locus in Campo Martio cancellis conclusus, in quo
erant, qui suffragium dicebant, & quod aliis interim ingredi non licebat. In illud igitur Ouile, seu
septem Centuriæ discessura ibat per pontes, qui erant angustæ viæ, per quas populus in Ouile dis-
cedebat. In pontis initio stabant Diribitores, qui tabellas singulis ministrabant. Ingredientibus
in Ouile Rogatores cistam proponebant, in quam conicerent eam, quam vellet tabulam. Post-
quam autem totius Centuriæ tabellæ collectæ erant, tum educendis suffragiis adhibebantur Cu-
stodes. Eorum munus erat describere suffragia, ut ea Centuriæ sententia renunciaretur, in quam
plures inclinasse conspiceretur. Hoc autem erat describere suffragia, tot puncta in tabella notare,
quorū tabellæ similes reperirentur: ut inuito tandem numero, ea Centuriæ sententia renuncia-
retur, quæ plures habere similes tabellas ex numero punctorum perspiceretur. In legibus qui-
dem ferendis, si plures reperirentur tabellæ, in quibus scriptum esset, v. r. pauciores in quibus
scriptum esset, a. ab ea Centuriæ legem iuberi renunciabatur. Contra verò legem Centuriæ non
accipere pronunciabatur, si plures scriptum haberent, a. At si fortè pares numero tabellæ in
vtramque partem reperirentur, eius centuriæ nulla renunciabatur sententia, nisi lex esset, quæ
de perduellione ferretur. In fauorem enim reorum absoluisse cencebatur Centuriæ, quæ non
condemnarat. Itaque si pares essent reliquæ Centuriæ accipientium legem, & vetantium, hac ac-
cessione ad vetantes Centurias, legem antiquabat: adeò, ut reus absolueretur. Quod præter alios
Dionysius libro 7. testatur, cum scribit, lege cautum fuisse, ut æqualitate suffragiorum reus abso-
lutus iudicaretur.

In Magistratum verò creatione numerus inibatur tabellarum, quæ idem nomen continerent.
Cuius enim Candidati nomen plures tabellæ comperiebantur continere, is ab ea centuriæ Con-
sul, Prætor Censorue factus renunciabatur. Sin paria suffragia tulisse omnes Candidati reperiren-
tur, nullus renunciabatur, expectandaque erant reliquarum centuriarum suffragia.

Quod de magistratum Comitibus centuriatis dixi, idem de Comitibus Regis sacrorum intelli-
gi debet. Hic enim pro Candidatis erant, duo tresue, quos inaugurasset Pontifex Maximus, ut ex
his postea populus suffragiis suis crearet, quem vellet esse Regem sacrorum, ut ex Liuij libro 40.
colligitur.

Postquam Prærogatiuæ Centuriæ suffragium renunciatum esset, tum ea ex Ouile discede-
bat, & prima Equitum centuriæ, post cingulæ Centuriæ primæ classis ordine ad suffragium feren-
dum vocabantur, eo modo, quo de Prærogatiua diximus. Vbi omnes primæ classis centuriæ
suffragium tulissent, tum ea iterum nenerabantur. Et in legum quidem Comitibus, si illæ omnes
cum prærogatiua consensissent, aut legem iussissent, aut vetuissent, lex præferabatur, neque opus
erat reliquarum classium centurias ad suffragium vocare, cum prima classis reliquas omnes nu-
mero centuriarum vinceret. Si verò non omnes primæ classis centuriæ cum prærogatiua con-
senserent, sed aliquæ tantum, & quidem maior pars: tum secundæ classis centuriæ ordine intro-
uocabantur, donec appareret, tot iam centurias vel iussisse, vel antiqvasse legem, ut numero re-
liquas

Aliaque omnes vincerent. Idem etiam in Magistratum comitiis obseruabatur, hac ratione: Si pri-
mæ classis centuriæ cum prærogatiua de vno aliquo candidato consensissent, reliquorum autem
candidatorum suffragia paria essent, vnus ille, qui omnium suffragia habebat, Consul, siue Præ-
tor, siue Censor renunciabatur: de reliquis candidatis secundæ classis centuriæ, interdum etiam
tertiæ, quartæ, quintæ, &c. vocabantur, donec aliquis, vel aliqui, reliquos numero suffragiorum
vincerent, & sic prius renunciatis collegæ addi possent. Quod si nec reliquæ centuriæ inter se con-
uenirent, sed paria de singulis candidatis suffragia manerent, quod interdum factum fuisse legi-
mus: tum dinumeratis omnibus suffragiis, vnus tantum Consul, qui renunciatus erat, sequenti-
die de subrogandis sibi, vel Prætoribus, vel collegis comitia habebat. Quod etiam fiebat, si vno
Consule, item vno, vel pluribus Prætoribus renunciatis, antequam ex reliquo candidatorum nu-
mero, alter quoque Consul, vel alij Prætores renunciati essent, aliquid de cælo accidisset, cuius in-
teruentu comitia dirimebantur. Tum etiam ille Consul, vel Prætores illi iam renunciati, nō qui-
dem reddebantur vitiosi: sed tamē collegæ illorum, eo die creari nō poterant, verum postero die.

Diuersum erat in comitiis Censorum, in quibus, si creato vno Censore tempestas comitia di-
rimeret, tum etiam is, qui creatus iam Censor erat, vitiosus censebatur.

Erat & hæc vna dirimendorum comitiarum ratio, si quis Magistratus maior vexillum illud,
seu signum militare, quod principio comitiarum in Ianiculo erigebatur, inde detraxeret, & exer-
citus abduceret. Tum enim nihil amplius decerni poterat, sed concio soluebatur, ut habet Dio.
lib. 37. Restant ea, quæ post dicta suffragia fieri solebant.

In legum comitiis Magistratus post dinumerata suffragia, legem aut acceptam, aut antiqua-
tam pronunciabat, populumque dimittebat. In Magistratum verò comitiis solebat is, qui comi-
tia habebat, priusquam populum dimitteret, eos renunciare, quos iam sepe à Præconibus pronun-
ciatos populus creasset, adiecta solenni precatio, id quod ex Cic. Oratione pro Murgæ constat.
qui etiam solennia quasi verba precatiois recitat: Quæ precatus sum, inquit, à Diis immortalibus,
Iudices, more instituto; maiorū, illo die, quo auspicio comitiis centuriatis L. Murgænam
Consulem renunciaui, ut ea res mihi Magistratuique, meo, populo, plebiq; Romanæ bene ac felici-
ter eueniret, &c. Illud quoque ex eodem Cic. confirmare possumus, eos qui Consules designati es-
sent, domum de campo deduci solitos, à magna multitudine populi, ac præsertim propinquorum
& necessariorum. Verba Ciceronis Orat. 2. in Verrem, sunt hæc: Nam ut Hortensius Consul de-
signatus reducebatur è campo cum maxima frequentia & multitudine. Et paulò post: Propin-
quis, necessariisque eius, qui tum aderant, verbum nullum facit. Atque de comitiis centuriatis
hactenus. Dicemus nunc de Tributis.

Quid sint Tributa Comitibus, & quid, quorūque Tribus CAP. XV.

TRIBUTA comitia fuerunt, ut docet apud Agellium Messalla lib. 15. cap. 27. cum ex regio-
nibus & locis, hoc est, per tribus suffragium ferebatur. Quod ut intelligatur, de Tribu-
bus, vnde hæc comitia nomen acceperunt, quædam dicenda sunt. Triplici modo voca-
bulum Tribus vsurpatur, aut pro loco, aut pro hominibus, aut pro iure. Quando pro loco po-
nitur, tum partem quandam vrbs Romæ significat: quando verò pro hominibus, tum par-
tem quandam ciuitatis Romanæ, vel ciuium, notat: pro iure acceptum, ius alicuius partis vrbs,
vel ciuitatis designat. Erant igitur Tribus populi Rom. partes distinctæ locis in vrbe diuersis, &
regionibus vndiq; circum vrbe per Italiam dispersis, sic appellatæ, quemadmodum Asconius Pa-
dianus in actionem 3. in Verrem, & alij docent, aut à tributo dando, aut quia primò tres tantum
fuerunt, vnde etiam Tribuni dicti. Earum primus auctor fuit Romulus: qua de re Dionysij lib. 2.
verba, omisis reliquorum scriptorum testimoniis adscribam: In tres, inquit, partes, diuisa vniuer-
sa multitudine, singulis præclarum aliquem virum, ducem præposuit: deinde vnamquamque rur-
sum in decem partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit. Has Curias, illas Tribus vocare vo-
luit, sicut vocantur & hodie. Hæc ille. Quem quidem sequuntur plerique alij Romanarum rerum
scriptores, excepto Varrone, Plutarcho, & Liuij lib. 4. quorum hic eas tres populi partes non Tri-
bus, sed Equitum Centurias vocat (alibi tamen etiam Tribus eas appellat) & primum Tribuum
auctorem Seruium Tullium facit: illi verò Romulum quidem Tribuum, sicut & Curiarum aucto-
rem faciunt, sed post Sabinum confectum bellum: cum Dionysius contra, Romulum ante omne
bellum à se gestum populum in Tribus & Curias distribuisse scribat: quorum tamē diuersas sen-
tentias ita conciliare facile possumus, si dicamus, Romulum quidem initio statim, ante Sabinorum
bellum populum in tres partes, seu Tribus descripsisse, secundum Dionysium, quas partes Linius
non Tribus, sed centurias Equitum dicat: nō quod Tribus illas fuisse neget, sed quod ex singulis
illis Tribubus centum Equites, siue singulæ Equitum centuriæ ab eodem sint descriptæ: eisque
tribus partibus, secundum Plutarchi, Varronis, & aliorum sententiam, post confectum tandē Sa-
binum bellum, & Tit. Tatium in vrbe & regni societatem receptum, nomina ea, quæ iam ha-
bemus, esse imposita. Fuerunt autem earum Tribuum nomina hæc: Ramnensis, Titienfis, & Lu-
ceres. Ramnensis dicta fuit à Romulo, primo vrbs conditore: Titienfis à Tito Tatij Sabinorum
Rege, qui à Romulo prælio victus ab eodem in vrbe Romam & Imperij societate receptus fuit:
Luceres vel à Lucumone, vel à Lucretino, ut quidam volunt, vel à Iuoco Asyli, in quem multi fu-
ga delati, ciuitateque donati fuerunt, quæ posterior sententia Plutarchi in Romulo, & Padiani in

actionem 2. in Verrem, verisimilior esse videtur. Ramnenses igitur fuerunt, qui cum Romulo primo urbem condiderunt, pastores scilicet Albani, & aliquot Grecanici generis, qui ante urbem conditam ea loca tenuerunt: atque hi omnes habitauerunt Palatium & Calium montes. Tarentenses fuerunt Sabini, & quotquot ab ea regione vel cum T. ratio vel postea venerunt, & hi coluerunt Capitolium, & Quirinale: ceteri aduentitij, ut Etrusci, Ardeates, Latini, & per fugam omnes, qui ad Asylum confugerant, Luceres dicti sunt, & tenere loca inter Palatium & Capitolium plana, atque circum Forum. Permanferuntque hæc tribus vsque ad Tarquinij Prisci tempora. Nam cum sub Tulio Hostilio Albani victi in Ramnensium tribum adscripti, ceterique omnes populi, qui sub Regibus Romam ad habitandum venerat, præter Sabinos, Lucerum tribui inclusi fuissent, vrbæque multum aucta, hæc tres tribus non sufficerent, L. Tarquinius Priscus numerum Tribuum augere, & de se & aliis amicis nominare volens, cum, ne id faceret, ab Augure Nauio prohiberetur, venter illas sub iisdem, quibus inaugurata à Romulo erant, nominibus duplicauit, primosque & secundos Tarentenses, Ramnenses & Luceres constituit: quod, ut alia omittam, ex Sex. Pompeio manifestum est, cum scribit: Sex Vestæ Sacerdotes constitutæ erant, ut populus pro sua quaque parte haberet ministram sacrorum. Quia ciuitas Romana in sex erat distributa partes, in primos, secundosque Tarentenses, Ramnes & Luceres. Eodem autem modo centurias etiam Equitum Tarquinius duplicasse, tradunt Dionysius & Liuius.

Tarquinius Prisco insidijs filiorum Anci Martij è viujs sublato, Seruius Tullius vi. Rom. Rex aliam Tribuum diuisionem instituit, de qua quidem non nihil discrepant inter se scriptores veteres. Dionysius lib. 4. sic scribit: Ceterum Tullius postquam septem colles vno muro complexus urbem in quatuor partes diuisit, à collibus cognominatas Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam, & quatuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, suosque; cuique Tribuales adscripti, diuisa habituros munia, nec mutaturos domicilia, ut in quaque seorsum delectus militum, & collationes Tributorum fierent, nec iam iuxta illas generales Tribus, ut antea, sed iuxta has quatuor, per locos à se digestas, vel locales, ordinabat militiam, Tribunis in singulos præpositis, &c. Hactenus ille. Quæ quidem confirmantur etiam à Liuijs, qui tamè nomina Tribuum non addit. Quod verò sequitur in Dionysio: Diuisit & vniuersum agrum, ut Fabius auctor est, in partes vigintiseptem, quas ipse Tribus nominat, ita ut triginta fiant, vrbis quatuor ad has additis. Cato certè eas tot fuisse dicit, iâ tum regnante Tullio. Ego libentius accesserim Venonio, qui triginta & vnam Tribus numerat, tacito agri partium numero, &c. repugnat cum ijs, que in historia anni cclxxx. à Liuijs dicuntur, tum primû viginti & vnam (sic enim legendum esse Sigonius in Scholijs Liuijs monet, non quemadmodum vulgari libri habent, triginta & vnam) Tribus factas. Carolus Sigonius lib. 3. de Antiq. iur. ciu. Rom. cap. 3. ita hæc explicat, ut dicat Ser. Tullium auctamirum in modum aduentitia multitudinis, quâ in tertiam Tribum, Lucerum scilicet, Romulus coniecerat, aucta etiam vrbe, quam ampliore fecerat, inclusis pomerio duobus collibus, Viminali & Esquilino, totam vrbem multitudinè in quatuor partes, secundum loca habitacionis, distribuisse, quas à tributo Tribus appellârit, neglectis illis tribus Tribubus generalibus à Romulo institutis, iisque nomina à locis, vbi habitauerant, indidisse Suburanam, Palatinam, Esquilinam, & Collinam, easque vrbanas Tribus nominasse. Postea eundem vniuersam rusticam multitudinè in quindecim Tribus diuisisse, quarum nomina fuerint: Romilia, Læmonia, Pupinia, Galeria, Pollia, Voltinia, Emilia, Cornelia, Fabia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, & illa, quæ post dicta est Claudia. Imposuisse autem Seruijs illis omnibus nomina à locis, ut testatur Varro: verum vindicata post in libertatem ciuitate, multas earum veteri relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina adciuisse: hunc numerum ad annum vsque cclxxx. mansisse, quo anno additis duabus ad xxx. viginti & vnam Tribus factas. Atque has duas Tribus, quæ prioribus xxx. fuerunt additæ, quarumque nomina à Liuijs non sunt expressa, fuisse putat Cruftuminam, siue Cluſtuminam, & Veientinam. Dionysius certè de iudicio C. Martij Coriolani, quod incidit in annû vrbis cclxxi. verba faciens, viginti & vnam Tribus tû fuisse scribit. Sigonius sequitur Onuphris lib. 2. Commentariorum Reipubl. Rom. nisi quod xxxi. à Seruio institutas, quâ postea anno cclxxx. completas fuisse affirmare malit. Que Alex. Neapolitanus lib. 1. Genial. diu. cap. 17. & Ioach. Perionius libro 2. de Magistr. Rom. & Grec. de Tribubus scripserunt, valdè impedita & confusa sunt. Dederunt autem ijs errandi causam deprauati Liuijanæ historiæ codices: sed ad Tribus reuertamur. Hactenus igitur xxxi. fuerunt. Anno verò cclxxvi. ex nouis ciuibus quatuor Tribus additæ, Stellatina, Tromentina (in vulgatis exemplaribus mendosè habetur Pomatina, apud Florû Prometina) Subbatina, Anienſis, xxxv. numerum expleuere. Sic enim potius apud Liuium lib. 6. legendum, quâ xxxv. ut vulgati libri habent. Rursus anno cccxcv. teste eodem Liuijs lib. 7. duæ Tribus additæ, Pomptina & Publilia: anno postea ccccxxi. à Cenforibus Publ. Philone & Sp. Posthumio duæ Tribus propter novos ciues censos additæ Metia & Scaptia. Duæ etiam Tribus, Ventina, ac Falerina, anno ccccxxxv. & anno cccccliv. à Cenforibus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Auerrione rursus duæ Tribus, Anienſis & Tarentina. Tandem anno dxxi. duæ Tribus additæ, Velina, & Quirina, xxxv. numerum expleuerunt: qui numerus integer vsque ad extremam Reipublicæ tempora penetravit. Florus Epitoma libri 19. Hæc Tribus omnes diuisæ fuerunt in vrbanas & rusticas. Fuit autem hoc inter eas discrimen, ut primis quidem temporibus, vrbanis Tribubus ij, qui urbem, rusticis autem ij, qui rus haberent, comprehenderentur. Quod ex verbis

A verbis Dionysij, quæ supra recitata sunt, manifestum est. Inde enim cognoscitur, tempore Seruij Tullij vrbanas Tribus fuisse eorum, qui urbem rusticis illorum qui rura, & quidem colendi causa haberent: ita, ut Tribus nihil aliud, quàm pars aliqua vrbis, vel agri Romani esset, eaque habitacione sequeretur, & mutata habitacione, mutaretur, quique in agris, iudè in aliqua Tribu essent: siquidem tot ferè rusticæ Tribus, quot agri partes, numerarentur. Et hæc quidem prima ratio fuit Tribuum: quæ tamen postea mutata est. Posterioribus enim temporibus hoc discrimen inter vrbanas & rusticas Tribus fuit, ut rusticæ vrbanis longè præferrentur, & ita optimus & præstantissimus quisque in rusticis Tribubus, relictijs vrbanis, censeri vellet: ac tum Tribus nõ vrbis, sed ciuitatis partes haberentur. Cuius mutationis causas duas fuisse Sigonius refert: vitæ nimirum rusticæ commendationem, & Cenforiam potestatem vel notationem. De priori scribit Varro lib. 2. de Re rustica, initio: Viri magni maiores nostri nõ sine causa præponebāt rusticos Romanos vrbanis. Ut ruri enim, qui in villa viuunt, ignauiores, quàm qui in agro versantur, in aliquo opere faciundo sic qui in oppido sederent, quàm qui rura colerent, desidiores putabant. Et Plin. lib. 18. cap. 3. commendans vitam rusticam: tam distinctio, inquit, honosque ciuitatis ipsius, non aliunde erat. Rusticæ Tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent: Vrbana verò in quas transferri ignominia est, desidia, probro. Itaque quatuor solæ erant à partibus vrbis, in queis habitabant, Suburbana, Palatina, Collina, Esquilina. Nundinis urbem reuſitabant, & ideò comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Hæc ille. Ex quibus etiam altera causa, videlicet Cenforia potestas, vel notatio intelligi potest, de qua etiam Liuius lib. 8. scribit: Ap. Claudius Cenfor humilibus per omnes Tribus diuisis, forum & cæpam corrupit. Et ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas, aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius Cenfores facti. Et Fabius simul concordia causa, simul ne humillimorum in manu essent Comitia, omnem forensis turbam exeret in quatuor Tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit. Hæc Liuius, ut alia omittam. Factum est anno ab V. C. CDLXX. Cofs. P. Sulpitio Auerrione, P. Sempronio Sopho. Atque hæc in genere de Tribuum origine, numero & discrimine dicta sint. Iam quod restat, ordine de singulis pauca subiiciam: vnde nomen acceperint, & vbi earum fiat mentio. Ac primùm de quatuor vrbanis.

Tribus I. Suburbana.

Hæc prima inter vrbanas recensetur, à Varr. lib. 4. de Ling. Lat. Dionys. lib. 4. Liuijs lib. 1. Plin. ac alijs. Dicta autem est Suburbana, teste Varrone, quod sub muro terreo Carinarum esset, vel quemadmodum idem ex Iunio assertit, ab eo, quod fuerit sub antiqua vrbe. Cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus vocatur. Sed ego, inquit, à pago potius Sucufano dictâ puto Sucufam. Nunc scribitur tertia litera, non c. Pagus Sucufanus, quod succurrit Carineis. Sext. Pompeius sic de ea scribit: Suburam Verrius alio libro à pago Sucufano dictam ait. Hoc verò maximè probat eorum auctoritatem, qui aiunt, ita appellatâ & regionem vrbis, & Tribum à statuo præsidio, quod solitum fit succurrere Esquilis infestantibus eam partem vrbis Gabinis, indicioque esse, quod adhuc ea Tribus per c. literam, & non per v. scribatur. Hæc Celsij modum, & circum adiacentia loca complectebatur. Paul. Manutius in Scholijs in 8. lib. epist. Cic. ad familiares, existimat de ea Ciceronè locutû fuisse in Orat. 2. Agraria, vbi tamè in vulgatis legatur Ogriculana, in libris autè quinq; antiquis ab vsura: nam, pro quo ipse legendû putat Suburbana.

Tribus II. Esquilina.

E Tribus Esquilina dicta est ab Esquilis: Esquilij autem, ut Varro lib. 4. de Ling. Lat. testis est, secundum quosdam ab excubijs regijs, secundum alios, quod ex culta à Rege Tullio essent, sic dicta sunt: sed de ijs supra, vbi de monte Esquilino sermo fuit, plura attulimus. Meminerunt huius Tribus iidem, qui Suburanæ, Dionysius, Liuius, Varro, Plinius & Festus.

Tribus III. Collina.

F Collina Tribus dicta est, ut scribit Varro lib. 4. de Ling. Lat. à collibus, Quirinali, & Viminali, in quibus sita erat. Meminit eius præter superiores etiâ Iosephus lib. 14. cap. 17. his verbis: L. Coponius, L. F. Collina.

Tribus IV. Palatina.

Denominata hæc Tribus est, secundum Varronem lib. 4. de Ling. Lat. à Palatino mote, quem cum Foro & Capitolio obtinebat. Meminerunt eius omnes ij, qui superiorum, & præter eos Cicero Orat. 4. in Verrem: C. Claudius, C. F. Palatina, & ad eum locum Alconius: alibi ait, L. Claudium Palatina. Repertur eius mentio etiam in plurimis antiquis marmoribus, in quibus hisce ferè literis notatur: PAL. PALAT. PALATIN. PALATINA & PALATEINA. Inscriptiones illas qui cognoscere voluerit, videat Onuphr. Panuiuium 2. Comment. de Reipubl. Rom. qui singularum Tribuum testimonia ex inscriptionibus adduxit. Atque hæc sunt ij. Tribus vrbanae, sequuntur rustice.

Tribus V. Romilia.

G Sequuntur rusticæ Tribus: inter quas primû locum obtinet Romilia, quæ sic dicta est, quod sub Roma sit, teste Varrone. Sext. Pompeius sic eius meminit: Romilia Tribus dicta, quod ex eo

agro censébatur, quem Romulus e Veientibus ceperat. Ex quo loco Onuphrius lib. 2. Comm. A Reipubl. Rom. colligit hanc Tribum eam agri Romani partem obtinuisse, quæ in Tuscia prope vrbs mœnia inchoans, secundum flumen, usque ad maris ostia trans Tyberim extendebatur. Meminit eius etiam Cic. Orat. 2. Agraria: item 2. in Verrem: Fortem virum ex eadem familia, Q. Verrem, Romilia. Ad quem locum annotat Aconius: Romilia nomen est Tribus, ablativi casus, ut fit ex Romilia.

Tribus V I. LEMONIA,

Sext. Pompeius Festus: LEMONIA Tribus à pago LEMONIO appellata est, qui est à porta Capena, via Latina. Cic. eius meminit Philip. 9. Ser. Sulpius Q. F. LEMONIA Rufus: & in Orat. pro Plancio: Quid planco cum LEMONIA?

Tribus V II. PUPINIA.

Tribus PUPINIA, scribit Sext. Pompeius, dicta ab agro Pupino, qui in Latio cis Tyberim ad mare vergens, haud longè ab vrbe erat, ut videre est apud Liuium lib. 26. Meminerunt eius Cælius epist. ad Ciceronem: C. Lucretius C. F. Pup. Iar. & Cic. ad Q. Frat. Cn. Nerius Pupinia. Valerius etiam Maximus libro 4. capite 4. his verbis: Illi etiam prædiuites, qui ab aratro accersiebantur, ut Consules fierent, voluptatis causa sterile, atque æstuosissimum Pupiniae solum versabant. Et paulò post: Atilius Consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem iugerum in Pupinia habebat mortuum esse.

Tribus I I X. GALERIA

Vnde GALERIA dicta sit, ex veteribus scriptoribus non liquet. Carolus Sigonius lib. 1. de Anti quo iure ciuium Rom. cap. 3. opinatur, eam etiã à loco aliquo nobis iam incognito, hoc nomen accepisse, quemadmodum reliquæ Tribus omnes à Seruio institutæ. Sigonius sequitur Onuphrius lib. 2. Comment. Reip. Rom. qui etiam addit, posse videri eam à flumine Thusciae Galefo, cuius Virgilius meminit, Galefam, post Galeriam dictam. Memoria eius extat apud Liuium lib. 27. GALERIA iuniorum, quæ sorte prærogatiua erat, Q. F. Liuium, & Q. Fabium Cofs. dixerat. Plinius lib. 7. cap. 48. M. Mucium, M. F. GALERIA, Felicem commemorat.

Tribus I X. POLLIA.

Etiam hanc Tribum à loco aliquo, cuius nomen & memoria interciderit, nomen accepisse Sigonius & Onuphrius putant. Meminit eius Liuius lib. 8. Tribus omnes, præter Polliam, antiqua runt legem in Thuscianos latam. Et lib. 39. Cùm ad Tribum Polliam ventum est, in qua M. Liuij nomen erat, & Præco cunctaretur citare ipsum Cenforem, Cita, inquit Nero, M. Liuium. Meminit vtriusque rei, & Tribus Polliæ etiam Val. Maximus lib. 2. cap. 4. & lib. 9. cap. 10.

Tribus X. VOLTINIA.

Hæc Tribus quemadmodum præcedentes à loco nobis modò incognito, secundum Sigonium & Onuphrium, nomen habet. Mentionem eius facit Cicero Oratione pro Plancio, cùm ait: Quas Tribus edidisti: Terentinam credo, aut Voltiniam. Et paulò post: Voltinia Tribus ab hoc corrupta Terentinam habuerat venalem, quid diceret apud Voltinenses, aut tribules suos iudices? Et alibi: Plures te testes habere de Voltinia, quàm quot in ea Tribu puncta tuleris.

Tribus X I. CLAUDIA.

Diximus antè ex Varrone, Tribus à Seruio Tullio Rege institutas omnes à locis nomina habuisse: cui rei etiam testimonium præbent illæ Tribus, de quibus hæcenus egimus. Vindicata verò in libertatem ciuitate, multæ earum veteri relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina adsciuerunt. Atque hinc fit, ut plurimum antiquæ appellationes ignorentur, noua tantum à familiis ipsis indita nomina apud scriptores reperiantur. Id quod de Tribu CLAUDIA, & aliis, quæ sequentur, sentiendum est. Fuit enim vetus Tribus à Seruio Tullio instituta, in quam cùm Aëtius Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum clientibus suis Regillo profugus, & ciuitate donatus, scriptus esset, Tribui illi, de sua appellatione nomen dedit, testibus Liuius lib. 2. & Halicarnassæo lib. 5. Meminerunt etiam huius Tribus Virgilius 7. Æneid. & Pédianus ad Orationem Ciceronis pro Scæuro.

Tribus X II. AIMILIA.

Claudiae exemplum multæ aliæ Tribus secutæ, antiquis nominibus, quæ à locis acceperant, dimissis, nobilissimarum gentium, quæ in singulas sese transfulerant, nomina acceperunt, ut AIMILIA, CORNELIA, FABIA, HORATIA, MENENIA, PAPIRIA, SERGIA, & VETURIA. Quod tum fuisse factum verisimile est, cum forensi turba in vrbanas Tribus coniecta, viles ex haberi inciperent, & illustres familie in rusticas nomina darent, seque in eas transferendas curarent, in quibus agros suos haberent. Primum autem in vrbanas Tribus illustriores familias relatas fuisse, ex Liuius, Dionysio, & aliis manifestum est. AIMILIA igitur Tribus à familia vel gente potius AIMILIA, quam celeberrimam Romæ fuisse tum ex omnibus rerum Romanarum scriptoribus, tum ex generosi viri Richardi Streinij Baronis Austrij libro de Familiis & Gentibus Romanorum cognoscitur, nomen

A men hoc fortita est. Meminerunt eius Liuius lib. 38. Rogatio perlata est, ut in AIMILIA Tribu Formiani ac Fundani, in Cornelij Arpinates ferrent. Et Cicero in epistola ad Atticum.

Tribus X III. CORNELIA.

Fuit & hæc antiqua Tribus à Seruio Tullio instituta, quæ veteri nomine dimisso, CORNELIA postea appellata fuit, à gente CORNELIA omnium nobilissima atque amplissima, quemadmodum legenti veterum scripta, & Richardi Streinij de Gentibus & Familiis Romanorum librũ, clarum fit. Meminit eius Liuius eodem loco, vbi AIMILIA.

Tribus X IV. FABIA.

Nomen obtinuit hæc Tribus à clarissima gente FABIA, quæ in eam relata fuit. Mentio eius extat apud Suetonium in Augusto: Fabianis & Scapensibus Tribulibus suis die Comitiorũ singula millia nummũ à se diuidebat. Item apud Horatium:

Hic mulum in Fabia valet, ille Velina.

Tribus X V. HORATIA.

Quod nomen antiquitus huic Tribui fuerit, in tanto veterum auctoꝝ defectu sciri non potest: dicta postea fuit HORATIA, à nobili & clara gente HORATIA. Quæquam autem nullum veteris scriptoris de hac Tribu testimonium extet: quia tamen in antiquis lapidum inscriptionibus eius mentio fit, Carolus Sigonius & Onuphrius coniectura ducti, eam inter primas illas à Seruio institutas retulerunt. Paulus Manutius eam nouies in lapidibus nominari scribit.

Tribus X VI. MENENIA.

Hanc Tribum MENENIAM potius, quàm MENTINAM (vbi apud Iosephum fortasse corruptè legitur) dictam fuisse Paulus Manutius & Onuphrius volunt, accedente præsertim inscriptione apud Feltriam, in qua expressè scriptum est: C. FIRMI C. F. MENEN. RVFINO, &c. Integram illam inscriptionem habet Onuphrius. Habet autè nomen hoc à gente MENENIA, quæ primis Reipublicæ temporibus Romæ floruit, testantibus id Liuius, Dionysio, Cassiodoro, & Richardi Streinij de Familiis & Gentibus Romanorum libro. Mentio huius Tribus extat apud Flauium Iosephum Antiquitatum libro 13. L. Manlius L. F. MENENIA: vbi tamen (quemadmodum antè monui) in vulgatis exemplaribus legitur MENTINA. Meminit eius etiam Cicero libro 13. Epistol. ad familiares, epist. 9. ad M. Brutum. P. Rupilius C. F. MEN.

Tribus X VII. PAPIRIA.

A Gente PAPIRIA, cuius Liuius, Dionysius, ac alij, & inter recentiores Richardus Streinius, meminerunt, hæc Tribus nomen accepit. Sic enim Sextus Pompeius: PAPIRIA Tribus à PAPIRIO vocata. De ea Liuius loquitur libro 8. Memoriamque eius ira Thusculanis in penæ tam atrocis auctores mansisse ad Patrum ætatem constat, nec quenquam fermè ex Pollia Tribu candidatum PAPIRIAM ferre solitum.

Tribus X I X. SERGIA.

Appellationem hæc Tribus obtinuit à gente SERGIA, de qua Richardus Streinius. Meminit E. eius Q. Aconius Pédianus, ad Orationem Ciceronis pro Cornelio: SERGIA & QUIRINA damnauerunt. Et Frontinus libro 2. de Aquaductibus: Tribus SERGIA principium fuit.

Tribus X I X. VETURIA.

Veturia Tribus à gente Veturia, quæ prius Vetusia dicta fuit, relicto veteri nomine, hanc appellationem accepit. Meminit eius Liuius libro 36. his verbis: Fuluius Romam Comitiorum causa accersitus, cùm comitia Consulibus rogandis haberet, Prærogatiua Veturia iuniorum declarauit Tit. Manlium Torquatum, & Tit. Octacillum, &c. Quo loco etiam Veturia Seniorum meminit. Atque hæc sunt nouemdecim illæ Tribus, in quas populum Romanum Seruio Tullio Regem diuisisse, Carolus Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Rom. cap. 3. scribit, quatuor vrbanæ, quindecim rusticæ. Considerabimus reliquas.

Tribus X X. CRUSTUMINA.

Liuius libro 2. in Historia anni c. CLII. scribit, eo anno Romæ vincti & vnã Tribus factas esse, quod etiã Florus in Epitome testatur, inquit: Numerus Tribuum ampliatus est, ut essent viginti vnæ, (sic enim legendum esse ea quæ in sequentibus libris de Tribubus scribuntur, coarguunt, cùm in vulgatis Liuij & Flori exemplaribus sit triginta vnæ.) Quæ verò nomina earum fuerint, non addunt. Carol. Sigonius coniectura ductus, putat esse Crustumina & Veientinam, quem nos sequimur. Onuphrio placet has duas addendas esse superioribus, & dicendum viginti & vnã ab ipso Seruio factas, nec hoc anno numerum Tribuum ampliatus, cùm nullam eius rei mentionem Dionysius faciat. Quod autem ad Crustumina Tribum, quæ etiam Clustumina in antiquis lapidum inscriptionibus appellatur, dicta ea est à Thuscorum vrbe Clu-

stumina, aliàs Crustumina, testante Pompeio Festo. Meminit eius præter Festum Linius lib. 42. A in oratione Sp. Ligustini, Trib. plebis ad populum. Sp. Ligustinus, Trib. Crustumina, ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Et Cicero oratione pro Planco, item pro Balbo: In tribum Crustumina peruenit L. Cornelius Balbus, Legis de ambitu præmio.

Tribus XXI. Veientina.

Hanc, vt diximus, cum Crustumina anno CCLIX. tribum numero adscriptam esse, placet Sigonio. Dicta est Veientina, à Veis, vel ab agri Veientini parte. Meminit eius Cicero pro Plancio: Quid Plancio cum Lemonia? quid cum Veientina?

Tribus XXII. Stellatina.

Linius libro 6. in historia anni CCLXIV. Eo anno in ciuitatem accepti qui Veientium Capenatiūque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis nouis ciuibus assignatus, ac paulò post in historia anni CCLXVI. Tribus quatuor ex nouis ciuibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis, ex quæ viginti quinque tribuum numerum expleuere: quod idem etiam habet Florus in Epitome. Stellatina nomen à Stellate agro Thuscorum accepit. Sic enim Festus in fragmentis, quemadmodum legendum docet Antonius Augustinus Episcopus Ilerdensis: Stellatina tribus, non à Stellate campo eo, qui in Campania est, sed ea, qui est . . . miliario à porta Capena. ex quo Thufci eum campum ita appellauerunt. Quæ posteriora Onuphrius libro 2. Commentarior. de Republ. Rom. sic legit: Sed eo, qui in Etruria, regione Capena, ex qua Thufci profecti, eum Stellatein campum appellarunt.

Tribus XXIII. Tromentina.

Tromentina tribus à campo Tromento dicta. Sex. Pompeius. Is campus in Thufcia fuit, ex quo, cum aliquot Romam per fugissent, & ciuitate donati, inque quatuor tribus coniecti, agri populi Romani partem obtinuissent, vim earum Tromentine nomen posuerunt. Meminit eius Linius libro 6. vbi Stellatina.

Tribus XXIV. Sabatina.

Etiam huius Linius libro 6. meminit, quod anno CCLXVI. cum præcedentibus duabus, & sequente Arniensi fuerit reliquis addita. Dicta est Sabatina, teste Pompeio, à lacu Sabate, quem Onuphrius lib. 2. Commentar. de Republ. Rom. dicit fuisse in Thufcia, & nostra ætate appellari Angullariam.

Tribus XXV. Arniensis.

Arniensis, quam alij in Narniensem transformarunt, dicta est ab Arno, Thufciæ amne, vt voluit Sigonius & Onuphrius. Meminit eius Linius libro 6. item 29. C. Claudius Nero Censor, ex tribu Arniensi, Valerius lib. 2. cap. 4. Cicero oratione in Rullum: à Suburana vsque in Arniensem, id est, vt Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Roman. cap. 3. interpretatur, à prima tribu, ad vltimam. Habuerunt enim Tribum Arniensem pro vltima, non quòd vltimo loco, vel nouissimè fuerit addita, & triginta quinque tribuum numerum expleuerit, sed quòd fuerit ab vrbe Roma omnium remotissima.

Tribus XXVI. Pomptina.

Hæc Tribus cum Popilla, in quas tum ij ciues, qui agrum Põptinum fortiti erant, tum alij noui ciues, qui indies ciuitate donabantur, coniecti sunt, anno CCXCV. addita est. Dicta autem est Pomptina, ab agro Pomptino, de quo multa Linius libro 7. Sextus Pompeius Festus Põptinam hanc tribum appellat, & ab vrbe Pontia sic dictam scribit, quæ vrbs fuit in Volscis prope Terracinas. Quanquam Carolus Sigonius apud Festum legat Pomptinam tribum dictam esse à Pometia vrbe. Meminit huius tribus præter Festum & Lium lib. 7. Cicero epistola ad Atticum: Tribus habet Pomptinam, Velinam & Mæciam, & Cælius ad Ciceronem libro 8. epistolar. ad fam. mil. L. Villius, L. F. Pom. Annalis: vbi per Pom. tribus Pomptina intelligenda est.

Tribus XXVII. Popillia.

Tribus hæc variè scribitur, Popillia, Popillia, Poblilia, & Publilia. Vnde nomen accepit dubitatur. Apud Festum quidem, vbi de ea loquitur, sic legendum docet Iosephus Scaliger: Popillia vna triginta quinque tribuum, tot enim fuerunt, dicta à Popillia felici nomine. A quo & tribus Pinaria, à sororis eius nomine. Et addit Scaliger: Non dubium est, Festum ita scripsisse. Nam quid manifestius, quam à Popillia femina dictam esse tribum, cuius nomen auspiciatissimū habebatur, ac bonæ scæuæ, vt tunc loquebantur. Paulus Diaconus scribit: Popillia tribus, à progenitrice traxit nomen. Carolus Sigonius dubitat, à loco ne, an à viro dicatur. Onuphrius mauiat à loco aliquo, qui fortè in Volscis prope Pontinam fuerit, hoc nomen accepisse. Sed siue à loco, siue à familia, siue à Popillia femina hoc nomen habuit, tribus certè fuit, cuius præter Lium libro 7. & Festum meminit Valerius Maximus libro 9, cap. 10. his verbis: Quam ob causam Popillia tribus, in qua plurimum postea in ciuitatem recepti potuerunt, neminem vnquam candidatum Pollia tribus fecit in aggratum.

Tribus

Tribus XXVIII. Mæcia.

Linius lib. 8. in historia anni CDXXI: eodem anno (scil. A. Cornelio II. & Cn. Domitio Cofs.) census actus, nouique ciues (Lanuiui, Aricini, Nomentani, Pedani, qui paulò ante ciuitate donati fuerant) centi, tribus propter eos additæ, Mæcia, & Scaptia. Censores addiderunt Q. Publilius Philo. Sp. Posthumius. Dicta est Mæcia, vt docet Festus; à quodam castro, Mæcio scilicet, quæ non procul à Lanuuii fuit, teste Lio li. 6. Meminerunt etiam huius tribus, Cicero ad Atticum, & pro Plancio. Linius lib. 29. & Valerius lib. 2. cap. 4.

Tribus XXIX. Scaptia.

Nomen accepit hæc tribus, vt Festus habet, ab vrbe Scaptia, quam Plinius cum aliis in Latio numerat. Meminit eius Suetonius Tranquillus, in Augusto: Fabianis & Scaptiensibus tribulibus suis die comitorum singula millia nummum à se diuidebat.

Tribus XXX. Vsfentina.

Vsfentina tribus, quæ & Oufentina, crescente ob nouos ciues, qui indies in vrbe recipiebantur, frequentia, cum Falerina anno CDXXV. addita est, Lio teste, à Censoribus L. Papirio Craffo, & C. Mænio. De ea sic scribit Festus: Oufentina tribus initio causa fuit nomē fluminis Oufens, quod est in agro Priuernate, inter mare & Terracinam. Lucrætius:

Priuerni Oufentina venit, Fluuioque Oufense.

Postea deinde à Censoribus alij quoque diuersarum ciuitatum eidem tribuni sunt adscripti. Hæc tenus Festus.

Tribus XXXI. Falerina.

Falerina tribus, quæ eodè anno, quo Oufentina adiecta reliquis est ab agro Falerno in Campania, quemadmodum Sigonius Onuphrius coniiciunt, nam ea parte etiam Oufentina fuit, nomen accepit. Meminit eius præter Lium, Iosephus lib. 13. cap. 16. Antiquitatum his verbis. C. Sempronius C. F. Falerina.

Tribus XXXII. Aniensis.

Ob eam, ob quam superiores, causam, anno vrbs CDLV. M. Fuluius. T. Manlio Cofs. vt Linius libro decimo docet, condito Iustro à Censoribus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Sauerione, tribus additæ duæ, Aniensis, ac Tarentina. Ex his Aniensis ab Aniense amne, qui in Sabinis fuit, dicta est. Meminit eius Cælius epistola ad Ciceronem libro 8. epistolar. ad familiares, L. Atticius L. F. An. Capito. & Cicero pro Plancio.

Tribus XXXIII. Terentina.

Huius tribus quæ cum Anienti addita, & à Tarento, qui locus in campo Martio erat, nomen, vt putatur, accepit, meminit Cicero oratione pro Plancio: Quis tribus edidisti Terentinam, credo? Et paulò post Prioribus comitiis Anientem à Politio, Terentinam à Plancio tibi esse concessam. item: Altinæ præfectura, ex qua Cn. Plancius fuit, ex tribu Terentina. Meminit etiam Cælius epistola ad Ciceronem libro 8. epistolar. ad familiares. M. Oppius M. F. Terentina.

Tribus XXXIII. Velina.

Hæc tribus cum Quirina, Anno DXII. Cofs. A. Manlio II. & Q. Lutatio, à censoribus C. Aurelio Cotta, & N. Fabio Buteone addita triginta quinque tribuum numerum expleuit. Nomen habet à lacu Velino, qui in Sabinis fuit, non à Velia vrbe Lucania. Meminit eius Cicero epistola ad Atticum: Tribus habet Pomptinam, Velinam & Mæciam. Ac in Bruto: T. Annii Velina. Meminerunt eiusdem etiam Horatius lib. 1. epistola 6. & Perius Satyra 5.

Tribus XXXV. Quirina.

De Quirina tribu sic scribit Sex. Pompeius Festus: Quirina tribus à Curensibus Sabinis videtur appellationem traxisse. Fit eius mentio à Cicerone, oratione pro Quintio: L. Albius Sex. F. Quirina, & ab Asconio in oratione pro Cælio: Duæ solæ tribus, Sergia & Quirina damnauerunt. Cælius quoque ad Ciceronem: C. Septimij, T. F. Quirina, & Iosephus antiquitatum lib. 14. cap. 17. Papirij Quirina, meminerunt.

Atque hæc sunt triginta quinque tribus, in quas populus Romanus tum vrbanus, tum rusticus, distributus fuit, & ex quibus aliquam necesse fuit, cuiuscunque esset ordinis, cuius Romanus obtineret: qui numerus ad extrema vsque Reipublicæ illius tempora permanfit, quemadmodum ex Cicerone, & aliis scriptoribus antiquis cognoscere licet. Nam quod Onuphrius ex Velleio Paterculo, & Appiano refert, tempore belli Marfici, quod incidit in annum vrbs condita, DCCLXV. cum Tuscis, Vmbris, Gallis & reliquis Cispadanis populis lege Iulia ciuitas data esset, octo vel decem nouas tribus à censoribus P. Licinio Craffo, & L. Iulio Cæsare additas fuisse, in quas noui ciues conicerentur, ipsemet fatetur, vltra annos quatuor eas non man-

fuisse, sed nouis illis ciuibus in veteres xxxv. tribus à Censoribus L. Marcio Philippo & M. Perperna, auctore L. Cinna Consule distributis, xxxv. tribuum numerum fuisse restitutum.

Quod verò præter ea, quæ recensuimus, multa alia tribuum nomina, maxime in antiquis lapidum & marmorum inscriptionibus reperiuntur, videlicet Papiæ, Oriculana, Camilla, & alia, Carolus Sigonius vir doctissimus, Onuphrius Panuinius, & ante eos, Georgius Fabricius in Roma cap. 6. putant, nomina ea esse xxxv. tribuum: sed multas earum duobus fuisse fortasse aliquando nominibus insignitas, altero quod loci esset, altero quod familiaris, easque ab aliis hoc, ab aliis illo fuisse appellatas, quemadmodum etiam tres ex veteribus illis postea fuerint ab Augusto Vespasiano & Traiano Julia, Flauia, & Vlpia vocitata. Atque de tribubus, vnde comitia Tributa nomen habent, hæc tenus prolixius penè, quàm satis erat. Reuertamur ad comitia.

De causis Tributorum Comitiorum CAP. XVI.

AVSÆ habendorum comitiorum tributorum generales fuerunt quatuor: prima ad creandos minores magistratus: altera ad sacerdotes collegiorum cooptandos: tertia, ad leges ferendas: quarta ad iudicium exercendum: de quibus singulis ordine dicemus.

Magistratus, qui his comitiis creabantur, partim erant Prouinciales, partim vrbani: & hi partim ordinarij, partim extraordinarij. De vrbani primùm. Ordinarij Magistratus, qui his comitiis creabantur, erant omnes minores magistratus, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in vrbe obeundum, à populo creabantur. Tribuni plebis, Ædiles plebis, Ædiles curules, Triumuii capitales, Triumuii nocturni, Triumuii auro, argento, ære, flando, feriendo, Tribuni militum. De Tribunis, & Ædilibus plebis, certum est, eos, cum primùm curiatis comitiis crearentur, vt demonstratum paulò antè est, post legem à Volerone Trib. pleb. latam, vt videlicet plebeij magistratus Tributis comitiis fierent, semper iis creatos esse, testibus Liuiò li. 2. & Dionysio li. 9. qui etiam addit, eam (Voleronis) legem perlatam esse, ac propterea ex eo tempore Tribunorum & Ædilium plebis comitia ad suam vsque gratiam, tributa vt essent, obseruatum clarissima hæc sunt, neque vllum dubitationi locum relinquunt, vt non sit necesse, plura adducere testimonia. Ædiles autem curules iisdem comitiis creatos fuisse, ex Agellio li. 6. cap. 9. constat apud quem hæc verba sunt citata ex tertio Annali L. Pisonis: Cn. Flavius patre libertino natus scriptum faciebat. Isque eo tempore Ædili curuli apparebat, quo tempore Ædiles subrogabantur. Eumque primæ tribus Ædilem curulem renunciauerunt. At Ædilis, qui comitia habebat, negat accipere. Idem etiam Liuius li. 9. extremo habet, Cn. Flavius à factione forensi, quam Ap. Claudius Censor in omnes tribus diuiserat, Ædilem curulem factum.

De Quæstoribus præter Liuium li. 4. testis est Cicero lib. 7. ad familiares, epistola 30. ad M. Curius his verbis: In campo certè non fuisti, cum hora secunda comitiis Quæstoris institutis, sella Q. Maximi, quem illi Consulem esse dicebant, posita esset, quo mortuo nunciato, sella sublata est. Ille autem, qui comitiis tributis esset auspicatus, centuriata habuit, &c. Appellat enim hoc loco Cicero Quæstoria comitia ea, quæ Quæstoribus creandis habebantur, & paulò post addit, ea tributa fuisse. De Triumuiris capitalibus, testis est Cicero oratione pro Clætio, de Q. Manilio loquens, vbi dicit eum suffragiis populi ad id munus peruenisse: quod certè neque centuriatis, neque curiatis comitiis fieri potuit, quemadmodum ex superioribus constat. Tributis ergo eum factum esse Triumuirum capitale, necessariò sequitur. Idem etiam sentiendum de Triumuiris nocturnis, de quibus Liuius li. 9. extremo. Tribunos porò militum tributis comitiis creatos fuisse, obscurum non est: non tamen omnes. Cum enim duo eorum genera fuerint, vt scribit Liuius li. 7. & Alconius, Rufuli scilicet & comitiati, Rufuli in exercitu ab Imperatoribus vel Ducibus belli, Comitiati Romæ comitiis creabantur: cuius rei initium, teste Liuiò loco modò indicato, fuit anno ab v. c. cccxciij. Coss. Q. Seruilio II. L. Genutio II. Atque hi magistratus omnes ordinarij fuerunt. Videamus nunc extraordinarios.

Magistratus minores extraordinarij, qui tributis comitiis crearentur, fuerunt, Præfecti Annonæ, teste Liuiò, li. 4. vbi dicit, eum à plebe creatum. Duumuii nauales, de quibus Liuius li. 9. inquit: Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, vtraque ad rem militarem Pertinentia: Vnum, vt Tribuni militum senideni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea perquam paucis suffragio populi relictis locis, Dictatorum & Consulum fermè fuerant beneficia: alterum, vt Duumuiros clasis ornandæ, reficiendæque causa idem populus iuberet.

De Quæstoribus siue Quæstoribus parricidij testes sunt leges, Manilia apud Salustium, & Varia apud Alconium, quibus decernebantur de certis quibusdam criminibus quæstiones, ad quas exercendas ipsi legum latores simul populum rogabant, vt Quæstiones designaret. Ne dicã, quod sæpè legimus Tribunis plebis comitia habentibus, Quæstiones creatos fuisse: quæ certè comitia non centuriata, sed tributa esse oportuit.

Pertinent huc & Duumuii ædium sacrarum locandarum, ædificandarum, consecrandarum, vel restituendarum: quos populus ex lege Papiria designare solebat, de quibus Cicero pro domo sua & sæpissimè Liuius. Triumuii reficiendis sacris, de quibus Liuius. Quinque viri turribus, murisque reficiendis, Liuius li. 25. Triumuii & Quinqueniri mensarij, Liuius li. 6. & 23. Triumuii sacris conquirendis, & Triumuii donis persequendis, Liuius li. 25. Itè omnes curatores siue Magistratus extraordinarij. i. qui nõ vt ordinarij annuâ potestatè continuatâ habebant, sed tam diu in ea erant,

erant, dum curationem, cui præfecti erant, absoluisent, comitiis tributis creabantur. Triumuii quoque, vel quotquot creari placuit, ad colonias deducendas, aut redigendos conlonos in suas quemque colonias, aut agros diuidendos, de quibus frequentissima est in omni historia mentio: curatores item viarum extra vrbem, de quibus Cicero, & Triumuii iuuenibus ad militiam conquirendis, de quibus Liuius li. 23. comitiis tributis creabantur. Et de his omnibus Messalla Augur, apud Agellium li. 13. ca. 14. dicit: Minoribus Magistratibus creandis tributis comitiis Magistratus, sed iustius curiatis datur lege. Quibus verbis significat Messalla, minores Magistratus comitiis tributis creari, cum prius & quidem iustius, curiatis creati essent.

Prouinciales Magistratus, qui his comitiis creabantur, fuerunt Proconsules, Proprætores, & Proquæstores. Proconsules enim, quamquam ordinariè ex Senatus decreto prouincias obtineret: sæpè tamen etiam præter Senatus voluntatem, populi iussu in prouincias missos fuisse legimus, præsertim si extra ordinem prouinciæ iis mandarentur. Id quod etiam de Proprætoribus & Proquæstoribus sentiendum est, de quibus hoc loco non dicemus plura, sed in librum de Magistratibus reseruabimus.

Alteram causam Tributorum comitiorum fuisse diximus sacerdotum creandorum, nõ tamen omnium. Quidam enim à collegiis suis cooptabantur, vt Salij, Luperci, Fratres aruales, Sacerdotes Galli, & Sodales Titij. Vestales à Pontifice maximo, Rex sacrorum centuriatis, Flamines & Curio maximus curiatis, solus Pontifex maximus ante legem Domitiam, tributis comitiis creabatur vt ex Liuiò intelligi potest. Post legem verò Domitiam, qua Sacerdotum subrogandorum ius à collegiis ad populum translatum est, etiam Pontifices, Augures, Feciales, Septemuii Epulonum, & Quindecimuii sacris faciendis his comitiis creari cœpti. Cuius rei testimonia, si quis requirat, is Nicolai Gruchij librum 2. de comitiis Romanorum legat, vbi ea omnia diligentissimè multis scriptorum locis in medium adductis, probat. Accedamus ad reliqua.

Tertiam causam dixi esse legum ferendarum, id quod nemini, nisi in lectioe historiarum plane non versato, ignotum esse potest. Testatur hoc ipsum nomen plebiscitorum quæ videlicet plebs, plebeio magistratu rogante, constituebat. Omnia igitur plebiscita, omnes rogationes, quibus de pace ad populum ferebatur (bellum enim lege Centuriata indici solebat, vt antè diximus) & quibus superioribus temporibus aliquis legibus soluebatur, quæcunque id ratione fieret, item, quibus per populum triumphus decernebatur, publicæ quæstiones constituebantur, aut ciuitas aliquibus dabatur comitiis tributis ferebantur. Non opus est singula prolixè probare, de duabus tantum aliquid addam, videlicet de rogationibus de pace, & soluendo legibus. Quod de pace ad populum tributis comitiis latum sit, docet Liuius li. 30. vbi scribit M. Attilium & Q. Minutium Trib. pleb. ad populum tulisse, vellēt, iuberētne Senatū decernere, vt cum Carthaginensibus pax fieret, & quæ eam pacè dare, quæmque ex Africa exercitū deportare iuberēt. Et alibi Liuius li. 24. Q. Martium Regem & Catinium Labeonem Trib. pleb. ad plebē tulisse, vellēt, iuberētne cū rege Philippo pacè esse. Quæ rogatio in Capitolio ad plebē lata est. Omnesque v. & xxx. tribus vt rogatè iusserūt.

Quod ad illas rogationes attinet, quibus aliquis legibus solueretur, id superioribus temporibus obseruatum fuit. Etate enim Ciceronis Senatū eam sibi autoritatè arripuisse, eaque lege Cornelia rursus priuati fuisse, habet Alconius in argumento Orationis pro C. Cornelio: C. Cornelius, inquit, legem promulgauit, qua auctoritatem Senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solueretur: quod antiquo quoque iure erat cautum. Itaque in omnibus Senatufconsultis, quibus aliquem legibus solui placebat, adici erat solitum, vt de ea re ad populum ferretur. Sed paulatim ferri erat desitum: resque in eam consuetudinem venerat, vt postremò ne adiceretur quidem in Senatufconsultis de rogatione ad populum ferenda. Hactenus Alconius.

Restat vt etiam de quarta Tributorum comitiorum causa, de iudiciis videlicet, dicamus. Hic igitur ea iudicia intelligenda sunt, quæ multæ alicui indicendæ causa exercebantur. Nam iudicia capitis centuriatis comitiis fiebant. Testis de his iudiciis est Liuius multis locis. Li. 4. scribit, M. Posthumio, & T. Quintio Tribunis plebis diem dictã, qd ad Veios eorum opera malè pugnati esset. Et paulò post subiicit: Mæstè ciuitati ab re malè gesta, & iratè ducibus, M. Posthumius reus obiectus decem millibus æris grauis damnatur. T. Quintiū collegam eius omnes tribus absoluerunt. Plura testimonia apud eundem sunt lib. 25. li. 34. li. 43. & aliis. Et hæc de causis Tributorum comitiorum.

De personis quarum interuentu Comititia tributa peragebantur

CAP. XVII.

REPLICES personæ etiam hæc sunt considerandæ: primùm quibus ius fuerit comitia tributa habere: deinde illæ propter quas illa comitia fuerint habita, tum quæ tulerint suffragia.

Tribunorum & Ædilium plebis comitia habuerunt Tribuni, & ij quidem, quibus id forte eueniebat: quod docet Liuius li. 3. qui de comitiis tributis verba faciens, dicit: Fortè quadã vili ad tempus, vt comitiis præfesset, potissimum M. Duillio (qui vnus ex collegio Tribunorum erat) sorte euenit, viro prudenti, &c. Sortiebantur igitur Tribuni, cui comitia habenda essent, vel communi consensu alicui id munus iniungebant: cuius exemplum legimus apud eundem Liuium li. 3. Nec plura testimonia de Tribunitis comitiis, quod Tribunis habere ea licuerit, vt de re manifesta, adferam

De *Adilitiis* comitiis, quod id munus etiam ad solos *Tribunos plebis* pertinuerit, perspicue ^A docet *Dionysius* li. 6. scribens, *Tribunos plebis*, postquam imperatorem à *Patribus* potestatem creandi *Ediles*, quasi administratos, confestim eos creasse. Quod autem apud *Liuium* li. 3. legitur, *Tribunos* post electos *Decemviros* à *Pontifice Maximo* creatos fuisse, id semel tantum, atque extraordinarie factum est, cum nulli tum essent *Tribuni plebis*, propter *Decemvirorum imperium*, in quo instituido cessarant omnes alij *Magistratus*, nec possent ipsi ab *Interrege Patricio* *Magistratu* creari. *Tribunorum* itaque, *Adilitumque plebis comitia* ordinariè habebantur à *tribunis*. Reliquos ordinarios *Magistratus* minores *Consules* creabant, aut *Dictatores*, si quado comitiorum habendorum causa creabantur, aut *tribuni militum* *Consulari potestate*.

De *Consulibus*, quod habuerint comitia tributa *Quæstorum* creandorum, testatur *Cicero* li. 7. *epist. ad famil. ad Curium*, & oratione in *Vatinium*. Sic & *Adilitum curulium comitia* habebant, quemadmodum testatur idem *Oratione pro Plancio* & ad *Atticum* li. 4. Quod idem etiam de *tribunis militum* *Consulari potestate* sentiendum. Illi enim *Quæstoria comitia* habuerunt, uti ex *Liuiio* cognoscitur. Idem scribit li. 6. *Primos Ediles curules* à *Dictatore* creatos fuisse, comitia etiam *tribunorum militum* in castris, ad *Consulum munus* pertinuerunt.

Quod ad *extraordinarios Magistratus* attinet, eos creandi *Consulibus*, *Prætoribus*, & *Tribunis plebis* ius fuit, uti ex omni historia patet. Non igitur singula pluribus sunt probanda.

Sacerdotum comitia tributa *Consules* habere oportuisse ex *Ciceronis* *epistola ad Brutum* colligi potest, ubi ait, mortuis *Hircio* & *Pansa* *Consulibus*, comitia *Sacerdotum* necessariò differenda esse, donec res ad *Interregnum* rediisset, ut *Consules* auspiciato ab *Interrege* subrogarentur. Atqui tum & *Prætores*, & *Tribuni pleb.* erant Romæ: quibus si ius fuisset ea comitia habendi, *Sacerdotum comitia* non fuissent eo usque differenda, dum *Consules* subrogati essent. Hoc tamen post legem *Domitiam* obseruatum fuit. Nam ante eam legem comitia tributa quæ *Pontifici maximo* creando habebantur, ab vno quodam *Pontifice* haberi solebant, id quod ex *Liuiio*, li. 25. initio intelligitur. Scribit enim, comitia *Pontifici maximo* creando habuisse *M. Cornelium Cethegum*, *Pontificem*.

Legum, *iudiciorumque comitia* tributa habere iis *Magistratibus* licebat, quibus ius erat cum populo agendi, *Consulibus* scilicet, *Prætoribus*, & *Tribunis plebis*: de quibus sæpè legimus in historiis quod *rogationes* ad populum tulerint: quæadmodum ætate *Ciceronis* *rogatio* de religione à *P. Clodio* polluta à *M. Piſone* *Consule* lata est. *Lex Aurelia* de *tribus ordinibus* *iudicium* ab *Aurelio* *Cotta* *Prætoris* leges *Gabinia*, *Manilia*, *Vatinia*, à *Tribunis* *prebis* lata sunt. Hæ igitur personæ omnes, ius habendi comitia tributa, habuerunt. Sequitur ille, quæ ius *suffragij* habuerunt.

Omnibus *ciuibus Romanis*, quibus data erat *ciuitas* cum iure *suffragij*, licebat comitiis *tributis* suam dicere *sententiam*. Simul enim cum pleno iure *ciuitatis* *tribum* accipiebant, in qua *suffragium* ferrent. Docet id *Liuius* li. 38. inquit: De *Formianis* *Fundanis* (quæ *municipibus*, & *Arpinatibus* *C. Valerius Tappo* *Tribunus plebis* promulgauit, ut iis *suffragij* *latio* (nam antè sine *suffragio* habuerant *ciuitatem*) esset. & apud *Agellium* li. 15. ca. 27. *Lælius Felix* scribit, *Tributa comitia* esse, cum ex *locis* & *regionibus* *suffragium* feratur. Quibus ex verbis manifestum sit, non eos solum *ciues Rom.* qui in vrbe ipsa habitarent, & *tribubus* sue *locis distincti* essent, *suffragij* ius habuisse: sed eos etiam, qui non in vrbe, sed extra eam, in *Italia* habitarent, atque etià *tribubus*, siue *regionibus*, ipsam vrbe circum iacentibus distincti essent, postquàm *ciuitate* cum *suffragij* iure donati essent, siue *municipes*, siue *coloni* essent. In quibus autè *tribubus* quæuis *colonia*, vel *preſectura*, vel *fœderata* *ciuitas* post *ciuitatem* *imperatâ* *suffragium* tulerit, inuentu *difficillimû*, nec ita scitu *necessarium* esse arbitror. *Carolus Sig.* li. 3. de *antiquo iure Italia*, cap. 3. paucas annotat, quas ipse inuenit. Verba eius libet adscribere: *Mihi*, inquit, ne hanc quidem inuestigandæ *antiquitatis* partem *negligenti* contigit, ut *veterû* *lapidum titulos* perleges, atque obseruans, paucarum tantum *quarundam* *certas* *tribus* inuenirim. *Mutinæ* quidè, *patriæ* *meæ*, *Polliæ*, *Veronæ* *Publiæ*, *Sutrij* *Velinæ*, *Cerētis* & *Tudretis* *Clustumina*, *Florentiæ* *Scaptiæ*, *Arestis* *Romiliæ*, *Brixinæ* *Fabiæ*, *Vicentiæ* *Menemiam*, *Clusij* *Arniensem*, *Terrestis* *Pupiniam*, *Aletrij* *Publiam*, *Aretij* *Pompinam*. Nam *Atinam* in *Tarentina* *suffragium* inisse, docet *Cicero* in *Planciana*. *Hactenus* *Sigonius*.

Notandum verò & hoc est, licet interdum eiusmodi *coloniæ*, *preſectura*, aut *fœderatæ* *ciuitates* *suffragij* non haberent: quosdã tamè *ciues* ex iis illud ius adipisci potuisse, id quod variis modis: vel per leges, cuius exemplum habemus apud *Liuium* li. 41. *Lex*, inquit, *ſociis*, ac *nominis* *Latinis*, qui *ſtripem* ex seſe *domi* relinquerent, dabat, ut *ciues Rom.* fierent, qui in *Latinis coloniis* *Magistratum* *geſiſſent*: vel etiam hac ratione, qua per legem *Seruiliam* *Latinis* ius erat *ciuitatem* *assequendi* in *locum* *cius*, quem *accusando* *damnaſſent* *repetundarum*. De hac ratione *Cicero* pro *B. llo*.

Præter has personas oportebat etiam adesse comitiis *tributis* *magistratum* *candidate*, eosque in *Tribunitiis* quidè & *Adilitiis* comitiis omnes *plebeios*. Nulli enim *Patricio* is *magistratus* patebat, ut habet *Liuius* li. 4. Quapropter factum est, ut *posterioribus* *temporibus* quidam *Patricij*, quo possent ad eum magistratum peruenire, seſe *plebeis* adoptados dederint, quæadmodum de *Clodio* legimus. Id etiam obseruatum est, ut ex *singulis* *clasi* *par numerus* *candidate* esset. Ideoque ab anno *trigesimo* *sexto* post *primos* *Tribunos plebis*, semper ex *singulis* *clasi* *binos* *creatos* fuisse, testatur *Liuius* li. 3. Idem alibi dicit, *cautum* etiam fuisse de *Tribunorum* *Adilitumque* *pleb. personis*, ut eos *magistratus* *gerere* iis non liceret, quorum *pater*, qui *ſella curuli* *ſediſſet*, *viueret*.

Can-

^A *Candidati* *Quæſtore* tam *patricij*, quàm *plebeij* esse poterant, hoc tantum in iis *prouidendum* post legem *annalem*, ut ætatem haberent lege definitam, & ut emeritis *decem annis* *ſtendiis*, nullo infami iudicio à *petitione* *deicerentur*, *candidatis* *Tribunatus* *militaris* *videndum* erat, si *equites* essent, ut *decem* *ſtendia*: si *pedites*, ut *sex*, vel *minimum*, *quinque* haberent.

Quod autem ad *candidatos magistratum* *extraordinarium* attinet, de iis quidem certi nihil tradi potest, nisi quod *Cicero* adfert, lege *Licinia* & *Ebutia* *cautum* fuisse, ne is qui ad *populum* *rogationem* de aliqua potestate, aut *curatione* tulisset, *ſemetipſum* aut *collegas* *ſuos*, aut *co-gnatos*, aut *affines* crearet.

^B Porro etiam in *Sacerdotum* comitiis *candidatos* adesse oportebat, de quibus sciendum, quod dimidia ex parte *patricij*, ex altera *plebeij* esse debuerint, quodque *absentium*, vel etiam non *presentium* ratio haberi potuerit. Non autem duos ex eadem gente in eodem collegio *sacerdotes* esse potuisse, legibus *cautum* fuisse scribit *Dio*. Neque etiam legibus definitam fuisse ætatem *petendi* *sacerdotia*, sicuti erat in *petendis* *magistratibus*, colligi potest ex *Suetonio*, qui affirmat, *Cæsarem* *ſeptimo* & *decimo* ætatis anno factum fuisse *Flaminem* *Dialem*. Et *Cicero* ad *M. Brutum* scribit, se velle, ut *filius* *ſuus* *Cicero* *iunior* in *Pontificum* *collegium* *cooptetur*: quo tamen tempore ille admodum *adoleſcens* fuit. Non tamen *verisimile* est, eos ante, quàm *togam* *virilem* acciperent, ad *Sacerdotia* *peruenire* potuisse.

De *Candidatis* *Pontificatus* *Maximi* notandum, eos non nisi ex *Pontificum* *collegio* esse potuisse, quod pluribus probat *Gruchius*. Atque hæc quidem de *candidatis*. In comitiis *iudiciorum* præter eos, qui comitia haberent, & eos, qui *suffragium* ferrent, adesse etiam oportuisse *accusatores*, & reos cum *Advocatis*, *Patronis* & *sordidatis*, cuique manifestum est.

^C De *Diribitoribus*, *custodibus*, *rogatoribus* & *præconibus*, quorum munus fuit etiam *Centuriatis* *Comitiis* *interesse*, supra dictum est, & post plura erunt annotanda. *Considerabimus* nunc *horum* *comitiorum* *locum*.

De loco *Tributorum* *Comitiorum* CAP. XIX.

TRIBVTIS *Comitiis* *vocandis* non erat vnus *deſtinatus* *locus*, quemadmodum *Curiatibus* & *Centuriatis*. Quia *refugio* non erat, extrane, an *intra pomerium* haberentur. Hinc reperimus, interdum in campo *Martio*, interdum in *comitio*, nonnunquam in *Capitolio*, aliquando in *Pratis* *Flaminii*, seu *Circo* *Flaminio* *tributa comitia* habita. Quæ *ſingula* *videntur* *probanda*.

^D De campo quidem *Martio*, quod in eo comitia tributa magistratum creandorum habita sint, multa extant veterum testimonia. De *Tribunitiis* comitiis testatur *Cicero* *epistola* *l. li. 1. epistolarum* ad *Atticum*: In campo comitiis *Tribunitiis* a. d. xvi. Kal. Sextil. & c. alibi. De *Quæstoribus* *epistola* *30. li. 7. ad famil. ad Curium* scribit: In campo certè non fuisti cum *Quæstoribus* comitiis institutis, & c. Mox enim *epistola* *3. li. 4. ad Attic.* subiungit, ea *Tributa* fuisse. De *Adilitiis* idem testis est *epistola* ad *Atticum*. Plerumque igitur hi magistratus in campo *Martio* creabantur.

Legum autem comitia & *iudiciorum* in *comitio* haberi solebant. Testis est *Cicero* pro *Rabirio* *Posthumo*, ubi *Equites* *Romanos* ita alloquitur. Si iam vobis *nunciaretur*, in *Senatu* *ſententiæ* *dici*, ut his legibus teneremini, concurrendum ad *Curiam* *putaretis*: si *lex* *ferretur*, conuocaretis *E* ad *Roſtra*. Fuisse autem *roſtra* in *comitio* supra demonstrauimus. Quodque comitia *Tributa* *iudiciorum* *exercendorum* in *comitio* haberi *conſueuerint*, ex *Agellij* *li. 1. cap. 1. diſcimus*.

Cæterum etiam in *Capitolio* *Tributa comitia magistratum* *creandorum*, *legum* *ſerendarum*, & *iudiciorum* *exercendorum* nonnunquam habita fuerunt. Sic enim *Tib. Gracchus*, ut est apud *Plutarchum* in *Gracchis*: & *Appianum* *li. 1. bellorum* *ciuilium*, in *Capitolio* *Tributis* *comitiis* *creari* *iterum* *Tribunus plebis* *voluit*: suntque *idem* *testes*, *Triumuiros* *agrarios* *ex lege* *Tib. Gracchi* in *Capitolio* *creatos*.

Leges in *Capitolio* etiam *latas*, scribunt *Plutarchus* in *Gracchis*, & *Liuius* *li. 45. de lege* *agraria*, & *rogatione* de *triumpho* *L. Pauli*, ubi eas in *Capitolio* à *Graccho* *perlatas* *aſſerunt*. Et paulò post de *Opimio* *refert* *Plutarchus*, quod de *abrogandis* *C. Gracchi* *legibus* *comitia* in *Capitolio* *edixerit*.

^F *Iudiciorum* etiam *Tributa comitia* in *Capitolio* habita fuisse, præter alios ostendit *Liuius* *li. 25. ubi* de *comitiis* *quibus* de *multa* *M. Posthumio* *publicano* *irrogata* *populus* *iudicabat*, in *Capitolio* ea habita esse scribit.

De *circo* *Flaminio* iam dicendum. In eo igitur comitia *Tributa* haberi solita, ex hoc probari potest, quod *Liuius* *li. 3. scribit* post electos *Decemuiros* *Q. Furium* *Pontificem* *Max.* in *pratis* *Flaminii*, seu *circo* *Flaminio* *Tributis* *comitiis* *Tribunos plebis* *creasse*. Idem alibi docet *Liuius* *li. 27. rogationem* *eam*, quam *tulerat* *Bibulus*. *Trib. plebis* de *abrogando* *Marcello* *imperio*, in *circo* *Flaminio* *antiquatam* fuisse, quod *Plutarchus* in *Marcello* *confirmat*. Fuit autem *circus* *Flaminii*, ut id obiter addam, *locus* in ipsa vrbe, sic dictus, quod circum *Flaminium* *campum* *ædificatus* *esset*, vel à *Consule* *Flaminio*, qui ad *Traſimenum* *lacum* *occisus* *est*, in quo *ludi* *Apollinares*, *queſtreſque* *celebrabantur*: in quem etiam *Senatus* sæpè *consultandi* *gratia* *ex* *Capitolio* *deſcendens*, *conuenire* *solebant*. De quo videndus *Bartholomæus* *Marlianus* *li. 6. cap. 3. in antiquæ* *vrbis* *Topographia*, & *Georgius* *Fabricius* *cap. 12. in ſua* *Roma*.

DE tempore horum comitiorum idem iudicandum, quod de prioribus diximus, non potuisse ea nisi diebus comicialibus haberi: hac tamen addita exceptione, nisi quis nominatum, ut aliis etiam diebus cum populo agere sibi liceret, legem tulisset, id quod P. Clodius in Tribunatu fecisse, docet Cicero oratione pro Sestio, ubi scribit, eum inter alias leges etiam hanc tulisse, ut omnibus factis diebus sibi legem ferre liceret. Comicialibus igitur tantum diebus ordinariè Tributa comitia habebantur. Quo verò anni tempore, id sciri nullo modo de omnibus posse arbitror. Nam legum, iudiciorumque & extraordinariorum magistratum comitia certum tempus habere non poterant, quando quidem pro publica necessitate ac voluntate magistratum variis anni temporibus haberentur. Sacerdotum comitia, cum erat in demortui locum sufficiens alius, habebantur: aliàs non, nisi aut noui instituerentur, aut numerus in collegiis augetur.

Ordinarij verò magistratus ferè ad finem mensis Iulij, & principium Augusti creabantur. Ac Tribunorum quidè, & Ædiliùmque plebis comitia prima erant, tum cõsularia, & Prætoria, de quibus supra diximus, mox Ædiliùm Curulium, post Quæstorum, & tandem Tribunorum militum.

Quòd autem Tribunorum, & Ædiliùmque plebis comitia priora fuerint, quàm Consulium & Prætorum, intelligi potest ex epistola Ciceronis 1. lib. 1. ad Atticum, ubi sic scribit: In campo comitiis Tribunitiis a. d. xvi. Kalend. Sextil. &c. & paulò pòd mentionem facit candidatorum Consularium illius anni: quibus verbis satis indicat, nondum fuisse Consules creatos. At idem Oratio-
ne 2. in Verrem, & in eam Asconius ostendunt, Prætoria, & Ædilitiàque comitia post cõsularia fuisse, sicut & Cælius ad Ciceronem scribens indicat, Tribunos Ædilièque plebis iam creatos, cum adhuc sua comitia, quibus fieri Ædilis Curulis volebat, non essent habita: ubi ostendit, Kalendis Sextil. iam creatos fuisse Tribunos Pleb. Coss. & Prætores, cum adhuc Ædiles Curules creati non essent. Eodem tempore, & Tribunos militum creati solitos, docet Cicero Oratione 2. in Verrem: post Ædiles tamen plebis, sicuti etiam Quæstores, ut disertè affirmat Dio. li. 39. Hoc igitur ordine & tempore creati magistratus solebant, nisi aut obnunciationibus, aut intercessionibus differrentur comitia. Notandum etiam est, quòd sicuti alia comitia, ita & Tributa ante primam dici horam haberi non poterunt, idque legibus prohibitum fuisse, Dio. docet lib. 39.

De modo Tributorum Comitiorum

CAP. XX.

NDICEBANTUR primùm hæc comitia ab aliquo magistratu, qui ea habiturus erat, idque ut plurimum trinundino ante, quàm haberentur: quod ostendit Liuius, quando in sua historia sæpissimè dicit, indicta fuisse comitia à Tribunitis, Consulibus, aut aliis. Vnicò testimonio contentus ero, quod scribit libro quarto: cum Tribunorum plebis creandorum comitia indicta essent, &c.

Legibus etiam, quas Tribuni plebis, aliique magistratus, Tribunitis Comitiiis ferebant, omnia accommodari, quæ de Centuriatis diximus, poterant, quod scilicet trinundino ante promulganda, suadenda & dissuadenda atque explicanda essent. Et hoc primùm de modo eorum comitiorum notandum est. Deinde illud obseruandum, non auspiciato habita fuisse ea, id quod præter Liuium & alios, Dionysius libro 9. ubi discrimen ponit inter Tributa & curiata comitia, aperte docet. Verba eius hæc sunt: Curiatas comitiis de re quapiam in Senatu prius tractata, suffragia curiatim colligebantur, idque auspiciato: aliàs, nisi aures addicerent, ea comitia habebantur pro irritis. Tributa verò inconsulto Senatu, nullis auspiciis adhibitis, vna die peragebantur à tribulibus. Hæc ille. Quæ tamen non de omnibus auspiciis intelligenda sunt. Cum enim tria essent auspiciorum genera, ut supra ex Sigonio retuli, autum inspectio, de cælo obseruatio, & tripudij animaduersio. Et autum inspectio ad comitia curiata, & centuriata: tripudij animaduersio ad res gerendas: obseruatio de cælo ad omnia comitia adhiberetur: sequitur hoc tantum auspicium in his obseruandum esse, ne haberentur, quo die seruatum esset de cælo: id quod etiam Cicero in Vatinium inuare videtur cum scribit: Inde à Romulo decretum fuisse ab Auguribus Ioue fulgente cum populo agi nefas esse. Parendum igitur etiam in his comitiis obnunciationi fuit, nisi interdum ad legem aliquam ferendam, quam omninò vellet Senatus pro temporis necessitate, perferri, ut nulla ratione impediretur, lator illius his legibus solueretur: sicuti de M. Aufidio Lurcone Tribuno plebis legimus apud Ciceronem. Et Clodius initio sui Tribunatus legem tulisse fertur, ne obnunciationi sibi parendum esset. Ita autem hæc comitia inauspicato habebantur, quòd non caperentur auspicia, non adhiberentur Augures, Pullariùe, quemadmodum in magistratibus maioribus fieri solebat. Sic Sigonius li. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 7. explicans, quid esset, quòd Plebeij magistratus carerent auspiciis, scribit: Cum plebeij carere auspiciis dicuntur, autum volantium, aut canentium obseruatione in comitiis, tripudij in rebus gerendis carere dicuntur, quæ soli Patricij tenuerunt. Hæc ille. Et sic etiam intelligendum, quòd interdum legitur, Tribunos, aut Ædiles plebis, aut alios magistratus minores vitio creatos fuisse, videlicet eo die

Aeo die, quo creati essent, fulgurasse aut tonnuisse. Ideòque contra commune Augurum, decretum cum populo aut plebe actum esse, quo die seruatum esset de cælo. Non igitur oportebat Patres horum comitiorum auctores fieri, nec auspicia adhibebantur, nec sacra antè fiebant, quòd centuriatis comitiis factum fuisse, diximus. Ad ipsa verò comitia quòd attinet, quando populus conuenerat, tum concio habebatur à Magistratu eo, qui comitia illa habebat: qua concione de Magistratibus aut sacerdotibus creandis, vel de legibus ferendis, verba ad populum faciebat. Hac peracta populus in suas quisque tribus discedebat, tum sortitiones fiebant à magistratu: quæ diuersi erant generis. Vna erat, ac prima omnium ad fortiendum, in qua tribu Latini suffragium ferrent. Sic enim Liuius lib. 25. Testibus datis, Tribuni populum summouerunt: stellasque allata est, ut fortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Quod, quomodo intelligendum sit, pluribus docent, Nicolaus Grucchius, libro 2. de Comitiiis cap. 4. & Carolus Sigonius, lib. 1. de antiquo iure Italiæ cap. 4. quorum ferè hæc est summa: Fœdere cum Latinis icto, Sp. Cassio 11. & Posthumo Cominio 11. Coss. anno vrbs condita cclxi. datam eis fuisse potestatem ferendi suffragij, si quando tempore comitiorum Romæ essent, quòd quidem in legum & iudiciorum titum Comitiiis factum fuisse, Sigonio placet. Quia verò in nullam tribum adscripti essent Latini, ante legem Iuliam, qua eis vniuersis ciuitas data est, iccirò fortiendum erat, in qua tribu suffragium ferre deberent. Post legem autem Iuliam latam, qua Latini omnes ciuitate donati sunt, hæc sortitione opus amplius non fuit. De fœdere quidè cum Latinis facto scribunt Cicero & Dionysius lib. 8. quorum hic Sp. Cassium sic loquentem introducit: Latinos cognatos Romanorum, sed eosdem imperij, gloriæque æmulos in amicitiam atque ciuitatem recepi, (sive æquo iure ciuitatis donau) ut iam Romam patriam existi marè, non aduersariam. Et paulò pòst: Sp. Cassius accerserat ad suffragia ex Latinis & Hernicis quotquot poterat. Illi frequentes cõueniebant, breuique repleta est vrbs hospitibus. Hoc cognito Virginius voce præconis edixit per compita ut omnes, quibus in vrbe non esset domicilium, excederent, præfinito ad id non magno temporis spacio. Cassius verò iussit contrarium proclamari, ut, quotquot haberent ciuitatis ius, manerent, donec perferretur lex. Quibus ex verbis intelligitur, qua ratione Latini ius ferendi suffragij acceperint, quòd scilicet id precarium potius Magistratum beneficium, quàm optimum ius fuerit, ideòque nonnunquam Consule, vel Tribuno plebis intercedente, ij, qui suffragiorum causa in vrbe venissent, ante comitia exire fuerint iussi: id quòd etià ex Plutarcho in Gracchiis manifestum est, ubi scribit, socios Latinos à C. Fannio Consule vrbe exire iussos, ne tū Romæ essent, quando legibus Gracchi ferendis, tribus in suffragium vocarentur. Hinc Cicero pro Sestio: Nihil acerbius socios Latinos ferre solitos esse dicit, quàm id, quòd perrarò accidit, ex vrbe exire à Consulibus iuberi. Hæc igitur prima sortitio erat. Altera fiebat inter tribus, quòd scilicet ordine quæque earum suffragium ferret. Ad quam sortem peragendam, omnium tribuum nomina in cistellam quandam coniciebantur, tum, ut quæque prior exierat, ita prior suffragium ferebat, quemadmodum ex historia Tib. Gracchi apud Appianum lib. 1. Bellorum ciuilium intelligi potest. In Sacerdotum verò creatione, quia septemdecim tantum tribus suffragium ferre ex lege poterant, iccirò fortienda tantum erant hæc tribus septemdecim, quæ erant suffragium laturæ: hæc quidem, ut verisimile est, & ex Cicerone colligitur, ratione, ut coniectis in cistam triginta quinque tribubus, septemdecim, quæ primùm educerentur, suffragium ferrent, reliquæ suffragio excluderentur. In omnibus autem comitiis Tributis, quæ tribus prima sorte exibat, prærogatiua dicebatur. Hoc tamen diuersum erat à comitiis centuriatis, quòd in his, sortitione prærogatiuæ centuriatæ facta, reliqua comitia absque sorte, pro censu, ordine, atque ætate peragebantur. At comitiis tributis sorte vtendum erat ad finem usque comitiorum.

Sortiente Magistratu, prout quæque primùm exierat, à præcone ad suffragium ferendum vocabatur. Quæ verò tribus vocabatur, de eo loco, ubi consistebat, (erant enim etiam ante suffragium tribus diuisæ locis, & singulæ seorsim stabant, id quòd tum ex aliis, tum ex Dionysij lib. 7. perspicuum est) discedebat per pontes in septem, vel ouile, de quo supra diximus. In pontis initio stabant Diribitores, qui tabellas populo ministrarent. Consistebat & in ponte Magistratus ille, qui comitia habebat, isque cistam deferrebat, colligendis per tribus suffragiis, atque rogatoris munereungebatur. Non enim alij his comitiis erant rogatores, quòd in centuriatis fiebat, quàm ipsi Magistratus, qui comitia habebant, id quòd ex auctore Rhetoricorum ad Herennium libro 1. Cicerone 1. de natura Deorum, Asconio in Cornelianam, & Suetonio in Cæsare apparet. Aderant autem custodes, qui animaduertent, ne quid fraudis, vel in diripiendis, vel in colligendis suffragiis committeretur, quique suffragiorum numerum pro Candidatis inirent. Hi custodes erant, vel candidatorum amici, qui amicitia causa, vel etiam magistratus, qui pro Magistratu suo comitiis sese interponebant, atque hoc munereungebantur. Cæterum quòd ad suffragia attinet, colligebantur ea viritim, ita ut omnes, qui ex eadem tribu essent, rogarentur. Postquam autem tota tribus suffragium dixerat, sententiæ numerabantur, atque describebantur: hoc est, tot puncta in tabella notabantur, quot tabellæ similes reperirentur: atque in quam plures consensisse videbantur, ea tribus sententia renunciabatur.

Quòd Liuius libro quadragesimo scribit, de cenforibus M. Emilio Lepido, & M. Fulvio Nobiliore, mutasse eos suffragia, regionatimque generibus hominum, causisque, & quæstibus tribus descripsisse, ex eo colligit Nicolaus Grucchius, libro 2. de comitiis capite quarto

cum primū confuse homines vni tribus suffragium ferre confueuissent, id mutatum ab istis A quos dixi, censoribus esse, & constitutum, vt non amplius confuse, sed quadam distinctione, & quibusdam gradibus, vnius tribus ordines, & genera sententias dicerent, ita quidem, vt seorsim ferret suffragiū Patricij, seorsim Plebeij, seorsim ingenui, seorsim libertini (sic enim genera interpretatur) tum, vt causis etiam distincti suffragium ferrent, hoc modo, vt seorsim ferrent Senatores, tum publicani, scribæ, Tribuni ærarij, atque agricolæ. Hos enim causis, id est, negotiis distinctos fuisse, Liuium affirmare vult, quod negotia inter sese gererent diuersa. Tandem, vt seorsim etiam suffragium ferri distincti homines quæstibus, id est, qui artes exercebant inter ciues receptas, & inter se diuersas, vt puta, lictores, Praecones, fabri, tibicines, argentarij, numularij, alijq; Sellarias enim, siue manuaras artes exercere ciuibus Romanis non licebat, quemadmodum Dionysius lib. 1. & 9. testatur. Atque hac quidem distinctione, quæ Ciceronis etiam tempore obseruari solebat, ratio habebatur aliqua dignitatis nobiliorum hominū, ne in cætera turba promiscue suffragium ferrent: quod autem ad suffragiorum vim attinebat, nihil mutabatur, nec erat eorum maior auctoritas, quam prius. Siquidem ea tandem tribus sententia renunciabatur, in quam plures cuiusque generis inclinassent, ac numeri, non dignitatis suffragantium hac in re habebatur ratio. Quæ omnia prolixè explicat, & adductis veterum scriptorum testimoniis confirmat Grucchius. Atq; hæc in genere de tributorum comitiorum modo dicta sint. Nunc etiam specialia quædam de singulis sunt subiicienda. Primū de magistratum comitiis.

In his tot dabantur tabellæ, quot erant candidati, quorum nomen receptum esset. Et quoniā triginta quinque tantum tribus erant, oportebat decem & octo tribus ferre quemq; candidatum, vt à maiore parte populi creatus diceretur. Vt autem quisque prior cum numerum tribuum tulerat, ita prior renunciabatur: cumq; tot creati erant, quot ex lege in eo magistratu esse oportebat, tum finis fiebat comitiis. Veluti Ædilitiis comitiis, quia duo tantum creandi erant, statim, vbi ex omni Candidatorum numero duo ab octodecim tribubus facti Ædiles erant, finis fiebat vocandarum tribuum. Ac si consensissent in eo illæ octodecim tribus, quæ primæ forte exierant ad suffragium ferendum, reliquæ tribus non vocabantur: Sin variassent octodecim illæ tribus, quia alios candidatos alia tribus fecissent, eousq; vocandæ erant tribus, dum legitima suffragia duo confecissent, hoc est, donec duo ab octodecim tribubus creati Ædiles essent. Quod idem etiam de tribus plebis decem, viginti quæstoribus, viginti quatuor tribunis militaribus, & aliis, quot quot creandi essent, ordinariis, extraordinariisque magistratibus intelligendum est.

Verū in Tribunorum plebis renunciatione, primis quidem temporibus, id proprium erat, vt si euenisset, ex numero candidatorum decem nō confecisse legitima suffragia, tum ab iis, qui legitima suffragia confecerant, cooptabantur, absque suffragio populi, quot erant necessarij ad perficiendum numerum decem Tribunorum. Docet hoc Liuius lib. 3. de comitiis M. Duillij in hunc modum scribens: M. Duillius comitia habuit. Et quinque Tribunis plebis creatis, cum præ studiis aperte petentium nouem Tribunorum, alij candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ numero nusquam præfinito Tribunis, modò vt relinqueretur, sanciret: & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo erat: Si Tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem Tribunos plebis fecerint, hi tum, quos sibi collegas cooptassent, ita illi legitimi eadē lege Tribuni plebei sint, vt illi, quos hodie Tribunos plebei feceritis. Verū ea ratio lege à L. Trebonio, Tribuno plebis lata anno proximo, postquā hæc, quæ de M. Duillio diximus, gesta erant, mutata est, vt idem Liuius lib. 3. paulò post scribit: L. Trebonius Tribunos plebis rogationem tulit, vt, qui plebem Romanam Tribunos plebis rogaret, is vsque eò rogaret, dum decem Tribunos plebi faceret. Hac lege cooptationem sublata esse, manifestū est. Si itaq; post eā legem accidisset, Tribunos plebis ad numerum legitimum factos non esse, reuocandæ erant tribus ad suffragium eousq; dum decem Tribuni plebis creati essent. Appian. lib. 1. bellorū ciuiliū etiam scribit, C. Gracchum, secundum Tribunatum obtinuisse per legem quandam, qua cautum sit, vt, si quis ex candidatis legitima suffragia non confecisset, tum liberum esset plebi, quem vellet, Tribunum plebis nominare. Erat enim legitima suffragia conficere, octodecim tribuū suffragia ferre. Explere autem suffragia, erat, non quidem octodecim tribuū suffragia ferre, sed tamen eū numerum tribuū conficere, vt tandē plures tulisse iudicaretur, quam alius. Si itaq; tum duo, vel tres candidati parem numerum suffragiorum haberent, nec alter alterū numero suffragiorum excederet, reuocandæ erant tribus, quæ ex illis candidatis, qui tribus non expleuerant, vnum aliquem tribunum, vel quot quot adhuc necessarij erāt, crearet. In Ædilitiis comitiis hoc non obseruabatur. In iis enim, si aliquando accidisset, pares suffragiis candidatos esse, non reuocabantur tribus, sed forte decernebatur, cui cederet magistratus, quod ex Cic. pro Plæcio intelligitur. In quæstoriiis comitiis idē factitarii solitū, verisimile est, quod in tribunitiis, vt reuocaretur potius tribus, quā vt forti res committeretur. In tribunorū militariū comitiis si ad legitimum numerū nō peruenerāt, q. creati erāt, cōsulis hac in re iudicio stabatur. Erat enim is magistratus, quē consul creare posset.

In extraordinariis verò Magistratibus idem factū fuisse, quod in Tribunis plebis sentiendum est. Id enim totum sui iudicij esse populus volebat, vt Cicero oratione 2. Agraria indicat.

In legum comitiis tributis, idem modus omnino, qui centuriatis seruabatur.

Quod verò attinet ad comitia iudiciorum, Cicero pro domo eam docet fuisse rationem, vt nemo

A nemo nisi prædicta die accusaretur: tum vt Magistratus ter reum antè accusaret, quam multam irrogaret: ea verò interrogata trinundino prodenda erat, dies, qua ad populum multa certandum esset: quæ dies cum aduenisset, quarta accusatio fiebat à Magistratu. Tum atratus reus, siue, vt Cicero ait, fordidatus, barba, & capillo promisso (hic enim reorum habitus esse solebat) à magno amicorum item atratorum comitatu in forum deducebatur. Magistratus interim in rostris sedebat, reus sub rostris stabat, populus ante rostra in comitio erat. Præco igitur, cum Magistratus iusserat, ex rostris reum citabat. Qui, si vellet pro se dicere, in rostra ascendebat, vt inde orationem haberet ad populum. Sin per alium se vellet defendere, is item iussu Magistratus in rostra ascendebat, reumque defendebat. Quod si orationibus tempus vsq; eò consumeretur, vt non satis videretur restare temporis, quo ante noctem peragi comitia possent, dies producebatur: hoc est, in alium comitiale diem differebatur populi iudicium. Qui dies cū venisset, idem, quod priori die, peragebatur: nisi quod spacium ferè dicendi magistratus cōstituebant. Cū dicendi finem vtrinque fecissent, populus in suffragium mittebatur. In quo non eodem dabantur tabellæ, quæ iudicibus, Condemnandi, Absoluendi, & Ampliandi: sed quales in legibus ferendis, vt i ROGAS, & ANTIQVO. Lege enim lata multa dicebatur: quæ lex, si à populo acciperetur, tantæ pecuniæ damnatus erat reus, quanta erat multa, quam dixerat Magistratus: sin populus antiquaret, absoluebatur. Neq; verò ex eo; quod supra rostra, comitiūq; appellauimus, in iudicio populi describendo, existimādū est, eo tantum in loco comitia demulcta haberi: Nam aliis quoque in locis haberi, locuimus antè: sed quia eo in loco sapius id vsu veniebat, propterea eum locum potissimum accepimus: sed ita, vt de aliis locis idem vellemus, quod de hoc, intelligi. Ad modum etiam horum comitiorum pertinet, quod Cicero scribit pro domo sua: Si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciumq; sublatum esse. Ex hoc enim loco apparet, in reorum fauorè proprie institutas fuisse has duas rationes effugiendi iudicij: quarum vna erat in auspiciis, quæ si diem iudicij diffunderet, totum iudicium sublatum erat, benigna scilicet voluntatis Deorum interpretatione, quali nollent omnino de hoc reo dānando cum populo agi, quādo bona auspicia non dedissent. Altera causa etiam in excusatione legitima: quæ si die iudicij obtendi poterat, tota causa (inquit Cicero) tollebatur: ita, vt reus non posset hoc nomine causam dicere, nisi renouato de integro toto iudicio, perinde, ac si nihil priore actum esset. Erant autem excusationes legitime: morbus: quomodo excusatum dicit fuisse P. Africanum T. Liuius: exilium volūtarium, quomodo Cæso Quinctius excusatus est, teste eodem Liuii lib. 3.

Item funeris familiaris procuratio, aliæq; huius generis, quæ ex iure ciuili colligi possunt.

Quod attinet ad sacerdotum comitia, in his id iam diximus propriū fuisse, quod sepredecim tantum tribuum suffragio staretur, earum quib. id forte obtigisset. Itaq; propter incertum sortis beneficij omnes tribus conueniebāt, vt nulla se exclusam conueniret: sed in sortem tantum id reicere poterant, quæ in suffragium vocatæ non erant. Statim ergo vt vnus competitorum nouem tribus tulerat, sacerdos renunciabatur. Aut si ita variassent tribus, vt nullus competitorum nouem ferret tribus, tū qui plures tulerat, reliquos superabat. Sin suffragiis pares essent, tum reuocari tribus oportuisse existimari licet, nisi potius hac in re collegij iudicio staretur, vt is sacerdos esset, quem potissimum cooptassent. Cæterū ex Cicerone 2. Philippica, & in Bruto discimus iis, qui petitionem sacerdotij profiteri volebant, nominationem fuisse necessariā, hoc est, nō potuisse quenquam petitionem sacerdotij profiteri, nisi si bī vnum aliquem, aut plurimum, duos, nā plures lex nō concedebat, ex collegio conciliaisset, à quo, vel à quibus, in concione nominaretur. Oportebat autem eum, qui nominaret aliquē, iuratum id facere, hoc est, publice iurare, dignū esse eū, quē nominaret, eo sacerdotio, de quo ageretur. Quod iuramentum fortasse eò fuit institutum, ne quē suffragiis suis populus indignū sacerdotio crearet. Deniq; inauguratos oportebat esse omnes, cuiuscunq; sacerdotij candidatos. Ita autem dicebatur inaugurati, si adhibitis ad Deos consulendos Auguribus, pronunciarerunt Diis ad fungendū sacerdotium. Atq; ante legem quidē Domitiam omnino cooptabatur in collegium, qui inauguratus erat. At post legem Domitia omnes competitors inauguratos esse oportebat, sed is solus cooptabatur, quē populus creasset, quod pluribus probat Nicolaus Grucchius lib. 2. de comitiis, cap. 4. & ita ferè populus iudicium sacerdotum negotium verbo inaugurandi contineatur: ita, vt inauguratum fuisse aliquem Sacerdotem dicant, cum factum fuisse sacerdotem dicere volunt.

Post dicta Suffragia, in magistratum creatione, eadem ferè quæ post centuriata, fiebant. Postquam enim à præcone & à magistratu renunciati erant, quos populus crearet, domū à frequenti amicorum comitatu deducebantur.

Post legum comitia, id modò restabat, vt publicarentur, id quod æneis tabulis per fora, & templa fixis fieri solebat, teste Cornelio Tacito libro 11. Annalium.

In iudiciorum comitiis, si damnatus erat reus, illicd prædes dare, soluendæ multæ cogebatur: alioqui in vincula duci iubebatur à magistratu, quod ex historia L. Scipionis Asiatici, apud Liuiū libro 38. & Agellium libro 7. capite 19. intelligi potest.

Atque hæc quidem de comitiis hæcenus. Sequitur de Magistratibus.

LIBRI SEXTI FINIS.

REVERENDIS VIRIS, PIETATE ET ERUDITIONE PRÆSTANTIBVS DOMINO MAGISTRO BARTHOLOMAEO, Domino Theodorico, & Bonæ indolis ac spei adolescentibus, Petro Christophoro & Abrahamo Rosinis, Parenti, Patruo, ac Fratribus suis charissimis.

S. D.

SEMPER mihi cura fuit, Reuerende Domine parens, ac patruæ, cum sacrosancto Theologiae studio, cui me ad inueniente pueritia mea mancipari, etiam aliarum humaniorum literarum, in primis historiae & antiquitatis scientiam coniungere. Videbam enim summos viros idem fecisse, & ea ratione alijs, quibus deduci erant, studijs non parum dignitatis addidisse. Audiebam præceptores nostros, uentidem nos ad id cohortari, & suo exemplo nobis præire, atque viam monstrare, qua sequi tuto possemus. Intelligebam etiam hoc studium non carere amplissima utilitate. Accedebat huc iudicium tuum, reuerende pater, quod, uti debui, nunquam non magnifeci, qui sic sentiebas, me uon posse illos primæ inuentus annos melius collocare, quam si præter alia, quibus deditus essem, studia, aliquid temporis tribuerem lectioni & cognitioni historiarum & antiquitatis, requirente præsertim id ipsum eo, in quo versarer, uita statu. Valuerunt hæc apud me tantum, ut quicquid oculi mihi esset à grauioribus studijs & operibus uocationis, id totum huic rei tribuerem. Nec uero legebam tantum ea, quæ à grauioribus scriptoribus prodita erant: uerum etiam, quæ morem aliquem antiquum continebant, enotabam. Quæcumque T. Reuerentia & post alijs amicis, ac Præceptoribus etiam meis ostenderem, placebant uobis ita, ut me cohortaremini, sic pergerem, & plura colligerem fore ea, si aliquando in publicum darentur, non inuilia studijs discentium. Obtemperans igitur præceptis uestris, feci quod potui: quid præstitierim, iudicent alij. Cum autem ea in lucem edenda essent, non posse me insignem impietatis & ingratiitudinis notam effugere iudicauit, si non & tui rationem haberem, & aliquid harum primitiarum tuo nomini publicè inscriberem: quas, etiam si absque ulla nuncupatione mea rectè uindicare posses, ut cuius sumptu, cura & diligentia à primæ pueritia liberaliter educatus, & in celeberrimis aliquot scholis, quantum tempora illa studijs nostris iniquiora tulerunt, institutus sum, & quo præcipuo auctore, hoc, quicquid est, laboris, in me recepi: Volui tamen etiam publicè hoc meæ in te obseruantia & pietatis monumentum extare, id quod tibi non improbatum iri spero. Coniunxi tecum Reuerendum fratrem tuum, Patruum colendum, & fratres meos charissimos, tum ut & illis beneuolentiam & fraternum meum amorem ostenderem: tum uero ut minores ætate fratres cohortarer, darent operam, ne præclaram discendi occasionem negligenter, sed spartam, quam nacti sunt, ornarent, insisterent uestigijs tuis, Parens dilecte, & fratrum, Magistri Bartholomæi, Ioachimi, cuius immatura mors nobis omnibus propter summam expectationem, quam de ipsius præclaro ingenio conceperamus, acerbissima fuit, & etiam meis. Nolo enim cuiquam malo exemplo ad ignauiam sectandam auctor esse. Quod si fecerint, & Deo gratum facient, & tuam senectutem oblectabunt, & nos fratres ad omnia studia & officia ipsis præstanda reddent promptissimos, & suis etiam rebus ac saluti maxime consulent. Valete in Domino, Parens optime, Patruæ Reuerende, & fratres charissimi, meumque hoc, qualecunque id est, studium, boni consulite. Responsa Idibus Ianuarijs, anni à nato Christo.

1580.

Ioannes Rosinus Isennacensis.

ANTIQUITATVM ROMANARVM LIBER VII.

DE MAGISTRATIBVS

RERVENIMVS ad Magistratum descriptionem, quorum ordines, munia, dignitates, & priuilegia sunt nobis hoc libro explicanda. Digna profectò res, in cuius indagacione & consideratione non parum operæ ponatur. Polybius lib. 6. inter rerum Romanarum scriptores non postremus, si modò omnes eius libri ad nos peruenissent, maxime pulcherrimam huius populi Politiam miratur, & omnibus aliarum gentium Rebus publicis, Lacedæmoniorum in primis, antepone non ueretur. Vitam autem nos tantam in hac tractacione diligentiam adhibere possemus, quantum rei dignitas requirit. Sed difficultatem maximam parit, sæpius Magistratum variata ratio, & ueterum monumentorum, in quibus hæc perspicue tractata sunt, amissio. Fuerunt quidè, & ante hoc sæculum, & nostra etiam memoria plurimi, qui in harum rerum consideratione maximos labores exantlarunt, quiq; ea, quæ summo studio & labore inuenerunt, alijs liberaliter comunicarunt. Inter quos, ut aliquorum tantum nomina recitem, fuerunt, Flavius Blondus Foroliuensis, qui in libris de Roma triumphante plurimas, obseruatione dignissima exposuit: Põponius itè Lætus, Alexander ab Alexãdro Neapolitanus, & Dominicus Flocus Florentinus, qui scriptor librorum de Magistratibus, & Sacerdotijs Romanorum, qui sub nomine Fenestellæ circulerunt, iam à plurimis proditur. Et hi quidè ante tẽpora uixerunt. Nostra autem memoria Volfgangus Læzius Historicus Cæsareus, suis illis aureis Reipublicæ Romanæ cõmentarijs, & Onuphrius Panuinius Veronensis Factorum cõmentarijs tãta diligentia in hac scriptione uersati sunt, ut ueteres illos longo interuallo post se reliquisse dici iure possint. Quædã etiam hinc inde sparsa, in optimis de antiquo iure ciuili Romanorum, Italiae, Prouinciarum, de iudicijs, & alibi habet doctissimus Sigonius, Vlricus Zasius in scholijs ad legè 2. ff. Pomponij de origine iuris, & Lexicõ illud Iuris ciuillij, q. primũ à Pardulpho Prætore delineatũ, nouissimè auctũ, ex officina Martini Lechleri Francofurti prodit. Horum igitur doctissimorum uirorum exemplum quid uetat me quoq; sequi, & aliquã operã in harum pulcherrimarum rerum consideratione ponere: præsertim, cũ institutus ordo id requirat: & illi libri qui diligentissimè de hac materia scripti extant, non citius sint obuij. De Fenestellæ enim, uel potius Dominici Floci Florentini, & Põponij Læti libris, qui iam omnium manibus teruntur, doctissimorum uirorum iudicia nemini sunt ignota. Editus etiam non ita pridè est libellus de Magistratibus, adeoq; Reipublicæ Romanæ statu, Lausanna: qui, si liberè liceat, q. sentio, dicere, haud quãquã perfectus est, & plurimis in locis à grauioribus scriptoribus dissenit. Quod uero ad hunc meũ tractatũ attinet, affirmare possum, me, quæcũq; ex illis quos nominauit, clarissimorum uirorum scriptis tum ex ueteribus rerum Romanarum historicis, & ex publicis etiã clarissimi uiri Ioannis Rosæ, piæ memorie, præceptoris quodã mei lectionibus didicere, fideliter hic in unũ contulisse, & cum omnibus historiæ studiosis candidè comunicasse. Sed de mea fide, cãdore, & studio alijs iudiciũ permittens descriptionẽ magistratũ ordinar: si prius de Politia & eius speciebus quædã generalia præmiserõ.

De Generibus Politiarum CAP. I.

VOCABVLVM Politia, ut Plutarchus in lib. de tribus Reipublicæ generibus annotat, tria præcipue significat: Primum cõmunicacionẽ iuris, quod in aliqua est Republica: sic dicimus, impertiri alicui Politia, Eimen in seine Stadt nehmen, einẽ das Stadtrecht mittheilen. 2. Politia etiã dicitur hominis ciuillij, qui Reipublicã administrat, uita ratio: sic Biantis politia (seine Policey) in laude ponimus, ac Hyperboli, & Cleonis, uituperamus. 3. Significat ordinem & cõstitutionem ciuitatis, ad quã diriguntur actiones. Iuxta hæc tertiam significacionẽ politia est legitima ordinatio Reipublicæ, secundũ quã alij præfunt, alij parèt: uel, sicuti Aristoteles lib. 3. Polit. cap. 4. definit: Est descriptio, seu ordo ciuitatis & magistratũ, cũ aliorũ, tũ præcipue summi gubernatoris. Eius tres à plerisq; recẽsentur species: Regnũ, siue Monarchia, Aristocratia, & Democratia: quarũ tũ singulis cõtrariæ sunt oppositæ: Monarchia Tyrãnis: Aristocratiæ Oligarchia: Democratia Ochlocratia. Hinc fit, ut ab aliquib. nõ tres, sed cõnumeratis uitijs, sex politie species recẽscatur, tres rectæ, & tres uitijs: cuius sententiæ est etiã Polyb. lib. 6. qui de politiarũ speciebus, & reuolutiõib. eruditè & eleganter disputas inter alia sic scribit: Quapropter sex sunt politiarũ dicenda genera: quorũ tria decãtata sunt oĩbus: tria reliqua istis sunt cognata: Monarchia s. Oligarchia, & Ochlocratia, &c. Monarchia siue regnũ est imperiũ ad cõmunẽ utilitatẽ spectas. Notadũ hoc loco est, licet iuxta naturã uocabulorũ, oĩa imperia, ubi vnus aliquis cæteris imperat, & supremã potestatem habet, Monarchia appellari possint, quæadmodũ nostro sæculo regnũ Turcicũ, Persicũ, Mosconiticũ, Tartaricũ, Gallicũ, Danicũ, Hispanicũ, Sueuicũ, &c. itè Principatus, Ducatũ & Electoratus: quod etiã referunt Episcopatus & Comitatus, &c. In iis n. singulis vnus aliquis præ reliquis potestate eminet, siq; ditionis incolis imperat, qui Monarcha dici rectè potest: tamen iã usus obrinuit, ut quatuor tantum summa in mundo imperia, quæ à Deo per Prophetã Danielem prædicta sunt,

Aristoteles lib. 3. Politicorum.

Polyb. lib. 6. Monarchia nomine censentur: Alysium Persicū, Macedonicū, & Romanū. Polybius distinguit A inter Monarchiā & Regnū, ita, ut Monarchia dicatur, si quis robore corporis & animi virib. præstas, sibi ipsi imperiū & principatū alicuius populi sumat & obtineat, sine vultuario consensu populi, Regnū verò quādo voluntario subditorū consensu imperiū & principatus vni alicui conceditur: Quo in loco etiā docet, quomodo Regnū ex Monarchia oriatur, hac illo sit prior, quæ harū rerū studiosus ipse poterit legere. Opponit primò huic Politie generi Tyrānis, q̄ est aberratio Monarchiæ & imperiū ad vtilitatē vniū spectās. Qui huiusmodi imperiū tenet, Tyrānus dicitur, ducto nomine, ut quibusdā placet, à Tyrrenis, q̄ hi latrociniis quodā insignes fuerint: vel à Grecis, à quibus, quicūq; in ciuitate, quæ libera soleret esse, dominabatur, Tyrānus appellabatur, nō Rex. Trogus Pōpeius auctor est, Reges olium, quos ad maiestatis fastigiū, nō ambitio popularis, nō vis, sed spectata inter bonos moderatio pucheret, quiq; æquo iure omnia administraret, ob fortitudinē Tyrānos esse dictos: ceterū, cū vrbes & regna oppressa, vi magis, q̄ legib. gubernaretur, ita, vt, q̄ libido, non q̄ æquū diceret, pro lege ratū haberetur, Tyrāni nomē verti cœpisse, & eū notasse, qui nullā legib. & iuri reuerentiā haberet, sed p̄ suo libitu omnia ageret, & in meritis crudeliss. cōtra ius, falsq; sœuiret. Altera Politie species est Aristocratia, quæ est imperiū paucorū, ad cōmūnē vtilitatē spectās. Ac dicitur Aristocratia, vel quia optimi imperāt, (Latinis optimatū imperiū) vel quia ad optimū publicū imperantes spectant. Polybius Aristocratia definit, cū Republica secundū electionē à iustissimis ac prudētissimis viris æqualiter administratur. Quādo hæc degenerat, fit Oligarchia, quæ est imperiū ad vtilitatē paucorū, sc. diuitū, spectāns. Tertia species est Democratia, quæ definitur imperiū populi, cōmūnē vtilitatē spectās. Hæc cū degenerat, fit Ochlocratia, cū vulgus auctoritatē suā cōfert ad augendā potentia tenuiorū ciuiū cōtra optimatēs. Politie in genere cōtraria est Anarchia, in qua nemo præst aliis, nec quisquā alteri, tanquā legitimo magistratū obtēperat, sed quilibet facit, q̄ sibi rectū videtur, aut lubet. Hæc Politie genera omnia Republica Romana experta est. Monarchia fuit sub Regib. & quando Dictatores summā in Republica potestātē obtinuerunt, postremū etiā sub Imperatorib. Augusto & aliis. Hæc in Tyrānidē verfa est Tarquinio Superbo, Romæ regnāte, Dictatore Sulla, & imperatōrib. Tiberio, Nerone, Caligula, & aliis. Liberata à tyrānide Regū Repub. & Cōsulibus, mox etiā Tribūnis militarib. Cōsulari potestātē, & Decēviris legibus scribendis, creatis, Aristocratia fuit: quæ tamē aliquot ante secessionē plebis in mōtē factū annis, tertio Decēviroꝝ anno: & sub Triumviroꝝ Reipub. cōstitutū cōstitutū imperiū, in Oligarchiā degenerauit. Tribūnis aut plebis in Republicā inductis, quādiu quidē illi intra metas sese cōtinuerunt, Democratia fuit: quando verò cōtra Patricios & maiores Magistratus tumultuati sunt, & seditiones excitantur, vt tū sepe aliās, tum paulò ante Decēviroꝝ creationē, & Gracchorū Tribūnatu factū, Ochlocratia effecta fuit. Ab anno verò vrbs ccc. lxx. v. i. impeditis p̄ totum quinquennium, vt Liuius: vel quadriennium, vt alij malunt, Magistratum Curulium comitiū, & à Trib. pleb. Repub. administrata, fuit Anarchia, quæ admodum etiā à Diodoro Siculo illius tēporis stat. expressē nominatur. Scribit Polybius suo tēpore Reipub. Romanæ formā nō simplicē, sed mixtā & cōpositā fuisse, ex Monarchia, Aristocratia, & Democratia, ita vt in Cōsulū potestātē Monarchia siue Regnū: in Senatus auctoritatē Aristocratia: in populi maiestate Democratia apparuerit: quā sententiā ex veteribus quidē Dionys. & Cic. ex recētiōrib. aut, Carolus Sigonius, Paulus Manutius, Nicolaus Grucchiū & alij sequuntur. Sed Ioānes Bodinus cōtra multas rationibus pbare nititur, toto illo liberæ Reipub. præcipuē Polybij, & post Cic. ac Dionysij tēpore, Democraticā Politie formā viguisse: in cuius viri sententiā, me quoq; grauissimis adductum argumentis pedibus ire non diffiteor. His ita præmissis, Magistratus populi Romani à diuisione eorum initium facientes, quanta fieri poterit diligentia, ordine explicabimus.

Magistratum Romanorum diuiso CAP. II.

MAGISTRATVVM Romanorum nō vna fuit ratio: alij enim in ipsa vrbe fuerunt, siue vrbanī: alij extra vrbes, seu prouinciales: rursus Vrbanorum magistratum alij fuerunt maiores, alij minores. Vtrorūq; alij fuere ordinarij, alij extraordinarij.

Magistratus maiores ordinarij fuerunt: Rex, præfectus, vel Trib. Celerum, Consules, Censores, prætores, Imperatores, Cæsares Augusti, donati Tribūnicia potestātē, Nobilissimī Cæsares, vel principes iuuentutis, præfectus vrbs.

Magistratus maiores extra ordinē fuerunt: præfectus vrbs absente ordinario magistratu, Interrex, Dictator, magister Equitum, Decemviri legibus scribendis, consulari potestātē, Tribūni militum Consulari potestātē, Triumviri Reipublicæ constituendæ.

Magistratus minores ordinarij: Quæstores vrbanī, vel ærarij, Trib. plebis, Ædiles plebis, Ædiles curules, Ædiles cereales, Curatores omnium tribuum, Triumviri capitales, Triumviri nocturni, Triumviri valetudinis, Triumviri monetales, A. A. F. F. Quatuorviri viarum curandarum, quinq; viri cis, & vls Tiberim, Decēviri litibus iudicandis, Cētūviri litibus iudicandis, præfecti ærarij, Curatores operum publicorū, Curatores aluē Tiberis, & cloacarū, Curatores viarū singularum extra vrbe, præfectus prætorio, præfectus frumenti populo diuidēdi, præfectus vigiliū, Curatores regionū, Denūciatores regionum, Magistri vicorum 14. regionum vrbs, Aduocatus fisci.

Magistratus minores extra ordinem: Duumviri perduellionis, Quæstores parricidij, vel rerū Capitalium, præfectus annonæ, Quinquēviri mensarij, Triumviri mensarij, Duūviri nauales, Triumviri, qui conquirent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militēque facerent, Quinquēviri turribus

Aristoteles lib. 3. Politicorum.

Aristoteles lib. 3. Politicorum. Polybius libro 6.

Liuius libro 6. Decad. 1. Sextus Rufus. Cassiodorus & Entropius. Polybius libro 6. Ioannes Bodinus in Methodo historica, cap. 6.

Aturribus murisq; reficiendis, Triumviri legēdi Senatus, Triumviri recognoscēdi turmas Equitū Romani, Magistratus populi Romani extra vrbe, vel prouinciales: Proconsoles, Proprætores, Legati pro consulum, Legati Proprietorum, Quæstores Prouinciales, Proquaestores, præfectus Egypti, præfecti præfecturarum, Consulares quatuor, qui per Italiam ius dicerent, Iuridici Italia, Triumviri, vel Quinquēviri, vel Septemviri, vel Decemviri coloniarū deducēdæ, Quinquēviri, vel Septemviri, vel Vigintiui, agris dandis attribuendis, Quinquēviri, vel Quindecimviri agrorum metiendorum, diuidendorumque, Triumviri, vel Quinquēviri ad inspiciendos fines, litēque dirimendas.

Ministri Magistratum populi Romani: Scriba, Accens, vel adcessi, præcones, Lictores, Viatores, Carnifices. Hos omnes quantum quidem fieri poterit, ordine explicabimus.

Qui sint Magistratus Maiores, & ordinarij, & de Rege CAP. III.

MAIORES Magistratus dicuntur, quorum maiora sunt auspicia, quiq; comitiis ceteriatis reatur, vel qui imperiū, potestatemq; habent: hoc est, qui non obedientes & noxios ciues multa, & vinculis coercēdi ius habent. Ordinarij autē, qui singulis annis ad munus suum ordinariū in vrbe obeundum à populo creatur: vel qui ordine legib. instituto solemni more creatur, & perpetuò vsurpatur. Inter ordinarios igitur magistratus principē locū tenet Rex, de quo primū nobis agendū. Republica Romana primū à Regibus gubernata fuit, consentientib. omnibus, qui eius populi historiā scripserūt. In eorū verò creatione hic mos Dionysio teste, fuit obseruatus. Defuncto Rege aliquo, Senatus à populo accipiebat potestātē cōstitūēdæ, ad quā placeret formā Reip. Senatus Interreges creabat. Illi virū eligebāt optimū, nullo ciuiū, sociorū, aut exterorū discrimine, quē regē cōstituerēt: in quē, si Senatus, populiq; cōsentiret suffragia, & addiceret auspicia, assumebat is imperiū. quod si horū triū aliquid decisset, alter nominabatur, & post hūc tertius, nisi secūdis ille p̄baretur Deorū, hominūque iudiciis. Et hac quidē ratione omnes Reges ad regnū puenerūt. Romulus autē, cū nullus adhuc Senatus esset, à populo cōmuni cōsensu Rex declaratus fuit: cui tū populi declarationi obtēperare prius noluit, quā De vs auspicio certo comprobaret illā electionē: ac deinde hūc morē instituit, ne quis nisi auspiciatō, regnū assumeret, magistratūque iniret, vt scribit Dionysius: qui etiā addit, obseruātū hoc apud Romanos esse sōgō tēpore, nō solū sub Regib. verū etiā sublata Monarchia, in Cōsulū, Prætorū, ceterorūq; magistratū comitiis. Potestas atq; officia Regis fuerūt, primū, vt sacra curaret, atq; sacrificia, p̄r q; eū gereretur, q̄ quid ad placādōs Deos attinet. Alterū, vt legū ac morū patriorū haberet custodiā, & iuris, siue naturalis, siue qd̄ scripta & pacta cōtinet: vtq; de iniuriis grauissimas causas ipse decerneret, leuiorē D permitteret Senatorib. prouidēdo interim, ne qd̄ peccaretur in iudiciis: vtq; Senatū cogeret, populū in cōtione cōuocaret, primus sententiā diceret, qd̄ plurib. placuisset ratū haberet. Hæc Regi inunia Romulus attribuit, & præterea summā in bello imperiū. Dionys. Liui. & alij, Insignib. autē q̄bus dā, vt p̄ cæteris internosci, & à reliquo populo discerni possent, Romulū, & post eū alij Reges vti fuerūt, qualia sunt hæc: Incedebāt ornati purpura, & toga purpurea, dātes populo iura, & exercētēs iudicia sedebāt in sella curuli cōspiciua: habebāt circa se lectos iuuenes trecētos, eosque robustissimos ad custodiā sui corporis, q̄ eō, qd̄ regi quotidie præstō essent, à celeritate officij, Celeres sunt nūcupati: quidā tamē à Tribūno, vel Præfecto suo, cui hoc nomē fuerit, vel à Celere quodā Romuli comite, qui Remū interfecerat, Celeres eos dictos affirmāt. Præter Celeres habebāt duodecim alios ministros, succēdēs vestib., & expeditos ad pletrēdos facinorosos, quos lictores vocāt, q̄ ipsis curuli sella vectis, p̄ferret fasciculos virgū, intra quas obligata securis erat, sic, vt ferrū in summo fasce extaret. Cuius rei causas Plut. in problem. ostēdit, in quib. vel iudiciū id fuisse, itā magistratus nō debere esse in peliui, & solutū: vel p̄terea sic institutū, vt solutio fasciū, q̄ paulatim fit, morā aliquid ire iniiceret, & cūctationē fecisset: nōnūq; vt sententiā de supplicio exigēdo mutaretur. Vt gas verò & securis simul ipsis platas, vt cū vitiorū alia sanabilia sint, alia insanabilia, virgis corrigeretur q̄ emēdari possint, securib. amputaretur immedicabilia. Numerū autē lictorū Romulū sumpsit, vel è numero auiū, q̄ augurio ipsi regnū portēderāt, vel ab Hetruscis finitimis, q̄ ij ex duodeci populis (tot enī priores vrbes in Hetruria fuisse ab auctorib. p̄ditū est) cōmuniter creato Regi, singulos singuli populi lictores dederint. Tarq. Priscus v. Rom. rex vsus etiā fuit, toga picta purpurea, sella eburnea. Gestauit coronā aureā, sceptrūq; eburneū in summitate habēs Aquilā, permissu scilicet Senatus, populūq; Romani, cū donatus iis esset ab Hetruscis, q̄ ornata etiā posteriores Reges retinuerūt, testib. Dionys. Liui. Plut. Flor. Eutropio, & aliis. Imperiū penes Reges fuit annos ccc. lxx. Sext. Rufus, Messalla, Liuius, Eutropius, Orolius & alij: Dionys. Halicarnassens vñ annū adicit, alij pauciores numerāt, cui⁹ diuersitatis causā Sig. Cōmēt. suis in Fastos eruditē mōstrauit.

De Præfecto, vel Tribuno Celerum CAP. IV.

RIBVNVS siue Præfectus Celerū, vt scribit Pōponius, fuit, qui equitibus præerat, & velti secundū locū à Regib. obtinebat, quo in numero fuit Iunius Brutus, qui auctor extitit Regis eiiciendi. Et paulò post ait, Magistros equitū ita Dictatoribus esse iunctos, vt Regibus Tribuni Celerum. Fuerunt autem Celeres trecēti robustissimi, & ex nobilissimis familiis delecti iuuenes, cōmendati suffragij curiarū, & deni per singulas Curias delecti, qui circa Regem essent, ipsum hastati per vrbe affectaretur, & nisi ministeria exequeretur, in militia antesignani, & prætores, q̄ primi pugnā iniret, & postremi se reciperēt: equites quidē vti cap⁹ esset ad equestre certamē accōmod⁹, pedites verò in aspero loco, & equis inuio. Appellati fuerūt Celeres vel à celeritate

Agellius li. 13. ca. 11. Cicero lib. 3. de legibus.

Dionysius Halicarnassensis lib. 4.

Dionys. lib. 2. Liuius lib. 1. Plutarchus in vita Romuli.

Dionys. lib. 2.

Dionys. lib. 2. Liuius lib. 1. Decad. 1.

Plutarchus Problematis Romanis, problemata 82. Liuius lib. 1.

Dionys. lib. 3. Liuius lib. 9. Plutarchus in Romulo. Florus. Eutropius. lib. 1.

Dionys. lib. 4. Pomponius titulo 2. ff. de Origine iuris.

Plutarchus in Romulo.

ritate ministerij, iuxta ratione vocabuli Romani, vel à Duce suo, cui nomē id fuisse dicitur: vel à Celere quodā Romuli comite, qui eū in pugna cōtra Remū strenuē adiuerit, Remūq; occiderit, Plutarchus. Hi trecēti iuuenes, in tres cēturias distincti, singulę suā præfectū habebāt, qui cēturio dicebatur: qui verō his omnibus, nec non & centurionib. præerat, præfectus, siue Tribunus celerū nuncupabatur. Plutarchus in Numa scribit, Numā Pompiliū secundū regē, Celerum custodiam deposuisse, quod si ita est, à sequentib. Regibus, eorum ordinē rursus institutum fuisse, credēdum est, cum etiam in reliquorum Regum vitis celerum mentio fiat. Nos Germani appellare possumus celeres, die hefschierer: Tribunum vel Præfectum Celerum, der hefschierer haupman.

De Senatoribus, eorum numero, & lectione: item, qui sint patricij maiorum, qui minorum gentium: qui patres conscripti: quis princeps senatus, & qui Senatores pedarij. C A P. V.

Linius lib. 1. Dionys. lib. 2. Plutarchus in Romulo.

DICENDVM iam de Cōsulibus esset: cum autem augustum Regum, & aliorum etiam Magistratum consilium fuerit Senatus, & ex eo plerique, de quibus ordine dicitur, magistratus creati: operæ precium videtur, ut prius de Senatoribus pauca annotentur, & quoniam candidati fuerint explicetur, quo facto ad descriptionem magistratum reuertemur.

Senatores à Romulo primū institutos esse, Linius, Dionys. Plut. alique auctores tradūt, eosque qui tū generis amplitudine, tū prudentia, tū etiā instituto vitæ clariore essent, electos, hac quidem ratione: primū ipse Romulus ex omnib. vnū principū declarauit, cui rerū vrbanaum regimē cōmitteret, quoties ipse foras exercitū duceret, deinde iussit tribū vnāquāq; tres viros seligere, qui per etatē maximē saperēt, & genere præcellerēt: post hos 1x. mādauit singulis curiis, vt ē patriciis ternos eligerēt, maximē idoneos, adiectisque ad illos 1x. quos trib. legerāt, his nonaginta, & omnib. præfecto duce, quē ipse secreuerat, cētenariū expleuit Senatorū numerū: vel quia eū numerū satis esse putaret, vel quia c. tātū ex illa multitudine creari Patres possent. Hoc Cōsistoriū siue Cōciliū Senatū appellauit, de quo postea: ipsos autē, qui electi essent Senatores & patres. Senatores quidē, vel propter etatē eorū, vel propter virtutē. Quia prisci viros etatē & virtute præstātes femū appellatione honorarūt. Patres autē, vel quod hi solū, qui legitimi patres essent, creati, vel qd' illi patres suos ostēdere possent, qd' nō multis cōtingit, ex primis illis aduenis: vel à patrocinio hoc nominis acceperūt, vel etiā, qd' primores & potētes illos oporteret paterno officio & indulgentia humiliorū causam, in fidē suā curāq; suscipere, quōdq; ceteri edocerētur, vt tutiorē sibi vitā in eorū præsidio viuēdā statuerēt, neq; quib. virtute cederēt, eorū honore angerētur, sed beneuolō & amico animo in eos foret, patresq; illos honoris gratia & appellaret, & esse opinaretur. Dionys. Liu. Plut. Festus ait, eos patres dictos fuisse, q' agrorū partes attribuerint tenuiorib. ac si liberis, p'priis. D. Hæc de primis Senatorib. quorū centū fuerūt. Auctus autē hic numerus nō multō post fuit, cōfecto bello Sabino. Cū enim Sabinorū, Etruscorū, & aliorū indies ad Asylū cōfugiētū aductū vrbis valdē creuisset, eosq; Romulus in ciuitatē e quo iure suscepisset, atq; in Lucerū, Tatiēsumq; trib. cōiecit: placuit Romulo, & Tatio, quē ipse paulō antē victū, in societate regi Romā adscinerat, vt patriciorū duplicato numero, Senatorū quoq; numerus augetur. Ex illustriorib. igitur familiarib. viros cētū Curiarū suffragiis deligētes, in patres cooptarūt, & veterib. Senatorib. adscripturū: atq; hac ratione Senatorū numerū ad ducētos auerūt. Dionys. Neq; verō hic numer' retētus diu fuit. Tarquini' enim Prisc', mox vt principatū accepit, ad cōciliādū sibi plebis fauorē, selectos ex omni plebeiōrū numero viros cētū, spectatē vel fortitudinis, vel prudentię, in Patriciorū primo allectos ordinē, Patrū etiā adscripsit numero: ac tū primū Romā trecētos habuit, qui ducēti antē fuerāt, Dionys. Hic numer' postea aliquādū māuit. Nā qd' legitur de L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola, q' præcipuos ex plebe allegerint in patriciorū ordinē, & ex his Senatū à Tarquinio Superbo cædib. & expulsioib. imminutū, suppleuerint, ij numerū veterē non auerūt, sed tātū diminitū suppleuerūt. Lōgo tēpore post, à C. Graccho Trib. plebis, allectis ex Equestri ordine trecētis, sexcēti Senatores lege primū facti sunt, testib. Plut. & Floro: q' tū sexcētos equites Senatorib. additos fuisse scribit. Verū hæc lex aut à populo antiquata, aut nō ita multo post abrogata esse videtur, cū eadē à M. Liu. Drufo Trib. pl. sit relata, vt est apud Appianū. Sed & illa lex, vnā cū ceteris Liuianis Philippo cōsule referēte vno S. C. sublata fuit. Facta etiā lectio Senat' est, teste App. L. Corn. Sulla, Quinto Pōpeio Ruffo Coss. Ita enim scribit, eos Cōsules in Senatū, tū maximē ppter infrequentiā cōtēnendū, trecētos ex optimatib. legisse: quā tū lectio nē rō à Cōsulib. sed à Cēforib. qui tū fuerūt, L. Iul. Cæs. & P. Licinio Crasso facta fuisse, opinatur Sigonius. Idē etiā Appian' memorat, p'didit, ipsum Sullā Dictatorē Senatū exhaustū trecētis Princip. equestris ordinis lectis, dato tribub. de singulis suffragio, suppleuisse. Quāquā autē cert' Sullani Senat' numer' afferrī nō potest tū supraquadringētos fuisse, ex epistola quadā cicc. ad Attic. elici posse videtur, vbi sic scribit: Homines ad xv. Curioni nullū S. C. faciētū assenserūt: facile ex altera parte, cō. afferūt. Hęc ille. Auctū inde ad nōgētos à Cæs. Dictatore Senatū, & post necē ei' à Triuiuis Reip. cōstitūde, indignissimā etiā turba repletū, & Dionis, & omnib. p'pē loquūtur historiæ. Vnde est & illud Suetonij: Augustū Senatorū affluētē numerū deformi, & incōdita turba (erat enim supra mille, & quidā indignissimū, & post necē Cæs. per gratiā & præmiū allecti, quos Orciuos vulgus vocabat) ad modū & splēdorē pristinum redegit. Hęc de numero Senatorū, quātum quidē ex antiquis auctoribus scribi potest, quæ omnia diligēter tractat Carolus Sigonius, ex quo ferē ad verbū hæc descripsi. Ceterū legi solebāt Senatores à Regib. cōsulib. & cēforibus, aliis tamē atque aliis temporibus, vt ex his, quæ dicta sunt, & ex Dionysio, Liuio & Festo, aliisq; manifestū est. In iis verō legēdis, generis, ordinis,

Dionys. lib. 2.

Dionys. lib. 3.

Plutarchus in Grecis Floro Epitoma lib. 60. Linius.

Appianus lib. 1. bellorum civilium Appianus lib. eodem.

Sigonius lib. 2. de antiquo iure ciuim. Rom. cap. 2.

Dionys. lib. 43. & 52. extremo Suetonius in Augusto, cap. 35. item Dio, lib. 54.

Sigonius lib. 2. de antiquo iure ciuim. Rom. cap. 2.

A ordinis, celsus, atatis & magistratus habita fuit ratio. Generis quidem, vt ex iis familiarib. legerentur, quib. Senatus patebat. Patuit autē primū Patriciis, post etiā Plebeis. De patriciis nullū est dubium, de plebeis, qn̄ illi primū in Senatū allecti fuerint, valdē discrepant auctores. Zonaras à Tarquinio Prisco primū factū fuisse scribit, Festus à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola, primis Cōsulib. Eos tamē anteq; in Senatū allegarētur, patricios factos fuisse, Dionysius apertē tradit: ex quo etiā colligitur post annū a. v. c. ccl. x. & ante annū ccc. x. vt ex Liuio patet, plebi Senatū cōmunicatū fuisse. Sigonius cōiectura ductus putat; Decēuirū cōsulariū tēpore id institutū fuisse, ex quib. aliquot ex plebe fuerūt, quos in Senatū propter magistratus ipsius amplitudinē ascitos esse, atque eorū exēplo post alios etiā adscriptos, præsertim verō, postquā plebeij, de Tribunatu militari, que erat par cōsulatui potestas, capiēdo peruicerint. Ordinis ea ratio fuit, vt cū in Senatū legēdi essent,

Dionys. lib. 5.

Linius lib. 2. & 43. Seneca de declamatione lib. 2. Plinius lib. 14. prologo.

B Cēsum autem in legēdo Senatū spectatū, declarat Seneca in quib. Senatorū gradū celsus ascendere facit. An verō hoc antiquū fuerit institutū, in dubiū reuocare videtur Plinius, cū ait: Posterius laxitas mudi, & rerū amplitudo dāno fuit, postquā Senator celsū legi cōceptus, pessum iere vitæ pretia, & c. Laudatur autem Celsus in Senatore, ne splēdor amplitissimi ordinis rei familiaris angustis obsecuratur. Ceterū ante Augustū, censum Senatoriū festētū 800. millia fuisse, cūque ab Augusto ampliātū, docēt Suetonius & Dio. Neq; solū, si quis Senatoriū celsū nō haberet, Senator legi nō poterat: sed si, posteaquā lectus esset, celsum labefactū, ordinē amittebat, Cic. Epist. ad Q. Valer.

C Quin etiā etatē in legēdo Senatore certā esse obseruat, ex eo suspicari possumus, quōd scribit Agellius, Præfectū vrbis, ea etate factū, q' nō esset Senatoriū, & ex Cice. oratione, p' lege Manilia de Pōpeio. Quæ tamē hæc etas esset, dubiū videtur. Sigonius ex Valerio Max. & Cicerō. Philip. probat, senatoriā propē eandē fuisse cū Quæstoria. Quæstus autē capiundæ annus fuit vicēsimus primus, vt post demonstrabitur. Ratio nē huius suæ sentētiæ Sigon. affert etiā hæc, q' illi maximē in Senatū legi cōsueuerint, qui magistratus cōpissent: Quæstura verō primū vrbani fuisse magistratū, extra cōtrouersiā est. Hinc etiam intelligi potest, Senatorē legi ex ordine, nisi qui magistratū gessisset, nō fuisse solitū. Quare cōgruētē Cicero sanxit in legib. suis, ē magistratib. Senatū esse oportere. Probat idē oratione post reditū in Senatū. Est tamē illud animaduertēdū, quāquā hæc omnia in aliquo cōstaret: nō tamē iccirco necessariū Senatorē eū fuisse. Opus enim fuit lectione Cēforis vsque adeo, vt ne qui magistratus quidē gessissent, nisi à Cēforib. lecti essent, Senatores esse possent. Valerius. Neq; verō legēdi solū Senatoris arbitriū fuit Cēforiū, sed etiā præteritū & mouēdū, ita vt, quē in recitadū senatu nominassent, is lectus in Senatū: quē præterissent, idē Senatu motus putaretur. Atque hæc legēdi Senatū ordinaria fuit ratio, vt & à Cēforib. & eo, quo dictum est, modo, legeretur. Appij Claudij Cæci Cēforis, q' libertinorū filios legit, & Fabij Buteonis Dictatoris Senatus legēdi causa dicti, lectiones fuerūt extraordinariæ: sicuti & Gracchi, atq; Drūsi, Tribunorū pleb. Sullæ Dictatoris, Cæsaris Dictatoris, & Triuiuirū Reip. cōstituendæ, & Augusti Cæsar.

Agellius lib. 14. cap. 8. Sigonius lib. 2. de antiquo iure ciuim. Romanorum ca. 2. Cicero lib. 3. de legibus.

Valerius Maximus.

Plinius lib. 33. cap. 2. Suetonius in Augusto, & Tiberio.

Linius lib. 21. Cicero 7. Verrius. Linius lib. 1.

Linius lib. 1. Plutarchus in Poplicola Cornelius Tacitus lib. 1. Annalium.

Agellius lib. 3. cap. 18.

Insigne Senatorū fuit tunica lati clauī, qua ab equitib. sunt separati, Plinius, Suetonius. Quæstus omnis in senatore indecorus fuit, teste lege Q. Clodij Trib. plebis, de qua Linius, & Cicero. Denique in petēdis honorib. fuerūt occupati, vnde multa ornāmēta domi forisq; pepererūt, Cicero p' Cluētio, & p' posthumo. Finē capiti imponā, si prius dixero, q' patricij maiorū, q' minorū gētū, quiq; patres cōscripti fuerūt: quis princeps Senatus, & qui Pedarij Senatores. Patricios maiorum gētū dictos fuisse ductos illos Senatores à Romulo primū lectos, eorūq; progeniē, dubiū non est. Eos verō, qui à Tarquinio Prisco, v. Romanorū rege ex plebeis in patriciorū primū ordinē allecti, deinde patrū numero adscripti fuerūt, patricios minorū gētū appellatos, testis est Linius. Allectos autē in Senatū à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis cōsulib. post pulsos vrbis Reges, Patres cōscriptos vocitatos, Linius & Plutarchus docēt, cūmq; his Cornelius Tacitus, cuius hæc sunt verba: Iisdē dieb. in numerū patriciorū asciauit Cæsar vetustissimū quēq; ē Senatū, aut quib. clari parētes fuerāt. Paucis iā reliquis familiarib., quas Romulus maiorū gētū, L. Tarquinius minorū, Brutus Cōscriptorū appellauerāt. Sic enim legēdū hūc locū monuerūt Ludouicus Viues, Guilhelmus Cæterus, & nouissimē Iustus Lipsius. Alij aliter sentiūt, quorū opiniones hic recēseri nō est necesse. Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectionē Senatus, que per cēfores peractō celsū fiebat, primo loco recitabatur. Qui honor ferē nemini, nisi Cōsulari, & Cēforio tribuebatur: & qui semel Principatū hūc acceperat, is, dū vivebat, iocū illum etiā apud alios Cēfores retinebat nec nisi eo mortuo alius princeps Senatus declarabatur. Pedarij Senatores qui sunt, docet Agellius, ex Varronis Satyra Menippæa, quod videlicet equites quidā pedarij Senatores appellati sint, qui nōdum à Cēforib. in Senatū lecti, & ita Senatores quidem propriē nō fuerint, honorib. tamē populi vsi sint, & propterea in Senatū venerint, & sentētiæ ius habuerint: & quia in postremis scriptis essent, sentētiās nō rogati fuerint, sed in eas, quas principes dixissent, discesserint. Vbi etiā diuersas ab hac sententiā aliorū recitat, vt, quōd quidā opinati sint, Pedarios Senatores appellatos esse, qui sententiam in Senatu non verbis dixerint, sed in alienā sententiā pedib. ierint: quidam autem, inter quos C. Bassus, eos pedarios dictos fuisse, qui cum Curulem magistratū nō gessissent, pedib. in curiam itauerint, non Curuli sella vestī fuerint, sicuti illi, qui Curulem magistratū gesserant. Quorum omnium sententiā improbat: priorem quidem, quōd inde sequeretur, si quando Senatū cōsultum per discessionem fieret, omnes Senatores esse pedarios: quia tum vniuersi sententiam pedibus ferant: posteriorem verō ex Varrone, qui scribit etiam Curulibus magistratibus functos, si nondum à Censoribus in Senatū lecti essent, Senatores non esse. Festus scribit,

Insigne Senatorū fuit tunica lati clauī, qua ab equitib. sunt separati, Plinius, Suetonius. Quæstus omnis in senatore indecorus fuit, teste lege Q. Clodij Trib. plebis, de qua Linius, & Cicero. Denique in petēdis honorib. fuerūt occupati, vnde multa ornāmēta domi forisq; pepererūt, Cicero p' Cluētio, & p' posthumo. Finē capiti imponā, si prius dixero, q' patricij maiorū, q' minorū gētū, quiq; patres cōscripti fuerūt: quis princeps Senatus, & qui Pedarij Senatores. Patricios maiorum gētū dictos fuisse ductos illos Senatores à Romulo primū lectos, eorūq; progeniē, dubiū non est. Eos verō, qui à Tarquinio Prisco, v. Romanorū rege ex plebeis in patriciorū primū ordinē allecti, deinde patrū numero adscripti fuerūt, patricios minorū gētū appellatos, testis est Linius. Allectos autē in Senatū à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis cōsulib. post pulsos vrbis Reges, Patres cōscriptos vocitatos, Linius & Plutarchus docēt, cūmq; his Cornelius Tacitus, cuius hæc sunt verba: Iisdē dieb. in numerū patriciorū asciauit Cæsar vetustissimū quēq; ē Senatū, aut quib. clari parētes fuerāt. Paucis iā reliquis familiarib., quas Romulus maiorū gētū, L. Tarquinius minorū, Brutus Cōscriptorū appellauerāt. Sic enim legēdū hūc locū monuerūt Ludouicus Viues, Guilhelmus Cæterus, & nouissimē Iustus Lipsius. Alij aliter sentiūt, quorū opiniones hic recēseri nō est necesse. Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectionē Senatus, que per cēfores peractō celsū fiebat, primo loco recitabatur. Qui honor ferē nemini, nisi Cōsulari, & Cēforio tribuebatur: & qui semel Principatū hūc acceperat, is, dū vivebat, iocū illum etiā apud alios Cēfores retinebat nec nisi eo mortuo alius princeps Senatus declarabatur. Pedarij Senatores qui sunt, docet Agellius, ex Varronis Satyra Menippæa, quod videlicet equites quidā pedarij Senatores appellati sint, qui nōdum à Cēforib. in Senatū lecti, & ita Senatores quidem propriē nō fuerint, honorib. tamē populi vsi sint, & propterea in Senatū venerint, & sentētiæ ius habuerint: & quia in postremis scriptis essent, sentētiās nō rogati fuerint, sed in eas, quas principes dixissent, discesserint. Vbi etiā diuersas ab hac sententiā aliorū recitat, vt, quōd quidā opinati sint, Pedarios Senatores appellatos esse, qui sententiam in Senatu non verbis dixerint, sed in alienā sententiā pedib. ierint: quidam autem, inter quos C. Bassus, eos pedarios dictos fuisse, qui cum Curulem magistratū nō gessissent, pedib. in curiam itauerint, non Curuli sella vestī fuerint, sicuti illi, qui Curulem magistratū gesserant. Quorum omnium sententiā improbat: priorem quidem, quōd inde sequeretur, si quando Senatū cōsultum per discessionem fieret, omnes Senatores esse pedarios: quia tum vniuersi sententiam pedibus ferant: posteriorem verō ex Varrone, qui scribit etiam Curulibus magistratibus functos, si nondum à Censoribus in Senatū lecti essent, Senatores non esse. Festus scribit,

Insigne Senatorū fuit tunica lati clauī, qua ab equitib. sunt separati, Plinius, Suetonius. Quæstus omnis in senatore indecorus fuit, teste lege Q. Clodij Trib. plebis, de qua Linius, & Cicero. Denique in petēdis honorib. fuerūt occupati, vnde multa ornāmēta domi forisq; pepererūt, Cicero p' Cluētio, & p' posthumo. Finē capiti imponā, si prius dixero, q' patricij maiorū, q' minorū gētū, quiq; patres cōscripti fuerūt: quis princeps Senatus, & qui Pedarij Senatores. Patricios maiorum gētū dictos fuisse ductos illos Senatores à Romulo primū lectos, eorūq; progeniē, dubiū non est. Eos verō, qui à Tarquinio Prisco, v. Romanorū rege ex plebeis in patriciorū primū ordinē allecti, deinde patrū numero adscripti fuerūt, patricios minorū gētū appellatos, testis est Linius. Allectos autē in Senatū à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis cōsulib. post pulsos vrbis Reges, Patres cōscriptos vocitatos, Linius & Plutarchus docēt, cūmq; his Cornelius Tacitus, cuius hæc sunt verba: Iisdē dieb. in numerū patriciorū asciauit Cæsar vetustissimū quēq; ē Senatū, aut quib. clari parētes fuerāt. Paucis iā reliquis familiarib., quas Romulus maiorū gētū, L. Tarquinius minorū, Brutus Cōscriptorū appellauerāt. Sic enim legēdū hūc locū monuerūt Ludouicus Viues, Guilhelmus Cæterus, & nouissimē Iustus Lipsius. Alij aliter sentiūt, quorū opiniones hic recēseri nō est necesse. Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectionē Senatus, que per cēfores peractō celsū fiebat, primo loco recitabatur. Qui honor ferē nemini, nisi Cōsulari, & Cēforio tribuebatur: & qui semel Principatū hūc acceperat, is, dū vivebat, iocū illum etiā apud alios Cēfores retinebat nec nisi eo mortuo alius princeps Senatus declarabatur. Pedarij Senatores qui sunt, docet Agellius, ex Varronis Satyra Menippæa, quod videlicet equites quidā pedarij Senatores appellati sint, qui nōdum à Cēforib. in Senatū lecti, & ita Senatores quidem propriē nō fuerint, honorib. tamē populi vsi sint, & propterea in Senatū venerint, & sentētiæ ius habuerint: & quia in postremis scriptis essent, sentētiās nō rogati fuerint, sed in eas, quas principes dixissent, discesserint. Vbi etiā diuersas ab hac sententiā aliorū recitat, vt, quōd quidā opinati sint, Pedarios Senatores appellatos esse, qui sententiam in Senatu non verbis dixerint, sed in alienā sententiā pedib. ierint: quidam autem, inter quos C. Bassus, eos pedarios dictos fuisse, qui cum Curulem magistratū nō gessissent, pedib. in curiam itauerint, non Curuli sella vestī fuerint, sicuti illi, qui Curulem magistratū gesserant. Quorum omnium sententiā improbat: priorem quidem, quōd inde sequeretur, si quando Senatū cōsultum per discessionem fieret, omnes Senatores esse pedarios: quia tum vniuersi sententiam pedibus ferant: posteriorem verō ex Varrone, qui scribit etiam Curulibus magistratibus functos, si nondum à Censoribus in Senatū lecti essent, Senatores non esse. Festus scribit,

Insigne Senatorū fuit tunica lati clauī, qua ab equitib. sunt separati, Plinius, Suetonius. Quæstus omnis in senatore indecorus fuit, teste lege Q. Clodij Trib. plebis, de qua Linius, & Cicero. Denique in petēdis honorib. fuerūt occupati, vnde multa ornāmēta domi forisq; pepererūt, Cicero p' Cluētio, & p' posthumo. Finē capiti imponā, si prius dixero, q' patricij maiorū, q' minorū gētū, quiq; patres cōscripti fuerūt: quis princeps Senatus, & qui Pedarij Senatores. Patricios maiorum gētū dictos fuisse ductos illos Senatores à Romulo primū lectos, eorūq; progeniē, dubiū non est. Eos verō, qui à Tarquinio Prisco, v. Romanorū rege ex plebeis in patriciorū primū ordinē allecti, deinde patrū numero adscripti fuerūt, patricios minorū gētū appellatos, testis est Linius. Allectos autē in Senatū à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis cōsulib. post pulsos vrbis Reges, Patres cōscriptos vocitatos, Linius & Plutarchus docēt, cūmq; his Cornelius Tacitus, cuius hæc sunt verba: Iisdē dieb. in numerū patriciorū asciauit Cæsar vetustissimū quēq; ē Senatū, aut quib. clari parētes fuerāt. Paucis iā reliquis familiarib., quas Romulus maiorū gētū, L. Tarquinius minorū, Brutus Cōscriptorū appellauerāt. Sic enim legēdū hūc locū monuerūt Ludouicus Viues, Guilhelmus Cæterus, & nouissimē Iustus Lipsius. Alij aliter sentiūt, quorū opiniones hic recēseri nō est necesse. Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectionē Senatus, que per cēfores peractō celsū fiebat, primo loco recitabatur. Qui honor ferē nemini, nisi Cōsulari, & Cēforio tribuebatur: & qui semel Principatū hūc acceperat, is, dū vivebat, iocū illum etiā apud alios Cēfores retinebat nec nisi eo mortuo alius princeps Senatus declarabatur. Pedarij Senatores qui sunt, docet Agellius, ex Varronis Satyra Menippæa, quod videlicet equites quidā pedarij Senatores appellati sint, qui nōdum à Cēforib. in Senatū lecti, & ita Senatores quidem propriē nō fuerint, honorib. tamē populi vsi sint, & propterea in Senatū venerint, & sentētiæ ius habuerint: & quia in postremis scriptis essent, sentētiās nō rogati fuerint, sed in eas, quas principes dixissent, discesserint. Vbi etiā diuersas ab hac sententiā aliorū recitat, vt, quōd quidā opinati sint, Pedarios Senatores appellatos esse, qui sententiam in Senatu non verbis dixerint, sed in alienā sententiā pedib. ierint: quidam autem, inter quos C. Bassus, eos pedarios dictos fuisse, qui cum Curulem magistratū nō gessissent, pedib. in curiam itauerint, non Curuli sella vestī fuerint, sicuti illi, qui Curulem magistratū gesserant. Quorum omnium sententiā improbat: priorem quidem, quōd inde sequeretur, si quando Senatū cōsultum per discessionem fieret, omnes Senatores esse pedarios: quia tum vniuersi sententiam pedibus ferant: posteriorem verō ex Varrone, qui scribit etiam Curulibus magistratibus functos, si nondum à Censoribus in Senatū lecti essent, Senatores non esse. Festus scribit,

Insigne Senatorū fuit tunica lati clauī, qua ab equitib. sunt separati, Plinius, Suetonius. Quæstus omnis in senatore indecorus fuit, teste lege Q. Clodij Trib. plebis, de qua Linius, & Cicero. Denique in petēdis honorib. fuerūt occupati, vnde multa ornāmēta domi forisq; pepererūt, Cicero p' Cluētio, & p' posthumo. Finē capiti imponā, si prius dixero, q' patricij maiorū, q' minorū gētū, quiq; patres cōscripti fuerūt: quis princeps Senatus, & qui Pedarij Senatores. Patricios maiorum gētū dictos fuisse ductos illos Senatores à Romulo primū lectos, eorūq; progeniē, dubiū non est. Eos verō, qui à Tarquinio Prisco, v. Romanorū rege ex plebeis in patriciorū primū ordinē allecti, deinde patrū numero adscripti fuerūt, patricios minorū gētū appellatos, testis est Linius. Allectos autē in Senatū à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis cōsulib. post pulsos vrbis Reges, Patres cōscriptos vocitatos, Linius & Plutarchus docēt, cūmq; his Cornelius Tacitus, cuius hæc sunt verba: Iisdē dieb. in numerū patriciorū asciauit Cæsar vetustissimū quēq; ē Senatū, aut quib. clari parētes fuerāt. Paucis iā reliquis familiarib., quas Romulus maiorū gētū, L. Tarquinius minorū, Brutus Cōscriptorū appellauerāt. Sic enim legēdū hūc locū monuerūt Ludouicus Viues, Guilhelmus Cæterus, & nouissimē Iustus Lipsius. Alij aliter sentiūt, quorū opiniones hic recēseri nō est necesse. Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectionē Senatus, que per cēfores peractō celsū fiebat, primo loco recitabatur. Qui honor ferē nemini, nisi Cōsulari, & Cēforio tribuebatur: & qui semel Principatū hūc acceperat, is, dū vivebat, iocū illum etiā apud alios Cēfores retinebat nec nisi eo mortuo alius princeps Senatus declarabatur. Pedarij Senatores qui sunt, docet Agellius, ex Varronis Satyra Menippæa, quod videlicet equites quidā pedarij Senatores appellati sint, qui nōdum à Cēforib. in Senatū lecti, & ita Senatores quidem propriē nō fuerint, honorib. tamē populi vsi sint, & propterea in Senatū venerint, & sentētiæ ius habuerint: & quia in postremis scriptis essent, sentētiās nō rogati fuerint, sed in eas, quas principes dixissent, discesserint. Vbi etiā diuersas ab hac sententiā aliorū recitat, vt, quōd quidā opinati sint, Pedarios Senatores appellatos esse, qui sententiam in Senatu non verbis dixerint, sed in alienā sententiā pedib. ierint: quidam autem, inter quos C. Bassus, eos pedarios dictos fuisse, qui cum Curulem magistratū nō gessissent, pedib. in curiam itauerint, non Curuli sella vestī fuerint, sicuti illi, qui Curulem magistratū gesserant. Quorum omnium sententiā improbat: priorem quidem, quōd inde sequeretur, si quando Senatū cōsultum per discessionem fieret, omnes Senatores esse pedarios: quia tum vniuersi sententiam pedibus ferant: posteriorem verō ex Varrone, qui scribit etiam Curulibus magistratibus functos, si nondum à Censoribus in Senatū lecti essent, Senatores non esse. Festus scribit,

Pedarium Senatorem appellatum fuisse, qui tacitus transeundo ad eum, cuius sententiam proberet, A quid sentiat, indicet. Haec tenet de Senatoribus. Reliquum est, ut de Senatu quoque, eius potestate, & Senatusconsultis quaedam addantur, quod capitibus duobus proximè sequentibus fiet.

De Senatu, & eius potestate, item per quos more maiorum, quo loco, & quo tempore Senatus habitus fuerit. CAP. VI.

TOTUM illud Senatorum collegium, siue concilium. Senatus dictus est, cuius quæ fuerit potestas, paucis indicat Dionysius li. 2. in quibus: Senatus dignitatem ac potestatem eam addidit Romulus, ut de iis, de quibus à Rege ad ipsum relatu esset, decerneret, & ferat cal- cium, ita ut semper plurium obtineat sententia, & ita Senatus erat potestas in negociis ad Rem- publicam pertinentibus, & alio loco scribit, li. 6. legem semper ab vrbe condita fuisse Romæ, ut Respublica omnis, in potestate Senatus esset, præter magistratum creationem, legum lationem, & belli pacisue arbitrium. Polybius li. 6. verò pluribus eam Senatus potestatem exponit, cuius ver- ba sunt hæc: Senatus primum æriarij potestatem habet. Etenim in ipsius arbitrio sunt & reditus & sumptus. Neque enim Quæstorib. ne ad particulares quidem vsus, integrum est aliquid expedere, sine ipsorum decreto, nisi in Consulibus tantum. Vniuersalis verò, ac maximus quisque sumptus, qua- les plerunq. Quæstores in facta re, ad publicum pertinentia, singulis quinquenniis facere solent, in Senatus est potestate, & per hunc indultu est, quicquid cõceditur cõsulis. Consimiliter & quæ- cūque flagitia per Italiã cõmissa, publicã animaduersione requirunt, ut puta prodicionis, cõiuratio- nis, venerationis, & dis dolo perpetrata, horu punitõrũ cura Senatu cõcernit. Præterea, si quis priua- tus, vel ciuitas quepiã ex Italicis, vel cõsolatione aliqua, vel æstimatione, vel auxilio, aut custodia opus habet, horu omniu procuratoris habet Senatus. Denique si legatio quædã aliquò mittenda sit extra Italiã, quæ vel cõciliat quosdã, vel adhortetur, siue omninò imperet aliquid, aut accipiat, vel bellu denũciat, de his prouidet Senatus. Cõsimiliter cũ legati Romã veniunt, quomodo tractã- di sint quilibet, quidque respõdendũ, cuncta hæc perficiuntur per Senatu. Haec tenet Polybius. Quæ omnia etiã cõfirmantur à Cicer. oratione in Vatiniũ testẽ, & pro domo sua, exceptis iis, quæ de iu- diciali à Polybio dicuntur: quæ tamẽ sic intelligenda sunt, q. Iudices ex Senatu lectos fuisse dicere ve- lit. Eo enim tẽpore, quo Polybius hæc scripsit, nõdũ cõmunicata fuerunt iudicia ordini Equestri, ut alibi ostenditur, alioqui maximè obscurus hic locus esset. Non minima etiam Senatus potestas fuit, quod in comitiis maiorib. & legib. ferendis, necessaria fuit & cognitio & auctoritas eius. Liu. li. 1. & 8. Appian. li. 1. de bellis ciuilib. & Dion. li. 11. Et maximè commendant Senatus dignitatem ea, quæ à Plutarcho scripta sunt in Pyrrho, de Cynea, quod cum à Pyrrho Romam legatus missus es- set, & inde reuersus, à Pyrrho interrogaretur, quomodo placuisset sibi Senatus Romanus: respon- derit, sibi Senatum illum visum fuisse consilium Regum. Sed reliqua etiam, videantur.

Per quos autẽ Senatus more maiorũ haberi & cõsulj cõsueuerit, exponit Agellius ex Varrone dicẽs: Senatu haberi solitu fuisse à Dictatore, Consulibus, Prætoribus, Tribunus ple. Interrege, & præfecto vrbis, neque alijs, præter hos, ius fuisse facere Senatuscõsultum. Quoties autẽ vsu venisset, ut omnes isti magistratus, eodẽ tẽpore Romæ essent, tũ quo supra ordine scripti fuerit, qui eoru prior alijs esset, ei potissimũ Senatus cõsulẽdi ius fuisse. Extraordinario autẽ iure Tribunos quo- que militares Cõsulari potestate, itẽ Decemvros legũ scribẽdaru, Triuuiros etiã Reip. consuetudẽ, ius cõsulẽdi Senatu habuisse. Idẽ tradit, de præfecto vrbis Latinarũ causa dubitatu fuisse, vtrũ ius id habuerit, sensisse tamẽ & Capitonẽ, & Triburonẽ, cõtra Mutiũ, præfectũ vrbis Latinarũ causa, & Tribunos ple. quãquã hi ante Atiniũ plebiscitu senatores nõ essent, Senatu tamẽ habere potuisse. Docet etiã Senatu nisi in loco per augures cõstituto, vel cõsecrato, quod tẽplũ appellaretur, habe- ri nõ licuisse: quodq. Senatuscõsultũ alijs locis factũ esset, iustu nõ fuisse, & propterea in curia Ho- stilia & Põpeia, & postea in Julia, cũ profana ea loca essent. tẽpla fuisse per Augures cõstituta, ut in iis Senatuscõsulta, more maiorũ iusta fieri possent. Loca autẽ ea Senacula dicta fuisse, habet Festus in quib. Senacula Romæ tria fuisse, in quib. Senatus haberi solitus sit, memoriẽ prodidit Nicostratus in li. qui inscribitur, de Senatu habẽdo vnũ: vbi nũc est edes cõcordiæ inter Capitoliu & forũ, in quo solebat magistrat. ut dicit Titinius, cũ seniorib. deliberare. Alterũ ad portã Capenã: tertiu intra edẽ Bellong, in quo exteraru nationũ legatis, quos in vrbẽ admittere nolebant, Senatus daba- tur. Hæc Festus. Sed tamẽ etiã magistratib. iis qui ad vrbẽ esse dicebatur, datũ in eo Bellong tẽplo Senatu fuisse, ex Lio cognoscitur. Memorabile est, quod Plinius scribit, cũ esset nũciatu boue lo- quutum, (quod frequẽ in priscorum prodigijs fuisse ait) Senatum sub dio haberi fuisse solitum.

Cæterũ, ut de tẽpore etiã habẽdi Senatus aliquid dicatur, sciẽdum est, Senatu, alium fuisse legiti- mum, aliũ indiditũ. Legitimus dicebatur, qui vel lege, vel more, certis semper dieb. habebatur, Kal. Non. Idib. Suet. ait: Saxisse Augustũ, ne plus quã bis in mense legitimus Senatus haberetur, scilicet Kalen. & Idibus: Neue Septẽbri, Octobriue mense vltos adesse alios necesse esset, quã forte iuctos. Indiditũ autẽ dicebatur, qui reliquis dieb. mẽsis, qui modò comitiales nõ erãt, magistratu voca- tu cogebatur, Iul. Capitolinus. Comitilib. autẽ dieb. iccirco Senatus nõ indicebatur, ne Senatores à suffragio ferẽdo auocarẽtur. Præterea Agel. docet, Senatuscõsultũ nec ante exortũ, post occasum solẽ factũ, ratũ fuisse: Opus etiã censoriu fecisse exilimatos, per quos eo tẽpore Senatuscõsultum factũ esset, quod cõfirmat his verbis Seneca: maiores nostri, inquit, nouã relationẽ post horã deci- mã in Senatu fieri vetabãt. Quin & totum mensem Februa. legationib. exteraru gentium audiendis attributum fuisse, ex Ciceronis Epistola ad Lentulum, ad Q. Fratrem, & alijs locis multis constat.

Quomodo

Agellius li. 14. cap. 7.

Titinius libro 38. & 49.

Plinius libr. 8. cap. 45.

Suetonius in Augusto. ca. 35.

Iulius Capito- linus in Gordiano.

Agellius li. 14. cap. 7.

Seneca. li. 1. de tranquillitate vitæ.

Quomodo sententia in Senatu & rogata, & dicta fuerint. Item de Senatusconsultis CAP. VII.

SENATVS CONSULTA duobus modis fieri solita, Agellius lib. 14. cap. 7. ex Varrone do- cet, aut per discessionem, si consentiret: aut si res dubia esset, per singulorum senten- tias exquisitas. Singulos autem debere Consuli gradatim, incipiquã consulari gradu: ex quo gradu semper quidem regulariter primũ rogari solitum, qui Princeps in Senatu lectus es- set. In Senatusconsulto verò per discessionem faciendo; moris fuit, ut is magistratus, qui de ali- qua re ad Senatum retulerat, diceret: Qui hoc censetis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partẽ quibus verbis præibat omnis causa, ne diceret: Qui non censetis, Festus, Hircius, Suetonius, Pli- nius Iunior, Agellius, Cicero, & alij. Quod si singulorum sententiã exquirendã essent, tum hoc ordine procedebatur. In more erat, ut post comitia consularia, Consules designati primi senten- tias rogarentur, & eorum is prior, qui prior loco declaratus esset: ante Comitã verò is, qui à cen- soribus Princeps Senatus lectus erat: ij deinde, quos Consulibus videbatur: ita tamen, vt ne Præto- rium cõsulari, Edilitium Prætorio, Tribunitium Edilitio, anteferrẽt, quẽadmodum ex Salustio, Agellio, & Cic. 5. Phil. cognoscitur. Memorabile autem est, quod Suet. scribit in Julio Cæsare, con- suetudinem obtinuisse, vt quẽ ordinem rogãdarum sententiarum Consul. Kal. Ian. tenuisset, eundẽm toto anno vsurparet, quem tamen morem à Cæsare non obseruatum fuisse ibidẽm annotat.

Cũm rogatus Senator dicere sententiam vellet, affurgebat stãsq. dicebat, & non modò de eã re, de qua relatum fuisset, verum etiã quacũque de re volebat, & quãdiũ volebat dicendi potestãtẽ ha- bebat. Agellius li. 4. ca. 10. Tacitus li. 3. & 13. Annalium, & Plutarchus in Catone. Forma autem sen- tentiã dicẽdẽ, quẽadmodum ex Phil. oratione apparet, ferẽ hæc erat: Quod verba facta sunt de hi- teris, & c. de ea re ita cõse. Neq. verò prætereudũ illud est, quod Pedianũ in Miloniam docet, cũ aliquis in dicenda sententia duas, plurẽsue res cõplexus esset, eã si nõ omnes probarẽtur, pos- tulari solitum à quouis sedente, vt diuideret, id est, vt de rebus singulis referretur, de quo more multa etiam Plinius li. 8. Epist. ad Aristonem, & Cicero li. 1. epistolarum ad Lentulum habent.

Cæterũ qui numerus Senatorũ ad Senatuscõsultũ faciendũ necessarius fuerit, nõ videtur aliẽ- nũ ab hoc loco inquirere. Quis numerus Senatorũ inde ab vrbe cõdita ad Augusti tẽpota Romã fuerit, capite ab hoc tertio annotatũ est. Quia verò nõ omnes Senatores semper adfuerũt, idẽm cer- tus numerus eorũ cõstitutus, qui necessariò presens esset, ad Senatuscõsultũ faciendũ. Is autẽ diuer- sus fuit pro diuersis Reip. temporib. Liuus vbi de Bacchanalib. loquitur, innuere videtur, Sena- tuscõsultũ fieri posse, si cõtũ, nõ minus, senatores in senatu essent. Pedianus autẽ de re nõ ita ma- gni momẽti loquẽs, in Corneliana scribit, lege Cornelia cautũ fuisse, ne quis in Senatu solueretur legibus, nisi ducenti adfuerint. Posteriorib. temporib. 400. adfuisse oportere, docet Dio. de Augu- sto scribẽs: Cũm videret, Senatu nõ semper frequentẽ cõuenire, decreuit, vt eius cõsulta etiã pau- cioribus, quã à quadringẽtis fierẽt. Prius enim nõ aliter, quã eo numero cõstante, rata esse pote- rant: hæc tenet ille. Qui igitur Senator nõ aderat, is legitima excusatione agebat, aut in culpa erat, teste Cicer. Si in culpa erat, tũ multa ei indicebatur, quẽ dũ solueretur, pignus ab eo capiebatur: Hinc Agellius de Varrone scribit, quod in Isagogico suo de Senatu habẽdo, itẽ in Epistolis etiam de pignore capiendo differuerit, de quẽ multa dicenda Senatori, qui cum in Senatu venire deberet, nõ adesset. Meminit huius moris etiã Cicero, apud quem est cadere vel cõcidere pignora, pro ita capi, vt auctione distraherentur, & cõsoluerentur. Sed pergamus ad reliqua. Discessione facta, siue sententiã singulorũ exquisitis, præscribebatur Senatuscõsultũ. In eo autem scribẽdo moris erat, vt ea res, de qua rogata sententia fuerant, summam exponeretur. Exẽpli gratia: Quod M. Marcel- lus Consul verba fecit de Prouincijs D. E. R. I. C. quæ verba sic interpretatur Valerius Probus. De ea re ita cõsuerũt. Quod verba facta sunt de Philosophis & Rhetoribus, D. E. R. I. C. Quod M. Pom- ponius Senatu cõsulit, & c. Quod si quid Cõsulibus Senatus mandaret, addi solebat: Si eis (Con- sulibus) videatur, Donatus in Terẽtium. Cuius rei exemplum est in Ciceronis Philippicis: Vti que C. Panfa, A. Hircius Cofs. alter, ambõue, si eis videatur, Quæstorib. vrbis imperent. Quamquam ex eodem apparet, eam interdũ formulã prætermittam. Quoniam autem Senatuscõsultis interce- dere Tribuni plebis poterãt, propterea moris erat, vt illa clausula adderetur: Si quis huic Senatus- consulto intercesserit, Senatu placere, auctoritatem præscribi, & de ea re ad Senatu, populũque referri. Ac si quis intercessisset, addebatur, Huic Senatuscõsulto intercesserunt C. Cælius, C. Pãsa, Tribuni plebis. Et tum quidem non Senatusconsultum, sed auctoritas præscripta dicebatur, Dio. Quod si forte vsu veniret, vt non tam multi, quã opus erat, cõueniret, Senatus quidem habe- batur, decretũque prescribatur, nõ tamen quasi ratũ effectũ habebat: sed erat auctoritas, vt i

Senatus sententia nota ac testata esset. Tale enim quiddã vis huius verbi declarat, quod vno verbo Græcè exprimi non potest. Idem etiam obseruatum est, si quando in loco aliquo non legitimo, aut die non idoneo, aut non legitimo edicto, sed ambitiosẽ Senatus coactus esset, aut nõnulli Tri- buni plebis intercessissent. Tum enim Senatusconsultum fieri non poterat, quid tamen placuisset, testari reliqui volebant. Hæc Dio. quibus consentanea scribit Cicero Epistolis ad Lentulum.

Notari quoque etiã nominatim oportuisse, in cuius sententiã Senatuscõsultũ factũ esset, colligitur ex epistola Cice. ad Atticum. Scripto Senatuscõsulto, corũ omniu nomina, qui affuissent, adscribi

ex epistola Cice. ad Atticum. Scripto Senatuscõsulto, corũ omniu nomina, qui affuissent, adscribi

Titinius libro 39.

Dio lib. 54.

Cicero lib. 3. de legibus.

Agellius li. 14. cap. 7. b.

Cicero lib. 3. de oratore.

Dio lib. 57.

Cicero lib. 4. ad Atticum Epistola.

Cicero lib. 3. de Oratore L. 1. p. 1. in Eliogabalio

solebant, quod notū est ex Epistola Caelij ad Ciceronē, & ex ipso Cicer. Fieri autē id ad Consulibus pedes solitū fuisse, Lampridius subindicare videtur. Ex iis quæ hæcenus dicta sunt, intelligi etiam potest, quæ impedimenta fuerint, quò minus Senatusconsultum fieri poterit, ut puta, si legitimus Senatorum numerus non adesset: quo tempore cuius Senatori dicere Consuli licebat, numerum Senatorum: ut cum dies tolleretur: hoc est, cum quis aduque solis occasum orationem produceret, quo tempore Senatusconsultum fieri non poterat. III. Cum quis Tribunorum plebis moram interponeret, hoc est, tempus sibi ad deliberandum postularet. IIII. Cum quis intercederet. Nam ut scribit Agellius li. 14. ca. 7. intercedendi, ne Senatusconsultum fieret, ius fuit iis, qui eadem potestate, qua ij, qui Senatusconsultum facere vellent, maiore esse. Memorabile autem est, quod Valerius li. 2. cap. 2. scribit, vetustis temporibus ius non fuisse Tribunis plebis curiam intrare: ante valuas autem, positus subselliis, decreta Patrum examinasse, ut, si quæ ex iis improbassent, rata esse non sinerent. Itaque veteribus Senatusconsultis, T. literam subscribi solitam, qua nota significabatur, illa Tribunos plebis quoque censuisse. Liuius li. 3. etiam auctor est, anno A. V. C. CCC. IV. institutum à Valerio & Horatio Cons. fuisse, ut Senatusconsulta in ædem Cereris ad Ediles plebis deferrentur, quæ antè arbitrio Consulium supprimebantur, vitabanturque. Postea tamen ad ædarium ea delata fuisse, & Cicero 5. Philip. Suetonius in Augusto, & Tacitus lib. 3. Annalium testantur. Hæc de Senatu, ex quo, ut ait Dionysius, Sacerdotes, & magistratus creati sunt. Ij verò, qui magistratum aliquem petebant, candidati dicebantur, de quibus capite sequenti.

De Candidatis CAP. I X.

ANDIDATI dicebantur, qui magistratum aliquem petebant: id nominis adepti à toga candida, quam gestabant, qui se Magistratum petere professi essent. Professio autem ista fiebat ad populum, ea ratione, ut quis impetrata ab aliquo magistratu concione, vel per se, vel per amicos, oratione declararet, velle se magistratum populi beneficio obtinere. Nemini autem prohibitum erat profiteri in candida toga petitionem, quia populo in candida veste supplicare, cuius liberum erat, qui se à populo obtinere posse sperabat. Sed tamen non semper habebatur ratio eorum, qui professi essent. In quo magistratum ac Senatus cognitio locum habebat. Ne enim populus magistratum alicui mandaret indigno, aut contra leges, publicè intererat considerari, candidatorum causas à magistratibus & consilio publico: quæ deinde ad populum allegatæ, efficiebant, ut eorum tantum qui digni essent, rationem comitiis habere vellent. Ac sæpe etiam, contra populi studia manifesta, magistratus iudicio aut Senatus decreto excluderentur suffragiis populi nonnulli candidati. Oportebat enim eos ante comitiorum diem, sua nomina etiam profiteri apud magistratum illum, qui comitia habiturus erat. Tum si digni iudicarentur, quibus pars aliqua gubernationis reipublicæ à populo committeretur, nomina eorum à magistratu recipiebantur: sin minus, non recipiebantur, neque tum populus, etiam si maxime vellet, creare eos poterat. Professio porro, quæ integrum annum, ante comitia nonnunquam incipi solebat, posita erat, ut apud Ciceronem de petitione Consulatus, Q. Cicero prolixè disputat, in amicorum, & populi voluntate concilianda. Amicorum nomen latius in hoc genere patuit, quam in reliquæ vitæ consuetudine. Nam & propinqui, & necessarii, & omnino, qui aliquid voluntatis ostenderunt, inter amicos habiti sunt. Hi omnes conciliandi erant. Studia enim eorum plurimum ad petitionem valebant. Qui verò aliquid voluntatis ostenderunt, ij ferè aut salutatores, aut deductores, aut sectatores fuerunt. Salutatores prima diei hora domum petitoris veniebant, atque salute dicta, inde discedebant. Deductores præterea tantisper expectabant, dum illum domo exeuntem in forum deducerent, atque hi etiam obseruare eum dicebantur. Sectatores assidui cum eo omnibus horis erant, eiusque latera stipabant. Hic petitorum mos erat, ut summo mane domi inambularent, ac sui copiam saluatoribus facerent. Popularis ratio, siue voluntatis populi conciliatio, quatuor habebat partes: nomenclationem, blanditiam, assiduitatem, & benignitatem. Nomenclatio eam habuit vim, ut petitor suo quemque ciuem nomine appellaret ac saluaret. Fuit ergo illud in primis petitori elaborandum, ut singulos ciues nosset, eorumque nomina teneret. Siquidem, qui aut non tenet, aut oblitus est nomen alterius, is parum eius rationem videtur ducere. Sed quoniam in tanto populo, & tantis vitæ occupationibus fieri non poterat, ut æquè omnes cogniti essent: hinc ministrum instituerunt, qui Petitori nomina omnia ciuium, ut quisque occurrebat, suggereret, eumque nomenclatorem vocarunt. Cicero pro Muræna monitorem, Festus factorem appellat, quod clam, veluti infarciret in aures candidati nomina saluatorum ciuium. Altera pars popularis rationis est blanditia. Est autem blandè appellare, non proprio nomine, sed honestiore salutare, ut patrem aut fratrem, aut patronum. Ad assiduitatem pertinebat ambire, prensare, ac rogare. Ambire erat circuire. Ambabant autem Petitores non solum Romæ & in foro, sed etiam in Conciliabulis Italiæ, in quibus ciues multi negotiandi causa versari solebant. Prensare erat rogandi causa singulorum dextram prehendere. Rogare erat precibus petere, ac beneficium poscere. Atque in hoc quidem munere supplicationis, vel admonitionis, aut ipsi versabantur, aut alios claros viros adhibebant, qui vices suas sustinerent, qui suffragatores dicti sunt. Ij cum virtutes Petitorum populo commemorabant, tum beneficia accepta exponebant. Attulit etiam aliquid ad hanc rationem Toga candida, qua sumpta petitores mundinis veniebant in comitium, & in colle considebant, unde coram possent ab vniuersis videri. Narrat etiam Plutarchus in Coriolano, Petitores cum in campum descenderunt, tunnicam

anicam deposuisse, siue quemadmodū idem inquit, in Problematibus, Problemate 49. ne in sinu pecuniam gestare possent, qua suffragia emerent: siue ut cicatrices aduerso pectore acceptas commodius possent ostendere omnibus qui occurrerent: aut quemadmodum prensationibus & supplicationibus, sic etiam habitu & mutatione corporis se deprimerent. Benignitas posita in conciliando populo, congrariis dandis, prandij, præbendis, gladiatoribus exhibendis, locis parandis & pecuniis diuidendis, quibus muneribus dandis multi patrimonia consumpsisse leguntur. Fecerunt etiam, qui locis tribulibus suis, cum gladiatores darentur, in foro commodandis, gratiam eorum quaeruerunt. Quinetiam postremis temporibus consuetudo obtinuit, ut præsentis pecunia populi suffragia emerent, ad eamque rem ministri adhiberentur, interpretes, sequestres, & diuifores. Interpretes, teste Asconio, erant, per quos actio inducebatur: Sequestres, apud quos pecunia deponeretur: Diuifores, qui singulis nummos distribuiebant. Hæc omnia Cicero, de petitione consulatus, & alib. Asconius, Plutarchus, & alij.

De Consulibus. Cap. I X.

PREMVM inter reliquos Reipublicæ Romanæ Magistratus Ordinarios locum rerumque imperium, post Reges Consules obtinebant: de quorum institutione, dignitate, & potestate, hic nobis dicendum est. Postquam Regum Imperium per L. Iunij Bruti & sociorum ipsius Tarquinij Collatini, Spurij, Lucretij, atque Valerij, qui Poplicola postea dictus est, operam, Roma excussit, re cum Patribus, vniuersoque populo deliberata: visum fuit cōmodissimū fore, ut deinceps, suprema potestas duobus committeretur, idque ad anni solummodo spacium: quos tum quidem Prætores (cum nondum Prætorium nomen peculiarem haberet magistratum à Consulibus distinctum) quod summæ rerum præessent, vel quod populo præerent, aliquot annis interpositis, iudices à iudicando: ac tandem Consules, à consulendo, vel quod alios consulere, vel quod ab aliis consulerentur, appellatos esse, ex Sexto Pompeio, Iustini Imperatoris Nouelli, Cicerone & Varrone dicitur. Græci eos *ἀρχαίους* appellare maluerunt, quam *συνβέβητες* siue *προβέβητες* à potestatis præcellentia. Hi creabantur comitiis centuriatis, ut præcedenti libro ostensum est. Legitimus annus eius Magistratus capiendi fuit quadragessimus tertius ætatis. Nemini enim Consulatus regulariter contingebat, nisi ad minimum annos ætatis XLII. expleuisset, & prudentia atque virtute singulari conspicuus, gradatim per Quæsturam, Aedilitatem, ac Præturam antea gestam, sibi aditum fecisset, ad petitionem huius muneris. Ideo proxius peculiare, & extraordinarium quiddam fuit, quando honoris & præmij causa, aliquis ante legitimum tempus factus est consul, quod Marco Valerio Coruino, Tito Flaminio, Scipioni, & Pompeio contingit. Nec licebat absentem aliquem Consulem creati. Qui Candidatos se profiterentur, eos oportebat esse præsentem. Inter Consularum etiam, & Prætorum ad minimū intercedebat spacium biennij: sicuti & tandem temporis inter Aedilitatem, & Præturam interponebatur. Ne fas erat denuò anno sequente Consulem fieri, qui anno proximo hac dignitate fuerat perfunctus. Quamquam in persona Marij, propter molem ex bello Cymbrico imminens periculi hoc non fuit obseruatum. Et hæc quidem ad hunc modum se habuerunt, dum Respublica fuit sui iuris. Nam de eo tempore, quo cepit Cæsaris imperium, hic non loquimur. Raro quoque hæc dignitas bis, aut ter in vnum quempiam collata est. Quamquam in quosdam roties collata fuisse legitur. Rarius verò quater, aut quinque. Vnius Marij hoc est proprium, quod septies Consulatum gessit. Inicit etiam hæc dignitas non nisi in Patricios conferebatur: quæ postea cū Plebeis quoque comunicari cœpit, anno ab V. C. C. C. C. X. C. VII. Anno autem D. C. C. C. I. edicta legitur (cum id multis annis antè, lege Licinia fuisse obtentum) ut tum primum nouo quodam proxius exemplo ambo Consules Plebei eligerentur. Sed tamen nihilominus plerumque euenit, ut iungerentur Patricius, & Plebeius.

Insignia Consulom fuerunt, sella curialis regia, & eburnea, in qua ius dicebatur, trabea seu purpurea prætexta, lictores præferentes ipsi fasces. Fuit & hoc maximæ dignitatis, quod hic magistratus esset, *ἐπ' ἀντιμῶν*, hoc est, quo annorum solebant differētia notarum aliter quam apud nos Christianos annorum series à natiuitate Saluatoris nostri sumitur.

Cæterum quæ potestas Consulom fuerit, tum multi alij, tum verò Polybius libro 6. exactè describit, cuius hæc sunt ex versione Vuolsgangi Musculi: Consules, inquit, antequam exercitus educatur, Romæ præsentem omnium publicarum actionum potestate funguntur. His reliqui principes cuncti subiciuntur, & obediunt: præter Tribunos plebis. Et in Senatum illi legationes ducunt, & vrgentia consilia proferunt, ac totum edictorum (siue Senatusconsultorum) negotium ipsi exequentur. Denique quicquid per plebem, quod publica negotia concernat, perficiendum est, huius cura pertinet ad ipsos. Illorum est conuocare concionem illorum præferre edicta (siue Senatusconsulta) illorum ea, quæ à pluribus decreta sunt, dispensare. Denique & bellicus apparatus ad eos pertinet, ac vniuersæ, quæ sub cælo est, œconomia, prope Imperatoriam, ac regiam habent potestatem. Licet enim ipsis constituere millenarios iudices (siue Tribunos militum) que videntur imperare belli factis, conscribere exercitus, ac seligere socios ac necessarios. Et præterea in ipsorum potestate est, quemlibet ex subditis vbi libet commorantibus, punire. Et id quoque potestatis habent, ut sumptus ex erario publico, quantum ipsis videtur, faciant, Quæstros ipsos

Notell. 24. 25. Cicero li. 3. de legibus. V. 1. de legibus. V. 4. de legibus. V. 2. de vita populi Romæ. apud Nonium. V. de etiam Antonium Con. lib. 2. de etionum iur. ciuilibus. cap. 19.

ad hoc conſequente, & imperata cunctanter faciente. Haecenus Polybius. Quae omnia etiam ab aliis ſcriptoribus confirmantur, & à Cicerone libro 3. de Legibus paucis comprehenduntur, cum inter alias leges hanc quoque recitat: Regio imperio duo ſunt, ſiſque praecundo, iudicando, cõfulendo. Praetores Iudices, Conſules appellantur: militiæ ſummum ius habent: nemini parent: ollis ſalus populi ſuprema lex eſto. Eum magiſtratum, niſi interuenerint decem anni, ne quis capito. Auitatem annali lege ſeruant, &c.

Reſtrieta tamen plurimum eſt Conſularis poteſtas, quod ad Senatus auctoritatem fuit alligata, & quod maturè eſt conſtituta prouocatio à Conſulibus ad plebem lege Valeria. Qui conſulatum geſſerant. Conſulares appellabantur, ſicut, qui Praeturas, Praetorij: qui Aedilitatem Aedilitij: qui Quaesturam, Quaestorij. Et erat eximij honoris Symbolum, dici Conſulare, hoc eſt, agnoſci pro eo, qui dignus fuiſſet habitus, cui ſe legitimis ſuffragiis Republica Romana, maximae partis orbis terrarum Domina aliquando commiſſiſſet. Ex illis electi ſunt, Dictatores, Magiſtri equitum & Cenſores.

Non eſt hoc loco ſilentio prætereundum, quod de Conſulibus Honorariis Dio libro 43. ſcribit, quos anno A. V. C. DCCXXX. primùm creatos fuiſſe docet. Eius uerba ſunt hæc: Conſulatum, inquit, Caſar continuè, antè etiam, quàm urbem intraret, occupat. Nò autem toto anno geſſit, ſed poſtquam in urbem uenit, eo ſe abdicauit, Conſulesque fecit Q. Fabium, ac C. Trebonium: Fabioque extrema Magiſtratus ſui die mortuo, ſtatim in reſiduas horas C. Caninium ſubſtituit. Hac in re dupliciter præuaricatum eſt à Caſare contra inſtituta maiorum, quod conſulatus non toto anno, neque omni reliquo anni tempore geſtus eſt, ſed ipſe uiuus, ac neque legibus patriæ, neque edicto quodam iuſſus, eo ſe abdicauit, aliùmque ſubrogauit. Deinde quod ſi Caninius ſimul & Conſul creatus eſt, & geſſit magiſtratum, & depoſuit, quod Cicero cauillatus, tanta fortitudine ac cura Conſulem eum in ſuo magiſtratu uſum dixit, ut ne breuiſſimum quidem in eo ſomnum amiſſerit. Verùm ab eo ceptum eſt, ut per pauci toto anno conſulatum gererent, ſed alij pauciores, alij plures meſes, diesque, prout caſus uulſiſſet, eo magiſtratu fungerentur. Ac noſtro quidem tempore, nemo, neque ad integrum annum, neque ampliùs duobus meſibus ferè cum Collega aliquo Conſul eſt: in ceteris ab antiquo more nihil diſcrepamus. Annorum autem numerus hiſ, qui initio eius Cõſules fuerunt, adſcribitur, &c. Auctum uerò fuiſſe hoc inſtitutum à Triumuiris R. P. C. L. Marcio C. Caluſio Coſ. ut ipſi gratiæ cauſa multos in eundem annum Conſules designarent, qui in paucos meſes, aut etiam dies magiſtratum gererent, idem ſcriptor tradit alio loco hiſ uerbis: Conſules electi ſunt, non ut moris erat, duo qui annum eum magiſtratum gererent, ſed ipſis comitiis tum primùm plures designati ſimul ſunt. Equidem iam antè quoque, nonnulli aliis in conſulatu ſubſtituti fuerant, neque mortuis, neque per ignominiam, aut aliàs eo depoſitis. Verùm hi tamen ipſi ex arbitrio eorum, quibus conſulatus in totum annum mandatus fuerat, conſtitui: tum uerò annuus Conſul nullus eſt creatus, ſed alij ad alias partes temporis eius designati, quorum primi nomen Conſulum per totum annum gerebant, ut nunc quoque ſit: reliquos ij, qui Romæ aut in Italia erant, ſui quemque magiſtratus tempore Cõſulem nominabant, reliqui aut omnes iſtos, aut pleroſque ignorabant, iccircoque eos Conſules minores appellabant. Hæc ille. Hinc Suetonius de Domitiano, cap. 2. In ſex conſulatus non niſi unum ordinariu geſſit. Quem locum Adrianus Turnebus aduerſariorum libro 5. cap. 10. explicans ſcribit, Ordinariu Conſulem dici, ex cuius nomine anni ſupputatio ordinaretur, id eſt, cuius nomen in literis, & inſtrumentis, & in factis ſcriberetur, qui denique Kalen. Ianuar. honorè iniret. Nam, inquit, ætate Imperatorum annus in multos diuidebatur Conſules: ſed ſoli, qui anni initio inibant honorè, ordinarij cenſebantur, honoratioreſque erant, Sic & Seneca: Conſulem me fecit, ſed non ordinariu. Atque tantum de Conſulibus.

De Cenſoribus. Cap. X.

ANNO CCCX. primi Cenſores conſtituti ſunt, quod Cõſules negotiorum mole impediti, vacare cenſendis ciuibus non poterant, idèque totos annos ſeptèdecim nullus fuerat habitus cenſus. Parrem igitur hanc Conſularis muneris, & alia quædam officia iudicant Patres transferenda eſſe in peculiarem magiſtratum, cui hinc cenſuræ nomen eſt impoſitum, quod ad eorum cenſionem, id eſt, arbitrium, cenſeretur populus, vel quod quisque rem ſuam tanti æſtimare ſolitus ſit, quantum illi cenſuiſſent. Liuius lib. 4. ſcribit: Cenſores eos dictos, quod cenſui præſent. Fuit hic vnus de magiſtratibus maioribus, & Romanæ Republicæ propter diſciplinæ cuſtodiam, cuius ſeuera cura Cenſoribus inter cætera, ſine prouocazione commiſſa fuit, admodum ſalutaris. Ipſorum officium erat deſcribere facultates cuiuſque ciuis, obſeruare ſingulorum hominum, etiam eorum, qui Senatorij, aut Equeſtris erant ordinis, mores & vitam: & notare ignominia ciuem quemcunque: Senatori loco mouere, & Equiti adimere equum, & annulum, ſi quid in uita eius deprehenderet honeſtati contrarium, tollere quoque omnia, quæ prohibitum morum peſtem, & perniciem illatura uidebantur, unde Magiſtri morum ſolebant nominari. Si quis etiam, ait Agellius lib. 4. cap. 12. agrum ſuum paſſus fuerat fordeſcere, eumque indiligenter curabat, ac neque arauerat, neque purgauerat, ſiue quis arborem ſuam uineamque habuerat derelictam, non iſ ſine pœna fuit: ſed erat opus cenſorium, cenſoreſque

Varro lib. 4. de lingua Latina. Reſum.

Aerarium faciebant. Item ſi quis eques Romanus, equum habere gracilentum, aut parum nitidum uisus erat, impolitum, id eſt, incuriam notabatur. Plinius libro 34. cap. 6. ſcribit, ſtatuas circa forum omnes, quæ non eſſent populi aut Senatus ſententia poſitæ, per Cenſores Scipionem & Popilium ſublatoſ fuiſſe, ne ſcilicet quis temerè ſibi honores, & eorum inſignia uendicaret. Et abbi Plinius libro 33. cap. 4. docet, quomodo lege Cenſoria de numero metallicorum hominum, ne nimis multi ad aurifodinas adhiberentur, fuerit conſtitutum. Apud eundem lib. 35. cap. 17. legitur etiam, Fullonibus modum in pingendis uetiſtibus à Cenſoribus fuiſſe præſinitum. Porro, ut conſtaret quinam à Senatu, aut ordine Equeſtri reicerentur, uſitatum erat, peracto cenſu recitare omnium Senatorum, qui tali ordine digni haberentur, poſtea & Equitum nomina: ubi, qui in recitatione præteriti erant, ſua digitate exuti intelligebantur. In Senatorum catalogo eximius B honos erat primo loco recitari. Quod idè notandum eſt, quia talis vocabatur ob eam dignitatem Princeps Senatus, de quo ſuprà. Eadem ratione princeps Equeſtris ordinis dicebatur iſ, quem Cenſores primo loco ſcriperant in Equitum tabulis, ſiue catalogo. Hoc tamen etiam obſeruandum, quod licet quis à Cenſoribus eſſet notatus, non tamen propterea fuerit ut inſamis per omnem uitam à reditu ad honores excluſus. Eum enim vel ſucceſſores, vel Iudices, re cognita & iudicata (ſiquidem Cenſores plerumque fama ſolummodo laborantem, etiam ſi cauſam non dixiſſet, ab officio remouebant) vel populus iſ ſuum locum reddens, aut nouum honoris gradum decernens, poterat reſtituere. Et habent Valerius libro 2. capite 9. ac Cicero pro Cluentio duo exempla uirorum, qui per Cenſores à Senatu eiekti, poſtmodum ipſi ad cenſoriam dignitatem peruenerunt, ubi multa de cenſoriæ animaduertiſionis correptione aſſerunt. Et Valerius grauius ait in illis duobus, qui ita notati fuerant, ignominiam uirtutem acuiſſe: Rebre enim eius excitatos omnibus uiribus incubuiſſe, ut digni ciuibus uiderentur, quibus dari potius, quàm obijci cenſura deberet. Sed & alia ad Cenſorum munus pertinebant, ut puta, addere tribus, tueri urbis templa, uias, pontes, aquarum ductus, & alia quædam publica ædificia: elocare item ueſtigalia, & fundos publicanis, quod in conſpectu populi Romani fieri oportebat, ut ex Cicerone, oratione 1. in Rullum patet. Precia quoque Sacrificiorum procurare, & alere ſacros anſeres, luſtrum condere. Habuerunt etiam poteſtatem leges condendi, aut abrogandi, & cognoscendi de certis cauſis, ut, de matrimonialibus: Equitibus quoque emeritis uocationem dederunt: quorum omnium probationem qui deſiderat, legat Liuium, Pluarchum, Valerium, Agellium, Plinium & alios. Cicero libro 3. de Legibus paucis uerbis hæc omnia complectitur, quando de Cenſorum munere eiſmodi legem proponit: Cenſores populi auitates, ſoboles, familias, pecuniâſque cenſent. Urbis templa, uias, aquas, aerarium, ueſtigalia tuentor: populi que partes in tribus diſtribuunt: exin pecuniâſ, auitates, ordines partiuntor. Equitum, pedumque prolem deſcribunt: cœlibes eſſe prohibent: mores populi regunt: probum in Senatu ne relinquant: bini ſunt: Magiſtratum quinquennium habent: reliqui magiſtratus anni ſunt: eaque poteſtas ſemper eſto, &c.

Fuit autem obſeruatum, ut ad hoc munus non eligerentur, niſi duo uiri, uirtute & auctoritate inſignes, & ut plurimum Conſulares: nec poſt Martium Cenſorium ulli licuit bis hanc dignitatem capere. Cum etiam Cenſor moreretur, id pro infauſtiſſimo habebatur omine, propterea quod eo anno, quo Roma à Gallis occupata eſt, mors cenſoris calamitatem eam præceſſerat. Idèque poſt occupatam à Gallis urbem, tanta religione obitus Cenſoris accipiebatur, ut conſeſtim Collegam quoque magiſtratu illo abire oporteret, nec quiſquam in demortui locum ſufficeretur: Liuius lib. 4. 5. 6. 9. Plutarchus in uitis.

Creabantur autem quinto quoque anno, Liuius libro 4. & 9. Et quanquam primis & poſterioribus temporibus integro quinquennio, quod ſpacium luſtrum dicebatur, magiſtratum retinerent: tamen anno urbis cccxix. Mamercinus Dictator eam poteſtatem annuam, & ſemestrem fecit.

Communicatus fuit hic Magiſtratus, qui initio ſolis Patricijs fuit delatus, cum plebe, anno urbis cdx. Liuius libro 7.

Cæterum cum ingratum ſit licentiâ quærentibus, rigidiore diſciplinæ cuſtodia cõtineri: iccirco accidit, ut aliquando, & ut veriſimile eſt, poſt annu urbis dclxxv. intermitteretur cenſura, quæ tamen anno dclxxx. eſt reſtituta. Clodium quoque Tribunal inter cæteros pernicioſos conatus cenſuram tantum non ſuſtulſiſſe, cum legem tulſiſſet, ne quem Cenſores Senatu mouerent, neque qua ignominia aſſiceret, niſi qui apud Tribunos accuſatus, & illorum quoque ſententia dånatus eſſet, ex Dione lib. 38. & 40. & Cicerone in Piſonè, & pro Seſtio intelligitur. Sed anno ccc. Q. Metellus Scipio, Pompeij in conſulatu collega, eam denuò integram reddidit Republicæ: quæ poſtea uſque ad Decij Imperatoris tempora retèta eſt, uſurpantibus ſibi hunc honorè ipſis Imperatoribus non tamè omnibus. Et ſcribit Dio lib. 54. de iſ, qui poſtremi de perſonè priuatis Cenſores fuerunt, ſub Auguſto Caſare, tribunal ipſorum, cum prima Magiſtratus die conſcenderent, corruſiſſe, & contractum eſſe, omine non obſcuro, quod deinceps eorum ſimiles cenſuram non eſſent geſſuri. Apud Halicarnafſum libro 1. etiam mètio ſit commentariorū, quos Cenſores in ſua familia reliquerint, ubi ſcribit: Sicut apparet, cū ex aliis multis, tum ex Cenſoriis cõmentariis, quos à Patrib. filij per manus accipiunt, & ipſis poſteris pari cura tradit: haud ſecus quæ ſacra paterna, & gentilitia. Hi per uiros illuſtres ſeruantur in familiis Cenſoriis. Haecenus ille.

QUONIAM primùm Prætores appellatos fuisse à præcundo, antè dictū est, testantib. id Festo, Iustiniano Imperatore, & Varro libro 4. de lingua Latina, qui inquit, Prætor è dictū eum, qui præret iure & exercitu. Dixisse enim Consules primis temporibus ius, ex plurimis Liuij, Dyonyfij, & aliorum locis est manifestū. Post autem, vt scribit Pomponius ff. titulo 2. de origine iuris l. 2. anno A. v. c. ccccxvi. cum Consules auocarentur à bellis finitimis, neque esset qui in ciuitate ius reddere posset, factum est, vt Prætor quoque crearetur, qui ius in vrbe diceret. quod idem etiam Liuius lib. 6. testatur. De hoc Cicero lib. 3. de Legibus: iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicariue iubeat, Prætor esto: is iuris ciuilius custos esto: huic potestati parento. Post aliquot verò annos, non sufficiente eo Prætoze, quòd multa turba peregrinorum, ad ius petendum in vrbem veniret, creatus est & alius Prætor. Ita Prætores duo facti: vnus qui ciuibus, alter qui peregrinis ius diceret. Vnde ille Vrbanus, hic peregrinus vocatus. Quod factum post dxxii. annum fuisse Liuius epitoma lib. 19. ostendit. Hi comitiis centuriatis creati, à populo iuris dictionem, sed incertam accipiebant. Vbi verò designati erant, ex Senatusconsulto duas iuris dictiones, vrbam, & peregrinam sortiebantur, quàmque sorte adepti erant, eam exercebant. Itaque licet apud Liuium legere, quotannis iurisdictiones in sortè coniectas, easque Prætores designatos sortiri iussos. Factum tamen aliquando est vt ambas iuris dictiones vnus Prætor ex Senatusconsulto sortitus sit, easque exercuerit: idque non antiquis solum temporibus, quorum testis est Liuius, sed etiam vltimis. Cæterum Prætores, priusquam ius dicerent, vt cuique notum esset, quemadmodum anno suo, ius dicturi essent, in albo edictū constituebant, atque proponebant, quod ab edicendo, id est antè denunciando, ac prædicendo sic dictum est) quasi tanto antè populo denunciaret, quæ esset in iure dicendo obseruaturus. Hoc autem initio Magistratu, habita cõsione, & iuratus in leges faciebat, teste Cicero lib. 2. de Finib. Iuris dicendi munus tribus hisce continebatur verbis: Do, Dico, Addico, de quibus libro de Iudiciis. Insignia Prætorum, quibus utebantur fuerunt: prætexta, sella curulis, hasta & ministri, scribæ scilicet accensi & lictores. Prætexta fuit toga purpura prætexta, quam Kalendis Ianuariis in Capitolio, votis solemnibus nuncupatis, vnâ cum cæteris insignibus acceperunt, quod eis commune cum Consulibus fuit. Sella curulis fuit sella eburnea, qua in publico & priuato loco sedendi causa utebantur. Propria autem Prætorum insignia duo fuere, hasta, & gladius: illa ad iurisdictionem, hic ad quæstionem significandam, Cyprianus epistolarum libro 2. Seneca de breuitate vite. Licetoribus duobus Prætor vrbani vsus est, teste Censorino de Die natali. Polybius tamen & Plutarchus eidem sex lictores datos tradunt. Vfus scribarum fuit, vt in tabulas actiones referrent: Accensorum, vt citarent, & horam esse tertiam, aut meridiem admonerent: licitorum, vt coererent, aut summouerent. Cæterum licet hi duo Prætores Vrbanus & peregrinus pærem potestatem habuerint, ideoque alter alterius decreto intercedere potuerit, teste Afronio in 3. Verrinâ, si quis eos appellaret: dignitas tamen Vrbanus maior fuit, quam ob causam Prætor Vrbanus maior, Peregrinus minor appellatus fuit. Hotomanus tres ferè differentias inter Prætorum vrbam, nam, & peregrinam fuisse tradit: Primam, quòd soli ciues Rom. agere apud Vrbanum potuerint, peregrini non item. Alteram, quòd apud Vrbanum lege ageretur, apud peregrinum autem nequaquam. Tertiam, quòd Prætor Vrbanus edictum in albo proponeret, quibus de rebus ius anno suo dicturus esset: cum alter nusquam legatur proposuisse, sed (vt idem opinatur) ex Vrbanis edicto ius diceret. Et hæc quidem de duobus Prætoribus, qui primùm soli creati fuerunt, & iudiciis priuatis præfuerunt. Publicis enim iudiciis primis temporibus ante constitutas quæstiones perpetuas solebant illi præesse, quos populus creasset, Quæstiores (Pomponius Quæstiores Parricidij appellat) vt quodque crimen publica animaduersione dignum inciderat: aut verò ab aliquo magistratu ad populum vocabatur is, quo cum iudicio publico agendum esse videbatur. At post constitutas quæstiones perpetuas (quod Cicero in Bruto factum esse ait Censorino & Manilio Coss. qui est annus vrbis d c v.) ad Sullæ vsque tempora sex Prætores creati fuerunt, quorum duo Vrbanus & Peregrinus de priuatis causis egerunt: reliqui quatuor iudicia publica exercebant, ea nimirum, de quibus non videbatur extra ordinem quærendum esse: Vnus de repetundis, alter de ambitu, tertius de maiestate, quartus de peculatu. Nam propterea quæstiones perpetuæ dicebantur, tum, quòd lege erat præscripta quædam forma perpetua iudicij de his rebus exercendi, vt noua semper lege non opus esset: tum verò, quòd annuam prouinciam in his quæstionibus exercendis illi Prætores peragerent: Non quemadmodum antè fieri solebat, vt, cum ita casus tulisset, vt quærendum videretur, tum primùm crearetur, qui quæreret, statimque hoc absolute iudicio potestatem de eadem re quærendi non haberet. L. verò Cornelius Sulla Dictator, cum videret non satis esse aucto perpetuarum quæstionum numero, vt quatuor modò Prætores publicis iudiciis præessent, adiecit alios quatuor, vt vult Pomponius: atque ita decem Prætores cœperunt Romæ esse, quorum duo, Vrbanus & peregrinus, priuatis potissimum iudiciis præerant: reliqui octo quæstionibus publicis. Erant autem, si Pomponium ff. titulo 2. de origine iuris, lege 2. sequamur, illi octo Prætores, quos ex Ciceronis oratione pro Cluentio colligere ferè possumus, duo qui inter Sicarios ius dicerent: vnus qui de repetundis quæreret, alius qui de peculatu: alius qui de ambitu, alius qui de falso: alius qui de maiestate, alius qui de vi. Quidam tamen volunt,

A volunt, quatuor quidem Prætores à Sulla Felice prioribus additos, verum ex iis tantum duos re-rentos, atque ita Sullæ tempore octo Prætores creatos fuisse, quibus duo Prætores Cæreales à Cæsare Dictatore additi, testibus Tranquillo, Dione & Pomponio: ab Augusto item duo, testibus iisdem & Tacito, & à Claudio Imperatore duo, qui de fidei commissio ius dicerent: Quorum tamen vnum detraxerit Titus, in cuius locum restituerit Nerua, qui inter fiscum & priuatos ius diceret, & postremum adiectus Prætor tutelarior à Marco Imperatore, vt habet Iulius Capitolinus, quindecim Prætorum numerum effecerint.

De Imperatoribus, Cæsaris, Augusti, donatis Tribunitia potestate.

Cap. XII.

ROS TOVA M Respublica Romana, eiectis Regib. per annos CDXLVII. vt habet Sex. Rufus, & alij, à Consulibus, Decemuiris legibus scribendis, & Tribunis militum Consulibus fuisse gubernata, secuta alia est eius mutatio, & summa potestas quæ hæc tæm penes populum fuerat, in vnum trāsata, atque ita popularis Reipublicæ status in Monarchiam conuersus est, hac quidem ratione. Cùm C. Iulius Cæsar deuictus Pompeij in Hispania filiis, & reliquiis ciuili belli cõfectis, Romam reuersus esset: Senatus, qui magna ex parte Pompeium secutus fuerat, metuens ne ipse victoria elatus, crudele quid in se statueret, novos quosdam, ac singulares honores ei decreuit, inter quos fuerunt hi vel præcipui: vt Pater Patriæ diceretur, Consul in decennium (quem tamen honorem post aspernatus est) Dictator in perpetuum esset, Sacrosanctus haberetur: Quinquagesimo mensis ab eius nomine Iulius appellaretur: Vt comitia Tributa in sua haberet potestate: In acta sua Magistratus ineuntes iurarent: & vt Imperator appellaretur. Quæ omnia post necem Iulij in Octauio, postquam Triumviratum deposuisset, sunt confirmata, & alia insuper addita. Nam & ipse Imperator est dictus. Quam quidem appellationem Suetonius in Tiberio scribit, Prænomen fuisse, quo primùm Iulius Cæsar, deinde filij eius, ac nepotes Senatus-consulto sint affecti. Intelligi autem Imperatoris vocabulo non eum voluerunt, qui re bene gesta id nominis, vel militari studio, vel Senatus auctoritate consequutus, sed qui potentiam & auctoritatem in Republica summam adeptus esset: quo factum, vt quotquot post Octauium summum ius in Republica obtinuerunt, Imperatores appellarentur. Quamquam etiam prior huius tituli vsus non penitus abolitus, sed tum in aliis, tum in ipsis principibus fuerit retentus, & obseruatus, cum scilicet, rebus in bellis præclare gestis, pro victoria rum numero Imperatores I. I. I. I. v. nuncuparentur. Quemadmodum de Octauio legitur, quod xx. (id est vicefimum) Imperator propter res præclare gestas, & toties reportatam ex bellis victoriam fuerit appellatus. Idem etiam Augusti dicti sunt, quo nomine primum Octauium appellatum fuisse. Dio libro 53. Suetonius in Augusto, & alij tradunt. Cùm enim Senatus & populus Romanus eum singulari aliquo nomine ornare vellent, & alij censerent, Romulum eum appellari oportere, quia & ipse conditor vrbis esset, quo quidem nomine, Octauium valde delectatum fuisse scribitur: ne tamen ea occasione in suspicionem regni incideret, pæualuit ipsa Munatii Planci sententia, vt Augustus potius vocaretur, non tantum nouo, sed etiam ampliore cognomine: quod loca quoque religiosa, & in quibus augurato quid consecratur, & omnia quæ maximo honore digna sunt, Augusta dicantur. Censorinus a. d. xvi. Kalend. Februar. alij Idibus Ianuariis id factum fuisse scribunt, Cn. Octauio vi. M. Vipsiano Agrippa Coss.

Præter hæc, quæ commemorauimus, Tribunitia etiam potestate Imperatores donabantur Pontifices Maximi creabantur, & Patres Patriæ appellabantur. De quibus omnibus & de potestate, quæ his ipsis appellationibus ad eos deferrebat, eleganter & prolixè scribit Dio, cuius verba, cum ad intelligendam Imperatorum potestatem maximè faciant, omnino adscribenda esse putauimus. Sicutem Dio libro 53. Imperatores omnia, quæ in populari forma Reipublicæ multum valuerant, Senatus, populoque volentibus, ea cum ipsis nominibus in se recipiant, excepta dictatura. Consules enim sunt sæpè numero, & quoties extra pomerium sunt, Proconsules dicuntur, nomēque Imperatoris non modò, si quis aliquam victoriam retulerint, sed & alijs reliqui omnes ad significandam plenam suam, & perfectam potentiam, semper gerunt, loco nominis Regii, & Dictatoris: quæ semel à Republica sublata, vt non imponunt sibi, ita eorum vim ac rem ipsam Imperatorio titulo confirmant. Horum nom inam ratione exercitibus scribendi, pecuniam conficiendi, bella suscipiendi, pacem faciendi, peregrinis atque vrbis rebus perpetua, & in omnia valente potestate, imperandi, atque etiam intra pomerium equites, Sonatoresque necandi, aliaque omnia quæ Consulibus, aliisque cum pleno Imperio magistratibus facere licet, agendi ius habent. Ex Censoria autem appellatione in vitam & mores inquirendi, census agendi, in equestrem ac Senatorium ordinem adscribendi, aliisque ex iis remouendi pro suo arbitrio licentiam consequuntur. Quod autem omnibus Sacerdotibus in augurati sunt, ac perofque in ea collegia adfiscunt, semper vnus eorum (siquidem duo, vel tres nonnunquam simul Imperatores sunt) summum Pontificatum gerit: eo fit, vt omnes religiones, & sacrificia in sua habeant manu. At Tribunitia potestas, quam præclarissimus quisque Imperator habuit, efficit, vt intercedere iis, quæ ab alijs contra ipsorum placitum mouentur, pos-

sint, ac sacrosancti sint, ita ut si vel minimo sermone se ab aliquo laesos existiment, indicta cum causa, tanquam qui se piaculo obstrinxerit, ne care queant. Gerere quidem Tribunatum plebis nefas ducunt Imperatores, cum utique ipsi Patricij sint, omnem verò Tribunatum potestatem, quanta unquam maxima fuit, accipiunt: & quia quotannis eam cum Tribuniis plebis eius anni renouant, annorum Imperij ipsorum hinc summa concipi solet. Hæc igitur singula, cum legibus fuerint stabilita in ea Reipublicæ institutione, qua penes populum est summa rerum, Imperatores cum ipsis nominibus sibi sumunt, ut nihil sibi à subditis non datum habere videantur. Aliud porro quoddam ius habent, nulli unquam Romano apertè & in omnibus rebus concessum. Legibus enim soluti sunt Imperatores: quo ipso solo, & ea quæ retulimus, ac reliqua etiam omnia agendi, licentia eis datur. Ad hunc itaque modum, ratione eorum nominum, quæ in populari ciuitatis statu vsurpantur, omnem totius Reipublicæ potestatem accipiunt, ac regiam etiam, nisi quòd inuidiam nominis vitant. Nam Cæsaris, & Augusti vocabula, nihil eis quidem ea potentia adiciunt peculiaris, sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat. Patris autem nomen, tamen eis aliquod ius in subditos tribuit, quale est parentum in liberos: tamen initio non in hunc finem eis impositum est, sed honoris gratia, ut quæ admonitioni esset ipsis, ut subditos liberorum loco, hique rursus ipsos veluti parentes suos charos haberet. Hæc sunt appellationes istæ, quibus Imperatores secundum leges, ac instituta nostri etiam temporis vtuntur: nostra verò ætate, omnia eis hæc tribuuntur, Censorio excepto: ac olim singula ex legibus decretæ eis sunt. Hæcenus Dio. Breuius Zonaras Annalium Tomo 2. Omnis autem, inquit, potestas, quæ Consulibus, Tribunorum plebis, Censorum, cæterorum denique omnium olim fuerat, in Imperatores est translata: atque illud etiam eis datum, ut legibus soluti essent, nec villo præscripto tenerentur. Ex quibus intelligitur, quanta Imperatores potestate præditi fuerint: quæ quidem potestas, ut & hoc addam, ipsis quando iam ab exercitu Imperatores proclamati & consalutati (id enim plerumque primum fieri solitum legitimus) & à Senatu comprobati fuerant, lege Regiæ, quæ quod sublato vetere comitiorum more, à Senatu ferebatur, nonnunquam etiam Senatusconsultum dicitur, tributa fuit, teste præter alios Cornelio Tacito libro 12. Annalium, qui de Nerone sic scribit: Illatusque castris Nero, & congruentia temporis præfatus, promisso donatio, ad exemplum paternæ largitionis, Imperator consalutatur. Sententiam militum secuta Patrum consulta. Et de Vespasiano: At Romæ Senatus cuncta Principibus solita, Vespasiano decernit, &c. Qualis autem ea lex fuerit fragmento legis de Vespasiano Imperio, quod æra tabula incisum, adhuc hodie in Laterani Basilica asseruari dicitur, & ad quam legem Cornelius Tacitus iis verbis, quæ de Vespasiano paulò antè citauimus, respexisse videtur, aliquo modo intelligi potest: quòd ut gratiam aliquam ab harum rerum studiosis meam, liber hinc adscribere, ac tum hunc de Imperatoris potestate tractatum concludere. Fragmentum verò illud est huiusmodi.

Tacitus lib. 4. Historiarum.

Vide Marius Salomonii li. 6. de Principatu, & Antonium Favæ à capite sicut volumine 1. expositionis locorum obsecrationis, & paratitloris in Pæductas, ad tit. 4. l. 1. Quod principi placuit, &c. Georgii Fabricii Antiquitatum libro 1. scribit, videri hæc alteram tabule partem esse, priore amissa.

FOEDVSVE CVM QVIBVS VOLET, FACERE, LICEAT, ITA VTI LICVIT DIVO AVGVSTO. TL. IVLIO CAESARI AVGVSTO. TIBERIOQVE CLAVDIO CAESARI AVGVSTO. GERMANICO. VTIQVE EI SENATVM HABERE, RELATIONEM FACERE, REMITTERE, SENATVS CONSULTA PER RELATIONEM, DI. CESSIONEMQVE FACERE LICEAT, ITA VTI LICVIT DIVO AVGVSTO. TL. IVLIO CAESARI AVGVSTO. TIBERIOQVE CLAVDIO CAESARI AVGVSTO. GERMANICO. VTIQVE CVM EX VOLVNTATE, AVCTORITATEVE, IVSSV, MANDATOVE HVS PRÆSENTEVE EO SENATVS HABEBITVR, OMNIVM RERVIVM IVS PERINDE HABEATVR, SERVETVR, AC SI E LEGE SENATVS EDICTVS ESSET, HABERETVRVE VTIQVE, EQVOS MAGISTRATVM, POTESTATEM, IMPERIVM, CVRATIONEMVE CVIVS REI PESENTES SENATI, POPVLOQVE ROMANO COMMENDAVERIT, QVIBVSVE SVFFRAGATIONEM SVAM DEDERIT, PROMISERIT, EORVM COMITIIS QVIBVSQVE EXTRA ORDINEM RATIO HABEATVR. VTIQVE EI FINES POMERII PROFERRE, PROMOVERE, CVM EX REPVBLICA CENSERIT ESSE, LICEAT. ITA VTI LICVIT TL. CLAVDIO CAESARI AVGVSTO. GERMANICO. VTIQVE QVAECVQVE EX VSV REIPVBLICAE, MAIESTATE DIVINARVM, HVMANARVM, PVBLICARVM, PRIVATARVMQVE RERVIVM ESSE CENSEBIT, EI AGERE, FACERE IVS POTESTASQVE SIT. ITA VTI DIVO AVGVSTO. TIBERIOQVE IVLIO CAESARI AVGVSTO. TIBERIOQVE CLAVDIO CAESARI AVGVSTO. GERMANICO FVIT. VTIQVE QVIBVS LEGIBVS PLEBEIVE SCITIS SCRIPTVM FVIT, NE DIVVS AVGVSTO. TIBERIVSVE IVLIVS CAESAR AVGVSTO. TIBERIVSVE CLAVDIVS CAESAR AVGVSTO. GERMANICVS TENERENTVR IIS LEGIBVS, PLEBISQVE SCITIS IMP. CAES. VESPASIANVS SOLVTVS SIT. QVAEQVE EX QVAQVE LEGE ROGATIONE DIVVM AVGVSTO. TIBERIVMVE IVLIVM CAESAREM AVGVSTO. TIBERIVMVE CLAVDIVM CAESAREM AVGVSTO. GERMANICVM FACERE OPORTVIT: EA OMNIA IMP. CAESARE VESPASIANO AVGVSTO. FACERE LICEAT. VTIQVE QVAE ANTE HANC LEGEM ROGATAM ACTA, GESTA, DECRETA, IMPERATA AB IMP. CAESARE VESPASIANO AVGVSTO. IVSSV, MANDATVVE HVS A QVO QVE SVNT: EA PERINDE IVSTA, RATAQVE SINT, AC SI POPVLI, PLEBISVE IVSSV ACTA ESSENT. Sanctio. SI QVIS HVIVSCE LEGIS ERGO ADVERSVS LEGES, ROGATIONES, PLEBISVE SCITA, SENATVSVE CONSVETA FECIT, FECERIT, SIVE, QVOD EVM EX LEGE, ROGATIONE, PLEBISVE SCITO

SCITQ, S. VE. C. FACERE OPORTEBIT, NON FECERIT, HVIVS LEGIS ERGO, ID EI NE FRAVDI ESTO, NEVE QVID OB EAM REM POPVLO DARE DEBETO. NEVE DE EA RE CVI ACTIO NEVE IVDICATIO ESTO, NEVE QVIS DE EA RE SE AGI SINTO.

De Principibus iuuentutis, Cæsaribus & nobilibus. Cæsaribus Cap. XIII.

Non erant hi proprie magistratus, sed tamen ad capiendos magistratus designabatur: ideoque nolui eos hoc in loco silentio prætereire. Consueverant Imperatores ex filiis, vel nepotibus vel aliis sanguine iunctis, unum atque alterum, quorum præclarum indolem cõspexerant, creare, ad quos imperium transferri volebant: eosque primum Principes iuuentutis, post extinguita ferè Cæsarium familia, Cæsares tandem nobilissimos Cæsares appellabat. Primus huius instituti fuit auctor Octavius Augustus, de quo sic Cornelius Tacitus lib. 1. Annal. Augustus subsidia dominationi Claudium Marcellum sororis filium admodum adolescentem, Pontificatum & Curuli Aedilitatem. M. Agrippam ignobilem loco, bonum militiam, & victoriæ socium, gemuatis consulatibus extulit: mox defuncto Marcello, generum sumpsit: Tiberium Neronem, & Claudium Drusum priuignos Imperatoris nominibus auxit, integra etiam dum domo sua. Nam genitos Agrippa Caium ac Lucium in familiam Cæsarium induxerat: nec dum posita puerili prætexta, Principes iuuentutis appellari: destinare Consules specie recusantis, flagrantissimè cupiebat. Hæc tacitus. Ex quibus hoc intelligitur, Octavianum Augustum primum auctorem esse huius instituti, quod deinde reliqui Imperatores retinuerunt, ut quæ vellèt successorē habere adoptaret, Principem iuuentutis nuncuparent, ac deinde variis honoribus, Consulatus, Pontificatus, Tribunicatus etiam potestate, & aliis ornaret. Sic Nero Princeps iuuentutis à Claudio dictus est. Et exat in Hæberti Goltzii Augusto numismata aliquot cum his inscriptionibus: C. L. CAESARES, AVGVSTI. F. COSS. DES. I. G. PRINC. IVVENT. ITEM. C. CAESAR. AVGVSTI. F. PONT. COSS. DES. PRINC. IVVENT. ITEM. L. CAESAR AVGVSTI. F. AVGVSTI. COSS. DES. PRINC. IVVENT. &c. ut taceam de lapidum inscriptionibus, quas & Hubertus Goltzius & Onuphr. Pæuinius adducunt. Aliquanto post, translato imperio à Cæsarium familiis ad alios, qui ab Imperatoribus adoptati, & successores destinati erant, non amplius Principes iuuentutis, sed Cæsares tantum appellabantur, nouo profecto more, cum ex Cæsari familia non essent, atque ita posterioribus temporibus Cæsari appellatio non familiaris, sed dignitatis fuit. Docet hoc Aelius Spartianus in Aelio Verò, his verbis: Aelius Verus ab Adriano adoptatus, nihil habet in sua vita memorabile, nisi quòd tantum Cæsar est appellatus, non testamento, ut antea solebat, neque eo modo, quo Traianus est adoptatus: sed eo propè genere, quo nostris temporibus à vestra clemetia (de Diocletiano loquitur) Maximianus, atque Constantius Cæsares dicti sunt, quasi quidam Principum filij viri, & destinati Augusti Maiestatis hæredes, &c. Idem Orosius lib. 7. cap. 25. confirmat, eodem modo de Diocletiano scribens, quòd Maximianum Cæsarem legerit, & post eundem ex Cæsare Augustum fecerit, atque in eius locum Constantium & Maximianum Galerium Cæsares legerit. Non addam plura testimonia, quorum plena est illorum temporum historia. Retinuerunt autem hoc nomen etiam tum, cum ad Imperatoriam Maiestatis fastigium peruenerunt. Nobilissimè Cæsares nobilissimi appellati sunt, ut ex Fastis Onuphr. Panini & imaginibus Imp. quas ex antiquis numismatibus Jac. de Strada Mantuanus Fastis illis adiecit, liquidò cognosci, ut de aliis taceam, potest. Fuerunt ergo tum Principes iuuentutis, Cæsares, & nobilissimi Cæsares, iidem, qui hodie Reges Romanorum.

De Praefecto vrbis. Cap. XIV.

Praefectus vrbis, de quo hoc capite agendum, magistratus est ordinarius, primum ab Octavio Augusto, consilio Meccenatis institutus, testibus Suetonio in Augusto, Diomede li. 2. & aliis. Occasio eius creandi, dignitas & munia facile intelligi possunt ex Oratione Meccenatis ad Augustum, qua suadet, imò hortatur eum, ut solus Imperium retineat: & simul rationem constituendam Reipublicæ monstrat, ubi inter alia dicit, Praefectum vrbis ex primariis viris quendam creandum esse, qui omnes magistratus, quos geri ante hunc conueniret, gessisset: non, ut per absentiam magistratum Reipublicæ administraret: sed ut cum reliquis in rebus, ubi praesens, tum causas quoque eas, quibus prouocatio competeret, capitalisque etiam omnes, paucis exceptis, in vrbe, ac extra eam, usque ad x. c. millia passuum diiudicaret, &c. Huius igitur sapientissimi viri consilium Augustus secutus, ubi Reipublicæ curam & gubernationem omnem in se recepit, Praefectum vrbis instituit, quem etiam sequentes Imperatores retinuerunt. Plurima eius officia Vlpianus ff. de officio Praefecti vrbis. ex epistola Diui Severi Augusti, ad Fabium Cilionem Praefectum vrbis recenset, quorum hæc ferè sunt præcipua, ut seruorum de dominis querelas, vicissimque horum in illos criminationes audiret: ut patronis de libertis ingratis querentibus ius diceret: ut de tutorum, curatorumue criminibus cognosceret: ut nummulariorum, argentariorumque fraudes coerceret: ut carnis curam gereret: ut quietem in populo procuraret, illicitaque Collegia coerceret: ut spectaculorum disciplina praesesset. Denique quicquid non modò intra urbem, verum etiam intra centesimum ab vrbe lapidem commissum esset, animaduerteret: sic, ut & vrbe, & Italia interdicens potestatem haberet, itemque in Insulam deportandi. Hæc pluribus Vlpianus explicat. Primus Praefectus vrbis hac potestate ab Octavio Augusto creatus est Cilius Meccenas Equestris ordinis, eum secutus Messala

la Corvinus, tum Taurus Statilius, dein L. Piso, ut est apud Tacitum lib. 6. Annalium. Cæterum A constituto hoc nouo & ordinario magistratu, non plane abolitus est vetus ille, quando Præfectus vrbis Latinarum causa creabatur, sed retentus etiam Augusti, & aliquot sequentium Imperatorum temporibus est, uti ex Tacito ibidem constat. De eo igitur capite sequenti agemus. Sequuntur Magistratus maiores extra ordinem.

De Præfecto vrbis absente ordinario Magistratu. Cap. XV.

VI extraordinarij Magistratus fuerint, ex superioribus intelligi potest, videlicet, qui non singulis annis creati fuerunt, nec annuam habuerunt potestatem, sed qui tum demum, cum necessarius ipsorum videbatur vsus, à populo electi fuerunt, et quando curatione illam, cui præfecti erant absoluisent, magistratu abierunt. Inter eos primus & antiquissimus est Præfectus vrbis. Alius vero est hic à superiore: cuius institutio prima refertur ad C. Octauium Augustum: hic enim magistratus ante Augustum in Republica fuit, & extraordinarius quidem, sicut ille ordinarius. Prima mentio huius Præfecti vrbis fit apud Liuium cum ait, Laetium à Lucio Tarquinio Superbo Rege contra Ardeates profecto, Præfectum vrbis institutum fuisse, ac imperium in vrbe, Rege absente habuisse. Tacitus libro 6. Annalium primam eorum originem ad Romulum refert, & demonstrat sub Regibus semper vsitatum fuisse, Præfectos vrbis creari, cuius verba quia notatu digna sunt, & ea tradunt, quæ ab aliis scriptoribus sunt omissa, ascribam: Antea, inquit, profectis domo Regibus, ac mox magistratibus, ne vrbs sine imperio foret, in tempus diligebatur, qui ius redderet, ac subditis moderaretur, feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Namam Marcium, & ab Tarquinio Superbo Sparium Laetium impositos: dein Consules mandabant, duratque simulachrum, quoties ob ferias Latinas præfuitur, qui Consulare munus vsurpet. Hæc Tacitus. Constat igitur Præfectos vrbis sub regibus, quoties illi ad bellum profecti, ab vrbe abessent, creari solitos, quod & Dionysius libro secundo indicat, quando de Romulo & prima Senatus lectione hæc scribit: Ex omnibus vnum præcipuum ipse declarauit, cui rerum vrbianarum regimen committeret, quoties ipse foras duceret exercitum, &c. Electis autem Regibus, etiam à Consulibus, ante institutam Præturam, quotiescunque ipsis ad bellum profectis erant, Præfecti vrbis declarabantur, & domi relinquebantur, qui absentibus Consulibus, munus Consulare in vrbe obirent, & ius dicerent. Hi vero non ut reliqui magistratus Comitibus, siue Curiatibus, siue Centuriatis, siue Tributis creabantur, sed à Regibus & Consulibus eligebantur, quod ex Taciti & Dionysij iam citatis locis perspicuum est: habebantque absentibus Consulibus, vel legibus ferendis, vel iudicio exercendo ius Centuriatis Comitibus cum populo agendi. At post introductum Præturæ magistratum, desit Præfectus vrbis fieri, nisi quod Latinarum causa profectis vrbe Consulibus, relinquendus domi erat Præfectus, idque religionis causa potius, quam quod eo magistratu magnopere opus esset. Et quoniam feriis agi cum populo non licebat, idcirco planum est, huic Præfecto vrbis, cui non nisi tempore Latinarum (de quibus alio libro diximus) imperium erat, ius non fuisse agendi cum populo: tamen vocandi Senatus (si quid interim accidisset, cur extra ordinem vocandus videretur) ius habebat, ut ex Agellio libro de cimo quarto, capite vltimo diximus. Reliquo vero anni tempore, quamquam abessent Consules, nullus locus reliquus erat huic magistratui, sed summa potestas erat penes Prætorum vrbianum, ut ex Cicerone, lib. 10. Epistolarum ad familiares dicitur.

Hoc omnia Præfectorum vrbis genera facit, vnum eorum, qui sub Regibus, & primis Consulibus temporibus extraordinarij magistratus fuerunt: aliorum, qui posterioribus temporibus, libera tamen adhuc ciuitate, eius magistratus procuracionem habuerunt, & Præfecti vrbis Latinarum causa dicti sunt: tertium genus eorum, qui Imperatorum temporibus ordinarij magistratus fuerunt. Nos priora duo genera hic coniunximus.

De Interrege. Cap. XVI.

INTERREGNUM, ait Festus, appellatur spacium temporis, quousque in loco Regis mortui alius ordinetur. Is autem qui præerat cum Regia potestate & insignibus, Interrex dicebatur. Origo interregum antiquissima est. Nam Romulo (de cuius obitu variaz diuersorum sunt sententia, quas hoc loco recensere non est necesse) defuncto, ut tradit Dionysius libro 2. antequam nouus crearetur Rex, integrum annum Interregnum fuit. Sequenti, inquit, anno (post Romuli scilicet obitum) nemo Romæ regnauit, ad nouum interregum magistratum delata administratione Reipublicæ, in modum hunc: Ducenti Patres conscripti, ex quibus Senatus Rege Romulo constitutus erat, distributi in decurias, Decemuiris sorte committebant vrbis Imperium. Hi non simul, sed vnus post alium quibus diebus lictores habebant, cæteraque insignia regia, quæ ceu per manus tradebantur, à primo deinceps vsque ad vltimum: tum quinque duanus ille magistratus migrabat ad sequentem decuriam, & inde rursus ad aliam, &c. Hæc Dionysius, quæ & Liuius libro 1. tradit, sed paulo aliter. Obseruatumque hoc fuit sub Regum imperio, ut quoties Rex vita defunctus esset, priusquam nouus eligeretur, Interreges vicem

vicem Regis obirent. Mansit postea hæc appellatio etiã sub Consulibus imperio. Cum enim ordinarij Magistratus abessent, & Comitibus interesse non possent, siue vitio creati abdicassent, neque placeret Dictatorem dici, tum res ad Interregnum veniebat. Atque hi etiam Interreges, qui sub Consulibus erant, eodem modo quinqueduanum habebant magistratum, ut illi superiores. Morem hunc fuisse obseruatum etiam tempore Ciceronis, lib. 7. ad familiares, apparet ex Epistola ad Trebatium, ubi sic scribit: Nisi antè Roma profectus esses, nunc eã certè relinqueres. Quis enim tot Interregnis Iureconsultum desiderat, &c. Interreges autem non nisi à Patriciis, nec alij, nisi Patricij eligebantur, vel prodebantur (hoc enim verbum propriè de iis vsurpabatur) ut ex plurimis Liuij, Ciceronis, & aliorum locis cognoscitur. Mutata vero veteri Reipublicæ forma, & summa rerum ad vnum delata, Interreges creati desierunt.

De Dictatore. Cap. XVII.

ANNO vrbis conditæ cclv. Cofs. T. Lartio (vel Lartio) Flauo, Q. Cælio Siculo, cum omnes Latini populi, auctore Octauio Mamilio, conspiratione facta, bellum Romanis mouerent: Senatui autem in tantis angustiis & periculis constituto, etiã à domesticis in apparatu bello, & militum delectibus, non nihil difficultatis obiceretur, non omnibus pari alacritate dantibus nomina. Nam egeni, præsertim ære alieno pressi, quorum ingens erat numerus, citati non parebant, nihil sibi cum Patriciis esse dicentes, nisi Senatusconsulto remitterentur debitum non deerat, qui deserturos se vrbe dicerent, seque inuicè hortabantur ad non immorandū in vrbe, in qua nullius bonæ rei sint participes. Ad hunc modum conflictis rebus, & ad seditionem spectantibus, cum etiã in Senatu plurimum discrepantes sententiæ audiretur: alius, quorum princeps M. Valerius erat, æquum esse censentibus, in opibus debita remitti, & hac ratione paruo dispendio ciuium beneuolentiã redimi, magnopere vtilè futurã, tam priuatim, quam publicè: alius autem, inter quos Ap. Claudius Sabinus primus erat, diuersum sentientibus, & omnibz contententibus plebi seditione nihil quicquam concedendum esse: alius mediam viam querentibus vbi nihil proficeretur, nec seditio tolleretur, facta in Senatu mentio est eiusmodi magistratus, cui aliquot plus auctoritatis & potestatis esset, quàm Consulibus, quibus multum dignitatis & potentia, lege Valeria ademptum erat. His in Senatu disceptatis, Senatusconsultum tandem de creando Dictatore, ut refert Dionysius lib. 5. factum tale est: T. Lartium, vel Lartium & Cælium Cofs. & si quis alius magistratus sit in Republ. potestatem deponere. Vnum autem vrbem à Senatu electum, approbatumque suffragiis populi, habere semestrem potestatem rerum omnium ampliorum, quàm sit Consulibus. Hoc S. C. ad plebem perlato, & ab ea probato, T. Lartius, vel Lartius, primus Dictator à collega Cælio dictus est. Liuius tamè, Eutropius & Eusebius triennio ante, anno scilicet cclv. ab V. C. primum Dictatorem creatum scribunt, quos sequitur in Fastis suis Hubertus Goltzius. Appellatus autem est Dictator, teste Varrone lib. 4. de Ling. Lat. vel quod à Consule diceretur, vel quod eius dictio omnes audientes essent: quod idem Liuius lib. 2. & Plutarchus docent, & Dionysius, qui etiam hoc addit, cauisse Senatui, ne inuidiosum & molestem nomen imponerent, magistratui gubernaturo ciuitatem liberam, tum subditorum causa, ne offenderentur, odiosis vocabulis: tum ipsorum, qui id imperium assumunt, respectu ne imprudentes vel efferrantur plus æquo ab aliis, vel ipsi ab eos tractent insolentius, sicut in tanta potestate fieri solet. Alio nomine Magister populi dictus est, sicut is, què ipse postea Dictator aciuuit, quique proximã à Dictatore potestatem habebat, Magister Equitum vocatus est, testibus Varrone, Cicerone, Sex. Pomp. Festo, & Seneca. Et primum seditionis quidè sedanda, & rei gerendæ causa hic magistratus est institutus: vnde in posterum obseruatum fuit, ut quoties aut belli externi, aut seditionis domesticæ vis quædam maior Reipub. immineret, cui auertendæ, maiore seueritate & potentia, quàm Consulibus opus esset, crearetur Dictator. Hinc toties in Fastis scriptum reperitur Dictator rei gerendæ, item seditionis sedandæ causa creatus, &c. Postea vero, etiam propter alia quædam ardua negotia, Dictator dictus inuenitur, ut clauis figendi causa, in pestilentia aut seditione, de quo more Liuius lib. 7. hæc scribit: C. Genutio, L. Aemilio Mamercio 11. Cofs. cum patrum magis cõquisitio animos quàm corpora morbi afficeret repetitū ex seniorum memoria dicitur, pestilentia quondam clauo ab Dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus Senatus, Dictatorem clauis figendi causa dici iussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium Magistrum Equitum dixit: Lex vetusta est, prisca literis, verbisque scripta, ut qui Prætor maximus sit, Idibus Septembribus clauum pangat. Fixus fuit dextro lateri adis Iouis Opt. Max. ea parte, qua Mineræ templum est. Eum clauum, quia rarè per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoque Mineræ templo dicatam legem, quia numerus Mineræ inuentum sit. Volsinii quoque clauos indices numeri annorum fixos in templo Nutriæ Hetruscæ Deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cintrius affirmat. M. Horatius Consul ex lege templum Iouis Opt. Max. dedicauit, anno post Reges exactos. A Consulibus postea ad Dictatores, quia maius Imperium erat, solenne clauis figendi trãlatum est. Intermissis deinde more digna etiã per se visa est res, propter quã Dictator crearetur. Hæc ille. 11. Comitiorum habendorum causa, Dictator creabatur, maiori magistratu absente. 1. v. Latinarum feriarum causa. v. Ludorum Romanorum causa qui signum daret mittendis quadrigis. vi. Senatus legendi causa: quod bello Punico 11. propter

solitudinem curiæ institutum fuit. Quorum omnium exempla in Fastis Capitolinis, Sigonij, O-
nuphrij Panuinij, Huberti Goltzj, & aliorum reperiuntur. Conferebatur autem Dictatura alicui
viro consulari, spectatæ virtutis, non à populo, aut per suffragia, nec à Senatu (quanquam is in-
terdum nominaret quem vellet Dictatorem dici) sed à Consule, viva voce (nonnunquam etiam
per literas, sed rarius) sic, ut cessantibus interim cæteris magistratibus omnibus, præter Tribuna-
tum plebis (qui tamen eo anno, quo primus Dictator creabatur, nullus fuit) summa ei permitte-
retur, atque plena potestas belli ac pacis, aliorumque omnium negotiorum, eaq; prorogata libera, &
absq; omni prouocatione, & sic etiam ius animaduertendi pro sua sententia in cuiuscunque ciuis
Romani caput, in dicta causa, & inconsulto populo, mandandi, edicendi, præscribendi, creandi in
semestre magistratus, prout ipsi videbatur esse ex cõmodo Reipublicæ. Et hoc intelligit Festus,
cũ scribit: Optima lex *** in magistro populi faciendo, qui vulgò Dictator appellabatur, B
quàm plenissimum posset ius esse significabatur.

Sed tamen non perpetua, nec etiam diuturna, sed regulariter semestris fuit hæc potestas:
quamquã aliquando in magnis periculis, ad annum nonnullis fuit continuata, vt Camillo, quan-
do iterum fuit Dictator, & bis L. Papirio Curfori, & Q. Fabio Maximo. Hinc illa Ciceronis lex:
At quando duellum grauius, discordiæ ciuium escunt, vnus ne amplius sex menses, nisi Sena-
tus creuerit, idem iuris, quod duo Consules teneto, isque aue sinistra dictus populi magister esto,
&c. Sic enim legit Lambinus: paulò aliter Guilhelmus Canterus lib. 2. Nouarum lectionum, cap.
4. eodem tamen sensu. Quin etiam de pluribus legitur, quòd ante legitimum tempus, decimo-
quarto, vel quinto die postquam Dictaturam adepti fuerant, eandem deposuerint. Nec licebat
Dictatori equum, nisi ituro ad bellum, conscendere, aut vllos sumptus facere ex arario, sine Sena-
tusconsulto, v. l. populi iussu, alioqui omnes fasces, vt plus terroris haberet, & maiorem parendi
necessitatem hominibus incuteret, vsurpabat: quare Polybius lib. 3. præter alia discrimen hoc in-
ter Consulem & Dictatorem fuisse scribit, quòd Consulem duodecim securus præcellerint, Di-
ctatorem verò viginti quatuor.

Est & hoc de Dictatoribus obseruatione dignissimum, quod Dionysius lib. 5. refert, vbi tradit
Sp. Largium (vel Lartium) Dictatorẽ primũ sopito bello Latino Dictaturam designatis prius
Cõsulis, deposuisse, nemine ciuim à se occiso, nec pulso in exilium, nec multato grauius. ibi
enim hæc addit: Id exemplum omnes postea Dictatores secuti sunt, vsque ad ætatem ab hac no-
stra tertiam. Nusquam enim in omni historia proditum reperimus, aliquem in hoc magistratu se
gessisse immodestè, vel inciuiliter, quamuis sepe Respublica solennibus magistratibus abrogatis,
omnia vnus potestati permiserit: qui si in externis tantum bellis Dictaturam adepti, benè
patriam defendissent, nil corrupti magnitudine imperij, minus mirum esset. Nunc inter mul-
tas magnas seditiones ciuim, vel regnum, tyrannidẽ uel affectantibus quibusdam ciuibus, vel
imminentibus innumeris aliis calamitatibus ad prohibendas eas potestate accepta, omnes ad v-
num sine reprehensione vsi, primum illum Dictatorem emulati sunt, vt vulgò crederetur vni-
cum id esse cuiusuis insanabilis mali remedium: & extremam hanc salutis spem reliquam, ce-
teris deficientibus. Sed Patrum ætate quadringentis annis elapsis à Dictatura Titi Largij, odio-
fa res visa est omnium mortalium iudicio, quando Lucius Cornelius Sylla primus & solus acer-
bè crudelitèrque vsus est ea, vt tum primũ sentirent Romani, quòd superioribus temporibus
ignorauerant, Dictaturam esse tyrannidem. Nam & Senatum ex qualibuscunque constituit, &
Tribuniciam potestatem fecit quàm minimam, & vrbes desolauit integras, & regna aliis dedit,
aliis abstulit, aliisque multa superbè gessit, de quibus longum esset dicere. Ciuium quoque præter
eos, qui præliis absumpti sunt, deditiorum interfecit non minus quatuor millia, & his excru-
ciatos prius aliquot. Hactenus Dionysius: Post Cati autem Iulij Cæsaris, qui postremus Dicta-
tor, & quidem perpetuus, contra leges patrias fuit, Dictatura penitus è Republica sublata.

De Magistro Equitum XIX.

VAM primũ Dictator, ita vt dictũ est, creatus esset, eligebat sibi ipse Magistrũ E-
quitum, virum aliquem, vt plurimum Consularẽ, aut, si ita postulare necessitas, alio-
qui virum industriũ, qui Magister Equitũ nominabatur, quòd ei potestas in Equi-
tes cõmittebatur: sicuti de Dictatore iam memorauimus, eum Magistrum populi vo-
citatũ, quòd penes ipsum summa in populum Romanum potestas fuerit. Sed ad dignitatem
& potestatem Magistrorum Equitum, quod attinet, tradit Pomponius Iurisconsultus, serè ean-
dem eos habuisse, quam Regum temporibus Tribuni Celerũ & post, imperio vniuerso in vnus
manu posito Præfecti Prætorio, Subiecti certè fuerũt Dictatorum imperio, & sine ipsorum mã-
dato & permisso nihil moliri ausi sunt. Vnde legimus de Q. Fabio & M. Minucio Magistris E-
quitum cum absentibus Dictatoribus, & ab ipsis prohibiti, prælium cum hostibus commisissent,
quòd in grauißimum vitæ discrimen venerint: & nisi populi precibus liberati, & salute donati
fuisent, capitis supplicium subire fuerint coacti, vt Linius, Plutarchus, Eutropius & alij testan-
tur. De Magistro Equitum quidam etiam Ciceronis legem intelligunt, quam cum in vulgatis
exemplaribus sic concepta sit, Aequitatẽ quicunque regat, habeto pari iure cum eo, quicunque
erit iuris disceptator: sic legendam putat Guilhel. Canterus lib. 2. Nouellarum lectionum, cap. 4.
Equitatum

A Equitatum quicunque regat, habeto pari iure, vel pars ius cum eo, quicunque, erit iuris discepta-
tor: voluntate Ciceronem parem Magistrũ Equitum potestatem facere imperio Prætorio. Non
nunquã, sed raro, Dictatores sine Magistris Equitum creati sunt, Peculiare hoc fuit, quòd M. Mi-
nucio tempore secundi Panici belli æqua potestas, cũ Dictatore commissa est, quòd tamẽ ante
nunquã factũ fuisse testatur Plutarchus in Fabio, & Polybius, Linius, Florus, Eutropius & alii.

De Decemviris legibus scribendis consulari potestate. Cap. XIX.

CCASIONEM creandorum Decemviorum primam dedit C. Terentius, vt Diony-
sius eum nominat, vel vt Linius, C. Terentillus Arsa Tribunus plebis. Is enim anno ab
vrbe cõdita c c x i. Consulibus L. Lucretio Tricipitino, & T. Veturio Gemino le-
gem se promulgaturũ, professus erat de quinqueviris legũ de cõsulari imperio scri-
bendarum causa creandis. Sed resistentibus acriter primũ patribus & præfecto vrbis Q. Fabio,
deinde etiam Consulibus, peracta ea non est. In sequenti autem anno P. Volumnio, & Seruio Sul-
pitio Camerino Consulibus legem Terentillam à toto collegio relatã, Linius libro 3. docet, qui
bus tamen nonnihil diuersa scribit Dionysius libro 10. Is enim non relatam Terentii legem hoc
anno fuisse, sed collegiũ Tribunorum ad populum tulisse, de Decemviris legum scribendarum
creandis, ex quorum præscripto omnia, tam priuatim, quàm publicè gererentur, auctor est. Cau-
sa autem rogationis Tribunorum hæc erat: Nondum, inquit Dionysius, erat apud Romanos ius
æquum omnibus ciuibus, nec omnes ex æquo ordine admittebantur ad tractandam Rempublicam,
nec ius scriptum extabat: sed quandiu regnatum est in vrbe, Regum arbitrio lites dirimeban-
tur, quòd tũ erat pro legibus. Translato deinde à Regibus, ad annuos magistratus imperio, inter
cætera officia regia, iuris quoque reddendi munus ad eos deuenit. Id ius maxima ex parte cõsta-
bat virorũ potestate præditorum præiudiciis, minima pars eius habebatur in libris Pontificum
quarum legum scientia penes solos erat Patricios, quòd hi soli huiusmodi libros versarent. Reli-
quum vulgus negotiatorum & agricolarum, quòd nonnisi mercatus gratia in vrbe statis die-
bus cõueniebat, prorũs imperium erat rerum talium. Capita rogationis Tribunorum fuerunt
hæc decemviris legitimis Comitibus à populo eligi, ætate prudentia, dignitate præstantissimos,
& qui bonæ suæ famæ rationem habeat maximam. Eos viros leges de negotiis tã priuatis, quàm
publicis promulgare, quibus legibus sua iura præscribantur tam priuatis ciuibus, quàm annuis
magistratibus. Certatum deinde aliquot annos inter Patricios & plebem de huius legis promul-
gatione donec tandem anno c c x i x. Cofs. Sp. Tarpeio, A. Aeternio cum Tribuni plebis lenius
cum patribus agerent, & eos rogarent, vt sinem certaminũ facerent, si plebeie leges displicerent,
vt illi communiter legum latores & ex plebe, & ex Patribus, qui vsq; vtilia ferret, quæq; æquan-
tæ libertatis essent, sineret creati, suadente T. Romulio, qui prioris anni Consul fuerat, senatus
consultum factum est, vt legati mitterentur ad Græcas vrbes, qui sunt in Italia, alii Athenas, qui
peteret à Græcis leges optimas, & instituto suo conuenientissimas. Quibus reuersis referendum
ad Senatum de legislatoribus eligendis, & quodnam eorum futurum sit imperium quamue diu-
turnum, deque cæteris rebus ad id negotium pertinentibus. Missi itaque legati ad Græcas vrbes
sunt Sp. Posthumius, Ser. Sulpitius, A. Manlius, triremesq; eis assignatæ, & ornatae sunt, ex ara-
rio pro maiestate Romani imperij. Quibus anno tertio reuersis Tribuni plebis vserũt, vt legũ
latores crearentur. Post aliquot igitur contentiones Tribunorum & Consulũ, Senatus consul-
tum in designatorum Consulũ subsequenti anni sententiam factũ est, eligendos Decemvi-
ros è Senatus primõribus: eorum annum esse imperium ex eo die, quo creati fuerint, cũ ea po-
testate, quam modò Consules, olim Reges habuissent: interim cessare omnes magistratus alios,
donec iuxta leges creati fuerint: Decemvros verò priuatis iura reddere, & Rempublicam cõsta-
ruere. Hoc Senatusconsulto à Tribunis ad populum relato, Ap. Claudius, & T. Genutius, qui in
sequentem annum Consules designati erant, magistratum eiurauerunt, & Tribunorum Ædiliũ
Quæstorum magistratibus, aliisque, ad tempus antiquatis, Comitibus centuriatis Decemviri crea-
ti sunt, de quorum imperio Dionysius libro octauo hæc tradit: Sequenti anno (qui fuit ab vrbe
condita c c x i.) Decemviri assumptis ciuitatis gubernaculis, aggressi sunt Rempublicam con-
stituere: penes vnũ fasces erant, & reliqua consularis potestatis insignia. Is Senatum conuoca-
bat, decreta confirmabat, ceteraque agebat, pro imperio. Reliqui (quibus singuli accensis appare-
bant, teste Lio libro tertio) ad mianendam potestatis inuidiam non multum à priuatis differe-
bant habitu. Deinde alius in potestatem succedebat, seruatim vicibus, idque ad certos dies, do-
nec elaberetur tempus annum. Omnes autem à manẽ pro tribunali cognoscebant causas pri-
uatas & publicas (Linius decimo quoque die id à singulis factum fuisse docet, tum quæ ad sub-
ditos pertinerent, & socios.) Et lites controuersas dirimebant de singulis disceptantes, summa
æquitate, atque iustitia: vsusque est ciuitati optimũ eius anni Decemvirale imperium. Sed ma-
ximè laudabatur cura plebeiõrum hominum, & præsentaneũ contra omnẽ vim atque iniuriam
auxilium. Inactabaturq; à multis nõ fore opus ciuitati aliis magistratibus, cum vnus ad obeunda
omnia munia mira prudentia sufficiat. Ex mox: Hi Decemviri leges conscriptas tum ex Græco-
rum iure, tum è patriis consuetudinibus proposuerunt in x. tabulis cognoscendas cuilibet, se-
rentes admoneri se à priuatis hominibus, & hoc agentes, vt leges placerent omnibus: diuque

consultauerunt cum proceribus, reuocantes ad exactissimū examen singulas. Vbi verò visa sunt A benè habere, primum Senatu coactō, nemine contradicente, Senatusconsultum de eis fecerunt: deinde Centuriatis Comitibus in præsentiā Pontificum, Augurum, aliorumque Sacerdotum à re diuina exorsis, calculos dederunt Centuriis, tum plebiscito quoque cōfirmatas, & in areas columnas incisas, vna serie proposuerunt in loco fori maximè conspicuo, & c. Haec tenus Dionysius. Finiro annuo eorū imperio, cum videretur aliquid deesse iis legibus (quemadmodum idem auctor, & cum eo Lilius, Plutarchus, & alij testantur) annitentibus etiam nonnullis ex Patribus, vt caratione Tribunitia potestas abrogaretur, consensu Senatus & plebis etiam in sequentem annum Decemviri creati sunt, pars quidem eorum ex prioribus relecti, pars in aliorum loca subrogati, vt id, quod x. tabulis deesset, supplerent, & legum iam latarum obseruationem à volentibus, nolentibus exigent. Cum verò hi statim initio suæ administrationis clandestinum fœdus inter sese iureiurando fererent, ne quis ex collegio vlla in re alteri aduerfaretur, sed quod vni eorū placuisset, idem probaretur omnibus: neque Comitibus haberent, perpetuòque retinerent imperium: neque quemquam alium ad id admitterent, ipsiq; pari honore, pari potestate essent, Senatusconsultis, Plebisque scitis non nisi rarò, idque necessario vterentur. Maximā partē rerum pro imperio, multa tyrannicè agerēt: cumque primo honoris die post peracta sacra solennia singuli cum singulis insigniis regis prodirent, prælatis cuique duodecim fascibus & securibus, quod antea antiquatum fuerat, accedente etiam cæde Sicij, & iudicio Verginiae, Decemviri damnati, & hæc potestas in vniuersum sublata est, tertio anno postquam primum in Rempubl. fuisset introducta.

De Tribuni militum consulari potestate. Cap. XX.

T plurimorum aliorum magistratum, ita etiam huius, de quo agendū est, auctores fuerunt Tribuni plebis. Dicuntur Tribuni militū, vel Tribuni militares consulari potestate, ad differentiā eorū, qui castrenses magistratus erant. Causam autem iis creandis dederūt Tribuni plebis, qui, vt referūt Lilius li. 4. initio, & Dionysius lib. 11. cum multa alia priuilegia Patribus & Patriciis antè extorsissent, tandem etiam hoc ad populum tulerunt, vt alterū Consulē ex plebe fieri liceret. Rogarunt hoc Tribuni plebis, & grauisimè vterentur anno ab vrbe condita cccxix. Cofs. M. Genutio, & C. Curtio. Cum autem Patricij Tribunis sese grauisimè opponerēt, nihil tamen efficere possent, Tribunis nihil de suo feruore remittentibus, tandem suafu C. Claudij, viri consularis, ne consulatus cum plebe communicaretur, senatusconsultum factum est, vt in locum Consulū alij magistratus, vel præfecti, pars ex plebe, & pars ex Patribus crearentur, consularē potestatem habentes, quorum imperium cum finitum esset, Senatus plebesq; conuenirent, & cognoscerent, vtrum Consules, an præfectos mallent imperium suscipere: & quod omnibus suffragium ferentibus videretur, firmum esset. Quod Senatusconsultum cum Tribuni plebis summis laudibus extulissent, plebesque accepisset, in annum sequentem, qui fuit ab vrbe condita cccxix. Tribuni militum tres, & quidem omnes Patricij, A. Sempronius Ateratinus, T. Clælius Siccius, L. Atilius Lægus creati sunt. Plebs eo primum contenta fuit, quod ceteri ratio in Comitibus habita fuisset. Sed iidem paulo post, cum vitio facti essent abdicarunt, inque eorū locum Consules sunt creati. Post aliquot annos rursus Tribuni creati, & primum quidem tres, mox quatuor, & tandem sex. Nec plures creatos fuisse vnquam Sigonius Comment. in Paris demōstrat, licet diuersum reperiat apud Liliū lib. 5. initio, qui vno in loco dicit octo creatos fuisse: quem tamē locum corruptum esse credibile est, cum apud nullū auctorem eius rei mentio extet. Idēque in Fastis etiam Onuphrii Pavinii, & Huberti Goltzii tantum sex eo anno, quo Lilius octo fuisse Pici, ponitur. Fueruntque, hi Tribuni nonnunquam omnes Patricij, nonnunquam ex patribus & plebe simul creati. Post annum autem cccxcvi. nulli amplius Tribuni militum reperiuntur: vt non sit dissimile vero, eos qui anno cccxcvi. creati fuerunt vltimos fuisse. Ita hic magistratus post annum lxxvii. quam in Rempublicam introductus esset, frequentari desit. De potestate & insigniis eorum, quia iisdem, quibus Consules vsi fuerunt, quod ex verbis illis consulari potestate, intelligitur: non opus est vt hic à me multa afferantur.

De Triumviris Reipublicæ constituendæ Cap. XXI.

TRIUMVIRORVM Reipublicæ constituendæ magistratus (si modò magistratus dicendus est) vt contra leges fuit institutus, ita etiam non fuit diuturnus. Initium eorum incidit in annum ab vrbe condita 1000. Causa propter quas ij in Reipublicam induci fuerint, hæc ab auctoribus Dione libro 46. Appiano lib. 3. & 4. Bellorū civilium, Suetonio in Augusto, Plutarcho in M. Bruto & Antonio, & aliis recēsentur. Cū C. Iulius Cæsar in Senatu viginti tribus vulneribus esset cōfossus, C. Cæsar Octavianus qui à C. Iulio adoptatus, & in Cæsarum familiā trāsatus erat, anno 1000. Cōsul cum Q. Pedio Hirco & P. P. ad Murinā occisis suffectus in toto suo cōsulari nihil aliud moliebatur, quā vt patris Iulij Cæsaris iterfecteros vicisceret. Q. igitur Pedij collegā legē ferre iussit de quæstione habēda in eos, quorū ille opera occisus esset, postulatiq; ea lege M. Brutus, C. Cæsius, & D. Brutus

At us, absentes damnati sunt. M. autem Antonij opes C. Afinius Pollio, qui Hispaniæ, & L. Munatius Plancus, qui Galliæ præerant, cum suis ex exercitibus adiuncti auxerant, & D. Brutus, cui Senatus, vt persequeretur M. Antonium, mandauerat, relictus à legionibus suis profugerat, & tandem iussu Antonij, in cuius potestatem venerat, à Capeno Sequano, ad Aquileiam interemptus erat. Cæsar igitur cum M. Bruto, qui Macedoniam, & C. Cæcium, qui Syriam ex Senatusconsulto obtinebant, nullo pacto armis vicisci posset, cum M. Antonio, & M. Lepido, pace facta, postquam Consul creatus esset, vtrunq; ex Gallia in Italiam accersit. Congressi omnes in agro Eononiensi, vt Dio libro 46. vel Mutinensi, vt Appianus lib. 4. Bell. civil. initio docet, consultationes summas de ordinanda & corrigenda Republica habuerunt, & tandem ita inter eos conuenit, vt publicè quidem ipsi tres constituendis, administrandisq; rebus præficerentur, idq; non in perpetuum, sed in quinquennium: ita, vt omnia ex animi sui sententia, etsi neq; ad Senatum, neque ad populū de his retulissent, agere, magistratus aliosq; honores quibus ipsi vellent, tribuere possent: priuatim autem neque viderentur omnes prouincias sibi ipsis arrogare velle, Cæsari Africa, vtraq; Sardinia & Sicilia: Lepido Hispania omnis, ac Gallia Narbonensis: Antonio reliqua omnis Gallia, quæ cis & trans Alpes iacet, tribueretur: vt inimicos suos proscriberent, ac caderent: Lepidus in locum D. Bruti Consul fieret, Romamq; & totam Italiam in Custodia haberet: Antonius verò & Cæsar Brutus & Cæcium bello persequerentur. Atq; his consultationibus perfectis, cum confestim omnes Romā venissent, singuli interiectis diebus, vrbe ingressi, quæ decreuerant exequi sunt. Sui à quoq; inimici, plurimi equites. c. x. x. Senatores proscripsi sunt: inter quos fuerunt L. Paulus, frater M. Lepidi, L. Cæsar, auunculus Antonij, & qui Cæsarem suis sententiis ornauerat M. Cicero: cuius occisi à Popillio legato milite, cum haberet annos lxxiii. caput cum manu dextra in rostris positum est. Interunt Triumviratum v. Kal. Decemb. anno ab V. C. 1000. Cum autem quinquennium hunc magistratum gessissent, teste Dione, semetipsos in alterum quinquennium renunciauerunt: quod factum est anno 1000. Carolus Sigonius scribit: Sed non multò post dissidiis ortis inter Octavianum & Lepidum, Octavianus fugato Sex. Pompeio, Lepidum bello persequutus est, eiq; victo Triumviratus honorem abrogauit, supplicem tamen factum vita donauit. Postea etiā Antonio bellum intulit, eoq; victo, cum ipse solus rerum potitus esset, Triumviratu abiit. Hunc finem habuit Triumviratus, qui non vltra annos x. in Republica Romana fuit. Sequuntur Magistratus minores ordinarij.

De Quæstoribus vrbis duobus, vel Quæstoribus ærarij.

CAP. XXII.

QUÆSTORES, inquit Varro lib. 4. de ling. Lat. à quærendo dicti sunt, qui conquirent publicas pecunias & maleficia, quæ Triumviri Capitales nunc conquirunt: ab his potestata, qui quæstionum iudicia exercent, Quæstores dicti. Tria eorū fuerunt distincta genera. Alij enim Quæstores vrbani, vel ærarij: alij Quæstores parricidij, vel rerum capitalium: alij Quæstores Prouinciales fuerunt. Sed nobis de Quæstoribus ærarij, vel vrbis hoc loco dicendum est. De eorum autem prima institutione dubitatur. Vlpian. quidem ff. lib. 1. tit. 13. de Quæstoribus, sic scribit: Origo Quæstoribus creandis antiquissima est, & penè ante omnes magistratus. Iunius Gracchanus lib. 7. de potestatib. refert, etiam ipsum Romulum, & Numam Pompiliū bonos Quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent. Sed sicuti dubium est, an Romulo & Numa Pompilio regnātib. Quæstor fuerit: ita Tullo Hostilio Rege Quæstores fuisse certum est: & sanè crebrior apud veteres opinio est, Tul. Hostiliū primum in Rempubl. eos induxisse. Et à genere quærendi, Quæstores initio dictos, Iunius, & Trebatius, & Feneftella scribunt. Hæc Vlpianus. A quibus tamen nonnihil discrepant ea, quæ Cornel. Tacitus scribit in Annalibus. Plutarchus in Poplicola eorum primam institutionem ad P. Valerium Poplicolam refert, inquiens: P. Valerium cum Saturni ædem ærarium constituisset, populo concessisse, vt Quæstores duos creare posset: creatosq; primos esse P. Veturium, & M. Minucium, & pecuniam multam coactam, & c. Hæc ille. Erat autem Quæstura primus magistratus vrbani, qui petebatur, postquam quis x. annua stipendia fecisset non ante annum ætatis lxxvii. Sed vigesimo tamen septimo & sequentibus peti poterat. Ac primum quidē ex patriciis, Comitibus Curiatibus, vt ex Lilio lib. 31. & Plutarcho manifestum est, creabantur: postea verò cum duobus prioribus alij duo adicerentur: qui Consules in bellum euntes sequerentur, eisq; ad ministeria belli præstō essent, de quibus post dicam: à plebe obtentum est, vt pars ex Patriciis, pars ex plebe Comitibus Tribuitis crearetur, quorum posterius ex epistola etiam Cic. ad Curium, cuius initium: Ego verò te iam nec hortor, & c. intelligitur. vbi Cic. lib. 7. ad Famil. Epist. 30. scribit: In campo certè nō fuisi, cum Comitibus Quæstoribus institutis, & c. subiungit enim: Ille autem qui Comitibus Tribuitis auspiciatus esset, Centuriata habuit, & c.

G Officia Quæstoris vrbani fuerunt varia, ex quibus hæc ferè sunt præcipua: curam gerere ærarij, & vectigalium populi Rom. pecuniam publicè vel priuatim erogare, vel in ærarium condere, atq; in tabulas accepti & expensi referre: cum exercitus scribi, & in campum legiones duci oporteret, signa militaria ex ærario depromere, atq; ad consules in expeditionem ituros mittere: legatis ex vltimis oris terrarum Romam profectis, publicum hospitium curare, & munera, sæpe

Sigonius lib. 2. de antiq. iur. ciuim Rom. cap. 2. & alij.

Lilius lib. 7. Plutarchus Probl. 43.

Valer. Max.
omnis libro
2. capite 8.

commatus, largè & hospitaliter, & vestimenta publico nomine exhibere, ac ne quid ipsis eorumque comitibus deceret, prospicere: Egrotantium legatorum pegrinorum curam suscipere, mortuisque funus è publico facere. Apud Quæstores urbanos, Imperatores ab expeditione redeuntes, ac triumphum petentes, iurare cogebantur, verè fuisse scriptum ad Senatum de hostium occisorum, & civium amissorum numero, alioqui triumphus ei negabatur. Ad eorum etiam munus pertinebat, prædam ex hostibus captam vendere, pecuniamque inde redactam in ærarium referre: tandem translata etiam ad eos est cura asseruandorum Senatusconsultorum, cum antea Tribunorum plebis, & Ædilium id munus fuisset: Plutarchus, Livijs, Val. Maximus, Dio, Agellius libro 13. capite 13. & alij. Sed nullum imperium habebat hi Quæstores, non vocationem, nec prehensionem, non sella curuli, ut plerique magistratus, neque licitoribus aut viatoribus utebantur, & apud Prætorem poterant à priuato in ius vocari. Conuocandæ tamen concionis ius habebant, ut Dionysius Halicarnassæus libro 8. docet. Post conuocandam autem Romæ monarchiam, Quæstura sæpe abrogata, & rursus instituta fuit, ut ex Suetonio & Tacito discimus. Sub Imperatoribus Augustis cepit aliud genus Quæstorum, qui dicebantur Quæstores Candidati: eorum officium erat libros, hoc est, epistolas, siue orationes Principis in Senatu legere. Vlpianus, Ælius Lampridius, Dio & Tacitus. de his vide etiam Barnabam Brissonium libro primo Antiquitatum, capite 17.

De Tribunis plebis decem CAP. XXIII.

MULTAS in Republica Romana dediturbas nimia sceleratorum in egenos & obæratos crudelitas, quod manifestum est omnibus iis, qui diligenter Romanas Historias legunt, ut non necesse sit, multa de ea re hoc loco verba facere. Illud tantum iam ostendam, eandem crudelitatem etiam causam fuisse creatorum Tribunorum plebis. Cum enim, ut docent Dionysius libro 6. Livijs lib. 2. & alij, Romani post eiectos Reges continuis bellis vexarentur per multos annos, plurimi, quibus tenuis res erat cogebantur, tum propter continuas illas expeditiones, tum propter tributa, aliaque onera, nomina facere: reuersi autem ex bellis iisdem tractabantur. His miseris mota plebs aliquoties petebat, se illis subleuari: minabatur etiam, nisi leuationem, vel remissionem debitorum impetraret, non daturam nomina ad expeditionem, quod primum anno ab vrbe condita ccl. v. Coss. Titio Lartio Flauo, & Q. Cloelio Siculo factum esse habet Dionysius. Delinita tamen Patrum pollicitationibus plebs, sæpe de suo seruore remittebat, & imperata faciebat. Cum autem Patres, secum ipsi dissidentes, nullis egenorum querelis mouerentur, ut ipsorum curam habuissent, res tandem ad seditionem venit, ita ut cum anno vrbis condite ccl. ix. Coss. A. Virginio Tricosto Calimontano, T. Vetustio, vel Veturio, Gemino Cicurino, bellum cum Volscis & Æquis esset, plebs auctore sicco & ex castris, & ex vrbe in montem viui vicinum, qui postea sacer dictus fuit, secesserit, & non prius inde reuocari potuerit, quam Patres per legatos plebi debitorum leuationem, & nexorum solutionem obrulissent, eique insuper tributatum plebis, cuius constituendi tunc primum facta est mentio: item Ædiles plebis permittentes: quo facto sublata est discordia, & plebs in urbem rediit: creatique primum Tribuni plebis quinque, anno ab vrbe condita ccl. x. Sp. Calsio Viscelino 11. Aul. Posthumio Aurunco 11. Coss. qui Tribuni dicti fuerunt, ut docet Varro lib. 4. de ling. Lat. quod primi ex Tribunis militum creati fuerunt. Eorum nomina, uti recenset Dionysius lib. 6. fuerunt hæc: L. Iunius Brutus c. Sicinius Bellulus, C. & P. Lucinius, & Sp. Icilius Ruga: refertque Dionysius, eos Comitibus Curiatibus à plebe creatos, a. d. 4. Id. Decemb. potestatem tribunitiam accepisse. Duplicatus deinde hic numerus fuit, & pro quinque decem creati, cum magno Optimatum dispendio, anno ab vrbe condita ccc. vii. Coss. M. Valerio, Sp. Virginio. Primi autem Tribuni plebis his conditionibus creati sunt: cum in illa plebis cum patribus transactione plebi metuerent, ne soluto cætu, vel promissis non staretur, vel aliqui comprehensi raperentur ad supplicium, securitatis suæ causa potestatem illam postularunt, & adepti sunt, ut ipsi sibi è suo corpore contra Patriciorum potentiam ac vim, creare peculiarem magistratum possent, à quo auxilij latio aduersus Consules esset, utque hic magistratus sacrosanctus esset, hoc est, talis, quem vel vi, vel verbis violare capitale esset, & scelus inexpiabile: ut ita magis ad impediendum, quam ad agendum initio Tribuni fuerint creati, hoc fine, ut si quid vel de publico negotio, vel de priuato animaduertent à Patribus agi, quod fraudi posset esse plebi, interponerent suam auctoritatem, & illud auerterent: non autem ipsi alia & noua molirentur, sicut sæpe fecerunt. Idem in Halicarnassæo aliquoties ipsis obicitur, quod non sint memores, quas metas ea potestas habeat. Nam in veteri iure non habuerunt Tribuni potestatem vocandi: qua de re legi potest Agellius lib. 13. cap. 12. & Cic. 2. in Rullum, & lib. 3. de Legib. dicit, Tribunum plebis maiores præsidem libertatis, custodemque esse voluerunt, & alibi de Tribunis verba faciens, inter alia comparat eos cum Ephoris, quod & Val. Maximus lib. 4. cap. 1. facit. De potestate autem Tribunorum hæc inuenimus: Quod quamuis potuerint tueri contra vim intentatam à superiore, & quod licuerit illis quibusvis decretis, quæ improbabant, intercedere: licuerit etiam ipsis quemcumque vellent, arreptum in concionem producere, & cogere quibus de rebus esset interrogatus, de iis respondere: hac tanta potentia & immunitate, tanquam telo quodam acerrimo

Arriño armati, si qui natura inquieti, aut aliàs Patribus iniqui essent, valde abusi sunt sua potestate, & paulatim latius progrediendo, & multò plus sibi iuris vendicando, quam initio fuerat concessum, multum labefactarunt auctoritatem Consulium & Senatus, & auctores crebri fuerunt maximorum tumultuum, & malorum, ut non rarò pestis & pernicies Republicæ nominentur. Et ferme semper, quoties aliquid affulsit quietis Republicæ, illud turbarunt, ubique opponendo se importune Senatus, & res mouendo nouas, & rixarum subministrando materiam perpetuam: quam ipsa Tribunorum constitutio, si intra limites suos mansisset, & iuste fuisset administrata, fuisset saluti Republicæ, & frænum Patrum, ne discederent ab officio, sicut & Dionysius eam habet pro saluberrima, & quæ multum ad insolentiam Patrum reprimendam potuerit. Ibidem tamen addit, id eatenus se iudicare, quatenus illa potestas cadat in bonos & prudentes viros, quia improbis & stolidis non rarè fuerit ad pessimos conatus occasio. Sed & hoc de Tribunis memorabile est, quod si vnus cæterorum rogationibus refragaretur, impedire poterat omnia. Vnde & Claudius apud Halicarnassæum sperat fore, ut ipsa Tribunitia vis à se ipsa destruat, si scilicet aucto Tribunorum numero incidant inter ipsos dissensiones. Gestarunt Tribuni plebis purpuram, ut affirmat Cicero pro Cluentio, quamquam contrarium affert Plutarchus Problemate 81. Domusque Tribunitia non fuit clausa, sed noctu & interdiu semper tanquam portus quidam & perfrugium iis, quibus opitulandum esset, patuit. Nec licuit Tribuno integrum diem ab vrbe abesse, nisi in Latinis feriis, Halicarnassæus libro 8. Agellius libro 3. capite 2. & Macrobius libro 4. Saturnaliorum, capite 3. Potestas etiam Tribunorum terminata fuit moribus, nec extra urbem quicquam valuit, ut docent Halicarnassæus, & Livijs libro 3. Cæterum quod Sulla Dictator totam hanc potestatem aboleuerit, quæ tamen à Pompeio restituta sit, videmus in Plutarcho in Pompeio, & Cicero libro 3. de Legibus, ne plures nunc producam. Sub Constantino autem Imperatore in vniuersum Tribunatus cessauit.

De Ædilibus plebis duobus CAP. XXIV.

QUOD hætenus in hisce libris religiose obseruauimus, ut singula munia Republicæ quæ aliqua ex parte distincta fuerunt, etiam in nomine similitudo quædam esse videretur, distinctè etiam traderem, atque explicarem: idem mihi & hoc loco faciendum puto, ubi de Ædilijs officiis differendum erit. Cum enim tres ordines eorum fuerint, alij Plebei, alij Curules, alij Cereales: qui licet vnum nomen habeant, quoad officia autem multum à se inuicem differant: de iis singulis singulatim dicere institui, & primum quidem de Ædilibus plebis. Ædilis dictus est, teste Varrone libro 4. de Lingua Latina, qui ædes sacras & priuatas curaret. Ædiles autem plebis dicti sunt, quod ex plebe crearentur, & plebis proprii magistratus essent. Duo igitur Ædiles plebis primum creati sunt anno ab vrbe condita ccl. x. Sp. Calsio Viscelino 11. A. Posthumio Aurunco 11. Consulibus, eodè anno, quo primi Tribuni plebis. Cum enim, ut Dionysius libro 6. testatur, inita inter Patres & plebem concordia, plebs, quæ in montem sacrum secesserat, in urbem redisset, & impetrasset à Senatu, ut liceret sibi quotannis è suo corpore creare Tribunos plebis, de quibus iam dictum est: petierunt etiam sibi à Senatu permitti, ut quotannis duos è plebe crearent subministratos Tribunos, quicquid opus esset, & lites nonnullas, eorum permisso, diiudicatos, ædiumque sacrarum, locorum publicorum, atque annonæ curam habituros. Quo per Senatum concesso, creauerunt, quos tum ministros & socios Tribunorum, ac Iudices appellabant. Nunc verò ab officiorum vno Ædiles vocant, potestatem habentes alterius magistratus ministrum, ut antea. Curant autem multas magnas res, suntque maxima ex parte Græcorum Agoranomis similes, &c. Hætenus Dionysius. Primi Ædiles plebis creati fuerunt Comitibus Curiatibus, idque obseruatum vsque ad legem Voleronis latam. Post illam verò legem Tribunis Comitibus creati eos solitos, consentiunt scriptores ferè omnes.

Officia Ædilijs plebis fuerunt, uti ex Dionysio audiuius, & alij etiam scriptores confirmant, Tribunis plebis ministrare, & de leuibis quibusdam causis, & litibus ipsorum permisso iudicare: iis, qui plus quam lege diffinitum erat, agri possiderent, diem dicere: matronas probri accusare, sceleratores coercere, popinas & ganeata obsonia inhibere, in facta dictaque iniuria, atque improba animaduertere, atque multam inducere: ædificia publica priuataque fierent: ut cloacæ publicæ, aquæ ductus, & cætera ædificia, lauta, munda, integra, & expedita asseruarentur, curare: iniqua pondera corrigere, mensuras minores frangere, & multare, de aleæ lusibus cognoscere, conuochere frumentum & oleum: ne vrbs penuria annonæ, aut caritate laboraret: utque commatus, quæque bello vsuissent, in castra deferrentur ipsorum munus erat: Plebiscita ut in æde Cereis asseruarentur, ad ipsorum curam spectabat. Quare Pomponius Jurisconsultus ff. titulo de Origine iuris, scribit, eos ob hanc causam potissimum creatos fuisse. Postea etiam Senatusconsultorum cura, ne pro Consulibus arbitrio supprimerentur, ipsis est demandata, quæ tamen ad extremum Quæstoribus vrbis, ut in ærarium reponerentur, sunt commissa. In tantum etiam honoris culmen Ædilitas est prouecta, ut aliquando vrbe peste laborante, maiestas Consularis, quemadmodum Livijs libro 3. habet, ad Ædiles plebis deciderit. Hanc verò eorum potestatem à Claudio & Nerone Imperatoribus Augustis, plurimum accisam fuisse, Cornelius Tacitus, & Suetonius produunt.

A LI erant Aediles, qui Curules appellabantur, à sella curili, qua uti solebant. Plutarchus in Mario, eos maiores Aediles appellat. Creabantur autem ex Patriciis, non ex Plebeis. Querentibus autem de ea iniuria Tribunis plebis, conuenit inter eosdem & Senatorem, ut alternis annis ex plebe fierent: postea promiscuum fuit. Eorum origo, ut Liuius libro 6. extremo habet, hæc fuit: Cum concordia inter Plebem & Patres inita, senatus ludos in eius honorem decreuisset, & Aediles plebis se eos facturos recusassent, conclamârunt Patricij iuuenes, se id honoris Deum immortalium causa libenter acturos, ut Aediles fierent. **B** Quibus cum ab vniuersis gratia acta essent, factum senatusconsultum ut duos viros Aediles ex Patribus Dictator populum rogaret. Primi igitur Aediles Curules creati sunt anno vrbs condita ccccxcviii. Cn. Quintius Capitolinus, & P. Corn. Scipio, L. Sextio, L. Emilio Mamercio Consulibus. Liuius libro septimo, initio. Horum munus fuit ludos sacros & solennes instituire, ac procurare. Sacrarum aedium, & priuatarum curam gerere. Quod tum ex iis, quæ dicta sunt, tum ex his Ciceronis verbis actione septima in Verrem intelligitur. Sic enim scribit: Nunc sum designatus Aedilis, habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum cerimonia Cereri, Libero Libereque faciendos: mihi Floram matrem populo plebiq; Romanæ ludorum celebritate placandam: mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati maxima cum dignitate, ac religione Ioui, Iunoni, Mineræque esse faciendos. Mihi sacrarum aedium procuracionem: mihi totam urbem tuendam esse commissam. **C** Ob earum rerum laborem & solitudinem fructus illos datos, antiquiorem in Senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriã, posteritatemq; prodendam. Hæc Cicero. Ex quibus etiam, quæ insignia honorum Aedilibus concessa fuerint, cognoscitur. Ceterum illos ludos quisque Aedilis sua impensa & sumptibus pro modo patrimonij, ac dignitatis suæ celebrandos procurabat, ut ex alio Ciceronis loco, libro secundo Officiorum, patet, ubi etiam docet, vitandam esse suspicionem auaritiæ. Multi enim, ut ludorum sumptum vitarent, Aedilitatem non petebant. Mamercio, inquit, homini ditissimo prætermisio Aedilitatis, Consulatus repulsam attulit: & addit, Murænam, qui Aedilis non fuerat, propterea ludos in Prætura fecisse, ut à se suspicionem auaritiæ remoueret, & sibi populi Romani beneuolentiam, ac studium conciliaret. Est & hoc obseruatione dignum, quod Lucius Ioannes scoppa in Collectaneis annotat, **D** legem Romæ latam fuisse, ne quis Romanorum quid scriberet, nisi prius ad Aediles Curules accessisset, & scribendi veniam impetrasset, cum illi prius scriptoris vires perpendifsent, & secundum ingenij capacitatem, ac doctrinam, componendi potestatem dedissent. quod de fabulis scenicis intelligendum esse, ex omnibus ferè Terentij Comædiarum inscriptionibus colligi potest. Eas enim Aediles emebant, & ut publicè, agerentur, curabant.

Erat etiam Aedilium Curulium officium, curare, ut Tempia, Theatra, stadia, Fora, Porticus, Curia, & Basilicæ, atque Mœnia, magnificis operibus reficerentur, & ornarentur. Sed non contenti his muneribus, etiam annonæ, aliarumque rerum curacionem & cognitionem sibi vindicarunt, & multa cum Aedilibus plebeis communia habuerunt. Omnium autem maximè ad eos pertinebat, causas & litres redhibitionum, id est, in quibus agebatur de rei corruptæ vitio, quam quis aut vendidisset, aut commutasset, dirimere. ideoque ubi Kalendis Ianuariis magistratum inierant, non aliter atque Prætores edictum proponebant, in quo quemadmodum de singulis controuersis ius dicturi essent, populum præmonebant. Vnde apud Iuriconsultos peculiaris titulus est de Aedilitio edicto. Annus quo hic magistratus peti solebat, erat, ut colligunt Paulus Manutius, & alij, xxxvii. Atque hæc de Aedilibus Curulibus.

De Aedilibus Cerealibus pauca, quæ admoneam, habeo. Cereales dicti, quod Cereri, hoc est, frumento præsent. Et primum à Caio Iulio Cesare instituti, & ex Patriciis creati sunt, anno ab vrbe condita dccix. Testis est Suetonius Tranquillus, cum in Iulio scribit: Prætorum, Aedilium, Quæstorum, minorum etiam Magistratum numerum ampliavit. Et Dio libro 43. qui paulo clarius id ipsum docet, sic scribens: Eodem anno primò sex Aediles sunt constituti, duo Patricij, qui Cereris Aediles vocarentur, quatuor Plebeij. Isque mos ad nostram usque ætatem exinde perductus est, &c. Hæc ille, quæ etiam confirmat Pomponius Iuriconsultus ff. tit. de Origine iuris.

De Curatoribus omnium Tribuum

A VRATORES Tribuum erant, qui Tribuum commoda procurarent, perinde atque in vicis vicorum Magistri. Eorum Terentius Varro libro quinto de Lingua Latina meminit, in recitatione verborum, quæ dicit Censor præconi, conditurus lustrum: Omnes Quirites, pedites, armatos, priuatosque Curatores omnium Tribuum, si quis pro se, siue altero dari rationem volet, voca Iulicium huc ad me, &c. Apud alios scriptores non facile est eorum mentionem inuenire.

De

A RIVMIRI Capitales, qui & Tresviri, seu Treviri Capitales, eo quod tres viri simul ad munus illud obeundum crearentur, sunt dicti, fuerunt, quemadmodum scribit Pöponius ff. de Origine iuris, qui carceris custodiam haberent, ut cum animaduerti oporteret, id interuentu eorum fieret. Horum sæpe fit mentio apud Liuium, Ciceronem, Plautum, & alios. Creati sunt primùm, ut Onuphrio Panuino in Festis, & Huberto Goltzio in Fastis placet, ab vrbe condita anno cdlxv. Eorum non tantum erat, ut ex Pomponio audiuius, carceris custodiam habere, sed etiam latomiarum. Ad columnam item Mæniã, ut Cicero docet, de eorum scelere cognoscebant, qui cum ciues Romani non essent, in vrbe habitarent: ac de vilibus, & abiectæ tantum conditionis hominibus, ut de furibus & seruis nequam ius dicebant, teste **B** Afconio in diuinationem. Primis autè temporibus, etiam de aliis maleficiis cognouisse eos, nondum constitutis quæstionibus publicis, colligitur ex Plauto in Asinaria, & Varrone libro 4. de Lingua Latina, qui de Quæstoribus agens scribit: Quæstores à quærendo qui conquirent publicas pecunias, & maleficiã, quæ triumviri Capitales nunc conquirunt. Quod autem addit Pomponius, animaduersum in delinquentes, ac scelerosos, ipsorum interuentu fuisse: intelligendum sic est, non quod ipsi Triumviri quenquam supplicio affecerint, sed vsi ad eam rem sint opera licitorum, quorum octo sub se habebant: vnde apud Plautum in Amphitruone Solia:

Quid faciam nunc si Tresviri me in carcerem compegerint?

Inde cras à promptuaria cella depromar ad flagrum.

Nec causam liceat dicere tibi, neque in hero quicquam auxilij fieri.

Nec quicquam sit, quin me omnes esse dignum depuent.

Ita quasi in cadem me miserum homines octo validi cadent, &c.

C Hic enim per octo homines octo lictores intelligunt, ministrantes Triumviris. Quod verò etiam sacramenta exegerint Triumviri Capitales, atque in diuinos vsus, & ad tuenda sacra ciuitatis eam pecuniam contulerint, constat ex lege Lucij Papirij Tribuni plebis, apud Festum, quam quomodo legendam putant Lucas Fruterius, & Iosephus Scaliger, huc scribam: Quecunque Prætor posthac factus erit, quei inter ciueis ious dicit tresviros Capitales populum rogato, iisque tresviri Capitalibus, quecunque posthac facti erunt, sacramenta exigunt, iudicantoque, eodemque ioure sumpto, vti ex legibus, Plebei que sciteis exigere, iudicare esse oportet. Addit enim Festus, sacramenti nomine id æs dici cæptum esse, quod & propter ærarij inopiam, & sacrorum publicorum multitudinem cõsumeretur in rebus diuinis. Creabantur porò Comitibus Tributis Capitales Triumviri, ut alibi est ostensum. Vide etiam de hac lege & Triumviris Capitalibus Iacobum Ræuardum libro 2. Variorum, capite 18.

De Triumviris nocturnis, Triumviris valetudinis, & Triumviris

A VANDO Triumviri nocturni creati fuerint, certum non est: hoc constat, antiquum eum magistratum esse. Meminit eius Liuius libro 9. ubi de C. Flauio Scriba, quomodo Aedilis Curulis factus sit agens, inter alia dicit, cum prius tribunatum gessisset, & duos Triumviratus, nocturnum alterum, alterum coloniæ deducendæ, &c. Meminit eius & Tacitus lib. 5. Annalium, his verbis: Triumviri nocturni, quod ad incendium in sacra via ortum tardè venerant, à Tribuno plebis die dicta damnati sunt. Quod eorum officium fuerit, Paulus Iurisc. ff. lib. i. tit. 44. docet. Apud vetustiores, inquit, incendiis arcendis Triumviri præerant, qui ab eo, quod excubias agebant, etiam nocturni dicti sunt. Interueniebant nonnunquam & Aediles, & Tribuni plebis. Erat autem familia publica, circa portas & muros disposita, vnde & si opus esset, vocabatur. Fuerant & priuata familia, quæ incendia, vel mercede, vel gratia extinguerent: deinde Diuus Augustus maluit per se huic rei consuli instituto Præfecto vigilum cum cohortibus. Hæc ille.

Triumviri valetudinis.

F De his cum nihil quicquam in veteribus scriptoribus inueniam, nec fati sciam an magistratus fuerint: quia tamen ab Onuphrio Panuino in magistratum numerum referuntur, nolui eos pretermittere, & cum mihi, quinam illi fuerint, cognitum non sit, Onuphrij verba lib. 2. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, adscribere libet, quæ hæc sunt: Huius, inquit, magistratus nulla apud veteres auctores, quod sciam, mentio est. In antiquo verò argenteo nummo sic scriptum est: M. ACILIUS II. I. VIR. VALET. HI. nostra ætate pestis causa creati solent, atque Domini sanitatis vocantur, quibus temporibus de morbo suspectis, magna potestas concedi solet. Nummi autem verba sic ego interpretor: M. ACILIUS II. I. VIR. VALETUDINIS TUENDÆ. Hæc Onuphrius.

Triumviri monetales.

G De Triumviris monetalibus Pomponius Iuriconsultus ff. tit. 2. de Origine iuris, sic scribit: Constituti sunt eodem tempore & Quatuorviri, qui curam viarum agerent, & Triumviri mone-

tales, æris, argenti, auri flatores, &c. Præfuerunt cudendæ monetæ dicti fuerunt Triumuiroi monetales, & Triumuiroi A. A. A. F. F. quod est Auro, Argento, Ære, flando, feriundo. De iis etiam intelligendus locus apud Ciceronem in Epistola ad Trebatium Iurifconsultum, ubi sic scribit: Treuiros vites cenfeo, audio capitales esse, mallem auro, argento, ære essent. Triumuiros enim Treuiros dici, & Treuiros solitos, nō est obscurum: & sic hunc locum interpretantur, Bembus in Epistola ad Paulum Manutium, & Alij. Quamuis etiam hoc verum sit, intelligi simul per Treuiros, populos illos in confinibus Germaniæ, quorum metropolis fuit Treuirum, vrbs adhuc celebris propter Archiepiscopum Treuirensē.

De Quatuoruiris viarum curandarum, & Quinqueniris cis & vls Tiberim CAP. XXX.

MAXIMA priscis temporibus Senatus diligentia fuit in faciendis sarcendisq; viis, tam intra, quam extra urbem. Earum autem curandarum munus primum Censoribus à Senatu commissum fuit, vnde supra, cum de Censorum officio diceremus, addidimus hoc, eorum munus fuisse tueri vias, &c. post verò cum Censores aliis rebus pro officio occupati, huic muneri sollicitè vacare nequirent, ex senatusconsulto magistratus alius speciatim ob eam causam creatus est. Ii Quatuoruiroi viarum curandarū vocabantur, quòd viis vel muniendis, vel sternendis præfent. Eorum non multa mentio est in scriptoribus, quos habemus: in antiquis autem Epigrammatis plurima. Pomponius I. C. & Dominicus Floccus Florentinus sic de iis scribunt: Constituti sunt & Quatuoruiroi, qui curam viarum agerent. Vide etiam de his Barnabam Brissonium libro 4. Antiquitatum, capite 12.

Quinqueniri cis & vls Tiberim.

Non fuerunt hi Magistratus, seu Magistratum vicarij de quibus Pomponius I. C. & cum sequutus Dominicus Floccus, sic scribunt: Et quia magistratibus vesperiniis temporibus in publicum esse inconueniens erat, Quinqueniri constituti sunt cis Tiberim, & vls Tiberim, qui possent pro magistratibus fungi. Est & horum memoria obscura, nisi quòd præter Pomponium & Floccum Liuius etiam alicubi eorum meminuit. Cæterum vt & hoc addatur, veteres vsi sunt particula vls, pro quo nos dicimus vltra, teste Festo.

De Decemuiris litibus iudicandis, & Centumuiris litibus iudicandis CAP. XXX.

DECMVIRI litibus iudicandis Magistratus fuerunt, vt docet Pomp. ff. tit. 2. de Orig. iur. Cum esset, inquit, necessarius Magistratus, qui hastæ præfset, Decemuiroi litibus iudicandis constituti sunt. Hic Magistratus post Quæsturam captus est, vt colligitur ex Suetonio in Augusto, & ex antiqua inscriptione: SCAEVA QVAESTOR. DECEMVIR. LITIBVS IUDICANDIS TR. PL. &c. Adhibuerunt autem hi Decemuiroi hastâ Prætoriam, atq; ea posita iudicârunt, & ea iudicia exercuerunt, quæ Centumuiralia dicta sunt, de quibus plura libro de Iudicijs. Quòd ad vocabulum litibus attinet, significat illud idem q̄ super lites, testantibus Quintiliano & Festo. Centumuiroi autem Magistratus non erant, sed iudices de quibus sic scribit Festus: Centumuiralium iudicia à Centumuiris sunt dicta, nam cum essent Romæ xxx. & v. Tribus, trini ex singulis Tribubus sunt electi ad iudicandum, qui Centumuiroi appellati sunt: & licet quinq; amplius q̄ centum fuerint, tamen quòd facilius nominaretur, Centumuiroi sunt dicti. De quib' controuersijs illi iudicârunt, docet Cicero libr. 1. de Oratore, his verbis: Iactare se in causis centumuiralibus, in quibus vsucapionum, tutelarū, gētilitatum, agnationum, alluionum, circumluuionum, nexorum, mæcipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamētorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumq; rerū innumerabilium iura versant &c. Posterioribus autem temporibus multum creauit eorum iurisdicctio, vt in Fab. Quintil. lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 2. lib. 11. cap. 4. videre licet, atq; eorum numerus auctus ad cxx c. manente tamē semper nomine Centumuirorum, vt testatur Plinius iunior lib. 6. Epistolarum, epist. 33. ad Romanum. Diuidebantur porro Centumuiroi in quatuor consilia, vt alio libro ostendetur.

De Præfectis ærarij CAP. XXXI.

EQVINTVR alij Magistratus ab Octauio Augusto instituti, inter quos nō postremum locum obtinent Præfecti ærarij, de quibus hoc capite dicam. Origo eorum creatorum hæc fuit: Cum ad vrbs præsidium, & tuendos Imperij fines plurimæ legiones alendæ essent, nec Augusto suppeteret tot sumptus, consuluit Senatū de reditu quodam perpetuo constituendo, vnde citra vllius iniuriā stipendia ac præmia militibus sufficerent. Quia verò nullus reditus excogitari poterat, quē omnes probarent, quin imò omnes eum queri indignaretur. Augustus ipse certum ac proprium ærarium constituit, quod militare appellauit, atq; in illud pecuniam pro se & Tiberio intulit, promittitq; se quotannis id facturū. Quem secuti aliquot Reges & populi, idem sunt polliciti. Post verò, cum neq; ipsius pecunia, neq; ea quæ à Regib' & populis mittebatur, satis locupletari ærariū, nec alia ratio inueniri posset, constituit vt pars hereditatum ac legatorū vicissima eò referretur, exceptis iis, quæ proximis cognatis aut pauperibus relinquebantur.

A quebantur. Huius igitur ærarij administrationē tribus Prætorijs, forte lectis, ad tricennū mandauit, q̄ binis licitoribus, alijsq; ministris, quos conueniebat, vterentur, vt Dio lib. 55. scribit: Quod & Suetonius in Augusto, cap. 49. confirmat his verbis: Quicquid vbique militum esset, ad certam stipendiorum, præmiorumq; formulam adstrinxit: definitis pro gradu cuiusque, & temporibus militiæ, & commodis missionum: ne aut ætate, aut inopia post missionem sollicitari ad res nouas possent: vtque perpetuò, ac sine difficultate sumptus ad tuendos eos, persequendosque suppeteret, ærarium militare cum vectigalibus nouis constituit. Hæc ille. Postremis autem temporibus eisdem Præfectos à Principe eligi, & sine licitoribus creari solitos, docet Dio libro 55.

De curatoribus operum publicorum, curatoribus Aluei Tiberis, & cloacarum: & Curatoribus viarum singularum, extra urbem CAP. XXXII.

MORVM sicut & sequentium, nulla mentio est, nisi in lapidibus & apud Suetonium, qui in Augusto cap. 37. sic scribit: Quoque plures partem administrandæ Reipublicæ caperent, noua officia excogitauit, curam operum publicorum, viarum & aquarum, aluei Tiberis, frumenti populo diuidendi, præfecturam vrbs, Triumuiratum legendi Senatus, & alterum recognoscendi turmas equitum, quotiescunq; opus esset. Hæc Suetonius.

Curatores Aluei Tiberis, & cloacarum.

Officium horum fuit curare ne quid detrimenti Cloacæ caperent, & vt purgarentur, & aquam transmittere possent. Cloacam, vt id obiter adiciam, primus cepit fodere Tarquinius Priscus, qui montibus subfossis ac vrbe pensili fornicibus suspēsa receptaculum omnium vrbs sordium cloacam fecit, inque tres ductus diuisit, maxima ea cloaca dicta est, fossæ deinde sunt aliæ, vt plures essent. Sed post urbem à Gallis captam & incēsam, dum sibi quisque domicilium reædificare, qua parte primum potuit, festinat: vicorum nulla, vt ante fuit ratio obseruata, neque ciuitas, vt prius, in certas regiones diuisa, neque Cloacæ, quæ olim per publicum ducebantur, animaduersa, vbi essent, postea priuata subintrarunt tecta: vnde factum, vt quæque domus hodie suam ferè habeat cloacam. Earum cura primum penes Censores fuit, vt alibi est dictum, postea publici carum curatores ab Augusto sunt instituti. Plura de Cloacis habent Dionysius lib. 3. Plinius lib. 36. cap. 15. Bartholomæus Marlianus lib. 3. cap. 18. Liuius lib. 1. & alij.

Curatores viarum singularum extra urbem.

Quatuor tios viarum curandarum creatos fuisse paulò antè est dictum. Crescente verò viarum numero, quum hi non sufficerent, singulis, vcl duabus, aut tribus, pluribusue viis restituentis, sarcendisque, prout temporis necessitas exigebat, singulis ciues præpositi fuerunt, qui curatores earum viarum appellabantur. Quorum Magistratus cum prius incertus esset, nec nisi ad tempus crearentur, tandem eum ordinarium fecit Cæsar Augustus, vt docet Suetonius in Augusto cap. 27. Meminit eorum Cicero ad Atticum, Plinius iunior, & Plutarchus in Gracchis, & Tacitus. De viis multa habent Georgius Fabricius, & Onuphrius Panuinius.

De Præfecto Prætorio CAP. XXXIII.

METRES, inquit Aconius Pædianus, omnem magistratum, cui pareret exercitus, Prætozem appellauerunt: vnde & Prætorium tabernaculum eius dicitur, & in castris porta Prætoria, & hodie quoque Præfectus Prætorio. Præfectus igitur Prætorio dicitur, qui militibus iis præerat, quos Imperatores in sui custodiam allegerant. Fluxit autem hoc institutum primum ab Octauio Augusto, vt ex Suetonio & Dione cognoscitur, deinde à Tiberio Cæsare stabilitum est. Et primum quidem ex Equitibus tantum Romanis Præfectus Prætorio legebatur: postea verò, cum ex Præfectis quoque Imperatores creari cœpi sunt, quorum primus fuit Macrinus, tum non Senatoribus modò, sed consularibus etiam ea dignitas patuit. Durauitque hic magistratus ad Imperium vsque Constantini, quo tempore, cum Prætoriani pro Maxentio contra Constantinum stetissent, post victum & occisum Tyrannum, castro Prætorio diruto, cohortes Prætorianæ exauctoratæ sunt, atque ita Præfectorum Prætorio dignitas est sublata, in quorum locum, quum ipse Imperator nouam quandam orbis Romani diuisionem commentus esset, vt eum in quatuor præcipuas partes, siue diceceses diuideret, quatuor quoque Præfectos Prætorio creauit, qui singulis præfent: quorum vnus Præfectus Prætorio Galliarum, alter Præfectus Prætorio Italiæ, tertius Præfectus Prætorio Illyrici, quartus Præfectus Prætorio Orientis, dicebatur, de quibus alij. Sed vt ad Præfectum Prætorio, qui in vrbe cohortibus Prætorijs præerat, reuertar, maxima eius dignitas & potestas fuit, vt tum ex alijs, tum ex Aurelio I. C. intelligitur, qui sic scribit: Breuiter commemorare

necesse est, vnde constituendi Praefectorum Praetorio officium origo emanarit. ad vicem Magistrum equitum Praefectos Praetorio antiquitus institutos esse, à quibusdam scriptoribus traditum est. Nam cum apud veteres Dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur, & Magistros equitum sibi eligerent, qui associati principali curæ, militiæ causa, secundam post eos potestatem gererent, Regimentis Reipub. ad Imperatores perpetuo translatis, ad similitudinem Magistrorum equitum Praefecti Praetorio, à Principibus electi sunt, dataque est eis plenior licentia, ad disciplinæ publicæ emendationem. His cunabulis Praefectorum autoritas initiata, in tantum meruit augeri, vt appellari à Praefectis praetorio non possit. Nam cum antè quæsitum fuisset, an liceret à Praefectis Praetorio appellari, & iure liceret, & extarent exempla eorum, qui prouocauerant: postea publicè sententia principali electa, appellandi facultas interdicta est. Credit enim Princeps eos qui ob singularem industriam explorata eorum fide, & grauitate, ad huius officij magnitudinem adhibentur, non aliter iudicatos esse pro sapientia ac luce dignitatis suæ, quam ipse foret iudicaturus. Subnixi etiam sunt alio priuilegio Praefecti Praetorio, ne à sententiis eorum minores etate ab aliis Magistratibus, nisi ab ipsis Praefectis Praetorio restitui possint. Haec tenus ille. Plura de Praefectis Praetorii vide apud Vuolfgangum Lazium Commentariorum Reipub. Romanæ libro 1 & 2.

Notandum & hoc est, quæprimò Praefectus Praetorio lectus esset, dari ei ab Imperatore cingulum cum gladio solitum, vnde memorabilis illa Traiani vox literis mandata est, qui cum Praefectum suum cingulo donaret, ita dixisset fertur: Accipe hunc enssem, & siquidem rectè, atque à Republica imperauro, pro me: sin secus, in me vtere. Plinius Iunior in Panegyrico, & alij.

De praefecto frumenti populo diuidendi, & praefecto vigilum

C A P. XXXIV.

TAMHIC magistratus nonus est, institutus ab Augusto, vt ex Suetonio in Augusto cap. 27. apparet, vbi dicit, Augustum multa noua officia excogitasse, & inter ea etiã curam frumenti populo diuidendi. Cum enim lege Gracchi esset obtentum, vt frumentum populo diuideretur, & quidem senis æris trientibus in singulos modios veniret, Publij autem Clodij rogatione effectum esset, vt gratis frumentum populo daretur: Octauius Augustus, vbi Imperium est adeptus, summopere curauit, vt illud institutum obseruaretur, & ea liberalitate populus beneuolentior sibi redderetur: ideoque frequenter populo frumentum distribuit, cui distributioni qui præerat, Praefectus frumenti populo diuidendi est appellatus. De frumenti diuisione sic Suetonius in Augusto capite 40. Ac ne plebs frumentationum causa frequentius à negotiis auocaretur, ter in annum quaternum mensium tesseras dare destinauit: sed desideranti consuetudinem veterem concessit rursus, vt sui cuiusque mensis acciperet. Et paulò post: Frumentum quoque in annonæ difficultatibus sepe leuissimum, interdum nullo pretio viritim ad mensum est, tesserasque nummarias duplicauit. Hæc ille. Et sic Dio lib. 54. quoque refert, cum vehementer Romæ fames esset ab Augusto viros Consulares frumento & pani Praefectos fuisse, qui certam singulis summam venderet, &c. Cæterum cum in loco Suetonij à nobis citato mentio fiat tesserarum frumentariarum, sciendum est, fuisse eas signa, quæ qui exhiberent, frumentum pro portione Romæ à Principe accipiebant. Adrianus Turnebus Aduersariorum lib. 19. cap. 26. existimat, fuisse frustilla lignea quadrata, certa insignita & notata forma, quæ data sint iis, quibus eius fuerit petendi frumenti publici, ideoque à Græco *τρίαιρα* dictas putat: quanquam & rotunda etiam fuerint, cum à Dione *σφαίρα* dicantur, id est, globuli, & pilulæ. Sed hæc præter rem.

Praefectus vigilum.

Etiã Praefectus vigilum ab Augusto institutus est, testibus Suetonio in Augusto capite 30. Dione libro 55. & aliis. Nam cum septem cohortes opportunis locis constituisset, vt binas regiones vrbs vnaqueque cohors tueretur: preposuit eis Tribunos, & super omnes spectabilem virum, qui Praefectus vigilum appellaretur. Is cognoscebat de incendiariis, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus: nisi si qua tam atrox, tamque famosa persona esset, vt præfecto vrbi remitteretur. Et quia plerunque incendia culpa sunt inhabitantium, aut sustibus castigabat eos, qui negligentius ignem habuissent, aut seuera interlocutione comminatus, sustium castigationem remittebat. Idem per totam noctem vigilare debebat, & coerrare calciatus, cum hamis & dolabris, & curare omnes inquilinos admonendos, ne negligentia aliqua incendij casus oriat: Præterea vt aquam vnuquisque inquilinus in cœnaculo habeat. Hæc Paulus ff. titulo de officio Praefecti vigilum. Quæ confirmat etiam Dio libro 55. his verbis: Cum eo tempore multa in vrbe essent vastata, libertinos septem locis ad ea curanda instituit, equitem eis præfecit, quos etsi haud diu id officium gerere, pati statuerat: tamen re ipsa expertus, vtilissimum ac maximè necessarium esse eorum munus perdurare iussit: suntque nostra etate etiam nocturni hi custodes. non ex libertinis tantum, sed ex aliis militibus, murosque in vrbe tenent, & mercedem publicè accipiunt. Eadem Suetonius tradit, sed breuius.

De

De Curatoribus regionum, Denunciatoribus regionum, & Magistris vicorum vrbs, regionum 14. CAP. XXXV.

VM vrbs in quatuordecim regiones Augustus diuisisset, per singulas eas duos curatores, & duos denunciatores curauit. Curatorum munus erat procurare apud principem commoda regionum, decorem, & elegantiam viarum & vicorum vrbs, ne à priuatis nouis ædificiis interromperentur, prouidere, & alia eiusmodi facere. Denunciatorum verò officium erat, quicquid regioni tam publicè, quam priuatim accideret, denunciare. Magistri verò vicorum, qui & vicomagistri appellati sunt, quatuor per singulos vicos creabantur, vt illos tueretur, de quibus quod prætaxati soliti fuerint ludos Compitalicios facere in D E O R V M Larium honorem, scribit Alconius in Pisonianam. Eorum omnium mentio fit sæpissimè in Sexti Rufi, & P. Victoris libris xiv. vrbs regionibus. Et Suetonius in Augusto cap. 30. scribit: Spacium vrbs in regiones, vicosque diuisit instituitque, vt illas anni Magistratus sortitò tuerentur: hos magistri è plebe cuiusque vicinæ electi. Magistratus enim annuos regionum Curatores, & Denunciatores intelligit: magistros autem è plebe, magistros vicorum, vel vicomagistros.

De Aduocato Fisci CAP. XXXVI.

IS CI, fiscinæ, & fiscellæ, ait Alconius in 1. Verrinam, sparteæ sunt vtensilia ad maioris summæ pecunias capiendas: vnde quia maior summa est pecuniæ publicæ, quam priuatæ, vt pro censu priuato loculos & arcam & sacellos dicimus, sic pro publico thesauro ararij dicitur Fiscus. Hæc ille. Propriè autem Fiscus Principis erat, vt ararium populi. Qui huic Fiscu patrocinabatur, Fisci patronus vel Aduocatus dicebatur, isque à Marco Antonio philosopho primus institutus est, teste Iulio Capitolino in ipsius vita. Sequuntur Magistratus minores extra ordinem.

De Duumuiris perduellionis, & Quæstoribus Parricidij, vel rerum capitalium CAP. XXXVII.

VI Magistratus minores, item qui extraordinarij fuerint, dictum est antè. Inter Minores autem magistratus extraordinarios primi sunt Duumiri perduellionis, siue Capitalium, quorum origo est antiquissima, vt puta, qui à Tullo Hostilio 111. Romanorum Rege primùm Creati sunt. Cum enim Horatius parta de Curiatis victoria vrbs Romam triumphans ingressus, sororem sibi obuiam & vnum de Curiatis lamentantem interuenisset, posteaquam à quibusdam reus factus, neque absolui iuste, nec honestè damnari à Rege posset: Rex Duumuiros creauit, qui de perduellione certarent. verba Liuij lib. 1. sunt hæc: Rex ne ipse tam tristis, ingratiue ad vulgus iudicij, ac secundum iudicium, supplicij actor esset, Concilio populi aduocato, Duumuiros, inquit, qui Horatio perduellionem iudicent, secundum legem, facio. Lex horrendi carminis erat, Duumiri perduellionem iudicent, si à Duumuiris prouocari, prouocatione certato. si vincent, caput obnubito: infelici arbori reſte suspendito: verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium. Hæc Liuius. Fuit etiam post Reges erectos hic mos aliquandiu retentus, vt in iudicio perduellionis Duumiri crearentur, qui perduellionem iudicarent, vti ex Liuij constat, donec tandem vetustate obſoletus, prorsus intermissus fuerit, quem tamen à Labieno Tribuno plebis postremis temporibus, in Rempublicam relatum, Cicero grauissimè queritur. Meminit eorum præter Liuium lib. 1. & 6. & Ciceronem pro Rabirio, Plutarchus quoque, Suetonius & Dio lib. 37. De Perduellione & Perduellibus alibi dicitur.

Quæstres Parridij, vel rerum capitalium.

QUÆSTRES Parricidij, vel rerum capitalium, qui & Quæstres dicti, fuerunt qui iudicia quæstionum exercerent. Eorum magistratus non fuit ordinarius, sed extraordinarius. Cum enim Consules de Capite cuius Romani iniussu, populi ius dicere non possent, iccirco, quoties vsus postulabat, ex Senatusconsulto, vel Dictator vel consulum alter, ambobus, vel Praetorum aliquis de crimine publico quærere iubebatur: qui iussus erat, is Quæstor dicebatur. Docet hoc Pomponius Iuriconsultus ff. titulo de origine iuris his verbis: Quia de Capite cuius Romani iniussu populi non erat lege permissum Consulibus ius dicere, propterea Quæstres constituebantur à populo, qui Capitalibus rebus præessent. Hi appellabantur Quæstres Parricidij quorum etiam meminit lex duodecim tabularum. Haec tenus Pomponius. Quæ etiam confirmat Festus sic scribens: Parricidij Quæstres (sic enim legendum esse, monet Iosephus Scaliger non Parrici) appellabantur, qui solebant creari causa rerum capitalium quærendarum. Nam Parricida non vtiq; is, qui parentem occidisset, dicebatur, sed qualemcumq; hominem. Id autè fuisse, indicat lex Numæ Pompilij Regis, his composita verbis: Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, Parricida esto, &c.

Hoc autem modo publicæ quæstionis tractata sunt vsque ad annum v. c. DCIV. quo constituta sunt quæstiones publicæ de ambitu, maiestate, peculatu, repetundis & singulis sui Prætores Præfecti, atque tum, si de aliquo horum criminum esset quærendum, non nouo Quæstore, qui extra ordinem quæreret, opus erat: sed Prætor ille, qui ei quæstioni præficeret, isque, ut antè, cum consilio de eo crimine cognoscebat, dicebaturque tum ipse Prætor quæreret & quæstionem ac iudicium exercere, quæstioni præficeret, & Quæstor esse, uti ex multis Ciceronis locis intelligitur. Sed de his plura dicentur libro de Iudiciis.

De Præfecto Annone CAP. XXXIIX.

PRAEFECTVS annonæ extraordinarius Magistratus fuit. Eius munus erat, ut videret, ne plebs annonæ inopia & caritate laboraret, utique panis copia redundaret, pondereque iusto, ac mundicia debita panis veniret. Itaque si quid ad annonam pertinens commissum erat, ipse cognoscebat. Mentio eius fit à Liuiio lib. 4. & alibi sæpe, item à Pomponio ff. titulo de origine Iuris, & Martiano ff. lib. 13. de accusat. Eundem Magistratum gessit Cn. Pomponius magnus eo anno quo Cicero reuocatus est ab exilio, ut constat ex oratione eius pro domo

De Quinquenris Mensariis, & Triumuiris Mensariis. CAP. XXXIX.

QUINQUEVIRI mensarij à dispensatione pecuniæ dicti, ut tradit Liuius lib. 7. creati sunt, eodem teste anno A. V. C. CDI. Cofs. P. Valerio Poplicola, C. Marcio Rutilio, ex plebe. Causa eorum creandorum fuit, sceleratorum improbitas, & æris alieni plebis Romanæ magnitudo, cui quidem rei cum Principes plebis succurrere sæpenumero tentassent, sed nihil proficere potuissent, hoc anno, scribit Liuius, inclinatis semel in concordiam animis, noui Consules scelerem quoque rem, quæ destinere vnanimos videbatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt, Quinquenris creatis, quos mensarios à dispensatione pecuniæ appellauerunt. Meriti autem æquitate, curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere C. Duellius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publius, & T. Æmilius, qui rem difficilissimam tractatu, & plerumque parti vtrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impedio magis publico, quam iactura sustinuerunt. Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut grarum, mensis cum ære in foro positus dissoluit, ut populo prius caueretur: aut estimatio æquis rerum precii liberavit, ut non modò sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis vtriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. Hæc Liuius libro 23. Idem alibi tradit, anno DCCCXVI. tempore II. belli Punicis Triumuiros mensarios creatos fuisse. Verba eius sunt: Et Romæ quoque propter penuriam argenti, Triumuiros mensarij, rogatione Minutij Tribuni plebis facti, L. Æmilius, qui Consul, Censorque fuerat, & M. Atilius Regulus, qui bis Consul fuerat, & L. Scribonius Libo, qui tum Tribunus plebis erat, &c. Creabantur hi Comitibus tributis.

De Duumuiris naualibus, Triumuiris, qui conquirerent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent, ac Quinquenris turribus, murisque conficiendis CAP. XL.

DUUMVIRI hi sic dicti sunt, quòd duo viri simul idem munus obirent, non fuerunt ordinarij magistratus, sed extraordinarij. Eorum prima mentio fit à Liuiio lib. 10. in historia anni A. V. C. CDXLII. Cofs. C. Iunio Bubulco III. & Q. Emilio Barbula II. quo tempore acerrimum populo Romano bellum cum Samnitibus erat, ubi scribit, rogante M. Decio tribuno plebis, Duumuiros nauales classis ornandæ, reficiendæque causa populum iussisse. Quod eorum officium fuerit, non est difficile videre: Reficere scilicet, & ornare classem, utque naualibus locis impleatur, comiteatque instruat curare. Creati hi magistratus, quemadmodum ex Liuiio libro 40. & libro 41. intelligitur, & postea sunt, bello contra Ligures, item bello Illyrico, qui tuendam xx. nauibus, mari superiore Anconam velut cardinem haberent, uti Liuius docet: ex quo etiam intelligitur, non certum ac definitum tempus magistratum hunc habuisse, quod in alijs magistratibus fuit obseruatum: quippe hi, quorum posteriore loco ex Liuiio mentionem feci, biennium illum magistratum tenuerunt: unde extraordinarium eum fuisse liquidò apparet.

Triumuiros, qui conquirerent iuuenes idoneos, ad arma ferenda, militesque facerent. CAP. XLI.

Hi creati sunt, secundi belli Punicis tempore, Anno A. V. C. DXXI. Q. Fulvio Flacco III. & Apio Claudio Pulchro Cofs. causam eorum creandorum Liuius lib. 25. tradit. Consules, inquit, cum egrè delectum conficerent, quod inopia iuniorum non facilè in vtrunque, ut & nouè vrbane legiones & supplementum veteribus scriberetur, sufficerebat: Senatus abfistere eos incepto

rexit,

A vetuit, & Triumuiros binos creari iussit: alteros qui citra, alteros, qui vltra quinquagesimum lapidem in plateis, forisque, & in conciliabulis omnem copiam ingentorum inspicerent, & si qui roboris satis ad ferendam arma habere viderentur, etiam si nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis si iis videretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem, & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & viginti annorum, aut maiores milites facti essent. Ex hoc Senatusconsulto creati Triumuiros bini conquisitionem ingentorum per agros habuerunt. Hæc Liuius: præter quæ nihil de iis reperio:

Quinquenris turribus, murisque reficiendis.

B Meminit & horum Liuius lib. 25. eo loco, ubi præcedentium: Comitibus deinde, inquit, à Prætoribus vrbano de Senatus sententia plebisque scito sunt habita, quibus creati sunt Quinquenris turribus, murisque reficiendis, &c. Quod Liuius dicit, Comitibus eos creatos fuisse, tributa intelligit, officia eorum titulus indicat.

De Triumuiris legendi Senatus, & Triumuiris recognoscendi turmas Equitum Romanorum CAP. XLII.

DE his, quod ab Octauio Augusto instituti fuerint, Suetonius in Augusto cap. 37. scribit, cuius hæc sunt verba: Quoque plures partem administrandæ Republicæ caperent, noua officia excogitauit, curam operum publicorum, viarum & aquarum, aluci Tiberis, frumenti populo diuidendi, Præfecturam vrbis, Triumuiratum legendi Senatus, & alterum recognoscendi turmas Equitum quotiescunque opus esset. Hæc ille. Unde etiam manifestum est, extraordinarios eos magistratus fuisse. Sequuntur Magistratus Prouinciales:

De Proconsulibus CAP. XLIII.

PROCONSULI de iis Magistratibus, qui in ipsa vrbe potestatem habuerunt, quantum quidem ex veterum monumentis cognosci potuit, mediocri diligentia diximus: restat ut Prouincialium explicationem subiungamus. Dicuntur Prouinciales, quòd non in vrbe, sed extra eam, in Prouincijs scilicet, potestatem habuerint, & exercuerint. Quid autem Prouinciæ, quotuplices, & quomodo constitutæ fuerint, libro de Militiâ explicandum erit. Nos hoc capite de Proconsulibus dicemus, ubi primùm consideranda venit ipsa appellatio. Plurimum enim de ea discrepant viri huius nostri sæculi doctissimi quomodo ea scribenda, & pronuntianda sit. Quidam volunt esse duo distincta vocabula, alterum præpositionem, alterum nomen, atque in singulari numero in omnibus casibus de Proconsule, in plurali, Proconsulibus: alij contra contendunt esse vnum nomen compositum, & inflecti regulariter, Proconsul, Proconsulis, Proconsuli, &c. sicuti, Pronepos, Pronepotis, Pronepoti, &c. dicimus. Cuius sententiæ est Aldus Manutius iunior in Orthographia. Vide etiam Paulum Manutium Commentarijs in primam Epistolam Cic. ad Lentulum. Qui priorem sententiam amplectuntur, pro se adducunt Augustini & Ciceronis auctoritatem. Augustini hæc est: Ab E. litera vocali, nullum Latinum nisi iuncta præpositione masculinum inuenitur, ut proconsule, Proprætor. Ergo iuncta præpositione sunt Latina, ut dixi, Pro Prætor, Pro Quæstor. Nam veteres nominatio casu Proconsul dicebant, attendentes, nullum nomen apud Latinos virilis generis in E. exire. Hæc ille. Apud Ciceronem autem extat testimonium, ubi L. Philippus dicit, se Cn. Pompeium Pro Consule, non pro Consulibus ad bellum Mithridaticum mittere: & alibi apud eundem Gellius Proconsule vocatur. Ad quas auctoritates quid respondeat Aldus Manutius, videri potest. Legimus quidem etiam in Ciceronis epistolis ad Familiareis, quas Dionysius Lambinus emendauit, sæpe, M. T. C. P. Lentulo PROCONSULE. Sed de vocabulo non est tanti rem ipsam videamus.

Proconsules quatuor modis dictos fuisse inuenimus. Primùm eos, quibus vltra legitimum, & annum tempus Magistratus prorogatus fuit: deinde eos, qui ex priuatis in Prouincias, vel ad gerendum bellum missi sunt: tum eos, qui ex magistratu in Prouincias sunt profecti: postremùm qui constituta Monarchia à Senatu in Prouincias eas, quæ populi fuerunt, missi sunt.

Ad primam huius vocis significationem quòd attinet, primus eiusmodi Proconsul fuit Q. Publius Philo, ut in Tabulis Capitolinis extat, & in Liuiio libro 8. cuius verba in historia Belli Palæpolitani hæc sunt: Itaque cum & Comitiorum dies instaret, & Publilium imminèntem hostium muris auocari à spe capiendæ in dies vrbis, haud è Republica esset, actum cum Tribunis est, ad populum ferrent, ut cum Publilium Philo Consulatu abisset, Proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset, &c. Unde constat, Proconsules primò fuisse eos, quibus post Consulatum magistratus prorogatus esset.

Alio modo Proconsules dicti, qui ex priuatis, nullo antè gesto Magistratu vrbano, ad bellum mittebantur, qualis fuit P. Cornelius Scipio, de quo Liuius libro 26. Et hos quidem verè magistratus fuisse, aut dici potuisse, Sigonius negat. Nec etiam alius, ante hunc Scipionem

in Romana historia reperitur, cui priuato, quique antea nullum in vrbe magistratum gessisset, Proconsulatus hoc modo fuerit concessus, id quod etiam Carolus Sigonius in posteriori cum Gruchio disputatione fatetur.

Tertio modo, Proconsules dicti fuerunt, qui proximo post Consulatum in vrbe gestum, anno in prouincias Consulares profecti sunt, easque pro Consulibus gubernarunt. Fuit enim constitutum lege C. Sempronij Gracchi, atque postea usque ad Augusti imperium obseruatum, vt antequam noui Consules atque Praetores designarentur, Prouincię duo consulares & sex vel octo, vel plures Praetoriae, prout numerus Praetorum postulabat, à Senatu futuris Consulibus, & Praetoribus decernerentur, quas illi designati fortirentur, vel inter se compararent, ita vt finito annuo magistratu vrano in eas proficiscerentur: Consules quidem in Consulares, vnde Proconsules, Praetores autem in Praetorias, vnde Proprætores appellabantur, vti ex multis scriptorum veterum locis manifestum est. Atque hæc tum ordinaria Prouinciarum administratio fuit. Quod si qui non proximo anno à Consulatu in vrbe gesto, quemadmodum sæpe fiebat in quinto, vel sexto, vel alio post Consulatum anno in Prouincias proficiscerentur: Si etiam Praetores non proximo à gesta in vrbe Prætura, sed aliquantò post in prouincias proficiscerentur, tum priuati in Prouincias ire dicebantur, ab ordinariis verò Proconsulibus, aut Proprætoribus nihil discrepabant. Antequam autem ad quartum ordinem Proconsulum accedamus, quædam de his qui ex Consulatu in Prouincias sunt profecti, eorum creatione vel electione, potestate, imperio, & aliis, huc pertinentibus dicenda nobis sunt.

Ad creationem igitur eorum quod attinet, non eligebantur à populo, vel plebe Centuriatis, aut Tributis comitiis, vti de Q. Publilio, Philone, & P. Scipione legimus: sed quando comitiis centuriatis, Consules in annum sequentem designati erant, tum alter Consul, qui magistratum gerebat, ad Senatum de Prouinciis referebat, quæ futurę Consulares, quę Praetoriae essent. Quod vbi constitutum esset, tum ille, quę Consulares erant, Consulibus designatis decernebantur, vt eas vel fortirentur, vel inter se compararent, vtram quisque ex Consulatu obtineret. Quo facto, Consulatus sui tempore quem Romę gerebat, legem ad populum per curias congregatum referebat, de imperio militari, sine qua lege bellum gerere non poterant, tum Prouincię Senatusconsulto ornabantur. Pertinebant autem ad ornamenta illa, latitudo prouincię, magnitudo exercitus, stipendium in milites, viaticum in legato, & cohortem, comitatus & cætera generis eiusdem: quę quidem, quoniam non omnibus eadem amplitudine, numeroque concessa sunt, præterea, cum ea decernebat Senatus, tum prouincias, aut præfides ipsos Prouinciarum ornare dicebatur. Ad Viaticum pertinebat annulus aureus, qui teste Zonara magistratibus peregrę proficiscens de publica dabatur, item vestes, vasa, vehicula, muli, tabernacula, & reliqua eius generis, quę instrumenta locata fuisse, indicio est P. Ventidius, qui vt Agellius libro 15. cap. 4. scribit, victum quesitum comparandis mulis, vehicula Magistratibus, qui fortiti Prouincias forent, præbenda publicè conduxit. Itaque etiam Alexander Seuerus, vt tradit Capitolinus, exemplo veterum, argento & necessariis magistratus, quos in prouinciam mittebat, instruebat, ita vt Præfides prouinciarum acciperent argenti pondo vicena, phialas fenas, mulos binos, equos binos, vestes forenses binas, domesticas singulas, aureos centenos, Cocos singulos. Quinquam ex verbis Appij apud Ciceronem lib. 1. ad familiares conici possit, extremis Reipublicę temporibus eos, qui legem curiatam non habuissent, rem militarem quidem attingere potuisse, viatico autem publico fraudatos fuisse, atque ita suo sumptu in Prouincias iuisse.

Comitatus complectebatur adiutores, ministros comitesque eorum omnes, quos cum usus, ratioque prouincię, tum dignitas ipsa magistratum ac Reipublicę postulauit. Fuerunt autem Legati, Tribuni militum, Centuriones, præfecti, Decuriones, alique militarium operum, rationumque adiutores, atque ministri. Præterea verò Scribæ, Accensi, Præcones, lictores, interpretes, tabellarij, Aruspices, Cubicularij, medici & qui quotidianę vitę propè socij fuerunt, quę cohors prætorica, & quasi prætorica dicta est. Inter quos referendi contubernales quoque sunt, qui erant adolescentes, rei militaris percipiendę, & prouincię cognoscendę gratia Magistratus in prouinciam sequuti. Ideoque familiariter cum iis vixerunt, neque ab eorum lateribus discesserunt, teste Cicerone. Atque hac quidem ratione Proconsules prouincias obtinebant, atque ornabantur. Quomodo autem in eas sint profecti, & quod ipsorum munus atque officium in prouincię administratione fuerit, iam explicabimus.

Vbi prouinciam Senatusconsulto atque in ea Imperium Proconsules obtinuerant, tum verò extremo Consulatus anno, aut sua sponte, aut Senatusconsulto paludati exhibant. Verum antequam id facerent, in Capitolium venientes, ibi solemnia pro Republica vota nuncupabant, atque inde paludamento, licitoribus duodecim, cum totidem securibus ac fascibus, insignibusque ceteris imperij assumptis, recta ad portam vrbis ibant, ad quam veteri instituto salutati, inde aut continuo, amicis officij causa aliquantò vię spacio prosequentibus, ac benè ominantibus, in prouinciam iter ingrediebantur: aut si quid negotij in vrbe haberent, ad vrbe per aliquot dies, aut menses manebant, quod cum imperio in vrbe esse non possent. Hoc tamen etiam sciendum, vt Senatusconsulto exire Consules iussi sunt, sic, ne irent, Tribunorum plebis edicto, aut dirarum annuntiatione prohiberi potuisse. Itaque M. Crassus cum P. Attico primùm edicenti, deinde obmuntiantij nõ paruisset, ipse, post, ac filius cum Parthis dimicans iustas dedisse pœnas existimatus est.

Verum

Verum vbi iter in Prouinciam iam erant ingressi, moris fuit, vt Proconsules eos, quibus succedebant, de aduentu suo facerent certiores: scilicet, vt cum iis congregientes, de statu cognoscere Prouincię possent: quo verò die in prouinciam accedebant, eodem prouincialis muneris initium capiebant. Erat autem id in duas partes distributum, in potestatem & imperium. Potestas fuit facultas cognoscendi, imperium exercitui imperandi, bellumque gerendi: quorum alterum pacis, alterum belli temporibus congruit. Astatem ferè rei militari, hiemem Praetoria cognitioni, quæ in iurisdictione potissimum est versata, dicant. Iurisdictionem autem, (de imperio enim militari alibi dicam) ita instituebant; vt aut intra Praetorium, & in cubiculo quercias prouincialium audirent, ministrante atque admittente cubiculario. Quæque ibi transigebantur, ea ferè per diplomata annulo obsignata perficiebantur: aut in Basilica, atque in Tribunali, scribis, Accensis, Præconibus, & licitoribus apparentibus, ius dicerent. Hoc vt commodè facere possent, institutum erat, vt Proconsul, postquam in prouinciam venerat, in aliquam ciuitatem, vel in plures ex iis, in quibus conuentus agi solebat, conuentum, siue forum in certam diem edicto indiceret, eo que Prouinciales homines euocaret, atque ita aut vno in oppido plures conuentus, aut in singulis singulos ageret, atque omnes percurreret. Ius verò reddebat, & iudicium dabat vel ex legibus, quas aut Imperator ab initio ex decem Legatorum sententia prouincię dederat, aut postea è re nata Consules, aut Tribuni plebis tulerant, quò etiam Senatusconsulta pertinent: quæ si ex Vrbanis aut prouincialibus edictis sumpsissent, translatia: sin minus, noua dicebantur. Tota autè Iudiciorum forma eadem erat in Prouinciis, quæ erat Romæ: vnde ex libro de iudiciis intelligi facillè poterit. Et priuatarum quidem causarum cognitionem nonnunquam Vicariis quibusdam, puta Legatis suis, Quæstoribus, vel aliis, delegabant. Publicarum autem causarum siue quæstionum exercitacionem mandare aliis non poterant, nisi fortè lege, quæ de quæstione illa scripta esset, nominatim cautum esset, vt is, cui exercitio eius quæstionis obtigisset, posset eam alij mandare.

Præter iurisdictionem habebant etiam curationem, quæ consistebat in cæteris rebus curandis, atque Prouincię imperandis, vt in re frumentaria, tributaria, Vectigali, & Viaria: quæ omnia per edicta sua administrabant Frumentum aliud vendebant, aliud emebant, aliud in cellam suam aestimabant, aliud imperabant, aliud honoris causa accipiebant: quod frumentum honorarium, sicut etiam vinum, quod honoris causa accipiebant, vinum honorarium dicebatur. Extra ordinem autem interdum vectigalia noua instituebant, ac tributa imperabant, verum non sine crimine. Sæpe etiam naues, nautas, militesque prouincię ciuitatibus ex fœdere imperasse eos, sumptum autem ex ordine nauarcho à sua quaque ciuitate suppeditatum fuisse, Cicero alibi docet. Sed tamen, vt Præfides multi, libidine atque auaritia obcecati, noua vectigalia, ac noua tributa prouinciis imposuerunt, aliaque ad perniciem earum plurima imperarunt: sic nonnulli tanta caritate, atque abstinentia fuerunt, vt non solum publica vectigalia sustulerint, sed etiam prætorium ipsum vectigali, in quo præcipuè Cicero gloriatur, remisissent, neque vlli alij rei, quam commodis, ornamentisque sociorum studuerint. Vnde honores summos ab ipsa prouincia retulerunt, legationes Romam honoris sui causa missas, statuas, fana, dies Festos; cuiusmodi se affici ornamentis ipse in Cilicia Cicero prohibuit.

Cæterum, quomodo etiam de prouincia decesserint proconsules aperiendum est: qua de re hæc à veteribus scriptoribus traduntur. Annuo prouincialis Imperij munere terminato, proconsul successorem, si maturè venturus erat, in prouincia expectabat, atque ei aduenienti obuiam prodibat, ac præsentem præfens prouinciam, atque exercitum tradebat, deinde intra triginta dies (tot enim lex Cornelia Syllæ dedit) decebat: verum interea nihil in prouincia, quod ad administrationem attineret, attingebat. Quod si decessor ante successoris aduentum decessisset, tum verò aliquem, qui prouinciã præfesset, vt quæstorem, aut legatum cum imperio est relinquere coactus. Constituto successore, aut imperij Vicario, Romam decebat, si ante, quod C. Iulius Cæsar in primo consulatu fanciuit, rationes pecunię consecras apud duas prouincię ciuitates reliquisset: quibus rebus peractis, è prouincia decessit, ac Romam venit, & nisi triumphum petere in animo habuisset, licitoribus dimissis, & paludamento deposito, vrbe priuatus ingressus est. Sin autem de triumpho postulando cogitaret, aliquandiu ad vrbe manebat, & lictores, fascisque laureatos quandiu triumphasset, habebat, ac senatu in adem Bellonę euocato, res à se gestas exponere, ac triumphum petere. Vbi verò, siue triumphans, siue priuatus vrbe introisset, tum alio die rationes referre ad erarium cogebatur, nec multò post, centuriones, ceterosque prouincialis curę socios ad erarium in beneficiis, si liberet, deferrebat. Ac ante legem quidem Iuliam liberior referendi ratio fuit. Lege autem Iulia cautum est, vt rationes, quas in prouincia apud duas ciuitates reliquissent, eas, statim, atque vrbe inissent, ad erarium totidem verbis referret, atque triginta diebus, quibus rationem retulissent, comites in beneficiis deferrent: quod tamen non Proconsulum proprium, sed Quæstorum commune fuit, quemadmodum ex Ciceronis scriptis intelligitur.

Verum, quemadmodum proconsulibus, qui se optimè gessissent, magni & in prouincia, & in vrbe honores habebantur: sic contrà, si quid deliquissent, atque à legibus recessissent, multis iudiciorum laqueis irretiti sunt. In primis autem tribus obnoxij legibus ac quæstionibus fuerunt,

peculatus, maiestatis, & repetundarum. Peculatus, si prædam aut pecuniam publicam auertissent, quo iudicio etiã Quæstores, Legati, & Scribæ eorum oblitri cti fuerunt: Maiestatis, si aut exercitum aut provinciam hosti prodidissent, aut altrò exercitum è provincia eduxissent, aut bellum sine S. C. intulissent: Repetundarum, si se in socios, aut auarè, aut superbè, aut libidinosè, aut crudeliter, aut iniuste gessissent. Quæ lex maximè socialis fuit, & provinciarum salutem continebat, quo iudicio postulati plurimi, damnati multi, nonnulli etiam absoluti sunt: de quibus alio libro disputabimus. Atque hæc quidem de iis proconsulibus, qui libera adhuc Republica provincias gubernarunt, dicta sunt: restat, vt de iis qui constituta Monarchia provinciis præfuerunt, quædam addam.

Octavius Augustus, cum senatus, ac populi Romani voluntate cõpelleretur, vt solus Rempub. regeret, provinciarum administrationem aliã à priori instituit. Alias enim sibi reservauit, eas scilicet, quæ potentiores erant, & pl^{us} pecuniæ ostendebant, ac vel hostes accolas habebant, vel novos per se ipsas aliquos motus turbare poterant. Quæ autem infirmiores, & pacatiorerant, populo attribuit, vt in eas, quos vellèt, mitteret, eosq; qui ipsis præfessent, proconsules appellauit: de quorum potestate quid Dio lib. 53. scribat audiamus: Annuas, inquit Dio, eorum præfecturas Augustus esse iussit, nisi quis multitudinis liberorũ, aut nuptiarum ratione priuilegiũ haberet: vt quæ de cõmuni senatus consilio mitterentur, neque gladio accincti, neque militari habitu vtentes. Proconsules autem eos dici voluit, non modò duos istos Consulares, sed reliquos etiam Prætorios, aut qui Prætoriorum loco haberentur: vt quæ lictores vtrisque tot, quot in vrbe permissum est legibus habere, adessent, vt imperij insignia statim atque extra pomerium essent, adfumeret, & vsque ad reditum in urbem ea seruarent. Et post: Senatus autem, & seorsum quidem consularibus Africam atque Asiam concessit, & prætoris reliquas provincias adscripsit. Vtrisque autem ex æquo interdixit, ne ante quintum annum à gesto in vrbe Magistratu provincias fortirentur: ita fiebat, vt etsi eorum numerus, quàm provinciarum erat maior, tamen ad omnes tandem imperium perueniret. Post Cæsaris autem Octauiani tempora, cum nonnulli eorum malè gessissent magistratum suum, imperatori istæ quoq; provincie adiectæ sunt, ac sic his etiam ipsis quodammodo is provincias assignabat. Cæterum & Legatos, seu assessores quosdam sibi adscribere, quorum consilio in administratione provinciæ uterentur, vnicum quidem Prætorius, ex sui, aut inferioris ordinis hominibus, tres autem Consulares, ex eiusdem dignitatis viris accipiebat, eos, qui ipsi Imperatori probarentur. Erat etiam hoc generaliter de omnium provinciarum potestate constitutum, ne quem delectum militum agerent: ne pecuniam, præter eam quæ cõstitutata erat, exigerent, Senatus, Imperatoris iussu: Cum successor missus esset, is vt statim ex provincia abiret, ac ne in redeundo domum tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reuertetur. Hæc Dio. plura de iis traduntur à Iurisconsultis, titulo de Proconsulis officio, qui propriè huc pertinet.

De prætoribus provincialibus & Proprætoribus

CAP. XLIII.

NATIO provinciis præfessi sunt Prætores, vt & ius provincialibus dicerent, & si res cogeret, bellum administrarent. Itaque prætorum numerus ob id creuit, quia provinciarum numerus creuit. Cum enim duo Romæ prætores essent, vnus, qui inter ciues, alter, qui inter peregrinos ius diceret, ac provinciæ duæ Sicilia atque Sardinia essent instituta, visum est faciendum, vt Prætores alij in eas duo adicerentur. Inde duabus ad Imperium adiunctis Hispaniis, totidem alij accesserunt, qui quaterni quaternas in singulos annos provincias gubernarent. Quoniam autem in ipsis provinciis sæpè tumultus ac bella grauiora excitabantur, quæ bella iam inde ab initio geri per Consules erant solita, hinc etiam provinciæ Consulibus ordine sunt commissæ. Et sic duo potissimum ordinarij fuerunt provinciarum Rectores: Prætores qui in prætura, & Consules, qui grauiore vrgente bello, in Consulatu provinciis præfuerunt. Prætores igitur provinciales, sicut & reliqui, creati sunt Comitibus centuriariis, quibus, vbi erant designati, decreta à Senatu provinciæ, quas fortirentur. Insignia fuerunt eadem, quæ Prætorum Urbanorum, Lictores videlicet sex, totidem fasces, atque securès, vnde ab Appiano *ἑξαμύκτες*, id est, sex securium appellantur. Tempus Ordinarium, quo Provincias tenuerunt, fuit annum. Si verò prorogato post Præturam imperio in provinciis remansissent, Proprætores sunt appellati. Atque hoc quidem vltra annum vrbis D. C. sic est obseruatum. Postea verò, cum L. Calpurnius Piso, Tribunus Plebis, L. Marcio Cenforino, M. Manilio Cofs. anno ipso D. C. IV. teste in Bruto Cicerone, primus de questione perpetua repetundarum tulisset, id est, vt ex Prætoribus iis, qui provincias fortiri soliti erant, vnus Provinciæ loco, questionem repetundarum fortiretur, etique per annum in vrbe præfesset: & cum idem postea etiam in aliis questionibus ac prætoribus alij alia lege sanxissent, initium introductum est, vt Prætores, qui quotannis adhuc seni tantum creabantur, iurisdictiones duas, questiones quatuor, aut plures ex legibus, quæ de quaque questione lata erant, in sortem conicerent, easque per annum in vrbe exercerent: extremo autem anno, ex senatusconsulto provincias in posterum fortirentur, & inde Proprætores appellari cœpti sunt.

Cæterum ad ipsam appellationem quod attinet, vtrum Proprætor, an Proprætoe dendum sit, ea hic repetantur, quæ de Proconsulibus monuimus. Non autem vno modo Proprætores

Atores dicti sunt. Primum enim Prætores provinciales, qui imperio prorogato in provinciis vltra legitimum tempus manserunt, Proprætores sunt appellati: tum etiam isti, qui ex priuatis ad bellum gerendum, non autem ad gubernandam provinciam, missi sunt. vt C. Octavius. Et hi propriè magistratus non fuerunt. Tertio Proprætores dicti, qui prætura in vrbe gesta, sub senatus anni in provincias profecti, eis præfuerunt: hi ordinarij Magistratus provinciales fuerunt: quorum imperium & potestas eadem fuit, quæ Proconsulium, nisi quòd sex tantum licioribus, totidem fascibus, & securibus vsi fuerunt, & quòd provincias minores obtinuerunt. Cætera, quæ capite proximè præcedenti de Proconsulium in provincias profectio, & comitatu diximus, item de imperio, iurisdictione, curatione & decensione, illa omnia etiam ad Proprætores pertinent. Quarto Proprætores etiam dicti sunt illi, quos C. Octavius Augustus, & post eam reliqui Imperatores in eas provincias, quas sibi reservabant, miserunt. Et hi maiorem, quàm Proconsules, qui provinciis populi præfiebantur, habebant potestatem: de quibus Dio libro 53. in hunc modum scribit, de Augusto verba faciens: Qui neque consulares neque Prætorij erant, ipse (Augustus scilicet) delegit, ac legatos suos & proprætores nominauit. Nam cum hæc nomina diu admodum in prioribus Republicæ forma floruisent, Prætores, inquam, & Consules: Prætoris nomine, vt bellis maximè ab antiquis temporibus conueniens, à se delectos insigniuit: Prætores eos nuncupans: Consulium appellatione reliquos, vt paci propinquo res affecit, Proconsules dicens. Hæc nomina in Italia Cæsar reservauit: qui extra Italiam imperarent, quasi eorum locum tenentes, Præfectos, appellauit. A se porò designatis, præter nomen Proprætorum hoc etiam tribuit, vt plus, quàm annum essent cum imperio, quatenus videlicet ipse statuisset, vt militarem habitum gestarent, gladiumque, & ius capite plectendi militis haberent. Omnes autem Proprætores, ac qui non sunt Proconsulibus, sex videntur licioribus, nomenque inde apud Græcos habent *ἑξαμύκτες*. Vtrique autem imperij insignia statim, atque venerint in provinciis ipsis destinata, accipiunt, perfunctique eo statim deponunt. Hæc ille. Qui etiam paulò post addit, Proprætores cum vrbis legionibus, pluribus instructis Præfectis in provinciis à Cæsare missos, additosque eis curatores, qui publicos reditus colligerent, & certas impensas facerent. Quin etiam de ipsis constitutum ait, ne quem delectum militum agerent, ne pecuniam præter eam, quæ constituta erat, exigerent, Imperatoris iniussu, cui successor missus esset, is statim ex provincia abiret, ac ne in redeundo tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reuertetur. Plura de his Proprætoribus habentur in pandectis titulo de officio Præfidis, quæ inde petantur.

De Legatis Proconsulium, & Proprætorum

CAP. XLIV.

NTER Comites Proconsulium & Proprætorum primum locum obtinuerunt legati, de quibus hoc capite agemus, reliquos ad alium & commodiorem locum differentes. Legati, inquit Varro libro 4. de lingua Latina dicuntur, qui lecti publicè, quorum opera, consilioque vteretur peregrinè Magistratus, quæ nuncijs Senatus, aut populi essent. Quibus ex verbis intelligitur, duplices fuisse apud Romanos Legatos: alios, qui Senatus voluntatem ad alios detulerunt: alios, qui præfidibus, proconsulibus scilicet, & proprætoribus operam quacumque ratione nauarunt. Vnt autem & aliæ Legati significationes, verum de ea tantum dicemus, cuius prior loco Varro meminit. Illi igitur Legati, qui proconsules, proprætoresque in provincias euntes comitabantur, aut à Senatu iis dabantur, aut permissu Senatus ab ipsis præfidibus adscribebantur, aut lege aliqua extra ordinem deligebantur, Cicerone teste. Numerus Legatorum provinciarum Rectores assignatorum, qui minimus, fuit trium. Nec verò dubium est, quin in eo sit habita ratio prætorij gradus, & Consulatis, & provinciæ, & belli, ipsius denique hominis. Vnde legianus, nonnullis legatorum numerum auctum esse. Obseruatum & hoc est, vt Legatos libenter sibi quisque legaret, qui rei militaris periti essent, quique ipsi provinciis aliis cum imperio præfuisent. Itaque Consulares Consulibus, prætorij prætoribus legatos se poscentibus adiunxerunt, & frater fratrem, filius patrem sibi legauit. Cæterum, quod ad munus ipsorum attinet, Vicarij quidam erant proconsulium, ad molem rerum provincialium sustinendam, vnde etiam ipsi licioribus ac fascibus utebantur. Ad iurisdictionem autem quod attinet, priuatarum tantum causarum cognitionem habebant, in quibus non sua, sed mandata utebantur auctoritate: & si quid occurreret, quòd maiorem diligentiam ex postulare, id ad proconsulem remittebant. Publicarum autem questionum cognitio & exercitatio iis à procons. mandari non poterat, nisi in lege istius questionis nominatim scriptum esset. Ius nullum habebant animaduertendi in caput cuiusquam, nec atrociter verberandi. Id enim proconsulis erat. Si tamen contigisset proconsulem abesse à provincia, tum legatis committebantur, quæ animaduersionem postulabant. Sed & hoc notandum, si proconsules aut proprætores ante successoris aduentum, de provincia decederent, eos Legatos vel Quæstores interim provinciis præfessisse, qui & ipsi tum proconsules aut proprætores appellabantur.

De legatis decem, quorum consilio & ope Duces exercituum utebantur, in provinciis constitutis alio loco dicam. Illud hoc loco, antequam ad alia progrediar, admonendum videtur, quod

delegatione libera interdum legitur moris fuisse, ut Senatores Romani, quibus priuata negotia in prouinciis erant, veluti hereditates, aut legata persequendi, vel nomina exigendi, honorario titulo liberæ legationis à Senatu donarentur, ut ita sub legatorum personis commendabiliore contouersias haberent, atque fauorabiliores. Qui etiam voti soluendi, & periculi vitandi causa eas legationes sæpe impetrabant, & lictores à Prouincialibus magistratibus, ceterorumque Legatorum insignia accipiebant. Cicero autem libro tertio de Legibus, in suo Consulatu omnino extinguere & tollere eiusmodi legationes voluit, vnde etiam inter alias suas leges hæc ponit: Rei suæ ergo ne quis Legatus esto. Sed intercessit Linius Tribunus plebis, &c. Et hæc de legatis.

De Quæstoribus Prouincialibus & Proquæstoribus

CAP. XLV.

QUÆSTORVM tria genera fuisse, supra diximus. Alij enim Quæstores ærarij, vel urbani: alij Quæstores paricidij, vel rerum capitalium erant: alij Quæstores Prouinciales, de quibus hoc capite dicemus, eo ordine, ut primum, qui Quæstores Prouinciales fuerint, quomodo creati sint, & Prouincias obtinuerint, tum quam potestatem habuerint, ostendamus. Quæstores Prouinciales erant, qui vnà cum Proconsulibus, aut Proprætoribus in Prouincias exibant. In singulas enim prouincias singuli Quæstores mittebantur, præterquam in Siciliam: quæ cum duplex fuisset, Prouincia vetus & noua, duos etiam habuit Quæstores, vnum qui Lilybæi, alterum qui Syracusis curabat. Legebantur autem eodem modo, quo Prætores prouinciales. Nam cum legitimus Quæstorum numerus in annum populi suffragiis esset creatus, iubeat Senatus ut prouincias in sortem conicerent: Prouinciæ verò duæ erant vrbana eorum, qui ærario populi Romani præsent, relique ferè prouinciales, eorum, qui cum Consulibus, aut cum Prætoribus in prouincias irent. Quæmadmodum autem Præsides non semper prouincias ex Senatusconsulto, & sorte, sed aliquando lege obtinuerunt: sic etiam Quæstores non semper ex S. C. eas sortiti, sed aut S. C. aut lege aliqua extra ordinem nominatim adepti sunt, cuius rei exempla non pauca apud Liniuum & Ciceronem extant.

Ministris Quæstores vsi sunt, Scribis & Licitoribus: Scribis ad conscribendas tabulas publicas, licitoribus ad maiestatem magistratus tuendam. Nec verò semper Quæstor cum suo Præside in prouinciam proficisceretur: verum sæpe, aut multo antè, multò post eum in prouinciam veniebat: vnde fiebat, ut non idem semper Quæstori muneris ineundi dies fuerit, qui Prætorij: quod vbi euenit, simul illud etiam contingere potuit, ut duos Quæstores Præsides vnus eodem anno haberit, Cicerone teste.

Potestas horum erat publicam pecuniam, quam ex ærario, à Tribunis ærarij accipiebant, quæque attributa pecunia dicebatur, curare, & inde stipendia, & viaticum legatis, cohorti Prætorij, & exercitui suppeditare: tum etiam vectigalem pecuniam ex re frumentaria, & ex portoriis, ceterisque, quæ Publicani exerceant, vectigalibus exigere, & Romam in ærarium referre. Nonnunquam etiam Proprætores Quæstoribus iuris dictionem, imperiumque suum mandarunt, & totius rei frumentariæ administrationem commiserunt. Quod si Quæstores à Proprætoribus vel Proconsulibus ante successorum aduentum de prouincia decedentibus, prouinciæ præponerentur, tum & ipsi Proconsulis aut Proprætoris nomen ferebant, prout huius, vel illius vices sustinebant. Si verò Quæstores non expectato successore de prouincia decederent, non erat eorum suæ prouinciæ aliquem præficere: sed eius, penes quem summum erat prouinciæ imperium, Proconsulis aut Proprætoris.

Ceterum quanta intercesserit necessitudo Quæstori cum Præsidi suo, docet Cicero, cum sæpe aliàs, tum verò in Diuinatione in Verrem his verbis: Sic à maioribus accepimus, Prætozem Quæstori suo parentis loco esse oportere, nullam neque iustiorum neque grauiorem causam necessitudinis posse reperiri, quam coniunctionem fortis, quam prouinciæ, quam officij, quam publici muneris societatem. Idem alibi dicit, maiores hanc Quæsturæ coniunctionem liberorum necessitudini proximam esse voluisse. Inter vrbanos, & prouinciales Quæstores hanc differentiam notat Hotomanus, primum quòd illi, neque lictores, neque viatores habuerint, cum neque vocatione, neque prehensionem haberent: hi verò & lictores, & togam prætextam habuerint. Deinde quòd Urbani ius non dixerint: prouinciales autem iure dicto cõuentus circumuenerint, ut scribit Suetonius, & quæcunque commissa populo Romano essent, exquisierint, de quibus iudices ac recuperatores dederint, quæmadmodum videmus in Diuinatione, Quæcilium Verris Quæstorem in Agonidem iudicium dedisse.

Porro ad Proquæstores quod attinet, nam & de his me dicturum aliquid promisi, sic appellati sunt ij, qui mortuo Quæstore Præsidi ipsi Quæstoris loco esse ceperunt, item qui, Quæstore, non expectato successore, decedente prouinciæ ipsius interea præfecti sunt. Hi verò prouinciam suam non à Senatu, aut populo, vti Quæstores, verum ab ipso Proprætoze vel Proconsule, acceperunt, ideoque inferiori gradu fuerunt. Legimus etiam præsentibus nonnunquam Quæstoribus, tamen etiam Proquæstores fuisse, sed rarò.

De

De præfecto Aegypti, Præfectis Præfecturarum, Consularibus quatuor, qui per Italiam ius dicerent, & Iuridicis Italiae

CAP. XLVI.

PRÆFECTI vocabulum latè patet. Nam & in re militari magnus eius vsus est, & in hoc de Prouincialibus Magistratibus loco variè vsurpatur. Scribit enim Dio, Octauium Augustum eos omnes, quos Prouinciis extra Italiam titis præposuisset, Præfectos appellasse. Verum cum eorum eadem, quæ proprætorum, in Caesaris Prouinciis missorum, ratio fuerit, nihil de iis hic dicam, sed tantum de præfecto Aegypti pauca monebo. Præfectus Aegypti, qui & Augustalis dictus est, ab Augusto primum fuit institutus, & Aegyptò, quam Antonio & Cleopatra victis in prouinciæ formam redegerat, præpositus. Diuersus fuit à reliquarum prouinciarum rectoribus, quòd non Senatorij, ut illi, sed equestris ordinis fuerit. Senatoribus enim eam prouinciam Augustus committere, ut Dio lib. 51. docet, noluit, veritus, ne si violentiores Senatores præfides naçta esset, occasionem rerum nouandarum afferret. Quin etiam, ut idem ait, proficiscendi in Aegyptum potestatem, nisi ipse nominatim alicui permisisset, omnibus ademit. Primus, qui ei præfuit sub præfecti nomine Cornelius Gallus fuit, à quo deinceps omnes, qui eam prouinciam administrarunt, Præfecti sunt Appellati. Meminit eorum Vlpianus f. titulo de Præfecto Augustali, his verbis: Præfectus Aegypti non prius deponit Præfecturam, & imperium, quod ad similitudinem Proconsulis lege facta sub Augusto ei datum est, quam Alexandriam ingressus sit successor eius, licet in prouinciam venerit, & ita in mandatis eius continetur, &c. Reliqua ferè omnia cum Proconsulibus vel Proprætoribus communia habuit.

Præfecti præfecturarum dicebantur ij, qui Præfecturis præerant, & in iis ius dicebant: propriè quidem prouinciales Magistratus non erant. Præfecturæ enim, ut Festus docet, in Italia appellabantur illè vrbes, in quibus & ius dicebatur, & iurisdicção agebatur, & erat quædam eorum Respublica: neque tamen magistratus suos habebant, in quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. Quorum genera fuerè duo: alterum, in quas solebant ire Præfecti, populi suffragiis creati: alterum, in quas Prætor vrbanus quotannis Præfectos mittebat. Sed de Præfecturis, alio loco plura dicemus.

Consulares quatuor, qui per Italiam ius dicerent, ab Imperatore Hadriano instituti sunt. Cum enim is Italiam in quatuor regiones distribuisset, in singulas Præfectos misit, potestate ferè proconsulari, qui, quod prius Romæ Consulatum gessissent, Consulares dicti. Alius Spartianus in Adriano: Quatuor Consulares per omnem Italiam iudices constituit. Iulius Capitolinus de M. Antonio Pio: Ab Adriano inter quatuor Consulares, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimum possidebat. Ex quibus constat Consulares hostantum iudicium habuisse, hoc est, iudicandis Italorum contouersijs occupatos fuisse, rem verò militarem non attigisse. Neque diu post Adrianum hæc ordinatio mansit, id quod testatur Appianus libro 1. de Bellis ciuilibus, cum in historia belli Marisci sic scribit: Apparet, tunc quoque regiones Italiae distributas fuisse Proconsulibus, quem morem imitatus Adrianus Imperator, renouauit post ætates aliquot, non diu duraturum post eius obitum.

Hæc ille. In horum Consularium locum iuridicos Italiae præposuit M. Antoninus Philosophus testate Iulio Capitolino his verbis: Datis Iuridicis Italiae consuluit, ad id exemplum, quo Adrianus Consulares viros reddere iura præceperat. Plura de iis non memini me legere.

De Triumuiris, Quinqueniris, Septemuiris ac Decemuiris, Coloniae deducenda.

De Quinqueniris, Septemuiris, Viginuuiris agris dandis, attribuendis.

De Quinqueniris, Quindecemuiris agrorum metiendorum.

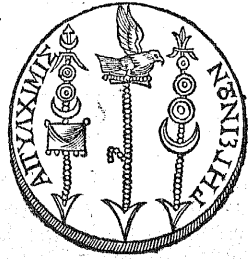
CAP. XLVII.

DE COLONIIS, earum diuisione, iure, & deductione libro vltimo dicendum nobis erit, ideoque hic breuiore erimus. Appianus libro primo bellorum ciuilium scribit, morem Romanis fuisse, nunc hos, nunc illos Italiae populos subiugando parte agri mulctare, in eumque colonias deducere: aut in iam antè condita oppida novos colonos sui generis adscribere. Hæ colonie tanquam præsidia partis bello prouinciis imponebantur: in quibus, quantum erat culti agri colonis diuidebatur, aut vendebatur, elocabatur: quod verò incultum supererat, ut ferè bellum sequi solet vastitas, quia sub sortem mittere non vacabat, per præconem inuitatis assignabant, quibuscunque liberet colere, excepta sibi tributi nomine in singulos annos ex arbutis proventus parte quinta, frugum verò decima. Quin & gregibus vectigal indictum erat, tam minoris, quam maioris pecoris: ita prospiciebatur frequentie generis Italici, quod laboris patientissimum est habitum, ne carerent auxiliis dome-

C 3

sticis. Hactenus Appianus, ex quibus intelligere licet, qua occasione coloniæ fuerint deduci ce-
pta. Cum igitur aut lege aliqua à plebe scitum, aut Senatusconsulto decretum esset, Coloniam
aliquam deduci, & numerus colonorum scriptus esset, creabantur Comitibus Tributis, ut libro su-
periore ostendimus, modò per Consulē, modò per Prætorem vrbānum: Curatores, qui Colo-
niam deducerent, interdum tres, interdum quinque, septem, decem, viginti etiam, qui inde Trium-
uiri, vel Quinquuiri vel Septemuiri, vel Decemuiri, vel Vigintiuiri Coloniae deducendæ, aut
agris dandis, attribuendis appellabantur. Hi postquam creati erant, colonos, qui vel sua sponte
nomina dederant, vel forte exierant, agros lege definitos, atque in Coloniam sub vexillo, qua-
si exercitum aliquem deducebant. Dux autem deductionis aliquis è curatoribus agrariis erat.
Appianus, Plutarchus, Cicero. Signa cohortium, in antiquis nummis, quibus Coloniae alicuius
deductio significatur, impressa adhuc etiam cernere possumus, Vbi verò colono agris,
deducendi erant, collocarant, tum aratro vrbem, & agrum circumscribebant, testibus Varrone,
Dionysio, Plutarcho & Cicerone, ac aliis: nummis etiam antiquis, in quibus aratro deductio colo-
niæ demonstrabatur, quales in Fastis, & Iulio, Augusto Huberti Goltzj multi cernuntur, in

quibus etiam hi, quorum primus repræsentat nobis vexillum, & signum cohortis, se-
cundus item vexillum, aquilam, aratrum, decempedam, siue perticam agri mensuram, tertius
sacerdotem agentem iugum bouum, & sulcum aratro ducentem, vrbem, agroque, quomodo dixi,
circumscripto: tum verò agri diuisionem, ac suæ cuique partis assignationem sunt aggressi, vnde
agros coloniarum diuisos, & assignatos dici notauit Frontinus. Quod munus difficilimum, ac
molestiæ sæpè plenissimum videtur fuisse, propter odium colonorum, in quod illi facile pote-
rant assignationis eius causa incurrere. Atque hæc omnia fiebant auspicio: qua de causa cura-
toribus illis pullarius dabatur, qui cum ipsis proficisceretur. Tantum de illis. Ministri magistra-
tuum Romanorum.

*De Scribis, Apparitoribus, Accensis, Interpretibus, Præconibus,
Licitoribus, Viatoribus & Carnificibus*

C A P. X L I I X.

MAGISTRATVVM explicacione ad ministros transibimus. Fuerunt autem mi-
nistri magistratum Scribæ, Apparitores, Accensi, Interpretes, Præcones, Lictores,
Viatores & Carnifices.
Scribæ, vti Festus docet, fuerunt librarij, qui rationes publicas scribebant in tabu-
lis. Apparuerunt autem singulis magistratibus eo nomine, ut rationes publicas in tabulas re-
ferrent, & leges, actaque omnia perscriberent: vnde dixit Cicero in 5. Verrina, Scribarum ordi-
nem esse honestum, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ periculaque magistratum
committantur. Leges quodammodo in manibus Scribas habuisse, & magistratibus ius suggestis-
se, ostendit idem cum in tertio de Legibus extremo scribit: Animaduerto quosque in magistrati-
bus ignoracione iuris sui tantum sapere, quantum apparitores velint: quod ipsum & Scribis
esse dictum docet Plutarchus, vbi Scribarum arrogantiam à M. Cicerone minore fractam, ac re-
pressam esse narat, in hæc verba: Cato cum Quæsturam inisset, ministros, & Scribas coercuit,
qui publicas tabulas, legesque tractantes, cum adolentes nacti essent, quibus magistratibus
apparerent, quod ij propter inscientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsi erant
magistratus. Eos verò Cato Apparitorum loco, ut erant, tractauit, cum alios fraudis, alios in-
scientiæ insimularet: cumque illi auxilio collegarum Catonis vsi resisterent, Cato primum eo-
rum damnatum de fraudata hereditate ab ærario expulit, alterum verò de inertia postulauit:
qui cum gratia Catuli Cenforis fultus euasisset, eo nunquam vsus est Cato. Addo illud, scribas
ferè à quæstoribus mercedem apparitionis accipere solitos, id quod ex fragmento veteris huius
tabulæ intelligitur.

Q. VRB.

A Q. VRB. QVEI AERARIVM PROVINCIAM OBTINENT EAM MERCEDEM DEFERTO
QAVESTORQVE QVEI AERARIVM PROVINCIAM.
OPTINEBIT EAM PECVNIAM EI SCRIBAE SCRIBEISQVE HAEREDIVE:
EIVS SOLVITO IDQVE EI SINE FRAUDE SVA FACERE LICETO QVOD.
SINE MALO PECVLATV FIAT OLLEISQVE HOMINIBVS EAM PECVNIAM CA-
PERE LICETO.

Omnium autem, ut scribit Festus, minimè dignitatis fuit scriba naualis, quod periculis quo-
que eius ministerium esset obiectum. Cum ergo multi essent scribæ in ciuitate, factum est, ut in
decurias multas sint translati, Quæstoriorum, Ædiliciorum, Prætoriorum, prout à quæstoribus,
Ædilibus, Prætoribus essent lecti. Nam hoc ius eorum Magistratum fuisse, non obscure innuit
Cicero pro Cluentio cum scribit: Nuper hominem tenuem scribam Ædilicium D. Matrinium
cum defendissem, apud M. Iunium Q. Publicium Prætores, & M. Pletorium, C. Flaminium Ædi-
les Curules: persuasi, ut scribam iurati legerent eum, quem iidem isti censores ærarium reliquis-
sent. Et Liuius libro 40. Q. Petilius Prætor vrbānus eos libros à L. Petilio scriba sumpsit, & erat
familiaris vsus, quod scribam eum Quæstor Q. Petilius in decuriam legerat. Sed tamen aliquot
etiam decurias pretio emptas fuisse, apparet ex Oracione quinta in Verrem. Non admodum
autem grauem, atque honestum fuisse Romæ scribarum ordinem, duæ res iudicio sunt: vna,
quod Æmilius Probus in Eumene scribarum munus multò apud Græcos honorificentius fuisse,
quàm apud Romanos, prodit: Nam apud Romanos reuera, sicut essent, mercenarios habitos,
apud Græcos neminem, nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissum. Altera, quod
Piso apud Agellium lib. 6. cap. 9. de Cn. Flauio scribita scribit: Cn. Flauius, patre libertino natus
scriptum faciebat: isque in eo tempore Ædili curuli apparebat, quo tempore Ædiles subrogantur,
cumque primæ tribus Ædilem curulem renouauerunt, atque Ædilis, qui Comitibus habebat, ne-
gat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum Ædilem fieri. Cn. Flauius dicitur tabulas
posuisse, scriptum se abdicasse, isque Ædilis curulis factus est. Non tamen aditum omnino scri-
bis ad maiores honores fuisse interclusum, Cicereij, qui Scipionis Africani maioris scriba fuerat,
exemplum ostendit, qui auctore Valerio, cum in campum Africani filium Candidatum Præto-
rii Comitibus deduxisset, seque omnibus centuriis Scipioni anteferri vidisset, è templo descendit.
Q. in etiam Cicero quendam memorat, qui, cum in Sullæ dictatura scriba fuisset, post in Cæsa-
ris, Prætor vrbānus fuit.

APPARITORES magistratum dicebantur, qui magistratum imperio prestò erant, ut scri-
bæ, accensi, interpretes, præcones, viatores, lictores, serui publici, carnifices. Hæc autem mune-
ra libertis ferè suis magistratus quisque morè maiorum mandauit: Quod cum ex alijs multis lo-
cis colligitur, tum maximè ex Oracione Senatoris cuiusdam apud Tacitum lib. 13. Annalium, de
libertinorum ordine ita differens: Hinc plerunque tribus, decurias, ministeria magistratibus,
& sacerdotibus, cohortes etiam in vrbe conscriptas, & plurimis equitum plerisque Senatoribus
non aliunde originem trahi. Quibus verbis satis planum facit, libertinis tribus & decurias, cre-
do scribarum & præconum, & viatorum, aliquando esse repletas, ex libertinis ministros magi-
stratibus & Sacerdotibus datos eosdem esse aliquando in cohortes ad bellum descriptos, atque
inde plurimos equites, multos senatores originem deduxisse.

Scribas autem ex hoc numero exemimus: non quod non apparitorum numero fuerint, sed
quod eorum ordinem ex ingenis potius, quàm ex libertinis constituisse animaduertimus. Si-
quidem & antiquus ille scriba Pontificum Cn. Flauius, non libertinus fuit, sed libertini filius, &
Cicereius scriba Scipionis, Prætor legi non potuisset, nisi ingenuus fuisset. Neque enim stantè
Republica magistratus vlli libertinorum ordini patuerunt. Cicero tamen M. Tullio libertino suo
scriba vsus est.

ACCENSOS hoc loco intelligimus magistratum ministros, qui accirent. Sic enim Varro
lib. 4. de lingua Latina, Consul loquitur ad exercitum: Impero, qua conuenite ad Comitibus cen-
turiata. Quare hic accenso, illic præconi dicit, hæc est causa. In aliquot rebus idem ut præco, accen-
sus acciebat, à quo accensus quoque dictus. Accensum solitum ciere Bœotia ostendit, quam Co-
mœdiam Ælij esse dicunt, hoc versu:

Vbi primum Accensus clamavit meridiem, &c.

Liuus de Decemuiris consularibus: Penes præfectum iuris duodecim falces erant, Collegis
nouem singuli accensi apparebant. Et Cicero in Epistola illa nobili ad fratrem: His rebus nuper
C. Octauius incundissimus fuit, apud quem primus licitor quieuit, tacuit accensus, quoties quis-
que voluit, dixit, & quàm voluit diu. Quo in loco cum de accenso, Tacuit, dixit, significat, accensi
officium fuisse non solum ut acciret ad Prætorem, qui ius poscerent: sed etiam, ut molestis inter-
pellationibus silentium imponeret. Libertis autem hoc muneris datum esse, idem ille in eadem o-
stendit: Accensus sit, inquit, eo etiam numero, quo eum maiores nostri esse voluerunt, qui hoc
non in beneficij loco, sed in laboris, aut muneris non temerè nisi libertis suis deferebant, quibus
illi quidem non multò fecus, ac serui imperabant: vnde ad Appium cum scribit Pausaniam, Len-
tuli libertum, Accensum suum vocat.

INTERPRETES fuerunt, quos inter exterarum gentium, ad externorum populorum orationem
interpretandam adhibuerunt: quos ex apparitorum & libertinorum numero fuisse, Ciceronis

verba, quæ sequuntur, ostendunt, primum ad Thermum, inquit, se pro Cos. in Sicilia, in longa apparitione singularem, & propè incredibilem interpretis sui Marcilij fidem cognouisse. Deinde in Cornelianæ C. Publicium Menandrum, libertinum hominem, apud maiores legatos in Greciam proficiscentes interpretem secum habere voluisse.

PRÆCONVM in ciuicate vsus fuit varius, ac multiplex: in auctiõibus, vt ad hastam starent, & precia oblata nuntiarent: in concionibus, vt audientiam facerent: in Comitibus magistratuum, vt tribus ad suffragia incunda citarent, & eos qui designati erant, renunciarent: in legibus ferendis, vt subiiciente scriba leges populo recitarent: in iudiciis & quæstionibus, vt iudices, reos & accusatores, & testes citarent: quod vnicuique planum esse potest, qui non cursim, sed attentè antiquorum scripta perlegerit. Liberos autem fuisse præcones, exemplo sit Sex. ille Næuius, de quo Cicero pro Quinctio. Hi à Consulibus ex ciuibus Romanis legebantur, eorumque multa erant decuriæ.

LICTORES dicuntur, ait Festus, quod fasces virgarum ligatos ferunt, hi parentes magistratibus, delinquentibus plagas ingerunt. Vt sunt licitoribus Consules, Prætores, Interreges, & Dictatores, & si qui alij magistratus non potestatem solùm habuerunt, sed etiam imperium. Viatoribus ij, quorum potestas potius quàm imperium extirrit. Eorum munus erat, vt populum summouerent, fontes virgis cæderent, & securi ferirent, quæ ex Lioio multis locis eliciuntur, qui eos etiam alicubi aditus summores vocat. Hos in plebe Romana fuisse, idem ostendit, apud què aliquis ex plebe queritur, quatuor & viginti lictores apparere Consulibus, & eos ipsos plebis homines: Punico autem bello confecto, qui magistratibus in prouincia apparerent, eos ferè Bruttios fuisse, vnde Bruttianos dictos, tradit Agellius. Plurima de licitoribus collegit obseruatione dignissima Iustus Lipsius libro singulari Electorum capit. 23.

VIATORES appellantur, inquit Festus, qui magistratibus apparent eò, quia initio omnium tribuum cum agri in propinquo erant vrbs, atque assidue homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in via, quàm vrbe: quod ex agris plerumque homines vocabantur à magistratibus, & frequens eorum erat ab agris ad vrbem via: cum quo etiam Columella & Cicero, cuius hæc sunt verba: E. via ad Senatum accersebant. Curius, & cæteri senes, ex quo, qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Hi alij erant à licitoribus, si antiquam vtrorumque originem respiciamus. Valgius tamen eosdem ferè viatores cum licitoribus ex istimauit, vt est apud Agellium. Lictores enim dicit à ligando appellatum esse, quod cum magistratus populi Romani virgis quempiam verberari iussissent, crura eius, & manus ligari, vinciri que à viatore solita sint, is que qui ex collegio viatorum officium ligandi habet, et licitor sit appellatus, vtitur que ad eam rem testimonio M. Tullij. Viatoribus utebantur Consules vocandi & nunciandi causa. Eorumque sicut etiam præconum, decuriæ erant, quæ à Consulibus legebantur, & mercede afficiebantur, vti testis est antiqua tabula, quæ habet Carolus Sigonius, ex cuius etiam doctissimis de antiquo iure ciuium Romanorum Commentariis hæc de ministris magistratuum omnia transcripsimus.

Erant etiam serui publici, quorum ministerio magistratus ferè omnes utebantur, de quibus passim loquuntur historiæ. Eos alios fuisse à licitoribus ostendit vetus Senatusconsultum, quod ponitur à Frontino libro de aquæductibus: placere Senatui, eos, qui aquis publicis præessent, cum eius rei causa extra vrbem essent, lictores binos & seruos publicos ternos, architectos singulos & scribas & liberarios, accensos præconesque totidem habere, quod habent ij per quos frumentum plebi datur. Sed de his quoque videndus Iustus Lipsius in lib. singulari Electorum cap. 22.

VNVS fuit **CARNIFEX**, qui non modò ciuis non fuit, sed ne domicilium quidem in vrbe habuit, si teste M. Tullio stamus in Rabiriana illa de perduellione ita loquente: Sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quàm in eius concione carnifex consisteret, quem non modò foro, sed etiam cælo hoc, ac spiritu Censoris leges, ac vrbs domicilio carere voluerunt. Est autem Carnifex ferè is, per quem in crucem egerunt, vt

licitor, per quem securi percusserunt. Hæc habuimus, quæ de Magistratibus, eorumque ministris diceremus.
Sequuntur Leges.

LIBRI SEPTIMI FINIS.

REVERENDIS VIRIS, PIETATE ET ERUDITIONE PRÆSTANTIBVS, DOMINIS, ESAIÆ Krugero, M. Dauidi Schillingo, & Abrahamo Tetelbachio Ecclesiarum Ministris, affinis suis colendis.

S. D.

NEGARE nolo, teneri me maximo studio cognoscenda antiquitatis, cum dominis, tum verò Romana. Non tamen ita huic inhaerendum esse iudico, vt omnia alia studia interim negligantur. Habent hæc suum modum & suas metas. Allectus sum autem ad Antiquitatis tantum amorem à Præceptore meo viro immortali dignissimo M. Ioanne Rosa, pie memoria, quem vos nouistis fuisse & sacrosanctæ Theologie, & philosophiæ moralis, & historiarum ac antiquitatis Romanæ studiosissimum. Nec ipse solum his studiis vacabat diligentissimè, verum etiam discipulis suis auctor erat, vt antiquitatem & historias colerent, profuturas ad omne aliud studiorum genus, cui sese singuli essent consecraturi. Eaque de causa, vt ostenderet, qua ratione in illis versari deberemus, publicè nobis in illustri Accademia Ienensi prælegebat, Caroli Sigonij viri doctissimi & antiquitatis instauratoris omnium, quos Italia habet, præstantissimi, Fastos & Triumphos. Quas explicationes sine dubio edidisset, nisi mors ipsum nobis abrupisset. Quo factum est, vt absoluerè, quod cœperat, non potuerit. Imò carendum etiam nobis est præclaro Onomastico, quod meditabatur scribere de his viris, quorum mentio passim in Cicero, Plinio, Linio, historicis aliis, Græcis & Latinis extat. Verum inuidit nobis hoc donum fortuna. Ab eo itaque tempore quo ipsum docentem audiuim, tantus ardor cognoscendi antiquitatem & legendi historias, me occupauit, vt longo tempore penè nihil aliud, nisi de ea re cogitarem. Auxit ardorem istum memi Iustus Lipsius, vir clarissimus, cuius libri variarum & antiquarum lectionum, Epistolarum quæstionum & emendatus T. acutus, mirum quantum me, vt in cœpto persistere, incitauerunt. Feci igitur hoc, neque sine consilio Parentis nostri charissimi, & in proprium usum multa, que notari digna erant, collegi: que cum eidem Parenti nostro, & amicis aliis ita placerent, vt edenda illa esse censerent, passus sanè id sum, si fortè aliqua inde ad discentes vtilitas proficisci possit. Cum autem plurimorum sanguine, & affinitate, & benevolentia iunctorum mihi amicorum mentionem in iis fecerim, neque vestra desiderari nomina volui: quippe qui amabili affinitatis vinculo mihi iuncti, me à multis annis omni benevolentia & officiorum genere estis prosecuti. Neque dubito, iucundam vobis harum rerum lectionem esse futuram. Et enim de hoc tantum libro in quo leges Romanorum recensentur, dicam, multa inuenietis, que sacrum etiam cadicem nonnunquam vobis declarabunt.

Cum sanctus Paulus gentium Apostolus à Philippensibus captiuus teneretur, & virgis cæsus esset, dixisse legitur, se ciuem esse Romanum, quem indemnatum & indicta causa virgis cædi non fas sit. Et subiicitur audito hoc, magistratum eius loci sibi valde timuisse. Idem postea Hierosolymis factum esse repetitur. Quid verò hoc est, Apostolum Paulum ciuem Romanum esse, cum tamen fuerit Tarvensis, Tarso Ciliciæ vrbe oriundus?

Docent hæc antiquitates, non tantum eos ciues Romanos esse, qui in vrbe Roma domicilia haberent: sed eos etiam, qui sive in municipiis, sive in Colonis, sive in prouinciis habitarent, iure ciuitatis Romanæ essent donati. Ciliciam autem prouinciam Romanorum fuisse, quam M. Tullius Cicero, insignis ille Orator pro Consule rexerit, notissimum est.

Iam qui ciues Romani erant eo, quo dixi modo, hoc privilegio erant ornati, vt non liceret in eos animaduertere virgis, quod cautum erat legibus Porcia, & Sempronis, que in huius libri parte altera cap. 2. recitantur.

Est præterea & illud non minus incundum, quàm vtile, conferre has leges cum legibus diuinis, & videre in quibus conueniant, in quibus non. Conueniunt autem dubio procul quam plurimæ, id quod ostendit vetus Iurij consululicinus Rufinus in eo libro, in quo

leges diuinas cum legibus populi Romani cōtulit. Et quod Basilius grāuis Doctor Ecclesie de Philosophicis & Ethnicis Græcorum auctorum disputationibus scripsit, legendas eas esse, quia vel eadem essent cum iis præceptis, quæ in sacris literis continentur, vel ab iis discreparent: si essent eadem, prodesse eas propter consensum: sin discreparent, conferre tamen aliquid ad confirmationem potioris. Idem etiam de legibus iudicandum est. Sed non addam plura: vos viri Reuerendi, affines colendi, rogo, vt meum hoc qualecunque consilium boni consulere, meque porro favore vestro prosequi dignemini. Ratispona Idibus Februarij, Anno à nato Christo ∞ IC. XXC.

V. R.

Studiofiss.

Ioannes Rosinus.

ANTIQUITATVM ROMANARVM

LIBER IIX.

DE LEGIBVS.

ANTA est dignitas, tanta vtilitas, tanta denique necessitas Legum, vt sine illis Respublica nulla constitui, nec consistere possit: sed mera sit barbaries, vt omnium temporum & gentium historiae satis superque declarant. Quid enim Sparta laudabile gestum fuit, quam vitam ibi homines egerunt, antequam Lycurgus leges ferret, & cuique ordini ciuium sua officia perscriberet, quidque à quoque requireretur, doceret? Quam eleganter Solon Reipublicam Atheniensium instituit, leges ferendo, & quemcunque ordinem certis quasi cancellis circumscribendo: immò verò, Deus ipse, cum populum Iudaicum sibi præ omnibus aliis gentibus eligeret, certas ipsi leges præscripsit, iuxta quas Deum colerent, & vitam suam agerent. Quem morem omnibus hominibus communem, Romani quoque obseruarunt. Quamprimum enim urbem Romulus condidit, certas proposuit & tulit suis ciuibus leges, quæ postea auferente in immensum multitudine, necessitate nonnunquam requirente, interdum, hominum libidine impellente, mirum in modum sunt multiplicatæ, id quod veteres scriptores non semel grauissimè queruntur. Quare cum proposuerim mihi in huius commentariis Reipublicam Romanam describere, & quantum fieri potest illustrare, leges omittendæ non fuerunt. Nulla enim Reipublicæ pars est, quæ in iis non attingatur.

Collegerunt patrum ætate quasdam leges Pomponius Lætus, Conradus Celtes, Aymarus Riuallius, eosque secuti nostro tempore Vdalricus Zasius Brigantinus, ad cuius legum Catalogum annotationes adiecit Ludouicus Caranda Parisiensis, Paulus Manutius, Franciscus Hotomannus, Pardulphus Prææus, quorum omnium labores summam laudem merentur, & propterea lectioe & cognitione sunt dignissimi. Non tamen me à simili conatu deterruerunt, quin eorum vestigijs insistens, idem tentarem: præsertim, cum vel maximè in his rebus valeat tritum illud, Dies diem docet, semperque posterior dies aliquid inueniat, quod prior ignorauit. Quare non improbaturos spero antiquarum literarum amantes hoc meum studium, quod ipsorum commodis & vtilitati consulere cupiens, ea quæ multis plurimorum libris de Romanorum moribus & institutis tradita sunt, vno quasi fascie comprehenderim: id quod & in hoc de Legibus libro, si non præstiti, certè tamen volui. Omnes enim leges, quæ apud illos, quos modò nominavi, scriptores, reperiuntur, in hunc librum conieci. Nec eas solum, verum etiam alias, quæ ab illis ignoratæ, aliorum nonnullorum recentium scriptorum cura & industria inuentæ sunt, addidi, vt quiuis, qui hunc nostrum Catalogum cum aliorum indicibus vel commentariis conferre volet, videbit.

Cæterum, antequam ipsas leges recitem, non puto rem ingratis lectoribus me facturum, si quædam generalia de legibus, & more rogandi eas apud Romanos obseruato, repetam: id quod sequentibus tribus capitibus breuissimè facere conabor, à vocabulorum aliquot, quæ huc pertinent, explicatione initio sumpto.

Quid

Quid Lex sit, & quotuplex. CAP. I.

VOCABVLVM iuris, & legis sæpe pro synonymis vsurpantur. Est tamen quædam inter ea differentia. Iuris enim nomen generale est, & ad non scripta etiam pertinet: Legis autem est speciale, & ad ius scriptum tantum refertur. Dicimus de vtroque, & primum quidem de iure.

Ius pluribus modis dicitur. i. Significat id, quod semper bonum & æquum est: vt ius naturale immutabile. ii. Quod omnibus; aut pluribus in quaque ciuitate vile est: vt est ius ciuile. iii. Prætorum edicta dicuntur ius honorarium. iv. Prætoris, & cuiuslibet Iudicis sententia ius vocatur; etiam cum ius reddens iniquè decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod Prætor ita fecit, sed ad illud, quod Prætorum facere conuenit, vnde formula illa loquendi, ius dicere. v. Ius dicitur locus, vbi Magistratus, vel Alius iudex consistit iuris dicendi, aut iudicandi gratia, etiam, si domi, aut in itinere, siue, de plano hoc fiat. vi. Ius pro necessitudine dicimus, veluti est, ius cognationis, vel affinitatis.

Legis verò vox non tam latè patet. Aut enim eandem cum iure, quòd ad duo prima significata attinet, vim habet, aut formam contractus, siue pactiones, & conditiones notat, vnde illud vsitatum: Ealege & conditione. Sed nos reliquis omisissis, propiùs ad institutum nostrum accedemus.

Lex siue ius (hec enim synonyma esse diximus,) triplex est, diuinum, naturale; & humanum. De iure diuino, seu lege diuina, quænam ea sit, & quomodo diuidatur, in moralem, ceremonialem, ac forensem, docent ex sacra scriptura Theologi in suis methodicis libris.

Ius naturæ, de quo hic etiam nos loquimur, quod tamen est quasi fundamentum humani, est, quod natura omnia animalia docuit. Ab Aristotele libro 5. Et hic ad Nicomach. sic definitur: iust. 2.

Naturæ ius est, quod vbi que locorum & gentium retinet vim suam, neque opinione ratum aut irritum est. Cicero libro primo de Legibus: Ius vel lex naturæ est ratio summa insita in naturæ quæ iubet ea, quæ faciendæ sunt, prohibetque contraria. Definitio Philippi, quam in explicatione libro quinto Ethicorum Aristotelis assert, videtur esse clarior, cum dicit: Legem naturæ esse illam ipsam noticiam principiorum practitorum, & conclusionum, quæ ex illis necessaria consequentia ducuntur, diuinitus insitam mentibus humanis, non solum de moribus ciuilibus, sed primum de agnitione Dei, & obedientia Deo debita, postea de moribus ciuilibus, qui referendi sunt ad hunc finem, vt Deus celebretur. Hoc ius in scriptoribus Ethnicis non semel ius gentium dicitur. Quanquam in institutionibus iuris ciuilibus ius naturæ, & ius gentium distinguantur, cum vniuersum ius priuatum, id videlicet, quod ad singulorum hominum vtilitatem pertinet, tripartitum esse docetur, collectum aut ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Videtur autem hoc interesse inter naturæ & gentium ius, quod ius naturale commune sit omnibus hominibus cum brutis animalibus: ius gentium autem non etiam brutis animalibus, sed tantum hominibus commune. Sic enim Iacobus Cuiacius in Notis ad Institutiones hunc locum explicans: Quæ bruta, ait, faciunt incitatione naturali, ea si homines ratione faciant, iure naturali faciunt. Quæ bruta non faciunt, ea si omnes homines ratione faciant, iure gentium faciunt, quod & ipsum ius naturale dicitur, & bonum, & æquum, & naturalis æquitas, & naturalis ratio, & lex naturalis, & natura. Quæ autem non omnes, sed quædam hominum congregata in vnum locum multitudo, vtilitatis publicæ causa facit, ea verò sunt iure ciuili. Hactenus ille.

Lex siue ius humanum, quod idem & positium, & ciuile, & scriptum dicitur, est commune præceptum, virorum prudentum consultum, delictorum, quæ sponte vel ignorantia contrahuntur, coercitio: communis Reipublicæ sponso. Et differt à naturali, quod hoc loquatur de genere, illud de specie: 2. quod hoc habeat demonstrationes: illud valeat & propter rationem probabilem, Decalogo congruentem, & propter auctoritatem, quam Deus Magistratui attribuit, quem iussit addere in hac ciuili vita cum explicationes, tum adminicula diuinarum legum: 3. quod ius naturæ vbi que idem sit, ius positium non vbi que idem. Potest & hoc addi, legem naturæ esse æternam, leges positias mutabiles.

Non scriptum ius est, quod vsus approbavit, siquidem diuturni mores, consensu vtentium comprobati, legem imitantur. Quanquam & illud ius, quod ex auctoritate Prudentum constitutum est, ius ciuile, non scriptum fuisse, Iacobus Reuardus velit: quem legere potes libro singulari de Prudentum auctoritate, capite decimo quarto, ex quo nos etiam paulò infra quædam repetemus.

Porro iuris ciuilibus scripti (de hoc enim hic propriè agimus) species recensentur à Iustiniano lib. i. tit. 2. sex: Lex, Plebiscitum, Senatusconsultum, Principum placita, Magistratum edicta, & responsa prudentum.

Lex est, defensore Iustiniano, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante, (veluti Consule) constituebat. Atteius Capito apud Agellium libro decimo, capite vigesimo secundo his verbis legem definiuit: Lex, inquit, est generale iussum populi, aut plebis, rogante magistratu: quæ definitio à priori dissentit, quod scilicet est generalior, & ad plebiscita etiam pertinet.

Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante (veluti Tribuno) constituebat. Plebs autem à populo eò differt, quo species à genere. Nam appellatione populi, vniuersi ciues significantur, connumeratis etiam Patriciis, & Senatoribus. plebs autem appellatione, Patriciis & Senatoribus, ceteri ciues significantur. Hinc à Capitone Plebiscitum definitur lex, quam plebs, non populus accipit. Verum de discrimine inter plebem & populum, libro primo satis multa diximus.

Senatusconsultum est, quod Senatus iubet, atque constituit. Nam cum auctus esset populus Romanus in eum modum, vt difficile esset in vnum eum conuocari legis faciendæ causâ, æquum visum est, Senatui vice populi consuli. Sed & de his alio loco diximus.

Principum placita sunt, quæcunque Imperator per Epistolam constituit, vel cognoscens decreuit, vel edicto præcepit: eaque etiam sunt leges, legisque vigorem habent. Populus enim, lege Regia, quæ de eius Imperio fertur, ei, & in eum omne imperium suum, & potestatem concedit.

Prætorum quoque edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est, Magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant & Aediles Curules edictum de quibusdam causis, quod & ipsum iuris honorarii portio est.

Responsa prudentum sunt sententiæ, & opiniones eorum, quibus permissum erat de iure respondere. Nam antiquitus constitutum erat, vt essent, qui iura publicè interpretarentur: quibus à Cæsare ius respondendi datum est, qui Iurisconsulti appellabantur, quorum omnium sententiæ & opiniones eam auctoritatem tenebant, vt iudici recedere à responsis eorum non liceret, vt est constitutum. Hæc sex iuris species à Iustiniano recensentur: nos verò hac in parte tantum de illis dicemus, quæ propriè leges dicuntur, vt sunt leges, & plebiscita, quæ quidem communi nomine rogationes appellantur, quia per magistratus à populo vel plebe rogantur: quod quæ ratione factum sit, & supra diximus, libro 6. de Comitibus, & sequenti etiam capite, verbis clarissimi viri Pauli Manutij libro de Legibus repetemus.

De ratione Rogandarum legum apud Romanos C A P. I I.

LEGES apud Romanos à Magistratibus tantum, non tamen omnibus latæ vel rogatæ sunt. Et quia duo Magistratum genera fuerunt: alij enim maiores, alij minores dicti, leges à magistratibus maioribus lex tantum, Prætoris scilicet, Consule, Dictatore, Interrege, Decemuiris, & Tribunis militum, vt de regibus, & Triumuiris R. P. C. taceam: à minore vno, Tribuno plebis rogatæ fuerunt. Præter hos nulli alij legis rogandæ potestas fuit.

Circa rogationem autem legis hæc obseruabantur, Legem laturus magistratus, scribebat eam domi, & cum peritis consultabat: ne quid contra populi rem, aut voluntatem fanciret, ne fortè pugnantia capita simul ferret: neque quid, quod vetus aliqua lex, si ferretur, inane, infirmumque iuberet esse: ne curationem, potestatem, commodumue aliquod ipse sibi sua lege, aut collegis, cognatis, affinis mandaret: quod leges duæ, Licinia, & Æbutia fieri vetuerunt. Etiam illud in scribenda lege cauebatur, ne pluribus de rebus, quæ non eiusdem generis viderentur, vna rogatione ferretur: quod fieri lex Cæcilia, & Didia, & Cicero, libro tertio de Legibus prohibuerunt. Addebatur illa inceptio, vt si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum: item, si quid contra alias leges eius legis ergò latum esset, vt ei, qui eam legem rogasset, impunè esset, quod fuisse tralatitium, hoc est, scribi solitum in omnibus legibus, tradit Cicero, libro 3. Epistolarum ad Atticum.

Scripta lege, legislator benè de Republica sentiens, antè, quàm eam promulgaret, referebat ad Senatui, vt quò plus ponderis, maioremque vim lex haberet, de Senatus eam sententia ferret: Popularis verò, ac seditiosus magistratus non modò prætermittit Senatus auctoritate, sed interdum etiam contra Senatus auctoritatem legem rogabat.

Promulgabatur deinde Lex, id est, in publico ponebatur, (est enim, vt ait Festus, promulgari, quasi prouulgari) vt inspiceret, qui vellet, inspectam consideraret: non solum, vt intercedi posset antè, quàm ferretur: verum etiam, vt aliquanto ante statuere cuius liceret, vtrum, cum ferretur, antiquanda suffragiis, an accipienda lex esset. Item vt quibus monere legislatorem posset, vel de corrigenda, vel omninò de non ferenda lege. Spacium autem promulgationis, quacunque de re ferretur lex, erat trinundinum, id est, per trinas nundinas, vel dies viginti septem. Cum enim nundinarum causa ex agris in urbem ciues conuenirent, per trinundinum leges, vt à rustica Plebe ter legi, cognosci que possent, patere voluerunt.

Post tertias nundinas, (nam ipso nundinarum die ferre legem non licebat, teste Macrobio libro Saturnalium primo, capite decimosexto) Magistratus in eum locum, vbi legem laturus erat, siue in forum, siue in Campum Martium, populum conuocabat. Ibi cum legem præco, subijciente scriba, recitasset: tum primum quidem is, qui legem promulgabat, populo suadebat, vt rogationem acciperet. Sed post eum alij, non priuati modò, quibus ab aliquo Magistratù concio dabatur, (nam alioqui concionandi potestas priuatis non erat) verum etiam quandoque Magistratus, pro suo quisque sensu ex Rostris, si in foro,

ex sug-

A ex suggestu, aut alio editiore loco, si in campo Martio Comitibus haberentur, vel suadebant, vel dissuadebant. Cum suaserant, dissuaserant legem, tum, præsentibus Sacerdotibus, vt Dionysius scribit, & diuina exponentibus, sitella, vel vna deferrebat: in quam, siue tribuum, si tribus comitiis lex ferretur, siue Centuriarum, si centuriatis, nomina coniciebantur: deinde, sortibus æquatis, hoc est, ita agitata sitella, ne qua fors subsultaret, atque existeret, sed pariter omnes æquata iacerent, sortitio fiebat, quæque prima vel tribus, vel Centuria, quæ secunda, quæ tertia de sitella exisset, eundem, quem fors dederat, in suffragio ferendo locum, atque ordinem obtinebat. Hæc dum agerentur, si quis Tribunus plebis legi vellet intercedere, locus erat. Nunquam enim ante suasionem, dissuasionemque intercessio locum habuit. Tribuni itaque plebis, quorum propriè intercedendi ius erat, edita voce illa VETO, de qua mentionem facit Liuius lib. 6. intercedebant.

Præter hæc Tribunorum plebis intercessionem, etiam aliæ tres causæ referuntur, quæ, quò minus promulgata, lex perferri posset, impedimento fuerunt: prima, cum is, qui promulgaret, vel amicum precibus adductus, vel Senatus auctoritate commotus, vel ipse sua sponte consilium mutabat. Altera, cum neque intercedente Tribuno, neque eo, qui promulgauerat, consilium mutante, comitialis dies, id est, eos, quibus agi cum populo licebat, Consul exinebat, vel supplicationibus decernendis, vel feriis indicendis, non solum iis, quæ Latine dicebantur, quas indicere soli Consules poterant, sed etiam iis, quæ imperatiæ, quas non modò Consulibus, verum etiam Prætoribus ipsorum arbitrato licebat imperare. Tertia causa, auspicia erant, quorum duo fuerunt genera: vnum, quo magistratus tantum utebantur, quæ Spectio dicebatur, vel, de cælo obseruatio: alterum genus ad Augures pertinebat, cum ex auium signis, id est, volatu, cantu, (tripudij enim animaduersio huc non pertinuit) auspiciis faciebant. Nam si quid aduersi vidissent, aut audiissent, id nunciantes, comitia impediabant, teste Cicerone libro 2. de Legibus. Illo autem priore genere, vel si aduersi nihil esset, ipsa tamen per se Spectio re impediabat, quod à Dione libro 36. traditum est. Obnunciatio autem, quæ Augurum erat, dualium rerum obseruatio fiebat, vel cum de cælo fulsisset, aut tonasset: vel cum aues aduersa portenderent, qua de re alibi plura.

Sortitione Tribuum, aut Centuriarum facta, dicebat is, qui legem ferebat. Si vobis videtur, discedite Quires. Significat autem verbum discedere, hoc in loco, vt annotat Asconius Pedianus, non quòd in communi consuetudine est, de eo loco, vbi lex fertur, discedere: sed vt in suam quisque tribum discedat, in qua est suffragium laturus. Cum igitur de concione iussu discedere, in suam quisque tribum, aut Centuriam abiisset, priuati quidam homines, qui de lege laborarent, ipsi, ne quid fallacia committeretur, aut tabulas distribuerunt, aut distribuentibus præfuerunt, idque diribere, proprio vocabulo dicebatur, quod muneris ferè obiri, curarique ab iis solebat, qui neque ætate graues, neque gestis honoribus insignes admodum essent. Id tamen sibi & à senibus, & à dignitate præstantibus præcipuè contigisse, gloriosè commemorat Cicero in Pisonem.

Diribebantur, vel distribuebantur cuique duæ tabulæ, quarum vna his duabus literis erat signata, V. R. id est, vt rogas, eaque legem accipiebat, vt magistratus rogauerat. Altera notata erat litera A, qua valebat, Antiquo, hoc est, nihil nouari volo, antiqua probo, & vt explanat Festus, in morem pristinum reduco. Appositi etiam erant in quaque tribu, aut Centuria, pontes, si tributa comitia essent, pro numero tribuum triginta quinque si centuriata, CXCIII. (tot enim erant Centuriæ) vt per suum singulæ pontem suffragium ferrent. Alioqui negotium longi temporis, nec sine perturbatione aliqua fuisset, si ponte vnico tribus omnes, aut Centuriæ transire cogerentur. Pontes autem dicti, quòd extructæ ad tempus mensæ satis angustæ, præsertim post legem Mariam, pontium similitudinem haberent. Pontibus impositæ erant duæ ciustæ oblongæ, vna in capite pontis, altera in fine, iisque custodiendis certi homines, in Comitibus præerant, qui Plinio lib. 33. cap. 2. teste, Nongenti sunt appellati. Per pontes eos transibant ad lationem suffragij, tabellis acceptis in prima pontis parte, quas in extrema redderent. Primo loco ea tribus, eaque Centuria, quæ omnium tribuum, aut Centuriarum nominibus in sortem coniectis, prima de sitella sorte exierat, suffragium ferebat: eaque prerogatiua dicebatur, quod prima rogaretur à Magistratu, qui comitia habebat. At is quem magistratus legem ferens, in prima Tribu, vel Centuria, primum sententiam rogabat, dicebatur primus. Deligebat autem quem & dignitate præstare, & rogationi suæ præter ceteros fauere iudicabat: & erat quodammodo legis ornamentum, cum is eam scisciebat primus, cuius in ciuitate non leuis esset auctoritas.

Cum ab eo, quem magistratus ipse primum delegisset, deinceps ab aliis eiusdem Tribus aut Centuriæ perlata suffragia erant: tum, suffragiis in vtramque sententiam dinumeratis, & eorum numero punctis notato, eius Tribus, aut Centuriæ voluntas cognoscebatur, eaque à præcone renunciabatur. Et eadem in reliquis Tribubus, aut Centuriis ratione seruata, ex maiore Tribu, aut Centuriarum numero, vel antiquabatur, vel scisciebatur lex. Hoc autem, Dirimere suffragia & Diremptio suffragiorum dicebatur.

Diremptis igitur suffragiis, vel de antiqua lege, vel de accepta cognoscebatur. Ac de antiqua, id est, suffragiis improbatæ lege nihil est dicendum. Scitam autem, atque acceptam, omnes ciues iureiurando confirmabant. Post iusiurandum, in æs, siue in æneas tabulas lex incide-

D

batur, interdum etiam in columnas. Illæ tabulæ interdum in publico proponebantur, ut oculis A
ciuium paterent: interdum verò ad ararium deferebantur, & ibi conditæ asservabantur. Atque
hæc sunt, quæ in perferenda lege apud Romanos obseruabantur, quæ omnia multis auctorum
testimoniis probare non difficulter possent. Sed quia id ab aliis, præcipuè à Paulo Manutio præ-
stitum est, eò studiosos remitto. Cùm multa etiam passim à nobis lib. de comitiis confirmantur.

*De loco & tempore quibus leges late sint: quibus de causis late, & que ea-
rum sit potestas* CAP. III.

Locus ferendarum legum, quemadmodum ex superiori de comitiis libro liquet, va-
rius fuit. Sicut enim aliæ Centuriatis, aliæ Tributis, aliæ Curiatis comitiis late fue-
runt, comitia autem illa diuersis in locis habita sunt: ita etiam leges diuersis in locis
late fuerunt. Illæ quidem, quæ Centuriatis comitiis rogatæ sunt, ut plurimum in campo
Martio: quæ autem Tributis, & Curiatis, in Foro, atque comitio. Sed præter hæc non-
nunquam etiam late reperiuntur apud scriptores vetustos in Præis Flaminiis, quæ postea Cir-
cus Flaminius sunt appellata: interdum in loco Petelino, quandoque in Capitolio. Quæ om-
nia ex Liuiio, Cicerone, & aliis auctoribus satis constant, & supra sunt à nobis plenius explicata.
Hic verò quaeritur, locone sacro, an profano late leges sint: ad quam quaestionem, etsi antè est
responsum, tamen hic repetere non pigebit, loco sacro potius, quam profano late, videri. Pri-
mum enim in Rostris, qui locus erat auguratus, templumque dicebatur, Cicerone & Liuiio testi-
bus, sæpè à magistratibus ferebantur. Et P. Clodius leges suas in aede Castoris tulisse, scri-
bit non vno in loco Cicero, ut iam alia argumenta & rationes omittam. Vnde conicere licet,
magistratus legem in templo, populum suffragia de lege circa templum tulisse. Illæ verò leges,
quæ in campo Martio, vel alibi, ut ad lacum Regillum, quod apud Liuium legimus, ferebantur,
licet non in templo, at in loco inaugurato ferebantur, id quod vel ex vno Liuii loco lib. 3. cognosci
potest, vbi sic scribit: Tribuni, vbi impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere,
eò magis quòd & Augures iustos adesse ad lacum Regillum, fama exierat, locumque inaugura-
ri, vbi auspiciò cum populo agi posset, ut quicquid Romæ vi tribunicia rogatum esset, id comi-
tiis, ibi abrogaretur. Hæc Liuius.

Et leges quidem, quæ in foro ferebantur Tributis comitiis, à minoribus Magistratibus, D
quæ in campo Martio, Centuriatis comitiis, à magistratibus maioribus ferebantur: inter quas
hoc erat discriminis, ut quæ Centuriatis comitiis ferebantur, aut è Senatusconsulto, aut patri-
bus auctoribus ferrentur, maximè post Q. Publilij Philonis Dictaturam, qui tulerat, ut legum,
quæ comitiis Centuriatis ferrentur, ante latum suffragium Patres auctores fierent, cum id an-
tea à Numa vsque Pompilio consuetudine magis, quam lege ea de re late obseruatum fuisset. Quæ
verò comitiis Tributis ferebantur, eæ, Senatusconsulto, aut Patrum auctoritate necesse non
habebant, præsertim post legem Hortensiam: qua cauebatur, ut eo iure, quod plebs statuisset,
omnes Quirites tenerentur. Quanquam leges multæ Tributis etiam comitiis ex Senatusconsulto,
late sint. Porro differebat aliquantulum ferri legem ex Senatusconsulto, & Patribus auctori-
bus. Nam quæ ex Senatusconsulto ferebantur, eæ, à Senatu vniuerso, vel maiore saltem Senatus
parte probantur, & secunda Senatus voluntate ferebantur: quæ verò Patribus auctoribus, illæ
aduersa nonnunquam Senatus voluntate ferebantur. Probabant enim inniti lege Publilia coacti.
Itaque honorificentius habebatur id, quod è Senatusconsulto, quam quòd Patribus auctoribus
comitiis Centuriatis latum esse.

De tempore, quo leges late sint, etiam supra diximus, quæ hic paucis repetemus. Con-
siderandi autem sunt dies & horæ. Non omnibus diebus licebat legem ferre, sed cum alij essent
fasti, alij nefasti, fastis tantum id licebat: neque tamen his omnibus, sed tantum Comi-
tialibus, nisi de cælo seruatum esset. Quòd si comitialibus de cælo seruaretur, etiam iis le-
gem ferre non licebat. Publius autem Clodius Tribunus plebis, Ciceronis, ac bonarum pa-
tium inimicus, ut armaret immoderata licentia Tribuniciam potestatem, dierum discrimen F
& auspiciorum imperium sustulit. Neque enim tantum, ut omnibus planè fastis ferri lex pos-
set, verum etiam, ne quis per eos dies, quibus cum populo liceret agi, de cælo seruaret, ro-
gationem tulit, idque postea seruatum esse, ex Cicerone videmur posse colligere. Horæ
verò, quibus agi cum populo posset, omnes erant intra ortum Solis, & occasum, reliquis
non licebat.

Ad causas legum quod attinet, variæ illæ fuerunt, vti in ipsa legum recitatione conspici-
tur, vna tamen vel præcipua fuit, quod à malis & corruptis moribus, illæ manarint. Absque his
enim non opus fuisset legibus. Itaque ut esset benè viuendi norma, legem inuentam esse, mani-
feste cognoscitur.

Legum potestas hæc fuit, ut eo, quod erat legibus sancitum, omnes Quirites tenerentur,
utque vigèrent vsque dum alia lege abrogarentur, nec paruo spatio terminarentur, aut annuæ
tantum essent, vti Prætorum edicta. Abrogari tamen omnes licebat præter Sacratas. Cautum
autem erat x i. Tabulis, ut quod postremum populus iussisset ius, ratumque esset, quin
etiam

A etiam à Senatu nonnunquam leges, quæ non videbantur esse ex Republica, sublatae sunt. Erant
autem quatuor omnino genera, quibus per Senatum more maiorum statueretur aliquid de le-
gibus: vnum eiusmodi, placere legem abrogari, ut, Q. Cæcilio, M. Iunio Cosis. quæ leges rem
militarem impedirent, ut abrogarentur. Atque hoc genere non abrogabat legem Senatus (nam
abrogare propriè populus dicebatur) sed ut abrogaretur, statuebat. Ut tamen eiusmodi abro-
gatio caueretur, in sanctione legum adscribi solebat, ne per Saturam abrogari, derogari licer-
et. Dicebatur autem Saturæ, lex multis aliis conferta legibus, ita ut in ea fraus subesse, quæ po-
pulum falleret, facile posset: at in simplici lege, si de abrogando, derogandoue populus rogare-
tur, non difficile erat, id, quod rogabatur, intelligere. Alterum genus erat, si quæ lex lata esse di-
ceretur, non ea videri populum teneri iudicaretur. Hoc fiebat, si Augures contra auspicia late eas
esse, monuissent.

Tertium erat de legum derogationibus, quo de genere sæpe Senatusconsulta facta sunt.
Quartum si Senatus hostem aliquem iudicasset. Tum enim simul etiam, ut eius leges, quæ
quidem aduersus Rempublicam essent, tollerentur, iudicasse, non est à vero alienum. His addi
potest & hoc, cum verbo quidem neque à Senatu, neque à populo, tacito autem omnium con-
sensu, & per desuetudinem leges abrogarentur, id quod & Iulianus Iuriconsultus notauit. Et
hæc de potestate etiam & vi legum: pauca quidem, sed quæ pluribus explicantur & confirmantur à
Paulo Manutio & aliis.

Postremò aliqua loquendi formula, quæ de legibus usurpatae fuerunt, notanda sunt, quæ
ab Vlpiano tituli. i. Institutionum his verbis explicantur: Lex, inquit, aut rogatur, id est, fer-
tur: aut abrogatur, id est, prior lex tollitur: aut derogatur, id est, pars primæ tollitur: aut sub-
rogatur, id est, additur aliquid primæ legi: aut abrogatur, id est, mutatur aliquid ex prima lege.
Hactenus ille. Sed tempus est, ut ipsam legum recitationem aggrediamur, quod faciemus, si prius
de origine & processu iuris Romani dixerimus, id quod paucis expediemus.

De origine & processu iuris Romani.

CAP. IV.

ORIGINEM & processum iuris Romani expositurus Pomponius Iuriconsultus, inci-
pit à legibus Regiis, quibus sublatis, ait successisse Duodecim tabulas, ex quibus ius
ciuile fluxerit, subsecuta postea leges alias, Plebiscita, Senatusconsulta, Prætorum
edicta, & Principum placita, de quibus omnibus ordine ipsum differentem audie-
mus. Sic verò is scribit: Initio ciuitatis nostræ, populus sine lege certa, sine iure certo primùm
agere instituit: omniaque manu Regis gubernabantur. Postea aucta ad aliquem modum ciui-
tate, ipsum Romulum traditur populum in triginta partes diuisisse: quas partes Curias appella-
uit, propterea quòd tunc Reipublicæ curas per sententias partium earum expediebat. Et ita le-
ges quædam & ipse Curiatas ad populum tulit: tulerunt & sequentes Reges, quæ omnes conscri-
ptæ extant in libro Sexti Papirij, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corin-
thij filius ex principalibus viris. Is liber appellatur Ius ciuile Papirianum: non quia Papirius de
suo quicquam ibi adiecit: sed quòd leges sine ordine late in vnum composuit. De hoc iure Papi-
riano librum scripsit singularem Granius Flaccus Licinianus, in quo Romuli, Numæ Pompilij,
E aliorumque Regum leges exposuit.

Ius Papirianum subsecuta sunt Duodecim tabulæ. Exactis enim Regibus, lege Tribuni-
cia in vsu esse ius Papirianum desit, & omnes Regiæ leges exoleuerunt: iterumque cœpit popu-
lus Romanus incerto magis iure, & consuetudine aliquam per latam legem: idque propè vigin-
ti annis passus est. Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem constitui vi-
ros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, & ciuitas fundaretur legibus: quas in tabu-
las eboreas (sive areas, quod plures tradunt) perscriptas pro Rostris composuerunt, ut possent
leges apertius percipi: datumque est eis ius eo anno in ciuitate summum, vti leges & corrigerent,
si opus esset, & interpretarentur: neque prouocatio ab iis, sicut à reliquis Magistratibus, fieret.
F Qui ipsi animaduertent aliquid deesse istis primis legibus: idèoque sequenti anno alias duas ad
easdem tabulas adiecerunt, & ita ex accidentia (vel accidenti) appellatae sunt leges duodecim tabu-
larum, quarum ferendarum auctorem fuisse Decemuiris Hermodorum quendam Ephesium exu-
lantem in Italia, quidam retulerunt.

His legibus late, necessaria fori dispositio fuit. Interpretatio enim earum legum, Pruden-
tium requirebat auctoritatem: & quod eorum auctoritate erat inductum, id omne communi no-
mine appellabatur Ius ciuile: quod quidem Ius ciuile ita diuisum fuit, ut partim ex legis consti-
tutionibus, partim ex interpretatione legum Decemuiralium, partim denique ex nouo iure,
loco appendicis duodecim tabulis adiecto.

Legis actiones nihil aliud erant, quam ritus siue formulæ omnium, quibus ius suum ve-
teres persequerentur, actionum directarum, à prudentibus perscriptæ. Sic enim Pomponius
G Iuriconsultus: Deinde ex iis (duodecim tabularum scilicet) legibus eodem tempore ferè
actiones compositae sunt, quibus inter se homines disceptarent. Quas actiones, ne populus
prout vellet, institueret, certas, solennèque esse voluerunt. Quibus verbis nihil aliud vide-
D 2

tur voluisse Pomponius, quàm, id omne, quod lege duodecim tabularum continebatur, Prudentes iuris, certis quibusdam formulis, ac ritu solemniori in usum forensem induxisse, siue certas formulas composuisse, quibus lege agi posset. Eas formulas obtinendâ atque augendâ potentia suâ causa in Pontificum penetralibus reconditas habebant, donec eadem Cneus Flavius Scriba illas ab Appio Claudio ad formam redactas euulgauit, factisque penè toto foro exposuit, ut quando & quomodo lege agi posset, sciretur. Hic liber, inquit Pomponius, qui actiones continet, appellatur Ius ciuile Flavianum: sicut ille, (Papirij scilicet, qui leges regias continebat) ius ciuile Papirianum. Augescente ciuitate, quia decrant quædam genera agendi, non post multum temporis spacium Sextus Ælius alias actiones composuit: & librum populo dedit, qui appellatur Ius Ælianum. Hactenus Pomponius.

Auctor est pro Murana Cicero, cognita iam, & promulgata à Cn. Flauio dierum ratione, veritos Iurisconsultos, ne sine sua opera lege posset agi, notas quasdam composuisse, ut omnibus in rebus ipsi interessent. Idque eam videretur habere sententiam, ut euulgatis factis & legis actionibus, omnes, quæ à Iurisconsultis deinceps componebantur formulæ, notis, hoc est, literis singulis, aut binis integrum aliquod verbum designantibus, hac intentione exprimerentur, ut si forte rursus euulgarentur, à populo non possent intelligi: & per consequens, eorum interpretatio semper à Iurisconsultis petenda necessariò foret. Quam formularum notis describendarum rationem antiquissimam Romæ ad Constantini vsque tempora seruata fuisse, colligi posse videtur ex isto rescripto Constantini: Iuris formulæ, aucupatione syllabarum insidiantes conctorum actibus, radicitus amputentur, rit. i. C. de Form. & Impetrat. act. sublat. Quibus verbis Constantinus nequaquam omnes Iuris formulas radicitus amputari voluit, sed hoc, ne illæ formulæ (actus legitimos nominat) notis amplius describerentur, verum ita literis perferberentur, ut à quouis sine aliqua syllabarum aucupatione rectè legerentur. In iis autem, quæ notis describebantur, huiusmodi syllabarum aucupationes frequentes fuisse, testis esse poterit Marcus Cicero, sic ad Atticum scribens libro decimo tertio: Et quod ad te de decem legatis scripsi, parum intellexi: credo, quia *Δια σημειων* scripseram. Et ob id haud dubie Iurisconsulti aucupes syllabarum ab eodem libro primo de Oratore dicuntur, quia scilicet in notarum, quibus formulæ descriptæ erant, interpretatione, ob varias, incertæque vnius literæ, aut syllabæ significationes ipsi etiam Leguleij interdum hallucinabantur.

Alterum, ex quo constituisse Ius ciuile diximus, fuit legum Decemuiralium interpretatio. Cum enim leges duodecim Tabularum aliquot obscuriores essent, nec omnes circumstantiæ definite consueuerunt eas Iurisconsulti suis Interpretationibus illustrare, quod qua ratione factum sit, aliquot exemplis ostendit clarissimus Iurisconsultus Iacobus Ræuardus libro singulari, quem de Prudentum auctoritate scripsit.

Tertium ex quo Ius ciuile constabat, fuit ius nouum, Iurisconsultorum, siue Prudentum auctoritate aut responsis, & fori disputatione constitutum, atque appendicis loco duodecim tabulis adiectum. Cum enim Iurisconsultorum hæc apud Romanos seruaretur differentia, ut alij iuris essent studiosi, siue Candidati, alij Antecessores, siue Sophistæ, alij denique Iurisconsulti siue Iuris auctores: Studiosi assidebant, titul. vnic. de off. assel. Candidatorum opera Principes in recitandis potissimum orationibus uti solebant titul. vnic. de Off. Quæst. Et qui Ius publicè interpretabantur, hi Antecessores erant, siue Sophistæ. Iurisconsulti autem populo Principali auctoritate de iure respondebant, indeque auctores iuris, siue simpliciter, auctores dicebantur: siquidem populo de Iure dubitanti, responsis suis certi alicuius iuris auctores fiebant.

Testatur Pomponius, ante Augusti tempora, qui studiorum suorum fiduciam habebant, eis de iure liberum fuisse populo respondere: eosque Iudicibus, à quibus consulebantur, aut certam scripsisse iuris definitionem, aut sine scripto, quid eis videretur, testari solitos: primumque Diuum Augustum, quo maior Iuris auctoritas haberetur, constituisse, ut ex eius auctoritate responderetur, signatæque iudicibus responsa darentur, & publicè respondendi ius à Principibus necessariò peteretur, titulo secundo §. 25. de origine Iuris. Id quod eam habere videtur sententiam, ut Iurisconsulti ius respondendi Principis beneficio nacti, non à populo solum, sed ab ipsis etiam Iudicibus consulerentur: & à populo quidem Consulti certam pronunciantur iuris definitionem: à Iudicibus verò non quicquam pronunciantur, sed libello, quid nam de iure sentirent, complecterentur, eumque libellum signatum, ne posset à litigatoribus legi, offerrent Iudicibus. Quin etiam Iustinianus expressè scripsit, tantam olim fuisse Iurisconsultorum auctoritatem, ut Iudicibus eos consulentibus, à responsis eorum recedere non liceret §. responsa Instit. de iure naturali, gentium & ciuili: nimirum iis temporibus, quibus ex auctoritate Principis huiusmodi responsa dabantur. Tunc enim ea, quantum ex Pomponio Iurisconsulto colligimus, iuris habere vigorem primum cœperunt. Illud etiam obseruari solebat, ut quoties grâuis aliqua, & perplexa iuris incideret Quæstio, fori quædam institueretur disputatio, Iurisconsultis simul in aliquem locum congregatis: cuiusmodi disputationum fori meminerunt, Iurisconsulti sepe, & Marcus Cicero libro primo ad

A Quantum fratrem, atque in Topicis ad Trebatium. Quod igitur in huiusmodi fori disputatione communi Iurisconsultorum consensu definitum, & decretum erat, id quoque ius ciuile communi nomine dicebatur, & ius non scriptum. Cicero decreta Iurisconsultorum appellat, cum pro Murana sic scribit: Deinde vestra responsa atque decreta & euertuntur sepe dicendo, & sine defensione Oratoris firma esse non possunt. Per responsa enim singulorum intelligit Cicero Iurisconsultorum definitiones, per decreta verò certas fori disputatione communi disputantium suffragio receptas sententias. Tunc enim decernere dicebantur Iurisconsulti, cum de iure dubio certam & communi consensu probatam proferrent definitionem. Idem ius sine scripto ex sola Prudentum auctoritate constans ius receptum, & recepta sententia, & regula iuris dicebatur, quas postea quidam Iurisconsulti collegerunt, & in libros retulerunt, quales sunt quinque libri receptorum sententiarum Iulij Pauli ad filium: & libri regularum iuris in scriptis Iurisconsultorum. Tantum de iure ciuili quod ex Duodecim Tabulis fluxit: B quæ omnia eruditè & eleganter explicat Iacobus Ræuardus libro singulari de auctoritate Prudentum, capite 14. & 15.

Cæterum, ut eò redeam, vnde digressus sum, scribit Pomponius, cum esset in ciuitate lex Duodecim Tabularum, & ius ciuile, essent & legis actiones: euenit ut plebs in discordiam cum Patribus perueniret, & federet, sibi que iura constitueret: quæ iura Plebiscita vocantur. Mox cum reuocata est plebs, quia multæ discordiæ nascebantur de his Plebiscitis, pro legibus placuit & ea obseruari, lege Hortensia: & ita factum est, ut inter Plebiscita, & legem, species constituendi interessent, potestas autem eadem esset.

Deinde quia difficile plebs conuenire cœpit, populus multò difficilior in tanta turba hominum, necessitas ipsa curam Reipublicæ ad Senatum deduxit. Ita cœpit Senatus se interponere, & quidquid constitueret, obseruabatur: idque ius appellabatur Senatusconsultum.

Eodem tempore & Magistratus iura reddebant, & ut scirent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus esset, seque præmuniret: edicta proponebant, quæ edicta Prætorum Ius honorarium constituerunt. Honorarium dicitur, quod ab honore Prætoris venerat.

Nouissimè, sicut ad pauciores Iuris constituendi via transisse, ipsis rebus dictantibus videbatur: per partes euenit, ut necesse esset, Reipublicæ per vnum consuli. nam Senatus non perinde omnes prouincias probè gerere poterant. Igitur constituto Principe, datum est ei Ius, ut quod constitueret, ratum esset. Ita in ciuitate nostra aut iure, id est, Lege constituitur: aut est proprium ius ciuile, quod sine scripto in sola Prudentum interpretatione consistit: aut sunt Legis actiones, quæ formam agendi continent: aut Plebiscitum, quod sine auctoritate patrum est constitutum: aut est magistratum Edictum, vnde Ius Honorarium nascitur: aut Senatusconsultum, quod solum Senatu constituyente inducitur sine lege: aut est principalis constitutio, id est, ut quod ipse Princeps constituit, pro lege seruetur. Hactenus Pomponius, ex quibus originem & processum iuris Romani intelligi posse puto. Quibus explicatis, ad ipsam iam legum enumerationem accedemus.

De iure Papiriano, siue legibus Regiis

CAP. V.

E

NITIVM catalogi legum Romanarum faciemus à Legibus Regiis, quibus primum vsos fuisse Romanos iam diximus: quasque Sextus Papirius collegit, vnde etiam nomen inuenerunt, ut ius illud, quo leges Regiæ continebantur, Ius Papirianum dicebatur. Franciscus Balduinus Iurisconsultus celeberrimus, in eo, quem ad leges Romuli scripsit, libro, octodecim recenset ipsius leges, quas se in tabula antiquissima inuenisse scribit, & ex quibus multas etiam Paulus Manutius in suo legum libello commemorat. Verum tamen eruditus viris illæ non probantur. Cuiusmodi certè non dubitat affirmare, confictas ipsas esse. Ego, ne quid desideretur, primum quæ ipsi recitantur capita, si qui forte legere volent, repetam: deinde eas leges commemorabo, quæ certis veterum scriptorum testimoniis nituntur, ita ut de iis dubitari non possit.

HÆC IGITUR CAPITA EX ANTIQVISSIMA TABVLA
DESCRIPSISSE SE BALDVINVS AFFIRMAT.

- 1 Ne quid inaugurato faciunt.
- 2 Patres sacra, magistratibusque soli peragunt, inuentoque, insq. dicunt.
- 3 Sacrorum omnium potestas sub Regibus esto. Sacra patres custodiunt.
- 4 Plebei agros colunt.
- 5 Populus magistratus creant, leges sciunt, bella decernunt.

D 3

- 6 *Deorum fabulas ne credunto.* A
- 7 *Deos peregrinos præter F unum ne colunto.*
- 8 *Nocturnas in templo vigilas ne habento.*
- 9 *Ne quis presentibus feminis obscena verba facito.*
- 10 *Quisque demissam ad talos togam in vrbe habeto.*
- 11 *Parricidas omnes capite puniunto.* B
- 12 *Ne quis, nisi per portas urbem ingreditor, nèue egreditor. Mœnia sacrosancta sunt.*
- 13 *Mulier viro legitime coniuncta, fortunarum & sacrorum socia illi esto: ut que domus ille dominus, ita hæc domina.*
- 14 *Filia uti Patri, ita defuncto viro hæres esto.*
- 15 *Adulterij conuictam vir, & cognati, uti volent, necanto.*
- 16 *Si vinum biberit, domi ut adulteram puniunto.* C
- 17 *Parentum libros omne ius esto relegandi, vendendi, & occidendi.*
- 18 *Monstrosos partus sine fraude cadunto.*
- Hæc Balduinus & Paulus Manutius habent.
- Addit aliquas & Pandulphus Prateius Iurifconsultus, in veteri Iurispudentia: has videlicet:
- 19 *Virum vxor ne deserito. Vxor si in veneficio natorum, adulteribue deprehensa clamue marito fuerit, repudiandi ius esto. Qui præter has causas repudiarit, rerum suarum pars vxori dator, pars Cereri sacra esto.* D
- 20 *Deprehensi in homicidio statim puniuntor.*
- 21 *Plebeij, quem sibi ex Patricijs patronum volent, deligunto.*
- 22 *Iudicis fraus ne adhibe tor.*
- 23 *Maximarum iniuriarum iudicium penes Reges esto: minorum penes Senatores.*
- 24 *Annus mensis decimus esto.*

Harum verò plerarumque legum coniecturas sumpserunt, quicunque eas primùm collegerunt, ex aliquibus Dionysij Halycarnassæi, Plutarchi, Ciceronis, & aliorum scriptorum locis, quos hoc loco adscribemus, non quòd velimus Balduini, & aliquot aliorum sententiam confirmare, aut etiam refutare (id enim commendamus aliis eruditione, & iudicio præstantioribus) sed ut ex iis, quæ nam Politicæ à Romulo institutæ ratio fuerit, cognoscatur. Videbunt tamen etiam lectores, quosdam ex his, quas ex Balduino recitauimus, leges verissimè esse latas, licet ipsa earum verba quæ fuerunt sine omni dubitatione antiquissima, afferre in medium non possimus.

Primi igitur capituli coniectura sumpta est ex Ciceronis libro primo de Diuinatione, & Dionysij libro secundo. At Romulus confirmatus in regno diuinitus, aduocata concione & indicatis auspicijs, Rex declaratur consensu omnium, & morem instituit in posterum, ne quis, nisi auspiciatò regnum assumeret, magistratumue iniret, &c.

De secundo etiam & quarto capitibus ita Dionysius: Romulus porrò postquam discreuit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid vtrisque faciendum: ut Patricij sacra curarent, magistratus gererent, ius redderent, secum Rempublicam administrarent, res urbanas obirent: Plebeij verò ab his negotijs immunes, quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam, agros colerent, pecora alerent, exercebant quæstiuosa opificia.

De tertia lege idem Dionysius Halicarnassæus: Honores & potestates ita distribuit. Regi quidem eximia munia fuerunt hæc, primùm ut sacra curaret, atque sacrificia, per eumque gereretur, quicquid ad placandos Deos attinet. Deinde ut legum, ac morem patriorum haberet custodiam, & iuris siue naturalis, siue quod scripta, & pacta continet, utque de iniu-

A iniurijs grauissimas causas ipse decerneret, leuiores permetteret, Senatoribus, prouidendo interim, ne quid peccetur in iudicijs: utque Senatui cogere, populum in concionem conuocare, prius sententiam diceret, quod pluribus placuisset, ratum haberet. Hæc Regi attribuit munia, & præterea summum in bello imperium. Senatui verò dignitatem, ac potestatem eam addidit, ut is, de quibus à Rege ad ipsum referatur, de his decernat, & ferat calculum, ita ut semper obtineat plurimum sententia.

De quinta lege idem Dionysius Halicarnassæus sic scribit: Plebi autem tria hæc commisit, Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, ut Senatus quoque in his accedat auctoritas.

B Sexta, septima, & octaua lex ex eodem Dionysio Halicarnassæo desumptæ sunt, apud quem sic legimus: Fabulas à maioribus de Diis traditas, probra eorum continentes, ac crimina, turpes censuit, & inutiles, ac ne probris quidem viris dignas, necdum Diis superis: repudiatisque his omnibus, ad bene, ac præclare de immortalibus sentiendum, loquendumque ciues suos induxit, nihil his affingi passus beatæ illi naturæ parum consentaneum. Neque enim Cælius exfectus à suis liberis apud Romanos traditur, neque Saturnus proprios natos deuorans, metuensue, ne appetatur ipsorum insidijs. non Iuppiter Saturnum patrem regno deiectum includens carcere tartari, ac ne bella quidem & vulnera, aut vincula Deorum, seruitutisque apud heros homines. Nullum eorum festum aratum, aut lugubre agitur, non planctus habet ob raptos Deos, ac lamenta mulierum: qualia sacra Græci faciunt raptam Proserpinam, casusque Bacchi referentia, & id genus alia.

C Ac ne quidem corruptis his temporibus videas apud eos arreptos numine, aut furorem Corybanticum, non Bacchanalia, ceterisque clancularios, aut occulta mysteria, non virorum promiscuè, cum sceminis peruigilia, non his similia prodigia: sed omnia religiose fiunt, ac dicuntur, quæ ad Deos attinent, præter morem Græcarum, atque Barbararum gentium. Hæc & plura alia Dionysius Halicarnassæus. Cicero etiam in secundo de Legibus libro inter alias, quæ de religione loquuntur, leges etiam has recenset: Separatim nemo habesit Deos: nèue nouos, sed nec aduenas, nisi publicè adscitos, priuatim colunto. Item: Nocturna mulierum sacrificia ne sunt, præter olla, quæ pro populo ritè fiunt. Nèue quem initiant, nisi, ut absolet, Cereri Græco sacro. An verò ex Romuli legibus eas desumpserit, non addit.

D Nonæ & decimæ legis coniectura ex Plutarcho sumpta est. is enim in Romulo scribit, mulieribus Sabinis raptis multos honores esse tributos: cuius generis & hi fuerint, ut via eis decederetur: ne eis presentibus obscenum quidquam diceretur: ut qui nudum se ab iis videre passus fuisset, criminis capitalis reus haberetur.

De vndecima lege etiam Plutarchus ita scribit: Id etiam singularis fuit consilij, quod quum nullum contra eos, qui patrem suum occidissent, ius priuatim posuisset, omne homicidium parricidij, vel parricidij vocabulo notatum: quod hoc selestum, illud ne existeret quidem posse indicaret.

E De duodecima Pomponius Iurifconsultus: Si quis violarit muros, capite puniatur: sicuti si quis transcendet scalis admotis, vel alia qualibet ratione. Nam ciues Romanos aliò, quàm per portas egredi non licet: quum illud hostile & abominandum sit. Nam & frater Romuli Remus occisus traditur ob id, quod muros transcendere voluerit. Hæc ille. Plutarchus in Questionibus Romanis, quæstione vigesima septima: Cur omnem murum sacrum, intaminatumque habent, portas non item? An vera est Varronis sententia: muros propterea sacros existimandos, ut pro iis propugnare alacrius ciues, mortemque etiam oppetere sustineant. (Et videtur Romulus quoque fratrem propterea interfecisse, quod sacrum locum, & inaccessum transilire aggressus, transcendendum, profanumque reddidisset.) Portæ autem sacræ esse non poterant, quum per eas & alia necessaria, & cadauera etiam efferrentur. Itaque urbem, qui de nouo condebant, aratro, cui bouem marem & sceminam subiunxissent, locum, quantum erat murus occupaturus, designabant: portarumque dimensis spacia, vomere exempto, aratrum earum locis intactis transferebant, quòd omnem terram aratam sacram, & inuolabilem censerent futuram.

F Decimæ tertix & decimæ quartæ testimonium extat apud Dionysium Halicarnassæum, cuius hæc sunt verba: Romulus vnica constitutione redegit vxores ad decentem modestiam. Ea fuit talis: mulierem nuptam, quæ iuxta sacratas leges conuenisset cum viro, ei participem esse possessionum, ac sacrorum omnium. Nominabant autem prisca Romani sacras nuptias vocabulo suo farracia: quia coniuges vescerentur eodem farre. Et paulò post: Ita hæc lex mulieres nuptas, non habentes, quòd se vertant aliò, cogebat vnus mariti se temperare moribus: viros item sic habere mulieres, ut rem necessariam, nullòque diuellendam tempore. Vxor enim pudica & marito semper obsequens, æquè ac ille domus erat domina, in eius defuncti bona succedebat hæres, sicut parentis filia, ex affe quidem, si is liberis carens, ac intestatus decederet: quòd si prolem haberet ex G æquo cum liberis.

Decimæ quintæ & decimæ sextæ sic meminit Dionysius Halicarnassæus. Si autem aliquid peccasset mulier, pœnam luebat ex mariti læsi arbitrio. De huiusmodi criminibus cognati cum ipso cognoscebant, in quibus erat violata pudicitia, & quod apud Græcos videretur leuissimum,

si deprehensa esset vinum bibisse mulier. Nam vtrunque damnauit Romulus, vt errorum mulierium maximum, ratus est pro nasci insolentiam, ituprum est vinolentia: longoque tempore crimen vtrumque apud Romanos iram merebatur implacabilem, comprobantibus legis æquitatem tot sæculis. Hæc Dionysius.

Agellius quoque libro decimo, capite vigesimo tertio, quum multa de vsu vini mulieribus interdicto scripserit, adducit Marci Catonis Orationem de Dote, in qua id quoque scriptum fuerit: In adulterio vxores deprehensas ius fuisse maritis necare. Et ex eadem Catonis Oratione hæc subiungit: Vir, inquit, cum diuortium fecit, mulieri iudex pro Censore est. Imperium quod videtur, habet. Si quid peruersè tetrèque factum est à muliere, mulctatur: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.

De iure autem occidendi ita scriptum est: In adulterio vxorem tuam si deprehendisses, sine iudicio impune necares: illa te (si adulterares) digito non auderet contingere, neque ius est. Iacobus Cuiacius Iuriconsultus clarissimus libro Observationum sexto, capite vigesimo quinto, hanc legem, vt falsam, deprehendit, & docet, vt mulctentur vxores adulterij conuictæ, non autem necentur à maritis, concessum à Romulo, cum apud Dionysium Halicarnasæum legatur *ἡμίονον*, quod sit mulctam infligere, non mortem: & Agellius quoque mulctare & condemnare, non autem necare, habeat: sed tamen contra Iacobum Cuiacium sentit Ioannes Bodinus in Methodo historica, capite quarto, quem legere potes. Moris illius, quo vsus vini mulieribus interdictus erat, etiam Valerius Maximus meminit libro secundo, capite primo: Vini vsus, inquit, olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur: quia proximus à Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit. Et Plinius libro decimo quarto, capite decimo tertio: Non licebat vinum fœminis Romæ bibere. Inuenimus inter exempla, Egnatij Mecennij vxorem, quod vinum bibisset è dolo, interfectam fuisse à marito, eumque cædis à Romulo absolutum. Fabius Pictor in Annalibus suis scripsit: Matronam, quod loculos, in quibus erant claues vinarie cellæ, resignauisset, à suis inedia mori coactam. Cato idèd propinquos fœminis osculum dare instituit, vt scirent, an temetum olerent. Hoc tum nomen vino erat, vnde & temulentia appellata. Cneius Domitius Iudex pronunciauit, mulierem videri plus vini bibisse, quam valetudinis causa, viro insciente, ac dote mulctauit, &c. Ex quibus tamen omnibus non probatur, Romulum lege cauisse, vt vxores, quæ vinum bibissent, morte mulctarentur.

Decima septima testimonium extat clarissimum apud Dionysium Halicarnasæum libro secundo, vbi sic scribit: Romanorum Legislator, omnem, vt ita dicam, potestatem patri dedit in filium, idque toto vitæ tempore, siue in carcerem eum mittere, siue flagris cedere, siue vincum ablegare ad rustica opera, siue necare libeat, etiam si filius tractet Rempublicam, etiam si Magistratus gerat maximos, etiam si liberalitatis laudem publicè sit promeritus. Certè iuxta hanc legem viri illustres pro rostris, fauente plebe, concionantes in Senatus inuidiam, fruentsque auris popularibus, detracti è suggesto per parentes abducti sunt, pœnas daturæ ex ipsorum sententia: quos, dum per Forum ducebantur, nemo adstantium eripere poterat, non Consul, non Tribunus, non ipsa turba, cui tum adulabantur, licet omnem potestatem sua minorem existimans. Taceo nunc quot viri fortes necati sint à patribus, nimio virtutis ardore proeucti ad patrandum aliquid, præter ipsorum mandatum: sicut de Manlio Torquato, aliisque multis traditur, de quibus suo dicemus tempore. Nec contentus hanc potestatem parentibus dedisse Legislator Romanus, permisit etiam vendere filium, nil deteritus crudelitatis specie, quod res grauior videri posset, quam pro affectu domestico, quodque maximè quis miretur in hac dissoluta disciplina Græcorum educatus, quasi durum & tyrannicum. Hoc quoque patri concessit, licet illi terna filij venditione pecuniam quærere, maiorem largitus potestatem patri in filium, quam hero in mancipium. Seruus enim semel venditus, deinde libertatem adeptus, in posterum sui iuris est: filius verò à patre venditus, si liber fieret, rursus sub patris potestatem redigebatur: iterum quoque venundatus & liberatus, seruus vt antè patris reddebatur. Post tertiam demùm venditionem eximebatur è patris potestate. Hanc legem primi illi Reges obseruabant, incertum scriptamne, an sine scripto proditam, habentes pro omnium firmissima.

De lege decima octaua Dionysius Halicarnasæus ita scribit: Romulus primùm necessitatem colonis imposuit educandi, quicquid esset masculum, & è filiabus primogenitas: nullam autem prolem necari permisit minore triennio, nisi si quid mutilum, aut aloqui prodigiosum in ipso partu esset editum. Tales enim fœtus exponi à parentibus non vetuit, sed indicatos prius quinque viris vicinis proximis, si illis quoque exponendos esse visum fuerit. Contra hanc legem committentium, præter alias multas, etiam dimidium bonorum addixit ærario.

Decima nona descripta est ex Plutarchi Romulo, vbi hæc legimus: Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemens est illa, qua mulieri maritum relinquendi potestas adimitur, viro autem eicere vxorem conceditur, si beneficio circa prolem vsa fuisset, aut alienam pro sua subdidisset (sic enim vertit Guilielmus Xylander) aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiasset coniugem, eius mariti bona partim vxori cederent, partim Cereri sacra forent: & qui vxorem dimisisset, is diis Manibus rem sacram ficeret.

Vigesima eadem est cum vndecima, de qua diximus.

De

A De vigesima prima Dionysius Halicarnasæus: Commendauit Romulus Patriciis plebeios o-
pione cuique è vulgo data, vt quem vellet, patronum sibi legeret. Et Plutarchus: Romulus reli-
quos potentiores à vulgo deiunxit, Patronos eos appellans, vulgus autem Clientes: eaque re mir-
ficam benevolentiam mutuò excitauit, & eam iura inuicem magni ponderis consecuta sunt, &c.
Meminit eius etiam Liius.

De vigesima secunda & vigesima tertia diximus ad tertium caput, vbi inter alia Dionysij Ha-
licarnasæi verba, & hæc citauimus: Statuit Romulus, vt de iniuriis grauisimas causas ipse decer-
neret, leuiores permitteret Senatui, prouidendo interim, ne quid peccetur in iudiciis.

De vigesima quarta, quod Romulus annum fecerit mensium decem, cum multi alij, tum Ma-
crobius libro primo Saturnaliorum, capite duodecimo scribunt. Atque hæc de illis capitibus
quæ à Francisco Balduino, Paulo Manutio, Pardulpho Præto recitantur. Videbimus iam istas,
quorum certiora apud scriptores veteres extant testimonia, & quæ iisdem ferè, quibus conceptæ
fuerunt, verbis citantur.

Romuli Regis Leges.

Vnius tantum legis Romuli sit mentio in Festo, quæ tamen, an Romulo adscribenda sit, dubi-
tari posse videtur, quum Festus dicat (quemadmodum quidem eum locum Iosephus Scaliger e-
mendauit) in legibus Regis Romuli & Tatij, & Seruij Tullij eam extare. Est autem hæc:

C SEI PARENTEM PVER VERBERIT, AST OLOE PLORASSINT. PVER DIVEIS
PARENTVM SACER ESTO. SEI NVRVS, SACRA DIVEIS PARENTVM
ESTO.

Addit Festus, plorasint in hac lege significare clamârint, siue inclamârint.

Verberit.) Pro verberet: sicut vindicet, pro vindicet.

Oloe.) Pro illi.

Sacer esto.) Quid sit sacrum, vel sacram alicui Diuo esse, in XII. Tabulis explicabimus.

Numa Pompilij Leges.

D Ex legibus Numæ Pompilij hæc fragmenta reperiuntur:

SEI HOMINEM FVLMIN IOBIS, (siue vt Iusto Lipsio placet, FVLMINIS nominandi
casu.) OCCISIT. EN SVPRÀ GENVA NEI TOLLITO. HOMO SEI FVLMINÈ
OCCISVS ESIT, EI IVSTA NVLLA FIERI OPÛRTETO.

Sic eam Iosephus Scaliger emendauit. Extat apud Festum in voce Occisum, vbi notat occisum
à necato distingui à quibusdam, quod alterum à cedendo, atque icu fiat, alterum sine icu. Senten-
tiam huius legis habet Plinius libro 2. capite 54. in Catholicis fulgurum, vbi scribit, hominem ita
exanimatum cremari fas non esse, condi autem terra eo in loco, vbi fulmine percussus erat, reli-
gione tradi.

Lex Numæ de Parricidis.

E SI QVIS HOMINEM LIBERVVM DOLO SCIENS MORÏ DVIT PAREICIDA ESTO.
SEI IM IMPRVDSNS SE DOLO MALO OCCISIT, PRO CAPITE OCCISEI,
ET NATÈIS EIVS IN CONCIONE ARIETEM SVBICITO.

Extat huius legis fragmentum apud Festum, in voce Parici Quæstores, quod tamen altera
parte auxit Iosephus Scaliger ex schediis Seruianis.

Si quis hominem liberum.) Ex hac lege probat Festus, antiquitus Parricidam dictum fuisse, non
eum, qui parentem occidisset, sed qui qualemcunque hominem.

Duit.) Pro det, antiquè.

Pareicida esto.) Iosephus Scaliger notat, hanc clausulam in omni re capitali positam fuisse, &
significare idem, quod, capital esto. de qua loquendi forma in XII. Tabulis dicemus.

Im.) Pro eum. *Se dolo malo.*) Id est, sine dolo malo.

Sei im imprudens se dolo malo.) Hanc partem concinnauit Iosephus Scaliger ex schediis Serui-
anis, in quibus ait, huius legis mentionem ita fieri: Vt si quis imprudens hominem occidisset, pro
capite occisi, & natis eius in concione arietem offerret.

Arietem subicito.) Subici aries dicitur, inquit Festus, quem quis agit, vt pro se cædatur, vt ait in eo-
dem libro Antistius, quod fit, vt ait Cincius lib. de Officio Iuriconsulti, exemplo Atheniensium,
apud quos expiandi gratia aries inigitur, qui scelus admisit, pœnæ pendendæ loco.

Lex Numæ de Pellice.

G PELLEX ARAM IVNONIS NE TANGITO. SI TANGET, IVNONI CRINIBVS DE-
MISSIS AGNVVM FOEMINAM CAEDITO.

Pellicem, ait Festus, antiquis propriè dictam esse eam, quæ vxorem habenti nupserit. Cui ge-

neri mulierum poena constituta sit hæc, quam recitauimus, Numæ lege. Iacobus Ræuardus libro A singulari de Auctoritate Prudentum scribit, ex toto iure Papiriano huius vnus legis reliquias extare in libris Iuriconsultorum apud Paulum, vbi sic scriptum sit: Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit, Pellicem nunc vulgò vocari, quæ cum eo, cui vxor sit, corpus miscet. Et hanc legem sic interpretatur, Pellex aram Iunonis ne tangito (vel quemadmodum Ræuardo placet, & veteres loquebantur, tagito) id est, Pellex nulla viro vxorem habenti, nubito: si nupserit, crinibus demisis, quod tristitiæ signum erat, Iunoni agnum foeminam cædito, siue mactato.

Lex Numa de Opimis spoliis.

QVO IVS AVSPICIO CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIVNTVR. B IOVEI FERETRIO BOVEM CAEDITO. QVEI CEPIT, AERIS DVCENTA DARIER OPORTETO.

SECUNDA SPOLIA IN MARTIS ARAM IN CAMPO, SOLITAVRILIA VTRA VOLVERIT, CAEDITO.

TERTIA SPOLIA IANO QVIRINO AGVVM MAREM CAEDITO, CENTVM QVEI CEPERIT ET AERE DATO. Hanc legem repetemus libro de Militia.

Lex Numa de Polluctu.

PISCIS QVEI SQYAMOSEI NON SVNT, NEI POLLVCETO. SQYAMOSOS OM- C NEIS PRAETER SCARVM POLLVCETO.

Sic hanc legem Iosephus Scaliger restituit ex Calsio Hæmina, cuius hæc sunt apud Plinium verba lib. 32. cap. 2. Numa constituit, vt pisces, qui squamosi non essent, ni polluerent, parsuonia cõmentus, vt conuiuia publica & priuata, cœneque ad puluinaria facilius compararentur: ni, qui ad polluctum emerent, precio minus parcerent, eaque præmercerentur. Significat autem pollucere, de piscibus libamenta Diis offerre. Festus: Pollucere merces Diis, quas liceat, sunt far, polenta, vinum, panis fermentatus, ficus passâ, suilla, bubula, agnina, cæci, ouilla, alica, scama, & oleum, pisces, quibus est squama, præter scarum. Herculi autem omnia esculenta, & poculenta. Hæc Festus.

Lex Numa de Vino.

VINO ROGVM NE RESPERGITO.

Extat hæc lex apud Plinium libro 14. capite 12. vbi sic scribit: Romulum lacte non vino libaf- se, iudicio sunt sacra ab eo instituta, quæ hodie custodiunt morem. Numæ Regis Posthumia lex est: VINO rogum ne respergito. Quod sanxisse illum propter inopiam rei nemo dubitet. Ex eadem legè, ex imputata vite libari vina Diis, nefas statuit, ratione excogitata, vt putare cogentur, aliàs aratores, & pigri circa arbuffi pericula. Hæc Plinius. Aliter eam accipit, & interpretatur Iustus Lipsius libro 3. Antiquarum lectionum, quem consule.

Lex Numa de Iudiciis.

SEI QVID HORVM FVAT VNVM IVDICEI ARBITROVE, REOVE, DIES DIFFV- SVS ESTO.

Testis huius legis est Festus, in voce Reus, apud quem sic legimus: Reus nunc dicitur, qui causam dicit: & item qui quid promissit, sponditue, ac debet. At Callus Ælius libro secundo Significationum verborum, quæ ad ius pertinent, ait: Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, sed exemplo adiuvat interpretationem. Numa in secunda tabula, secunda lege, in qua scriptum est: siue is egit, siue cum eo actum est. Et paulò post: At Capito Aretius in eadem quidem opinione est: Si quid horum fuit, &c. Meminit huius legis Iacobus Cuiacius Observationum libro 3. capite 40. eamque nos interpretabimur in xii. Tabulis.

Lex Numa de Terminis.

QVEI TERMINOM EXARASSIT, IPSVS, ET BOVEIS SACREI SVNTO.

Et hoc caput extat apud Festum, cuius hæc sunt verba: Termino sacrificabant, quòd in eius tutela fines agrorum esse putabant. Denique Numa Pompilius statuit, eum qui terminum exarasset, & ipsum, & boues sacros esse. Meminit eius & Dionysius Halicarnassæus his verbis: Terminos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege terminali caput eius Diis Terminalibus deuouit Numa, interfectori ipsius tanquam sacrilegi impunitate promissa, & puritate à scelere, &c.

Memoratur & hæc ex Mumæ legibus apud Dionysium & Plutarchum: Si pater filio concesserit vxorem deducere, futuram sacrorum ac bonorum iuxta leges participem, patri posthac nullum ius esto vendendi filium, &c.

Neque

A Neque pretermittenda est lex Regia, de mortuo non inferendo, quæ à Martiano refertur lege secunda, §. mort. infer. Ne mulier quæ prægnans mortua esset, humaretur, antequam partus ei exideretur. Qui contra faceret, spem animantis cum grauida peremisse videretur, &c. Verùm à quo lata hæc lex sit, non additur: nec adhuc inter eruditiores conuenit. Hotomanus putat, partem eam fuisse alicuius legis Romuli, aut Numæ Pompilij, de qua Marcianus in superioribus disputat. Legum Seruij Tullij de Contractibus meminit Dionysius libro quarto & quinto, sed nullam ex iis recitat.

Ceterùm vt finem dicendi hic faciam, nullam enim præter has, Regiam legem me inuenisse memini: illud non possum silentio præterire, fuisse plerisque Regum Romanorum leges, præsertim illas, quarum æquitas manifesta fuit in xii. Tabulas relatas: id quod præter Dionysium Halicarnassæum, etiam Iacobus Cuiacius, & Iosephus Scaliger viri clarissimi testantur, quorum verba non pigebit hoc loco adscribere. Sic igitur Iacobus Cuiacius, libro Observationum & Emendationum tertio, capite quadragesimo: Constat, inquit, ex Halicarnassæi libro secundo & decimo ex legibus Regiis, & ex moribus populi Romani multas Decemuiros leges in xii. Tabulas transtulisse, hoc censente populo. Quamobrem existimo, & illas Numæ leges de eo, qui sciens hominem liberum mortui duit: & de poena Pellicis, & de homine fulmine occiso, & de termino exarato, ab eodem Sexto Pompeio Festo relatas, xii. Tabulis adscribendas esse. Iosephus autem Scaliger Castigationibus in Festum, ad vocem, Nuptias, post alia quæ confirmandæ huius sententiæ causa in medium attulerat, ita concludit. Ex his non dubium est, leges Regias in xii. Tabulas à Decemuiris coniectas fuisse: & primâ, secunda, tertiâ Tabula leges Regias contineri. Quin leges Regias de patria potestate in quartam Tabulam relatas, auctor Dionysius, &c. Hæc Scaliger. Atque de legibus Regiis, siue iure Papiriano hæc tenet.

Leges duodecim Tabularum, cum breui commentatione

CAP. VI.

A Legibus Regiis ad xii. Tabulas venimus: illæ enim præcipuum Romanæ Iurisprudentiæ caput fuerunt, vt paulò post, adductis aliquot clarissimorum virorum testimoniis, probabimus. Qua occasione scriptæ illæ tabulæ fuerint, diligenter à nobis est indicatum libro septimo harum Antiquitatum, capite decimo nono, in quo de Decemuiris disputauimus. Proposita autem sunt primùm, & à populo comprobata, decem tantum tabulæ, anno ab vrbe condita cccii. Sequenti anno cum adhuc leges quædam deesse viderentur ad Iuris perfectionem, additæ sunt ab iisdem Decemuiris adhuc ii. quæ prioribus x. additæ, xii. numerum effecerunt. De quarum excellentia & præstantia multa dici possent: sed cum mihi propositum sit breuitati studere, hortor studiosos Lectores, vt illarum præconia apud Læuium, Dionysium, & alios ipsi legant. Cicero certè, cuius testimoniū apud nos plurimum valere debet, lib. i. de Oratore, sub persona Crassii mirum in modum eas prædicat, & supra omnes ferè Bibliothecas omnium Philosophorum extollit verba eius sunt hæc: Plurima (inquit Crassus) est in xii. Tabulis antiquitatis effigies: quòd & verborum prisca vetustas cognoscitur, & actionum genera quædam maiorum consuetudinem, vitamque declarant: siue quis civilem scientiam contempletur, totam hanc, descriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus, ac partibus, xii. Tabulis contineri videbitis: siue quem ista præpotens & gloriosa Philosophia delectat: dicam audacius, hosce habet fontes omnium disputationū suarum, qui iure civili & legibus continentur. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: Bibliothecas mehercule omnium Philosophorum vnus mihi videtur xii. Tabularum libellus, si quis legum fontes & capita viderit, & auctoritatis pondere, & vtilitatis vbertate superare. Egregia profectò cõmendatio harum pulcherrimarum legum: de quibus etiam idem lib. 2. de Legibus scribit, quòd se puero moris fuerit, vt iuniores illas didicerint, tanquam carmen necessarium. Quò magis dolendum est, tantum thesaurum iam amissum, & nihil nisi fragmenta quædam superesse, hinc inde in variis scriptoribus dispersa. In quibus tamen colligendis, emendandis, & illustrandis, multi viri doctissimi suam operam posuerunt: alij quidem aliis felicitus. Primus, vt opinor, in illis colligendis operam suam communi vtilitati collocavit Aymarus Riuallius Allobrox, eadque lib. 2. Historiæ iuris ciuilibus est interpretatus. Hunc secuti Oldendorpius Germanus, & Franciscus Balduinus: quorum hic prolixè earum sententiam ostendit, & quomodo ius ferè totum civile inde fluxerit, conferendo cum illis Pandectarum leges declarauit: ille verò breuiter eas explicauit. Neque verò post hos nemo amplius ausus fuit eidem operi manū admouere. Sed vt nostra ætas ferax est doctorū virorum, ita etiam plures in his legibus emendandis, quia plurimæ deprauatæ fuerunt: & explicandis, quia obscurè elaborarunt, Inter eos fuerunt Franciscus Hotom-Jacob. Cuiac. Iacobus Ræuard. Pardulphus Præcius, Adrianus Turnebus, Iosephus Scaliger, & Iustus Lipsius, à quo iustos Commentarios in has leges, sicut à Ludouico Carrione, expectamus. Omittam alios, qui de legibus his scripserunt. Cum enim tanta dignitas earū sit, & xii. tabulæ fons sint totius Iuris ciuilibus, nequam arbitrari sunt summi illi viri, se operam, quam in istis declarandis ponat, ludere: præsertim cum etiam multi veteres Iuriconsulti, Sextus Ælius, Seruius Sulpitius, Labeo & Caius eas suis

Commentariis illustrare non dubitauerunt: quorum omnium tamen vix nomina sunt reliqua: scripta autem cum maxima omnium studio fori iactura intercederunt. Sed mittam iam prolixiores quærelas. Quantum ad hunc meum tractatum attinet, sciat bene uolus Lector, hæc xii. Tabularum fragmenta, & reliquias, collecta esse ex Ciceronis, Dionysij Halicarnassæ, Liuij, Agellij, Sext. Pompeij Festi, Macrobij, Plinij, &c. libris, & ex Pandectis. In quibus explicandis primum earum sententiam paraphrasticos ipsius verbis legis, sicubi propter obscuritatem necesse erat, subiici: deinde si quæ occurrerent verba antiqua, obsoleta, & à nostro usu remota, explicauimus. Iustos Commentarios scribere mihi propositum non fuit: si qui eos desiderant, illi adeant Oldendorpium, Balduinum, Ræuardi, Hotomani, clarissimorum Iureconsultorum, & si aliquando edentur, Iusti Lipsij, vel Lud. Carrionis scripta.

Cæterum ut de ordine etiam quædam addam, quo quæque lex, & in qua tabula scripta fuerit, nos scire non possumus: cum autem Aufonius earum tripartitam diuisionem fuisse scribat, ita ut prima pars ad sacra pertineat, altera ius publicum, tertia ius priuatum comprehendat: ego quoque eundem ordinem, quem ante aliquot annos Franciscus Hotomanus, & hunc sequutus Ioan. Crispinus obseruauerunt, sequar. Ac primum de legibus, quæ ius sacrum tractant, agam.

Prima pars legum XII. Tabularum, de Iure sacro.

Ex iis xii. Tabularum fragmentis, quæ temporum iniuria reliqua nobis fecit, pauca admodum de sacris loquuntur: quinimò vnicum tantum de sacris priuatis agit, cætera omnia de funeribus & sepulchris. Nam quæ Aymarus Riuallius Allobrox, & Ioannes Oldendorpius Iuriconsulti, ex Ciceronis de legibus libris recitant, ex xii. Tabulis fuisse, conuinci nullo modo potest. Nam ne verbo quidem Cicero meminit, fuisse ea capita in xii. Tabulis præscripta, cum alioqui, quoties vnum, aut plures ex xii. mutuantur, id haudquaquam dissimulet, uti postea videbimus. Quod cum ita sit, nos omisissis reliquis incertis, ab ea incipiemus, quæ de sacris priuatis agit, atque ita cœpitur.

I. Sacra priuata perpetuo manent.

Huius legis extat testimonium apud Ciceronem in Oratione pro Muræna, ubi sic loquitur: Nam cum permulta prælarè legibus essent constituta, ea Juriconsultorum ingenijs pleraque corrupta, ac deprauata sunt. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coemptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. Idem lib. 2. de Legibus, cum hanc legem posuisset: Sacra priuata perpetua manent. De sacris, inquit, hæc vna sit sententia, ut conferentur, & deinceps familiis prodantur: & ut in lege posui, perpetua sint sacra. Et mox: Priuata sacra ita Pontificio iure constituta ait, ut ad quem pecunia, ad eundem etiam sacrorum obligatio perueniret. Omnino enim diligentissimè esse animaduersum, ne priuata sacra interirent, sed familiis deinceps proderentur. Sententia igitur legis hæc est, ut quæ sacra gens aliqua, siue illa Patricia, siue Plebeia sit, asciuerit, ea deinceps ab iis qui eiusdem stirpis futuri essent, colerentur, & conseruarentur. Vnde etiam illud institutum constat, ut & mulieres in virorum, & adoptati in parentum, & hæredes in defunctorum sacra transfirent: qua de re prolixè Hotomanus.

SACRA PRIUATA. Sacrorum enim alia publica, alia priuata fuerunt. Publica (ait Festus) dicebantur, quæ publico sumptu pro populo sunt: quæque pro montibus, pagis, curijs, facellis. At priuata, quæ pro singulis hominibus, familiis, gentibusque sunt. Idem alibi: Quod priuata sui religionis causa Deo dedicauerunt, id Pontifices Romani non existimant sacrum. At si qua priuata sacra suscepta sunt, quæ ex instituto Pontificum statim die, aut certo loco facienda sunt, ea sacra appellari, tanquam sacrificium. Ille locus, ubi illa sacra faciendæ sunt, vix videtur sacer esse. De iisdem sacris Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. Sunt præterea feriae propriae familiarum, ut Claudiarum, vt Æmiliarum, siue Iuliarum, siue Corneliarum: & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis obseruat, sunt singulorum, ut natalium, fulgurumque susceptiones item funerum atque expiationum. Hactenus ille. Sacra autem hæc propria eorum Deorum erant, quos Penates, itemque Lares nominabant. Et quia gentis alicuius propria certis ritibus & ceremoniis colebantur, Gentilia dicebantur, quorum etiam meminit Cic. in Oratione de Arusp. respon. &c.

Subiicit huic legi Hotomanus & alteram de intercalatione, sed de qua tantum coniecturas, non autem certa testimonia habet. Ita verò eam concipit: ut Februarius mensis, qui numquam instituto postremus erat, deinceps secundus esset: utique eo mense post terminalia annis alternis eorum dierum, qui ad annuam Solis rationem deessent, intercalatio fieret. Nos eam non interpretabimur. Sequuntur leges de sumptibus funerum, & iure sepulchrorum.

II. Hominem mortuum in vrbe ne sepelito, neque vrito.

Quæ sequuntur leges, de funeribus & sepulchris agunt: hæc autem, quæ iam recitata est lex, extat totidem verbis apud Ciceronem lib. 2. de Legibus, ubi sic scribit: Hominem mortuum (inquit lex in xii.) in vrbe ne sepelito, neque vrito. Deinde eam sic explicat: In vrbe sepeliri lex vetat: sic cretum est à Pontificum collegio, non esse ius in publico loco heri sepulchrum. Statuit enim collegium, locum publicum non potuisse priuata religione obligari. Seruius tamen in li. 5. Æneid. me morie prodidit, apud maiores (fortasse ante xii. Tabulas) moris fuisse, ut qui mortuus esset, domum suam referretur. Vnde est apud Virgilium:

Seditus

A. Seditus hunc refer ante suis, & conde sepulchro.

Notandum verò & hoc est, quem admodum antè, sic etiam post latas xii. tabulas, fuisse quosdam in ipsa vrbe sepultos: quos tamen legibus solutos, virtutis causa id consecutos fuisse, Cicero existimat. Quin etiam Imperatores, & Virgines Vestales, quia legibus non tenebantur, in vrbe habebant sepulchra. Sed & Virgines Vestæ nocentes, licet viuæ, tamen intra vrbe, in cæpo scelerato obruebantur.

Néue vrito) Credo (inquit Cicero) vel propter ignis periculum,

III. Hoc plus ne facito.

Hæc verba superioris alicuius legis, quæ funerum & sumptuum modum præscribat, appendix sunt: quasi in eam sententiam scripta lex esset, ut quum finem illis rebus præscripisset, tum hoc quasi sanctionis loco adscriberet. Puto autem hæc verba ad eam legem pertinuisse, qua Cicero lib. 2. de legibus scribit extenuatum fuisse sumptum tribus riciniis, & clauis purpureis, & decem tibiicinis. Cuius legis sententia hæc est: ne plus quam tres vestes cum mortuo aut conderentur, aut vrerentur: id quod etiam apud Athenienses, teste Plutar. Solonis lege cautum erat: nec plures decem tibiicinis ad funerum pompam adhiberentur. Ricinium enim vel Recinium ait Festus, omne vestimentum quadratum ij, qui duodecim interpretati sunt, esse dixerunt. Verrius togam, qua mulieres vrerant, prætextam clauo purpureo. In more autem apud veteres erat, vestimenta quadam cum mortuis condere vel vrere: quod præter alios docet Virgilius Æneid. libro 6. in Miseno:.

Purpureæque super vestes velamina nota,

Iniciunt --

E. Suetonius in Cæsare: Scenici artifices vestem, quam ex instrumeto triumphorum ad præsentem usum induerant, detractum sibi, atque discissam iniecere flammæ. Nonnulli eruditi viri, Iacobus Ræuardus, Adrianus Turnebus Iunius in Nomenclatore, & alij per ricinia, intelligunt vestes lugubres, quibus mulieres in funeribus vrerentur: sed diuersum docet Iustus Lipsius Epistoliarum quæstionum libro j. epistola 7.

Et decem tibiicinis.) Etiam Ouidius libro 6. Fastorum docet decem tantum tibiicines ad funera adhibitos fuisse. Seuerus in 5. Æneid. scribit, antiquæ consuetudinis fuisse, ut maioris ætatis funera ad tubam proferrentur: minoris verò ad tibia. Et Agellius libro 20. cap. 2. auctor est, Siticines olim eos propriè appellatos, qui apud sitos canere soliti essent: hoc est, vita sanctos, & sepultos. Eosque habuisse proprium genus tubæ qua canerent, a cæterorum tibiicinum proprietate differens, quos Sicitistas vulgus dicit. Sapienter ergo modum funeris lex præscribit.

III. Rogum ascia ne polito.

Solebant Romani in isto quodam fastu, nimioque sumptu exornare sepulchra: id hæc lex prohibet, & iubet è rudibus, & impolitissimis lignis pyram confici. Iacobus Ræuardus istud caput, quod modo recitauimus, Hoc plus ne facito: cum hoc coniungit, sic legens: NE FACITO ROGVM ASCIA, NE POLITO. Priores autem duas voces, Hoc plus, non Decemuirorum, sed Ciceronis esse, si que intelligendas esse: Ea quæ hactenus Cicero ex xii. Tabulis de funeribus recitauerit, omnia à Solone desumpta esse: Legem autem xii. Tabularum plus constituisse eorum quod in Solonis legibus continetur, videlicet, Ne quis faceret rogum ascia, nec poliret, &c.

Rogum.) Rogus significat struem lignorum, factam ad cremanda cadauera, sic dictus à rogando, quod in eo manes rogari solent.

Ascia) Ascia fabricorum materiariorum dolabra est, quibus ad aspera ligna poliendi vtuntur, ab ascendendo dicta. *ein dunn beill breite art oder zimmetat.*

Sumptus igitur superuacuos & inutiles à funeribus lex remouet.

V. Mulieres genas ne radunto: néue leffum funeris ergo habento.

Et hæc lex à Solone desumpta est, quem Plutarchus scribit prohibuisse, in funeribus corpus laniare, lamentatione meditata edere. Seruius in illud Æneid. xii. *Et roseis laniata genas*: sic scribit: Moris fuerat, ut ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captiuorum vel gladiatorum: quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suam effundebant cruorem, ut rogis illa imago restitueretur. Tamen sciendum, cautum lege xii. Tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis: Mulier faciem, ne carpito. Hæc Seruius. Vbi tamen verba legis mendosè recitantur. Non enim faciem sed genas: nec carpito, sed radito, vel radunto, numero plurium in legibus fuisse scriptum, docent Plinius & Festus: quorum hic ita ait. Radere g . . . . . lege xii. id est vnguib: ubi interpretari Festus voluisse videtur, quid sit radere genas: videlicet vnguib: eas cruentare, & scindere. Plinius autem lib. 11. capit. 37. Male homini tantum, quas Prisci genas vocabant, duodecim tabularum interdicto, radi à feminis eas. Sic enim legit Iustus Lipsius in Quæstionibus Epistoliarum. Quamquam autem veritum id esset lege duodecim Tabularum: tamen factum fuisse etiam Varronis temporibus, docet ex Seruianis schedis Iosephus Scaliger in suis ad Festum castigationibus, ubi eum sic scribentem adducit: Seruius in schedis: Varro dicit mulieres in exequiis & luctu ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant. Male hanc legem accepit Adrianus Iunius, qui in Commentario suo de Coma, Cap. 2. scribit, xii. Tabularum interdicto cautum fuisse, ne mulieres genas raderent, ut ne diuino radendi usu succrescentibus pilis à natura non datis, sub ementito virilis oris honore fallerent.

E

Néue lessum funeris ergo habent.) Cicero libro 2. de Legibus auctor est, veteres XII. Tabularum interpretes, Sex. Ælium, L. Acilium, non satis se intelligere dixisse, quid esset Lessus: sed L. quidem Acilium suspicari, vestimenti genus aliquod funebris fuisse. Ælium autem, lessum, quasi lugubrem eiulationem dictam esse, ut vox ipsa significet, quam Acili sententiam se probare & veram esse iudicare, Cicero addit: cum idem Solonis etiam lex veter. Respexit ad hanc legem idem etiam in Thufculanis quaestionibus, cum sic scribit: Sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abiecit, ne quid timidè, ne quid ignavè, ne quid feruliter, mulcibriter uè faciamus. Imprimisque refutetur, ac reiiciatur Philoſtæris ille clamor. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro: eiulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, quem XII. Tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Hactenus ille. Monet Iustus Lipsius in Quaestionibus Epistolice, veteres losum, & lausum, lessum, ac lessum, vna & eadem significatione dixisse.

Plato autem lib. 12. de Legibus: Fleri (inquit) mortuorum iubere aut vetare, absurdum est: plan- gere verò, & voces ac lamenta extra ædes mittere, vetandum.

VI. *Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus fiat: extra quam si militis. aut peregrinè mortuus sit.*

Extat apud Ciceronem lib. 2. de legibus: Legis sententia hæc est, ut posteaquam crematum corpus esset, ossa è cineribus legantur, statimque loco proximo in terram condantur, ne si alium in locum sepeliendi causa deportarentur, luctus duplicaretur & sumptus.

Excipitur autem hac lege, si quis aut in militia aut peregrinè sit mortuus, vbi scilicet funus ei fieri non licuerit: tum enim neque luctus, neque sumptus augetur. Itaque & in Pandectis is sum- ptus funeris probatur, cum peregrinè mortuus in suum transfertur.

L. est, 14. §. impia. & l. Dni fia- res, 39. ff. de religiof. & sumpt.

Aliter tamè eam interpretatur, & verius quidem, Iacobus Ræuardus, cum ita scribit: Multum interesse putat, inter ossa homini mortuo legere, & inter ossa hominis mortui legere. Nā ossa hominis, quæ dispersa sunt & non cohærent, cum simul colliguntur, tunc hominis ossa legi dicuntur. Seneca lib. 2. de ira: Dignus fuit, cui permitteret à conuiuijo ad ossa filii legenda discedere. Sed homini mortuo leguntur ossa, cum eius cadaueri aliqua ossa adiunguntur. Eoque sensu viuus ossa legere dixit idem Seneca libro de consolatione. Legere siquidem pro adimere, & auferre veteres dixisse non est obscurum, si consideremus eum dicendum esse sacrilegum, qui adimit, qui aufert res Deo ritè consecratas. Pertinet autem lex ad hunc morè fortasse, de quo Festus scribit, membrum abscindit mortuo solitum dici, quum digitus eius decidebatur, ad quod seruatum iusta fierent reliquo corpore combusto, id quod hac lege decerni prohibuerunt, nisi quis au peregrinè, aut in bello mortuus esset. Tum enim permissum est ei ossa legi, quò post funus fiat, hoc est, membrum aliquod adimi, ad quod seruatum iusta Romæ fierent, reliquo corpore apud peregrinos combusto. Hæc ferè Ræuardus.

VII. *Vti ferulis inætura, omnisque circumpotatio tollatur.*

Solebant olim cadauera, siue corpora mortuorum vngi odoribus & vnguentis, vnde Ennius: *Tarquinii corpus bona femina lauit & unxit.* Et virgilibus lib. 6. Aeneidos: *Pars calidos latices, & abena vndantia flammis.*

Expediant, corporisq; lauanti fringentes, & vngunt. Arque ff. leg. Funeris 37. de religiof. & sumptibus funerum, eorum sumptuum ratio probatur, qui vnguento pro mortui corpore comparato, facti sunt. Sed in feruorum corporibus id fieri lex vetat, quæ sumpta est ex legibus Solonis. Sic etiam non omnis circumpotatio, sed ferulis tantum sublata est. Nam liberi homines, quo minus coronati parentantes, quum supra tumulum dapes posuissent, circumpotare potuerint, nulla lege mihi prohibitum fuisse videtur. Ita Iacobus Ræuardus.

Omnisq; circumpotatio.) Circumpotatio, alio nomine silicernium, Græcè *σιλικερνιον* dicitur. Ita Varro Meleagris, quemadmodum Iacobus Cuiacius apud Nonium legit: Funus exequiati laute, siue (quod Iano Palmerio placet) cum lausu ad sepulchrum antiquo more Silicernium confecimus, id est, *σιλικερνιον* quo pransi discedentes dicimus alius alii, Vale significat autem Silicernium conuiuium funebre, quod apud veteres exhiberi senibus solebat: dictum, quod cum silentio edentes cerneretur, vel propter defuncti memoriam, vel quod cogitarent, se mox illum secuturos quapropter abeuntes. è conuiuijo, veluti se amplius non visuri, mutuo se salutabant. Alij aliter hoc vocabulum interpretantur, de quo vide Festum Fulgentium Placiadem, Donatum in Terentii Adelphos, & Siptinum in Martialem statim initio.

IX. *Vti ne sumptuosi vesperio fieret: néue murrata potio mortuo inderetur: néue longæ coronæ: néue acerræ adhiberentur.*

Intelligitur ex his verbis, moris fuisse apud veteres vt cadauer, rogusue, liquoribus quibusdam preciosis perfunderetur: quod ne fiat amplius, hac lege prohibetur.

Murrata potio) Festus scribit, Murrata potione vfos antiquos fuisse, eiusque rei indicium esse, quod etiam Aediles per supplicationes Diis addant ad pulvinaria, & quod duodecim tabulis caueatur, ne mortuo indatur, docente id Varrone lib. 1. Antiquitatum. Qualis verò ea potio fuerit, de eo valde dubitant auctores. Hieronymus Mercurialis, Medicus Patavinus celeberrimus in variis

A in variis lectionibus, de murrhina quæ eadem est murrhata potio, disputans, Cuiacij, Iulij Cæsaris Scalij, Adriani Iunij multum discrepantes opiniones primùm recitat, & refutat: deinde quid ipse sentiat, afferens, dicit se exilitimare, murrhinam fuisse artificialem quandam portionem quæ veterum tempestate vulgatissima fuerit, à posteris autem intermissa, vt vix eius remaneret nomen: quod vel à similitudine, vel à mixtione, vel ab aliqua alia re fortasse captū sit. Hæc Mercurialis. Prohibet igitur lex, ne eiusmodi potio mortuo cōficiatur, & ita magni sumptus in eū fiat, *Néue longæ coronæ*) Longæ coronæ dicuntur ad differentiam rotundarum, qualibus busta, sepulchra, fustis curules, theatra, & currus triumphales exornari consueuissent, ex Huberi Goltzj C. Iulio Cæsare, Fallis, & Augusto: Guilhelmi Brassicani antiquitatibus, & Æneæ Vici parmensis nummis discimus.

B *Néue acerræ adhiberentur.*) Festus scribit, acerram aram esse, quæ ante mortuum poni soleat, in qua odores incenduntur. Addit autem alios dicere, arculam esse, thurariam scilicet, vbi thus reponatur. Hotomannus de aris potius accipiendum putat, vt vetet lex, aras, quæ proximè sepulchra fuerent, cum thure incensis quæ odoribus obiri.

IX. *Qui coronam parit ipse, pecuniæ eius, virtutis ergo arduior, ipsique mortuo, parentibusque eius, dum intus positus erit, foris que feretur, sine fraude imposita esto.*

Legis sententia (ait Hotomannus) videtur esse hæc, vt qui in ludis, certaminibusque publicis coronam adeptus sit (quæ quidem præmium victoribus honoris causa propositæ erant) ei monumentum istud, quasi insigne suæ virtutis relinqueretur.

Et est hæc lex quasi exceptio quæ ad præcedentis, quæ cum prohibetur, adhiberi ad funera longas coronas, ne imponantur cadaueribus: hæc excipiuntur illæ coronæ, quas quis vel ipse, vel per seruos, equosue suos virtutis ergo in publicis ludis, certaminibusque sibi peperisset, atque adeptus esset. His enim addi, & in funeribus ipsis demortuis Dominis imponi, lex concedit.

Pecunia.) Pecuniæ nomine lex non equos tantum, sed & seruos comprehendit. *Arduior.*) Sic emendat Iustus Lipsius lib. 4. epistolice quaestionum, epistola 27. cum in vulgatis sit, arguitur. Dicit autem arduior, positum antiquè, pro additor, à verbo arduo vel adduo, pro quo nos hodie addo dicimus. Ræuardus legit argutor: vt sit sensus, corona illa sit argumento & indicio virtutis suæ. Hoc autem voluit illa verba, vt coronæ, quæ partè ab equis vel seruis esset, Domino æquè ac si per se ipse certando eas peperisset, honorem illum conciliassent. Recitat hæc legem Plinius lib. 21. cap. 3.

X. *Vti plura funera ne vni fierent: néue lecti plures inferentur.* Ad minuendos sumptus, & mortuis, & viuus inutiles, sine dubio lex pertinet, Nam vt Seruius tradit, apud maiores gloriosum fuerat, quàm plurimis lectis efferri. Actenus quidem fortunæ homines capulis, siue pheretris efferbantur: potentiores autem lectis. Itaque Sulla sex millia iectorum habuisse dicitur.

XI. *Néue aurum addito: ast quoi auro dentes vincti erunt im cum illo sepelire & vere, se fraude esto.*

E Vetat lex I. p. alchus aurum inuici, cū apud antiquos consuetudo ferret, vt in rogum vnà cum mortuo preciosa multa inicerentur: id quod ex plerisque Virgillii locis, & Serui in eum commentariis intelligitur. Testatur autè Plutarchus & alii, Romanos in rebus ad sacra & religionem pertinentibus, qual: Diuorum Manium fuerunt, mirabiliter anxios & ad summam superstitionem adductos fuisse. Additor deinde exceptio, si tamè quis dentes, qui sibi excidissent, aut euulsi essent, auro in crusta esset, licere eos cum mortuo cremari, vel sepeliri, sine fraude: hoc est, non peccari ea re contra leges.

Ast quoi auro dentes vincti erunt.) Id est, cuius dentes, qui illi aliquando vel exciderunt, vel euulsi sunt, auro erunt in crustati.

Qui) Pro cui, antiquè. *Im cum illo sepelire, &c.* Id est, licere per legem, eum dentem, vel eos dentes cum mortuo vti, vel condi. Im pro eum. Se, pro sine, antiquè, teste F. sto.

XII. *Rogum, bustumue nouum ne propius ædes alienas LX pedes inuito domino adijcito: néue forum sepulchri, bustumue, vsucapito.*

Sententia legis plana est. Pyra, inquit Seruius, est lignorum congeries. Rogus, cū ardere coeperit dicitur: Bustū verò iā exustū vocatur, quasi benè vstū. Bustū tamè pro sepulchro, in quo humatus quis est, à lege vsu pari, vel hoc argumento est: primū quod cū de loci interuallo caueat, aliud esse Rogum demonstrat, aliud Bustum siue *τύμβον*. Atque vt in rogis incendium lex verebatur, (quod Tullus annotat) sic in bustis tetrum cadauerum odorem, & aeris pestilentiam cauere oportuit.

Néue Forum.) Hoc capite lex cauet ne forum sepulchri, bustumue vsucapito liceat. *Forum.*) Festus, antiquos id forum appellasse tradit, quod nunc vestibulū sepulchri dici solet. Ac de vestibulo quidem, ambitūque sepulchrorum legis ratio perspicua est: vt scilicet potestas esset hæredibus iustis quotannis ad sepulchrum facere.

Cicero philip. 9. Maiores, inquit, nostri statuas multis decreuerūt: sepulchra paucis. Sed sta-

tueq; intereunt, tempore, vi, vultate: sepulchrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla A vi moueri, neque deleri potest. Atque actenus de legibus, quae ad sacra pertinent, quantum quidem reliquum est, diximus: in quibus ferè omnes, praesertim ea, quae de sepulchris & funeribus loquantur, extant in 2. Ciceronis de legibus libr. Sequantur nunc leges de iure publico.

SECUNDA PARS LEGVM XII TABVLARVM: de iure publico.

I. Priuilegia ne irroganto.

Extat hæc lex apud Ciceronem libro 3. de legibus. Cuius sententia est, ne de priuis, hoc est, singulis hominibus leges ferrentur, cum equitatis ratio postulet, vt omnes homines summi cum infimis, pari iure teneantur: & iura non in singulas personas, sed generaliter constituantur.

Plerique harum legum interpretes ita hoc caput intelligunt, quasi nõ omnino priuilegia prohibeantur, sed ita, vt non nisi Comitibus centuriatis ferantur. Quibus contradicit Iacobus Cuiacius, & docet, Priuilegia esse duplicia: alia quæ de vna tantum persona concipiuntur in omnia tempora, alia quæ ad plures personas eiusdem conditionis, vel ad vniuersos ciues pertineant: de his priuilegiis legem hanc nihil dicit, nec ea prohibere: illa verò, omnino tollere: ne verba, nisi per maximum Comitiatum huc, sed ad sequens tantum caput referenda esse: quod ex Cicerone etiam intelligitur, vbi hanc legem interpretatur. Sic enim inquit: Tum leges præclarissimæ de x i i. Tabulis translatae duæ: quarum altera priuilegia tollit, altera de capite cuius rogari, nisi maximo comitiatu vetat, nondum cognitis seditionis Tribunis plebis, ne cogitatis quidem. Admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse. In priuos homines leges ferri noluerunt, id est enim priuilegium, quo quid est iniustius? Cùm legis hæc vis sit, scitum esse, & iustum in omnes, & c. Actenus Cicero. Quæ enim sequantur verba, ea sequens caput explicant. Vide Cuiacium libro observationum 15. capite 8. Nec multo aliter Reuardus eam interpretatur. Iosephus tamen Scaliger Castigationibus in Festum scribit, verba Ciceronis: Ferri de singulis, nisi centuriatis Comitibus noluerunt, esse interpretationem legis huius, Priuilegia ne irroganto, pag. 133. quod non placet. Vide etiam Agellium libro 10. cap. 20.

Priuilegia.) Prius adiectiuum est, significans singulum: pro quo tamen apud Ciceronem pro domo, & libro 3. de legibus mendosè legitur, priuatus. Est autem priuilegium ius singulare & incerta personæ, vel causæ gratiam, fauoremque: & lex de vno homine lata, Iudicis.

Irroganto.) Irrogare proprie significat infligere, vt irrogare pœnam, & c. hoc loco videtur positum pro simplici, rogare, vel pro introducere.

II. De capite cuius, nisi per maximum comitiatum ne feruntur.

Reipublicæ interest, inquit Vlpianus, vt delicta puniantur. Hoc animaduertentes Romani, etiã ipsi sua iudicia grauissimè constituerunt, & alia quidem, videlicet leniora magistratibus mandarunt: grauiora autem, vbi de capite cuius actum fuit, populus sibi reseruauit, illamque populi potestatem Decemviri hac lege confirmarunt, vt de capite cuius, nisi centuriatis Comitibus, non rogaretur, vel ad populum referretur. Sic etiam scribit Pomponius, non potuisse Consules iniussu populi de capite cuius Romani sententiam ferre. Ideoque seculares Consulibus aliquando ademptæ ea lege & conditione à Largio Dictatore restituta dicuntur, ne iis in caput cuius Romani iniussu E populi animaduertent. Posterioribus tamen temporibus, constitutis quaestionibus publicis, nõ ipse populus de omnibus criminibus capitalibus iudicauit, sed Quaesitores Paricidij, vel Praetores publicarum quaestionum delegit, iisque iudicia illa commisit.

Per maximum Comitiatum.) Id est, per centuriata Comitia, in quibus populus descriptus Censu, ordinibus, & tabulis, plus adhibebat in suffragium consilij, quam fusè in tribus conuocatus.

Habetur hæc lex apud Ciceronem lib. 3. de legibus, & Oratione pro Sestio.

III. Iussus populi & suffragia sumto. Quodcumque postremum populus iussit, id ius, ratumque esto.

Extat hæc lex, qua Comitia populi, & suffragia confirmantur, apud Liuium libro 7. vbi sic scribit: In secundo Interregno orta contentio est, quod duo patricij Consules creabantur, intercedere F tribusque Tribunis. Interrex Fabius aiebat, in x i i. Tabulis legem esse vt quodcumque postremum populus iussisset, id ius, ratumque esset: Iussum populi, & suffragia esse. Meminit eiusdem Liuius libro 9. atque Cicero pro Balbo, & libro 2. de Inuentione.

Suffragia sumto.) Suffragium est vox illa quæ dabatur in Comitibus, & in tabellis describebatur, qua vnusquisque suam declarabat voluntatem de aliquo magistratu creando, aut reo damnando. Initio autem voce, & palam ferebantur, vt nunc quo que fit, donec ferretur tabellariz leges, quæ suffragia tabellis describi voluerunt. Aliquando tamen suffragium pro auxilio accipitur. Sed hic de priori significatione agimus.

Quodcumque postremum populus iussit.) Cùm senatus, aut populus Romanus multa iusserit, quæ simul G seruari nõ possunt: quoniã ex diametro inuicè pugnant: tunc postremum pro iure seruandum est, vt sicubi leges sint scriptæ, quæ nullo modo conciliari possunt, semper vltimam sequi debemus. Nã postrema grauissima sunt. Vnde Modestinus: *ai mēllōstōtōpōi, mēllōstōtōpōi, mēllōstōtōpōi, mēllōstōtōpōi* R. spe-

A Respexit ad hanc legem author Rhetoricorum ad Herennium, libr. 2. quum eam defensione m tenuem contendit, qua ostenditur, id factum esse, quod ea lex sancti, cui legi abrogatum, vel derogatum sit: id quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum.

IV. Vt si iudex, arbitriue iure datus, pecuniam ob rem iudicandam accepisset, capite pœnas lueret.

Descripta est hæc lex ex cap. 1. lib. 20. Agellij, qua statuitur pœna in iudicem, arbitrorumue perfidiam, quam omnibus etatibus odio hominibus fuisse, ostendit etiam exemplum illud Cabyris regis Persarum. Testatur autem Phaurinus apud Agellium, Populo Romano hanc pœnam nimis duram esse visam: qui postea passus sit legem huius generis de tam immodico supplicio, situ B atque senio emori: id eoque factum vt posterioribus temporibus eiusmodi iudices iniusti ex lege repetundarum extra ordinem puniti, & plerique, vel exilio multati sint, vel etiam durius, prout admiserint, teste Modestino. De arbitris dicitur paulò post.

V. Vt qui falsum testimonium dixisset, è saxo Tarpeio deiiceretur.

Habetur & hoc caput apud Agellium lib. 20. cap. 1. & conuenit cum octauo legis diuine precepto. Videtur autem sumptum ab Atheniensibus, apud quos in Areopago grauissimum fuisse iudicium *ψευδομαρτυρίας*, apparet ex Demosthene, qui scribit, eos non modò in testes falsi testimonij reos, sed & in eum, qui eos subornauerat, produxeratque, iudicium dedisse, & grauissimè animaduertisse. Cuius rei causa fuit, quod in Græcia valde multi essent ad falsum testimonium dicendum sine vlla reigione, tanquam ad ludicrum aliquod parati. Probat hoc Cicero in Oratione C ne pro Flacco. Cæterum, quod ad ipsa verba legis attinet, clara & perspicua ea sunt, nec multa explicatione indigent.

E saxo Tarpeio deiiceretur.) Saxum Tarpeium miræ altitudinis erat, à quo lex vult deiici eum, qui falsum dixisset testimonium. Causa tam atrocis pœnæ fuit, vt acerbitas vlciscendi maleficij, bene atque cautè viuendi disciplina esset. Posterioribus temporibus aliquando in iudicium arbitrio fuit positum, qualis pœna falso testi irroganda esset: aliquando legis Corneliae pœna ei fuit irrogata: deportatio videlicet, & omnium bonorum publicatio. Testatur hoc postremum Martianus I. C. qui scribit, eum qui falsum testimonij dolo malo dixisset, quo quis rei capitalis dam naretur: ea lege teneri, cuius pœna est Insulæ deportatio, & omnium bonorum ademptio.

D VI. Ne quis hominem indemnatum occideret: hominis occidendi causa cum telo esset.

Priorem legis partem ex Saluiano Malsiliensi Episcopo primus obseruauit Iacobus Cuiacius I. C. celeberrimus, apud quem sic legerat: Interfici indemnatum quemcunque hominem etiam XII. Tabularum decreta veterunt. Atque ad hanc legem respexisse eidem Augustinus videtur, quando sic scribit, Vos appello leges, iudicesque Romani, ne post patrata facinora nec quemquam sceleratum indemnatum impunè voluistis occidi. Sumptum hoc fortasse est ex Lycurgi legibus, quæ auctore Valerio de indemnatis supplicium sumi vetabant.

Legis autem æquitas in promptu est: ne si quemuis sceleris manifestum occidi, sine iudicio liceret, fenestra hominibus audacibus ac facinorosis ad cædes pro libidine faciendas aperiretur. E Posterior pars ex Cicerone petita est, qui in Miloniana ita ratiocinatur. Quæ lex vetat, esse cum telo hominis occidendi causam: eandem tacitè permittere, esse cum telo sui defendendi causa. Locus enim est ex contrariis: cuius hoc summum preceptum est, vt contrariorum contraria sit consequentia.

VII. Ne quis in vrbe catus nocturnos agitaret.

Ex declamatione Portij Latronis in Catilinam apud Sallustium.

Clandestinas coitiones lex vetat, quippe quæ facinorosis hominibus facultatem aliquid contra rempublicam audendi præbeant, quemadmodum Menander scribit:

Τὴν νότον τῶν πᾶσιν κινῶν ἀρχαίον.

F Itaque intèpestiã noctem veteres appellabant, vt Varro scribit, quia tēpus agendi nullum erat. Inde etiam altera illa lex in has tabulas relata: Sol occasus suprema tēpestas esto: vt mox dicitur.

IIX. Vt si quis hostem concitasset, ciuimue hosti tradidisset, capite pœnas lueret.

Recitat hanc legem Martianus in liij. ff. ad leg. Iuliam maiest. Lex duodecim tabularum (inquit) iubet eum, qui hostes concitauerit, quosue cinem hostibus traderit, capite puniri.

Plerique interpretum hanc legem de crimine maiestatis intelligunt.

Est enim Maiestas crimen illud, quod aduersus populum Romanum, aut securitatem eius committitur: id est, in quo læditur aut dignitas, aut securitas eius. Cicero in Rhetoricis dicit, Maiestatem minuere, esse, de dignitate aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus G populus potestatem dedit, aliquid derogare. Franciscus Balduinus in huius capituli explicatione scribit, tribus modis maiestatem populi minui. 1. Si quis iniussu populi, vel principis bellum gereret, delictum haberet, exercitumue compararet: cum populi esset, ex Romuli lege, hostibus bellum decernere, indicere: id que dicit, hoc loco significari per verba, hostem concitare. Si quis E 3

exercitum populi Romani hostibus traderet. 3. Si quis imbellis cederet, hostem eum arcere nollet, aut in castra concederet, aut exercitum desereret, aut ad hostes profugeret. Ex quibus omnibus sententiam huius legis planam esse & intelligi posse, arbitror. Hoto manus dubitat quomodo illa verba, Hostem concitare, intelligere debeat: vtrum de iis accipienda sint, qui extra ordinem in hostem pugnent, quod capite sancitum fuisse, manifestum est: an verò de iis qui hostes ex amicis populi Romani faciant. Leætor iudicet.

IX. Vt qui aedes alienas acervumve frumenti iuxta aedes positum, dolo malo combussisset: vinctus, verberatus igne necaretur: at si casu id fecisset, noxiam sarciret, prætorisve arbitratu castigaretur.

Huius extat testimonium apud Caium in l. qui aedes, 9. ff. de incend. ruin. quam ex Caij libro ad leges x i i. Tabular. quarto descriptam esse, inscriptio declarat. In quam sententiam illud est Callistrati, in l. Capitalium 38. §. 10. ff. de pœnis. Incendarios capite puniri, qui ob inimicitiam vel prædæ causa, intra oppidum incenderunt: & plerumque viuos exuri: qui verò casam aut villam, aliquantò lenius. At fortuita incendia, si, cum vitari possent, per negligentiam eorum, apud quos orta sunt, damno vicinis fuerunt, ciuilitèr exerceri: vt, qui iactura affectus est, damnum recuperet. Similiter Paulus libro 5. Sententiarum, cap. 4. Incendiarij, inquit, qui consulto incendium inferunt, summo supplicio afficiuntur. Quod si per incuriam eorum ignis euaserit, duplici compedio damnum eiusmodi sarciri placuit.

X. Qui fruges excantassit.

Extat huius legis & apud Senecam lib. 4. naturalium quæstionum, & apud Plinium libr. 28. cap. 2. & alibi. Senecæ verba sunt hæc: Apud nos, inquit, in x i i. Tabulis cauetur, ne quis alienos fructus excantassit. Rudis adhuc antiquitas credebat, & atrahi imbres cætibus, & repellit quorum nihil posse fieri, tam palam est, vt huius causa nullius Philosophi schola introeunda sit. Hæc Seneca. Cui tamen contradicit Plinius libr. 28. cap. 2. & lib. 30. cap. j. & alibi, probans multis exemplis, maximam vim habere incantationes, id quod etiam quotidiana experientia testatur. Non addam plura ad huius legis explanationem: hoc tantum dico, quod ab alijs sic recitetur: Qui fruges excantassit: & qui malum carmen incantassit, coercetor. Liuius Decadis 4. libro 9. cû de Bacchanalibus loquitur, testis est, olim Romæ ex Senatusconsulto conquisitos fuisse omnes veneficiorum & vaticiniorum libros, vt comburentur.

XI. Nêue alienam segetem pellexeris.

Extat apud Augustinum libro 8. de ciuitate Dei, & Seruium in octauam Virgilij Eclogam. Augustinus libro de ciuitate Dei 8. illud etiam inquit, quod alio loco de his artibus dicit:

Aequè satas alio vidi traducere messes.

Eo quòd hac pestifera, sceleratæque doctrina fructus alieni in alias terras trãsferrî perhibetur nonne in x i i. Tabulis, id est Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit, supplicium constitutum? Item Apuleius in apologia: Magia ista, quantum ego audio, res est legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim Tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

Hæc verò certis, conceptisque verborum formulis, ac potius susarris, vel hominibus pernicies vel agris calamitas inferebatur. Huius eiusdè generis ille Diræ fuerunt, de quibus Cicero in 1. de Diuinatione, & Plutarchus in Crasi vita commemorant: vnde intelligitur, arcanas quasdam & vetustas execrationes fuisse, quarum ea vis foret, vt cui semel obnunciarentur, is nunquam exitium, perniciemque vitaret.

XII. Sanatibus idem, quod fortibus ius esto.

Extat hoc caput apud Festum, Sanates, ait Festus, dicti sunt qui supra, infraque Romam habitauerunt: quod nomen his fuit, quia, quum defecissent à Romanis, breui post redierunt in amicitiam, quasi sine mente. Itaque in x i i. cautum est, vt idem iuris esset Sanatibus, quod fortibus, id est bonis, & qui nunquam defecerant à populo Romano. Legis æquitas manifesta est, vt ij scilicet, qui benignitatem populi Romani experti essent, constantes deinceps in fide, & atque ipsius maiestate comiter tuenda, permanerent: tum, vt reliqui hoc tanquam inuitamento ad populi Romani societatem, atque amicitiam allicerentur. Hanc tamen legem postea Æbutria lege abrogatam fuisse, testis est Agellius libro 16. cap. 10.

TERTIA PARS LEGVM XII. TABV- larum: de iure priuato.

De patria potestate.

**I. Vri qui ex patre, matreque familiâ eius nasceretur, in patris familiâ sui manu, potestate mancipioque esset: haberetque paterfamiliâs ius in eum vitæ, ac necis, ser-
que filium venundandi potestatem.**

At si ter filium pater venum duit, filius à patre liber esto. Vtique filia, cæteri que liberi vna mancipatione liberarètur. Iustinianus scribit: Ius potestatis, quod in liberos habemus, proprium esse

esse ciuium Romanorû: Nullos enim alios esse homines, qui talem in liberos potestatem habeant. Nam (vt Dionysius testatur) gentes aliæ omnes modum patriæ potestati aliquem statuerunt: at Romani in omne vitæ filiorum tempus eam produxerunt: etiam si Rempublicam gererent, magistratusque summos obirent.

Qui ex patre, matreque familiâs.) Sic accipienda sunt hæc verba, quasi dictum esset: Qui ex iusta vxore. Nam (vt Iustinianus ait) in potestate nostra sunt ij demum liberi, quos ex iustis nuptiis procreauimus.

Mann, potestate, mancipio.) Tria hæc coniunctim coæruata sunt, vt summum illud, & infinitum ius patriæ potestatis intelligeremus. Vnde illud de C. Flaminio apud Ciceronem in 2. de Inventione, qui cum Tribunus plebis esset, & ex rostris concionem ad populum haberet, vi à patre de eo templo deductus est.

Haberetque paterfamiliâs ius in eum vitæ.) Huic tamen Legi imperatores Romani, atque Iurifconsulti detraxerunt, eamque ad naturalem æquitatem reduxerunt, vt ex plurimis Pandectarum, Codicis, & Nouellarum constitutionum locis apparet.

Terque filium venum dandi.) Huius partis testem habemus Dionysium Halicarnassæum lib. 2. qui etiam illud adscribit, Maiorem hac lege patribus in filios, quàm heris in seruos, potestatem permissam esse. Seruum enim semel venditum, si à nouo Domino manumittatur, sui iuris efficiat filium non prius suæ potestatis fieri, quàm ter à patre suo venditus, ter à suis Dominis manumissus fuerit.

At si ter filium pater.) Auctorem hæc pars legis habet Vlpianum, cuius verba cap. Inlitionum 10. hæc sunt: Liberi parentum potestate liberantur emancipatione: id est, si posteaquam emancipati fuerint, manumissi sint. Sed filios quidem ter mancipatus, ter manumissus, sui iuris fit. Id enim lex x i i. Tabularum iubet his verbis: Si pater filium ter, & c.

Venum duit.) Alij legunt venum dabit: Turnebus venum dabit: Iosephus Scaliger, Venum duit, ab antiquo verbo duo, duit, pro quo nos vtimur do, & subiicit, venum daut, malè, imò barbarè & ineptè dicit.

Quod ait lex, Filia verò, & c. Existimat Hoto manus, testimonium certum non extare. Nam quod Vlpianus capite 10. sic scribit: Cæteri liberi, præter filium, tam masculi, quàm sceminæ, vna mancipatione, manumissionèque sui iuris fiunt, & c. nominatum legi x i i. Tabularum non adscribit, vt nec in l. 8. D. de iniur. rep. test. Vt cunque sit, capitis huius sententiam Caius quoque libro primo Institutionum confirmans, inquit: Sceminæ, vel nepotes masculi ex filio, vna mancipatione de patris vel aui exeunt potestate, & sui iuris efficiuntur.

De testamentis ac tutoribus.

I. Paterfamiliâs vri legassit super pecunia, tutelaue suæ rei, ita ius esto.

His verbis legis x i i. Tabularum, vti legassit, ita ius esto: ait Iurifconsultus, amplissima potestas tributa est testatoribus, vt etiam si Prætorem, aut Consulem, qui cum summo imperio est, suis liberis tutorem instituant, eos ad hoc onus suscipiendum obligent.

Paterfamiliâs.) Sic hoc intelligendum est, solis patribus familiâs testandi ius fuisse, filiisfamiliâs, ne patribus quidem auctoribus, non fuisse, quippe qui suum nihil haberent.

Vri legassit.) Pro eo est, quasi dixisset, vti statuerit, siue decreuerit. Legandi verbum à lege factum est, vt legare nihil aliud sit, quàm statuere, decernere, & (vt vulgus loquitur) disponere: siue de hæreditate, siue de legatis, & donationibus in testamento.

Super pecunia.) Hoc verbo non modò pecunia numerata, verùm etiam res omnes, tam solæ, quàm mobiles, & tam corpora, quàm iura continentur.

Super tutela suæ rei.) Mirum videri potest, quasi rei, id est, patrimonio tutela detur. Tutela moribus potius ac disciplinæ pupillorum, quàm fortunæ & patrimonio comparata est. Sed fortè adiectum est propter superius verbum Pecunia, quasi lex hoc capite de testatorum patrimonio & fortunæ sanxisset. Quod ait, Ita ius esto: per hanc legem ius patriæ potestatis, etiam post patris mortem, & vsque ad pubertatem liberorum extenditur.

III. Parentibus tutorum liberis in potestate dandorum testamento ius esto.

Huius legis caput habet Caius libro 4. ad leges x i i. Tabularum, l. 1. ff. de testament. tutel. vbi ait: Lege x i i. Tabularum permittitur esse paribus, liberis suis, siue masculini, siue sceminini sexus (si modò in potestate sunt) tutores testamento dare. Nam secundum naturam sit verisimile, neminem diligentius de bonis tutoribus cogitaturum, quàm parètes ipsos. Ideoque lex permittit ac suadet, vt parentes in testamentis suis dent liberis impuberibus tutores: ne post mortem illorum, incerta sit eius rei sollicitudo. Addit autem Caius, scire nos in primis hic debere, etiam posthumis filiis posse tutores testamento dari. Et sic Suetonius scribit, Iulium Cæsarem testamentum facientem plures ex iis, qui eum postea occiderunt, nominasse tutores filij, si quis sibi nasceretur. Rationem autem cur posthumis dari tutor possit, hanc recitat Iustinianus, quòd ij in com-
pluribus alijs causis pro iam natis habeantur.

IV. *Vt si pater familias in testato moreretur, agnatorum, gentiliūque in ipsius pupillis, eorumque pecunia potestas esset.*

Huic capitis testes sunt Iustinianus, Vlpianus & alii. Legitimæ tutelæ, inquit Vlpianus, lege XII. Tabularum agnatis delatæ sunt, & consanguineis: id est, his, qui ad legitimam hereditatem admitti possunt: ut, qui sperarent hanc successione, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur.

Si pater familias in testato moreretur.) Hæc verba, in testato moreretur, inquit Iustinianus, non hanc habent significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare: sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. Quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, vivo testatore decesserit.

Agnatorum, gentiliūque.) Caius hæc sic interpretatur: ut si plures agnati sint, proximus familiam adipiscatur: & si eodem gradu plures sint, omnes simul tutelam adipiscantur. Sunt autem agnati, cognati, per virilis sexus cognationem cōiuncti, quasi à patre cognati, veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius, neposque ex eo: Item patruus & patruus filius, neposque ex eo: At qui per femininū sexus personas cognatione iunguntur, agnati non sunt, sed alias naturali iure cognati: differunt autem Agnati etiam à gentibus hoc modo, quod agnati dicuntur, qui ex eadem familia nascuntur, & idem cognomen habent: Gentiles, qui eodem ex genere nascuntur, & simili nomine appellantur. Annotat Iustinianus in institutionibus, ex hac lege etiam libertorum & libertarum tutelam ad patronos, liberōsque eorum pertinere.

V. *Si furiosus existat, agnatorum, gentiliūque in eo pecuniāque eius potestas esto.*

Ex Cicerone descripta est libro 2. de inuentione, & lib. 3. Thufculanarum questionum: item ex Iustiniani Institutionibus libro 1. titulo 23. Cicerō libro 3. Thufculanarum questionum scribit eum qui errore mentis affectus sit, vetari XII. Tabulis rerum suarum esse dominum. Itaque non esse scriptum, si insanus, sed, si furiosus esse incipit. Nam stultitiam, inquit, censuerunt, id est, inconstantiam sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum. Furorē autem esse rati sunt, mentis ad omnia cæcitatem. Sed & apud Vlpianum cap. Institutionem 12. ita scriptum est: Lex XII. Tabularum furiosum in curatione iubet esse agnatorum. Quapropter furiosos à dementibus Iurifconsulti passim distinguunt.

Existat.) Verbum existat, Cicerō sic interpretatur, id est, esse incipit: quasi iubeat lex statim D propinquos officio fungi.

Agnatorum, gentiliūque.) Vt cui erunt agnati, ad eos tutela deferatur: cui gentiles, eodem modo vnde per vulgatum inter veteres proverbium, ut quum aliquem errore mentis affectum significarent, eum dicerent ad agnatos & gentiles deducendum esse.

VI. *Vt qui prodigus existeret, ei prætor causa cognita, bonis suis interdiceret, inque ipsius pecunia, agnatorum, gentiliūque potestas esset.*

Huic capiti testimonium præbet Vlpianus in l. i. ff. de curat. fur. vbi sic scribit:

Legē XII. Tabularum prodigo interdicitur bonorum suorum administratio. Et item capiti Institutionum 12. Iustinianus Institutionum libro 1. titulo 23. Notatione autem digna est ea formula, qua Paulus lib. Sentent. 5. scribit. Prætores hac in re vti solitos fuisse. Illa verò est hæc: Quando tu bona patria, aut itaque nequitia tua disperdis, liberōsque tuos ad egestatem perducis: ob eam rem tibi ea re commercioque interdico. Desumpta videtur hæc lex ab Atheniensibus, apud quos, vti annotat Balduinus, ex lege Solonis, infamia notabatur is, qui patrimonium decoxisse, atque adeo lege omnium Græcorum acerbatur foro, & concionibus, sicuti apparet ex oratione Aeschini contra Timarchum. Ipsi etiam Arcopagitæ prodigum intemperanter viuentem, quem Afotum vocant, vipotē, quem sibi ipsi relictum, vix salus ipsa feruare posset, non aliter, quàm criminis alicuius reum, & in ius vocabant & puniebant. Athenensium libro quarto.

Ei prætor.) Per prætorem Consul intelligitur, qui antiquitus etiam Prætor à præeundo vel præessendo dictus fuit, vti ex Cicerone liquet. Tempore autem Decemvirosum Prætores, qui diuersum à Consulatu habuerunt magistratum, nondum fuerunt creati.

VII. *Mulieres orba, innuptæ, in fratris, agnatiue proximi tutela sunt.*

Huius legis testis est partim Cicerō, partim Vlpianus. Mulieres omnes, inquit Cicerō, pro Muræna, propter infirmitatem consilii, maiores in tutorum potestate esse voluerunt. Hi inuenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur. Vlpianus autem cap. Institutionum 11. postquam dixit, Legitimos tutores esse, qui ex lege aliqua descendunt, per eminentiam autem Legitimos dici, qui ex lege XII. Tabularum introducuntur, nimirum agnatos, & patronos, statim sic inferit: Fœminarum autem legitimas tutelæ lex Claudia sustulit: vnde hanc legem XII. Tabularum illa Claudia abrogatam intelligitur.

Orba

A *Orba innuptæ.*) Quia filiarum familiæ in patruum suorum potestate sunt: nuptæ autē in virorū manu: orba innuptæ in fratrum tutela. Quod M. Cato de lege Oppia differens apud Lium Decadis 4. libr. 0. ostendit: Maiores, inquit, nostri nullam, ne priuatam quidem rem agere fœminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. Et Valerius aliquanto post. Nunquam saluis suis exiit feruitus muliebris. (Suos appellat, quorum in manu sunt, patrem, fratrem, maritum.)

De suspectis Tutoribus.

XIX. *Vt si quis doli mali, culpæ in tutela gerenda suspectus videretur, eum cuius apud prætorem suspecti arguere, ius esset: utque doli damnatus, infamis fieret.*

B Testimonium huius legis extat apud Vlpianum, Iustinianum, & Ciceronē lib. 3. Officiorum Vlpianus, Iustinianusque aiunt, suspecti crimen ex lege XII. Tabularum descendere. Et Cicerō lib. 3. Officiorū scribit, dolum in tutela fuisse vindicatum lege XII. Tabularum. Dolū autem malum Gallus Aquilius apud Ciceronē definit, quum aliud agitur, aliud simulatur. Quæ definitio nem etiam Seruius Sulpitius probat. Tribonianus verò sic describit: Dolus malus est omnis calliditas, fallacia, machinatio, ad circumueniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibita.

Culpæ.) Culpæ est læsio, per imprudenciam alteri illata, quæ alioquin humanitus euitari potuisset. Donatus dicit, culpam eius esse qui nesciens aliquem læserit.

C *Suspectus videretur.*) Suspectus tutor quis senserit debeat, definit Iustinianus ex responso Iuliani, inquit, de suspectis tutoribus: Suspectus est air) qui non ex fide tutelam gerit, licet soluendo sit. Et infra: Suspectum etiam eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit. Enimvero tutor, vel curator, quamuis pauper est, fidelis tamen & diligens, remouendus non est, quasi suspectus. Idem dicit Vlpianus in l. Suspectum. ff. De suspect. tutoribus.

Eum cuius.) Hanc ob causam Iustinianus ait, hoc suspecti tutoris iudicium quasi publicum esse, cum eius accusatio omnibus pateat.

IX. *Vt qui per tutelam pupillum fraudasse eiusque rem furatus esse cominceretur, infamia notatus, duplionis pœnam subiret.*

Extat huius capitis testimonium apud Tryphonem in l. tres tutores. 55. ff. de adm. tut. & apud D Ciceronem in Oratione pro Cæcinnâ & pro Roscio Comædo Superior lex de suspectis tatorum tutoribus egit: hæc vero de iis, qui manifestè furti essent conuicti.

Infamia notatus.) Hoc iudicio damnatum infamem fuisse, Cicerō testis est, vbi tutelæ iudicium turpe appellat lib. 1. de Oratore: & pro Cæcinnâ ait, turpe iudicium dari aduersus eum qui per tutelam fraudasset aliquem. Idem etiam in Oratione pro Comædo inter iudicia summæ existimationis tutelæ iudicium enumerat.

Duplionis pœnam subiret.) Vlpianus in l. i. §. 2. ff. de tut. & rat. dist. Considerandum est in hac actione, vtrum precium rei tantum duplicetur, an etiam, quod pupilli interfit. Et magis esse arbitror, in hac actione, quod interest, non venire: sed rei tantum æstimationem. Item l. 2. Hæc actio E licet in duplum sit, in summo rei persequutionem continet, non tota dupli pœna est. Duplionis autem vocabulo vsi sunt veteres, pro duplo, eoque significarunt duplicem vel pecuniæ vel capitis multam.

X. *Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto.*

Hæc lex sumpta est ex Seruii commentariis in Virgilio lib. 6. AEnëid. pag. 1081. vbi versum illum interpretans, ait *frans innoxia clienti*: Ex lege inquit XII. Tabularum venit, in quibus scriptum est, Patronus si clienti, &c. Si enim clientes quasi colentes sunt, patroni quasi patres: tantumdem est, clientem, quantum, filium fallere. Hæc Seruius.

Patronatus autem & clientelæ iura supra libro primo descripsimus. Agellius libro 20. cap. 1. & libro 5. cap. 13. scribit, antiquis populi Romani moribus comparatum fuisse, ut clientem in fidem receptum, chariorem haberent, quàm propinquos: eumque etiam aduersus hos tuerentur: quin & licuisse patronis testimonium pro cliente aduersus cognatos dicere, aduersus clientem non licuisse.

Sacer esto.) Sacer homo est, quem populus iudicauit ob maleficium, quemque non fas est immolari, sed qui eum occidit, parricidij non damnatur: Festus. Et paulò infra: Quiuis homo malus atque improbus sacer appellari solet.

De legatis & hæredibus.

XI. *Vt quisque legasset suæ rei, ita ius esto.*

G Agit hæc lex, cuius testimonium extat apud Pomponium in l. verbis. 120. ff. de verborum significat. de legatis, quod Patri familiæ liceat legare bona sua, prout sibi placeat. Sic enim eam interpretatur: Verbis, inquit, legis duodecim tabularum his: Vt quisque legasset suæ rei, ita ius esto: latissima potestas tributa videtur, & hæredis instituendi, & legata & libertates dandi.

tutelas quoque constituendi. Vnde liquet, eam ad manumissiones etiam pertinere, ut quot- A quot è suis quisque seruis libero; relinquere vellet, posset. Ab aliis sic hæc lex recitatur: Paterfamilias, ut legasset super familia, pecuniæque sua, ita ius esto. Vbi appellatione familiæ bona patrisfamilias, & in his seruos, seruæque significari, tradit Vlpianus. Pecuniæ quoque vocabulo non modò pecunia numerata, verum etiam res omnes, tam solæ, quàm mobiles, & tam corpora, quàm iura continentur.

Legasset.) Hoc loco dicitur de hæreditate, siue de legatis & donationibus in testamento.

Sua rei.) Significatur hoc verbo, de re sua quemque testari oportere. Nam etiam in legatis alienæ rei, quam suam testator putauit, legatum nullum est.

Ita ius esto.) Summum testamentorum ius esse ostendit, quemadmodum Cicero scribit Philip. II. In publicis actis nihil esse lege grauius: in priuatis firmissimum esse testamentum. Porro B Testamenti ordo, ut annotat Alexander ab Alexandro, libro I. Genialium dierum capite 2. apud veteres erat hic, ut primo capite hæres fieret institutio, siue vnus, siue plures essent, qui in vniuersum bona ex defuncti voluntate caperent. Sequenti capite, & in ima cera, secundi hæres, legata, & reliqua testatoris voluntas & dispositio ponuntur: siue aliquos onere grauare, aut si quibus dari, fierique oportere, testator pro sua voluntate arbitraus esset: qui non hæreses, sed legatarij sunt dicti. Hæc ille.

XII. *Vt cum paterfamilias super familia sua legaret, nexum faceret, perque æs & libram familiam manciparet: ac prater libripendem ciues Romanos puberes ne mixtus quinque adhiberet.*

Huius capituli argumentum suppeditat primùm Agellius libro 15. cap. 13. cum ait in x I I. Tabulis eo loco, vbi de testamentis agitur, libripendis mentionem fieri. Deinde Vlpianus cap. Institutionum 20. reliqua explicat.

Testamentorum apud Romanos genera fuerunt tria: vnum, quod calatis Comitibus; alterum, quod in procinctu; tertium, quod per æs & libram appellatum est. De hoc tertio testamenti genere hæc lex loquitur. Dicebatur autem testamentum per æs & libram, cum Paterfamilias ei, quem vellet successorem relinquere, familiam suam, & vniuersum ius patrisfamilias mancipio venderet, & simul hæreses nuncuparet. Vlpianus ait, in testamento quod per æs & libram fit, duas res agi, familiæ mancipationem, & nuncupationem testamenti. Id quod & Plutarchus libro de fera Numinis animaduersione, inuere videtur de Romanis inquit, vbi testamenta condunt, alij scribuntur hæreses, alij venduntur bona: idque absurdum videri ait. Fiebat vero mancipatio familiæ, quæ imaginaria venditio erat in hunc modum: Quinque aderant testes & libripens, ciues Romani, & puberes: Atque iis præsentibus, is qui successor defuncti erat futurus, patrimonium morituri emebat, verba quædam dicens solemnia, & imaginarij precij nomine nummum æneum domino dabat.

Verba solemnia erant hæc: Huius ergo familiam, quæ mihi empta est hoc ære, æneæque libra, Iure Quiritum, meam esse aio. Deinde ære percutiens libram, id æs dabat ei, à quo hæreditatem expectabat, quasi loco precij. Appellabaturque is qui emebat, familiæ emtor. Porro venditor nihil emtori tradebat, sed hæredem eum tali modo constituebat, scilicet vt post mortem venditoris posset iure hæreditatem adire. Vbi mancipatio ea facta erat, rum ordinabat venditor, quid post mortem suam fieri vellet. dicebat enim familiæ emtori, siue successori: Huic volo dari fundum, illi domum, alij centum solidos. Atque hæc testamenti nuncupatio dicitur, de qua etiam Vlpianus titulo Institutionum 20. scribit, quod sic fieri consueuerit: Nuncupatur, inquit, testamentum, in hunc modum: Tabulas testamenti testator tenens, ita dicit: Hæc vti his tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor. Itaque vos Quirites testimonium præbitor.

Nexum faceret.) Id est, manciparet. Festus: Nexum est, vt ait Gallus Ælius, quodcumque per æs & libram geritur, idque necti dicitur: quo in genere sunt hæc: testamenti factio, nexi datio, & nexi liberatio, &c.

Perque æs & libram familiam manciparet.) Qua ratione hoc factum sit, iam ostensum est.

Præter libripendem.) Libripens fuit is, qui in mancipationibus libram siue stateram tenebat, à libra & pendendo, siue ponderando dictus, quasi ponderator. Veteres enim primum ære graui non signato vsi sunt: neque in emptione & venditione precium numerarunt, sed appenderunt.

Cæterum & illud hoc loco notandum, ex hac lege tractum esse, quod postea legillatores omnes voluerunt, septem testibus præsentibus testamenta scribi. Erant enim in hac imaginaria venditione septem, videlicet, quinque ciues Romani, libripens, & empor.

XIII. *Cum nexum faceret, mancipiumque, vti lingua nuncupasset, ita ius esto.*

Extant hæc reliquæ apud Festum, & Ciceronem in I. de Oratore, vbi Antonius ita Crassum alloquitur: Lapidem meherclè flere coegisses, vt totum illud, vti lingua nuncupasset, non in x I I. Tabulis, sed in magistri carmine scriptum videretur. Festus eam sic interpretatur, id est, ita vti nominarit, locutusue erit, ita ius esto.

Cum nexum faceret mancipiumque.) Id est, cum paterfamilias per æs & libram familiam venderet. Loquitur enim Lex de mancipatione, de qua etiam prior egit, & iubet vt, quod testator hæredem

A redem nuncupans, de suis bonis decreuerit, id ius ratumque sit. Quidam etiam ad alios contractus eum referunt.

XIV. *Qui se fecerit testariæ libripensue fuerit, in testimonium feriat, improbus, intestabilisque esto.*

Extat apud Agellium libro 15. cap. 13. sed valdè corruptum. Hæc lex variè à diuersis recitatur. Apud Agellium sic legitur: Qui si erit testator, libripensue fuerit, in testimonium feriat, improbus intestabilisque esto. Sed vbi priora verba nullam ferè significationem habere possunt: ego sic recitavi partim ex correctione Iacobi Cuiacij, partim aliorum. Videretur autem loqui de testibus ad testamenta adhibitis, quales quinque ciues Romanos puberes cum libripens de adhiberi lex duodecima vult, si ij rogati, nolint testimonium perhibere, ac fateri; testamentum ita conditum fuisse, seque testes à conditore eius adhibitos fuisse, quali propter eiusmodi inficiationem pœnæ vel multa sint afficiendi. Atque sic etiam in ciuili iure traditum est, vt quum ab initio testamenti tabulæ aperiendæ sunt, Prætor pro suo officio cogat signatores conuenire, & sigilla sua recognoscere, vel negare se signasse: quoniam publicè expedit, suprema hominum iudicia exitum habere. Sed & in genere de omnibus testibus accipi potest, qui in aliquo negotio, vel contractu vocari se in testes passus sunt, si de perhibito testimonio rogati, illud dicere, eisque approbare fidem non velint, vt improbi, intestabilisque sint.

Qui se fecerit testariæ.) Id est, qui se in teste vocari passus fuerit. Sic corrigi Doctissimus vir Iacobus Cuiacius adiuuus à vetusto codice. Adrianus Turnebus legit, Qui si erit testatus. Vt testatus idem significet, quod antestatus, de quo postea.

Ni testimonium feriat.) Apud Agellium est, in testimonium feriat. Cuiacius legit, Si in testimonium feriat, id est, si cogatur & pulsatur, vt testimonium dicat. Adrianus Turnebus: Ni testimonium fateatur, vel ferat. Potest autem esse feriat, vna litera mutata. Veteres enim ferari pro feri, vsi sunt teste Diomede, qui eiusmodi morem antiquis fuisse dicit, vt in dictionibus quibusdam sermonem ex abundantia adderent, nihilque adiecta syllaba dictionibus conferret. Quomodo aggredi pro aggredi, item mori pro mori dixerunt.

Improbus intestabilisque esto.) Intestabilis proprie dicitur, cui testimonij dicendi ius non est: sicuti contra testabilis dicitur, cui ius hoc datum est. Postea autem Intestabiles etiam in patiendi significatione dicti sunt, quibus testimonium non dicitur. Hinc Caius ait: Cum lege quis intestabilis iubetur esse, eò pertinet, ne eius testimonium recipiatur, & eo amplius, vt quidam putant, nêue ipsi dicatur testimonium.

XV. *Vti que filij, filiaque familiæ bonorum paternorum sui, suaque hæredes essent.*

Testimonium huius capituli extat apud Iustinianum, Institutionum libro 2. titulo 19.

Sequitur nunc leges aliquot de hæredibus, quo ordine illi sibi inuicem succedere debeant. Hæc autem quam recitauit, lex vult vt primum locum inter hæreses habeant filij, filiaque familiæ.

Sui suaque hæredes essent.) Tria hæredum genera à Iuriconsultis traduntur. Aut enim sunt necessarii, aut sui & necessarii: aut extranei. Necessarius hæres est seruus institutus: idèque sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber & necessarius hæres fit.

Sui autem & necessarii hæreses sunt, veluti filius, filia, nepos, neptisve ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui in potestate morientis modò fuerunt. Aque hi quidem sui hæreses ideo appellantur, quia domestici hæreses sunt, & viuo quoque patre quodammodo Domini existimantur: vnde etiam, si quis intestatus moriatur, prima causa est in successione liberorum. Necessarii verò ideo dicuntur, quia omnino, siue velint, siue nolint, rã ab intestato, quàm ex testamento, ex lege x I I. Tabularum hæreses sunt. Cæteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei hæreses appellantur. Ex his quæ legis sententia sit, manifestum est. A quibusdam ita recitatur: Intestatorum hæreditates primò suorum hæredum, velint, nolintque sunt.

XVI. *Vt si qua mulier post viri mortem in decem proximis mensibus pareret: qui, quæue ex ea nasceretur, suis suæ in viri familia hæres esset.*

Prioris partis testimonium extat apud Agellium libro 3. cap. 16. Altera legis pars, (inquit Hotomanus) ex coniectura quidem, sed tamen cum aliqua Iuriconsultorum veterum auctoritate addita est. Vlpiani quidem in l. 3. §. 4. ff. de suis & legitimis. Item Iuliani in l. 6. & l. 7. eodem. Loquitur hæc lex de posthumis, quem illi gradum inter hæreses habere debeant, & quina veri posthumi iudicandi. Vt enim sobolem illam posthumam ex nuptiis verè natam, & mariti esse cõstaret, nêue aut proles aliqua notha facillè supponi posset, aut impudicis mulieribus liberum esset, sua semper adulteria tegere, obtentu matrimonij ideo Decemviri scripserunt atque definierunt, in decem mensibus hominem gigni, vt, qui post decimum mensem à parentis morte nasceretur, pro veris posthumis non haberentur, nec inter hæreses numerarentur.

In decem proximis mensibus.) De tempore partus humani variè disputant Phisici. Plinius lib. 7. A cap. 5. quidem negat certò definiti & sciri tempus eiusmodi partus posse: tamen & antiquiores & recentiores scriptores experientia edocti tradiderunt, septimonono, & item decimo, nonnunquam etiam octavo mense hominem gigni & in lucem edi, summumque esse hominem gignendi finem decem menses, non incepros, sed exactos. Et ex hac lege fluxisse videtur formula illa Aquiliana instituendi posthumi hæredis: Si quis mihi nepos post mortem meam in decem mensibus proximis natus erit. &c.

Cum qua conuenit etiam Varronis testamentum: Si quis mihi filius, vnus, plurè que in decem mensibus gignatur, ij si erunt *ex hæredibus*, exhæredes sunt. Reliqua legis verba antè expolita sunt.

XVII. Si pater familiàs intestato moritur, cui suus nec extabit hæres, agnatus proximus familiam habeto. B

Extat apud Vlpianum capite Institutionum 26. Priorem huius legis partem Paulus interpretatur in l. si quis 9. ff. de lib. & post. Verba sunt perspicua.

Si intestato moritur) Hæc verba ad id tempus referuntur, quo testamentum destituitur, non quo moritur: quippe cum tunc demum certum esse incipiat intestatorem intestato esse mortuū. Dicitur autem intestatus quatuor modis: Testamento non factò, non iure factò, rupto, irritòue factò, & ab hærede destituito: id est, cum hæres scriptus hæreditatem repudiavit.

Cui suus nec extabit hæres) De suis hæredibus, qui nam sint, antè dictum est.

Familiam habeto.) Familiæ appellatio variè accipitur, videlicet, vel de rebus, vel de personis. De rebus, vt in hac lege, vbi significat hæreditatem defuncti. De personis quando intelligitur, tum C rursum quinque modis accipitur, vt docent Vlpianus & Alciatus, quæ huc non libet referre.

XIIX. Intestato libertò mortuo, primum sui succedunt: si hi non fuerint, Patronus.

Testimonium huius legis extat apud Iustinianum, Institutionum libro 3. titulo 8. & apud Vlpianum capite Institutionum 29.

Olim (inquit Iustinianus) Licebat libertò Patronum suum impunè testamento præterire. Nã ita demum Lex XII. Tabularum ad hæreditatem liberti vocabat Patronum, si intestatus mortuus esset libertus, hærede nullo relicto.

De libertis, quinam illi sint, libro 1. harum antiquitatum abundè dictum est.

Primum sui succedunt.) In hac lege per suos hæredes intelliguntur liberti filij, vel liberi naturales, filius adoptiuus, vxor, & c. Vt ex Vlpiano, & Iustiniano cognoscitur.

Si hi non fuerint, patronus.) De Patronis etiam multa libro primo dicta sunt. Hæc tamen lex de iis non est intelligenda: cum Patronus hic significet eum, qui ex seruitute seruum suum manumississet. Ceterùm totum hoc caput diligenter ab Vlpiano, & Iustiniano explicatur, ynde, quæ hic defunt, peti possunt.

XIX. Vti cæterarum rerum, si hæredes partem quisque suam habere mallent, familiæ erciscundæ arbitrium sumerent, cui totius rei ius, arbitriumque permitterent.

Haberetur hoc caput Caium, l. j. ff. Famil. ercisc. & apud Vlpianum libro 4. eodem.

Quãdoquidem communio rerum solet discordiam parere, optima ratione lex introduxit actionem, quam familiæ erciscundæ appellarunt Iurisconsulti. Caius loco citato ita inquit: Hæc actio, (scilicet familiæ erciscundæ) proficiscitur ex lege XII. Tabularū. Namque cohæredibus volentibus à communione discedere, necessarium videbatur aliquam actionem constitui, quia inter eos res hæreditariæ distribuere. Inde etiam Papinianus commendat fratres, qui à lite propter communem hæreditatem suborta, per diuisionem vtrò discelsissent.

Familiæ erciscundæ) Familiæ appellatione hoc loco res hæreditariæ accipiendæ sunt.

Erciscundæ.) Ercisci veteres dicebant, pro partiri, ac diuidere. vnde illud Festi: Erciscum citū (quod significat hæreditatem diuisam) sit inter confortes. Erciscum (id est, hæreditas) à coercendo dictum vnde & erciscundæ, & ercisci. Citum autem, (id est diuisa) vocatum est à ciendo. Est autem, idem ciere, & ciscere, pro diuidere. Vnde fortè quis non aberret, si dixerit, erciscundæ, compositum ab er, vel eritate: Sic enim veteres scribebant, sine aspiratione: à erciscundæ, id est diuidundæ, vel diuidendæ.

Arbitrium sumerent, cui totius rei ius, &c.) Arbitr (vt Festus docet) dicitur Iudex, quod totius rei habeat arbitrium, & facultatem. Est autem hoc loco Arbitr, Iudex compromissarius, id est cuius Romanus, ex compromisso à litigatoribus sumptus, cui Prætor discipulandæ arbitrio suo controuersia potestatem dedit. Quod ad hæc legem attinet, significat Cicero, lib. 1. de Oratore certa & solèntia fuisse verba, quibus arbitr, partibus diuisis, alterum ab alterius parte arceret. Summa huc pertinet, vt Arbitr familiæ erciscundæ additus, primùm singulares, si eommodè fieri possit singulis adiudicet: si non possit, & vnus pars preponderet: tunc eum alteri in pecuniam certam condemnet. Quod si vnus aliquis solus fructus percepit, remque hæreditariam corruptit, aut consumpsit: tum eum in certam quoque pecuniam alteri condemnet.

XX. Inter-

A XX. Inter hæredes, pro hæreditariis portionibus, obligationes hæreditariæ diuise sunt.

Testimonia huius legis extat plurima in Iure ciuili, quæ prolixè hoc loco commemorare nolo. Sententiam tantùm breuiter indicabo, quæ videtur esse hæc: Vt obligationes testatoris diuise sint inter hæredes, pro portionibus hæreditariis. Exemplo fiet res clarior: Si testator votū aliquod fecit, aut centū alicui debet, tum solutio illius voti, vel pecuniæ debet fieri non per vnum hæredem, sed diuidi per hæredes, ita vt omnes hæredes conferant ad illius solutionem, pro portionibus hæreditariis. Et sic creditores demortui debitoris possunt agere, non contra vnum hæredem, sed contra omnes. Idem etiam intelligendum est de testatoribus creditoribus. Si quis eis B debeat aliquam pecuniæ summam, nec ante obitum testatoris solutio fiat: tum hæredes eius omnes, non vnus tantùm, contra debitorem actionem habent.

Pro portionibus hæreditariis.) Id est, pro partibus hæreditatis, quas quisque hæredum ex hæreditate, vel bonis testatoris accepit.

Obligaciones hæreditariæ.) Id est, illæ obligationes, quæ à testatore ad hæredes veniunt. Obligatio (vt Iustinianus lib. 3. Instit. tit. 14. definit) est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius soluendæ rei, secundùm nostræ ciuitatis iura. Diuiduntur autem obligationes in naturales, ciuiles, & mixtas. Naturales dicuntur, quæ cum reuera contractæ sint, à iure tamen Quiritium non approbantur: veluti, si seruus cui Romano pecuniam crediderit: iure quidem naturæ, quæ parem omnium hominum conditionem esse voluit, obligatio nata est: sed Prætor de ea ius non C dicit. Ciuiles sunt, quæ vel nunquam reuera contractæ sunt: vel cum reuera contractæ essent, factò tamen aliquo, sed ad iuris ciuilis rationem non accommodato, dissolutæ sunt. Mixtæ dicuntur, quæ cum reuera, & æquissimè contractæ sunt, tum etiam à iure ciuili comprobata, & confirmata: cuiusmodi sunt, ex mutuo, comodatò, deposito, empto, conducto, & cæteris similibus. De hoc tertio genere præcipuè lex loquitur. Alias obligationum diuisiones omitto: de quibus Iurisconsultorum scripta videantur: & nos etiam libro sequenti quædam dicemus.

XXI. Vt quæ mulier, cum iuris esset, annum vnum apud virum matrimonij causa fuisset, ea mulier, ni trinoctium vsurpatum iisset, pro vsucapta haberetur.

D Sic hanc legem, cuius testimonia apud Agellium lib. 3. cap. 2. & apud Macrobiū lib. 1. Satur. cap. 3. Extant, recitat Franciscus Hotomanus l. C.

Docuimus librò harum Antiquitatum v. ex Seuerino Boerio. Topicorum Cic. interprete, tribus modis veteres Rom. vxores habuisse: vsu, sarre, seu confarreatione, & coemptione. Vsu fieri matrimonium dicebatur (vt id breuiter repetamus) cum tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum viro ita consuecebat, vt cum iusto marito: adeò vt si vsus ille intra annum non interrumpetur, pro vsucapta iam haberetur. De hoc modo lex hæc loquitur.

Trinoctium vsurpatum iisset.) Vsurpare hic, & vsucapere, verba inter se contrariè relata sunt. Nam vsurpatum, est vsucapionis interruptio. Iubet igitur lex, vt, quæ mulier annum vnum matrimonij causa apud virum fuisset, ea mulier anno exactò, in eius viri manu esset: id est, quasi vsucapione: sicuti res mobiles anno vsucapiuntur. Quemadmodum autem iure ciuili rerum vsucapiones infringuntur, si Dominus eas vsurpauit: veluti si furculum in fundo defregerit (quod ex libro 3. Cic. de Oratore intelligitur) eodem modo lex mulieri potestatem facit possessionem illam viri interrumpendi: nimirum si ante anni finem tres ab eo noctes abfuerit. Has autè vxores, quæ matres familiàs nõ erant, Matrōnas propriè, & restrictè appellari solitas verisimile est: præsertim cum Agellius lib. 18. cap. 6. scribat, Matrōnam dictam esse propriè, quæ in matrimonium cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret.

XXII. Ne connubium Patribus cum Plebe esset.

F Dionysius lib. 10. extremo scribit, Decemvros hanc legem in duas postremas Tabulas retulisse: eamque idcirco adiectam fuisse, ne Patres cum Plebe reconciliati, communi studio Decemvirosum, qui retinere Magistratū perpetuum volebāt, obfisterent. Abrogatam autem eam, septimo post anno à Canuleio Tribuno plebis fuisse, Livias libro 4. memoriæ prodiit: vbi simul, quæ cuiusque partis argumeta fuerint, exponit. Perlata enim à Canuleio tandem lex fuit, vt deinceps Patribus cum Plebe connubij ius esset.

XXIII. Vt si e coniugibus alter alteri nuncium mitteret, eumque suas res sibi habere iuberet, diuortium esset.

Et hanc legem, cuius testimonium extat apud Ciceronem Philipp. 2. & apud Caium in l. pen. ff. ad leg. Jul. de adul. sic recitat Franciscus Hotomanus.

G Cicerò Philip. 2. sic inquit: Frugi factus est: mimam illam suam suas res sibi habere iussit ex XII. Tabulis, claues ademit, exegit, &c. Constat Romuli instituto tam sanctam habitam fuisse matrimoniorum coniunctionem, vt diuortium Romæ nullum per annos 1000. fuerit: id quod à Dionysio, Plutarcho, Valerio, & Agellio memoriæ proditum est. Primum enim M. Pomponio,

C. Papirio, vel (vt alij scribunt) M. Atilio, P. Valerio Cofs. Sp. Caruilius Ruga vxori nuncium remisit, quod eam sterilem diceret, seque liberorum quærendorum causa vxorem capere iurasset. Et Tertullianus in Apologetico ait: Per annos ferme sexcentos ab vrbe condita nulla repudium domus sensit. Plutarchus autem in Numa mentionē facit, morem apud Romanos fuisse, vt marito, qui satis liberorum haberet, ius esset vxorem suam alteri viro, liberorū ex ea quærendorum causa, concedere, atque in matrimonium e locare. Quinetiā Strabo lib. II. scribit, Catonem Hortensio vxorem suam Martiam liberorum quærendorum causa in certum tempus concessisse. Vbi etiam adscribit, fecisse hoc illum secundum antiquum Romanorū morem. Et Plutarchus in Catone Vticensi nominatim addit, contracta Philippi patris voluntate sponsalia fuisse.

De in ius vocando.

XXIV. Si in ius vocato morbus, auitā sue vitium est: qui in ius vocatus, iumentum dato: si volet arceram, ne sternito.

Extat apud Agellium lib. 20. cap. 1. sed valde corruptum: quod sic, vii nos scripsimus, emendauit Iacobus Ræuardus.

Vult hæc lex, vt in ius vocato pauperrimo homini, vel inopi, qui aut pedibus fortē æger esset, aut quo alio casu ingredi nequiret, plostrum daretur, ne causatio ægri corporis perpetuam daret fidem detrestantibus, iurisque actiones declinantibus, vacationem.

Morbis.) Non de graui & periculoso morbo intelligenda est lex: de eo enim sequens loquitur: verum de leui quadam imbecillitate, quæ rebus agendis non obstat. Id quod etiam Cæcilius C. apud Agellium probat, inquit: Morbus in lege ista non febriculosus, neq; nimium grauis: sed vitium aliquod imbecillitatis atque inualentiæ demonstratur: non periculum vitæ ostenditur.

Aenitas.) Aenitas senium significat, cum scilicet iam prouectiores homines sunt, & quasi capulares, vt inquit Plautus.

Iumentum dato.) Iumentum hoc loco non significat vt aliās, simplex iumentum, equum, vel mulam, ad equitandi vsum concessam: sed vestibulum, quod à iunctis pecoribus traheretur. Veteres enim iumentum à iungendo dixerunt.

Si volet arceram, ne sternito.) Decemviri postulanti arcerā reo sterni vetuerunt: non quod eam delicatē sternere actor, si voluisset, prohiberetur: verum quod eam reo sine arcerā in ius sequi recusanti, inuitus actor sternere non cogeretur. Vocabatur autem arcerā, plostrum tectum vndique, & munitum, quasi arca quædam magna, vestimentis instrata, qua nimis ægri, aut senes portari cubantes solebant.

XXV. Si iudex, vel alter ex litigatoribus morbo fontico impediatur, dies iudicij diffusus esto.

Extat hoc legis caput apud Vlpianum lib. 2. Pandect. & testimonium habet apud Agellium lib. 20. cap. 1. item apud Festum.

Sententiā legis plana est: hæc scilicet, Vt si Iudex vel alter ex litigatoribus graui morbo corripere, atque sic impeditur, vt in iudicio apparere, vel ei præesse non possit, actio illa in alium diem differretur.

Morbo fontico.) Sextus Cæcilius apud Agellium lib. 20. cap. 1. dicit, Decemviro morbum fonticum appellasse morbum vehementiorem, vim grauius nocendi habentē. Et apud Festum Aelius Stilo ait, Morbum fonticum in x i. Tabulis significare certum, cum iusta causa, quem nonnulli putent esse, qui noceat, quod fontes significat nocentes.

Dies iudicij diffusus esto.) Dies iudicij ita diffindi solet ex hac lege XII. Tabularum, vt, si morbo fontico actor, vel reus impeditus esset, morbum in iure allegari per amicum curaret: tunc Prætor excusatione cognita, in diffindendo die hac formula utebatur: Hic dies diffusus esto. Ergo vocatus in ius, nisi ob morbum opus esset iumento, aut nisi ob morbum fonticum dies iudicij diffusus esset, statim in ius sequi actorem cogebatur: ei que non sequenti, præsentibus antestatis actor iudicium denunciabat: de quo in sequenti lege.

XXVI. Si in ius vocet, atque eat.

Si vis vocationi suat, antestaminor: ni it, aurem capito antestati.

Si caluitur, pedemue struit, manum endoiacito.

Prior pars extat partim apud Ciceronem, partim apud Porphyriem interpretem Horatij, sed mirum in modum corrupta: posteriorem Festus habet in voce Struere.

Sententiā legis videtur esse hæc: Vt cuius Romanus in ius vocatus, illico nulla mora interposita vocantē sequatur. Qui, si sequi nolit, aded, vt vi cogi oporteat, actor præsentibus aliquot ciues antestatur: id est, in testes vocet: quod si adhuc sequi nolit, aurem antestati capiat. Si fugiat reus, actor ei manum iniiciat, atque in ius rapiat.

Si in ius vocet.) Ita Cic. lib. 2. de Leg. A paruis enim Quinte didicimus, si in ius vocet, atq; eat, & eiusmodi alias leges nominare, &c. Vt uide autem dixit lex, Atque, pro statim, vt Seruius in illud Virgilij

A Virgilij annotauit: *Atque illum in præcepto prono rupit alneus amni.* itēque Agellius lib. 10. cap. vlt. *Si vis vocationi suat.* Sic legitur apud Porphyriem, quam lectionem rectam esse Iustus Lipsius libro 4. Epistolarum quæstionū, epist. 27. affirmat, eumque secutus sum. Alij aliter emendant. Lambinus quidem sic: Si vis vocationi suat, aut, si te in ius vocantem non sequatur, antestatus em capito, seu, in ius em rapito. Turnebus verò: Si in ius vocat, ni it, antestatus manum iniucito, aurem antestati capio. Aliter Carolus Sigonius: Si in ius vocet, atque eat: Ni statim eat, em capito antestati, &c. Est autem sensus horum verborum: Si aduersarium in ius vocaueris, & is vi resistit, vt vim adhiberi necesse sit, antestaminor, &c.

Fuat.) Sic veteres dixerunt, pro fiat, teste Nonio Marcello, & Iulio Sabino in Virgilium.

Antestaminor.) Id est, testes aliquot aduocato.

B *Aurem capito antestati.*) Mos enim erat in antestatione, vt memoriæ causa actor auriculā imam tangeret antestati, cum hoc verbo: Memento. Hinc Plin. lib. II. cap. 45. Est in aure ima memoriæ locus, quem tangentes antestantur. Et huc alludit Virgil. inquit: *Cynthius aurem vellit, & admonuit.* Addit etiam Lipsius, apud Laurinos lapillum esse, in quo sit caput sculptū, & manus aurem atterens, cum verbo Græco *μνηστικός*. Horatij & Plauti versus, ex quibus hic mos elici quoque potest, non adscribā. Alij tamen aliter vocabulum antestati exponunt: penes doctos iudicium esto.

Si caluitur.) Id est, Si frustratur. Nonius.

Pedemue struit.) Hoc est, Si retrosum it, aut fugit, aut gradum auget, vel minuit, si remoratur. Festus. Sic etiam Glossarium vetus: Struere pedem, *φύγειν*.

Manum endoiacito.) Antiquè, pro manum iniucito.

C *XXVII. Si status dies sit cum hoste, venito.*

Extat apud Cic. lib. 1. Offic. Sententiā legis hæc est: Is qui iudicio sisti promiserit aduersario, secundum suam, vel fideiussorum promissionem, se sistat ad diem statutum.

Si status dies.) Status dies vocatur, qui iudicij causa est constitutus.

Cum hoste.) Id est, cum aduersario, vel peregrino. Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur, & qui nunc hostis, perduellis. Festus. Sic & Cicero libro primo Officiorum: Equidem illud etiam, inquit, animaduertit, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi, tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud maiores nostris dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Hactenus Cicero. Appellatus est autem hostis, ab hostio, quod est, æquo: quoniam peregrini suis, vt nos nostris, vtentes legibus, pares nobis videntur. Et quia in conflictu ex æqua causa pugnam adire solent: ideò concinna est translatio ad litigatores, qui pari iure de eadem contendunt causa, vt victoriam consequantur. ideòque victos & victores nuncupamus.

De iudiciis.

XXIIX. Rem vbi pagunt, oranto: nei pagunt ante meridiem in foro, aut in Comitio causam coniciunt: post meridiem, præsentibus, leitem addicito: Sol occasus suprema tempestas, esto.

E Sic hanc legem restituit Iosephus Scaliger in Castigationibus Sexti Pompeij Festi. Prior versus extat in 2. libro Rhetoricorum ad Herennium: reliqua habet Agellius libro 17. capite 2.

Legis sententiā hæc est: Vt litigantes, si de re controuersa paciscerentur, vel litem inter se componerent, orarent: id est, oratione id peragerent: quod si non paciscerentur, tū ante meridiem in Foro, aut in Comitio (in illis enim locis ius dicebatur) causam conicerent: id est, breuiter narrent, non integra & proluxa oratione exponerent: eo facto, Prætor post meridiem litem: id est, rem controuersam, ei, qui causam obtinuisset, addiceret, ambobus præsentibus. Vtriusque enim litigatoris præsentiam lex in lite addicenda desiderat: qua de causa institutum fuit, vt absente altero, alter à Prætorē edictum peteret, quo absens intra dies decem adesse iuberetur: ni veniret, item alterum edictum, item tertium: quibus propositis, tunc peremptorium proponebatur, quo aduersario facultas omnis tergiversandi præcidebatur: quippe cum in hoc denunciatur, fore vt etiam absente aduersario res cognoscatur, ac iudicetur, vt alibi dicitur. Additur deinde: Sol occasus suprema tempestas esto, quo significatur, post Solis occasum nullum oportere à Prætorē ius dici: quod si diceret, irritum id esse.

Rem vbi pagunt.) Pago, pagis, pagere, pepegit, pactum, significat idem quod pacisci, sine pacitione componere.

Quid Forum, quid Comitium sit, alibi prolixè est explicatum.

Coniciunt.) Iosephus Scaliger scribit, Coniciunt vnica j, more antiquo. Veteres enim sic scripsisse, abicio, adicio, conicio, pro quo dicimus abicio, adicio, conicio, testatur Aldus Manutius in sua Orthographiæ ratione. Est autem Conicere breuiter rem narrare.

G *Post meridiem.*) Meridies, inquit Censorinus libro de Die natali, cap. 19. quod est mediæ diei nomen. Idem libro eodem, & Plin. lib. 7. cap. 60. argumentatur, horarum nomen trecentis annis Romæ ignoratum fuisse, cum in x i. Tabulis ortus tantum & occasus nominentur.

Præsentibus ambobus.) Est *απ' αμφοτέρων*, pro præsentibus ambobus. quidam legunt: Præsentem litem

adducito, siambo præsentibus sunt, quos Iosephus Scaliger reprehendit.

Lucem adducito.) Hic ius res est, de qua controuersia est, quæ adducitur alteri, præsentibus tamen aduersariis. Quodam malant legere, litem adducito, vt eodem die confectioni illis adducitur.

Sol occasus.) Antiquè occasus hoc loco vsurpatur, pro, Sol quando occidit: vel Solis occasus, vt quidam perperam legunt.

Suprema tempestas esto.) Id est, dici nouissimum tempus. Macrobius libro 1. Saturnal. capite 3. Aliter tamen interpretatur hanc legem Iacobus Ræuardus libro 4. Variorum, capite 1. de quo iudicent docti. Vide etiam Adrianum Turnebam Aduersar. lib. 29. cap. 15. & Franciscum Hotomanum in Commentariis ad x11. Tabularum fragmenta.

XXXIX. *Si qui in iure manum conferunt, vtreq; superstitibus præsentibus, vindicias sumunt.*

Diu torfit me hæc lex, cum melius interpretationem quæ mihi satisfaceret, videre potuerim. Ego quid de ea sentiam, candidè in medium proferam, Lectori tamen liberum relinquens iudicium, vt vel aliam quamuis interpretationem sequatur, vel ipse aliam excogitet. Videtur ergo hæc legis esse sententia: Si qui in iure manum conferunt, id est, si qui de domo vel agro, vel alia quadam re contendunt, & super ea re festucas inter se, quasi hastas, dicis causa committunt: Vtreq; superstitibus præsentibus vindicias sumunt, id est, vtreq; litigatores præsentibus testibus festucas illas, inter se committant, & manus conferant. Hoc mihi quidem videtur, sed tamen non omninò satisficit. Subiticiam autem rationes interpretationis.

Si qui in iure manum conferunt.) Hoc ita interpretatus sum, Si qui de domo, agro, vel alia aliqua re contendunt, & festucas inter se, quasi hastas, dicis causa, super illa re, vel in loco præsentibus committunt. Quod ex Agellio colligi potest. is enim sic scribit: Qua de re disceptabatur in re præsentibus, siue ager, siue aliud quid est, in ea re solennibus verbis vindicia, id est, confertio manus in re, atque in loco præsentibus apud Prætorem ex x11. Tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: Si qui in iure manum conferunt. Sed postquam Prætores propagatis Italiæ finibus datis iuris dictionibus occupati, proficisci, vindiciarum dicendarum causa longinquas in res graubantur: institutum est contra x11. Tabulas tacito consensu, vt litigantes, non in iure apud Prætorem manus confererent, sed ex iure manu confertum vocarent, id est, alter alterum ex iure ad conferendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret: atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, vt vnâ glebam ad Prætorem deferrent, & in ea gleba, tãquam in toto agro vindicaret. Hæc Agellius, quemadmodum legit Sigonius. Nam vulgatus textus paulò aliter habet. Ex quibus hoc liquet, confertionem illam manuum factam fuisse in re, atque loco, de quo disceptaretur, præsentibus, & quidem apud Prætorem, id est, præsentibus Prætoribus: quo nomine tum Consules etiam dicti sunt, cum nondum peculiaris Prætorum Magistratus esset, vt ex Cicerone cognoscitur. Addit Agellius, postquàm Prætores propagatis Italiæ finibus, datis iurisdictionibus occupati, proficisci vindiciarum dicendarum causa, longinquas in res graubantur, &c. Vnde etiam factis patet, confertionem manuum in re atque loco, de quo disceptaretur, præsentibus factam esse, & Prætorem etiam adiudicandæ possessionis causa (quod Agellius hic dicit, vindiciarum dicendarum causa) ei cui illa deberetur in eas res, de quibus controuersia esset, proficisci oportuisse. Nec obstat quò minus hæc interpretatio vera sit, quòd lex dicit. Si qui in iure manum conferunt. Ius enim, vt Lexicographi tradunt, nonnunquam dicitur locus, vbi Magistratus, vel alius Iudex cõsistit iurisdicendi, aut iudicandi gratia, etiã domi, aut in itinere, siue de plano hoc agat, &c. Ideoq; etiam hic ius pro loco, vel re controuersa, vbi Prætorem adesse, & victori possessionem eius adiudicare oporteret, intelligi potest. Manus autem conferere, vt vult Hotomanus, dicebantur vt vindiciis, qui vim moribus faciebant, festucas inter se, quasi hastas, dicis causa committentes.

Superstitibus Præsentibus.) Vult lex vt præter Prætorem, etiam testes illi manuum confertioni intersint. Superstites enim testes præsentibus dicebantur, inquit Festus.

Vindicias sumunt.) Id est, illa manuum confertio, ab vtisque litigatoribus fiat, testibus præsentibus, vel alter litigatorum alterius manum corripit, aut manum cum eo conferat, eo modo, vt iam dictam est, non tantum Prætoribus, sed etiam aliis testibus præsentibus. Sic enim Agellius vindiciam exponit confertionem manus, in re atque loco præsentibus. Et Adr. Turnebus in hac lege, vindiciam significare manus correptionem, vel confertionem scribit. Qui per vindicias intelligunt glebam illam, vel festucam, quam illi, qui ex iure manu confertum sese inuicem vocabant, ex agro, vel domo, vel alia re controuersa, in ius ad Prætorem ferebant, & super qua vindicabant, multum falluntur, cum Agellius auctor sit post x11. Tabulas tacito consensu illum morem institutum esse.

XXX. *Si vindiciam falsam tulit, rei, siue litis, arbitros tres dato: eorum arbitriis fructus duplione damnum deducito.*

Recitat hoc caput Festus in voce Vindicie. Vult lex, eum, qui falsò sibi rem alienam vindicauit, id est, secundum quem post iniustam manuum confertionem vindicie, id est, possessio, data sunt, ad duplos fructus restituendos teneri.

Si vindiciam falsam tulit.) Vindiciam ferre, est sententia, decretò que re obtinere. Vindicie appellantur res illæ, de quibus controuersia est, quod potius dicitur ius, quia sit inter eos, qui contendunt,

atendunt. Festus. Seruius Sulpitius ait, vindiciam in numero singulari significare eam rem, de qua est controuersia, ab eo, quòd vindicetur. & sic in hac lege accipitur. Sed & aliam eius vocis significationem recitat Cincius, vbi dicit, Vindicias olim appellatas fuisse particulas illas, quæ ex fundo sumptæ, in ius allatæ essent. Reliqua vocabula antè sunt explicata.

XXXI. *Vt si quis è libertate in seruitutem affereretur: Prætor vindicias secundum libertatem daret.*

Capitis huius extat testimonium apud Dionys. Halicarnassæum lib. 11. vbi de assertione Virginiæ puellæ scribit, Numitorium ipsius auiculum, & assertorem postulasse ab Ap. Claudio Decemuiro, vt legem à se in x11. Tabulis perscriptam seruaret, in qua cautum esset, vt eius, qui in seruitutem ex libertate afferitur, Dominus vsque ad exitum iudicij non is esset, qui contra libertatem, sed qui pro libertate pugnaret.

Sententia legis est plana. Baldiuus & Hotomanus volunt, ita eam accipiendam, vt non modò liber homo, qui status controuersiam pateretur, relinqueretur suæ libertati, & eius possessionem retineat, interea dum hæc quæstio status, causæque liberalis penderet: sed etiam vt seruus, qui in libertatem ab aliquo legitimo, & iusto vindice afferitur, interea pro libero habeatur, & assertori libertatis, Dominus possessione cedat.

Affereretur.) Id est, vindicaretur, vel liberaretur.

Vindicias secundum libertatem daret.) Id est Prætor possessionem eius, de cuius libertate vel seruitute disputatur, ei daret, qui libertatem defendit, non ei, qui seruitutem querit. Vindicie etiam hoc loco possessionem significant.

XXXII. *Ne quis rem litigiosam in sacrum dedicaret. Qui dedicasset, dupli poenam subiret.*

Extat apud Caium l. vlt. ff. de litig.

Rem, ait Iurifconsultus Caius, de qua controuersia est, prohibemur in sacrum dedicare: alioqui dupli poenam patimur. Duplum autem aduersario præstandum est. vt id veluti solatium habeat, pro eo, quòd potentiore aduersario traditus est. Tota lex est plana, nec explicatione prolaxa eget. Rem litigiosam dicit rem, de qua controuersia est.

XXXIII. *Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obuagulationem ito.*

Extat apud Festum, in voce, portus.

Sensus legis, vt vult Turnebus libro 13. Aduersar. cap. 26. hic est: Si testis ei defuerit, qui litem habuit, ei licere comperendinationis die, id est, die tertio, ante eius, cuius testimonio uti volebat, edes liberè conueniri, & implorare testimonium, conuiciumque recusanti facere. Ioannes Crispinus aliter legem interpretatur, hoc videlicet modo: Cui testimonium deest, hoc est, qui suam intentionem nullo potest testimonio confirmare, is die tertio ad edes aduersarij obuagulationem eat: hoc est, aduersario iustum, testibus adhibitis, conuicium faciat. Veluti, si quid esse in tuis adibus contenderem, quòd cum verè ad me pertineret, tamen apud te esse nullo testimonio possum demonstrare, illudque mihi restituere, vno & altero die rogatus, omninò recuses: mihi permisisse videntur Decemuiro, quando quidem deficiente testimonio inutiliter iure, aut lege ageretur, tertio die ad edes tuas venire, ibique rem meam repetere cum conuicio, &c. Hæc ille. Vtra sententia sit verior, iudicent eruditi.

Ob portum.) Portum, inquit Festus, in Duodecim pro domo positum esse omnes ferè cõsentunt.

Obuagulationem.) Turnebus legere maualt, ob vagulationem. Significat autem vagulatio, vt Festus docet, quæstionem cum conuicio: & deducitur à vagulo, quòd est deriuatum à vagio.

De re iudicata.

XXXIV. *Aeris confessei, rebisque iure iudicatis, triginta dies iusti sunt: postea indu manus iactio esto: in ious ducito. Nei iudicatum facit. Aut quips endo ioue vindicit. Secum ducito. Vindicito aut nerno, aut compedibus quindecim pondò, ne minore: aut si volet, maiore vincito. Seu volet, suo uiuio. Nei suo uiuit, qui eum vincitum habebit. Libras farris indies dato. Sei volet, plus dato.*

Habetur hæc lex apud Agell. lib. 20. cap. 1. sed multis modis corrupta: quam sic, vti recitauimus, restituit nobis Iosephus Scaliger. Plurimum etiam in ea emendanda laborarunt Iac. Cuiacius, & Iac. Ræuardus Iurifconsulti, quorum correctiones videri, & cum hac conferri possunt.

Sententiam legis malo Sexti Cæcilij, quàm meis verbis indicare. Is itaque apud Agellium sic ait: Confessi aeris, ac debiti iudicatis, triginta dies sunt dari conquirendæ pecuniæ causa, quàm dissoluerent. His diebus nihil agi cum debitoribus poterat. Post deinde, nisi dissolueret, ad Præ-

torem vocabantur: & ab eo, quibus erant iudicati, addicebatur. Nervo quoque, aut cum pedibus vincebantur. Hactenus ille. Sed clarior fiet lex, si singulas partes considerabimus.

Confessi eris.) Id est, pecuniæ, quam per confessionem aduersarij in iudicio factam constitit esse debitam. Confessi passivè dicitur, pro, de quo reus confessus est.

Rebusque iure iudicatis.) Iac. Ræuardus legit, arisque debiti iudicatis.

Triginta dies iustifunto.) Decemviri, teste Cæcilio, iustos dies appellarunt, veluti quoddam iustitium, id est, iuris inter eos quasi interstitutionem quandam, & cessationem, quibus nihil iure agi cum aduersariis posset.

Postidea indu manus iactio esto.) Post illos triginta iustos dies, nisi tibi satisfecerit, iniicere ei manus, atque in ius ducere tibi licet. Postidea, pro postea: indu manus iactio, pro manus iniectio, antiquè.

In ius ducito.) Ius hoc loco significat locum illum, vbi Magistratus, vel alius Iudex consistit, iuris dicendi, aut indicandi gratia.

Nisi iudicatum facit.) Nisi soluerit id, quod sententia Iudicis, siue Prætoris continet, nisi sententia à Prætoris late obtemperauerit. Iudicatum enim iustum, siue sententiam Prætoris de re controuersa significat.

Aut quips endo iure vindicet.) Nisi quis eum in iure vindicet. quips, pro quis, vel aliquis. endo, pro in: vindicet, pro vindicat, antiquè. Cum enim sonare, lauare, veteres in tertia quoque coniugatione dixerint, sonare, lauare, vt Nonius Marcellus testatur: dubium nõ est, quin idem fecerint in voce vindicare. Cuius certè vir doctissimus affirmat, se in veteri Angellij exemplari expressè scriptum reperisse, vindicet. Ræuardus legit, vindex est.

Secum ducito.) Vt potè sibi propter æs alienum addictum.

Vincito nervo aut compedibus.) Nervum, inquit Festus, appellamus ferreum vinculum, quo pedes impediuntur: quanquam Plautus eo etiam ceruices vinciri ait. Sunt & compedes vincula pedum ferrea.

Quindecim pondo.) Significatur grauitas & pòdus eorum compedum. Festus in voce Exesto scribit, fuisse quædam sacrificia, in quibus ita clamitabat licitor: Hostis, vincus, mulier, virgo, exesto: scilicet interesse prohibebantur. Vnde colligere licet, vincos, siue nexos, sacris olim interesse solitos. Idcirco autem còpedes quindecim pondo maiores, quia essent grauiores, quàm vt iis, cum sacris interfunt, sese vinciti subducere possint, aut fugere: expressè videtur requirere Decemviri: ne, si minores essent, aut nexis custos perpetuò adesset in sacris, aut sine custode aliquod fugæ periculù subirent creditores. Et eò fortasse spectat illa legis Decemviriæ particula, quæ apud Festum in voce Nec, Antonij Augustini diligentia sic emendata legitur: Ast ei custos nec est, &c.

Si volet, suo vincito.) Liberum reliquerunt Decemviri nexis, suo viuere, vel non. Si enim non vellent suo viuere, tum creditores cogebantur eos alere, vt in lege sequitur.

Libras farris in dies dato.) Expresserunt Decemviri certam farris quantitatem, quam creditor nexis in singulos dies daret: quod si nexus ea quantitate non contentus esset, in creditoris arbitrio posuerunt, si vellent plus dare. Ræuardus pro libras, libram legit, in singulari: item, pro in dies, endo die: alij endo dies.

XXXV. Ni cum eo pacit, sexaginta dies in vinculis retineto. Trinis nundinis continuis in comitium prociato, arisque æstimationem prædicato. Tertius nundinis capite pœnas luito, aut trans Tiberim peregrè venum ito. Ast si plures esunt rei, tertius nundinis parteis secanto: si plus minusve secue sunt, nisi fraude esto.

Hoc caput, quod præcedenti cohæret, Agellius non Decemviro, sed suis verbis recitat. Iacobus autem Ræuardus ita, vti nos scripsimus, restituere est conatus.

Sextus Cæcilius apud Agellium, cum priorem legem recitasset, sic pergit: Erat autem ius interea paciscendi. Ac nisi pacti forent habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad Prætores in Comitium producebantur, quantæ pecuniæ iudicati essent, prædicabatur. Tertius autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregrè venum ibant. Sed eam capitis pœnam sciendæ fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, nouisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secari si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis, permiserunt, &c. Causam tam atrocis supplicij in debitores, fallentes fidem, constituti, idem paulò post reddit his verbis: Nihil profectò immitius, nihil immanius, nisi (vt re ipsa apparet) eo consilio tanta immanitas pœnæ denunciata est, ne ad eam vnquam veniretur. Addicti namque nunc, & vinciri multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contempnunt. Dissertum esse antiqui us neminem equidem neque legi, neque audiui: quoniam sæuitia iusta pœnæ contemni non quira est. Adscripti integrum locum, vnde quæ sit huius capitis sententia intelligi potest. Ad diicenda tamen quædam pauca sunt, & nonnullæ ex Ræuardo recitandæ illius emendationis causæ.

Ni cum eo pacit.) Id est, in iis, qui eum vincitum habet, cum nexo paciscatur. De verbo paco, vel pago, supra diximus.

Trinis

A Trinis nundinis continuis in comitiis prociato.) Vult lex produci vincitum debitorem trinis nundinis ad Prætores in Comitium, seu iudicium, vt repetatur publice, in quantam pecuniam fuerit suo creditori condemnatus. Fortè eam ob causam, si quis familiaritate, aut misericordia ductus, soluere voluisset eam pecuniam, hominèque miserum vinculis liberare. Item, vt constaret omnibus, vincitum non fieri iniuriam, aut à creditore, aut à Iudice. Prociato veteres dixisse, pro vocitare & producere, scribit Festus: qui eisdem pro æstimatione, æstimationem dixisse, etiam annotauit.

Ast si plures esunt rei.) Veteres pro plures, & plurima, plures dixerunt, & plurima. Item se, vel nesi, pro sine, & eorum nomine, actorem, & reum promiscuè acceperunt, vt tradit Festus.

B XXXVI. Astiduo vindex astiduos esto. Proletario cui quibus volet, vindex esto.

Descriptum est ex Agellio libro 16. capite 10.

Sententia legis hæc est, vt assidui, vel locupletes ciues creditoribus addicti, ab assiduis, vel locupletibus vindicarentur: hoc est, si ita res ferret, assibus redimerentur, non autem à Proletariis: ne, cum sint tenuioris fortunæ, quàm vt asses possent dare, quibus assiduos è vinculis eximerent, ipsi pro assiduis, & se, suosque liberos, familiamque totam in discrimen adducerent: neue corpus liberum, immo etiamque assidui hominis liberandi gratia, seruituti, capitique pœnæ, aut sektioni subiceretur. Proletario autem cui quemuis vindicem esse permiserunt Decemviri: quia eorum debita non solent esse grandiora, quàm quæ ære exiguo lui possint.

Assiduo.) Assiduos, inquit apud Agellium Iustus Paulus, in x i i. Tabulis, & pro locuplete, & faciliè manus faciente, ponitur: dictus ab assibus, id est, ære dando, cum id tempora Reipublicæ postulare: aut à muneris, pro familiari copia faciendi assiduitate. Causi Iurisconsultus lib. 2. ad leges x i i. Tabularum, ait, assiduum locupletem esse, qui satis & idoneè habeat pro magnitudine rei, quam actor restitui petit.

Vindex esto.) Festus scribit, veteres vindicem eum appellasse, qui vindicabat, quo minus is, qui prehensus erat, ab aliquo teneretur: hoc est, qui prehensum, nexum, siue addictum, liberabat. Alij vindicem hoc loco exposuerunt procuratorem, alij fideiussorè, quod tamen non omnibus probatur.

D Proletario cui.) Proletarij ciues à munere, officioque proles edendæ appellati sunt, quod cum re familiari parua minus possent Rempublicam iuuare, solum tamen gignendæ copia ciuitatem frequentarent. Iulius Paulus apud Agellium.

De emptione, venditione, & vsucapionibus.

XXXVII. Venditæ & traditæ res non aliter emptori acquiruntur, quàm si is venditori precium soluerit, vel alio modo satisfecerit.

E Extat hoc caput apud Iustinianum Institutionum libro 2. titulo 1.

Venditæ res, inquit Iustinianus, & traditæ, non aliter emptori acquiruntur, quàm si is venditori precium soluerit, vel alio modo satisfecerit: veluti ex promissore, aut pignore dato. quod quanquam cauetur ex lege x i i. Tabularum: tamen rectè dicitur, & Iure gentium, id est, iure naturali, id effici. Sed si is, qui vendidit, fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem interest, vtum ipse Dominus tradat alicui rem suam, an voluntate eius alius, (cui eius rei possessio permisa sit.) Qua ratione, si cui libera vniuersorum negotiorum administratio permisa fuerit à Domino, itque ex his negotiis rem vendiderit, & traderit, faciet eam accipientis. Hæc Iustinianus, vnde legis sententia perspicua est. Eadem ferè tradit Theophilus.

F XXXIX. Vfus & auctoritas fundi biennis, ceterarum rerum annuus esto.

Extat apud Ciceronem in oratione pro Cæcinnæ, & in Topicis: item apud Iustinianum.

Tractat & confirmat hæc lex modum acquirendi dominij rerum per vsucapionem, de qua multa à Iurisconsultis traduntur. Iustinianus libro 2. Institutionum, titulo 6. inquit, Iure ciuili constitutum fuisse, vt qui bona fide ab eo, qui Dominus non esset, cum crederet, eum Dominum esse, rem emisset, vel ex donatione, aliæque quavis iusta causa accepisset, is eam rem, si mobilis esset, anno vbi que vno: si immobilis, biennio tantum in solo Italico vsucaperetur: ne dominia rerum in incerto essent, &c. Ex his, legis sententia perspicui potest. Fiet tamen clarior, si quid vsucapio sit, addatur.

Est igitur vsucapio (quæ, quod per vsum aliquid capit, & auferit, dicta est) adoptio dominij per continuationem possessionis temporis annui, in rebus mobilibus, vel biennij in immobilibus. Vsucapere, est vsu acquirere, & possessione suam facere.

Vfus.) Scilicet possessionis, vel possessio fundi.

F 4

Auctoritas.) Auctoritas pro vſucapione hoc loco, & in ſequentibus aliquot legibus ponitur, A & ſignificat ius illud, quod ex poſſeſſione, tempore à lege definito, acquiritur.

Fundi.) Fundus integrum aliquid eſt, agrum cum villa & ædificiis ſignificans. Vel: fundus eſt omne, quicquid ſolo tenetur. Ponitur hæc generaliter pro bonis immobilibus. Id eſt: Si quis rem immobilem biennium totum, ſine interruptione poſſederit, tum demum eam, vt iure ſua habeat. *Cæterarum rerum.*) Id eſt, mobilium.

XXXIX. Adverſus hoſtem æterna auctoritas eſto.

Deſcriptum eſt ex libro 1. Officiorum Ciceronis.

Quæ ſententia legis huius ſit, oſtendit Balduinus his verbis: Noluere, inquit, opinor, Decem- B uiri alios, quàm ciues ſuos poſſeſſores tuere, & vſucapionis iure donare. Aeternum itaque tempus deſiderarunt, priuſquam vſucapionem peregrinus compleret. Niſi malimus, (quod eodem recidit) auctoritatem hæc intelligere ius vindicationis, quod æternum contra poſſeſſores peregrinos ciuibus ſuis eſſe, & ab omni temporis præſcriptione liberum Decemviri voluerint. Hæc ille.

XL. Rei furtivæ æterna auctoritas eſto.

Extat apud Iuſtinianum, libro 2. Inſtitutionum, titulo 6.

Sententia legis hæc eſt: Rei furtivæ æternam auctoritatem, id eſt, liberam, perpetuamque vin- C dicationem eſſe debere. Repetit eam aliquot annis poſt Atinius, quando ſic ad populum tulit: Furtiva res nõ vſucapiatur, niſi in poteſtatem eius, cui ſubrepta eſt, reuertatur. Iuſtinianus ſic legem explicat: Quod autem, inquit, dictum eſt, furtivarum rerum vſucapionem per leges prohibitam eſſe, non eo pertinet vt ne ipſe fur vſucapere poſſit, (nam huic alia ratione vſucapio non competit, quia ſcilicet mala fide poſſidet) ſed ne vllus alius, quamvis ab eo bona fide emerit, vel ex alia cauſa acceperit, vſucapiendi ius habeat.

De Collegiis.

XL I. Vti ſodalibus, qui ius coemendi haberent, poteſtas eſſet, pactiõnem quam vellet, D ſibi ferre: dum ne quid ex publica lege corrumpere.

Sic hæc legem ferè recitant Balduinus & Hotomanus, cuius teſtimoniũ extat apud Caium, ff. l. vltima, de Collegiis. Sodales ſunt, qui euſdem Collegij ſunt, quam Græci *σύνδικον* vocant. His autem poteſtatem facit lex priuatas inter ſe pactiõnes arbitrato ſuo ineundi: cum eo tamen, ne communem illam totius Collegij, ſive ordinis legem violent. Vt enim in l. 38. ff. de pact. dicitur, ius publicorum priuatorum pactis mutari non poteſt. Videtur autem tranſlata eſſe ex legibus Solonis, in quibus ita eſt: Si qui euſdem corporis, aut ſi qui tribules, aut Sacerdotes Or- g giorum, aut Nauicularij, aut Sodales, aut euſdem ſepulchri, religionisue conſortes, aut ad pecorum coemptionem, aliudue negociationis genus ſimul proficiſcentes, pactiõnem inter ſe ali- quam inierint, ratum id eſſe, dum ne quid tabulis publicis prohibeatur. De collegiis, vt quædam dicam, locus poſtulat.

Fuerunt Collegia Romæ primum inſtituta à Rege Numa, ſi Plutarcho credimus. Is enim in eius vita ſic ſcribit: Inter reliqua eius ſtatuta, diſtributio multitudinis ſecundum artificia, meruit ſummam admirationem. Cùm enim vrbs ex duabus gentibus (veluti oſtenſum eſt) conſtare videretur, re autem ipſa diſſideret, ac in vnum coaleſcere nullo modo vellet, ne diuerſitatem & differentiam liceret abolere, ſed eſſent perpetuè inter partes offenſe atque contentiones: cum animo ſuo reputans, ea corpora, quæ ſuapte natura diſſiciliter aliis ob duritiem miſ- ſereri poſſent, contraſta in particulas, propter harum exiguitatem inter ſe demum coire, atque commiſceri poſſe: ſtatuit vniuerſam multitudinem in plures portiones parti, atque ita primum illud & magnum diſcrimen in minora tributum è medio tollere. Diuiſit autem ſecundum artificia, vt ſuum peculiare corpus haberent tibicines, ſuum aurifices architecti, tinctor- F res, ſutores coriarij, fabri grarij, figuli: reliquas artes etiam ſingulas omnes in vnum ſuum quamque corpus redegit. Porro vnicuique generi ſuos peculiare conuentus, & religiones præſcribens, tum primum ita ex vrbe ſuſtulit eam diuerſitatem, qua alij Romani, alij Sabini, hi Romuli, illi Tatij ciues cenſebantur: ſuæque diuiſione id conſecutus eſt, vt omnibus cum omnibus conueniret, ac commercia intercederent. Hactenus Plutarchus. Ex quibus verbis & cauſa conſtituendi, & nomina Collegiorum intelliguntur. Collegij tibicinum meminit Valerius Maximus capite de Inſtitutis, Collegij fabrùm ærariùm Plinius libro trigefimo quarto, capite primo, & libro trigefimo quinto Collegij figulorum. Fuerunt poſtea & alia collegia inſtituta, vt Capitolinorum & Mercurialium, quorum Cicero libro ſecundo epiſtolarum ad Quintum Fratrem, epiſtola quinta meminit. Fuit autem Mercurialium collegium proprium mercatorum, inſtitutum Appio Claudio, P. Seruilio Coſs. Liuius libro ſecundo teſte, ſic dictum à Mercurio, qui Deus peculiaris illius collegij fuit: eum enim antiquitus vt patronum merca- G tores

A tores colebant. Collegij Viatorum Agellius mentionem facit libro duodecimo, capite tertio. Piſtorum, Nauiculariorum & Fabricentium collegij in Pandectis & codice ſit mentio. Quid verò iuris habuerint euſmodi collegia, oſtendit Caius iurifconſultus in l. 1. ff. Quod cuiuſcunque vniuerſitatis nomine vel contra eam agatur: Collegia, inquit, Romæ certa ſunt, quorum corpus Senatuſconſulto & conſtitutionibus principalibus confirmatum eſt, veluti Piſtorum, & quorundam aliorum, & Nauiculariorum, qui & in Prouinciis ſunt. Quibus autem permiſſum eſt corpus habere collegij vel ſocietatis, vel cuiuſcunque *implicis* nomine, eorum proprium eſt, ad exemplar Reipublicæ, habere res communes, arcam communem, & actorem, ſive Syndicum, per quem tanquam in Republica quod communiter agi, fieri oporteat, agatur, fiat, &c. Potuerunt etiam iſta collegia manumittere, legatum capere, & leges ſibi ferre, dummodo ne quid ex publicis legibus corrumpere, vt docet Scauola l. pater filium, ff. de legatis tertio. & Paulus in l. cum Senatus, ff. de rebus dubiis. Conueniunt igitur collegia illa cum noſtris Sodalitiis, quæ dicuntur *zunftien* vel, *handtunereck*. Qui vnus & euſdem collegij erant, Sodales dicebantur.

De Seruitutibus, & Finibus regundis.

XLII. Via latitudo in porrectum, octo pedum eſto: in anfractum, ſedecim.

Deſcriptum eſt ex Cajo libro 7. ad edictum Prouinciale, leg. 8. via latitudo, ff. de ſeruitut. ruſt. & teſtimonium etiam habet apud Varronem libro 6. de Lingua Latina.

Loquitur hoc caput de ſeruitutibus ruſticis, vt ſi quis ius habeat ducendi vehiculi per prædium alienum, id quod via hoc loco dicitur: ea via in porrectum octo pedum eſſet, in anfractum ſedecim.

Iuſtinianus libro ſecundo, titulo tertio, ita inquit: Ruſticorum prædiorum iura ſunt hæc: Iter, actus, via, aquæ ductus. Iter eſt ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, vel vehiculum. Actus eſt ius agendi iumentum vel vehiculum. Via eſt ius eundi, agendi, & ambulandi hominis. Nam iter & actum, via in ſe continet. Aquæ ductus, eſt ius aquæ ducendæ per fundum alienum. Alexander ab Alexandro definit iter duorum pedum latitudine, actum quatuor pedum.

In porrectum.) Id eſt, in directo, vt Varro loquitur.

In anfractum.) Id eſt, in flexum, ad ſeſtendi pluſtri commoditatem. Meminit huius legis etiam in Appendice ad conieſtanea in Varronem, Iosephus Scaliger, vbi dubitat, quomodo intelligi debeat, cum proportio iſta anfractus ad directum (ſive vt ipſe loquitur) ambitus ad dimetientem, deſendit nullo modo poſſit.

Franciſcus Hotomanus etiam hæc ex Ciceronis oratione pro Cæcinnâ legem recitat:

E Vt ſi quis viam alteri deberet, eam munitam præſtaret: ſi ea immunita eſſet, qua vellet iſ, cui ea deberetur, iumentum ageret. Cuius ſententia facilis eſt, nec eget explicatione.

XLIII. Vt ſi cui priuato aquæ ductus alterius in publico noceret, ei aquæ ductus Dominus noxæ nomine cauere.

Extat huius teſtimonium apud Paulum in lege quinta, ff. ne quid in loco publico, vbi ſic ſcribit: Si per publicum locum riuus aquæ ductus priuato nocebit, erit actio priuato ex lege duodecim tabularum, vt noxa domino caueatur: vbi legendum Franciſcus Hotomanus cenſet, Noxæ à domino caueatur, vt vox, nomine, antiqua conſuetudine ſubaudiatur, & ſenſus ſit: vt F noxæ nomine, id eſt, dampni infecti nomine riuus, & aquæ ductus dominus ei priuato caueat. Loca enim publica (vt ait Vlpianus) vtique priuatorum vſibus deſeruiunt, iure ſcilicet ciuitatis, non quaſi propria cuiuſque. Itaque ſi quod forte opus in publico fiat, quod ad priuati damnum redundet: prohibitorio interdico conueniri poteſt, l. 2. ff. eodem. Hoc eſt, cum locus publicus æquè cuiuſque priuati ſit, iniquum eſt, id ab vllò priuato in eo fieri, quod alteri priuato damnum det. Quod ſi quid operis fiat, quod perfectum nocere poterit, tum priuatus noxæ, id eſt, dampni infecti nomine cauere ſibi iure poſtulabit.

XLIV. Vt ſi cui aqua pluuia ex vicini agro noceret, vicino, cui ea noceret, eam per arbitrium arcere ius eſſet.

Huius capituli fragmentum extat apud Pomponium in lege Labeo, 21. ff. de Statulib. vbi ſcribit: Veteres hæc verba legis duodecim tabularum SI AQUA PLUVIA nocet, ſic interpretatos eſſe, id eſt, ſi nocere poterit. Reliquum ex conieſtura ſe ſuppleiſſe, Franciſcus Ho-

romanus scribit, cum in Topicis Ciceronis scriptum esset: Aquam pluuiam nocentem alteram loci vitio nocentem esse, alteram manu. Quarum, inquit, altera iubetur ab arbitrio coerceri, altera non iubetur. In quem locum Boetius: Ius est aquam pluuiam nocentem alicuius agro pluuiam aqua colligatur, & in alterius agrum defluat, eaque vicini frugibus nocitura concrescar, arceat eam suis finibus ille, qui sua putat interesse ne defluat. Item: Aqua pluuiam manu nocens est, quæ ita loquo aliquo excipitur, ut inde profluens vicino noceat: si locus is non sit naturaliter talis, sed manu hominis excipiendæ aquæ fuerit apparatus. Vitio verò, quoties naturaliter ita sese locus habet, ut excipere aquam possit, & nocere vicino. Eodem illud Vlpiani pertinet in l. i. ff. de aqua pluuiam: Si cui, inquit aqua pluuiam damnum dabit, & actione aquæ pluuiæ arcendæ auertetur aqua, &c.

XLV. Ambitus parietum sestertius pes esto.

Sic hanc legem restituit Barnabas Brissonius Iuriconsultus clarissimus, libro i. selectarum ex iure ciuili antiquitatum, capite 2. ex Varrone, Festo, & Volusio Metiano. Varro libro quarto de Lingua Latina sic scribit: Ambitus, iter, quod circumuendo teritur. Nam ambitus, circuitus: ab eo que xii. tabularum interpretes ambitum parietis, circumitum esse dixerunt. Volusius Metianus libello de asse: Sestertius duos asses, & semissem, quasi semis tertius. Lex etiam xii. tabularum argumento est, in qua duo pedes, & semis sestertius pes vocatur. Sic eum locum restituit Brissonius. Festus quoque sic scribit: Ambitus proprie dicitur inter vicinorum ædificia locus duorum pedum, & semipedis, ad circumeundi facultatem relictus. Ex his, que sententia legis sit, manifestum est.

XLVI. Qui septem in confinio ponet, terminum ne excedito: Qui murum, pedem derelinquit: qui domum, pedes duos: qui sepulchrum foueamue, quantum id profundum erit: qui puteum, passum: qui oliuam, ficumue, pedes nouem: qui denique alias arbores plantabit, quinque pedes ab alieno loco ponito.

Sic hanc legem recitant Franciscus Balduinus, & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Caium lib. 4. ad leges xii. Tabularum, ff. ult. Fin. regund. vbi etiam ex Solonis legibus defum- D ptam, & in xii. Tabulas translata fuisse docet.

Sensus legis obscurus non est, ideoque explicatione nostra non eget. Declaratur prolixè ff. libro 8. titulo de Finibus regundis. Vetat autem lex excedi terminum sui soli ab iis, qui septem vel maceriam effodere voluerint.

In confinio.) Confinitij appellatio significatur locus, quo se possessores attingunt. Sicut Trifinium appellarunt veteres eum locum, in quem tres possessores attingebant.

XLVII. In controuersia de finibus quinque pedum vsucapio nulla esto.

Extat apud Ciceronem libro i. de Legibus.

Voluerunt Decemviri, inter confines vicinorum agros quinque pedum spacium non vsucapi. hoc est, possideri: sed medium relinquere, quod liberum semper esset, & commune, ut eo ire, agere, & aratrum etiam circumuerrere sine alterius incommodo vterque Dominus possit. Hæc horum verborum legis est sententia lata post xii. Tabulas: & Manilia lex est, qua cauebatur, ut quoties de his quinque pedibus controuersia esset, eligeretur arbiter, siue agrimenfor, qui eos regeret, arteque sua constitueret.

XLIX. Eius arboris, quæ in alienum agrum impenderet, ramos quindecim pedes altius à terra circumcidere ius esto vicino.

Recitant & hanc legem Balduinus, Oldendorpius & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Vlpianum in l. i. ff. de arb. coercend. vbi Prætoris in eandem sententiam interdictum hoc profert: Quæ arbor ex agro tuo in agrum illius impendet, si per te stat, quo minus pedes quindecim à terra eam altius coerceas: tunc quo minus illi ita coercere, lignaque sibi habere liceat, vim fieri veto. Infert autem sic: Quod ait Prætor, & lex xii. Tabularum efficere voluit, ut quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur: & hoc iccirco effectum est, ne umbra arboris vicino prædio noceret.

XLIX. Glandem suam in alienum fundum prociudentem colligendi ius esto vicino.

Suppeditauit hoc caput Plinius libro 16. capite quinto. Sensus legis manifestus est. Caius legem hanc, ut credi par est, libro xii. Tabulas quarto, explicans, sic scribit: Glandis appellatione omnem fructum contineri, exemplo Græci sermonis, apud quos omnes arborum species

A cics *in idpua* appellantur. In eandem autem legis veteris sententiam extat Prætoris interdictum: *l. vnic. ff. de Glandem*, quæ ex illius agro in tuum cadat, quo minus illi tertio quoque die legere, auferre liceat, vim fieri veto.

L. Vt Si vicini inter se iurgant finibus regundis, arbitros tres darent: eisque totius rei ius, arbitriumque permitterent.

Testimonium legis extat partim apud Nonium, partim apud Ciceronem libro secundo de Legibus.

Sententia est manifesta. Cicero libro 4. de Republica, teste Nonio, sic scriptum reliquit: Iurgari igitur lex vetat inter se vicinos non litigare.

St inter se iurgant.) Beneuolorum concertatio, non his inimicorum iurgium dicitur. *Finibus regundis.*) Fines agrorum termini & limites appellantur. Finibus regundis, id est, finibus discriminandis, seu statuendis. Regere enim, antiqua & Decemviri significatione, est, suis finibus terminatum habere. Boetius interpres Topicorum Ciceronis inquit: Regi fines dantur, quoties vnusquisque ager propriis finibus terminatur.

De iniuriis, aliisque delictis.

L I. Si quis actitauerit, siue carmen condiderit, quod infamiam flagitiumue alteri precetur, capite punitor.

Cicero libro 4. de republica.

Hoc xii. Tabularum caput, quo pœna in scriptores libellorum famosorum & fabularum scenicarum, quibus nominatim ciues Romanos taxarent, statuitur, extat in fragmento libri quarti Ciceronis de Republica, apud Augustinum libro secundo, capite secundo, de ciuitate Dei, vbi Africanus de Libertate Comædiæ apud Græcos locutus, sic tandem concludit: Nostræ contra xii. Tabulæ, cum per paucas res capitè sanxissent, in his hanc quoque sancientiam, putauerunt: Si quis actitauerit, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumue alteri precaretur. Iudiciis enim, ac Magistratum disceptationibus legitimis propositam vitam, non Poetarum ingeniis habere debemus: nec probum audire, nisi ea lege, ut responderi liceat, & iudicio defendere. Hactenus Cicero Horatius quoque aliquoties in libro Sermonum & arte Poetica ad hanc legem alludit. Et extant in Iuriconsultorum libris plures leges, quæ cum hac lege congruunt, & libellos famosos prohibent. in Pandectis ex Vlpiano commemoratur lex, siue Senatusconsultum in hæc verba: Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem scripsit, composuit, edidit, dolose malo fecit, quo quid eorum fieret: etiam si alterius nomine ederet, vel sine nomine, uti de ea re agere liceat. et si condemnatus sit, qui id fecit, intestabilis ex lege esse iubetur. Intestabilis autem dicitur is, ut alibi Vlpianus explicat, qui nec testamentum facere potest, nec ad testimonium adhiberi testis. Caius verò sic interpretatur: Cum lege quis intestabilis iubetur esse, eò pertinet, ne eius recipiatur testimonium: & eo amplius, ut putant quidam, ne ipsi dicatur testimonium. Porro Vlpianus adiicit, eadem pœna ex Senatusconsulto teneri etiam eum, qui epigrammata, aliudue quid, sine scriptura in notam aliquorum produxerit, item qui emendum, vendendumue curauerit. Multis post Augustum annis, editum est acerbius quoddam Valentiniani, Valentisque edictum, ut qui quocunque loco famosum libellum inuenerit, nec statim corruerit, sed alicui patefecerit, capitali supplicio coerceretur. Plurium Imperatorum hac de re constitutiones habes in integro codice Theodosiano libro 9.

Sed ad nostram legem reuertamur.

Actitauerit.) Sic legitur in Augustino. Monet autem Ludouicus Viues, se in veteri libro scriptum reperisse, Occentauisse: eamque lectionem probat. Hinc Iosephus Scaliger in suis ad Festum castigationibus sic hanc legem recitat.

SI QVIS CARMEN OCCENTASSIT, QVOD ALTEREI FLAGITIVM FAXIT, CAPITAL ESTO.

Occentassit.) Occentassint antiqui dicebant, quod nunc conuicium fecerint, dicimus, quod id clarè & cum quodam canore sit, ut procul exaudiri possit, quod turpe habetur: quia non sine causa fieri putatur. Inde Cantilenam dici, quia illam non cantus iucunditatem putat. Festus.

Flagitium.) Flagitium apud veteres significabat infamiam. Flagitium facere, conuicium alicuius exitimationem lædere. Iosephus Scaliger.

Capital esto.) Capital facinus est, quod capitis pœna luitur.

L II. Si iniuriam alteri faxit, XXV. aris pœna sumto.

Extat apud Agellium libro 20. capite primo.

Leuis pœna hac lege in eum statuitur, qui alterum insigni iniuria affecisset, pro simplicitate A scilicet illorum temporū, vt Prætores eam tollere coacti fuerint. Quæ de re libet Phauorini verba, quæ sunt apud Agellium, adscribere. Sic igitur is inquit: Quod dixi, videri quædam esse impendio molliora, nonne tibi quoque videtur esse dilutum, quod ita de iniuria puniendâ scriptum est: Si iniuriam alteri faxit, viginti quinque æris pœnæ sunt. Quis enim erit tam inops, quem ab iniuria faciendâ viginti quinque asses deterreant? Itaque, cum eam legem Quintus quoque Labeo vester in libris, quos ad x. i. Tabulas conscripsit, non probaret, inquit: L. Neratius fuit egregie homo improbus, atque immani vecordia. Is pro delictamento habebat, os hominis liberi manus suæ palma verberare. Eum seruus sequebatur, crumenam plenum assium portans: & quemcunque depalmauerat, numerari statim secundum x. i. Tabulas, xxv. asses iubebat. Propterea, inquit, Prætores postea hanc abolere, & relinqui censuerunt; iniuriisq; æstimandis recuperatores se daturos edixerunt. Hæc ille. Sextus autem Cæcilius legem defendens, ait, non omnes iniurias hac pœna æstimatos fuisse, sed leuiore talem, & hanc paucitatem assium, graue pondus æris fuisse, cum populus Romanus ea tempestate libris assibus vsus fuerit.

Si iniuriam.) Iniuria dicta est, quod non iure fiat. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, lib. 4. ait, iniurias esse, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Ideoque Labeo docet, iniuriâ aut re fieri, aut verbis. Re, quoties manus inferuntur: verbis verò, quoties non inferuntur manus, vt cum conuicium fit, &c. Hæc lex de leuibus, vt antè Cæcilij verbis dixi, iniuriis loquitur, non de atrocibus.

LIII. Si membrum rapserit, è pacto talio esto.

Extat apud Agellium libro 20. capite 1. & apud Festum in voce Talio. C
Vult hæc lex, vt de graui, & atroci etiam illata iniuria pacisci liceat: sed è pacto, hoc est, sine pacto, vel extra pactum talionē esse pœnam. Queritur de huius quoque legis iniquitate Phauorinus apud Agellium, inquit: Nonnulla in istis Decemuirorū legibus nec consistere quidem visa sunt. Veluti illa lex Talionis, cuius verba (nisi memoria me fallit) hæc sunt: Si membrum ruperit meum, è pacto talio esto. Præter enim vlciscendæ acerbiter, ne procedere quoque executio iusta talionis potest. Nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem ruperit per talionem velit: quæro, an efficere possit rumpendi pariter membri æquilibrū? In qua re primum ea difficultas est inexplicabilis. Quid, si membrum alter imprudens ruperit? Quod enim per imprudentiam factum est, retaliari per imprudentiam debet. Ictus quippe fortuitus, & consultus non cadunt sub eiusdem talionis similitudinem. Hæc & plura Phauorinus. Sed Cæcilius pro defensione legis ait, Decemuiros minuere atque extinguere volentes huiuscemodi violentiam pulsandi, atque lædendi talione, eo metu coercendos esse homines putasse. Neq; eis, qui membrum alteri rupisset, & pacisci tamen de talione redimenda nollet, tãtam rationem habendam arbitratos esse, vt an prudens imprudens rupisset, spectandum putarent, aut talionem in eo vel ad amissum æquipararent, vel in libris perpendere: sed potius eundem animum, eundemque impetum in eadem parte corporis rumpendi, non eundem quoque casum exigi voluisse: quoniam modus voluntatis præstari posset, casus ictus non posset. Nec esse nimiam acerbiter pœnæ, cum idem fiat in me, quod egomet in alio fecerim. Præsertim cum habeam facultatem paciscendi, & non necesse sit pati talionem, nisi eam ipse elegerim. Hactenus ille.

Talio esto.) Talio inquit Istdorus, est similitudo vindictæ, vt taliter patiatu quis, vt fecit. De Talione legem etiam Græci habuerunt, & ante hos Iudæi ex præcepto Dei.

LIV. Sios fregit . . . . . aris sunt.

Huius capituli testimonia extant apud Agellium, libro 20. cap. 1. & Iustinianum libro 4. Institutionum titulo 4.

Cæcilius apud Agellium, Iniurias, inquit, atrociore, vt de osse fracto, non liberis modò, verum etiam seruis factas, impensiore damno vindicauerunt. Iustinianus autem: Pœna iniuriarum F ex lege x. i. Tabularū, propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os verò fractum, nummaria pœnæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Hæc ille. Qualis verò ea pœnæ, vel quot assium fuerit, non exprimitur.

LV. Si in tuo alienum pecus pascatur, de pastu pecoris actio esto.

Testimonium huius legis extat apud Vlpianum. l. qui seruandorum. §. vltimo de præscript. verb. vbi commemorat, fuisse legem x. i. Tabularum de pastu pecoris, si in tuo alienum pecus pasceretur.

Voluerunt Decemuiros concordiam inter ciues conseruare, & causas litium, & controuersiarum præcidere, ideoque hæc leuia in suas tabulas retulerunt. Competebat autem hæc legitima de pastu pecoris actio tum proprie, cum in meo tuæ pecudes meum aliquid depastæ essent, naturam suam secutæ. Plura de his habent Iurisculti. Mihi enim propositum nō est, Iuriscultorum nodosas, & difficiles quæstiones hic tractare, memor illius: Ne sutor vltra crepidam.

LVII. Si

A LVII. Si quadrupes pauperiem fecerit, ei, cuius intererit, in eum, qui dominus erit quadrupedis, actio noxalis esto.

Extat huius legis testimonium apud Iustinianum institutionibus, titulo, Si quadr. paup. feciss. dic. §. j. & alibi. Vlpianus dicit, Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur, actio ex duodecim tabulis descendit. Quæ lex voluit, aut dari quod nocuit, id est, animal, quod noxiâ commisit, aut æstimationem noxiæ offerre. Noxiâ enim est ipsum delictum. Et rursus: Pauperies est damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest dici animal iniuriam fecisse, quod sensu caret.

Obseruandum autem, hanc actionem de damno à quadrupede dato, proprie non pertinuisse ad feras bestias, quæ genitali sua, naturali que feritate damnum dederunt: sed ad eas quadrupedes, quæ contra naturam commoræ, & aliunde concitatæ, alicui damnum dederunt. Explicatur & hoc caput prolixè à Iuriscultis.

B LVII. Vt qui alienas arbores iniuria cecidisset, in singulas æris viginti quinque lueret.

Descriptum hoc caput est ex Plinio libro 18. cap. j. Fuit & arborum, ait Plinius, cura legibus præcis, cautumque est x. i. Tabulis, vt qui iniuria cecidisset alienas, lueret in singulas æris viginti quinque. Item apud Paulum scriptum est: Si furtim arbores cæsa sint, & ex lege Aquilia, & ex x. i. Tabulis danda est actio. Causa in l. 2. quæ ex primo illius libro ad legem duodecim Tabularum descripta est: Eos, inquit, qui arbores, & maximè vites cæciderint, etiam tanquam latrones puniri. Notandum tamen & illud est, hanc actionem habere locum tum, cum furtim arbores cæsa sunt. Si quis verò per vim scientie Domino eas cæciderit, agetur ex interdico: Quod vi, aut clam: Aut vi bonorum raptorum.

De furtis.

LIX. Qui noctu furtum faxit, aut interdum telo se defenderit, cum domino cum clamore testificanti occidere ius esto. Si neque noctu, neque se telo defendensprehendatur, virgis cæsus, ei cui furtum fecit, addicitor. Seruus verberibus affectus, de saxo dajcitor: impubes arbitrato Præoris verberator.

Testimonium huius legis extat apud Agellium libro 11. cap. 18. Prior pars etiam apud Macrobius libro 1. Saturnaliorum, cap. 46. his verbis legitur.

SI NOX FVRTVM FACTVM ESIT. SI IM ALIS OCCISIT, IVRE CAESVS ESTO

Sequuntur non leges aliquot de furtis, quæ grauissimè Romani punierunt: non tamen omnia eadem seueritate. Capituli autè huius, de quo agimus, sensum ex Agellio licet cognoscere, vbi sic ait: Furem, qui manifeste furto prehensus esset, tum demum occidi permiserunt Decemuiros, si aut, cum faceret, nox esset, aut interdum se telo, cum prehenderetur, defenderet. Ex cæteris autem manifestis furibus, liberos verberari, addicique iusserunt ei, cui furtum factum esset, si modo id luci fecissent, neque se telo defendissent. Seruos item furti manifesti prehenso, verberibus affici, & è saxo præcipitari: si pueros impubes Prætoris arbitrato verberari voluerunt, noxamque ab his factam sarciri. Hæc ille. Loquitur igitur hoc caput de furto manifesto.

Qui noctu furtum faxit.) Fur, vt Varro voluit, ex eo dictus, quod furuum atrum veteres Romani appellarunt, & fures per atras & obscuras noctes facilius furentur. Quam Etymologiam Agellius reprehendit, inquit, non à furuo, furem dici, sed à Græco φῦρ. Nam quod & Græcis, ait, nunc κλέπτης dicitur, antiquiore Græca lingua φῦρ est dictum: hinc per affinitatem literarum, qui φῦρ Græcè est, latinè Fur, Hæc ille. Alij furem à ferendo vel auferendo dictum volunt, sicuti & Græcum φῦρ à φέρει. Furem autem Sabinus apud Agellium definit eum, qui alienam rem attrectauerit, cum id se inuito Domino facere, iudicare deberet. Furtum verò est attrectatio rei alienæ, inuito Domino.

Aut interdum se telo defendens, &c.) Telo, inquit Caius, vulgò quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Ita sequitur, quod & lapis, & lignum, & ferrum hoc nomine contineatur: dictumque ab eo sit, quod in longum mittitur, Græca voce figuratum, ἀπὸ τοῦ τηλε.

Eum Domino cum clamore testificanti.) Non voluerunt Decemuiros, furem in manifesto furto prehensum, simpliciter occidi: sed tum demum id concesserunt, si ei, sine periculo eius, cui furtum sit, parci non possit.

LIX. Si adorat furtum, quod nec manifestum erit, dupliorem luito.

Sic hanc legem restituit Iacobus Ræuardus, cuius testimonia extant apud Agellium lib. 11. ca. 18. & apud Festum.

Tria fuerunt Decemuirorum tempore genera furtorum manifestum, nec manifestum, & conceptum. Manifestum est, vt docet Mafurius Sabinus apud Agellium, quod deprehenditur, dum sit

Faciendi finis est, cum perlatum est, quod ferri cœperat. Nec manifestum furtum est, quod postea quandounque deprehenditur: ita est, cum fur in faciendo quidem deprehensus non est, sed cum furtum fecisse negari non potest. Quid conceptum furtum sit, iam explicabitur. His tribus generibus Iurifconsulti addiderunt quædam, nempe oblatum, quod est, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta (id est inuenta) sit: utique, si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur. De furto manifesto præcedens lex loquitur: de nec manifesto hæc.

Si adorat furtum.) Sic legitur apud Festum, in voce Nec. Significasse autem apud antiquos, adorare idem, quod agere, docet Festus. *Nec.*) Hæc particula ab antiquis posita est pro non, teste Sennio Capitone apud Festum, *Duplione inuito.*) Testatur hoc Agellius iniquis: Aliis deinde furtis omnibus, quæ nec manifesta appellantur, pœnam imposuerunt dupli.

L X. Furta per lancem, liciumque concepta, sicut manifesta vindicantur.

Extrat apud Agellium libro 11. cap. 18. Agit hoc caput, quod ex Agellio descriptum est, de pœna furti per lancem, liciumque concepti. Et sanè tota lex nihil obscuritatis haberet, si de furto concepto per lancem & licium, quid fuisset, certò cõstaret. De eo enim variæ & discrepantes sunt opiniones, ad eò, ut verè dici possit, quot homines, tot sententiæ. Optimè autem consulisset nobis Agellius & bene de nobis meritus fuisset, si id & quædam alia nobiscum communicasset. Quia ergo, quænam sententia vera sit, difficulter dici potest, aliquot doctissimorum virorù opiniones recitabo, & simul quænam probabilior videatur, indicabo. Lectori tamen liberum relinquam, ut quam velit, partem sequatur.

Alexander igitur ab Alexandro Neapolitanus l. C. libro 6. Genialium dierum, cap. 10. de hac lege differens, sic inquit: Dixere furta per lancem & licium, quod fures, qui in alienas penetrabant ædes, plerunque, (ut est fagas furum solertia) licium ferebant, quo furta alligarent, & lancè præ oculis, ne innotescerët. Hæc ille. Cuius sententiam sequitur etiam Olenorpius, & addit, fures illos lancem duobus foraminibus aptatam, ante oculos habuisse, ut matres familiarum, aut virgines, aliæ tunc ancillæ in domo forte fortuna obviæ terrerentur, fugerentque potius, quam quod de cognoscendo, vel observando fure essent sollicitæ, ac interim illi res subriperent. Franciscus Balduinus Tatij Alpini coniecturam sequi maullt, qui opinatur, furta per lancem & licium concepta, hæc fuisse, quæ religionis obtentu, impostores quidam tâquam sacrificuli, licio succincti, & lancem ad colligendas itipes circumferentes committerent, sacrilegiis proxima, nempe rerum si minus ad ministerium iam consecratarum: collectarum tamen ad sacrificia, & eorum nomine. Probabilior autem videtur Jacobi Ræuardi sententia, quam plerique Iurifconsultorum, & in his etiam Iosephus Scaliger, probant, quæque testimonium apud Festum Pompeium habet, apud quem sic legimus: Lance & licio dicebatur apud antiquos: quia qui furtum ibat quærere in domum alienam, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat, propter matrum familiæ, aut virginum præsentiam. Furtum igitur per lancem & licium concipiebatur, id est, perquirebatur ab illis quibus furtum factum erat, non fiebat à furibus, idque hoc modo: Qui concipiebatur, sibi rem à quopiam furto ablatam, & in alicuius ædes deportatam, accedebat ad Dominum illarum ædium, & petebat, ut liceret sibi rem sibi ablatam in illis quærere, iurabatque Deos legum custodes, se reperiendi spe furtum quærere. Et tunc quidem aliter ille, apud quem furtum querebatur, domum suam ei, qui furtum quærebat, aperire, & in obfignatis, & non obfignatis locis liberam furti inquirendi potestatem facere cogebatur. Is verò qui furtum quærebat, licio se accingebat, ut expeditior ad quærendum esset: & lancem oculis opponebat, ne à mulieribus, aut virginibus in illis ædibus videretur: ab iis enim alienos viros cerni, veteres nolebãt. Atque tum, si rem furtivam conciperet, & comprehenderet, furtum illud conceptum & comprehensum pro manifesto vindicari sanxerunt, parèmq; ac manifesto, ei pœnâ irrogari voluerunt Decemviri. Et hunc morem quærendi furta per lancem & licium desumptum esse à Græcis, ex 12. Platónis de Legibus libro probare nituntur. Franciscus Hotomanus Commentariis in 4. librum Institutionum, præter hanc de qua iam diximus, quàmque plerique probant, etiam aliam furti per lancem & licium concepti explicationem affert. Scribit enim se suspicari, furtum per lancem & licium conceptum id fuisse, quod per simulationem religionis amici licio Sacerdotes deprehendere sint soliti, cum panem Aetite lapide conditum, & in lance ceremoniæ causa delatû, eum qui furti suspectus erat, deorare iuberent. Quæ de re Dioscoridis verba citat, quæ latinè sic sonant: Furem quoque Aetites deprehendit, si quis in pane conditum offerat. Fur enim mansum deorare non poterit: quin etiam cõcoctus furem coarguit: quippe decoctus cum eo deorare non poterit. Hactenus ille. Non tamen ipse omnibus aliis antepone non veretur: eam his verbis explicat: Furtum, quod à licitore, aut viatore licio præcincto, ipso, aut alio quolibet comite indicium & fidem in lance præferente, siue hæc priuata fuerit, siue publica, (quod magis credo) ex auctoritate magistratus perquisitum, inuentumque est, per lancem, & licium conceptum videtur. Hæc ille. Et huius sententiæ testimonia ex Petronij Arbitri Satyrico profert, quæ ibi videri possunt.

Si quis in domo alicuius ope, consilio, furtum factum erit, dupli actione tenetur. Si seruus furtum fecerit, noxamque nocuit, sed etiam Domino, serui nomine actio esto. Dominus serui nomine non tenetur de furto patrimoniali, si actio esto.

Hæc duo capita, primus observavit Antonius Contius, l. C. libro primo Lectionum subseciuarum Iuris civilis, capite 14. Prior est testimonium extat apud Labeonem, l. Sape. §. vltim. de verbor. significat. Sententia eorum plana est, id est, quæ nulla opus habent explicatione.

L X II. Fruges aratro quaestam furtim noctu si pauevit, sed etique pubes suspensus Cereri necator: impubes verberator, nex aut duplione præstato.

Descripta est ex P. libro 8. capite 3. Sicut hæc lex pœnam in eos, qui alienas fruges furtim depauescent, aut demessissent. Et videtur de sumpta esse ex legibus Draconis Atheniensis legislatoris. Is enim, ut auctor est Plutarchus, non minus aduersus furas vuarum, vel olerum, quam aduersus homicidas, vel sacrilegos, pœnam sanxit. Mitigata tamen postea hæc pœna apud Romanos est, sicut ex Vlpiani verbis his apparet: Si oliuam, inquit, immaturam decerpserit, vel feget, defecerit immaturam, vel vvas crudas: Aquilia tenebitur. Quod si iam maturas: cessat Aquilia. Nulla enim iniuria est, cum tibi etiã impensas donauerit, quæ in collectione huiusmodi fructuum impenduntur. At si collecta hæc interceperit, furti teperit.

Pubes) Non eandem pœnam statuit in adultos, & impuberes, sed inter eos distinguit. *Suspensus Cereri.*) Iustus Lipsius libro 4. Epistolicarum quaestionum, epistola 27. legendum arbitrat: Sacrus Cereri verberator: quia in antiquis legum formulis solennis sanctio fuit, sacer Cereri esto. Et: Sacer Ioui esto.

L X III. Tignum iunctum adibus, vineaque concapes ne soluito.

Qui illud iunxit, Domina duplum præstato. Prior pars apud Festum in voce, Tignum, & apud Iurifconsultos sæpè, sicut & posterior, legitur. Sententia legis hæc est: Ne quis alius alicuius tignum, id est, ligna, cements, & alia suis adibus iungeret, inuito eò Domino, cuius id tignum esset. Quod si iunxisset inuito Domino, ne promptè rea ædes direretur, sed domino tigni, duplum illius præstaret. Ratio legis est, quod Decemviri noluerunt sub hoc prætextu ædes dirui, vel vinearum culturam turbari, testibus Vlpiano, & Iustiniano.

Tignum iunctum adibus.) Tigni appellatione continetur omnis materia, ex qua edificium constructus, vineæque necessaria: unde quidam aiunt, regulam quòque, & lapidem, & cementa, ceteraque si qua edificiis sunt vitia, tigna enim à tegendo dicta sunt) hoc amplius, & calcem, & arenam appellatione tigni contineri. Sed in vineis tigni appellatione omnia vineis necessaria continentur: vitæ, pericæ, pedamenta, &c.

Vineæque concapes.) Variè hic sæpe torquet eruditi. Alii cõcapu legunt, alii, cum capite, alii alicui Iosephus Scaliger sic legendum & emendandum putat, vineæque concapes: hoc sensu: ut si tignum alienum iunctum fuisset tuis adibus, vel concapes fuisset tua vineæ. Significare autem ait tignum concapes, quod depactum, ac defixum sit terræ ad vineam sustinendam, & caput suum habeat cum capite vineæ commissum.

L X IV. Ne quis viciario fenore amplius exerceto.

Testimonium huius legis extat apud Cornelium Tacitum, Annalium libro 5. vel ut in Iustii Lipsii editione est, libro 6.

Quantas curbas: tum verò Cornelius Tacitus his verbis: Sanè vetus, inquit, vrbi fenebre, malum, & seditionum, discordiarumque crebertima causa, eoque cohibebatur antiquis quoque, & minus corruptis moribus. Nam primo duodecim tabulis sanctum, ne quis viciario fenore amplius exerceret: cum antea ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione tribunicia ad semuncias redacta. Postremò veteri versura, multique plebis scitis. obuiamitum fraudibus, quoties repressæ, miras per artes rursus oriuntur. Hactenus ille.

Ne quis viciario fenore.) Fenore dictum est, inquit, Varro à fetu, & quasi hæfutura quadam pecunie patientis, atque in cretiscis. Idem docet Festus. Sunt autem variæ fenoris siue vsuræ species, quas hoc loco attingere libet. Summa vsura quæ & vsura centesima & as vsurarius dicitur, est, cum pars fortis centesima singulis mensibus peditur: id est, cum de centum aureis singulis mensibus vnus, singulis annis duodecim penduntur. Vsura deunx dicitur, cum singulis annis in centenos, vnde decim penduntur: dextans, cum decem: doctans, cum nouem: bes, cum octo.

358 Antiquitatum Romanarum

Septem, cum septem: semis, cum sex: quincunx, cum quinquetriens, cum quatuor: quadrans, cum A tres: sextans, cum duo: vnciaria, cum vnus pendiculus. Et de hac lex loquitur.

Notandum etiam, quod Cato testator, Romanos feneratoros quadruplo condemnasse. verba eius sunt hæc: Maiores nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt. Furem dupli condemnari: Feneratorum quadrupli. Quanto peiorem ciuem existimauerint feneratorum, quam furem, hinc licet existimari.

LXV. Ut iurifurandi ad fidem adstringendam præcipua vis esset.

Cicero libro 3. de Officiis ita scribit: Nullum enim vinculum ad stringendam fidem iureiurando Maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges xii. Tabularum, &c. Agellius lib. 7. cap. 18. Iurifurandum, inquit, apud Romanos inuiolatè, sanctèque habitum, seruatumque est. Id & moribus, legibusque multis ostenditur. Sed nemo id copiosius explicauit Dionysio, qui libro 2. extremo, Regi Numæ institutum illud assignat. Polybius libro 6. commemorat: tantum apud Romanos iurifurandi religionem valuisse, vt ea laude facile gentibus omnibus antecellerent. Nam si Græco homini, inquit, qui magistratum gerat, talentum vnum committatur, etiam si decem scribendo assint, signaque totidem, atque etiam duplo plures testes extent, fidem tamen plerumque violant. Apud Romanos autem, qui, quum Rempublicam gerunt, maiorem multo pecuniam tractant, sola iurifurandi sui religione in officio suo continentur, &c. Ad hanc porrò legem illud Caij pertinet: Maximum remedium expediendarum litium esse iurifurandi religionem. Hæc Cælius de xii. Tabularum iis, qui adhuc restant, fragmentis.

LIBRI IIX. ANTIQVITATVM ROMANARVM, QVI EST DE LEGIBVS PARS ALTERA, RELIQVAS MAGISTRATVVM

Romanorum Leges continens.

IXI MVS hæcenus tum de aliis, quæ ad legum Romanarum rationem pertinerunt, tum de legibus Regiis, & fragmentis duodecim Tabularum: postulat nunc institutus ordo, vt etiam reliquas quæ à diuersis magistratibus factæ fuerunt, leges recensamus, quod iam facere aggrediemur, ordinem eundem ferè, quem in prioribus legibus tenuimus, quemque in Institutionibus suis Iustinianus Imperator præscripsit, obseruâtes. Primum enim de iure publico, tum de priuato, postremum de criminibus publicis, quæ leges vnaquam lata fuerunt, quantum in tanta rerum antiquarum obscuritate fieri potest, referemus. Ioannem Huldericum Zasium, Paulum Manutium, & Franciscum Hotomanum auctores secuti. Quod si quæ nonnunquam occurrerent obscuriores, earum explicationem petere lector poterit vel ex eorum, quos iam dixi, virorum clarissimorum de legibus libris, vel ex Caroli Sigonij Antiquitatum commentariis, vel ex Francisci Balduini ad nonnullas harum legum editis explicationibus. De quo lectorem monere hoc loco volui. Sequuntur iam leges.

De Legibus religionem spectantibus. Cap. I.

IN iis legibus, quæ ex tanto veterum scriptorum naufragio ad nos peruenierunt, pauca extant, quæ ad religionem pertinent. Nō dubium autem est, multo plures fuisse, si omnes integras haberemus. Illæ verò, quæ passim adhuc reperiuntur, vel de ipsis sacris loquuntur, vel de Sacerdotiis, quas hoc capite ordine recitabimus.

Sulpitia Sempronialis. Ad sacra pertinent primum lex Sulpitia Semproniana, quam ex S. C. tulerit P. Sulpitius Sauerrio, P. Sempronius Sophus Coss. anno cdxlix. ne quis templum, aramue iniussu senatus, aut Tribunalium plebis maioris partis dedicaret. Liuius libro 9.

Papiria lex. Non multum dissimilis huic est Papiria, quam L. Papirius Tribunus plebis de consecratione tulit: Ne iniussu plebis ædes, terram, aram, aliâque rem vllam consecrare liceret, cuius meminit Cicero pro domo sua.

Ad sacra ferias pertinet & iudi. De feriis tres reperiuntur leges à veteribus latæ, Hortensia, Publicia, & Cornelia.

Hortensia lex de nundinis fuit, vt nundinæ, quæ prius erant feriæ, factæ essent: vt rustici: qui nundinandi causa in urbem veniebant, lites componerent. Macrobius libro primo Saturnaliorum capite 26.

Publicia lex de cereis. Publiciam Publius Tribunus plebis tulit, vt Saturnalibus cerei non nisi ditioribus mitterentur. Macrobius libro j. cap. 7.

Cornelia lex. Cornelia lex à Cornelio Dolabella Consule anno 1000. statim post necem Cæsaris lata est.

A est, vt deinceps is dies, quo Cæsar interfecit, Idus scilicet Iulij, natalis urbis haberetur. Appianus libro 2. de Bellis ciuilibus.

De ludis item tres lata reperiuntur, quarum prima Licinia de ludis Apollinaribus loquitur. Hæc tulit P. Licinius Varus, Prætor urbanus, M. Claudio Marcello V. T. Quintio Crispino Coss. anno 1000. Vt iudi Apollinæ, qui die incerta fiebant, in perpetuum in statam diem uocarentur. Itaque ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium nonas Quintiles, is dies deinde solennis seruatus. Liuius libro 27.

Reliquæ duæ Theatrales appellantur, & de locis siue sedibus ordinum in spectaculis agunt. Primum quidem, quemadmodum Valerius Maximus libro secundo, capite quarto scribit, per annos quingentos, & quinquaginta, Senatus populo mixtus spectacula ludorum interfuerat. Sed cum morem Atilius Serranus, & L. Scribonius Atilius, ludos matri D. ðm facientes, superioris Africani sententiam secuti, discretis Senatus & populi locis, soluerunt, quæ res auertit vulgi animum, & fauorem Scipionis maximo operè quassauit. Aliquanto post etiam Equitum loci à populi sedibus sunt discreti, lege Roscia Theatrali, quam tulit L. Roscius Otho, Tribunus plebis, L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege Coss. anno 1000. Vt in Theatro Equitibus Romanis, qui 80. quadraginta possiderent, xlv. gradus spectandi gratia assignarentur: exceptis iis, qui sine suo, siue fortunæ vitio decouissent, cui generi certum locum assignauit, pœna irrogata, si in xlii. sedissent. Cicero Philip. 2. Afconius in Cornelianam, Florus Epitome 99. Dio. lib. 36. Plinius libro septimo, capite 20. Iuuenalis Satyra decimaquarta, & Tacitus libr. 15. Annalium, qui tamen legem interpretatur hanc habuisse vim, vt Equitem non antem plebem, ac separatim, sed confusè tantum xlv. ordines haberent.

Post aliquot annos, cum C. Octavianus Augustus ordinem Equestrum recognouisset, censumque eius auxisset: multi autem quibus census ille non esset, à xlv. illis gradibus, lege Roscia excluderentur, mitigauit eam aliquo modo Augustus, & Iuliam legem tulit, vt equitibus Romanis, quibus ipsis, parentibusque equester census vnquâ fuisset, in quatuordecim ordinibus lege Roscia theatrali constitutis consistere liceret. Suetonius in Augusto, Plinius lib. 33. cap. 2.

Non separabo ab his legibus quæ de sacris fuerunt, eas, quas de funeribus tulerunt. Meminit Cicero epistola 33. lib. 12. ad Atticum legis, quæ sumptum sepulchrorum definiuit, & cum qui modum illum superasset, tanta pecunia, quantum preter modum impendisset, multauerit: à quo autem illa lex lata, & quantum sumptus definitus sit, non addit.

Sic Cornelia legis de sumptibus funerum latæ à L. Cornelio Sulla Felice. Plutarchus in vita eius meminit: sed nec ipse, quæ nam ea fuerit, aut quem sumptum definiuerit, addit.

Sacrorum ministri Sacerdotes erant, de quibus etiam leges nonnullæ adhuc supersunt. Earum ferè prima est Sextia Licinia, à L. Sextio, C. Licinio Tribunis plebis, P. Manlio Dictatore, anno 600. lata, vt pro Duumuiris sacris faciendis, Decemuiri ita crearentur, vt pars ex plebe, pars ex patribus fieret. Liuius libro 6.

Hanc sequitur Olgulnia, à Q. & Cn. Olguniis, Tribunis plebis, Anno cdlm. Valerio Coruo V. Q. Appuleio Pansa Coss. lata, vt cum quatuor Augures, quatuor Pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri Sacerdotum numerum, quatuor Pontifices, quinque Augures, de plebe omnes allegerentur. Ita deinceps octo Pontifices, nouem Augures fuerunt. Liuius libro decimo.

De Triumuiris Epulonum legem tulit P. Manlius Tribunus pleb. L. Furio Purpureone, M. Claudio Marcello, Coss. anno 1000. vt propter sacrificiorum multitudinem Tresuiri Epulones crearentur: cum essent ipsi à Numa, vt etiam Ludorum illud epulare sacrificium facerent, instituti. Ius præterea togæ prætextæ habendæ item vt Pontifici, eisdem esset. Cicero libro 3. de Oratore, Liuius libro trigessimotertio. Vbi tamen pro P. Manlio, T. Romuleius legitur, vnde à nonnullis eadem lex Romuleia dicitur, quod Carolus Sigonius ex coniectura emendauit.

De Pelsinuntio sacerdotio Clodia lex memoratur, quam tulit P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Coss. Anno 1000. vt Pelsinuntius Martis magnæ Sacerdos, suo sacerdotio solueretur, sanumque illud Brotigaro Gallo græco attribueretur. Cicero pro Sestio, & de Aruspicum responsis.

De Virginibus Vestalibus duæ reperiuntur leges, vna de ritu Vestalis capiendæ, altera de pœna earum quæ incestum commisissent. De ritu capiendæ Vestalis Virginis Papia fuit hæc: vt Pontificis Maximi arbitratu virgines è populo viginti legerentur, sortitiõque in concione ex eo numero fieret, vt cuius virginis ducta esset, eam Pontifex maximus caperet, eaque Vestæ fieret. Sic enim eam restituerunt, Iacobus Reuardus, & Ludouicus Carrio. I. C. Addit etiam autem Agellius, eam sortitionem ea lege Papia suo tempore non necessariam videri solere. Nam si quis honesto loco natus adeat Pontificem Maximum, atque offerat ad sacerdotium fillam suam, cuius duntaxat saluis religionum obseruationibus ratio haberi possit, gratiam Papiæ legis per Senatum fieri.

De incestu verò Vestalium Virginum, & earundem pœna constituta: vt scilicet viuæ defo-derentur, Sacratæ leges à Numa proposiæ loquuntur, Dionysio libro 1. auctore.

Sequuntur iam illæ leges, quæ de Sacerdotum electione, cooperatione, vel creatione latæ sunt, quarum prima fuit Licinia, quam rogauit C. Licinius Crassus Tribunus plebis Q. Fabio

Maximo L. Mancino Coss. anno 1000. Vt Sacerdotium cooptatio ab ipsorum collegio ad A populum transferretur. Verum eam non pertulit, vt in Ciceronis Lælio videre est. Sic enim de ea ipse Lælius Meminissis, inquit. Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancinio Coss. quàm popularis lex de Sacerdotiis C. Licinij Crassi videbatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferrebat. Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo: tamen illius vendibilem orationem religio Deorum illorum immortalium nobis defendentibus facillè vincebat, atque id actum est, Prætoris me, quin quennio ante, quàm Consul sum factus. Itaque rem magis, quàm auctoritate causa illa defensa est.

Domitia lex. Secuta hanc est Domitia, quam Cn. Domitius Ahenobarbus, Tribunus plebis, Neronis Imperatoris atavus, offensior Pontificibus, quòd alium, quàm se, in patris sui locum cooptassent, tulit, C. Martio 111. L. Aurelio Coss. anno 1001. Ne Sacerdotum collegia vt antea, què vellent, cooptarent: sed vt populi id beneficium esset. Cum autem populus per religionem Sacerdotio mandare non posset, rogauit, vt minor pars populi, id est, tribus septemdecim vocarentur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur. Suetonius in Nerone. Velleius Paterculus lib. secundo, Cicero Agraria 2. Epistola 5. ad Brutum, & pro Cornelio, & Afcenius in eadem, Dio libro trigefimo septimo. Manutius existimat, hac lege permissam esse, vt absentes quoque possent petere Sacerdotia, hunc locum Ciceronis ad Brutum de ea exponens: Ciceronè nostrum (scribit Tullius) in vestrum collegium cooptari volo. Existimo omninò absentium rationem haberi Sacerdotum Comitibus posse. nam etiam factum est antea. C. enim Marius, cum in Cappadocia esset, lege Domitia factus est Augur, nec, quo minus id postea liceret, lex vlla sanxit.

Cornelia lex. Domitiam legem L. Cornelius Sulla Dictator, & Consul cum Q. Metello, anno 1011. abrogauit. Tulit enim, vt ius creandorum Sacerdotum à populo (cuius hæc lege Domitia potestas erat) ad collegia transferretur: iique ex veteri more, non tributis comitiis, cooptaretur. Dio libro 37. Afcenius in Diuinationem.

Atia lex. Corneliam legem rursus abrogauit, & Domitiam restituit T. Atius Labienus Tribunus plebis, M. T. Cicerone, C. Antonio Coss. anno 1000. Vt populus Sacerdotia maderet, cum antea Sacerdotes lege Cornelia à Pontificum collegio crearentur, Dio libro 37.

Antonia lex. Verum non multò post eam abrogauit M. Antonius Consul cum C. Iulio, anno 1000. tulitque, vt ius cooptandorum Sacerdotum à populo ad illorum collegium iterum transferretur. Dio libro 44. Quam tamen legem etiam non multò post abrogatam, & ius mandatorum Sacerdotiorum ad populum relatum esse Paulus Manutius ex aliquot coniecturis colligit. Atque hæc de creatione, vel cooptatione Sacerdotum in defunctorum locum lata sunt.

Lex de vacatione Sacerdotum. Ad Sacerdotes etiam ea pertinent, quæ de vacatione lata est, de qua Appianus libro 2. bellorum ciuilium, & Plutarchus in M. Marcello, item in Camillo scribunt, vsque ad eò Romanis Gallos terribiles, & formidolosos esse, vt in lege de vacatione militiæ, quæ Sacerdotibus, & senibus permittitur, illud adscriptum sit, nisi si bellum Gallicum exoritur. Tum enim & senes & sacerdotes in militiam proficisci. Verum hanc consuetudinem, si tumultus aliquis, nõ autem bellum à Gallis oriretur, fuisse, docet Cicero Philippica octaua, his verbis. Grauius autè esse tumultum, quam bellum, hinc intelligi potest, quòd bello Gallico vacationes valent, tumultu nõ valent. Meminit huius legis & Leuius libro 8. & 10. Item Cicero pro Fonteio.

Lex de intercalatione. Ad Sacerdotum officium pertinet intercalatio, de qua L. Pinatius, L. Furius Coss. anno 0000. legem tulerunt. Varro apud Macrobius scribit, eam fuisse antiquissimam, cui mentio intercalaris adscribitur, fuisseque in columna ærea incisam. Macrobius libro 1. Saturnaliorum cap. 13. Atque de religione hæc tenus.

De ciuitate, & iure ciuium Romanorum. Cap. II.

RECITATIS iis legibus, quæ ad sacra pertinerunt, ad Politicas accedemus. Illæ verò aut de iure publico, aut de priuato, aut de criminibus latae fuerunt. Dicemus primum de iis, quæ de iure publico egerunt, initium sumetes ab iis, quæ de iure seu libertate ciuium Romanorum loquuntur. Sunt autem illæ duplices. Aliæ enim ius seu libertatem ciuium Romanorum constituunt, aliæ idem ius aliis communicant: quas hoc capite recitabimus.

Ius siue libertas ciuium Romanorum, qua sese aduersus nimium magistratum, & præsertim Consulium, imperium munierunt, multis legibus est confirmata.

Valeria lex de prouocatione. Prima est Valeria, quam tulit P. Valerius Poplicola, Consul solus, Bruto collega mortuo, anno 0000. Vt aduersus omnes magistratus ad populum prouocatio esset. Ne quis magistratus ciuem Romanum aduersus prouocationem verberaret, aut necaret, aut pecunia multaret. Liuius lib. 2. Dionysius libro 5. Plutarchus in Poplicola & alij, eam secutæ sunt leges sacratæ de Tribunis plebis, de quibus post dicendum.

Valeria Horatia lex. Cum autem hæc ciuium Romanorum libertas, & lex de prouocatione, Decemvirali potestate euersa esset, restituerunt eam L. Valerius, M. Horatius Consules, anno 0000. & noua lege confirmarunt: Ne quis vllum Magistratum sine prouocatione crearet: qui creasset, eum ius, si quis esset occidit: neque ea cædes capitalis noxæ haberetur. Liuius lib. 3.

Eadem lex de prouocatione, tertio relata est à M. Valerio Coruo, v. Consule cum Q. Apuleio Panfa

A Panfa anno 0011. Ne quis qui prouocasset, virgis cæderetur, securus necaretur: si quis aduersus ea fecisset, improbè facturum. Liuius lib. 10. qui addit eam tum tertium post Reges exactos latam esse, semper ab eadem familia.

Secuta Valeria leges est Porcia, quam tulit M. Porcius Tribunus plebis, eodem anno: Ne quis magistratus ciuem Romanum virgis cæderet, necaretur: sed damnato exitum permetteret: cum antea nudorum ceruic inferretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur. Liuius libro 10. Cicero pro Rabirio perduellionis reo, & sæpè aliàs, Sallustius in coniuratione Catilinæ, Suetonius in Nerone, & alij.

Portiam inde legè Semproniam sunt consecutæ, à C. Sempronio Graccho Tribuno plebis, Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. anno 1000. Ne de capite ciuis Romani, iniussu populi iudicaretur. Vt qui magistratus indicta causa in ciuem Romanum animaduertisset, de eo populi quæstio cõstitueretur: quod propter P. Popillium Caius tulit à quo consule Tiberij fratris socij miserè fuerant diuexati, vt eum vlcisceretur, atque vrbe, vt & fecit, expelleret. Erat etiã hoc earum caput, Ne quis coiret, conueniret quo quis iudicio publico circumueniretur. Quam legem Cicero in Cluentiana, in Senatores, pro plebe esse latam dicit. Carolus Sigonius opinatur, etiam Porciam legè ab eo relata fuisse. Ne Magistratus ciuem Romanum virgis cæderet, aut securi feriret. Meminerunt harum legum Cicero pro Rabirio, pro Domo, pro Cluentio, & lib. 3. de Legibus. Plutarchus in Gracchis. Idem Cicero 7. Verrina exclamat, O nomen dulce libertatis: õ ius cõmune nostræ ciuitatis: õ lex Porcia, legesque Semproniam. Videtur autem exceptum partem huius legis fuisse, cum in oratione pro Sex. Roscio, vetus supplicium commemoratur.

Cum igitur tanta libertas & tanta dignitas ciuium Romanorum esset, idè factum, vt exeri Latini, & Itali summo studio adipiscendæ ciuitatis tenerentur: nonnulli etiam pro suis in Rempublicam Romanam meritis impetrarent. Nam L. Papirius Prætor, anno 0000. Coss. A. Cornelio Coss. Aruina, II. Cn. Domitio Caluino, legem tulit, vt Aferanis ciuitas sine suffragio daretur. Liuius libro 8.

Et C. Valerius Tappo, Tribunus plebis anno 1000. M. Claudio Marcello v. T. Quinctio Crispino Coss. legem tulit, vt Formianis Fundanis, Arpinatibus suffragij latio (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Liuius lib. 38.

Nec verò ita temerè cuius ciuitatem impartiri vulerit. Quare cum aliquando multi ex Latinis Romam clam migrarent, ibique pro ciuibus Romanis sese gererent, atque ea de re sociorum legati grauius quererentur: C. Claudius Consul cum Ti. Sempronio, anno 1000. ex Senatusconsulto legem tulit, edixitque, vt qui ex sociis, ac Latini nominis ipsi, maioresue eorum M. Claudio, T. Quinctio Censoribus, postque ea apud socios nominis Latini censi essent, vt omnes in suam quisque ciuitatem ante K. Nouembris redirent. Cùmque antea, lege sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquere, datum esset, vt ciues Romani fierent, eaque lege malè quidam abuterentur, suosque liberos, quos domi relinquere ex lege debebant, quibuscunque Romanis in eam cõditionem, vt manumitterentur, mancipio darent, vti libertini ciues essent: addita hæc lex est, Ne quis quem ciuitatis mutandæ causa suum faceret, neque alienaret: & si quis ita ciuis Romanus factus esset. Liuius libro 41.

Post legem Claudiam non multis annis lata est Papia de ciuitate, quo anno, incertum, cuius sententia hæc fuit, vt peregrini vrbe Roma expellerentur. Cicero pro Balbo. Eandem legem Anno 1000. Mam. Emilio Lepido. L. Aurelio Oreste Coss. M. Iunius Pennus retulit, & insuper hoc addidit, vt peregrini vsu ciuitatis prohiberentur. Meminit huius legis Festus, & Cicero lib. 3. de Officiis, vbi hanc legem inhumanam reprehendit.

Non multò post M. Fuluius Flaccus Consul cum M. Plautio Hypsæo, anno ab Vrbe condita 1000. legem promulgauit de ciuitate Italica danda: verum indignante, atque aduersante Senatu, ac misso, & propè amandato in prouinciam M. Fuluius, nihil effectum est. Appianus li. 1. Bell. ciuil. Valerius Maximus lib. 9. cap. 5.

Triennio post. C. Gracchus Tribunus plebis legem hanc retulit, vt sociis Latinis ius suffragij ferèdi, perinde, vt ciuibus Romanis esset. Plutarchus in Gracchis. Appianus lib. 1. de Bellis ciuilibus: Gracchus multas leges promulgauit de iudiciis, de viis, de colonis, & ad omnes Romanorum res Latinos aduocabat, quasi verò Senatus hominibus cõsanguineis honestè repugnare nõ posset.

Reliquis verò sociis, quibus ius suffragij non erat, suffragiũ in posterũ dabat, vt & hos in ferèdis legibus suffragatores haberet. Quo facto Senatus perturbatus Consules edicere iussit, ne quis eorum, quibus suffragij ius non esset, in vrbe obuerfaretur, neque propius vrbe quinque millia passuum esset. Hæc ille. Secuta est lex Seruilia, quam tulit C. Seruilius Glaucia, quo anno incertum, vt si quis Latinus Senatorem Romanum accusando condemnasset, is ciuis Romanus esset. Atconius in orationem pro Scauro, Cicero pro Balbo.

Cum verò post Itali summa cupiditate ciuitatis Romanæ flagrarent, & ob id magna pars eorum pro ciuibus Romanis se gereret, tulerunt legem L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scauola Põtifex Maximus Coss. anno 1000. Vt in suis quisque ciuitatis ius redigeretur. Quæ lex eandè ferè habuisse vim videtur, quã Claudia primùm, post Papia, quæ vetustate fortasse iam sua negligebatur. Cicero lib. 3. de Officiis, pro Balbo. Verum hac lege adeò alienati sunt Principum Italico-rum animi, vt ea vel maxima causa belli Italici, quod triennio post exortum est, fuerit.

Lex de sociis. Anno post 10 CLXII. L. Matio Philippo. Sex. Iulio Cesare Cofs. M. Livi Drusus Tribunus plebis a sociis Italorum efflagi rationibus fatiatus, legem proposuit de ciuitate Italiae danda. Verum antequam eam praeferret domi suae, incertum a quo, necatus est. Appianus libro 1, de Bellis ciuilibus, Florus libro 3. cap. 17. Epitoma Livi libro 71. Cicero libro 3. de legibus. Quo facto equites Romani, penes quos tum iudicia erant. **Q.** Varium Hybridam, Tribunum plebis Drusi collegam impulerunt, ut legem ferret in eos, qui Italicos ciuitatem petentes clam, palamue inuissent, qua lege multi e primoribus vrbe sunt exacti. Appianus libro primo Bellorum ciuiliu, Cicero in bruto & alibi. Valerius Maximus libro 8. cap. 6.

Motum inde est bellum Italicum siue sociale, quo durante, cum acceptis aliquot cladibus, Caeso etia P. Lupo Consule, Etrusci quoque & Umbri aliisque is infiniti populi defectionem spectarent, lex lata est a L. Iulio Cesare Consule, ut qui populi ad eam diem in fide mansissent, ciues Romani essent, qua lege Latini, Etrusci, & Umbri ciuitate donati sunt. Appianus libro 1. Bellorum ciuiliu, Cicero pro Balbo. Postea vero & Italici a Cn. Pompeio Strabone Consule & L. Sulla alterius Consulis. L. Catonis legato pluribus praehis victi, & iam ad paucos redacti, omni belli gerendi occasione deposita, eade lege in ciuitatem asciti, & in octo nouas tribus descripti sunt, quod factum est Cn. Pompeio Strabone. L. Porcio Catone Cofs. anno 10 CLXIV.

Eodem anno peregrinis etiam aditus quidam ad ciuitatem Romanam lege Siluani & Carbo nis Tribunorum plebis factus est. Tulerunt enim, ut qui foederatis ciuitatibus adscripti essent, Carbonis si tum, cum lex ferebatur, in Italia domiciliu habuissent, ac sexaginta diebus apud Praetorem profecti essent, ciues Romani essent Cicero pro Archia.

Anno proxime sequenti. L. Cornelio Sulla Q. Pompeio Rufo Cofs. P. Sulpitius Tribunus plebis ad aucupandam Italicoru, qui in octo nouas tribus adscripti erant gratiam, legem tulit, ut noui ciues, libertiniq; in 35. tribus veteres distribuere. Florus epitoma 77. Plutarchus in Sulla. Verum ea aut non est perlata, aut eodem anno P. Sulla Consule, cum Sulpitium ipsum, Mariumque inimicos suos vrbe exturbasset, vna cum caeteris eius legibus sublata est.

Eandem legem in sequenti anno P. Cinna Consul retulit, verum etiam non pertulit: pulsus enim vrbe est, & Consulatus ei abrogatus. Velleius lib. 2. Concessum tamen ipsis tandem fuit hoc, idque ut Carolus Sigonius arbitratur secundo P. Cornelij, Cinnae Consulatus, qui incidit in annum vrbis 10 CLXVII. & a L. Cornelio Sulla confirmatum Sic enim Epitoma 86. scriptum est, Sulla cum Italicis populus, ne timeretur ab iis, velut ereptoris ciuitatem, & suffragij ius nuper datum secedis permissile, quod factum est anno 10 CLXX. L. Cornelio Scipione Asiatico, C. Norbano Flacco Cofs. Cicero in Philippicis.

Item tamen Sulla victor, & Dictator hoc ius & beneficium multis qui Cinnae, Carboni, Marium, Scipionem & Norbanum, caeterosque aduersa factionis duces, aut consilio, aut pecunia, aut copiis iuuerat, ademit. Tulit enim, ut municipiis omnibus ius ciuitatis, agrique adimeretur. Quod tamen de agris, non autem de ciuitate ratum fuisse Cicero docet in Oratione pro domo, cum si scribit: Populus Romanus L. Sulla Dictatore ferente, Comitibus Centuriatis ciuitate ademit: ademit iisdem agros, de agris ratum est. Fuit enim populi potestas, de ciuitate ne tam diu quidem quamdiu illa Sullani temporis arma valuerunt. Post autem, Sulla Dictaturam deponete, aut certe mortuo, omnibus, aut plerisque ius pristinum, ut opinatur Sigonius, est restitutum. **Q.** a E

Hoc igitur pacto, cum Italia ciuitate Romanam multis laboribus ac multo sanguine primum meruisset: deinde vero armis, atque populi Romani benigne obtinuisse, amittamque recupe rasset: tum tanta deinum peregrinorum in vrbe se contulit copia, ut noua lege eorum libido fuerit coerceda. Itaque L. Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato Cofs. anno vrbis 10 CXXCI. C. Papius Tribunus plebis legem tulit, ut peregrini vrbe Roma expellerentur: Cicero lib. 3. Officioru pro Balbo, pro Archia, Dio lib. 37. Item, ut focij Latini in suas ciuitates redigerentur. Ut iudicia sociis & ciuitatibus exteris constitueretur, repetundi eius causa, qui in ciuitatis Romanae censum irrepsisset, Valerius lib. 3. cap. 4. Cicero pro Cornelio. De his legibus omnibus vide Carolum Sigonium lib. 3. de antiquo iure Italiae, cap. 1.

Pertinent ad has de iure ciuitatis Romanae leges etiam Calpurnia Gellia Cornalia, Mensia. Calpurnia lege latum est, ut Milites virtutis ergo ciuitate donarentur. Nonius in voce ergo, ex lib. 4. historiarum Sisenae.

Gellia Cornelia a L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Cofs. anno vrbis 10 CXXXI. lata est. Vti ciues Romani essent ij, quos Cn. Pompeius de consilij sententia singularim ciuitate donauisset. Cicero pro Balbo.

Mensia haec fuit, ut ex alterutro peregrino natus deterioris parentis conditionem sequeretur. Vlpianus Institution. capite 5. Et hanc idem Vlpianus l. lex naturae 24. de statu hominis, specialem legem intelligit. Quis eam tulerit, & quando incognitum.

Huc tandem referantur illae leges, quae de singulis personis, iure ciuitatis donandis, latae fuerunt, quarum duae memorantur. Vna est, de Cn. Publicio Menandro, homine libertino, quem legati Romanorum, legum conquirendarum causa in Graeciam proficiscentes, interpretem secum habuerat, ut si domum reuertisset, & inde Romam redisset, ne minus ciuis esset. Cicero pro Balbo, Pomponius l. 5. ff. de capt. & postlim.

Altera

A

Varia lex.

Julia lex de ciuitate.

Siliani & Carbonis

lex de peregrinis.

Sulpitius lex.

Cornelia lex.

Cornelia lex de municipiis.

Papiria lex de peregrinis.

Calpurnia lex.

Gellia Cornelia lex.

Mensia lex.

Lex de Cn. Publicio Menandro.

A Altera est de ciuitate Romana Mutini Libyphoeni danda, qui cum ab Hannone Carthaginensi Imperatore, cuius praefectus fuerat, dignitate sua spoliatus esset, Agrigentum Romanis prodiderat Livi libro 27. Tantum de iure ciuitatis Romanae.

De Legibus, quae de Comitibus & conuentionibus fuerunt.

Cap. III.

MAxima pars iuris ciuium Romanoru in Comitibus consistebat, de quibus hoc capite dicemus, ordine sic postulante. Recitabimus autem primum eas leges, quae in genere de ipso comitorum modo, tum quae de suffragiis loquuntur.

A Apud omnes scriptores frequens mentio est legis Aeliae & Fufiae. Aelia lex haec fuit: **Aelia lex.** Vt quoties cum populo ageretur, Augures de caelo seruant, magistratus & obnunciandi, & legis lationi intercedendi potestatem haberent. Fufia tulit, ut certis diebus, qui tamen facti essent, agi cum populo non liceret. A quibus latae haec sint, non certo constat. Paulus Manutius vtramque a Tribunis plebis latam esse contendit, addens, ex Aelia gente neminem vnquam consulatum gefuisse. Horomanus contra Aeliae a Q. Aelio Pato Consule cum M. Iunio Penno anno 10 CXXCVI. Fufiam a P. Furio, siue Fufio Philo, Consule cum Sexto Atrillio Serrano anno 10 CXVII. rogatam esse vult, & certe hos Consules in factis Sigonij, Onuphrij Panuinij, & Huberti Goltzj inuenio. **Fufia lex.**

Abrogauit has P. Claudius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Caesonino, A. Gabinio Cofs. anno 10 CXV. lege lata, Ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de caelo seruariet. Vt omnibus factis legem ferri liceret. Asconius in Pisoniam, Dio libro 38. Quare Cicero toties queritur, Clodium propugnacula & muros tranquillitatis atque ocij euertisse, pro Sestio, in Pisonem, & alibi.

Ad modum Comitiorum pertinet lex Curia, de Patrum auctoritate, a M. Curio Dentato, Curia lex. Tribun. plebis, M. Fulvio Prato, T. Manlio Cofs. anno CDLIV. lata, ut ante Comitium Magistratum Patres auctores fierent. Cicero libro de claris Oratoribus eam Appio Claudio Caeco Interrege Comitibus habente, Livi autem libro 10. P. Sulpitio latam esse tradunt. Ex quidem Livi sententia est verisimilior. Non enim ab eo, qui primus Interrex esset proditus, comitia haberi solebant, ut alibi ostendimus. Priorem autem proditum esse Appium, Livi asserit. Non igitur Comitibus habere potuit.

De Magistratum Comitibus Claudia loquitur, quam tulit M. Claudius Marcellus Cofs. cum Ser. Sulpitio Rufo anno 10 CCIII. Ne in Magistratum Comitibus absentium ratio haberetur Sue tonius in Caesare. Plures infra, vbi de Magistratibus dicendum erit, habebimus. **Claudia lex.**

Sequuntur leges de suffragiis, quae duplices sunt. Aelia enim de suffragiis per tabellam ferendis, quae de causa tabellariae dicuntur, latae sunt: aliae aliis quibusdam ius suffragij ferendi rogarunt. Prioris generis fuerunt, Gabinia, Cassia, Papinia, Coelia, Maria: alterius autem Valeria, Manilia, Sempronia, Fufia Antonia.

Primum per multos annos Romani suffragium voce tulerunt. Postea vero, ut quisque liberius sententiam suam proferre posset, absque metu periculi, iuuentur tabellae sunt, quibus suffragia ferrent: idque aliquot legibus fuit constitutum.

Prima fuit Gabinia, quam tulit A. Gabinus Tribunus plebis, Cn. Calpurnio Pisone, M. Popillio Lanate Cofs. anno 10 CXIV. Vt Comitibus, quibus magistratus crearentur populus non voce, sed per tabellam suffragium ferret. Et quo id liberius esset, cautum est, Ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret, & ita ab omni parte liberum iudicium suum in magistratibus creandis populus haberet. Cicero libro 3. de Legibus, de Amicitia, item pro Plancio.

Secuta hanc est Cassia, quae etiam suffragia libera esse voluit, non iudicium tantum in iudiciis, sed etiam populi in Comitibus: verum in tributis tantum, quibus de multis iudicaretur. Cicero in Laelia, vbi hanc legem biennio post Gabiniam latam scribit: item in Bruto, libro 3. de legibus, Asconius in Cornelianam & Verrinam 2.

Idem in legibus faciendum esse, Papiria suadet quam tulit C. Papirius Carbo Tribunus plebis P. Popillio Lanate, P. Rupilio Cofs. anno 10 CXXI. Vt in iubendis legibus, aut vetandis, populus tabella suffragium ferret Cicero lib. 3. de Legibus. **Papiria lex.**

Hanc consecuta est Coelia, quam tulit Caecilius Tribunus plebis, Q. Coelio Metello Balearico T. Quinctio Flaminino, Cofs. anno 10 CXXX. Vt etia in perduellionis iudicio, quod Cassia lege Tabellaria exceptum erat, populus non voce, sed tabella sententiam ferret. Cicero libro tertio de Legibus. **Coelia lex.**

Huic etiam Sempronia pertinet, quam tulit eodem anno C. Sempronius Gracchus, Vt ex consensu fufus quinque classibus sorte Centuriarum euocarentur. Sallustius in oratione ad Caesarem.

Et Maria, quam tulit C. Marius Tribunus plebis, L. Coecilio Metello Caluo, L. Aurelio Cotta, Cofs. anno 10 CXXXIV. Vt pontes, per quos suffragia in Comitibus ferebantur, angustiores fieret, ne quis illic, nisi qui suffragium ferret, consistere posset ad appellandum, rogandumque. Cicero libro 3. de Legibus, Plutarchus in Mario.

Et Fufia, quam tulit Q. Fufius Calenus Praetor, C. Iulio Cesare, M. Calpurnio Bibulo Cofs. anno 10 CXCIV. Vt singula genera suffragium seorsum ferrent, quod sententiae inter nosci possent antea enim in tributis Comitibus omnium simul suffragia confundebantur itaque fiebat,

Aelia lex.

Fufia lex.

Claudia lex.

Curia lex.

Claudia lex.

Gabinia lex.

Cassia lex.

Papiria lex.

Coelia lex.

Sempronia lex.

Maria lex.

Fufia lex.

ut singula genera de suffragiorum euentu sic inter se contenderent, ut quod rectè statutum esset, ad id suo suffragio factum dicerent, quod secus in alios reitcerent. Hæc lege autem factum est, ut singulorum generum suffragia seorsim renunciarentur. Dio. lib. 38. Plura de hac lege, quæ in 1049 sit intelligenda, libro de Comitibus diximus.

Antonia lex. Memoratur etiam Antonia lex, quam L. Antonius tulit, qua cum Caio Casare magistratus partitus est. Cicero Philip. 7.

Valeria lex. Alterius generis est lex Valeria, quam tulit C. Valerius Tappo Tribunus plebis, M. Valerius Messalla, C. L. L. Salinator C. L. C. anno 1011. Vt Formianis, Fundanis Arpinatibus, suffragio latio (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. L. L. lib. 38.

Sempronia lex. Et Sempronia, quam tulit C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis, anno 1000. C. Cæcilio Metello, T. Quintio Flamini Cof. Vt locis Latinis ius suffragij perinde, ut ciuibus Romanis esset. Cicero multis locis, Plutarchus in Gracchis.

Manilia lex. Item Manilia, quam tulit C. Manilius Tribunus plebis, anno 1000. M. Emilio Lepido, L. Volcatio Tullo Cof. Vt libertinis in omnibus tribubus suffragium esset. Cicero pro lege Manilia, & Asconius.

Cæterum quemadmodum Romani legitimos conuentus, qui Reipublicæ causa habebantur, & Comitibus multis legibus confirmantur, ita contra illegitimas & suspectas coitiones, & cætus nocturnos seuerè prohibuerunt, ut ostendunt leges Ducilla Mænia, & Gabinia.

Ducilla Mænia lex. Ducilla Mænia de illegitimis coitionibus fuit à M. Duillio, & L. Menio Tribunus plebis, C. Martio Rutilo, Cn. Manlio Capitolino Imperioso, ii. Cof. anno 600. de collegij Tribunorum sententia lata, Nequis postea populum seuocaret, qui hoc faceret, capitale esset. L. L. libro 7.

Gabinia lex. De nocturnis cætibus Gabinia fuit, ut qui conciones vllas clandestinas in vrbe confluisset, more maiorum capitali supplicio multaretur. Portius Latro in declamatione in Catilina, apud Sallastium. Idem autem prius lege xii. Tabularum cautum erat, ut idem testatur: de qua lege diximus. Arque hætenus de Comitibus.

De Senatu, & Senatoribus. Cap. IV.

AVGVS TV M vrbs Romæ Concilium Senatus fuit, de quo cum Cynceas à Pyrrho interrogatus esset, quid sibi videretur, respondit, arbitrari fuisse, videre se confesum Regum. Et verè quidem eum locutum fuisse, historiarum testantur. Non enim omnes sine discrimine in Senatum receperunt, sed magnum delectum habuerunt. Munus fuit primum Regum, post Consulum, tum Censorum, Senatum legere: & eos, qui indigni eo honore essent, Senatu mouere.

Cassia lex. L. Cassius Longius Tribunus plebis legem tulit, C. Mario ii. C. Flauio Fimbria, Cof. anno 1000. Vt quem populus damnasset, cuius imperium abrogasset, in Senatu ne esset. Asconius in Corneliana. Tulit autem eam Cassius maxime propter similitudines cum Q. Seruilio Cæpione, qui ante biennium Consul fuerat, & cui populus imperium abrogauerat ob malè gestum bellum.

Claudiana lex. De Senatorij questu legem tulit Q. Claudius Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione, Ti. Sempronio Longo Cof. anno 1000. Vt adiuuante vno patrum C. Flamini: Nequis Senator, quiue Senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos: questus omnium Patribus indecorus visus est. L. L. libro 21. Cicero Verrina 7. Hanc legem Cæsar Dictator postea in Iuliam de repetundis transtulit, de qua infra.

Sulpitia lex. Voluerunt etiam Senatores vitare æs alienum, ideo Seruius Sulpitius Tribunus plebis anno 1000. L. Cornelio Sulla, Q. Pompeio Rufo, Cof. legem tulit, Nequis Senator supra duo milia drachmarum deberet. Plutarchus in Sulla. Ipse tamen legislator, cum vita excessit, ultra trecentas myriades debiti nomine reliquit.

Quinia lex. De legendo, & supplendo Senatu hæc leges loquuntur. Quinia, cuius Festus meminit, ut Censores ex omni ordine optimum quemque curiatim in Senatu legerent. Quo factum est, ut qui præteriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi.

Cassia lex. Cassia quam tulit C. Cassius Prætor, Dictatore Iulio Casare: Vt in numerum Patriciorum, qui Senatu deessent, alij sublegerentur, Tacitus lib. ii. Annaliu. Suetonius autem in Iulio Casare scribit, ipsum Senatum suppluisse, Patricios allegisse, Prætorum Aediliu, Questoru, minoru etiam magistratum numeru ampliaste, Vtrum autem illa Cassia lege an alia id fecerit, incertum.

Sentia lex. Sentia, quæ tulit, ut opinatur Horomanus, C. Sertius Cof. cum Q. Lucretio anno 1000. Augusto imperante, ut in numerum Patriciorum, qui Senatu deessent, alij sublegerentur. Tacitus libro 2. Annalium, vbi tamen in vulgatis corruptè legitur. Sentia pro Sentia.

Gabinia lex. De Senatu habèdo Gabinia lata est ab A. Gabinio Trib. plebis, L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege Cof. anno 1000. Vt ex Calendis Februarij ad Calendas Martias quotidie Senatus congereretur, & legatis exterarum nationum darentur. Cicero lib. i. Epistoliarum ad Quintum fratrem.

Pupia lex. Hoc pertinet Pupia, qua latum est, Ne Senatus ab x. Calend. Februarij, ad vi. Calend. Februarij haberetur. Ne nisi perfectis, aut reiectis legationibus, aliis de rebus Senatus haberetur. Cicero lib. i. epist. 4. ad Lentulum lib. 2. epist. 2. ad Q. Fratrem, & Cælius libro 8. epist. 8. ad Ciceronem, vbi hac lege solutos esse magistratus scribit.

Ad

A Ad Senatores pertinet etiam lex Tullia de legationibus liberis. Cum enim consuetudo obtinisset, ut Senatores, quibus negotia futura erant in Prouinciis, ut qui hereditates persequi, vel legata, aut qui nomina exigere velabant in Prouinciis, quo commemorabiliores, atque fauorabiliores controouersias haberent, à Senatu, ornamentum causa legationem liberam peterent, qua semel impetrata, deinceps perpetuo, quotiescunque eiusmodi negotia incidere, honoris, & commodi sui causa utebantur: legem tulit M. Tullius Cicero, Consul cum M. Antonio, anno 1000. Ne, sicut antea, in finem, sed annum tempus earum esset. Cicero lib. 3. de legibus, vbi testatur, se legationes tales, approbante frequentissimo Senatu, licet ad Senatus vtilitatem pertinere viderentur) extinguerum fuisse, nisi intercessisset L. L. Tribunus plebis: fecisse tamen, cum essent antea in finem, & perpetuo, ut annuæ fierent, atque ita turpitudine maneret, diuturnitate sublata. Meminit eius rei etiam oratione Agraria. Hætenus de Senatu.

De Magistratibus maioribus Cap. V.

N VLLA ferè pars Reipublicæ fuit, de quibus non fuerint aliquæ leges latæ, id quod hætenus in sacris, in iure ciuitatis, in Comitibus, in Senatu vidimus hoc capite eas consignabimus, quæ de magistratibus in genere, & in specie, de maioribus magistratibus latè reperiuntur.

De magistratibus in genere.

Huc verò primum pertinent illæ leges, quæ certos quasi cancellos magistratibus circumdederunt, ne quod liberè, id etiam confestim sibi licere putarent: quales sunt illæ, quæ de prouocatione latæ sunt, quarum prima fuit Valeria, anno 600. à P. Valeria Poplicola, Consule, collega Iunio Bruto mortuo, lata, Vt aduersus omnes magistratus ad populū prouocatio esset. Nequis magistratus ciuem Romanum aduersus prouocationem verberare, aut necare, aut pecunia multare veller. Ne quis Romæ imperium haberet, nisi cui à populo datum esset. sacrumque esset cum bonis caput eius, qui regni occupandi consilia inisset. Vt capitale esset, si quis iniussu populi magistratum adidisset. L. L. libro 2. Dionysius lib. 4. Valerius Maximus libro 4. cap. 1. Pompeius l. C. de origine iuris.

Retulit hæc L. Valerius Poplicola Potitus Consul cum M. Horatio Barbato, anno 600. Ne quis vllū magistratum sine prouocatione crearet: qui creasset, eum insq; fasq; esset occidi, neue ea cædes capitalis noxæ haberetur. L. L. libro 3. Dionysius lib. 10. Eadem Horatia appellatur.

D Tertiò eam repetiit M. Valerius Corvus Cof. v. cum Q. Apuleio Pansa, anno 600. Ne quis, qui prouocasset, virgis cæderetur, securiue necaretur: in quis aduersus ea fecisset, improbè facturum, L. L. libro 10. Diligentius, inquit, quam alia sanæ est: tertiò rùm post reges exactos lata semper à familia eadem.

E De ætate Magistratum loquitur Villia annalis qua tulit L. Villius Annalis Tribunus plebis, L. Mælio Acidino Fuluiano, Q. Fulvio Flacco, fratribus Germanicis Cof. anno 1000. Quæ anno nati quemq; magistratum peterent, caperentq; L. L. libro 40. vbi tamen corruptè legitur ab L. Iulio Tribuno plebis lata, vti adnotat Sigonius. Meminit huius legis & Cælius ad Ciceronem, & Valerius Maximus, vbi eodè modo pro L. Villio, aut L. Iulio aut L. Tullio hætenus lectum est, quod viri docti emendarunt. Quæ autem ætas cuique magistratui capiendò definita hac lege sit, a L. L. non exprimitur. Paulus Manutius, & alii, id questerunt, & liberaliter aliis cõmunicarunt, quod non piget hoc loco tribus verbis repetere. Quæstura primus magistratus vrbani fuit, hunc non licuisse capere ante annum ætatis xxvi. affirmant, adduæi auctoritate Polybii, qui libro 6. scribit, legem fuisse, ne quis vrbani magistratum gereret, nisi decem stipendia confecisset. Annus autem legitimus ad militandum fuit decimus septimus, Cicero Philipp. 5. Tribunatu plebis definiunt annum ætatis xxx. Aedilitati, xxxvi. Præturæ xx. Consulatu l. l. l. & c. Quorum omnium probationem qui requirit. Manutium legat libro Antiquitatum de legibus, & alios.

F Legi Villiæ annali affinis est Genutia, quam tulit L. Genutius Tribunus plebis, C. Marcio Rutilo iv. Q. Seruilio (Ahalia) Cof. anno 600. Ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neue duos magistratus vno anno gereret. L. L. libro 7.

Genutiam legem repetiit & confirmauit, L. Cornelius Sulla Felix, Dictator & Consul. ii. cum Q. Cæcilio Metello Pio, anno 600. Tulit enim, ut, si quis magistratum peteret, quæ antè gessisset, nisi decenniu interiectu esset, eius ratio non haberetur. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus.

Cneus etiam Põpejus Magnus, ii. Consul cum Q. Cælio Metello Pio Scipione, anno 1000. legem tulit, Ne cuius absentis in magistratum Comitibus ratio haberetur, vno Casare excepto. Præuilegium hoc potius, quam lex est. Dio lib. 40. Plutarchus in Pompeio, & Casare, & c.

G Iniqua lex fuit Sempronia, qua C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis anno 1000. Q. Cælio Metello Balærico, T. Quintio Flamini Cof. tulit, ut, cui magistratus abrogatus fuisset, ei magistratum iterum capere ius non esset. qua lege M. Gelanius, cui Tib. Gracchi lege Tribunatus abrogatus fuerat, non abatur. Eam tamen Caius post ipse Cornelie matris precibus abrogauit. Plutarchus in Gracchis & alii.

Iniquior etiam Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Felix Dictator tulit, ut iis qui suas partes

Cornelia lex.

Genutia lex.

Cornelia lex.

Põpeia lex.

Sempronia lex.

Cornelia lex.

Tullia lex.

Valeria lex.

de prouocacione.

Valeria lex.

secunda sive

Valeria Florentina.

Valeria lex.

tertina.

Lex Villiæ annalis.

in ciuili bello secuti essent, honores ante tempus capere ius esset, utque proscrip-
 norum potestate p. iuarctur. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus, Plinius lib. 7. Quin-
 stilianus lib. 11. cap. 1. Cicero in Pausaniam. Dio libro 41.
Hircia lex. Similis huic est lex Hircia, de Pompeianis, ab A. Hircio, eo, qui postea in pugna ad Mutinam
 cecidit lata, ut Pompeiani ad dignitates non admitterentur. Cicero Phillip. 13. in Antonij episto-
 la. Hæ leges in genere de magistratibus loquuntur, videamus speciales.

De Consulibus.

De Consulibus quatuor, ex magno numero earum, quæ iniuria temporum interciderunt, le-
 ges extaãt, Iunia, Terentia, Licinia, Sextia, Genutia.

Iunia lex. Prima est Iunia, quam Iunius Brutus primus Consul, tum solus, anno c c x l i i i. tulit, ut im-
 perium Tarquinio abrogaretur, ut ipse idem cum coniuge ac liberis, itemque omnes Tarqui-
 niæ gentis exularent: ut capitale esset, si quis de iis reuocandis mentionem faceret: ut Regio im-
 perio abrogato, Consules duo Regia potestate quotannis Comitibus Cæuriatis à populo crearetur.
 Dionysius lib. 4. Liuius lib. 2.

Verum multum huic legi detraxerunt leges Valeriæ de prouocatione, de quibus paulò antè.
 Neque solùm hæ multum detraxerunt Consulium potestati, verum, cum ipsi multa tyrannicè,
Terentia lex. & licenter agerent, quippe quorum imperium nullis erat legibus circumscriptum, legem tulit
 C. Terentius Arsa Tribunus plebis, anno c c x c i. L. Lucretio Tricipitino, T. Veturio Gemino
 Cicurino Cofs. Ut Quinquaginta crearentur legibus de Consulari imperio scribendis, ne ipsi li-
 bidinem ac licentiam suam pro lege haberent. Dionysius libro 10. Liuius libro 3. qui quidem
 perlatam eam non fuisse scribit. Fuit tamen causa creandis Decemuiris legibus scribendis Con-
 sulari potestate.

Et Consulatus quidem primum solis Patriciis patebat, Plebii ab eius petitione excludebatur,
 quod agrè ferens plebs, tandem per Tribunos effecit, ut sibi etiam eum capere liceret. Tulerunt
 enim legem C. Licinius Stolo L. Sextius Tribuni plebis, L. Furio Camillo Dictatore, v. anno
 c c c x x c v i. Ut Consulium alter ex plebe crearetur. Liuius lib. 6.

Sextia lex. Hanc secuta est Genutia, quæ tulit L. Genutius Tribunus plebis, C. Marcio Rutilo i v. Q. Ser-
Genutia lex. uulio Ahala, Cofs. anno c d x i. uti liceret ambos consules ex plebe creari. Liuius lib. 7.

De Prætoribus.

De Prætoribus prima lex fuit, quam Manutius à M. Furio Camillo Dictatore, anno vrbis
 c c c x x c v i. latam esse putat, ut Prætor vnus, qui ius in vrbe diceret, quodd antè Consulium mu-
 nus fuerat, Patricius crearetur. Liuius lib. 6. A quo tamen magistratu, & quibus Comitibus lata
 sit, non explicat.

Babia lex. Secuta hanc est Babia, ut alternis annis quaterni Prætores crearentur, Liuius libro 40. Festus
Cornelia lex. nominat in voce Rogat.

De iurisdictione Prætorum L. Cornelius Sulla Felix Dictator, & Consul i i. cum Q. Cæcilio
 Metello Pio anno 10 c l x x i i i. nemine quidem repugnante, multis tamen inuitis, quemadmo-
 dum scribit Afconius, ut Prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent. Quæ res vni gratiam
 ambitiosis prætoribus, qui variè ius dicere assueuerant, suffulit. Solebant enim antea Prætores
 neglectis edictis perpetuis, ut quisque avaritia aut ambitione ducebatur, variè ius dicere: hacque
 ratione fiebat, ut singulis annis noua edicta proponerentur, ipsùmque ius Prætorium ob edicto-
 rum varietatem turbaretur. Dio lib. 36. Cicero Philippica 2. meminit etiam huius legis: Ne præ-
 tor plus quàm x. dies ab vrbe abesset, quod caput exilitimat Manutius vel primæ de Prætoribus
 legi additum, vel postea latum fuisse.

De Censoribus.

Primum lata lex fuit de Censoribus quinquaginta imperio è gēte Patricia creandis, anno c c c x.
 M. Geganio Macerino i i. T. Quinctio Capitolino v. Cofs. de qua licet certum testimonium non
 extet, tamen dubitan di etiam nulla iusta causa est.

Aemilia lex. Abrogauit hanc legem Mam. Aemilius Dictator i i. anno c c c x i x. qui tulit, Ne Censura, quæ
 vsque eò quinquennalis fuerat, plus quàm annua, ac semestris esset. Liuius libro 4. & 9.

Publia lex. Secuta illa est, quæ de Censoribus, ex plebe etiam creandis lata est. Cum enim primum Patri-
 ciis solis ea dignitas pateret, tulit legem Q. Publilius Philo Dictator, anno c d x i v. Ut cum
 eò ventum esset, ut vtrumque plebeium Consulem fieri liceret, alter ex plebe Censor crearetur.
 Liuius libro 8.

Marcia lex. Marcia lex à Marcio Censorino lata est, Ne cui bis Censuram gerere liceret. Plutarchus in Co-
Quinia lex. riolano. De munere & potestate Censorum lex Quinia à Festo recitatur, qua latum est, ut Cen-
 sores ex omni ordine optimum quemque curiatim in Senatu legerent. Quo factum, ut qui Præ-
 teriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi.

Clodia lex. Neq; prætermittenda hoc loco est lex Clodia, quæ tulit P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpur-
 nio Plione Censorio, A. Gabinio Cof. anno 10 c x c v. Ne quæ Censores in legendo præterirēt, nec
 qua ignominia afficerēt, nisi qui apud eos accusatus, & vtriusq; Censoris sententia damnatus esset
 Afconius

A Afconius in Pisonianam, Cicero in eadem in Miloniana, & Sextiana. Hac autem lege Censoria
 potestatis ius imminutum est, quod quadringentis annis in Republica, ut inquit in Pisonem Ci-
 cero, retentum fuerat. Antea enim Censoribus notā apponere licuit etiam non accusatis, & quod
 vnus statuisset, nisi alter disertè intercessisset, aut notatum liberasset, tantundè erat, ac si vtriusq;
 iudicio esset damnatus.

Restituit eis pristinam potestatem, abrogata lege Clodia, Q. Cæcilius Metellus Pius Scipio
 Consul cum Cn. Pompeio Magno, anno 10 c c i. Tulit enim. ut Censoria potestas, quam P. Clo-
 dius Tribunus plebis imminuerat, restitueretur. Dio libro 40:

De Dictatore.

B Dictator primum sine prouocatione, optima lege, qua voce quàm plenissimum ius eius ma-
 gistratus significabatur, creatus est, Senatu ita decernente, & lege cautum, uti ex Consularib. fie-
 ret: item, Ne Dictatori equum cōscendere liceret. Prioris legis Liuius meminit, posterioris Plu-
 tarchus in Fabio Maximo: à quo verò latae eæ sint, non additur. Postquam autem Duillia, & Va-
 leria Horatia promulgatæ sunt, & cautum, Ne quis vllum Magistratum sine prouocatione crea-
 ret, facile intelligitur, à Dictatore etiam prouocationem ad populum concessam esse: & tum in
 creatione eius desitum est dici, uti optima lege, utpote imminuto iure priorum magistratum.
 Auctor est Festus.

Memorantur deinde lex Genuria, Emilia de clauo pangendo, quam tulere ex S. C. Cn. Ge-
 natius Auentinensis, L. Aemilius Mamerinus Cofs. anno c c c x c. Ut qui Prætor maximus ef-
 set, Idibus Septembribus clauum pangeret. Liuius lib. 7. vbi addit, legem ætate sua fuisse priscis
 literis, verbisque scriptam, clauumque, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri an-
 norum, eòque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerva inuentus sit.

Contra morem maiorum fuit lex, quam tulit M. Metellus, siue Metilius, quod Sigonio pla-
 cet, Tribunus plebis, anno 10 x x x v i. Cn. Seruilio Gemino, C. Flamio i i. Cof. ut Magi-
 stri Equitum, & Dictatoris ius æquaretur. Liuius libro 22. Quæ lex lata fuit in gratiam, & fauo-
 rem. M. Minutij Rufi, qui Magister Equitum contra edictum Dictatoris sui Q. Fabij Maximi pu-
 gnauerat.

Fuit dictatura ab initio magistratus semestris, qui mos ferè vsque ad Sullæ tempora mansit:
 tum verò L. Valerius Flaccus Interrex à Senatu proditus, ciuitate Consulib. destituta, Cn. Papi-
 rio Carbone, & C. Mario interfectis, legem tulit, ut L. Cornelius Sulla perpetuus Dictator Rei-
 publicæ constituendæ causa crearetur, & quæcunque is, aut tanquam Consul, aut tanquam Pro-
 consul gefisset, rata essent. Cicero Verrina 4. in Rullum. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus.

Fuit & de Dictatura C. Iulij Cæsaris lex lata, à quo, incertum.

Tandem verò, cum multa Dictatores tyrannicè agerent, & nomen illud inuisum populo
 Romano effectum, legem tulit, M. Antonius Triumuir Reipublicæ constituendæ, Ne quis vllam ob
 causam de Dictatore creādo referret, neue Dictaturam oblatam acciperet: qui secus faceret, eum
 vt necare, ius, sãque esset. Appianus lib. 3. de bellis ciuilibus.

De Tribunis militum Consulari potestate. Primum memoratur lex illa, ut Tribuni militum
 Consulari potestate promiscuè ex Patribus, & plebe crearentur, qui tamen per annos x l v i. pa-
 tricij omnes creati sunt. Liuius libro 4.

Refertur post hanc Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo Tribunus plebis, Sp. Furio Medulli-
 no, P. Clælio Siculo, & C. Tribuni militum anno c c c l x x v i. Ne eo anno Tribunorum militum
 Comitia fierent. Liuius libro 6. Verum ea non tenuit.

De Triumuiris R. P. C. legem tulit P. Titius Tribunus plebis anno 10 c c x. C. Vibio Pan-
 fa, A. Hircio Cofs. ut Tresviri Consulari potestate constituendæ Reipublicæ, in quinquennium
 crearentur Cn. Octauius, M. Aemilius Lepidus, & M. Antonius. Appianus lib. 4. de bellis ciuili-
 bus, & Florus epitoma 120. Pertinet huc lex regia de vnus imperio, quam libro præcedenti cap.
 12. recitauimus, vnde peti potest. Prolixiorem eius explicationem apud Antonium Vaccam Iu-
 risconsultum, & Marium Salamonium libro 5. & 6. de Principatu habes. Hactenus de magistrati-
 bus maioribus.

De Magistratibus minoribus Cap. VI.

Idem vs capitè præcedenti, quibus legibus magistratuum Romanorum maiorum
 potestas confirmata, interdum etiam deminuta, nonnunquã omninò sublata fue-
 rit: hoc capite de minoribus dicemus, quorum primi sunt Quæstores.

De Quæstoribus reperiuntur tres leges, Valeria & alia, à vrbibus & Cornelia.
 Valeriam tulit P. Valerius Poplicola. Cof. solus, Bruto collega mortuo, Anno
 c c x l i i i. Ut pecunia publicæ in æde Saturni reconderentur, duòque Quæstores crearentur. Li-
 uius libro 2. Plutarchus in Poplicola, & alij.

Secuta hanc alia est, qua constitutum fuit, ut præter duos vrbanos Quæstores, duo alij, qui
 Consulibus ad ministeria belli præstò essent, crearentur, itque promiscuè de plebe, ac Patribus,
 libero populi suffragio. Item, ut Quæstoribus anno conf. & redire ex Prouincia liceret. Plu-
 tarchus in Graecis.

Cornelia lex. Tertia est Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Dictator anno DCCLXIII. tulit, ut viginti A
 Quæitores Supplendo Senatui crearentur, cui iudicia tradiderat. Tacitus lib. 2. Annalium.
De Tribunis plebis. Sequitur Tribuni plebis. De his verò multæ adhuc extant leges. Prima est Iunia Sacrata,
 quam tulit L. Iunius Brutus Tribunus plebis primus creatus, anno CCLX. Sp. Calsio Vicellino
 11. Posthumio Comminio Aurenco 11. Cofs. ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus
 auxilij latio aduersus Consules esset: nèue cui Patrum capere eum magistratum liceret. Diony-
 sius libro 6. hæc legis verba refert: Ne quis Tribunum, quasi priuatum, quicquam facere cogito,
 nèue virgis cædito, nèue cædi iubeto, ne occidito, nèue occidi iubeto: qui aduersus ea fecerit,
 sacer esto: bonæque eius Cereri sacra sunt: eumque occidere ius, fâsq; esto. Liuius libro 3. e-
 tiam hoc carmen ex rogatione illa edit: si Tribunos plebis decem rogabo, si quis minus hodiè
 decem Tribunos plebis fecerit hirtum quos sibi collegas cooprasint, ita illi legitimi eadem lege
 Tribuni plebeij sint, ut illi, quos hodiè Tribuni plebeij fecerint. Dicebatur autem leges sacratæ,
 inquit Festus, quibus sanctum erat, ut si quis aduersus eas fecisset, sacer alicui Deorum esset. Sunt
 qui esse dicant sacratas, quas plebes iurata in monte sacro sciuerit. Illud dubitari potest, verumne
 sit, quod scribit Diodorus libro 12. in Auentino fœdere comprehensum hoc fuisse, vti Tribuni
 plebis exacti sui magistratus anno mox totidem alios in annum sequentem designarent: quod si
 prætermisissent, illicò viui comburentur: Sin aliquando diutius eos in designando dissentio
 tardaret, interea potestas eis prorogaretur, dum alios crearent, cum apud nullum alium scripto-
 rem expressè eius rei mentio fiat.

Iulia lex. Secura sacratas leges est Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, T. Geganio Macerino,
 P. Minutio Augurino Cofs. anno CCLXI. Ne quis Tribuno ad populum concionanti contradi-
 ceret, nèue eum interpellaret. Qui contra faceret, pedes Tribunis daret, se multam, quam ipsi
 irrogarent, soluturum. Qui pedes non daret, capital esset, familiæque eius sacra esset: Si quid esset
 in multis controuersia, populi iudicium esset Dionysius libro 7.

Duillia lex. Post hæc legem tulit M. Duellius Tribunus plebis L. Valerio Poplicola Potito, M. Horatio
 Barbato Cofs. anno CCCLV. ut qui plebem sine Tribunis plebis reliquisset, qui que magistrat-
 um sine prouocatione creasset, tergo & capite puniretur. Liuius lib. 3.

Horatia lex. Eodem anno legem tulit M. Horatius Barbatus Consul cum L. Valerio Poplicola, ut Tri-
 bunis plebis Edilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ædem Cere-
 ris, Liberi, Liberæque yenum iret. Liuius lib. 3. Dionysius lib. 11.

Trebonia lex. Anno insequenti C. C. V. Lar. Herminio Aquilino, T. Virgino Tricofto Cælimotano Cofs.
 L. Trebonius Tribunus plebis legem tulit, ut qui plebem Romanam Tribunos plebis rogaret,
 is vsque eo rogaret, dum Tribunos plebis faceret. Quia Tribunorum cooptatio collegio ad-
 empta, in populum Romanum translata est. Liuius libro 3. & 5.

Atinia lex. Cum verò initio Tribuni plebis Senata excluderentur, legem tulit Atinius Tribunus plebis
 ut qui Tribunus plebis esset, idem Senator esset: dicendæque in Senatu sententiæ ius haberet. A-
 gellius lib. 14. cap. vltimo.

Papiria lex. C. Papirius Carbo Tribunus plebis legem tulit anno DCXXIII. M. Perperna, C. Claudio Pul-
 chro Cofs. Vt eundem Tribunum plebis quoties quidem vellet, creari liceret. Quæ tamen perla-
 ta non est. Florus epitoma 59. Cicero in Lælio,

Cornelia lex. Omnem potestatem Tribunos plebis ademit L. Cornelius Sulla Dictator, anno DCCLXXIII.
 lege lata, Ne Tribunis plebis Ferendarum legum concionadiue ius esset, nèue ad eos prouocatio
 esset, ut ne iis intercedere liceret, nèue iis, qui Tribuni plebis fuissent, alios postea magistratus
 capere liceret. Cicero lib. 3. de Legibus. Cæsar lib. 1. Commentariorum de bello Gallico, Plutar-
 chus in Sulla, Florus epitomis, Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus, Afconius in 3. Verrinam.

Aurelia lex. Abrogata tamen ex parte hæc lex est à C. Aurelio Cotta Consule cum L. Octauiio, anno DCCL-
 XXXIX. qui tulit, ut Tribunis plebis liceret postea alios magistratus capere, quod lege Sullæ iis
 erat ademptum. Afconius in Cornelianam, in Verrem 1. Velleius libro 2.

Pœpeia lex. In vniuersum autem omnem potestatem & dignitatem Tribunis plebis restituit Cn. Pœ-
 peius Magnus Consul, cum M. Crasso, anno DCXCIII. Tulit enim, ut ad Tribunos plebis pro-
 uocandi ius esset, omniæque omnino, quæ Tribunis plebis ademerat Sylla, illis restituerentur. F
 Plutarch. in Pompeio, Afconius in Verrinam 1. & 2. Cæsar lib. 1. de bello ciuili.

**Publilia Lex-
 toria lex.** De Comitibus Tribunorum plebis & aliorum magistratuum plebeiorum lata est lex à Vole-
 rone, Publilio Philone, & Lætorio Tribunis plebis, Ap. Claudio Sabino Regillensi, T. Quintio
 Barbato Capitolino Cofs. anno CCXXII. Vt plebeij magistratus, qui antea Curiatii Comitibus fie-
 bant, deinceps remotis patribus, tributis Comitibus crearentur. Liuius libro secundo. Dionysius
 libro 9.

**De Edilib.
 Curulibus.** De Edilibus Curulibus legem tulit, ut opinatur Manutius, M. Furius Camillus Dictator, an-
 no CDXXV. ut duo Ediles ex Patribus crearentur. Liuius lib. 6. in fine.

Furia lex. De Triumuiris Capitalibus lex Papiria extat apud Festum, quam L. Papirius Tribunus ple-
 bis tulit, ut, qui Prætor fieret, qui inter ciues ius diceret, Tres viros Capitaes populum rogaret,
 qui Sacramenta litigatorum exigerent, iudicari nequeis eodemque iure essent, vti quos
 ex legibus, plebs scitis exigere, iudicari eue oportet. Atque
 de Magistratibus hæctenus.

D

De Legibus, earumque potestate, item de Priuilegiis CAP. VII.

A OMITIIS & magistratus creati, & leges latæ, & iudicia exercita fuerunt. Cum igitur
 hæctenus de magistratibus dixerimus: nunc de legibus agemus, quarum duo fuerunt
 genera. Aliæ enim centuriatis comitiis, quæ quidem propriè leges dicuntur: alia Tribu-
 titis comitiis, quæ plebiscita, latæ sunt. De plebiscitis hæc leges loquuntur.
 Prima est Horatia Valeria, quam tulere L. Valerius Poplicola Potitus. M. Horatius Barba-
 tus Cof. anno CCCLV. ut quod tributum plebs iussisset, populus teneret. Liuius lib. 3. Dionys. lib. 2.
 Confirmavit hæc, & amplius extendit, Q. Hortensius Dictator seditionis sedatæ causa crea-
 tus, anno CDLXVII. ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur, cum antea Pa-
 trices non tenerentur. Agellus lib. 15. cap. 27. Florus epitoma. 11. Plinius.
B Retulit hæc post annos aliquot Q. Publilius Philo Dictator, anno DCXIV. Qui etiam de
 Centuriatis legibus tulit: ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium
 Patres auctores fierent. Liuius libro 8.
 De ratione legum ferendarum laudatur Cæcilia Didia, à Q. Cæcilio Metello, T. Didio Cofs.
 anno DCCLV. latæ, Ne multis de rebus coniunctim vna rogatione ad populum ferretur, ne popu-
 lo necesse esset in coniunctis rebus compluribus, aut id quod nollet, accipere: aut id quod vellet,
 repudiare. Item, ut in legibus promulgandis trinundinum seruaretur. Cicero Philipp. 5. pro do-
 mo sua, & ad Att. epist. 1. Paulus Manut. Cæciliam Didiam non vnam legem esse contendit, sed
 duas diuersa sententia latas: ut primum quidem caput ad priorem, posterius ad aliam referatur.
C De Trinundino etiam Iunia Licinia fuit, quam D. Iunius Silanus, & L. Licinius Muræna
 Cofs. anno DCXCI. tulerunt, ut iis, qui trinundinum in ferenda lege non seruassent, grauiores,
 quàm lex Cæcilia & Didia sanxissent, pœna irrogarentur. Cicero Philipp. 5. lib. 1. & 4. epistola
 rum ad Atticum, in Vatinius, & pro Domo.
 Tribunorum plebis intercessionem in legum comitiis sustulit P. Clodius Tribunus plebis,
 lege lata, ut libera & soluta in ferendis legibus Tribunorum plebis potestas esset, neq; intercessio-
 ne impediretur. Cicero pro Sestio, Nouè enim Tribunos plebis vnus obistere poterat. Dio lib. 38.
 De XII. Tabularum legibus tulit L. Aebutius Tribunus plebis, ut duodecim Tabularum ca-
 pita, quæ Reipublicæ propter antiquitatem, obsoletasque res inutilia essent, abrogarentur: solæ
 legis actiones centumuiralium causarum manerent. Agellus lib. 16. cap. 10. Ludouicus Charon-
 das de hac lege in fragmento quodam Romanæ antiquitatis sic reperit ait: L. Aebutius Tribunus
 plebis, vir popularis, legem tulit ad populum, ut XII. Tabularum capita, quæ inutilia essent Reipu-
 blicæ tollerentur. Quæ lex multis contradicentibus tandem rogata est.
 Non probatur lex Iulia, quam tulit C. Iulius Cæsar, Dictator, ut ei, qui in suas leges non iuraf-
 set, capitale esset. Appianus lib. 2. de Bellis ciuilibus.
 Huc denique Licinia Aebutia referatur, quam de legum latoribus tulere Licinius, & Aebutius
 Trib. plebis, vti potestas nulla, curatio non modò iis, qui de aliqua curatioe aut potestate tu-
 lissent: sed nec eorum collegis, cognatis, affinibus mandaretur. Cicero in oratione 2. contra Rul-
 lium, & in oratione pro domo sua. Sunt tamen, qui duas leges constituent: alteram Liciniam, a-
 liam Aebutiam, quæ eiusdem generis fuerint.
E Quamquam autè ita constitutum esset, ut legibus iis, quas populus suffragiis suis confirmaret,
 omnes Quirites tenerentur: tamen factum est nonnunquam, ut quidam ex grauib; de causis
 legibus soluerentur: qua de re C. Cornelius Tribunus plebis, C. Pisone, M. Glabrone Cofs.
 Anno DCXXXVI. legem tulit, Ne quis in Senatu legibus solueretur, nisi CC. affuissent: nèue
 quis cū solutus esset, intercederet, cum ea de re ad populum ferretur. Afconius in Cornelianam.
 Quod eò pertinebat, ut esset quidem in Senatus potestate dare extra ordinem imperia, legibus
 que solueret, sed ita, ut post ad populum veteri more de ea referretur. Dio lib. 36.
 Priuilegij specij habet lex Horatia, quam tulit M. Horatius, ut Caiæ Tarratiæ virgini Vestali
 certi honores tribuerentur, in his vti testabilis esset. Vt si quadraginta annos nata Sacerdotio abi-
 re, ac nubere voluisset, ius ei potestatisque exaugurandi atque nubendi esset: munificentia & be-
 neficij gratia, quòd campum Tiberinum, sine Martium populo Romano condonasset. Agellius
 lib. 6. cap. 7. Plutarchus in Poplicola, vbi eam Tarquiniam appellat.
 Est & priuilegium lex illa quæ T. Ampius, & T. Labienus Tribunus plebis, Q. Cæcilio Metello
 Celere, L. Afranio Cofs. Anno DCXCI. tulerunt, ut Cn. Pompeius victor ex Asia ludis Cir-
 censibus corona aurea, & omni cultu triumphantium vteretur: Scenicis autem prætexta cor onâ-
 que aurea. Velleius lib. 2. Plura priuilegia passim in hoc libro recitantur.

De Prouinciis, earumque Reçtoribus Cap. IIX.

E Prouinciis & earum cõstitutione alibi dicimus, hæc tantum leges recitabimus, quæ
 de iis sunt rogatæ. Sunt autem duplices. Aliæ enim in genere de Prouinciariu admini-
 stratione loquuntur, aliæ de certis quibusdã prouinciis certis personis mandandis agunt.

De Prouinciis in genere.

Hic prima occurrit Sempronia, quam tulit C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis, anno
 H 2

Sempronia lex de Prouincijs. 10 c x x. Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Cofs. vt Senatus quotannis ante comitia A consularia, designandis Consulibus prouincias arbitrato suo decerneret, quas deinde ipsi designati inter se sortirentur: quod ante, vel post designatos Consules, vel post initium consulatum facere solebat. Præterea cum antea Senatus decreto per Tribunos intercedi posset, ne deinceps liceret. Cic. pro domo sua, in Vatinius, de Prouincijs consularib. Sallust. in Iugurthâ Suetonius.

Cornelia lex de Prouincijs. Post hanc lata est Cornelia, à L. Cornelio Sulla Dictatore, vt opinatur Hotomanus, anno 10 c l x x i i i. vt qui cum imperio in Prouinciam profectus esset, tam diu illud imperium retineret, quoad in urbem reuersus esset. Cum antea certo ac præfinito tempore imperium illud terminaretur: & si successor non mitteretur, noua rogatione ad imperium prorogandum opus esset. Fuit & hoc rogationis huius caput, vt triginta tantum dies, postquam successor missus esset, magistratui ad decedendum concederetur. Cicero epistola 9. ad Lentulum, & lib. 3. ad Appium, epist. 6. B

Iulia lex de Prouincijs. De Prouincijs C. Iulius Cæsar duas leges tulit, vnam Consul cum M. Calpurnio Bibulo, anno 10 c x c i. cuius aliquot reperuntur capita: vt Achaia, Thessalia, cuncta Græcia liberæ essent, neq; in iis magistratibus populi Rom. ius dicere liceret, Cic. pro domo sua, in Pisonem, & de Prouincijs consularibus. Item: vt magistratibus transeuntibus, eorumque comitibus scenum, aliisque ab oppidis & vicis subministrarentur. Ad Atticum lib. 5. & in Pisonem. Item, vt duabus in ciuitatibus Prouinciæ suæ Magistratus decedentes rationes suas relinquere: easdemque toridem verbis ad ærarium referret. Cicero ad familiares lib. 5. epist. 20. & in Pisonem. Item, Ne coronarium aurum iis, qui Prouincias obtinerent, vel decerni, vel ab iis accipi liceret, nisi decreto triumpho. Cicero in Pisonem. Ne qui cum imperio essent, iniussu populi, aut Senatus de Prouincia exirent, exercitus educerent, aut bellum sua sponte iniussu populi aut Senatus gererent, in regnum alienum accederent. Cicero in Pisonem, pro Posthumo. C

Iulia lex altera. Alteram Dictator tulit, Ne Prouincia Prætorix plus quàm annum, seu plus quàm biennium Consulares obtinerentur. Cicero Philipp. 3. & 8. Dio lib. 43. Aliæ leges sunt speciales, de certis quibusdam Prouincijs, certis personis mandandis. Tales sunt Manlia, Clodia, Trebonia duæ, Vatinia, & Pompeia.

Manlia lex de Eumidia prouincia. Manlium L. Manlium Tribunum plebis tulit, C. Mario, L. Cassio Longino Cofs. anno 10 c l x v i. vt Consuli C. Mario Prouincia Numidia mandaretur. Vatiniæ lex. Vatiniam tulit P. Vatinius Tribun. plebis, C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Cofs. anno 10 c x c i v. vt C. Cæsari Gallia Cisalpina cum Illyrico in quinquennium sine Senatus decreto, & extra sortem mandaretur. Vt ij, quos in lege nominabat, Legati sine Senatus decreto cum Cæsare proficiscerentur. Vt eidem pecunia ex ærario ad exercitum attribueretur. Vt idem coloniam Nouocomum deduceret. Suetonius in Cæsare, Cicero pro Balbo, & epistolis ad Lentulum, maximè in Vatinius. Sallustius in Iugurthâ, Plutarchus in vitis.

Clodia lex. Post hanc Clodia lata est à P. Claudio Tribuno plebis, L. Calpurnio Pifone Cæsario, A Gabino Cofs. anno 10 c x c x v. Vt Gabinio Syria, Babylon, Persæ, Pifoni Macedonia, Achaia, Thessalia, Græcia, omnisque Bœotia Proconsulari imperio mandaretur: iique cum exercitu in eas Prouincias ituris pecunia ex ærario attribueretur. Cicero pro domo, & in Sextiana.

Clodia lex altera de Cypro. Tulit idem & aliam legem, vt Cyprus Insula in Prouinciæ formâ redigeretur, vt Ptolomæus Rex Cypri sedens cum purpura, & sceptro, & illis insignibus regis, Præconi publico subiceretur, & cum bonis omnibus publicaretur. Vt M. Cato Quæstor cum iure Prætorio, adiecto etiam Quæstore, mitteretur in Insulam Cyprum, & regie gazæ vendendæ, & pecuniæ deportandæ præficeretur. Vt qui Bizantiæ rerum capitalium damnati exularent, populi Rom. nomine in eam ciuitatem reducerentur. Cicero pro domo sua, pro Sextio. De Prouincijs Consularibus, Velleius lib. 2. Plutarchus in vitis.

Trebonia lex una. L. Trebonius Tribunus plebis duas leges tulit Cn. Pompeio Magno II. M. Licinio Crasso II. Cofs. anno 10 c x c x i x. Prior fuit, vt Cæsari imperium in Gallia in aliud quinquennium, quàm quod ei Vatiniæ lege concessum erat, prorogaretur. Ita Senatui successoris mittendi Potestatem adimebat. Cicero lib. 7. 8. 9. 10. ad Atticum, Florus epitoma 105. Plutarchus in Pompeio & Catone Vticensi, Dio lib. 39. Altera fuit, vt Pompeio Magno & Crasso Consularibus, Syria & Hispania Prouinciæ in quinquennium darentur. Plutarchus in Pompeio. F

Trebonia lex Altera Pompeia lex. Anno 10 c c i. Cn. Pompeius Magnus Consul III. cum Q. Cæcilio Metello Pio, legem tulit, vt sibi Hispania prouincia in alterum quinquennium prorogaretur. Dio lib. 38. & Plutarch. in Vitis, qui tamen Quadriennium scribit. Sequuntur leges de Colonis.

De Colonis deducendis CAP. IX.

Alcia lex. R I MVS C. Acilius Tribunus plebis legem tulit anno 10 l v i. C. Cornelio, Cethego Q. Minutio Rufo Cofs. Vt quinque Colonie in oram maritimam deducerentur, duæ ad ostia fluminum Vturni, Litrernique: vna Puteolos, vna ad Castrum Salerni, his Buxentum adiectum: tricemque familiarum in singulas Colonias iubebatur mitti. Liuius libro 32. G

Ælia lex. Secuta hanc est Ælia, quâ tulit Q. Ælius Tubero Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione Africano II. T. Sempronio Longo Col. anno 10 l i x. Vt Latinx duæ colonie, vna in Bruggios, altera in Thurinum agrum deducerentur. Liuius libro 34. & 35.

Liuiæ lex. Liuiæ sequitur, quam tulit M. Liuius Drusus Tribunus plebis anno 10 c x x x i. Cn. Domitio Ahenobarbo, C. Faunio Strabone Nepote Cofs. Vt duodecim colonie deducerentur, & singulis

tria ciuium millia assignarentur. Plutarchus in Gracchis.

P. Vatinius Tribunus plebis C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Cofs. anno 10 c x c i v. le- Patiniæ legem tulit, vt C. Cæsar coloniam Nouocomum deduceret. Suetonius in Cæsare, & alij. Paulo post M. Claudius Marcellus consul cum Ser. Sulpitio Rufo anno 10 c i i. tulit, Vt co- Claudia lex: lonis quos rogatione Vatiniæ Nouicomum Cæsar deduxisset, ciuitas adimeretur: quod per ambitionem & ultra præscriptum data esset. Suetonius in Cæsare.

C. Iulius Cæsar Dictator legem tulit, vt ager Campanus viginti millibus ciuium extra sortem diuideretur, eoque colonia deduceretur. Suetonius in Iulio & Augusto.

B De Legibus Agrarijs Cap. X.

Is legibus, quæ de colonis deducendis latæ fuerunt, rectè mihi videor agrarias subiungere, quæ sic appellatæ sunt, quod de agris populo diuidendis fuerunt rogatæ. Prima fuit Cassia, quam tulit Sp. Cassius Viscellinus III. Cõsul cum Proculo Virgilio Tricosto Rutilo anno c c l x v i i. Vt ex agro Hernicis, quibus cum fœdus iustum erat adempto, dimidium Latinis, dimidium plebi diuideretur. Lex tamè non tenuit. Liuius lib. 2. Valerius lib. 5. cap. 8.

Hanc secuta est alia Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo Tribunus plebis, L. Aemilio Mamercino v. P. Valerio Potito Poplicola I v. & c. Tribunus militum consulari potestate anno c c l x x v i i. Ne quis plus quingenta iugera agri centum pecoris maioris capita, quingenta minoris possideret. Varro libro I. de Re Rustica. Columella lib. I. cap. 3. Liuius lib. 6. Appianus, Agellius, Valerius, Plinius, Velleius, Plutarchus in Camillo & in Gracchis.

Consecuta hanc est Licinia de septem iuguris viritum diuidendis. Nam Columella lib. I. Post exactos, inquit, Reges Liciniana illa septem iugera, quæ plebis Tribunus viritum diuiderat, maiores quæstus antiquis retulere, quam nunc nobis amplissima veru acta. Sigonius dicit tum hanc legem latam esse, cum hic Magistratum octo ante annis in Rempublicam esset inductus.

Post hanc Flaminiæ sequitur, quam tulit C. Flaminius Tribunus plebis, Sp. Caruilius Maximus I. Q. Fabio Maximo Verrucoso I. Cofs. anno 10 c x x v. Vt ea regio Gallie, quæ Picensi vocatur, vnde Senones expulsi fuerant, militibus Romanis diuideretur. Polybius lib. 4. Cic. in Catone maiore.

Post captam Carthaginem de agris in Africa diuidendis Rubria lex lata est, tum Liuiæ de Decemuiris, qui diuiderent: quarum legum in tabula ænea mentionem se vidisse Manutius affirmat.

Secutæ Sempronie sunt à T. Sempronio Graccho Tribuno plebis, anno 10 c x x. P. Mutio Scæuola, L. Calpurnio Pifone Frugi Cofs. latæ, quarum vna repetitio Liciniæ fuit: Ne quis ex publico agro plus quingenta iugera possideret: quorum tamen dimidium filiis habere liceret. Vt si quis latius agrum patefaceret, Triumviri quorannis data opera creati, iudicarent, quæ publicus ager, quæ priuatus esset. Appianus lib. I. bellorum ciuilium, Plutarchus in Gracchis, Velleius lib. 2. Sex. Aurelius Victor (hic enim iam auctor proditur) de Viris illustribus, Cicero pro Sextio & de Aruspicum responsis. Florus epitoma 58. & Siculus Flaccus in lib. de conditione agrorum, apud quem tamen ducenta legitur: cum alij omnes aperte quingenta prodant.

Alteræ fuit, quæ quidem aliquo modo huic pertinet, vt pecunia Regis Attali, qui populū Romanum heredem fecerat, iis ciuibus, qui sua lege Sempronie agrum sortiti erant, darent ad cõparationem instrumentorum, & agriculturæ apparatusum. Vt agri regij à Censoribus locarentur: vnde vectigal populo penderetur. Plutarchus in Gracchis, Cicero Verrina 5. Florus epitoma 58.

Sempronias leges haud ita multo post secuta est Bæbia, quam tulit M. Bæbius Tribun. plebis, idemque Triumuir coloniarum deducendæ, Ne agri amplius diuiderentur: sed possessores in iis relinquere, vectigal pro iis populo Romano soluere, eaque pecunia plebi diuideretur. Appianus lib. I. Bellorum ciuilium.

Non multo post Sp. Thorius Tribunus plebis legem aliam tulit, Ne quis vectigal vllum agrorum possideret, solueret, cavitque de pastione pecoris. Cicero in Bruto. Duo legis Thorie fragmenta ex æneis tabulis exscripta, & suppleta habet Sigonius lib. 2. de Antiquo iure Italiae, cap. 2.

Anno 10 c l i i i. C. Mario v. L. Valerio Flacco Cofs. legem tulit L. Appuleius Sarnuninus Tribunus plebis: vt quem agrum C. Marius Consul in Gallia pulsis Cimbris, in ditionem populi Redegisset, is populo Rom. diuideretur, & si ita lex sciuisset, intra diem quintum à singulis Senatoribus in eam rem iuraretur: qui non iurasset, ei multa pœna esset. Appianus lib. I. de Bello ciuili.

Anno insequenti M. Antonio, A. Posthumio Albino Cofs. legem tulit Sext. Titius Tribunus plebis, vt vectigal agris publicè assignatis impostum Quæstor colligeret. Cicero lib. 2. de Oratore, pro Muræna, Valerius lib. 8. cap. 1.

Eodem tempore L. Marcium Philippum Tribunum plebis, legem agrariam, Gracchanæ similem promulgasse ostendit Cicero in Officijs, quam tamen ipse facile antiquari passus est.

L. Cornelius Sulla Dictator, & Consul cum Q. Cæcilio Metello anno 10 c l x x i i i. legem tulit, vt Proscriptorum agri publici essent: quod maximè de iis agris intelligendum est, qui in Thurscia circa Volaterras, ac Fesulas erant, quos milibus suis Sulla diuisit. Cicero in Rullum, pro Roscio Amerino, Sallustius in Catilinæ coniuratione.

Seruilia lex.

Sequitur Seruilia, quam tulit P. Seruilius Rullus Trib. pleb. M. Tullio Cicerone, C. Antonio Cofs. anno 1060 c. c. Vt qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliudue quid, quod publicum populi R. factum esset, L. Sulla, Q. Pompeio Consulibus, id venderetur. Item vt omnia venirent, de quibus vendendis S. C. facta erant M. Tullio, Cn. Cornelio Cofs. & ea pecunia agri in Italia emerentur, in quos coloniæ à Decemuiris deducerentur. Vt Campanus ager, & Stellæ publicæ populi Rom. diuideretur. Capuam Coloni adscriberentur. Multa huius legis capita fuerunt. Nam Cicero aliqui quadragessimum citat. In orationibus ipsius contra Rullum hæc recitantur:

Tribonus legis agrariæ lator Decemuiros per septemdecim tribus creato, & quæ nouem tribus fecerint, Decemuir esto.

Vt comitiis Pontificis Maximi.

Decemuiratus candidati præsententur.

Coriata lege per primum Prætorem Decemuiri ornantor.

Si fieri nõ possit, eodẽ tamen iure sunto, quo qui optima lege, nec intercedendi potestas, esto.

Auspicij coloniarum deducendarum causa Decemuiri pullarios, vt lege Sempronia, apparitores, scribas, præcones, architectos, mulos, tabernacula, centurias, suppellectilem, ianitores, ex equestri loco ducentos quotannis stipatores corporis habento.

Potestatem Prætoriam omnium rerum iudicio sine prouocatione in quinquenniũ habento.

Omnia de quibus vendendis S. C. facta sint, M. Tullio, Cn. Cornelio Cofs. aut postea, vendũto.

Qui agri, quæ loca, ædificia, aliudue quid extra Italiam publicum populi Romani factum sit, L. Sylla & Q. Pompeio Cofs. aut postea, vendũto.

Ager Recontoricus & Numidicus exceptus esto.

Quæ libera, quæ publica sint, iudicanto.

Vegetalia populi Rom. in omnibus prouinciis vendũto.

Aurum, argentum, ex præda, manubiis, coronario, quæ neque relata sunt in publicum, neque in monumentum consumpta, ab Imperatoribus reperũto.

Pompeius exceptus esto.

Vbiunque velint, auctionem proscribũto.

Eam pecuniam in ærarium ne referũto.

Agros qui arari, aut coli possint, in Italia coemũto.

Ab inuito nil tangũto.

In coemptos agros plebem deducũto.

Quinque millium Roma, coloniam Capuam deducũto, iisque agrum Campanum & Stellatem campum diuidũto.

Quæ publicè data, donata, concessa, vendita, possessa post Marium & Carbonem Cofs. ædificia, lacus, agri, stagna, loca, possessiones eo iure sint, vt quæ optimo iure priuata sunt, &c.

Verũm lex hæc dissuadente Cicerone Consule, magno consensu plebis est repudiata.

Flauia lex.

Triennio post Flauia à L. Flauio Tribuno plebis lata est. Vt vel agri, quos à Senatu locupletes emissent, reddita possessoribus pecunia, plebi diuiderentur: vel, si neminem vetere possessione moueri Senatus vellet, alij agri ea pecunia, quæ ex nouis vectigalibus per quinquenniũ recipere- retur, emerentur: & plebi quæ agros non haberet, pariterentur. Cicero lib. 1. ad Atticum.

Iulia lex.

Postero anno Iulia lata est, à C. Iulio Cæsare Cõsule cũ M. Calpurnio Bibulo, anno 1060 c. c. i. Eiusafore Cn. Pompeio, Vt ager Stellæ, maioribus consecratus, item Campanus ad subsidia Reip. vectigalis relictus plebi diuideretur. Diuisit extra sortem viginti millibus ciuium, quibus terni, plurisque liberi essent. Velleius lib. 2. Plutarchus in Pompeio, in Cæsare, & in Catone Vticensi, Dio lib. 38. Hanc vocat Campanam Cicero lib. 2. ad Atticum. Dio eam optimam fuisse dicit. Et hæc sunt præcipuæ agrariæ leges, quarum à scriptoribus mentio fit.

De Terminis, sive Limitibus Cap. XI.

LEGES agrarias sequuntur illa, quæ de terminis seu limitibus rogatæ sunt, quarum quæ extant, hoc capite à nobis recitabuntur.

Sempronia lex.

Prima ferè, cuius memoria extat, Sèpronia est, à T. Sèpronio Graccho Trib. pleb. lata, anno 1060 c. c. P. Mutio Sæuola, L. Calpurnio Cof. Vt per actuarios limites populo ius eadẽ esset, sicut per viã publicã. Hyginus libello de Limitibus constituendis.

Mamilia lex.

Proxima huic est Mamilia, quã tulit C. Mamilius is, qui propterea Limitanus vocatus est, Tribunus plebis bello Jugurthino, vt proditum est à Sallustio. Hæc lex in finibus agrorum quinque aut sex pedum latitudinem præscripsit, quos vlu capi verbatim Aggenus Vrbicus. Cicero lib. 1. de Legibus, & in Bruto. Eadem lege etiã singulos arbitros regẽdis finibus datos esse, ostendit Cicero.

Cornelia lex.

Cornelia, L. Cornelij Sullæ Felcis, & Iulia, C. Iulij Cæsaris Dictatorum, tantum repetitio Semproniæ legis fuerunt, teste Hygino in libello de Limitibus constituendis.

Iulia lex.

Reperuntur in libro Variorum auctorum de agrorum conditionibus, fragmenta aliquot Legis Mamilie, Rosciæ, Peduceæ, Alliænæ, Fabiæ, quæ vt à Iusto Lipsio viro clarissimo accepimus, hæc adscribemus.

Iustus Lipsius cap. 3.

Quæ colonia hac lege deducta, quo iure municipiũ, Præfectura, forũ, & conciliabolu constitutũ erit, qui ager intra fines eorũ erit, si termini in eo agro statuti non erunt, quo in loco terminus non stabit, in eo loco is, cuius supra scriptus ager erit, terminum restituendam curato: quem recta

A recta actum, postum esse velit, idque Magistratus qui in ea colonia, municipio, Præfectura, foro, conciliabolo, iurisdicundi prærit, facito vt fiat.

Qui limites, decimaniq; in lege deducti erunt, quæcunq; fossæ limites in eo agro erunt, qui hac lege ager conlatus, assignatus erit, ni quis eos limites, decimanosue obsepito, nèue quid in eis inolitum, nèue quid ibi optum habeto, nèue eos arato, nèue eis fossas optorato, nèue qui sepico, quo minus suo itinere aqua ire, fluere possit. Si quis aduersus ea quid fecerit, in terminos singulos, quotiescunq; fecerit, 1 x. S. colonis, municipibus eis atque in quorum agro id factum erit, dare damnas esto. Pecuniæque, qui volent, petitio hac lege esto.

Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium, Præfecturam, fora, conciliabola constituerit, in eo agro, qui ager intra fines eiusce coloniz, municipij, fori, conciliaboli, præfecturæ erit, limites, decimaniq; vt fiant, terminique statuatur, curato. Qui fines statuerit, fines horum sua actõ, dum ne extra agrum colonicum, territoriumue fines ducat. Quique termini hac lege statuti erunt, ne quis eorum quem eicicito, nèue loco moueto sciens dolo malo. Si quis aduersus ea fecerit, in terminos singulos, quos eiecerit, loco mouerit, sciens dolo malo, ss. v. m. n. (id est, sestertium quinque millia nummum) in publicum eorum, quorum intra fines hic ager erit, dare damnas esto. Dẽque ea re curatoris, qui hac lege erit, iurisdicito, reciperatorũque x. x. datio; addicito esto. Cũ Curator hac lege non erit, tum quicunq; Magistratus in ea colonia, municipio, foro, conciliabolo, præfectura, iurisdicundi prærit, eius Magistratus de ea re iurisdicito, iudicisq; datio, addicito esto. Inque eam rem his, qui hac lege iudicium dederit, testibus publicis duxerat in terminos singulos ss. x. millia denunciandi hæc essentem facito, ita vti è Republica si dẽque sua videbitur. Et si duo de ea pecunia petita condemnati erunt, eam pecuniam ab eodem, aut denique eis, primo quoque tempore exigitõ: cuiusque pecuniæ, quod receptum erit, partem dimidiam ei, cuius vnus opera, maximè his condemnatus erat, partem dimidiam in publico redigitõ. Quo in loco terminus haud erit, si quis in eum locum terminum destituere sine malo, & sine fraude sua liceto facere, nèue quid cui his ob eam rem hac lege damnas esto. Vide Iusti Lipsij librum Electorum, capite 15. Cæterũm vt his legibus aliquid lucis accedat, de limitibus pauca quædam adiciam.

Limitum multa genera fuerunt, decumani, cardines, prorsu, transversu. Decumanus erat ab Oriente in Occidentem: à Meridie in Septentrionem cardo: ab Occidẽte ad Orientem prorsu: à Septentrione ad Meridiem transversu. Et à situ regionum maritimis, & montani erant, qui ad mare, vel ad montes spectarẽt. Præter hos erant limites actuarij & linearij. Actuarius erat, vt ait Hyginus in libro de Limitibus, qui primus actus erat, ab ea quintus quisque: quem si numerares cum primo, erat sextus: quoniam quinque Centurias sex limites clauderẽt: reliqui medijs limites Linearij appellabuntur, in Italia Subruncini. Dicuntur limites à liminibus. Quemadmodũ enim limina introitus, exitusque locis præstant: similiter introitus, exitusque, qui in agris diuisiõ & assignatis peruij semper esse debent, tam itineribus, quàm mensuris agendis, limites appellantur. Hyginus à limo, verbo antiquo, quod transversum & obliquum significat, limites dici vult. Vnde Feltus ait: Limites nunc terminos, nunc vias transversas significare. Denique quicquid ad obseruationem finium in agro opera manu factum est, Limes, auctore Aggeno Vrbico appellatur. Limitum, siue terminorum designandorum ritum ab antiquis obseruatum eleganter describit Siculus Flaccus, cuius verba huc libet adscribere: Cũ terminos, inquit, disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram conuocabant proximè ea loca, quibus fossis factis defixuri eos erant, & vnguento, velaminibusque & coronis eos coronabant. In fossis autem, quibus posaturi eos erant, sacrificio factõ, hostiãque immaculata cæsa, facibus ardentibus in fossa cooperiti, sanguinem instillabant, eoque fruges & thura iactabant: fauos quoque & vinum, aliãque, quibus consuetudo erat terminis sacrum fieri, in fossa adiciebant, consumptisque omnibus dapibus igne, super calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligenti cura confirmabant. Hactenus ille, quæ ad pleniorẽ harum legum intellectum huc referre volui.

De Legibus frumentariis. CAP. XII.

NON sunt silentio prætereunda leges frumentariæ, quarum quatuor memorantur, Sempronia, Liuia, Terentia, Calsia & Clodia.

Semproniam tulit T. Sempronius Gracchus 11. Tribunus plebis, anno 1060 c. c. x. M. Fulvio Flacco, M. Plautio Hypsæo Cofs. Vt semisse & triente frumentũ mensurũ plebi ex publico vitritim daretur. Appiam lib. 1. de Bel. ciuilib. Florus Epit. 60. Cic. pro Sextio, & alibi sæpe, Velleius lib. 2. Plutarchus in Vitis. Hinc locus Romæ constitutus, in quo frumentum publicum asseruabatur. vna cum legibus frumentariis, qui dicebatur Horrea Sempronia.

Hanc legem postea confirmauit M. Liuius Drusus Tribunus plebis, L. Martio Philippo, Sexto Iulio Cæsare Cofs. anno 1060 c. c. x. Tulit enim, vt Sempronia lex de frumento plebi ex publico vitritim dando valerẽt.

Secuta est Terentia Calsia, quam tulere M. Terentius Varro Lucullus, C. Calsius Cofs. anno 1060 c. c. x. Vti frumenti altera decumaz à Prouinciis coemerentur precio in singulos modios 11 s. trium constituto. Item, vt ciuitatibus æqualiter imperaretur, precio in modios singulos 11 s. quatuor constituto. Cic. Verrina 5. & 7.

Clodia lex. Clodiam P. Clodius Trib. p. eb. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Consulibus, anno 103. tulit. Ut frumentum populo, quod antea senis æris, ac orientibus in singulos modios datur, gratis daretur, & Sext. Claudio frumentaria procuratio mandaretur. A. Conius in Pisoniana, Cicero pro Sestio, & in Pisonem, & pro domo. De his legibus omnibus, & tota frumentariæ rei ratione lege ea, quæ collegit Iustus Lipsius lib. Electorum, cap. 8.

Hieronica lex. Meminit Cicero & legis Hieronicæ in 4. Verrina, qua inter aratores & decumanos iudicia facta dicit. Talit eam Hiero Sicilia Tyrannus. Hac constitutum fuit, ut refert Zafius, quantum fumentis, aut quo precio, quove tempore arator frumentum decumano, id est, publicano, qui decimas redimerat, darét. Quod ita diligenter & cautè scriptum erat, ut nec arator decumanum fraudare, nec decumanus plus decima ab aratore auferre posset. Atque ob hanc legis æquitatem Romani Sicilia potiri, nihil mutauerunt. Memorabile hoc etiam in lege fuit, quod numerus aratorum quorundam apud Magistratus publicè subscribebatur.

De Legibus sumptuarijs. CAP. XIII.

Orchia lex. **O**ccapite Leges sumptuarias recitabo, quæ inde nomen habent, quod modum sumptibus in conuiuiis definiunt. Cum enim à veteri & auita maiorum parsimonia posteri discederent, & nullum modum luxuria inueniret, legum animaduersione opus fuit. Lata igitur primum lex Orchia est à C. Orchio Tribuno plebis, de Senatus sententia, tertio anno quam Cato censor fuerat, quæ numerum conuiuiarum præscribebat. Et hæc est lex Orchia, inquit Macrobius lib. 3. Saturnal. cap. 17. de qua Cato mox Oratoribus suis vociferabatur, quod plures, quam præscripto eius cauebatur, tum ad cœnam vocarentur.

Fannia lex. Anno xxii. post Orchiam, cum nouæ legis auctorem aucta necessitas imploraret, Fannia lata est, A. V. C. 1030. secundum Agellij opinionem, à C. Fannio Cos. quæ ludis Romanis, item plebeis & Saturnalibus, & aliis quibusdam diebus in singulos dies centenos æris infumi concessit, decemque aliis diebus in singulis mensibus tricenos: cæteris autem omnibus diebus denos. De hac lege Sammonicus Seuerus ita refert: Lex Fannia sanctiss. Augusti ingenti omnium ordinum consensu peruenit ad populum, neque eam Prætores aut Tribuni, ut plerique alias, sed ex omni bonorum consilio & sententia ipsi Cos. pertulere, cum Respubl. ex luxuria conuiuiorum maiora, quæ credi potest, detrimenta pateretur. Siquidem cœnes redierat, ut gula illecti plerique ingenui pueri, pudicitiam, & libertatem suam vendiderent: plerique ex plebe Rom. vino madidi in Comitium venirent, & ebrii de Reip. salute confulerent. Hæc Sammonicus. Addit Macrobius lib. 3. Satur. cap. 17. Fannia legis severitatem in eo superasse Orchiam legem, quod in superiore numerus tantummodo cœnantium cohibita fuerit, licueritque secundum eam unicuique bona sua inter paucos consumeret: Fanniam autem & sumptibus modum fecisse assibus centum. Vnde à Lucilio Poeta festiuitatis suæ more centussis vocetur.

Didia lex. Fanniam legem post annos x. & 11 x. Didia consecuta est. Eius ferundæ duplex fuit causa. Prima & potissima, ut vniuersa Italia, non sola vrbs, lege sumptuaria teneretur, Italici æstiuantibus, Fanniam legem non in se, sed in solos vrbano ciues esse cõscriptam. Deinde, ut non soli, qui prandia, cœnæque maiore sumptu fecissent: sed etiam, qui ad eas vocati essent, atque omnino interfuissent, pœnis legis tenerentur.

Licinia lex. Post Didiam Licinia lex lata est à P. Licinio Craffo Diuite: cuius ferundæ, probandæ que tantum studium ab Optimatibus impensum est, ut S. C. iuberetur, ut ea tantum modò promulgata, prius quam trinundino confirmaretur, ita ab omnibus observaretur, quasi iam populi sententia comprobata. Lex verò hæc paucis mutatis in plerisque cum Fannia congruit. Summa eius fuit, ut Kalendis, Nonis, nundinis Romanis, cuique in dies singulos xx. duntaxat asses edundi causa consumere liceret: cæteris verò diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur, quam carnis aridæ pondus tria, & fassamentorum pondus. Ea autem, quæ ex terra, vite, arboræque nata essent, promiscuè largita est. Ab hac lege Centenarias cœnas vocabant, in quas ex lege non plus centisibus præter terra nata impendebantur, auctore Festo.

Cornelia lex. Secuta est non ita multis post annis, lex Cornelia, & ipsa sumptuaria, quam tulit L. Cornelius Sulla Dictator in qua non conuiuiorum magnificentia prohibita est, nec gulæ modus factus, verum minora præcia rebus imposita. Agellius tamen lib. 2. cap. 24. etiam hoc Sullana lege constitutum fuisse dicit, ut Kalendis, Idibus, Nonisque diebus ludorum, & feriis quibusdam solennibus his tricenos in cœnam infumere ius, potestatisque esset: cæteris autem aliis diebus omnibus non amplius ternos.

Aemilia lex. Sulla mortuo M. Aemilius Lepidus Cos. legem tulit & ipse cibariam. Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat. Hac lege non sumptum cœnarum, sed ciborum genus & modum præscriptum fuisse Agellius dicit.

Antia lex. Dehinc paucis interdictis annis, alia lex peruenit ad populum, ferente Antio Restione, quam legem quamuis esset optima, obstinatio tamen luxuriæ, & vitiõrum firma cõcordia, nullo abrogante irritam fecit. Hanc legem Agell. ait, præter sumptum æris, id etiã sanxisse, ut qui Magistratus esset, Magistratumque capturus esset, ne quod ad cœnam, nisi ad certas personas itaret. Addit Macrobius, illud memorabile de Restione latore ipsius legis ferri, quod, quoad vixit, foris postea non recõnauerit, ne testis fieret contemptus legis, quam ipse bono publico pertulisset.

Postremò

A Postremò lex Iulia ad populum peruenit, Cæsare Augusto imperante, quæ pro festis quidem diebus ducenti finiuntur, Calendis Idibus, Nonis, & aliis quibusdam festiuis, trecenti: nuptiis autem & repositis his mille. Hæc ferè Macrobius lib. 3. Saturnal. cap. 17. & Agell. lib. 2. Noct. Attic. cap. 24. de Legib. sumptuariis. quibus & hoc Agellius addit Capitonem Atreium dicere, editum fuisse, Diuini Augusti, an Tiberij Cæsaris, se non satis commeminisse, quo per dierum varias solennitates à c. c. h. s. ad vsq; duo millia sumptus cœnarum propagatus sit, ut his saltem finibus luxuriæ effluuio essentis æstus coerceretur. Ad leges sumptuarias eas etiam refero, quibus lux in vestitu & aliis rebus fuit prohibitus.

Cæcilia lex. Cæciliam legem tulit Cæcilius Metellus Trib. pleb. anno 103. x. x. i. i. L. Veturio Philone, C. Lutatium Catulo Cos. quæ ratio poliendarum vestium sollonibus præscribebatur. Dedere eam ad populum ferendâ C. Flaminius, L. Æmilius Papus Censores, cum ipsis non liceret. Plin. lib. 35. cap. 17.

Oppia lex. Non multò post Oppia lex de Marronarum cultu, vel mundo muliebri, lata est à C. Oppio Tribuno pleb. Q. Fabio Maximo, T. Sempronio Graccho C. Cos. anno 103. x. i. in medio ardore belli Punici, Ne qua mulier plus semuncia auri haberet: ne vestimèto versicolore vteretur: ne iuncto vehiculo in vrbe oppidone, aut proprius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa vheretur. Liuius lib. 34. Vacuus Annal. libro 3. Ea tamen post aliquot annos antiquata est, auctoribus M. Fundanio, & L. Valerio Tribunis plebis. Fuit etiam lex, Ne quis in argento & auro plus l. x. h. s. possideret, quam legem C. Iul. Cæsar Consul confirmauit. Dio lib. 41.

De Re militari, Triumphis & Bellis. Cap. XIV.

RECITABIMVS hoc capite eas leges, quæ ad rem militarem spectant quibus postea adiciemus eas, quibus certorum aliquot bellorum administratio certis magistratibus est demandata.

De Tribunis militum.

Rutilla lex. De Tribunis militum legem tulit C. Rutilius Rufus, cuius meminit Festus, his verbis: Rutilli appellabantur Tribuni militum à Consule facti, non à populo: de quorum iure, quod Rutilius Rufus legem tulit, Rufus, ac post, Rutuli sunt appellati. Plura de hac lege non extant.

Attilia Marcia lex. Sequitur Attilia Marcia, quam tulere L. Attilius, C. Marcius Trib. pleb. C. Iunio Bubulco Bruto à populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populo relicta locis, Dictatorum & Consulum fermè fuerant beneficia. Liuius lib. 9.

Licinia Cassia lex. Liciniam Cassiam tulere Publ. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus, Cos. anno 103. x. i. Ne Tribuni militum eo anno suffragiis populi crearentur, sed Consulium, Prætorumque in iis faciendis, iudicium, arbitriumque esset. Liuius lib. 42.

Decia lex. De Duumuiris naualibus tulit M. Decius Tribunus plebis, C. Iunio Bubulco Bruto i. i. Q. Aemilio Barbula i. i. Cos. anno c. dx. l. i. ut Duumuiros nauales classis ornandæ, reficiendæque causa populus iuberet. Liuius lib. 9.

Sacra lex militaria. De militibus extat lex apud Plutarchum in Gracchis, ut ciues Romani annos x. cum vsus Reipublicæ postularer, militarent.

Sacra lex militaria. Sacra lex militaris fuit, Ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur: Ne quis, ubi Tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Liuius lib. 7. Hotomanus opinatur latam eam esse à M. Valerio Coruo Dictatore, anno c. dx. i.

Sampronia Metello lex. De ætate militum legem tulit C. Sempronius Gracchus Trib. pleb. anno 103. x. x. x. Q. Cæcilio Metello, T. Quintio Flaminio Cos. Ne minores annis xvi. ad militiam cogere. Ut vestes militibus gratuito, & præter stipendium darentur. Plutarchus in Gracchis.

Incerta lex de disciplina militari. De disciplina militari fuit lex, L. Papirio Curfore, Sp. Carulio Maximo Cos. anno c. dx. i. a. ta, à quo incertum, ut, qui iuniorum non conuenisset ad Imperatorum editum quique iniussu abiisset, eius caput solum sacrum esset. Liuius lib. 10.

Plutarchus in Coriolano. Feruntur & hæc de militia leges. Ut qui ciuem ab hoste ferasset, is ab Imperatore quereca corona donaretur. Plutarchus in Coriolano.

De desertore. Ne quis loco ab Imperatore designato cederet, atque ordinem desereret. Diodorus libro 12. Ut si quis ulterius secederet, quæ vnde signa audiri possent, pro desertore haberetur. Appian. in Libyco.

Lex de vacatione. Huc pertinet lex de vacatione, ut Sacerdotes & senes militia vacationem haberent, præterquam si tumultus Gallicus rursus oriretur. Plutarchus in Marcello & Camillo, Liuius lib. 8. & 10. Appianus libro 2. de Bellis ciuilibus, Cicero pro Fonteio, & Philippica 8.

Valeria lex. Anno c. dx. M. Valerius Coruus Dictator legem tulit, Ne cui militum secessio, quæ metu supplicij fecerant, cum de Capua, quæ ipsorum præsidio commissa erat, occupanda conspirassent, eorumque consilium detectum esset, fraudi esset. Liuius lib. 7.

De iure triumphandi. De iure triumphandi hæc memorantur leges, Ne quis triumpharet, nisi qui hostium quinque millia vna acie cecidisset. Val. Maximus lib. 2. cap. 8. Dio lib. 37.

De iure triumphandi. Ut solis Consulibus & ducibus triumphare liceret. Plutarch. in Pompeio, & Catone Vticensi. Ne qui triumphaturus esset, ante triumphum urbem introiret. Plutarchus in Pompeio. Itè Maria Porcia, quam tulere L. Marius M. Porcius Cato, Trib. pleb. anno 103. x. i. D. Iunio Silano, L. Iunio Murena Cos. ut pœna afficerentur ijs, qui aut hostium occisorum in prælio, aut

amifforum ciuim falum num rum literis Senatui retuliffent, Vt cum primū vrbem intraffent, A apud Quæftores vrbanos iurarent, de vtroq; numero verè ab iis fcriptum effe. Val. Maximus lib. 2. cap. 8. Huc pertinet etiam Caffia & Sulpitia.

Caffia lex. Caffiam tulit Q. Caffius Prætor, Q. Aelio Pæto, M. Junio Penno Cofs. anno 1000 c v i. vt Pau lo Anicio, & Octauius ex bello Macedonico cum victoria redeuntibus, quo die vrbem trium phantes inueherentur, imperium effet. Liuius lib. 45.

Sulpitia lex. Sulpitiam tulit Ser. Sulpitius Galba Prætor anno 1000 c x i. L. Domitio Ahenobarbo, Ap. Claudio Pulchro Cofs. vt C. Pontinio Proconfuli, quo die vrbem triumphans ingrederetur, im perium effet. Cic. lib. 4. ad Atticum, Dio lib. 40. Iam verò aliæ funt leges, quibus bella decreta, eorumque adminiftratio certis perfonis demandata eft, quales funt hæc:

Sulpitia lex. Sulpitia lex, quam tulit P. Sulpitius Galba Maximus 11. Conf. cum C. Aurelio Cotta, anno 1000 c l i i. Vellent, iuberentne Philippo Regi, Macedonibusq; qui fub regno eius effent, ob iniurias, armæque illata focis populi Romani bellum indici. Liuius lib. 31.

Marcia lex. Deuictis autem, & pacem petentibus Macedonibus, anno 1000 c l v i i. L. Furio Purpureone, M. Claudio Marcello Cofs. Q. Marcus, C. Arinius Tribuni plebis ad populum tulere, Vellent, iuberentne, cum Rege Philippo pacem effe. Liuius lib. 33.

Cornelia lex. Anno 1000 c l x i i. P. Cornelius Scipio Nafica Cof. cum M. Acilio Glabrione, ad populū tulit, Vellent, iuberentne, cū Antiocho rege, quiq; fectam eius fecuti effent, bellum iniri. Liuius lib. 36.

Licinia lex. Anno 1000 c l x i i. P. Licinius Craffus, C. Caffius Longinus Cofs. ad populū tulerunt, Vt quod Perfeus Philippi filius Macedonum Rex aduerfus fœdus cū patre Philippo iectum, & fecum post mortem eius renouatum, focis populi Rom. arma intuliffet, agros vaftaffet, vrbesq; occupaffet: quodq; belli parandi aduerfus populum Rom. confilia iniiffet, arma, milites, claffem eius rei cau fa comparaffet, vt nifi de iis rebus fatisfeciffet, bellum cum eo iniretur. Liuius lib. 42.

Anno 1000 c v i. P. Corn. Sciptone Africano Aemiliano, C. Liuius Drufo Cofs. ab vno Tribunorū plebis, cuius tamen nomen non additur, lata eft lex, Vt belli Punici 11. adminiftratio P. Scipioni Cof. mandaretur: Vt ex delectibus supplementum confcriberet; voluntarios quotquot poffet, à focis acciperet, & ad Reges, ac ciuitates literas daret infcriptas populi Romani nomine. Appia nus de Bellis Punicis.

Sulpitia lex. Anno 1000 c l x v. L. Cornel. Sulla, Q. Pom. Ruffo Cofs. legem tulit P. Sulpitius Trib. pl. b. Vt L. Cornel. Sullæ, cui Afia Prouincia obuenerat, vt bellum Mithridaticum adminiftraret, imperium abrogaretur, & C. Mario mandaretur. Velleius lib. 2. Florus Epit. 77. Plutarchus in Sulla & Ma rio. Appianus lib. 1. de Bellis civilibus.

Gabinia lex. Anno 1000 c x x c v. L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege Cofs. A. Gabinus Trib. pleb. legē tu lit, vt bellum aduerfus Piratas Cn. Pompeio in triennium ita mandaretur, vt toto mari, quod eft intra columnas Herculis, & in maritimis Prouinciis vfq; ad c c c a mari ftadium potefatē ha beret imperandi R. gibus, Præfidibus, ciuitatibus, vt fe rebus omnibus ad eius belli adminiftra tionem neceffariis iuuarent. Afconius Pedianus in Cornelianâ, Velleius lib. 2. Dio lib. 38. Plutar chus in Pompeio, Cic. de lege Manilia, in Orat. post redit. in Senat. Appian. in Mithridatico.

Manilia lex. Biennio pōft, M. Aemilio Lepido, L. Volcatio Tullo Cofs. legem tulit C. Manilius Trib. pleb. Vt belli Mithridatici adminiftratio Cn. Pompeio mandaretur. Vt Prouincia vniverfa, cui L. Lu cullus præferat, omnēq; ipfius imperium, exercitus & copiæ Pompeio darentur: & hoc ampliâ Bithynia adiugeretur, cui Glabrio præerat: claffis item, & copiæ omnes maritime, quas ipfe ini tio belli Piratici habuerat. omnes prætereâ Prouinciæ, quibus fols lege Gabinia non præferat, Phrygia, Lycaonia, Gallacia, Cappadocia, Cilicia, Colchis fuperior, & Armenia. Cic. pro lege Ma nilia, Plutarch. in Pompeio, Appian. in Mithridatico, Florus Epit. 100. Dio lib. 36. Non malè ad has de re militari leges retulero Martiam de Statellis, quam tulerunt M. Martius Sermo, Q. Mar tius Sylla, vel Scylla, Tribuni plebis, C. Popillio Lænatō, Publ. Ailio, five Allio Ligure Cofs. an no 1000 c x c i. vt qui ex Statellis, Liguriæ populis, deditis in libertatē, reftitutus ante Kalend. Sex tileis primas non effent, cuius dolo malo is in feruitutem veniffet, vt iuratus Senatus decerneret, p qui eam rem quæreret, animaduerteretque. Liuius lib. 42.

De Iure priuato, & primū de manumiffionibus, & libertis Cap. XV.

DE iure publico hæcenus diximus, fequitur priuatum, de quo tamen pauca adhuc reperiuntur leges. Hoc capite eas, quæ de manumiffionibus & libertis exant, recensebimus. Sunt autem iftæ, Manlia, Furia Caninia, Iulia, Aelia Sentia, Iunia, Norbana, Pappia, & Vifellia.

Manlia lex. Manlia à Cn. Manlio Capitolino Imperioffo 11. Cofs. cū C. Marcio Rutilo, anno c c c x c v i. lata eft, Vt ij, qui manumitterentur, fortunarum fuarum viceffimam ærario darent. Liuius lib. 7.

Furiam Caniniam tulere, vt opinatur Horom. P. Furius Camillus, C. Caninius Gallus Cofs. anno 1000 c c l i. Vt in testamento ex tribus feruis non plures q̄ duos, manumittere liceat, vq; ad decem dimidiam partem: à decimo vq; ad triginta, tertiam partem, vt tamen ad hoc quinq; ma numittere liceat, æquè vt ex priori numero: à triginta vq; ad centū, quartam partē, æquè vt de cem ex priori numero liberari poffint: à centum vq; ad quingentos, partē quintā fimiliter, vt

A ex antecedenti numero viginti quinque poffint fieri liberi: eadēmq; præcipit, ne plures omnino, quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. Eadem lex cauet, vt libertates feruis testa mento nominatim dentur. Vlpianus Inftit. tit. 1. Paulus Sentent. 4. Caij Institutiones.

Iuliam tulit Cn. Octauius Auguftus, vt Imperator, cum feruum manumittit, non vindictam imponeret, fed fimpliciter liberum effe iuberet. Paulus. l. apud eum. 14. ff. de manumiffis. Qua lege tam manumifforis, quam manumiffi ætatem definiuit, iuræque quibus patroni aduerfus libertos vtrentur, conftituit Dio lib. 55.

Aeliam Sentiam tulere Sext. Aelius Catus, C. Sentiſ Saturninus Cofs. anno 1000 c c l i v. Vt Aelia Sen tia lex. qui ferui pœnæ caufa vincti à Domino, quibusue inuictæ notæ fuerant, quifue propter noxam tor ti, nocentē fene inuenti, quifue traditi, vt ferro, aut cum beftiis depugnarent, quifue in custodia fuiffent ij, fi manumitterentur, nō ciues Romani, fed dediticiorum numerū effent: id eft, vt ne cōnu bium, neque commercium, neque testamenti factionem haberent.

Vt minorem triginta annorum feruū vindicta, aut testamento nifi caufa apud confilium pro baram, manumittere non liceret.

Ne dominus annis viginti minor, feruum, nifi caufa apud confilium probatam, manumitteret. Vt feruus ab eo domino, qui foluendo non eft, testamento liber effe iuffus, & hæres inftitutus, etfi minor fit triginta annis, vel in ea caufa, vt dediticius fieri debeat, ciuis Romanus & hæres fit.

Quod fi duo, pluresue liberi, hæresue effe iuffi funt, primo loco fcriptus, liber & hæres fit.

Vt fi patronus liberum inopem nō auerit, primū libertatis caufa impofitis, tam ipfe, quam is, ad quem ea res pertinebit, mulctetur: deinde ipfius hæreditate, tum ipf. tum ipfius liberi pri uentur, nifi hæres inftitutus fit. postremò à bonorum poffeffione remoueat, præterquam fe cundū tabulas.

Ne dominus in manumittendo feruo, feruæue legem ei de contrahendo matrimonio, qua: ci uis Romani libertatem imminuat, imponat: fi fecus faxit, ad eius legitimam hæreditatem ne ad mittatur. Vlpianus tit. 1. Inftit. & Iuftinianus Inftit. quibus ex cauf. man. non licitem Iulianus, l. qui foluendo. 42. Paulus l. fi is qui 55. l. 57. qui foluendo. 60. l. fi non lex. 83. ff. de hæredib. inftit. u. l. fciendum. 70. ff. de verb. fign. l. 1. C. qui manumit. non poff. l. 3. §. 2. ff. de iuis & legit. l. fi patronus trigefimâ tertia. ff. de bon. liber.

Iuniam Norbanam tulere M. Iunius Silianus, L. Norbanus Flaccus, Balbus Confulibus, anno 1000 c l x x i. Vt ij ferui, qui neq; cenfu, neq; vindictæ, neq; testamento, fed aut per epiftolam, aut

D inter amicos, aut conuiuij adhibitione liberi fierent, non ciues Rom. fed eodem iure, quo Latini coloni effent. Vt fi Latinus ciuem Romanam, vel Latinam vxorē duxerit, testatione interpofita, quod liberorum quærendorum caufa vxorem duxerit, poftea filio filiaue nato, natæue & annicu lo factio, poffit apud Prætozem, vel Præfidem prouinciæ caufam probare, & fieri ciuis Rom. tam ipfe, q̄ filius, filiaue eius, & vxor, fcilicet fi & ipfa Latina fit. Vt Latinorum legitimæ fuccelfiones nullæ profus effent, fed eorum bona manumiffores, tanquā feruorum peculia fibi haberent. Vt libertarij ciuitatis Rom. non antè haberent, q̄ ius aureorum anulorum, aut natalium reftitu tionem à Principe impetraffent. Vlpian. in Inftit. tit. 3. Iuftin. §. 5. de fuccelf. lib. idem Nouel. 78.

Vifelliam tulit L. Vifellius Varro Cofs. cum C. Fonteio, anno 1000 c l x x v i. D. Claudij tēpo ribus: Ne libertis hominibus, qui ius anulorum aureorum adepti non erant, eos honores, qui ingenuorū proprij funt, capere liceret. Imp. l. vnica. C. ad leg. Vifel. l. i. C. quando princ. act. crim. præiud. Vlpian. cap. Inft. 3. Vifellia tamen vbiq; legitur, mendosè: cum Vifelliorum familia no ta fit, cuius erat C. Vifellius Varro, Ciceronis confobrinus, vt conftat ex Bruto.

De Iure Patronatus extat lex Pappia, quā tulit M. Pappius Mutilus Cofs. cum Q. Poppæo 11. Pappia lex. Augufti temporibus. Vt ex bonis eius, qui 115. centū milliū patrimonium reliquerat, & pauciores quam tres liberos habebat, fuae is testamēto factio, fuae in testatus mortuus erat: virilis pars patro no deberetur. Itaq; cum vnū quidem filium hæredem reliquerat libertus, perinde pars dimi dia debebatur patrono, ac fi is fine vilo filio, filiaue in testatus decessiffet. cum verò duos duæue hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: fi tres reliquerat, repellatur patronus. Item: Vt libertus, qui duos liberos in potefate haberet, operarum obligatione liberaretur. Iuftinianus F. §. 1. de fuccelf. libert. Et in Pandect. fub tit. de bon. libert. aliifque locis compluribus.

De Iure connubiorum, & maritandis ordinibus. Cap. XVI.

DE hac etiam parte perpauca leges extant. Memoratur de iure cōnubiorum Canuleia, quam tulit C. Canuleius Trib. pleb. M. Genutio Auguringo, C. Curtio Philone Cofs. anno c c c i i x. Vt plebi cum Patribus connubiorū ius effet. Tulit autem hanc aduer fus legem x 11. Tabularum, qua cautum erat, Ne liceret Patriciis coniungi connubio cum Plebeis. Auguftinus lib. 3. de Ciuitate Dei, cap. 17. Liuius lib. 4.

G De maritandis ordinibus Iulia & Pappia Poppæa agunt. Iuliam tulit C. Octauius Auguftus. Iulia lex. Ne cœlibes, nifi qui gēnere effent proximi, quicquam ex testamento ciuis Rom. caperent: néue orbi plus quam dimidiū eorū, quæ relicta effent. Hoc ex Eufebio, Nicephoro, & Sozomeno, & l. 1. C. de inftit. pœn. cœlib. Ne coniu coniuigis testamento nifi decimam relictorum partē caperet, ficeus reliquas nouem. Vlpianus cap. Inftit. 15. l. 1. Cod. de his qui fe def. lib. 10. l. 2. C. de inftit. pœn. cœlib. Fœminis, inquit Vlp. Lex Iulia à morte viri anni tribuit vacationē: à diuortio fex menfū.

Lex autem Pappia, à morte viri, triennij: à repudio, anni & sex mensium. Vlpianus cap. 14. Suetonius in Augusto. Ut priori ex Consulibus fasces sumendi potestas esset, qui plures liberos, quam collegæ, aut in sua potestate haberet, aut bello amisisset: sed si par vtrique numerus liberorum esset, maritus, aut qui in numero maritorum est, præferretur: si verò ambo & mariti & patres totidem liberorum sunt, tum ille pristinus honos instauraretur, & qui maior natu esset, prior fasces sumeret. Agellius lib. 2. cap. 15. Ut si liberta ab inuito patrono diueteret, alij nubere inuito patrono non posset. Ut iurandum quod liberto impositum est, ne vxorem duceret, ei remitteretur. l. 6. §. 3. de iure pat. l. j. ff. vnde vir & vxor.

Ne qui Senator esset, quæ filius, nepos, pronepôtus ex filio, vel ex filia natus, cuius eorū esset sponsam, vxoremque, sciens, dolo malo haberet libertinam, aut eam, quæ ipsa, cuiusque pater, materue artem ludicram faceret, fecisset, neque Senatoris filia, neptisue ex filio, proneptisue ex nepote, filio nato, nata libertino, eæque qui ipse, cuiusque pater, materue artem ludicram faceret, fecisset, sponsa neptæ sciens dolo malo esset. Eleganter hoc caput explicat Barnabas Brissonius libro de iure connubiorum.

Item, ne quis Senator ex numero corpore quæstum facientium vxorem duceret. Cæteri autem ingenui prohiberentur ducere lenam, à lenone, lenæue manumissam, & in adulterio deprehensam, & iudicio publico damnatam, & quæ artem ludicram fecisset. Paulus l. 44. ff. de ritu nupt. Martianus autem in l. 19. eod. scribit, cap. 35. fuisse, ut qui liberos, quos habent in potestate, iniuria prohibuissent vxores ducere, vel nubere, à magistratibus cogerentur in matrimonium collocare & dotare. Ut Patriciis liceret liberticas vxores ducere: præterquam si Senatores, Senatorumque liberi essent. Ne qua sponsalia rata essent, nisi statim exacto ætatis duodecimus maturus coniugio puellæ decem annis minores ducerentur, quarum annus ætatis duodecimus maturus coniugio habebatur. Zonaras lib. 11. Hæc autem lex in libris Iurisperitorum interdum Iulia tantum, interdum Pappia, interdum Iulia Pappia, interdum Pappia Poppæa dicitur.

Pappia Poppæa lex.

Pappia Poppæa tum eadē illa, quæ lex Iulia continet, habuit, tum verò etiam hæc: Ut ne quinquaginta annis minor sexagenario nubere: aut vir hac ætate iunior quinquagenariæ feminam duceret in vxorem. Ut patronis, qui ius trium liberorum haberent, contra tabulas testamenti liberti, aut ab intestato contra suos hæredes non naturales bonorum possessio daretur. Ut patronæ ingenuæ duobus liberis honoratæ, libertinæ tribus, idem iuris daretur, quod Patronis ex edito. Ut liberis ingenuæ trium liberorum iure honoratæ, idem iuris quod ipsi patronæ tribueretur. Ut omnibus ingenuis, præter Senatores, eorumque liberos vxores libertinas habere liceret. Tulere eam M. Pappius Mutilus, Q. Poppæus secundus Cols. suff. Augusto Imperatore. Tacitus libro 3. Iurisperiti sub titulo de ritu nupt. de vulg. subst. de iure patron. & aliis locis innumeris. Vlpianus cap. Instit. 14. & 29. Dio. lib. 56.

De Tutelis Cap. XVII.

Atilia lex.

ÆQUANTUR leges de tutelis, quarum quatuor reperiuntur, Atilia, Lætoria, Iulia, Titia, & Claudia. Atilia hæc fuit, ut mulieribus & pupillis tutores non habentibus à Prætoribus & maiore parte Tribunorum Plebis darentur. Quando lata hæc lex sit, non certo constat. Sigonius lib. 1. de Antiquo iure ciuim Romanorum, coniectura ductus scribit, videri sibi latam eam esse ante Sp. Posthumij Albinij, & Q. Marcij Philippi consularū, qui incidit in annum 101 L. VII. Meminit huius legis Vlpianus titulo 11. vbi addit, tutores Atilia lege datos, Atilianos dici. Meminit & Liuius libro 39. Hæc tamē postea à Claudio Imperatore abrogata fuisse videtur, cum scribat Suetonius, sanxisse Claudium, ut Consules pupillis vtriusque sexus tutores darent, quod vicissim ab Antonino Philosopho sublaturum refert Capitolinus, ab eoque Prætorum tutelarem institutum.

Iulia Titia lex.

Cæterum cum Atilia lex tantū Romæ locū haberet, lata est postea Iulia Titia, ut etiam Prætorum Præfides mulieribus, pupillisque tutores non habentibus, tutores darent. Iustinianus Institutionibus de Atilianis tutoribus, & Vlpian. cap. Instit. 11.

Lætoria lex.

Lætoria fuit, ut iis, qui furiosi, vel prodigi essent, curatores darentur, qui eos circūscripsissent, iudicio publico tenerentur. Meminerunt eius Cic. lib. 3. Offic. lib. 3. de Natura Deorum. Iul. Capitolinus in M. Antonino Philosopho, Suetonius in 4. Prætorum apud Priscianum libro 8.

Claudia à C. Claudio Imperatore lata est, ut ne agnati mulierum tutelam legitimam recipere cogerentur. Vlpianus tit. 2. Instit. & Imperator l. 3. C. de legitimis tutoribus. Tantum de tutelis, plura de iis habebimus in xli. Tabularum fragmentis.

De Testamentis, hæredibus, & legatis Cap. XIX.

Furia lex.

ITEMVS nunc de testamentis, de quibus aliquot leges hodie extant, ut Furia, Voconia, Falcidia, Cornelia, Iunia, Velleia, Iulia tres & Pappia. Furiam tulit C. Furius Tribunus plebis: Ne cui, nisi manumissoris cognato, certisque aliis personis supra mille asses legare, mortisue causa donare liceret: quod si quis maiorem summam sibi legatam accepisset, redderet. Theophilus Instit. de legatis. Lata est autem, ut

Ut ait Iustinianus, legis xli. Tabul. coercendæ causa, qua vti quisque legasset suæ rei, ita ius erat Cicero pro Balbo, & Verrina 3. Iustinianus de lege Falcidia. Vlpianus cap. Instit. 1. & 28. vbi minus quam perfectam eâ esse dicit, quod veret aliquid fieri, & si factum sit, non rescindat. Ad hanc etiam videtur respexisse Pomponius l. 120. de verbo. signifi.

Voconia lex.

Voconiam de mulierum hæreditariis tulit Q. Voconius Saxa Tribunus plebis, Q. Marcio Philippo 11. Cneo Seruilio Cæpione Cols. anno 101 xxi. Ne qui census esset, virginem, neque mulierem supra quadrantem suorum bonorum, hæredem institueret: plûsque cuiquam legaret, quam ad hæredem, hæredesue perueniret. Ne formina vltra consanguineos ab intestato succederent. Cicero Verrina 3. de senectute lib. 2. de Finibus. Dio. lib. 56. Agellius libro 7. cap. 13. & libro 17. cap. 5. Augustinus lib. 3. de Ciuitate Dei. Florus Epitoma 41. vbi Volumnius legitur, pro Voconius Paulus libr. 4. sentent. Extat autem declamatio Quintilianij 264. in qua hæc lex proponitur: ne liceat mulieri nisi dimidiam partem bonorum relinquere. Verum ea lex ad scholasticas exercitationes ficta, & accommodata fuisse videtur, ut ex Dione constat.

Falcidia lex.

Falcidiam tulit Publi. Falcidius Tribunus plebis, Cn. Domitio Caluino 11. C. Asinio Pollione Consulibus, anno 101 cxi. cuius hæc capita à Iurisperitis memorantur: Qui ciues Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volent, ius potestatisque esto, ut hac lege licebit. Quicumque ciuis Romanus post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique ciui Romano pecuniam iure publico dare, legare volent, ius potestatisque esto. dum ita detur, legatur, ut ne minus, quam quartam partem hæreditatis ex eo testamento hæredes capiant: Eis quibus ita datum legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere licet: isque hæres, qui eam pecuniam dare iussus, damnatusque erit, eam pecuniam debet dare, qua damnatus est. Si quis aliter, quam hac lege liceat, pecuniam dederit, legauerit, hæredi quartam partem eius pecuniæ, que data, legata erit, ex eo testamento retinere licet. Paulus l. j. ff. ad leg. Falcid. Eusebius in Chronicis, qui tamē latam fuisse scribit, ut quarta pars tum demum hæredibus superesset, si quatuor, aut minus essent: quod in Iurisperitorum libris nusquam reperias: tum & huius hæc verba refert Dio. libro 48. Ut hæres quartam partem bonorum sibi relictorum, si grauius oneratus sit legatis, accipiat: cætera legataris relinquat.

Cornelia lex.

Corneliam tulit L. Cornelius Sulla Felix, Dictator & Consul, cum Q. Metello Pio Balearico, anno vrbs condita 101 cxi. Ut eorum testamenta, quæ in hostium potestate essent, perinde rata essent, ac si hi, qui ea fecissent, in hostium potestatem non peruenissent, & hæreditas ex his eodem modo ad vnumquemque pertineret. Iulianus lib. 12. ff. qui testam. fac. poss. Vlpianus capite Instit. 23. Iauolenus in l. 15. de iniust. rupt. Atque ex hac lege inducta fictio est, ut qui captus apud hostes decederet, mortuus eodem momento, quo captus esset, putaretur. Eiusdem legis caput opinatur illud fuisse Horomanus, quod in edito Verris significatur per Ciceronem lib. Accusationum primo: non minus multis signis, quam è lege oporteat, cautumque de numero testium, quos in testamentis adhiberi oportet, fuisse.

Iunia Velleia lex.

Iunia Velleia sequitur, ut qui testamentum facere, omnem virilis sexus, qui ei suus hæres futurus erit, cum nascetur, instituendi, ex hæredandique potestatem haberet, etiam si viuo testatore nasceretur. Item, ut si quis ex suis hæredibus suus hæres esse desineret, liberi eius, & cæteri in locum suorum sui hæredes succederent. Scævola l. Gallus. 20. de liberis & posthumis. Paulus Manutius eam sic recitat. Ut qui testamentum faceret, omnes eos virilis sexus, necessarij institueret hæredes, qui, cum nascerentur, ei hæredes sui futuri essent: eorumque in locum liberi succederent, qui nisi instituti essent, aut si ex hæredati, ad exemplum posthumorum essent, testamentum non valeret. Duplex itaque in hac lege caput fuit, primum, ut mortuo filio, nepotes nondum nati possint institui. Item, ut viuento filio nascituri nepotes possint institui, si, suo viuento, & mortuo filio nascantur: ne facti sui, cum nascerentur, si se præteritos inuenerint, rumpant testamentum. Altero capite cautum est, ut nepotes iam nati, viuento filio, ab auo hæredes instituuntur, vel nominati ex hæredentur, ne fortè mortuo post testamentum filio, facti sui hæredes ad exemplum posthumorum testamentum infirmum. Cuius pro Iunia, Iulia legendum censet, corrupteque vbi huius fit mentio, Iunia scriptum esse ad l. Gallus. ff. eod. notat.

Extant etiam tres leges Iulie, de testamentis, quarum vna dicitur Iulia, de vicefima: altera Iulia Caduciaria, tertia Iulia Miscella.

Iulia lex de vicefima.

Iulie de vicefima hæc fuerunt capitula: ut quæ hæreditates, legata, & donationes mortis causa ad alienos, aut locupletes peruenirent, earum pars vicefima ad fiscum pertineret. Ut testamenta in municipiis, colonis, oppidis, Præfectura, vico, castello, conciliabulo facta, in foro, vel basilica, præsentibus testibus, vel honestis viris, inter horam secundam & decimam diei recitentur, exemplumque sublato, ab iisdem rursus Magistratibus obsignato, quorum præsentia constat apertum.

Ut testamentum statim post mortem testatoris aperiatur: hoc est, à præsentibus intra triquid vel quinque dies: ab absentibus quoque intra eos dies, cum superuenerint.

Ut testes vel maxima pars eorum adhibeatur, qui signauerint testamentum, ita ut agnitis signis, rupto licio aperiatur, & recitetur. atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in Archiuum redigatur, ut si quado exemplum eius intercederit, sit vnde peti possit. Dio libro 38. & Paulus Sentent. lib. 4. tit. 6.

Iulia Caducaria lex. Iulia caducaria hæc duo capita fuerunt: Vt si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertineat, re possit: aut si quidem, sed ius suum omiserit, bona publicentur. Vlpianus cap. Institutionum 28. Idem l. 4. §. cod. ff. de fideic. libr. Quare et si Caducaria legibus bona delata sint, idem erit probandum. Sic enim locum hunc nobis restituit Cuiacius. Eandem legem Iuliam significat Iulianus l. 96. §. 1. de legat. & fideic. lib. 1. Quoties lege Iulia bona vacantia ad fiscum pertinent, & legata & fideicommissa præstantur.

Iulia Miscella lex. Iulia Miscella fuit, vt coniugi superstiti legatum sibi à demortuo ea lege, ne iterum nuberet, ita capere ius esset, si intra annum (luctui nondum erat præfinitus annus) iuraret, se liberorum quærendorum causa velle nubere. Iustinianus in tractatu de indicta viduitate, & lege Iulia Miscella tollenda, libro Cod. 6. titulo 40. & Nouella Constit. 22. vbi Iulium Miscellam huius legis auctorem nominat. Alij tamẽ Miscellam malunt dictam, quòd id legis Iulie caput tam ad virum quàm fœminam pertinebat. De hac lege Barnabas Brissonius libro 3. Selectarum ex Iure ciuili antiquitatum, capite 3. vbi & hoc addit, ei legi Iustinianum, quod ad iusurandum attinet, obrogasse. Eò enim legem hanc ait per interpretationem Prudentium productam fuisse, vt omnes inde conditiones, quæ liberam auferant nuptiarum contrahendarum potestatem, legatariis remittantur, quasi nullam fieri nuptiis moram oportere lex senserit.

Pappia decimarum lex. Reliqua est Pappia decimaria, cuius hæc sententia fuit: Vt vir & vxor, nullis ex eo matrimonio extantibus liberis, decimam ex testamento matrimonioij nomine capere possint. Si verò extant liberi ex alio matrimonio, pro vnoquoque ex liberis aliam decimam, & pro communi filio post nonum diem amisso aliam: pro duobus post nonum diem amissis duas: quod explicat Vlpianus in fragment. tit. 15. & 21. Vide Cuiacium Obseruat. libro 3. capite 12. Alludit ad hanc legem Tertullianus libro 1. ad vxorem. Hæc itaque de testamentis leges ex veteribus adhuc extant, quarum prælixam explicationem nemo à me expectet, cum id ad Iurificos pertineat.

Solet hæc quoque mentio fieri legis Glieciæ, de ratione inducendæ querelæ in officiosi testamenti, de qua tamẽ cum nihil certi habeatur, non est, vt multa afferam. Si qui volunt, possunt contrarias de ea disputationes legere Iacobi Cuiacij lib. 2. Obseruationum, cap. 21. & lib. 14. ac Iacobi Ræuardi libro singulari de auctoritate Prudentum, capite 12. Atque hæc de testamentis leges ex veteribus adhuc extant.

De Vscupationibus, Cessione bonorum, & Furtis. Cap. XIX.

DE testamentis diximus, persequamur nunc alias leges, quæ ad ius priuatum pertinet, quales sunt de Vscupationibus, Cessione bonorum, & Furtis.

Atinia lex. De Vscupationibus extat lex Atinia, qua cautum fuit, vt, quod surreptum esset, eius rei æterna auctoritas esset: nisi si in eius, cui surreptum esset, potestatem reuertisset. Meminit eius Agellius libro 17. capite 7. Paulus l. 4. §. 4. ff. de vsurpat. Iulianus l. 33. eiusdem tituli, & Cicero Verrina 3.

Iulia Plautia lex. Extat & Iulia Plautia, ab Octauio Augusto lata: Ne res vi possessas vscupare villo tempore liceret. Iustinianus de vscup. lib. j. Instit.

Iulia lex. De Cessione bonorum eiusdem Augusti Iulia memoratur: Vt qui sine dolo suo malo, eri alieno satisfacere non posset, bonis cedendo liberaretur. l. 4. C. qui bon. ced. poss. & in C. Theod. li. 4. tit. qui bonis ex lege Iulia cedere possint.

Hostilia lex. De Furtis Aulus Hostilius Mancinus Consul cum Aulo Atilio Serrano, anno 1000. legem tulit: Vt furti agere liceret eorum nomine, qui apud hostes essent, aut Reipublicæ causa abessent, quique in eorum cuius tutela essent. Iustinianus de iis, per quos ag. poss. Hinc illæ Hostilianæ actiones, id est, formulæ apud Ciceronem libro de Oratore j. vbi de militis testamento agitur. Plura de furtis infra in fragmentis xli. Tabularum habebimus.

De re Nummaria, & Fœnore. Cap. XX.

DICENDVM nobis nunc est de Re nummaria & Fœnore, quid de iis Romani statuerint. Ac de re nummaria quidẽ quatuor reperiuntur leges, Papiaria, Liuia, Clodia, Maria. Papiaria lege cautum fuit, Vt asses qui vnciales erant, semunciales fierent. Tulit eam vti censet Hotomanus, C. Papius Carbo Tribunus plebis, L. Cornelio Scipione, C. Laelio Nepote, Cofs. anno 101. Plinius libro 33. cap. 3.

Liuia lex. Liuia autem à M. Liuiio Druso Tribuno plebis, anno 100. Cn. Domitio. Ahenobarbo, C. Fannio Strabone, Cofs. lata fuit, vt octaua æris pars argento misceretur.

Clodia, vel Claudia lex. Clodia vel Claudia fuit. Vt victorius nummus, qui ex Illyrico aduectus, mercis loco habebatur, Romæ percuteretur: & eadem victoriæ nota obfignaretur. Plinius lib. 33. cap. 3.

Maria lex. His addatur etiã lex Maria, quam tulit M. Marius Gratidianus Prætor, L. Sulla Dictatore, anno 100. Vt nummi, certa tum excogitata ratione probarentur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo scire posset, quid haberet. Cicero lib. 3. Offic. Plinius lib. 33. cap. 9. Cæterum vt melius intelligantur superiores de re nummaria leges, non absurdum erit, si integrum Plinij locum, vbi legum illarum meminit, adscribam. Sic autem in libro 33. capite 3. Popu-

A pulus Romanus, ne argento quidem signato ante Pyrrhum Regem deuctum vsus est. Libralis, vnde etiam nunc libella dicitur, & dupondius appendebatur assis: quare æris grauis pœna dicta. Seruius Rex primus signauit æs, antea rudi vsos Romæ Remens tradit. Signatum est nota pecudum, vnde & pecunia appellata. Maximus census cxx. m. assium fuisse isto Rege. Et ideo hæc prima classis. Argentum signatum est anno vrbs cxxxv. Q. Ogulnio, C. Fabio Cofs. quinque annis ante primum bellum Punicum. Et placuit denarius pro decẽ libris æris: quinarium, pro quinque: sestertium pro dupondio, ac semisse. Libræ autem pondus æris imminutum bello Punico primo, cum impensis Respublica non sufficeret: constitutumque vt asses sextantario pondere ferirentur. Ita quinque fars factæ lucri, dissolutumque æs alienum. Nota æris fuit ex altera parte

Linus geminus, ex altera rostrum nauis: in triente verò, & quadrante, rates. Quadrans antea triumcis vocatus à tribus vnciis. Postea Annibale vrgente, Q. Fabio Maximo Dictatore, asses vnciales facti: placuitque denarium xv. assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita Respublica diuidium lucrata est. In militari tamẽ stipendio semper denarius pro decem assibus datus. Nota argenti fuit, bigæ, atque quadrigæ, & deinde bigari, quadrigati que dicti. Mox lege Papiariana semunciales asses facti. Liuius Drusus in Tribunatu plebis octauam partem æris argenti miscuit. Qui nunc victorius appellatur, lege Clodia percussus est. Antea enim hic nummus ex illyrico aduectus, mercis loco habebatur. Est autem signatus Victoria, & inde nomen Aureus nummus post annum lxxii. percussus est, quàm argenteus, ita vt scrupulum valeret sestertius vicens, quod efficit in libras ratione sestertiorum, qui tunc erant sestertios 10000. Post hæc placuit xl. m. sed signati ex auri libris, paulatimque principes imminuere pondus: minutissimus verò ad xlv. m. Hactenus plinius.

A legibus nummariis ad scænebras accedemus, quarum hæc extant, Licinia, Genutia, duillia, Mœnia, Sempronia, Valeria, Sulpitia, Gabinia, Iulia, & Claudia.

Licinia hæc fuit, vt deducto eo de capite, quod vsuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolueretur. Tulit eam C. Licinius Stolo Tribunus plebis, Sp. Furio Medullino, P. Clælio Siculo, & c. Tribunis militum Cofs. anno cclxxvi. Liuius lib. 6.

Est & alia Licinia de Fœnore, à L. Licinio Lucullo Afia Proconsule, ante Ciceronis Consulatum lata, ad leuandam are alieno Prouinciam: Ne scilicet supra centesimam iure scænoris solueretur. Ne maiores essent vsuræ, quàm quibus veteri iure pecuniæ antea credebantur: Ne creditoribus à debitore scænoris nomine plus omnino licere accipere, quàm quanta fructuum creditoris quarta pars esset.

Duillia Mœnia à M. Duillio, L. Mœnio Tribunis plebis, C. Marcio Rutilo, Cn. Manlio Capitolino imperioso 11. Consulibus, anno cccxvii. lata est, Vt scænus ne maior vnciario exerceatur. Liuius libro 7. Tacitus tamen libro 9. Annalium, Fœnus vnciarium xii. Tabularum legibus constitutum fuisse tradit. Fuit igitur hæc repetitio lege xli. Tabularum anno vrbs cdivi. C. Plaucio Ypsæo, T. Manlio Imperioso Torquato, Cofs. lex semunciarum scænoris à Tribunis bis lata est. Liuius lib. 7. Tacitus lib. 6. Annalium.

Paulo post, anno cdxii. C. Marcio Rutilo 14. Q. Seruilio Cofs. L. Genutius Tribunus plebis legem tulit, Ne scænare liceret Liuius. Libro 7.

Atque hæc quidem in vrbe obseruabantur. Cæterum cum essent lucri cupidi, qui nomina in socios, quòd ij non tenerentur iis legibus, transcriberent, legem tulit M. Sempronius Tribunus plebis, anno 101. L. Cornelio Marula, Q. Minutio Thermo Cofs. Vt cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cū ciuibus Romanis esset. Liuius libro 35. Cicero libro 2. de Officiis.

Anno 100. L. Valerius Flaccus 11. Consul, cum L. Cornelio Cinna 11. in Marii demortui locum suffectus, tulit. Vt creditoribus quadrans soluatur: hoc est, vt terni nummi pro centenis in anno penderentur. Vell. Paterculius lib. 2. qui tamẽ hoc factum, vt iniustum reprehendit

Cæcilia Gabinia lex ab Aul. Gabiniano Tribuno plebis, L. Metello, Q. Marcio Rege Cofs. anno 100. c. xlata est: Ne ius diceretur de iis pecuniis, quæ vsura facta essent sumptæ: Ne scilicet Prouinciales homines à Romanis exaurirentur: Ne grauior vsura quam centesima exigere tur Sed & præter amissam sortem certam pœnam fanciebat Cic. lib. 6. Epistol. ad Atticum.

Quod de C. Iulio Cæsare Suetonius, & ipse Cæsar libro 3. Comment. de Bello ciuili, memoriæ produnt, Cæsarem, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituisse vt debitores creditoribus satisfacerent per æstimationem possessione ab arbitris ad hoc datis factam, quatiuque ante ciuile bellum comparassent, deducta summa æris alieni, si quid vsuræ nomine numeratum aut perscriptum fuisset: qua conditione quartam serè crediti deperuisse aiunt, nescio an ad legem aliquam sit referendum, quod aliquibus placere video, qui etiam ex Tacito afferunt, eadem lege cautum fuisse, de modo credendi possidendique infra Italiam. Locum Taciti cum & superiorum legum mentionem habeat, integrum adscribam. Sic igitur in libro 6. Annalium, (quemadmodum Iustus Lipsius recensuit) scribit: Interea magna vis accusatorum in eos irrupit, qui pecunias scænore auctitabant, aduersum legem Dictatoris Cæsaris qua de modo credendi, possidendique intra Italiam cauetur, omissa olim, quia priuato vsuri bonum publicum postponitur. Sanè vetus vrbi scænebre malum, & seditionum discordiarumque creberrima causa, eoque cohibebatur antiquis quoque & minus corruptis moribus Nam primò

x i i. Tabulis sanctum, ne quis vnciario fœnore amplius exerceret, cum antea ex libidine locuple-
tium ageretur: dein rogatione tribunicia ad semuncias redacta. Postremò vetita versura, multum
que plebiscitis obuiam itum fraudibus, quæ toties repressæ, miras per artes rursus oriebatur. Ha-
cætenus Tacitus.

Julia lex. Memoratur & alia Julia lex de Cessione bonorum, Vt qui sine dolo suo malo æri alieno fatif-
facere non posset, bonis suis cedendo liberaretur. l. 4. C. qui bon. ced. poss. & in C. Theod. lib. 4.
tit. qui bonis ex lege Julia cedere possint.

Claudia lex. Claudiam tulit C. Claudius Cæsar, Ne creditores in mortem parentum pecunias filiis familia-
rum fœnori darent. Tacitus libro Annalium 2. quæ lex ab Atheniensibus desumpta est, quos si-
mitem habuisse legem ex Terentij Phormione discimus.

Referenda ad hanc classem etiam est lex Pætelia Papiria, quam tulere C. Pætelius Libo Visolus
111. L. Papius Mugillanus, Cofs. anno c d x x v i i. Ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pec-
nam lucret, & in compedibus, aut in neruo teneretur: pecunia creditæ bona debitoris, non cor-
pus obnoxium esset. Et ne quis in posteram neceretur. Linius libro 8. C. Manlius in Epistola ad
Q. Martium Consulem, apud Salsitium in Coniuratione Catilinæ. Tantum de re nummaria, &
fœnore. Sequuntur leges de Iudicibus.

De Iudicibus, Donis, & Muneribus. Cap. XXI.

DE Iudiciis iam dicturi, prius eas leges recensere debemus, quæ de ipsis iudicibus latae fuerunt,
tum quæ de iudiciis. Sunt autem de Iudicibus latae istæ: Sempronia, Seruilia, Li-
uia, Plautia, Cornelia, Aurelia, Pompeia, Julia, Antonia. Iudicia primùm penes Sena-
tum fuerunt, ex lege Romuli, de quo Dionysius Halicarnassæus scribit in hunc mo-
dum: Romulus, inquit, postquã discere potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit,
quid vtrisque faciendum: Vt Patricij sacra curarent, magistratus gererent, ius redderent, secum
Rempublicam administrarent, res vrbanas obirent: idque longo tempore etiam sub Consulibus
seruatum, donec tandem C. Sempronius Gracchus Trib. pleb. Senatui iniquior, anno 10 c x x x.
Q. Cæcilio Metello Balearico, T. Quintio Flaminio, Cofs. legem tulit, quam paucis ante annis
frater eius Tiberius ferre conatus erat: Vt iudicia, quæ semper antea penes Senatorium ordinem
fuerant, ad solos Equites transferrentur. Appianus libr. 5. de Bel. ciuil. Asconius in Diuinat. Vel-
leius libr. 2. Tacitus lib. 12. Varro de Vita pop. Rom. apud Nonium, in voce Biceps. Plutarchus in
Gracchis, Equites trecentos cum Senatoribus trecentis mixtos tradit, atque inter utrosque co-
municata iudicia, quod falsum est. Florus etiam Epit. 60. auget or est, lege Sempronia trecentos
Senatores cum sexcentis Equitibus commixtos iudicasse: quod procul dubio ad legem Seruiliam
pertinet, quam non multò post tulit Q. Seruilius Cæpio consul, cum C. Attilio Serrano, anno
10 c x l vii. Vt iudicia, quæ lege Sæpronia ad solos Equites translata erant, ordini Senatorio, com-
municarentur: quæ tamen lex non multò post abrogata est. Tacitus libro 12. Annal. Cic. in 1. de
Arte Rethorica, lib. 2. de Oratore, in Bruto, in Oratione pro Scario, & ibidem Asconius. Fuit au-
tẽ hac lege impar & minor numerus Senatorum, quã Equitum. Nam paucis post annis M. Linius
Drusus Tribunus plebis, L. Marcio Philippo, Sex. Lul. Cæsare, Cofs. anno vrbis 10 c l x i i. tulit,
Vt æqua ex parte iudicia penes Senatam, & equestrem ordinem essent, id est, trecenti Equites, &
trecenti Senatores. Asconius in Cornelianam, Cic. lib. 3. de Orat. Florus Epit. 71. Appian. lib. 1.
de Bel. ciuil. sic scribit: M. Linius Drusus Senatam quoq; ac Equites tum maximè propter iudi-
cia dissidentes inuicem conabatur conciliare: quæ cum nequiret Senatui palam restituere, arte
vtroq; aggressus est. Nam cum per id tempus propter crebras seditiones vix trecentorum exple-
rent numerum, promulgauit legem, vt ex Equestri ordine adderentur totidem, delectum optimo-
rum habito, atq; ex his omnibus in postero Iudices legerentur: vtq; causam dicere cogentur
suspecti de munerum corruptela: quod malum iam inter crimina haberi desiderat: ad eò frontem
pleriq; perfruerant. Hæcætenus ille. Verùm nec hæc Livia longæua fuit: nam L. Marcius Philip-
pus Consul, Drusi inimicus, eodem anno obtinuit, vt Drusi leges tanquam contra auspicia latae,
vno Senatusconsulto tollerentur, vt testatur Cic. lib. 3. de Legib. Anno deinde elapso, qui fuit se-
cundus belli Italici Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Cofs. cum Equester ordo in iudi-
ciis dominaretur, legem tulit M. Plautius Siluanus Trib. plebis, Vt Tribus singulæ ex eo nume-
ro quinos denos suffragio crearent, qui eo anno iudicarent. Ex eo factum est, vt Senatores quoq;
in eo numero essent, & quidem etiam ex ipso plebe. Cic. in Oratione pro Cornelio, epistolis ad
Attic. lib. 4. & Asconius in Cornelianam. Ex quo intelligitur, cum antè Equites soli iudicarent
c c c. Tribus dedisse singulas Iudices xv. itaque c d l. fuerunt: & iudicia inter tres ordines, Sena-
torium, Equestrem, & Plebeium communicata sunt.

Romuli lex. *Sempronia lex.* *Seruilia lex.* *Livia lex.* *Plautia lex.* *Cornelia lex.* *Aurelia lex.*

Julia lex. *Antonia lex.* *Pompeia lex.*

Julia lex. *Antonia lex.* *Pompeia lex.*

Julia lex. *Antonia lex.* *Pompeia lex.*

Julia lex. *Antonia lex.* *Pompeia lex.*

Julia lex. *Antonia lex.* *Pompeia lex.*

Julia lex. *Antonia lex.* *Pompeia lex.*

Julia lex. *Antonia lex.* *Pompeia lex.*

Julia lex. *Antonia lex.* *Pompeia lex.*

A cero in Verrinis sepe, Asconius in eadem, in Orationem pro Cornelio, & in Pisonem, Florus E-
picome 97. Velleius libro 2. vbi tamen Tribunos AÆrarios non nominat.

Secuta Varinia est, quam tulit, vt opinatur Manurius, Publ. Vatinius Tribunus plebis, C. Iu-
lio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Consulibus, anno 10 c x c i v. Quæ autem sententia fuerit, se-
nandum inuenire potuisset idem ait, exillimare tamen popularem fuisse, cum Marinus Senatui,
Senatus illum vehementer oderit.

Julia lex à C. Iulio Cæsare Consule cum M. Bibulo anno eodem lata est. Vt iudicia ad duo ge-
nera iudicum redigerentur, Equestris ordinis, & Senatorij: Tributũ verò AÆrarij: quod erat ter-
tium, tolleretur. Suetonius in Cæsare. Meminit & Agellius libro 14. capite 2. Dio libro 43. Mul-
ta præterea huius legis capita fuerunt de ipsorum iudicum ætate, dignitate & conditione, de for-
mâ & consuetudine iudiciorum publicorum & priuatorũ. Quæ omnia in Antiquis Iuriconsul-
torum libris comprehensa opera Triboniani abolita sunt.

Pompeia lex. Pompeia sequitur, quam tulit Cneus Pompeius Magnus 11. Cofs. cum M. Licinio Crasso 11. *Pompeia lex.*
anno 10 c x c i i x. Vt amplissimo ex censu, ex Centuriis, aliter quàm antea lecti iudices, ex tribus
tamen ordinibus, quibus Aurelia lege communicata erant iudicia, Senatorio scilicet. Equestri
& Tribunis AÆrarij res iudicarent. Item, vt quinque & septuaginta iudices causas cognoscerent.
Cicero in Pisonem, & in eandem Asconius.

Vltima Antonia est, quam tulit M. Antonius Cof. cum C. Iulio Cæsare, anno 10 c c i x. Vt ter-
tia iudicum decuria è Centuriationibus, Antesignanis, Alaudis, Manipularibus fieret. Cicero Phi-
lip. 1. & 5. Suetonius in Augusto. Ex quo etiam intelligi potest, hanc non fuisse abrogatam, cū ille
hostis iudicatus est, vt vult Zafius. Sic enim scribit: Ad tres iudicum decurias quartam addidit ex
inferiore censu, quæ ducenariorum vocaretur, iudicarentque de leuioribus summis.

Pompeia lex. Hactenus leges de iudicibus recitauimus, de quibus prolixè Paulus Manutius libro de Legi-
bus, & Franciscus Palesa libr. 3. Historiæ Fori Romani. Quibus adiciemus eam Pompeij legem,
qua tulit, Vt de iis, qui à secundo suo Consulatu ad hunc vsque diem ob rem iudicandã pecunias
cepissent, quæstio constitueretur. Appian. lib. 2. de Bellis ciuilibus.

De iudiciis. Cap. XXII.

NON est dubium, si omnes, quæ à Præcis Romanis latae sunt leges, hodie superessent,
magnam earum numerum de iudiciis futurum esse. Verùm intercederunt fere omnes.
Quæ igitur adhuc extant, hoc capite recitabimus. Sunt autem tres, Pompeia, Julia,
& Iunia Petronia.

Pompeia à Cneo Pompeio Magno, Cõsule solo sine collega, anno vrbis 10 c c i. lata est. Ne reum
in iudicio laudare liceret. Plutarchus in Pompeio, & Catone Vicensi. Valerius lib. 6. cap. 2.

Legem Iuliam iudiciariam à C. Iulio Cæsare latam, multa de forma iudiciorum priuatorum,
publicorum, &que continuisse, quæ à Triboniano abolita sint, diximus capite præcedenti. Fuit au-
tem & alia Julia ab Octauio Augusto Cæsare lata, qua formã iudiciorum præscripsit, cuius
hæc capita feruntur: vt qui nomen alicuius deferrent, locum, annum, & mensem, quo crimen
admissum erit, designent, l. 3. de accusat. Ne eodem tempore de duobus reis quis quereretur, nisi
suarum iniuriarum causa, l. 12. eodem: Ne inuito denuntietur, vt testimonium dicat aduersus fo-
cerum, generum, vitricum, priuignum, sobrinum, sobrinam, sobrino natum, eòsque, qui priorè gra-
du sint. Item, Ne libertino ipsius, liberorum eius, parentum, viri, vxoris: item patroni, patronæ, &
vt ne patroni patronæ, aduersus liberos, neque liberti aduersus patronum cogantur testimo-
nium dicere, l. 4. ff. de testibus. Vt inter priuatos, qui in iudicem consensisset, iurisdicundi, ei iu-
dici potestas esset, l. 3. ff. de iudiciis. Ne qui iudex sit, arbitrium recipere eius rei, de qua iudex
est, nec se promitti, iubeat, l. 9. de arbitris. Ne minor annis viginti iudicare cogatur, l. cum lege
41. ff. de arbitris. Vt Saturnalibus triduo feriæ seruarentur. Macrobius libro 1. capite 10. Eadem
etiam latam opinatur Horomanus, vt certus patronorum numerus esset. Meminit Asconius in
argumento Orationis pro Scario. Et si quis reus vel accusator domum iudicis ingrediatur, per
legem Iuliam iudiciariam in legem ambitus committit, l. 1. ff. de ambit. Item, Ne iudices suo an-
no in alienas ædes ingrediantur. Dio libro 54.

Iuniã Petroniam tulere C. Iunius Cæsonius, Petronius Turpilianus, Cofs. anno 10 c c c x i i i.
Vt si dissidentes pares iudicum existerent sententiã, pro libertate pronuncietur. Hermog. l. 24.
ff. de manumissis. His legibus subiiciemus eas, quæ de donis & muneribus
latae sunt.

De iudiciis etiam fuit lex Memmia, de Reis postulandis, qua latam fuit, vt eorum qui Reipub-
licæ causa abessent, nominane inter reos reciperentur. Cic. in Vatinium, Valer. Max. lib. 3. cap. 7.

Item illa de Calumniatoribus: Vt Calumniatoribus pœna constituto iudicio imponeretur:
cuius meminit Cicero pro Sex. Roscio. Papinianus lib. 13. de testibus, lib. 1. cap. 1. ad Senatuscon-
sultum Turpilianum. Hac autem lege calumniatori in fronte imprimebatur litera, qua indicaba-
tur calumniatum esse. Sic enim Cicero pro Sex. Roscio: Literam illam, cui vos eousque inimi-
ci estis, vt etiam calumnias oderitis, ita vehementer ad caput affigent, vt postea neminem alium,
nisi fortunas vestras accusare possitis, &c. Cæterum hanc legem, sicut & superiorem, quidam

Memmiam, quidam Remmiam appellant. Paulus Manutius autem Commentariis in Orationem pro Sex. Roscio, superiore illam de reo euocando Memmiam; hanc ergo de Calumniatoribus Remmiam dictam sibi videri scribit. Pertinent ad hunc de Iudiciis locum etiam leges, quae de Multis; item quae de Donis & Muneribus latae fuerunt.

Ateria Tarpeia lex.

De Multis primi legem tulere Sp. Tarpeius Montanus Capitolinus, Aul. Aterius Pontinialis Cofs. anno CCICIX. vnde & Ateria, & Tarpeia indifferenter dicitur: Vt omnibus Magistratibus multa dicenda esset, cum antea solis Cofs. id liceret: Vt duas oves, triginta boues multa non excederet. Dionysius lib. 10. Agellius lib. 11. cap. 1. & Festus in voce Peculatus. Ad huius legis primum caput respexisse videtur Vlpian. l. vnica. ff. si quis ius dic. nō obtemp. dum ait: Omnibus Magistratibus secundum ius potestatis suae concessum est iurisdictione poenali iudicio defendere.

Sextia Menenia lex.

Biennio post anno, scilicet CCCI. P. Sextius Capitolinus, T. Menenius Lanatus Cofs. legem tulerunt, vt oves decusi, boues centusi aestimarentur. Apud Festum, qui huius legis meminit, mendum esse videtur, quia priore loco ponit legem Meneniam Sextiam, posteriore Tarpeiam, quasi Menenius ante Tarpeium & Aterium Consul fuerit, quod falsum est. Vide Antoniam Augustinum ad Festum, ad vocem, Pecularus.

Papiria Iulia lex.

Fuisse quoque Papiriam Iuliam, legem Consulare de modo multarum latam, ex Livio cognoscitur: verum qua sententia, non exprimitur. Atque tantum de multis.

Cincia lex.

Huc denique pertinet lex Cincia muneralis, siue de donis & muneribus, quam tulit M. Cincius Tribunus plebis, M. Cornelio Cethego, P. Sempronio Tudirano Cofs. anno DCCLIX. Ne quis ob causam orandam donum, munusve caperet. Liuius lib. 34. Tacitus lib. 14. Annalium, Cicero ad Atticum libro 1. item libro 2. de Oratore, in Catone. Hanc Festus muneralem à Plauto vocari scribit, his versibus:

Neque muneralem legem, neque Iononiam, Rogata fuerit necne, flocci aestimo.

Fuerunt autem & alia quaedam huius legis capita, Vt, Ne plus ducentis aureis donare liceret: extra quam si coniunctis personis donaretur, quod eo amplius donatum esse, ratum non esset, argum. l. sancimus. C. de donat. Vlpianus cap. Instit. l. 4. & l. 6. C. Theod. donationibus. Item, vt in donatione quibuscumque personis facta, mactatio traditione adhiberetur, ff. l. 4. & l. 5. Verum ista propriè huc non pertinent.

Hoc loco meminerunt quidam ex Tacito libro 2. Annalium, & ex Aufonio legis Titiae muneralis. Cum verò ij loci de modo suspecti sint, nihil amplius de ea habeo dicere, praesertim cum etiam Iustus Lipsius in notis ad Tacitum affirmet in Vaticanis duobus, & Farnesiano codice, legi Cinciam, aut Cinthiam, non Titiam.

Atque has leges, quas de iure publico & priuato recitarem, habuimus. Sequitur vt de Criminibus dicamus, quod faciemus capitibus sequentibus.

De Criminibus publicis, & primum de Maiestate.

Cap. XXXIII.

ACTENVS eas leges recitauimus, quae de iure publico & priuato latae sunt. Restant illae, quae de criminibus loquuntur. Fuerunt autem crimina maleficia, quae aut aduersus Rempublicam commissa sunt, aut populus Rom. aduersus Rempublicam commissa existimantur, atque iudicio legibus constituto, poena vindicanda putantur: qualia sunt crimen maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, vis publicae, sicariorum, veneficij, parricidij, falsi, adulterij, plagij. De his omnibus ordine dicemus, sumpto initio à crimine maiestatis, qui ppe quod omnium fuit grauissimum & antiquissimum.

Maiestas inquit Vlpianus, est crimen illud, quod aduersus populum Romanum, aut securitatem eius committitur, id est, in quo laeditur aut dignitas, aut securitas eius. Et pertinent ad hoc crimen omnia, quaecunque aut populo, aut magistratibus eius directo iniuria factae sunt. Grauiusimum autem inter Maiestatis crimina est crimen perduellionis, & sub illo tanquam species sub genere continetur. Est autem perduellio, hostili animo aduersus Rempublicam, vel Principem animatum esse. Franciscus Hotomanus l. C. celeberrimus, quadruplicem inter maiestatis & perduellionis crimina differentiam notat, quarum prima est, quod maiestatis crimine tenentur ij, qui vel partem aliquam Reipublicae laeserunt: veluti, si quis duces hostium accepta pecunia liberauit, aut priuatus domi suae hostium duces tenuit: aut si magistratui quippiam pro sua potestate argenti aliquis officiat: veluti C. Cornelius, quem Cicero defendit. Perduellionis autem crimen in eos cadit, qui summam Reipublicae labefactare conati sunt. Altera differentia est, quod maiestatis crimen in foro apud suum Praetorem pro tribunali, iudicio certa lege constituto, agebatur, vt ex Verr. 3. & 7. cognoscitur. Perduellio verò primis quidem temporibus à Duumuiris data opera creatis, post autem à populo Romano Comitibus Centuriatis in campo Martio cognoscabatur: quemadmodum ex Oratione Ciceronis pro C. Rabirio perduellionis reo, in Campo Martio habita: itemque ex Valerij Maximi libro 6. capite 5. satis planè constat. Tertia differentia est, quod maiestatis crimen non morte, sed exilio multabatur: perduellionis verò damnatum carnifex in urbem euocatus in crucem, Martio in Campo fixam tollebat, quod ex eadem Oratione cognoscitur, in qua crucis mentio fit, & ex Dionis libro trigesimo septimo, vbi de hoc iudicio

commem-

commemorat. Quartam differentiam Vlpianus ostendit ff. l. vlt. de Crim. Maiesta. vbi ait: Maiestatis imminuta crimen rei morte obliterari: Perduellionis autem memoriam etiam post mortem damnari. Quomodo intelligendus Iustinianus Institutionibus §. 2. de publicis iudiciis, Publica, inquit, iudicia haec sunt: Lex Iulia Maiestatis, quae in eos, qui contra Imperatorem vel Rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cuius poena animae amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur, &c. Plura de Maiestate alibi recitantur, nos hic leges Romanorum, quae de eo crimine latae fuerunt, recensimus: inter quas, quae quidem post duodecim Tabulas rogatae sunt (de illis enim diximus antè) prima est Gabinia: Ne quis coitio-

Gabinia lex.

Post annum inde DCIV. leges quatuor de maiestate latae, Appuleia, Varia, Cornelia, & Iulia.

Appuleia tulit L. Appuleius Saturninus Tribunus plebis anno DCCLII. C. Mario v. M. Aquilio Cofs. Hac lege C. Norbanus est postulatus, quem M. Antonius Censorius defendit, vt in 2. de Oratore scribit Cicero, ex quo apparet, hac lege vim in vrbe ac seditionem vindicaram esse. Carolus Sigonius putat eadem etiam quaestionem de maiestate perpetuam constitutam esse.

Appuleia lex.

Legem Variam tulit Q. Valerius, propter obscurum ius ciuitatis Hybrida cognominatus, Tribunus plebis anno DCCLXII. L. Marcio Philippo, Sex. Julio Caesare Cofs. Vt quaereretur de iis, quorum opera, consilioe socij contra populum Romanum arma sumpissent. Cicero oratione pro Scuro, & pro Cornelio, & in eadem Afconius. Valerius Maximus lib. 8. cap. 6. Cicero Thufcul. 2. & in Bruto.

Varia lex.

Sequitur Cornelia, quam tulit L. Cornelius Sulla Felix Dictator anno DCCLXX. cuius haec capita apud scriptores dispersa leguntur: Praetor, qui ex hac lege quaeret, de eo quaerito, qui intercessionem sustulerit, aut magistratui, quo minus munere suo fungatur, impedimento fuerit. Qui exercitum è Prouincia eduxerit, aut sua sponte bellum gesserit. Qui exercitum sollicitauerit. Qui ducibus hostium captis ignouerit, aut pecunia liberauerit. Qui ducibus Praedonum captis ignouerit. Qui potestatem suam in administrando non defenderit. Qui ciuis Romanus apud Regem externum versatus fuerit. Mulieris testimonium accipiatur. Calumniatoribus nulla poena sit. His damnatis poena aquae, & ignis interdictio sit, Cicero in Pisone, pro Cluentio, & Epistolis ad Appium. Afconius in Cornelianam, & alij. Fuit & illud in hac lege, vt à quaestionibus vel cruentis nullius dignitas exciperetur. Ammianus Marcellinus libro 19. Hac lege populus Romanus vsque ad Caesarem dictatorem est vsus. Is tulit, vt de vi & maiestate damnatis aqua & igni interdiceretur. Cicero i. Phillip.

Cornelia lex.

Alia est Iulia, quam tulit C. Octavius Augustus. cuius mentio crebra in libris iuriconsultorum occurrit. Eius haec extant capita:

Iulia lex.

Praetor qui ex hac lege quaeret, de eo quaerito. Cuius opera dolo malo consilium inuitum erit, quo obfides iniussu principis interciderent, quo armati homines cum telis lapidibus in vrbe sint, conuentus aut aduersus Rempublicam, locaue occupentur, vel templa, quouè cætus, conuentus fiat, homines ad seditionem conuocentur: cuiusue opera, consilio, dolo malo, consilium inuitum erit, quo quis magistratus populi Romani, quieue imperium, potestatemue habet, occidatur, quoue quis contra Rempublicam arma ferat, quieue hostibus populi Romani nuntiam, literasque miserit, signumue dederit, feceritue dolo malo, quo hostes populi Romani iuuentur aduersus Rempublicam: quieue milites sollicitauerit, concitaueritue, quo seditio, tumultusue aduersus Rempublicam fiat.

Item de eo, qui in bellis cesserit, aut arcem non tenuerit, aut castra concesserit. Qui iniussu principis bellum gesserit, delectumue habuerit, exercitum comparauerit, quieue cum ei in prouinciam successum esset, exercitum successori non tradiderit: quieue imperium, exercitumue populi Romani deseruerit, quieue priuatus pro potestate, magistratumue quid sciens dolo malo gesserit, quieue quid eorum, quae supra scripta sunt, facere curauerit, Cuiusue dolo malo iurcurando quis adactus est, quo aduersus Rempublicam faciat: cuiusue dolo malo exercitus populi Romani in insidias ductus, hostibusue proditus erit, factumue dolo malo cuius dicitur, quo minus hostes in potestate populi Romani veniant, cuiusue opera dolo malo hostes populi Romani commeatu, armis, telis, equis, pecunia, aliaue qua re adiuti erunt, vt ne ex amicis hostes populi Romani fiat: cuiusue dolo malo factum erit, quo Rex exteræ nationis populo Romano minus obtemperet: cuiusue opera dolo malo factum erit, quo magis obfides pecunia, iuramenta, hostibus populi Romani dentur aduersus Rempublicam.

Item de eo quaerito, qui confessum in iudicio reum, & propter hoc in vincula coniectum emiserit. Item cuius ope, consilio, dolo malo Prouincia, vel ciuitas hostibus prodita est. Qui statuas aut imagines Imperatoris iam consecratas confluauerint, aliudue quid simile admiserint. Qui famulos libellos scripserint. Famosi, qui ius accusandi non habent, ad hanc accusandi admittantur, itemque milites. Serui deferentes audiantur, & quidem dominos suos, & liberti Patronos. Itaque mulieres accipiantur. Qui in reatu maiestatis decesserit, nisi à successoribus purgetur, hæreditas siseo vindicetur. Qui ex alia causa legis Iuliae maiestatis reus est, quam perduellionis, mortis crimine liberetur: qui perduellionis, capite puniatur.

Collecta hæc sunt à Carolo Sigonio ex Vlpiano, Marciano, Sæuola, Venuleio, Modestino, A Papidiano, Hermogeniano ff. ad legem Iuliam maiestatis, Tacito libro 1. Annalium, & Suetonio in Augusto. Ad hæc quoque legum de Maiestate classem referri non incommodè posse arbitror Memmiam de Iugurtha Romam euocando, & Mamiliam de Senatoribus à Iugurtha corruptis Memmiam tulit Memmii Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione Nafica, L. Calpurnio Bestia Cofs. anno 106 x l i i. Vti L. Cassius Prætor ad Iugurtham mitteretur, eumque interposita fide publica Romam duceret, quo facilius indicio Regis, Scari & relinquentium, quos pecuniæ ca ptæ arceffebant, delicta patefierent, Salustius de bello Iugurthino.

Mamiliam tulit C. Mamilius Limetanus vel Limitanus Tribunus plebis, Sp. Posthumio Albino, Qu. Minutio Rufino Cofs. anno 106 x l i i. Vti quæretur in eos, quorum consilio Iugurtha Senatus decreta neglexisset, qui que ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent: qui elephantos, qui que per fugas tradidissent: item qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Salust. de bello Iugurthino. Tantum de maiestate.

De Adulterio Cap. XXIV.

SECUNDVM inter crimina iudiciorum publicorum locum dedimus Adulterio, secuti ea in re, sicut in toto hoc libro Iustinianum Imperatorem, qui & ipse in Institutionibus iudicia publica recensens, secundo loco Adulterii mentionem facit. Habemus autem vnam tantum de hoc crimine legem reliquam, Iuliam scilicet, quam tulit C. Octavius Augustus Imperator, cuius hæc capita hinc inde dispersa collegit Barnabas Briffonius l. C. eaque eleganti commentario explicauit. Nos capita legis hic referemus, explicatio è Briffonii commentario petatur.

Ne quis posthac stuprum, adulterium facito sciens dolo malo. Qui stuprum, adulterium sciens dolo malo fecerit, in Insulam relegator. Patri, qui in potestate habet adulterum quem licet, quem in filia deprehenderit, domi suæ, generiue sui occidere ius esto, dum vnà cum eo in continenti filiam occidat. Viro deprehensum domi suæ in vxore sua adulterum, qui leno fuerit, quiue artem ludicram fecerit, vel in scenam saltandi, cantandiue causa prodierit, iudicioue publico damnatus, neque in integrum restitutus erit, quiue libertus eius mariti, vxorisue, patris, matris, filii, filia, vtriusque eorum fuerit, propriusue eorum, vel cum alio communis, quiue seruus erit, occidere liceto. Qui eorum aliquem occiderit, vxorem sine mora dimittito. Viro adulterum cum vxore sua deprehensum, quem aut nolit, aut non liceat occidere, retinere per horas diurnas, nocturnasque non plus quam viginti, testandæ eius rei gratia, vt vti sine fraude, suo iure possit, liceto.

Viro patrique, qui in potestate habet, sexaginta dies vtilis ad accusandum dantor, intra que eos dies cuilibet præferuntor. Post eos dies patri, maritoque lapsos, extraneis quilibet admittuntor. Ne quis inter reos eum, qui tunc sine detractione Reipublicæ causa aberit, referat. Minoribus xv. annis adulterii accusare ne liceto. Si seruus adulterii accusetur: & quæstionem in eo haberi accusator postulet, iudices seruum æstimando: & quantum æstimauerint tantam pecuniam & alterum tantum eum, qui nomen eius serui detulerit, ei ad quem ea res pertinet, dare iubentor. Qui post maritum & patrem accusare possunt, si ad accusandum plures simul profuerint, iis cuius de ea re notio est, de iusto accusatore constituto. Reos adulterii matrem & feminam ex eadem causa ne facito. Si mulier ante denunciationem nupserit, qui accusare volet, ab adulterio incipito. Nec ante ad mulierem quisquam peruenito, quam adulterum reum peregerit. Adultero absoluto, quæ nupsit, quandiu nupta erit, aduersus omnes securata esto. Si vir, qui vxori adulteræ repudium misit, vel extraneus qui mulieri, antequam nuberet, adulterii se acturos denunciauerint, eaque post denunciationem nupserit, ab ea incipere accusare volenti ius esto. Si vidua sit, de cuius adulterio agitur, accusator liberum arbitrium, adulterum, vel adulteram, vtrum prius velit, postulandi habeto. Qui domum suam præbuerit, vt stuprum, adulteriumue cum aliena matrefam, vel cum masculo fieret, sciens, hac lege tenetor. Qui pro comperto stupro precium acceperit, quæstumue ex adulterio vxoris suæ fecerit, hac lege tenetor. Damnata adulterii si quis sciens vxorem duxerit, hac lege tenetor. Qui deprehensum in domo sua adulterum dimiserit, vxoremue in adulterio deprehensam retinuerit, hac lege tenetor. Mulieri accusandæ sex menses vtilis dantor, postea accusare ne liceat adulterum, adulteramue post quinquennium continuum quam commissum esse adulterium dicitur, accusare ne liceto, eaque prescriptio adultero, adulteræque vtilis esto. De seruis ancillisue eius, de quo, vel de qua quæretur, parentisue vtriusque eorum, qui eis ad vsum à parentibus dati sint, si accusator postulet, quæstionem habeto. Quæstioni reus, reue, patrioniue eorum, & is, qui crimen delulit, intersuntor. Patronis interrogandi facultas esto. Seruus de quo quæstio habita fuerit, publicus esto. Si reus, vel rea absoluti fuerint, seruorum damnatum iudices æstimanto: siue mortui fuerint, quantæ pecuniæ ante quæstionem fuerint: siue salui, quantæ pecuniæ in his damnatum datum fuerit, factumue erit. Serui, qui quæstioni postulari possunt, intra sexaginta dies ex die diuortii ne manumittuntor, neue alienantor. Adulterii damnato, damnatæque testimonii dictio ne esto. Diuortia septem ciuibus Romanis

nis puberibus testibus adhibitis præter liberum eius, qui diuortium faciet, posthac faciuntor. Aliter facta pro infectis habentor. Dotale prædium Italicum maritus inuita vxore ne alienato, neue consentiente ea obligato.

Extant hæc capita apud Suetonium in Augusto, Tacitum libro secundo, ff. ad legem Iuliam de Adulterio, Paulum libro Sentent. secundo, capite vigesimo secundo, & Iustinianum sub titulo, quibus alien. licet.

Ante hanc Iuliam legem de Adulterio, mentio etiam fit legis Pedeceæ de Incestu, apud Cicero. Peducealex. Scantinia lex. ronem libro tertio de Natura Deorum, & Scantiniæ de Pueris impudicis, apud Iuuenalem Satyra 2. Suetonium in Domitiano, Aufonium, Ciceronem Philippica 3. Hanc tulit vt Paulo Manurio placet, C. Statinius Aricinus, Tribunus plebis in eos, qui alienam pudicitiam sollicitassent, aut suam ipsi prostituissent, quibus pœnam irrogauit decem millia nummum. Meminit eius etiam Fabius Quintilianus libro quarto, capite secundo, & libro septimo, capite 4. Cælius ad Ciceronem, libro octauo Epistolarum ad Familiares, epistola 12. Valerius Maximus libro sexto, capite primo testatur, C. Scantinium Capitolinum Tribunum plebis, quod filium M. Claudij Marcelli, Ædilis Curulis de stupro appellasset, damnatum fuisse, id quod etiam Plutarchus in Marcelli vita habet, à quo quidem hanc legem Scantiniam vocatam voluit, quod tamen haud videtur verisimile. Hanc porrò legem in suam Iuliam de Adulterio & pudicitia retulit C. Octavius Augustus, grauiori imposta pœna, teste Iustiniano libro 4. Institutionum, titulo de Iudiciis publicis. Vide & Læuinum Torrentium commentariis in Suetonium, in Augusto, cap. 4. Elias Vinerus commentariis in Aufonium ait sibi nondum satis compertum esse, quæ & qualis lex Scantinia fuerit. Tantum de Adulterio.

De Legibus inter sicarios, & legibus veneficii ac Parricidii.

Cap. XXV.

RIMEN inter sicarios dictum est, si ferro, aut telo cædes facta esset: veneficium, si veneno: si parentibus, aut propinquis nex allata, parricidium. Sicarij à sic dicti. Sicam ferreum cultrum fuisse, scribit Iustinianus libro quarto Institutionum. Qualis verò gladius fuerit, docet Ios. phus Antiquitatum Iudaicarum libro vigesimo. Sicarij, inquit, latrones sunt, cultellis vtentes, magnitudine similibus acinacibus Persicis, recuruis, & similibus iis, quæ à Romanis sicæ dicuntur. vnde & qui latrocinantur nomen sumpserunt. Hi gladii breues erant, ita vt occultari sinu vestis possent, & facile nec opinantes confodi, & maxime in turba possent. De crimine inter Sicarios, & veneficii præter antiquas, quarum memoria obliterata est, extat Cornelia lex, quam tulit Cornelius Sulla Dictator anno 106 x l x x i i i. cuius hæc reperiuntur capita.

Iudex quæstionis cum iis iudicibus, qui ei obuenerint, de eius capite quærito, qui hominem occiderit, cuiusue dolo malo incendium factum erit, quiue hominis occidendi, furisue faciendi causa cum telo ambulauerit. Iudex quæstionis, cum iis iudicibus, qui ei obuenerint, de eius capite quærito, qui venenum malum hominis necandi causa fecit, fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit. Deque eius capite quærito, qui tribunus militum legionibus, quatuor primis, quiue Quæstor, Tribunus plebis, Triumuir Capitalis, Triumuir agris dandis, assignandis, Consul, Dictator, Prætor, Magister equitum, quiue magistratum habuerit, quiue in Senatu sententiam dixit, dixerit: qui eorum coit, coierit, conuenit, conuenerit, consensit, consenserit, quo quis falsum iudicium profiteretur, vt quis innocens conueniretur, iudicio publico condemnaretur. Deque eius capite quærito, qui testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico iudicio rei capitalis damnaretur, quiue magistratus, iudexque quæstionis ob capitalem causam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret. Qui contra hanc legem fecerit, is in Insulam deportetur, & bonis omnibus spoliatur. Marcianus ff. ad legem Cornelianam de Sicariis Theophilus. Ea lege excepti erant, qui proscriptione Sullana ob relata ciuium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. Suetonius Cæsare. Eiusdem etiam hoc caput fuit, vt cum in consilium iri oporteret, Quæstor à reo quæreret, clam an palam de se sententiam ferri vellet. Cicero pro Cluentio. Item, Vt si quis domi suæ necatus erit, ei, qui seruos, qui ante quæstionem fugerint, peruestigarit, & inducarit, in singulos seruos, quos eius cædis conuicerit, quinos aureos ex bonis occisi: aut si inde redigi ea quantitas non possit, ex publicæ accipiat. Vt de his, qui ante quæstionem habitam fugerint, si aperto testamento liberi scripti inueniantur, iudicium inter sicarios fiat, ita vt è vinculis causam dicant, & conuicti perinde ac serui puniantur: & ei qui conuicerit, deni aurei præmii nomine dentur ex bonis damnati. Caius 25. ff. ad S. C. Sillanian. Huius legis meminit Seneca libro primo de Prouidentia, & libro Declam. tertio: item in ludo, quem de morte Claudij Cæsaris composuit.

De Legibus Parricidiis.

Parricidii nomine primum cuiuscunque hominis cædem complexi sunt, teste Plutarcho: &

Festus ait, Parricidam, siue ut al. is placet, Parricidam non eum dictum fuisse, qui parentes, sed A
qui qualemque hominem occidisset. Quare veteres de Parricidio leges omnes in genere de
eade cuiuscunque hominis, non autem parentum loquuntur. Neminem enim patris Romani
tam nefarium esse arbitrabantur, qui parentibus necem inferret. quinetiam sero admodum Ro-
mae tale facinus est patratum. Primam de iis, qui parentes occidissent, legem latam fuisse opina-
tur Carolus Sigonius tum, cum L. Hostius patrem interfecit, aliquantò post bellum Annibalis:
quam legem ipse putat fuisse huiusmodi: Si quis parentes occiderit, aut verberauerit, ei damnato
nato obuoluantur os folliculo lupino, soleæ lignæ pedibus inducantur, & in carcere ductus
ibi tantisper, dum paretur culleus, in quem coniectus in profluentem præcipitur. Coniectu-
ram huius legis capit ex Liuji epitoma, Rhetoricis ad Herennium, & Plauto in Vidularia apud
Nonium. Hanc legem putat L. Cornelium Sullam constituta publica quæstione, repetiisse, &
confirmasse, nihil autem addidisse. B

Pompeia lex Secuta postea est Pompeia, quam tulit Cn. Pompeius Magnus consul cum M. Crasso 11. anno
10 C X C I I X. cuius hæc reperiuntur capita: Prætor, qui ex hac lege quæret, de eius capite quæri-
to, qui patrem, matrem, auum, auiam, fratrem, sororem, patrualem, matrualem, patruum, auun-
culum, amitam, (materteram) consobrinum, consobrinam, uxorem, virum, generum, socerum,
uictricum, (noueram) priuignum, priuignam, patronum, patronam, occiderit. Cuiusue dolo
malo id factum erit, siue conficius fuerit. Deque eius matris capite quærito, quæ filium, filiæque
occiderit, & aui eius, qui nepotem occiderit, eiusque qui emit venenum, ut patri daret, quamuis
non potuerit dare. Is si confessus erit, virgis sanguineis verberatus, deinde culleo insuatur cum
cane, gallo gallinæ, & vipera, & simia, deinde in mare profundum culleus iactetur. Marcianus,
Modestinus de Parricidiis. Iustinianus Institutionum libro 4. de Iudicis publicis, & alij. C

De Legibus Falsi. Cap. XXVI.

FALSI latissimè patuit. Nom omnia, quæ falsò dicta, aut scripta, aut facta in al-
terius damnum essent, hoc nomine complexi sunt. De falso antiquæ fuere leges, sed
certos non habuere Prætores. L. Cornelius Sulla Dictator & Consul cum Q. Cæci-
lio Metello, anno 10 C L X X I I. relatis legibus certum etiam Prætozem huic crimini
addidit. Cicerone teste. Ex eius lege de falso hæc capita extant. D

Prætor qui ex hac lege quæret, de eius capite quærito, qui testamentum amouerit, celauerit,
eripuerit, deleuerit, interleuerit, subiecerit, resignauerit: quique testamentum falsum scripse-
rit, signauerit, recitauerit dolo malo, cuiusue dolo malo id factum erit. Qui sibi legatum, fidei-
commissumque ascripserit. Qui nomine Prætoris literas falsas reddiderit, edictumque falsum
propulerit. Deque eius capite quærito qui ob falsas testationes faciendas, testimoniæque falsæ in-
uicem dicenda dolo malo coierit, quique iudicem corruperit, corrupendumque curauerit.

Deque eius capite quærito, qui nummos aureos partim raserit, partim tinxerit, vel finxerit,
qui in aurum vitij quid indiderit, qui argenteos nummos adulterinos flauerit, qui cum prohibe-
re tale quid posset, non prohibuit. Qui nummos stanneos, plumbeos emerit, vendiderit dolo
malo, ei que damnato aqua & igni interdicto. ff. ad legem Corneliam de falso. Meminit eius &
Cicero lib. 3. de Natura Deorum, & Suetonius in Augusto. E

De Legibus de vi. Cap. XXVII.

VI dixerunt iniuriam, quæ inferebatur alicui, siue in vrbe, siue in agro, siue armatis
hominibus, siue inermibus. De hac primis temporibus ferè iudicabant ex legibus de
maiestate, & de Sicariis. Vltimis autem temporibus leges de ea latæ sunt.
Plautia lex. Plautia à P. Plautio Tribuno plebis lata est adiuuante Q. Lutatio Catulo, Con-
sul. le cum M. Emilio Lepido anno 10 C L X X V. cuius hæc videntur fuisse capita: Is, cuius hæc que-
stio erit, de eius capite quærito, qui aduersus Rempublicam coniuauerit, insidias Senatori fece-
rit, Magistratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut seditionis causa loca supe-
riora occupauerit, alienæque ædes saxi, ignibus, aut ferro occupari. de siue iis quotidie quærito.
Itemque de eius capite quærito, qui possessorem è fundo hominibus armatis deiecerit dolo ma-
lo, aut armatis obiectis, ut inde profugeret, causam attulerit, prohibitoque, ne prædium, unde
deiectus possessor sit, vsu capiatur. Eis damnatis aqua & igni interdicto. Capita hæc collecta
sunt à Carolo Sigonio ex iudiciis, quæ hac lege facta sunt, quorum memoria est apud Sueton-
ium, Sallustium in oratione in Ciceronem, Dionem libro trigesimo nono, Ciceronem & alios.
Et hac lege, inquit Sigonius, iudicia de vi omnia facta sunt vsque ad Cæsarem Dictatorem, &
que multa capita legis de Sicariis, & de maiestate comprehensa sunt. C

Memoratur & Clodia, quam tulit Pub. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone
Cæsonino, A. Gabiniio Consulibus. anno 10 C X C V. Ut de iis qui Ciues Romani sine iudicio
populi

A populi, iudiciaque causa necessent, quæstio haberetur. Tulit autem ob Ciceronem & alios,
a quibus necati erant Catilinarii, quamuis nominatim de Cicerone nullam faceret mentionem.
Velleius lib. 2. Dio lib. 38. Cicero lib. 3. ad Atticum.

Cneus inde Pompeius in tertio Consulatu anno 10 C C I. legem tulit de vi, qua nominatim
eadem in Appia via factam, & incendium curiæ, & Domum M. Lepidi Interregis oppugnata
comprehendit, & pœnam grauiorem, & formam iudicii breuiorem. Capita eius ab Hotomano
hæc sunt collecta: ut priuquam causa de vi ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eo-
rum iudices consignarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur, & coram ac-
cusatore ac reo pilæ, in quibus nomina iudicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus po-
stera die sortitio fieret vnus & x x c. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent
tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die iudicaretur:
prius autem, quàm sententiæ ferretur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus
reiteret: ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & vnus.
Alconius in Miloniana argumeto, Dio libro 40. Cicero libro 4. de Finibus, & ad Atticū libro
decimo. Cæsar libro tertio de Bello ciuili. Hanc legem in hunc numerum referri non debere
Sigonius vult.

Post legem Pompeiam Iulia lata est à C. Iulio Cæsare Dictatore, cuius tenuis memoria extat.
Vnus enim tantum meminit Cicero, qui in prima in Antonium inquit, lege, quam Antonius
Consul post mortem Cæsaris promulgauerit, ut de vi damnati ad populum prouocarent, obgari
legi Cæsaris, quæ iubet ei, qui de vi damnatus sit, aqua & igni interdicti, quam pœnam non à
Cæsare primum irrogatam esse constat. Neque verò lex Antonii inter leges est referenda, quia
tantum sit promulgata, non lata. Ita Carolus Sigonius.

Postero autem anno Q. Pedius cum C. Octauio Consul legem tulit nominatim de Cæsaris
interfecto, quæ siue de vi, siue de Sicariis, siue de maiestate dicatur, pro lege non est habenda,
cum neque in vniuersum, neque in futurum sit lata. Huius meminit Velleius lib. 2.

Demum C. Cæsar Augustus leges tulit de vi publica, & de vi priuata. Publicam appellans,
ut inquit Iustinianus, quæ armis: priuatam, quæ sine armis esset facta. Prioris legis hæc capita
fuerunt:

Qui arma, tela domi suæ, agrorū in villa præter vsum venationis, vel itineris, vel naviga-
tionis coegerit præter ea, quæ quis promercii causa habuerit, hæreditæque eci obuenerint. Qui
turbæ, seditionisue faciendæ consilium inierint, seruosque aut liberos, homines in armis habue-
rint. Qui pubes cum telo in publico fuerit. Qui pessimo exemplo conuocatu, seditione villas
expugnauerint, & cum telis, & armis bona rapuerint. Qui ex incendio rapuerit aliquid præ-
ter materiam, qui puerum, vel foemina, vel quenquam per vim stuprauerit, qui incendio cum
gladio, aut telo rapiendi causa fuit, vel prohibendi dominum res suas seruare. Qui hominibus
armatis possessorem domo, agrorū suo, aut nauis sua deiecerit, expugnauerit concursu, utque
id stare, homines commodauerit. Qui cœtu, conuersu, turba, seditione incendium fecerit,
quique hominum dolo malo incluserit, obsederit, quique fecerit, quo minus sepeliatur, quo
magis funus diripiatur, distrahatur, quique per vim sibi obligauerit. Qui cum imperium, po-
testatēque haberet, ciuem Romanum aduersus prouocationem necauerit, verberauerit, ius-
seritque, quid fieri, aut quid in collum iniecerit, ut torqueatur, si legatorum, oratorum, comi-
tumque quem pulsauerit, siue iniuriam fecerit. Qui reum vinxerit, inpedieritque, quo minus
intra certum tempus adsit. Qui dolo malo fecerit, quo minus iudicia turd exerceantur, aut
iudices, ut oportet, iudicet. vel is, qui potestatem, imperiumque habebit, quam ei ius erit,
decernat, imperet, faciat. Qui ludos, pecuniamque ab aliquo inuito publicè, primatūque, per
iniuriam exegerit. Qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut vbi iudicium publicè exer-
cebitur, præter eum, qui propter venationem habeat homines, qui cum bestiis pugnent. Qui
conuocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, & pulsatur, neque occisus homo sit:
Qui ædes alienas, aut villas expilauerit, effregerit, expugnauerit, siquidem in turba cum telo
fecerint. Qui noua vectigalia exerceverint. Prætori, cui exercitio hac lege obuenerit, eam, si pro-
ficiscatur, mandare licet. Damnatis de vi publica aqua, & igni interdictio esto.

Hæc autem capita omnia sunt in Digestis ad legem Iuliam de vi publica, ex Marciano, Scæ-
uola, Vlpiano, Mæciano, & Paulo. Addit Paulus, armatos non vtique eos intelligendos esse, qui
tela habuerunt: sed etiam, qui quid aliud, quod nocere potest, & telorum appellatione omnia, ex
quibus singuli homines nocere possunt accipi. Cæterum qui telum tutandæ salutis suæ causa ge-
runt, non videri hominis occidendi causa portare.

Capita verò legis de vi priuata hæc fuerunt: Qui cœtum, & concursum fecerit, quo mi-
nus quis in ius producat, quique quæstionem de alterius seruo habuerit. Qui quem ex agro
suo hominibus congregatis sine armis deiecerit. Qui creditor sine auctoritate iudicis res debi-
toris occuparit. His damnatis tertia pars bonorum publicetur. Neque Senator, neque decurio sit
aut vllum honorem capiat, neque in eum ordinem sedeat, neque iudex sit. Hæc ex Scæuola, Paulo,
Vlpiano, Modestino, Digestis ad legem Iuliam de vi priuata.

De iniuriis etiã legem tulit L. Cornelius Sulla Felix Dictator & Consul. cū Q. Cæcilio Metello
Pio, anno vrbs 10 C L X X I I. quã hic referre placet. Capita eius memoratur illa: Ut in eos, qui
Cornelia lex

quempiam pullassent, verberarent, domumve alienam vi introissent, iudicium daretur. Vt in eo A iudicio non esset, qui ei, qui ageret, gener, socer, vitricus, privignus, sobrinusve esset, propinquus eorum quemquam ea cognatione, affinitateve attingeret, quive eorum cuius, parentisve cuius eorum patronus esset. Vt filius familiarum ex omni causa iniuriarum ageret, vt actori iusurandum deferre liceret, reo, an iniuriam fecerit. Si quis librum ad infamiam alicuius scripserit, composuerit, ediderit: dolo se malo fecerit, quo quid eorum fieret: etiam si alterius nomine ediderit, vel sine nomine: vt de ea re agere liceret: & si condemnatus sit, qui id fecerit, infamabilis ex lege esse iubetur. Vlpianus l. 5. ff. de Iniur.

De Peculatu, residuis, & sacrilegio. Cap. XXIX.

PECULATVS dictus est furum pecuniae publicae, & peculator, qui furtum pecuniae publicae commisit, teste Aconio. Nomen autem accepit, vt scribit Festus, a pecore, quia ab eo initium eius fraudis esse cepit. Siquidem ante aes, aut argentum signatum ob delicta poena grauisima erat duarum ouium, & triginta bovm. Vt autem cetera quaestiones, sic etiam peculatus primis temporibus certum Praetorem, aut Quaestorem non habuit: sed lege, prout vsus incidebat, Praetoribus aut etiam consulibus mandabatur. Postquam autem quaestio repetundarum perpetua constituta proprium Praetorem esse nata, tum vero quaestio etiam peculatus praecipuo Praetori eodem modo mandata est. Id vero ante Dictatorem L. Sullae, id est, ante annum 1062. Qua tamen lege accepit, adhuc inueniri non potui. Haec Carolus Sigonius. Franciscus Hotomannus Petilliam de peculatu legem commemorat ex Liuji libro 38. quae lata est a Q. Petillio Tribuno plebis, anno 1062. M. Emilio Lepido, C. Flamio Nepote Cos. Vellent, iuberent, quaereretur, quae pecunia capta, ablata coacta ab Rege Antiocho sit, quae sub eius imperio fuerint: quod eius in publicum relatum non esset, vt de ea re Ser. Sulpitius Praetor urbanus ad Senatum referret. Addit Liuus: Omnes tribus vi rogatus, iusserunt.

Petillia lex

Sulla lex

Praeter hanc nulla ferre de hoc crimine lex extat, nisi Italia, quam tulit C. Iulius Caesar, quaque peculatum, sacrilegium, & residuas pecunias est complexus. Eius legis capita in Digestis haec extant: Praetor, qui ex hac lege quaeret, de eo quaerito, qui ex pecunia sacra, religiosa abstulerit, intercepterit, in suam rem verterit, aut quo quis auferat, interceptat, vel in rem suam vertat, fecerit. Qui in aurum, argentum aes publicum quid indiderit, immiscuerit, aut quo quid indatur, immisceatur, fecerit dolo malo, quo id peius fiat. Cuique tabulam aecam legis, formamve agrorum, aut quid aliud continentem refixerit, vel quid inde immutauerit, ei aqua & igni interdicatur, atque pecunia ab haerede repetatur. Quique publicam pecuniam delegatam in usum aliquem retinuerit, neque in eam rem consumplerit. Item de eo, apud quem ex locatione, emptione, alimentaria ratione, ex pecunia, quam accepit, aliaue qua pecunia refedit, iis damnatus amplius tertia parte quam debeat, soluat. Vlpianus l. 1. ff. eo. Paulus Sententiarum lib. 5, cap. 29, & l. 2. ff. ad legem Iuliam de peculatu. Residuas autem pecunias, vt & hoc addam, dicebantur, quae apud eum, qui publicam pecuniam administrat, supererat, cum vel in usum publicum erogari, vel in aerarium transferri deberent. Paulus l. 22. ff. ad legem Iuliam de peculatu. De residuis pecuniis legem ante hanc Iuliam tulisse C. Cornelium Tribunum plebis, ex oratione Ciceronis pro Sulla cognoscitur.

De Ambitu. Cap. XXIX.

AMBITVM appellarunt crimen illud, quo quis se in ambiendo magistratu obstrinxit. Ambire vero erat petere, verum studiosius, impensiusque, quam mores, legesque civitatis ferebant. De ambitu Cicero libro de petitione consulatus ad Q. fratrem. Carolus Sigonius libro 2. de Iudiciis, & ex eo nos, libro de Magistratibus multa diximus. Hic tantum leges de ambitu, vel potius contra ambitum latas recitabimus.

Lex de togae candidata.

Prima legis, quae ad ambitum pertineret, mentio est apud Liuium libro 4. L. Pinaro. L. Furio. Tribunis militum consulari potestate, anno 600. qua togae candidae vsus est interdictus. Placuit, inquit Liuus, Senatui tollendae ambitionis causa, Tribunos legem promulgare, ne cui alium in vestimentum addere petitionis causa liceret. Vicerunt Tribuni, vt legem perferrent. Quo in loco, vt hoc obiter moneam, in vestimentum, duabus distinctis vocibus legendum Iustus Lipsius lib. 4. Antiquarum lectionum, cap. 15. monet: vt sensus sit, vetuisse legem, album addi in vestem, id est cretam, gypsum, & similia, quibus togas suas ornare petitori solebant, ex quo & nomen manavit Candidati. Hanc tamen legem obseruatam non esse, satis constat.

Petillia lex.

Liuus tamen de ambitu primum latam esse C. Fabio, & C. Plautio Cos. scribit anno 600. aduersus eos, qui nudinas, & conciliabula praefandi causa obirent. De Ambitu, inquit, C. Patrelio Tribuno plebis, auctoribus Patribus tum primum latam ad populum est, eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nudinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Verum & hanc legem tacito post consensu abrogatum existimare possumus, quippe cum petitores magistratum etiam in Prouincias ad coloniarum, & municipiorum gratiam colligendam accurrisse viderent. Anno inde 600. C. Manius Dictator quaestiones exercuisse scribit aduersus eos, qui magistratum petendorum causa coitiones fecissent, quod aduersus Rempublicam essent. Post

A Post autem, anno 1062. leges de ambitu latae sunt, a M. Baebio, L. Emilio Cos. vt scribit Liuus. Verum cuius sententiae esse fuerint, non addit. Carolus Sigonius opinatur, Emiliam tulisse legem aduersus suffragationes & coitiones: Baebium autem aduersus largitiones.

Anno inde 1062. Lex de ambitu lata est Consulibus Cn. Cornelio Dolabella, & M. Fulvio Nobiliore, teste Liuio in Epitomis. Putat vero Sigonius, hac primum lege capitali poena cautum esse, ne suffragia donis ac pecunia emerentur. Scribit tamen Plutarchus in Coriolano, se nescire, quis primus populum largitione corruerit: sed tamen largitionem faciliatam, satis constare. Itaque ad eadem tempora illud pertinet Polybij, qui scribit, aetate sua ambitum capitalem fuisse, id est, exilij poena vindicatum esse. & quod est apud Plinium lib. 35. Q. Coponium ambitus damnatum, quod vini amphoram dedisset ei, cui suffragij latio erat.

Postquam autem populus in mandandis magistratibus vt tabella cepit, quod lege Gabinia fieri ceptum esse, anno 1062. supra docuimus: tum leges illae latae sunt, quarum Cicero meminit in 3. de Legibus: Ne quis tabellam inspiceret, ne rogaret, ne appellaret, quibus legibus studia suffragatorum sublata esse, inquit, qui eam sedulitatem in campum offerebant, vt, quos rogarent, eorum etiam tabellam, ne forte deciperentur, vellent inspicere.

C. inde Marium Tribunum plebis legem tulisse de ambitu, anno 1062. ex Plutarcho elicitur. Ea lex, vt ibidem scribit Cicero, pontes in comitiis fecit angustos, nempe, ne cui suffragatorum ad rogandum locus in iis pateret. Ceterum qua lege quaestio ambitus perpetua constituta, & proprium Praetorem adeptam esse obscurum. Latum autem per haec tempora facile crediderim. Siquidem anno 1062. cum vnus petissent Consulatum P. Rutilius, & M. Scaurus, vt est in Bruto: non Rutilius solum, qui repulsam tulerat, accusauit ambitus designatum competitorum, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium. Nec multo post C. Marius, vt addit Plutarchus, cum in Praeture petitione repulsus esset, accusatus est de ambitu, quia Cassius Sabaconis amici seruus intra septa conspectus esset inter eos, qui suffragium ferrent. Marius autem excusauit, se frigidam cum aestuaret, ab eo petisse bibendi causa.

Quin etiam idem narrat, sextum ab eo consulatum pecunia esse emptum, & L. Sullam in praetura repulsam passum, post, corruptis pecunia tribubus, eam esse adeptum.

Per haec etiam tempora lex Fabia promulgata est de numero sectatorum, eaque a populo repudiat. Itaque Cicero pro Murena dixit: Tenuiores legi Fabiae de numero sectatorum restiterunt.

Anno inde 1062. lex Acilia Calpurnia lata est a M. Acilio Glabrione, & C. Calpurnio

Pisone Cos. vt qui ambitus damnati essent, ius neque magistratum capere, neque in Senatum legi liceret, & pecunia multarentur. Cicero pro Murena, pro Cornelio, & in eam Aconius. Dio libro 36. vbi causam etiam ferendae huius legis indicat, in haec verba scribens: Lex ab ipsis consulibus promulgata est de ambitu, vt qui eius conuicti essent, ius neque magistratum gerere, neque senatoribus esse liceret, sed pecuniaria insuper eis multa irrogaretur. Postea enim, quam Tribunis suum antiquum ius restitutum est, cum multi senatoria dignitate ante a censoribus moti, eam recuperare conarentur, de omnibus magistratibus frequentes omnino coitiones, conspirationesque fiebant. Eam legem consules tulerunt, non quod ambitum odissent (nam & ipsi ad consulatum contentissima fauoris venatione peruenierant, diesque dictus ob eam rem fuerat Pisoni, isque vnus atque alterius cuiusdam intercessione, ne causam diceret, effecerat) sed coacti a senatu, idque hac de causa. Qui ambitus rei essent, iis acerbissimas poenas statuere C. quidam Cornelius Tribunus plebis intenderat, approbante idipsum populo. Senatus immodica supplicia denunciando, videbat quidem terrorem hominibus iniici, quod tamen ea extrema essent, neque accusatores reorum, neque qui eos condemnarent, facile reperiri posse. Vbi vero mediocres poenae propositae essent, ibi & frequentes accusationes fieri, neque a damnando reo iudices deterreri. His causis inducti patres, rogationem eam emendare, de eaque legem consules ferre iusserunt. Vbi dies comitorum aduenit, quae antequam fierent, nulla lex sanciri poterat, cum interim hoc liberatum esset, decreuerunt, vt contra hos etiam lex promulgaretur, & consulibus satellitium daretur. Et post pauca: Denique tanta cura tum temporis cauerunt, ne quis largitionibus se corrumpi sineret, vt praeter poenas, quas eius rei manifestis infligebant, accusatoribus etiam honores haberent. Haec tenus Dio.

Deinde C. Iulio Caesare, C. Marcio Figulo Cos. anno 1062. cum indies licentia ambitus augetur, propter praecipuam Catilinae & Antonij audaciam, censuit Senatus, vt lex ambitus etiam cum poena ferretur, eaque rei Q. Mucius Orestinus Tribunus plebis intercessit, auctore Aconio in orationem in toga.

Inde M. Tullio Cicerone, & C. Antonio consulibus, anno 1062. commemoratur Senatus consultum, & lex Tullia lata de ambitu. Senatus consultum fuit huiusmodi: Si mercede conducti obuiam candidatis essent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributus, & item prandia si vulgo essent data, contra legem Calpurniam factum videri. Cicero pro Murena. Lex Tullia fuit: Ne quis munus gladiatorum biennio, quo magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento praestituta die. Vt Senatoribus ambitus damnatis aqua & igni ad annos decem interdiceretur. Vt in plebem poena grauior esset, quam lege Calpurnia fuisset. Vt reis morbum excusantibus, poena certa esset. Cicero in Vatinius, pro Sextio, pro Murena, Dio lib 37.

Deinde C. Iulio Caesare, C. Marcio Figulo Cos. anno 1062. cum indies licentia ambitus augetur, propter praecipuam Catilinae & Antonij audaciam, censuit Senatus, vt lex ambitus etiam cum poena ferretur, eaque rei Q. Mucius Orestinus Tribunus plebis intercessit, auctore Aconio in orationem in toga.

Inde M. Tullio Cicerone, & C. Antonio consulibus, anno 1062. commemoratur Senatus consultum, & lex Tullia lata de ambitu. Senatus consultum fuit huiusmodi: Si mercede conducti obuiam candidatis essent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributus, & item prandia si vulgo essent data, contra legem Calpurniam factum videri. Cicero pro Murena. Lex Tullia fuit: Ne quis munus gladiatorum biennio, quo magistratum petierat, petiturusve erat, ederet, nisi ex testamento praestituta die. Vt Senatoribus ambitus damnatis aqua & igni ad annos decem interdiceretur. Vt in plebem poena grauior esset, quam lege Calpurnia fuisset. Vt reis morbum excusantibus, poena certa esset. Cicero in Vatinius, pro Sextio, pro Murena, Dio lib 37.

K

Eadem verò in lege continebantur etiam diuersorum iudicia, pecuniæ deprehensæ, scætorum A multitududo, prandia data, centurie descriptæ, locus gladiatoribus datus, quâdoquidem hæc, vt Murrenæ ambitus reo obiecta, purgat Cicero in Oratione pro eo.

Asfidia lex.

Biennio inde post M. Valerio Messalla, M. Pupio Pisone Coss. lex ab Aufidio Lurcone Tribuno plebis promulgata est, seuerior etiam, quàm Tullia. In qua noui hoc est, vt qui nummos in tribu pronunciauerit, si non dederit, impunè sit: sin dederit, vt quo ad viuat, singulis tribubus sextertium xxx. debeat: Cicero ad Atticum.

Licinia lex.

Lex inde lata est Licinia de sodalitiis, à M. Licinio Crasso II. Consule cum Cn. Pompeio II. anno 10 CX C IIX. in qua penam grauiorem cõstituit aduersus eos, qui largitionem fecissent. Dio lib. 39. Meminit huius legis Cicero pro Plancio multis verbis, ex quibus constat, latam fuisse legem Liciniam in eos, qui sodalitia, & qui ambitum commississet, vt de sodalitiis iudices ederentur, ab accusatore sine reiectione: vt de ambitu iudices forte legerentur, reiectione reo & accusatori permiffa. Sodalitia autem tum in hac, tum in aliis legibus complectebantur tribules decuriatos, populû descriptum, & sodales ad vim faciendam paratos, coitionem cum petitoribus, & nummorum diuisione.

Pisepia lex.

Anno inde 10 CC I. cum magna inter Consulatus competitores, Scipionem, Hypsæum, & Milonem contentio esset, sique non solum largitione profusa, sed etiam factionibus armati peterent, vt inquit Asconius, comitiis extractis, cum Cal. Ianuarii nulli essent Consules, inde v. Cal. Martias per Interregem Cn. Pompeius solus Consul creatus statim iniit, & post diem tertium de legibus nouis ferendis retulit. duas ex Senatusconsulto promulgauit, vnam de vi, alteram de ambitu: penam grauiorem & formam iudiciorum breuiorem constituit. Vtraque enim lex testes prius dari, deinde vno die atque eodem ab accusatore & ab reo perorari iubebat, ita vt duæ horæ accusatori, tres reo darentur. Addit præterea Dio, Pompeium legisse omnes homines, ex quibus iudices forte ducendi essent, & certum Patronorum numerum statuisse vtrique parti, & laudatores sustulisse: aduersus autem eos, qui ambitum fecisse arguerentur, eos quoque, qui simili de causa postulati fuerant, accusatores constituisse, magno præmio proposito. Nam quicumque duos reos fecissent, atque vnum damnassent, ei in punitatem dedisset: Plutarchus item latam à Pompeio scribit, ne laudatores darentur, & numerum Iudicum centum sexaginta prodiit. At Asconius inquit, Pompeium trecentos sexaginta ex amplissimo censu legisse, ex quibus forte ducendi erant in quaque quaestione.

Iulia lex.

C. inde Julius Cæsar Dictator ambitus flammam restrinxit, cum Comitia magistratuum alia sibi referuasset, alia populo concessisset. de qua re Suetonius in ipsius vita. Postremò C. Julius Augustus comitorum ius pristinum reduxit, ac multiplici penâ coercito ambitu, Fabianis, & Scaptienfibus tribulibus suis die comitorum, ne quid à quoquam Candidato desiderarent, singula millia nummum à se diuifit, vt Suetonius prodiit. Adicit Dio libro 54. Augustum statuisse, vt qui largitionibus magistratum petiissent, quinquennio vacarent. Deinde verò cum Tiberij tempore Comitia ad Senatum, & à Senatu ad præcipem essent translata, ambitus omnis cessauit. Atque ita lex Iulia, de qua scriptum est in Pandectis, teste Modestino, necessaria nõ fuit. Tantum de legibus ambitus.

De pecuniis repetundis CAP. XXX.

QUÆSTIONES publicorum criminum prima fuit, & prima Prætorem certum habuit hæc de pecuniis repetundis, de quibus, quæ leges latæ fuerint, hoc capite docebimus. Repetundæ pecuniæ dictæ sunt, quas siue socij, siue ciues priuati à magistratibus, aut iudicibus, aut publicis curatoribus iudicio repetuerunt, quas illi aut in prouincia, aut in vrbe, aut ob ius dicendum, aut ob iudicandum, aut ob aliud aliquid publicè curandum cepissent. Quod genus furti cum exprimere vellent, pecuniam ablatam, captam, coactam, conciliatam, auersam dixerunt, quas voces cum Cicero in accusatione Verris repetundarum rei, tum legum veterum fragmenta celebrant. Ac repetundarum quidem quaestio primùm constituta videtur sociorum & prouinciarum causa, aduersus Prætores, Quæstros, Legatos, ceterosque qui in prouinciis cum imperio, aut potestate versarentur: vnde lex socialis à Cicerone in Verrem vocatur: deinde ad vrbanos etiam magistratus, Iudices, curatoresque translata, qui aliquid pecuniæ à priuatis cepissent.

Porcia lex.

Primus autem M. Porcius Cato, cum ex prætura Sardiniam obtineret, sumptus prouincialium in Prætores coarctauit, anno 10 VI. de quo Liuius: Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, fugati ex Insula sceneratores, & sumptus, quos in cultum Prætorum socij facere soliti erant, circumcisi, aut sublati: In veteri etiam plebiscito de Thermerisibus nominatur lex Porcia, qua iuberetur, quid quemque dare, præbere oporteret his verbis: Ne quis magistratus, proue magistratu, legatus, neu quis alius facito, neue imperato, quo quis magis ij dent, præbeat, ab iisue auferatur, nisi quod ed. S. ex lege Porcia dare, præbere oporteret, oportebit. Per ea verò tempora cum nullis adhuc legibus hoc crimen vindicatum esset, hæc causa priuata fuit, & extra ordinem, ex Senatusconsulto, à Recuperatoribus cognita est.

A Crescente autem in dies magis magistratuum in prouinciis libidine, L. Calpurnius Piso Tribunus pleb. anno 10 CIV. L. Marcio Censorino, M. Manilio Coss. exiit, qui legem tulit, qua non solum penâ grauiore, vt verisimile est, hoc crimen vindicandum sanxit: sed etiam, vt certum hæc quaestio posthac haberet Prætorem, instituit, ita vt noua lege opus non esset socijs, sed tertium ad quem confugerent, prætorem haberent. Cic. lib. 2. Offic. & in Bruto.

Calpurnia lex.

Eodem tempore nominatur à Valerio lex Cæcilia libro 6. cap. 9. cum scribit: L. Lentulus Consularis lege Cæcilia repetundarum crimine oppressus, censor cum L. Censorino creatus est. Quam tamen legem Sigonius aut eandem cum Calpurnia fuisse atque à duobus Tribunis, Cæcilio & Calpurnio latam, modò hoc, modò illo nomine appellari arbitratur, aut apud Valerium Calpurniam pro Cæcilia oportere legi putat.

B Legem Calpurniam subsecuta est Iunia, quæ tulit, vt arbitratur Sigonius, M. Iunius Pennus, qui Tribunus plebis, teste in Bruto Cicerone, fuit, Mam. Emilio Lepido, L. Aurelio Oreste Coss. anno 10 CX V II. qua lege præter litis æstimationem exilium etiam damnato est irrogatum. Itaque C. Cato, qui consul fuit anno 10 CX X I X. ea lege Macedonibus accusantibus, vtraque penâ multatus est, de quo Velleius Paterculus lib. 2. Cic. in Verrem, & pro Balbo.

Iunia lex.

Post annos inde xxiv. lex Seruilia lata est à C. Seruilio Glaucia prætore, C. Mario VI. Consule, anno, 10 CL X I I. Cuius legis fragmenta hinc inde apud scriptores veteres sparsa hæc collegit Carolus Sigonius:

Seruilia lex.

Qui Prætor ex hac lege quaeret, de iis quaerito, qui Consules, Prætores, Dictatores, Magistri equitum, aut in alio magistratu pecuniam ab aliquo priuato abstulerint, ceperint, coegerint, conciliariint, auerterint, Iudicum, qui ex hac lege facti erunt, iudicatio, litisque æstimatio esto.

De hisce, dum magistratum, aut imperium habebunt, eorum nomen deferri non licet.

Prætor, qui ex hac lege quaeret, ei, qui petet, patronos sumendi, & repudiandi dato.

Prætor, qui ius inter peregrinos dicit, C. D. L. viros in perpetuum legito, qui in hac ciuitate iudicent. Idem facito, vt C. D. L. viros legat, qui quotannis de pecuniis repetundis iudicent.

Qui ex hac lege pecuniam petet ad eum Prætorem, qui ex hac lege factus erit, eum vnde petet, in ius educto, noménque deserto.

Prætor, qui ex hac lege quaeret, facito, vt is, qui nomen detulerit, die vicésimo ex C. D. L. viros, qui in eum annum facti erunt, centum aduersario suo legat, edatue. Quos verò is ediderit, ex iis vnde de petetur, quinquaginta edito, legito ve, qui iudicent.

Prætor, qui ex hac lege quaeret, facito, vt iudicium & patronorum nomina in tabulis scripta habeat.

Prætor, qui ex hac lege quaeret, facito, vt qui ita lecti erunt iudices in eam rem, eius perpetuò iudices sint.

Si is, vnde petetur, prius vrbe, cesserit, & in exilium abierit, quàm ea res iudicata erit, Prætor ab iis item quaerito, ad quos eam rem peruenisse constiterit.

Prætor, qui ex hac lege quaeret, facito, vt testes audiantur, ac citati omnes ad sint testimonio dicendo.

Prætor, qui ex hac lege quaeret, facito, vt testes interroget, iudices pronunciet, ne quis iudex difputet.

E Prætori, qui ex hac lege quaeret, iudicium in alium diem proferre ius sit.

Si Prætor, qui eam rem quaeret ex hac lege, causam non nouerit, ei amplius pronunciare ius sit.

Prætor, qui ex hac lege quaeret, causam semel à reo dictam in tertiam diem differo. Extant hæc capita apud Ciceronem pro Posthumo, pro Balbo, in Verrem, apud Asconium, in Epiroma Liuij 70. & in duobus fragmentis Legis Seruiliæ, quæ ex æneis tabulis Sigonius ex scripta & suppleta inferuit capite 27. libri secundi de iudiciis Romanorum, vbi has de repetundis leges omnes recenset.

Deinde post Seruiliam legem lata est Acilia, à M. Acilio Glabrione, in qua illud fuit noui, vt neque ampliari, neque compendinari reus posset. Cic. in Verrem, & in iisdem Asconius.

Acilia lex.

F Aciliam inde Cornelia subsecuta est à L. Cornelio Sulla Dictatore lata, qua lege iudicia omnia de repetundis vsque ad primum Cæsaris Consulatum peracta sunt. Capita verò legis hæc fuisse videntur, quantum intelligi ex monumentis scriptorum licet.

Cornelia lex.

Qui Prætor ex hac lege quaeret, de eo quaerito, qui Dictator, Consul, Prætor, Magister equitum pecuniam dono ceperit, abstulerit, coegerit, conciliariint, auerterit: nec solum auarè, sed etiam libidinosè, superbe, crudeliter se in prouincia gesserit.

Item de eo, qui iudex non suæ decurię munere functus erit, aut non perpetuò sederit, aut ob iudicandum pecuniam ceperit.

Item de eis, ad quos ea pecunia peruenit.

Facitoque, vt viginti dies accusatori det, totidémque defensori. Item de eis, qui Procos: rationes ad gratiarum non retulerint, aut qui Procos. priuatim aliquò profecti fuerint, aut trans marinas res accersuerint.

Prætor, qui ex hac lege quaeret, iudices ex Senatoribus fortiat, reo, & accusatori reiectionem permittat, atq; in eorum locum subfortiat. Item facito, vt accusatori viginti dies, totidémque reo concedat.

Si causam non nouerit, ei comperendinare, & ampliare reum, ius sit. Prator, qui ex hac lege quaeret, facito, ut reo damnato lis aestimetur, & aqua, & igni interdicatur. Qui in reatu decesserit, ei ne lis aestimetur. Extant haec fragmenta apud Ciceronem pro Cluentio, in Verrem, & apud Aconium Commentariis in Verrinas.

Julia lex.

Postremo C. Iulius Caesar legem de pecuniis repetundis tulit, quae usque ad extremum seruata etiamnum in pandectis celebratur. Latam autem esse in primo Consulatu eius, colligitur ex Oratione Ciceronis in Vatinius, qui Caesare Consule Tribunatum plebis gessit, & ex Oratione pro Sextio. Huius legis haec capita reperiuntur.

Prator, qui ex hac lege quaeret, de eo quaerito, qui cum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum, decernendumve acceperit, vel quo magis aut minus quid ex officio suo faceret. Item de eo, qui comes iudicum pecuniam ceperit. Qui ob denunciandum, vel non denunciandum testimonium pecuniam acceperit, cui damnato testimonium publice dicere, aut iudex esse, postulari non liceat. Item de eo, qui ob militem legendum, mittendumve, as acceperit, quive ob sententiam in senatu, consiliove publico dicendam pecuniam acceperit, vel ob accusandum, vel non accusandum. Item de iis, qui magistratus urbani plus domi numeris in anno acceperint, quam quod sit aureorum centum. Item de eo, qui ob iudicem arbitrumve dandum, mutandum, iubendumve, ut iudicetur: quive ob non dandum, non mutandum, iubendumve, ut iudicetur: quive ob hominem in vincula publica coniciendum, vincendum, vinciriue iubendum, exue vinculis dimittendum, quive ob hominem condemnandum, absoluendumve: quive ob litem aestimandam, iudiciumve capitis, pecuniaeve faciendum, vel non faciendum aliquid acceperit. Qui in acceptum tulerit opus publicum faciendum, frumentum publice dandum, praebendum, facta tecta tuenda, antequam perfecta, probata, praestita lege erunt. Quod contra hanc legem Proconsuli, vel Praetori donatum erit, non liceat usucapi. Venditiones, locationes eius rei causa pluris, minorisve factae irritae sunt, neque usucapio esto prius, quam in potestatem eius, a quo profecta res sit, haereditisve eius veniat. Item de eis, qui munus publice mandatum accepta pecunia ruperunt. Item de eo, qui ob negocium faciendum, aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit. Atque haec quidem sunt in Pandectis ad Legem Iuliam de repetundis, & de calumniatoribus. Apud Ciceronem verò & alios haec praeterea inueniuntur:

Prator, qui ex hac lege quaeret, de eo quaerito, qui Procos. & Propr. caedes, adulteria, & stupra in provincia fecerit. Qui ius in liberos populos de pecuniis creditis dixerit. Qui de provincia exierit aut exercitum eduxerit, & sua sponte bellum gesserit. Qui modum in imperato, & aestimato frumento exigendo excesserit. Qui libertatem sociis non conseruarit. Qui aurum coronarium aut imperauerit, aut acceperit sine S. C. Qui quidquam a sociis praeter scenum, & quatuor lectos, & ligna acceperit. Qui rationes in provincia apud duas, ciuitates non reliquerit, & easdem totidem verbis ad aerarium non reulerit, & ultra triginta dies comites in beneficiis detulerit. Ut Praetor quaeret ab iis, ad quos pecunia peruenerit. Quod eorum iudicium maior pars iudicaret, id ius, ratumque esto. Horum criminum pleraque obiecit Pisoni Macedonice Proconsuli Cicero in Oratione in eum habita, sed de criminibus publicis satis.

De aliis Miscellaneis legibus CAP. XXXIV. vltimum.

Julia lex de Auentino uis.

In hoc caput coniciemus eas leges, quae in superioribus locum non habuerunt, neque tamen praetermitti a nobis debuerunt. Consignabimus autem eas, prout nobis occurrunt. Primum occurrit lex Icilia, a L. Icilio Tribuno plebis, M. Valerio Maximo. Sp. Verginio Tricofto Celimontano Coss. anno C C C X V I I. lata, ut Auentinus mons plebi ad aedificia concederetur. Dion. libro 10. eam sic recitat: Ut quae priuati homines bono iure parta possidebant, ea manerent penes pristinos dominos. Quae per vim aut fraudem occupassent aedificia, ea restituta ex arbitrorum sententia precio aedificationis, addicerentur populo: quae publica essent, ea sine precio plebi diuiderentur. Meminit eius & L. Iulius libro 3.

Atilia lex de dedititiis.

Atilia de dedititiis, quam tulit L. Atilius Tribunus plebis M. Claudio Marcello IV. M. Valerio Leg. P. uino Coss. anno I C X L I I I. Omnes Campani, Attelani, Calatini, Sabatini, qui se dederunt in arbitrium, ditionemque populi Romani, Fuluio Proconsuli, quaeque vna secum dederunt, agrum, urbemque, diuina humanaeque, utensiliaque, siue quid aliud dederunt: de his rebus quid fieri velitis vos rogo Quirites. Plebs sic iussit. Quod Senatus maxima pars censuit, qui assiditis, id volumus iubeimusque. Liu. lib. 26.

Clodia lex de collegiis.

Clodia de Collegiis, quam tulit P. Clodius Trib. Pleb. L. Calpurnio Pisonem Cesonino, A. Gabinio Coss. anno I C X C V. ut Collegia, id est, conuentus artificum a Numa instituti, & magna ex parte partim legibus, partim Senatusconsultis sublatis, restituerentur, multique alij constituerentur. Cicero pro Sextio, in Pisonem, pro Domo, Aconius in Cornelianam, Dio libr. 38. De Collegiis in XII. Tab. diximus.

Licina lex de sodalitiis.

Fuit & Licinia de sodalitiis, ut in Sodalitiis iudices ab accusatore ex tribubus cderentur. Cicero pro Plancio, & lib. 8. Epistolarum ad familiares.

Ceci-

A Caeciliam de iure Italiae, & de tributis tollendis tulit Q. Caecilius Metellus nepos, L. Afranio Q. Caecilio Metello Celere Coss. anno I C X C I I I. Ut Italia a vectigalibus immunis esset. Dio li. 37. Cicero lib. 2. epist. ad Atticum: Portoribus Italiae sublati, agro Campano diuiso, quid superest domesticum, praeter vicetimanam.

Fuit etiam Caecilia de Fullonibus, quam tulit Caecilius Metellus. Caius Flaminius, Lucius Aemilius Censorum dedere ad populum ferendam, cum illis non liceret. Plin. libro 37. capite decimoseptimo.

Sempronia de viis Italiae, lata a Caio Sempronio Graccho Tribuno plebis, Quinto Caecilio Metello Balearico, Tito Quinctio Consulibus anno I C X X X. Ut vias in Italia munitur, sternerentur, lapidibus miliaria discernentibus notarentur, pontibus instruerentur. Plutarch. in Gracchis & alij.

B Claudia de Scribarum negociatione: quam Hortomanus scribit, videri Claudiae de Senatorum quaestione, quam supra retulimus, partem fuisse. Suetonius in Domitiano: Scribas Quaestorios negociantes ex consuetudine, sed contra Claudiam legem, venia in praeteritum donauit. Aliud de ea legem nihil reperitur.

Cornelia de lusu: Ne quis in pecuniam luderet, sponsonemue eius rei ergo, nisi qui corporis exercendi causa susceptus esset, faceret: veluti si certaretur disco, hasta, pilo uel iaciendo, currendo, saltando, luctando, pugnando, quae virtutis causa fiebant. Vtrum autem haec lex Reipublice an Imperatorum temporibus lata sit, vix sciri potest. Huius Marcianus l. 3. ff. de aleatoribus mentionem facit.

D Fuit & Publicia de lusu, Ne quis in pecuniam luderet, sponsonemue in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret: veluti si quis certaret hasta, vel pilo iaciendo, vel currendo, saltando, luctando, pugnando. Marcianus leg. 3. ff. de aleatoribus. Idem lege Titia & Cornelia sancitum fuit, ut idem refert.

Titia de lusu. Ne quis in pecuniam luderet, sponsonemue in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret. Marcianus l. 3. ff. de aleatoribus.

Meminit etiam Cicero Philipp. 2. Legis de alea.

Talaria de Talorum lusu nominatur a Plauto, in Milite gloriofo: Atque adeo ut ne legi fraudem faciam talaris, Accuratote, ut sine talis domi agerem: conuinium.

D Facet ad legem aliquam de alea veterem alludit, qua talorum lusus conuiuibus interdiceretur, Publiciam forte, aut Titiam.

Pagana lege in plerisque Italiae praediis cauebatur, ne mulieres per itinera ambulantes torquerent fufos, aut omnino detectos ferrent: quoniam aduersaretur id omnium spei, praecipueque frugum. Plinius libro vigesimo octauo, capite secundo. Sed de Legibus haec tenus.

LIBRI OCTAVI FINIS.

PRVDENTIA SINGVLARI
ERVDITIONE, ET VIRTVTIBVS OR-

NATISSIMIS VIRIS, D. D. CHRISTOPHORO

LOEBERO SENIORI ARCHIGRAM-

mateo, & Georgio Vvaltero Syndico

Reipublicæ Vinariensis, focero,

ro, atque affini suis reue-

renter colendis

S. D.

DIV, multumque mecum cogitavi, Prudentissimi atque ornatissimi viri, Socer atque Affinis colendi, quam ratione aliquam saltem apud vos edere grati in vos animi significationem, pro summis vestris in me meritis. Sed profecto hoc usque nihil in mentem venit, quo voluntati atque desiderio meo satisfieri posse, visum mihi esset. Commodum igitur ita res cecidit, ut Antiquitatum libri, quibus colligendis aliquantum temporis tribui, in publicum emittendi essent: quamvis, ut verum fatear, urgentibus tamen id amicis quibusdam, quos & mihi & rebus meis sincero studio favere, satis superque hactenus intellexeram. Nactus ergo occasionem visus sum, qua interim, dum referre de etiam gratia facultas esset, profiterer, quantum vobis deberem. Quanquam quis est qui pro talibus beneficiis qualia vestra sunt, in primis tua, Observande Domine socer, gratias dignas agere, nedum referre possit? Huius animi in vos mei testimonium esse volo hunc Antiquitatum librum, quem iccirco ex aliis elegi, ut sub vestrorum nominum patrocinio in lucem prodiret, & varia hominum varie affectorum iudicia subiret: quia res, quas tractat, vobis non sunt ignota, & vestro etiam muneri, quod geritis, convenientes. Iudicia enim explicat, quomodo ea à Romanis fuerint exercita. Quanquam autem alia iam eorum tractandorum est ratio: vtile tamen est, veterem etiam Romanorum morem, ex quo is, qui hodie in usu est, profuxit, cognoscere. Et offerunt sese in hac tractatione, plurima & illustra singularis prudentiæ atque sapientiæ illius populi (quantum quidam in homines luce verbi divini carètes, cadere potest) testimonia. Adde quod adfructus, qui ad studiosos hinc accedet, quem ego quidem potissimum respexi, sit immensus. Descripsi autem integrum hunc librum ex tribus lectissimis Caroli Sigonij Mutinensis de iudiciis Romanorum libris, qui nuper cum aliis præclaris eius monumentis, quorum tamen magna pars antea quoque publici iuris fuit, in lucem prodierunt. Cuius mei consilij rationem in prima ad lectorem præfatione reddidi, quam æquis iudicibus (malignos enim & Zoilos nihil moror) satisfacturam esse omnino confido. Et quamvis cum propter Antiquitatem obscura hæc materia, tum difficilis esse, præsertim homini, qui non magnam studio iuris operam dederit, videatur: tamen & perspicua methodus & commodus ordo, quem adhibuit Sigonius, istam difficultatem maxima ex parte tollunt. Multum etiam ad hæc rectius intelligenda lucis mihi attulerunt Francisci Polleti historia fori Romani, & Iacobi Reuardi libri, quorum aliquot auctoritate & beneficio Clarissimi I. C. Simonis Ostermanni, cuius in me merita non possum quidem sine insigni intratitudinis nota silentio præterire: sed cum ea (tot enim ac tanta sunt) hæc brevis charta capere non possit, alium expectant, & magis aptum locum, ubi Deo volente, quantum infantili lingua poterò, prolixè à me commemorabuntur: quorum, inquam, aliquot diligenter legi: quod eò hoc loco recito, ut studiosus lector sciat, per quos ego profecerim, & quibus ipse etià multo maximam horum collectaneorum partem debeat. Sed plura non addam. Vos, viri Prudentissimi atque Ornatissimi, Socer, atque Affinis, colendi & observandi, submisit rogo, ut meum studium æqui bonique consulere, meque & familiam meam, quos hactenus vestris beneficiis benignè fovistis, porro commēdato vobis habere velitis. Valete optime, & saluate cum vestris familiis, & tota cognatione, quibus omnibus plurimam è me salutem dicetis. Ratisbona, Calend. Martij, Anno à nato Christo 10XXC

V. P.

Additissimus

Ioannes Rosinus.

SINGVLARI PRVDENTIA, ERVDITIONE, ET VIRTVTIBVS ORNATISSIMIS VIRIS, D.

CHRISTOPHORO LOEBERO, ARCHIGRAMMATEO, & D. GEORGIO VVALTERO SYNDICO

CIUITATIS VINARIENSIS: SOCERO SUO,

& AFFINI COLENDIS

S. D.

MADOLESCENS adhuc liberalibus artibus operam dare, atque inter alias disciplinas, quæ publicè proponebantur, principia quædam, seu elementa historiæ Romanæ audirem, mirum in modum illud studium mihi ardebat. Nā & rerum gestarum commemoratio me, ut alios homines puto plerisque, incredibiliter delectabat, & illustra virtutum exempla, quæ passim occurrebant, quæque ad animū nostrum rectè informandum, omnium sanorum iudicio, plus possunt ipsi præceptis, vehemēter me afficiebant: & intelligebam, harum rerum notitiam omnibus in Ciceronis, & aliorum verustiorum scriptorum monumentis cum fructu, & utilitate versari volentibus, in primis esse necessariam: quod ipsum etiam præceptores nostri identidem nobis inculcabant: quin & hoc addebant, tandem nobis esse operam, ut veteris Reipublicæ Romanæ, Magistratum, Comitiorum, Legum, & quod omnium utilissimum esset, iudiciorum rationem cognitam aliquo modo, & perspectam haberemus. Ita enim Ciceronis, & aliorum id genus auctorum scripta fore nobis multis partibus planiora, atque magis perspicua. Prodigabat tum fortè in lucem Francisci polleti historia fori Romani: ex qua, verum id esse, quod à Præceptoribus audiveram, cognoscebā. Itaque cum summa voluptate librum istum euolvebam. Sed sequebantur paulò post ea tempora, quæ cursum meum omnino interrumpēbant. Qua ratione factū est, ut illis studiis, quibus tum magnopere delectabatur, intermissis, vni Theologiæ aliquandiu vacarem: donec tandè muneri docendi in schola Ratisbonensi præfectus, Historiarum, atque Antiquitatis studium, iam diu omissum, repetere sum coactus. Vbi cum eos auctores, qui mihi aliquid opis ad earum rerum cognitionem afferre posse videbantur, conquisiuissem: nō abs re facturum me putavi, si certa quædam capita mihi præscriberem, in quæ, si quid ad Antiquitatem, & veterem Romanæ Reipublicæ statū pertinens inter legendum occurreret, notarè, ac deinceps in ordinem redigerem. Quanquam mihi parum temporis ad eam rem concedebatur: totos enim dies laboribus scholasticis occupat⁹, nocturnas horas, quæ quieti debebantur, his lucubrationibus impendere cogebat. Postquam ergo de Religionem, Comitibus, Magistratibus, & legibus quædam commentatus, ad iudiciorum rationem inquirendam, & explicandam accederem: euenit, ut præter Francisci Polleti historiam Fori Romani, cuius paulò antè memini, etiam Iacobi Cuiacij, Iacobi Reuardi, Barnabæ Briffonij, Francisci Hotomani, &c. libros, quorum aliquot beneficio Clarissimi Iurisconsulti Simonis Ostermanni nactus eram, inspicerè: in quibus multa rectius, quàm hactenus ab aliis factum erat, explicari videbā: donec tandem etiam librorum Caroli Sigonij, quos de Iudiciis edidit, mihi copia fieret. Quos cum autè percurrissem, operæ precium me facturum sum arbitratus, si dictos Sigonij libros in compendium contraherem, & his meis Antiquitatum collectaneis infererem: non aliam ob causam, quàm ut ij, qui Sigonij commentarios vel non vidissent, vel non nancisci possent: si fortè in hos meos libros inciderent, etiam hic inuenirent, quæ de iudiciis veterum scitu essent necessaria: eaque ex

K 4

Clarissimorum Virorum traditione: Cuius mei cōsilij rationem in prima quoque ad Lectorē Præfatione reddidi, quàm æquis arbitris (Momos enim & Zoilos improbos nihil moror) non improbatum iri confido. Vobis autem, Ornatissimi Viri, Domine Socer, atque Affinis Colendi, hunc librum inscribere volui, vt publicè extaret aliquod mei in vos amoris, & obseruantiz testimonium: simul etiam, vt aliquam apud vos ederem, pro summis vestris in me meritis, grati animi significationem. Etsi autem ea tanta sunt, vt referendæ gratiæ rationem inire hoc tempore nullam possim: spero tamen hanc qualemcunque grati, & beneficiorum acceptorum memoris animi professionem vobis non fore ingrati. Quod vt fiat, vtque meum studium æqui bonique consulatis: ac me, & familiam meam, quos hætenus vestris beneficiis, atque officiis benignè fouistis, vobis porro commendatos habeatis, submisit rogo. Valete viri Prudentissimi, atque Ornatissimi, Domine Socer atque Affinis colendi, & saluete, cum familiis vestris, & cæteris amicis, quibus omnibus plurimam à me salutem dicitis.

Ratispona, Calendis Martij, Anno

à nato Christo. ∞ ID XXX.

* * *

V. P.

Additis.

Ioannes Rosinus.

A ANTIQVITATVM
ROMANARVM
LIBER IX.

DE IVDICIIS.

SUPERIORI Libro leges Romanorum, quæ quidem ex tanto naufragio optimorum scriptorum ad nos peruenerunt, recitauimus: sequitur vt iudicia quoque considerare mus. Horum enim tractatio quantum ad veterum monumenta rectius intelligenda conducatur, non facile est dicere. In Cicrone certè, cuius egregia monumena tomniū manibus terentur: & teri etiam, propter multas insignes utilitates debent, quid quæ so frequentius occurrit, quàm ea, quæ ad iudicia Romanorum & publica, & priuata spectant: Maxima igitur ex hoc libro lux accedet, tum scriptis eius aliis, tum præcipuè orationibus, in quibus nihil aliud præter iuris controuersas tractatur: vt interim taceam de Plinio Iuniore, & aliis innumeris. Quantum etiam profut harum rerum cognitio versantibus in libris Iuriconsultorum, & res ipsa per se satis testatur, & multorum clarissimorum virorum iudicia declarant. Quare merito laudanda est industria eorum, qui veterum nonnullorum exemplo ad studiosorum utilitatem iudiciorum Romanorum morem, & rationem ex veterum scriptorum fragmentis, quasi è tenebris eruerunt, & in literas retulerunt. Quorum primus nostra ætate, quod ego scio (Guilhelmi enim Budæi de vocabulorum ad veterem iuris præxim pertinentium significatione commentarius lucem nondum aspexit) integram Romani fori historiam (sic enim ipse appellat) quinque libris exposuit Franciscus Polletus Duacensis I. C. quos tamen morte auctoris interruptos, & imperfectos auxit, & ad finem deduxit gener ipsius Philippus Broideus: libros me hercè omni eruditione refertos, & ad antiquorum monumenta cognoscenda per quàm utiles.

Præter hos verò, & alij passim in suis lucubrationibus non pauca ad hanc rem pertinentia maximo studio conquisiuerunt, & nobis communicauerunt, quales fuerunt, Iacobus Cuiacius, Barnabas Brissonius, Antonius Contius, Iacobus Ræuardus, Franciscus Hotomanus, Iuriconsulti clarissimi, alijque plures. Nuperrimè autè Carolus Sigonius vir clarissimus, & antiquitatis instaurator, atque illustrator egregius ad alia, quæ de antiquo iure ciuium Romanorum, Italia, & prouinciarum literis mandauit, addidit etiam tres de iudiciis libros, ea diligentia, eoque ordine scriptos, vt nihil melius, & ordine conuenientiori, omnium iudicio, tradi possit. Hos ego in compendium contraxi, & meis Antiquitatum collectaneis inserui, nulla profectò alia de causa, quàm, vt plures mei ordinis homines, ad illius ipsius monumenta diligenter euoluenda hac ratione inuitarentur, & maximarum utilitatum, quæ inde ad studiosos eorum lectores proficiscuntur, participes fierent. Quod meum consilium, vt ipse etiam auctor, si modò hæc collectanea aliquando in manus eius venient, comprobet, mihi que huius facti, quod ipso inconsulto tantum in eius libros ausus fuero, veniam det, ac voluntatem potius meam, quàm factum ipsum spectet, etiam atque etiam rogo. Hac necessaria excusatione præmissa Iudiciorum tractationem adgrediemur.

Iudicia in genere quid sint, & quotuplicia apud Romanos fuerint CAP. I.

IVDICIA à iudicando dicta, apud Romanos (de iis enim tantum hoc loco agemus) fuerunt, quæcunque aut magistratus ipsi ius dicentes decreuerunt, aut Iudices à magistratu ius dicente dati, de iure statuerunt.

Quoniam autem ius aliud priuatum fuit, aliud publicum, propterea iudicia alia priuata, alia publica extiterunt: priuata quidem de controuersis, publica verò de criminibus constituta. Vnde dixit Cicero pro Cæcina: Omnia iudicia aut distrahendarum controuersiarum, aut puniendorum malefactorum causa reperta sunt. De vtrisque quando agere nobis in animo est, prius de priuatis agamus.

Quid priuata iudicia fuerint, & quot eorum cause CAP. II.

PRIUATA iudicia fuerunt decreta, seu sententiæ de controuersis priuatis, quæ aut magistratus ipsi, qui ius dicebant, aut iudices à magistratibus ius dicentibus dari tulerunt, prout iure erat sancitum. Eorum ratio vt cognoscatur melius, de rebus primùm seu causis, de quibus iudiciū fuit, inde de personis, quæ fecerunt, post de ratione faciendi iudicij priuati dicendum erit. Et quidem de causis iudiciorum priuatorum hoc capite agemus.

Causæ, de quibus iudicia priuata constituta sunt, lites, seu controuersie ciuiles fuerunt, ac priuata appellata: ciuiles quidem, quod aut iure ciuili comprehensa, aut à iure ciuili profecta sunt: priuata verò, quod aut priuatum quemque, non populum, nec Rempubicam attigerunt, aut

quod priuato tantum, cuius res ageretur, actio conueniret, non de populo cuiuscunque. Harum vero A
controuersiarum Prisci Jurisconsulti tripartitam attulere diuisionem. Quippe alias uoluerunt ad
personas pertinere, alias ad res, alias ad obligationes, ut Iustinianus in Institutionibus scripsit. In
Controuersis ad personas pertinentibus posuerunt, quæ de liberis ac seruis, libertis & patronis
incidere lites potuerunt. Itemque, quæ de ingenuis, ac libertinis, de patria in filios potestate, de
nuptiis, de adoptionibus, capitis diminutionibus, ac tutelis fuerunt.

Causæ rerum erant, de mancipationibus, usufruptionibus, in iure cessione, hæreditatibus, fidei-
commisissis, bonorum possessionibus, arrogationibus, & bonorum emptionibus.

Obligationum causæ erant de mutationibus, cõmodationibus, depositionibus, pignoribus, sti-
pulationibus, fideiussionibus, emptionibus, locationibus, societatibus, & mandatis, contractibus
innominatis, solutionibus, acceptilationibus, nouationibus, delegationibus, de rapinis, rapinis, damnis
iniuria datis, & iniuriis. De singulis antequam ad reliqua accedamus, pauca addemus.

De causis, siue controuersis iudiciorum priuatorum, quæ de personis fuerunt CAP. III

Instit. lib. 1.
titulo 3.

VAENAM controuersis, siue causæ iudiciorum priuatorum de personis fuerint, diximus.
Iam operæ precium est, ut paulò uerius exponantur, quòd quidem breuiter expedim⁹,
secuti Iustinianum, ex quo, vel etiam ex Sigonio, plenior earum explicatio peti potest.
Omnes homines (inquit Iustinianus) aut liberi sunt, aut serui. Et libertas quidem (ex qua
etiam liberi uocantur) est naturalis facultas eius, quod cuique facere licet, nisi si quid uis, aut iure p-
hibetur. Cicero pro Cluentio ait, liberum. eum dici, in cuius potestate sit, arbitrio suo uiuere, care-
nus tamen, ut lege, & instituto permissum fuerit.

Seruitus autem erat constitutio iuris gētium, qua quis domino alieno cõtra naturam subiicie-
batur. Serui uerò aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur ex ancillis nostris. Fiunt aut iure gentium,
id est, ex captiuitate, aut iure ciuili, cum scilicet aut liber homo maior viginti annis ad precium par-
ticipandum sese uenundari passus est.

Libertus erat, qui desiderat esse seruus, vel quem dominus ex iusta seruitute manumiserat. Patro-
nus dicebatur, qui ex seruitute manumiserat. Ingenuus is erat, qui statim, ut natus erat, liber erat.
Libertini iudem, qui liberti, quemadmodum Iustinianus accipit. Nos libro harum Antiquitatum
primo plura de iis, quinam fuerint, & quomodo aliquando à libertis distincti sint, diximus.

Patria potestas erat ius illud, quod pater, vel auus in personas liberorū, qui ex iustis nuptiis pro-
creati erant, habebat. Eratque proprium ciuium Romanorum, quoniam à lege xii. Tabul. introductū.

Nuptiæ, siue matrimonium erat uiri & mulieris cõiunctio, indiuiduā uitæ cõsuetudinem cõti-
nens. Adoptio fuit actus legitimus naturā imitās ad liberorū solatiū inductus, habebatque locū in
his personis, in quibus natura locū habere nō poterat. Capitis diminutio erat prioris status muta-
tio. Fuitque triplex, maxima, minor & minima. Maxima capitis diminutio dicebatur, cū aliquis si-
mul & ciuitatem, & libertatem amittebat. Minor seu media, cū ciuitas quidē amittebatur, liber-
tas uerò retinebatur. Minima, cū ciuitas retinebatur & libertas, sed status hominis cõmutabatur.

Tutela erat ius, ac potestas in capite libero ad tuendum eū, qui per ætatē se ipse defendere nō po-
terat, iure ciuili data ac permissa. Hæc plenius, ut dixi, à Iustiniano & Sigon. atq; aliis explicantur.

De causis, siue controuersis rerum iudiciorum priuatorum CA. IV.

Tcognoscatur, quænam controuersis, de rebus ad iudicia priuata pertineant, de rebus &
earum distinctionibus, quædam sunt annotanda.

Rerum aliq̄ in patrimonio nostro esse dictæ sunt, aliq̄ contrā. In patrimonio fuerunt res
priuatae, nempe quæ ab alienari pro arbitrio potuerunt. Extra patrimonium, res sacræ, reli-
giosa, sanctæ & publicæ. Sacræ dictæ, quæ per Pontifices consecratæ Deo sunt, ut aræ, templa, dona-
ria. Religiosa, loca, in quæ illati mortui fuerant. Sanctæ, quæ ut inuiolatæ essent, pœna proposita
cautum erat, ueluti muri & portæ urbi. Publicæ, quæ omnium hominum ac gentium cõmunes
sunt, ut aer, mare, litus: aut omnium alicuius urbis ciuium, ut fora, basilicæ, theatra.

Item res aliq̄ corpus habuerunt, aliq̄ corpore caruerunt. Habuere, quæ sub censum ceciderunt,
ut fundus, & domus. Caruere, quæ animo tantum comprehendī potuerunt, ut hæreditas, obligatio,
seruitus.

Item aliq̄ fuere mancipi, aliq̄ nec mancipi. Mancipi, teste Vlpiano, uocantur prædia in Italiæ solo,
tam rustica, qualis est fundus, quàm urbana, qualis est domus. Item iura prædiorum rusticorum, uel
luti uiam, iter, actum, & aqueductum, item seruos, & quadrupedes, quæ dorso collouere domarentur,
sicuti boues, mulos, equos, & asinos. Nec mancipi ceteræ res appellatæ.

Acquiri uerò, aut singulas uoluerunt, aut uniuersas. Singulas, aut iure gētium, aut iure Quiritiū.
Iure gentium, ut occupatione, captiuitate, accretione, rei effectione, traditione, & seruitute. Iure
Quiritiū, ut mancipatione, usufruptione, in iure cessione. Occupationis ius erat eiusmodi, ut quod
nullius esset, primum occupati acquireretur. Captiuitatis, ut quæ ex hostibus cepissent, sua fieret.
Accretionis, ut quod alicui rei sic accreuisset, ut pars esset totius, eius effectus totum esset. Atq;
hoc in alluione, circūluuione, in edificatiōe, satiatione, pictura, scriptura, prætexta ualere uoluerunt.

Rei

A Rei effectio eam vim habuit, ut si species ex aliena re confecta ad pristinam formā reuocari pos-
set, eius esset, cuius erat res, quasi materia non esset extincta: aut si ex utriusque materia confecta
esset, eius qui effectisset.

Traditio uenditionem, permutationem, legatum, donationem complexa est. Seruitus dicta est,
quod quis vel in re, vel ex re sua alteri constituit: quæ duplex fuit, Personarum, ut usufructus, u-
sus, habitatio: & rerum, ut seruitutes prædiorum urbanorum, & rusticorum. Urbanorum, ut tigni
immittendi, stillicidij recipiendi, uicinis luminibus non offendi. Rusticorum, uelut iter, actus,
uia, aqueductus, haustus, & eiusmodi alia. Mancipationis ius erat, si quis per imaginariam uendi-
tionem, adhibitis non minus quinque testibus ciuibus Romanis puberibus, & libripede, alteri per
as & libram, quem in sua potestate habebat, tradebat.

B In iure cessione fuit communis alienatio, & mancipi rerum, & nec mancipi, quæ fiebat per tres per-
sonas, in iure cedentis, uindicantis, addicentis.

Usufructio fuit acquisitio per usum legitimi temporis, iure ciuili constituta, uel adeptio domini
per continuationem possessionis, anni uel biennij: rerum quidem mobilium anni, immobilium au-
tem biennij. Res porro per uniuersitatem acquiri uoluerunt quinque modis, hæreditate, fideicom-
misso, bonorum possessione, arrogatione, & bonorum emptione. Hæreditas fuit successio in uniu-
uersum ius, quod defunctus habuit: eaque duplex fuit, testamentaria, & legitima.

Testamentaria fuit iusta, & solennis testatio mentis, ac uoluntatis nostræ de uniuerso iure no-
stro in aliquem, pluresue post mortem nostram ab alienando. Atque in his de hæreditatibus, lega-
tis, & fideicommissis cauerunt, & secundos, tertiosque hæredes substituerunt.

C Legitima fuit, quæ ab intestato ex lege xii. Tabularum delata fuit. Intestatus dictus fuit, testa-
mento non facto, non iure facto, rupto, irrito, & ab hærede destituito. Quod si quis inte-
status moreretur, lex primum liberis, deinde agnatis hæreditatem attribuit.

Fideicommissa appellata, quæ fidei hæredis, ut ea redderet, committebantur, ut si quid ei testa-
tor datum uellet, cui per leges capere non liceret. Itaque non uidebatur hæres, sed rogabatur. Ho-
rum autem duo genera: unum, quibus res singulæ, ueluti uelutis, aut fundus relinquebatur, ut L. Ti-
tius hæres esto. Alterum, quibus uniuersæ, ut hæreditas, transferebantur: ut Peto abs te L. Titi, ut
meam hæreditatem C. Seio restituas.

Bonorum possessio erat ius persequendi, retinendæque patrimonij, siue rei, quæ cuiusque cū mo-
ritur, fuit solius Prætoris beneficio instituta. Nam, quia hæredes Prætor facere nō poterat, bono-
rum possessionem, pro suo cuique attribuebat. Earum uerò multa genera fuerunt, de quibus post
commodiore loco dicetur. Arrogatione eius bona, qui arrogabatur, omnia præter ea, quæ capitis
diminutione percuterent, arrogatori pleno iure quærebantur.

Publica bonorum emptio, auctione constituta fiebat, cū debitoris alicuius latitantis bonorū
possessio creditoribus à Prætoribus concessa esset, eaque bona triginta dies ab iis possessa fuissent.

De controuersis uel causis obligationum CAP. V.

EQUVM TRV obligationes. Obligatio fuit iuris uinculum, quo necessitate astringebatur
rei alicuius soluendæ ex iure ciuili. Hæc fuit triplex, naturalis, ciuilis, mixta. Naturalis, cū
reuera contracta erat, uel cum reuera cõtracta esset, facto tamē aliquo, sed ad iuris ciuilibus
rationem non accommodato, dissoluta erat: ut si quis uis, metū, uel promississet, summo iure obliga-
tus erat, & si creditor pactus esset, se nūquam petiturum: aut debitor creditoris postulatu iurasset,
se non debere. Mixta, quæ cum reuera, & æquissimè contracta esset, etiam à iure ciuili comprobata
erat: ut ex mutuo, commodato, deposito, empto, conducto.

Quin etiam obligatio bipartita fuit, ciuilis & honoraria. Ciuiles dictæ, quæ ab aliqua iuris ciuili
parte institutæ, ueluti lege xii. Tabularum, ut hæres legatario sit obligatus. Honorariæ, quas uel
Prætores, uel Aediles in edictis suis instituerunt: ueluti cum Prætor bonorum possessionem credi-
toribus omnibus hereditariis obligauit.

Item obligatio alio modo quadripartita fuit, ex contractu, ex quasi contractu, ex maleficio, ex
quasi maleficio.

F Contractus fuit negocium inter duos, pluresue data opera gestum, ut uel uterque inuicem, uel
alter tantum alteri obligaretur. Contractus alij nominati, alij innominati. Nominati alij re parere
obligationem dicti, alij uerbis, alij literis, alij solo, nudoque consensu.

Re obligatio contrahebatur, cū ea non nisi re tradita, acceptaque concipiebatur, ut in mutuo,
commodato, deposito, pignore. Mutuum erat contractus, quo rerum, quæ pondere, numero, men-
sura constarent, usus ita concedebatur: ut postea non eadem, sed aliq̄ generis eiusdem redderetur.
Commodatum erat contractus, quo gratis alicuius rei usus ita concedebatur, ut accipiens summam
in ea ipse reddenda diligentiam præstare deberet. Depositem contractus, quo res aliqua ea lege a-
pud alterum deponebatur, ut is dolum tantum, & nonnullam in ipsa reddenda culpam præstare de-
beret. Pignus, contractus, quo res aliqua creditori ea lege obligabatur, ut in illa ipsa, cū primum
ei satisfactum esset, reddenda dolum, & leuem culpam præstaret.

G Verbis cõtrahebatur obligatio per stipulationem. Stipulatio erat interrogatio certis, solēnibusq;
uerbis concepta, & apta, cõsentaneaq; responsio, ueluti spōdesi spōdesi dabis: dabo. De stipulatio-
nibus autem quatuor quærebatur, quæ personæ uel obligare, uel obligari possent, quæ res in stipula-

tionem deduci possent, quæ forma stipulandi esset, quod ius stipulationum existeret. Ad stipulationes autem pertinebant, fideiussor es, quæ per stipulationem fiebant, & ut aliam obligationem confirmarent, instituta erant. Fideiussor erat, qui fide, aut periculo suo suadebat, ut id, de quo agebatur, fieret, quoniam eius euentum præstaret. Fideiussionis formula erat: Centum à me Titio tua fide credita esse iubet: iubeo. Iubebat autem sua fide, qui auctor, ac suator erat, ut alteri quid crederetur. Fideiussio verò omni obligationum generi adhibebatur.

Literarum obligatio ea erat, quæ per scripturam fiebat, neque tamen omnis, sed præcipuè ad nomina, quæ in tabulis accepti & expensi fiebant, contrahebatur. Ita nominum obligatio sæpè appellabatur, cum alicui quid expensum ferebatur, id est, scribebatur in tabulis, alicuius alicui certam pecuniam expendisse. Obligatio ex consensu erat, quæ sine rei traditione, sine stipulatione, sine nominibus, nudo consensu, solaque conventionione contrahebatur, vnde & inter absentes, & inter surdos, ac mutos rectè fiebat. Erant autem quatuor: emptio, locatio, societas, & mandatum.

Emptio & venditio erat contractus bonæ fidei, inter quos iure civili licebat, nudo consensu factus de re certa, certo precio in perpetuum domini iure obtinenda: eaque in personis, rebus, forma contrahendi, & contractus iure consistebat.

Locatio contractus bonæ fidei, de re aliqua, certa mercede, vel faciendâ, vel ad tempus vtenda, inter quos iure civili licebat, factus, atque in totidem partibus, quot emptio erat positus. Quod si nulla merces constitueretur, sed tantum, quantum inter eos conuenisset, neque locatio, neque conductio, sed actio præscriptis verbis dicebatur.

Societas erat contractus bonæ fidei de alicuius vel rei, vel negociationis communione, sic institutus, ut eius & quæstus, & damnum ad vnumquemque communiter pertineret: cuius totidem, quot superiorum, erant partes.

Mandatum contractus bonæ fidei, de eo quod fieri sine mercede conueniret, periculo mandatoris exequendo, inter quos iure civili licebat, factus, atque in hoc personæ, res, mandata, forma mandati, & ius contractus considerabatur.

His etiam contractibus adiungere licet fiduciam, quæ iuris civilis fuit. Erat autem fiducia species mancipationis, ut Boetius ait, nempe quoties cui res aliqua mancipabatur, cum eo, ut eam mancipanti remanciparet: veluti, si quis dubium timens, amico potentiori fundum mancipasset, ut sibi, cum tempus, quod suspectum esset, præterisset, redderet. Hæc mancipatio fiduciaria nominata, quod restituendi fides interponeretur. Liuius lib. 32. Optimum ratus Corinthum Nabidi Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciam dare, ut victori sibi restitueret: si quid aduersi accidisset, ipse haberet. Itaque fiducia videtur fuisse contractus, quo fidem alicuius secuti, rem ei aliquam dicis causa mancipabant: ita dictus, quod nulla alia re, quam fide, & probitate emptoris freti, eam venditionem celebrabant. In eius verò formula hæc verba fuere solennia: Ut inter bonos viros, bene agi oportet: & uti ne propter te, fidem tuam captus, fraudatusue sim.

Obligatio ex quasi contractu erat, quæ neque ex contractu, neque ex delicto propriè nascebatur: sed quia rei priuatæ negocium gestum erat, ita appellabatur, ut si quis negocium absentes, ignorantis sua sponte, ac sine mandato gessisset, quæ negociorum gestorum est appellata.

Contractus innominati erant quatuor, Do ut des, Do ut facias, Facio ut des, Facio ut facias.

Do ut des, cum id negocium gestum erat, quod neque emptio, neque vltius alterius nominati contractus nomine, appellari poterat, sed conuentum erat, ut res pro re daretur, veluti in permutacione, & negotio æstimatorio. Do, ut facias, cum id conueniebat fieri, quod locari non poterat: veluti, Ut centum aureos Sempronio dem, ut seruum suum manumittam.

Facio, ut des, is, qui cum superiore reciprocatur: veluti, si conuenisset, ut seruum meum manumittam, & tu mihi centum soluas.

Facio, ut facias, cum neque gratis, neque mercede pecuniaria constituta quid fieri conueniebat, sed ut factum pro facto redderetur: veluti, ut vicini bobus suis alternis diebus vterentur.

Obligaciones autem quatuor modis dissoluebantur, solutione, acceptilatione, nouatione & delegatione. Solutione, cum vel ea res, quæ debebatur, vel si modò creditor cõsenseret, altera præstaretur. Nam inuito creditori aliud pro alio solui non poterat. Acceptilatio erat in tabulas acceptæ pecuniæ relatio. Nouatio prioris debiti in aliam obligationem transmissio, atque translatio, quæ per stipulationem fiebat. Delegatio, alterius debitoris in suum locum substitutio.

Obligaciones ex delicto, quæ ex delictis tantum priuatis nascebantur, furto, rapina, damno iniuria dato, & iniuria. Furtum erat cõtractatio fraudulenta, lucrifaciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vfus eius, possessionisue, quod lege naturali prohibitum erat admittere. Idque duplex, manifestum & nec manifestum. Manifestum, cum res in manibus furis, antequam destitutum in locum ferretur, deprehensa erat. Nec manifestum, cum fur in faciendo quidem deprehensus non erat, sed eum furtum fecisse, negari non poterat. His additur furtum per lancem, & licium conceptum, & oblatum, de quibus in fragmentis xii. Tabular. diximus. Rapina furtum erat illud quidem, sed impudenter, & vi factum. Itaque rapinæ & priuatum, & publicum constituit iudicium potuit, pœna proposita fuit tripli.

Damnorum iniuria datâ à furto, & rapina fuit diuersum, quod illa lucrifaciendi causa tantum, hoc damni inferendi causa factum est: illa non sine dolo, hoc per imprudentiam commissum. Iniuria enim est, non cauere, quod cauere debuit, & potuit, ut is, qui eo loco iaculatur, vbi vel nulli, vel soli se milites exercere solent. Iniuria demum erat, quæ aut pulsatione, aut conuicio, aut turpitudine

corpus,

A corpus, aures, aut vitam alicuius violant, aut nostram, aut alterius in contumeliam nostram: de quibus in xii. Tabulis.

Obligatio ex quasi delicto erat, cum quis pœna aliqua mulcèbatur, quasi deliquisset, cum tamen reuera non deliquisset, sed tantum in culpa esset: veluti, si cuius ex conuicio deiectum aliquid esset.

De ius dicentibus, vel de personis, quæ ius dixerunt,

CAP. VI.

IVI BVS poscentibus ex legibus xii. Tabularum, quæ ius omne priuatum complexæ sunt, vel ex iis, quæ post xii. Tabulas de iure civili latæ sunt, quales fuerunt Furia, Voconia, Atinia, Atilia, Aquillia, & Falcidia, &c. vel ex annuis Prætorum edictis, ius reddiderunt Magistratus ij, qui hanc potestatem à populo acceperunt. Ac qui ius quidem suum persecuti sunt, ij lege agere: qui ius reddiderunt, ij ius dicere dicti sunt. Vnde illa potestas legis actio, hæc iuris dictio appellata. Ut autem lege agere, fuit aliquid ex iis, quæ legibus, aut edictis instituta erant, in iure persequi: sic ius dicere, fuit reddere ea iura, quæ legibus aut edictis continerentur.

Ius autem hoc primùm dixere Reges, deinde Consules, & qui cum potestate Consulari fuerunt: videlicet, Tribuni militares Consulari potestate, & Decemviri legibus scribendis, postremò Prætores, atque Aediles Curules.

De iure dicto à Regibus, Dionysius libro 2. & 4. in Romulo & Tullio apertè scripsit, & Liuius libro 1. subsignificauit in Prisco, cum ipso vulnerato Tanaquilem Regimam sic fecit loquentem: Interim Seruio Tullio iubere populum audientem esse, eum iura redditorum, obiturumque alia Regis munera esse.

De Consulibus præter Dionysium Liuius lib. 2. idem docuit de Appio, scribens: Appius Consul de pecuniis creditis ius quàm asperrimè dicere. Et alibi: Quod de credita pecunia ius non dixisset.

De Decemviris Consularibus Dionysius lib. 10. & 11. cum Liuius lib. 3. Decimo die ius populo singuli reddebant. Item Appius dixit, se eo die neque ius dicturum, neque decretum interpositurum. Post autem, ut scribit Pomponius I. C. ff. tit. 2. de Orig. iuris, cum Consules auocarentur à bellis finitimis, neque esset, qui in ciuitate ius reddere posset, factum est, ut Prætor quoque crearetur, qui ius in vrbe diceret. Creatus deinde & alius Prætor, qui, quod ius inter peregrinos diceret, Peregrinus Prætor appellatus est.

Aedilium iuris dictionis adhuc memoria obscurior est: hi tamen de paucis rebus ius dixerunt, in primis autem de venditione mancipiorum, de mensuris, & foro venalium. Neque etiam solus Prætor sua iudicia exercuit, sed socios laboris huius Decemviro stilitibus iudicandis habuit: de quibus omnibus in eo libro, qui de Magistratibus Romanorum est, plurima scitu dignissima tradita sunt, quod studiosum Lectorem remitto.

De loco vbi iudicia exercebantur, de Foris, ac Basilicis

CAP. VII.

IUS in quo ius dictum est, fuit duplex: aut superior, aut planus. Superior fuit Tribunal in Comitio, atque in tribunali Sella Curulis. Planus, quicumque locus præter tribunal, posita Sella Curuli, isque locus tum dicebatur ius. Sic enim Vlpianus: Ius, inquit, non is solum locus est, vbi iurisdicendi, iudicandi gratia Magistratus populi Romani consistit: sed etiam, si domi, vel in itinere hoc agat. Et Paulus I. C. Ius est locus, vbiunque Prætor salua maiestate imperij sui, saluque more maiorum ius dicere constituit. Comitium pars fuit Fori Romani, in quo Rostra erant. Vnde qui è Rostris agebant, in Forum, & in Comitium versus agere poterant. Centumvitalia autem iudicia in Basilicis exercebantur. Cum verò de Comitio supra quædam in medium attulerimus, hic de Foro, quid & quot numero Romæ fuerint, quisque eorum ornatus fuerit, tum etiam de Basilicis, Tribunali, & Subfiliis, pauca quædam dicemus, quæ quidem legentibus non puto ingrata & iniucunda esse futura.

Forum à ferendo dictum esse, quod eo controversias suas, & quæ vendere vellent, cõferrent, Varro docet. Alij à foras deriuant, quod scilicet foras, id est, sub dio sit. Isidorus forum à fando, vel Phoronæ Rege Archiuorum nomen accepisse vult: quod tamen doctis non probatur, uti apud Alciam, & Franciscum Pollerum videre est. Quod ad significaciones vocabuli attinet, ita scribit Festus: Forum sex modis intelligitur. Primo negociationis locus, ut Forum Flaminium, Forum Iulium, ab eorum nominibus, qui ea fora constituenda curarunt, quod etiam locis priuatis, & in viis, & in agris fieri solet. Alio, in quo iudicia fieri, cum populo agi, conciones haberi solent. Tertio, cum is qui prouinciam præest, Forum agere dicitur, cum ciuitates vocat, & de controversiis eorum cognoscit. Quarto, cum id Forum antiqui appellabant, quod ante vestibulum sepulchri dici solet. Quinto, locus in nauis, sed tunc masculinini generis est, & plurale. Sexto, Fori significentur Circensia spectacula, ex quibus etiam minores forulos dicimus. Hæc ille. Nos, omisis relicti, de iis tantum Foris, quod res conferrentur, dicemus: quorum, quidem duo apud Romanos fuerunt genera: alia enim ad vrbs splendorem facta erant, in quibus hominum conuentus fiebant, vel negociorum civilium, vel delectationis causa: alia ad communes populi vsus parata ne-

gotiantibus patebant. Quæ verò fora negotiis ciuilibus tractandis fuerunt comparata, hæc sunt, Romanum, Cæsaris, & Augusti. Romanum forum, quod & antiquissimū fuit, & propterea verus appellatum, incipiebat à Capitolij radicibus, vbi nunc Septimij arcus est: & secundum longitudinem ad S. Mariam noxam, vbi Titi arcus protendebatur, secundum latitudinem à Palatini radicibus, ad viam sacram, & Saturni ædem. Variis nominibus appellatū hoc forum fuit. Nonnumquam enim simpliciter forum dictum est, frequentius Romanum, à dignitate scilicet vrbis, quod præ cæteris esset ornatissimum, propter ædificia, & frequentissimum, propter iudicia. Latium etiam, siue Latium, item Palladium ab æde Palladis, quæ in eo fuit, est appellatum. Hoc forum eleganter describit Plautinus Miles, vbi indicat, quæ præcipua in eo loca, & quæ in singulis hominum studia fuerint:

Plautus Mile.

Qui periuurum (inquit) conuenire vult hominem, mitto in Comitium.

Qui mendacem & gloriosum, apud Cluacina sacrum

Dicitis damnosus maritus sub Basilica quarito.

Ibidem erunt scorta excoleta, qui que stipulari solent.

Symbolorum Collatores apud forum Piscarium.

In foro infimo boni homines, atque dices ambulat.

In medio propter canalem, ibi ostentatores meri.

Confidentes, garrulique, & maleuoli supra lacum.

Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam,

Et qui ipsi scilicet habent, quod ipsis possit verè dicere.

Sub veteris ibi sunt, qui dant, quisque accipiunt fœnore.

Pone ædem Castoris ibi sunt subitò quibus credas malè.

In Tusco vico ibi sunt homines, qui ipsi sese venditant.

In velabro, vel Pistoyem, vel Lanium, vel Haruspitem,

Vel qui ipsi vorant, vel qui aliis subuersentur, præbeant.

Hæc ille. Circa forum vnde quæq; fuerunt tabernæ, per pilas distincta, quæ aut nomen habuerunt ab opificibus, aut à positu, atque numero. Plurima autem ædificia, quibus insigne hoc forum fuit, cognosci ex Onuphrij Panuini de Vrbs regionibus libello, & ex Bernardi Gamucci Antiquitatum Romanis, Italica lingua scriptis, possunt. Et hoc quidem foro diu contentus populus Romanus fuit, donec C. Iul. Cæsar aliud constituit, cuius solum quanti constiterit, Suetonius in Cæsare his verbis significat: Nullum largitionis, aut officiorum genus publicè, priuatimq; omisit, forum de manubiis inchoauit, cuius area supra festertium millicis constitit, quæ summa, secundum Budæi calculum, vicies quinquies centena millia coronatorum efficit. A Suetonio non dissentit Plin. lib. 36. cap. 15. si ita, quemadmodum Glareanus vult, legatur, sic enim inquit: Pyramides Regum miramur opera, cum solum tantū foro extruendo millicies festertium, emerit Cæsar Dictator, &c. In hoc foro Cæsar ipse statuam loricatā sibi poni passus est, & Basilicam Iuliam ædificauit. Habuitq; & hoc forum in circuitu tabernas, quemadmodum Romanum. Post aliquot annos restituit id Domitianus, & nominauit Palladium, id quod Martialis testatur.

Tertium forum adiecit Octavianus Augustus, propter hominum iudiciorumq; multitudinem quæ videbatur non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere. Itaq; festinatius, necdum perfecta Marti æde (quam vouerat bello Philippensi, pro vltione paternā suscepto) publicatū est, vt separatim in eo publica iudicia, & fortiones iudicium fierent. Spacio modicum fuit, ne aut alienas domos violenter inuaderet, aut publica ædificia ignominiosè euerteret. Templo Marti Vltoris, & Colosso Augusti conspicuum fuit. In hoc foro Augustus, cum Tiberis circū inundasset, decursus, & venationes fieri mandauit. In hoc foro Marti ædes erat, in qua conuiuia agitabantur à Marti Sacerdotibus, vt Suetonius in Claudio auctor est. Atq; hæc sunt tria illa fora, quæ intellegit Martialis lepidissimus Poeta, cum aliis, tum his versibus:

Causas, inquit, agam Cicerone disertius ipso, Atque erit in triplici, par mihi nemo foro.

Vide hic Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum Genialium dierum libro 2. capite 12.

Quarti fori fundamenta iecit Domitianus Imp. verum cum is morte preuentus ædificare non posset, Neruæ id vindicatur, à quo exædificatum exornatumq; est. Suetonius in Domitiano. Hoc forum transitorium fuisse appellatū, Lampridius in Seuero docet, his verbis: Statuas colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Diuis Imperatoribus in foro Dni Neruæ, quod transitorium dicitur, locauit, omnibus cum titulis, & columnis æreis, quæ gestorum ordinem continerent. Vocatum hoc fuit Transitorium, quod inde in tria fora transitus pateret. Et pertinuit ad montem vsq; Quirinalē, parte eius aliqua complanata. Barthol. Marlianus scribit lib. 3. cap. 14. In medio huius fori columnam æneam ingenti magnitudine, recta ex laminis aurichalci, intrinsecus lumine ambiguo stetisse. Forum variis statuis & columnis, quæ Neruæ gestorum ordinem continebant, exornatum fuisse.

Tandem quintum, & celeberrimum Imp. Traianus adiecit ex manubiis distractorum spoliiorū relictis, in quo colūna 140. cubitorum altitudine fuit, in qua exactissime res ab ipso Principe gestæ, in cæcis erant. Agellius lib. 23. cap. 23. Hoc forum Traiani dictum est, & forum Vlpium. Capitolinus in Marco Philosopho: Multi, inquit, nobiles bello Germanico, siue Marcomanico, imò plurimarum gentium interierunt, quibus omnibus statuas in foro Vlpio collocauit. De hoc foro

A foro, ita Barthol. Marlianus lib. 3. cap. 13. Traiani forum inter Neruæ forum, Capitolium, & collē Quirinalē ab Apollodoro mira industria extractum fuit. Idem architectus Traiani iussu Methodorum, & Gymnasium ædificauit. Fori rectum æneum, intus vndiq; circum simulacra equorum, & signorum militarium aurata tegebat. Simulacra autem hæc publico sumptu in eorum, qui bene de Republica meriti essent, aut alioqui ob facinus insigne, memoriam ponebantur. Arcus item triumphalis, & alia multa in Traiani laudem extracta forum eius exornabant. Fori porticus amplissimis, excelsisq; columnis, & magnis epistylis imposita, tantam præbebat intuentibus admirationem, vt gigantū potius, quàm hominum opera crederentur. In hanc summorum virorum statuas pulcherrimas Alexander Seuerus in Traiani honorem transtulit. Equus item Traiani in medio altus columnis impositus stabat. In medio foro columna Traiani cochlidis structura stabat. Hæc circum quæq; rerum gestarum à Traiano summam mira arte cœlatā habebat, in primis verò Dacicum bellū. Incus 185. gradibus ad summum fastigium, 40. fenestellis lucem admittentibus, præbet ascensum. Alta pedū 120. vel vt Eutropius scribit, 140. In summo Traiani ossa in pila aurea condita seruabantur. Hanc columnā Traianus ipse non vidit. Nam dum hic contra Parthos bellum gereret, Senatus hanc illi absentem dedicauit. Qui dum è Persis redit, in itinere apud Seleuciam Syriæ urbem, fluxu sanguinis è vita discessit. Cadauer verò Romam perlatum. Solus hic, teste Eutropio, inter Imperatores in vrbe sepultus fuit. Hactenus Marlianus. De hoc foro & columna Traiani etiam Georg. Fabricius Chemnicensis in sua Roma, cap. 7. multa notatu digna habet: Columna ipsa, inquit, Parii marmore incrustata, in qua res gestæ Traiani, & præcipuè bellum Dacicum est expressum. Cernere in ea est formas munitioum, propugnaculorū, pontium, nauium: item varia militum opera, lignantium, ædificantium, castra metatium, fossas agentium, equos adaquantium, trophæa ferentium, in triumpho euntium: item formas thoracum, galearū, clypeorum, scutorum, zonarum, lituorum, pugionum, pilorum, gladiatorum, pharetrarum, aliorumq; armorum. Ab ea parte, in qua inscriptio est, Victoriæ sunt alatae cum duabus aquilis. In hoc foro poetæ Aufonij statuta fuit, de qua Sidonius Appollinaris:

Plausores cuiusq; idam Quirites,

Et carus popularitate princeps,

Traiano statnam foro locauerunt. Idem etiam Aufonius de seipso canit:

Quod legimur medio, conspiciuntque foro.

D In eodem foro M. Antonius proponi edictum mandauit, in quo Christianos pœnarum crudelitate exemit, eosque vocari in ius propter religionem prohibuit: delatorem verò ipsorum cremari viuum præcepit.

Sallustij forum in monte Quirinali fuit, quo in loco nunc ædes S. Susannæ. Hoc forum Sallustius post Africanam Præturam emit, vna cum hortis, qui & nunc Sallustiani appellantur.

Alterius generis fora hæc erant, boarium, olitorium, pistorium, suarium, cupedinarium, piscarium, rusticorum, siue suburbanum, & agonium, in quibus ea, quæ ad victum erant necessaria, vendebantur. De iis cum ad institutum nostrum nihil faciāt, hic dicere super sedeo. Præter hæc autem fori Aurelij facit mentionē Cicero, Archimonij Victor, Esquilini Appianus, Ceditij Festus, Argentarij Victruuius, Iugarij recentiores. Alexander ab Alexandro Genial. dier. lib. 2. cap. 12. tredecim recenset fora, P. Victor libello de Vrbs regionibus septemdecim numerat, in reliquis libelli Sexti Ruffi de Vrbs regionibus decem fororum fit mentio. Onuphrius Panuinius in sua regionum Vrbs descriptione nouemdecim enumerat. Venio nunc ad alterum iudicij exercendi locum, Basilicas scilicet.

E Erant Basilicæ amplissima & ornatissima ædificia, in quibus non Senatores modò deliberare, verum etiam Iudices omnis generis causas cognoscere, & clientibus homines periti de iure respondere solebant, quando hi vacabant, mercatores ibidem, & numularij sua tractabant negotia: hinc Basilicæ argentariorum est in octaua regione mentio apud P. Victorem.

F Cinctæ erant Basilicæ porticibus concameratis ex coaxatis contignationibus immixtis in parastatas columnis, aut pilis adiunctis, supra quā contignationem altera est, & superior porticus, cuius rectum testudinatum, aliis postibus parastatis, & arctariis sustinebatur. Medium spacium, & quasi superior porticus pluteus vocabatur, qui in vtrumque latus per intercolumnia peristylorum liberum habebat prospectum. Parastatæ verò dupli erant ad latitudinem porticus, sicut & columnæ perpetuo scaporum ductu ad Basilicæ latitudinem. Nam sic ferè describit lib. 8. eam Fori Basilicam, cuius architectus fuerat, Victruuius, qui etiam hoc memoriæ prodit, Basilicas ita ædificari solitas, vt in vna parte iudicia, in altera negotia exerceri possent. P. Victor in libello de vrbs Romæ regionibus xix. Basilicas recenset, Onuphrius Panuinius xx. In his ergo centum virorum, quatuor tribunalia erant, quorum Plinius Orator in Epistolis sæpe meminit.

De Tribunali & Subsellis CAP. IIX.

G **R**ERTINENT & tribunal, & sellia ad iudiciorum locum, de quibus antequam ad iudiciorum tractationem redeamus, pauca quædam subiiciemus.

Tribunal erat suggestus editor, vnde conspici magistratus ab omnibus poterat, in quo sella curulis, iurisdictionis insigne, locata erat, vbi sedens Prætor cognoscebat.

& pronunciabat. Vitruvius libro quinto tribunal specie amplissimum in aede Augusti his verbis describit: Tribunal, inquit, est in ea aede hemicyclio schematis minoris curvatura formatum: eius autem hemicyclij in fronte est intervallum pedes quadraginta sex, introrsum curvatura pedes quindecim, ut qui apud Magistratus starent, negotiantes in Basilica non impedirent: quod ipsa assignatione augustissimum videtur, & in arcus formam, quæ semicirculo minor est, cum ad diametrum non pertingat, redactum. Hæc ille. Subsella autem scdilia erant, in quibus iudices, qui Magistratum curulem non gerebant, confidebant, & causas cognoscebant: quales fuerunt Tribuni plebis, Questores, Triumviri, Aediles plebis, & qui cum Curulibus Magistratibus iudicabant, Centumviri. Quin etiam ij, qui causas agebant, siue defenderent, siue accusarent, in subsellis confidebant: qua de re vide Aldum Manutium lib. 2. de Quæstis per epistolam, epistola 4. Atque de loco iudiciorum exercendorum hæc tenet. Reuertamur ad iudicia.

De tempore Iudiciorum exercendorum

CAP. IX.

NON omnibus diebus licuit iudicia exercere: sed in iis diligens obseruata fuit ratio, sicut in Calendarij Romani explicatione ostensum est, quæ tamen hoc loco paucis sunt repetenda.

Dierum alij Fasti, alij Nefasti, alij Intercisi vocati: Fasti fuerunt, quibus ius fari, id est, dici poterat. Varro libro quinto de Lingua Latina, dies fasti, per quos Prætoribus omnia verba sine piaculo licet fari. Contrarij horum vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari Prætorum, Do, Dico, Addico. Ouidius lib. 1. Factorum:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur,

Fastus erit, per quem lege licebat agi.

Suetonius in Octauio de Prætoribus, teste Prisciano: Fasti dies sunt, in quibus ius fatur, id est, dicitur: & nefasti, in quibus non dicitur. Macrobius libro 1. Saturnal. capite 16. Fasti dies sunt, quibus licet fari, Prætori tria verba solentia, Do, Dico, Addico: hisque contrarij sunt nefasti. Intercisis diebus quibusdam horis fas est, quibusdam fas non est ius dicere. Et fastis quidem diebus lege agi potest, cum populo non potest, Comitibus utrumque potest. Hi verò qui quoto quoque mense fuerint, ex libro prioris Commentarij quarto de annorum & dierum apud Romanos ratione, & ex Calendario Romano illi libro inserto liquet.

De Legis actionibus, siue de exercenda Iurisdictione, de Vindicatione, & in Iure Cessione, Emancipatione, Adoptione, Manumissione, Postulatione, & Datione Tutoris, Postulatione, ac Datione possessionis bonorum, atque Postulatione interdicti, & Interdicti interpositione CAP. X.

MAGISTRATIBUS ius dicentibus, loco etiam & tempore cognitis, iam quemadmodum illud dixerint, declarandum est. Prætores igitur ius dixerunt, aut ex superiore loco, aut ex æquo: id est, aut de tribunali, aut de plano. Quoniam autem, sella posita sedentes id faciebant, eos dies Cessionum vocarunt: quorum duo fuere genera. Nam alij postulationibus, alij cognitionibus dicati fuerunt. Cognitionum autem dies alij alijs legis actionibus exercendis erant constituti, vnde Vlpian. ff. de bonorum possessione: Si causa cognita bonorum possessio detur, non alibi dabitur, quam pro tribunali, quia neque decretum de plano interponi, neque causa cognita bonorum possessio alibi, quam pro tribunali dari potest. Ut autem legis actiones erant multæ, sic iurisdictione quoque multiplex erat. Lege quidem agere, ut antè diximus, nihil aliud erat, quam aliquid eorum, quæ lege continentur, apud Prætorum, vel apud eum, qui talem iurisdictionem haberet, in iure obire: nempe, vindicare, atque in iure cedere, filium suum emancipare, alienum adoptare, seruum manumittere, tutorem, bonorum possessionem, interdictum, & actionem postulare. Ius verò dicere erat, aliquid horum aut dicere, aut addicere, aut dare. Quæ Prætor, cum faciebat, decreuisse, aut decretum interposuisse dicebatur. Diebus igitur Fastis, Prætores summo manè in Comitium, siue Forum veniebant, atque in tribunali sella posita assidebant, & Accenso, ut tertiam horam populo circumstanti inclamaret, imperabant. Tertia inclamata, tum per Accensum eundem populum rogabant, num quis esset, qui apud se lege agere vellet, id est, qui ius posceret.

Hoc præcepto audito accedebant, qui lege agere volebant: veluti, si dies postulationum esset, qui aliquid eorum postulabant, quæ legis actionibus continebantur, ex legibus, aut edictis eorum: nempe aliquid eorum, quæ supra diximus.

Cæterum hi neque pro arbitrio, neque temerè agere potuerunt, sed prout in singulis legis actionibus scriptum erat.

Legis

A Legis autem actiones formulæ fuerunt agendi, quas primùm Pontifices intulerunt, deinde C. Flautus, App. Claudij Scriba ab Appio compositas diuulgauit, de quibus Pomponius de Origine iuris multa. Legis igitur actiones dictæ sunt, quod earum rerum, de quibus lex duodecim Tabularum scripta erat, priuatim agendarum formularum præscribebant. Atque hæ actiones ita solennes fuerunt, ut qui agere vellet, & impetrationis rationem habere, & formularum deberent.

Impetrationis ea vis fuit, ut nemini liceret iudicio experiri, nisi prius ab eo, cuius erat iurisdictione, agendi formulam impetrasset. Formularum verò, ut formulæ quædam adhiberentur verborum, quarum ductu in iudicijs experirentur, ut qui vno verbo errasset, is tota causa cecidisse videretur. Porro formulæ illæ in singulis actionibus fuerunt ferè peculiæ.

In vindicatione, & in iure cessione hæc: Si quis seruum, aut aliam rem corpoream sibi vindicare volebat, is apud Prætorum ita agebat. Vindicator tenens seruum in iure, ita dicebat: Hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio. Prætor autem interrogabat eum, vnde petebatur, an contra vindicaret: id est, an contra seruum illum suum esse assereret: eo verò tacente, aut cedente Prætor seruum addicebat vindicanti: qui verò vindicauerat, lege egisse: qui cesserat, in iure cessione: atque ea in iure Cessio dicebatur: Prætoris verò Addictio, teste Boetio.

In mancipatione & emancipatione hæc erat formula: Adhibitis non minus quinque testibus, quibus Romanis puberibus, & præterea alio eiusdem conditionis, qui libram æneam teneret, qui appellabatur Libripens, is, qui mancipium accipiebat, æs tenens, ita dicebat: Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære, ænea libra: deinde ære percutiebat libram, idque æs dabat ei, à quo mancipium accipiebat, quasi precij loco. Qui ergo naturalis pater filium emancipare volebat, is secundum postulationem, die cognitionis filium suum fiduciario patri emancipabat, hac verborum formula utrens, quæ vindicationem simul, ac mancipationem complectebatur: Hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio: quoniam emptus est mihi hoc ære, æneaque libra. Naturalis verò pater respondebat: Hunc filium meum tibi mancipio, & accepto precio in iure cedebat, quo facto Prætor addicebat. Quoniam verò ex lege filius à patre venundatus vsque ad tertiam mancipationem, in potestatem patris redibat, propterea secunda inde mancipatio, & in iure cessio adhibebatur. Cumque iterum filius in potestatem patris redisset, tum tertia adhibebatur, hoc modo: Ego verò hunc filium meum tibi mancipio, ea conditione, ut mihi remanipes, ut inter bonos bene agi oportet, ne propter te, tuamque fidem frauder, ac tertium accepto precio, cedebat, & Prætor tertium addicebat. Quia re perfecta tum demum filius è potestate patris egressus putabatur: Vnde fiduciarius pater, qui dominus eius erat factus, eundem naturali patri sine fraude remanipabat: naturalis verò filium, quem quasi seruum coemerat, manumittebat, atque ita liber ille: id est, sui iuris factus erat, ut Caius scripsit.

In adoptione hæc erat: Is qui adoptabat, apud Prætorum eum, quem adoptabat, tenens, ita dicebat: Hunc hominem filium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære. Naturalis autem pater vsque ad tertiam mancipationem in iure cedebat: Prætor verò addicebat. Notauit Appian, etiam testibus presentibus adoptiones apud Prætorum fieri solitas.

Formula manumissionis fuit ea: Vbi de postulationis manumissio postulata erat, tum die cognitionis post causam cognitam fiebat hoc modo: Qui manumittere seruum apud Prætorum volebat, eius, quem manumittere volebat, caput, aut aliud membrum tenens ad Prætorum ita dicebat: Hunc hominem liberum esse volo, & emittebat eum è manu. Prætor autem vindicta, id est, virga, eiusdem serui capiti imposita ita dicebat: Dico eum liberum esse more Quiritium. Inde conuersus ad licitorem, addebat: Secundum tuam causam, sicuti dixi, ecce tibi vindicta. Tum licitor accepta à Prætorum vindicta, caput serui percutiebat, faciem palma, tergumque verberabat. Quibus peractis nomen manumissi in Acta à Scriba referebatur, adiecta causa manumissionis. Addit Caius ff. de manumiss. vindicta, non esse omnino necesse pro tribunali manumittere. Itaque plerisque in transitu seruos manumitti solere, cum aut lauandi, aut gestandi, aut ludorum causa prodiret Prætor. Atque hæ actiones iuris per verbum Dico exprimebantur à Prætorum.

Sed & tutoris postulatio ad legis actionem, datio ad iurisdictionem pertinuit, auctore Vlpiano, cum inquit: Ius dicentis officium latissimum est. Nam & pupillis non habentibus tutores, constituere potest, quod intelligendum est, si neque testamentarius, neque legitimus tutor adesset, tum datum à Prætorum fuisse. Hoc cum faciebat Prætor, tertiam partem iurisdictionis explebat, quam verbum Do continebat. Atque hoc idem de Consulibus & Tribunis plebis dicimus, quorum idem ius fuisse accepimus.

Ad hæc verò qui voluerunt, à Prætorum quoque bonorum possessionem postularunt, Prætorumque pro arbitrio dedit. Vnde scribit idem Vlpianus eodem in loco, Ius dicentem bonorum possessionem dare potuisse. Item: Mistum imperium est, cui etiam iurisdictione inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Cæterum bonorum possessio fuit ius persequendi, retinendi que patrimonij, siue rei, que cuius, cum mortuus est, fuit, quod Prætor aut emendandi, aut impugnandi, aut confirmandi iuris ciuilibus gratia dedit. Ut enim lex duodecim Tabularum extitamento, vel ab intestato ad hereditatem vocauit: sic Prætor bonorum possessiones inuenit, per quas ius ciuile correxit, non solum in iis, qui intestati mortui essent, sed etiam qui testamentum

L 3

fecissent. Nam si quis moriens alienum posthumum heredem scripisset, si si natus fuisset, à iure civili reiciebatur: at à Prætoribus bonorum possessione secundum tabulas decorabatur. Si liberus patronum præterisset, lex nullum dabat patrono aditum ad bona liberi: at Prætor dabat bonorum possessionem contra tabulas. Item, si quis ex testamento hæres institutus esset, non solum à iure civili habebat hæreditatē, sed etiam à Prætoribus bonorum possessionē secundum tabulas.

Neque verò solum has duas bonorum possessiones Prætor dedit ex testamento, sed etiam octo alias ab intestato, partim ius civile confirmans, partim emendans, partim reprehendens. Sunt autē hæ: primò suis hæredibus, id est, liberis, tum emancipatis, tum suis ab intestato: secundò legitimis hæredibus, nempe agnatis, ab intestato ex lege xii. Tabularum: tertio decem personis, quæ manumissori extraneo præferrentur, nimirum filio, filia, fratri, forori, nepoti, nepti, patri, matri auctoris, quartò cognatis proximis: quintò iis, qui ex familia, nempe liberi liberis, tam naturalibus, quam adoptiuis, itēque uxori, quæ ipsius in manum conuenerat: sextò liberto, patrono, patroni liberis, parentibusque eorum: septimò, viro, intestata uxore, & vicissim uxori, viro intestato, quoties deficiebat omnis parentum, liberorumque, seu propinquorum legitima, vel naturalis successio: octauò patroni cognatis, intestato liberto. Atque hæc quidem Prætor omnino fecit, prout se facturum in edicto proposuit. Hinc Valerius libro 7. Piso Prætor Vrbanus Trecentio patri ex hæredato bonorum defuncti filij possessionē dedit, hæredesque lege agere passus non est. Tandem ut postulatio Interdicti ad legis actionem pertinuit, sic interpositio Interdicti ad iurisdictionem.

Interdicta verò, ut inquit Iustinianus, fuerunt formulæ, atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut prohibebat: quod tunc maxime faciebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. Erat autem possessio rei corpore prædita, ut domus: quasi possessio rei corpore vacantis, ut usufructus. Ex quibus verbis apparet, interdicta fuisse decreta Prætorum de iis rebus, quas Iudicum cognitioni committendas non putarunt, sed sibi ipsis pro imperio reseruarunt. Cum enim dictum sit, res alias sacras, & religiosas, alias publicas, alias priuatas fuisse, reliquas actiones, quæ de his incidere poterant, cognoscendas Iudicibus tradiderunt. Quæ verò de vi, vel facta, vel quæ fieri in his posset, incidissent, quatenus ad possessionem ferre pertinerent, ipsi decreuerunt. Decretum verò illud vocatū est præcipuo nomine Interdictum. Itaque decreta, quæ de aliis rebus interposita sunt, arbitrio eorum permittenda: hæc verò, quæ Interdicta vocata sunt, propriis formulis concepta, & ut concepta erant, in Edicto relata, & deinde ex Edicto, prout res poposcit, pro tribunali pronunciata. Itaque Interdictum fuit Actionis, siue Iudicij quasi principium. Nam ut scribit Caius ff. de vindicat. is, qui destinauit rem petere, animaduertere debuit, an aliquo Interdicto posset nancisci possessionem: quia longè commodius est, ipsum possidere, & aduersarium ad onus petitoris compellere, quam alio possidente petere. Ita inter cæteras legis actiones rectè reponitur etiam Interdicere, quod est, non tam Interdictum interponere, quod est Prætoris, quam Interdictum postulare: siue Interdicto contendere, quod est litigatoris. Interdictum autem dabat Prætor, cum mittebat in possessionem. Mittere autem in possessionem fuisse à danda bonorum possessione diuersum, & tamen partem iurisdictionis fuisse, declarat Vlpianus, cum inquit, ius dicentem & bonorum possessionem dedisset, & in possessionem misisset.

Cæterum Interdicta, quæ ad sacras & publicas res pertinnerunt, aut fieri aliquid prohibuerunt, aut restitui, aut exhiberi iusserunt: quæ ad priuatas, aut de adipiscenda, aut de retinenda, aut de recuperanda fuerunt. De locis sacris & religiosis ita Interdictum est: Quod, quæue illi mortuum inferre inuito te ius est, quod minus illi eo, eaque mortuum inferre, & ibi sepelire liceat, vim fieri veto. Item: Quod illi ius est, te inuito mortuum inferre, quod minus illi in eo loco sepulchrum sine dolo malo ædificare liceat, vim fieri veto.

De liberis personis ita: Quæ liberum dolo malo retines, exhibeas iubeo: Qui quæue in potestate tua est, si is, eaque apud te est, dolo malo tuo factum est, quod minus apud te esset, ita eum eaque exhiberi iubeo: Si Stichus in potestate tua est, quod minus Mæuius eum ducere liceat, vim fieri veto.

De locis publicis: Ne quid in loco publico facias, in eum locum immittas, qua ex re quid illis damni detur, præterquam quod lege, Senatusconsulto edicto, decreto tibi concessum est, de eo, quod factum erit, Interdictum non dabo: quo minus illi viam publicam, iterue publicum aperire, & fecere liceat, dum ne ea via, idue iter deterius fiat, vim fieri veto: Ne quid in flumine publico, ripæ eius facias, ne quid in flumine publico, ripæ eius immittas, quo statio, iterue nauigio deterius sit, fiat.

Interdictum de adipiscenda possessione dabatur ei, cui bonorum possessio à Prætoribus decreta erat in hunc modum: Quod bonorum ex edicto meo illi possessio data est, quod de his bonis pro hærede, aut pro possessore possides, possideresue, si nihil usucaptum esset, quandoquidem dolo malo fecisti, ut desineres possidere, id illi restituas. Cæterum pro hærede possidebat, qui putabat se hæredem esse, atque eo animo possidebat: pro possessore, qui nullo iure res hereditariam, vel totam hereditatem sciens ad se non pertinere, possideret. Erat autem utile hoc Interdictum ei, qui tum primum conaretur adipisci rei possessionem. Itaque si adeptus amississet, hoc nihil iuuabatur.

Retinendæ possessionis Interdicta fuere duo, quæ tum vsurpabatur, cum inter eos, qui de proprietate litigare volebant, non conueniebant, vter possideret: vnum ad res immobiles pertinuit, alterum ad mobiles. Primum fuit: Vti eas ædes, quibus de agitur, nec vi, nec clam, nec precario

alter

A alter ab altero possidetis, quod minus ita possideatis, vim fieri veto. Hoc vincebat, qui Interdicti tempore possidebat, si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus erat ab aduersario possessionem. Secundum: Vtrubi hic homo, quo de agitur, maiore parte huius anni fuit, quod minus eum ducas, vim fieri veto. Hoc vincebat, qui maiore parte anni sine vitio possederat.

Interdictum recuperandæ possessionis reddebatur eis, qui vi deiectionis essent de possessione fundi, vel ædium. Neque enim deiectionis est de rebus mobilibus, cum in eas actio sit vel furti, vel vi bonorum raptorum. Vis autem duplex fuit, vera & simulata. Vera item duplex, armata, & sine armis. Interdictum de vi armata fuit: Vnde tu illum vi deiecisti, eò illum restituas iubeo. Sine armis: Vnde tu illum vi deiecisti, cum abs te nec vi, nec clam, nec precario possideret, eò illum restituas iubeo. Simulata veram est imitata, eadem enim civilis & quotidiana est dicta, ut post dicemus.

Iam verò Interdictorum alia simplicia fuerunt, alia duplicia. Simplicia, in quibus alter actor, alter reus est, qualia fuerunt omnia restitutoria, aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus autem is, à quo desideratur, ut restituat, aut exhibeat. Prohibitoria alia simplicia, alia duplicia erant. Simplicia, veluti, cum Prætor prohibebat in loco sacro, vel in flumine publico, ripæ eius aliquid fieri. Nam actor est qui desiderat, ne quid fiat: reus qui aliquid facere conatur. Duplicia, veluti: Vti possidetis, & Vtrubi. Ideo verò duplicia vocabantur, quia par vtriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur, sed vterque tam rei, quam actoris partes sustinet. Visus autem Interdictorum antiquus, cum ordinaria iudicia essent, fuit, ut primum de possessione ageretur, & ad Interdictum confugeretur, deinde dominij actio institueretur. Hæc ferme Iustinianus in Institutionibus.

C De actionibus, & earum multiplici differentia C A P. XI.

X omnibus legis actionis partibus, exrema fuit actio, siue iudicium, quæ ut ab auctore postulabatur, sic à Prætoribus dabatur. Verum quemadmodum actionis dationem præcedit postulatio, sic postulationem editio, editionem in ius vocatio. De quibus singulis dicam, si prius quid sit actio, & quotuplex, dixerò. Actionem definiuit Iustinianus, ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur, id est, potestatem impetratam à Prætoribus repetendæ rei quæ sibi debetur, apud Iudices. Egregiè illud quidem, ita tamen, si intelligatur non ius solum persequendi, sed etiam ipsa persecutio. Harum verò actionum Iustinianus libro 4. Instituit, à quo hæc sumpsimus, septem veterum attulit diuisiones, quibus incognitis, antiqua iudiciorum consuetudo cognosci non potest.

D Prima diuisio hæc est: Actionum alia in rem intentæ sunt, alia in personam, alia in vtrumque. In rem, cum egerunt cum eis, qui nullo sibi iure obligari erant, sed eis de aliqua re intulere litem. Ut in re corpus habente: Si Titius seruum, fundumue aliquem suum esse confirmasset, Marcus autem possessor dominum se esse dixisset. Quod idem de rebus corpore carentibus intelligendum est, ut usufructu, & seruitute prædiorum.

In personam, cum egerunt cum eis, qui sibi obligati erant, vel ex contractu, vel ex maleficio, atque intenderunt, eos dare, facere sibi oportere. Ut si Titius empti aut locata domo dixisset, Marcus sibi dare, facere oportere, quidquid empti, locatiue nomine dare, facere oporteret, aut alios contractus, & maleficia nominasset. In personam autem est dicta, quia non certam rem repetuerunt, neque enim dixerunt rem illam, aut illam sibi dare oportere, sed quidquid contractus alicuius nomine eum dare, facere oporteret, parum vnde nam ille facis faceret, laborantes. Quorum verbis dare quid ad dominij traslationem cõtulerunt, facere verò ad simplex factum, ut nauis ædificationem, ac traditionem, & vtrumque quidem ad contractus: Dare verò tantum ad maleficia accommodarunt.

In vtrumque autem intentæ sunt, quibus & rem certam petierunt, & præstationes personales ab aduersario postularunt. Eæ verò fuerunt tres: Familia eriscunda, communi diuidendo, finium regundorum.

Familia eriscunda, fuit, quæ inter cohæredes hæreditatis diuidendæ causa dabatur. Neque enim solum postulabatur, ut hæreditas diuideretur, sed etiam, ut quod eo nomine alterum alteri dare, facere oporteret, præstaretur.

Comuni diuidendo fuit, quæ inter eos reddebatur, qui rem, quæ ex alia, atque hæreditatis causa cum unum haberent, diuidi, simulque, quod alterum alteri præstare oporteret, dari fieri postulabant.

Finium regundorum fuit, quæ inter confines dabatur, & ut fines agrorum vicinorum dirigerentur, & si quid alter ex alterius agro percipisset, restitueretur. Ex his actionibus primæ vindicationes, secundæ conditiones, tertie mistæ sunt appellatæ.

Vindicatio dicta videtur à vi simulata, quam verbis petitor possessori dicis causa faciebat, ut paulo post apparebit.

Conditio verò ex eo, quia condicere erat, diem locumque communi consensu indicare. quo in iudicio litigatores venirent: quod etiam si in vindicatione quoque fiebat, tamen quia in rem actio proprium sibi nomen vindicationis adscuerat, in hac communi nomine conditionis visus sunt. Mistarum nomen est notum.

Secunda diuisio. Actiones alia legitima dictæ sunt, alia honoraria.

Legitima, quæ à legibus xii. Tabularum prædita sunt.

Honoraria, quæ à Prætoribus in Edictis propositæ sunt, ut legi deficienti opem ferrent.

L 4

Legitima fuere, quae in rem, & in personam, & in utrumque sunt nominatae. A
Prætoriarum quaedam aliae, quae à nominibus Prætorum appellantur, publiciana, Paulina, Serviana, Imperatoribus rerum potentibus, ut creditur, constituta, & quidem rem & ipsam personamque complexa, quae ex Institutionibus Iustiniani peti possunt.

Tertia diuisio. Actiones aliae persequendae rei causa sunt instituta, aliae poenae, aliae utriusque. Persequendae rei fuere omnes in rem, & omnes in personam ex contractu natae, ut ex mutuo, stipulatu, empto, vendito, locato, conducto, pro socio, fiducia, mandati, commodati, depositi, item quaedam ex maleficiis, ut furtiua conductio, quae una est ex Prætoriiis, quae ex delicto nascuntur.

Poenae, ut actio furti. Siue enim de manifesto quadrupli ageretur, siue nec de manifesto dupli, de sola poena agebatur. Nam ipsam rem, aut vindicatione, aut furtiua condictione, Dominus rei persequabatur. Item in actione Iniuriae. B

Mista, quae simul & rem, & personam persequabatur, ut actio vi bonorum raptorum, quae rem raptam simul cum poena tripli persequabatur, & actio damni iniuria dati lege Aquilia non solum, si aduersus iniuriantem daretur, sed etiam, si quanti plurimi aestimatio peteretur.

Quarta diuisio. Actiones aliae in simplum conceptae sunt, aliae in duplum, aliae in triplum, aliae in quadruplum.

In simplum ex stipulatu, mutuo, empto, locato, vendito, conducto, mandato, & aliis.

In duplum, furti nec manifesti, damni iniuria dati, depositi ex quibusdam causis, serui corrupti. In triplum rapinae.

In quadruplum, furti manifesti de eo, quod merus causa, de pecunia data ad calumniandum. Actio verò damni iniuria, in iniuriantem dabatur in duplum, in contentem in simplum. C

Quinta diuisio. Actionum aliae solidum, id est, totum id, quod debebatur, exigebatur, aliis pars sola. Eiusmodi fuit actio de peculio filij, de dote, quae mulieri diuortio facto ad dotem exigendam aduersus maritum dabatur, item actiones, quae aduersus parentem, patronum, socium, & eum, qui quid donauit, concedebantur. Nam omnes id tantum quod facere possent, damnabantur. Item actio in debitorem, qui bonis celsisset, & postea mediocres fortunas adeptus esset.

Sexta diuisio. Actiones quaedam natae sunt ex contractibus, & maleficiis dominorum, & patrum familiam, quaedam ex contractibus & maleficiis seruorum, & filiorum familiam. De primis dictum est. De reliquis nunc dicendum. Ex contractibus seruorum hoc modo: Serui aut consensu dominorum negotiati sunt, aut sine consensu eorum. Si consensu, actiones quatuor emanarunt: D

Quod iussu, Exortaria, Infortoria, Tributaria. Quod iussu, data est in eum, cuius seruus cum aliquo, iussu ipsius contraxit. Nam qui cum seruo iussu domini contrahebat, non serui, sed ipsius domini sequi fidei videbatur. Exortaria dabatur in exercitorem, qui seruum nauis praeposisset, de eo, quod cum eo seruo illius rei causa gestum fuisset. Exercitor autem erat, ad quem quotidianus nauis quaestus redibat. Seruus autem, quem nauis praeficiebat, Magister dicebatur. Infortoria dabatur in eum, qui seruum infortorem tabernae praefecerat, de eo, quod cum eo seruo eius rei causa gestum fuisset. Erat autem infortor, qui alicui negotiationi praeficiebatur. Tributaria dabatur in dominum, quo sciante una cum seruo in merce peculiari contractum erat, nisi res aequaliter inter creditores partitus esset, uimiri, ut alia tributio fiat. Merx peculiaris erat, in qua seruus suo nomine domini consensu ita negotiabatur, ut eius quaestus ad ipsum pertineret. Sin autem sine consensu negotiati sunt, actiones duae prodierunt, de in rem verso, & de peculio. Actio de in rem verso dabatur in dominum, sine cuius voluntate seruus contraxit ut quod in rem domini versum est, solidum praestaret, reliquum ex peculij viribus dissoluat. In rem domini versum dicebatur, quodcumque domini facultates aliqua ex parte amplificaret, dum modò necessarius sumptus ille fuisset. Actio de peculio dabatur aduersus dominum ex serui contractu, quatenus in peculio erat. In peculio id esse dicebatur, quod deductis iis, quae dominio familiae debebantur, supererat. Eadem verò patrum, & filiorum familiam ratio fuit, atque dominorum, & seruorum. Ex maleficiis porò seruorum Noxales actiones natae sunt, dictae, quia delicta eorum Noxae vocatae. Noxalis autem actionis natura fuit, ut dominus ea damnatus, vel litis aestimationem persolueret, vel si vellet, seruum ipsum noxae dederet. Seruo autem noxae dedito, dominium statim ab ipso domino in actorem transferebatur. P

Quod si post admittam noxam dominus mutaretur, noxa in nouum dominum dabatur: si seruus manumitteretur, in ipsum seruum. Quod idem de noxis etiam filiorum familiam est intelligendum. Quid etiam noxalis actio fuit de pauperie, id est, de damno dato à quadrupede. In his, si damnum à quadrupede mansueta erat, ut equo calcitroso, & boue cornupeta, noxalis actio dabatur, lege XII. tabularum: si à fera, editio. Edilium cautum erat, ut ob vulnus homini libero illatum, actio in bonum, & aequum daretur, ob caetera damna in duplum.

Septima diuisio. Actiones aliae stricti iuris fuerunt, aliae bonae fidei, aliae arbitrariae. Bonae fidei, in quibus libera potestas permitteretur iudici ex aequo & bono aestimandi, quantum actori restitui oporteret: in quo & illud continebatur, ut si quid iniuriam praestare actorem oporteret, eo compensato in reliquum is, quo cum agebatur, condemnaretur. Haec verò fuerunt, empti, venditi, locati, conducti, mandati, fiducia, pro socio, negotiorum gestorum, tutela, familiae exerciscundae, communi diuidendo, depositi, commodati, pignoratitia, praescriptis verbis, tam quae de aestimato, quam quae de permutatione competebar, & rei uxoriae actio. Arbitrariae quae

ex arbitrio iudicis pendebant, in quibus nisi arbitrio iudicis, is, quo cum agebatur, actori satisfaceret, veluti rem restitueret, vel exhiberet, vel solueret, vel noxali causa seruum dederet, condemnabatur, & fecerunt tam in rem, quam in personam. In rem, quaedam Prætoriarum in personam, Quod metus causa, quod dolo malo factum. Cum id, quod certo loco promissum erat, petebatur, & actio ad exhibendum. In his enim omnibus permittitur iudici, ex equo & bono, secundum cuiusque rei, de qua agebatur, naturam aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteret. Præter has reliquae stricti iuris dictae.

Haec ferè antiquae actiones fuere, ex quibus, qui ius suum persequi iudicio voluerunt, aliquam necessarid arripuerunt, eamque à Prætoribus postularunt. Quoniam autem actio ius erat persequendi in iudicio, quod sibi debebatur, qui actionem postulauit: nihil aliud postulauit, quam ius persequendi in iudicio, quod sibi deberetur, aut quod suum esset. Id autem erat iudicium, aut iudicem in eam rem, de qua lis erat, postulare, ut re cognita, & iudicata, ius uterque suum adipisceretur. Iudicem autem dare praecipuum fuit ius dicentis officium. Vnde scripsit Vlpianus: Ius dicentis officium latissimum est, nam & bonorum possessionem dare potest, & in possessionem mittere, pupillis non habentibus tutores constituere, Iudices litigantibus dare. & alio libro: Iurisdictio est etiam iudicis dandi licentia, id est, qui ius dicit, præter superiora iura, etiam iudices dandi ius habet. Hinc illa sunt propè translata in Edictis Prætorum: De ea re iudicium dabo. De ea re non iudicium non dabo.

De in ius vocatione editione actionis, & postulatione actionis, siue iudicij

De in ius vocatione editione actionis, & postulatione actionis, siue iudicij

CAP. XII.

DE actione quid sit, & de diuisione actionum haecenus dictum est: sequitur, ut modus actionum explicetur, id quod hoc capite faciemus. Qui petere in animo habebat, aut alia ratione alicui litem, siue actionem intendere, antequam in ius adiret, per amicos intra parietes, quid proficere possent, experiebatur, Liiuio lib. 4. & Cicerone pro Quintio, & Cecinna testibus. Vbi verò res ita conuenire non poterat, tum die postulationum petitor eum, vnde petebatur, in ius vocabat. Erat autem in ius vocare, ut Paulus definit, in ius experiundi causa vocare. Non omnes tamen vocari poterant. Indicat hoc Edictum Prætoris: Parentem, patronum, patronam, liberos, parentesque patroni, & Patronae, in ius sine meo permisso ne quis vocet. Item: Magistratus, pontifex, dum sacra facit, & qui uxorem ducunt, in ius vocari non possunt. Vocabat autem hoc modo: Qui petebat, eum, vnde petebatur, conueniebat, atque, ut se in ius sequeretur, admovebat. Si is sequi noluisse, eum in ius educebat, siue rapiebat. Verum ne iniuriam facere videretur, ante alicquem eius actionis testem faciebat, capta scilicet hominis fortè interuenientis, aut presentis auricula, rogabat eum his verbis: Licetne attestari? id est, possum ne testem sumere? si respondebat, Licet, tum aduersarium frustrantem, aut fugientem iniecta manu ad Prætorum trahebat, atque hoc faciebat auctoritate XII. tabularum. Sic enim in iis erat: Si vis vocationi fuit, antestaminor. Neminem verò de domo sua in ius vocare licuisse, partim ex Cicerone pro domo & in Vatinius, partim ex Caio, Comment. in XII. Tabulas ff. de in ius vocando cognoscitur, cuius verba sunt: Plerique putauerunt, nullum de domo sua in ius vocare licere, quia domus tutissimum cuique refugium, ac receptaculum sit, eumque qui inde in ius vocaret, vim videri inferre. Paulus etiam ait: Et si qui domi est, interdum vocari in ius potest, tamen de domo sua nemo extrahi debet. Quod si ille, qui vocabatur, imbecilla valetudine esset, tum qui vocabatur, iumentum, currumque dare cogebatur à lege in hunc modum loquente: Si in ius vocato morbus quitasque vitium esset, qui in ius vocabatur, iumentum dato: si nolet, arceramne sternito. Si verò is, vnde petebatur, latitaret, ita ut nullam secum agendi potestatem faceret, cum de domo extrahi non posset, actor Prætoris auxilium implorabat, atque reum euocari edicto iubebat. Edictum verò ad ipsius latitantis aedes ponebatur, cum solenni vicinorum testatione. Si autem euocationi prima non pareretur, neque defenderetur, Prætor secundam decernens, in bona Petitorum mittebat, & nisi euocatione tertia, ad sui defensionem venisset, altero decreto bona eius possideri, proscribi, ac distrahi iubebat. Itaque in edicto Prætorio erat: Qui fraudationis causa latitauerit, si boni viri arbitratu non defendetur, eius bona possideri, vendique iubebo. Venditio tamen non statim fiebat, sed postquam bona per triginta dies possessa essent, tum verò iterum, qui se creditores esse dicebant, si plures essent, Prætorum adibat, petebantque ut sibi liceret vnum ex corpore suo constituere, qui debitoris bona auctioni subiceret. Is constitutus dicebatur Magister, & post id temporis proscriptio fiebat in celeberrimis totius vrbs locis ita: Ille debitor noster in eiusmodi causa est, ut bona eius diuendi debeant, nos creditores patrimonium eius distrahimus: quicumque emere volet, adesto. Inde post aliquot dies, tertium iam Prætorum adibat, postulantes, ut sibi liceret legem bonorum venditorum facere, atque inde ita proscribebant: Hac quicumque emerit, creditoribus in dimidiam partem eorum, quae ipsis debentur, respondere debet, sic ut cui aurei centum debentur, accipiat quinquaginta. Et certo tempore elapso emptori patrimonium addicebatur. Et vocabatur is, qui emerat, Bonorum emptor, & actionesque omnes à debitore, in bonorum emptorem transferebatur, & conueniebatur non aliter, ac bonorum possessor, si qui- que hæc quidem in XII. Tabulis. Edictum inde Prætoris legem correxisse videtur, & cauisse, ut si

quis in Ius sequi nollet, satisdaret fore, vt se in Iure susteret. Vnde est titulus in Pandectis ex edicto A sumptus: In ius vocatus aut ear, aut satisfidet.

Vbi verò vocatus in ius venerat, actor impetrata loquendi potestate actionem ei edebat, qua aduersus eum, vti volebat. Erat autem ita comparatum, vt qui peteret, non vnam, sed multas actiones haberet, id est, multis modis ius suum persequi posset, vt docet Cicero pro Cecinna, Theophilus lib. 4. Institut. & Iustinianus de Furibus. Ex illis igitur actor vnam aliquam eligebat, eamque in ius vocato reo edebat. Plautus Persa. Vlpianus ff. de edendo. Cicero in 4. Verrina.

Edita inde actione, qua vsurus erat, actor postulabat eam à Pratore, id est, petebat, vt sibi in aduersarium liceret intendere (postulare enim Vlpiano. ff. de edendo, auctore, est desiderium suum in iure apud eum, qui Iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere) Reus contra à Pratore postulabat aduocatum. Fuit autem aduocatus, teste Asconio, Iurisconsultus, qui Patrono ius suggessit, aut reo præsentiam suam commodauit. Actione inde aduersario edita, eaq; à pratore post postulationem impetrata, tum actor certa verborum accepta formula vadabatur reum, id est, vades, siue sponsores petebat, fore, vt certo die, is plerumque perendinus erat, se in iure susteret. Vas autem fuit, qui pro altero vadimonium promisit. Vadimonium porro adhibito Iurisconsulto concipiebatur: & qui prouocabat, vadari: qui prouocabatur, vadimonium promittere dicebatur. Concepto vadimonio, & sponsores acceptis, à Iure discedebatur. Accidit autem, & quidem sæpè, vt Prætores deinde ex voluntate litigatorum, vadimonia in alios dies perendinos differrent. Interea, dum res in vadimonio fuit, reus cognita auctione, aut auctori sine iudicio celsit, aut se ad contendendum parauit. Si celsit, rem aut pacto, aut transactione composuit. Hinc erat in edicto: Pacta, conuenta, quæ neque dolo malo, neque aduersus leges, plebiscita, Senatusconsultis, edicta, decreta Principum, neque quo fraus eorum cuiquam fiat, facta erunt, seruabo. Quod ad omnes pactiones transactionesque tractum est.

L. ius epitome 86.

Cicero lib. 2. ap. Attic. Inuenalis Satyra 3.

Vlpianus ff. de Transact.

Cicero pro Q. Roscio, & in 3. Verrina.

De intentione actionis, siue litis. CAP. XIII

LITIS inde die, qui dies cognitionibus erat dicatus, & comperendinus appellabatur, Prator actiones editas ac postulas ex tabulis ordine recitari, atque actores, resque citari per Accensum iubebat, vt iudicia actionibus eorum cognoscendis daret. Quorum illud dicere vadimonia, hoc addicere iudicia vocauit. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 16. Si verò litigatores ad vadimonium die constituto non accurrissent, litem admittebant. Præcipue verò reus, si vadimonium deseruisset, quod promiserat, perdebat litem: quia Prator postulante actore ex edicto bona eius possideri iubebat, & si xxx. dies possessa essent, neque ille se defendisset, vendi iubebat, eo modo, quo supra demonstratum est. Si autem vterque occurrisset, tum se stitisse dicebantur. Ac tum prior reus ita agebat: Vbi tu es, qui me vadatus es: vbi tu es qui me citasti: ecce ego me tibi sisto, tu contra & te mihi sisto. Procedente autem actore rogabat, Quid ais? Respondebat actor. Aio, (exempli gratia) fundum quem possides, meum esse, Aio, te mihi dare, facere oportere, prout natura actionis postulabat, quam ille intendere volebat. Cæterum responsio actoris ipsam complexa est intentionem actionis. Singulæ autem actionum intentiones propriis formulis inclusa fuerunt, quæ à pontificibus scriptæ quondam, deinde à Iurisperitis compositæ fuerant, à quib. qui recessit, causa cecidit, vt Cicero lib. 1. de Oratore significat. Has verò formulas in singulis actionibus, cuiusmodi fuerint, demonstrare longum esset, & propter similitudinem ipsarum inter se molestum, ac propè putidum, in principibus autem præterire vix sine insigni huius doctrinæ detrimento licet. Itaque initio ducto à vindicatione, quid in paucis obseruatum sit, videamus.

Plautus Curculione.

Actio vindicationis fuit duplex, vna possessionis, altera, dominij. Possessio vsum rei hoc loco significat, vt ædium, aut fundi, eaque proprie Vindicatæ nominatur. Qui verò litem de dominio rei intendere volebat, quæ dicebatur Vindicatio, si, cuius vindiciæ, id est possessio esse deberet, certum fuisset: is, qui possessione carebat, actionem statim possessori de dominio intendebat. Sin autem incertæ fuere vindiciæ, primum de vindiciis, deinde de dominio agebat. idque hoc modo: Cum incerta esset possessio, huiusmodi quorum intererat, postularunt à Pratore interdictionem de possessione, aut quasi possessione, nempe aut de adipiscenda possessione, aut de retinenda, aut de recuperanda. Interdictum de adipiscenda possessione reddebatur ei, cui bonorum possessio à Pratore ex edicto data fuerat. Interdictum de retinenda, eis, qui de proprietate litigaturi erant, neque vter possideret, inter eos conueniebat. De recuperanda iis, qui vi ex aliquo loco deiecti erant. Vis autem hæc fuit duplex, vera, & simulata. Vera vis appellata, cum armatis, aut inermibus hominibus coactis aliquis ex loco deiectus erat. Vis simulata fuit veræ vis imitatio, quoties dicitur causa alter alteri in iure manum conferendo, vim attulit, & verbis vindicauit, seu vindicias postulauit. In seruo quidem manus confertio facta est in hunc modum, Qui serui possessionem petebat, tenens seruum in Iure apud Prætores, ita vindicabat, id est, possessionem per simulatam vim postulabat. Quippe roganti reo: Quid ais? Respondebat: Hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio, eiusque vindicias mihi dari postulo. Si ille alter taceret, aut cederet. Prator seruum addicebat vindicanti, id est, possessionem decernebat postulanti vsque ad exitum iudicij, de dominio instituendi. Sin autem ille contra vindicaret, tum & ipse seruum eundem corripiens, & quasi de manu vindicantis abstrahens, dicebat: Et ego hunc hominem meum esse aio, eiusque vindicias mihi conseruari postulo. Tum Prator interdicebat: Qui nec vi, nec clam, nec precario possidet, ei vindicias do.

In fun-

A In fundo autem, aut domo manus confertio facta est in hunc modum. Stantes in iure litigatores petitor eum, vnde petebatur, ex iure manu confertum vocabat, ita dicens: Fundus qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est, cum ego ex iure Quiritium meum esse aio. Inde ibi ego te ex iure manu confertum voco. Ille verò nisi celsisset, respondebat: Vnde tu me ex iure manu confertum vocasti, inde ibi ego te reuoco. Tum Prator dicebat vtrisque, Superstitibus præsentibus: istam viam dico. Inite viam. Præstò aderat sapiens, qui inire viam doceret: Redite viam. Eodem duce redibat: in agro verò, siue domo manum conferebant, id est, terræ aliquid ex agro, vti vnam glebam sumebant, in eam manum conferebant, atque ad Prætores deferrebant, & in ea gleba, vel festuca tanquam in toto agro, vel domo tota vindicabant. Dicebatur ea gleba, vel festuca Vindicatæ, teste Festo: Vindicatæ olim dicebantur, quæ ex fundo sumptæ in ius allatæ erant. His autem vindiciis, id est, hac gleba, siue festuca in ius allatis, actor, qui deiectus erat, eas tenens, dicebat: Hunc fundum, siue hanc domum meam esse aio ex iure Quiritium, eoque restitui, vnde deiectus sum, postulo. Tum Prator: Vnde tu illum deiecisti, cum nec vi, nec clam, nec precario possideret, eo illum restituas, iubeo. Restituebat si modò illum, nec vi, nec clam, nec precario possedisse constaret. Agellius lib. 20. cap. 1. hanc vim ciuilem, & festucariam vocat.

B Altera vis simulata fuit, quæ non à lege, sed à moribus emanauit. Quippe qui possessionem recuperare volebat, possessori certum diem constituebat, quo in rem præsentem veniretur, vt in fundo, quo de agebatur, moribus vis, & deductio fieret. Hoc modo Cæcinnæ apud Ciceronem agere cum Ebatio possessore voluit: verum ab eo in fundum ingredi vera vi, non moribus prohibitus, interdictum, vnde vi, postulauit, vt ille, qui veram vim passus esset.

Cicero pro Murena.

C Huic accessit & tertia ratio in eundem possessionis, quæ neque à lege, neque à moribus, sed à iure ciuili profecta est. Hæc non proprie vis fuit, sed vsurpatio. Vsurpatio verò, vt scribit Paulus ff. de vsurpationibus, fuit interruptio vsucapionis. Hinc Venuleius ff. de acquirenda possessione: Species inducendi in possessionem alicuius rei est, prohibere ingredienti vim fieri. Statim enim cedere aduersarium, & vacuum relinquere possessionem iubet, quod multò plus est, quam restituere. Hoc autem factò, vt reor, ille, qui inductus erat, vsurpandi furculum defringere conseruit, atque ita possessionem aduersarij interruptit. Et hæcenus de vindicatione possessionis. Iam de vindicatione dominij.

D Constituto possessore, tum lis de dominio intendebatur possessori ab eo, qui possessione exclusus esset, aut qui omninò expers possessionis esset. Dominium autem petebatur eadem ratione, iisque propè verborum formulis, quibus possessio. Petitor enim cum possessore ita agebat, vt primum, an actor esset, id est, an talis esset, vnde ius suum repetere posset, statueret: deinde vindicaret, tum satisdare iuberetur sponsonem prouocaret. An auctor esset, ita quæsiuit: Quando te in Iure conspicio, postulo, an ne scies auctor? si ille, qui rogabatur, taceret, lis ei æstimabatur. Si negaret, tum Prator dicebat: Quando negat, Sacramento quærito. Erat autem Sacramento quæreret, ad certam spondendam pecuniam reum prouocare, Ni ita esset. Itaque audito Pratoris mandato petitor subiiciebat: Quando negas, te Sacramento quinquagenario prouoco: Spondes ne, te solutorum quinquaginta asses, si auctor sis: id est, si probauero, te auctorem esse: Cui inficiator respondebat: Spondeo quinquaginta asses, si auctor sim. Inde restipulatur: Tu verò spondes ne idem, Ni sim? cui ille: Et ego quoque spondeo. Quod si ille se auctorem esse profiteretur, tum eadem vindicandi ratio in dominio petendo obseruabatur, quæ adhibita fuerat in petenda possessione. Nam vindicatio non magis erat possessionis postulatio, quam dominij. Itaque vt maneamus in superioribus exemplis, si seruus peteretur, petitor seruum tenens ita vindicabat: Quando ais neque negas, te auctorem esse, hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio. Tum Prator possessorem interrogabat, an contra vindicaret. Si ille cederet, seruum pariter vindicanti addicebat, id est, dominium decernebat. Sin contra vindicaret, sic respondebat: Et ego eundem hominem meum esse aio ex iure Quiritium. Sed nõne tu dicis, quæ causa vindicaueris? Tum petitor causam exponerebat.

Cicero lib. 3. de Oratore. Causa ff. de vsurpationibus.

E Sin autem fundus, aut domus peteretur, eadem ratione vindicabatur, id est, dominium petebatur, quæ postulatum in seruo fuerat. Quippe allatis in ius vindiciis dicebat petitor: Hunc fundum aio meum esse ex iure Quiritium, & reliqua, eodem modo, quo in seruo.

Cicero pro Murena, & lib. 1. de Orat. Valerius Probus libello de Notis antiquis. Paulus ff. de petitione hæreditatis. Asconius.

F De satisfationis postulatione ratio fuit eiusmodi: Antequam petitor causam redderet, cur vindicaret, postulabat à possessore, vt satisfidaret, se nihil dererius in possessione facturum. Satisfidabat autem possessor, aut litem amittebat.

G Sponsonis inde faciendæ ratio fuit huiusmodi: Petitor, vbi eum, vnde petebatur, aut intentionem, aut rationem intentionis suæ inficiantem audiuit, eum sponsonem Sacramento prouocauit, Ni ita esse, quæ facta, reus petitor vicissim prouocauit hoc modo in intentione: Quando negas hunc seruum meum esse, Sacramento te quinquagenario prouoco, Spondes ne quingentos si mens litid est, si meum esse probauero. Cui reus: Spondeo si tuus sit, & si sponsonem recusasset, litem amississet. Inde restipulans rogabat: Et tu spondes ne quingentos, Ni tuus sit: id est, si probauero tuum nõ esse. Cui petitor: Spondeo, Ni meus sit: atque hoc nisi fecisset, litem amississet. In ratione intentionis hoc patet: Aio hunc seruum meum esse, quia ex ancilla mea natus est. cui Reus: Nego tuum esse, quia ex ancilla tua natus non est. Tum Petitor: Spondes ne quingentos, si ex ancilla mea natus sit: Reus: Spondeo, si ex ancilla tua natus sit. Et tu spondes ne quingentos, Nisi ex ancilla mea natus sit.

Varro li. 9. de Ling. Latina. Paulus ff. de petitione hæreditatis.

Cicero in 3
Verrina, &
in eandem
Asconius,
Festus, 1

In hoc genere pecunia, quæ interponebatur, Sacramentum: stipulatio, & restipulatio sponsio dicebatur. Cæterum sponsionis ratio huiusmodi fuit: Qui petebat, dicebatur sponsione, & Sacramento prouocare, quia interrogabat, Spondésne quingentos: item Sacramento rogare, querere, & stipulari ob eandem causam. Ille verò, unde petebatur, dicebatur contendere ex prouocatione, contendere Sacramento, & restipulari. Contendere ex prouocatione, quia prouocatus non recusat sponsionem: Sacramento, quia pecuniam, quæ Sacramento dicebatur, & ut inquit Ildorus libro 5, sponsionis pignus erat, se soluturum spondebat, restipulari, quia & ipse ab auctore vicissim stipulabatur, postquam ipse sponderat: Et tu spondésne idem? Vterque autem spondere, & sponsionem facere, & se inter se sponsione prouocare dicebatur. Cæterum vtraque sponsio his verbis concipiebatur, Si, & Nisi, sed modò hoc, modò illo, pro natura negotij & rei affirmatione, aut inficiatione. Nam semper contrarium rogabatur eius, quòd reus dixerat. Quippe negante reo, se esse auctorem, rogabat petitor, ac stipulabatur: Spondésne quinquaginta, si is auctor: Aiente autem, fundum suum esse, quia testamentum extet, rogabat, & stipulabatur: Spondésne quingentos, Ni tuus fundus sit, Ni testamentum extet: Reus autem spondebat: Spondeo quinquaginta, si auctor sum, quingentos, Ni meus fundus sit, Ni testamentum extet. Inde rogabat vicissim petitor, & restipulabatur, Et tu spondésne quinquaginta, Ni auctor sum, si meus fundus sit, Si testamentum extet: Cui ille, Spondeo, Ni auctor sis, si fundus tuus sit, si testamentum extet, &c. Exempla sunt apud Valerium libro 2. Macrobius, Ciceronem, & Liuium. De quingentis autem spondendis perpetuum non fuisse crediderim, sed sponsionem factam esse pro modo litis, & arbitrio prouocantis. Siquidem dixit Cicero in 5. Verrina: Facta est sponsio Serturium quinque millibus. Et pro Q. Roscio: Pecunia petita est certa, cum tertia parte sponsio facta est.

His de auctoritate satisfactione, sacramento, & sponsione perfectis, redeo ad rem, de qua dicere institueram. Cum petitor in hæreditatem fundi ageret, ita dicebat: Aio hunc fundum meum esse iure Quiritium. Cui possessor inficians respòdebat: Et ego meum, non tuum esse aio ex eodem iure Quiritium. Tum petitor: Satisda, te non deteriorem possessionem facturum. Possessor satisfidabat. Tum petitor, Spondésne quingentos, si meus hic fundus sit: possessor, spondeo quingentos, si tuus hic fundus sit. Inde restipulans: Et tu spondésne totidem, Ni tuus hic fundus sit. Petitor, spondeo, Ni meus hic fundus sit. Est autem animaduertendum, si reus nihil ad inficiationem addidisset, puram defensionem dictam: si exceptionem adiecisset, coniunctam. Erat autem exceptio rei defensio, quæ non omnem actoris intentionem excluderat, vt inficiatio: sed eius partem duntaxat, atque his verbis concipiebatur, extraquam si, vel, Nisi si, vt si reus dixisset: Imò hæreditas mea est, non tua, Nisi testamento prodatur, quo tibi relicta appareat, aut aliquid tale. Cicero in D Rhetoricis. Vt autem in inficiatione actor, sic in exceptione reus sponsionem concepit. Et sponsio quidem cum inficiatione pura dicebatur, cum exceptione verò Coniuncta: vt Spondésne quingentos, Ni hæreditas tua sit, Ni testamentum prodatur: Spondeo. Tu verò spondésne, si hæreditas mea sit, Ni testamentum prodatur: Spondeo.

Quoniam autem per exceptiones actio transferebatur, locus admonet, vt de translatione actionis deinceps dicamus.

Transferebatur actio, cum petitor agens plus in intèntione sua complectebatur, quam ad eum pertinebat. Quòd si fecisset, causa cadebat, id est, vt inquit Iustinianus, litem amittebat, nec facile in integrum restituebatur à Prætore, nisi minor erat viginti quinque annis. Plus autem quatuor modis petebatur, re, tempore, loco, & causa. Re, veluti, si quis pro decem aureis, qui ei dedebantur, viginti peteret: aut, si is, cuius ex parte res est, totam eam, vel maiore ex parte suam esse intenderet. Tempore, veluti, si quis ante diem, vel ante conditionem petisset. Loco, veluti, cum quis id, quod certo loco sibi dari postulatus est, alio loco petisset, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari postulatus esset: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerat, Ephesi dare spondes: Romæ purè intendat dari sibi oportere. Causa, vt si quis ita à te stipulatus esset, Hominem Stichum, aut decem aureos dare spondes: deinde alterutrum petisset, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis est optio, vtrum pecuniam, an hominem soluere malit. Qui verò pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit optionem aduersario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, aduersarij verò sui deteriorem. Cicero in Rhetoricis.

Atque hoc quidem modo in rebus corpore præditis litis concipiebatur intentio. Qua cognita, facilis est cognitio reliquarum. Nam in rebus corpore vacantibus, vt in vsum fructum, & prædiorum seruitute eodem modo intendebatur, ac vindicabatur. Aio vsum fructum fundi tui, qui est in agro Sabino, esse meum. Aio ius ex fundo tuo aquam ducendi, vel ius versus ædes tuas altius tollendi, esse meum. Hoc autem proprium in his fuit, quòd non solum affirmanter intendi potuit, sed etiam neganter, hoc modo: Aio vsum fructum fundi mei non esse tuum, atque ita in cæteris. Causa verò huius dissimilitudinis fuit, quòd in rebus corporeis is solum agere potuit, qui non possedit. Nam ei, qui possedit, nulla erat prodita actio. Neque enim intendere potuit: Aio fundum hunc tuum non esse. Neque enim, si iudicatum esset, non esse possessoris, propterea fiebat necessario, vt esset petitoris. In his autem non idem erat, qui affirmatiuè agebat, & qui negatiuè. Nam affirmanter intendebat, qui se ius illud, de quo quærebatur, habere dicebat, veluti vsum fructum, aut seruitutem alterius proprietate. Neganter verò ipse dominus fundi, aut ædium, qui affirmabat, illum

illum alterum vsum fructum, aut seruitutem in fundo, aut ædibus suis non habere. In his autem sponsiones fuerunt hæc: affirmatiuè ita: Aio, vsum fructum fundi tui esse meum. Aio vsum fructum fundi non esse tuum. Spondésne, si vsum fructum fundi tui sit meus? Spondeo. Si vsum fructum fundi mei sit tuus? Spondeo. Et tu spondésne, si vsum fructum fundi mei non sit tuus? Spondeo. Si vsum fructum fundi tui non sit meus? Spondeo. Negatiuè ita: Aio, vsum fructum fundi mei non esse tuum: Aio vsum fructum fundi tui esse meum. Spondésne si vsum fructum fundi mei non sit tuus? Spondeo. Si vsum fructum fundi tui non sit meus? Spondeo. Et tu, spondésne, si vsum fructum fundi tui sit meus? Spondeo: Si vsum fructum fundi mei sit tuus? Spondeo. Eodem modo in cæteris. In actione etiam de seruitute luminum fuit aliquid diuersi à cæteris. In aliis enim, qui intendebat, idem etiam sponsionem faciebat. Exempli gratia, si me habere dixissem ius fundo tuo vtendi, fruendi, neque tamen me vti frui sineres, vocassem te in Ius, & intendissem apud Prætorem, ius vtendi tuo fundo meum esse, & à te prouocatus sponsionem fecissem: Ni meum ius sit. At si altius ædes tollere incõpisssem, tu in ius me vocasses, & ita dixisses: Nego tibi ius esse altius ædes tollendi versus me, & rationem negatæ seruitutis Prætori exposuisses. Tum ego remissam esse seruitutem ostendissem, & à te prouocatus sponsionem fecissem: Ni meum ius sit. Itaque in hoc libertas vindicari, in aliis seruitus peti videbatur.

Fuerunt præterea actiones duæ in rem, vna de libertate, altera de ventre cognoscendo, quæ propriam requirunt obseruationem. Ex his autem causa liberalis fuit duplex, aut enim è seruitute in libertatem, aut è libertate in seruitutem vindicabatur. Hæc verò priuata omnino causa non videtur, quia actio cuiq; è populo data est, qui se auctor, & vindicem profiteretur. Erat autem C lex xii. tabularum, vt inquit Dionysius lib. ii. & Liuius lib. 3. vt si quis aut ex libertate in seruitutem, aut ex seruitute in libertatem assereret, possessionis ius maneret vsque ad exitum iudicij petens eum, qui in libertatem assereret: non, qui in seruitutem. Item in eadem lege fuit: Vt cui vindicæ secundum libertatem à Prætore addicerentur, is sponsores daret, hominem postea iudicio sisti. Verba postulantis vindicias sunt apud Terentium Adelphis: Hunc hominem ego liberum esse assero, postulo vt mihi des vindicias secundum libertatem. Item huc hominem seruum meum esse assero, postulo vt mihi des vindicias secundum seruitutem. Decretum Prætoris: Qui libertatem defendit, ei vindicias duo. Decreta in hunc modum possessione, tum alio die actio de libertate intendebatur, ita: Hunc hominem è iure Quiritium liberum esse assero: quo dicto, ille alter respondebat: Hunc hominem seruum esse, meumque ex iure Quiritium seruum esse assero: Inde sponsiones, vt supra: Ni liber sit, Ni seruus sit, & seruus eius sit. Item in cæteris: Aio me ingenuum esse ex iure Quiritium, neque iustam seruitutem seruisse. Aio, hunc hominem, cum apud me iustam seruitutem seruiret, à me manumissum, meumque liberum esse. Sponsio: Ni manumissus sit. Huius iudicij illustre exemplum est apud Asconium in Cornelianam.

De ventre verò ita intentum est: Aio mulierem hanc ex te prænantem esse: Nego. Sponsio: Ni sit. Ac de formulis quidem intentionis in actione vindicationis hæc tenus.

Conditionis verò longè alia ratio fuit. Conditio verò fuit, vt diximus, qua non corpus ali-quod petierunt, sed à persona certam præstationem postularunt, neque, vnde satisfaceret, curarunt. Ea verò, vt dixi, fuit duplex, vna aduersus eum, qui ex contractu: altera aduersus eum, qui ex maleficio obligatus erat. Contractus nomina feruè, vt diximus, hæc fuerunt: Mutuum, Commodatum, Depositum, Pignus, Emptum, Locatum, Societas, Fiducia, Stipulatus, Negotium gestum, Præscriptis verbis. In his actor feruè sic intendit: Aio te mihi mutui, aut commodati, aut depositi, aut aliorum nomine dare centum oportere. Ille verò, vnde petebatur, aut inficiabatur, aut excipiebat. Inficiabatur ita dicens: Nego me tibi dare centum eo nomine oportere. Excipiebat, partem actionis excludens, ita: Nego me tibi dare centum dare debere. Nisi quod metu, aut dolo, aut errore adductus sponderet: aut, Ni minor annis xxv. sim. Plautus Rudente. Item: Aio te mihi domum, aut nauim ædificare, aut vestem polire oportere ex stipulatu. Nego. Inde sponsio: Ni facere debeat, vt antè, nascebatur: aut: Ni mutui, aut depositi nomine centum dare debeat. Quo in loco Dare videtur accipiendum esse pro reddere. Non enim qui mutuo dedit, aut commodauit, aut deposuit, dominium amisit.

Præscriptis verbis obligatio erat talis. Si qua nasceretur inusitata controuersia, litigatores vel suo ingenio, vel Iuriconsulti sui actionis formulam certis verbis secundum pactum inter ipsos conuentum concipiebant, in eaque verba sponsionem faciebant: exempli gratia, Mænius fulloni polienda vestimenta sua dedit ea mercede, de qua postea inter ipsos conuenisset, atque ea polita accepit, neque fulloni satisfecit. Tum fullo sic intendet: Aio te mihi mercedem, de qua inter nos conueniat, ob polita tua vestimenta, dare oportere. Nego me dare oportere. Sponsio: Ni dare debeat. Iam verò obligationes ex maleficiis fuerunt, vt diximus, ex furto, damno, rapina, iniuria. In furto eiusmodi fuit intentio: Aio vestem, quam nuper furto mihi abstulisti, meam esse, teque illam mihi dare oportere. Hæc autem actio furtiua condictio vocabatur, odio furum à Prætore instituta, vt furtum non solum vindicatione repeti posset, sed etiam condictio. Nam in vindicatione aduersus possessorem tantum erat actio, hoc modo: Aio, hanc vestem meam esse. Neque furti mentio fiebat. In condictioe verò aduersus furem ipsum erat actio, & furti nomine exprimebatur, & illam rem cum dare, id est, reddere debere, intendebatur, vt Iustinianus docuit. Eadem in cæteris maleficiis fuit ratio. Aio te mihi pugnum, aut fustem infixisse aut conuicium

fecisse, teque mihi tantum, quantum ego aestimauero, dare oportere. Nego. Sponsio: Ni fecerit. **A**

Postremo militarium actionum intentiones eiusmodi fuerunt: Aio te familiam diuidere debere, & eo nomine centum te mihi dare oportere. Aio te res communes diuidere debere, & eo nomine centum te mihi dare oportere. Aio, fines agri nostri dirigi oportere, & quod ex agro meo percepisti, te mihi dare oportere. Quibus intentionibus, Inficiatio, Exceptio, Sponsio, eodem modo subiiciuntur, quo in superioribus diximus.

Causa ff. de
furtiua conditio-
tione.

His cognitis, quoniam in tertia diuisione actiones maleficioium triplices fuisse scripsimus, rei persequenda, pena persequenda, & vtriusque: deinceps quam earum formulam fuerint, ostendamus. In furto actio, quae rem tantum persequitur, vindictio & furtiua conditio vocabatur, vt dictum est. Per quas vbi res ablata recepta erat, remanebat tamen furti actio, quae ad penam persequutionem pertinebat. In hac ergo intentio haec erat: Aio te centum mihi abstulisse, & manifestò deprehensum esse, & manifesti furti nomine quadringentos aureos mihi dare debere.

Rapinae verò actio simul rem, & penam persequatur. Iustinianus. Quamobrem formula erat: Aio, Mævium vi vestem mihi eripuisse, atque eius rei nomine, cum quadruplum mihi dare oportere. Quoniam enim nulla actio Rapinae prodita est, qua rem & personam separatim persequi liceret, propterea vna, & eadem actione vtrumque persecuti sunt. Actio damni lege Aquillia item & rem & personam persequatur. Pena aduersus confitentem in triplum erat, aduersus inficiantem in duplum. Itaque intentionis formula erat: Aio, Mævium Stichum seruum meum interfecisse, factumque illud inficiatum esse, atque eo nomine duplum, quanti hoc anno seruus plurimi fuit, mihi dare oportere. Reus negabat, se interfecisse, aut inficiatum esse. Sponsio nascebatur: Ni interfecerit, Ni inficiatus sit. Iam verò in seruo corrupto ita intendebatur: Aio, Mævium Sticho seruo meo persuasisse dolo malo, quo eum deteriorem faceret, atque hoc nomine, quanti haec res fuit, mihi dare oportere. De eo quod metus causa gestum est, quae fuit Praetoria actio, ita: Aio, Mævium terrore, ac minis vestem à me extorsisse, atque eo nomine quadruplum, quanti ea res fuit, mihi dare oportere. De calumnia ita: Aio, Mævium calumniae causa pecuniam accepisse, vt mihi negotium faceret, & eo nomine quadruplum mihi dare oportere. Ceterum, vt inquit Iustinianus, actio furti nec manifesti, & serui corrupti à ceteris differunt, quod omnino dupli sunt, at actio damni ex lege Aquillia, & de dolo malo, inficiatione depositi duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur. Item actio de eo, quod metus causa factum est, à ceteris diuersa est, quod eius natura tacite continetur, vt qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absoluitur. In ceteris non erat ita, sed omni modo quisque in quadruplum condemnabatur.

Sequuntur actiones quintae diuisionis, quibus non totum, sed pars petitur. In iis verò intentio sic concipiebatur, vt de peculio filij: Aio, me Seruilio filio tuo centum aureos mutuo dedisse, teque quantum ex eius peculio facere poteris, mihi dare oportere. De dote: Aio, me tibi nomine dotis centum dedisse, teque mihi, quantum facere poteris, dare oportere. Item à parente, patrono socioque non totum, sed quantum facere possent petebatur. Eodem modo agebatur cum eo, qui creditoribus bonis suis cessit, si postea aliquid acquisisset.

De actionibus sextae diuisionis, nempe, cum dominis causa seruorum, & cum patribus causa filiorum, haec habemus. Eius quae dicebatur. Quod iussu, talis fuit intentio: Aio, me Sticho Mævij seruo ipsius Mævij iussu centum aureos credidisse, & centum eo nomine Mævium mihi dare oportere. In exercitatoria sic intentum est: Aio, me Sticho seruo, quem Mævius dominus ei nauis, quam exercet, magistrum praefecerat, centum aureos, eius rei causa, cui praefectus erat, credidisse, eumque eius rei nomine centum mihi dare oportere. In institoria sic: Aio, me Sticho Mævij seruo, quem Mævius institorem suum fecerat, centum aureos credidisse, eumque eius rei nomine centum aureos mihi dare debere. In tributoria ita: Aio, Mævium peculiares Stichi serui sui merces ex edicto non distribuuisse, & quanto minus tributum sit, quam debuerit, tantum mihi dare oportere. Exempli gratia. Duodecim sunt in mercibus serui peculiaribus, ex quibus domino quinque debentur, Valerio quinque, totidemque Seruilio: si de peculio agatur, dominus integra quinque obtinebit. Sin autem tributaria, quatuor tantum. Ibi enim melior est domini conditio, hic verò par est omnino. De eo, quod in rem versum est, sic: Aio, me Sticho Mævij seruo centum credidisse, vt Mævij domum cadentem fulciret, & Mævium, quatenus & in rem versum & in peculio Stichi esse constabit, dare mihi oportere. Hinc probare opus erit, & in rem domini versum, & seruum habere peculium. In noxali ita: Aio, Stichum Mævij seruum noxam mihi nocuisse, & Mævium aut soluere, aut Stichum noxae dedere mihi debere. Quo in loco noxae dedere, est noxae nomine dedere. In pauperie hoc modo: Aio, bonem Mævij me cornu petisse, & vulnerasse, eumque Mævium mihi noxae dedere oportere. Aio, versus Mævij mihi vulnus intulisse, & Mævium, quantum equum esse videatur, mihi dare oportere: Aio, versus Mævij meam mihi vestem discidisse, & dupli, quanti vestis est, mihi dare debere. Atque haec quidem actiones ferme eius generis fuerunt, vt in iis & certa pecunia, & sponsio conciperetur, & vt ad certam formulam iudex astringeretur, postularetur. Vnde stricti iuris actiones à Iustiniano sunt dictae.

Postrema diuisione arbitrarie positae actiones fuere, in quibus neque certa pecunia est petita, neque sponsio facta, neque ad certam formulam iudex astringitur. Haec verò fuere duorum generum, vnum earum, quae dicebantur, Ex bona fide: alterum earum, quae proprie arbitrarie appellatae. Bonae

A Bonae fidei tres formulae fuerunt: vna, quae contractibus bonae fidei accommodabatur, cum his verbis, Ex bona fide: altera, quae in fiduciis usurpabatur, cum his: Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione: tertia rei vxoriae propria cum his: Quantum aequius, melius. Ceterum Arbitrariarum formula fuit, Quantum aequius melius. Arbitrarie verò quaedam fuere Praetorie in rem, vt Publiciana, & Seruiana: quaedam in personam, vt eae, quibus de eo agitur, quod aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Item actio ad exhibendum. Hinc formulae intentionum natae: Aio, Mævium metu me coegisse, vt aureos centum darem, cumque quantum aequius melius videbitur, mihi dare oportere. Aio, Mævium mihi stipulanti spondidisse, se centum tritici modios Bononiae daturum, cumque quantum aequius melius videbitur, mihi dare oportere. Aio, Mævium mihi vestem exhibere debere, & quantum aequius melius videbitur, mihi dare oportere. In omnibus autem arbitrariis formulis subauditur: Nisi ea res mihi restitatur, quod post in formulis iudicij dandi magis apparebit. Porro autem actiones

Cicero lib. 3
Officiorum &
in Topicis.
Cicero pro
Q. Roscio.

B ex fide bona fuerunt in personam haec, Empti, locati, pro socio, fiduciae, rei vxoriae, negotiorum gestorum, mandati, tutelae, depositi, commodati, pignoris, praescriptis verbis: & mixtae duae, nempe familiae erciscundae, & communi diuidendo. Harum autem intendendarum formulae fuerunt haec: Aio, te mihi domum vendidisse, aut locasse: teque mihi ex equo & bono dare, facere oportere, quicquid alterum alteri empti, siue locati nomine dare facere oportet ex fide bona. Eadem ratione in ceteris, quae nascuntur ex contractibus. Hoc verò praecipui fuit in fiducia, & re vxoria, quod in fiducia ita intentum est: Aio, te mihi domum illam, quam tibi mancipavi, vt mihi remanipares vt inter bonos bene agi oportet, sine fraude remanipare oportere. In re vxoria verò ita: Aio, me tibi praeter dotem peculium, & patrimonium meum dedisse, teque mihi, quantum aequius melius sit, dare oportere. Differt autem vxoria actio ab actione de dote, quod illa ad dotem tantum pertinet, haec etiam ad peculium, & patrimonium vxoris.

Militarum autem formulae haec fuerunt: Aio, te familiam diuidere debere, & quod eo nomine alteri alteri ex quo & bono dare facere oportet, te mihi ex fide bona dare facere oportere. Aio, te res communes diuidere oportere, & quod alterum alteri ex equo & bono dare facere oportet, te mihi ex fide bona dare facere oportere. Differunt autem bonae fidei actiones ab arbitrariis, quod in iis restitutionis mentio fiat, in his non fiat. Ac quemadmodum quidem siue lis, siue actio intendatur, atque acciperetur, haec haec tenent.

D De iudicibus: de iudicio postulando, & dando: de tribunorum appellatione & rebus CAP. XIV.

CONCEPTA ad hunc modum actionis intentione, actor iudicium, siue iudicem in eam à Pretore postulabat. Si iudicem postulauit, aut eum, qui proprie Iudex appellatus est, aut arbitrum postulauit: si iudicium, aut recuperatores, aut Centumuiros. Iudex cognouit causas omnes & iuris & facti, sed quae essent, & leuiiores, & ad diuidendum faciliores. Arbitrator, quae Bonae fidei, & Arbitrarie appellatae. Vnde Festus: Arbitrator est, qui totius rei arbitrium habet, & potestatem. Recuperatores dicti fuerunt, qui de rebus priuatis recipiendis, reddendisque cognoscebant. Centumviri iudicia fecerunt ferè de iis controversiis, in quibus non de facto, sed de aequitate, & iure certatum est, vt scribit Cicero lib. 1. de Oratore & p. Cicerina, & Quintilianus lib. 4. Testameta itè ab iis confirmata, aut rescissa fuisse, ostendit pluribus exemplis Valerius: & eosdè de inofficioso testamento cognouisse, Scyola & Paulus ff. de inofficioso testamento testes sunt. De hereditatibus verò Cicero de lege agraria. Quinetiam iidem de causis iuris grauissimis, & obscurissimis iudicasse à Tacito in Dialogo de oratoribus, & Seneca libro 3. de Beneficiis dicuntur. Sed de Centumuiris alibi plura dicta sunt. Iam de postulando Iudice & Iudicio agendum.

Concepta igitur actionis intentione, litigatores pro natura actionis aut iudicem, aut recuperatores, aut iudicium à Pretore postularunt. Hoc enim ius fuit Magistratus eius, cuius fuit iurisdictio, vt haec dare postulantibus posset. Iudicis nomine ipsum siue iudicem, siue arbitrum, cui vnus postulabatur, significarunt. Ea verò res in hunc modum est acta. Si res ageretur eiusmodi, vt lis de facto, aut de certo iure esset, & minimè controuersa, actor iudicem aduersario, quae ipsi commodum erat, ferebat in verba sponsonis: Ni ita esset. Rogabat autem eum, vt eo contentus esset, & non alium posceret, his verbis, de quibus Festus: Si alium procas, niue alium procas. Est enim poscere procas, quod dicitur in iudice collocando. Sin autem iudex, quem actor ferebat, à reo probabatur, tum iudex conuenire dicebatur. Vbi verò Iudex conuenerat, postulabatur à Pretore, verbis simul sponsionis allatis, in quae postulabatur. Formula postulandi haec erat: Iudicem, arbitrumue postulo: vt iudex in diem tertium, siue perendinum. Hinc etiam adigere arbitrum, & sumere arbitrum, dicebatur. Eadem ratio in postulando recuperatorio, & Centumvirali iudicio fuit. Non postulabatur autem Centumviri, nisi vtrique litigatores in eos subscripsissent. Plinius libro 5. epistolarum. Post haec ille subscripsit centumvirale iudicium, mecum non subscripsit.

Cicero pro
Q. Roscio &
pro Cluentio
Valer. lib. 2.
Astonius.
Cicero pro
Murena &
Cecina.

Vbi Iudex, aut Recuperatores, aut Centumviri postulati sunt, in arbitrio Praetoris fuit, aut dare aut non dare, prout in Edicto proposuerat. Si dedit, dedit eos, qui salua lege dari poterunt. Vt enim scribit Paulus ff. de iudicis: Non omnes iudices dari possunt ab iis, qui iudicis dandi ius habent: quidam enim lege impediuntur, ne iudices sint, quidam natura, quidam moribus.

Plantus
Baechulibus

Natura, ut surdus & mutus, & perpetuus furiosus, & impubes, quia iudicio carent: Lege, qui senatu motus est: Moribus, feminae & serui, non quia non habent iudicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fungantur. Haec tenet Paulus. Dedit etiam in ea verba, quibus sunt postulati. Haec verò fuit formula quaedam ab ipsa intentione actionis, & conceptae sponsonis accepta, & quidem hoc modo: Esto iudex, & si pareat, rem ita esse, pronuncia (paret hic significat idem, quod inuenitur, manifestum fit, ut docet Festus) In plerisque autem actionibus iubebant alterum litigatorum damnari. Ex quo scriptum est à Iustiniano, omnia iudicia fuisse abolutoria. Quemadmodum verò singula formulae intentionum ad formulas iudiciorum sint redactae, breuiter superioribus exemplis repetitis, demonstremus. In vindicatione rei corpus habentis: C. Aquilius iudex esto, si pareat, fundum Capenatem, de quo Seruilius agit cum Catulo, Seruilius si exceptio intercederet, addebat: Extra quam si testamētum prodatur, quo apparet, Catuli esse. Saepe tamen Praetor reo iniquus exceptionem addere noluit, quae de causa Tribuni plebis appellari poterat. Quod ostendit Cicero in Lucullo inquit: Postulat, ut excipiantur haec inexplicabilia. Tribunalium aliquem censo adeant, à me istam exceptionem nunquam impetrabunt.

In vindicatione rei corpore vacantis ita: Si pareat vsusfructum fundi Seruilius esse Mæuij, neque Seruilius eum uti frui sinat, tum Seruilius damnato. Si pareat, ius eundi, agendi per fundum esse Mæuij, neque Seruilius eum ire agere sinat, tū Seruilius damnato. Si pareat, ius ex fundo Seruilius aequam ducendi, vel ius versus aedes Seruilius altius tollēdi esse Mæuij, neque Seruilius aquam ducere, aut altius tollere sinat, tum Seruilius damnato. In causa liberatis, & ventris sic: Si pareat, Seruilius liberum, aut ingenuum esse, liberum aut ingenuum pronunciat. Si pareat, Stichum seruum, aut libertum Mæuij esse, seruum, aut libertum pronunciat. In Condiotione verò ita: Si pareat, Seruilius Mæuij mutui, aut depositi nomine centum dare oportere, neque eos restituere, Seruilius damnato. Si pareat, Seruilius domum aut nauim edificare, aut vestem polire ex stipulatu oportere, neque satisfecerit, eum damnato. In mistis ita: C. Aquilius Iudex esto, itaque familiam hereditario, ut, quod cuique ex hereditibus adiudicandum esse videbitur, quodque Seruilius Mæuij dare, facere oportet, iudices. In pœnalibus actionibus hoc modo: Iudex esto, si pareat, Mæuium centum Seruilio abstulisse, & manifeste deprehensum esse, Mæuium in quadringentos damnato. Item in cæteris, quae sequuntur, huius generis. In iis verò, in quibus pars petitur, hoc pacto: Si pareat, Mæuium Lucio Seruilius filio centum mutuo dedisse, tum Lucius pater, quantum ex filij peculio facere poterit, damnetur. In iis verò, in quibus cum Dominis agit causa seruorum, ita: Si pareat, Seruilius Stichus, Mæuij seruo iussu Mæuij centum credidisse, neque Mæuius Seruilio satisfaciat, tū Mæuius dānetur. In actionibus Bonae fidei hoc modo: Si pareat, Mæuium Seruilio domum aut vendidisse, aut locasse, tum quantum Mæuium Seruilio ob eam rem dare ex fide bona oportet, tanti damnetur. In arbitrariis ita: Esto arbiter, & si pareat, Mæuium metu coegisse Seruilius, ut centum daret, aut dolo malo iniquis ponderibus vsus, ut eum fraudaret, aut eidem stipulanti spondidisse, se centum tritici modios Bononiae daturum, neque arbitrio iudicis ei satisfaciat, tum quantum Seruilius in litem iurauerit, tanti damnato. Hæc sunt formulae vsitatae, quas reperire licet in Pandectis. Plures habet Sigonius. Pergamus.

Vbi Praetor iudicem ac iudicium hoc modo dederat, tum deinceps numerum testium, quibus denunciaretur testimonium, praescribat, qui plerumque decem fuerunt. Indicat hoc Edictum Praetoris de recuperatorio iudicio dando, cuius meminit Probus in libro de notis: Quanti ea res erit, tante pecuniae iudicium recuperatorium dabo, testibus publice duntaxat decem denunciandi potestatem faciam. Indicat & lex Manilia, de qua alibi. Cum autem denunciandi potestatem dicebant, praecisa oratione denunciandi testimonij facultatem intelligebant. Interdum etiam is, unde petebatur, dante Praetore actori iudicium, Tribunos plebis appellabat, & iudicium recusabat: qui verò appellatus erat, is interdiceret auxiliij causa poterat. Cicero pro Quinto in Antonium: Non venirem contra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure Praetorio.

De Satisfactionibus, contestatione litis & iudicio faciēdo

C A P. XV.

DA T O inde, acceptoque iudicio satisfactiones praestitae sunt, vel ab ipsis litigatoribus, vel ab eorum procuratoribus. Fuerunt verò satisfactiones duae, iudicatum solui, & rem ratam haberi: quorum alterum ad actorem, alterum ad procuratorem pertinebat. Ac si actio esset in personam debitoris, procuratores soli satisfabant: actorum quidem de ratione, reorum verò iudicatum solui. Itaque in Edicto ita fuit: Cuius nomine quis actionem dari sibi postulauerit, ei, quo nomine agit, id ratum habere eum, ad quem ea res pertineret, boni viri arbitratu satisfidet. Cicero pro Quinto: Iste postulat, ut iudicatum solui, satisfidat. Illud etiam praecipui moris fuit in causis bonae fidei, & arbitrariis, ut qui arbitrium adigerent, aliquando pecuniam deponerent, quae compromissum dicebatur. Cicero pro Q. Roscio. De compromisso autem sic Paulus ff. de recept. & qui arbit. Compromissum ad similitudinem iudiciorum redigitur, & Proculus

A Proculus ff. pro socio. Arbitrorum duo genera, vnum huiusmodi, ut siue aequum siue iniquum esset, ei parere necessarium foret. Quod tunc obseruabatur, cum, ex compromisso ad arbitrum esset: alterum eiusmodi, ut ad boni viri arbitrium deberet redigi.

His verò rebus omnibus absolutis, litem contestabantur. Contestari autem litem tum dicebantur, inquit Festus, cum ordinato iudicio, utraque pars dicebat, Testes estote. Atque his deum rebus perfectis, uterque litigator sibi denunciabat in perendinum diem. Nam in eum iudex datus fuerat. Vnde ea denunciatio Comperendinatio & Condiotio dicta. Sic enim Aescenius: Comperendinatio est ab utriusque litigatoribus inuicem sibi denunciatio in perendinum diem: namque cum in rem aliquam agerent litigatores, & poena se Sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post tertium diem: quo dato, deinde inter se in perendinum diem, ut ad iudicium venirent, denunciabant. Et Festus: Condiotio est in diem tertium eius rei, quae agitur, denunciatio. Quod si cum peregrino res esset, ille dies status dicebatur, teste Macrobio lib. 1. Saturnaliorum, cap. 16. Stati dies, qui iudicij causa cum peregrino instituuntur: & Plauto Curculione: Status condictus cum hoste dies. Hostis nunc more veteri significat peregrinum. Apud Probum etiam illae notae I. D. T. S. P. in actionibus exponuntur, in diem tertium, siue perendinum. Est autem illud intelligendum vniuersam iudicij priuati formam siue legibus, siue moribus fuisse contentam, quousque Augustus Imperator, cum Rempublicam constitueret, legem Iuliam tulit, quae diligentius haec omnia sanxit, cuius legis meminit Agellius libro 14. Vlpianus, item Callistratus ff. de receptis.

Vbi verò dies tertius accessit, tum iudicium factum est, nisi aut iudex, aut alter litigatorum abfuit. Quod si causa absentiae fuit morbus (lex x 11. Tabularum, Paulus, Agellius, & alij plures Sonticum illum morbum dixerunt) dies iudicij prolatus est. Sic enim, Lex x 11. tabularum: Si iudex, alterue ex litigatoribus morbo Sontico impediatur, Iudicij dies diffusus esto, quae de alibi. Postquam autem iudex venit, exemplum ad iurandum accessit, se ex lege iudicaturum. Arbiter enim non iurauit. Formula iurandi solemnitas fuit: Ex animi sententia, Cicero in Lucullo & Iustinianus. Locus in comitio ad Aram, quae Puteal Libonis dicebatur. Erat autem Puteal Libonis ara in comitio, in gradibus ipsis, ad laeam Curiae sita, in quam iurari solebat, sic dicta à pœteo, in quo Accij Nauij nauacula, cum cote desossa fuerat. Solemne autem iurandum erat, iurare Iouem lapidem: Si ego te sciens fallo, ita me eiiciat Diespiter bonis, salua vrbe, & arce, ut ego hunc lapidem. Iurasse autem aram tenentes, ostendit Cicero pro Flacco his verbis: Ergo is, cui, si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam quod volens iniuratus probabit: Sed pergam ad reliqua. Quod si iudex venit, litigatores autem alter non venit, neque morbum excusauit, tum Praetor peremptorium edictum in eum edidit. De quo sic Vlpianus ff. de iudiciis. Ad peremptorium iudicium hoc ordine venit, ut primo quis petat post absentiam aduersarij edictum primum, mox alterum, & tertium. Quibus propositis, tunc peremptorium impetret, quod inde hoc nomen sumpsit, quod perimeret disceptationem, hoc est, ultra non pateretur aduersarium tergiversari. In peremptorio autem cominatur is, qui edictum dedit, etiam absente aduersaria parte cogniturum se, & pronunciaturum. Nonnunquam hoc edictum post tot numero edicta, quae praecesserint, datur, nonnunquam post vnum vel alterum, nonnunquam statim, quod appellatur vnum pro omnibus. Haec autem aestimare oportet eum, qui ius dicit, & pro conditione causae, vel personae, vel temporis, ita ordinem edictorum, vel compendium moderari. Haec tenet Vlpianus.

Vbi verò uterque litigator aduenit, Iudex utrunque iurare iussit. Id iurandum Calumniarum iuramentum appellatur. Nam actor quidem iurauit, se non Calumniarum causa inficiari Cicero pro Milone, & Q. Roscio, iurare in litem dicitur. Id autem interpretatur iurisconsulti, actorem iurasse, se litem ex a quo, & bono aestimaturum. Atque vnum quidem iudex si fuit, is vnum, aut duos iudicij socios Iurisperitos sibi adiunxit, qui quidem non ipsi iudicauerunt, sed consilium communicauerunt. Iudex autē saepe stas iudicauit, sed, ut verisimile videtur, de re parua. Cicero in Bruto. Quemadmodum autem tales iudices cognoscerent, paucis exponit Titius in oratione apud Macrobius lib. 3. Saturnaliorum, cap. 16. loquens de iudicibus sui temporis: Veniunt, inquit, in comitium tristes, iubent dicere, quorum negotium est, narrat. Iudex testes poscit. Ipsus ita minctum, vbi redit, ait, se omnia audiuisse, tabulas poscit, literas inspicit, vix praeter vino sustinet palpebras, &c.

Cum autem litigatores, siue patroni eorum iussi essent dicere, tū verò duobus modis dixerunt: vno paucis, altero pluribus verbis. Breue expositionem appellarunt causa coniectio, de qua sic Aescenius: Cum litigatores ad iudicem venissent, antequam causa ad iudicem ageretur, quasi per indicem rem exposuerunt. Atque id ipsum dictum est causa coniectio, quasi causa suae in breue coactio. Longioris expositionis exemplum sint causae à Cicerone defensae P. Quintij, & Q. Roscij. Causa verò acta ita est, ut testibus, literis & argumentis ex ipsa re, qua de agebatur, depromptis utrinque certatum sit. Eius rei conficiendae, ac status excogitandae, atque eorum probationes omnes conferendi artificium in libris Oratoris multis verbis est demonstratum. Neque enim in aliis praecceptis antiqui Rhetores tam Graeci, quam Latini plus studij, aut operae consumpserunt. De testibus & tabulis, si qua ad hunc locum pertinent, tum afferemus, cum de publicis iudiciis differemus. Et haec quidem de Recuperatorio iudicio intelligenda sunt, cuius exemplum est Oratio pro Caccinna. De Centumuirali, cuius longè alia ratio fuit, pauca sunt adicienda.

Ad Centumuiros causas detulere Praetores perplexi iuris controuersiam continentes, non tamen ipsi eis iudiciis praefere, aliis fortasse muneribus occupati: verum eas Decemuiris Illitibus iudicandis attribuerunt, qui, ut supra dixi, ex consilio Praetorio existerunt. Hi vero Centumuiros non solum sortiti sunt, sed etiam coegerunt, atque eis praefuerunt, & litigatores citauerunt, & omnino halla posita totum iudicium pro suo arbitrio moderati sunt, non in foro, sed in Basilicis, id est, in aulis, quae eius officij causa constructae erant, quarum illustres fuerunt Porcia & Julia. Ipsa vero Centumuiralia iudicia in plura consilia distributa erant, & cognitio causarum Centumuiralium in orbem per ea consilia circumducebatur, perinde atque hodie fit in Italia in Iudicialibus quae appellantur Rotas: Quin etiam aliquot causarum eiusmodi fuerunt, ut primum a Decemuiris, deinde a Centumuiris iudicatae sint, eaque praediciales appellantur. Praedictum nimirum ipsum Decemuirum iudicium, quod ante Centumuirale factum est, nominatum. Ceterum Centumuiralia iudicia aucto numero iudicum procedente tempore in quatuor consilia fuere tributa, ut testantur Plinius lib. 4. & 6. epistolarum, Quintilianus lib. 12. Valerius Maximus lib. 7. Fuerunt porro quaedam causae, quae a Decemuiris, & Centumuiris cognitae sunt, ut de libertate, quae duplex assertio dicta, & de ventre agnoscendo, & aliae. De libertate testis est Cicero pro Caecina, & pro Domo. Itaque libet suspicari, quae apud Iurisperitos Praedicta in causis priuatis dicuntur, ea Decemuirum fuisse, iudicia inde subsecuta, Centumuirum. Satis enim constat, Iustinianum in libro de actionibus, Praedictas actiones vocare de libertate, & ventre agnoscendo. De libertate autem cognitum esse a Decemuiris, & a Centumuiris ex Cicerone manifestum est. Ex quo intelligitur, iudicium Decemuirum ratione subsequentis iudicij Centumuiralis fuisse praedictum. In quam sententiam etiam Vlpianus accipiendus est ff. de in ius uocando, & de liberali causa, ubi significat optionem esse dandam ei, cuius de libertate agitur, an cognitionem causae suae malit per Centumuiralia iudicia circumducere, an audita a Decemuiris causa, non praedictum, sed sententiam proferri. Quamquam autem Decemuiri praedictum Centumuiralibus causis fecerint, non tamen omnibus fecerunt, sed aliquibus tantum, quemadmodum ex Vlpiano ff. si ingenuus esse videtur, intelligi potest, & ex Quintiliano lib. 5. & 11. ubi secundam assertionem appellasse videtur secundum iudicium de libertate a Centumuiris factum: Cum primum Decemuiri fecerint: partes Centumuiralium causarum causas aliquot, quae duplicia sunt naturae iudicia, unum Decemuirum, alterum Centumuirum: itemque has duas, unam Decemuirum, Centumuirum alteram. Ex quo factum, ut ex duobus de eadem re iudiciis factis primum praedictum, secundum iudicium dictum sit. Centumuiralium porro causarum quamquam nullae extant, neque apud Ciceronem, neque apud alium quemquam orationes, cum inter priuatas essent grauissimae, exempla tamen similibus iudiciorum multa attulit Valerius loquens de Testamentis. Has autem causas egere oratores eodem, quo superiores, artificio, ut ex Ciceronis Rhetoricis & Alconio conuincitur. Quemadmodum autem iudicem sese gerere oporteat his causis, declarat Cicero lib. 3. Officiorum his uerbis: At neque contra Rempublicam, neque contra iusurandum, ac fidem, amici sui causa uir bonus faciet, nec si iudex quidem erit, de ipso amico. Ponit enim personam amicum, cum induit iudicis, tantum dabit amicitiam, ut ueram amici causam esse malit, ut perorandae litis tempus, quoad per leges liceat, accomodet. Cum uero iurato dicenda sententia sit, neminerit Deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse. De uis diuinius. Itaque praeclearum accepimus a maioribus morem rogandi iudicis: si eum teneremus, quae salua fide facere possit.

De sententiae latione, in integrum restitutione, addictione, iudicio calumniae, & falsi. C A P. X V I.

A V S A demum utrinque perorata, post meridiem ad ferendam sententiam, quodcumque fuerit iudicium, uentum est. Sic enim scriptum erat in XII. tabulis: Post meridiem praesente ambobus litem addicito: Sol occasus suprema tempestas esto. Supremam nominat, quia post supremam ius dici, aut causa cognosci non poterat. Quod si iudices causam non intellexissent, dixerunt, sibi non liquere. Agellius lib. 14. Cicero pro Caecina. Si uero in causa nihil obscuritatis habuerunt, sententiam tulerunt. Sententiae porro ferendae non una omnium iudicum, neque in omnibus causis ratio fuit. In nonnullis enim causis, ut de libertate & ventre agnoscendo pronunciarunt, sibi uideri hominem aut liberum, aut ingenuum, aut seruum, aut libertum, aut filium esse, aut non. Vlpianus ff. de liberali causa. In actione uero iniuriarum pronunciarunt, aut iure fecisse uideri, aut non iure fecisse uideri. Iustinianus titulo de iniuriis. In aliis causis alterum condemnabant, alterum absoluebant. Dicebant autem, aut, condemnato: aut, ille debet: aut, solue: aut, redde. Macer ff. quae sentent. Si iudex ita pronunciauerit: cum constet, Titium Seio ex illa specie quinquaginta, sit ex illa viginti quinq; debere, iccirco Titium Seio centum condemnato. Vlpianus ff. de re iudicata. Si is, qui petit, summam expresserit, & iudex ait, Solue, quod petitum est, uel, quantum petitum est, ualeat sententia. Addere etiam soliti fuerunt Iudices in sententiae latione haec uerba: Si quid est mei iudicij: Cic. lib. 2. de finibus, in Epistolis ad Q. fratrem: Praetor iudicare solet debere. Absoluendi uero formula fuit: Secundum illum litē do. Cicero pro Q. Roscio. Seneca lib. 7. controuersiarum. Neque uero illud praeterire oportet, quod est apud Iustinianum. Omnia iudicia fuisse absolutoria, quia si ante rem iudicatam reus satisfaceret actori, officio iudicis conne-

Plantus Rhodentis.

A conueniebat, eum absolueret, licet in ea causa fuisset iudicij accipiendi tempore, ut damnari deberet. Exemplum est eius rei apud Ciceronem pro Q. Roscio. Non tamen omnia iudicia fuisse talia existimauerim. Etenim in iis, quibus non res, sed poena petebatur, restituta re non tamen absoluebantur, ut Venuleius ostendit ff. Quae in fraudem creditorum: Haec actio, inquit, restituendae gratia, non poenae nomine datur, ideoque absolui debet reus, si restituerit.

In arbitriis praecipua aliqua obseruatio fuit. Arbitri primum pronuntiauerunt arbitrium, deinde, nisi reus arbitrio paruisset, sententiam protulerunt, eumque condemnauerunt. Arbitrium autem pronuntiauerunt ita: Arbitror, te hoc modo satisfacere actori debere. Sententiam uero pronuntiauerunt hoc modo, ut scribit Pomponius ff. de arbitris: Quantum ei debes, redde. Diuisioni uerba stari placet, pro ea parte, quam soluisti creditoribus, accipe. Quod si reus arbitrio iudicis non parebat, tum arbiter actori iusurandum in litem deferebat, id est, iubebat illum iurare, quanti litem aestimaret, ut reum non modo damnares, quanti ea res erat, sed etiam quanti actor aestimaret, Vlpianus ff. de rei uindicatione. Est porro intelligendum, iudicem in arbitriis liberiores fuisse, quam in iis, quae stricti iuris sunt, quod in iis neque pluri neque minoris damnare poterat, quam quantum petebatur in hoc, quantum actori restitui oporteret, aestimabat: in iis exquirebatur tantum, quod lingua nuncupatum esset, in his non tam quod in contrahendo constitutum erat, quam quod bona fidei, ratio exigebat: in iis completionis rationem habere non licebat, in his licebat. Ut si quis peteret decem, & deberet quinque, iudex in illis debitorem damnabat decem, in his quinque. Arbitros tamen Praetoris & ipsos imperio fuisse subiectos, docet Vlpianus ff. de receptis arbitriis. Notauit etiam Alconius in causis leuioribus singulos iudices sententiam de tabula pronunciaffe.

Porro iudicio causae perfectae, secuta sunt tria alia iudicia, unum de reo, alterum de petitore, tertium de iudice. Rei iudicium fuit duplex, unum pro reo, Restitutio in integrum appellata: alterum contra reum, Addictio. Petitoris autem iudicium Calumniae, Iudicis, Falsi iudicium est uocatum. Restitutio in integrum fuit huiusmodi, Quoniam fieri poterat, ut aliquis in actione uel recusatanda, uel accipienda multis modis lapsus esset, post sententiam semel latam dabatur damnato potestas litis retractanda, atque ea dicebatur Restitutio in integrum. Paulus ff. de in integrum restitutionibus: Integri restitutio est redintegranda rei uel causae actio. Item: Integri restitutio est actio Praetoria, qua rem certam, aut ius, aliamue quamlibet causam redintegrari postulamus, cum quid per metum, uel dolum, uel status permutationem, uel iustum errorem, uel necessarium absentiam, uel aetatis infirmitatem gestum est, &c. Plura traduntur ab Vlpiano & aliis. Itaque in Edicto fuit: Quod dometus causa gestum erit, ratum non habeo. Vbi notat Vlpianus, idem olim edicti consueuisse: Quod uis metus causa. Sed postea detractam esse uis mentionem, ideoque, quia quodcumque uis atroci sit, id metu quoque fieri uidetur. Item in eodem: Quae dolo malo facta esse dicuntur, si de his rebus alia actio non erit, & iusta causa esse uidebitur, iudicium dab o & c. plures formulae ab Vlpiano petantur.

Addictio autem, quae fuit iudicium contra reum, huius fuit generis. Post triginta dies, qua quis debere iudicatus fuerat, iterum in ius rapiebatur, & si iudicatum faceret, id est pecuniam debitam solueret, a Praetore creditori nexus addicebatur, nisi sponsorem dedisset, atque a creditore abductus priuatum in carcerem conducebatur, donec aut pecunia aut opera satisfecisset. Cicero pro Flacco: Iste cum iudicatum non faceret, addictus Hermippo, & ab hoc ductus est. Hoc pluribus explicat Agellius lib. 20. ex lege XII. tabularum, quae est huiusmodi: Ais cofessci, rebusque iure iudicatis, 30. dies iustei sunt: Posti dea indu manus iactio est o. in ious ducito. nei iudicatum facit, aut Quipfendo ioure uindicit, secum ducito, uincito aut neruo, aut copedibus quindecim pondo, ne minore: aut, si uolet, maiore uincito: sei uolet, suo uiuio, nei suo uiuio, qui eum uinctu habebit, libras faris in dies dato, sei uolet, plus dato: haec sunt uerba legis, ita restituta a Iosepho Scaligero, reliqua quae ab Agellio pro explicatione eius legis adducuntur, ex praecedenti libro repetantur, ubi totam legem explicauimus. Hi ergo addicti, & nexi uocati sunt. Addicti, propter iudicium Praetoris: Nexi, propter uincula creditoris. Addictus est autem, ut inquit Quintilianus, quae lex seruire, donec soluerit, iubet. Nexus, teste Varrone, liber, qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debet, dum soluerit, dat.

Iudicium uero in Petitorem fuit, si calumniatus fuisse argueretur. Erant autem calumniatores, qui accepta pecunia litem falsam intenderant, aut praetermiserant. De iis Vlpianus ff. de calumniatoribus: In eum, qui ut calumniae causa negotium faceretur, uel non faceretur, pecuniam accepisse dicitur, intra annum in quadruplum eius pecuniae, quam accepisse dicitur, post annum simpliciter in facti actio competit. Item: Hoc edictum tenetur, qui non depectus est. Depectus autem dicitur turpiter pactus. Cicero pro Milone: Qui calumnia litium fundos alienos petebat. Vide etiam Agellium lib. 13.

Ultimum iudicium fuit in iudicem: si ob iudicandum pecuniam accepisset, de quo in XII. tabulis scriptum fuit. Vnde Agellius lib. 20. Nisi duram esse legem putes, quae iudicem arbitrum uel datum, qui ob rem iudicandam pecuniam accepisset conuictus est, capite punit. Qui uero iudex sciens dolo malo iniuste iudicabat, is litem suam facere dicebatur, actor Vlpianus ff. de iudiciis: Iudex tunc litem suam facere intelligitur, cum dolo malo in fraude legis sententiam dixerit: dolo malo autem uidetur hoc facere, si euidenter arguatur eius uel gratia, uel inimicitia, uel etiam sordibus, ut ueram aestimationem litis praestare cogatur. Is etiam uidetur litem suam fecisse, qui ad constitutum tempus in iudicium non uenit. Macrobius libro tertio, capite decimo sexto, in Oratione Titij de iudicibus: Inde ad Comitium uadunt, ne litem suam faciant. Abrogata inde

lege xii. Tabularum, lege repetundarum de hoc crimine quæsitum est quemadmodum, qui falsum testimonium dixerunt, lege de falso postulati pœnas deauerunt, vt mox ostendemus. At de priuatorum quidem iudiciorum consuetudine hæc hæc tenus.

Quæ publica iudicia fuerint, item de criminibus & pœnis

CAP. XVII.

COGNITA priuatorum iudiciorum ratione, de publicis differendum est. Eorum enim longè alia ratio fuit, quàm priuatorum. Neque enim, vt inquit Iustinianus, per actiones ordinata sunt, neque omninò simile quidquam cum priuatis iudiciis habuerunt, magnæque diuersitas eorum fuit, & in instituendo, & in intendendo. Publica verò dicta sunt, quòd cuius è populo actio permitteretur. Cæterum iudicia publica fuerunt decreta, quæ de criminibus, Quæsitore aliquo iudicium exercente, iudices ab eo dati fecerunt, prout leges de singulis criminibus cognoscendis latæ iusserunt. Quæ vt planius intelligantur, de criminibus primùm & pœnis, deinde de Quæstoribus, tùm de iudicibus, inde de quæstionum exercitationibus, dicemus.

Crimina maleficia fuerunt, quæ aut aduersus Rempublicam commissa sunt, aut populus Romanus aduersus Rempublicam commissa existimauit, atque iudicio legibus constituto pœna vindicanda putauit. Ita que non solum iniuriæ factæ Senatui, aut populo, aut magistratibus, sed etiam nonnullæ priuatis illatæ, publicorum iudiciorum legibus comprehensæ sunt.

Reipublicæ directò factæ dicuntur, vt si quis maiestatem populi Romani, aut magistratum eius minuisset, publicam, sacræque pecuniam auertisset, populi suffragia honoris adipiscendi gratia corrupisset, locios spoliasset, aut pecuniam ob iudicandum cepisset, armis magistratum, aut priuatum coegisset, quæ crimina appellârunt maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, & vis publicæ.

Priuatis factas ad se pertinere populus existimauit, si quis hominem telo occidisset, si veneno necasset, si parentibus manum intulisset, si falsum testamentum, falsamue nummum fecisset, si vxorem alterius corrupisset, si feruum alienum aut celasset, aut vinxisset, aut emisisset sciens, insciente Domino, vnde hæc crimina nomen acceperunt, inter sicarios, veneficij, parricidij, falsi, adulterij, plagij, Quin etiam quæcumque cum priuatis attingerent, de iis quæstionem publicam constituit lege aliqua voluerunt, ea pro criminibus habita sunt, vt circumscriptio pupillorum lege Lætoris, de qua Cicero de natura Deorum: Inde iudicium publicum rei priuatæ lege Lætoris.

Vt autem non omnia rerum priuatarum iudicia priuata fuerunt, sic non omnia in quibus crimen versatum est, fuerunt publica: sed ea demum, quæ legibus publicarum quæstionum sunt constituta, quod docet Macer lib. i. de iudiciis publicis. Quoniam autem causæ publicæ crimen feruè complexæ sunt, hinc nomen etiam criminalium inuenerunt.

Criminibus ipsi adiungi debet disputatio de pœnis, quibus ipsa crimina vindicata sunt. Pœnarum autem genera ex auctoritate Tullij octo prodidit Isidorus, damnnum, vincula, verbera, talio nem, ignominiam, exilium, seruitutem & mortem, quarum aliæ bona læserunt, vt damnnum, aliq̃ corpus, vt vincula, verbera, & talio: aliæ ius, vt ignominia, exilium & seruitus: aliq̃ vitam, vt mors.

Damnnum alio nomine multa est dicta. Multa Sabinum vocabulum fuit, eaque in ouibus & bubus æstimandis constitit, quibus primis temporibus Italia abundauit. Itaq; vt scribit Agellius lib. i. i. Suprema multa erat duarum ouium, & triginta bouum, pro copia scilicet bouum, & penuria ouium. Sed cum eiusmodi multa pecoris, armentique à magistratibus dicta erat, adigebantur boues, ouesque aliâs pretij parui, aliâs maioris, eaque res faciebat inæqualem multæ punitonem, iccirco postea lege Ateria constituti sunt in oues singulas æris deni, in boues, æris centeni. Minima verò multa fuit ouis vnus. Quando autem à magistratibus populi Romani more maiorum multa dicebatur, vel minima, vel suprema: obseruari solebat, vt oues genere virili appellarentur, atque ita M. Varro hæc legitima verba, quibus minima multa diceretur, concepit: M. Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnâ ouem multam dico: ac nisi eo genere diceretur, negauerunt, iustam videri multam. Hæc ex Varrone, Agellius. Festus autem ita: Multam Osci dici putant pœnam quandam. M. Varro ait, pœnam esse, sed pecuniariam, de qua in primo libro epistolarum quæstionum refert. Maximam multam dixerunt trium millium, & viginti assium, quia non licebat quondam pluribus triginta bobus, & duabus ouibus quinquam multare, æstimabaturque bos centisibus, ouis decusibus, vt scribit Agellius. Quam autem legem Ateriam vocauit Agellius, eam Tarpeiam nominat Festus, quòd Aterius cum Tarpeio Consul eam tulerit. Pro multa verò etiam sæpè pecuniam dixerunt.

Vinculorum nomine complexi sunt compedes, pedicas, manicas, cathenas, neruos, boiam & carcerem. Plautus A sinaria: Qui aduersum stimulos, laurinas, crucisque, compedesque, neruos, cathenas, carceres, numellas, pedicas, boias, &c. Compedes vinculum est, quo pedes irretiri solent, ab impediendo dicti, teste Nonio. Pedica, vinculum quo pedes vinciuntur. Manica, quo manus, Nonius. Neruum, ait Festus, appellamus ferreum vinculum, quo pedes impediuntur, quamquam Plautus eo etiam ceruices vinciri ait: Perfidiosè captus, eo ædè pol neruo ceruices probas. Boiæ, id est genus vinculorum, tam lignæ, quàm ferreæ dicuntur, Festus, vbi Scaliger addit ex antiquis Glosis Boiam propriè esse collare. Carcerem ædificatum fuisse ab Anco rege, scribit Liuius lib. i. imminente

A imminente foro ad terrorè crescentis audaciæ omnia ad coercendos & constringendos homines comparata. Vnde illa Ciceronis in vii. in Verrem: Quæret, quam obrem fasces Prætoribus præferantur, cur securæ datæ, cur carcer ædificatus, cur tot supplicia more maiorum in improbos constituta: Cæterum reorum custodia duplex fuit, Carcer & priuata domus. Ante Confessionem in liberis custodias tradere consueuerunt. Liberæ autem custodiæ dicebantur, cum apud magistratus domi, aut apud priuatos, nobiles ponebantur custodiendi, quemadmodum de Indice Bacchanalium scripsit Liuius, & de Coniuratis Sallustius. Post confessionem verò in vincula publica coniciebantur. Venuleius ff. de custodia reorum: Reus confessus, donec de reo pronunciaretur, in publica vincula coniciendus. Item Scuola: Reus confessus, ob solam confessionem conici in vincula consuevit. Fuit autem custos quidam carceris, quem Commentariensem vocat Plinius, lib. 7. cap. 38. qui trium viro capitali, cuius summa carceris, & animaduersionis cura fuit, parebat. Ostendit hoc Valerius lib. 5. scribens, eisdem carceris pietatem filia: quæ in carcere matrem lacte sustentauit, ad Triumvirum detulisse.

Verbera inflicta sunt virgibus & fustibus. Virgis vsi sunt magistratus, cum expeditis fascibus lictores animaduertent in terga: præcessit autem verberatio extremam mortis supplicium. Fustigationem in castris adhibuerunt, & priuatim, Valerius lib. 6. Metellus vxorem, quòd vinum bibisset, fustim interemit.

De Talione sic Isidorus: Talio est similitudo vindictæ, vt taliter quis puniatur, vt fecit, hoc enim & natura & lege est institutum, vt legentem similis vindicta sequatur, vnde & illud est legis: Oculum pro oculo, dentem pro dente. Item Festus citat hæc verba legis: Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto. Permittit autem, inquit, lex parem vindictam. Hinc Iustinianus scripsit: Pœna iniuriarum per membrum ruptum talio erat. Agellius autem libro ii. capite i. addit, reum habuisse facultatem paciscendi, & non necesse habuisse pati talionem, nisi eam elegisset. Sed de hac lege supra.

Ignominia fuit infamia. Cicero lib. 4. de Reu. teste Nonio: Censoris iudicium nihil ferè danti nato offert, nisi ruborem. Itaq; quòd omnis ea iudicatio versatur tantummodo in nomine, animaduersionis ista ignominia dicta est. Infames autè lege & edicto Prætorio factos, & quare, apparet ex Digestis de iis, qui notantur infamia. Ceterum infamia ius munerum, honorumque, ciuiliu feruè ademit.

Exilium intellexerunt, cum aqua & igni interdixerunt. Siquidem consuetudo loquendi obtinuit, vt omnes, quibus aqua & igni interdictum esset, quoniam exilij causa solum vertere cogebantur, exules appellarentur, vt est in Rhetoricis ad Herennium. Exilium autem non nominabatur in irrogatione pœnæ, sed aqua & ignis interdictio, quam necessariò sequebatur exilium. Neque enim sine aqua & ignis vsu esse quisquam in vrbe poterat. quod docet Cicero pro Cæcina. Exilium non est supplicium, sed per fugium, portusque supplicij. Nam qui volunt pœnam aliquam subterfugere aut calamitatem, eò solum vertunt, hoc est locum, ac sedem mutant. Itaq; nulla in lege nostra reperitur, vt apud cæteras ciuitates, maleficiu vllū esse exilio multatum: sed cū homines vincula, necesse, ignominiaque vitant, que sunt legibus constitutæ, cõfugiunt, quasi ad aram, in exilium: qui si in ciuitate legis vim subire vellēt, non prius ciuitatē, quàm vitam amitterent. Exilio autem ciues iure ciuitatis nudati sunt. Relegati autem dicti, teste Festo, quibus ignominia, aut pœnæ causa necesse fuit, ab vrbe Roma, aliòque quo loco abesse, legi, Senatūque cõsulto aut edicto magistratū.

De seruitute autem, qua ius libertatis est violatum, & extremo supplicio, quo vita adempta, vt quæ horum iudiciorum non sint, post alio loco magis idoneo dicitur.

Quoniam autem has pœnas omnes duobus nominibus incluserunt, pecuniæ & capitis, ob id factum est, vt iudicia publica alia capitalia fuerint, alia non fuerint. Quod etiam scripsit Paulus ad Edictum principis his verbis: Publicorum iudiciorum quædam Capitalia sunt, quædam non Capitalia. Capitalia sunt, ex quibus pœna mors, aut exilium est, hoc est, aqua & ignis interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera non exilia, sed relegationes propriè dicuntur, tūc enim ciuitas retinetur. Non Capitalia sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coercitio pœna est. Hactenus ille. Vt autè non omnes causæ criminales capitales fuerunt, velut si maiestatis reus multatus esset pecunia: sic non omnes capitales crimen continerunt, vt causa Quintij, quæ à Cicero capitalis dicitur (cum tamen sit sine crimine) quia infamiam afferebat, Quintius autem Vadimonium deseruisse dicebatur. Modestinus ff. de verborum significatione: Licet capitalis Latine loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis, motus, vel amissionis ciuitatis intelligenda est. Cicero pro Q. Roscio: Si qua sunt priuata iudicia, summæ existimationis, & propè dicam capitis, tria hæc sunt, fiducia, tutela, societatis.

De Prætoribus Quæstoribus, iudicibus quæstionum, & iudicibus

CAP. XIX.

CRIMINIBVS explicatis, transeamus ad Quæstiores. Quæstiores dicti, qui iudicium publicum exercentur, quam quæstionem vocarunt. Huic autem rei operam dederunt primùm Reges, deinde Consules, post magistratus ij, quos ei muneris Senatus, aut populus præfecit. De Regibus auctor est Dionysius lib. 2. qui Romulum Regem delicta maxima cognouit.

uisse minora. Senatoribus permisisse scribit, & Livijs lib. i. qui, cum Superbum Regem scribat, ut A metum populo incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consilijs, per se solum exercuisse, propter que eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare potuissent: non obsecrè, quid ceteri superiores reges seruauerint, ostendit. De Consulibus ex eo elicere possumus, quod in Regum locum successerunt, & quod Brutus primus Consul de coniuratis ultimam supplicium, causa ipsa cognita sumpsit. Verum eodem anno id ius lege Valeria de prouocatione lata, est imminutum, cautumque in posterum, ne Consul de capite cuius Romani iniussu populi quaereret: verum ij demum, quos populus quaestionibus publicis praefecisset, qui inde Quaestores parricidij sunt appellati, quos non multo post Reges exactos institutos scribit Pomponius, ff. de orig. iuris. Vnde Festus, Quaestores parricidij (siue Parricidij) appellatos ait, quos soliti fuerint creare causa rerum capitalium. Horum autem apud Livijs memoria celebratur, ut Cossus, & Caesullinus Consulibus, anno cccxli. item anno cccxlix. & anno dlxvi. Atque in hunc quidem modum usque ad annum dclv. Quaestiones publicae exercitae sunt, ut quotiescumque res posceret, aut Consules, aut Dictator, aut praetor Senatusconsulto, aut lege quaerere iuberetur.

Anno autem ipso dclv. perpetuae quaestiones esse, ac proprium Quaestorem habere ceperunt. Legem enim L. Piso Tribuni plebis tulit, qua quaestiones repetundarum perpetuam fecit, ut scribit Cicero in Bruto, his verbis: Carbone fori tenente plura iudicia sacri ceperunt. Nam & quaestiones perpetuae hoc adolecente constituta sunt, quae nullae ante fuerant. L. enim Piso, Trib. pleb. legem primus de pecunijs repetundis, Censorino & Manilio Coss. tulit. Ij vero eo anno, quo dixi, Consules fuerunt. Quaestio vero perpetua facta intelligitur, cum praetori in singulos annos mandatur: mandatur autem, cum haec verba in lege de aliquo vindicando crimine lata ponuntur: De ea re praetoris quaestio esto. Item praetor, qui ex hac lege quaeret, facite, vt, & c. Post quaestione de repetundis quaestio inde de peculatu, de maiestate, & de ambitu perpetua facta est: cumque sex tum crearentur in vrbe praetores, mutata est tota ratio fortitionis praetoris. Antè enim praetores bini singulas domi iurisdictiones, ex Senatusconsulto fortiebantur, vrbanam & peregrinam: reliqui quatuor prouincias foris gubernandas. Ab hoc vero tempore duae iurisdictiones, & quatuor quaestiones in fortem ex Senatusconsulto à praetoribus sex conitijs coepit. Praetura vero Romana acta prouincias sortiti sunt, in easque praetore profecti sunt. Demum L. Cornelius Sulla Dictator, vt inquit Pomponius, quaestiones alias quatuor publicas tulit, de ficijs, veneficijs, falso, & parricidio: & propterea praetores quoque quatuor, vt de ijs quaerent, addidit. Sic enim exponit Cicero in Verrem: Lex Cornelia testamentaria, nummaria (haec est, quae quaestione de falso continet) ceterae complures, in quibus non ius aliquod nouum in populum constituitur, sed sancitur, vt quod semper malum facinus fuerit, eius quaestio ad praetorem pertineret ex eo tempore. Quoniam autem numerus praetorum, & ratio cognitionum earum iam inde ab initio permixta erant arbitrio Senatus: ob id factum est, vt raro, aut fortasse nunquam, nisi octo praetores, quotannis sint creati, ita vt cum essent octo praetores, & decem cognitiones, in ijs deferendis pro voluntate Senatus variatum sit. Vt enim antè aliquando binae iurisdictiones, & binae prouinciae singulis sunt tributa: sic posthac & binae iurisdictiones, & binae quaestiones singulis, & iurisdictioni cum quaestione vni, & vna quaestio duobus ex Senatusconsulto commissa est, id quod pluribus exemplis in medium prolatis demonstrat Sigonius.

Quamquam autem post annum dclv. Praetores primum quatuor, deinde sex perpetui singularum quaestionum Quaestores sunt constituti, vt eas quotannis fortirentur: non tamen omnia iudicia publica ab ordinarijs illis Quaestoribus facta sunt, verum extra ordinem multae quaestiones aut Senatusconsulto, aut plebiscito, vt antè, aut Consulibus, aut alijs magistratibus, aut etiam priuatis hominibus mandatae sunt: siue quia nulla dum lex de ijs constituendis erat lata, siue quod lata erat illa quidem, sed pro rei atrocitate extra ordinem quaerendum esse videbatur. Exempla etiam huius rei sunt apud Sigonium. Ac Quaestorum quidem siue ordinarij, siue extraordinarij essent, quamquam potestas ab ea lege, qua creati erant, tota manauit: tamen omnium in his rebus collocata fuit, vt in foro, atque in tribunali, & in sella Curuli sedentes, iudice quaestione aliquo (de quo iam dicetur) operam fidemque nauante, gladio posito, iudicium exercerent, cum eis iudicibus, qui eis obuissent, sedentibus in suis subsellijs, scribis vero, accensis, praconibus, licitoribus, aliisque apparitoribus assistentibus, id quod ex Ciceronis Oratione pro Cluentio, & eiusdem Bruto est manifestum. Ceterum quaestio, euerfa Republica, merum imperium est appellata. Sunt enim tria magistratuum imperia celebrata, merum, non merum, & mistum. Merum fuit cognitio rerum capitalium, non merum priuatarum, quod proprie iurisdictioni est appellata: mistum vtrarumque. Indicat Vlpianus ff. de iurisdictione: Imperium aut merum est, aut mistum. Merum est imperium, habere gladij potestatem ad animaduertendum in facinorosos homines. Mistum est imperium, cui etiam iurisdictioni inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Iurisdictioni est etiam iudices dandi licentia: id est, merum imperium continet causarum capitalium cognitionem: mistum non solum cognitionem rerum capitalium, sed etiam iurisdictionem, id est, priuatarum cognitionem, quae cum multis alijs in rebus versetur, tum vel maxime in danda bonorum possessione, & dando iudicio posita est, vt supra ostendimus. Et Paulus de officio eius, cui mandata est iurisdictioni: Mandata iurisdictione etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari. Gladius autem, de quo dictum

dictum est, insigne opinor fuit magistratus publicum iudicium exercentis, sicut hasta Praetoris vrbani, priuatum iudicium exercentis.

Praeterea vero hanc quaestionem, siue hoc merum imperium, publicae iudicij cognitionem, aut exercitorem mandari alteri non potuisse, satis constat, nisi fortasse eadem lex, quae de quaestione erat lata, quaestione illam transmitti licuisse fanciuerit. Papinianus ff. de officio eius, cui mandata est iurisdictioni: Quaecumque specialiter lege, vel Senatusconsulto tribuuntur, mandata iurisdictioni non transferuntur, & c. vide locum. Atque haec quidem de Quaestoribus.

Exceptis autem Praetoribus, quos summos Quaestores fuisse diximus, erant etiam Iudices quaestionum, qui ab Alconio Principes quaestionum dicuntur, & distincti erant à Praetoribus, Quaestoribus, & ab alijs Iudicibus, & creabantur ex magistratibus, postquam Aediles fuissent. Eorum officium erat, datam actionem exercere, iudices sortiri, testes audire, quaestiones habere, tabulas inspicere: Praetores autem actionem dabant, aut negabant, iudices cogebant & dimittebant. Sunt tamen, qui opinentur, Iudicem quaestione eundem cum Praetore fuisse: alij vero, eum non solum non Praetorem fuisse, sed hominem omnino priuatum, quarum opinionum refutationem habet Sigonius.

Restant cognoscendi Iudices, qui à Praetoribus, Quaestoribus, & Iudicibus quaestione distincti fuerunt. Iudices vero dicti sunt, qui ex lege ad iudicandum adhibiti sunt, quorumque sententiam Praetor ipse pro tribunali pronunciauit. Horum autem legendorum diligens admodum ratio fuit. Primum enim cautum est, ex quibus ordinibus essent legendi, deinde quo numero in singulos annos, inde qua conditione, & qua aetate. De ordinibus si quaerimus, primum lecti fuerunt ex ordine Senatorio, antiquo, ac regio instituto, deinde ex equestri, lege Sempronia C. Gracchi, tum ex vtroque, lege Seruilia Cepionis: deinde ex equestri, lege Seruilia Glauca, deinde iterum ex Senatorio tantum, lege Liuis Drusi, tum ex tribus ordinibus, Senatu, equestri ordine, plebe, lege Plautia Siluani, tum ad Senatores solos res traducta lege Cornelia Syllae: inde ad tres ordines, Senatum, equites, tribunos aenarios, hi enim erant à plebe, lege Aurelia Cottae: postremo redacta ad Senatores & equites lege Iulia Caesaris.

Numerus autem eorum à legibus ipsis praescribatur, vt à lege Seruilia Glauca, quadringentorum quinquaginta. Itaque non idem semper fuit. Aetatis item non eadem ab omnibus habita fuit ratio. Nam lege Seruilia Glauca cautum est, ne minor annis triginta, maior sexaginta legeretur. Cum autem alijs legibus triginta quinque praescripti essent, Augustus ad triginta redegit, teste Suetonio. Ea vero lectio per Praetorem vrbicum, aut peregrinum iuratum celebrabatur, prout lege sancitum fuerat, itque selecti iudices appellati. Vide legem Corneliae & Seruiliae Glaucae. Quotannis autem lectos indicat Cicero in Verrem: Nunc Iudicem ex Cal. Ianuarijs non habebimus. Munera vero Iudicum fuerunt, vt in legem iurarent, citati à Praetore iudicium exercente adessent, in subsellijs, quae subiecta tribunali erant, ex lege sederent, ne inter se disputarent, postremo iurati sententias ferrent. Haec etiam de iudicibus, sequitur de actione.

De exercitio actionis, siue instituenda actione, in ius uocatione, postulatione, nominis delatione, citando accusatore & reo

C A P. X I X.

R I M I N I B V S, quaestione & iudicibus cognitis, deinceps de exercitio quaestione, siue de instituenda actione, atque tota apud Praetorem agendi ratione differendum est. Ordo vero agendi talis fuit. Priuatus cuius, qui priuati nomen deferre in animo habuit, cum in Ius vocauit, & Praetorem in foro adiens, qui de crimine illo cognoscebat, quod ipse deferre volebat, dicendi potestate accepta, postulauit, vt sibi nomen eius deferre liceret: qua re impetrata, nomen derulit. Nominis recepto, atque à Scribis, iussu Praetoris, in tabulas relato, ille reus est dictus. Ita primum praesedit in Ius uocatio, deinde postulatio, tum nominis delatio, ad extremum inde secuta est accusatio.

Ceterum in Ius uocatio ita locum habuit, si ille, cui negotium parabatur, in vrbe fuit. Habuit enim, vt puto, prehensionem, & educationem perinde, atque in priuato iudicio. Quod ostendit Seneca lib. 4. Controversiarum, item in Ludo, & Macer, ff. de accusationibus, cum scribit, qui sunt in magistratu accusari non posse, quia sine fraude in Ius euocari non possunt. In ipsa vero uocatione eadem obseruata esse in iudicio publico, quae in priuato seruata sunt, videtur verisimile.

Vt autem in iudicio priuato, aduersario in Ius uocato postulabatur à Praetore, vt sibi liceret actionem intendere: sic in publico postulabatur, vt sibi liceret nomen deferre. Testes sunt Caelius ad Ciceronem, lib. 8. Epistolarum ad familiares, Cicero ipse in Diuinatione, & ad fratrem, & Seneca in Ludo. Postulatio vero fiebat non solum praesente, sed etiam absente illo, in quem fiebat, vt Cicero ostendit scribens ad fratrem, cum Gabinium, postquam accessit ad vrbem, necdum ingressum, à Lentulis de maiestate postulatam nunciat. Idem Caelius ad Ciceronem, & Valerius Maximus libro 3. testantur.

Neque vero leges potestatem temere concesserunt, vt quicumque postulare, aut quicumque postulari possent. Scribit enim Macer ff. de accusationibus: Qui accusare possunt, intelligemus, si

In ius uocatio.

Postulatio.

ficerianus, qui non possunt. Itaque prohibentur accusare alij propter sexum, vel atatem, ut mulier, ut popillus: alij propter Sacramentum, ut qui stipendium merent, alij propter magistratum, potestatemque, in qua agentes sine fraude in Ius euocari non possunt, alij propter delictum proprium, ut infames: alij propter turpem quaestum, ut qui duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, nummōsque ob accusandum vel non accusandum acceperint: alij propter conditionem suam, ut libertini contra patronos, hæc Macer. Quod autem scriptum est de muliere & pupillis, iudicium eo loco tradunt Pomponius & Papinianus, sed tamen cum exceptione, quæ ibi videatur. Quæ verò de iis, qui accusare non potuerunt, à Jurisconsultis scripta sunt, ea ex legibus singulis de quoque crimine sumpta sunt. Neque verò solum leges præscriptis videntur, qui postulare non possent, sed etiam ipsi Prætores pro potestate multos à postulatione videntur repulisse, ut Quæstores, ne Prætorum suorum nomina deferrent, propter necessitudinem, quæ inter illos intercedebat, teste Cicerone Diuinatione. Eadem ratione non omnes postulari poterant, primum non magistratus, deinde non ij, qui Reipublicæ causa absunt. De magistratibus notum est illud libro 45. apud Liuium, vbi Seruilius reprehendit Galbam, quod si nocere Paulo voluit, non possidit, quàm triumphauit, cum primum cum priuatum visurus esset, legibus interrogari. De iis qui Reipublicæ causa absunt, lex Memmia sanxit, cuius mentio fit apud Valerium lib. 3. Satis etiam constat, apud Romanos accusationis munus probro fuisse, laudem tamen attulisse iis, qui, ut inquit Cicero in 2. de Officiis, aut Reipublicæ causa, aut patrocini gratia, aut paternarum aut propriarum inimicitarum causa ad accusationem accederent, eamque rem summo honori adolescentibus fuisse, quod etiam in Lucullo scripsit Plutarchus. Iam verò in causa repetundarum illud præcipue obseruatum est, ut populi qui repeterent pecuniam, ac spoliatos se per legatos quererentur, patronos quoque nominandi potestatem postulerent, testibus Liuius lib. 43. & Cicerone in 1. de Oratore. Itaque in legibus de pecuniis repetendis præcipue sanctum est de patronis dandis & repudiandis. Hi verò qui sociorum patroni fuerunt, reorum accusatores extiterunt.

Sæpè etiam euenit, ut duo aut plures non solum in causa repetundarum, sed etiam ambitus, & aliorum criminum, accusationem sibi deposcerent. Quod cum accidit, tum iudicium factum est, vter deberet nomen deferre. Quod Vlpianus ostendit, si de accusationibus. Si plures existant, inquit, qui in iudiciis publicis accusare volunt, iudex eligere debet eum, qui accuset, causa scilicet cognita, æstimatedis accusatorum personis, vel de dignitate, vel ex eo, quod interest, vel ætate, vel moribus, vel alia iusta de causa. Hoc autem iudicium Diuinationem dixerunt. Diuinatione porrò dicta est, teste Aconio in Diuinatione Ciceronis, quia non de facto quaeritur, sed de futuro, vter debeat accusare. Alij putant diuinationem dici, quod iniurati iudices in hac causa fideant, ut quod velint, præsentire de vtroque possint. Alij, quod res agatur sine testibus, & sine tabulis, & his remotis, argumenta sola sequantur iudices, & quasi diuinent. Agellius autem ita scribit libro 2. Cum de constituendo accusatore quaeritur, iudiciumque super ea re redditum, cuius potissimum ex duobus pluribusue accusatio, subscriptione in reum permittatur, ea res, atque iudicium cognitio Diuinatione appellatur. Bassus, Diuinatione, inquit, iudicium appellatur, quoniam diuinare quodammodo iudicem oporteat, quam sententiam sese ferre par sit. Et quæ sequuntur.

Quale autem hoc iudicium fuerit, facile ipsa Ciceronis in Verrem Diuinatione, in qua cum Cæcilio disputat, potest docere.

Ex multis autem accusatoribus, qui primas egit, is accusator est dictus: qui secundas, & tertias, subscriptor. Hic verò, ut inquit Aconius, accusatorem adiuuare est solitus. subscriptorum meminerunt Cornelius Nepos in vita Attici, Aconius in Cornelianam, & Scavianam, Cicero in Verrem. Plutarchus etiam in Catone maiore scribit, legem fuisse, ut reus accusatori daret custodem ad obseruandam accusationem eius. Tamen cum Cicero dixisset de Cæcilio, Custodem Tullio me apponite: Aconius interpretatus est, accusationis subscriptorem.

De nominis delatio.

Die constituta, venerunt in Ius Accusator, & is, cui accusatio parabatur, ac præsentem Prætor delatio nominis facta est. Primum autem Accusator calumniam iurauit, deinde nomen delati, iurare calumniam, fuit solemne iurandum concipere, se non calumniandi causa nomen delatum esse. Liuius libro 44. Cælius ad Cicero nem, libro 8. Epistolarum ad familiares, & Aconius in Cornelianam. Hoc in lege Seruilia delaturæ Calumniam dicitur. Quoniam autem idem est Delatio nominis in iudicio publico, quod in priuato intentio litis, verisimile est, easdem formulas actionum, quoad res passa est, obseruatas. Nempe qui vadimonium promiserat, dixit: Ecce me, sisto me, & tu siste te, quid ais? Cui accusator respondit: Aio, te peccasse contra legem hanc vel illam. Hoc innuit Liuius libro 4. Formula verò intentionis eadem ferè in omnibus criminibus fuit. In crimine certè repetundarum talis fuit: Aio, te in Prætura spoliasse Siculos contra legem Corneliam, atque eo nomine sestertium milies à te repeto. Cicero in Verrem. In peculatu ita: Aio, te pecuniam publicam, cum Quæstor esses, auertisse, & falsas ad ærarium rationes reuulisse, atque eo nomine sestertium quingenties à te repeto. In ambitu ita: Aio, te in petendo Consultatu pecuniam dedisse tribubus, prandia, locum gladiatoribus contra legem Tulliam, atque pœnam, quæ lege continetur, à te repeto. Quod si ille aut tacuisset, aut confessus esset, tum in repetundarum crimine lis æstimabatur, ut victo, aut pœna repetebatur: si inficiatus esset, postulabatur, ut nomen inter reos reciperetur, ac delatio nominis scriberetur, & tempus inquirendi postu-

A postulabatur. Qui verò hoc faciebat, is dicebatur, Reum facere, & legibus interrogare. Aconius, Cicero pro domo: Sallustius & Liuius libro 45. Ut autem in iudicio priuato petere, & repetere penam dicebatur actor: sic in publico, petere, & repetere multam, & pœnam accusator. Cicero in 1. de Officiis. Inde fluxit, ut repeterere pœnas ab inimicis dicamus, cum eos vicissimur, translatione è iudicio deriuata. Vbi verò voce res peracta erat, tum verò ad scriptum veniebat, ac crimen quod obiciebatur, libello subscriptum relinquebatur. Vlpianus ff. de Accusatoribus, item Paulus. Aconius in Milonianam, & Cicero pro Cluentio. Ex quibus etiam intelligitur, accusatorem & voce & libello omnia & singula, quibus reus legem illam, quam nominasset, transgressus esset, esse cõplexum, ut in pecuniis repetendis, abstulisse, iniquè iudicasse, supplicia de ciuibus Romanis sumplisse, aut alia, quæ se probare aduersus illum posse confideret.

B Vbi verò nomen eius hoc modo detulerat, postulabat, ut reciperetur, id est, ut in tabulas inter reos referretur. Prætor enim hoc ius habebat, ut recipere, & non recipere possit, testibus Seneca in Ludo, & Cælio ad Cicero nem. Erant autem crimina quædam, quæ propter atrocitatem ac magnitudinem suam extra ordinem accipiebantur, ut parricidij, & de vi Cicero in Rhetoricis, & pro Cælio. Cælius ad Cicero nem.

C Recepto autem vel ordine, vel extra ordinem in rei nomine, Prætor certâ diem, qua accusator & reus ad iudicium adessent, constituerebat. Is dies in aliis legibus decimus, in aliis tricesimus fuit. Aconius in Cornelianam, Cicero in Vatinius. In crimine autem repetundarum accusator diem longiorem ad inquirendum poposcit, ut Cicero in causa Verrina ceterum & decem, teste Aconio, His rebus actis, reus vestem mutauit, & patronus conquisiuit. De veste hæc ratio fuit. Toga alba deposita, atram induit, & barbam, capillumque promisit, squallorẽque contraxit. Quæ verò Angellius libro tertio de Scipione Emiliano, Plutarchus de Macro, & Valerius libro sexto de Rutillio narrat, quod nec vestem mutârunt, nec barbam promiserunt, singularia fuerunt. De Patronis hæc accepimus. Scribit Aconius, ante bellum ciuile Cæsaris rarè quenkam pluribus, quàm quatuor patronis esse vsum, post bella verò ciuilia ante legem Iuliam vsque ad duodenos patronos esse peruentum. Idem defensorum quatuor genera facit, quorum patronum eum vocat, qui orator esset, & voce causam orandam susciperet, & sese accusatori opponeret. In his etiam iudiciis non licuisse Tribunis plebis appellare, significat Cicero in Vatiana.

D Quoniam autem sæpè accidit, ut perficendi iudicij causa accusator, & reus citandus fuerit, hoc notandum est. Quoties dies constituta alicui actioni à Prætor accessit, si Prætor adesse non potuit, rem in alium diem differendi ius habuit. Aconius. Si affuit, accusatores, & reum, & patronos citari per præconem iussit. Tum verò, si accusatores non affuerunt, nomen rei ex reis exemptum est: si reus non accessit, absens damnatus est. Aconius eodem in loco, & in Milonianam, & Cicero in Verrem. Etiam illa causa cognitionis differendæ fuit, si extraordinarius aliquis reus esset delatus, de qua paulò antè diximus. Item si qua causa cum ea, quæ agebatur, coniuncta, in iudicium esset adducta. Nam propter coniunctionem, & quasi affinitatem, eam ante ordinarias peragi voluerunt, ut Cicero pro Cluentio: Fabricium statim reum fecit, atque ut ei locus primus constitueretur propter causæ cognitionem, imperauit.

De citandis accusatore & reo.

De iudicibus legendis, sortitione, reiectione, subfortitione, & numero Iudicium.

E C A P. XX.

M B i verò Prætor assederat, & accusatores, reus & Patroni prodierat, de Iudicibus agebatur, quod munus plerumque Iudici quaestioni assignabatur. Numerus autem iudicum legebatur, qui à lege erat præscriptus, qua iudicium illud exercebatur, & quomodo erat præscriptum. Modus autem fuit duplex, sortitio & editio. Sortitio fuit eiusmodi: Prætor, aut Iudex quaestioni in vnam coniciebat omnes Iudices selectos, id est, qui ad iudicia eius anni à Prætoribus ex lege fuerant delecti, ac sorte eum numerum educebat, quem lex ipsa præscribebat. Quo facto, dabatur potestas reo, & accusatori reiciendi, quos parum sibi putarent idoneos. In locum verò reiectorum alios, siue Prætor, siue Iudex quaestioni subfortiebatur. Quem morem his verbis exponit Aconius: Cum multi Iudices in Consilio cum Prætor suo iudicatori essent, qui Quaestor fuisset in causa publica, necesse fuerat, eos primum de curia Senatoria conscribi, cum Senatus iudicaret: deinde in vnam mitti, ut de pluribus necessarius numerus sortitio confici posset, tertio permitti accusatori & reo, ut ex illo numero reiciant, quos putauerint, sibi aut inimicos, aut ex aliqua re incommodos fore. Reiectionis celebrata, in eorum locum, qui reiecti fuerant, subfortiebatur Prætor alios, quibus ille Iudicum numerus legitimus completeretur. & alibi: Sortitus erat iudices Prætor Verres in eorum locum, ut mos est, alios. Quibus verbis ostendit, hanc lectionem multarum adeo legum, ac quaestionum fuisse, ut more facta dicatur. In hac tamen re variatum esse vi legum satis postea apparebit. Reiectionis meminit Cicero pro Sylla, & in tertia in Verrem. De editione mentio fit in lege Seruilia Glauicæ, qua iubetur, ut actor ex centum Iudicibus centum edat, reus ex centum edat quinquaginta, sicuti alio loco ea recitata est. Eadem ratione lex Licinia de Sodalitiis potestatem dedit accusatori edendi iudices reo, verum non ex delectis iudicandum, sed ex vniuerso populo. Qua de re grauissimè conqueritur Cicero pro Plancio.

Editio.

N

Hac re transacta, Iudices lecti citabantur, quique adesse non poterat, excusationem assererat. Cicero in 5. Philippica. Qui vero accedebant, & iudicium accipiebant, ij iusiurandum suscipiebant, atque eorum nomina inscripta in arcis reponabantur. Vnde scripsit Asconius: Subscriptione perfecta, iurabant in leges Iudices, ut obstricti religione iudicarent. (In diuinatione vero non iurabant, eodem Asconio teste) Cum iurassent omnes praeter ipsum Praetorem, nomina eorum libellis consignabantur, ne pro se lectis Iudicibus, ut sit in multitudine, aliqui suppositi corruptissime iudicarent. Addit vero alibi: Facile vero pro veris Iudicibus improbi supponi poterant, volente hoc Iudice quaestione, & illis patientibus, qui non veri Iudices erant: quia nisi citati non confidebant, & graue onus erat, & incommodum, iudicare. Iurasse autem eo modo, quo Iudices priuatarum causarum, facile existimaui.

De prima actione, quaestionibus, testibus & tabulis

CAP. XXI.

Is actis inde cognoscenda causa opera dari est cepta. Cognitio vero ferme omnis in duas actiones diuisa fuit, primam & secundam, quarum secunda a comperendinatione manauit in iis causis, in quibus comperendinatio est permessa, utraque vero actio accusationem & defensionem complexa est. Quoniam autem accusatio testimonium maxime nitebatur, propterea prius de testimoniorum ratione, deinde de accusatione agamus.

Testimoniorum nomine omnes probationes extrinsecus sumptae sunt appellatae, quae etiam expertes artis ab iis, qui de artificio Oratorio scripserunt, sunt dictae. Haec vero in tres potissimum partes tributa sunt, quaestiones, testes, & tabulas. In his studium accusatoris maxime fuit collocatum: atque earum, & eiusmodi rerum parandarum gratia dies aliquot post nominis declarationem ad inquirendum sumpserunt, quod maxime in lege repetundarum est obseruatum. Quamquam non omnia crimina iisdem testimoniis confirmata sunt. Nam caedes quaestionibus, & testibus probata est, tabularum fidem non desiderauit. repetundarum & peculatus testes, & tabulas poposcerunt, quaestiones repudiariunt. maiestas autem & ambitus solis etiam testibus fuit contenta.

De Quaestione

Quaestiones fuerunt testimonia seruorum, vi tormentorum expressa. Itaque propria accusatoris fuerunt, ut reum ex dictis seruorum conuinceret. Itaque accusator, ubi primum Quaestor cum iudicibus assedit, seruos rei in quaestionem postulare consuevit, & ab eo datos in tormentis habere. Asconius in Milonianam. Carerem serui contra Dominos torqueri non poterant, excepta causa incestus & coniurationis, teste Cicero pro Deiotaro, & in Partitionibus. Ratio autem querendi qualis fuerit, Cicero pro Cluentio, & Milone ostendit. Quaestione habita, & in tabulas relata, tabulae obsignabantur, ut ibidem dixit Cicero pro Milone. Quaestio autem habita est in eculoe, de quo post dicam.

De testibus

Quaestionibus cognitio testes sunt attingendi. Hi fuerunt liberi homines, qui testimonium extra tormenta dixerunt. Quoniam autem non omnibus dicere testimonium licuit, propterea ante de testimonio conditione, querendum est. Callistratus ff. de testibus haec scribit: Testium fides diligenter examinanda est, ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis conditio cuiusque, utrum quis decurio, an plebeius sit, & an honeste, & inculpate vitae, an vero notatus, & reprehensibilis, an locuples, vel egenus sit, ut lucri causa quid facile admittat, vel an inimicus ei sit, aduersus quem testimonium fert, vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat. Nam si careat suspitione testimonium, vel propter personam, qua fertur, quod honesta sit, vel propter causam, quod neque lucri, neque gratiae, neque inimicitiae causa sit, dimittendus est. Videantur etiam quae ibi scribuntur Arcadius & Papinianus. De iis vero, qui testimonium dicere non poterunt, lex xi. tabularum locuta est, verba quaedam sunt apud Agellium lib. 15. cap. 13. Qui se fieri testarier, libripensue fuerit, in testimonium fariatur improbus, inestimabilisque esto. Inestimabilis autem est, ut inquit Caius, & qui lege iubetur, ne eius testimonium recipiatur, nec ipsi dicatur testimonium. Sed de tota hac lege libro proxime praecedenti satis dictum. Testium porro illa diuisio fuit, ut alij testimonium sponte dicerent, alij inuiti: his lex iubebat, ut testimonium denunciaretur ab accusatore, qui uti eorum testimonio cupiebat, quam intellexit Valer. lib. 8. & Cicero in Verrem. Non putasti me in hanc rem tuis familiarissimis testimoniis denunciaturum. In quibus autem causis inuitis testimonium denunciari non possit, ostendit lex Julia publicorum iudiciorum, quam alio loco recitauimus. Et de his testibus, si testimonium dicere respussissent, sic scriptum erat in xi. Cui testimonium defuerit, is tertius diebus oportum obuagulum ito: id est, si quis, cui testimonium denunciauimus sit, ipsum testimonium deseruerit, tum ad eum ad dicendum conuicium ito, de qua lege alibi. Quoniam vero testes protulit, & accusator, & defensor, inuitos quidem accusator, voluntarios uterque diligenter, quemadmodum eos interrogaret, animaduertere debuerunt. Fuit enim in interrogando teste summa industriae Oratoriae laus posita, de qua scripsit Quintilianus lib. 5. Institut. Oratoriarum cap. 2. ubi de tota ratione interrogandorum ab utraque parte testium pluribus ac subtilius agit. In quam sententiam etiam Asconio scriptum est: Tenere debemus interrogationes testium, & accusatoris & defensoris fuisse, & eius, qui producit, & eius contra quem producitur. Videndus & Cicero pro Flacco. Formula interrogandi testis fuit: Quapro de te, arbitraris ne? Ipsi vero testes respondebant iurati, respondentemque dicebant, Arbitror: Asconius: Religione adducti testes a Cicero dicuntur, quia iurati testes produci solent non so-

Paulus ff. de testibus. Papinianus ff. de accusat.

non solum ne falsa dicant, verum etiam, ne, quae vera sint, taceant. Cicero in Lucullo: Maiores nostri voluerunt, ut qui testimonium diceret, arbitrari se diceret etiam, quod ipse vidisset. Ceterum interrogatio testium ipsam accusationem praecessit, id quod cum aliis legibus cautum est, tum Pompeia de vi, de qua supra. Aliae leges post causam actam testes dari voluerunt, ut lege Cornelia de repetundis in Verrem Cicero. Addit Quintilianus testimonia aut a praesentibus dicta, aut per tabulas simpliciores fuisse contra tabulas pugnam. Adicit illud etiam, saepe contigisse, ut testes laudare opus esset. cuius rei ratio ex artificio Oratorio repetenda fuit. Non omittere illud etiam, quod est apud Isidorum de testibus alligatis: Testes sunt, inquit, a quibus quaeritur veritas in iudicio, quos quisque ante iudicium sibi placitis alligat, ne cui sit postea liberum, aut dissimulare, aut subtrahere se, & alligati appellantur. Itaque Cicero scripsit ad Fratrem: Nerius Index edidit ad alligatos, Cn. Lentulum, & C. Corneliolum. Atque haec de testibus. Restant tabulae explicandae.

Tabularum vero nomine omne genus scripturarum appellabant, quo causam confirmare suam possent. In primis autem erant tabulae dati, & expensi, quas accusator a reo postulabat in certis causis, ut repetundarum, & peculatus, de quibus sic Asconius: Moris fuit, vnumquemque domesticam rationem sibi totius vitae suae per dies singulos scribere, ex qua appareret, quid quisque de rebus suis, quid de arte, honore, lucrove seposuisset, quodque dicit, & quid item sumptus, damnum fecisset: sed postquam ob signandis literis reorum ex suis quisque tabulis damnari coepit, ad nostram memoriam tota haec consuetudo cessauit. Haec ille. Quod respexit etiam Cicero aliquot locis. Fuerunt etiam tabulae auctoriae, in quibus argentarij, quarum rerum auctio futura esset, perscripserant, quarum ineminit Cicero in Catilinam, & Quintilianus libro II. Fuere etiam pactionales, in quas ob signatas pacta referebantur, Cicero in libro I. de Oratore. Quinetiam literae, & syngraphae omnes vno tabularum nomine comprehenduntur, ex quibus ab accusatore inquisitae, & ob signatae, ne corrumpentur, ad Praetorem delatae sunt, Cicero pro Flacco, & in Thufculana 5. Fuerunt item tabulae rationum relatarum, quibus iudices docentur, quae publice datae, & accepta sunt, de quibus Festus. Atque haec haec tenus.

De accusatione, defensione, & laudatione CAP. XXII.

VM igitur die cognitionis Praetor Consilium aduocasset, atque citatus accusator & reus adesset, tum accusator dicendi potestate accepta, actionem instituit, quippe primis diebus crimina singula exposuit, atque ad extremum ea producendis testibus confirmauit. Itaque tota illa interrupta oratio fuit, deinde productis testibus alteram alio die orationem habuit, quae perpetua fuit, & illa, Accusatio est dicta, de qua Cicero pro Caelio: Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat hominem, ut notet, argumento probet, teste confirmet, quam non vnus accusator peregit, sed partitis inter se muneribus multi. Eadem proemia habuit ad odium, & inuidiam inflammandam composita. Narratio inde, si incidebat (neque enim omne crimen, ut ambitus, narrationem admittit) ad confirmationem fuit apposita: utraque vero ad eum, qui iam rem teneret, accommodabatur. Contentio non crimen illud solum, quod intendebatur, sed totius praeterita vitae criminationem complexa est. Itaque non solum testimonia adhibuerunt, sed etiam argumenta, id est, ex ipsa re, & vita rei superiore sumptas coniecturas, suspiciones, & signa, omnemque eorum industriam suam intenderunt, ut factum fuisse, quod intendebatur, ostenderent. Id enim erat, in quo lex violata obiciebatur. Contentioni inde peroratio grauis, & vehemens erat subiecta. Itaque accusatio omnino nihil aliud fuit, quam perpetua oratio ad crimina inferenda, atque augenda artificiose composita. Dixit autem accusator, quae voluit, & per quot dies legis permisso voluit. Cicero pro Cluentio. Asconius etiam viginti dies datos ad accusandum, & viginti ad defendendum, lege opinor Cornelia scripsit.

Accusatione perfecta, patroni defensionem aggrediebantur, eo die, qui esset ex lege a Praetore concessus. Cicero pro Cluentio. Ceterum ut accusatores crimina inferenda, sic Patroni diluenda, partitis inter se muneribus, susceperunt. & quoniam tres erant defensionis arces, aut factum negare, aut nomen facti, aut iure factum probare: si, quod firmius videbatur, factum negassent, ferme testes non dabant, sed orationem adhibebant, qua aut testes, tabulasque poscebant, aut qui producti erant, resutabant, quod docent Asconius, & Cicero pro Fonteio. Ut autem accusatori testimonia, sic defensori argumenta aptiora fuerunt, quae Rhetores in verisimilia & signa distribuerunt, cuius rei clarissimum exemplum Miloniana suppeditabit. Quod si de nomine facti, aut de iure controversia fuit, tum aut subtilibus definitionibus, aut eruditis de iure, siue absoluto, siue assumptiuo disputationibus negotiorum confecerunt. Erant autem quaedam causae, quae commodissime inficiatione defendebantur, ut repetundarum, & ambitus: aliae quae definitione, ut maiestatis: quaedam iure, ut caedes. Primum exemplum erit defensio Fonteij, Flacci, Mureng, & Plancij, secundarum Cornelij, tertiarum Miloniana. Quinetiam Gracchi & Saturninus iure caesi fuisse defensi sunt. Principia adhibebant ea, quibus incendum odij ab accusatore conflati restingerent, & amorem Iudicum reo reconciliarent. Narrationes cum inciderent, ad defensiones rationes accommodabant, easque futurae fidei seminaria statuebant. In contentione aut vitam rei, si probris affecta fuisset, purga-

bant, aut si hominum opinione probata fuisset, pro argumento innocentiae proponebant, atque inde partibus accusationis singulis occurrebant, & vulnera ab accusatore facta sanabant. Perorationes vero eiusmodi adhibebant, ut iis misericordiam commouere contenderent. Cum autem multi dicerent, causa non vno die peragi poterat, sed ad multos traheretur. Cicero quidem scribit, se per tres amplius dies Verrem accusasse, eundem vero Cornelium per quadriduum defendisse, tradit Aconius. Erant autem dies epilogorum, in quibus ad concitandam misericordiam paruuli etiam filij reorum producebantur: qua de re multa egregie scripsit Quintilianus, meminit & Aconius.

Laudatio.

Moris etiam fuit, ut rei praeter Patronos laudatores etiam adhiberent. Hi fuerunt autem ciues summa auctoritate viri, qui in periculo capitis vitam rei in iudicio laudarent, aut municipes rei, quos municipia publico nomine eius officij causa Romam miserunt: aut homines prouinciales, quos singule prouinciarum ciuitates ab eo administrat, cum publica laudatione ad subleuandum rei periculum miserunt. Hi minimum decem dari dicuntur. Cicero in Verrem, & in 2. de Oratore. Haec autem laudatio aliquando defensionis praeposita est, ut Cicero pro Flacco: aliquando in ea inserta, id est pro Cluentio: nonnunquam etiam ipsam est defensionem subsequuta, ut de Scauro Aconius refert, & Cicero pro Calio. His actis, si iudicibus sententiae latio permissa esset, ij primo cetero, & primo iudicasse dicti sunt. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, & Cic. in 3. Verrina.

De secunda actione quae comperendinatio dicta est, & de officio quaestoris, dum causa agebatur CAP. XXXIII.

QUOD si lex comperendinationem haberet, prima actio perfecta, post tertium diem secunda est instituta, quae Comperendinatio dicta est, eod quod perendino die ageretur. Haec Aconius definiuit, partis vtriusque recitationem, id est, ut ego interpretor, nouam accusatoris, & rei citationem. In hac vero actione contra factum est, atque in superiore. Ibi enim accusator priore loco dixit, defensor posteriore: hic contra prius defensor, posterius vero iterum actor. Cic. in Verrem. Cum igitur in comperendinatione defensio praecederet accusationem, sane intelligendum est in ceteris eandem fuisse rationem, atque superiorum fuit, probationum, atque argumentationum. Accusationis huius secundae exemplo sint, quinque libri in Verrem, quorum vnus de Praetura urbana inscribitur, alter de iurisdictione Siciliensi, tertius de re frumentaria, quartus de signis, quintus de suppliciis.

Haec autem omnia Quaestoris prudentia regebantur, si quidem scriptum est in Rhetoricis ad Herennium, Accusatoris officium esse inferre crimina, defensoris, diluere, testis dicere, quae scierit, Quaestoris, vnumquemque in eorum officio continere. Interim vero dum causa agebatur, Quaestor & dimittere Iudices, & inuitos retinere pro potestate potuit. Cicero multis locis. Custodiebat etiam urnas in tribunali paratas siue ad sortes ducendas, siue ad sententias Iudicum, quae in tabellis scriptae erant, recipiendas. Cicero in Vatinius. Itaque huc alludens Virgilius dixit:

Quaestor Minos urnam mouet. Ille silentium
Conciliumque vocat, vnaeque & crimina discit.

De latone sententiae, estimatione litis & animaduersione CAP. XXXIV.

POSTquam autem aut prima, aut secunda actio perfecta fuit, tum vterque Orator, se dixisse significauit, quo audito, praeco eos dixisse pronunciauit. Praetor vero Iudicibus tabellas dedit, & ut sententias ferrent, in consilium misit. Prioris moris meminit Aconius & Cicero. Mittente autem, aut dimittere in consilium Iudices erat, iubere illos ad urnas ire, atque in eas tabellas sententiam continentes conicere. Hoc docet Aconius inquit: Mittente Iudices in consilium, est dimittere Iudices ad sententiam dicendam, vbi allegatis omnibus argumentis Orator dixerit, Dixi. Caelius: Mittit in consilium eosdem illos, qui litem aestimarent, iudices. Tum vero consurgentes Iudices in consilium ibant. Cicero pro Cluentio: Confurgitur in consilium. Item cum Cicero dixisset in Diuinatione: Non singulos Iudices ferre sententiam, sed vniuersos constituere, exposuit Aconius, singulos Iudices sententiam de tabula pronunciauit in leuioribus causis, & ob id neque nota neque custode opus fuisse. Constituere autem fuisse tabulas in cistas ponere. Hinc Cicero, pro Cluentio scribit, Quaestorem, in iudicio Scamandri, cum in consilium iri oporteret, quaesisse Scamandrum, clam, an palam de se sententiam ferri vellet.

Urnarum vero siue cistarum tot fuerunt, quot Iudicum ordines, qui iudicarent. Tres quidem, cum omnes adhibiti sunt, vna Senatorum, altera Equitum, tertia Tribunorum arariorum. Tabellae vero, quae datae erant Iudicibus, quarum vnam in urnam mitterent, erant tres: vna absolutionis, altera condemnationis, tertia ampliacionis, eoque tabulae ceratae erant.

Ampliatio vero, in quibus causis adhibebatur (neque enim omnes eam leges admiserunt) erat, quoties Iudices significabant, rem sibi non liquere, & secundam actionem instituendam esse, & Praetor ex consilij sententia pronunciauit, amplius cognoscendum esse. Itaque ut nota abso-

Absolutionis in tabula fuit A, Condemnationis C, sic Ampliacionis, N. L. id est, Non liquere. Aconius. Cicero multis locis, Lilius, Valerius. Hoc loco Praetor gratificari potuit reo, ut C. Licinius M. Popillio, de quo Lilius libro 42. M. Popillius apud C. Licinium Praetorem bis causam dixit, tertio Praetor precibus victus, Iudibus Martii adesse reum iussit, quo die noui magistratus inituri erant honorem, ne diceret ius, qui futurus priuatus esset. Moris autem fuit, ut dum Iudices sententiam ferrent, rei ad pedes eorum se proiicerent. Aconius in orationem pro Scauro, & Valerius Max. Coniecta inde in urnas tabellae, promiscue dirimi solebant, ut numerus absoluentium & condemnantium, & ampliacionum Iudicum conciperetur. Cicero in Pisonem, & ad fratrem. Postquam autem diremptis tabellis Praetor Iudicium cognouit Iudicium, tum id pronunciauit. Moris autem fuit, ut si condemnatum pronunciatum esset, praetextam poneret, ut inquit Plutarchus in Cicero. Formula vero pronunciantis condemnationis fuit: Videtur fecisse, aut, Non iure videtur fecisse. Absolutionis: Non videtur fecisse, aut: Iure videtur fecisse. Ampliacionis: Amplius cognoscendum. Fessus. Cicero multis locis & Lilius. Adde illud, in formula condemnationis non solum crimen commissum, sed etiam poenam sumendam comprehensam esse, exempli gratia: Videtur, vim fecisse, atque eo nomine aqua & igni illi interdico. Videtur, prouinciam spoliasse, atque eo nomine litem ei aestimandam esse. Pomponius Iurisconsultus ff. de interdictis. Fieri tamen etiam potuit, ut de poena reticeret, & ad legem rem reiecerit. Marcianus ff. ad S. C. Turpilianum.

Diversa vero fuit ampliatio a Comperendinatione, quod Comperendinatio facta est, etiam si Iudices primo cetero non iudicassent, Ampliatio vero ex incerta Iudicum sententia nata est. Ampliatio ex arbitratu Praetoris quocunque die, Comperendinatio ex praescripto legis tertio die. Ex causa comperendinationis bis tantum causa dicta est, ex causa ampliacionis sepius dici potuit. In Comperendinatione potuit esse ampliatio, in ampliacione nequaquam Comperendinatio. In Comperendinatione defensor primum dixit, deinde accusator: In ampliacione primum accusator, deinde defensor. si autem per ampliacionem iterum acta est, non minus secunda actio dicta est, quam si per Comperendinationem, ut scribit Aconius. His actis Praetor rerum aut absolutum, aut condemnatum referebat in tabulas, Caelius ad Ciceronem. Ius autem, ratumque id erat, quia ab his iudiciis prouocatio non erat. Declarauit lex Antonij, qui teste in Philippicis Cicerone ad extremum tulit, ut damnatis de maiestate, & de vi esset prouocatio ad populum.

Condemnatum inde reum duae res sequebantur, aestimatio litis, & animaduersio. Aestimatio litis praecipue erat in causa repetundarum, & peculatus. Erat autem iudicium, quo lis ei aestimabatur, id est, furto omnium ratio inibat, atque inde pecunia reddebatur, cui crepta dicebatur. Aconius & Cicero pro Cluentio.

Animaduersio vero fuit multae, poenae legitime persecutio, quae Praetoriae curae mandata est. In multa sic acta res est: Pecunia per magistratum exigebatur, quod si ille soluendo non esset, bona auctori subiiciebantur: ea qui emissent, sectores vocati sunt. Lilius libro secundo, & 38. Aconius in Verrinas, & Cicero in Verrem. Verberatio, Coercitio, & talio per lictores magistratus eius sunt factae, cuius fuit illa iudicatio. Plautus Amphitryone, & in Asinaria. Scribit etiam Aconius, fures & seruos nequam apud Triumuiros Capitales ad columnam Maniam puniri solitos. Infamiam cura mandata fuit Censoribus, ne eos paterentur in Republica munera illa, quibus per infamiam notam priuati erant, obire. Ex ilij obcundi exemplum sit Marcius Coriolanus, de quo Dionysius libro 7.

De Iudicio Calumniae, & praeruaricationis CAP. XXXV.

REO vero absoluto duo relinquebantur iudicia, contra accusatorem ambo instituta: vnum calumniae, alterum praeruaricationis. Calumniae, si falsum crimen intulisset constaret: praeruaricationis, si cum defensore collusisset, & vera crimina occultasset. De Calumniatore Marcianus titulo ad S. C. Turpilianum: Calumniari est falsa crimina intendere. Calumniatoribus poena lege Remnia irrogatur, sed non vti que, qui non probat quod intendit, proinus calumniari videtur: nam eius rei inquisitio arbitrio cognoscentis permittitur, qui reo absoluto de accusatoris incipit consilio quaerere, quae mente ductus ad accusationem processit, & siquidem iustum eius errorem repererit, absoluit eum: si vero in euidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam poenam ei irrogat, quorum alterutrum ipsis verbis pronuncia-tionis manifestatur, nam siquidem ita pronunciauerit, Non probasti, pepercit ei: si autem pronunciauit, Calumniatus es, condemnauit eum: & quamuis de poena nihil subiecerit, tamen legis potestas aduersus eum exercebitur. De hoc iudicio etiam loquitur Aconius in Scaurianam, Cicero pro Cluentio, & Calius. Poenam calumniae frontis inuisionem, & notam fuisse, significat Plinius in Panegyrico: quod intellexisse quoque videtur Cicero, cum in Rosciana calumniatores dixit literam calumniae ita didisse, ut omnes literas oderint, eamque literam iudices ad caput affixuros. Haec de Calumnia.

Quid vero Praeruaricatio fuerit, docet Marcianus eodem loco: Praeruaricari, inquit, est, vera crimina abscondere. Praeruaricator est, qui colludit cum reo, & translatio munere accusandi defungitur, & qui proprias rationes dissimularet, falsas vero rei excusationes admitteret. Item VI-

pianus de verborum significatione: Præuaricatores eos appellamus, qui causam aduersariis suis A donant, & ex parte actoris in partem rei concedunt. Caterum vt de Calumniis, sic de præuaricatione iudicium constitutum fuisse, ostendit Cicero in Partitionibus, in exemplo præuaricatoris præcepta locorum Oratoriorum exercens, item ad fratrem, & in oratione de Aruspicum responsis, Plinius lib. 3. epistolarum. Vt autem Calumnie frontis iniustio, sic præuaricationis, infamia notatio pœnæ fuit, quemadmodum ex Asconio constat. Atque hæc quidem in vniuersum de iudiciis publicis disputata sunt.

Quæ fuerint iudicia populi, & de criminibus ac pœnis eorundem

CAP. XXVI.

PLICATIS iudiciis quæ iussu populi à magistratibus exercita, & à iudicibus disceptata sunt, sequitur, vt de iis agamus, in quibus populus ipse disceptator, & Iudex fuit. Hæc autem non aliter, ac superiora, & priuata, & publica fuerunt. Priuata fuerunt, quæ de controuersis aut ad res, aut ad personas, aut ad obligationes pertinentibus constituta sunt: publica, quæ de criminibus. Priuatorum vnicum est exemplum apud Liuium lib. 3. de Aricinis & Ardeatibus controuertentibus de agro quodam apud populum Romanum. Publicorum plurima extant. De quibus, quæ subtilior est disputatio, hæc acceptimus.

Populus Romanus iudicandi potestatem iam inde à Romulo rege acceptam, vsq; ad Augustum Imperatorem retinuit: verum non iisdem semper Comitibus. Nam Curiatis quidem tantum sub Regibus: Centuriatis autem, & Tributis, Republica dominatu regio liberata. Iudicauit autem de criminibus, & pœnis criminum omnibus, quæ ad se à magistratu essent delata. Neq; enim, quod in iudiciis Prætoris euenit, de iis tantum criminibus cognouit populus, quæ aliqua lege continerentur: sed de omnibus, quæ magistratus ad se detulisset, & de omnibus pœnis, quas ille irrogasset, sed tamen ea forma actionis, quæ legibus & moribus contineretur. Neque enim, vt illa duo arbitrio, & iure Magistratum, sic etiam agendi ratio fuit permissa. Quamobrem iudicia populi publica tractantur, primum de criminibus, deinde de pœnis, tum de forma actionis, postremò de animaduersione dicemus. Siquidem hæc tria magistratui ad populum data sunt, Cognitio, irrogatio, animaduersio. Vnde queritur Cicero, dari Decemuiris agrariis à Rullo cognitionem sine consilio, pœnam sine prouocatione, animaduersionem sine auxilio.

Crimina ergò, vt rem ordiamur, maleficia fuerunt. Quæ verò maleficia ad populi iudicium à magistratibus adducta sunt, ea potissimum duo fuerunt, maiestas, & peculatus: quorum in illo dignitas, in hoc fortunæ Republicæ actæ sunt. Ad maiestatem autem pertinere existimatum est, si quis tyrannidis, aut regni occupandi consilia habuisset, si aduersus Rempublicam conuasset, si hostes ad bellum Reipublicæ faciendum concitasset, aut iuuisset, si magistratum populi Romani in ordinem coegisset, si sacra imminuisset, ciues Romanos aut carcere, aut morte, in dicta causa affecisset, malè sua culpa pugnasset, plebis commodis aduersatus esset, populo Romano maledixisset. Exempla hinc inde in scriptoribus plurima reperiuntur, vt iudicium Coriolani, Sp. Calsij, T. Menenij, Sp. Seruilij, Ap. Claudij, Cefonis Quinctij, M. Posthumij, M. Sergij, P. Virginij, M. Manlij, P. Manlij Imperiosi, Thufculanorum, Claudij, Cn. Fuluij, C. Claudij, & T. Sempronij Cenforum, Ser. Galbæ, P. Popillij Lænatij, L. Opimij, M. Scauri, M. Iunij Silani, Metelli Numidici, P. Furiij, M. Ciceronis, &c. Quæ omnia iudicia de maiestate fuerunt, quanquam maiestatis imminutæ nomen nullum reis obiectum sit, præterquam Claudie, auctore Suetone in Tiberio.

Peculatus autem exempla sunt iudicium M. Camilli, M. Curiij, M. Liuij Salinatoris, P. Africani, M. Posthumij, & Catuli. Quin etiam cædis, falsi repetundarum, adulterij, tentatæ pudicitie, & vis illatæ crimina in iudicium populi esse vocata reperiuntur, vt P. Horatij, P. Sestij, Ap. Claudij Decemuirij, C. Lucretij, C. Scantiniij, Cn. Sergij Sili, & T. Milonis iudicia testantur. Ex quibus apparet omnia crimina, quæ aut directo, aut non directo, Rempublicam ipsam attigerunt, ad populi iudicium pro magistratus arbitrio esse adducta, aut ab ipso cognita, & damnata, post prouocationem ad populum esse translata.

Pœnarum autem genera in his iudiciis fuerunt damnum, exilium, seruitus, & mors. Hæc verò in duo nomina diuiserunt, multam, & caput. Quos enim damno affecerunt, id est, pecunia condemnarunt, in iis multæ nomen vsurparunt, vnde illa, pecunia iudicare, pecunia anquirere, multam dicere, & multam irrogare, nata sunt. Quem exilio, seruitute, mortue affecerunt, in eo nomen capitis factitauerunt. Ex quo illa profecta, diem rei capitalis dicere, capitis iudicare, aut inquirere, rei capitalis accusare: pro quibus enim perduellionem iudicare, & perduellionis actionem intendere, posuerunt Liuius, Cicero, & alij. Nomen verò perduellionis & crimen & pœnam significauit. si crimen, quod erat grauissimum inter crimina, nempe imminutæ maiestatis: si pœnam, quæ erat acerbissima, nempe mortis, vt in P. Horatio, & C. Rabirio, quibus crux: in Sp. Calsio, & M. Manlio, quibus saxum fuit propositum. Liuius tamen etiam, cum de iudicio M. Posthumij, Cn. Fuluij, Gracchi, & Claudij agit, quibus aqua & igni interdicebatur, nomen perduellionis vsurpauit, Caterum de multa & exilio supra dictum est.

Pœna

A Pœna seruitutis lege Seruij Tullij Regis, teste Liuius & Dionysio, proposita fuit iis, qui nomen suum in censum non detulissent: itemque qui citati nomen in militiam non dedissent.

Mortem autè attulerunt, aut securi percutiendo, aut arbori infelici suspendendo: id est, in crucem agendo, quorum vtrumq; verberatio precessit, aut de Saxo Tarpeio, aut de Robore precipitando, aut in culle insutum in profluentem proiciendo, aut deniq; laqueo gulam frangendo, de quibus supplicis paulò post dicitur. Atque de his quidè criminibus Magistratus ad populum priuatos homines accusarunt, atq; hæc pœnas pro arbitrio irrogarunt, aut certè multa, pœnæ prius pro iure Magistratus indicta, cum parem, maioremue potestatem appellassent, & ad populum prouocassent, eos reos ad populum peregerunt: populus autè multam pœnæ aut iussit, aut remisit: sub Regibus quidè Comitibus Curiatis, post exactos Reges Centuriatis, & Tributis.

De Iudicijs Curiatis

CAP. XXVII.

ETERVM de ratione Iudiciorum Curiatorum vix habemus quid dicamus, quod vnicum tantum extet P. Horatij iudicium Curiatis Comitibus factum, id quod primum, vt inquit pro Milone Cic. Romæ capitis iudicium fuit. P. autem Horatius tum de parricidio interrogatus est lege Numæ, quæ fuit: Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, parricida esto. Parricidam scilicet vocauit, auctore Festo, non qui parentem occidisse diceretur, sed qualemcumq; hominem, atq; hæc lege interrogatum eum tradunt Festus, & Dionysius, & Cic. cum dixit pro Milone: Romana ciuitas primum iudicium de capite vidit P. Horatij, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Romani Comitibus liberatus, cum sua manu fororem interfecit esse fateretur. Actio tamen instituta est ex lege, quam tum Rex Tullus tulit, qua lege creati Duumuii sunt, vt perduellionem, id est, rem capitalem, & mortis pœnam iudicarent: & si reus ad populum prouocasset, ad eum de prouocatione certaretur. Verba legis, teste Liuius, hæc fuerunt: Duumuii perduellionem iudicent, si à Duumuiris prouocant, prouocatione certato: si vincet, caput obnubito, infelici arbori suspendito, verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium. Res autem acta sic est: Rex consilio populi aduocato, Duumuiros, qui P. Horatio perduellionem iudicent, inquit, facio secundum legem. Duumuiris creatis, tum alter ex his inquit: P. Horati, perduellionem tibi iudico. Licetor colliga manus. Accessit licetor, iniecitq; laqueum: tñ Horatius, auctore regis, Prouoco, inquit. Ita de prouocatione certatum ad populum est, populus absoluit. Ex quibus apparet, crimè in hoc iudicio fuisse parricidium, id est, eadem fororis, pœnam perduellionem, j. mortem in cruce: Duumuiros creatos primum iudicasse, deinde de eorū iudicio certatū, ac populum eorum iudicium infirmasse. Atq; hoc quidem modo Curiatis iudicatum Comitibus est.

Quorum iudicijs Tributis, & Centuriatis actio fuerit, & quo ordine ius actum sit.

CAP. XXVIII.

ACTIS autem Regibus, idem populus, cum iam ius centuriatum conueniendi, ac sciendi, lege Ser. Tullij Regis haberet, iudiciorum potestate adeptus est multis legibus. Nam & anno primo à P. Valerio Cos. teste Dionysio, latū est, vt populus Consulum decretum irritum facere posset, si quis à Consulibus condemnatus ad populum prouocasset. & sextodecimo post anno S. C. in NP. Valerij sententiam est factum, vt populus iudiciorum potestatem haberet, & maximè si quis Rempublicam lesisset, aut seditione conflanda, aut tyrannide paranda, aut ciuitate hostibus prodenda, aut aliquo eiusmodi facinore patrando argueretur. Atq; hæc iudicia Comitibus Centuriatis facta esse intelligendum est, cum nondum essent Tributis. Nam iudicium Coriolani, quod Tributis Comitibus per ea tempora factum est, extraordinarium fuit, quippe cum nulla lege, aut more tñ primum plebs Tributis Comitibus iudicaret. Sacratas autem legibus, quæ anno ab exactis Regibus xv. late sunt, & xi. Tabularum, quæ post annum lvi. promulgatæ sunt, scitum est, ne de capite ciuis Romani, nisi Centuriatis Comitibus agi posset, quod Cicero in Oratione pro Sextio, & in 2. de Legibus scriptum reliquit. Vnde in tertio addidit, verè L. Cottam dixisse, nihil omnino actum esse de se à Clodio, quia Tributis Comitibus de capite suo egisset, quæ rata esse non possent. Quæ circa post ea tempora de multa ciuis Romani semper actum est tributis, de capite Centuriatis. Quam legem fortasse obsolescentem retulit C. Gracchus, anno 100 ex xx. siquidem scribit Cic. pro Rabirio: C. Gracchus legem tulit, ne de Capite ciuium Rom. iniussu vestro iudicaretur. Nam iniussu vestro cum dixit, populi non plebs intellexit. etenim Cicero tum agebat ad populum Centuriatum conuocatum in iudicio perduellionis. Tributis autem Comitibus soli minores Magistratus egerunt, vt Tribuni pleb. Ædiles Curules, & Ædiles plebis. De Tribunis omnes loquuntur. De Ædilibus Curulibus docet Valerius cap. de Pudicia, cum inquit, M. Marcellum, Ædilem Curulem C. Scantinio Tribuno pleb. diem ad populum dixisse, quod filium suum de stupro appellasset, & P. Clodium Ædilem Curulem Miloni de vi ad populum diem dixisse, Cicero testis est. De Ædilibus plebis, Liuius lib. 2. qui Veturio, postquam Consulatu abiit, ab C. Alieno Ædili plebis diem dictam, eumque x. millibus aris damnatum scribit, & Agellius, qui Claudie à C. Fundanio, & T. Sempronio Ædilibus plebis multam aris grauis xxv. millium dictam, ex Capitone refert.

N 4

Comitiis autem Centuriatis egerunt Consules, Prætores, & Quæstores. De Consulibus & A Prætoribus nota res est. De Quæstoribus auctor est Lilius lib. 2. quos diem dixisse Sp. Cassio ob affectatam tyrannidem scribit. Quin etiam idem libro 6. auctor est, Tribunus plebis accusasse T. Manlium populo Centuriatum in campo citato: verum intelligendum est, petita à Consulibus potestate: quemadmodum idem libro 26 aperte explicuit.

Atque ordine quidem priuati tantum in iudicium adducti sunt. Itaque T. Menenius, Sp. Scruilius, Ap. Claudius, C. Sempronius, postquam Consulatu, aut Decemviratu abiissent, iudicio à Tribunis plebis oppugnati sunt. Extra ordinem autem etiam Magistratus tentati, vt Scantinius Trib. pleb. à Marcello Edili Curuli apud Valerium: & L. Flacco, Edili Curuli Decianus Trib. pleb. diem dixit apud Ciceronem pro Flacco: & Claudio, Gracchoque; Censoribus Tribuni pleb. apud Lilium, libro 45. Ex quo declaratur, hoc arbitrio Magistratus permissum, vt priuatum & magistratum apud populum accusarent.

Cæterum ordo agendi, siue Tributis, siue Centuriatis Comitiis legibus aut moribus constitutus hic fuit. Magistratus qui reum facere, aut accusare voluit, in Rostra ascendit, & populo per præconem aduocato diem ei, quem reum facere cogitauerat, ad accusationem audiendam prædixit. Vbi verò prædicta dies venit, item è Rostris reum per præconem citauit, atque accusationem instituit, eamque ter intermissa die peregit. Vbi verò ter accusauit, tum rogationem per trinas nundinas promulgatam habuit, in qua crimen & pœnam criminis comprehendit, ac tertius nundinis quartam accusationem intulit, ac reo causæ dicendæ potestatem fecit. atque inde diem prædixit, qua die ad populum de pœna certanda erat. Quod si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, iudicium sublatum erat. Qui citati ad diem non affuissent, neque excusati essent, eis exilium iubebatur. Inde rogatio ad populum ferebatur, de qua ea populo suffragium permittebatur. Dionysius libro 7. de iudicio Coriolani, & Cicero in Oratione pro Domo. Hæc verò singula quamuis in libro de Comitiis tractata a quo modo sunt, pluribus tamen videntur esse explicanda.

De die accusationi dicenda, de citatione rei, triplici accusatione, acquisitione, & multa pœnæ irrogatione CAP. XXXIX.

QUICUNQUE igitur Magistratus alterum reum ad populum facere cogitauit, in Rostra, vt dixi, ascendit: ac concione aduocata, palam testatus est, se certa, quam nominabat, die, de certo, quod nominabat, crimine, certum, quem nominabat, hominem accusaturum esse, ac proinde ei, vt ad audiendam sui accusationem adesset, denunciavit. Hæc autem actio, diei dictio, & qui ita agebat, diem dicere, dicebatur. Lilius multis locis. Videtur autem diei dicendi formula hæc fuisse: Ap. Claudij, huc ad me Nonis Septembris adesto, vt te accusari audias, quod vindicias contra libertatem dederis.

De citatione rei.

Dicta in hunc modum die in rebus capitalibus vades, in multa prædes ab reis poscebant. Hi erant locupletes sponsores rei in iudicio ad diem dictam sistendi, aut multam, qua damnatus esset, soluendi. Qui si dati non essent, reos in carcerem coniecebant, atque ibi eos vsque ad diem iudicij asseruabant. De vadibus Lilius libro 2. de iudicio Ap. Claudij. De prædibus Agellius libro 7. ex veteri historia scribit.

De triplici accusatione.

Postquam autem dies dicta venit, accusator in Rostra ascendens, reum per Præconem ex Rostris citauit. Lilius de iudicio Scipionis. Potuit autem aut maior, aut par Magistratus intercedere, ne citaretur: & si absens fuit, potuit excusari. Quod si citatus, neque excusatus, non adfuisset, pro arbitrio Magistratus, potuit ei pœna irrogari. Varro apud Agellium, & Asconius.

De acquisitione.

Vbi verò primum adesse iussus, deinde secunda actione citatus affuit, tum verò accusari & ceptus. Cicero pro Domo, vbi agit de iudicio suo. Accusatio verò triplex fuit: siquidem intermissis diebus, ter est habita. Ea verò eodem artificio confecta est, quo superiores, de quibus differuimus. Quippe accusator crimen certum attulit, idque testibus, & argumentis probauit. Vnde dixit Cicero pro Domo sua: Vbi crimen est, vbi accusator, vbi testes? De testibus verò idem in Verrem, & Lilius libro 37.

Cum autem ter accusaret, in singulis accusationibus perorandis multam, pœnamque pro arbitrato dicebat, eaque Acquisitione dicebatur. Erat autem eius hæc formula: Quando igitur hæc, & illa, quæ dixi, fecisti, ob eas res ego multam tibi hanc dico, vel pecuniam hanc, siue perduellionem tibi iudicio. Lilius libro primo, Varro, Cicero pro Scauro, & Dionysius libro 7. Sepe autem euenit, vt cum in prioribus accusationibus pecuniæ iudicasset, in tertia pecuniæ anquirent: aut, cum in primis capitis anquisissent, in tertia pecuniæ iudicarent. Lilius de iudicio Cn. Fuluij, & de T. Menenio. Dum autem accusator agebat, reus sub Rostris abiectus, adolescentum conuictis expositus stabat, teste Lilius, ex quo illud etiam constat, Magistratus non minus accusationi, quam citationi rei intercedere potuisse.

De multa pœnæ irrogatione.

Postquam autem accusator tertiam accusationem perfecerat, tum rogationem scriptam promulgabat, in qua crimine & pœnam, multamque comprehendebat. Erat autem lege vetita, vt inquit Cicero pro Domo, ne pœna capitis cum pecunia coniungeretur, duabus, vt puto, de causis: vna quod de capite Centuriatis Comitiis agebatur, de multa Tributis: altera, ne populo necessitas imponeretur,

retur, vt aut vtramque iuberet, aut vtramque repudiaret. Rogatio verò per trinas nundinas promulgata manebat, vt populo nota fieret, antequam de ea iudicaret. Hæc actio accusatoris, multa pœnæ irrogatio, iudicatio populi, multa pœnæ certatio dicta est. Cic. multis in locis, Suet. in Tiberio, & Asconius. Rogatio autem dicebatur, quod de ea rogandus erat populus: irrogatio, quod aduersus reum conscripta esset. Cicero pro Domo. Idem autem etiam erat dicere multam. Lilius de M. Posthumio, & Cicero in Antonium. Erat autem formula irrogationis eadem, atque acquisitionis: nam vtraque & crimen & pœna comprehendebatur. Sed in acquisitione res verbo peragebatur, in irrogatione scripto.

De quarta Accusatione, & Defensione, de die iudicio indicenda, Auxiliis reorum, & Reo euocando CAP. XXX.

QUICUNQUE igitur irrogatio per tres nundinas promulgata mansisset, tum tertius nundinis accusator in Rostra ascendit, ac rursus citato reo quartam accusationem instituit, quam Cicero pro Domo, quartam accusationem trinum nundinum appellauit, eaque perfecta potestatem reo ad causam dicendam fecit. vnde Dionysius scripsit: Dies à Tribuno pleb. Marcio reo ad causam dicendam tertiarum nundinarum præfinita: vbi verò reus causam dicturus, atque accusationi respondurus erat, tum aut ipse, aut patronus eius permissu accusantis Magistratus in Rostra ascendebat, atque inde agebat. Cicero ad Atticum. Reus autem, aut rei patronus non solum crimina diluere oratorum artificio contendit, sed etiam causam suam populo virtutibus suis commemorandis commendauit. Quæ eliciuntur ex iudicio M. Manlij, & P. Scipionis apud Lilium. Eodem modo Cicero in 2. de Oratore, C. Carbonem Consulem causam L. Opimij defendisse scribit, ac iure C. Gracchum causam contendisse. Erat præterea oratio, qua idem C. Rabirium perduellionis reum defendit, ex qua, quæ ratio defensionum ad populum fuerit, elucefcit. Vide etiam Asconium in Scuarianâ. Quarta inde accusatione absoluta, Magistratus accusator diem Comitiis edixit, quibus rogationem quam per trinas nundinas promulgatam habuerat, ferret. Ea verò res acta est in hunc modum: Si Tribuni plebis multam irrogauerunt, diem Comitiis Tributis dicebant, quod ipsi pro potestate poterant: si perduellionem, diem Centuriatis Comitiis à Prætoribus urbano poscebant. Cicero pro Domo, Lilius libro 43. & Annias libro 45. teste Agellio libro 6. Sin autem Consul, atque Prætor multam irrogauerunt, Tributa Comitia: si perduellionem, Centuriata indixerunt: quanquam harum actionum rara exempla sunt. Itera verò, dum hæc ad rei exitum parabantur, multa auxilia ipse sibi querere poterat: quorum vnum à Magistratibus alterum à populo, tertium à lege, quartum ab ipso accusatore profectum est. A Magistratibus, auxilium latum est, si Tribuni plebis, aut Collegæ accusatori, aut alteri Magistratui intercessissent, ne reum citaret, ne in carcerem duceret, ne accusaret, ne pœnam irrogaret, ne Comitia ei iudicio haberet, aut si ei diem accusationis & iudicij produssissent. Hæc enim omnia facere pro arbitratu poterunt. Lilius de Scipione, & de Fulvio, Cicero pro Domo, & Agellius libro 7. de Scipione.

Populare autem auxilium significauit Cicero, cum dixit, multas res ad placandum, atque ad misericordiam esse concessas, exorabilem populum, facilem pro salute supplicationem fuisse. Significat autem humiles reorum preces, atque cognatorum, amicorumque pro iis supplicationes, & presentationes. Etenim cum ipsi die sibi dicta mutata veste forditati, ac barba & capillo promisso presarunt populum, tum nobiles etiam, qui idem pro se facerent, habuerunt. Lilius & Agellius libro 3. Cæterum, vt inquit Festus, cum reus populum Comitiis orauerat per Deos, vt eo periculo liberetur, iubebat Magistratus eum refecare, id est, populum religione absolueret, vt ita demum populus religione teneretur, si is, qui per Deos orauerat, insons, innocensque esset.

Tertium verò auxilium, quod à lege præbitum est, fuit duplex, auspicia & excusatio. Vnde Cicero dixit: Si qua res diem iudicij aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciumque sublatum esse. Sed de auspiciis satis multa in libro de Comitiis, quæ quidem ad hunc locum pertinent, dicta sunt. Excusationis autem ratio fuit huiusmodi: Citato reo licuit non adesse, si excusaretur: Excusatio verò aut morbi fuit, aut exilij voluntarij, aut funeris curandi: exempla excusationis morbi & exilij voluntarij sunt apud Lilium P. Scipionis, & Cæsonis Quinticij: funeris, apud Ciceronem pro Rabirio perduellionis reo.

Quartum præsidium ab accusatore petitum est: id autem fuit, quoties accusator accepta excusatione, aliunde de causa aut diem produxit, aut omnino incepto desistit, vt apud Lilium videre est in iudicio Appij, Scipionis, P. Manlij & Acilij: item apud Cicero in Epistola ad Fratrem de Milonis iudicio intentato à Clodio. Cæterum formula dimittendi rei fuit: Non moror, teste Lilius libro quarto. Quod si reus per Præconem ex Rostris citatus ab accusatore, non affuisset, in arcem, & ante fores per cornicinem euocabatur. Scriptum hoc est, licet obscure, apud Varronem, cuius verba sunt hæc: Indicat, inquit, commentarium vetus acquisitionis M. Sergij Manij filij Quæstoris, qui capitis anquisitum fuit Trogo: in quo sic est: Auspicio orando sede in templo auspicij, dum aut ad Prætorē, aut ad Consulem mitras auspicium petitum cum eat Prætor, reū vocet ad te, & cum de moris vocet: præconi id imperare oportet. Cornicinem ad priuati ianuam, & in arcem mittas, vbi canat classicum Tito Trogo, & Comitia edicat è Rostris, argentarij tabernas ocludant, Patres censeant, exquiras, & adesse iubeas. Et paulo post: Qui de Censoribus Classicum ad Comitia Centuriata

De euocando reo. Lib. 5. de Lingua Latina.

redemptum habent, uti carent eo die, quo die Comitia erunt, in arce Clavicus canat, tū circumque A mæros, & ante privati huiusce T. Quintij Trogi scelerati hominis ostium canat, & ut in campo prima luce adsit. Item Plutarchus in Gracchis: Moris est Romanis, si quis capitis anquisitus non addit, cornicem summo manē ad fores eius venientem, classico euocare, neque prius de eo Iudices sententias ferre. Idem etiam Tacitus lib. 2. confirmat. Inde si ne ita quidem affuisset reus, exilium ei scitabatur: aut si exilij causa solum vertisset, ei iustum id esse exilium iubebatur. Linius de Posthumo & Fulvio. Quo loco notandum est, quicunque citati non affuissent, iis exilium esse iustum. Tributis Comitibus, non Centuriatis: quamuis Centuriatis tantum de capite ageretur, ut diximus: si presentes fuissent, Centuriatis opus fuisse.

De rogatione ferienda, iudicio faciendo, & Animaduersione: item de Tormentis in eculeo CAP. XXXI. B

Verò summus iudicis dies est constitutus, tum Magistratus, qui accusauerat, & propter ea Comitia indixerat, reum per præconem rursus citauit, ac populum aduocauit. Rēque agi cœpta populum in Tribus, aut in Centurias discedere iulit, omnibus rebus obseruatis, quæ in Comitibus solennes erant, quæ repetere non est hoc loco necesse. Inde Rogationem per Scribam recitari populo iussit, de qua suffragia populum ferre oportuit, ac demum populum, nū eum acciperet, rogauit. Formula rogandi erat: Rogo vos, velitis, iubeatisque, ut M. Tullio, aqua & igni interdicator, quod falsam S. C. retulerit, quod ciues Rom. indicta causa neciados curārit. Sic enim & pœna, & crimen, quæ erant pœnæ causa, rogabatur. Cic. pro Domo. Recitata rogatione, & rogato populo, populus in suffragia mittebatur ab eodem illo, qui rogator Comitiorum erat, eo modo, qui in legibus ferendis, & Magistratibus creandis obseruabatur: scilicet, ut per pœtes in septa transirent, & ad pontes tabellas sententiæ suæ indices custodibus Comitiorum darent. Aconius in Cornel. Est autem repetendum, primis temporibus suffragia in iudiciis ferri voce solita. Anno verò DCXVI. L. Cassius Trib. pleb. legem tulit, ut in omnibus iudiciis, præterquam perduellionis populus tabella suffragium ferret, neque ita multo post, Cælius idem etiam in perduellione seruari voluit, ut talibi dictum est. Cum autem populus legem accipiebat, rogatus nihil aliud respondebat, nisi Volo, iubeo, Vti rogas: aut tabellam dabat, in qua scriptum erat, Vti rogas, V. R. quo facto condemnasse dicebatur, aut si rogationem antiquare significabat, quo pacto pœnam remittere & absolueret demonstrabat. Cic. pro Domo, Linius lib. 43. & Acon. pro Scauro. Illud etiam post Reges exactos in perduellione, id est, in mortis pœna retentum est, ut Duumviri crearentur, qui perduellionem iudicarent, rēque inde per prouocationem ad populum transferretur. Meminit huius consuetudinis Linius in iudicio Manlij lib. 6. & Dio in Consulatu Ciceronis. Hanc autem iudicij formam vetustate obsoletam, se Consule à Labieno Trib. pleb. relatam contendit Cic. in Orat. ipsa pro Rabirio. Atque hæc quidem siue de multa, siue de capite, siue de perduellione, tributis aut Centuriatis Comitibus ageretur, hoc modo acta sunt.

De animaduersione.

De Mar. C. rione vendente Tenobriorem.

Iudicio facto, suscepta est animaduersione. Hæc in cæteris pœnarum generibus eodem modo in populi iudicio facta est, atque in Prætorio. de quibus supra dictum est. Nunc, quod reliquum est, de seruitute & nece dicamus. Seruitus per venditionem inducta est, Venditio verò, quæ & auctio dicta est, sub hasta est facta, Magistratu ei, qui pluris licitatus esset, hominem addicente. Varro apud Nonium, & Valerius Maximus. Necis autē genera hoc modo suscepta sunt: Percussio securi facta est per licitorem, prægressa verberatione, quæ virgis adhibebatur. Linius lib. 2. & 26. Strangulatio verò, quæ laqueo fiebat, & præcipitatio, quæ de Robore, ambæ suscipiebantur in carcere. Carceris verò duæ præcipuè fuere partes, Tullianum & Robur. Tullianum à Ser. Tullio Rege est additum, de quo Sallustius. Robur autem, testante Festo, dictus est in carcere is locus, quo præcipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robusteis includebatur. Carceris verò cura Triumviris erat commissa, ut eorum interuentu supplicium sumeretur, Pompon. ff. de orig. iur. Cic. in Legib. & in Catilinam. Strangulatio igitur facta est in Tulliano, testibus Sallustio & Cicero. in Vatinius, Præcipitatio, de Robore, Valerius, Linius, & Plautus. Vtrunque autem per carnificem iussu triumviri capitalis, Valerius & reliqui. Deiectio item è rupe, siue è saxo Tarpeo per Carnificem facta est, prægressa verberatione iussu Magistratus, eoque supplicio liberi homines affecti, ut scribit lib. 3. Bell. ciuil. Appianus. Agellius tamen etiam seruos, manifesti furti prehesos, verberibus affectos, & de saxo præcipitatos fuisse, iussu Decemvirosum, scribit lib. 10. cap. 18. Ut autem liberi de saxo deiciiebantur, sic serui in crucem agebantur, quod supplicium etiam interuentu Triumviri per Carnificem sumptum est, Valer. lib. 8. De verberatione Cic. in 1. de Diuinat. Seruus per circum, cum virgis cæderetur, furcam ferens ductus est. Fiebat autē verberatio per licitorem. Vnde erant illa solennia: licitor, colliga manus, verberato, caput obnubito, arbori infelici suspendito. Erantque crux, patibulum, & arbori infelici suspensio ferè idem. Isidorus tamen lib. 5. scribit: Patibulum vulgò furca appellatur: sed patibuli minor pœna, quàm crucis: nam patibulum appensos statim exanimat, crux autem affixos diu ex cruciat. De Culleo & profluente supra dictum est. Aliquando etiam contumelia causa cadauera in Tiberim, aut in schalas Gemonias proiecta, cuius rei exempla non desunt. His de extremo supplicio explicatis, quoniam supra de Tormentis egimus, hic de torquendi instrumento, quod Eculeum dixerunt, pauca subiiciemus.

Eculeus

A Eculeus, quantum ex veterum non leuissimis elici monumentis potest, catasta fuit lignea, & chleata, ad intendendum ac mittendum apta, atque ad torquendos homines, ut facti veritas eliceretur, instituta. Tormenti verò genus erat huiusmodi: Vbi castata huic brachia, pedesque ei qui torquendus erat, neruis quibusdam, quæ sicula dicebantur, alligauerant, tum catasta intentata, atque in altum erecta, ut ex eo, quasi ex cruce quadam miser ille penderet, primum compagem ipsam ostium illius disticabant, deinde candentibus eiusdem corpori laminis admotis, atque bifidulis vngulis ferreis lateribus lanatis, doloris acerbiter amgebant. Sæzomenus eculeum lignum tortorium. Prudentius stipitem noxialem appellat, vbi multa de Eculeo habet. Pomponius Poeta apud Nonium etiam meminit huius tormenti: item Sueton. in Tiberio, Valerius de Patientia, Quintil. Prudent. in Hymno diu. Vincentij, & alibi.

Sozom. lib. 5. hist. Eccl. Prudent. in Hymno diu. Vincentij, & alibi.

B Ira. Qui igitur in eculeo torquebantur, pendebant brachiis pedibusque retortis extenti, neruis scilicet, quibus deuincta membra erant, propter summam intentionem crepantibus. Vtq; incitandi doloris causa eculeus aut sicula tendebantur, sic eiusdem remittendi eadem lasabantur. Extorquenda autem de seruis veritatis causa eculeum adhibitum fuisse, docet Cicero, & nos supra scripsimus. Translatus est inde eculeus ad cruciados homines, & acerbior supplicio afficiendos, quod in Christianis martyribus patuit. Atque hæc de iudiciis.

Pro Deiotaro & pro Milone.

FINIS LIBRI NONI.

DOCTISSIMIS ATQVE HUMANISSIMIS VIRIS, D. M. IOAN. VVOLFIO SCHOLAE RATISPO-
nensis Rectori, atque reliquis Scholæ eiusdem Ministris, & doctissimo atque ornatissimo viro D. M. Matthiæ Bergio, Scholæ Catharinianæ apud Brunouicenses Rectori vigilantissimo, Dominis collegis, & amicis suis reuerenter colendis.

M Hannibal Carthagine expulsus, Ephesum ad Antiochum venisset exul, & quod eius nomen erat magna apud omnes gloria, imitatus esset ab hospitibus suis, ut Phormionem Philosophum Peripatericum clarissimum vellet, audiret: isque se non nolle dixisset, verba fecisse scribitur homo copiosus aliquot horas de Imperatoris officio, & de omni re militari: quibus cunctis cæteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quærentesque ab Hannibale quidnam ipse de illo Philosopho indicaret: Respondisse Pœnus ferunt, multos se deliros senes sepe vidisse: sed qui magis quàm Phormio deliraret, vidisse neminem. Vereor mehercule, ne futuri sint, qui etiam de meo hoc facto idem iudicent: quum tamen non quem admodum Phormio ille de re militari apud præstantissimos belli Duces, qualis Hannibal fuit, sed apud Scholasticos differam. Nec ua differam, ut consilium belli gerendi, & admiranda diuisa dare velim, sed ut veterem militiæ morem explicem, & vocabula rei militaris, quæ passim apud Scriptores, quos Classics vocamus, & ex quibus adolescentem linguam Latinam addiscum, exponam. Quod meum consilium, qui attentè considerabunt, ab illa reprehensione me liberatos esse certo scio.

Vobis autem viri doctissimi, atque humanissimi, Collegæ, & amici colendi, hæc publicè inscribere volui, cum qua hæc mea studia probastis, meque saepe in iisdem inuistis, tum ut aliquam gratificationem ederem grati meæ in vos animi. Pro iis, quæ in me conuulstis beneficiis, & ea, quæ me persecuti estis beneuolentia. Quod si quæ viciissim in vos beneficia à me proficisci petuerunt, nunquam patiar meum studium desiderari.

Ad te doctissime Bergio venio, cuius nomen etiam in hoc Catalogo amicorum meorum extare volui, primitè ut declararem pergratam mihi esse beneuolentiam istam tuam, qua me nondum visum complecteris, quodque tam promptè & liberaliter inter amicos tuos locum me habere passus es. Deinde verò ut simul ostenderem, quàm tuum tibi esset obstricti beneficiis illis tuis, quæ in fratrem meum Ioachimum, pia memoria, contulisti: quem non tantum in tua Schola diligenter in liberalibus disciplinis instituiti & fouisti, verum etiam filij loco habuisti. Pro quibus omnibus agimus tibi gratias, quas possumus maximas, & quum respondere atque satisfacere tibi nostra tenuitate non possumus. Deim orabimus, ut ea, quæ ipsi prestuisti, cumulatè & abundè tibi tuisque rependat. Interim hoc grati animi iudicium quod offertur, boni consule, meque vti hæcenus facis, amare perge. Raui bona Kalend. Marty. Anno salutis humane 1580.

V. V. H. H.

Addictis.

Ioannes Rosinus.

438
ANTIQUITATVM
ROMANARVM
LIBER X.

DE MILITIA.

RERVENIMVS in instituta Reipublicæ Romanæ descriptione ad rem militarem, cui cognitio quantum profuit omnibus iis, qui in veterum scriptis versantur, nõ opus est, vt ipse multis verbis hoc loco explicem: cum id fecerint eruditione multa præditi aliquot viri ita, vt si iis quædam addere velim, actum agere videar. Quare qui pluribus de ea re instrui volent, eos remitto ad illa, quæ hæcenus edita sunt, clarissimorum virorum scripta. Ego verò antequam descriptionem & explicationem militiæ Romanæ ordiar, de duobus Lectorem beneuolum moncho: Primum de Scriptoribus, qui aliquid de re militari in lucem dederunt, quorumque testimoniis vsus sum: deinde de ordine, quo hanc materiam explicauim. Ac de Scriptoribus quidem rei militaris vt primum dicam, quotus quisque est, qui non audierit se penumero citari Flauij Vegetij Renati libros: quos tamen pauci legunt, cum propter exemplarij raritatem, tum etiam propter errorum, qui in eos irrepserunt, & mendorum copiam, quæ vtinam aliquis aliquando adhibitis vetustis libris eruncaret: profectò non parum gratiæ apud omnes humaniorum literarum amantes esset initurus: de quo quidem non ita pridem fecit Ludouic⁹ Carrio I. C. in suis Antiquarum lectionum Commentariis: cuius voti religione vt sese soluat, sibi que studiosum gregem hoc labore demereatur, ipsum communi omnium antiquitatis amanti nomine vehementer etiam atque etiam rogo. Vegetio addi solent ea, quæ Modestus de re militari & Ælianus de aciebus instruendis scripserunt, qui & ipsi libri multis mendis scatent. De Catonis, Cincij, & aliorum vetustiorum monumentis de hac eadem materia, quæ temporum iniuria interierunt, nihil dicam. Edidit aliquot de re militari Commentarios non indiligenter scriptos vir clarissimus Robertus Valturius, qui tamen mihi visi non sunt. Ego quæ in hoc libro de militia Romana in medium attuli, omnia desumpsi ex rerum Romanarum Scriptoribus, Liuio, Dionysio, Plutarcho, Cæsare, & ex sexti libri Polybij fragmentis, in quo libro vir ille diligentissimus potissimam Reipublicæ Romanæ partem sibi sumpsit describendam, & explicandam: qui liber vtinam aliquando integer in lucem ederetur. Adhibui præter eos, quos dixi, historicos, nonnunquam in consiliu ueteres Grammaticos, Varronem, Festum, Pompeium, Nonium Marcellum: Agellium item, Plinium, & ex recentioribus Petri Rami librum de Militia C. Iulij Cæsaris, Lazari Bayfij I. C. & Liliij Gyraldi de re Nautica libros, atque viri omnium optimè de antiquitate meriti, Car. Sigonij de Antiquo iure ciuium Rom. & iure Prouinciarij Commen. ex quibus etiam, si quæ fortè hic desiderabuntur, studiosi petent. Atque tantum de Scriptoribus.

De ordine iam dicam, quem in hoc libro obseruauim talem, vt primum generalia quædam de bello indicendo, fœderibus feriendis, atque delictu faciendo notârim, tum exercitum Romanum ex legionibus & auxiliis constituerim, partes singulas, Duces, Magistratus, militum ordines, eorumque arma explicârim, aciem instruxerim: inde ad oppugnationes locorum clausorum, & prælia naualia uenerim: quibus explicatis, de animaduersione in deuictos hostes, & milites officij sui parit memores: contra verò de præmijs & militum fortiter rem gerentium, & ipsorum etiam Imperatoru dixi, atque tandem exercitum dimisi. Hæc præfari uolui, beneuole Lector, tum instituti mei tenendi causa, tum vt tu scires quid in hoc libro expectandum esset, quod meum studium vt boni consulas rogo. Incipiemus igitur rem militarem Romanorum cõsiderare, initio factò ab antiquo bellorum indicendorum ritu.

Quomodo Romani bellum hostibus indixerint CAP. I.

DE Militia Romanorum dicturi, ante omnia exponemus, qua ratione bellum hostibus indixerint, & quomodo fœdus cum socijs percussissent: hæc enim legentibus non ingrata esse futura mihi planè persuadeo. Romani, inquit Varro libro secundo, de Vita populi Romani, bella & tardè & nulla licentia suscipiebant, & quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, priusquam indicerent bellum iis, à quibus iniurias factas sciebant. Fetiales legatos res repetitum mittebant quatuor, qui, si postulata impetrassent, fœdus cum iis ferebant: sin minus, re deliberata bellum indicebant. Quod qua ratione factum sit, pluribus verbis docent Dionysius Halicarnassæus, Lilius, Plutarchus, & alij. Dionysij atque Liliij verba adscribemus, & quidem Dionysij libro secundo, primum. Is ergo Fetialium institutionem, & munera exponens, ita verba facit: Fetialium, inquit, quando apud aliquam ciuitatem Caduceatorum funguntur munere, hostis ritus à maioribus accepimus. Vnus quispiam illorum electus à Collegio, veste augustiore, suisque insigniis

A insigniis uerendus ad infestorum hominum agrum profectus, cum primum fines eorum attingit, Iouem ceterosque Deos inuocans, testatur à Romanis se venire, iusque suum petere. Deinde iuratus, ire se ad iniustam ciuitatem, & si quid mentietur, seque suisque ciues execratus, intra fines ingreditur, & quem primum obuium nactus est, cum testatur, siue is urbanus sit, siue rusticus, & repetitis eisdem precibus, atque execrationibus, ad urbem pergit. Quam, priusquam ingrediatur, vel portæ custodem, vel primum quemque in porta obuium similiter testatus, ad forum procedit: ibique stans, Magistratibus aduentus sui causam indicat, semper iusurandum & imprecationes adiiciens. Tum si damnatos auctores iniuriæ, deuictosque acceperit, abducens eos amicus ipse ab amicis discedit. Quòd si tempus ad deliberandum petere, post decem dies reuertebatur, idque aliquando tertio. Elapsis autem triginta diebus si non impetraret ius suum, obuellatus superos, atque inferos, discedebat, hoc tantum præfatus, si per ea re populum Romanum pericium deliberaturum. Deinde assumptis ceteris Fetialibus, Senatui renuocabat, omnia se rite exsecutum, & si uelint bellum decernere, licere id illis per Deos. Alioquin, si quid horum omisium esset, neque Senatui fas erat decernere bellum, neque populo, &c. Hæcenus Dionysius. Nunc etiam Lilius libro I. audiemus, qui annotat, hunc morem ab Æquiculis desumptum ab Anco Marcio Romæ primum institutum, atque à posteris etiam religiosè obseruatum fuisse. Is itaque de Latinis agrum Romanum præstantibus, & legatis ab Anco Rege, vt res repeterent, ad eos missis, uerba faciens sic pergit: Legatus (Fetialem intelligit) ubi ad fines eorum uenit, unde res repetuntur, capite uelato, (solum lanæ uelatum est.) Audi Iuppiter, inquit, audite fines, (cuiuscunque gentis sunt, nominat) audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, iussu pieque legatus uenio, C uerbisque meis fides sit. Peragit deinde postulata. Inde Iouem testem facit: si ego iniuste, impieque illos homines, aliasque res dederim populo Romano, mihi que expisco, tum patriæ compertem me nunquam sinas esse. Hæc cum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus uir obuius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, torum ingressus, paucis uerbis carminis, concipiendique iurisurandi mutatis, peragit, si non dederunt, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solemnè sunt) peractis, bellum ita indicit: Audi Iuppiter, & tu Iuno, Quirine, Diique omnes cœlestes, uosque terrestres, uosque inferni audite: Ego uos testor, populum illum (quicumque est, nominat) iniustum esse, neque ius persoluere, sed de istis rebus in patria maiores natu consulimus, quo pacto ius nostrum adipsamur. Cum is nuncius Romam ad consulendum redit, confestim Rex his feruè uerbis Patres consulebat: Quarum rerum, litium causarum condixit Patrepatratus populi Romani Quiritium Patrepatrato prisorum Latinorum, hominibusque prisicis Latinis, quas res nec dederunt, nec soluerunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, solari oportuit, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censet? Tum ille: Puro pioque duello quærendas censo, itaque consentio, consciscoque. Inde ordine alij rogabantur: quandoque pars maior eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum: vt Fetialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: Quod populi prisorum Latinorum, hominesque prisici Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt: Quod populus Romanus Quiritium bellum cum prisicis Latinis iussit esse, Senatusque populi Romani Quiritium censuit, consentit, consensit ut bellum cum prisicis Latinis fieret: ob eam rem ego populusque Romanus, populusque prisorum Latinorum, hominibusque prisicis Latinis, bellum indico, facioque. Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hæc Lilius, cum quo consentit Agellius, qui lib. 16. cap. 4. ex Cincij lib. 3. de re Militari, Fetialem populi Romani bellum indicentem hostibus, telumque in agrum eorum iacentem, hisce uerbis uti scripsit: Quod populus Hermundulus, hominesque populi Hermunduli aduersus populum Romanum bellum fecere, deliquereque, quodque populus Romanus cum populo Hermundulo, hominibusque Hermundulis bellum iussit: ob eam rem ego populusque Romanus populo Hermundulo hominibusque Hermundulis bellum indico, facioque, &c. Atque ita quidem bellum Romani hostibus indicebant. Quo uerò ritu fœdera percussissent, capite sequenti explicabimus.

Quem ritum Romani obseruârunt, ferientes fœdus cum aliquo populo CAP. II.

DIXIMVS antè, si Romanorum legati ad uicinos Populos missi, postulata impetrassent, fœdus cum ille percussisset: sin minus, bellum ipsis indixisset. Vtrunque fiebat per Fetiales, de quibus nos multa libro harum Antiquitatum 3. Quo uerò ritu fœdera percussissent (morem enim belli indicendi iam audiimus) eleganter docet Lilius, cuius lib. 1. in historia Tulli Hostilij hæc sunt uerba: Fœdera alia alijs legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius uetustior fœderis memoria est. Fetialis Regem Tullum rogauit: Iubescne me Rex cum Patrepatrato populi Albani fœdus ferire? iubente Rege: Sagmina, inquit, te Rex posco. Rex ait, pura tollito: Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea Regem ita rogauit Rex, satis ne me tu Regium nuncium populi Romani Quiritium? uasa, Comitescque meos? Rex respondit: Quod sine fraude mea populi que Romani Quiritium fiat, facio. Fetialis erat M. Valerius, is Patrepatratus Sp. Fulium fecit, uerbena caput, capillosque tan-

gens (Paterpatratus ad iusurandum patrando: id est, faciendum, sit) fœdus, multisq; id ver- A
bis, quæ longo effata carmine, non op'era est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, audi, in-
quit, Iuppiter, audi Paterpatratus populi Albani, audi tu populus Albanus: vt illa palam prima,
postrema ex illis Tabulis ceræue recitata sunt sine dolo malo: vtique ea hîc hodie rectissimè in-
tellecta sunt: illis legibus populus romanus prior non deficiet: si prior defexit publico consilio,
dolo malo, tu ille Diespiter populum Romanum sic ferito, vt ego hîc porcum hodie feriam: tan-
toque magis ferito quanto magis potes, pollesque. Id vbi dixit, porcum saxo silice percussit. Hæc
Liuius. Polybius etiam in commemoratione fœderis inter Carthaginenses & Romanos ic'ti scri-
bit, Romanos in fœderibus ferendis iurasse Iouem lapidem, cuius verba non abs re erit adlice-
re: Romani, inquit, Iouem lapidem, secundum vtriusque ritum, ac per Martem & Euyalium
iurârunt. Ritus verò iurandi per Iouem Lapidem fuit huiusmodi: Fœnalis sumpto in mani- B
bus lapide, postquam de fœdere inter partes conuenerat, hæc verba dixit: Si rectè, ac sine dolo
malo hoc fœdus, atque hoc iusurandum facio, Dij mihi cuncta felicia præstent: sin aliter aut a-
go, aut cogito, ceteris omnibus saluis in propriis patriis, in propriis legibus, in propriis laribus,
in propriis templis, in propriis sepulchris, solus ego peream, vt hic lapis è manibus meis decidet.
Nec plura locutus, manu lapidem deiecit. Tantum Polybius, vbi vetus interpres Sipontinus
bis vertit, per lapidem, pro Iouem lapidem, de quo errore vide Iacobum Leopardum libro sexto
Emendationum, capite decimo quinto. Sic etiam Festus: Lapidem silicem tenebant iuraturi per
Iouem, hæc verba dicentes: Si sciens fallo, tum me Diespiter salua vrbe, arceque bonis eiciant, vt
ego hunc lapidem. Ex quo Festi loco Car. Sigonius etiam apud Liuium pro, tu illo die Iuppiter,
quod in vulgatis habetur, reposuit, tum me Diespiter, &c. Atque tantum de ritu hoc. Leges fœ- C
derum non adscribimus, quarum exempla in Liuii libro trigésimo octauo, Polybio libro tertio,
& alibi extant, vnde peti possunt.

De delectu militum, & sacramento militari CAP. III.

NDICTO bello, proximum erat, Ducem creari, & militum delectus haberi. De Duce
paulò post dicemus: hoc verò capite de delectu. Scribit Seruius ad 8. Æneidos Virgi-
lij, tria fuisse militiæ genera, sacramentum, coniurationem, & euocationem. Sacramen-
tum eorum, qui singuli iurabant pro Republica se esse facturos, nec discedebant, nisi
confectis stipendiis. Coniurationem, si esset tumultus: id est, bellum Italicum, vel Gallicum, quo D
tempore, quia singulos interrogare non vacabat, qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capito-
lium, & exinde proferens duo vexilla, vnum roseum, quo pedites euocabat, alterum cæruleum,
quo equites, dicebat: Qui vult saluam Rempublicam, me sequatur: & qui conuenissent, simul
iurabant, vnde dicebatur ista militia coniuratio. vnde libro 45. scripsit Liuius: Senatusconsultum
factum, vt Consul, quos præter milites sociosque nauales coniuuratos haberet, dimitteret.
Euocationem vocabant, cum ad diuersa loca diuersi, propter cogendos mittebantur exercitus.
Legitimum tamen militiæ genus sacramentum erat, qui hoc genere militarent, ab ipsis Ducibus
delectu habito conscribebantur, hac, vt Polybius libro sexto tradit, ratione: Cum, inquit, mi-
litum delectum habituri sunt, Consulari præditi magistratu, prædicunt publicè dicem, quo adef- E
se oporteat Romanos omnes, per ætatem ad arma idoneos, atque id singulis annis faciunt. Vbi
verò aduenit præstitutus dies, omnibus, qui militiæ habiles sunt, in urbem coeuntibus, atque
in Capitolium congregatis, diuidunt se ipsi iuniores Tribuni (quorum quatuordecim erant)
sicut populus Imperatoris sue instituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipsi legiones
vniuersam, primamque partitionem copiarum distribuunt. Atque ij, qui primi quatuor electi
sunt, primæ legionis assignantur: tres, qui deinceps secundæ legioni tribuuntur: quatuor subse-
quentes, tertiæ: tres vltimi, in quartam transferuntur. Ex prouectioribus verò (quorum erant
numero decem) duos sanè primos primæ tribunt legioni: tres secundos secundæ: duos sub-
sequentes, tertiæ: tres vltimos, quartæ, ex prouectioribus inquam. Cum in hunc modum Tri-
buni ordinati, constituti que fuerint, vt omnes legiones equales Principes habeant: post hæc F
seorsum cuiusque legionis Tribuni sedentes, Tribus sigillatim in legiones sortiuntur, aduocant-
que, quam fors asidue prætulit, atque ex ea eligunt quatuor adolescentes, ætate & corporis ha-
bitu quam simillimos: productis que iis, optionem faciunt primi primæ legionis Tribuni, secun-
di secundæ, tertij tertie, postremi quartæ. Rursus quatuor alius productis, primi optionem faci-
ciunt secundæ legionis Tribuni, & sic deinceps, vltimi autem primæ. Post hos alius quatuor pro-
ductis, primi accipiunt tertie legionis Tribuni, postremi secundæ, semper que in hunc modum
ad portionem, atque ambitu quodam facta electione, accidit, vt pares in legiones singulas viri-
distribuuntur. Cum verò elegerint presentem multitudinem (hoc autem est, vt faciant singu-
las legiones modò quaternum millium & ducentorum peditum, modo quinque millium, si quan-
do maius aliquod videatur periculum imminere) iis ita distributis, equites antiquitus sanè po-
steriores peditibus legionariis solebant recensere: nunc verò priores, census que eorum habita G
ratione, ditiores à Censore deliguntur, describunt que trecentos in singulas legiones. Delectu
perfecto, prædictum in eodum congregant ex iis Tribuni suos quique per singulas legiones,
vnumque diligentes maximè idoneum, sacramento adigunt profiteri, obtemperatum se Du-
cibus

A
cibus proculdubio, atque eorum mandata pro viribus executurum, tum reliqui iurant singula-
tim procedentes, id ipsum significantes, omnia videlicet facturos sese, quemadmodum primus ille.
Per idem tempus Consulari præditi potestate edicunt Præfectis sociarum ciuitatum in Italia,
è quibus auxilia putant accerenda, numerum indicantes, diemq; & locum, in quem conuenire
oporteat, qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, simili antè dicto, mittunt Sacramenta
adactos, constituto Præfecto, & mercedis exhibitore. Romæ autem Tribuni, vbi milites iurare
adegerint, denunciato die singulis legionibus, ac loco, ad quæ adesse oporteat inermes, tum qui-
dem eos dimisere. Hactenus Polybius. Quod hic de Sacramento militari dicit, quale id fuerit,
nemo ferè exponit, nisi quod sanctè atq; religiose à militibus id obseruari, eoque iuberi militantes
sequi Ducem, quocunq; ducat, scribunt. Sic enim Dionys. Halicarn. lib. 11. in historia secessionis
B
plebis in monte Auentinum. Horrentibus autè multis sacra mouere signa, neq; tutum, neq; san-
ctum esse existimantibus omnibus Duces relinquere, ob Sacramentum militare, quod maximè
omnium seruant Romani. Iubet enim militantes sequi ducem quocunq; ducat: lexq; Ducibus
potestatem dedit occidendi non parentes, relinquentesue signa indemnatos, & indicta causa. Et
primum quidem milites sacramento tantum à Tribunis rogabantur, nò iureiurando ad militiam
adigebantur: ipsi autem inter se coniurabant, se fugæ, atq; formidinis causa non abituros, neq; ex
ordine recessuros. Postea verò L. Æmilio Paulo II. C. Terentio Varrone Cofs. anno 10xxxiix.
iureiurando milites fieri cepere. Docet hoc Liuius lib. 22. Milites tunc, quod nunquam antea fa-
ctum erat, iureiurando à Tribunis militum adacti iussu Cofs. cõuenturos, neq; iniussu abituros.
Nam ad eam diem nihil præter Sacramentum erat: & vbi ad Decuriatum, aut Centuriatum con-
uenissent, sua voluntate ipsi inter se equites Decuriati, Centuriati pedites coniurabant, sese fugæ,
C
atq; formidinis ergò non abituros, neq; ex ordine recessuros, nisi teli sumedi, aut petendi, aut ho-
stis ferendi, aut ciuis seruandi causa. Id ex voluntario inter ipsos fœdere à Tribunis ad legitimam
iurandam adactionem translatum. Hæc ille. Et huc pertinet, quod ex lib. 5. Cincij de Re militari
Agell. lib. 16. cap. 4. refert: Cum, inquit, delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in iusur-
randum eos Trib. militaris adigebat hoc modo: In Magistratu C. Lælij C. F. Cof. L. Cornelij P. F.
Cof. in exercitu, decemq; millia passuum propè furtum non facies dolo malo solus, neq; cum plu-
ribus, pluris nummi argentei in dies singulos, extra hastam, hastile, ligna, pabulum, vitem, follem,
faculam, si quid ibi inueneris, sustulerisue, quod tuum nõ erit, quod pluris nummi argentei erit
vti tu ad C. Lælium C. F. Cof. Luciumue Cornelium Publ. F. Cof. siue ad quem eorum alter iuf-
D
serit, perferas, aut profitebere in triduo proximo, quidquid inueneris, sustulerisue dolo malo, aut
Domino suo, cuius id censebis esse, reddes, vt quod rectè factum esse voles. Deinde ita concipie-
batur iusurandum, vt adessent, his additis exceptionibus, nisi harumcè aliqua causa erit, funus
familiare, ferix denicales, Kalendæ que, quæ non eius rei causa in eum diem collatæ sint, quo is eo
die minus ibi esset, morbus dicitus, auspiciumue, quod sine piaculo præterire non licet, ius, ho-
stisue, status conditumque dies cum hoste, si cui eorum harumcè quæ causa erit, tum se postridie
quàm per eas causas licebit, eo die venturum, aditurumq; eum, qui cum pagum, vicum, oppidum-
ue delegerit. Hæc Agellius. Quantam autem vim habuerit militare Sacramentum, & vt sine Sa-
cramento pugnari cum hoste more maiorum haud licuerit, ostendit multis verbis Cicero in 1. de
E
Offic. vbi recitat exemplum filij Catonis, qui in exercitu P. Æmilij tyro militabat. Cum enim P.
Æmilio videretur vnam dimittere legionem, & Catonis quoque filium, qui in ea legione milita-
bat, dimitteret, ille autem amore pugnandi in exercitu remansisset: Cato ad P. Æmiliam scripsit,
vt si cum pateretur in exercitu remanere, secundo cum obligaret militiæ Sacramento. Cuius rei
etiam meminit Plutarchus in Quæstionib. Rom. quæst. 39. cum quærit, qua causa fiat, quòd qui
Sacramento militari non tenerentur, etiam si aliàs in castris & exercitu versarètur, non tamen ha-
berent ius interficiendi, aut vulnerandi hostis. Hæc ille.

De ætate militum notandum, eos ante septimum decimum, & post quadagesimum sextum
ætatis annum non nisi summa necessitate cogente, ad arma vocari solitos. Quare cum mos incre-
buisset, vt minores etiam annis septemdecim aliquando scriberentur, à Sempronio Graccho Tri-
buno plebis lata est: Ne quis ante annum decimum septimum ad militiam cogeretur, teste Plu-
tarcho. Est & hoc loco silentio haud quaquam prætereundum, quis fuerit conferendi militaris
ordinis apud veteres ritus. Scribit enim Barnabas Briffonius I. C. Eos, qui militiæ nomen dederint,
non, prius militum numero habitos, quàm iureiurando adacti, cincti, & in numeros relati
essent. De Sacramento militari iam diximus. Cingit autè eos, qui inter milites recipiebantur, con-
fucuisse, ex l. filius familiàs, & l. Titius, & l. quod dicitur. §. i. ff. de milit. testam. facile colligi potest.
Fluxit autem mos iste ex eo, quòd qui militabant, omnes cincti erant, quemadmodum Seruius
in 2. Æneid. Virgilij tradit. Ex quo in procinctu facta testamenta, Festo interprete, dicebantur,
quæ milites pugnaturi, vel vt planius Plutarchus, præsentibus commilitonibus nuncupabant.
Nec verò in castris discinctus quis sine nota versabatur: quinimò hoc grande scelus, mortè que
piandum militaris disciplinæ seueri Censores credebant, si quis ambulasset, aut vallum subiisset
discinctus. Exemplum Tacitus libro vndecimo præbet, cui adde ignominia militaris genus
fuisse, vt discincti vel stare, vel opus facere milites cogerentur. Postremò in numeros milites re-
ferri debebant. Nam qui nondum in numeris erant, etiam si lecti tyrones essent, & publicis ex-
pensis iter facerent, nondum tamen milites habebantur, lex eo. ff. de milit. testam. Hæc ferè Bar-
O 2

nabas Briffonius libro 2. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap. 6. & 7. Atque de delectu & militari Sacramento haec tenus. Iam quod si exercitus Romanorum fuerit, videbimus.

De Legione & auxiliis CAP. IV.

VNIuersus exercitus Romanus in duas partes diuisus fuit, in legiones, & auxilia. Legio à legendo, teste Varrone, dicitur, quia leguntur milites in delectu: vel à deligendo, vt Plutarchus scribit in Romulo, quòd ex omnibus pugnaces in illis delecti forent. Vegetius legionem ab eligendo appellatam ait, quòd vocabulum eorum desideret fidem, atque diligentiam, quibus milites probentur. Numerus verò militum in legionibus non idem semper, sed varius diuersis temporibus fuit. Prima legio sub Romulo, trium millium peditum, & trecentorum equitum fuit, vt consentiunt Linius, Dionysius, Plutarchus, & alij. Postea autem sepe variatus hic numerus est, vt modò quatuor, modò quinque, modò sex millium peditum, itemque modò ducentorum, modò trecentorum equitum scriberetur. Plutarchus in Romulo auctor est Romulum, post Sabinos in ciuitatem acceptos, legionem duplicasse, atque eam sex mille peditum, & sexcentorum equitum fecisse, in qua re sine dubio fallitur. Carolus Sigonius tamen, & hunc secutus Onuphrius Paninius, in ea sunt opinione, Romulum post Sabinos victos, & in urbem receptos, legionem ad quatuor millium hominum numerum auxisse vnde & quadrata dicta sit: cuiusque vsus ferè semper, vsque ad Caium Marium Romæ fuerit, auctore Sexto Pompeio, cuius hæc sunt verba: Sex millium & ducentorum hominum primus Caius Marius conscripsit legionem, cum antea quatuor millium fuisset, vnde etiam appellatur Quadrata. Quæ ipsorum sententia à vero non est aliena. Legimus enim apud Lium lib. sexto, vbi de bello Volscò, quòd gestum est anno ab vrbe condita trecentesimo septuagesimo secundo, scribit, quòd quatuor legiones quaternum millium scriptæ sint. Idem libro septimo tradit, bello Latino & Gallico, cum vndique socij à Romanis deficerent, Senatam anxium, ne omnes socij deficerent, iussisse Consules omnes Imperij vires delectu habendo extendere: scriptas igitur vndique non urbana tantum, sed etiam agresti iuuentute legiones decem, quaternum millium & ducentorum, equitumque trecentorum. Octauo rursus libro annotat, scribi ferè solitas tum fuisse quatuor legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulis legiones trecentis. Et in historia belli Persici, legionem in Macedoniam scribi à Senatu iussam senum millium peditum, & trecentorum equitum dicit. Verum ex illis ipsis locis facillè intelligitur, illum numerum extraordinarium tum fuisse. Quòd etiam accedit testimonium Polybij libro sexto, qui & ipse reulit, legiones conscribi memoria sua ex quinis millibus peditum, & trecentis equitibus solitas. Vixit autem cum Pub. Emilianò post bellum Persicum. Et quòd antè ex Festo diximus, Caium Marium primùm legionem sex millium conscripsisse, id non Senatus decreto, sed Imperatoris consilio factum, ostendit Sallustius, cum ait: Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, &c. Hinc igitur legio sex millium fuisse à multis traditur, quòd hic maximus eius numerus, stante Republica fuerit. Vegetius auctor est, suo tempore legionem habuisse peditum sex millia, equites septingentos triginta duos: & addit, maiorem etiam interdum esse consueuisse. Hæc de legione.

Altera pars exercitus auxilia erant. Sic autem dicebantur ij milites, qui à socijs, vel federatis gentibus mittebantur, de quibus Polybius libro sexto, vbi de delectu militum agit, ita scribit: Per idem tempus Consulari præditi potestate edicunt Præfectis sociarum ciuitatum in Italia, è quibus auxilia putant accerenda, numerum indicantes, diemque & locum in quem conuenire oporteat, qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, similis ante dicto, mittunt Sacramento adactos, constituto Præfecto, & mercedis exhibitore, &c. Hi verò deteriori iure, quam Legionarij milites erant.

Vegetius libro 2. quid inter legiones & auxilia intersit, his verbis docet: Auxiliatores, inquit, conducuntur ad prælium ex diuersis locis, ex diuersis muneribus venientes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est vsus armorum. Necessè est autem, tardius ad victoriam peruenire: qui discrepant antè, quam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum proficit, omnes milites vniùs præcepti significatione conuertit, non possunt æqualiter iussa complere, qui antè pariter non fuerunt: tamen hæc ipsa, si solennibus diuersisq; exercitijs propè quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura in acie iungebantur, vt in his præliandi magis adminiculum esset, quam principale subsidium: Legio autem proprijs cohortibus plena, cum grauem armaturam, hoc est, Principes, hastatos, Triarios, Antesignanos: item leuem armaturam, hoc est, Ferentarios, Sagittarios, Funditores, Balistarios, cum proprios, & sibi impositos equites legionarios iisdem matriculis teneat, cum vno animo, pari que consensu castra munit, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta, nulloque indigens adiumento, quantamlibet hostium multitudinem superare consuevit. Hactenus Vegetius, qui etiã paulò antè scribit, in legionibus longè ampliorum militum numerum conscribi consueuisse, quam in auxilijs.

Cæterum vt ad Legionem redeamus, nemini in iis militare licebat, nisi ciuibus Romanis ingenuis, & qui in quinque classibus censi, atque ludicræ artis expertes essent. Vnde sequitur, seruos,

Auos libertinos, pueros, seniores, capite censos, & histriones, si quando ad arma vocati sunt, non nisi cogente necessitate in dubijs rebus Reipublicæ vocatos esse. Qui autem in legione militabant, varia commoda consequébantur, patebat eis aditus ad militaria munera, patebat eis cohors Prætoria, dabatur stipendium, concedebatur præda, & addebantur dona Imperatoria. De muneribus militaribus, & cohorte Prætoria paulò post dicendum nobis erit, quemadmodum etiam de donis Imperatorijs. Hoc loco tantum de stipendio, quale militum legionariorum fuerit, paucis agemus.

BMilites Romani ab initio stipendium non meruerunt, sed de suo quisque eo functus est munere. Anno demum trecentesimo quadragesimo septimo, Anxure Volscorum oppido capto, ac direpto pedites primùm stipendium acceperunt, & triennio post bello Veienti, etiam equites, teste Lio. Quòdnam igitur stipendium illud fuerit, videamus. Polybius diurnum peditis quantum obolos duos statuit, Centurionis duplex, equitis drachmam, quæ eadem est ferè apud Græcos, ac denarius apud Romanos. Oboli autem duo, quemadmodum Iustus Lipsius libro Electorum, capite secundo supputat, faciunt asses Romanos tres. Vile profectò stipendium, pro quo tot adire labores & pericula cogebantur, & de quo vestes etiam, atque frumentum comparanda erant: si enim eorum quicquam à Quæstore accepissent, certum, statutumque precium eo nomine de pecunia detrahebatur. Polybius libro sexto: Donec tandem Caius Sempronius Gracchus Tribuns plebis lege cauit, vt vestis à publico militi daretur: & vt nihilominus pecuniam quocumque tota acciperet, teste Plutarcho in Gracchis. Iustus Lipsius existimat etiam de frumento, priori aliqua lege, gratiam factam esse.

Post aliquot annos Caius Iulius Cæsar, vt Suetonius scribit, legionibus stipendium in perpetuum duplicauit, quòd Lipsius sic interpretatur, constitutum à Cæsare stipendium fuisse sex, aut septem assium. Post Caium Cæsarem Augustus constituta Republica, & Imperij iam certus, quicquid vbi que militum esset, (verba sunt Suetonij) ad certam stipendiorum, præmiorumque formulam adstrinxit, Formula Augusti latior Iulia, videlicet indiem deni asses, ita vt mensuram militis sub Augusto esset circiter viginti quinque denarij, id est, aureus vnus Romanus, monetæ nostræ aurei duo. Ab Augusto qui stipendium militum auxerit, neque à Suetonio, neque ab alijs auctoribus annotatur. Iustus Lipsius in hac est sententia, Cæsarem Caligulam, vel Claudium addidisse alterum aureum, tertium fortasse additum per bella ciuilia Vitellij & Othonis, quartum tandem à Domitiano, de quo ita Suetonius, quemadmodum legendum docet Lipsius. Addidit & quartum stipendium militi, aureis ternis. Atque in hanc eandem sententiam Zonaras scribit: Cum militibus septuagena quinæ drachmæ (ita denarium Græci vertunt) soluerentur, centenas dari Domitianus iussit. Ergò ab initio stipendium militum diurnum fuit trium assium: postea C. Iul. Cæsare regnante sex, vel septem assium. Augusto imperante, decem assium, quo tempore mensuram fuit aureus Romanus, tum aurei duo, postea tres, denum quatuor, Romani scilicet: quorum vnus valet nostræ monetæ aureos duos. Et de hac quidem quæstione plura Iustus Lipsius in primo Electorum libro, ex quo hæc descripsi, cum alij interpretes adducti corrupto Suetonij loco diuersa in medium protulerint.

Non erit ab hoc loco alienum, si de numero etiam legionum quædam afferamus. Numerus legionum Romanarum nõ vnus semper fuit. Primùm quidem, quemadmodum Polybius, Linius, Vegetius, & alij memoriæ produnt, quotannis quatuor legiones scribi solebant, quæ Consulibus ad bella propè quotidiana proficiscentibus traderentur, singulis legiones binæ. Vrgente verò necessitate, plures scribebantur, ita vt apud Lium legamus, nonnunquam x. xv. xlix. & plures etiam legiones Romanos habuisse. Verum certus earum numerus non fuit semper. Postea verò quam Cæsar Augustus bellis ciuilibus confectis, rerum potitus est, militum legiones multas legit, easque certis auctoramentis habuit mercenarias, quæ Romanum à Barbaris tuerentur Imperium, de quibus, earumque nominibus, & quibus in locis constitutæ fuerint, Dionem loquentem audiemus. Is lib. 55. sic scribit: Alebantur eo tempore legiones urbanæ xxii. aut, quem alij numerum ponunt, xxv. nostro tempore solæ xix. restant: nempe secunda legio Augusta, cuius in superiori Britannia sunt hybernae: tres tertiæ, vna in Phœnicia, Gallicæ nomine: altera in Arabia, Cyrenaica dicta: tertia Augusta in Numidia: quarta Scythica in Syria: quinta Macedonica in Dacia: sexta duæ, vna in inferiori Britannia, Victrix: altera in Iudæa, Ferrea (vel Ferrata) vocabulo insignis: septima in Mysia superiori, Claudia præcipuè nuncupata: octaua Augusta in Germania superiori: decima Gemella, vel Gemina, in Pannonia superiori: ac in Mysia alia decima: vndecima in Mysia inferiori, Claudia cognomento, (hæc duæ legiones à Claudio sunt nominatæ, quòd in seditione Camilli non rebellassent ipsi) duodecima in Cappadocia, Fulminifera, siue Fulminatrix: decimatercia Gemella, vel Gemina, in Dacia: decimaquarta Gemella in Pannonia superiori: decimaquinta ab Apolline cognominata, Apollinaris, in Cappadocia: vigesima Valeriana, & Victrix in Britannia superiori versantes. Hæc legiones Augusti supersunt, reliquis aut omnino dissipatis, aut ab Augusto & alijs Imperatoribus inter cæteras legiones admixtis, vnde Gemellarum, vel Geminarum, appellatio tracta putatur. Post Augustum etiam alij Imperatores legiones certas instituerunt, Nero legionem primam, Italicamque nuncupauit, in inferiori Mysia hyemantem: Galba primam Auxiliariam in inferiori Pannonia: septimam in Hispania: Vespasianus secundam Auxiliariam in Pannonia inferiori: quartam in Syria Flauiam: Domitianus pri-

mam Mineruam in Germania inferi: Traianus secundam Ægyptiam: trigessimam Germanicam: A quibus à suo nomine nomē imposuit Marcus Antonius: item secundam in Norico: tertiam in Rhætia, quæ etiam Italica vocatur. Seuerus Parthicas primam & tertiam in Mesopotamia, secundamq; Mediam in Italia. Hactenus Dio. Quarum legionum omnium nomina etiam in fragmento veteris columnæ Romæ leguntur, quod huc adscribam:

Nomina Legionum.

II. AVGVSTA.	II. ADIVTRIX.	III. SCYTHICA.	
VI. VICTRIX.	III. FLAVIA.	XVI. FLAVIA.	
XX. VICTRIX.	VII. CLAVDIA.	VI. FERRATENSIS.	B
VIII. AVGVSTA.	I. ITALICA.	X. FRETENSIS.	
XXII. PRIMIGENIA.	V. MACEDONICA.	III. CYRENENSIS.	
I. MINERVA.	XI. CLAVDIA.	VII. GEMINA.	
XXX. VLP. A.	XIII. GEMINA.	II. TRAIANA.	
I. ADIVTTIX.	XII. FVLMINATRIX.	III. AVGVSTA.	
X. GEMINA.	XV. APOLLINEA.	II. ITALICA.	
XIII. GEMINA.	III. GALLICANA.	III. PARTHICA.	
I. PARTHICA.	II. PARTHICA.		

Plures legiones recenset Hubertus Goltzius in suo Antiquitatis Thesuro, cap. 7. Nomina fuerunt legiones ab ordine, quo vnaquæq; earum in aliquo loco primū constituta fuerat, ut prima, secunda, tertia, decima, & vicesima appellaretur. Et quoniam plerumque vsu venebat ut duæ vel tres in variis locis constitutæ, omnes primæ, vel secundæ, vel tertiæ appellatæ fuerint: cognominibus inter sese distingui cœperunt, ut vna quidem esset prima Adivtrix, alia prima Minerua, alia verò prima Parthica: quæ cognomina ad Imperatorum arbitrium plerumq; sumere solebāt: vel ab eorundem nominibus, qui eas instituerunt, ut Augusta, Claudiana, Galbiana, Flavia, Vlpia, Traiana, Antoniana: vel à Prouinciis deuictis, ut Parthica, Scythica Gallica, Arabica, Macedonica, Hispaniensis: vel à locis in quibus primo institutæ manserunt, ut Italica, Fretensis, Cyrenaica: aut à nominibus Deorum quibus Imperatores, earundem auctores additi erant, ut Minerua, Apollinaris: aut postremò ab aliis euentibus, ut Gemina, Adivtrix, Martia, Victrix, Ferrata, Fulminatrix, Alauda, Rapax, Primigenia, & alia huiusmodi. Sed de legione in genere satis, partes videbimus.

De partibus legionis, cohortibus, manipulis, centuriis, turmis, & decuriis CAP. V.

CONSTABAT legio ex pedestribus & equestribus copiis. Pedestres copiarum in cohortes & manipulos, equestres in turmas & decurias diuidebantur. Cohors dicitur, Varrone teste, quod, ut in villa & pluribus testis coniungitur, ac quiddam sit vnum: sic hæc ut manipuleis copulatur cohors: quæ in villa dicta, quod circa cum locum pecus coarctaretur. Cæterum in vna legione x. cohortes erant, Modesto & Vegetio auctoribus, quarum tamen prima reliquas numero militum, & dignitate præcedit. Nam generatimq; institutione literarum (Modesti verbis utar) viros electissimos quarit. Hæc enim suscipit Aquilam, quæ præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne: Imagines Imperatorum: has enim imagines tanquam diuina & præsentia signa singuli venerantur. Habet pedites mille centum quinque, equites loricatorum centum triginta duos, & appellatur Cohors miliaria, quæ caput est totius legionis: ab hac cum pugnandum est, prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites 555, equites loricatorum 66, appellatur Cohors quinquagenaria. Tertia cohors similiter habet pedites 555, equites 66, sed in hac tertia validiores probarimoris est, quia in media acie consistit. Cohors quarta habet pedites 600, equites 66, Cohors quinta habet totidem. Sed strenuos desiderat milites. Quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæc quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites 555, equites 66. In ipsa quoque enunciatim adscribendi sunt iuniores: quia in secunda acie post Aquilam, & imagines cohors sexta consistit. Cohors septima habet pedites 555, equites 56. Sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secunda acie consistit media. Octava cohortes totidem animosos viros. Nona totidem. Cohors decima habet pedites 555, equites 56. Et ipsos bonos consuevit accipere bellatores: quia in secunda acie sinistram possidet cornu. Hactenus Modestus, eumque secutus Vegetius. Et hæc fuerunt maiores legionis partes, quæ tamen præcis temporibus nullæ erant. Non enim in tota Liuij historia cohortium fit mentio. Ideoque docti viri sentiunt, à C. Mario primū cohortes esse institutas. Aliæ erant minores legionis partes, centuriæ scilicet, manipuli, turme, & decuriæ. Pedestres quidem copiarum in centurias & manipulos: equestres in turmas & decurias diuidebantur. De quibus in hunc modum Varrò: Centuriæ, inquit, quæ sub vno Centurione sunt: quorum centenarius iustus numerus. Hæc in contubernia diuidebantur, ita ut decem militibus sub vno papillone degentibus vnus quasi præesset Decanus, qui caput contubernij nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo quod contun-

A continētis manibus pariter dimicabant, Vegetius. Varrò: Manipulos vocant exercitus minimos manus, quæ vnum sequuntur signum. Plutarchus aliam huius vocabuli originem & etymologiam affert, cum in Romulo ita loquitur: Ipse (Romulus scilicet) secum magnam manum adducebat, in Centurias distributam, quarum vnumquamlibet vir vnus ducebat, manipulum scæniac herbarum conto erectū gestans, vnde hodie quoq; militibus manipularibus nomen est. Cincius apud Agellium scribit, legionem cohortes decem habuisse, manipulos triginta, Centurias sexaginta: ex quibus verbis intelligitur, Manipulos maiores partes fuisse ipsas Centurias, & singulos binos Centuriones habuisse. Turma terma est, E in V abiit, quod terdeni Equites ex tribus tribubus Tatiensium, Ramnium & Lucerum fiebant. Diuidebantur hæc in decurias, quæ inde nomen habebant, quæ decem equites singulæ continebant. Hæc partes legionis fuerunt. De signis dicam, quorum alia vocalia, alia semivocalia, alia muta sunt. Vocalia dicuntur, quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigiliis: Semivocalia sunt, quæ per cornua, aut tubam, aut buccinam dantur. Tuba, quæ directa est, appellatur: Buccina: quæ in semetipsam æreo circulo flectitur: Cornu, quod ex vrīs aggregatis, argento nexum, temperatum arte & spiritu, canentis flatum emittit auditum. Nam indubitatis per hæc sonis agnoscit exercitus, vtrū stare, vel progredi, an certè regredi oporteat: vtrum longè persequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt Aquilæ, Dracones, Vexilla, Flamula ruffa, Pinna. Quocumque enim hæc ferri iusserit ductor, necesse est signum suum comitantes milites pergant. Apud veteres Rom. signa militaria muta erant, ut Plin. l. 10. cap. 4. Aquila, Lupus, Minotaurus, equus, aperi: quæ singulos ordines antebant. Factum autem postea, ut sola aquila in acie portaretur, reliqua signa in castris relinquerebantur. Donec tandem C. Marius, is, qui septies Consulatum gessit, in secundo consulatu reliquis signis omnino abolitis, Aquilam propriè Romanis legionibus dicauerit. Ab eote tempore notatum est, non ferè apud legiones vnquam hybernatum esse in castris: vbi non fuerit aquilarum iugum. Erat autem Aquila, aurum aquilæ simulachrum, hæc præpilatæ suffixum, quod à milite ferebatur, qui ob id Aquilifer dictus est. Minotauri signum veteres in legionibus habuerunt, ut quemadmodum ille in intimo & secretissimo labyrintho abditus perhibetur: ita ducis consilium semper esset occultum, Veget. l. 3. & Festus, qui etiam alio loco, effigiem porci inter signa militaria locum habuisse dicit, & causam addit, quia confecto bello, inter quos pax fieret, cæsa porca foedus firmari solet. Posterioribus temporibus Dracones per singulas cohortes ad prælium à Draconariis ferebantur. Vexilla etiam singulis centuriis constituta erant: de quibus ita Vegetius: Antiqui, inquit, quia sciebant in acie, commisso bello celeriter ordines, aciesque turbare, atque confundi: ne hoc posset accidere, cohortes in Centurias diuiserunt, & singulis Centuriis singula vexilla constituerunt, ita ut ex qua cohorte, vel quota esset Centuria, in illo vexillo literis esset adscriptum: quod intrantes vel legentes milites, in quouis tumultu à contubernialibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper nimium bellicosos loricatorum transfuersis casidum cristis habebant, ut facilius noscerentur. Hactenus Vegetius. Vexilla, sicut & Aquilæ, & cohortium signa frequenter in nummis antiquis videntur.

Quis Dux exercitus fuerit: item quis Imperator dictus CAP. VI.

EGLIONEM & partes eius explicauimus, nunc quot genera militum in iis fuerint, quique aliis præfuerint, considerabimus, initium facientes à magistratibus, ut sic vocem, militaribus. Duces exercitus apud Romanos fuerunt primū Reges, deinde Consules, Dictatores, Tribuni militum Coss. potestate, Decemviri legibus scribendis, Prætores, Proconsules, & Proprætores. Hi enim suis auspiciis bellum gerere dicebantur, Tribuni verò militares, Magistri equitum, Legati, &c. non suis, sed alienis auspiciis pugnabant. De Regibus, aperta res ex Dionysio, Liuijo, Plutarcho, & aliis, item de Consulibus, qui ferè omnia regia munia obierunt. De Dictatoribus vel hoc satis testimoniū est, quod plerumque leguntur rei gerendæ causa creati esse. De reliquis vnuerfa Romana testatur: ita ut non opus sit multa auctorum testimonia huic rei confirmanda adducere. Hoc tantum iam explicabimus, quare hi, quos modò nominaui, magistratus, suis auspiciis bellum gerere dicantur, quid sit suis, quid alienis auspiciis pugnare, & quando ac quibus de causis Imperatores appellati sint. De auspiciis primū.

F Institutum fuerat ab initio, ut nihil neque domi, neque militiæ, nisi suspicatio gereretur, quippe, quod, ut inquit apud Liuium Cn. Manlius, nullius calumniæ subiicerentur ea, quæ Diis comprobauissent. Auspicia verò in exercitu vnus tantum fuerunt Imperatoris, cui ea prouincia euenisset, ceteri auspicij eius pugnare, ipse bellum, ut ductu, sic auspiciis suis gerere dicebatur. Itaque nec Imperatoris nomen, nec supplicatio, nec triumphus dabatur aut Legato, aut vlli alij exercitus præfecto, ne si eorum quidem opera, atque virtute Imperator absens, aut a grotus victoriam adeptus esset: quod non eorum auspiciis res esset gesta, sed ipsius Imperatoris.

Adhibebantur autem in castris auspicia duo, vnum coactum, alterum ex acuminibus. Coactum appellauerunt tripudium, de quo satis multa diximus superiori libro de Sacerdotiis. Auspicium autem ex acuminibus quale fuerit, incompertum: eius Cicero tantummodo meminit primo de Diuinatione, cum dicit: Ex acuminibus, quod totum auspicium militare est, M. Marcellus totum omisit. Et in 2. de Natura Deorum: Negligentia nobilitatis auguriorum disciplina omitti veritas auspicioum spreta est, species tantum retenta. Itaque maximæ Reipublicæ partes in his bellis quibus Reipublicæ salus continetur, nullis auspiciis administrantur, nulla perennia seruantur, nulla ex acuminibus. Hæc Cicero. De Imperatore nunc dicam.

Imperatoris nomen appellatio fuit militaris, qua Dux præfens re bene gesta primū militum acclamatione in castris, deinde sententia Senatus in vrbe ornatus est. Etenim Imperatoris vocabulo duobus modis vsi sunt, vno pro quocunque exercitus Duce, qui suis auspiciis rem gereret, & qui imperium, id est, ius belli gerendi haberet: altero, qui hostibus magno prælio fuis, ac profligatis, eo nomine, militum acclamatione affectus esset. Scribit autem Appianus lib. 2. Bellorum civilium, obseruatum esse antiquitus, vt non, nisi magnis rebus gestis, acclamaretur. At sua ætate, (fuit autem Hadriani æqualis) decem millibus occisis acclamatum esse. Addit Dio. lib. 60. non nisi femel, de vno bello aliquem appellari Imperatorem licuisse. Hinc Cicero: Magnum numerum hostiū cecidimus, castella munitissima cepimus, incendimus, Imperatores appellati sumus, &c. Neque verò solum, si ipsi, sed si Legati, & Quætores, quibus Imperium commississent, rem bene se absente gessissent, iidem hoc etiam honoris adipiscerentur, vt ex Legatorum, Quæstorumque secundo prælio Imperatores appellarentur. Testis est Cicero in Pisonem, de Q. Marcio Legato Pisonis, & Terentius Varro in Re Rustica de Trebellio Quæstore Licinij Neruæ, quorum secundum prælio ipsi Duces siue Prætores Piso, & Nerua Imperatores sunt appellati. Tantū de Imperatore.

De legatis, Tribunis militum, Centurionibus & Decurionibus

C A P. VII.

A Imperatore, siue exercitus, Duce ad eius Comites deuenimus, quales fuerunt Legati Tribuni militum, Centuriones & Decuriones. De Legatis diximus libro huius posterioris Commentarij secundo, vbi de Magistratibus disleuimus. Illud tantum hoc loco addemus, Legatum apud Priscos Romanos cum fuisse, qui Ammiani Marcellini temporibus Comes dicebatur, & nostra ætate locum tenens, *ein Lemanant* penes quem absente Imperatore, vel Duce summa potestas erat. Tribuni militum dicti, auctore Varrone, quod ab initio terni essent, tum, cum legio ex tribus millibus conficiebatur, externis: quæ tum cranis, tibibus, Rammenisium, Lucerum, & Tatiensium. Hi peditibus tantum Legionis, non etiam equitibus præerant. Itaque vt numerus peditum in legione auctus est, sic etiam Tribunorum militarium, ita vt à tribus ad quatuor, atque ab his ad sex peruenerint. Quinetiam vt numerus eorum, sic etiam lectio procedente tempore immutata est. Primis enim temporibus omnes ab Imperatoribus legebantur, in singulas quaternas legiones terni, vt essent duodecim. Post autem, anno vrbis trecentesimo nonagesimo primo institutum, vt pars eorum populi suffragiis, pars Imperatorum arbitrio crearentur, quod & à posteris obseruatum, nonnunquam necessaria de causa mutatum est. Cùmque postea Rutilius Rufus legem tulisset de iure Tribunorum, qui à Consulibus essent facti, accidit, vt Tribuni ab Imperatoribus in exercitu lecti, Rufali: à populo in comitiis creati, comitiati dicti sint. Ita enim Aconius Padianus: Tribunorum militarium duo sunt genera, primum eorum, qui Rufali dicuntur, hi in exercitu creati solent: alij sunt comitiati, qui Romæ comitiis designantur. Idem Lilius & Festus tradunt. Quocirca etiam nouissimis Republicæ temporibus alios Tribunos à populo, alios ab Imperatoribus creatos videmus. Cæterum de Tribunis militum 24. ad primas quatuor legiones creandis hæc prodit libro 6. Polybius: Posteaquam declarauere Duces, Tribunos militum constituunt, quatuordecim quidem ex iis, quibus quinque annua stipendia facta sint: decem autem alios præter hos, ex iis qui decem stipendia fecerint. Equites quidem qui decem, pedites verò qui sex. Cùm verò delectus habituri sunt, diuidunt se ipsi iuniores Tribuni, sicut populus, Imperatoris iussu instituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipsi legiones vniuersam, primamque partitionem copiarum distribuunt. Atque ij qui primi quatuor electi sunt, primæ legioni assignantur, tres qui deinceps, secundæ legioni tribuuntur: quatuor subsequentes, tertiæ: tres vltimi in quartam transferuntur. Ex proecltoribus verò duos sanè primos primæ tribuunt legioni: tres secundos, secundæ: duos subsequentes tertiæ: tres vltimos, quartæ. Hactenus Polybius. De officio Tribunorum militum ita lib. 2. Vegetius: Prima Legionis cohors erat Miliaria, in qua censu, genere, literis, forma, virtute pollentes milites mittebantur. Huic Tribunus præerat armorum scientia, virtute corporis, morum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes, prout principi placuisset, à Tribunis, vel à Præpositis regebantur. Tanta autem seruabatur exercendi milites cura, vt non solum Tribuni, vel præpositi contubernales sibi creditos sub oculis suis iuberent quotidie meditari: sed etiam ipsi armorum arte perfecti cæteros ad dimicationem proprio cohortarentur exemplo. Tribuni autem sollicitudo per hanc laudatur industriam, cum miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgens exercitij visu & disciplina eruditus incedit.

Centuriones sequuntur, de quibus hæc Polybius lib. 6. Vbi milites ad constitutam à Consulibus diem conuenerunt, deligunt ex iis minimos ætate, fortunaque perquam tenuis in pilanos: iis adultiores, in eos, quos Hastatos vocant: ætate ac robore præstantes, in principes: natu maximum in Triarios. Tot enim ac tales sunt apud Romanos differentia tam appellationum, quam ætatum, imò etiam armaturarum in vnaquaque legione. Diuiduntque eos talè in modum, vt sint proeclti ætate, iidem Triarij numero sexcenti: Principes mille, ducenti: iis pares hastati: reliqui ætate minimi, velites, pilaniue. Quod si maiore numero constat legio, proportionem diuisionem faciunt, Triariis exceptis, quorum idem semper est numerus. Ex singulis his generibus, præterquam à natu minimis, eligunt ordinum ductores optimos quosque decem, præter quos aliorum decem ele-

A electionem faciunt, atque hos quidem omnes Centuriones appellauerunt: quorum qui primus electus est, sit etiam consilij particeps. Hi rursus totidem eligunt tergiductores. Quibus peractis, cum Centurionibus diuidunt ætates singulas in partes decem, exceptis Pilanis: præbentque singulis partibus ex iis qui iam electi sunt, duos duces, duosque tergiductores. Velites autem, qui superant, æqualiter in omnes partes distribuere, partisque appellauere ordinem, & manipulum, & signum: Duces verò, Centuriones, & Principes, seu ductores ordinum. Quod si vterque Centurionum addit, qui primus electus est, præest dextræ parti ordinis: qui secundus, viris præest, qui ad sinistram signi partem sunt. Si non addit vterque, qui præfens est, præest omnibus. Ex his intelligitur, qui Centuriones fuerint, & quomodo eligerentur, videlicet, vt paucis repetam, Centuriones fuerunt illi, qui singulis ordinibus in legione præerant. Cùm autem legio posterioribus quidem temporibus in decem cohortes diuideretur, cohortes singulæ rursus in ordines ternos, exceptis velitis distribuerentur, qui illis ordinibus præerant, Centuriones dicebantur. Et is quidem, qui primus Triariorum Centurio, siue Triariorum manipulo in prima cohorte præerat, atque reliquos omnes Centuriones dignitate anteibat, consilijque particeps fiebat, Primopilus siue Primipilus, siue primi pili Centurio vocabatur: qui Triariorum ordini secundæ cohortis secundi Triarij Centurio: qui tertiæ cohortis Triariis, tertij Triarij Centurio, & sic deinceps vsque ad decem: qui decimæ cohortis Triariis præerat, decimi Triarij Centurio appellabatur. Quanquam Sigonio placet, reliquos Triariorum Centuriones post Primipilum, secundi, tertij, quartæ &c. pili Centuriones dictos fuisse. Triarios principes sequebantur. Qui igitur principum ordini in prima cohorte præerat, primi principis Centurio, qui secundæ cohortis principi, secundi principis Centurio: in tertia cohorte, tertij principis Centurio, & sic deinceps vsque ad decem. Ita etiam qui Hastatorum ordinem primæ cohortis ducebat, primi Hastati Centurio: secundæ cohortis, secundi Hastati Centurio, & sic deinceps vsque ad decem. Transibant autem Centuriones virtutis gratia ab inferiori ordine ad altiorem: vt à decimo hastato ad nonum: à nono ad octauum: sic, vsque ad primum: à primo verò hastato non ad decimum principem, sed ad primum principem: nec deinde à primo principe ad decimum Triarium, sed ad primum Triarium, qui primis temporibus vocabatur primus Centurio: posterioribus primipilus. Atque tantum de Centurionibus: quæ plura vult scire, adeat Carolus Sigonius lib. 2. de Antiquo iure Prouinciar. cap. 2. & Aldum Manutium lib. 3. de Quæstis per epistolam, epistola 3. qui diligentissimè hæc de re scripserunt.

Cæterum Centuriones vbi creati erant, singulos sibi adficebant adiutores, quos Polybius extremi agminis, vel tergi ductores, Varro & Festus accensos, & Optiones vocant. Festi verba sunt: Optio qui nunc dicitur, antea appellabatur Accensus, is adiutor dabatur Centurioni à Tribuno militum, vt quem vellet, eligeret, vnde nomen sortitus est. Vegetius autem Optiones fuisse dicit, qui antecedentibus agitudine impeditis, tanquam adoptati eorum atque vicarij solerent vniuersa procurare. Atque hi quidem pedestribus copiis præfuerunt: Equitibus autem, qui singulis legionibus modò duceni, modò trecenti, vt diximus, affuerunt. Præpositi sunt ij, qui præfecti equitum, ac Decuriones vocati sunt: quorum illi Tribunis militum, hi Centurionibus responderunt, cum Præfecti alas equitum ducerent, Decuriones verò turmarum decurias. De quibus legendis in hunc modum Polybius lib. 6. Equites etiam in decem alas similiter diuiserunt, atque ex singulis tres eligunt duces. Ij verò ipsi tres assumunt tergiductores, qui que primus electus est, præest ala. Duo verò Decurionum obtinent. Absente primo secundus primi locum obtinet. Hactenus Polybius.

E quibus ex verbis intelligitur, qui præfecti equitum, qui Decuriones fuerint, & quod illi etiam Optiones, polybius tergiductores appellat, sibi adficerint. Quæ de re Varronis quoque & Festi verba non abs re erit adscribere. Sic autem Varro: Turma terma est, quod terdeni equites ex tribus tribubus Tatiensium, Ramnium, & Lucerum fiebat. Itaque primi singularum decuriarum Decuriones dicti, qui ab eo in singulis turmis etiam nunc sunt terni, quos hi primò administratos ipsi sibi adoptabant, Optiones vocari cepti, quos nunc propter ambitionem Tribuni faciunt. Festus: Optio in re militari appellatur is, quem Decurio, aut Centurio optat sibi rerum priuarum ministrum, quò facilius obeat officia publica. Atque de his hactenus.

De alijs militaribus numeribus

C A P. I X.

RÆTER eos, de quibus præcedenti capite diximus, etiam alij fuerunt militarium munerum curatores vel Præfecti, vt puta Præfecti legionum, Præfecti socium, Præfecti castrorum, Præfecti fabrorum, &c. de quibus hoc capite, quæ occurrunt, consignabimus. Quis Præfectus legionis fuerit, & quod eius officium, docet Vegetius li. 2. his verbis: Proprius, inquit, iudex erat Præfectus legionis, habens comunem primi ordinis dignitatē, qui absente legato tanquam vicarius ipsius potestatem maximam retinebat. Tribuni, vel Centuriones, cæteri que milites eius præcepta seruabant. Vigiliarum, siue profectionis tessera ab eodē petebatur. Si miles crimè aliquod admisisset, auctoritate præfecti legionis à Tribuno deputabatur ad penam. Arma omnium militum, item vestes, equi annona ad curam pertinebant. Disciplina ius & severitas

exercitus non solum peditum, sed etiam equitum legionariorum præcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem deotionem informabat, & industriam, sciens ad Perfecti laudem subiectorum redundare virtutem.

Præfecti socium dicebantur, qui auxiliis, id est, copiis sociorum ab Imperatoribus Romanis præpositi erant, de quibus ad hunc modum Polybius libro 6. Vbi socij vnâ cum Romanis congregati sunt curam distributionis eorum, tractationisque habent constituti à sociis Principes, præfecti appellati, numero duodecim, qui primum ex omnibus qui accesserint auxiliariis, aptissimos eligunt equites, peditisque operam suam ad ministrandum Consulibus exhibituros, hos vocant extraordinarios, &c.

De præfectis Castrorum & fabrorum ita Vegetius: Erat etiam, inquit, Castrorum præfectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis, ad quem Castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat, tabernacula, vel casæ militum cum impedimentis omnibus nutu ipsius curabantur. Præterea egri contubernales, & Medici, à quibus curabantur, expensæ etiam ad eius industriam pertinebant. Vehicula, sagittarij, nec non etiam ferramenta, quibus materies secatur, vel cæditur, quibusque aperiuntur fossæ circa situm valli & aquæ ductus, item ligna, vel stramina, arices, onagri, balistæ, cæteraque genera tormentorum, ne desissent aliquando procurabar. Hic post longam probatamque militiam peritissimus omnium legebatur, vt rectè doceret alios, quod ipse cum laude fecisset.

Habet præterea legio fabros, Tignarios, Instrutores Carpentarios, Ferrarios, Pictores, reliquosque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turræque ligneas, cæteraque quibus vel oppugnantur aduersariorum ciuitates, vel defenduntur propria, præparatos: etiam qui arma, vehicula, cæteraque genera tormentorum, vel noua facerent, vel quassata repararent. Habebant fabricas scutarias, loricas, arcuarias, in quibus sagittæ, missilia, casides, omniæque armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam desisset in castris, vsque eò, vt etiam cunicularios haberent, qui ad morem bestiarum ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta perfosis improuise emergent ad vrbes hostium capiendas. Horum iudex proprius erat præfectus fabrorum. Ministri quidam Imperatorum, ac Tribunorum militarium fuerunt Accensi, Commentarienses, Cornicularij. De Accensis Varro: Accensos ministratores Cato esse scribit: potest id ab arbitrio. nã inde ad arbitrium eius, cuius minister. Et Vegetius: Nullis milites instituti deputabantur obsequiis, nec priuata iisdem negotia mandabantur, siquidem incongruum videretur Imperatori, militem, qui veste & annonâ publica pascetur, utilitatibus vacare priuaris. Ad obsequia tamen Iudicum vel Tribunorum, nec non etiam principalium deputabantur milites, qui vocabantur Accensi, hoc est, postea additi, quàm fuisset legio completa, quos nunc supernumerarios vocant.

Commentarienses in castris Sigonius putat fuisse eos, qui obsequia militum, excubias, comearisque præscriberent. Nam talem in exercitu fuisse curam scribit Vegetius.

Cornicularios idem Sigonius opinatur fuisse Tribunorum militarium ministros, qui vigilias Tribunorum loco circumirent, atque eorundem imperia corniculo ederent. Vnde Cornicularij ipsi merere Corniculo dicti sunt à Suetonio in libro de claris Grammaticis. Ex ministris autem humilioribus fuere Scribæ, Accensi, Præcones, de quibus plinix egimus libro harum Antiquitatum sexto, qui est de magistratibus.

De variis militum ordinibus, generibus & discriminibus CAP. IX.

ACTENVS de iis diximus qui militiæ præfuerunt, sequitur vt ipsorum etiam militum ordines & discrimina consideremus. Polybius li. 6. quatuor facit militum ordines & discrimina, Pilanos scilicet, Hastatos, Principes & Triarios. Pilanos, quos etiam Velites appellat, dicit eligi eos, qui minimè ætate fortunaque tenuioris sint. Velites Festus ait fuisse milites expeditos, sic dictos, quasi volantes, de quorum institutione in hunc modum Valerius Maximus libro 2. capite 3. Velitum vsus eo bello primum repertus est, quo Capuam Fuluius Flaccus Imperator obsedit. Mam cum equitatu Campanorum crebris excursionibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent: Q. Næuius Centurio è peditibus lectos expediti corporis, breuibus & incuruis septenis armatos hastis, paruo tegmine munitos, veloci saltu iungere se equitibus, & rursus celeri motu dilabi instituit, quò facilius equestri prælio subiecti pedites, viros pariter, atque equos hostium telis inceslerent. Eaque nouitas pugnae vnicum Campanæ perfidiæ debilitauit auxilium. Ideoque auctori eius Næuio adhuc honos est habitus. Hactenus Valerius.

His adultiores ait Polybius eligi Hastatos, ætate ac robore præstantiores Principes: natu maximos Triarios. Pilani dicti, qui pileis utebantur: Hastati, qui primi hastis utebantur: Principes qui à principio gladiis, & post commutata re militari minus illustres sumuntur: Triarij dicti, qui in acie tertio ordine extremeis subsidio deponebantur. Etant & aliæ militum appellationes. Quidam enim dicebantur Adscripti, quidam Accensi, quidam Ferentarij, quidam Rorarij. Sunt tamen qui hos eosdem esse censent, & Adscripti quidam dici, & supplendis legionibus adscriberentur. Accensos, quòd ad censum legionum essent additi: Ferentarijque quòd fundis & lapidibus

lapidibus pugnaturi, ea modo ferrent, quæ in hostes eicerent. Rorarios etiam, quòd velut ante prælium iustum rorantes dimicarent. De Adscriptiis vel Adscriptiis Varro lib. 6. de Ling. Lat. Adscripti dicti, qui cum adscribebantur inermes, qui succederent armatis militibus, id est, si quis eorum deperisset: Idem libro tertio de Vita populi Romani: De adscriptiis cum erant attributi Decurionibus, & Centurionibus, qui eorum haberent numerum, accensi vocabantur. Eosdem etiam quidam vocabant ferentarios, qui depugnabant pugnis & lapidibus, iis armis, quæ ferrentur, non quæ tenerentur.

De ferentariis Festus: Ferentarij auxiliares in bello, à ferendo auxilio dicti, vel quia fundis & lapidibus pugnabant, quæ tela feruntur, non tenentur, ita appellati: Ferentarij leuis armaturæ pugnatores. Idem de Rorariis: Rorarios milites vocabant, quòd vt ante inbitem ferè rorare solet: sic illi ante grauem armaturam, quòd prodibant, rorarij dicti.

Funditores erant qui fundis magnis dimicabant. Duplicarij milites, quibus ob virtutem duplicia cibaria vt darentur, institutum. Volones dicti sunt milites, qui post Cannensem cladem vsq; ad octo millia, cum essent serui, voluntariè se ad militiam obtulerunt.

In veteribus lapidum inscriptionibus mentio extat militum Primanorum, secundanorum, tertianorum, &c. quæ nomina tributa illis sunt à numero legionum, in quibus militarunt.

De Signiferis, Aquiliferis, Draconariis, qui signa Aquilam, Dracones in militia gestarunt, non opus est vt multa dicam.

Tesserarij dicti, qui tesseram per contubernia militum nunciabant. Meratores, qui præcedentes locum eligunt castris, Mensores, qui in castris ab podisimum demeruntur loca, in quibus tentoria milites figant, vel qui hospitia in ciuitatibus præstant.

Militum ministri & serui erant Calones & lixæ. De vtrisque Festus: Calones militum serui, dicti, quia ligneas clauas gerebant, quæ Græci *κλῆρα* vocant. Lixæ, qui exercitum sequuntur quaestus gratia, dicti, quòd extra ordinem sint militiae, eisque liceat quod libuerit. Nonius Marcellus: Lixarum proprietates hæc est, quòd officium sustineant militibus aquæ vehendæ. Lixam nanque veteres aquam vocauerunt. Calonum quoque proprietates hæc habetur, quòd ligna militibus subministrant. Atque de variis militum ordinibus hactenus.

De variis armorum appellationibus CAP. X.

DE variis militum ordinibus diximus, restant nobis explicanda ipsorum arma. Non omnes eodem armorum genere utebantur, sed prout diuersi militum ordines erant, ita etiam diuersa eorum fuerunt arma, qua de re Polibium lib. 6. loquentem audiemus: Natu minimi, inquit, quos Velites, & Pilanos appellarunt, iubentur gestare gladium, pilam, parmanque. Parma tum firmitatem habet obstructuram, tum magnitudinem, quæ tutando sit corpori satis. Nam rotunda cum sit, tripedalem habet diametron. Adornatur præterea miles, & simplici caside, cui lupi pellem imponunt, aut eiusmodi aliquid, quòd integumentum pariter, insigneque sit, vt in prælio suos quiq; Princeps strenuè, aut ignauiter se gerentes, latere non possint. Pili telum lignum habet longitudine plerumque bicubitali, crassidine digitali, spiculum vnus spithamæ, siue palmi maioris, eò vsq; attenuatum, & acutum, vt mox primum post iactum necessario flectatur, sitque inhabile ad remittendum: alioqui commune fieret telum.

Eos qui deinceps hos ætate excedunt, hastati que appellantur, armaturam ferre iubent. Est autem Romana armatura primum sanè scutum *thyrsi* cuius latitudo curuæ superficiæ pedum duorum semis, longitudo pedum quatuor: maiori additi amplius quatuor digiti, duplici tabulato, glutino taurino linteolo infuso compactum: eius exterior superficies vituli corio integitur, hinnuliue, aut eiusmodi animalis. Habet circumferentiæ ferreum munimen à summis, imisque partibus, quo ensium ictus vehementiores tutò excipit, terreque admittendo non corroditur. Impactus est eiusmodi scuto etiam ferreus umbo, qui ingentes sustinet ictus, ac lapidum impetum, sarissarumque, relique quantumlibet violenti. Vna cum scuto ensis pendet ad dextrum femur, Hispaniensem vocant, anceps est, mucrone eximio: defertur violenter, eò quòd obeliscus eius firmus, stabilisque existit. Ad hæc veruta duo, galeaque ænea, & crurum tegmen occea. Veruta hæc partim crassiora sunt, partim tenuiora. Ex firmioribus, quæ teretia sunt, trientalem habet diametron: quæ quadrata, trientale latus, tenuiora hastilibus modicis assimulantur, quæ gerunt cum cæteris, quæ prædicta sunt.

Horum omnium longitudo ligni tria cubita non facile excedit. Impactum est singulis telum ferreum, vtrinque hamatum, eadem qua lignum longitudine: cuius nexum, structuramque tam firmiter muniunt ad medium vsque lignum inferentes, crebrisque fibulis, clauisque transfigentes, vt non prius nexus vtendo relaxetur, quàm ferrum frangatur: licet sit crassitudinis in imo, vbi adheret ligno, digiti vnus ac semis, eò vsque ac tantum adhibent diligentie in necendo. Præter hæc omnia, adornantur corolla plumea, pennisque tribus puniceis, nigris cretis, longitudinis ferme cubitalis: quæ cum in summo vertice cæteris armis addiderint, vir quidem apparet duplo maior quàm sit: eius verò aspectus pulcher, hostibusque terribilis, atque plerique accepto gre vnus spithamæ, quoquo versus quod

adhibent pectori, vocantque cordituum, perfectam habent armaturam. Qui verò censum excēdunt drachmarum decem millium, pro cordituo, cum ceteris armis, hamis confertos induunt thoraces. Idem armadi modus est etiam circa Principes, triariosque, præterquam quod pro verutis triarij hastas gerunt. Hactenus Polybius, cum quo etiam Dionysius, Livius & alij consentiunt. De clypeo adhuc dicam, cuius Polybius non meminit. Nam quod Ianus Lascaris Græcum *σπεῖρ* Latina voce clypeus reddidit, in eo erroris conuincitur ab Aldo Manutio, qui ipsum clypeum pro scuto malè accepisse, ostendit. Clypeus enim non quadratus fuit, quemadmodum scutum, quod à Polybio describitur: sed rotundus ex ære factus minor scuto, de quo videndus Aldo Manutius libro 2. de Quæstis per epistolam, epistola 6. Telorum ac iaculorum gladiatorumque vocabula aliquot recenset Agellius libro 10. cap. 25. Hastam, pilum, phalaricam, semiphalaricam, soliferream, gecam, lanceam, sparos, rumices, trifaces (sic enim emendat Iustus Lipsius) tragulas, frameas, mensaculas, cateias, rompheas, scorpionum, scribones, sicilices, veruta, cuses, ficas, macheras, spatas, lingulas, pugiones, climaculas. Sed cum ex iis pauca admodum ad Romanam armaturam pertineant, de quibus vel iam antè diximus, vel paulo post dicturi sumus, in eorum explicatione hoc loco non immorabor. Exponuntur tamen passim à Grammaticis, qui de iis sunt consulendi.

De Expeditione C A P. X I.

STENDIMVS hactenus, qua ratione bellum hostibus sit indictum, quomodo delectus habitus, qui Duces belli, qui militarium munerum Præfecti, qui ordinum ductores, qui militum ordines, que arma eorum fuerint: iam exercitum educemus, & quo ordine expeditione facta sit, docebimus. Vbi dux imperium à populo accepit, bellumque ipsi commissum erat, in Capitolium ibat, ibique solennia vota pro Republica nuncupabat, atque inde paludamento, listoribus, insignibusque imperij ceteris assumptis, rectà ad portam vrbis ibat, ad quam salutatis, amicis officij causa aliquanto viæ spacio prosequentibus, ac benè ominantibus, ad bellum proficiscebatur. Seruius doctissimus Grammaticus in 8. Æneidos annotat, moris fuisse, vt is, qui belli curam susceperat, sacrum Martis ingressus, primò ancilia commoueret, post hastam simulachri ipsius, diceretque: Mars vigila.

Cæterum quo ordine inceserit exercitus, Polybius libro 6. docet, cuius verba ex versione Iani Lascaris hæc sunt: Plerunque, inquit, primi incedunt extraordinarij: hos sociorum dextrum subsequitur cornu: quos deinceps sua iumenta sequuntur. Post eos it Romanorum prima legio, habens ponè impedimenta sua: tum secūda incedit legio, sequentibus ipsam suis vehiculis, sociorumque impedimentis, qui agmen cogunt. Vltimum enim, dum incedunt, lauum sociorum cornu tenet locum. Equites interdum sequuntur à tergo suas quique partes. aliàs iumentorum latera obequitant, stipantes ea, tutumque præbentes incessum. Quod si qua sit à tergo suspicio, cætera quidem apud ipsos eodem se habent modo: ipsi verò sociorum extraordinarij à fronte ad tergam traducuntur, alternisque diebus legiones & cornua eadem præcedunt, rursusque sequuntur à tergo, vt auationis, frumentationisque, integræ æqualiter omnes participes fiant, mutant semper ordinem, vt alternatim primi incedant.

Vtuntur etiam alio genere incessus, temporibus parum tutis. Patentibus enim campis ducunt triplicem phalangem æquidistantem, hastatorum, Principum, triariorum: præponentes antecedentium iumenta omnibus. Post prima verò signa, eorum, qui secundi incedunt: post secunda, eorum, qui tertij: & ad proportionem sic alternatim ponentes iumenta, & signa. Hunc in modum ad iter instructi, cum aliquid grauius acciderit, modò ad scutum declinantes, modò ad hastam, producant signa præter impedimenta ad hostium aspectum, breuique tempore, atque vna motione armorum ordo accepit instructionis dispositionem: præterquam si aliquando hastatos euolutione vt oportuerit. Iumentorum autem ceterorumque, ea sequentium multitudo, post instructos sese subducentes, locum obtinet in periculis competentem. Cum verò incedentes appropinquauerint, ad locum idoneum locandis castris, præcedunt Tribunos, & Principibus ordinum quicumque huic muneri assidue fuerint addicti: qui posteaquam conspexerint totum locum, qui optandus sit ponendis castris, deputant primùm, vbi sit ponendum tentorium Imperatoris, post alia, &c. Hactenus Polybius. Que tamen non ita intelligenda sunt, quasi semper hic ordo in expeditione sit obseruatus. Is enim sæpenumero mutatus & varius fuit, vt vel ex solius Caij Iulij Cæsaris commentariis intelligere licet, qua de re, qui volet, legat Petri Rami librum de Militia C. Iulij Cæsaris parte secunda. Et hæc terrestris itineris ratio erat. Flumina autem quatuor traieciabantur modis, primùm ponte, qui quomodo construi soleret, Cæsar in Commentariis suis passim docet, & Petrus Ramus in eo, quem de Cæsaris militia scripsit, libello, vt interim de aliis taceam. Secundus modus traieciendi fluminis est, quando exercitus nauibus traducitur. Tertius est, cum flumen in plures alueos diductum, transitum exercitui præbeat. Quartus, cum equitatus in flumine dispositus, vim illius infringit, vt peditatus tranare incolumis possit. Quorum modorum omnium ex empla sunt apud Cæsarem.

Ceterum & illud hoc loco nõ est silètio prætereundum, vstitatū fuisse, vt milites legionarij secum ferrent non solum arma, sed & vallum & cibaria, vnde Cic. lib. 2. Tusculanarum quæstionum: Nostris exercitus, inquit, primùm vnde nomē habeant, vides: deinde qui labor, quantus agmini ferre plus

A plus dimidiat mensis cibaria, ferre si quid ad vsum velint, ferre vallum. Nam scutum gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt: quæ quidem ita geruntur aptè, vt si vltus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, vt membris pugnare possint. Hæc Tullius de sui temporis militia. Livius verò antea non dimidiati, sed integri mensis cibaria militem ferre solitum docet libro 44. His igitur rebus onusti milites, tamen singulis diebus vbi opus erat, viginti, aut vinctiquatuor milia passuum emeriebantur, quemadmodum Vegetius & tum eo alij tradunt. Atque quæ expeditione hactenus.

De Castrametatione, & Castrorum Motione
C A P. XII.

VAE verò Castrorum forma fuerit, quomodo ea sit disposita, audiemus ex Polybio, scriptore accuratissimo & grauisimo, cuius locum hac de re integrum ex interpretatione Iani Lascaris (aliam enim videre mihi a cætenus non contigit) adscribam. Genus Castrametationis eorum, inquit Polybius, est huiusmodi. Loci eius, qui maximè idoneus videtur ad Castrametandum, aptissimam partem an prospiciendum, præcipiendumque, Imperatoris tentorium occupat. Positoque signo, vbi illud fixuri sunt, metiuntur circa signum spacium quadratum sic, vt omnia latera distent à signo pedes centum, planum eius sit quatuor actuum. At huius figuræ semper vnum aspectum, vnumque latum, quod visum fuerit aptissimum auationibus, pabulationibusque, locantur Romanæ legiones in hunc modum. Cum sex Tribuni sint in vnaquaque legione, duæque Romanæ legiones vtrumque Consulem sequantur, perspicuum est, duodecim Tribunos necessariò militare sub vtroque Consule. Ponunt autem horum tentoria ad vnam rectam lineam omnia, quæ sit æquidistans lateri quadrati præoptato, distetque ab eo pedes quinquaginta, equis pariter, iumentisque, ac reliquis Tribunorum sarcinis locandis idoneus locus. Tentoria auerfa figurantur à præficti quadrati latere, spectantia exteriori aspectum, qui omnino dicendus, vocandusque semper à nobis est toti figuræ oppositus. Distant inter se Tribunorum tentoria æquali spacio, atque eò vsque extenduntur, vt totam Romanorum legionum tendentium latitudinem assidue occupent. dimenso rursus spacio centum pedum in anteriorem partem ab omnibus tentoriis: postea à præfinitate hanc latitudinem recta linea, qui sit æquidistans tribunorum tentoriis: ab hac inquam facere incipiunt legionum tabernacula, struentes hunc in modum. Cum secuerint bifariam rectam lineam ab eo puncto rectis ad lineam angulis, equites vtriusque legionis oppositos inter se locant, pedes quinquaginta inter se distantes, sectione in medio interualli habita. Est autem equitum peditumque locatio tentorium similis: redditur enim tota species tam signi, quam turmæ, quadrata. Hæc autem respicit viarum interualla, habetque præfinitam longitudinem viæ adhaerentem: est enim centum pedum. Plerunque etiam altitudinem parem facere student, præterquam sociorum. Quod si maioribus vtantur exercitibus, tam longitudini, quam altitudini addunt ad portionem. Cum autem accidat, vt respondeant equitum tabernacula mediis tribunorum tentoriis, efficitur quasi striga quædam (vel vicus) transversa ad supradictam rectam lineam, & locum ante tribunos vacuum. Nam reuera strigis persimilis sit tractus vniuersi species. Quippe cum ex vtraque parte hinc manipuli, indeque sint turmæ productim interpositæ: præterquam quod post prædictos equites vtriusque legionis triarios ad singulas turmas singula signat, forma perquam simili collocant, figurisque sese inuicem contingentibus, sed respicientibus in alteram partem, auerfis ab equitum aspectu dimidiata altitudine ad longitudinem signi cuiusque, eo quod multitudine etiam dimidio pauciores plerunque sunt ij ceteris partibus. quamobrem cum inæqualis existat sæpenumero viroorum multitudo, contingit vt semper adæquentur secundum longitudinem partes omnes. Ob altitudinis differentiam. Rursus quinquaginta pedum interuallæ ab iis vtrisque distantes, oppositos triarios locant principes. versis autem iis quoque in prædicta interualla, duæ hæ præfinitur strigæ, initia quidem ab eadem recta linea capientes, aditusque sicut equites: ab distantia videlicet centipede, quæ ante tribunos est: desinentes autem in latum castrorum tribunis oppositum, quod ab initio proposuimus oppositum esse toti Castrorum formæ post principes similiter auerfos contingentibus se figuris locant hastatos. Cumque decem signa habeant ex prima diuisione strigæ omnes, contigit eas omnes etiam longitudine partes fieri, earumque sectiones, postremas inquam partes ad latum valli oppositum adæquare: ad quod etiam vltima vertentes signa castrametantur. Ab hastatis rursus quinquaginta relinquentes pedum spatium, sociorum equites iis oppositos locant, sumentes initium ob eadem recta lineam desinentesque in idem latum. Est autem sociorum multitudo peditum, vt antè dixi, par legionibus Romanis extraordinariis duntaxat inferior, equitum duplo maior ablata horum quoque in extraordinarios tertiam partem, ob id horum etiam altitudinem augentes pro portione, in castrametationum figura conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare.

Confectis autem omnibus quinque viis, auersa rursus ab equitibus ponunt sociorum pedum signa, audentes altitudinem ad portionem, vallum respicientia, transversumque vtrumque latus. Per singula signa, prima, quæ sunt ab utraque parte, tabernacula Principes ordinum capiunt, simulque prædictum in modum intercalantes per singulas partes sextam turram à quinta pedes quinquaginta submouent, itidem & pedum ordines, ad eò ut fiat hic quoque alius per medias legiones transitus, transversus utique ad strigas, sed æquidistans tribunorum tentoriis via, quam vocant quinctanam, eo quòd post quinque ordines traducitur.

Locus qui tribunorum tentoriis à parte posteriori subiacet, atque vtrique parti Imperatoris tabernaculo adiacet, partim foro, partim Quæstori, eiusque commeatibus deputatur. **B**

Ab ultimo vtriusque partis tribunorum tentorio à parte posteriori quasi inflexum tenentes ordinem versus tentoria extraordinariorum equitum electi, & quidam voluntarij in gratiam Consulium militantes, versus transversa valli latera locantur: spectantes quidam ad Quæstorios commeatibus, quidam parte altera forum versus. Plerumque autem contingit, vt ij non solum contubernia habeant propinqua Consulibus, verum etiam vt incedente exercitu, atque in cæteris vsibus circa Consulem Quæstorémque diuersentur, eisque operam curamque impendant.

Apponuntur iis vallum spectantes, qui eundem præbent vsum pedites, quem prædicti equites. deinceps verò peruium relinquuntur spatium latitudinis centum pedum, æquidistans tribunorum tentoriis ultra forum, Prætorium, Quæstoriumque, productum per omnes antedictas valli partes, ad cuius latus superius sociorum equites extraordinarij castrametantur, spectantes forum Prætorium, Quæstorium. **C**

Ad media horum equitum contubernia, & ad ipsum Prætorij locum transitus relinquuntur quinquaginta pedum, ducens ad posterius Castrorum latus, ordine ad rectos angulos positus prædictæ plateæ. His equitibus rursus auersi ponuntur auxiliares extraordinarij pedites, vallum spectantes, posteriusque totius castrametationis latus.

Vacuum autem locus, qui ex vtraque horum parte superest, versus transversa latera datur ex æternis, iisque qui pro tempore socij aduenerint.

His sic se habentibus, tota quidem castrorum forma efficitur quadrata æquis lateribus.

Particulares autem figuræ tam sectionis strigarum, quam reliquæ dispositionis, vbi simillimam speciem præ se ferunt.

Vallum à tentoriis per omnia latera ducentos submouent pedes, quòd vacuum multas ipsis commoditates præbet.

Est enim rebus in Castra importandis exportandisque valde opportunum, quando singuli, vt quæque strigarum proxima est, in hoc vacuum egrediuntur, neque in vnum concurrentes subuertunt, calcantque se inuicem: quæque habent, aut abigunt pecora, prædæque ex hostibus huc deducunt, tuto per noctem seruant, & quòd præcipuum est, si noctu hostis aggrediantur, neque ignis, neque telum peruenit ad ipsos, præter admodum rara, atque ea innocua ferme propter magnitudinem distantia, tentoriis præsertim circumiectis. **E**

Data igitur multitudine pedum, equitumque vtrumque in modum, siue quatuor seu quinque millium singulas legiones faciant: similiter & signorum altitudine, longitudineque, ac multitudine concessa: & adhuc distantis itinerum, platearumque, nec non omnibus aliis concessis, facile est volentibus considerare quam sit locus capax, castraque quam ampla.

Quòd si aliquando abundet sociorum multitudo, siue hi ab initio Castra secuti sint, siue postea per occasionem accesserint: ij quidem qui per occasionem accesserint, ea etiam quæ circa Prætorium sunt, replent spatia, forumque & Quæstarium contrahunt in vnum, cogente temporis necessitate: iis verò, qui vnà cum exercitu à principio exiuerint, sicut abundans multitudo, addunt strigam vnà ab vtraque parte Romanarum legionum, versus transversa latera. **F**

Omnibus autem quatuor legionibus, Consulibusque ambobus in vna Castra coeuntibus, congregatisque, nihil aliud cogitare oportet, quam duos exercitus, prout dudum exposuimus, pariter castrametatos auersos inuicem iunctos esse, contingentes semet ad contubernia extraordinariorum vtriusque exercitus, quando sanè contingit, vt figura fiat oblonga, locus duplo priore maior, circumferentia sesquialtera.

Cum igitur ita eueniat, vt Consules vnà castrametentur, sic semper vtuntur castrametationibus. Cum verò seorsum, reliqua sanè similiter: forum autem, Prætorium, Quæstoriumque in medio statuunt vtriusque exercitus. Hæc omnia Polybius.

Ex quibus intelligi potest, quæ castrorum Romanorum forma fuerit. Nonnunquam tamen aliter constructa ea fuerunt. Cæsar lunatis Castris Thapsum (vt est in historia Africanæ belli) operibus circum muniuit. **G**

Vegetius triquetram & semicircularem formam nominat, quem diligens lector de castrametatione etiam legere poterit. Illud hoc loco, antequam ad alia accedam, monebo, Romanos ante Camilli tempora tantum per æstatem militiæ esse consueuisse & d' omni sua hyemare: eo autem tempore, quo Veij obsessi primum cepisse castellis ædificatis, castrisque munitis, in hostico hyemem cum æstate continuare, Plutarchus in Capillo, Livijs libro quinto.

Notan-

A Notandum & hoc est, tentoria siue tabernacula exercitus Romani ex pellibus fieri consueuisse, quòd ex Valerio Maximo libro secundo, capite secundo, & alijs est manifestum: hinc toties apud auctores legitur, sub pellibus milites habere, exercitum sub pellibus retinere sub pellibus esse: quòd nihil aliud est, quam exercitum in tentoriis, quæ ex pellibus fieri solebant, habere, retinere, in tentoriis esse, in castris esse. Vide Carolum Sigonium scholis in Livijs libro quinto initio, Iacobum Rænardum libro quarto Variorum, capite tertio, & alios.

Neque hoc prætermittendum est, Castra Romanorum vt plurimum portas habuisse quatuor. Prima erat Prætorica, quæ & Quæstoria dicta est: ea vel orientem solem spectare, vel è conspectu hostium dirigi solebat, quòd eò fiebat, vt si quando ad arma conclamatum foret, sine tumultu extra castra contrahi multitudo, & explicari ordines, signaque educi possent.

B Etenim vbi acie decernendum erat, illinc cohortes educi, & copiæ admoueri solebant. Vbi etiam militum statio copiosa instructaque ad subitos conatus esse debebat, cui etià Principali nomen datum.

Alterà à tergo Castrorum Decumana, eò, quòd ampla & patens: ex qua defertores & facinorosi, in quos iure militari animaduertendum erat, educerentur, & pœnis coercerentur.

Tertia erat Principalis, ex qua Principes, & summi duces velut ex postico, si quando opus esset, opem suis laborantibus ferebant: ordines tendebant, & milites educerent.

Via quoque, quæ ad eam portam ferebat, Principalis dicta est. Quarta erat post Prætorium, & Quinctana dicebatur, quippe per eam comatus in castra conuehi, & rerum vtilium copia venalis exponi: inde etiam merces ad vsum militaris multitudinis, quæque bello vsui essent, importari & exportari solebant. Vide præter Festum Alexandrum Neapolitanum libro primo genialium dierum, capite duodecimo.

Præter quatuor has portas ait Turnebus libro aduersariorum trigesimo, capite vigesimo-quarto, fuit etiam Extraordinaria, prope quam tendebant Extraordinarij. Livijs libro quadagesimo: Erumpere extraordinaria porta iussit. Quæstoria, quæ propinqua erat Quæstorio, Livijs eodem libro: Quinctus Fuluius Flaccus legatus cum i dextera ala ad Quæstorianam portam positus. Sed duæ Principales erant, Dextra, & Sinistra à Principibus nomen adeptæ. Livijs libro quadagesimo, ad dexteram Principalem hastatos legionis primæ instruxit, &c. Hactenus ille.

D Prætorium dicebatur tabernaculum, quòd Duces exercituum, vel Imperatores, siue Consules, siue Dictatores, siue Prætores, siue Tribuni militum Consulari potestate ij essent, occupabant.

Nomen autem inde habet, quòd initio Consules qui plerumque bella administrabant, Prætores dicebantur. Quæstorium erant tabernaculum Quæstorum. Tantum de Castris, & eorum metatione.

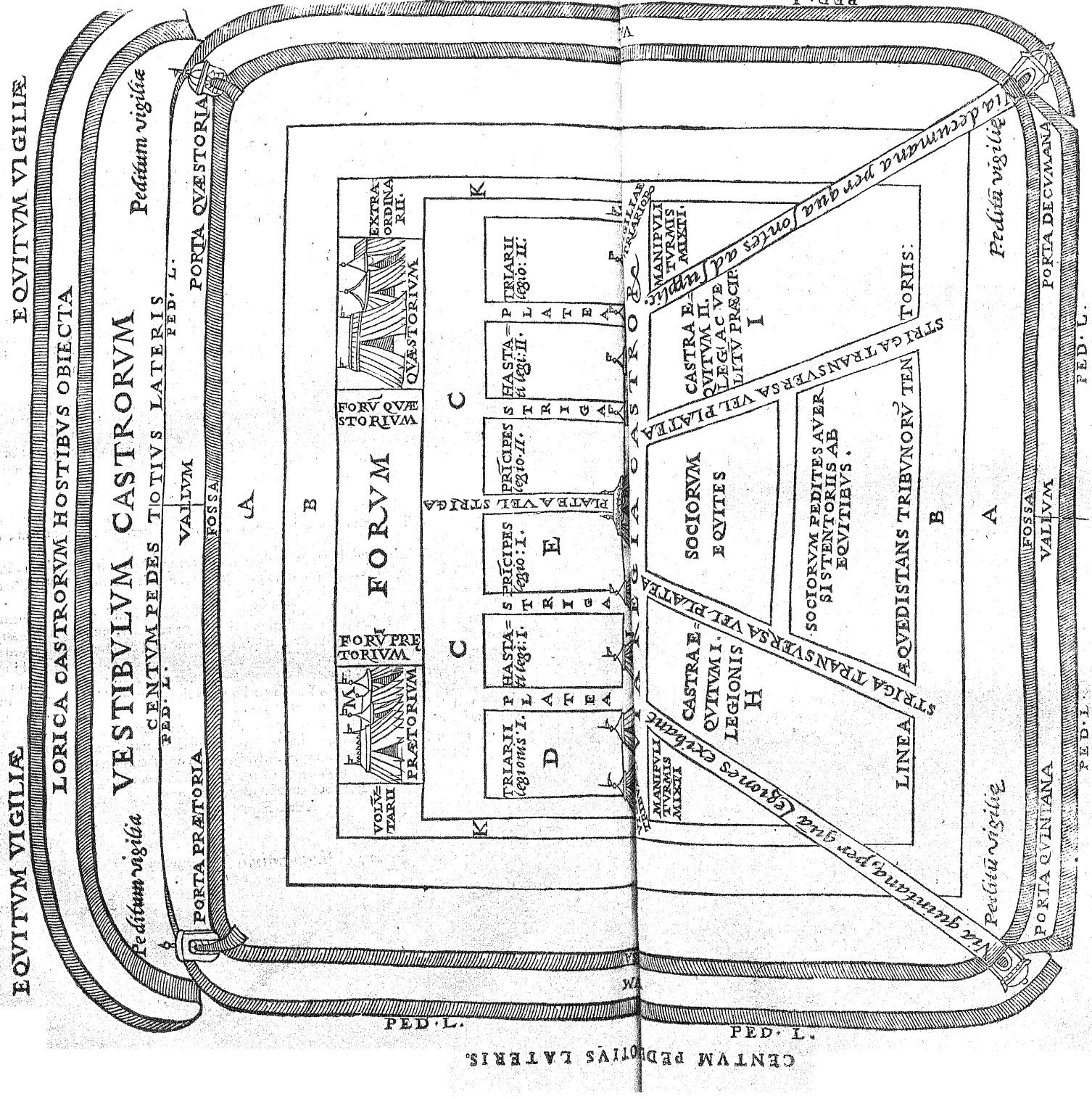
De motione ad huc dicendum, de qua Polybius libro sexto, ita scribit: Castra mouent in hunc modum: Vbi primum datum fuerit signum, detrahunt tentoria, componuntque sarcinas: sed neque deponere, neque erigere licet cuiquam, antequam Tribunorum, Imperatorisque tentorium erigatur, deponaturque: Vbi secundum, imponunt onera iumentis. Vbi tertium, procedere oportet primos, mouerique tota castra. Incedunt verò eò ordine, qui paulò ante, cum de expeditione ageremus, à notis ex Polybio est indicatus. Vt autem iis, quæ E hoc capite de veteri Romanorum castrametatione dicta sunt aliquid lucis accederet, opere precium me facturum sum arbitratus, si typum illius castrametationis, ex libro quarto

Commentariorum Reipublicæ Romanæ Vvolfgangi Lazij hic insererem, præsertim cum is eù descriptione Polybij, quem nos secuti sumus, per omnia conueniat. Quòd meum consilium vt probes, te, beneuole lector etiam atque etiam rogo

Figura Castrametationis Romanorum.

P 2 Pmg

Vetus Romanorum Castrametatio.

CENTVM PEDITES TOTIVS LATERIS VALLI QVADRATI.

Spacium à vallo ad tentoria pro rebus in castra importandis, exportandisq; ac tenendis pecoribus, E Ab utraque parte prima tabernacula occupabant, intercalantes per singulas partes sextâ tur-
 A & prædia hostibus relicta. Præterea ne se mutuo homines calcent: & quod præcipuum, si hoste ne-
 Cui adgrederentur, neque tela peruenirent ad tentoria.
 B Spacium cæterum pedum, æquè distans Tribusonum tentorius ultra fori Prætorii, Quæstionumq;
 producitur per oes valli partes: ad cuius lateris superius locorum equites extraordinarij castrametati
 tur, ipse cæteris fori Prætorii & Quæstionum. His equitibus rursus antri ponuntur auxiliares
 extraordinarij pedites, vallum spicantes, posteriori que totius castrametationis latas.
 C In hoc spacio fortè adueniantes locabantur: vel licubi plures simul legiones, equitatuq; in v-
 na castra conuenirent, loca vacua circa Prætorium forum, Quæstionumque accipiebant.
 D His ex utraque parte hinc manipuli, inde turmæ productum interpositi, ita quod ad singula figuæ
 turmæ forma sunt simplici collocatæ.

E Ab utraque parte prima tabernacula occupabant, intercalantes per singulas partes sextâ tur-
 manam, à quinta 30. pedes submoventes.
 F Linea recta æquilateralis castrorum, ad quam tendebant Tribuni.
 G Locus saepe circumdatus, prope maiorem Tribunalium, ubi signa figebantur.
 H Castra equitum primæ legionis, ad Tribunalium media tabernacula, unde efficiebatur striga
 quædam transversa ad supradictam rectam lineam, & locum ante Tribunalium vacuum.
 I Castra equitum legionis secundæ, ac velitum præcipuè.
 K Transitus quinquaginta pedum, duces ad latera posterioris castrorum.
 L Transitus transuersus legionum, æquidistans à Tribunalium.
 M Signa excubitus ad Prætorium.

VAE porro Castrensis Romanorum disciplina, quae vigilarum ordinatio fuerit, lucu-
 A enter explicat idem Romanae historiae scriptor diligentissimus Polybius, cuius haec
 in fragmentis libri sexti verba sunt: Vbi castramentati sunt, conuenientes tribuni, ab
 omnibus qui in castris sunt, liberis pariter seruisque, singulatum iusurandum exigunt.
 Iurant autem illi, se nihil e castris furto ablaturos: imò si quis etiam inuenerit quippiam, id allat-
 turum ad Tribunos. deinceps ordinant signa, atque ex vtraque legione Principum Hastorum-
 que duo ad loci curam deputant, qui ante Tribunos est. In hac enim platea maxima pars Roma-
 norum quotidie versatur, idcirco studium adhibent, vt ea aspergatur, verraturque diligenter.
 Ex reliquis duodeuiginti tria, quisque tribunorum sortiuntur. Nam tot sunt hastatorum prin-
 cipumque in singulis legionibus signa, secundum ante dictam diuisionem. Tribuni autem sex, B
 tria signa, vicissim singulatumque ministrant, Tribuno ministerium huiusmodi. Castris loco
 assignato, tentorium erigunt, locumque circa tentorium pauimentant: & si quid circum sepi-
 re oporteat ad vaforum custodiam, id ipsis cura est. Dant etiam excubias duas, excubia quatuor
 viris constat, quorum pars ante tentorium, pars post tentorium iuxta equos excubant. Cum igitur
 tria quisque signa Tribunos habeat, atque in iis singulis viri sint amplius centum, exceptis
 triariis, velitisque, qui huiusmodi ministerium haudquaquam exhibent, opus quidem leue
 fit, eo quod quarto quoque die ad singula signa ministerium peruenit. Tribunis autem ex præ-
 fatis ministeriis vltus pariter necessarius: honorque atque obedientia exhibetur. Triariorum si-
 gna Tribunorum ministeriis eximuntur, sed turmis equitum singulis diebus ministeria præbent,
 vt quique proximi sunt post turmas locati: qui custodiunt etiam alia, sed præsertim equos, ne
 aut implicari vinculis lædantur, futuri inutiles ad opus: aut soluti, atque inuicem irruentes, tur-
 C bas tumultusque excitent in castris. Cæterum vnum ex omnibus signum excubat quotidie per
 vices ante Imperatorem, quod securitatem pariter Imperatori præbet aduersus insidias, ornata-
 que speciem magistratus. Fossæ ac valli duo latera fociis curæ sunt, quibus proximum vtrumque
 eorum cornu locatum est. Romanis vtrique legioni vnum. Cumque singula latera per signa
 diuisa distributaque sint, particularis sanè cura ordinum ductoribus incumbit præsentibus ad-
 stantibusque. Vt autem vniuersum latus bene se habeat, duobus Tribunis similiter, reliquam
 etiam legionis curam hi sunt qui gerunt. Bini enim inter se diuisi bimestre spacium semestris
 temporis vicissim imperant: vniuersoque, quibus fors obigit, subdiali vsui præfunt. Idem mo-
 dus principatus est etiam præfectorum inter focios, equites, ordinumque ductores omnes oriente
 luce accedunt ad Tribunorum tentoria, Tribuni ad Consulem: ille quod instat agendum, tri-
 D bunis edicit: tribuni equitibus, ordinumque ductoribus: ij multitudini promunt tempore oppor-
 tuno. Nocturni signi traditionem tutam præstant, hunc in modum: ex singulis generibus equi-
 tum, pedumque decimi signi, quod vltimum castrametatur, ad extremitatem strigarum, ex
 iis vir vnus eligitur, qui excubiæ ministeriis non tenetur: verum accedit singulis diebus oc-
 cidente Sole ad tentorium tribuni, & accepta tessera (ea est tabella inscripta) recedit. Cumque
 secesserit ad signum suum, tradit tabellam signumque adhibitis testibus proximi signi Principi,
 ille similiter proximi idemque faciunt omnes deinceps, donec ad prima, ac prope Tribunos lo-
 cata signa peruenerit. Hos autem oportet tabellam nondum obortis tenebris referre ad Tribu-
 nos: & si relatæ sunt omnes quæ datæ sunt, cognoscunt signum datum esse omnibus, perque om-
 neis ad sese peruenerit. at si quid defuerit confestim, inquit Tribunos, quidnam commissum sit,
 E percipitque ex inscriptione, quanam ex parte tabella venerit: atque vbi repertum fuerit impedi-
 mentum, conueniens infertur multa. Vigiliis disponunt hunc in modum: Imperatorem, eius-
 que tentorium, excubans custodit signum: tribunorum tentoria & equitum turmas, deputati,
 vt modò dictum est, ex singulis signis. Itidem per singulos ordines omnes ex se ipsi custodias dis-
 ponunt, cæteras Imperator, suntque plerumque tres excubiæ: apud Quæstorem vna, binæ apud
 legatos, Consiliariosque. exteriorem castrorum ad spectum velites complent, totum interdiu
 vallum circumfidentes. Etenim hoc illis iniungitur ministerium. Portas singulæ ex iis decades
 accubantes seruant, eos qui sunt vigiliis deputati, ex singulis custodiis, qui primam vigiliam
 acturi sunt, vnus ex signis singulis tergi ductor vespere ducit ad tribunal: is dat singulis taleo-
 F las per singulas vigilias, breueis admodum, habentes charactere: illi cum acceperint, ad assigna-
 ta recedunt loca. Fides circuitiois equitibus committitur. Oportet enim primum ala ducto-
 rem per singulas legiones præcipere vni ex suis tergi ductoribus summo mane præceptum huius-
 modi, vt is edicat ante prandium quatuor adolescentibus ala suæ, ad eos pertinere circuitiois
 noctis proximè accessuræ. Post hæc oportet idem præcipiat sequentis ala ductori ante noctem,
 quod illi incumbat cura circuitiois in sequentem diem: is cum audierit, oportebit vt similia
 faciat his, quæ prædiximus in sequentem diem: atque hunc in modum & cæteri deinceps. Qui verò
 præcepti sunt per tergi ductores ex prima ala quatuor, vbi sortiti fuerint vigilias, conferunt
 se ad tribunal, accipiuntque in scriptis, quotam, quotque vigilias circuire oporteat. Postea verò
 accubant ij quatuor iuxta primum signum triariorum, cuius princeps curam gerit, vt compe-
 tens vigiliis signum tuba detur. Cum verò tempus accesserit, primam visit vigiliam, qui eam vi-
 G scendam sortitus est. Circuit autem prædicta loca non solum circa vallum, aditusque, sed omnia

A per signa singula, turmasque: & si inuenerit vigiles primæ vigilantes, accipit a b iis taleolam: sin
 autem offenderit quempiam dormientem, aut locum deseruisse, attestatus proximis abit. Idem
 fit etiam ab iis, qui deinceps vigiliis circumeunt. Dandi autem signum buccina (sicuti paulò
 antè dixi) per singulas vigilias, quod circuitoribus conueniat cum vigilibus, ductoribus ordi-
 num primi signi triariorum vtriusque legionis quotidie cura incumbit. Circuitorum singuli sub
 ipsam lucem referunt tesseras ad tribunal, & si omnes reddita fuerint, sine delicto abeunt. At
 si quis pauciores attulerit, quàm sit custodiarum multitudo, inquirunt ex caractere, quæ nam
 custodia defecerit. qua re cognita, vocatur ordinum ductor. Is autem ducit eos, quibus est com-
 missa vigilia, ij disceptant cum circuitore: & si custodum fuerit delictum, confestim profert id
 circuitor, adhibitis testibus, qui proximi sint: tenetur enim hoc facere, ac si nihil huiusmodi fa-
 B ctum sit, crimè recidit in circuitorem, statimque aduocato cõcilio, coram Tribuno dicit causam:
 & si condènetur, fuste cæditur. Hactenus Polybius. His igitur expositis, tempus est, vt aciem
 tandem instruamus, quod faciemus capite proximè sequente.

Instructio aciei CAP. XIV.

VAE in genere de militia Romana scitu fuerunt necessaria, hæcenus exposuimus, se-
 quitur vt aciem tandem instruamus: quæ ipsa res paulò altius est repetenda. Quo die
 pugna erat cum hostibus committenda, signum in castris Romanis proponebatur, vi-
 delicet tunica purpurea, vel cocina supra Prætorium expansa, cuius meminit, Plu-
 C tarchus in Fabio & alibi, Lilius, ac Polybius. Post, vbi iam ad bellum exeundum, & exercitus
 castris educendus esset, signa militaria, quæ in castris fixa erant, captatis auguriis euelluntur
 è terra. Habebatur autem hoc inter felicia auguria, si auellentem signa facile sequeretur. Ideo-
 que Crassus in Arabis bello Parthico cum filio occisus legitur, quod iturus ad prælium auellere
 signa vix potuerit. Educto castris exercitu, acies instruebatur. Quod qua ratione fieri consueue-
 rit, ex Lilio aliquo modo intelligi potest, qui libro 8. multis verbis instructâ aciem describit,
 quæ cum maximopere lucifaciatur, non grauabor adscribere. Ita igitur Lilius: Clypeis antea Ro-
 mani vsi sunt: deinde postquam stipendiarij facti sunt, scuta pro clypeis fecere: & quod antea
 Phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cepit esse. Postea in plu-
 res ordines instruebatur. Ordo sexagenos milites, duos ceturiones, vexillariū vnū habebat. Pri-
 ma acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spacium. Manipulus, leues
 D vicanos milites, aliam turbam scutorum habebat. Leues autem, qui hastam tantum gestaque
 gererent, vocabantur. hæc prima frons in acie florem iuuenum pubescentium ad militiam habe-
 bat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus Principibus est nomen: hos sequeban-
 tur scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc xxx. manipulorum agmè Antepilanos appel-
 labant: quia sub signis iam alij quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo vnusquisque tres
 partes habebat, earum vnamquamque primum pilum vocabant. tribus ex vexillis constabat.
 Vexillum ex x c v i. homines erant. primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spe-
 ctatæ virtutis: secundum rotarios, minus roboris ætate, factisque: tertium accensos, minima fi-
 ducia: cõ & in postremam aciem reiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset,
 E hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profigare hostem non possent, pede presso eos
 retrocedentes in interualla ordinum Principes recipiebant, tum Principium pugna erat, hastati
 sequebantur, triarij sub vexillis confidebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris hastas
 suberecta cuspede in terra fixas haud secus, quàm vallo septa inhorretet acies, tenentes. Si apud
 Principes quoque satis prosperè esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur.
 Vnde rem ad triarios redisse, cum laboratur, proverbio increbuit. Triarij confurgentes, vbi in
 interualla ordinum suorum Principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus
 velut clauderent vias: vnoque continenti agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incede-
 bant, id erat formidolosissimum hosti, cum velut victos insecuti, nouam repente aciem exsur-
 gentem, autem numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinque millibus
 F pedum, equitibus in singulas legiones trecentis, alterum tantum ex Latino delectu adicieba-
 tur: qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem. nec vexilla
 dum vexillis tantum, vniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed Centurio
 quoque cum Centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Hæc-
 enus Lilius, qui vniuersum exercitum in tres partes distribuit. Primam aciem Hastatos facit,
 id est, leues milites, ac scutatos, in eamque pubescentes ad militiam omnes coniecit. alteram
 Principes vna cum scutatis, quos Antepilanos vocabant. tertiam ex quindecim ordinibus
 constituit, quorum vnusquisque tres partes haberet, earum vnamquamque primum pilum
 vocabant: ex tribus vexillis constabat, Triariorum, Rotariorum, & Accensorum, quo-
 rum Rotarij inter antepilanos primò procurebant. deinde etiam Accensi eò procedebant, vt
 G tum denique viribus hostium vel exhaustis, vel debilitatis, integri & recentes Triarij pugnam
 capefferent. Polybius libro sexto eundem ferè ordinem, sed clarius describit. Legionem enim
 quadrifariam diuidit in Pilarios, minimos natu, hastatos iis proximos ætate, principes florētissimis
 armis & Triarios maximos natu, Pilanos quidè, hastatosque, & principes millesenos duccenos, triarios

autem sexcentos. Si maior fiat legio, proportionem partes augeri dicit, exceptis Triariis, quos semper efficiant partes.

Ceterum non vno semper modo acies instructa fuit, sed diuersis, quod videre est tum apud Cæsarem in ipsius Commentariis, tum apud Aelianum in libro singulari de instruenda acie, ad quos harum rerum studiosum lectorem remitto. Agellus libro x. cap. 9. aliquot vocabula militaria, quibus instructa certo modo acies appellari soleat recenset: qualia sunt, frons, subsidia cuneus, orbis, globus, forfices, ferra, ala, turres, eaque dicit inueniri in libris eorum, qui de militari disciplina scripserunt, tralataque esse ab ipsis rebus, quæ ita propriè nominantur, earumque rerum in acie instruenda, sui cuiusque vocabuli imagines ostendi.

Frons * * * *

Subsidia dicebantur illi milites, qui post aciem subsidebant, ut laboranti exercitui subunirent. E

Cuneus dicebatur acies cuneum representans, sicut orbis, globus, forfices, &c. quæ in modum globi, orbis, forficis instruebatur. Vegetius libro 3. ait, Cuneum pedum multitudinem vocari, quæ iuncta cum acie primùm angustior, deinde latior procedat, & aduersariorum ordines rumpat: quia à pluribus in vnum locum tella mittantur. Quæ rem, inquit, milites vocare caput porcinum. Typum eius habet Aelianus in libello de instruendis aciebus.

Alæ dictæ sunt exercitus equitum ordines, quod circum legiones dextra, sinistraque tanquam alæ in auxilium corporibus locabantur. Cincius libro sexto, de re militari, apud Agelliam libro 16. cap. 4.

De deuotione sui ipsius pro exercitu, & de deuotione exercitus hostilis

CAP. XV.

VOD si periculum aliquod imminere videretur, & Aruspices nunciaret, Deos non placatos esse, tum vnus aliquis ex Romanis sese pro exercitu suo, & simul exercitum hostiū deuocbat. Licebat autem, quemadmodū Lilius libro 8. ait, Consuli Dictatorique & Prætori deuouere legiones hostium, & se vel alium, quem velit, ex legione Romana scripta, ciuem, si is homo, qui deuotus esset, moreretur, probè factum videbatur: ni moreretur, tum signum septem pedes altum, aut maius in terram defodi, & piaculū hostia cadi oportebat: vbi illud signum defossum esset, eò magistratum Romanum descendere fas non erat. D Qui verò sese deuouere volebat, ni moreretur, neque suum neque publicum diuinum purè facere poterat. Addit deinde: Ei, qui sese deuoueret, Vulcano arma, siue cui alij Diuo vouere vellet, siue hostia, siue quo alio vellet, ius esse: Telo, super quod stans Cæsul præcatus sit, hostem potiri fas non esse: si potiat, Marti suouetaurilibus piaculum fieri oportere. Quæ verò ratione, quibus ceremoniis, & qua verborum forma, sese deuouerent idem paulò ante, de Decio Consule loquens, ostendit, cum ita scribit: In hac trepidatione Decius Consul M. Valerium magna voce inuocat: Deorum, inquit, ope Valeri opus est. agedum Pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuocam. Pontifex cum togam prætextam sumere iussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem, sic dicere: Iano, Iuppiter, Mars Pater, Quirine, Bellona, Lares, Diui Nouensiles, dii Indigites, diui, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feròque, uti populo Romano Quiritium victoriàmque prospereris, hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, mortèque afficiatis. Sicut verbis non cupiui, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones, auxiliisque hostium mecum Diis manibus, Tellurique deuoueo. Hæc ita præcatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, maturèque collegæ se deuotum pro exercitu nunciaret, ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios immisit. Hæc tunc Lilius. Extat etiam apud Macrobiū formula deuotionis vrbium, & exercituum hostilium, quam paulò post recitabimus. Ceterum de conflictu nihil hoc loco dicam, extant eius exempla plurima: & varia hinc inde apud historicos, Liliū, Cæsarem, Polybium, Plutarchum: item apud Frontinum in libris de Stratagematis, vnde ea peti possunt. Hoc tamen notandum esse duxi, Romanos, cum classico dato, pugnam inirent, primo occurru ad ardorem excitandum, ardentissimo clamore concurrere, & signa inferre consueuisse: qui clamor si consona voce editus, neque impar, varius vel difonus foret, haud dubiè satis animorum ad certamen esse, & futuram victoriàm spondebat: namque is erat index voluntatis & animi cuiusque. Si verò excitator, crebriorque ab hoste sublatu esset, quo euentus prælij casurus foret, indicium haud dubium præbebat: in qua quidem re ad ardorem animi excitandum, non solum acies, sed ipsa quoque signa militaria inferebant. Neque enim parui momenti fuit prima illa vis & congressio militaris, cum alacres & fiducia pleni, ardenti clamore simul in hostes ibant, & signa inferebant, intolerabili clamore, animorum vno impetu consentiente, ac virtute: quæ res magnarum victoriarum plerumque causam dedit. Sed de his iam satis. Huc conferenda sunt exempla pugnarum, quæ passim in historicis occurrunt, & stratagematum, de quibus diligentissime scripsit Frontinus.

De

De oppugnationibus vrbium, & iis, quæ ad oppugnationes requiruntur CAP. XVI.

DIX IMVS de iis, quæ necessaria fuerunt, si in locis patentibus ad manus veniretur, am de expugnatione locorum clausorum & munitorum agemus. Quæ quidem in parte omnium maximè de instrumentis & machinis bellicis, quarum in oppugnationibus vsus fuit, dicendum erit. Locus clausus expugnatur exitinere primo impetu, aut longiore oppugnatione capitur. Illius exempla multa sunt passim. Vnum ad feram, quod est apud Cæsarem de expugnatione Gomphorum libro 3. belli ciuili. Gomphenfes, inquit, venientu Cæsari portas præcluserunt. Cæsar itaque castis munitis scalas, musculosque (quibus fossæ aggere, completæ solitum iter efficerent) ambulatoriis turribus, ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit: quibus rebus effectis cohortatus milites, docuit quantum vsu haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento, simul reliquis ciuitatibus, huius vrbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius quàm auxilia concurrerent. Itaque vsus singulari militum studio, eodem, quo venerat die, post horam nonniam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit. Hæc tunc Cæsar. Quòd si propter fossarum latitudinem, murorumque altitudinem, & munitiorem repentinum impetu vrbis expugnari non posset, vineis actis, agere iactos, turribus constitutis oppugnabatur. Cuius rei exèpla etiam multa passim apud scriptores veteres extant. Nos hic vocabula quadam militarium instrumentorum & operum pertinentium & ad munitiones castrorum & ad oppugnationes oppidorum exponemus. Castra communiebant aggere, vallo, loriceis, cernis, cippis, liliis & stimulis. Ad oppugnationes requirebantur turres ambulatoriæ, testudines, musculi, vineæ, plutei, & cuniculi.

Agger, inquit Vegetius libro 4. ex terra lignisque extollitur contra murum, de quo tela iactantur. Franciscus Hotomanus annotationibus in Cæsarem, Aggeris nomen, inquit, tripliciter ab antiquis vsurpari video: primùm pro mole ad mœnia oppidorum, deinde pro munitione castrorum, postremò pro materia, qua moles, munitiõe extruitur, Molè intelligimus tumulum ex lignis & glebis, ac cespitibus extractum, va iu vrbium, aut castrorum muros vel militibus, vel turribus mobilibus ascensus præbeatur. Cæsar lib. 2. belli ciuili, Lucanus lib. 3. ex quibus intelligitur, trabes à lateribus adhiberi solitas, quæ latera firmarent, ne terra diffunderet: interiorem autem partem viminibus, virgultis & terra repleri, atque infarciri solitam. Tanta autem aggeris interdum altitudo erat, ut propè mœnia adæquaret, ut apud Cæsarem lib. 2. belli Gallici, Lilius libro 5. & alibi. Et ad hanc molem extruendam non modò fabri, verum etiam milites his feramentis instructi erant: bidentibus, ligonibus, rastris, alueis, cophinis, qualis, ut Vegetius scribit libro 1. & 3. Reliquarum duarum significationum, quod sumitur pro muro & munitione castrorum, item pro ipso aggeris materia, quæ triplex erat, trabium, quæ latera firmabant, frondium, & cespitum, multa extant apud Cæsarem testimonia, quæ non opus est adducere.

Vallum siue vallum dicebatur stipes ramosus in aggeris summa parte defigi solitus, ad aggerem confirmandum, & loricas extruendas. Hunc vallum legionarij milites vna cum armis in itinere ferrebant, vti supra ex Cicerone audiuius, & alij etiam auctores attestantur. Nonnunquã accipitur pro superiore parte aggeris ex illis vallis, id est, sudibus & stipitibus, ac viminibus interiectis constante. Valli Romani elegans descriptio extat apud Polibium libro. 17. vbi id cum vallo Græco confert, & quidnam inter ea sit discriminis, ostendit. Vallum, inquit, apud Romanos, duos, tresue, aut ad summum quatuor habet furculos, ex quo accidit, ut perfacilis eius sit gestatio. Itaque vnus tria, atque etiam quatuor simul fert. Et paulò, cum de Græcorum vallo eiusque vsu dixisset, subiicit: Apud Romanos dissimilima est ratio. Primùm enim ita valla inter se circumplicant, ut neque facile quorum ramorum in terram compactorum sint virgulta, neque quorum virgultorum sint rami, agnoscas. Præterea difficile est, si quis euellere conetur, manū admouere: quoniam densissimè inter se contexta & conferta sunt. Eò accidit, quòd virgulta ita accuratè inflexa, & intertexta sunt, ut reuelli ab eo, qui prehenderit, facile non possint: primùm, quia eminentiæ & furculi omnes suam & propriam in terra firmitudinem obtinent. Deinde cum vnum è virgultis trahitur, necesse est propter mutuam contexturam magnam simul propaginem educi, neque verò fieri potest, ut duo, tresue vnum, idemque vallum prehendere possint. Quòd si quis vnum aut alterum commoueat, ac reuclat, exiguum tamen interuallum patefiet. Ita Polybius.

Loricæ dicebantur eminentiæ illæ aggeris, siue etiã murorum, quæ pectus defendebant. Fiebant autè plerumque ex cratibus & viminibus, interdum ex pluteis, id est, crassis asseribus & tabulis.

Cerui erant stipites, cornicula eminentia habentes, quibus ad commissuras pluteorum atque aggeris vtebantur, ad impediendum ascensum.

Lilia stipites erant seminis crassitudine, à summo præcuti, ad similitudinem floris eiusdem nominis, non aperti, sed adhuc compressi: & tegebantur viminibus ac virgultis.

Cippi erant stipites triplices, aut quadricipites, delibratis & præcutis cacuminibus, ab infimo reuincti longurio transuersario, ne auelli possent. Hæc omnia ad munitiorem & defensionem castrorum parabantur à Romanis.

Q

Iam et quæ ad oppugnationem requirebantur explicabimus. Turris mobilis, siue (ut Vegetius appellat) ambulatoria, erat machina, instar ædificij ex trabibus & tabulis, interdum decem contignationibus extructa, intus erat aries, quem suspensum milites in hostium murum impellebant: ex superiore parte pons demittebatur in eundem murum, & scalæ confestim iniiciebantur. Tota autem machinatio subiectis rotis, à militibus circiter quinquaginta introrsus promouebatur, cum musculus aut vineæ præcederent, sub quibus fossores raris & ligonibus viam muniebant: aggeremque de quo diximus, solidabant, ut mœnibus Turris propinquari posset. Hæc Hotomanus. In eadem sententiam scribit Vegetius libro quarto. Eius ædificandæ rationem tradit Vitruius libro decimo. De illius forma locus insignis est apud Cæsarem libro secundo belli Gallici. Altitudo eius tanta fuit, ut plerunque denum tabularum esset, velut apud Cæsarem libro octauo belli Gallici & bello Alexandrino, apud Iosephum libro sexto, capite octauo belli Iudaici. De pontibus, quos iniungi solere diximus, insignis extat, locus apud Hircium libro octauo belli Gallici: Turres, inquit, crebras excitari in altitudinem triū tabularum, pontibus traiectis, constratisque coniungi: quorum frontes viminea lorica munirentur. Multa etiam in eadem sententiam scribit Procopius libro primo Gott. & libro 2.

Testudo tabulatum erat ex trabibus, plureisque factum, coriisque ac ciliis contextum, aduersus flammam & incurrentia saxa, sub qua latebant milites, qui viam turribus, aut vineis muniebant, saxa de via remouebant, solum æquabant, ac muros tentabant. Vitruius lib. 10. sublati supra capita scutis protecti pedites sagittarum aut faxorum nubem vitabant.

Musculos Vegetius libro quarto interpretatur machinas, quibus testis milites apertis lapidibus, lignis, & terra, fossas complebant, ut turri ambulatoriæ viam munirent. At Cæsar Musculorum testis usum tribuit, non viæ aggere supportato muniebat, sed muri subruendi, lapidesque vectibus subducendi, qui etiam interdum subiectis rotulis impellebantur, cuiusmodi musculi descriptio extat apud Cæsarem lib. 2. Belli civilis.

Vineas Vegetius lib. 4. ait esse machinationem tabulatis, cratibusque constratam, quæ subiectis rotulis impellitur, cuius testis muniti obsidentes, murosque fundameta subruunt. Has Franciscus Hotomanus opinatur inde dictas, quod, ut plerisque locis vineæ sepibus vimineis: ita hæc testis vimineis muniti soleant. Vsum vinearum Lucanus libro 3. his describit versibus:

*Tunc ad aperta lens præcedit vinea terra,
Moliri ima parant, & vertere ferro
Incessus densi compagem solvere muri*

Sub cuius pluteis, & testis fronte latentes

Mœnia, nunc aries suspensio fortior illis

Tentat, impositis vnum subducere saxis.

Alium præterea, inquit Hotomanus, usum vinearum esse video, ut cum plures ordine impellerentur, milites post eas occulti sequerentur, veluti libro 7. belli Gallici. Hinc sub vitem præliari dicebantur milites, cum sub vinea militari pugnabant Festus.

Pluteos, inquit Vegetius libro 4. esse machinas mobiles, & ambulatoria, ex tabulis, vimine & corio costratas, trinisque rotulis adigi solitas ad muros, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponantur, ita in vt in quamcunque partem quis velit, more carpentorum adiuuari possint. Quos, inquit, obsidentes applicant muris, eorumque munitione protecti, sagittis, siue fundis, vel missilibus defensores omnes de propugnaculis oppidi exturbant, ut scalis ascendendi facilius præstetur occasio. Plutei etiam crebro vsurpantur pro tabulis, siue asseribus, cuius significationis exempla occurrunt passim.

Cuniculus est meatus subterraneus suffossus. Festus: Cuniculum, id est foramen sub terra occultum, aut ab animali, quod simile est lepori, appellatur, quod subterfossa terra latere est solitum: aut à cuneorum similitudine, qui omnem materiam intrant findentes. Cuniculorum agendorum rationem qui primus inuenit. Vegetius lib. 4. his verbis docet: Cum Rhodiorum, inquit, ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrim omnium pararetur: mechanici ingenio inuentum est tale remedium. Per noctem sub fundamentum muri cuniculum fodit, & illum, ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra caua intrinsecus, & quum rotis suis mola impulsisset tanto pondere solo cedente subcedit, ut nec iungi muris, ac moueri ulterius potuerit: ita ciuitas liberata est, deiecitque machina.

De machinis bellicis ad oppugnationem urbium necessariis

& Romanis vsuatis, Balista, Ariete, Scorpio

CAP. XVII.

VERVNT autem & machinæ quædam bellicæ quibus ad oppugnationes urbium vsu fuerunt, veluti, Balista, Ariete, Scorpius, siue onager, de quibus etiam non nihil dicendum nobis est.

Vegetius libro 4. inter alia tormentorum genera balistam primo enumerat: eamque funibus, neruis, chordisque ita tendi ait, ut quanto maiora brachiola haberet, hoc est, quanto maior

A maior esset, tanto spicula longius mitteret. Deinde Onagram, quo lapides dirigebantur. Postremo scorpiones, id est sic dictos, quod paruis, subtilibusque spiculis mortem inferrent. Balista, siue & Ariete & Scorpij descriptiones extant apud Marcellinum, quas operæ precium est hic referre. Ita vero in libro 23. Balistæ forma hæc est. Ferrum inter axiculos duos firmum compaginatur & vastum, in modum regulæ maioris extentum: cuius ex volumine teretis quod in medio ars polita componit, quadratus eminet stylus extensus recto carnalis angustis meatu cauatus, & hac multiplici chorda neruorum tortilium illigatus: cique cochleæ duæ lignæ coniunguntur aptissimè, quarum prope vnâ adfuit artifex contemplabilis, & subtiliter adponit in temonis cauamine sagittam ligneam spiculo maiore conglutinatam: hocque facto hinc inde validi iuuenes versant agiler rotabilem flexum. Quum ad extremitatem neruorum acumen venerit summum, percita interno pulsu à balista ex oculis euolat, interdum nimio ardore scintillans: & euenit sæpius antequam telum cernatur, dolor letale vulnus agnoscat.

Scorpionis autem, quem appellant nunc onagram, huiusmodi forma est: Dolantur axes duo quernei vel illici, curuaturque mediocriter, ut prominere videantur in gibbas: hique in modum ferratoriæ machinæ connectuntur, ex vtroque latere patentius perforati, quos inter per caueras funes colligantur robusti, compagem ne dissiliat, continentes. Ab hac medietate restium ligneus stylus exurgens obliquus, & in modum iugalis temonis erectus, ita neruorum modulis implicatur, ut altius tolli possit & inclinari, summitatque eius vni ferrei copulantur, è quibus pendet stupea vel ferrea funda: cui ligno fulcimentum prosternitur ingens cilicium paleis confertum minutis, validis nexibus illigatum, & locatum super congestos cepites vel latericios aggeres. Nam muro saxeo huiusmodi moles imposita disciscat quicquid inuenit subter, concussione violenta, non pondere. Quum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo fundæ imposito, quaterni altrifecus iuuenes repagula, quibus incorporati sunt funes explicantes, retrofusus stylum penes vnicum inclinante itaque demum sublimis adstas magister, claustrum quod totius operis continet vincula, referat malleo forti percussam. Vnde absolutus ictu volucris stylus, & mollitudine offensus cilicij, saxum contorquet quicquid incurrit, collisurum. Et tormentum quidem appellatur, quod ex eo omnis explicatio torquetur: scorpio autem, quoniam aculeum desuper habet erectus: cui etiam onagri vocabulum indidit ætas nouella, ea re quod a fini feri, quum venatibus agitantur, ita eminens lapides post terga calcitrando emittunt, ut perforat pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ista displodant.

Hinc ad arietem veniemus. Eligitur abies vel ornus excelsa, cuius summitas duro ferro cœcliditur & prolixo, arietis efficiens prominulam speciem, quæ forma huic machinamento vocabulum indidit: & sic suspensa vtrinque transuersis asseribus & ferratis quasi ex lance, vinculis trabibus alterius continetur: eamque quantum mensuræ ratio patitur, multitudo retrò repellens, rursus ab obuia quæq; rumpenda præterit ictibus validissimis, instar adurgentis & cadentis armati. Quæ crebritate velut reciproci fulminis impetu ædificiis scissis in rimas, concidunt structuræ laxatæ murorum. Hoc genere operis, si fuerit exerto vigore discussum, nudato vallo defensoribus solutisque obsidibus ciuitates munitissimæ recluduntur. Pro his arietum machinamentis iam crebritate despectis conditur machina scriptoribus historicis nota, quam helepolin Græci cognominant: cuius opera diuturna Demetrius Antigoni filius Rhodoliffique urbibus oppugnatis, Poliorcetes est appellatus. A Edificatur autem hoc modo: Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisque clauis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarumque recenti textura, atque limo asperguntur eius suprema, ut flammeos detrahet & missiles casus. Conferuntur autem eius frontalibus trifurcæ cuspides præacutæ ponderibus ferreis graues, quæ nobis pictores ostendunt fulmina, vel fictores, ut quicquid petierit, acules exertis abrumpat. Hæc ita validam molem, rotis & funibus regens numerosis intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admouet conctis: & nisi desuper propugnantiura valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes.

His addo etiam Malleolos & Falces murales. Malleoli, inquit Nonius, manipuli spartei, pice contexti, qui incensi aut in muros, aut in testudines iaciuntur. de quibus ita Marcellinus, Malleoli teli genus figurantur hæc specie: sagitta est cannea inter spiculum & arundinem multifido ferro coagmentata, quæ in muliebri colli formam, quo nentur lintea stamina, concuatur ventre subtiliter, & plurifariam patens, atque in alneo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento. Et sic emissa lentius arcu inualido (ictu enim rapidiore exstinguitur) si hæserit vsquam tenaciter, cremati aquisque conspersa aciores excitat æstus incendiorum, nec remedio vilo quàm superiecto pulvere confopitur.

De falcibus muralibus ita Vegetius libro quarto. De materia & tabulatis testudo contextitur: quæ ne exuratur incendio, coriis vel cilicis, cætonibusque vestitur. Hæc intrinsecus accipit trabes, quæ adanço præfigitur ferro: quod falx vocatur ab eo, quod incuruata est, ut de muro extrahat lapides. Meminit harum etiam Lilius libro 38. Cæsar, Orofius & alij.

Murices alio nomine triboli, siue tribuli dicti, machinulæ ferreæ tetragonæ erant, aculeis extantibus infestæ, quæ spargi solebant aduersus eruptiones hostiles.

De euocatione Deorum tutelarium, & deuotione urbium atque exercituum
hostilium CAP. XIIII.

NAM verò & hoc silentio non est prætereundū, quod Macrobius lib. 3. Saturnal. cap. 9. notat, cum omnes vrbes in alicuius Dei essent tutela, morè Romanorū arcanū, & multis ignotum fuisse, vt cum obsiderent urbem hostium, eamque iam capi posse confiderent, certo carmine euocarent tutelares Deos: quòd aut aliter urbem capi posse non crederent: aut etiam si posset, nefas existimarent, Deos habere captiuos. Vnde & ipsi Romani tum Deum in cuius tutela vrbs Roma est, tum ipsius vrbs Latinum nomen ignotum esse voluerint, cauerintque ne quo d ipsi sapè aduersus vrbes hostium fecisse se nouerant, idem ipsi quoque hostili euocatione paterentur, si tutela suarū nomē diluogaretur, Euocatis Diis tum ipsam etiam urbem, & exercitum hostilem deuuebant. Carmen autē, quo Dij euocabantur, cum oppugnatione ciuitas cingeretur, eiusmodi ex 5. libro rerum reconditarum Sammonici Sereni Macrobius recitat lib. 3. Saturnal. cap. 9. Si Deus, si Dea es, cui populus, ciuitasque Carthaginiensis est in tutela, teque maxime ille, qui vrbs huius, populique tutelam recepisti, precor, venero que te, veniāque à vobis peto, vt vos populum, ciuitatemque Carthaginiensium deseratis, loca, templa, sacra, vrbesque, corū relinquatis, absque his abeat: ei que populo, ciuitati que metum, formidinem, obliuionem iniiciatis, proditi que Romam ad me, meosque veniatis: nostra que vobis loca, templa, sacra, vrbs acceptior, probatiorque sit: mihi quoque, populoque Romano, militibusque, meis prapropositi sitis vt sciamus, intelligamusque. Si ita feceritis, vno vobis templa, ludosque facturum. In eadem verba hostias fieri oportet, auctoritatēque videri extorū, vt ea pomittat futura. Vrbes verò, exercitusque sic deuouentur, iam euocatis numinibus. Dis pater, siue Iouis manes, siue quo alio nomine fas est nominare, vt omnes illam urbem Carthaginem, exercitumque quem ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore complectis: qui que aduersus legiones exercitumque nostrum arma telaque ferent, vti vos eos exercitus, eos hostes, eosque homines, vrbes, agrosque eorum, & qui in his locis, regionibusque agris, vrbesque habitant, abducatis, lumine supero priuetis: exercitumque hostium, vrbes, agrosque eorum quos me sentio dicere, vti vos eas vrbes, agrosque, capita, atatesque eorum deuotas, consecratasque habeatis, illis legibus, quibus quandoque sunt maxime hostes deuoti: eosque ego vicarios pro me fide, magistratūque meo, & pro populo Romano, exercitibus, legionibusque nostris do, deuoueo: vt me, Deamque fidem, imperiumque, legiones exercitumque nostrum, qui in his rebus gerendis sunt, bene saluos finatis esse. Si hæc ita faxitis, vt ego sciam, sentiam, intelligamque: tunc quisquis votum hoc faxit, vbi faxit, rectè factum esto, ouibus atris tribus, tellus mater, teque Iupiter obrestor. Cum tellerum dicit, manibus terram tangit: cum Iouem dicit, manus ad cælum tollit: cum votum recipere dicit, manibus pectus tangit. Hactenus ex Sammonico Sereno Macrobius, & addit in antiquitatibus se hæc oppida inueuisse deuota, Stonios, Fregellos, Gabios, Veios, Fidenas. Præterea Carthaginem, & Corinthum. Sed & multos exercitus, oppidaque hostium, Gallorum, Hispanorum, Afrorum, Maurorum aliarumque gentium, quas præfici loquantur annales. Atque de oppugnationibus hæc tenent.

De prælio nauali CAP. XIX.

SEQVITVR iam de prælio nauali, de quo ante quàm dicere incipiamus, sciendum est Romanos cum in omni reliqua militia clari essent, mari tamen sese non commisisse ante primum bellum Punicum. Tum enim primum, cum Carthaginienses plurimum mari pollerent, coacti & ipsi sunt classem comparare, & naualis belli periculum facere. Ne autem omninò navigationis & rerū maritimarū expertes essent, prouidentia & cura. Consulatum factum est, vt milites paulatim ad remigium interea, dum tota classis pararetur, exercerentur per hunc, vt Polybius libro 1. docet modum. Subsellis in arena per ordinem positis, remiges insidentes ad vocem præipientis, qui in medio eorum erat, omnes vnà protendere brachia, ac reducere, remosque per arenam mouere pariter docebantur: ad illius vocem simul omnes incipiebant, simul desinebant, per hunc modum nauigandi artem edocti, & perfectis interea nauibus mare ingressi, post paucos dies verum in vndis periculum fecerunt. Hactenus Polybius. Hæc igitur prima rudimenta Romanorum, quod ad naualia prælia, fuerunt. Is cui imperium in copiis nauales mandatum erat, Præfectus classis dicebatur. Interdum etiam Duumviri nauales creabantur, de quibus diximus libro harum Antiquitatum septimo, capite 40. Singulæ ite naues suos præfectos habebant, de quibus non est necesse multa verba facere. Ceterum potissima pars huius tractationis consistit in explicatione nauium, earumque partium, & generum, quibus cognitio, reliqua facile intelligi, nullo etiam docente, possunt. Quare de nauibus quantum quidem huc pertinere arbitrari mur, dicemus.

De classe & nauibus, earumque partibus & generibus
CAP. XX.

NIVERSVS nauium apparatus classis dicebatur, *ἡ κλάσς*, hoc est, à lignis, vt docent Grammatici.

Nauis autem à Græco *ναῦς*, quod fluo significat, vel à Latino No, quod est nato, vel à nauo, quòd rectorem nauum nauis exposcat, hoc est, strenuum & celerem, nomen habet. Nauium partes plurimæ sunt, quas, prout nobis occurent, hæc recitabimus.

B Carina est pars nauis infima, à facili cursu, quali currina vocata. Sallustius alueum vocat. Quidam totius nauis compagem carinam esse opinantur. Hæc primum, sicut & statumina, ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium viminibus contextum coris integebatur. Capitu etiam carina interdum pro infima trabe, qua nauis fundatur, vt est illud Ouidij:

Dum mea puppis erat valida fundata carina.

Statumina, quæ & statamina, & costæ dicuntur, ligna sunt arrectaria in interiore aluo, quæ latera nauis suppingunt.

Pergula est ex cursu per totam nauem apertus locus ad nauis latera. Festus Ageam vocat, quòd in ea quæque res maxime agi solet, quo vocabulo vsus est Ennius:

Multa foro ponent, ageaque longa repletur.

C Nonnulli ageam eam viam dictam putant, per quam ad remiges hortator accedit.

Piora est nauis pars anterior, sic dicta quali *ἡ πρῶτη* quòd reliquam nauis partem præcedat. Hinc qui præest, proreta, Græcè *προρέτης* appellatur.

Rostra, pars nauis primore in proa exporrectior, & cunei in modum acutior, nomen habet à rostris auium, ad quorum similitudinem fiebant, vnde rostrata nauis, & rostrata corona, de qua infra. De rostris loco fori Romani, supra diximus.

Puppis nauis pars est posterior, & est locus in naui honestior, quòd ibi sedeat gubernator clauo regens nauigium.

Acroteria, siue plutei nauales, tigna ad ornatum proarum, puppisque prominentia

Tutela nauis, signum dicebatur in proa, vnde nauis nomen accipiebat.

Oculus, locus erat cui nauis nomen inscribatur.

D Fori spacia sunt in nauibus aperta, alij latera concaua interpretantur, à ferendo onera dicta Virgilius.

Implestemq; foros flammis. — Seruius Honoratus nauium tabulata exponit, ab eo, quòd in cæssus ferant, Idem tamen alio spacia esse ait in nauibus aperta, velut in gladiatoris ludis.

Stega nauis est proscenium, id est, tabulatum, super quod nauarum ambulat. Alij locum nauis contactum, & perinde etiam tugurium.

Pons significat hoc loco scalas nauales, quibus excipiuntur, aut in terram exponuntur vectores.

E Transtra sunt tabulæ, in quibus remiges sedent, dicta, vt ab aliquibus traditur, quòd in transtrum sum disposita sint, vulgò banchi dicuntur à nauis, & trasti: Poetarum etiam iuga vocant. Festus tabulas nauium transtra appellari putat.

Columbaria in summis nauium lateribus loca concaua esse Grammatici quidam scribunt, quòd sint similia columbarum latibulis, in quibus nidificant. Vitruuius libro 10. cum organa ad aquam hauriendam describit, columbaria vocat caua seu foramina, per quæ aqua concepta in tympano educitur. Lilius Gregorius Gyraldus putat, nauiculam esse, clausam vndique & obtectam, multis pertusam foraminibus, qua viuos pisces seruare piscatores consueverint. Hadrianus Iunius ex Isidoro scribit, Columbaria esse foramina in nauis lateribus, per quæ remi prominent, similia latibus columbarum.

Scalmus est lignum teres, cui alligantur pensiles remi loro, quod struppum vocat Isidorus, stropham Vitruuius. Hinc interscalmum locus vacuus & intermedius inter scalmos remigum.

Sentina est pars inferior nauis, vbi sordes defluunt, atque idè, quòd ibi teter odor sentiatur, sunt qui dictam arbitrentur. Valerius Maximus libro secundo de Disciplina militari, pro ipsis sordibus accepisse videtur, cum ait: Hac turpi & erubescenda sentina vacuata exercitus noster. Per translationem etiam pro malorum consortio sumitur. Hanc quidam Cumbam vocant, sed hæc vox denotat locum nauis immum, quòd scilicet aquis incumbat.

Antia, machina haustoria, quæ è sentina attrahitur, exinaniturque nautea, sic appellabantur sordes putidæ, quæ in sentina erant.

Corbis signum quoddam nauium erat, vnde corbitæ naues dicuntur onerariæ, quòd in malo earum summo pro signo corbes solerent suspendi, Festus. Sicut illæ naues, quæ bello paratæ erant, galeam insigne habebant: quæ verò ad celeritatem, Mercurij petasum: pacificatoriarum caduceum.

G Malus est arbor nauis, quæ erecta vela sustinet, sic dicta, quòd instar mali habet in summitate, vel quòd quasi quibusdam malis lignis cingitur.

M. I. lignea dicuntur orbiculi volubiles, qui malum circulo ambiunt, ut eorum volubili agitate A tione vela facilius vel pandantur, vel demittantur.

Partes mali sunt calx, sic appellatur pars infima: Carthesium, suprema pars, siue foramen, per quod in summo malo funes traiciuntur, ut vult Nonius. Antena, lignum transfusum in malo, quod velum sustinet, quasi transfusa pertica, sic dicta quod sit ante amnem: alij ab am, id est, circum, & tendo, deducunt. Antenna utrinque extremitates habebat, quae dicebantur cornua, item ceruchi. Eratosthenes in Architectonico partes mali dixit esse has, Pterne, thora-cium, elacate, carthesion, antennam, icrion: quo nomine quidam singularem partem mali, alij ipsam antennam significati scribunt.

Instrumenta & armamenta nauium haec sunt.

Remi, sunt perticae, seu conti, quae veluti in palmam desinunt, vnde sit, ut interdum à Poe-tis palmae & palmulae vocentur, quibus naues & rates impelluntur, & aguntur. Dicuntur remi vel *remi*, vel à remouendis & decutiendis fluctibus. Iidem tonse nonnunquam appellan-tur, à coadendis & feriendis procellis. Festus tamen, quod ferro tondeantur, dictas putat, idque Ennij auctoritate comprobatur. Sunt qui remorunt palmulas tonse esse existiment. Di-cuntur & remitrudes, à trudendo, ut plerique existimant. Hos quidam perticas interpretan-tur, & contos esse volunt ad trudendas & impellendas naues. Trudes aliqui volunt esse instru-menta, quibus saxo inhaerens nauigium, trudi vel reduci soleat. Contus, inquit Donatus, est pertica oblonga, in capite ferrum habens, qua nautae utuntur ad exploranda loca nauibus obpor-tuna.

Palmula est extrema remi latitudo, manubrium remi, siue capulam, Enchitridion Graeci ap- pellant, mediam partem Vracon.

Clauus nauis est gubernaculum. Ennius: *Vt clauum rectum teneam, nauemque gubernem.* inde per translationem pro administratione ponitur. Seruius Grammaticus clauum putat esse fustem gubernaculi, hoc est, lignum oblongum, quo flectit, ac reflectit gubernator nauium, an sa appellatur à Victruuio. Distinxit & Cicero inter clauum, & gubernaculum, cum pro Sextio ait, clauum tanti imperij tenere & gubernacula Reipublicae tractare. Ansa summa pars clauus erat. Locus ubi gubernator reclinatur enclima dicebatur.

Tonilla palus est dolatus in acumen, & cuspidem praecutus, qui nauis religandae causa in litto-re figitur, Festus. Isidorus ait, Tonillam significare vncum ferreum, vel lignum, ad quod in lit- D tore defixum nauium funes illigantur.

Bolis, Lucillio, Cataprorates, est linea, cum massa plumbea, quae de prora demitti solet in mare ad explorandum fundum, marisque altitudinem, Plauto linea dicitur.

Phalanges, qui & Phalangae, & puluini dicuntur, cylindri quidam lignei sunt, qui vectibus promouentur ad transducendas naues in portum, siue ad litus.

Anchora est dens ferreus ad sistendas naues, sic dicitur per *ἀγκύρα*, quasi ἀγκύρα, ab incurritate. Inter anchoras, inquit Pollux, vna est, quae sacra anchora dicitur, quam non nisi coacti nautae ex-pediunt necessitatis causa. Sunt qui eius quoque vocabulo, hoc est, *ἀγκύρα*, extremum nauis subfi-dium dictum existiment.

Portifculus, ut scribit Aelius Stilo, dicitur, qui in portu modum dat clasi: id autem est mal-leus, cuius meminit Cato in dissuasiōe de lege Attali & vectigalibus Asiae: Caio Lucio Prae-tore remiges scripti ciues Romani sub portifculum, sub flagrum conscripti venire passim. Portifculus ab aliquibus dicitur etiam interdum perticam significare, interdum remigantium hortatorem. Erat enim pertica quaedam in nauis, quam hortator remigum tenebat, quam si incuteret, remiges non desinebant: si deponeret, conuiescebant à labore. Hanc Plautus castriam nominat in Afinaria. Nonius tamen Marcellus castriam locum esse, inquit, ubi cum na-uigatio quiescit, remi & gubernacula reponuntur.

Huc pertinent & instrumenta illa, quibus in bellis duntaxat naualibus utebantur, qualia sunt, harpagones, manus ferreae, catharraetae, corui, falces.

Harpago dicebatur pertica ferro adunca praepilata, qua nauis reuebatur.

Manus ferrea, harpago ferrea erat, pluribus vncis diuisa, qua naues in conflictu nauali col- F ligabantur.

Catharraeta videtur ab Appiano accipi pro ponte, qui in pugna nauali in hostium naues iniici-tur, dum pugna conscribitur, & ascensum eis praebet.

Corui, Graeci *κόρυς*, munimenta quaedam nauium erant, à Romanis excogitata, quorum elegans descriptio extat apud Polybium libro primo huc referenda: Cum, inquit Polybius, Romanorum naues tardae nimis, & ad celeritatem parum commodaessent, singulis quibusque munimenta quaedam aptabant, quae postea Coruos appellauere: ea fuit machina huiusmodi: lignea columna prorsu inerat: longitudinis quatuor vlnarum, latitudinis palmorum trium, in eius apice rotam constituerant: huic praeterea tabulae inhaerentes scalas conficiebant, quarum latitudo erat pedes quatuor, longitudo sex vlnae: foramen tabulati per lon-gitudinem erat: Scalae ab utroque latere vsque ad genu mouitae: In ligni extremo ferrum G erat instar mallei praecutum, praeterea annulus fune alligatus, ita ut haec machina machi-nis

Anis frumentariis similitima videretur. Igitur simul ac nauis hostium aduentabat, laxato func-talae demittebantur, ferrum pondere, ac viligni super hostium nauium delapsum figebatur: si aduersa prora erat, bini milites per scalas descendebant, duo primi praerentes, scuta, reliqui latera scutis protecti: si vero obliqua erat hostium nauis, in eam ex tota pariter nauis desiliebat. Haestenus Polybius.

Falx dicebatur acutissimum ferrum, curuatum ad similitudinem falcis, quod contis Ion-gioribus inditum, colatoribus funes (quibus antenna suspenditur) repente praecidebat, col-lapsisque velis liburnam pigriorem, ac inutilem reddebat. Vegetius. Aliae erant falces murales, de quibus supra.

Funium etiam in re nautica multus vsus est, hi dicuntur rudentes à nimio scilicet stri-dore, & pro vario, quem praestant vsu, varia sortiti sunt nomina, quorum quaedam hic recita-bimus.

Eos funes quibus velum subducitur, mesurias vocant: & quibus ex utraque parte prora ma-lum constringitur, protonos.

Pes, nauticus funis est, quo velum tenditur. Quidam tamen extremum veli angulum esse opi-nantur. A pede prope dictus, funis quidam, quo pes veli alligatur.

Hyperafunus est nauticus, à summo propendens, quo antennarum cornua traducuntur. Sunt & pefmata funes, quibus anchorae alligantur. Quidam Prymnesia arbitrati sunt.

Festus tamen Prymnesium vocat tonfillam, palum, ipsum de quo religatur nauis, non funem.

Verum funis ille, qui nauim in alto, aut vado siltit, etiam funis anchorarius, anchorale, & re-tinaculum appellatur.

Camelus dicitur funis crassus, quo nautae alligandis anchoris utuntur.

Epitonus, lori, vel vinculi genus est, quo antenna malo alligatur.

Proconi vero funes dicuntur, qui ex mali utraque parte à prora & à puppe extenduntur.

Connumerantur inter funes, & himonia, quae ex loris conficiebantur ad aquas hauriendas. Sunt & tropi, qui & tropoteres, & epipoteres, Latine struppi vocantur, vincula quibus scal-mo remus alligatur. Victruuius eos strophas videtur appellare.

Torus funis est, à loris contortus, qui toro, id est, lecto subtendebatur.

Spirae proprie sunt funium volubilitates, Seruius siue, ut Festus scribit, funis nauticus in or- D bem conuolutus.

Transenna, funis extentus.

Opiferae, siue opiferi funes, quibus cornua antennae dextra, sinistraque tenduntur.

Mitra funis, quo nauis media vincitur.

Anquina funis, quo ad malum antenna constringitur.

Remulus funis est, quo religata nauis maior minorem sequitur remis actam, vel quo deli-gata nauis remi vice trahitur.

De velis iam dicendum.

Velum lineum quoddam est, ad nauium celeritatem repertum, quod quasi ala est nauis. Quis velorum auctor fuerit, à plurimis traditur. Conficiebatur ex diuersa materia ex lino, E cannabe, scripo, sparto, & corio. Triplici autem forma fieri consueuere. Nam alia triangula, qua plurimum figura nunc vti mur, alia quadrata, ut in minoribus nauigiis, & amnicis fieri videmus: alia rotunda, qualia se conspexisse nautae Lusitani affirmant apud Indos.

Quin & in eorum maioribus nauibus ad duodecim vela habere traduntur. Caeterum vela ut libro decimo scribit Victruuius, & ratio palam facit, cum sunt per altitudinem mediam mali pe-dentia, non potest habere nauis celerem cursum: cum autem in summo cacumine antennae sub-ductae sunt, tunc vehementiori progrediuntur impetu, quod non proxime calcem mali, sed in summo longius, & ab eo progressa recipiunt in se vela ventum.

Igitur cum vela per medium sunt temperata, minorem habent virtutem. Quae autem in capite mali summo collocantur, discedentia longius à centro, non acriore, sed eodem flatu pressio-ne, cacuminis vehementius cogunt progredi nauem, Haestenus ille.

Idem & Anneus Seneca: Nulla enim, inquit, res aequè adiuuat cursum, quam summa pars veli illinc maxime nauis vrgetur: itaque quoties ventus increbuit, maiorque est, quam expedit, anten-na submittitur, minus habet virum flatu ex humili.

Vela tria facit Iulius Pollux, & cum secutus Isidorus, maius, quod accation appellant: quod à tergo est, epidromon: quod minimum dolona. Accation inquit Isidorus, velum maximum est in media nauis constitutum. Epidromos secundae amplitudinis, sed ad puppim. Dolon minimum, & ad proram defixum.

Est & artemon genus veli, quod Nicolaus Perottus antemona appellat, sic scribens: Artemon velum est, quod potest facilius obligari, quod nautae in summo tempestatis discrimine vruntur & hoc ad dirigendam potius nauem, quam ad celeritatem facit. Lilius Gy-

G raldus: Artemon est minus illud velum, quod velis maioribus appendi solet, vnde & illi nomen. Suppara quoque inter velorum genera reponuntur. Est autem supparum genus veli, vnum

habens pedem, quo in eam navigia tolent in navigatione, quoties vis venti languescit. Orthia A
appendix est, quæ in finem vel parti adicitur.

Nauium etiam ornamenta multa erant, quæ nequaquam hoc loco sunt silentio prætereunda.
Aplustria, ait Festus, nauium ornamenta, quæ quia erant amplius, quàm essent necessaria vsue
tia in ampliora dicebantur.

Segestria erant pelles nauicæ, quas Græci *σῆλα* vocant.

Afcoma pellis, quæ scilicet adhiberi solebat.

Sunt & nauium ornamenta aulæ, tapetes, peristromata, peritasmata, & eius generis cætera,
quæ ad alia quoque referuntur.

Catastroma superius est nauis tegumentum, seu pavementum, è quo propugnatores pugnare
solebant.

Corymbis etiam naues ornatas legimus. Corymbos. Suidas interpretatur ramorum summita
tes & partes extremas: alij corymba vocant acrostolia nauium, vel coryphas, id est vertices, quæ
addi & adimi possunt. Sunt qui corymbos nauium hederaceas coronas interpretantur, quæ nauibus
adhiberi solent, cum vela portum tenerent, vnde illud Poeta:

— *Et nauis lati imp' sive coronas, vel cum ex nauali pugna victoria parta esset. Sed de parti-*
bus, instrumentis, & ornamentis nauium hæc tenent, sequitur, vt genera nauigiorum videamus.

Nauium multa esse genera, varia illa nomina, quæ iis passim tribuuntur, indicant, quæ sumuntur
vel ab iis officiis, in quibus exercetur, vt speculatore, piscatore, mercatore, & quæ apud Plautum
genera vocata est: vel à locis, vbi vel ædificata, vel inuenta, vel in vsu frequentius habitata sunt, no
mina sunt sortita, vt Aegyptia, Liburnica, Nauaratica, Salaminia, Tudertina, Rhodia, & c. vel
ab artificibus, vt Argo, Phereclea, Nicomedis, Paralus & alia: vel à magistratibus, & ab iis qui
præfunt, vocata sunt, vt Prætoria, quæ & Nauarchis dicitur, & Imperatoria: vel à remorum ordi
nibus, vt biremis, triremis, penteris, hexeres, hepteres, & c. non Græcis modò, sed & Latinis iueto
ribus, & in primis Liuiò: vel à navigationis cursu, vt dromones, cursoria, celetes & celetia: vel à
rebus quæ in ipsis deuchuntur, vt hippagines, & hippagogæ, litagogi, faccaræ, anno tinæ, quæ &
frumentaria: vel à vasis, vel eorum forma, vt gaulus, cymba, corbita. Nonnullæ à pictura vel insi
gni nuncupatae sunt, vt pistris, vel pristis. Centaurus, miltopatria. Aliquæ à forma & specie,
vt Camera, aulona, thalamegi, & quas hoc tempore Sandalos vocant. Aliæ ab animalibus, vt
Crij, tragi, tauri. Aliæ à Diis ipsis præsidentibus, vt Isis, Apollinis, Tritonia, quæ insignia tam
putantur, vt etiam Crij & tragi: Aliæ ab eminentiori parte, vt rostrata, Coronides turritæ: Aliæ à
numero, vt Centenaria, myriaphori, myriagogi: Aliæ ab instrumentis, quibus muniuntur, vt tur
ritæ, delphinophori, falcatae, & trocheliophora, qualis significatur à Dionisio Harlicarnassio
libro 3.

Agellius libro decimo, capite vigesimo quinto, aliquot nauium appellationes, quæ se in ve
terum scriptis inuenisse ait, recenset. Sunt autem hæ: Gauli, cornitæ, caudicæ, longæ, hippagi
nes, cercuri, celoces, vel vt Græci dicunt, *κίλιες*, lembus, oxia, remunculi, actuaria, quæ
Græci *ιστιον* vocant, vel *ιστιον*, profumia, vel geroseræ, vel orioles, cattæ, scaphæ,
pontones, nuclia, mediæ, phaseli, parones, myoparones, lintres, capuli, camera, placida
(Sic legit Iustus Lipsius in Electis capite septimo) cidarum, rataria, catacopium. Hæc
nus Agellius.

Gaulus, ait Festus, nauigij genus est penè rotundum.

Corbita est genus nauigij cardum & grande.

Caudicæ, siue caudicaria, naues sunt ex caudicibus, id est, lignis crassioribus compa
ctæ, quæ Marcellus codicarias appellat. Varro libro tertio, de vita populi Romani, quod anti
qui plures tabulas coniunctas codices dicebant, à quo in Tiberi naues codicarias appellamus.

Longæ, naues sunt, quæ remis aguntur.

Hippagines, naues dicuntur, quæ equis aguntur, à Græco *ἵππος*: quod equum significat &
ἄγω.

Cercuri naues sunt Asiae prægrandes.

Celoces naues sunt breues, sic dictæ à celeritate.

Lembus, nauicula breuis piscatoria.

Oxia etiam nauigia breuia sunt, à celeritate nomen habentia, nam *ὄξυς* Græcè velox dicitur
Remunculi, fortasse mendosè ita dicuntur pro remunculis, quæ sunt nauigia piscatoria apud
Nonium.

Actuarie nauiculae celeres, quod citò agi possint: nam & remis & velis simul vtebantur, vt Isidorus
ait.

Profumia, inquit Festus, nauigium paruum, & speculatorium.

Geroseræ, fortasse sunt naues onerariae, vel mercatoriae, quæ à Plauto dicuntur gerariae, à ge
rendis & deuchendis mercibus.

Orioles, vel orioles, nauiculae sunt piscatoriae. Nam Oriæ naues piscatoriae sunt apud Nonium.

Cattæ etiam nauigia dicuntur, qualia, incertum.

Scaphæ sunt nauiculae, quæ maiores naues consequuntur.

Pontones

A Pontones genus nauigij Gallicæ, quorum mentio apud Cæsarem libro 3. de Bello ciuili. Qui
dam naues interpretantur traiciendis annibus aptas.

Nuclia etiam nauium nomen apud Agellium, de quibus nihil præterea legere memini.
Mediæ sunt naues à Medis inuenta.

Phaselus nauigium est Campanum, Nonio. Alij nauem velocem & oblongam esse scribunt.
Videtur ex Horatio & Virgilio phaselus non ab similibus fuisse lembo, aut, Oriæ: quippe qua cir
cumuehi sua rura solebant ditiores, vt agitatu facili eadem & fragili. Adrianus Iunius in No
menclatore.

Parones, ait Festus, nauium genus, ad cuius similitudinem myoparo vocatur, Isidorus: Pa
ro nauigium piratarum aptum, & ex hisita vocatum.

B Myoparo est nauicula piratarum, Festus: Myoparo genus nauigij ex duobus dissimilibus
formatum. Nam & mydion & paron per se sunt. Sunt & myoparones maiores & minores.

Lyntres naues fluminales, Nonio.

Capuli, naues sunt, à capuli forma, vel à capiendo sic denominatae.

Camerae naues sunt arcæ & exiles.

Placidæ nauiculae admodum paruae, quibus mare non nisi placidum & à procellis quietum
nauigari potest.

Cidarum, quale nauigium fuerit, incompertum.

Rataria, naues de ratibus composita.

C Catacopium, nauis speculatoria.

Hæc tenent de nauium generibus, ex Grammaticis antiquis, quarundam icones ex vetustis
monumentis expressæ videntur in libro Clarissimi I. C. Lazari Bayfij, de re nauali, qui multa
de hac materia collegit lectu dignissima. Plura etiam habet Lilius Gregorius Gyraldus in li
bro de Nauigiis, ex quibus ego hæc ferè desumpsi: qui prolixitorem omnium explicationem,
eorum etiam, quæ nos omisit, desiderant, eosdem, de quibus dixi, libros consulant, & di
ligenter legant suadeo.

De congressu vel conflictu nauali nihil dicam. Petantur eorum descriptiones ex Liuiò, Plu
tarcho, Polybio, Cæsare, & aliis. Atque de re nauali hæc tenent. Iam reliqua quæ ad militiam
pertinent, sequamur.

D

De animaduersione in deuictos hostes CAP. XXI.

VOMODO bella indixernit Romani, qua ratione fœdera percusserint, qui magi
stratus militares, qui militum ordines, quæ eorum arma, quomodo acies instructæ,
vrbes oppugnatae, & naues appatae fuerint, hæc tenent diximus: restat, vt etiam de
animaduersione in deuictos hostes, & milites etiam minus alacriter suum facientes
officium, de strenuorum item militum, & ipsorum victorum præmiis quædam afferamus.
Nam & hæc ad Romanam militiam pertinent, & ab eius explicatione nullo modo separari pos
sunt. De animaduersione igitur in deuictos hostes hoc capite agemus.

E Magnam clementiam Romanorum à Romulo vsque in deuictos hostes in fuisse, præter alios
Dionysius Halicarnassus testatur, cum libro secundo scribit: Romulum Regem vetuisse pu
beres omnes in bello, captis vrbibus, necari, aut sub hasta venundari, nec agros eorum relin
qui compascuos: sed in partem agri sorte diuidendi colonos Romanos mitti voluisse, nonnul
lus verò admisisse in ius ciuitatis etiam. Hæc Dionysius. Quod tamen non semper & vbiq; est
obseruatum. Legimus enim in Liuiò & aliis plurimis, hostes deuictos non tantum parti agri
nonnunquam multatos, aut colonias eò deductas: verum etiam vrbes siue oppida eorum di
repta, aut iuris Romani facta, interdum pro suo in urbem Romam merito, aliquo rursum iure
donata esse, vnde hæc diuisio ciuitatum Italiae possimum extitit, vt alia essent Coloniae, a
lia municipia, alia Præfecturæ, alia Fora, alia fœderatae ciuitates. de quibus, quod ius sin
gularum fuerit, & quomodo inter se distinctæ, capite proximè sequenti dicemus.

F Integre regiones deuictæ in Prouinciæ formam redigebantur, & à populo Romano, missis
in eas Præsidibus gubernabantur. Quod si ipsi hostes traditis armis deditionem facerent, sub
iugum mittebantur, de quo more Dionysius libro tertio ita scribit: Est Romanis mos, quo
ties hostes traditis armis deditionem faciunt duo tigna recta humi desigere, hisque tertium
transuersum superimponere, & sub eo captiuos transmittere, moxque dimittere liberos. Hoc
ipsi iugum vocant. Festus: Iugum, sub quo victi transibant, hoc modo fiebat: fixis duabus
hastis super eas ligabatur tertia: sub iis victos distinctos transire cogebant. Et post: Sub iu
gum mitti dicuntur hostes victi, ereptis omnibus armis, talisque cum hastis defixis duabus
in terra, tertiæque ad summum earum deligata, ipsi eam iubentur subeuntes transire.

Qui verò sese non dederent, sed caperentur, ij vel alia afficiebantur poena, vel sub corona ve
niant. de quo more Festus: Sub Corona venire dicuntur, quia captiui, coronati solent venire.
Agellius libro 7. capite 4. Antiquitus mancipia iure belli capta, coronis indutis veniant, &
iccie, rodiebantur sub coronis venire: quia corona signum erat captiuorum venalium.

Est autem & alia rationis huius opinio, cur dici solitum sit captiuos sub corona venundari: A quod milites, custodia causa captiuorum venalium greges circumstant, eaque circumstito militum Corona appellata sit. Sed id magis verum esse, quod supra dixi, Cato quoque in libro, quem composuit de re militari, docet. Verba sunt hæc Catonis: Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat. Hactenus Agellius. De ciuitatum Italiae differentia siue diuisione, & iure, quæ ipsa ex belli iure nata sunt, item de Prouinciis dicemus capitibus.

*Quid sint Coloniae, Municipia, Praefectura, Fora, & quæ
inter ea differentia. Item quid sit Prouincia*

CAP. XXII.

COLONIAE oppida fuerunt, quo populus Romanus ciues suos ad incolendum deduxit. Coloniarum duo genera fuerunt. Quaedam enim ciuium Romanorum, quaedam Latinae Coloniae erant. Coloniae Romanae, siue ciuium Romanorum fuerunt, quæ donatae sunt iure Quiritium, hoc est, quæ ius priuatum ciuium Romanorum habuerunt, quod consistebat in iure priuatae libertatis, conuictorum, iure patrio, iure legitimi dominij, vt hereditatis, mancipij, & nexu, usufructu, & reliquorum, item in iure testamentorum & tutelarum. Iura vero publica ciuitatis Romanae non habebant. Quare qui eò adscripti Coloni erant, nomine quidam erant ciues Romani, re verò Coloni.

Latinae Coloniae erant, quæ ius habebant Latij, siue Latinitatis, quod in eo consistebat, vt suffragiorum potestatem, magistratu permittente, haberent: & si in Latina ciuitate, aut Latij iure donata, magistratum gessissent, ciues Romani vt fierent. Velleius Paternus libro 2. alia duo Coloniarum genera constituit, vnum earum, quæ Senatus iussu deductæ sunt, & de quibus iam diximus, quod ipse fuerint, aut Romanae aut Latinae: alterum earum, quæ militares dicebantur, quæque iccirco deduci solebant, vt veterani milites præliorum diuturnitate fessi præmialiquod aliquando caperent suorum laborum.

Municipium oppidum erat iure ciuium Romanorum donatum. Festus: Municipium id genus hominum dicitur, qui, cum Romani venissent, neque ciues Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum vnà cum Romanis ciuibus, præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo, sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumanj, Acerriani, Lanuuij, Tusculani, qui post aliquot annos ciues Romani effecti sunt.

Alio modo, cum id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venit: vt Aricini, Cærites, Anagnini, &c.

Municipiorum, sicut & Coloniarum, genera erant duo. Aliis enim ciuitas Romana cum suffragio, aliis sine suffragio communicata erat: Suffragium autem pro optimo iure ciuitatis veteres scriptores acceperunt: nempe, quia nec suffragium est siue tribu, & qui suffragij ius habet, ferè magistratus etiam habet.

Primum municipium genus his verbis depinxit Agellius libro decimosexto, capite decimo-tertio, cum dixit, Municipales esse ciues Romanos, ex Municipiis, suo iure, & legibus suis videntes, muneris tantum cum populo Romano honorarij participes, à quo munere capessendo appellatos videri, nullis alijs necessitatibus, neque vlla populi Romani lege restrictos, cum nunquam populus eorum fundus factus esset. Primos autem muncipes sine suffragij iure Cærites esse factos, concessumque illis, vt ciuitatis Romanae honorem quidem caperent, sed negociis tamen, atque honoribus vacarent, pro sacris bello Gallico receptis, custoditisque.

Hinc tabulas Cærites appellatas versa vice, in quas Censores referri iubebant, quos notæ causa suffragiis priuabant. Quibus ex verbis perspicuum est, hoc genus Municipiorum neque ius Quiritium habuisse, neque alias populi Romani leges obseruasse, caruisse etiam suffragio, & negociis, atque oneribus ciuilibus vacasse, & muneris tantum honorarij cum populo Romano fuisse participes: hoc est, tantum honoris causa in ciuitatem Romanam venisse, & gradum aliquem dignitatis consecutos esse, vt & ciues Romani dicerentur, & in legione, tanquam ciues Romani, non in auxilijs, vt socij, militarent. Vnde etiam Festus: Municipales erant, qui ex alijs ciuitatibus Romanam venissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem. At Seruius Silius aiebat, initio fuisse, qui ea conditione ciues Romani fuissent, vt Rempublicam semper separatim à populo Romano haberent, Cumanos videlicet, Acerrianos, Atellanos, qui æque ciues Romani erant, & in legione mererent, sed dignitates non capiebant, & quæ sequuntur, paulò antè à nobis citata.

Alterum genus municipij fuit, quibus cum suffragij latrone ciuitas est data, quod intellexit idem Festus, cum ait: Altero modo municipium dicitur, cum id genus hominum defecit, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venerunt, vt Aricini, & Anagnini. Sicuti igitur prioris generis municipibus, quibus suffragium non dabatur, suæ leges permittebantur: ita posterioris generis muncipes, quia suffragio ornabantur, suis legibus spoliabantur, Romanis vero

A vero obtinerebantur. Atque vt breuiter dicam, omnia iura hi habebant, quæ ciues Romani, à micilij iure excepto.

Quid inter Colonias & municipia intersit, quamuis ex iis, quæ dicta sunt, facillè intelligatur, non tamen pigebit id ipsam etiam verbis Agellij lib. 16. c. 13. explicare: qui cum de Municipiis dixisset, eos esse ciues Romanos ex municipiis, suo iure & legibus videntes, &c. quæ verba nos paulò ante recitauimus, subiungit tandem: Sed Coloniarum alia necessitudo est. Non enim veniunt extrinsecus in ciuitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex ciuitate quasi propagatae sunt, & iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrij habent. Quæ tamen conditio, quum sit magis obnoxia, & minus libera, potior tamen, & præstabilior existimatur, propter amplitudinem, maiestatemque populi Romani, cuius ista Coloniae quasi effigies paræ, simulacraque esse videntur: & simul, quia obscura, obliterataque sunt municipiorum iura, quibus vt iam per igno- rantiam non queunt. Hactenus Agellius.

Inter omnes Italicas ciuitates Praefectarum conditio fuit, ac fortuna, durissima. Sic enim à maioribus erat traditum, vt quæ ciuitates iniqûæ, ingrataeque, erga populum Romanum fuissent, ac fidem datam semel, atque iterum fefellissent, vbi in potestatem, ditionemque essent adductæ, in Praefecturæ formulam referrentur. Formula verò Praefecturæ non longè à Prouinciæ formula videtur abfuisse. Vt enim quotannis in Prouincijs Praetores Roma mitti soliti, sic in Praefecturas Praefecti, qui eas administrarent, ac ius dicerent vnde illæ quoque insigne hoc Praefecturæ nomen hauserunt. De Praefecturis ita scribit Festus: Praefecturæ eæ appellabantur in Italia, in quibus & ius dicebatur, & nundinae agebantur, & erat quaedam earum Respublica. neque tamen magistratus suos habebant. In quas legibus Praefecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent, quarum genera fuerunt duo: alterum in quas solebant ire Praefecti, qui auctor viginti sex virum numero, populi suffragio, (sic Iosephus Scaliger restituit) creati erant in hæc oppida, Capuam, Cumanas, Casilinum, Vulturum, Linternum, Puteolos, Aceras, Suessulam, Atellam, Calatiam: aliorum, in quas ibant, quos Praetor urbanus quotannis in quaque loca miserat legibus, vt Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Allifas, Priuernum, Anagninam, Erufinenem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliisque complura. Hactenus Festus, ex quibus manifestum fit, quænam Praefecturæ fuerint, & quod duo earum genera, quodque à Colonijs & Municipiis discernantur. Licuit tamen nonnunquam idem oppidum & Praefecturam, & municipium esse. Praefecturam quidem, quatenus eò Praefectus iuris ditionis causa mitteretur, nec in ea magistratus ad ius dicendum crearetur: Municipium verò, quatenus iure ciuitatis, vel cum suffragio, vel sine suffragio vteretur. Quemadmodum etiam Coloniam in ciuitatem adscitam, & Coloniam dictam inuenimus, quia forma Reipublicæ Colonicae, utebatur & municipium, quia suffragij ius Romæ ferendi erat ad eam. vnde illa profecta sunt in Antonium: Lautissimum oppidum, nunc municipium, honestissimorum quondam colonorum Suessam, fortissimorum militum sanguine repleuit.

Præter Colonias, Municipia, & Praefecturas erant etiam ciuitates foederatae: quas si quis vult describere, non poterit commodius, quam si dicat, esse eas oppida, quæ neque Coloniae, neque Municipia, neque Praefecturæ essent. Atque hæc ciuitates aliquid ex foedere populo Romano debebant, in ceteris liberae erant, suamque Rempublicam, suas leges, & suos magistratus habebant. Itaque Senatus, populique in iis oppidis, vt in liberis ciuitatibus memoriam vsurpari videmus. Caruisse autem foederata oppida omnia iure ciuitatis Romanae, illud argumento est, quod multos ex foederatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos legimus. Ceterum foederatarum ciuitatum aliquanto vberior, quam aliorum oppidorum, numerus extitit. Siquidem omnia Italiae oppida præter Colonias, municipia & Praefecturas in hunc numerum adscribenda sunt.

Occurrunt etiam frequenter in veterum scriptis hæc duo vocabula, Forum & Conciliabulum, de quibus, vt rem breuiter expediam, hoc tenendum: Fora in Italia & Prouincijs loca fuisse, vbi Praetores conuentum iuris dicendi causa habuerint. Sic enim Nonius Marcellus: Fora loca fuerunt, in quibus ius dicebatur. Et Festus: Forum tertio modo intelligitur, cum is, qui Prouinciæ praest, forum agere dicitur, cum ciuitates vocat, & de controuersis eorum cognoscit. Significat enim forum agere, conuentum in Prouincia iuris dicendi causa habere: Forum indicere significat locum iurisdicendi, qui conuentus dicebatur, designare.

Conciliabula erant loca nundinationis, quæ Praetores in Prouincijs indicere, Seruio teste, solebant. Dicebantur autem conciliabula, vt tradit Festus, quod eò in concilium veniretur. Sed & hæc ipsa loca nundinationis causa instituta, fora nuncupabantur, si Festo credimus, cuius hæc sunt verba: Forum sex modis intelligitur. Primo negotiationis locus, vt Forum Flaminium. Forum Iulium, ab eorum nominibus, qui ea fora constituta curarunt, quod etiam locis priuatis, & in vijs, & in agris fieri solet, &c. Atque de varia oppidorum Italiae differentia, eorumque iure hactenus de Prouincijs adhuc agendum.

Prouinciæ appellantur, inquit Festus, quod populus Romanus eas prouicit, id est antè vicis. Nomen Prouinciæ tribus modis accipitur, primum pro regione, quam aut armis deuictam, aut quocumque modo in potestatem adductam, populus Romanus magistratui suo administrandæ subiecit: secundo, pro quacumque regione, in qua bellum Romanus Imperator administraret;

tertio pro quacunque publici muneris procuratione. Nos hic de prima significatione dicemus, quia Provincia regio fuit, quæ tum vectigalia populo Romano pependit, tum magistratui populi Romani ex fœderis lege obtemperavit, exceptis ciuitatibus iis, quæ propter merita sua, aut immunitate, aut libertate donata, atque in amicorum formulas relatæ essent. Cum enim vnus regionis populi ac ciuitates non eodem modo se aduersus populum Romanum gessissent omnes, propterea neque eodem omnes pacto tractatæ sunt, verum pro suis cuiusque meritis leges ac ceperunt. Quo factum est, vt alię ciuitates vectigales, alię immunes relicta, alię seruitute, alię libertate affectæ sint. Vectigales dictæ, quibus vectigal aliquod impositum est: immunes, quibus nullum. Seruitute affectæ, quas magistratui Romano parere voluerunt: libertate, quas magistratus Romani iurisdictione soluerunt. Vectigal porro ipsum aut certum fuit, aut incertum. Certum, definita ferè stipendij summa, & hoc tributum, siue stipendium, & qui hoc pependit, tributarij, siue stipendiarij nominati sunt, incertum quod portibus rebûsque venalibus pascuis, agrisque constitutum est, quod portorium, scriptura: & decuma dictum est. Tributum autem duplex fuit, vnum pecuniæ ordinarij, quod in caput, atque in solum impositum, quotannis exigebatur: alterum extraordinarij, quod aut ex lege, aut Senatusconsulto pro vsu provincie aliquando imperabatur, veluti cum naues, nautas, milites, ac sumptum in eos dare Provincie iubebantur. Portorium autem fuit vectigal, quod ex importatione & exportatione rerum venalium capiebatur: Scriptura, quod ex pactione pascuis publicorum: Decuma, quod ex agris, qui frumenti decumam, siue quamuis aliam partem darent. Frumenti verò, quod ex Prouincijs extrahebatur, tria genera extiterunt: decumanum, emptum & æstimatum. Decumanum erat decumam, quam quisque arator sine pretio dare cogebatur. quæ summa pro copia, inopiaue frumenti in singulos annos erat incerta. eaque aut Romæ à Censoribus, aut in Prouincia à magistratu Romano vendebatur Publicanis, qui ex eo Decumani dicebantur, vt pro ea certam pecuniam populo Romano repræsentarent. Emptum, summa altera, quam aratores vendere, accepto ex Senatusconsulto pretio, cogebantur, quod frumentum Romam ad alendum populum à magistratu Romano mittebatur. Æstimatum summum alia, quam æstimabat magistratus in cellam suam, in vsum familie suæ, cum interdum pro frumento pecuniam acciperet. Quin etiam, emptum duplex fuit, vnum decumanum, quod ex alteris item decumis pretio per soluto aliquando accipiebatur: alterum imperatum, quod præter duas decumas æqualiter omnibus ciuitatibus, pretio item soluto imperabatur, quemadmodum perspicue ex frumentaria cognoscitur. Nam fuisse etiam quoddam, quod honorarium diceretur, Cicero in Pisonem ostendit, cum dixit: Qui modus tibi fuit frumenti æstimati, qui honorarij si quidem potest vt, & metu extortum honorarium nominari. Seruitus autem, quam dixi, ciuitatum, tota in eo posita fuit, vt legibus & magistratibus Romanis obtemperarent. Quæ de causa in singulis Prouincijs diuersæ diocesales, siue diuersi conuentus ac diuersa fora constituebantur, eisque suæ cuique ciuitates attribuebantur, quæ eò iuris à magistratu Romano poscendi causa conuenirent.

Vt autem earum ciuitatum, quæ seruitute oppressæ sunt, stipendiaria proprie dictæ, quæ aliquid populo Romano pependunt: immunes, quæ nihil: sic earum, quæ libertate donatæ sunt, fœderatæ præcipue appellatæ, quæ aliquid ex fœdere debuerunt: libera, quæ omnino nihil. Huius autem totius beneficij, atque honoris arbitrium ab initio penes Senatum fuit vniuersum. Is enim acceptis ab Imperatore de superatis hostibus, & regione in potestatem adducta literis, secum de multa, ac premijs eorum, qui vecti essent, consultauit, ac quid sibi fieri placeret, Imperatorem admonuit, decem aut quinque legatis Senatoribus ad eum missis, vt eorum sententia de hostibus & eorum regione statueret. Quibus mandatis acceptis, Imperator aut ex certa Senatus, si ita perscriptum fuerat, voluntate, aut de communi decem Legatorum sententia victis gentibus aut ignouit, aut in Prouincia formam rededit. Ignouisse dictus est, cum liberos reliquit, ac suis vti legibus, suosque creare more patrio magistratus permisit: in Prouincia formam redigere, cum ademptis, aut immutatis legibus eos omnino magistratui Romano quotannis ab vrbe mittendo subiecit, ac vectigalia, conuentusque constituit. Quo in genere illud humanitatis adhibuit, vt non omnes eiusdem Prouinciæ ciuitates eodem modo tractaret, verum pro cuiusque meritis, aut maioribus, aut minoribus commodis ac detrimentis afficeret. Quæ verò cum de vniuersa regione, tum de singulis ciuitatibus, populisque constituta erant, ea in concione silentio antè per præconem facto Imperator ferè præconi pronuntianda mandabat, ac postremo Romam relicto aliquo Præfecto Prouinciæ decedebat. Hæc in genere de Prouincijs, & quomodo ex constitutæ sint. De differentijs, atque administratione earum & supra diximus, & paulò post quædam repetemus.

De Ratione deducendarum coloniarum

CAP. XXIII.

VO MODO Colonia fuerint deductæ, explicauimus supra, cum de Triumuiris, Quinquemiris, Septemuiris, &c. earum deducendarum ageremus. Quid verò imperat, ea hoc loco iisdem penè verbis, quæ ex Caroli Sigonij doctissimis Commentarijs tum descriptis, reperere, quædam etiam, quæ omissa ibi sunt, addere: Causæ cur Colonia deducerentur, sex potissimum fuerunt: vna, vt priores populi, qui cum locum, in quem

A quem Colonia deducebatur, inhabitarent, coercerentur: altera, vt hostium incursiones reprimere: tertia, vt stirps Romana aueretur: quarta, vt plebs vrbanæ exhauretur: quinta, vt seditiones Romanæ à plebe motæ, sedarentur: sexta, vt præmijs milites veterani afficerentur. Quacunque igitur de causa deducerentur, Senatusconsulto opus fuit, aut rogatione aliqua populari, quorum vtrumque vno legis nomine comprehenditur, quæ lex Agraria appellata est. Hæc & agrum definiuit, qui esset diuidendus, & quibus, ac quàm multis hominibus, & per quos, & quomodo, & quibus limitibus esset diuidendus, præscripsit. Cum itaque de colonia deducenda ad Senatum aut populum relatum esset, tum ij, qui agri cupiditate tenebantur, nomina Coloniae dabant. Quod si aut plures, aut pauciores, quàm lege præscriptum erat, nomina in Coloniae essent profecti, tum ad sortem confugiebant, vt ex omnibus educerentur, qui agro accepto exirent. Numerus autem Colonorum pro agri amplitudine in quem deducebantur, sciebat: quo factum est, vt modò bina, modò terna, modò quaterna millia, atque amplius scriberentur. Deducebantur autem à Triumuiris, vel Quinquemiris, vel Septemuiris, vel Decemuiris, vel Vigintiuiris, qui ob hoc creati erant, vt in libro 6. diximus, sub vexillo, quasi exercitus aliquis. Dux autem deductionis aliquis à Curatoribus agrarijs erat. Signa cohortium quæ fuerint ex antiquis nummis cognoscitur. Vbi verò Colonos in agris, quo deducendi erant, collocarent, tum aratro vrbe, & agrum circum scribebant: quo facto, agri diuisionem, ac suæ cuique partis assignationem aggrediebantur. Quæ omnia pluribus explicat, & veterum scriptorum testimonijs probat Carolus Sigonius, libro 2. de Antiquo iure Italiae, cap. 2. ex quo hæc sumus mutuati.

De republica Coloniarum, Municipiorum, Præfecturarum, & Prouinciaryum CAP. XXIV.

NOTERAM hinc ad alia transire, nisi mihi Rerum publicarum, quæ in Coloniae, Municipijs, Præfecturis, &c. fuerunt, descriptio videretur maximopere esse necessaria: quam, ne in his libris desideraretur, hoc loco inferere volui, quod vt beneuolus lector benignè interpretetur, & boni meum studium consultat, vehementer etiam atque etiam rogo. Desumemus autem & harum rerum explicationem ex doctissimis, doctissimi Sigonij Commentarijs, qui libro 2. de Antiquo iure Italiae, ista omnia luculenter & eruditè exponit. Ac de Coloniae primum.

COLONIAE VM Respublica in legibus, & legum curatoribus posita est. Leges vel à populo Romano acceperunt, vel ipsæ sibi per Senatum, aut populum condiderunt: Legum curatores aut magistratus, aut sacerdotes fuerunt: humanarum illi, hi diuinarum. Leges autem suas quæque Colonia habuit præcipuas, à Romanis quidem legibus separatas, sed tamè à Romanis Triumuiris, qui Coloniae deduxerant, datas. Et præter eas, alias à Coloniae concilio, hoc est, Senatu, populoque suo latis. Senatores in Coloniae, vt etiam in Municipijs Decuriones vocabantur, eam ob causam, quod Pomponio I. C. auctore, decima pars eorum, qui deducerentur, publici consilij gratia sit solita conscribi. Quorum numerus an in omnibus Coloniae idem fuerit, certo sciri non potest. Hoc quidem ex Plinio iuniore satis constat in iis legendis non aliter, atque in Senator: Romano obseruatum esse censum, qui fuerit centum millium. Magistratus Coloniae præcipui erant Duumuiris, Censores, AEdiles, & Quæstores. Duumuiratus Magistratus erat annuus, prope modum potestate Consulari, aut certè Prætorij apud Romanos æqualis: quorum nomina in antiquis lapidibus, & numismatibus extant. Imò & iterari Duumuiratus, vt apud Romanos consularatus notæ. Quos tamen in aliquot Coloniae, quatum memoria ad nostram vsque ætatem propagata est, Triumuiros quoque fuisse in Colonia Auximate, & Signina, ex lapidibus veterum constat, eoque I. D. hoc est Iuris dicundi causa cognomentum ex officio habuisse, probabile est. Censores etiam in Coloniae fuisse, inque iis Censum egisse perinde atque Romani Censores Romæ, ex Liiuo: vt itidem AEdiles & Quæstores ex marmoribus antiquis constat. Et hos Magistratus in Coloniae prætexta vfos fuisse idem auctor procedit.

Sacerdotes porro, vt Augeres, & Pontifices in Coloniae cooptatos, Ciceronis Agraria testatur. An verò certus numerus sacerdotum fuerit, an verò pro Coloniae magnitudine variaerit, parum explorata apud antiquos memoria est. Fuere & Præfecti in Coloniae, & Præfecti Iuri dicundo, vt tum ex numismatibus antiquis, tum ex antiquo Fastorum Municipialium fragmento, quod Hubertus Goltzius Augusto suo attexuit, constat. Præter eos, quos modò recensimus, Magistratus, etiam Patroni Coloniae fuerunt: ita Bononienses in Antoniorum clientela fuisse prodit Suetonius, vt Puteolanos in Cassiorum, Cicero testatur, & eorundem varia amplaq; in veteribus marmoribus mentio extat.

MUNICIPIORVM Respublica quæ fuerit, difficile est dicere. Vniuersum autem genus tenent peratum est ex omnibus propè Rebus publicis, & penè Romanæ simile videtur fuisse. Ordines in Municipijs, quemadmodum Romæ, fuerunt tres, Decuriones, Equites, & plebs. Consilia publica duo, Senatus & populi. Magistratus, Dictator, Duumuiris, Quatuoruiris, Censores, AEdiles, & Quæstores. Sacerdotes, Flamines Municipiorum. Decuriones iisdem erant, qui Romæ Senatores, in quibus legendis summam curam adhibitam fuisse, vel solus Cicero docet in epistola qua

dam ad Leptam lib. 6. ubi scribit, eos qui præconium facerent, vetari esse in Decurionibus: qui se A
cissent, non vetari. Ex decurionum autem ordine Decemprimi legebantur, qui, ut scriptum est
apud Hermogenianum, tributorum exactioni ita præerant, ut si qua detrimenta fisco mortuo-
rum causa contraheret, ipsi suis sumptibus refarcirent. De Magistratibus res manifesta est, scri-
bit enim Spartianus, Imperatorem Hadrianum per Latina oppida Dictatorem, & Aedilem, & Quæ-
storem fuisse. Quatuoruiratus & Duumviratus annuus magistratus erat, A Ediles, & Quæ-
stores iidem in municipiis erant, qui in Colonia. Atque his quidem magistratibus, ut in Colo-
niis, item in municipiis uti prætextis permillum, inquit Valerius aduersus Catonem differens
de lege Oppia abroganda apud Liuium. Equitum Romanorum celeberrimum ordinem in mu-
nicipiis fuisse, ex Cicerone patet, qui in Cluentiana equitem Romanum quendam in municipi-
pio suo nobilem commemorauit. Iam populi siue plebis summum ius erat in legibus ferendis, &
magistratibus municipalibus creandis, cuius rei apud Ciceronem in libris de Legibus, in oratione
pro Cluentio, & in Epistolis testimonia aliquot extant. Ergo cum corpus quoddam esset muni-
cipalis Reipublicæ, etiam vnde aleretur, & sumptus in Republica necessarij sustinerentur, vcti-
gali publico opus fuit, cuiusmodi municipes Attellanos & Arpinates habuisse, Cicerone in epistola
apud Cluium, item ad Brutum meminit.

In PRÆFECTIONIBUS etiam tres ordines fuerunt, Summus, medius & infimus. Summus
ordo conuentus dicebatur, medius Equitum erat, tertius populi siue plebis. Magistratus erant du-
plices. Alij enim Roma eò mittebantur, alij è Præfectura creabantur. Roma mittebantur, qui ius
dicturi essent, quos Præfectos appellârunt: creabantur, qui publicæ rationi alicui præessent,
ut A Ediles, & Quæstores. Ac Præfectos quidem Festus Quatuoruiratos, aut Sexuiros dictos tra-
dit. Qui fortasse ij sunt, qui à Cicerone libro tertio de Natura Deorum dicuntur Sexprimi: an-
potius hi Sexprimi in Præfecturis, Decemprimis Municipalibus respondebant. A Edilem autem
ad publica vrbis loca facta, testata tuenda, & Quæstorem ad pecuniam Præfecturæ publicam cu-
randam, in Præfecturis esse creatum, verosimile est.

FOEDERATARVM CIVITATVM Respublica in legibus & magistratibus con-
sistebat. Quales verò leges, qualesque magistratus singula ciuitates fœderatæ habuerint, incer-
tum est. Aliarum tamen alias leges, aliosque magistratus, pro rerum, ac temporum ratione,
& cuiusque Reipublicæ genere fuisse, non est difficile intelligere. Nam Tusculi Dictator, &
Consul, antequam Tusculani in ciuitatem reciperentur, fuisse traditur. Narrat etiam Liuius
Capuæ, antequam deficeret, summum Magistratum Mediatuticum (pro quo tamen Iustus Li-
pius in Epistolicis Quæstionibus libro primo, epistola decima, Medixtuticus legit) fuisse: aliò-
que loco Prætorem Capuæ Marium Blossium profiteretur. Idem alibi etiam Prænestinum Præ-
torem, quo nomine fortasse in bello Præfectum appellârunt, commemorat. Habuisse eandem
& Censores, & A Ediles, atque Quæstores, ex Liuiò, & Strabone intelligitur. Caruerunt autem
fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ. Quare multos ex fœderatis ciuitatibus nomina-
tim ciuitate donatos passim legimus.

De Foris & Conciliabulis quid præter superiora dicam non habeo.

PROVINCIIS primùm præpositi sunt Prætore, qui & ius Prouincialibus dicerent,
& si res cogeret, bellum administrarent. Itaque Prætorum numerus ob id creuit, quia Pro-
uinciarum numerus creuit. Cum enim iam tu duo Prætore essent, vnus qui inter ciues alter,
qui inter ciues & peregrinos ius diceret, ac prouinciæ duæ essent, Sicilia atque Sardinia
instituta: visum est faciendum, ut Prætore alij in eas duo adicerentur. Inde duabus ad
Imperium adiunctis Hispaniis, totidem alij accesserunt, qui quaterni quaternas in singu-
los annos Prouincias gubernarent. Quoniam verò in ipsis Prouinciis sæpè tumultus ac bel-
la grauiora excitabantur, quæ bella iam inde ab initio geri per Consules erant solita, hinc
etiam Prouinciæ Consulibus ordine sunt commissa. Quare duo potissimum ordinarij fue-
runt Prouinciarum rectores: Prætore, qui in Prætura: & Consules, qui grauiore vrgem-
te bello, in Consulatu Prouinciis præfuerunt. Qui si prorogato post Præturam aut Consu-
latum imperio, in Prouinciis remansissent, Proprætore sunt, ac Proconsules appellati. Post
annum verò vrbis rcc. noua Prouinciarum est ordinatio instituta, ita ut Prætore ex Præ-
tura, quam in vrbe gesserant, Consules ex Consulatu in prouincias mitterentur, qui & ipsi
Proprætore, & proconsules dicebantur. Hi verò Quæstores sibi adiunctos habebant, & alios
magistratus militares. Sub Imperatoribus Prouinciæ ita ordinabantur, ut alie essent popu-
li, quas Proconsules à populo vel potius à Senatu misit: alie Imperatorum, quas Propræ-
tores ab Imperatoribus designati administrabant, de quibus magistratibus omnibus, & ra-
tione administrandi prouincias satis, superque diximus libro septimo. Iam ad
militiam reuertamur, atque videbimus qua ratione in militibus
obedientiam detrectantes, aut parùm strenuè rem-
gerentes sit animaduersura.

De

A De animaduersione Romanorum in milites obedientiam detrectantes,
aut delinquentes.

CAP. XXV.

NON in hostes tantum, sed & in proprios milites Romani grauius animaduertebant:
quinetiam in cohortes, & legiones, si quid deliquissent, exemplo ad disciplinam con-
seruandam maximè necessario: quæ animaduersiones duplices erant, pro cuiusque
delicti ratione: alie scilicet leniores, alie verò acerbiores. Non enim, ut in vrbe lex
Procia cæues Romanos à magistratum virgis & securibus: sic etiam in castris vindicauit. Aliam
enim disciplinam militarem esse voluerunt, aliam vrbanam. itémque alium ad parendum ter-
rorem exercitui, alium populo esse propositum: siquidem ab Imperatoris Imperio ulla erat
prouocatio. Lenis autem animaduersio fuit, quæ ignominiam tantum inuisit: ut ignominio-
se dimitti, stipendio legitimo spoliari, hastam dare, tendendi locum mutare, extra oppidum
hibernare, cibum stantem capere, fossam fodere, discinctum destitui, hordeo pasci, sanguinem
mitti Grauior, quæ detrimentum intulit, ut virgis cædi, venire, fuste, & securi percuti, de-
cimari, in crucem tolli, quarum omnium exempla, quàm maximè idonea referemus. De igno-
miniosa dimissione exemplum est apud Hirtium bello Africo: Cæsar de suggestu conuocatis
omnium legionum Tribunis, Centurionibusque, C. Auiene, inquit, quod in Italia milites po-
puli Romani contra Rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti, ignominia cau-
sa ab exercitu meo te remoueo. De fraudatione stipendij satis notum est. Hinc enim ære diruti
appellabantur, teste Nonio, milites, quibus propter ignominiam stipendium, id est, mer-
ces mensuralis, aut annua, quæ esset in nummis æris, subtrahebatur. Vnde Varro de Vi-
ta populi Romani: Stipendium appellabatur, quod æs militi semestre, aut annum daba-
tur, cui datum non sit propter ignominiam ære dirutus esset. Et Liuius libro quadragesimo:
Causa ignominia, ut semestre stipendium in eum annum esset, ei legioni decretum. A tre di-
rutum autem militem ab antiquis dictum tradit Festus, cui stipendium ignominia causa non
erat datum, quod æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. Et idem alio loco: Resi-
gnatum æs dicitur militi, cum ob delictum aliquod iussu Tribuni militum, ne stipendium
ei detur, in tabulas referretur. De hasta danda idem Festus in hunc modum: Censio hastaria di-
cebat, cum militi multæ nomine ob delictum militare indicabatur, quod hastas daret. De
mutando tentorij loco narrat Polybius libro sexto, quos ignominia afficere voluerint, eos ex-
tra castra tendere iussos. Vnde apud Liuium libro vigesimoquinto Cannenses milites querun-
tur ita: Nunc deteriore conditione sumus, quàm apud Patres nostros fuerunt captiui, qui-
pe illis arma tantum, atque ordo militandi, locusque in quo tenderent in castris, est mutatus;
quæ tamen semel nauata Reipublicæ opera, & vno felici prælio recuperarunt. De hibernis Li-
uius libro vigesimo sexto: Additum vtrorumque ignominia, ne in oppidis hibernarent, si neque
hiberna propius vllam vrbem decem milibus passuum ædificarent. De cibo idem Liuius libro
vigesimo quarto: Nomina eorum, qui detrectata pugna memores secessionem paulò antè
fecerunt, referri ad me iubebo: citatosque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus cau-
sa erit, non aliter, quàm stantes cibum, potumque, quoad stipendia facient, capturos esse. De
fodieudo auctor est Plutarchus in Lucullo, antiquum militaris ignominia genus fuisse, ut tunicis
interioribus solutis fossam fodere inspectate reliquo exercitu cogèretur. De reliquis Liuius li-
bro vigesimo septimo: Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari iussit, Centurionesque
manipulorum, quorum signa amissa fuerant districtis gladiis discinctos destituit. Hordeum item
pro tritico ignominia causa datum narrat Polybius. De discingendis militibus, quo adimeba-
tur iis militare cingulum, Suetonius in Augusto capite vigesimo quarto. Frotinus libro quar-
to Stratagematum, capite primo: & Barnabas Brissonius libro secundo Selectarum ex iure ciui-
li antiquitatum, capite septimo. De mittendo autem sanguine sic Agellius libro decimo, capite
octauo: Fuit hæc quoque antiquitus militaris animaduersio iubere ignominia causa militi ve-
nam solui, & sanguinem dimitti. Cuius rei ratio in literis veteribus, quas equidem inuenire po-
tui, non extat. Sed opinor hoc factum primitus in militibus stupentis animi, atque à naturali
habitu declinatæ, ut non tam pœna, quàm medicina videretur. Postea tamen ob pleraque alia
delicta idem factitatum esse credo per consuetudinem, quasi minus sani viderentur omnes, qui
delinquerent. Quocirca scriptum est etiam apud Frontinum, M. Catonem memoriæ prædidisse,
in fructu deprehensis inter commilitones dextras esse præcisas: aut silentius animaduertere volu-
issent, Principi sanguinem missum. M. Antonius Muretus libro decimo tertio Variarum lectio-
num capite vigesimo, aliam huius moris causam affert: cum ait putare se, iccirco id factum
esse, ut sanguinem, quem cum gloria fundere pro patria noluisset, eum ignominia
amitterent.

De grauioribus animaduersionibus hæc erunt documento. Liuius de Scipione discipli-
nam militarem ad Numantiam corrigente: Quem militem extra ordinem deprehendit, si
Romanus esset, vitibus: si extraneus, fustibus cæcidi & alibi: Pub. Nafica & D. Bruto

R 2

Consulibus, delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. ^A
 Nam Caius Marienus accusatus est, pud Tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu virgis caesus est, & tertio nummo venit. Et Cicero tertia Philippica: Si Consul ille: sustinuerunt meruerunt legiones, quae Consulem reliquerunt. Fuisse autem caedebantur, auctore Polybio libro sexto hoc pacto: Accepto fuisse Tribunus vix tantum attingebat damnatum, quod ubi factum erat, omnes, qui in castris erant, caedentes fustibus, lapidibusque, plerisque in ipsis castris conficiebant. at si qui euasissent, ne sic quidem seruari poterant. Quippe quibus neque in patriam redire liceret, neque à propinquis domum recipi possent. Hæc poena infligebatur custodibus, siue vigilibus in militia, qui tesseras non reddidissent, aut dormiuissent, aut locum vigiliæ deseruissent: item tergidoribus & Præfectis alæ, qui negligenter vigilias curassent, aut tesseras non propagassent. Fuisse etiam ^B caedebatur, qui furto sustulisset quippiam de castris, nec non qui falsum testimonium dedisset: & si quis flore ætatis abutens deprehensus esset. Ad hæc, qui ter ob idem crimen multatus esset. In hæc tanquam crimina animaduerebant. Probro autem ducunt, inquit Polybius, ignauitæ ad scribentes militi delicta huiusmodi, si qui strenuè se gessisse falso retulerint ad Tribunos honoris causa adipiscendi: itidem, si qui in Præsidio depositi, percussis metu datum ipsis locum deseruerint, similiter si quis telum aliquod ob metum abiecerit, in ipso conspectu: proinde nonnulli in Præsidii manifestè perituri, multiplici manu circumuenti, locum semel datum deserere nolunt, poenam metuentes delicto competentem. Alij in ipso periculo excusso clypeo, aut ense, aut alio quopiam eiusmodi telo, temerè irruunt in hostes: aut in potestate ^C habituros se sperantes, quæ perdiderint: aut aliquid perperfos manifestum opprobrium deuitaturos, conuiciisque suorum. Quod si aliquando hæc eadem circaplures fieri contigerit, & signa aliqua cunctim persuasionem ducta locum deseruerint, omnes fuisse caedere aut interficere non approbant, sed rei solutionem inueniunt vtilem pariter, terribilemque. Quippe conuocato exercitu, Tribunus productus in medium desertores accusat, inuehiturque accerbè, denique quinque aut octo, interdum etiam viginti: arque in totum ratione habita multitudinis, vt decima ad summum existat pars delinquentium, hos ex omnibus illis qui timidè se gesserint, forte eximit, & fuisse caedit, vt supra dictum est, nulla deprecatione admittit, reliquos, hordeo eis pro tritico demens, extra vallum munimentaque tendere iubet. Ergo periculo ac ^D fortis formidine æquè omnibus imminente, quandoquidem casus in incerto sit, exemplo autem dati hordei ad omnes pertinente, id quod est receptum consuetudine, facit insuper ad terrorem, correctionemque delictorum. Hactenus Polybius.

Antiquissimum decimationis exemplum extat apud Liuium, ab Appio Claudio Consule, ferocissimi ingenij viro, incertum, an primùm editum, non multis post Reges exactos annis. Verba Liuij libro secundo sunt hæc: Appius Claudius Consul aduocata concione inuectus haud falso in proditore exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, vbi signa, vbi arma essent, singulos rogans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc Centuriones, duplicariosque qui reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit, cætera multitudo decimus quisque ad supplicium lecti. Rationem autem huius exequendi imperij præter Polybium, cuius verba ex libro sexto modo recitauimus, etiam Liuius exponit, vbi de Scipione pœnas de seditioso exercitu apud Sucronem repetente ita scribit: Præconis audira vox citantis nomina damnatorum in Consilio. nudi in medium protrahantur, & simul omnis apparatus supplicij expromebatur. deligati ad palum, virgisque caesi, & securi percussit. Cur autem decimatio instituta sit, rationem reddit Cicero elegantissimè per Cluentio: Statuerunt, inquit, ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerebatur, vt metus videlicet ad omnes, poena ad paucos perueniret. Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum, vimque petimuit, potest idem posse a & cuius esse melior, & vir bonus, & cuius utilis. quare ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ^E ei mortis & supplicij metus est à maioribus constitutus. Ne autem nimium multi poenam capitis subirent, iecirco illa sortitio comparata est. De Cruce Liuius libro trigesimo: De perfugis grauius, quam de fugitiuis consultum. Nominis Latini, qui erant, securi percussit. Romani in crucem sublatis sunt. Atque hæc quidem militarium animaduersionum genera sunt, quæ vsque ad extrema etiam penetrasse Reipublicæ tempora, satis idoneus testis est Suetonius, cum inquit de Augusto: Cohortes, si quæ cessissent loco, decimatas hordeo pauit. Centuriones statione deserta itidem, vt manipulares, capitali animaduersione puniuit, pro cætero delictorum genere variis ignominis affecit, vt stare per totum diem iuberet ante Prætorium, interdum tunicatos distinctosque, nonnunquam cum decempedis, vel etiam cespitem portantes. Tantum Suetonius.

Atque hæc omnia ad hunc ferè modum collegit Carolus Sigonius libro primo de Antiquo iure ciuium Romanorum, capite decimo quinto, ex quo nos ea descripsimus. ^G

Pleraque etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro. 2. Genialium dierum, capite 13.

De

De præmijs eorum, qui strenuè rem gesserant
 CAP. XXXVI.

^A contumacibus, & negligenter officium facientibus poenæ, si strenuis & impigrè operam suam Reipublicæ commodantibus præmia propoita erant, quali sunt munera militaria, cohortis Prætorix communitio, stipendium, præda, & dona Imperatoria. Munera militaria erant Centurionatus, Præfecturæ, Decurionatus, Optionatus, &c. de quibus Cato in Oratione quam habuit apud Equites: Maior scorum, atque diuersum precium parauere bonis, atque strenuis decurionatus, optionatus, hastas donaticas, aliisque honores. Cohors Prætoria nemini nisi cui Romanopermittebatur, ex qua, qui fuisset, in beneficiis ab Imperatore ad ararium deferebatur. Stipendium autem pro meritis ipsorum nonnunquam augebatur, nonnunquam minuebatur: quod quale fuerit, & quando militibus dari ceptum, cum prius Romani ciues suis quique sumptibus militarent, paulò antè ex Iusti Lipsij viri clarissimi, Electorum libro docuimus. Præda ex hostibus capta, partim ab Imperatore in publicum referebatur, partim militibus donabatur. Quinetiam sæpenumero euēnit, vt Imperatoribus ipsis ob eam aut malignè diuisam, aut alio modo interceptam, dies ad populum diccretur. Dona militaria erant, qui militibus singulis virtutis ergo ab Imperatore triumphaturo dabantur, vt coronæ, quarum multa erant genera, ciuicæ, murales, obfidionales, castrens, aureæ, rostratæ: vt torques, armillæ, hastæ puræ, phalæx, cornicula, & cætera generis eiusmodi. Erant etiam, quæ vniuersis, vt pecunia. De coronis dicemus capite sequenti

^B Memorabile est, quod ex veteribus Annalibus refert Agellius libro secundo, capite vndecimo, de L. Sicinio Dentato, qui vixitante Decemuiros. Sicenim scribit: L. Sicinius Dentatus, pugnas in hostem dicitur centum, & viginti præliis, cicatricem auersam nullam, aduersas quinque, & quadraginta tulisse. Coronis esse donatum aureis octo, obfidionali vna, muralibus tribus, ciuicis quatuordecim, torquibus tribus, & octoginta, armillis plus centum sexaginta, hastis duodeuiginti. Phaleris item donatus est quinquies, viciesque. Hactenus Agellius. Apud Liuium, etiam scriptum est, L. Papirium Consulem equites omnes ob egregiam in bello operam donasse corniculis, armillisque argenteis: & bello Persico, Sp. Ligustinus ^C apud populum gloriatur, se quater & vicies virtutis causa ab Imperatoribus esse donatum, sex ciuicas coronas accepisse, viginti duo stipendia in exercitu emerita habere. Suetonius autem de Augusto refert, cum dona militaria aliquanto facilius phaleras, & torques, quicquid auro, argentoque constaret, quam vallares & murales coronas, quæ honore præcellerent, dedisse, has quàm parcissimè, & sine ambitione, & sæpè etiam caligatis tribuisse. M. Agrippam in Sicilia post naualem victoriam cæruleo vexillo donasse. Cæterum, antequam ab hoc loco abeamus, vt & ipsa militarium donorum vocabula intelligantur, explicanda paucis sunt.

^D Armillas, inquit Festus, ex auro, quas viri militares ab Imperatoribus donati gerunt, dictas esse existimant, quod antiqui humeros cum brachijs armos vocabant, vnde arma ab his dependentia sunt vocata.

^E Hasta pura eandem est que à Catone donatica dicitur, quod Romani fortes viros ea donarent. Pura autem appellatur, quod sine ferro esset, alio nomine graminea dicitur, quemadmodum Turnebus libro Aduersariorum 29. cap. 1. exponit.

^F Phalæx videntur esse equorum frontalia. Sic enim Suidas in voce φάλαξ: τὸς ἄνωθεν ἀντιπαραστάς, τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τὸν ἰσθμὸν τοῦ ἵππου τὴν ἰσθμὸν τοῦ ἵππου. ἀπὸ δὲ τῆς φάλαξ, τὴν ἰσθμὸν τοῦ ἵππου. id est, Frontis ornamenta, scutula, id quos frons equorum exornatur. Apud Herodotum verò circa maxillas tegumenta. Quod dixit Suidas ὀφθαλμοὺς. formam ornamenti significauit, scutum imitantem, vt à naribus ad frontem inter oculos ducta illustris lamina dilataretur in fronte, attenuata in imo, similitudine veterum scutorum, quæ Virgilius ideò longa, libro octauo

^F Aeneidos, nominauit. Seruius Honoratus neque frontem, neque maxillas, sed pectus phaleris ornari solitum ait, & esse idem, quod in mulieribus monilia. Sic enim interpretatur in eo Virgilij versu:

Aurea pectoribus demissa monilia pendunt.

Monile autem à collo præpendere, ex Festo, & alijs constat. Plinius quoque satis planè distinguit à frontalibus phaleras, & sentire eum Seruio potius, quàm cum Suida, aut etiam Herodoto, videtur. Ait enim sic libro 37. capite 12. de gemma quadam facta: Quondam tantæ magnitudinis fœcè, vt equis Regum in oriente frontalia, atque pro phaleris pensilia facerent, & c. Sed Agellius libro quinto, capite quinto, eas à monilibus distinguit, quæ de re vide differentem Aldum Manutium Pauli F. libro secundo Quæstorum per epistolam, epistola decima, vbi in ^E hanc inclinat sententiam, vt putet quicquid equorum frontibus, maxillis, pectoris ad speciem adderetur, communi vocabulo Phaleras esse nominatas.

^E De Corniculis & torquibus nihil opus est monere.

Pecuniam militibus ante triumphum ab Imperatoribus distribui consueuisse, ex Liuiio

patet, qui libro vigesimo octavo sic scribit: Pecuniam in arium tulit, ut scilicet tertium tricies octoginta milia aere. M. Linius militibus quinquagenos senos aures diuisit, tantundem C. Claudius absentibus militibus suis esse pollicitus, cum ad exercitum redisset, & c. Etusdem rei testimonia extant apud eundem Linium & alios plura. Atque de præmiis militibus hæcenus, de quibus etiam vide Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum, Genialium dierum libro quarto, capite 18. & Carolum Sigonium libro primo de Antiquo iure ciuium Romanorum, capite decimo quinto, ex quo hæc hæc descripsi.

De coronis militibus, earumque generibus. CAP. XXVII.

DE præmiis qui distributa iis fuerunt, qui strenuè rem gessissent, superiori capite diximus. Inter ea verò etiam coronæ fuerunt, de quibus hoc capite agemus. Agellius scribit, Militares coronas multifarias fuisse, præcipuas autem & nobilissimas esse triumphalem, obsidionalem, ciuicam, muralem, castrensem, naualem.

Triumphales, inquit, Coronæ sunt aureæ, quæ Imperatoribus ob honorem triumphum mittuntur. Id vulgò dicitur aurum coronarium. Hæc antiquitus è lauro erant, post ferri ex auro coepta.

Obsidionalis est, quam ij, qui liberati sunt obsidione, dant ei duci, qui liberauit. Ea corona graminea est: obseruarique solitam, vt fieret è gramine, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant, qui obsidebantur. Plinius libro vigesimo secundo, capite tertio & quarto obsidionalem omnibus alijs, gemmatis, & aureis, valoribus, muralibus, rostratis, ciuicis, & triumphalibus præfert, quippe cum reliquis aut Imperatores militibus, aut ipsi milites obsidione, abominandoque exito totis castris. Eandem etiam dicit datam fuisse è viridi gramine, decerpto inde vbi obsessos seruasset aliquis. Namque summum apud antiquos ignum victoriae erat herbam porrigere victos, hoc est, terra & atrice ipsa humo, & humatione etiam cadere. Talem, accepit L. Sicius Dentatus, & Decius, & Quintus Fabius Maximus, & c. Eadem de Obsidional Festus.

Ciuica corona appellatur, inquit Agellius, quam ciuis ciui, à quo seruatus est in prælio, restem vitæ, salutis que percepit dat. Est è fronde querna: quoniam è bus, victusque antiquissimus quercus capi solitus sit. Fit etiam ex ilice, quod genus superiori proximum est, sicuti scriptum est in quadam Comædia Cæcilij:

Aduehantur (inquit) cum ilinea corona, & chlamyde, Dij nostram fidem. Mafurius autem Sabinius in 11. librorum memorabilium, ciuicam coronam tam dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore & hostem occiderat, neque locum in ea pugna reliquerat: aliter ius ciuicæ coronæ negari concessum. Tiberium tamen Casarem consultum, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in prælio seruasset, & hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnarat, non tenuisset, eoque loco hostes potiri essent: rescriptisse dicit, eum quoque ciuica dignum videri: quod apparet, è tam iniquo loco ciuem ab eo seruatum, vt etiam à fortiter pugnantibus retineri non quierit. Hæc corona ciuica L. Gellius vir Censorius in Senatu Ciceronem Consullem donari à Republica censuit, quod eius opera esset atrocissima illa. Catilinæ coniuratio detecta, vindictaque. Plinius libro decimo sexto capite quarto, ciuicam coronam, & murali & vallati, aureæque, & rostratæ præponit, & ait, eam primò ilignam fuisse, postea magis placuisse ex Esculo Ioui sacra, variatumque & hoc cum quercu esse, ac datam vbi que fuerat, custodito tamen honore glandis. Deinde addit leges de corona ciuica, quibus ea dari debeat: Quisque, inquit, patriæ muros primus scandens, audentem irrumpere occidit. Quisque ciuem maluit seruare, quam hostem occidere. Vtque eum locum in quo sit actum, obtineret hostis eo die. Vtque seruatus fatetur, aliàs telles nihil profunt: Vt ciuis fuerit. Auxilijs, quamuis Rege seruato, decus id nondant. Ne crescit honos idem Imperatore conseruatore, quoniam conditores in quocunque ciuem summum esse voluerunt. Accepta licet vti perpetuò. Ludos ineunti semper assurgit etiam à Senatu in more est. Sedendi ius proximo Senatui. Vacatio munerum omnium ipsi, patriæque, & auro paterno. Quatuordecim eas accipit Sicius Dentatus, & c. Et paulò post subiicit: O mores æternos, qui tanta opera honore solo donauerunt. Et cum reliquis coronas auro commendarent, salutem ciuis ij in precio esse voluerunt: clara professione, seruari quidem hominem nefas esse lucri causa. Hæcenus Plinius.

Muralis est corona, qua donatur ab Imperatore, qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim ascendit. Idcirco quasi muris pinis decorata est.

Castrensis est corona, qua donat eum Imperator, qui primus hostium castra pugnans introiuit. Ea corona insigne valli habet, vnde vallaris dicitur.

Naualis est, qua donari solet maritimo prælio, qui primus in hostium nauem vi armatus iransit. Ea quasi nauium rostris insignata est. Et muralis autem, Castrensis & naualis fieri ex auro solent. De Quali corona postea erit dicendum. Harum coronarum icones in veteribus nummis conspiciuntur, quarum vnã atque alteram subiiciam.

De

De præmiis Imperatorum, supplicatione, triumphis, & oratione. CAP. XXXIX.

DE præmiis, quibus milites ob egregia facinora ornati fuerunt, hæcenus diximus: sequitur, vt de iis etiam, quæ Imperatoribus proposita fuerunt, agamus. Qui ergo imperium rectè ac feliciter administrarunt, iis hæc, quæ maxima apud eos habita sunt, decora paterunt: absentem Imperatoris & Supplicatio, præsentem triumphus. De nomine Imperatoris diximus supra, capite 6. Supplicatio hoc est, qui vna cum Imperatoris nomine decernebatur Victori, nempe cum Senatus populo Deum templa aperiri, ac gratias Diis Imperatoris nomine agi iubebat. Erat enim moris, vt Consules, vel Prætores postquam à militibus appellati Imperatores fuerant, lictores laureatos præferret, literasque ad Senatum laureatas de re gesta mitterent, quibus Imperatoris nomen ac supplicationes à Senatu postulari. In hac autem supplicationis pompa, quæ alijs plures aljs pauciores dies continuabatur, Senatus ad templum Deorum solemniter se conferbat, ibique sacrificabat, & dabat in templis epulum. Omnis autem populus agebat dies festos, & agebat Diis gratias pro spe victoriae, quæ affulgebat, & vota faciebat, vt Deo hoc modo placati, quod ostenderent, beneficium, perficeret. Quamuis autem primis temporibus in vnum, alteriùmque diem Supplicatio agere decernebatur, tamen ad postremum eò progressa res est, vt etiam in quinquaginta decretae sint. Siquidem M. Valerius, & M. Horatio Consulibus, anno vrbis MCCCIV. de iis Sabinis supplicatio in vnum diem decreta est: Camillo Venis captis in quatuordecim, quot dierum nullo ante bello decretae erant. At verò Cn. Pompeio Mithridatico bello confecto duodecim. Casari bello Gallico primò viginti quindecim, post viginti: Hirtio, Pansa, & Casari Octauiano Mutina colonia liberata, quinquaginta dierum decretae sunt, in quo decernendo cum magnitudinis victoriae, tum dignitatis hominis habuisse rationem videntur. Hoc honoris genus Ciceroni quoque habitum fuit, quando Catilinariam coniurationem repressit, vt ipse meminit in 3. & 4. Catilinaria, in 2. Philippica & alibi.

Triumphus eximius quidam honor fuit, quem is, qui auspicio suo hostes prælio deuicisset, in urbem cum incolumi exercitu rediens. Senatus primùm decreto, post etiam populi iussu conseruebatur. Erant autem duo triumphorum genera, vnus maior, qui præcipue triumphus: alter minor, quæ Quatio nominata est. Ex his autem alij terrestres, alij nauales: itemque alij in vrbe, alij in monte Albano acti sunt. Terrestres dicebantur, qui terra nauales, qui mari rebus feliciter gestis agebantur.

Primus naualem triumphum egit C. Duilius, anno vrbis MCCCIII. de quo ita scribit Valerius Maximus libro tertio, capite sexto: Caius Duilius, qui primus naualem triumphum ex Pænis retulit, quotiescumque epulaturus erat, ad funalem cereum, præeunte tibicine & fidicine, à cenâ domum reuertit solitus est, insignè bellicæ rei successum nocturna celebratione testando

R. 4

Meminerunt huius & Linius Epit. 17 L. Florus libro 2. capite 2. Cicero in Catone Maiore Eutro A
pius, Orosius, Plinius, & alij.

In Albano primus triumphauit Papirius Maso, anno vr̄bis 1031. de quo idem Valerius
Maximus libro 3. capite 6. Papirius quidem Maso, cum bene gesta Republica triumphum à Se-
nato non impetrasset, in Albano monte triumphandi & ipse initium fecit, & ceteris postea exem-
plum præbuit: proque laurea corona, cum alicui spectaculo interesset, myrtea semper vsus est.
Meminit & huius Plinius libro 15. capite 29.

Ouans primus ingressus est urbem Publ. Posthumius Tubertus Consul secundus, anno vr̄-
bis ducentesimoquinquagesimo, de quo in hunc modum Plinius libro decimoquinto, capite vi
gesimonono: Bellicis se quoque rebus myrtus inseruit, triumphansque de Sabinis Posthumius
Tubertus in Consulatu (qui primus omnium ouans urbem ingressus est: quoniam rem leuiter si
ne cruore gesserat) myrto Veneris victricis coronatus incesit, optabilemque arborem tiam ho
stibus fecit.

Quid autem ouatio sit, vnde nomen habeat, & quomodo à triumpho maiore, de quo capi-
te sequenti agemus, differat, paucis explicandum est. Ouantes, scribit Festus, latantes esse, ab
eo clamore, quem mittunt redeuntes è pugna victores milites, geminata litera O, quod idem
placet etiam Dionysio Halicarnassæo: Quasi inquit, Romani à uocem Græcorum uocem, quæ cla-
morem significat, ouationis nomine voluerint interpretari. At Plutarchus in Marcello hanc opi-
nionem refellit, & ouationis nomen ab oue ductum putat: quam, qui hoc genere triumphum orna-
batur, sacrificabat, quemadmodum qui maiorem triumphum agebat, taurum in Capitolium C
ueniens, immolabat. Differt autem Ouatio à Triumpho, vt ait Dionysius Halicarnassæus, quod
qui ouans ingreditur, is nec curru vectus, nec trabem, nec togam pictam indutus pedibus urbem
exercitu præeunte iniret. Plutarchus autem eundem nec quadrigis inuectum, nec laurea corona-
tum, nec tubis concinentibus: sed pedibus & calceis myrtea redimitum, tibiis modulantibus vr̄-
bem iniisse scribit, cum quo & Plinius, Festus, & Agellius sentiunt.

De causis huius decernendihonoris ita scribit Agellius libro quinto, capite sexto: Ouandi,
non triumphandi causa est, cum aut bella non ritè indicta, neque cum iusto hoste gesta sunt,
aut cum hostium nomen humile, & non idoneum est, vt ferorum, piratarumque, aut deditio-
ne repetentè facta, in puluere (vt dici solet) inuicentiaque victoria obuenerit. Cui facilitati aptam D
esse. Veneris frondem crediderunt, quod non Martius, sed quasi Venerius triumphus quidam
foret.

Hanc myrteam coronam Marcus Crassus bello fugitiuorum confecto, cum ouans rediret, in
solenter aspernatus est, Senatūque Consultum faciendum per gratiam curauit, vt lauro, non
myrto coronaretur. Adicit Plutarchus, cum verbis & comitate res cum hostibus transacta, &
bene gesta esset, tum vt ouantes inirent & istam pompam, bellici apparatus expertem & festi-
uam ducerent, fuisse permissum. Nam & tibia, inquit, Pacis est, & myrta Veneris arbor, quæ
Dea maxime violentiam & bella odit. His adde, cum aut in aliena Prouincia, aut alienis auspi-
ciis, aut cum sine magistratu res gesta esset. Pedibus autem an equo vecti ouantes ingrederentur,
magna quaestio est, de qua sic etiam Agellius libro 5. capite 6.

Prætereundum non est, quod ad ouationem attinet, super quo dissentire veteres auctores
scio. Partim enim scripserunt, qui ouaret, introire solitum equo vehente, Et Sabinus Massurius
pedibus ingredi ouantes dicit, sequentibus eos, non militibus sed vniuerso Senatu. Hæc Agel-
lius. Itaque Dionysius pedibus ingresses, Dio equo vectos intelligit. Etenim ouantem ingredi,
equo vehi Dio appellat. Dionysius autem pedestrem triumphum ouationem vocat, dum de Au-
lo Manlio ouante anno ducentesimo septuagesimonono loquitur. Hactenus de Ouatione. Se-
quitur Triumphus maior, de quo capite sequenti.

De Triumpho maiore, Spolijs opimis, Arcubus triumphalibus,
& Trophæis CAP. XXIX.

DE TRIUMPHO maiore ea hoc loco afferemus, quæ olim à Præceptore nostro Magi-
stro Ioanne Rosa, piæ memoriæ, viro immortalitate dignissimo accepimus, cum viri
clarissimi Caroli Sigonij Fastos ac Triumphos publicè nobis prælegeret: pauca tan-
tùm interdum ex alijs scriptoribus, vbi opus fuerit, addituri. Sic autem is Triump-
horum rationem nobis explicauit. Honor Triumphum sunt illud summum & magnificentissimum,
& iucundissimum præmium, quæ præcellentium Imperatorum, qui res in bello præclare & fo-
luciter gesserant, virtus & fortuna apud Romanos ornari solebat.

Ad vocem quod attinet, communis est auctorum sententia, quod ea originem habeat ex ipsa
acclamatione à Bacchi cognomèto sumpta. Sic enim Varro libro 5. de Ling. Lat. scribit: Trium-
phare appellatum, quod cum Imperatore redeuntes milites clamitant per urbem in Capitolium G
eunt: Io triumphe, Io triumphe: idque à Græco Liberi patris cognomèto potest du-
ctum esse. Et quod Bacchus dictus sit à triumpho, habet etiam Plutarchus in Marcello. Fuit autem
vulgaris opinio, quod pompa triumphalis Bacchum habuisset in Græcia primum auctorem, vt
videre

A videre est apud Plinium libro 7. capite 56. & Diodorum Siculum libro 5. Acclamationes eas expres-
sit Horatius Oda 2. lib. 4.

Tæque dum procedis, Io triumphe,

Non semel dicemus. Io triumphe,

Et Oda 9. Epodon.

Io triumphe, tu moraris aureos

Curru & inactas boues.

Io triumphe, nec Iugurthina parem

Ciuitas omnis: dabimisque diuis

Thur a benignis.

Bello reportasti ducem,

Neque Africano, cui semper Carthaginem.

Virtus sepulchrum condidit.

Sic Linius quoque libro 45. Militum quidem propria est causa, qui & ipsi laureati & quisque, do-
nis quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient.

B Causam instituti huius efficientem generalem ex illa lætitia, quam vniuersaliter affert libera-
tio à bello terribili, & malis, quæ ab hostibus læuis sunt expectanda, & ex fauore, quo liberati li-
beratore prosequuntur, & qualicumque notitia, quod numini pro lato auxilio deberentur gra-
tiæ solennes, facile potest intelligi. In specie verò primus auctor talis pompæ in vrbe Roma fuit
Romulus, quæ cælo sua manu Acronè Cæninensium Rege, cum Ioui arma eius ex voto esset de-
dicaturus, quercum, quam in castris vidit. recidit, & instar trophæi adornauit, Acronisque armis
aptè ex ea suspenfis, ac veste ipse incincta, & fluente coma, laurea coronatus, stipitem illum dex-
tro humero baiulans, urbem est ingressus, carmen victoriale exercitui in armis sequenti præci-
nens, & ciuibus cum gratulatione & laudibus eum excipientibus, sese ostēns. Ab hoc exemplo
triumphorum celebritatè initium Romæ sumpsisse, scribit Plutarch. Addidit aliquatò post Tarq.
Priscus Rex curru, & alia, quæ ad speciem & magnificentiam maiore erant com parata, quibus
quantum splendoris postmodum accesserit, videre est in spectrofissimis triumphis, quos duxerunt

C L. Cæcilius Metellus, A. V. 1011. Marcellus anno 1000. P. Scipio Africanus anno 1000. L.
A. Emilius Paulus, anno 1000. Scipio Africanus posteriori anno 1000. L. Mummius, anno
1000. Marius anno 1000. Sulla anno 1000. & Pompeis tertium triumphans, anno
1000. C. Iulius Cæsar, & Augustus, & posterioribus temporibus Aurelianus.

De Legibus triumphalibus has reperio: Quod nemini, nisi qui dicitator, aut Consul, aut Præ-
tor, res gessisset, licuit triumphare. Plutarchus in vita Pompeij. Discessum tamen ab hac lege
fuit quando Lucio Cornelio Lentulo ouatio anno 1000. & Cneo Pompeio fiquiti tantum, &
nondum in ordinem Senatorium adscripto, ac vix dum annum decimumquartum ætatis egres-
so, primus triumphus anno 1000. decernebatur. Triumphum petentes oportebat extra vr̄-
dem subsistere, & ibi decretum Senatus expectare. Dandi autem huius honoris, sicut & Suppli-
cationum & Ouationum potestas erat penes Senatum, quem oportebat semper integrum con-
uenire, quoties de his summis honoribus erat consultatio. Facto autem à Senatu decreto, de eo-
dem & ad populum ferebatur, ac præterea rogabatur, vt eo die, quo triumphus duceretur impè-
rium triumphanti populus daret: siquidem is nemo, nisi populus dare poterat.

Erant autem multæ impediendi triumphum rationes: primum, cum Tribuni plebis Impera-
tori, qui triumphum peteret, aliquæ de causa infensi, de rogatione ferenda omnes reculerent:
deinde cum rogationem quidem Tribunus aliquis ferret, sed eam populus suffragijs antiquaret:
tertio vbi Tribuno rogationem ferente, vnus pluresve de collegio intercederent: postmodò cum Tri-
bunus Imperatori ob res in bello gestas, diem diceret, sicuti Caius Memmius Lucio Lucullo, qui
E duobus potentissimis Regibus Mithridate & Tigraue deuictis, tamen non nisi triennio post, ac
ulationem remittente Memmio, triumphare potuit. Recitat Valerius Maximus libro secundo,
capite octauo etiam has leges: Ob leuia, inquit, prælia quidem Imperatores sibi triumphos de-
cerni desiderabant, quibus vt occurreretur, lege cautum est, ne qui triumpharet, nisi quinque
millia hostium vna acie cecidisset. Non enim numero, sed gloria triumphorum excelsus vr̄bis
nostræ futurum decus maiores existimabant.

Cæterum ne tam præclara lex cupiditate lauræ obliteraretur, legis alterius adiutorio sul-
ta est, quæ pœnam Imp. minatur, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium fal-
sum numerum literis Senatui ausi essent referre: iubetque eos, cum primum urbem intrassent,
apud Quæstores Urbanos iurare, de vtroque numero verè ab his Senatui esse scriptum. Hæc
E Valerius. Fuerunt tamen, qui inuito Senatu honorem hunc sibi rapuerunt: & cum in Capitolium
pompam ducere nõ daretur, duxerunt eam in Albanum montem Latij præaltum, nec procul ab
vrbe situm: cuius rei primum auctorè fuisse reperimus C. Papirius Masonem Col. A. V. 1031.
de quo superiori capite diximus. Legitur præterea in Valerio, libro secundo, capite octauo, quod
triumphus tantum iis, qui Imperium Romanum auxissent, non autem qui amissa recuperassent,
fuerit permissus. Non etiam nisi de hostibus triumphatum fuisse legitur, & quidem de iis, quo-
rum aliqua esset dignitas. Nam cum per crassum cœtra seruorum colluuiem feliciter res esset ge-
sta, indignus hostis fuit habitus, de quo triumphus ageretur: quare coactus fuit Crassus. Oua-
tione esse contentus. De ciuibus verò ita scribit Valerius libro 2. capite 8. Verum quamuis quis
præclaras res, maximeque viles Reipublicæ, cui bello gessisset, Imperator tamè eo nomine ap-
pellatus non est: neque vllæ supplicationes decretæ sunt, neque aut Ouans, aut curru triumphan-
tibus: quia, vt necessaria ista, ita lugubres semper existimatae victoriae sunt, vt potè non externo,
sed domestico parte cruore. Et de Cæsare narrat, quod Marfiliam urbem in triumpho ostē-

tans, & de filiis Pompeij triumphans, maximo odio populi Romani se se oneravit. Vbi è contra A
rio de Sulla prædicant, quòd cum sit bilita sua potentia multas vires Græciæ & Asiæ in trium-
pho ducere, civium: tamen Romanorum ne vnum quidem oppidulum vexerit. Sed & hoc mo-
ris fuit, ut quo die quis triumphabat, haberet, & deponeret imperium. Atque huc spectat quod à
Valerio loco antè citato his verbis refertur: Moris erat ab Imperatore triumphum ducturo, Con-
sules inuitari ad cenam, deinde rogati, ut venire superfedant, ne quis eo die, quo ille triumphâ-
rit maioris in eodem conuiuiio sit imperij. Ex his legibus iudicari potest, qui triumphum regulares
aut irregulares fuerint.

Ad ipsam pompam triumphi quod attinet in genere, hæc fuit ferè huiusmodi: Imperator, ut
scribit Zonaras libro secundo, triumphali habitu ornatus, armillis sumptis, laurea redimitus, &
ramum dextra tenens, populum conuocabat, & militibus suis aliis communibus, aliis propriis B
laudibus oneratis, pecuniam & ornamenta diuidebat, cum armillas aliis, aliis hastas puras, aliis
coronas aureas, aliis argenteas, expressum viri nomen, ac facinus ferentes, largiretur. Nam si quis
murum primus ascenderat, muri: si castellum aliquod expugnârat, castelli speciem corona gere-
bat: si nauali prælio vicerat, rostris corona exornabatur: si equestri, equestre aliquid præ se fere-
bat. Qui autè ciuem in acie, aut in obsidione, aut in alio periculo conseruasset, cum summam lau-
dem assequeretur, tum quernam coronam accipiebat, cuius honos argenteis & aureis omni-
bus excellebat.

Neque verò hæc dona singulis tantum virtutis causa dabantur, sed & cohortibus & exerciti-
bus vniuersis: spoliiorum autem magna pars militibus distribuebatur. Quin etiam quidam vni-
uersum populum donarunt, & sumptus in ludorum publicorum apparatus fecerunt, & si quid C
reliqui erat, in porticus, templa, aut alia eiusdem opera publica consumpserunt. His rebus per-
fectis, atque sacrificio factò, triumphans curram eonscendebat, ita precatus:

DII, NVTV ET IMPERIO QVORVM NATA, EST AVCTA EST RES ROMANA
EADVM PLACATI, PROPITIATI QVE SERVATE.

Tum per portam triumphalem vehebatur. Præcedebant tubicines, canentes modos triumphales: aut etiam, quod in A Emiliij triumpho factum est, classicum. Post hos ducebantur boues ma-
ctandi in sacrificiis, vitis, fectisque redimiti, & aliquando auratis cornibus. Illis succedebat
speciosa ostentatio spoliiorum, & manubiarum, quæ singulari arte composita, partim plaustris
vehebantur, partim gestabantur ab adolescentibus ornatis. Ferebantur & tituli victiarum gen-
tium, cum imaginibus deuictarum urbium: ac fuerunt spoliis interdum mixta animalia, antea D
non visa, aut mirabiles plantæ ex locis captis asportata. Succedebant inde, qui ex hostibus cap-
ti erant, Duces vinciti catenis, & post illos ante curram Imperatoris portabantur corone aureæ,
si quæ ipsi ab urbibus & Prouinciis fuerant summi honoris causa, quod sæpe accidit, per legatio-
nes exhibite. Ac tum demum ipse Imperator curram sublimi, magnificè exornato, vehebatur, ful-
gens veste triumphali, & redimitus corona laurea, ramumque lauri manu gestans. Vestis trium-
phalis erat purpura, auro intexto picta, de qua Plinius libro 9. capite 36. & libro 8. capite 48. Tali
autem veste extra hanc pompam vti nemini fas fuisse, docet historia Marij, in qua apud Plutar-
chum sic legitur: Peractio triumpho, indixit Senatam Marius in Capitolium, atque incertum,
num prudens id, an fortuna sua elatus fecerit, insolentius egressus Curiam est veste triumphali.

Verum citò offensum animaduertens Senatam, surrexit, sumptaque rediit prætexta. Et Diony-
sius Halicarnassus libro 3. loquens de toga picta purpurea, qua Reges fuerint vti, indicat, quòd
Regibus exactis non licuerit vlli, etiam si Consul esset, eam vsurpare, sicut nec coronam regiam.
Nam hæc sola, inquit, de ornatu regis Consulibus adempta sunt, quòd inuidiosa viderentur, &
libertati graua. Post victoriam tantum ex Senatusconsulto triumphantes ornantur auro, &
amicuntur togis pictis purpureis. De corona laurea Plinius libro decimoquinto, cap. trigesimo.
Curram, qui neque bellicarum, neque ludicarum quadrigarum, sed turris rotundæ instar, teste
Zonara, constructus erat, vltatè traxerunt equi: quos cum albos iunxisset in suo triumpho Ca-
millus, vehementer populum offendit, propterea quòd albæ quadrigæ Deorum Regi, & Patri
facræ, ac peculiariter dicatæ habebantur. Quidam tamen ceruos, quidam leones iunxerunt. Sub
curru, eo loco, cui Imperator infidebat, suspensum fuit idolum fascini, de quo Plinius libro vi-
gesimo octauo, capite quarto sic: Deus Fascinus Imperatoris quoque, non solum infantum custos,
currus triumphantium, sub his pendens, defendit, medicus inuidiæ, iubetque eosdem respicere.

Quod autem Plinius dicit, moneri triumphantem à fascino, ut respiciat, existimo esse illud Ter-
tulliani in Apologetico: Hominem se esse etiam triumphans Imperator in illo sublimissimo cur-
ru admonetur. Suggestur enim ei à tergo: Respice post te, hominem memento te. Zonaras au-
tè ait, in ipso curru ministrum publicum aduectum esse, qui ponè coronam auream, gemms
distinctam sustinens, admoneret eum, ut respiceret: id est, ut reliquum vitæ spaciū prouideret,
nec eo honore elatus superbi-
ret. Appensum quoque fuisse curru tintinabulum, & flagellum,
quibus notatum fuerit, ipsum in eam calamitatem incidere posse, ut & flagris carderetur, & ca-
pite damnaretur. Nam, inquit, qui ob facinus supremo supplicio afficiebatur, tintinnabula ge-
stare solebant, ne quis inter eundem contactu illorum piculo se obstringeret. Testis est etiam G
Plinius libro trigesimo tertio, capite septimo, triumphantium mora minio illini solita, & sic Camil-
lum triumphasse: quod tamen posterioribus temporibus exoleuit. Moris item fuisse, ut trium-
phans

A phanssecum in curru haberet filiolos pueros, pater ex Liuiò libro quidragesimoquinto, cum de
filiis A Emiliij loquitur. Quin etiam cognatorum, si aliquos habebat, virgines & pueros in currum
adscisciebat: natu verò grandiores in equis iugalibus imponebat. Si autem plures erant, equis
singularibus vecti ipsum proferebantur. Curram inde sequebatur equitum & peditum exer-
citus suo quisque ordine. Ex his, si qui peculiare coronas, aut alia dona ob egregium facinus
ab Imperatore acceperant, ea præ se ferebant. Cateri omnes laureati incedebant, cientes latissi-
ma voce triumphum, & accinctes triumphalia carmina, quibus etiam iocos miscere licebat. Qui
verò ad spectaculum confluxerant, ex vrbe & aliis Italiae locis homines, omnes velut in publica
eique latissima festiuitate, cum latissima aggratulatione, & applausu, pompam spectabant, in-
duti vestitu mundo, & ut plurimum albo. Procedente etiam pompa in honorem Deorum om-
nes ædes sacræ fuerunt aperta, atque coronis & suffitibus repleta. Sic igitur ad Copitollum du-
ctus Imperator, simulatque de foro, versus illud curram flectere cepit, hostes ante curram du-
ctos, abduci mandauit in carcerem. Cicero Verina septima, vbi vel detenti sunt perpetuo, vel
illied se curi percussu. Cum ventum fuit in Capitolium triumphans ita precatus est:

GRATIAS TIBI IVPPI TER OPTVME MAXVME, TIBIQVE IVNONI RE-
GINAE, ET CAETERIS HVIVS CVSTODIBVS, HABITATORIBVSQVE
ARCIS DII, LVBENS LAVTVSQUE AGO, RE ROMANA, IN HANC
DIEM ET HORAM PER MANVS QVOD VOLVISTI MEVS, SERVATA,
BENE GESTA QVE, EANDEM ET SERVATE, VT FACITIS, FVETRE,
PROTEGITE PROPITIATI, SVPLEX ORO.

C Et immolatæ sunt cum maxima solennitate hostiæ, seu victimæ, & dicata Ioui corona aurea, &
aliquot preciosæ manubiæ, clypei, & alia monumenta ibi suspensa. Datum etiam in ipso Capito-
lio epulum sumptibus publicis, & aliquantum pecuniæ viritim plebi distributam, cætera relata
in ærarium publicum. Quòd si quis Opima spolia fuisset consecutus, ea in templo Iouis Feretriij
suspendebantur. Erant autem Opima spolia, quæ Dux hostium duci à se immediatè interfecit
detraherat. Quorum, vti Festus, & cum eo alij tradunt, tanta raritas fuit, ut intra annos paulò
minus dxxx. tantum trina contigerint nomine Romano: vna, quæ Romulus de Acrone: altera,
quæ Cossus Cornelius de Tolumnio: tertia, quæ Marcus Marcellus Ioui Feretrio de Virido-
maro fixerunt. Marcus Varro ait, Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dum-
modo duci hostium detraxerit. Quod autem omnia solita non sint ad ædem Iouis Feretriij poni,
testimonio esse libros Pontificum, in quibus sit, pro primis spoliis boue, pro secundis solitauri-
libus, pro tertiis agno publicè sacra fieri debere. Esse etiam Pompilij Numæ Regis legem Opi-
morum spoliiorum talem:

QVIVS AVSPICIO, CLASSE PROCINCTA QVEIMA SPOLIA CAPIV-
TVR. IOVEI FERETRIO BOVEM CAEDITO. QVEI CEPIT, AERIS DV-
CENTA DARIER OPORTETO.

SECVNDIA SPOLIA IN MARTIS ASAM: IN CAMPO SOLITAVRILIA V-
TRA VOLVERIT, CAEDITO.

E TERTIA SPOLIA IANO QVIRINO. AGNVN MAREM CAEDITO CENTVM
QVEI CEPERIT, EX AERE DATO.

Ita Festus, quemadmodum eum èstituerunt Carolus Sigonius, Antonius Augustinus, & Io-
sephus Scaliger. At que hoc quidem modo Triumphorum pompa peracta fuit, cuius ut cõserua-
retur memoria, non modò honestissimus locus viris triumphalibus fuit datus in confelsibus pu-
blicis, & permittum, ut in spectaculis lauream coronam in capite gestarent, sicut & alij, qui vnquã
coronas acceperant, tales tum soliti fuerunt gestare in capite: sed etiam erectæ fuerunt trium-
phales columnæ, & statuæ, arcus triumphales, trophæa, atque alia monumenta. Quin & hoc vi-
tatum fuisse ait Plinius libro 35. cap. 2. Ut ædes ornamenta triumphalia circa limina acciperent.

Sic enim scribit: Aliæ foris & circa limina, animorum ingentium imagines erant, affixis hostium
spoliis, quæ nec emptori refringere liceret: triumphabantque etiam Dominis mutatis ipsæ do-
mus: & erat hæc stimulatio ingens, exprobrantibus tectis quotidie imbellem Dominum intrare
in alienum triumphum. De Columnis triumphalibus, & statuis Plinius lib. 34. cap. 5. 6. & 7. &
Valerius Maximus libro 2. cap. 5. De Arcubus triumphalibus ita scribit Georgius Fabricius in
sua Roma, capite 15. Arcus olim honoris virtutisque causa erecti sunt iis, qui externis gentibus
domitis, singulares victorias patriæ pepererant. Ij primùm rudes & simplices fuerunt, cum præ-
mia virtutis essent, non ambitionis lenocinia: saculo insolentiore monumenta victoriarum &
triumphorum pompa in iis incisa. Erant aut latericij, ut Romuli: aut ex rudi lapide quadrato, ut
Camillii: aut ex marmore, ut Cæsaris in foro: Drusi cum trophæis in via Appia: Traiani in eiusdè
foro: Gordiani, in Viminali: Gratiani, item Theodosij non longè à via Triumphali: deinde etiã
reliqui. Arcuum forma primùm erat semicircularis, vnde & nomen fornix accepit: fornix enim

G Fabianus à Cicerone dicitur, qui à Victore arcus Fabianus nominatur. Postea biadrata, ita ut in
mediò ampla esset porta fornicata, & ex eius vtroque latere aliæ portæ minores additæ. Intra me-
dia portæ fornix Victoriæ alata pependerit, quæ demissa, victori transeunti coronam im-

ponerent. In superiore arcus parte spacia sunt, in quibus aliquot homines, vel qui tubis canerent, A vel qui trophæa maximè insignia ostentarent, stetit existimantur. Huc magnificentia Augusti temporibus, vel paulò antè cæpit. Nam de Cæsaris arcu, Seruius de Drusi, Suetonius de Germanici, & Neronis, Tacitus. Nouitium hoc inuentum ait Plinius, non quòd arcus ante Cæsarem, tempora non fuerint, sed quòd tali ornatu non fuerint. Antiquissimi, de quibus extra aliquid, sunt tres: nouitij autem Plinio, nobis veteres, quinque. Hactenus Fabricius.

Trophæa erant corpora trunca cum spoliis. Sic enim idem Fabricius de Trophæis Marij scribit: Inter templa S. Eusebij, & S. Iuliani in Esquilino, moles latericia, in qua bina trophæa ex marmore. Sunt autem trunca corpora cum spoliis, quorum alterum thorace squamoso indutū, cum ornamentis militaribus, & clypeis, ante se habens iuuenem captiuum, brachiis ad tergum reuolutis, & vndique alatas victorias. Alterum armis militaribus ornatum, inter quæ clypei inæ qualiter rotundi, galea aperta cum cono & cristis, & altera sine cristis clausa. In eodem. inest forma chlamydis, & alia quædam, quæ marmore detrito, & corrupto cognosci satis non possunt. Locus ille hodie Cimbricum vocatur, quia de Cimbris à C. Mario trophæa illa sunt erecta. Arcuum triumphalium, & trophæorum, icones tum in Antiquitatibus Ganuccij, tum in veteribus nummis cernuntur, quorum vnam atque alteram subieci.

Insculpta quoque in arcubus triumphalibus erant posterioribus præsertim temporibus, tum alia multa, tum causæ & merita, pro quibus arcus isti essent ipsi extracti, vt cognoscitur D ex inscriptione arcus triumphalis Seueri quæ hæc fuit.

IMP. CAES. LVCIO SEPTIMIO M. FIL. SEVERO PIO PERTINACI AVG. PATRI PATRIAE, PARTHICO, ARABICO, ET PARTHICO ADIABENICO. PONTIF. MAXIMO, TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET IMP. CAES. M. AVRELIO, L. FIL. ANTONINO AVG. PIO FELICI TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P.

OPTIMIS FORTISSIMISQUE PRINCIPIBVS OB REM PVBLICAM RESTITVTAM, IMPERIVM QVOD PVLR. ROMANI PROPAGATVM IN SIGNIBVS VIRTVTIBVS L. QVMDOMI FORISQUE S. P. Q. R.

Item ex inscriptione arcus triumphalis Constantini Max. quæ talis est:

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO MAXIMO P. F. AVGVSTO S. P. Q. R. QVOD INSTINCTV DIVINITATIS, MENTIS MAGNITVDINE CVM EXERCITV SVO TAM DETYRANNO, QVAM DE OMNIBVS FACTIONE VNO TEMPORIBVS TIS REM PVBLICAM VLTYS EST ARMIS ARCV M TRIVM. PHIS INSIGNEM DICAVIT. VOTIS X. VOTIS. XX. LIBERATORI VRBIS FVNDATORI QUIETIS.

In trophæa etiam Alpium, Elogium Augusto dicatum tale est:

IMP. CAESARI DIVI F. AVGVSTO PONT. MAX. IMP. XIV. TRIBVNIC. POTESTAT. XVII. S. P. Q. R. QVOD EIVS DVCTV AVSPICISQUE GENTES ALPINA OMNES QVAE A MARI SVPERO AD INFERVM PERTINEBANT, SVB IMPERIVM P. R. REDACTAE SVNT.

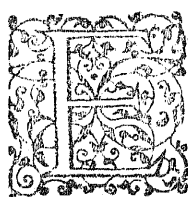
Hæc igitur merces & gratia apud Romanos Imperatorum virtuti & fortunæ fuit habita, cuius fuit, partim vt animi tanta proposita gloria ad clarissimorum facinorum studium excitarentur, partim vt viderentur Deo exhibere gratitudinem pro euentibus prosperis. Ac memorabile est, G quod apud Valerium Maximum libro 2. capite 3. de Cn. Fulvio legitur: Eum, qui triumpho honorem sibi à Senatu ob res gestas decretum spreuerat, & repudiauera, fuisse exilio multatum. Causa huius decreti fuit, quòd indicauerunt insolentiam, quæ gradus publicorum honorum superbè contemneret, spectare ad virtutis perniciem, dum scilicet, quæ multos ad studium eius accendebat, ita proicerentur. Tantum de Triumphis, de quibus etiam lege Dionysium lib. 5. Iosephum

Alphum lib. 7. cap. 23. de bello Iudaico, Ioan. Zonaram Histor. tomo 2. Plutarchum in vita P. A. E. mi hij, Appianum Alexandrinum in Lybico, Seruium super Virgilium, M. Tul. Ciceronem in Pisonem, Flauium Vopiscum in Aureliano, Pomponium Laetum in Philippo & Diocletiano, Alexandrum ab Alexandro Genial. di. lib. 1. cap. 12. & lib. 6. cap. 6. Carol. Sigonium lib. 2. de Antiq. iure Prouinciarum, cap. 10. & singularem de Triumphis librum Onuphrij Panuini Veronensis: cum quo etiam confer Triumphum maiorem aeneis formis expressum à Gerardo de Iode.

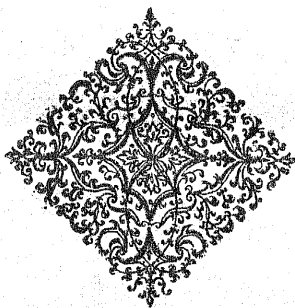
De missione exercitus. CAP. XXX.

APPLICATIS hactenus ferè omnibus, vel saltem plerisque, quæ de re militari fuerunt scitu & obseruatione digna, de missione tandem militum dicemus, atque ita hunc librum concludemus. Missionum verò duo fuerunt genera, honesta & causaria. Honestata fuit eorum, quibus iusta militiæ vocatio esset. Causaria, quibus necessaria. Iusta fuit, cum quis aut legitima consecisset stipendia, aut maior esset annis quinquaginta. Necessaria, cum aut morbo, aut imbecilla valetudine impeditus in castris esse non posset. Cuius rei multa passim apud Lium extant exempla, quorum vnum atque alterum adducemus. Sic autem libro 7. scribit: Consul edicto in æstiuâ milite, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam ætate, aut viribus parum validos. Et libro 24. Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpta, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio iusta militiæ, neque morbus causa esset. Et libro 40. Senatam veteres Centuriones quàm plurimum ad id bellum scribere censuisse: nec vlli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Præter has fuerunt aliæ quoque vacationes extra ordinem gratiæ causa, vel à Senatu, vel ab Imperatoribus datæ. A Senatu, vt idem Lium libro 39. Senatusconsultum factum est, vt Consul cum Tribunis plebis ageret, vt P. A. Ebutio emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, neue Censor ei equum publicum assignaret. Et libro 23. Prænestipis militibus Senatus duplex stipendium, & quinquennij vacationem decreuit. Ab Imperatore, vt in Epitoma Liumiana quinquagesima quinta, Tribuni plebis, quia non impetrarent, vt sibi denos, quos vellèt, milites eximere liceret, Consules in carcerem ducere iusserunt. Nonnunquam Imperatores in castris pro suo arbitratu militibus petentibus concesserunt commeatum, vel domus reuendatæ, vel negotij priuati gerendi causa, cuius hæc formula extat apud Lium libro trigesimo: Si quis vestrum suos inuisere vult, commeatum do: primo vere aditis edico. Quin etiam senes, & sacerdotes perpetuam militiæ vacationem habuisse, excepto Gallico tumultu, memoriæ prodidit Appianus libro secundo de Bellis ciuilibus, & Plutarchus in Camillo. Est autem illud memorabile, vacationes has à Censoribus fuisse cognitatas, quod ostendit Lium libro quadagesimo tertio, cum de Censoribus verba faciens, ait: In censu accipiendæ populi milites ex Macedonico exercitu, qui quàm multi abessent à signis, Censuræ docuit, in Prouinciam cogebant, Causas stipendii missorum cognoscebant, & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adiebant: E X T V Ianimi sententia, ex edicto Caij Claudij, Titi Sempronij Censorum in Prouinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris. Hæc Lium. De qua, præter eos, quos supra commemorauimus, plurima collegit Wollfgangus Lazius libro 4. 5. 6. 7. 8. & 9. Commentariorum Reipublicæ Romanæ. Atque de re militari hactenus.

LIBRI DECIMI ET VLTIMI
FINIS.

PROPOSUITUS hactenus, beneuole Lector, precipuos veterum Romanorum ritus, mores & consuetudines, tum quæ ad Religionem, tum quæ ad Politiam, disciplinamq; urbanam, ac militarem pertinent. Quæ ex re, si tibi, tuisq; studiis aliquid utilitatis accedet, præclarum nostrorum laborum fructum nos consequutos esse arbitrabitur: quippe qui in vniuersa hac scriptione nihil aliud quæsiuimus, quam tuum Candide & beneuole Lector, commodum: sin assequi quod voluimus, non potuimus: voluntas tamen nostra apud æquos Iudices in aliqua saltem laudis parte ponetur: vt qui, quantum tenuitas ingenij, atq; laboriosa conditionis ac vite ratio permisit, de Republica literaria bene mereri voluerimus. Erit autem fortasse aliquando, vt hæc ipsa, quæ iam in publicum emitimus, diligentius atque accuratius persequamur. Interim hæc æqui boniq; consules, nobisq; sicubi non vbiq; officio nostro, vt quidem par erat, functi fuerimus, humaniter condonabis: quod si feceris & humanitatem tuam declarabis, & nos ad reliqua in te officia & studia reddes promptiores. Caterum vt præclara aliqua coronide hos libros concluderemus, operæ precium nos facturos putauimus, si hoc loco elegantem Clarissimi eruditione atque virtutibus ornatissimi viri Ioannis Thoma Freigio, &c. orationem, quæ ea, quæ his diffusè à nobis tractata sunt, serè omnia breuiter & perspicuè persecutus est, adiiceremus: atque simul etiam cum ea alias quatuor Declamationes, in quibus de Antiquitatis laude, dignitate atque utilitate variè differitur: quod ipsum, vt & tu quoque probes, vehementer te etiam atque etiam rogo. Vale, optime Lector, nostrisq; conatibus sane.

ORATIO

ORATIO
DE ANTIQVITATE, RECI-TATA IN CELEBRI GYMNASIO AL-
TORFIANO A MAGNIFICO DOMINO RECTO-re viro clarissimo, D. Ioanne Thoma Freigio, LL. Doctore
in secunda Panegyri, anno MDCCXXIX.
celebrata.

ATSI, Illustrissimi & Generosissimi Comites, viri amplissimi, generis nobilitate, eruditione, prudentiaque præstantissimi, Scholarchæ dignissimi, vosque ceteri Auditores & Hospites gratissimi, vobis non ignotum esse sciam, quid hæc nostra secunda Panegyris sibi velit: idèoque causas ex alto repeti non necesse sit, præsertim cum mens & voluntas amplissimi Senatus, & legum nostrarum satis aperta, & omnibus in promptu sit: argumenti tamen, quod mihi in hoc cõuentu amplissimo, & ad agendum ornatissimo, tractandum suscepi, rationem reddendam existimaui, propterea quòd quæ me ratio excitârît ad id deligendum, eadem vos quoque erigere debet ad audiendum. Nam me: cum studiorum meorum ratio, tum eorundem quoque professio ad hoc argumentum hortata est: at verò vt id alacris, libentiùsque susceperem, vestra quoque, Auditores amplissimi, auctoritas, & in omni doctrinarum genere eruditio propemodum cogit. Non enim ex intimis Philosophiæ penetrabilibus, aut acutissimis I. C. disputationibus, spinosam aliquam, aut obscuram declamationem, sed popularem & toto tractationis genere illustrem, omnibùsque (vt quidem spero optòq;) gratissimam materiam desumpsi: non vt vos docerè, aut me ostentarem (nihil à me longius ista populari venditione abest) sed vt delectationem aliquam, si modò id consequi possem, animis vestris affererè, & per iucundissimos Antiquitatis campos vos mecù si non corpore, at cogitatione saltem circumducerem. Dicam igitur aliquid hoc loco, quantum quidem angustia temporis patietur, cum de totius, tum verò præcipuè de Romanæ antiquitatis studio. Sed vt per immensa illa & retrusa vestutatis spacia ordine & via progrediar, varia duntaxat Antiquitatis genera recensabo: cætera quæ de Antiquitate dici possent, nimirum quantum illi tribuendum, & credendum sit, & antiqua nouis vbiq; & semper præferenda sint: adolescentibus illis committam, vt *is inuenit*, hoc est, in vtramq; partem Aristoteleo more differant, quò ad veritatem facillior aditus inueniri possit. Vt igitur rem paulò altius repetã, nè in illo latissimo amplissimo quoque campo, erroris, aut dispendij potius, quam rectæ breuiorisque viæ dux & monstrator sim: monstrandi causa quasi in duplicem viam Antiquitatem diuido, alteramque Religiosam, alteram verò Profanam appello. Et in religione quidem illa veterum Ethnicorum gentili, varia capita video, vt de infinito Deorum numero, de Sacrificiis, de Sacerdotibus, de Templis, de Statuis, seu Simulacris, de Imaginibus, de Ludis, de Votis, & aliis. Quod igitur ad illam *non dicitur* attinet, præter Cicronem, qui ex professo de sui seculi Diis Gentilium in libris de Naturâ Deorum disputauit, & præter religionis nostræ antistites Arnobiũ, Lactantiũ, aliòsque qui eos errores refutarunt: Plinius ipse in summam quandam veteres Deos retulisse videtur libro secundo. Nam Gentibus, inquit, Diij fuerunt virtutes & vitia, vt pudicitia, concordia, mens, spes, honor, clementia, fides: item poena & beneficium: quinetiam inferi in genera descripti: adhæc morbi & pestes, dum esse placatas trepido metu cupiunt: idèoque etiam publicè Febri & malæ Fortunæ fana dicata fuerunt. Pro Diis item culti fuerunt Genij & Iunones, quos quilibet sibi adoptabat: animalia quoque, vt Ibides: aliqua etiam obscœna, vt Priapus: cibusque fœtidi per quos iurabant: astra denique & fortuna, quæ toto mundo inuocatur, & sola vtramque paginam facit. Hæc eadem numina Iuuenalis Aegyptiis quoque ascribit, cum ait:

*Quis nescit, Volusi Bihynice qualia demens Porrum & cepe nefas violare ac frangere morsu.
Aegyptus portenta colat? Crocodilon adorat O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Pars hæc: illa pauca saturam serpentibus ibim. Numina.—
Effigies saevi nite auræa corpore pubeci.*

Inuita in hoc loco Oratio nostra versatur: sed Antiquitatem inquirenti hæc negligenda non fuerunt. Et gratiæ summæ agendæ sunt Domino nostro IESV CHRISTO, vero Deo, veroque homini, hoc est, *quædam*, quòd has tam crassas tenebras à Christianorum animis Euagelij sui clarissima luce dispulit, dissipauit, extinxit. Sed illis gentilitiis Diis, quos Sacerdotes & quæ sacrificia, nisi consilia facta existimabimus? Sacrificiorum itaque variæ genera fuerunt. Erant quædam, quibus utebantur in ludis secularibus: erant & ambarualia, quibus arua & fruges portabant: erant alia gentilitia, familiarumque propria: alia vœtiua pro votis publicis: alia Vestalium virginum, ignem perpetuum conseruantium: alia foteria pro salute Principum. His accedebant varia genera instrumentorum, vt a cœpæ, thurribula, præfericula, sympula seu sym-

putia, & quas Cicero in Paradoxis capedines & ficiles vrnula vocat: item candelabra, patera, A
disci, fœcospira, fœva, enclabra, dolabra, olla.

Sacerdotum item species plurimæ, vt fratres Aruales, qui ea sacra Ambraualia, pe quibus di-
ximus, procurabant: vt Augures, quorum tanta auctoritas fuit, vt sine Auguribus nec extra, nec
intra urbem quicquam gereretur. Horum erat cauea pullaria: horum tripudiū sollicitum: ho-
rum angularis baculus, qui lituus dicebatur. His adde Flamines, quorum tot fuerunt, quot Deos
Romani habuerunt: hinc Flamen Dialis, Martialis, Quirinalis, Vulcanalis, & inter hos vnus præ-
cipuus Archiflamen. Adde Sacerdotes Salios, à saliendo dictos, cum suis Ancilibus. Adde Se-
ptemuiros epulones, Duumuiros, Decemuiros, & Quindecimuiros, & ipsum summum Ponti-
ficem. Accesserunt autem postea sodales Augustales, Antoniniani, Aureliani, Faustini, Sibyllini,
Luperciales, quibus addere licet Victimarios & Popas: & ex mulieribus Vestales & Bacchas, quæ
etiam Mimallonides dictæ sunt.

Quid de Templis dicam, quæ varia religione tam variis Diis substruebantur? Hinc primò
templum omnium Deorum, ideoque Phæteon dictum: hinc templa Iani & Iouis, & Iouis qui-
dem partim Vtoris, partim Olympij, partim Feretrij, partim Tonantis: item templa Iunonis,
Libertatis, Dianæ, A Esculapij, Concordiæ, Mercurij, Pacis, Veneris, Bacchi, Virtutis, Felicitatis,
Victoriæ, Pietatis, Sanitatis, Solis, Fortunæ, Martis, Vestæ, Romæ, Honoris, A Eternitatis, Fidei,
Herculis: vnà cum omnium illorū statuis & imaginibus. Ne omitam interim literas Hierogly-
phicas, quibus suorum numinum maiestatem, si Diis placet, velabāt, ni tam angusta mysteria ali-
quò in vulgus manarent: quæ tamen postea Orus publicauit, & ad posteritatem prodidit.

His adde varia ludorum genera, vt sunt Megalenses, Apollinenses, Augustales, Capitolini, Ca-
strenses, Circeses, Consuales, Compitalitij, Funebres, Gladiatori, Iuuenales, Martiales, Plebeij,
Equiria, Scenici, Seculares, Taurij, Theatrales, Troici. Adde Feras partim proprias familiarū,
partim publicas, easque vel stas, statuasque, vt fuerunt Agonalia, Carmentalia, Lupercalia:
vel Conceptiuas, quæ quotannis à Magistratibus concipiebatur, vt Latina, Sementina, Pagana-
lia, Compitalia: vel Imperatiuas, quas Consules & Prætores pro arbitrio indicebant: vel Nun-
dinas, quæ erant paganorum & rusticorum. Accedunt ad extremum & vota publica, eaque vel
quinquennialia, vel decennialia, vel vicennialia, vel tricennialia, vel quadricennialia. Sed vt è con-
tinuo isto quasi cursu interpretandi spacium sit: ista pauca de antiqua religione sufficiant.

Sequitur vt de Antiquitate altera specie dicamus, quam Profanam appellauimus: quæ in
duas partes rursus separari potest: in politicam & bellicam. In politica antiquitate sunt hæc: sta-
tus Reipublicæ, comitia, classes, iura, leges, iudicia, magistratus, Fasti & alia. Quod ad statum
Reipublicæ attinet, constat Rempublicam Romanam omnes politiarum formas expertam esse.
Regia enim principis fuit, paulò post in tyrannidem conuersa. Tyrannis verò expulsus, Aristocra-
tia in patribus secuta: sed eadem repente per auaritiam & libidinem in Oligarchiam mutata
est. Hinc plebis secessione tribunatu constituto, Democratia species quædam exiit. Tres verò
ordines populi fuerunt, Senatorius, Equester & plebeius: ipse verò populus in triginta Curias,
trigintaquinque Tribus, & quinque Classes diuisus.

Comitiorum genera duo fuerunt, Curiata & Centuriata. Curiata, quum populus curiatim
calabatur per lictorem. Centuriata, quum centuriatim per cornicinem: quæ ipsa quoque Cafa-
ta vocabatur, si pro Collegio Pontificum, aut Regis sacrorum aut flaminum augurandorum
causa haberentur. Fuit & tertium genus Tributorum Comitiorum, in quibus plebs per triginta
quinque Tribus distributa, suffragia ferebat. Iura autem alia ciuium Romanorum, alia Italo-
rum, alia Prouinciarum. Leges item alia de libertate, vt leges sacratæ: lex Valeria, Porcia, Sem-
pronina: alia de testamentis, vt Furia, Voconia, Falcidia, Fufia, Caninia, Antonia: alia de ambu-
tu, vt lex Petilia, Calphurnia, Tullia, Pompeia: alia theatralis de spectaculis, vt Roscia & Iulia. De
quibus omnibus, sicut & de Iudiciis, nostra ætate omnium elegantissimè scripsit vir clarissimus
Carolus Sigonius, quo vno hodie Italia doctiorem non habet.

Magistratus verò Romanorū vt & ipsi varij erant, sic & varia insignia habebant. Reges trabea
utebantur & sella curuli cum duodecim lictoribus, qui præbant cum securibus & falcibus: ipsi
stipati interim Celerum cohorte. Senatores (quorum numerus primò centenarius, postea ad
trecentos, tandem ad mille creuit) lato clauo, & calceis lunatis à reliquis ciuibus distingueban-
tur: sicut Equites annulo aureo: diuisique erant Senatores in patricios, conscriptos, allectos &
pedarios. Consules bini erant, sique annuam dignitatem qui petebant, candidati diceban-
tur, sique Tribus circumibant, singulosque prensantes, gratiam & suffragia colligebant, vno
quoque plebeiorum & popularium benignè & nominatum appellato, quam ad rem nomencla-
tores habebant, qui singulorum nomina tenebant, candidatisque suggerebant. Consules ipsi in
bellum profecturi, paludati erant, id est, paludamento (quæ chlamys erat Imperatoria) induti.
Præfectorum quoque non vnum fuit genus: hinc præfecti annonæ, præfecti vigiliæ, præfecti
legionum, alarum, cohortium, castrorum, fabrorum: præfecti vrbis, præfecti prætorio. Erant
item prætores tam vrbani quam peregrini: dictator & magister equitum: Tribuni plebis, mi-
litum, ærarij: censores, ædiles, quæstores, decemviri & alij.

Ad hanc politicam antiquitatem Fastos aggregauimus, quibus Magistratū Romanorum an-
nuam descriptionem cum rebus illorū gestis accuratè annotatam habemus: quo in genere olim
Casio-

A Calsiodorus, hodie noster Sigonius felicissimè vtilissimèque elaborarunt. Vestes item vete-
rum vel multebres fuerunt, vt itolæ: vel viriles, vt toga: & togarum alia prætextæ, alia pura, a-
lia pictæ, alia regia, alia candida, alia pullæ: alia bellica, vt paludamentum, sagum, caligæ,
lacerna: alia contra tempestates comparatæ, vt penula & scortea. Vasa verò & ipsa varia extite-
runt, vt gabata, paropides, scutulæ, lances, catini, sympula, magides, vrnæ partim cinerum,
partim lachrymarum: fistilia item, quibus Porfena delectatus dicitur, vnde fortasse illa, quæ
hodie Porfena vocantur. De quibus omnibus, sicut & de vestibus Lazarus Baysius accuratè
scripsit. Ampla quoque & latè peruagata est res numaria: quot enim nummi, tot ferè formæ
B inueniuntur. Nam vt Vvillhelmus Brasicanus Gallicus auctor amplissimè deduxit, veteres in
nummis sculpebant, fundebantque templa, prouincias deuictas, caduceum, dextras inter se
iunctas, Ianum bifrontem, quadrifrontemque, naues, manipulos, cornu copiarum, capram Amalor-
theam, fulmen, honorem & virtutem, pauonem, aquilam; noctuam, struthionem, formicam;
quadrigas, bigas, matrem Cybelem, apros, canes, ceruos, damas, tauros, leones, delphinos, hippo-
potamos, serpentes, pilcos cum pugionibus, libras, elephantos, lynces, tigrides, Mercurios pe-
tasatos, lupam geminos alentem, Solem, Lunam, Romam septicollem, Italiã, Victoriã, clauam
Herculis, Cerberum, citharam, Marsyam excoriatum, tripodes, cupidines, crocodilos, agnos,
Pegasos, & alia propemodum infinita. A Edificiorum item magnum discrimen fuit: hinc theatra,
amphitheatra, circus maximus, agonalis & alij: & in his obelisci ac metæ: hinc archus triphal-
C les, odea, orchestra, theatra, naumachia, m, aules, hippodromi, colossi, basilicæ, gestationes,
aggeres, aequeductus, castella aquarum, pilæ in mare iactæ, cryptæ, piscinæ, armilustria, pontes,
naualia. Accedunt his inscriptiones antiquorum marmorum & lapidum: elogia item, epita-
phia, & similia. Nec minima pars antiquitatis in Notis sita est, quæ vel priuata erant, vel publi-
cæ. Priuata in monumentis & sepulchris, vt I. O. M. S. Ioui Optimo Maximo sacrum. D. M. S.
Diis manibus sacrum. H. M. P. Hoc monumentum posuit. T. P. I. Testamento poni iussit. H. M.
D. M. A. Huic monumento dolus malus abesto. H. S. E. S. T. T. L. Hic situs est: sit tibi terra læ-
uis, & his alia similia. Publicæ notæ erant in nominibus Magistratum, vt DICT. R. C. C. Di-
cator rei gerendæ causa. S. S. C. Seditionis sedandæ causa. R. P. C. C. Reipublicæ constituen-
dæ causa. Item in officiis reliquis, vt III. Vir. A. A. A. F. F. auro, argento, ære stando feriendo:
D hoc est, Triumuir Monetalis. II. Vir. I. D. Duumuir iuri dicendo. Q. I. H. H. M. E. Qui in hoc
honore mortuus est. L. F. Lustrum fecit, quod ad Censores tantum pertinebat. Item in legibus
ferendis vtitæ erant notæ hæ: Q. D. E. R. F. P. Quid de ea re fieri placeret, D. E. R. I. C. De ea re
ita censuerunt. S. Q. R. E. Q. R. I. N. S. E. H. L. N. R. E. Si quid rogatum est, quod rogari ius
non sit, eius hac lege nihil rogatum esto.

His & similibus notis veteres populos plurimum in scribendo vsos fuisse, multorum aucto-
rum testimoniis comprobari potest. Nam vt de Hieroglyphicis, quas vocant, literis taceam, sic
de vitta apud Aegyptios pingendi scribendique consuetudine Ammianus Marcellinus: Non
enim, ait, vt nunc literarum numerus præstitutus & facilis exprimit, quicquid humana mens
E concipere potest, ita prisca quoque scripturæ Aegyptij, sed singulæ literæ singulis nomini-
bus seruebant, & verbis nonnunquam significabant integros sensus. Quem etiam scribendi mo-
rem à Græcis celebratum fuisse, cum aliis argumentis & iudiciis multis, tum etiam ex Solino
comprobari potest. Refert enim ex Marco Tullio olim quendam fuisse, qui vniuersum Hôme-
ri poema ita subtiliter in membranis descriptum haberet, vt illud totum leui putamine nucis
concluderet: nimirum quòd signis atque notis, & iis quidem valde exilibus depictum esset. In
quibus et fingendis Mirmecydem Milesium & Callicratidem Lacedæmonium potissimum ex-
celluisse refert A Elianns, quos fama fuit in selamo (quod minutissimum genus seminis est, mi-
lio panicoque similimum) distichum elegium literis aureis inscripsisse, hoc est, notis quibusdam
F & signis. Rarò enim veteres integris in scribendo literis utebantur: vnde memoratur apud Ga-
lenum lib. 7. de Compositione medicamentorum, Menecratis quondam Medici liber ἐλεγεμνικῶν,
quod integris literis exaratus esset. Receptus etiam aliquando est apud Romanos scribendi per
literarum compendia mos; auctore potissimum Meccenate, quæ scribit Dion inuenisse primū
quasdam literarum notas, quibus celerrimè scribi posset easque per Acilium libertum publicaf-
se. Hæ Iustiniani tempore siglæ vocatæ fuerunt, vt scribit idem in Græca constitutione, aucto-
ritatem legis Pandectis tribuente. Quarum intelligentia cum paulatim obsoleuisset, nec ex
minus difficultatis legentibus exhiberet, quàm res ipsæ notis descriptæ: Iustinianus, ne quis
deinceps notis & siglis (sic enim appellat) in describendis Iuris ciuilibus vteretur, magna cõ-
minatione prohibuit. Sed de notis satis.

Ad istam Antiquitatem politicam ad extremum referenda sunt exercitia veterum, & Gym-
nasia, de quibus Hieronymus Mercurialis lautissimus Patavinæ Scholæ Medicus scripsit. Hic e-
rant porricus, xyli, exedræ, peristylia, dialon, ephebaum, corycum, conisterium, hypæthra,
ambulationes: item athletæ, quorum alij stadiodromi, alij dialodromi, alij dolichodromi, alij
palæstritæ, alij pancrotiastæ, alij discoboli, alij saltatores, alij pentathi, seu quinquertiones. Ex-
ercitiorū quoque genera non eadem: vt harpastum, sciamachia, phennis, acrochirismus, alteres,
et similia. Verum satis opinor de politica Antiquitate: veniamus ad bellicam, quæ
tota est in disciplina militari, eaque vel terra, vel mari: de qua Vegetius, Frontinus, A Elianus, &
S 3

alij multi. Hic igitur Imperator exercitus, hic genera militum, legionis numerus, castrametatio, signa prælij, instrumenta bellica occurrunt. In Provincia duo Magistratus mittebantur, Præses & Quæstor. In Præsidis comitatu erant Legati, Tribuni militum, Centuriones, Præfecti, Decuriones, Cohors prætoria. Officium autem eius erat, non solum in Imperio, & bello gerendo, ac disciplina militari: sed etiam in potestate prætoria: quæ tum in cognitione & cõuentibus indicendis, & iurisdictionem in curatione rei frumentariæ & tributorum ac vectigalium versabatur. Quæstor autem propria administratione curabat pecuniam, prædamque publicam, & conficiebat earum rerum tabulas. Constabat autem exercitus ex auxiliis sociorum & legionibus civium. Numerus legionum primis Romæ temporibus trium millium fuit, ait Varro: postea quaternum millium & ducentum peditum: deinde quinque millibus peditum, trecentis equitibus constitit: & Polybius (qui fuit Africanicomês) non amplius quinque millibus attribuit. B Genera autem armatorum duo erant: pedites & equites. Pedites erant aut iuniores, qui dicebantur Velites: aut seniores, & hi rursus vel antepilani, vel hastati & principes, vel pilani, qui iidem & triarij erant. In loco autem pro castris delecto, designabatur punctum pro prætorio, & summo Ducis tentorio: circa id punctum quadratum tanto intervallo, quantum exercitus requirebat, ducebatur. In eo quadrato anguli quatuor erant portæ: ex quibus prætoria ad Orientem, decumana ex diametro opposita, quæstoria ad Meridiem, quintana ad Septentrionem erat. Tentoria legatorum erant à prætorio hinc atque illinc, secundum quadrati dimetientem, latera duo opposita bifariam fecantem.

Militum verò legionariorum erant ad portam aquationi & pabulationi aptissimâ, cum Tribunis & Centurionibus. Equites ad oppositam reliqui quadrati partem dispositi erant, inter quos medij erant locij. Area verò parallela quadruplex erat à legionum tentoriis ad vallum: prima vacua pro extraordinariis, secunda latior pro foro rerum venalium, dæ reliquæ totis castris circumdæbatur. Signa autem bellorum & prælij erant partim vocalia, partim muta. Vocalia erant tubæ, cornua, litui. Muta erant aquilæ, dracones, vexilla, seu labarum & manipuli. Instrumenta belli in alia antiquitate & varia & ingeniosa fuerunt, de quibus Hero Mechanicus Vitruvius, Vegetius, & alij, ut sunt vineæ, arbetes, mûsculi, turres ambulatoriæ, vallum, testudo, seu phalanx, carapula. Atque hæc terrestria.

In mari verò naues vsui potissimum sunt, quarum & figuræ & species antiquis variæ fuerunt: ut longæ, actuariæ, onerariæ, liburnicæ, pontones, phaseli, & Græcis *κατασκευασταὶ πλοῖα*. Prima naus longa fuisse dicitur Argo, qua vecti sunt Græciæ Principes illi Argonautæ cum Iafone in Colchidem ad vellus aureum: cuius meminit Herodotus in initio suæ historiæ, & Apollonius Græcus Poeta in libro secundo Argonauticorum. Habuerunt autem naues sua quoque insignia, à quibus nomina sortiebantur, Græcis *πρωτόνομα* dicuntur: inde aliquæ naues vocabantur *αἰετός*, id est, arbetes: alia *κύνες*, id est, hirci, quod ut Baysius ait. id genus animalium *πρωτόνομα* haberent.

Nec absimile vero est, ea ratione centaurum, pistimamque à Virgilio in Aeneide appellatam: & hodie Venetorum buccentaurum. Sed de religiosa, profanaque Antiquitate, deque politica & bellica iam satis dictum est: quæ præterea de eadem dici possunt, adolefcentes isti, quos in cathedram deduximus, in veramque partem disserent: tu itaque Philippe Rictere in hanc palæstram primus progredere. & de Antiquitatis iucunditate cum vtilitate coniuncta, nobis edificare reliqui tui alites alternatim te insequantur.

ORATIO PRIMA,
DE ANTIQVITATIS LAVDE, RECITATA PER PHILIPPVM REITERVM, PATRICIVM NORIBERGENSEM.

MEHENTER multumque gaudeo, Illustrissimi & Generosissimi Comites, viri amplissimi, generis nobilitate, eruditione, prudentiaque præstantissimi, vosque Auditores: mearum partium esse, de Antiquitatis cognitione scilicet iucunditate cum vtilitate coniuncte, verba facere. Et si autem Antiquitati tantum tribuendum existimo, ut quantum quisque in eius cognitione consecutus & adeptus sit: tantum quoque in historiarum notitia eundem consecutum & adeptum existimem: aliis tamen suum iudicium liberum, assentiendique necessitate solutum relinquere volo. Nec enim nobis ullam iudicandi sentiendique libertatem assumere, aut vèdicare debemus, quâ non eadem etiam aliis libet concedere debeamus: præsertim cum nos homines, imò pueros, non deos, esse meminerimus: idcirco sapius in iudicando errare & labi: nec nostros errores & lapsus corrigi emendarique, Reipubl. perniciosum esse sciamus. Quamquam in Antiquitatis laude errare, aut ab omnium hominum consensu aliena abhorrentiaque dicere qui possumus? Ego itaque non modò iucundissimam & maximam cum voluptate coniunctam esse Antiquitatis cognitionem: sed etiam ad historiarum intelligentiam plurimum facere ac prodesse, G

ex

A ex meis præceptoribus me audire memini. Etenim quid iucundius aut gratius esse potest, quam superiorum seculorum memoriam cum nostra ætate coniungere, & quasi in tabella, ab Apelle aliquo depicta, sic intueri res antiquissimas veterum temporum, ut eæ non legi, sed in re præfenti poni & collocari videantur? Summa sanè voluptate nos persuadi sentimus, cum alicuius animantis noui, aut in nostris regionibus non conspecti, formam insolitam intuemur: & vix satiari, vix que à contemplandi studio deduci possumus: at quantum plus delectationis ex iis rebus, in quibus ipsa antiquitas cum nouitate certare solet, percipere debemus? Est enim animus hominis ita affectus & comparatus natura, ut semper aliquid ex omni memoria videre & spectare, & retrò quasi ad primam originem redire cupiat: quæ ipsa animi blanda cupiditas, à natura nobis est frustra insita. Nam ut noster animus, æternitatis quadam cognitione inductus, præfere cupit, quid illi, qui post nos futuri sunt, acturi tractaturi que sint: ita & quid illi, qui ante nos fuerunt, egerint tractarint que, studiosè cognoscere desiderat. Exemplum in Aristotele (Peripateticorum, ut quidam Academici volunt, principe) illustrissimum celeberrimumque habemus. Nam cum Alexander M. fortissimus Macedonum Rex, Herculeæ quadam audaciâ totum terrarum orbem esset aggressus, nouumque imperium, & nouam Monarchiam comparare & acquirere constitisset: Aristoteles, magister eius, eodem impetu incitatus, omnia veterum antiquissima monumenta sibi acquirenda & comparanda cogitavit: & ut discipulus ipsius Astum, totumque Orientem opibus, gemmis, auro, argentoque, incredibili in rege cupiditate: ita ipse magister eundem antiquis doctrinarum & eruditi instrumenti monumentis, inexplebili in philosopho avaritia spoliandum proposuit. Quam igitur iucundum, quam gratum illi philosophico animo existimamus fuisse, cum in ea monumenta incidit, ad quæ toto animo ferebatur, quæ infinito illo antiquitatis studio & omni contentionis labore ac diligentia optavit, affectuque? Sic enim nominatim capta per Alexandrum M. Babylone, anno Mundi conditi ter millesimo sexcentesimo trigesimo quarto, quascunque Chaldæorum antiquitates & Astronomicas obseruatione perit, eas omnes conquiri mandauit, ac quasi opima spolia Feretrio alicui lous, sic suæ bibliothecæ inferendas curauit. Quis Litiuum, summum illum inter Latinos, Romanarum rerum historicum, lacteo eloquentiæ fonte manantem, non diligit? Quis Cæsaris in rerum narratione vel fidem vel purissimam & tersissimam proprietatis sermonem non excoleretur? Quis Cornelium Tacitum prudentissimum & rerum humanarum callentissimum historicum, qui Reipublice Romanæ arcana, principum vitia, vnus ferè omnium optimè ante oculos posuit, non admiraretur? Quis ceteros tam Græcos quam Latinos historiæ principes non religiofa quadam pietate veneretur? At in his cognoscendis miserè operam ponent, qui ad eos Antiquitatis illius liberali cognitione non instructi accedent. Nam quod Plato scribit de illis, qui doctrinam aut disciplinam, illustribus exemplis non adhibitis, se docere aut profiteri possunt: idem hic accidet, ut nimirum omnia scire & intelligere sibi videantur, & omnia e contra se nescire fateri cogantur. Nec verò in historiis solum mirè hallucinantur, qui Antiquitatis nullam cognitionem habent: sed & in summis Oratoribus, Cicerone, Demosthene, Aeschine, Isocrate aberrant, ac Andabatarum more pugnant, qui illam Antiquitatis lucem secum non attulerunt. Vix enim dici potest, quantis ex Antiquitate monumentis, Ciceronis, Demosthenis, Aeschinis & aliorum antiquorum & omni memoria consecratorum authorum orationes & scripta abundent. Ut interea de Poetis, Virgilio, Homero, Horatio, Persio, Iuuenale & aliis taceam. Quæ cum ita sint, siue dubio & in confesso esse existimo, magnum studium & multam operam in Antiquitatis cognitione ponendam esse, ut non tam historicos illos heroes, sed etiam Principes hos Poetas & Oratores faciliore intelligentia consequi cuius promptum paratumque sit: & studiorum dulcissimos fructus hoc quasi condimento suauiores gratioresque reddere possit. DIXIT.

SECUNDA ORATIO,

NON VBIQUE CREDENDVM
ESSE ANTIQVITATI: RECITATA
per Thobiam Hallerum, patricium Noribergensem.

AUDIO quidem magnam esse iucunditatem & vtilitatem in Antiquitatis cognitione: & libenter audio. A multis enim & persèpe laudata est illa sacerdotis Aegyptij in crepatione: qui (sicuti Plato refert) Soloni respondit, Græcos nihil aliud quam pueros esse: res enim antiquas eos ignorare. Sic Diodorus quoque Siculus, cum historicam scribere instituisset, sese propterea in Aegyptum traicisse, & Alexandrinæ bibliothecæ, sacerdotisque *αρχαία* excelsisse commemorat. Sed in hoc Antiquitatis studio diligenter cogitandum animaduert

S 4

tendumque cenſeo, quousque amor iſte in Antiquitate illa veneranda progredi, & ubi acquieſcere debeat, ne in imprudentia aut temeritatis vitium incidamus, quod vtrumque ſapienti homini diligenter cauendum: operamque dandam cenſeo, vt non tam *no perperam* quam *no aduſum* effugiat. Quis enim vel mediocriter, & (vt aiunt) leui braecio in rebus humanis & literis verſatus, ignorat, quod & quanta veterum *antiquorum* & *antiquorum*, poſterioris ſeculi experientia & cognitione deprehenſa ſint? Nam vt ex multis pauca proferam: ſapientia antiquorum philoſophorum, oratorum poetarum, cenſuit de mundi partibus tres inhabitabiles eſſe: mediam propter æſtum, duas extremas propter glaciem & frigora. Antiqui enim philoſophi (præter Poſidonium & Anticennam) omnes, hominum ſedes & habitaciones Tropiciſ & polaribus circulis deſcripſerunt, rati vltimus nullum ſalutis aut habitandi locum eſſe. Eoſdem philoſophos ſecutus Cicero, terram quaſi quibusdam redimitam & circumdatam cingulis dixit: e quibus duo, maximè inter ſe diuerſi, & cœli verticibus iſtis ex vtraque parte ſubnixi, obriguerint pruina: medius autem & maximus Solis ardore torreretur. Duos verò habitabiles eſſe: quorum vnus, noſter ſcilicet, Aquiloni ſubiectus ſit: alter Australis, in quo qui inſiſtunt, aduerſa nobis vrgent veſtigia. Eodem errore inductus Virgilius, vates alioqui doctiſſimus, & rerum naturalium perſiſſimus, in Georgicis ſic cecinit:

Quinque tenent cœlum Zona: quorum vna cornuſo

Semper Sole rubens, & torrida ſemper ab igni.

Quam circum extrema dextra laua que irabuntur.

Carulea glacie concreta atque imbribus atris.

Hæc inter mediamque dua mortalibus agris

Munere conceſſa Diuim, & via ſceta per ambas.

Obliquus quaſe ſignorum verteter ordo.

Hic tantorum Philoſophorum, Oratorum & Poetarum error, à Plinio & Ptolomæo reſutatus eſt, qui gentes in eis Zonis (quas illi inhabitabiles putabant) habitantes deſcripſerunt: & hodie nauarunt & mercatorum vulgus, libros & literas, illasque philoſophorum diſputationes, ignorantium neſcientiumque totam illam bellam ſapientiam, vel potius doctam ignorantiam, oculis corporis & nauigationum ſuarum periculis, id eſt, experientia & vſu duce reſutauit. Nam contra veterum illorum perſuaſionem, hodie in zonis illis temperies ſamma pernoſcitur, æquatis dierum caloribus cum noctium frigoribus. Sub AEquatore ſiquidem æquinoctia perpetua, & ſaluberrimæ regiones ſunt: ſub Tropiciſ verò regiones incredibili æſtu flagrant: & quidem ratio eſt in prouptu. Nam in AEquatore Sol alius euhitur, & multò celerius reſertur propter circuitu magnitudinem, quam in Tropiciſ. Quinetiam Aluareſius ſcribit, aquas illic Iunio mense concreſcere gelu, modò ſtauerit Auſter. Accedit imbrum magna vis, montium incredibilis altitudo, ac ſyluarum copia. Contra verò ſub Tropiciſ vehemens æſtus, nulli imbres, nullè ſyluarum: rara flumina, perpetua planicies arenarum, præterquam in Arabia felici & quibusdam indiæ locis, propter orientis & montanæ regionis naturam. Hic ergo primus Antiquitatis terror de zonis terra que cingulis ſuit. Quid dicam de Antipodibus, quos eadem Antiquitas eſſe negauit? Labet hic ea de re ridiculam hitoriam, & nil ſummorum autorum monumentis conſecrata & arteſtata eſſe, vix credibilem, in medium afferre, eamque Antiquariis illis diiudicandam relinquere. Nam circa annum CHRISTI ſeptingentefimum quadreſimum quintum (vt Auentinus in Annalibus Boiorum memoriæ prodidit) Virgilius Epifcopus Salzburgenſis pro concione dixerat Antipodes eſſe. Bonifacius Epifcopus Moguntinus (homo tam æquus quam Antifippus quam Epicurus) Virgilium impietatis accuſauit, hæreticumque publicè proclamauit, quod Antipodibus inductis, alius etiam Chriſtus induceretur. Studio partium oritur liſ & cõtrouerſia ingens, iudiciumque tandem deſertur ad Vitlonem Regem Boiorum, tanquam ingentis eius certaminis arbitrum & ſequeſtram. Sed qui ſit? Bonifacius à Pontifice Zacharia (cuius nepe legatus eſſet) literas impetrat ad Vitlonem regem, quibus Virgilius victus, & vt in cauſa inferior, condemnatus eſt. Tanta videlicet opinionis ſemel conceptæ & in animis hominum infixæ vis ſuit, vt Antepos & Antipodes ſtatueri, hæreſis eſſe putaretur omnium hæſeon maximè deteſtanda, maximèque abominabilis: donec tandem & hic error noſtri ſeculi nauigationibus deteſtus, reſutatus & omnino ſublatus eſt. Quid dicam de antiquis & barbaris legibus, ſimplicibus, rudibus & anilibus: qualis olim illa ſuit apud Cumanos lex homicidij, in qua accuſatori reus con demnabatur, ſi modò accuſator multos reſtes adduxiſſet: quales etiam illæ Longobardorum, Ripuariorum, Friſiõ & Francorum fuerunt: quas omnes poſterioris ſeculi elegãtia repudiãuit. Quid dicam de eroſis vetuſtate marmoribus, de carioſis tabulis, de numis obliterata interdum effigie & inſcriptione vetuſtate emententibus, interdum adultèrinis & ſubditiſ? Quis enim neget, in his & ſimilibus prætextu Antiquitatis multos elenchos fallacijsque & fraudes plurimas committi, dum multa à noſtri ſeculi ingenioſis hominibus artificioſè conſinguntur, & ad alios decipiendos æfabrè concinnantur: vt interea taceam de antiquis marmorum epithaphiorumque inſcriptionibus, quod ex ſæpè ab idiotis artificioſis, & in ſuo etiam ſeculo peregrinis temerè inſculptæ ſunt. Videant igitur etiam atque etiam ij, qui ex his rebus, neſcio quos Faſtos Capitolinos, ex variè conſuſis & temerè congeſtis fruſtris coagmentatos, nobis pro Antiquitate venditant. Plurima adhuc eiufmodi Antiquitatis poſſem,

A poſſem, ſed hæc pauca pro multis ſufficiant: quæ nos admoncant, ita admirandam eſſe Antiquitatem, vt eam non omnino ſine exceptione laudemus, ſed vbi que iudicium adhibeamus: exitimemusque hic etiam ſuperiorem ætatem poſterioris diſcipulam fieri poſſe. *DIU.*

TERTIA ORATIO,

QVOD ANTIQVITAS NOVITATI
PRAEFERENDA SIT: RECITATA PER

Conradum Mullerum Altorſianum.

BIST quidem aliquid, quod Antiquitatis ad imminuendam detereendamque eius autoritatem afferuntur: ſed nequaquam in illa ſunt omnia. Rectum enim decorum: que eſt, ob multas ac præclaras Antiquitatis dotes & virtutes, aliquos eius næuos oculis conuictibus præterire. Itaque planè in ea ſententia, vt Antiquitatem nouitati multis modis, & vt pro uerbo dicitur, paraſangis præferendam exiſtitem: rectè que facere eos credam, qui in cognoscenda inquirendaque Antiquitate omne ſtudium ſuum, omnemque diligentiam ponunt. Quod vt facilius intelligi animaduertique poſſit, exemplis aliquot totam illaqueſtionem illuſtrandam exiſtimo. In noſtra & Gallica lingua Banni vocabulum frequens eſt: at quid veteribus id ſignificãrit, pauci norunt, niſi qui illud ex antiquitate repertum habent. Qui enim Antiquitatem diligenter inquiriſ, in legibus Longobardorum bannum multam pecuniariam ſignificãre inueniet. In Francorum quoque legibus reperiet dici bannitos eos, qui à principe ad bellum vocantur: bannam quoque pœnam eſſe eorum, qui principis uocationi, aut ad bellum euocationi parère contempſerint. Vnde uideri poteſt, bannum ipſum à bando dici, quod eſt ſignum Ducis aut Imperatoris, à quo bandophoros dictos Procopius ſcribit libro quarto belli Vandalici, & Paulus Monachus libro primo hitoria Longobardica cap. 13. Suidas quoque ait, *bandon eſt in hitoria noſtra dicitur in hitoria noſtra dicitur*. Quæ interpretatio rectior & uerior uideatur illa, quam Stephanus *antiquorum* tradit, Romanos ſcilicet *bandon* uictoriam dicere. Banni etiam uerbo pro ſigno militari uſus eſt Iuſtinianus in libro *antiquorum* uictoriam uideatur illa, & Cedrenus

D Conſtantiãna donationis tabello. Idem eſt de uerbo Litare, cuius ſignificationem rectè aperiet qui ex antiquitate eius vim repetet. Nam apud veteres ſacrificij ritè peragendi quatuor dicebantur eſſe partes, Libatio. Inmolatio, Redditio, Litatio. In ſacrificij enim primò libabant, hoc eſt, leuiter & tanquam primoribus labris Diis præbibeant. Vnde Virgilius 5. AEncidos:

Et pateras libate Ioui—

Sacerdos enim, antequàm uinum funderet, prius ſimpulo ligneo vel ſicili propinabat, quod Simpuium uocat Iuuenalis Sat. 6. Vltima autem ſacrificij pars erat litatio, hoc eſt, eius quod à Diis petierant, impetratio. Litare enim ritè ſacrificare eſt & impetrare. Vnde Suetonius in Cæſare ait, Deum pluribus hoſtijs cæſis cum litare non poſſet, intrauit curiam, ſpeta religione. & Martialis inquit:

Non quæcumque cadit hoſtia eſa, litat.

Sed quid hæc uulgata & omnibus nota exempla repeto? ſumamus noſtri ſeculi elegãtiora & domeſtica propemodum. Vt igitur ad funebrem illam Maximiliani ſecundi Imperatoris Auguſtiſſimi pompam ueniamus: miſſilia illa, pyramidis, capricorni, & aquilæ figuram præferentia, & in uulgus ad æternam laudatiſſimi principis memoriã ſparſa, quid tibi uolunt? quid loquuntur? cuius elogij ſpeciẽ referunt? Pyramis quidem inter ſolidas figuras prima eſt, ex qua reliqua corpora omnia oriuntur. Hac figura veteres ſibi monumenta extrui curabant, certo omine concepto, fore vt æternam ſui famam ad omnem poſteritatem hoc opere conſeruarent. Pyramis igitur illa & meta, cuius conus lunam attingit, Maximiliani famam, quæ aſtris terminetur, & ſp̄tis contemptisque caducis rebus, tantòque heroe indignis, in alto & ſublimi collocetur, deſignat. Auguſtus Imperator in ipſo genitura ſua horoſcopo Capricorni felix aſtrum, mirabili conſpirantium ſiderum aſpectu irradiatum habuit: itaque in aureo ſuo Capricornum, qui globum prioribus pedibus teneret, ſculpi curauit: vt ſignificaret felicibus aſtris genitum eſſe debere eum, qui ad gubernacula orbis ſedere uelit. Hoc ipſum Horatius quoque uoluiſſe intelligitur, cum Capricornum Hesperia tyrannum appellat: quem tamen locum nemo ex interpretibus aſſecutus eſt. Eodem Capricorni ſidere nati feruntur Carolus quincus, Imperator laudatiſſimus, & (vt Cardanus ſcribit) Carolus Borbonius, Coſmus Medices, & Selymus Turcarum Imperator. Quid ergo in Maximiliani noſtri numo Capricornus? quid aliud quam Fortunam & perpetuam illius felicitatem nobis tacitè loquitur? & antiquorum illorum Principum proſperitatem, cum noſtri herois beatifiſimo ſeculo componit? Sed illud tertium de Aquila memorabilius eſt, idèoque ex antiquitate diligentius & prolixius repetendum. Nam vt Herodianus grauis hitoricus, & Dion quoque in Auguſti Imperatoris *antiquorum* reſert: Imperatore, qui in Deos referendus & conſecrandus erat, uita ſuncto, pyram in tabernaculi formam conſtruebant: idque auro & ebore,

RERVM ET VERBORVM MA-
XIME INSIGNIVM ELENCHVS, SVM-
MA DILIGENTIA IN VSVM ANTIQVITATIS
amantium conscriptus, ac in
ordinem digestus.

A BOTTA qualis vestis 215 f
Aborigenes quis docuerit; a-
griculturam ibid. f
Aboriginum rex fuit Satur-
nus 43. f. g. sub illo ne-
mo seruiuit, neque quicquam rei pri-
uatæ habuit ibidem
Abitio pro abitiio antiquè 345 f
Abrogare propriè populus dicebatur, Se-
natus autem statuebat vt abrogaretur
321 a
Absolutionis formula quæ ibid. b
Absolutionis nota A. 431 a
Acation velum 443 f
Acca Laurentia qualis Dea 76 d
Acca Laurentia Romuli & Remi nutritrix
76 e
Accensil magistratum ministri sunt qui
dicebantur accire 313 c. 447 d. 448 c. d
&c.
Accensorum officium quodnā fuerit 313 f
Accessorum vsus p̄tori quis fuerit 286 d
Accensos faciebant veteres suos libertos
313 f
Acceptatio erat acceptè pecuniæ in ta-
bulas relatio 402 c
Acclamatio militū quando instituta fue-
rit 446 a
Acclamatione aliquando populus signi-
ficabat legem, quæ proponebatur sibi
gratam esse, vel ingratham 255 c
Accumbendi modus quis nam apud ve-
teres 211 a. b. d
Accumbendi vsus non erat apud veteres
210 f. g
Accusatio in Comitibus centuriatis tri-
nundino promulgabatur 255 f
Accusatio quarta trionum nūdinum 435 b
Accusatio quomodo instituta fuerit 429
d. quid ibidem d. e
Accusatio triplex 434 e
Accusationis munus quibus laudi &
quibus probro fuerit 426 b
Accusationi magistratus intercedere po-
tuit 434 f
Accusationem cum sibi duo aut plures
periuerunt, iudicium factum est, ver-
deberet nomen deferre 426 c
Accusationes & defensiones per multos
dies traducebantur 430 a
Accusator dictus est is qui ex multis ac-
cusatoribus primas egit 426 e
Accusator dum agebat, reus, sub rostris
adoleſcentum conuiciis expositus erat
434 f
Accusator & reus citati poterant 427 d
Accusator & voce & libello omnia qui-
bus reus legem erat transgressus com-
plectabatur 427 a
Accusator in comperendinatione poste-
riore loco dixit 430 c. in domum iudi-
cis ingressus in legem ambitus com-
mittit 383 e. perere vel repetere mul-
tam dicebatur in publico iudicio 427
a. reo absoluto duobus iudiciis oppu-
gnare poterat 431 e. vbi primū Quæ-
ſitor eū iudicibus assedit, quare seruos
rei in quæſtionem postularit 428 c. vi-
ginti dies habebat ad accusandū 429 e
Accusationis principia, narrationes, con-
tentiones, perorationes quales fuerint

429 d. e
Acculatori ad dicendum horæ duæ da-
tæ 389 a
Acerra araque ante mortuum poni so-
lebat 121 b. 437 g. 433 b
Acerra thuraria 121 b
Aciei instructio apud Romanos 455 b. c
Accilia Calpurnia lex vt qui ambitus di-
nati essent magistratum non possent
capere 391 c. d
Accilia lex de coloniis deducendis 370 f
de reperundis 393 e
Acquiri res quomodo dicebatur 400 f. g
Acquisitio 210 c
Acquisita omnes arborū species appellan-
tur 352 g. 353 a
Acroteria quæ pars nauis 461 c
Actia victoria 205 f. g
Actiati ludi quare sic dicti 405 f
Actio est ius persequendi quod sibi de-
betur in iudicio 409 c
Actio vindicationis duplex 412 c
Actionis instituendę ratio apud Roma-
nos quæ 425 e
Actiones de ventre cognoscendo 415 b
Actiones in rem, personam, in vtrumque
exerciscundę familię, finium regundo-
rum 409 c. f
Actionum diuisionis variæ ex Iustinia-
no 409 c
Actionum omnium cum populo quod-
nam commune principium 257 c
Actor in iudicio priuato dicebatur pe-
tere & repetere pecuniam 427 a
Actuarie nauiculae celeres 464 f
Actuarii limites qui 373. d
Actus in Comædiis quidnam 193 c. 351 c
Actus neque plures neque pauciores
quàm quinque in fabula esse debent
193 d. quare non habeant Scenas de-
finitas ibid.
Actus quintus interdum nō est pars Ca-
tastrophes, sed ei æqualis 193 c
Acum inuenisse Bellona dicitur 59 a
Addicere iudicia quid 412 c
Addictio iudicium contra reum 421 d
Addictio p̄toris erat 407 b
Adduo antiquum pro addo 333 c
Adicio pro adicio 345 f
Adoleſcentibus summo honori fuit ac-
cusare 626 b
Adonis veneris minister 61 g
Adoptio qualis actus fuerit, & vbi lo-
cum habuerit 400 d
Adoptionis formula quænam fuerit 407
d
Adorare apud veteres idem quod age-
re 356 a
Ad pileum vocare quid 35 e
Adrastia etiam Nemesis appellata fuit
59 d
Adscriptiij milites qui 448 g
adscriptiui milites qui nam sint 449 a
Aduersario optionem eripiens quare
plus die atur petere 414 f
Adulterij lex 386 a. eius capita ibid.
Aduocatus qui fuerit 412 b
Æbutia lex de xij. tabulis 369 c
Aedes sacrę qua verborum figura fue-
rint dedicatæ 39 f
Ædicula quid ibid. c

Ædificiorum Romanorum discrimina
485 b. c
Ædilis qui ædes sacras & priuatas cu-
raret 197 d
Ædiliū creandorū gratia consules ha-
buerūt comitia tributa 268 b
Ædilibus negocium Augustus dedit, ne
quem paterentur in foro circōne, nisi
positis lacernis, togatum consistere
218 e
Ædiles Cereales dicuntur, qui frumento
p̄sunt 298 e. & quo primum creati
ibidem
Ædiles Curules aduendi prius illis qui
aliquid scribere volebant 298 d. anno
37. creabantur 298 a. subulas Sceni-
cas emebant, & vt agerentur publicè
curabant 298 d. ludos magnos cura-
bant 185 d. ludos sua impensa facie-
bant 298 c
Ædiles Curules primi à Dictatore creati
268 b
Ædiles Curules qui & vnde sic dicti 298
a. vnde creati ibidem
Ædiles Curules vbi Kalendis Ianuariis
magistratum iniiciant, edictum pro-
ponebant, in quo, quem, admodum de
singulis controuersis ius dictum essent,
populum p̄moncebant 298 e. ius quan-
do vendendę aquę habuerint 26 d
Ædiles plebij, deni Curules ludis Ro-
manis p̄f. cti 201 f
Ædiles plebeij ludos plebeios curabant
185 d
Ædiles plebis, & Curules Tributis Co-
mitiis creabantur 266 b
Ædiles plebis quibus Comitibus creati fue-
runt 297 e vnde dicti 297 d. quot creati
ibidem. qua occasione creati ibidem.
Ædiles vitio creati quod sint quomodo
intelligendum 280 g
Ædiliū Curulium gratia quæ nam leges
latæ 368 f
Ædiliū Curulium origo 293 b. officij
quod nam ibidem. c. d
Ædiliū officium fuit ludos curare 185 d
Ædiliū plebis officia plurima fuerunt
297 e. f. g
Ædiliū plebis potestas à Claudio &
Nerone Imperatoribus accisa 297 g
Ædilitatis summa dignitas 297 f. g
Ædilitati definitus est xxvij. annus
365 e
Ædilitatem inter & p̄torum interpo-
nebatur ad minimum spacium bien-
nij 283 d
Ædilitatem multi vt vitarent sumptus
non petebant 298 c
Ædilitatem qui gesserant Ædilitij dicti
284 a
Ædilitium edictum apud Iuriconsultos
vnde manarit 298 c
Ædilitia Comitia quæ 251 b
Æditum non Æditus dicendum 179 g
Æditus vnde dicatur 120 a
Ædium fores & fastigia Lycurgus cur-
terra & securi, nullo alio ad libito in-
strumento fabricari iusserit 250 b
Ægeria Nympa Numæ Pompili vxor
67 a
Ægyptij prisca quomodo scripserint 487 a
T

EPIGRAMMA AD LECTOREM
IOANNIS VVOLFII, RECTORIS GY-
MNASII RATISBONENSIS.

*Quæ varis libris monstravit clara vestitas,
Et paucis doctis nota fuere prius,
Hæc nunc in lucem producit cuncta Rosinus,
Et præbet cuius conspicienda palam,
Theſaurus vetus est precio preciosior omni,
Quem nullo precio tu superare potes:
Ara licet Crassi nunc proferat aurea dona
Dimittis aut Crassi, quæ tenuere manus.
Ergo legas, relegas, manibus versato diurnis,
Nocturnisq; simul lector amice, Vale.*

Index.

nam dono dedit 237 b
Caias vocatas fuisse mulieres, que com-
pionem faciebant 227 f
Calaeia quid 224 f
Calare pro vocare ibid.
Calata Comitia proprium & peculiare
genus non efficiunt ibid.
Calatorum Comitiorum nomen in qui-
bus retentum fuerit ibid.
Calceus pedem magis altitinxit quam so-
lea 225 d
Calceus totum pedem texit ibid.
Calcei albi coloris fuerunt nonnunquam
Imperatorum 226 b. coccoinei fuerunt
quorumdam delicatiorum hominum ibi.
nonnunquam lapidei & gemmis fuerunt
exornati ibid. patricii quales 225 f
Calceos urbanos gestabant patricii for-
ma littera rho 225 f
Calceus luteus aut galbus vbi fuerunt femi-
nae 226 b
Calciamentorum genera quae 225 d
Calendae in ditione lunonis 42 b. 53 f
Calendae lunae quare 53 f
Calo pro voco prisci Latini vbi 138 a
Calones milicium serui 449 b. quare sic
dicti ibid.
Calonum proprietates quod signa militi-
bus subministrant 449 c
Calpar vinum novum 269 a. b
Calperus quamdiu regnavit 2 b
Calpurnia lex 362. e. de pretore Quae-
stionis 393 a
Calva Venus vnde 60 f. g
Calvina dicitur fusturatur 345 b
Calumniae in fictum cum accusator fal-
sum crimen intulerat 411 c
Calumniae in iurandum quale 419 c
Calumniae peccata frontis in iudicio & nota
412 f
Calumniam iurare quid 426 f
Calumniari est falsa crimina intendere
427 c
Calumniatori in fronte litera imprime-
batur, qua significabatur illi calumnia-
tum esse 383 f
Calumniatores erant qui accepta pecunia
litrem falsum intenderant, aut prae-
termisserat 421 c
Cautele 177 c
Cautele lunis 463 b
Camerae nautes arcta & exiles 465 b
Camerae vsus cum ignorabatur, vela ad
explicandum pulverem, ne super men-
tis spargeretur, suspendebantur in tri-
clinio 221 c
Camille quae 119 c
Camillus ab exilio revocatus lege Curia.
ta 143 f. g
Camillus dicitur Mercurius, quod esset
minister Deorum 57 b
Camillus sive Camillus quid 231 b
Camilli quid 119 c
Camillos antiqui ministros dicebant ibi. f
Camillos veteres ministros sacrorum ap-
pellabant 57 b
Campanam legem quam nominat Cice-
ro 372 c
Campus Martius a templo Martis anti-
quissimo nomen habet 58 c. consulari-
bus auspiciis consecratus 253 b. fuit ex-
tra urbem ibi. quare sic dictus ibidem.
a Caia Tarratia populo donatus ibid.
Ichnia iudicia Romanae ibidem c
Campi Martij in hunc horologium quale
fuerit ibidem. Fornamenta quam varia
fuerunt ibid. d
Campum Martium ab Aegea Laurentia
non a Caia Tarratia testamento popu-

lo Romano donatum ibidem b. etiam
Tiberium nominarunt ibidem Tar-
quinius cetera religione suis opple-
uerat segetibus ibid.
in Campo Martio quam varia exercitia
iuventus Romana habuerit ibidem. e
Comitia centuriata semper habita
ibidem g
in Campo Martio Reges & Magistratus
creati ibidem d. in hoc ornamenta
illustrium virosum & staturae erectae
ibidem
Canarium sacrificium quo mense & qua-
re celebratum 267 d
Candelabrum a candela 122 a
Candelabrum locus in quo figerent cande-
lam 39 c
Candidati aliquando non qui honores
petunt, sed ordinis honestioris civis
220 b. ante Comitia quoque sunt aus-
picati 256 b. dicti a candida toga,
quam inducebant honores petentes 229
c. huiusmodi sumpta candida toga nudis
in Comitium veniebant, & in colle
confidebant, ut contra post se ab om-
nibus videri ibidem in colle Hortulorum
se fiebant, ut ab omnibus videri pos-
sent, & inde in Campum Martium de-
scendebant 6 c. d
Candidati iuris apud Romanos qui 322 d
Candidati multi domus & muneribus popu-
lo dandis ut illorum gratiam consequerentur,
patrimonia seque consumperunt
283 a. non omnes admittentur a ma-
gistratu ad praefessionem 232 d. nulli
seiplos, aut collegas, aut cognatos, aut
affines lege Eburia creare poterant 269
a. nudis in Comitium veniebant, &
in colle confidebant, ut ab omnibus
videri possent 282 g. postea in tempo-
ribus pecunia populi suffragia eme-
runt 283 a. qui fuerunt, vnde dicti
282 b
Candidati vel ipsi supplicabant vel alios
piscatores viros adhibebant ibid m.
f. vnde dicti 390 f
Candidatorum benignitas in quibus 283 a.
consiliario voluntatis populi qualiam
partes habuerit 282 c. mos qui nam fue-
rit ibid. professio apud populum fiebat
ibid. b. c. quamdiu duravit ibi. f.
Candidatis qui aliquid voluntatis osten-
derint, quomodo nominati ibid. d
Candidatos Seneca cur pexos nominavit
220 b
Candida toga inducebantur illi qui hono-
res petebant 237 d
Candidum plus quam album ibid. c
Candidus proprie est splendor ille color,
qui ab arte est, albus autem natus la-
nae ibid.
Canis in etnaem actus cur soleni pompa
quotannis Romae circumferretur 180
d. pregnans occurrens quid 100 b
Canem arum edes alienas introire in-
faustum ibid. cur flamen Dialis non po-
tuerit tangere 107 c
Canes cur templo Aesculapij adhibiti
76 c
Cantibus attrahi & repelli non posse im-
bres etiam gentibus notum fuit 336 c
Capedines 122 a
Capedunculae ibid.
Caperus 26 regnavit 2 b. eundem alij A-
tym nominant ibid.
Capilli quem animam gradum habeant
44 d
Capis genus peculi 122 a
Capitalis facinus est, quod capitis panna-

lone
Capitulum iudicia vel non spiritalia quae
re ne dicitur 427 c
Capitalis appellatio quid intelligitur
427 c
Capitalis rei diem dicere 427 c
Capitales cauae non omnes criminales
427 c
Capitulum ab eo quod capit pectus 224 f
Capitia, capitium tegmina ibid. c
Capitolium iudicia a monte Capitolio
dictus 48 b
Capitolinus mons dumeram habuit 48 b
quibus nominibus insignitus sit 48 c
Capitolium Iovis templum a quo primus
extructus, quomodo consueverit, &
quibus sit restauratum 48 c. 53
Capitolium Agones quales Iudi 200 f
quando instituti ibid a quo 200 f
Capitolium Iudicium, quod in hoc quoque
Iovis Capitolini pro servato Capitolio
ab hostibus Gallis institutum esset, 200
d. fiebat a vicinis praetextatis ibidem.
f. quomodo 200 f
per Capitolinos Agones aliquando 200
c. m. supplicavit 200 c
Capitolinus Agonibus omne genus asse-
sionum certabat 200 c
Capitolium Iudicium quae nam fuerint ibidem
e
Capitolium cum nimis augustum esse
propter ornamentorum multitudinem
plurima in campum Martij illata fuit
232 d
Capitolium, mons Tarpetus, & Saturni-
nus dictus 4 c. ratio nominis 48 b
Capitolium aenea limina a quo & quando
posita 40 b
Capitolium Quirinalium & Caesium colleg-
gare Romulus muro firmavit 364
d. de libertate suffragiorum 363 e. &
de Paulo Anicio & Octavio 376 a. de
sublegendis in numerum Patriciorum
qui Senatus deessent 364 f
Castellorum castros diligentissime con-
spicere 484 g
Castus & Brutus de pugnae eventu ad-
moniti 100 c
Castus quare capite puniretur sit 122 c
Castellarius castellorum custos 122 d
Castellum locus qui aquam publicam re-
cipiebat 26 d
Castoris & Pollucis fibula 75 c. d
Castoris templum Iovis 75 f
Castri metationis genus quale fuerit a-
pud Romanos 451 b
Castra Romanorum portas habebant
453 a. b
Castrorum forma quadrata aequis late-
ribus 452 c. locus quomodo designatus
486 b. motio apud Romanos quomodo
fuerit 453 f. praefecti qui nam fuerint
448 a. b
Castra quomodo veteres munierint
457 b. c
Castris lunaris Caesar Thapsium munivit
452 f
Castrensis corona quae 474 g. haec in signe
valli habet ibid.
Castrensis disciplina quae fuerit apud Ro-
manos 454 a. b
Castrenses Iudi erant quibus milites in
castris exercebantur 196 f. 209 d
Cataphractum navis speculatoria 465 b
Catastasis quid sit 193 c
Catastroma superius navis tegumentum
464 a
Catastrophe quid 193 c
Catharta pro ponte 462 f
Cattus Deus qui homines catos, id est,
acutos faceret 85 a
Cato vociferatur Orchiam legem non

Index.

observari 374 b
Catonem Floralibus Iudis e theatro di-
scendentem cur populus ingenti plausu
persecutus sit 198 g
Cautiana Minerua vnde nomen habeat
58 b
Caudicee siue caudicariae quales naues
464 c
Cavea medius locus depressior in af-
fluente turba hominum 187 a
Caudares hostie quae 123 b
Causae de quibus iudicia privata constitu-
ta sunt, cur civiles dicantur & privatae
399 g
Causae rerum quae sint apud veteres 400 a
Causus agenticus in subselliis cedebant
406 a
Celebritas sacra quid 132 f
Celeres in tres centurias distincti 278 a
eorum praefectus Centurio dictus ibi.
qui nam dicti fuerint apud Romanos
277 d. vnde sic nominati ibid. eorum
officium ibid. g. 278 a
Celerum centurias & centurionibus earum
centuriarum qui praerat, praefectus seu
Tribunus Celerum dicebatur 278 a
Celerum custodiam Numa Pompilius
deposuit ibid.
Celerum praefectus vel Tribunus quis
277 f
Celosus naues breves 464 f
Censio hastaria qualis multa 471 c
Censor cum quis moriebatur pro infau-
rissimum omne habitum 285 d
Censorem bis fieri non liceat ibid.
Censores a consulibus comitis centuria-
ris creabantur 251 b. 249 d. de magistra-
tu maiore fuerunt 284 f. de signati stati
magistratum inibat 254 d. id quoniam
censorem auctoritate animadvertent
284 f. g. 285 a. in Colonis quoque
fuerunt sicut Romae 469 c. ius habue-
runt populi vocandi in campum Mar-
tium Iustri condendi causa 252 d. mores
& vitam etiam Senatorum & equitum
observabant, nedum singulorum homi-
num 284 f. neque magistratum, neque
legem, neque iudiciorum comitia ha-
buerunt 252 d. quare morum Magistr-
dicti 284 g. qui & quor fuerint lecti
285 d. quinto quoque anno creaban-
tur ibid. e. quo anno & quare consti-
tuti 284. e. vnde dicti ibid. f. Romanae
R. publice propter disciplinam admo-
dum salutares ibid.
Censorum causa leges largae 366 c
Censorum fuit ius vendendae aquae 26 d
Censorum munus quoque erat tueri
vbius templa, vias, pontes, aquarum du-
ctus, vestigia elocare, &c. 285 c
Censorum officia quoniam fuerint 284 f.
285 per totum.
Censorum tribunal sub Augusto Cesare
cum prima magistratus die conscen-
derent Censores, corrumpit & contractum
285 f.
Censoribus severa disciplinae custodia
sine prouocatione commissa fuit
184 f.
a Censoribus notati non per omnem
vitam infames 285 b
Censoria auctoritate quomodo cogno-
uerit Romani qui nam mori Senatu,
aut ex ordine Equestri ibid. a
Censoria Comitia quae 251 b
Censoriae leges quid sint 252 d
Censoriae potestatis ius lege Clodia im-
minutum 367 a
Censorio de officio Ciceronis lex 285 d
Censura annua & semestris a quo nam

facta ibid. e. quando, quare, & quandoque
intermissa ibid. f. servata fuit vique
ad Decij Imperatoris tempora ibi.
Censuram magistratus solis patriciis com-
munitis quando cum plebe communica-
tus fuerit ibid. c
Censura nimis seueris gestis nomine dam-
natus 250 d
Censuram Reipublicae restituit Metellus
285 f
Census annos 17 totos non fuit habitus
284 c
Census in Senatore cur laudatus fuerit
ibid.
Censum in legendo Senatu quantum spe-
ctant 279 b
Centenarias aenas quas nam intellexe-
runt veteres 374 e
Centesima vltra quae sit 377 f
Centumvitalia iudicia in Basilicis exer-
cebantur 403 c
Centumviri diuisi in quatuor consilia
300 e. iudicia fecerunt de iis contra
ueritas in quibus non de facto sed de
equitate certatum est 417 equas contro-
ueras iudicant 300 e. qui nam dicti
ibid. d. quomodo quique, amplius ta-
men vbi facilius nominaretur, Centum-
viri dicti ibid.
Centuriae in contubernia diuidebantur
444 g. Iureuocatae quae nam fuerint
257 e
Centuria quoniam sint 444 g
Centuriarum auctor quis 248 a. nullus ou-
meus est centenarius 444 g
Centuriis singulis singula vexilla consti-
tuta 445 d
Centuriata comitia antequam ordirentur
hostias immolabant comitia habita-
ri 256 b
Centuriata comitia de Manlio Capito-
lino quare ex campo Martio in Lucum
Pecilinum translata 253 g
Centuriata comitia ex auctoritate Senatus
fiebant 254 e. in campo Martio regula-
riter habita 253 f
Centuriata comitia legum quoniam pec-
culiarem modum habuerint 255 d
Centuriata comitia quoniam auspicia
habuerint ibid. f. ei qui haec habere vo-
lebat, patendum erat obnuntiationi
ibid.
Centuriata comitia vnde sint dicta 248
a. quid fuerint ibid. f
Centuriarum comitiorum temporis, si
Consules bello impediti, dictatores
comitiorum causa creabantur 251 a
Centuriatis comitiis locus destinatus erat
campus Martius 253 a
Centuriata comitia habiturus primo
auspicabatur adhibito augure 256 a
Augurem non tam Deos consulete iu-
bebat quam bona esse auspicia pronun-
ciare ibidem b. in loco inaugurato ha-
bereri oportebat 253 a. nisi imperator
exercitui haberi non poterant ibid.
Centuriata comitia quae nam personae
habere poterint 250 f
Centuriata comitia quomodo inchoa-
runt 256 c
Centuriatis comitiis absolutis quid nam
factum 259 c
Centuriatis comitiis exercitum extra
urbem imperari oportebat, intra urbem
ius non erat 253 a
Centuriatis comitiis iudiciorum accusa-
rio trinundino promulgabantur 255 f
Centuriatis comitiis legum & iudiciorum
quot & quales tabellae datae 258 b
Centuriatis comitiis legum quid obser-

Index.

fulatibus & pretoriis 254 e
Comitia centuriata antequam haberentur, editum promittebatur, ut ad quid diem populus convenire deberet, multo ante intelligeret ibid. g
Comitia centuriata, curiata & Tribuna quid differant ibid. e
Comitia consularia ante pratoria habebantur ibid. b
Comitia & Concilia quid differant 241 e
Comitia fuerunt conuentus populi ad ferendum de aliqua re suffragium ibidem
Comitia iudicia in comitio sepe ob tempestatem ingruentem peragi non poterunt, sed dissoluta fuerunt, curiati enim lecto 245 a
Comitia Magistratum aut legum haberi non poterant nisi Augures adessent 246 a
Comitia nulla nisi diebus comitialibus haberi poterant 254 a
Comitia ut impedirentur Magistratus de caelo obseruabant 246 a
Comitorum causa leges latae 363 per totum
Comitorum dirimendorum rationes quanam fuerint 259 b
Comitorum genera tria 241 f
Comitorum ius praesulum reduxit Iulius Augustus 392 d
Comitiis Augures tres quare interfuerint 245 e
Comitiis futuris, institutis, aut iam habitis Augures obnuocatae poterant, magistratus autem priusquam haberentur 246 a. b
Comitia quanam dissoluerint 246 d
Comitiis centuriatis exercitum extra urbem imperari oportebat, intra urbem imperari ius non erat 253 a
Comitiis curiatis illi tantum ciues, qui in curiis descripti erant, suffragia tulerunt 244 d
Comitiis Magistratum creatorum causa instituta, nemini Magistratum licuit de caelo seruare & comitia impedire 246 a
Comitiales casu tantum, non proprio facti erant 254 a
Comitiales dies erant quibus cum populo agi licebat 133 f. quinam sunt 254 a
Comitiales diebus comitia curiata habita sunt 245 c
Comitiales diebus & lege atque cum populo agi licebat 406 c. quare Senator non fuerit habitus 280 f
Comitialis morbus vnde dictus sic fuerit 256 d
Comitatus maximus 334 e
Comitium foro coniunctum, & pars fori 244 g
Comitium locus fuit, in quo si aliquid quod ex usu Reipublicae esset decernendum foret, decernebatur 245 a. in hoc non creabantur Consules, sed in campo Martio ibid. scuti & Tribuni non in comitio, sed plerumque in campo Martio, vel etiam in Capitolio ibidem
Comitium multis annis caruit lecto ibid. a
Comitiis habitis a comitiis curiatis, quod populus illic contemneret 244. f. g. pars fori Romano quo Rostra 407 e
Comitiis vltis 245 a
Comitio fossa circumducta 3 d
Comitiariorum cultos carceris dicitur

fuit 423 a
Comitiariorum in castris quinam fuerint 444 d
Commodatam quid 401 f
Commodus in die ostis lauit 27 a
Communio vestimenta quae 275 b
Comedia à Graecis ad Romanos transiit 191 f. antiquior Tragedia 290 g. dicitur
Comediae 191 e
Comediae veteris quid ibid. g
Comediae & Tragediae discrimen 192 f. 193 a
Comediae nouae atque veteris discrimen 192 c. e. f
Comediae sine Tragediae partes primariae quae, quae item accellorie 193 d
Comediae variae definitiones 191 f
Comediarum partes variae 193 b
Comediarum species variae 191 f. g
Comediis focco pedes inducunt 190 e
Compedes quid 422 g. ab impediendo dicitur
Compedes pedum vincula ferrea 348 c
Comperendatio quid 419 a
Comperendatio & Ampliatio quid differant 431 b
Comperendatio dicta quod perendatio die parageretur. 430 e quid sit ex Aesculapio ibid.
Comperendationis exemplum quinq. libri in Verrem ibid.
Comperendatione instituta prius Describitur, posteriore loco Acculator dicitur ibidem
Comperendatio dies quibus vadimonium licet dicere 233. f
Competitores consulum aut praetorum per id tempus quo Consules et praetores creati, privati manebant, inquirebant de arbitrio in designatos 254 d
Compitalia quando habita 132. f. 157 e. quia lia sacra ibid.
Compitalij ludi quinam sint 205 c
Compitas tignum quid 357 e
Concepius ferri annuales & non annales 177. f
Conceptus feriae quanam 132. f. 176. d
Concidere pigora quid 281 d
Conciliabula loca venerationis, quae praetores in prouinciis indicbant 467 f
Concilia & Comitia quid differant 241 e
Conciliorum & comitorum discrimen non est perpetuum ibid.
Concordia qualis Dea apud Romanos 79 g
Concordia Romanorum maxima sub Romano 37 g
Concordiae aedes aenea à Cn. Flauius extructa 80. a
Concordiae templum vbi & à quo extructum 79 g
Concordiae nox quale diei tempus 132 b
Condenationis formula quae 432 b
Condenationis in formula aliquando & crimen & poena fuit comprehensa ibid.
Condenationis nota C ibi. a
Condenationem sequebatur, aut litis aestimatio, aut animaduersio ibidem d
Condicio est in diem tertium eius rei quae agitur denunciatio 419 b. & 409 f
Condicio quae non fuerit 415 d. quoruplex fuerit ibid.
Confarreatio 229 d
Confarreatio solis Porricibus conueniebatur 227 e. 229 d

Confessio palina pro de quo reus est confessus 348 a
Confirma locus quo se possidentes antea possiderunt 372 d
Confessus initio quid Romani fecerint 456 f
Confessio causae quid 479 f
Confiteri est rem breuiter narrare 347 f
Confitio pro confessio antiquè 345 g
Confutatio qualis militia fuerit 443 d
Confutatio inter patricios & plebeios quomodo facta sint 227 f. g
Confutatio tribus modis soluebatur 229 b
Confutatio causa leges latae 377 e
Confutatorum ius plebi cum patribus concessum lege Canuleia ibi.
Consecrata prima omnium Lexia Augusti 210 d. e.
Consecratio Augusti quomodo praestata ibid. d. Imperatorum Romanorum rebus. f. mullerina qualis fuerit 110 d. e. quibus caremonis instituta, producta & absoluta fuerit 108 f. 109 per totum & 110
Consecrationis honor affecti inter Dios relati 431 b
Consecrationis mos à Caesare Augusto primum institutus, & à Tiberio institutus ibidem
Consecratio manus in fundo, aut domo quomodo facta 413 a
Constrictric manuum in re atque loco de quo disceptaretur praesenti facta 346. c. d. e.
Conseruator Iupiter quare 51 a
Constantinus castris Praetorio dicto nouam quandam orbis Romani diuisionem commentus est 301 f
Constantinus Imperator Alexandria Romanam duas statuas marmoreas transtulit 4 f
Constantinus passus est se appellari Pontificem Max. 115 e
Constantinus Magnus Decennalia celebravit 206 c
Constantini Magni ludi natalitij quando celebrati ibid. f
Constantinus passus est se appellari Pontificem Maximum 115 e
Constituere est tabulas in cistas ponere 430 f
Conuales ludi quinam 196 e
Conualia ludi in honorem Consu 169 b. c. d
Consularia Comitia quae 151 b
Consularis annus fuit quadragesimus tertius 283. c. dignitas initio cum patricijs tantum fuit comunicata post cum plebeijs quoque 283. c. potestas quomodo restricta 284 a
Consularem esse maximam dignitatem solum ibid. b
Consulares facti fuerunt Dictatores, Magistrum equitum & Censores ibid.
Consulares leges quae 252 a
Consulares quatuor quinam à quo instituti primum 311 d. iudicium tantum habuerunt, rem autem militarem non arretractant ibid.
Consulares qui Consulatum gesserunt 284 a
Consulatus ratio bis aut ter in vnum collatus fuit 283 e
Consulatus definitus annus est 213 365 e
Consulatum inter & praeturam interponebatur ad minimum spacium biennij 283 d
Consulatum septies gessisse vnius Martij est proprium ibid. e

Confal bella indicturus quo genere veris vltis fuerit 217 f. in Senata quem rogandaram Centenarium ordinem Calendis Ianuarius tenuit eundem toto anno obseruauit 281 b. nemo creabatur nisi ibi prius per Quaeitaram, Aeditatem & Praetoram aditum fecisset 283. d. quod seruauit fuerit apud Romanos, maxima erat dignitatis ibid. e. si quis ante legitimum tempus factus extraordinarius non profus fuit honoris & praemij ornamentum ibid. d. vnde dicitur ibid. b
Consulis de potestate lex Ciceronis 284 a
Consulem absentem creati non licebat 283. d. duodecim seures praecedebat 292 c. siue anno sequente fas non erat, qui praecedente anno fuerat 293 d
Consulem ordinarium quem intelligant scriptores 284 e
Consules ambo plebei quando fuerint electi 283 e. bini erant 193 annu 448 f. centuriatis Comitiis creati 249 e. designati Calendis Ianuarij consulatum inibat, frequentij populo comitati in Capitolium ascendentis 179 b. etiam ludos exhibuerunt 135 c. grauiore virgite bello in Consulatu prouincijs praefuerunt. 470 e. habuerunt Comitia tributa Quaeitorum & Aedilium creatorum gratia 268. a. Honorati qui 28. b. c. magistratum inuites Lunoni hospitia sacrificare solebant 53 c.
Consules nisi in interregno, aut in locum demouiti creati essent, non statim magistratum inibat 254 d. non ante paludati in prouincias exire consueuerant quam ferias Latinas indixissent 176 f. nouam designati prouinciae duae consulares à Senatu fuerunt Consulibus decernebantur, ut suuto annuo magistratu vrbano in eas irent 306 a. nuper creati domum de campo deducebantur à populo & propinquis 279 c. populam ad Comitia Curia vocare poterunt 244 b. c. post Reges sum nouum imperium obtinebant 283 b. praesentis anni de Consulibus in sequentem annum legendis Comitia habebant 251 a. primis temporibus praetores & iudices dicti fuerunt 283 b. quo die Magistratu inibat, ex templo Iouis Capitolij, singuli singulos bonos imolabant 49 c. & ex eo togam sumebant ibidem. fortiebantur de Comitij habitibus 251 f
Consulibus bella mandabantur 106 e
Consulum alter plerumque fuit patricius alter plebeius 283 a
Consulum causa leges quae nam latae 366 a
Consulum creatorum quae non fuerit occasio 283 b. insignia quae fuerint ibid. e. potestas quanta fuerit 283 e 284 a
Consulibus ad plebem prouocatio lege Valeria constituta ibid.
Consuli legum saceratum 115 a
Consul. consilium secretorum Deus 201 e
Consul. quis deus sit 66 d. & vnde dicitur ibid.
Consum Deum aram habuisse subterraneam ibid. ratio huius rei ibid.
Consurgere in consilium 430 f
Conuentio Acculatoris quid complexa fuerit 429 a d
Conuerti Item quid 419 a
Conuictum quid 132 a. tertium tempus diei 368 e
Conuictus in uento quae nam fuerit 417. d. iudicatio quae ibid.

Contractus quid, species eius, & qui sint 401 f
Contractuum monumenta in aede Saturni in libris elephanthis descripta, asseruabantur 44 c
Contractuum nomina quae nam 411 d
Contractus iuris quomodo disceptata 429 f
Controversiae ciuiles quare priuatae appellatae 399 g
Controversiae priuatae ad res, vel personas, vel obligationes spectant 400 a
Controversiarum ad personas spectantium quae sint capita ibid.
Contubernales Adolecentes fuerunt, qui rei militaris percipiendae & prouinciae cognoscendae gratia Magistratus in prouinciam sequuti 306 e
Contubernium quod nam fuerit 444 g
Contus 462 b
Conuiuia nec loquaces nec muti esse debent 212 b
Conuiuia numerus incipiendus est à Gaiarum numero, ad Musarum progrediendo ibid. a
Conuiuias veteres ad cernas vocabantur 200 f
Conuiuias leges quidam praescripserunt 212 b
Conuiuias sermones quales esse debeant 212 b
Conuiuium quibus rebus quatuor consistit ibid.
Conuiuij dominus qualis esse debeat 212 b
Conuiuij domino Sehedra dabatur, simul ac decubitus, quae descripta ordine obsonia omnia habebat, ut iam sciri possit, quid primum, quid secundum coquis appositurus 213 b
Conuiuium ornant ea quae delectant 212 b
In Conuiuiis quae nam infausta habita 100 b
Conuiuiis in publicis in principio mutationibus populis, in fine vero grandioribus vltis sunt veteres 214 b
In Conuiuiis veteres solebant saltare & canere ante trichonia 213 d
Copernicum scutica potius quam reprehensione dignum iudicauit Maurolycus 491 e
Copernici Astronomia ibid.
Copia pedestres & equestres quomodo diuisa fuerint 444 d
Corbina quale genus nauigij 464 e
Corpinae naues dicuntur onerariae 467 g
Corbis signum nauis erat ibid.
Corinthus deuota 470 d
Cornelia lex 361 e. de municipiis ibid. de crimine falsi 388 e. eius capita ibid. de honoribus ante tempus perentis & praescriptorum liberis 365 g 366 a de iis qui legibus soluentur 369 e de inferendo bello regi Antiocho 376 b de Indicibus 382 f de Iulij 395 b de Maestrate 385 b de Praetorum iurisdictione 366 d de repetendis 393 f de reninendo imperio quoad in urbem quis ingressus 370 a de Sicariis 387 d de Testamentis eorum qui in hostium potestate sunt 379 e de viginti Quaeitoribus 368 a
Cornelia lex Genutiam repetit & confirmat 365 f
Cornelia lex quae repetiuit Semproniam 372 f
Cornelia lex quae Tribunis omnem potestatem ademitt 368 e
Cornelia lex qua minora praecia rebus impolita 374 e. f

Cornelia tribus vnde nomen sortitur 263 a
Cornelia lex vt praescriptorum agri publici essent 371 g
Cornelius Tacitus Reipublicae Romanae arcana, principum vitia ob oculos posuit 487 d
Cornibus bouum prisca illi primo potauerunt 211 f
Cornicularij qui fuerint 448 d
Corniculo merere dicuntur cornicularij ibid.
Cornu quid 445 b
Corolla plumbea quare milites Romani ornati 449 f
Corona graemina maxima honorationis in re militari 58 d
Corona myrtea & non lauro quare ornantes coronati 476 c
Corona redimiri nouae nuptae consueuerunt 230 c
Corona signum captiuorum venalium 463 g
Corona sub corona venite quid ibid. f
Corona triumphalis, obsequialis, ciuica, muralis, castrensis, naualis quae sit 474 b
Coronam myrteam Crassus aspernatus 476 c
Corona querecia donabatur, qui eicem ab hoste seruauerunt 375 e. 478 b. c
Coronae aureae duae in cella templi Iouis Capitolini 49 a
Coronae longae quae nam 333 a
Coronae militares multifariae 474 b
Coronae praecipuae quae nam sint ibid.
Coronarum icones ibid. g
Coronas Ianus primum inuenit 41 e
Coronas, nauigia & tumultuarias pontes primum inuenit ibid. e
Coronarium aurum quid 474 b
Corporeae res in iure quae sint 400 f
Corporis humani singulis partibus singuli Dijs praefecti 85 g
In Corpore humano affectiones quaedam momentaneae mali omnis quae nam fuerint 100 c
Corui qualia nauium munimenta 462 f. g
Corui quid praetenderint Alexandro, Ciceroni 99 d
Cozymbis naues ornatae aliquando 494 b
Corthurnus quale fuerit calciamentum 193 a. b
Corthurno vrebantur in Tragedia 193 a
Couella 158 c
Covum veteres Coelum appellauerunt ibid.
Crassus à Parthis quando caesus 162 b. c. bello Parthico cum filio occisus 455 c in Parthos iturus admonitus voce inopinata 100 c
Crepidulae quae nam 226 c
Crepusculum vnde dicitur 132 b
Criminales causae non omnes sunt capitales, & contra 423 e
Crimina omnia ferè pro magistratus arbitrio ad populi iudicium fuisse translata 432 d. qualia maleficia 384 d. 422 b. quae nam Reipublicae directio facta sint, & quae priuatis 422 c
Criminum publicorum causa leges latae 385 a
Cruis maior poena quam patibuli 436 f
Cruetina tribus vnde 263 g antea Cluetina dicta ibid.
Cuiacius Iuriscoisultorum facile princeps 36 a
Culpa qualis laesio sit 339 b
Cultranij qui 223 d

Index.

Index.

Cultris seiplos Bellonarij feriebant, & proprio sanguine numen placabant 59 b
 Cumæa Sibylla 117 a
 Cumana Sibylla. ibid.
 Cumba quæ pars navis 461 f
 Cumerum vocabant antiqui vas quoddam, quod operum in supinis feriebant, in quo erant nubentis vtenfilita 231 b
 Cuneus 456 a
 Cuneus acies cuneum repræsentans ibidem b
 Cuniculus carnis subterraneus est subfossus 458 e vnde dicitur ibid.
 Cuniculorum agendorum primus inventor ibid.
 Cunina Dea quæ cunas infantium admittit 82 a
 Cupiditas opes desiderat 70 c
 Cupido vnde sit dictus 61 e tres finxit Cicero. ibidem. pinguis nudus, alatus, arcum & sagittam gestans. ibid. ratio huius picturæ ibid.
 Cupressi excisa non renascitur 235 d
 Diti sacra ibid. serò Romam aduecta ibid.
 Cupressos cur mortuorum domibus apposuerint 235 d
 Curatio in provincia in quibus posita 307 c
 Curator primus Messala Corvinus 26 d
 Curatores alui Tiberis, & cloacarum 301 b.c
 Curatores omnium Tribuum qui nam fuerint 298 f regionum qui 303 a viarum singularum extra urbem qui, & quare constituti, cum huius rei cura primum Cenforibus esse demandata 301 c
 Curia Hostilia ab Hostilio primò ædificata 242 c
 Curia Hostilia quæ vbi sita 5 b
 Curia Hostilia Pompei & Julia cum loca profana essent, templa per Augures fuerunt constituta vt in ijs Senatuleonfulta iusta fieri possent 280 e
 Curia pro ædibus quæ singulæ triginta partium habuerunt, & in quibus sacra peregerunt 242 b pro triginta partibus in quas populum Romulus distribuit ibid.
 Curie vocis significationes tres, quarum mentio fit in historia Romana ibid.
 Curiam à Curia esse dictam ibid.
 Curie apud Romanos tales populi partes fuerunt, quales sunt in vrbibus quibusdam paræciæ 243 a
 Curie dicuntur aliquando ædes, in quibus Senatus est habitus 242 b
 Curie non tantum trant triginta illæ partes populi, sed etiam singularum partium ædes dicebantur, in quibus quæque Curia sua sacra publica faceret 104 c.d
 Curie seu partes populi fuerunt triginta ibid. d
 Curie singulæ singulos sacerdotes habebant, qui pro sua Curia sacra faciebant, feriasque obseruabant ibid.
 Curie Tribuum partes fuerunt 243 b vnde nomina traxerint 242 e
 Curiam triginta nomina nulla amplius supersunt præter octo ibid. f
 Curiales eisdem Curie 242 d
 Curia lex de modo comitiorum 363 b
 Curia comitia suspicatio habebantur 245 d
 Curia comitia Flamini Diali qualia 247 g

Curia comitia legum ferendarum antequam habebantur, oportebat leges trinundino ante proponi 246 g
 Curia comitia non poterant suspicatio fieri nisi intra pomerium, idque in foro 244 f
 Curia comitia omnium prima, 242 a quid fuerint ibid.
 Curia comitia quænam præcesserint 245 c
 Curia comitia vltimis temporibus duabus tantum de causis haberi cœpta 243 e. 244 a
 Curatorum comitiorum auctor Romulus 243 b. locus & tempus 245 c. modus quinam fuerit ibidem d. ratio quænam fuerit 246 c.d.e
 Curia comitia quæ nam personæ conuocauerint 244 b
 Curia comitiis illi tantum ciues suffragium tulerunt, qui in Curias descripti fuerunt ibid. d
 Curia comitiis iudicium peractum præter Horatij nullum reperit 243 d. populus per triginta lichores conuocabatur 245 d. quando suffragia vocalia fuerint 246 f. quando omnia quæ ad rempublicam pertinent, peracta sint 243 b. singulis curiis singuli lichores adfuerunt non suffragiorum ferendorum, sed officij causa 244 e. f
 Curia comitiis tempore Ciceronis nonnunquam triginta tantum lichores Curiarum, non ipsas Curias suffragium tulisse, ibid. e
 Curia lex arrogationum 247 f
 Curia lex ferenda Augures tres adesse oportebat 246 a
 Curia lex quæ nam 250 a
 Curia lex quæ nam 243 e
 Curio maximus Curia comitiis creatus 244 a
 Curio sacerdos qui sacra pro sua Curia curauit 104 e à quo confirmatus ibidem
 Curionem Maximum nominabant eum qui omnibus Curionibus præsidebat 104 d eum Comitiiis curiatis creabat ibidem
 Curiones à Curis dicti ibidem
 Curiones non Comitiiis, sed à suis curiis eligebantur 244 a
 Curiones propter triginta Curias fuerunt quoque triginta 104 d. singuli à singulis Curis eligebantur ibidem
 Curiones qui sacris curiarum præerant 243 a
 Curionia sacra dicebantur, quæ in Curis fiebant 104 d
 Curionium æs quod dabatur Curioni ob Sacerdotium Curionatus ibidem
 Curis Sabinis est hasta 76 c
 Curtus triumphales quibus coronis ornati 333 a
 Currum Triumphantium quales equi traxerint 478 c
 Curules magistratus qui 33 e
 Custodia reorum duplex Romæ fuit 423 a
 Custodia liberæ quæ nam fuerint ibidem
 Custodias in liberis ante confessionem rei coniecti ibidem
 Cybele quæ Dea dicta sit, & vnde 46 e b
 Cybele Deæ sacerdotis Galli dicti fuerunt 118 c
 Cybelæ sacerdotes quare castrati esse debuerint ibid. g
 Cybelli porca litabatur 123 f

Cyllenius cur Mercurius dictus 57 b
 Cyrbasie pilei Saliorum 112 g
 Cytharæcedorum Deus Apollo 54 c

D

Dalmaticus cur Metellus appellatus 75 f ædem Castoris & Pollucis refecit ibid.
 Damia Dea 157 e
 Damastrix sacerdos Damie ibidem
 Danum iniuria datum à furto & rapina quid differat 402 g
 Danum sacrificium 157 e
 Dapalis Iupiter quare 52 a
 Deæ muliebri quam Bonam nominant, matronæ domi sue sacellum adornant, nec myrtum inferebant 118 a
 December vnde dictus 173 g eius nomina ibidem
 Decemvrales leges centuriatæ 250 c
 Decemviri Colonia deducendæ qui 312 a
 Decemviri Epulones 118 g
 Decemviri quando creati 116 e. eorum officium ibid. ex plebe partim, partim ex patribus creati ibid.
 Decemviri stitibus iudicandis qui eorum officium 300 d
 Decemviri creati quoniam quibusnam primam occasionem dederit 293 a b
 Decemviri officium quod 116 f. potestas in vniuersum sublata, tertio anno postquam in Rempub. esset introducta 294. b prima Comitii consules habuerunt 251 e
 Decennales iudi à quo sint instituti 206 b
 Decennalia Constantinus Magnus celebravit ibid. c
 Decennalia vnde 219 c
 Decemviri quæ de Duumviris navalibus 371 d
 Decimatio qualis ignominia militaris fuerit 472 d
 Decimationem quare instituerint Imperatores in militia ibid.
 Decimatus 150 a
 Decotes sine Decutes cur togæ trita dicantur 220 c
 Decumanus limes quis 373 a
 Decumani cur publicani dicti fuerint 468 c
 Decumana porta 453 b
 Decumanum frumentum erat decuma, quam arator sine precio dare cogebatur 468 c
 Decumanum frumentum publicanis venditum à quibus fuerit ibid.
 Decurie dicæ quod singulæ decem Equites continerent 445 a
 Decuriones quinam 447 d
 Decuriones quare coloniarum & municipiorum Senatores dicti fuerint 469 d
 Dediticius libertus qui nam factus apud Romanos 35 e
 Deductores qui 282 c
 Defensio quomodo instituta fuerit 429 e
 Defensiones & Accusationes traducebantur per multos dies 430 a
 Defensor in comprehensatione priore loco dixit ibid. e
 Defensor viginti dies habebat ad defendendum 429 e
 Defensoris principia, Narrationes, Conuentiones, &c. quales fuerint ibid. g
 Defensori argumenta aptiora fuerint quam testimonia ibid. e
 Defuncti

Defuncti præferantur insignia bonorum arma, dona militaria & similia 236 c
 Defuncti corpus per interualla conclamabatur 237 a
 Defuncti tenuioris fortunæ à Vespis, aut Vespillonibus portabantur 236 b
 Defunctos qui se quati qua voce extrema vti 237 f
 Dei definitiones gentiliū ridiculæ 38 a
 Dei Etymologia eruditorum varia 37 e
 Deiectio è Saxo Tarpeio per carnificem facta 436 f
 Deirare calumniam quid 426 f
 Delatio nominis quomodo facta ibidem c. f. eius formulæ ibid.
 Delegatio alterius debitoris in suum locum substitutio 402 f
 Delphica Sibylla 117 a
 Delubrum quid, & vnde dictum 39 b. c
 Democratia quid sit 276 b
 Democratia quando fuerit & quando in Repub. Romana ibid. c
 Demophile 117 a
 Demophilus Ciceronem nominat, quasi 219 b. g. 219 g
 Denarius semper pro decem assibus datus in militari stipendio 381 b
 Denares pro Penates quare vsurpati 88 d
 Denicales ferie quænam 239 b
 Dentis euulsionem primus Aesculapius inuenit 75 g
 Denuntiatores regionum quodnam officium habuerint 303 a
 Deorum euocatio in oppugnationibus vrbium quare instituta 460 a
 Deorum interuincium quare Mercurius existimatus 56 f. g
 Deorum iram quomodo placauerint Romani 173 d
 Deorum tres classes Cicero in Nomentina sua fecit 72 c
 Deorum tres ordines Cicero statuit 38 c
 Deos alios certos, alios incertos quosnam Varro intellexerit 38 b
 Deos plurimos, qui tamen non fuerunt eiusdem honoris Romani coluerunt ibid.
 Deos primus timor in ore fecit 37 e
 Deos quosdam vt prodessent, celebrabant, quosdam ne obessent placabant 50 a
 Deos veteres in summam quandam reuoluit Plinius 483 d
 Depectus turpiter pactus 421 f
 Depositum quid 401 f
 Desertor quinam habitus apud Romanos 375 f
 Designator apud Romanos qui 120 f
 Designatores qui 208 f
 Despondebatur absentibus per epistulam 227 a
 Deuerra 84 a
 Deunce bibaces apud veteres potarunt 213 f
 Deuorio sui ipsius pro exercitu quando suscepta 456 c. qua forma orationis ibidem d. e
 Deuotionis vrbium & exercituum hostilium formula ibid. e
 Deuotionis vrbium atque exercituum quomodo instituta 460 c. d
 Deus à dando, vel quod ei nihil desit 37 e
 Deus est æterna mens, causa boni in natura 38 a
 Deus tutelaris vrbis Romæ quare ignotus 460 a
 Dextram Fidei sacram esse voluerunt 86 a

Dextra tibie acutum sonum reddebant 195 c. f
 Dextra tibia quæ 195 d. funeribus dicebat ibid. c. materia earum ibid.
 Dialis Flamen maxima dignitatis inter quindecim Flamines 106 a
 Dialis Flamen quis & vnde dictus ibid. e. à quo constitutus ibid.
 Dialis Flaminiis cærimonie plurimæ recenserunt 107 a. b
 Diana soror Apollinis, vnde dicta, quæ eius figura 55 c
 Dianæ cerua litabatur 123 f
 Dianæ templum Romæ in Auentino 55 d
 Diali scriptores scribere quid apud Ciceronem 312 c
 Dicendi diei formulæ quæ fuerit 434 d
 Dicere diem ibid. a
 Dicere multam ibid. a
 Dicere multam vnde natum 432 f
 Dictator postquam creatus, eligebat sibi Magistrum Equitum 292 f
 Dictator postremus fuit Iulius Cæsar ibidem c
 Dictator qualis magistratus 291 d. quis primus fuerit ibidem. quare primo creatus ibidem
 Dictator vnde dictus ibidem
 Dictatoris causa leges constitutæ 367 a
 Dictatoris eligendi quæ fuerit occasio 291 b. c. d
 Dictatoris potestas 292 a. b
 Dictatori non licebat equum conscendere ibid. b
 Dictatorem viginti quatuor seculos præcedebant ibidem b. c
 Dictatores populum ad Comitii Curia vocare poterunt 244 c
 Dictatores raro sine magistris Equitum creati 293 a
 Dictatura post necem Iulij Cæsaris sublata ibid. c
 Dictatura Syllæ crudelis ibidem d
 Dictatura tantum semestris fuit ibidem b
 Dictatura viro spectate virtutis à Consulibus via voce conferebatur ibidem a
 Dictio diei quid 434 d
 Didia lex de sumptibus vniuersæ Italiae 374 c
 Didia legis ferendæ causæ quænam fuerint ibid.
 Didonis soror Anna Perenna 77 b
 Dies civilis est spatium 24 horarum 131 g
 Dies festi, profesti, & Intercisi qui sint 132 e
 Diei dicendi formulæ qualis fuerit 434 d
 Diei distio quid ibidem
 Diei initium Babylonij ab oriente sole sumpturunt 131 g. Vmbri à meridie ibidem
 Diei partes variæ apud Romanos 132 a
 Diem dicere 434 d
 Diem rei capitalis dicere 432 f
 Diem Romani à media nocte inceperunt 131 g. Athenienses ab occidente sole ibid.
 Diespiter Iupiter quare 50 a
 Diffarreatio dissolutio matrimonij 229 d
 Diffarreatio quid, & vnde dicta 233 c
 Diffarreatio quomodo dissolutum matrimonium ibid.
 Dignus medicinalis quis 227 b
 Digni Mineræ consecrati 86 a

Dij consentes duodecim erant, quibus velut consiliariis Iupiter utebatur, sex mares & sex feminae 41 b
 Dij Fidei ædes 90 c. f
 Dij Deæque parturientibus præerant 83 e
 Dij indigetes qui sint dicti 38 c. 47 b maiorum & minorum gentium quinam 38 b. nuptiales 83 a
 Diouis 106 e
 Dij peregrini qui 90 d. rustici qui 86 b. selecti qui, quos, & vnde nomen habent 41 c
 Diis singulis suæ victimæ deputatæ fuerunt 123 f
 Diluatum quintum diei tempus 132 a
 Diminutio capitis quid, quomplex 400 d
 Dimissionis ignominiosæ exemplum 471 d
 Dimittere in consilium Iudices quid 430 e
 Diocetes quare diuersæ in singulis promittit fuerint 468 d
 Diocetia quando & cui celebrata 149 b
 Dionysius 42 a
 Dionysio Syracusano quare Augurium regnum abrogavit 299 a
 Dionysios quinque numerat Cicero 62 c
 Diocuri Castor & Pollux dicti 75 b
 Diribere quid proprie significet 319 c. quorum hoc officium fuerit ibidem
 Diribitores fuerunt, qui populo in suffragium iniuro tabulas ministrabant 258 b. c
 Dirimere suffragia quid fuerit, & suffragiorum disemptio 319 f
 Dirati ære milites qui dicti 471 b
 Discedere quid in legum promulgatione significet 319 g
 Disciplina militum Romanorum qualis 471 a
 Disciplina custodia seuera Cenforibus sine promouatione commissi fuit 284 f
 Discumbebant viri, sedebant mulieres 210 g
 Discumbentium numerus in epulis publicis, & cœnis nuptialibus propter magnam hominum multitudinem obseruari non poterat 211 d. e
 Dis cur Pluro appellatus 69 f
 Discus quid 189 a. b
 Discus lans in quo assæ carnes ponebantur 122 e
 Diuina seris Diuæ Angeronæ 175 d
 Diuinitio Ciceronis in Verre quare sic dicta 426 d
 Diuinitio quale sit iudicium, & vnde dicitur ibidem c. d
 Diuinationibus quantum detulerint Romani 105 e
 Diuiores qui 283 b
 Diuortium & Repudium quomodo differant 233 f
 Diuortium post Carilianum diuortium admodum commune factum ibidem
 Diuortij formula ibidem
 Diuortium nemo fecit ante annum septuagesimum ibidem
 Diuortium primus fecit Sp. Carullius Ruga ibidem
 Dius Fidius qualis Deus 90 c. f
 D. litera vti veteres sunt pro P. antequam illud esset inuentum 68 e
 Doctoris titulo qui ornatus, cur pilleus accipiant 35 e
 Doctores sacri 133 a

Index.

Dij consentes duodecim erant, quibus velut consiliariis Iupiter utebatur, sex mares & sex feminae 41 b
 Dij Fidei ædes 90 c. f
 Dij Deæque parturientibus præerant 83 e
 Dij indigetes qui sint dicti 38 c. 47 b maiorum & minorum gentium quinam 38 b. nuptiales 83 a
 Diouis 106 e
 Dij peregrini qui 90 d. rustici qui 86 b. selecti qui, quos, & vnde nomen habent 41 c
 Diis singulis suæ victimæ deputatæ fuerunt 123 f
 Diluatum quintum diei tempus 132 a
 Diminutio capitis quid, quomplex 400 d
 Dimissionis ignominiosæ exemplum 471 d
 Dimittere in consilium Iudices quid 430 e
 Diocetes quare diuersæ in singulis promittit fuerint 468 d
 Diocetia quando & cui celebrata 149 b
 Dionysius 42 a
 Dionysio Syracusano quare Augurium regnum abrogavit 299 a
 Dionysios quinque numerat Cicero 62 c
 Diocuri Castor & Pollux dicti 75 b
 Diribere quid proprie significet 319 c. quorum hoc officium fuerit ibidem
 Diribitores fuerunt, qui populo in suffragium iniuro tabulas ministrabant 258 b. c
 Dirimere suffragia quid fuerit, & suffragiorum disemptio 319 f
 Dirati ære milites qui dicti 471 b
 Discedere quid in legum promulgatione significet 319 g
 Disciplina militum Romanorum qualis 471 a
 Disciplina custodia seuera Cenforibus sine promouatione commissi fuit 284 f
 Discumbebant viri, sedebant mulieres 210 g
 Discumbentium numerus in epulis publicis, & cœnis nuptialibus propter magnam hominum multitudinem obseruari non poterat 211 d. e
 Dis cur Pluro appellatus 69 f
 Discus quid 189 a. b
 Discus lans in quo assæ carnes ponebantur 122 e
 Diuina seris Diuæ Angeronæ 175 d
 Diuinitio Ciceronis in Verre quare sic dicta 426 d
 Diuinitio quale sit iudicium, & vnde dicitur ibidem c. d
 Diuinationibus quantum detulerint Romani 105 e
 Diuiores qui 283 b
 Diuortium & Repudium quomodo differant 233 f
 Diuortium post Carilianum diuortium admodum commune factum ibidem
 Diuortij formula ibidem
 Diuortium nemo fecit ante annum septuagesimum ibidem
 Diuortium primus fecit Sp. Carullius Ruga ibidem
 Dius Fidius qualis Deus 90 c. f
 D. litera vti veteres sunt pro P. antequam illud esset inuentum 68 e
 Doctoris titulo qui ornatus, cur pilleus accipiant 35 e
 Doctores sacri 133 a

Index.

Dolabella legem tulit ut ille dies quo Cæsar interfectus, natalis vrbis haberetur 149 a
Dolabra 122 c
Dolon velum 463 f
Dolus malus quid 339 b.c
Domiducus Deus 231 g
Domiducus Deus qui colebatur, cum domum ducenda erat, quæ nubebat 83 b
Domitianus orbis monstrum 208 f
Domitius Ahenobarbus ius Sacerdotum subrogandum à Collegiis ad populum quare transfuleit 96 b
Domitius Deus 231 g
Dona militaria varia militibus virtutis ergo data 473 b.c.d
Donorum causa leges late 382 c
Donatica hasta quæ 473 d
Dorsum Plutoni consecratur 86 a
Dracomanij qui 445 c.449 b
Draco Atheniensis legislator 377 a
Draco quare in tutela Æsculapij 76 c
Dracones signa militaria apud Romanos 445 c
Duces exercitus apud Romanos quinam fuerint 445 c
Duilia lex de non creando magistratu sine pronocatione 368 c
Duilia Mænia lex de fœnore 381 d
Duilia Mænia lex de illegitimis concionibus 364 c
Duit pro det 327 c
Duodecim tabularum leges centuriarum 250 c
Duo, dicitur, pro quo nos Do 337 c
Duplicati milites qui 449 b
Duplionis voce veteres pro duplo vbi, & significauerunt duplicem pecuniæ vel capti multam 339 b
Duumviri ædis locandæ, faciendæ, dedicandæ 119 b
Duumviri ædium sacrarum locandarum, ædificandarum, consecrandarum Tribunicis Comitibus creabantur 266 f
Duumviri navales cur & quando instituti 304 c
Duumviri navales Tribunicis Comitibus creati 266 c
Duumviri perduellionis qualis magistratus, eius origo antiquissima 303 d
Duumvirorum numerus quando auctus ibid.
Duumvirorum officium quod ibid. f
Duumvirorum primum officium ibid. c
Dux postquam imperium à populo accepit, quibus caerimoniis adhibitis in bellum profectus sit 450 b.c
Dyonis Iupiter quare 50 a

E

Ebrietatem ut compeferent veteres Romani, tempora laneis vel lineis vinculis vinciebant 271 f
Eculus quàm horrendum torquendi instrumentum fuerit 437 a
Eculeum extorquendæ veritatis causa de seruis fuisse adhibitum ibid. b
Edictum in tabella publicè proponebatur, antequam Comitia centuriata fierent 255 a
Edictio iudicum 427 g
Edusa Dea quæ æscam infantibus præbebat 82 b
Effectio rei quam vim habuerit 401 a
Egeriam Deam quare mulieres coluerint 83 c
Egypciæ 225 c

Equi, iuxta Græci Fœtiales nominantur 113 c
Elacate 462 a
Elicius Iupiter fuit ab eliciendo dictus 48 b
Elicio Ioui Numa Pompilius aram extruxit ibidem
Elugere & Ingere, quid differant 239 f
Emancipationis formula 407 b
Emetis & vendentes veteres non precium numerant, sed appenderunt 349 f
Empanda Ceres in paganalibus vocata 177 c
Empio bonorum publica quomodo facta sit 401 d
Empio quid 402 a
Emptor bonorum quis 471 f
Emptum fumentum quod nam fuerit 468 c duplex ibidem
Enclabria qualia vasa 122 c
Enclima 462 c
Encombomata quales vestes 225 c
Endoiacito manum antiquè pro iniucio manum 345 b
Endo pro i n antiquè 348 b
Ephor quid & vnde 210 c
Endorerit quinam dies sint 132 e
Epicopores 463 c
Epidauri anguem pro Æsculapio coluerunt 76 b
Epidromos velum 463 f
Epilogorum dies fuerant, in quibus ad concitandam misericordiam paruuli filij reorum producebantur 430 a
Epitaphis quid 193 c
Epironus Ioui genus 463 c
Epule geniales quæ 232 a
Epolones qui antiquis 173 c
Epolo in magnifico vix bini vnum lectum occuparunt 211 c
Epolones Septemviri 118 f
Epolones Triumviri aut Septemviri, aut Deumviri quale officium habuerint 119 b. h. i. ante legem Domitiam à Collegiis subrogabantur, post eam vero legem populi suffragijs is honor mandari coepit ibid.
Epolonum sacerdotum collegium ibid.
Epolonum Triumviri aut Septemviri Epulo Iouis indicendo præfuerant 173 c
Epolum Iouis ibid. d
Equestris ordo Senatorio dignitate proximus fuit 279
Equestris census sextertium quadringentorum millium 32 d
Equestris ordinis fundamentum ibid. c. princeps quis 285 b
Equestris ordinis probandi recognoscendique gratia Fabius transfectionem quandam Equitum instituit 166 d
Equestris ordinis quinam fuerint 32 d. à censoribus legebantur ibi. quinam lecti ibid.
Equestris copiarum in Turmas & Decurias diuisa 444 d
Eques Romanus quando impolitæ damnatus 285 a
Eques Romanus qui nam sit 32 d
Equiti equum adimere poterant Censores, si quid deprehenderent honestati contrarium 284 f
Equites à populo quando & quibus legibus distincti 189 b
Equites duum generum fuerunt 32 d
Equites esse desierunt, si vel in senatorium ordinem cooptati, vel magistratum gefissent, vel patrimonium consumplissent vel propter flagitia insignia illius

ordinis amissi sunt ibid.
Equites in spectandis ludis separatas sedes à Senatoriis & plebeiis habuerunt ibid. f
Equites quomodo aliquando plebei facti ibid. d
Equites Romani Senatoribus oppositi ibid.
Equites Tunicam clauatam gestabant 222 b
Equitum loci à populi sedibus discreti in spectandis ludis 359 b Magister quis 291 d
Equitum magister vnde nomen habuerit, & quæ eius potestas 292 f
Equitum Romanorum insigne angustius clausus 222 c
Equitibus emeritis Censores vacationem dederant 285 c
Equitibus equus publicus, & abnulus aureus assignatus 32 d
Equites à plebe annulus aureus distincti ibid.
Equiria quando & vbi celebrata 148 c
Equitandi ars primò à iæptuosa tradita 66 d
Equis militare signum 445 b
Equis publicus mille assarium 32 d
Equis publico in Capitolium qui transuehitur, in ius vocati non potest 266 c
Equis hincit alacriore victoriam ominati prelium in iuribus, etiam nunc multis est persuasum 100 d
Ercifci veteres dicebant pro partiri & dividere 342 e
Ercifcundæ familia actio ibidem
Ercifcundæ ab ER vel EREDITATE & ERIS VNDÆ, id est diuidendæ, vel diuidendæ ibid. f
Ercitum citum ibid. e
Ercitum, id est hereditas à coerendo dictum ibid. f
Ereditas veteres scripserunt pro hereditas ibid.
Erycina Venus vnde cognominata 61 a. eius templum vbi ibid.
Erythraea Sibylla, eius vaticinia 117 a
Erichia vnde & Vesta & Ictia ignis Dei 64 f
Ere Latinæ Vesta ibi.
Ercifcundæ mons quare sic dictus 5 c
Ercifcundæ trib. quæ, & vnde 261 e
Ercifcundæ mons quasi Excubinus 5 c. syluam fageam habuit 6 f
Ercifcundæ montis colles 5 d
Ercifcundæ gens vnde sit orta 200 f
Ercifcundæ montem Cælium habitauerunt 5 a
Ercifcundæ quare ciuitate donati 362 b
Ercifcundæ reges quo cultu incedat 200 f
Euander à quibus cultus 75 b
Euentus bonus qualis Deus 87 f
Euocatio Deorum tutelarium antequam vrbes expugnarentur 460 b
Euocatio quodnam genus militiae fuerit 440 d
Euocationis formula Deorum tutelarium ante oppugnationem 460 b
Excubia apud Romanos quales fuerint 454 c
Excusationes legitimarum, quibus rei iudicium effugere poterint, quanam fuerint 273 c
Excusationes veterum 484 f g
Excusatio quis 410 d
Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Index.

Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Excusatio apud Romanos quinam duces fuerint 445 c
Excusatio armatus centuriatis Comitibus instrari solitus 172 c
Excusatio quo ordine incederit 450 c
Excusatio

Index.

recensentur 106 f. & 107 a. b. Flaminius matrimonium nisi morte dirimi ius non fuit 107 a. Flamini Diali magistratum petere non liceat 106 d. Flamini Diali uti hictore & sella curuli cur permissum fuerit ibid. Flamini ministri Flamini ibid. e. ministri Flamini ibidem Flamini pileus Flammeum dicebatur 105 b. vxores Flaminiæ dicebantur 106 e. Flamini singuli nomen habent ab eo Deo, cui sacra faciunt 108 a. Flamini singulorum officium quod nom fuerit ibid. e. Flamines ad x. v. aucti 106 a. Flamines alij ex Patriciis, alij ex plebeis creabantur ibid. à populo Comitibus curatis creabantur 106 b. à Pontifice Max. inaugurabantur ibid. Curatis comitiis creati 244 a. maiores & minores quinam 106 a. Flamines Plutarchus à Pileo Pilcamines primò dictos putat, post Flamines 105 b. Flamines Pontifici Max. erant subiecti 106 c. quamdiu durarint 107 e. quamvis quidecim qui nomine conuenirent, collegæ tamen non erant, neque eorum quoddam collegium vocabatur 106 a. quando creati cepti 105 e. quasi Flamines 105 a. ratio ibidem. quinam sacerdotio priuati 106 d. tamen non essent Pontifices, ita tamen erant ascripti in collegium Pontificum, vt si quando de re alia apud Pontifices ageretur, ipsi vna iudices sederent ibidem. tor fuerunt, quor Dij apud Rom. 484 a. Flamines tres Dialem, Martialem & Quirinalem Numa Pompilius instituit 105 f. g. Flaminiæ assiduo utebatur flammeo 225 c. Flaminiæ quibus ceremoniis vti coacta fuerit 107 g. Flaminiæ Flamini vxores 106 e. eius diuorium facere non licebat ibid. Flaminiæ ædes domus Flamini Dialis ibid. Flaminiæ lex de Piceno diuidendo 371 c. Flaminiæ sacerdotula fuit, quæ Flaminiæ Diali preministrabat, eaque patrima aut matrima erat 119 f. Flaminiæ Flamini ministri 106 c. Flaminius Camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus & matrimus qui Flamini Diali ad sacrificia preministrabat 119 f. Flaminiæ sacerdotum ita perpetuum erat, vt ob certas causas sacerdotio priuari possent 106 d. Flamini ministri flaminum ibid. e. Flamini abire quid ibid. d. Flaminius circens qualis locus fuerit 269 f. Flaminiæ in circum Senatus sepe contestandi gratia ex Capitolio descendit ibid. Flamini in circulo Comitibus Tribuna habita ibidem Flamini in circulo ludi Apollinares, equestrisque celebrabantur ibid. Flamini in sacrificiis quænam fuisse, quæ in flamma 103 d. Flaminiæ quibus opifices 225 e. Flamini vestis vt regem, quo capra matronæ tegunt ibid. b. Flaminiæ feminis idco imponebant, vt nouissent maritis semper se subitas esse debere ibid. e. Flamini vocabatur velum, quo nouæ nuptæ caput obnuebant 230 d. hoc luteum erat ibid. Flaminiæ amicabantur nubentes omni nris boni causa 225 b. Flavia lex de agris diuidendis plebi 372. Flora Dea florum 86 f. g. Floralia ludi Floræ instituti ibid. e. Floralis flamen 108 b. Florales ludi qui 198 d. quando instituti & cur ibid. Florilibus lulis Carone spectante, populus vt Mimæ nudarentur, postulare erubuit ibid. g. Florilibus ludis semina impudicæ denudatis pudendis discurrebant ibid. f. funambuli & elephates introducebantur 199 a. Seianus prætor ad ridendum Tiberium qui caluus erat, omnia caluorum ministerio ad noctem vsque peregit ibid. Florales ludi impudici 198 f. Flumina quatuor modis traiciebantur 450 f. Fluoniam Iunonem mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant 54 a. Foculum ignitabulum 149 b. Fœderatæ ciuitates caruerunt iure ciuitatis Romanæ 467 c. Fœderatæ ciuitates que ibid. d. Fœderatarum ciuitatum conditio quænam fuerit ibid. Fœderatarum ciuitatum vberior numerus quàm aliorum oppidorum ibid. e. Fœdus porca caesa firmabatur 445 c. Fœdus quomodo Romani percussunt 439 f. Fœderum formula 50 b. Fœdera Petales percusserunt 439 f. Fœderibus in feriendis Romani per Iouem lapidem iurabant 440 a. b. qua formula vsi sint ibid. b. c. in Fœderibus faciendis iuraturi lapidem silecem tenebant 50 b. Fœderatum pugnas Domitianus edidit 208 f. Fœnebræ leges 381 c. Fœneratæ apud Romanos lege Genuria prohibita ibid. d. Fœneratarum crudelitas in egenos multas turbas in Repub. dedit 296 c. im. probitas effecit vt Quinquenni mensarij instituerentur 304 c. Fœnus aliquando apud Romanos fuit quarta pars fructuum creditoris 381 c. Fœnotis causa leges late 380 f. Fontinalis fontium sacra 172 b. Fontinalis porta Romæ ibid. Forculus Deus 90 c. Forficæ acies in modum forficis instruita 456 b. Foriensis curia 242 f. Formulæ à Iurifconsultis composite notis, hoc est literis singulis integrum verbum designantibus, ne à populo intelligerentur 312 b. Formulæ notis scribendarum ratio ad Constantini tempora seruata fuit ibid. Forbacalia quando & cui instituta 144 b. Fornax qualis Dea 90 a. Fornix Fabianus dicitur etiam Arcus Fabianus 479 g. Fors Fortuna 71 a. à quibus culta ibid. Forcicidæ 152 b. Fortuna diei qualis 72 a. Fortuna quid, quàm potens 70 f. Fortuna qualia templa extructa fuerint 103 d. Funditores 77 a. b. & c. Fortuna Scia festum 162 f. Fortuna Scia in templo cur Seraij Tullij simulachrum erectum fuerit ibid. e. Fortuna varia cognomina 71 totum Forum agere quid 467 f. Forum appellatur antiqui, quod nunc vestibulum sepulchri dicitur 333 f. Forum indicere quid 467 f. Forum quare à ferendo dictum 403 f. h. e. modis sumitur ibid. l. Forum quintum Romæ constituit Traianus, in quo columna altitudine 140 cubitorum 404 f. Forum Romanum vbi fuerit, & quæ eius nomina ibid. a. Forum Sallustij in monte Quirinali fuit 405 d. Forum tertium adiecit Augustus 404 d. Forum Traiani descriptio ex Plauto 404 a. Forum sex modis intelligitur 467 f. Forum Transitorium quod nam, & à quo exadificatum 404 d. variis columnis & statuis exornatum ibid. l. in Foro vnde quæque fuerunt tabernæ, per pilas distinctæ ibid. c. Fora loca fuerunt in quibus ius dicebatur 467 c. Fora negotijs civilibus tractandis quænam fuerint comparata 405 a. Fora varia quæ Romæ fuerint, & quæ nominent boni scriptores ibid. d. Fori quid sint 403 d. Fossa veteribus quid 3 c. Fossam fodere tunicis interioribus soluris, ignominia militaris fuit 471 e. Francisci Polleti libri de Iudicijs veterum Romanorum omni eruditione repleti 399 c. Frangere subsellia quid 201 b. Fratres Aruales qui 95 a. à suis collegijs cooptabantur 267 b. Fratru Arualium insigne quodnam 95 a. Frons 456 a. Frontem veteres Genio sacram voluerunt 85 g. Frumentaria tessera que 302 d. Frumentum aut Decumanum, aut empenum, aut æstimatum 468 b. Frumentum populo diuisum 302 c. Frumenti ratio in prouincia quæ fuerit 307 c. Frumento qui Dij præfecti 87 d. e. Frumenta in pila comminuebantur anteysum molarum 30 c. Fuar pro Fiat antiquè 345 a. Fugia qualis dea fuerit 89 f. Fulgorum coluerunt ne fulgura fierent 87 f. g. Fulgura & Tonitrua Ioui Tonanti tribuebantur 70 b. Fullones erant Romæ qui maculas è togis eluebant 220 c. Fullonum vsus creber apud veteres vnde nam ibid. Fulmina apud Romanos quomodo distincta 98 c. Fulminum plurima discrimina recensentur ibid. c. d. e. Fulvia lex de ciuitate Italis donada 365 e. Fuluius exilio multatus quod Triumphi honorem spreuerit 480 g. Fumi in sacrificijs quales nam esse debeant 103 d. Funditores

Index.

Funditores qui 449 b. Fundi vox quor modis sumatur 350 a. Funebris oratione primus suum collegam Iunium Brutum laudauit P. Valerius Poplicola 237 b. Funebres ludi quinam sint 196 f. Funebres ludos qui curabāt, dicti fuerunt designatores 208 f. Funebres ludos quinam facere poterint ibid. e. Funebrum ludorum origo ibid. b. Funus illustrium virorum in forum primum elatum, ibique oratio funebris recitabatur 236 f. Funus indictiuum 235 f. Funeris familiaris procuratore reus indicium effugere potuit 273 c. Funera alia indictiua, alia Simpludecia 239 b. Funera curā funeralibus 120 f. Funera noctu efferebantur apud Romanos ob sacrorum celebrationem diurnam ibid. Funerum formula 235 f. e. x. 359 c. Funeribus adhibiti tibicines decem 235 a. Furia Caninia lex de manumissis 376 g. Furia lex de Testamentis 378 g. de Tribuitis capitalibus 368 g. Furia quales Deæ veteribus habitæ sint 70 c. tres fuerunt ibid. Furrinalia sacra Furinge 167 c. Furrinalis flamen 108 a. Furtum nullum commissum fuit Saturno regnante 44 b. Furtum quid, quæ species eius & quid singula 355 e. 402 f. Furta per lancem & licium concepta quid 356 c. d. e. f. g. Furtorum causa leges late 380 e. Furtorum genera tria tempore Decuitorum 355 g. quid singula ibid. Furta grauisimè Romani punierunt 355 d. e. Furta res non vsu capiuntur 350 c. Furta condictionis intentio 416 a. Fur vnde dicitur variæ sententiæ 375 e. quid sit ibid. Fures ad columnam Mæniam puniti 431 d. Fures apud Romanos Lauernam Deam precabantur 85 e. Fusta lex de comitiis 363 b. de suffragijs leotim ferendis 363 g. Fuste cadebantur milites ignominie causa, & custodes negligentes in militia 472 a. Fustigationem in castris adhibuerunt & priuati 423 b. Gallis cum Romanis bellum gerentibus neque sacerdotes neque senes uocationem habuerunt 359 d. Gaultus quale genus nauigij 464 c. Gellia Cornelia lex 362 f. Geminus quare dictus Ianus 41 f. Gemonia scilicet 436 g. Genas mulieres ne radunt 237 f. Genialis lectus quati generalis 232 c. Geniales epulæ quanam ibid. a. Geniales lecti qui puellis nubentibus sternuntur ibid. d. Genialibus lectis stratis maritorum genij inuocabantur ibid. Genius qui animæ gradus in nobis dicitur 44 c. Genius qui Deus sit, variæ doctorem opinioniones 273 c. Genius sacri lecti quæ intelligat Inuenalis 222 d. Genij simulachrum quale sit 68 b. Genij quomodo res sacræ factæ sint ibid. b. c. Gentiles & Agnati quomodo differant 338 b. Gentilitia sacra quæ 330 c. Gentium ius à iure naturæ quid differat 317 d. Genua misericordie sacræ voluit antiquitas 86 a. Genutia lex de clauo pangendo 367 b. de creandis consulibus ex plebe 366 c. de non capiendo magistratu eodem intra decennium 365 e. de non exercendo fenore 381 d. Geometriam inuenit Mercurius 57 a. Georgius Fabricius 1 d. Geratice naues vnde dictæ 464 f. Getmani inueniunt Typographiam artificium 491 b. Georgetæ quales naues 464 f. Gigas Græcæ Milinus 46 f. Gigantes à Ioue sublatis ibid. Gladiatores ante sepulchra digladiabantur 237 e. f. Gladiatorum magistri Lanistæ appellati 208 c. eorum vltus à Theodorico Gothorum rege sublatus ibid. Gladiatores in defuncti patris honorem primus Iunius Brutus dicitur dedisse 208 d. Gladius insigne fuit magistratus publici cum iudicium exercerentis 425 a. Gladiorum vocabula 450 b. Glans appellacione aliquando omnis fructus continetur 372 g. Glicia lex de ratione inducendæ querele in officio testamenti 380 e. Globus qualis acies 456 b. Gordianus iunior septies lauit in die 27 a. Gordiani ludi natalitij quando celebrati 206 f. Gothi Pantheum in ætatis ignibus frangere non potuerunt 50 f. Gradus quare Mars 58 d. Græci utebantur pallio 225 b. Græcæ Veneri additæ 62 b. cur nudæ pingantur ibid. cur connexæ ibid. cur vna a nobis auersa, alia duæ ad nos cõuerse ibid. c. Graminea hasta quæ 473 d. Gratianus Imperator primus edicto proposito vetuit se appellari Pontificem Maximum 117 e. f. Gratianus Pontifex Maximus appellatus ibid. e. Gratulationis causa victimas in templo Iouis Capitolini maclabant 49 c. Guernaculum & clauus quid differant 462 c. Gustus quænam Cœnæ pars 213 b. Gustatio quænam Cœnæ pars 213 a. Gymnasia veterum 484 f. Gymnastica qualis sit ars 188 c. Gymnici ludi quinam dicantur ibid. d. vnde quoque ibid. Gymnicos ludos quidam ipsos etiam Circenses vocant ibid. d. Gyraldi error à Mercurialis declaratus 80 d. H Hæredes & legatarij quid differant 340 b. Hæredum nomine leges late 378 f. Hæredum tria genera, & quid singuli illi hæredes 341 d. e. Hæreditas quid, eadem quotuplex 402 b. Hæreditas scripserunt veteres Hæditas 342 f. Hæreditatum & legatorum lex 339 g. Hæresia 350 d. Harpago 462 e. Haruga 123 a. Haruspices à victimis in ara aspiciendis 102 a. à Romulo primum instituti ibid. Haruspices omnes Hætrusci fuerunt 102 a. Haruspicum officium quodnam 102 c. Haruspiciæ doctrina à quo primum tradita 104 a. Hasta antiquis Quiris dicitur 230 b. cur Iunoni sacra ibid. insigne fuit Prætoris Urbani, priuatum iudicium exercerentis 425 a. Hasta pura, graminea, donatica quæ 473 d. Hasta cuspidi cur discriminant nouæ nuptæ comam 230 a. b. Hastam Sabini Curim vocant 42 c. Hastaria censo qualis multa 471 c. Hastati milites qui 448 f. Hecate Græcorum Dea 84 c. Hedera cur Flamini abstinentum 107 d. Hedera inesse spiritum, qui de statu rationis deturbet, multi opinantur 107 d. Hæderam ebrietatem à nullo vino ortam inducere ibid. Hæderam esse sterilem ibid. Hælepolis qualis machina 459 d. Hælisponica Sibylla 117 b. Herculæno modo cur nuptæ nouæ cingulum vinctum fuerit 232 f. Hercules morbo laborans si subito ceciderit, comitia diremit, 256 d. Hercules septuaginta liberos relinquit 232 e. f. Hercules sacerdotes 94 c. templa varia 73 e. f. g. Herculi ædes in circulo quando positæ 161 b. Herculi Cacus boues abigit 47 c. Hercules plurimos numerarunt veteres 72 e. f. g. Hermes suppositus 208 f. Herodes quoniam ludos instituerit & celebrari 206 b. Heroes mira proceritate fuerunt 193 a. Herophile 117 a. Hætrurie populi principum filij lex in disciplinam traditi 102 b. Hætrurcorum cerimonie 3 d. Hætrurcorum cur prætores nominet Ap-

H

Index.

pianus 308 c
Hieroglyphicis literis Romani suorum
numinum maiestatem velabant 484 b
Hieronica lex de frumento 374 b
Hierophantæ qui sint 115 a
Hierosolyma Vespasiano quando capta
te 170 d
Hierosolymitani templi vasa à Tiro Vespasiano in templum Pacis reposita 80 c
Hilana 150 e.f
Himonia 463 c
Hippagines quales naves 464 e.vnde dictæ
Hippus cur Neptunus appellatus 66 d
Hippona Dea equorum 88 a
Hircia lex de Pompeianis ad dignitatem non admittendis 366 a
Hirundinum circumuoluntationes quid significarent 99 b. c
Hispanicus ens 449 f
Hispaniensis de victoria triplex pompa Romæ habita 168 a
Hispani quare Togati 218 b
Hister Tusco verbo Ludio vocabatur 189 f
Histrionis nomen vnde fuerit inditum ibidem.
Histriones non nisi dubijs in rebus reipublice ad arma vocati sunt 443 a
Homerus 486 d
Homeri poema subtiliter descriptum vt in putamine nucis includeretur 485 c
Homerum mendacia esse scripturam vaticinata est Sibylla Erithræa 117 a
Homines antiqui Hemonem dicebant 8 c
Homines omnes aut liberi sunt, aut serui 400 b
Honorariæ actiones 409 g
Honorarium frumentum quod nam 468 c
Honorarium ius 317 a. 318 a. b
Honoris & virtutis templa ita fuerit extructa, vt ad Honoris templum ingressus esset per virtutis 78 d
Honori quis primus ædem Romæ extruxerit ibidem. b
Horæ quibus cum populo agi liceret, omnes erant intra ortum suos & occalum 320 f
Horarum nomen trecentis annis Romæ ignoratum 345 g
Horatia lex de Caia Taratia virgine Vestali 369 e. de non nocendis Tribunis 368 e
Horatia tribus vnde 263 b
Horatia Valeria lex de plebiscitis 369 a
Horatius condemnatus ad populum pronocatur 433 b
Horatius curiarum suffragijs liberatus 243 d
Horatij iudicium Curiatum comitijs administratum 433 b
Horatij iudicium sub Tulio Hostilio exercitatum 243 d
Hordeum pro tritico aliquando militibus ignominie causa datum 471 e
Horologium infige fuit in campo Martio 253 f
Horrea Sempronia 373 f
Horta Dea quæ ad honestas actiones excitabat 84 f
Hortæ Deæ templum cur semper apertum 85 a
Horrentius Dictator reuocauit plebem ex Ianiculo 6 d
Horricidia 151 b
Horri Sallustiani 405 d
Horulorum collis vnde dictus 6 c quando pomerio inclusus ibidem in

hoc Nero sepultus ibid.
Hostem quem nos dicimus, antiqui no. minarunt verduellem 345 c
Hostes in deuictos quomodo Romani admaduuerunt 465 d
Hostes veteres perduelles appellabant 250 d
Hostia quid 122 f
Hostia ab hostio quod est ferio, dicta 122 f
Hostiæ genus fuit, quo sola Dei voluntas per extra disquirebatur 123 c
Hostiæ minora sunt sacrificia quam victimæ 122 f
Hostiæ præcidaneæ quæ ibidem. g
Hostiarum immolationibus in omnibus sacris vti solebant 256 b
Hostiarum multæ differentie 122 f. g
Hostilia curia ab Hostilio ædificata 242 c
Hostilia lex de furtis 380 c
Hostilius cum Ioui Elicio non ritè factum fecisset, fulmine ictus cum tota domo conflagrauit 48 d
Hostilio Mancino vox obiecta, quæ illud vt domi maneret, admonuit 100 d
Hostio idem quod Ferio 122 f
Hostis ab hostio dictus 345 c
Hostis apud antiquos peregrinus ibidem.
Hylæ esse fecem omnium elementorum 88 f
Hylæ quid intelligant Greci ibidem. g
Hymenæum Greci in nuptijs inclamabant 212 a
Hylæ, quos Greci nominant 283 b. c
Hyperæ Ianis nauticus 463 b

I

Iaculorum vocabula 450 b
Ianiculum Esculetum habuit 6 f. vnde de sic dictum 6 d. hodie Montorius ibidem. Ancus Manius vrbi addidit 2 f
Ianiculum in montem plebis Romanæ secessio 6 d
Ianiculo ex monte propter altitudinem Roma maxime conspicua 6 d. cæteris montibus hic quare infrequenter ib.
Ianual festum Iani 139 e
Ianualij versus qui 113 a
Ianuarius cur sic dictus 138 f
Ianuarii Romani in Iunonis tutela esse voluerunt 139 a
Ianuæ à Iano dictæ 41 d
Ianuis apertis in sepulchro piæ animæ immortalitas significabatur veteribus 238 f. clausis autem interitum eiusdem ibidem.
Ianus cur Pan dictus 88 c
Ianus Deus Deorum in carminibus Salaribus dictus 46 c
Ianus Italos primus docuit vinum & far ad religionem 41 d. primus valuas, scilicet, & clauas ad sanctimoniam domorum excogitauit 41 d. quare bifrons, & quadrifrons atque geminus. item pater Iunonius. Consiuius. Quirinus. Pylæus, &c. 41 g. 42 c
Ianus septimianus ædificium fuit peruium 42 f
Ianus vnde dictus 41 c. quis fuerit ibidem.
Iani ædes ab Horatio quare extructa fuerit 42 f
Iani cognomina varia 41 f. templum in foro Romano 42 f. ad forum oliorum ibidem.

Iani templum quare belli tempore apertum, pacis autem tempore clauum fuerit 42 d
Iani templa tria ibidem.
Iano duodecim aræ pro totidem mensibus consecratæ ibid. b
Iano in omni sacrificio quare præfatio præmittatur 41 d
Iani duo ad arcum Fabianum 43 b
Iani in plurali numero dicuntur ædificia quadriformia ibid. a
Iaphet qui in sacris literis dicitur, fuisse Ianium 41 d
Icilia de Tribunis non contradicendis 368 b
Icilia lex de monte Auentino 394 e
Ierion 462 a
Idea mater di. Iur etiam Tullus 45 f
I. D. T. S. P. apud Probum quid 419 b
Iduare diuidere 138 d. e
Idus Iunæ apertissimum tempus nuptiarum 228 d
Idus quot in mense quolibet 138 d. & vn de dictæ ibidem.
Ientaculum quid & vnde 210 b
Ientare quid ibidem.
Ientatio 210 f
Ignis sacrificiorum qualis esse debeuit 123 c
Ignis sacer qui à Vestalibus custoditur, Vestæ est 65 b
Ignis subtilior est Iupiter, crassius verò quo nos vocamus, Vulcanus 64 d. e
Ignis Vestalium negligentia extinctus, quomodo incensus fuerit 111 e
Ignis colendi consuetudo destruxit à partibus & remanet inter Ethaiicos 64 f. g
Ignis inuentor Vulcanus ibid. b
Ignis maximam curam habuerunt Romani 302 f
Ignem qui negligentius habebant, Augustus fustibus castigabat ibidem.
Ignobiles apud Romanos qui 33 d
Ignobiles apud Romanos, quorum nec maiores nec ipsi Magistratus gesserunt 34 a
Ignominia fuit infamia 423 a
Illex Variæa vetustissima 6 c
Illicta curia 242 f
ILLEX significat ire licet 237 d
Imago quid 33 c
Imaginem sui tantum illi ponere poterant, qui Magistratus Curules gesserunt 33 c
Imaginum ius, est ius nobilitatis ibid.
Imagines Romani festis diebus exornantur 33 f. in funere extulerunt ibidem. quibus vestibus exornantur ibidem.
Imagines Romani quare in prima parte edium posuerunt 34 a
Imbres cantibus attrahi & repelli non posse etiam philosophi animaduertunt 336 c
Immolatio qualis ritus 123 d
Immunes ciuitates quæ nihil pendebant populo Romano 468 d
Imperatiuæ feriæ quæ 132 f
Imperator constitutus provincijs relecto præfecto Romam rediit 468 f
Imperator in provincia quæ de ciuitatibus victis constituta erant, præconi in concione pronuntianda mandauit ibidem.
Imperator Iupiter quare 49 c
Imperatoris paludari icona 216 a
Imperatoris vox qualis nomen 446 a
Imperatoris voce quid nam Romani intellexerint 287 c
Imperatores ad bellum iuri in templo Iouis

Index.

Iouis Capitolini vota nuncupabant 49 c
Imperatores etiam ludos exhibuerunt 185 e
Imperatores ex bello reuerfis triumphali pompa in templum Iouis Capitolini deducebantur 49 c
Imperatores nisi scripsissent ad Senatum de hostium occisionum & ciuium amissionum numero, triumphum non impetrabant 390 a
Imperatores posteriores quare, quoties decimum imperij annum attingissent, festum celebrarint 206 c
Imperatores qui nam dicti & quibus de causis 287 d. 446 a
Imperatores Romani qui superstitibus filijs mortui sunt, consecrabantur 108 f. g
Impetatorum præmia quæ nam fuerint 475 d
Impetatorum quanta fuerit potestas, & eorum in super appellaciones 287 f. g. & 288 a. b. c
Imperatorem frumentum quod nam 468 c
Imperium aliud ciuile, aliud militare 243 e. f. quid vnumquodque ibid.
Imperium fuit facultas imperandi exercitui 307 a
Imperium, id est rei militaris administrandi facultas 243 c. f
Imperium merum aut mistum quodnam 424 f
Imperium militare quomodo datum fuerit in vrbe & extra vrbe magistratibus 247 e
Imperium per quorundam Reges habuerunt 277 f
Imperium quibus Magistratibus datum 243 f
Imperium triumphanti solus populus dare poterat 477 d
Impetratiouis vis quæ nam fuerit 407 a
Impetratiua Auguria qualia fuerint 97 d
Im pro eum 327 f
Inaculorum virgula erat ex malo punice incuruata, quam Regina sacrificans in capite gestabat 105 d
Inaugurandi vox quale sit verbum 273 f
Inauguratus sacerdos qui dicitur ibidem.
Inauguratos oportebat esse cuiuscunque sacerdotij candidatos ibid. e
Incendiaria aus quæ 99 b
Incorporeæ res in iure quæ nam 400 f
Indictiuum finus 235 f
Indictiua suæra quæ 239 b
Indigetes Dij qui fuerint nominati 47 b
Indigetes quales Dij 70 d. e. 72 d
Indigaretare 72 d
Indu manus iactio pro manus iniectio antiquè 348 a
Induperator pro imperator 58 b
Indulsum alij scribunt Intusum 216
Indulsum & subucula quid differant 224 c
Indulsum qualis vestis ibid.
Infames lege & edicto prætorio facti 423 c
Infamium cura Censoribus mandata 421 d
Infamia ius munerum & honorum ademit 413 c
Infantibus nascentibus qui nam dij præfuerint 81 f
Inferiæ qualia sacra 237 e
Ingenus erat, qui statim vt natus erat, liber fuit 400 c
Ingenus ingenii filius Eques Romanus esse potest, sed aditum in Curiam non habet 35 a

Ingenus libertinam ducere non poterat 227 g
Ingeni libertinorum filij suffragium tulerunt in Tribu iusticia, non tamen magistratus caput, & est tertij ordinis 34 a
Ingeni qui nam ibidem. b
Inguina Veneri sacra 86 a
Iniuges hostiæ quæ nunquam iugo subditæ 123 c
Iniuria quid, vnde dicta, quot modis fiat 354 a. b. 402 g
Iniuriarum lex 389 g. eius capita ibid.
Innominales dies qui 134 b. c
Insula dicuntur etiam, quæ non iunguntur communibus parietibus cum vicinis, circueiuntque publico, aut priuato cinguntur 30 d
Instructio aciei apud Romanos 455 b. c
Intempestam noctem quare veteres appellarunt 335 f
Intempestiuum est, cum tempus agendi est nullum 132 b
Intercalatio ad sacerdotum officium pertinet 359 e. de ea lex à quo lata ibid.
Intercalatio omnis quædo nonnunquam omittitur 126 f
Intercalationi omni quare Februarius mens deputatus sit 126 d
Interecebant inter se consules, Prætores, Tribuni 257 c
Interecessio nunquam locum habuit ante fusionem aut dissolutionem 319 a
Interecessio parisi aut maioris potestatis parendum 257 c
Interecessionem Tribunorum factam esse verbo Vero 319 a
Interecidona 84 a
Interecidi dies qui sint 132 e
Interdictum de locis sacris & religiosis 408 e. de liberis personis ibidem. de locis publicis ibid. de adificenda possessione ibid. de retinenda possessione ibid.
Interdicta quales formulæ fuerint 408 b
Interdictorum vsus quis 409 b
Interpretes qui nam fuerint 313 f. fuerunt ex numero apparitorum & libertinorum 313 g. 283 a
Interregnum quid ibidem
Interrex qui dicitur ibidem
Interreges non nisi Paricij eligebantur 291 a. populum ad Comitua Curiatu vocare poterunt 244 c. quando creati deserunt 291 a. qui nam Comitua habuerunt 252 a
Interregum origo antiquissima 290 f
Intersealium qualis locus in nauibus 461 e
Instabilis proprie cuius non est dicitur testimonij 341 c. post etiam is cui testimonium non dicitur ibidem.
Instabilis qui nec testamentum facere nec ad testimonium adhiberi potest 353 d
Instatus quatuor modis quis dicitur 342 b
Institerat qui fuerit dictus 401 c
Instatus si quis mortuus, cui nam lex hæreditatem attribuerit ibidem. b
Ioannis Lateranensis Basilica 5 b
Iocum & ludum Grammatici quomodo distinguant 184 f
Iouij error de Typographiæ antiquitate 491 b
Iouis ædis cum fundamenta foderentur, in Capitolio caput humanum inuentum 4 c
Iouis Capitolini in templo quæ & qualia pacis & belli tempore peregrent Romani 49 e

Iouis Capitolini templum in monte Capitolino ex ædificato 4 d. à quibus ibidem.
Iouis cognomina 46 g. 47 a
Iouis colendi prima origo quæ nam fuerit 46 f. g
Iouis nomen vnde ibidem. e
Iouis ortus quis ibidem. d. e
Iouis plurima cognomina 51 g
Iouis statoris templum Neronis tempore exstructum, nunquam restitutum 48 a. in hoc nonnunquam Senatus habebatur & Senatus consulta fiebant ibidem.
Ioui Inuentori Romæ ara extructa 47 c
Ioui pistori quando ara posita 162 b
Ioui prodigali thure & mola farsa libabatur 123 f
Iouem indigetem appellatum fuisse Æneam Linius ostendit 47 b
Iouem lapidem Romanis in feriendis fœderibus iurabant 440 a
Ioues trecenti apud veteres culti 46 d
Ioues tres numerat Cicero ibid. e
Ira vnde dictam cupit 70 c
Ire in consilium 430 f
Irrogare est legibus instigare 334 c. aliter quando pro rogare vel introducere sumitur ibidem.
Irrogare multam vnde natum 432 f
Irrogatio multæ vel pœnæ 434 a
Irrogatio quod aduersus reum concepta ibidem.
Irrogationis & Anquisitionis discretio ibidem.
Irrogationis formulæ ibid.
Iris Dea 90 e. f
Iris legifera ibidem. f
Iris primo leges & iusticiam inueniisse ibidem.
Italia quietatem Romanam multis laboribus meruit 362 e
Italia quare Saturnia terra dicta 4 c
Italici Iuridici qui fuerint dicti 311 e
Italici belli caula 361 g
Italico vel Gallico bello duobus vexillis roseo & cæruleo milites euocabantur 440 d
Itali non omnes pari iure ciuitatem conseruebantur 252 e
Iter quid 351 c
Iter aliquando stans iudicauit 419 e
Iter in arbitrijs liberior erat, quam in ijs quæ stricti iuris 421 b
Iudex quas causas cognouerit 417 d
Iudices ex lege ad iudicandam adhibiti quomodo lecti 425 b. quomodo numero ibid.
Iudices ex ordine Equestri lecti 32 f
Iudices iudicaturi quare iusurandum suscepert, & eorum nomina inscripta in arsis reposita 428 a
Iudices Quæstionum principes Quæstionum dicti 425 b
Iudices quomodo lecti fuerint 427 e
Iudicum ex numero Tribuni Ararij sublati 383 a
Iudicum munera quæ nam 425 d
Iudicum nomine leges lætæ 38 c
Iudicum reiectio subortio quomodo instituta 427 c
Iudicum sortitio quomodo instituta ibid.
Iudices in consilium mittere aut dimittere, est iubere illos ad vrnas ire, atque in eas tabellas, sententias continentes, conijcere 430 c
Iudicare qui minor viginti annis, non cogebatur 383 e
Iudicatum significat sententiam prætoris de re controuersa 348 b
Iudicium in petitorum quale fuerit 421 e

Index.

Iudicia ad solos Equites translata 382 d.
Senatorio ordini rursus communicata
ibidem.
Iudicia à iudicando dicta 329 e
Iudicia inter Senatores, Equites & Tribu-
nos atriatis communicata 382 g
Iudicia mulctæ alicui indicenda exerce-
bantur Comitibus Tributis 267 e
Iudicia non omnibus diebus exerceban-
tur 406 b
Iudicia populi aut priuata aut publica, &
quid singula 432 b
Iudicia priuata fuerunt decreta de priua-
tis controuerfijs 399 f
Iudicia publica non fuerunt omnia illa,
in quibus crimen verfarum est 422 d
Iudicia publica quænam fuerint ibidem.
a. quare sic dicta ibidem.
Iudicia quænam habita fuerint Comitibus
centuriatis 250 e
Iudicia Romanorum quid sint 399 e
Iudicia sub regibus Curiatibus Comitibus
exercitata 243 d
Iudiciorum comitia centuriata quinam
magistratus habuerint 252 e
Iudiciorum comitia non tantum habita
sunt in Comitijs, sed in alijs quoque lo-
cis 273 b
Iudiciorum comitia tributa à quibus per-
sonis habita 268 in Comitijs habita 269
d. quomodo fuerint administrata 272 g.
273 a
Iudiciorum Comitibus Tributis si dama-
tus reus illud prædes dare soluenda
mulctæ cogebatur 273 g
Iudiciorum forma in prouincijs quænam
307 b
Iudiciorum in comitijs quasnam perso-
nas interesse conuenit 269 b
Iudiciorum nomine leges latae 383 d
Iudiciorum priuatorum causæ quænam
fuerint 399 g
Iudicij publicis Questores præferebantur
286 e
Iudicia publica post constitutas perpetuas
Questiones Prætores reliqui quatuor-
de exercebantur 286 e
Iuga Iuno quare 13 f
Iugarius vicus 13 f
Iugatinus Deus 231 g
Iugatinus Deus iugis montium præside-
bat 88 a
Iugatinus Deus qui coniuges coniunge-
bat 83 b
Iuglandes cur nubes dictæ fuerint 232 b c
Iugum apud Romanos quid fuerit 465 f
Iugum sub iugum mitri quid sit ibidem.
Iulia Caducaria lex 380 a
Iulia lex de cessione bonorum ibidem. c. 382 a
Iulia lex de ciuitate 362 a
Iulia lex de diuidendo agro Campano &
de ducenda colonia 371 a. de forma iu-
dicatorum 383 d. de maritandis ordini-
bus 377 g. de non imponenda vindi-
cta manumissis ibidem. a. de peculatu
390. eius capita quæ fuerint ibidem.
de prouincijs aliquot capitum 370 b.
de prouincijs prætorij ne plus quam an-
num aut biennium obtinerentur ibi-
dem. c. de repetundis 393 b. 394 a. b.
quando lata ibidem. eius capita quæ
sunt ibidem. de vi 389 b. c. d. de vice-
ssima 379 f. omnes in suas leges iurare
debere 369 d
Iulia lex qua repetiuit Semproniam 372 f
Iulia lex sumptuaria 376 a
Iulia lex vt ager Stellas plebi diuideretur
372 e
Iulia lex vt Tribuni gratij ex numero E-
quitum tollerentur 383 a

Iulix legis de maieftate capita 385 d. e
Iulix legis de repetundis capita quæ sunt
394 b. c. d
Iulia Miscella lex 360 a. quare sic dicta sit
ibidem.
Iulia Plautia lex ibid. d
Iulia Titia lex de tutela 378 e
Iulius Augustus comitiorum ius priuatum
reduxit 392 d
Iulius Cæsar ab Iulo Æneæ filio uideri vo-
lebat se ortum ducere 61 d
Iulius Cæsar ante pugnam Pharsalicam
Veneri Genitrici templum cur voca-
retur ibidem.
Iulius Cæsar Decemuiros Epulonum insti-
tuit 118 g. 119 a
Iulius Cæsar mense Julio natus fertur,
vnde & mensis ille Iulius dictus
165 b
Iulius Cæsar miliribus stipendium duplica-
uit 443 c
Iulius Cæsar sacerdotio & vxoris dote
multatus 107 e
Iulius Cæsar viginti tribus vulneribus con-
fossus 294 f
Iulij Cæsaris ludi natalicij quo die celebra-
ti 206 e
Iulio Cæsari quinam honores decreti fu-
erint 287 b
Iulium Cæsarem in anni constitutione ad
huc hodie sequimur 126 e
Iulius mensis à C. Iulio Cæsare cur sic di-
ctus 165 b
Iulius mensis Quintilis cur fuerit dictus
ibidem. a
Iulij mensis Kalendæ primus dies conda-
tionum apud veteres ibidem. c
Iumentum vectabulum quod à iunctis
pecoribus traheatur 344 c. à iungem-
do dictum ibidem.
Iunia lex de abrogando imperio Tarqui-
nio 366 b
Iunia lex de peregrinis 361 d
Iunia Licinia lex de Trinundino 369 b. c
Iunia Norbana lex de manumissis 377 c
Iunia Petronia lex de iudicijs 383 f
Iunia Velleia lex de Testamentis 379 c
Iunia sacra lex 368 a
Iuniam legem vt inhumanam Cicero
reprehendit 365 d
Iuniae Kalendæ cur Fabarum 82 d
Iunius Brutus autor fuit eijcendi Regis
277 f
Iunius Brutus primus in defuncti patris
honorem gladiatores dedit 208 d
Iunius Brutus quando Hispaniam vleri-
orem subegerit 162 b. c
Iunius mensis vnde dictus 159 f. g
Iunonius quare Ianus 42 b
Iunonij vestus qui 113 a
Iuno soror & vxor Iouis s2 b. dicta quod
vnd cum Ioue iunet ibidem.
Iuno cur Dea Quiris dicatur 230 b
Iuno vxoria 231 g
Iunonis aues 152 d
Iunonis in ditione omnes Kalendæ 42 b
Iunonis in Sacello anferes sacri aleban-
tur 49 a
Iunonis nomina varia 52 d. e. & e.
Iunoni agna litabatur 123 f
Iunoni hasta sacra 230 b
Iunoni Lucina ærarium à Sermio Tullio
institutum, in quod pro singulis nascē-
tibus parentes certi precij nummum
inferrent 153 e
Iunoni mense Februario sacra fiebat 14 a
Iunonē lucē tribuere putabant 86 a
Iupiter ante pugnam Gigantum sacrifi-
cat Soli, Cæloac Terræ 46 f. cur Ellici-
us dictus 48 b. lacte capræ quæ Amal-

thea dicta, melleque educatus 46 e. pr-
mus docuit iustitiam inter mortales
seruare ibidem. pro diuersa illius po-
testate varijs affectus 47 a. propter be-
neficiam optimus, propter vim maximus
appellatus 48 d. quare iuuentor dictus
47 c. quare Latialis, Sponsor, Imp. Pi-
stor Capitolinus, Ellicius 48. 49. per to-
rum. quare fator dictus 47. Equasi iu-
uans pater 46 e. sustulit Gigantes ibi-
dem. f
Iurare calumniam quid sit 426 f
Iurare in litem quid 419 e
Iuratus quomodo sententiam dicere de-
bebat 420 d
Iurgium quid 453 b
Iuriconsulti apud Romanos qui 322 d
Iuriconsulti cur aucupæ Syllabarium dicā-
tur ibidem. c
Iuriconsulti qui appellati 318 b
Iuriconsultorum apud Romanos diffi-
cultas 322 d
Iuridici Italie quinam & à quo instituti
312 e
Iurifiliatio est indices dandi licentia
424 f
Iurifiliatio prouincialis 307 a
Iurifiliatio qualis potestas 403 b
Ius Ælianum quodnam 322 a
Ius aliud priuatum, aliud publicum
399 f
Ius ciuile fluxit ex duodecim tabulis
321 c
Ius ciuile Papinianum quodnam, quare
sic dictum ibid. d. e
Ius ciuile quid 317 a. honorarium. ibid.
& 318 b
Ius ciuium Romanorum quo sese aduer-
sus nimum magistratum imperium
munierunt, multis legibus est confir-
matum 360 f
Ius cognationis, affinitatis 317 a
Ius & Lex quid differant 317 a
Ius humanum quid sit ibid. e. idem posi-
tiuum, ciuile & scriptum dicitur ibid.
à naturali quid differat ibidem.
Ius locus vbi magistratus constitit iuris
dicundi gratia est aliquando 317 a. 403
c. 346. 348 b
Ius nature & gentium quid differat
317 d
Ius nature quid sit ibidem. b. c. hoc se-
pe ius gentium nominatur ibid.
Ius non scriptum quid ibid. f
Ius Papirianum quod 332 c
Ius priuatum quomodo diuidatur 317 d
Ius quibus in locis dictum fuerit 403 e
Ius Quiritium in quot fuerit 466 b
Ius quot modis dicatur 317 a
Ius triplex ibi. b
Iuris auctores qui 322 e
Iuris ciuilis scripti species quæ 317 f
Iuris ciuium Romanorum causa leges la-
tæ 360 e. f. g
Iuris controuersia quomodo disceptata
429 f
Iuris Romani origo & processus 321 e
Ius apud Romanos quinam dixerint
403 b
Ius dicere 317 a
Ius dicere dicuntur illi, qui ius reddunt
403 b
Ius de deo suo nemo vocari poterat
411 d. e
Ius dixerunt prætores aut ex superiore
loco aut ex æquo 406 e
Ius imaginum primo soli patricij habue-
runt 33 e. plebi communicatum ibid.
Ius postulare aut postulari quinam
potuerint 425 g. 426 a
in iua

in Ius quomodo aduersarius vocatus fue-
rit 425 f
In Ius vocandi modus 411 d
In Ius vocare quid 411 c. non omnes
vocari poterant ibid.
In Ius vocatio quomodo locum habuerit
425 f
Iure manum conferre quid 346 c. d. e
Iura alia ciuium Romanorum, alia Italo-
rum, alia Prouinciarum 484 d
Ius iurandum Calurnum quale 419 e
Ius iurandi religio in qua fuerit aucto-
ritate apud Romanos 318 a. b
Iusti dies qui 134 a. 348 a
Iustitiæ filia Nemesis 59 e
Iustitia inter mortales seruare primus
Iupiter docuit 46 e
Iustitiam quidam 348 a
Iuurna rex fonte aquam ad omnia sacri-
ficia Romani fovebant 67 b
Iuurna sic dicta quod iuraret 67 c
Iuuenales ludi qui, & à quo primam in-
stituti 206 f. g
Iuuenales ludi tantum per domos &
hortos acti 206 f
Iuuenalis explicatus 201 b. 204 e
Iuuentus Opæ est iuuenilis ætas exor-
ditia exiit 82 e
Iuuentus potius quam Iuuentus ibid. e
Iuuentus ludi 206 g. 207 a
Iuuentus Romana vbi omnis generis e-
xerit habuerint b. illi & pacis 253 e
Iuuentus princeps quis, & vnde electus
209 a

K
Kalendæ omnes in Iunonis tutela e-
rant 13 a
Kalendæ primus vniuersisque mensis
dies 138 a. cur ibidem
Kalendæ à 22. ter ierarunt ibid.
Kalendis Ianuarij Consules designari
consularum imitant 119 b
Kalendis Ianuarij cur qui vel omne ge-
neris operis in sua arte inchoant 119 d.
Kalatores 119 a
Kappa quid & vnde 211 f
Kappa conuenitula rusticorum 191 e
Kappa est eborum more lasciuire
210 e
Kappa 194
Kappa quales naues 486 d

L
Labis Horchiam appellatam esse
Veiam 65 a
Lacerna vestis militaris 215 d
Lacerna vestis p. r. bella visitam fa-
ctam fuisse Romanis 215 d
Lacheus fors 70 a
Læna ex plebe consul factus 108 c
Læna vestimentum militare 215 g. etiam
in sacrificijs sumptum ibid.
Lætonia lex 422 c
Lætonia lex de coratoribus dandis furio-
sis vel prodigis 378 f
Lanceam veteres Quirim vocabant 77 b
Lancea donabatur illi qui fortiter pugna-
bant ibid.
Lanificij vsum Minerva instituit 57 d
Lanificæ quinam fuerint 208 b
Lapis Iupiter quare 50 b
Lapis Manalis 180 d
Lara siue Larunda qualis Nympha 68 g.
cur ei lingua abscessit à Ioue ibid.
Lar familiaris quomodo efformatus fue-
rit ab antiquis 68 f
Lares cur pelle canina vestiuntur 69 a

Lares permarini qui sint ibid. b
Lares sicut dii domestici 68 f
Largitione qui primus populum corru-
pit, non constat 391 a
Larius gallo habebatur 123 f
Latis Lupiter vnde dictus 49 c
Latis collis 4 e
Latis Larij Tribuni 222 d
Lati clauus omnium fuerunt qui vel pa-
tre Senatore, ve Equite nati ibid. e. sed
ab eo anno quo vultus toga sumebatur
ad annum ætatis Senatoriz ibid.
Latinus rex fover Æneæ 2 a
Latinus Syllius quoadiu regnarit 2 b
Lati quare ciuitate donati 362 b
Latiue ferias quæ, à quo institutæ 176 e
Latiue ferias nisi prius Consules indi-
xissent, non exibat palatium in pro-
uincias ibid. f
Latiuitatis bona nisi euocatione Tertia
ad sui defensionem venisset, prætor pos-
sederit & vendi iubebat 411 c
Latiuitas qui volebat, quomodo in ius e-
uocatus ibid. l.
Latus quare Saturnus dictus 43 e
Latio sententiæ quomodo instituta 430
e
Latus clauus tunica fuit latus clauus in-
terextus habens 222 c. Senatorum inti-
bidem
Latio clauo deposito, angustum sumebat
qui Senatoriam dignitatem non fue-
rant affecturi ibid. e
Laudationes quomodo habitæ sunt 430
a. b
Laudatores quot & qui reis concessi fue-
runt ibid. a
Laure pro Laure antiquè 348 b
Lauernalis porta vnde 85 f
Lauernam Deam caput tantum faciebant
sine corpore 85 e
Lauernam Deam Romani fures præca-
bantur ibid.
Lauerniones quare fures antiquis dicti
fuerint ibid.
Lauernalis flumen 108 d
Lauertiam in matrimonium accepit Ae-
neas 2 a
Laurus Græci vicus cognominant 69 a
Laurus cur coronetur Æsculapius 76 c
Lauratorum postarum mos vnde mana-
rit 201 c
Laurantia 175 g
Laurantia feræ 76 d. e. 175 g
Laurantialis flumen 108 d
Lecti iacti genium quem intelligat Ioue-
nalis 212 d
Lectisternium quale epulum apud Ro-
manos 173 d
Legendi verbum à lege 337 e
Legare est statuere, decernere, disponere
ibid.
Legatarij & heredes quid differant 340 b
Legationes liberae quid & quare institutæ
à Romanis 310 a
Legationes liberae Cicero in suo consu-
latu voluit tollere ibid.
Legationibus ex terarum gentium audiē-
dis totus mensis Februarius fuit attri-
butus 280 g
Legatus apud Præcos Romanos quinam
fuerit 446 c
Legatis ex terarum nationum vbi nam
Senatus fuerit datus 30 b. 280 c
Legati aliquando prouincijs præfetti, si
proconsules & prætores ante ad-
uentum successoris de prouincia dece-
derent 309 f. g. apud Rodum gene-
rum fuerunt 309 d. e. quando procon-
sules aut prætores nominati ibid. g

qui nam fuerint apud Romanos ibid. d
Legatorum & hereditatum lex 359 g
Legatorum nomine leges latae 376 f
Legatorum numerus prouinciarum Re-
ctoribus assignatorum minimus trium
fuit 309 f
Legatorum officium in prouincia quod-
nam fuerit ibid.
Legatos ex terarum nationum Romani
in urbem non admittuntur 30 b
Legatos in prouincias sibi quisque legat-
re poterit 309 f
Legere pro adimere & auferre apud ve-
teres 332 c
Legio constabat ex pedestribus & eque-
stribus copijs 444 d
Legio multo plures milites comprehen-
debat, quam auxilia 441 g
Legio pro diuersitate periculorum immu-
nentium modò maioris, modò mino-
ris numeri 440 f
Legio quadrata quæ & vnde sic dicta sit
442 b
Legio quas partes habuerit 441 f
Legio vnde dicitur 442 a
in Legionem minor militare licebat, nisi
ciuibus Romanis, ingenuis & c. 441 g
Legiones ab auxilijs quid differant ibid. f
Legiones Augusti quænam adhuc super-
sunt 443 f. g
Legiones quot militum fuerint 442 a
Legiones vnde nam sua nomina acceper-
unt 444 e
Legionum milites varia dona confere-
bantur 443 a
Legionum numerus primis temporibus
qui non fuerit 448 a. b
Legionum Romanarum non vnus sem-
per numerus fuit 441 d. eadem nomina
ibidem f. g. & 444 a. b
Legistæ ante comitia concionem ha-
bebat, in qua populo necessitatem &
vtilitatem legis ostendebat 255 d
Legislator bene de repub. sentiens pri-
mum legem cum Senatu communicauit
318 e
Legislatores solebant sibi virum aliquem
pæcipua auctoritate prædium concili-
are, qui legem populo suaderet. 255 e
Legitimæ actiones 409 f. g
Leguleij cur aucupes Syllabarium 322 e
Lembus nauicula breuis piscatoria 464 f
Lemnicata corona 201 c
Lemontibus vnde 362 a
Lemunculi qualia nauigia 464 f
Lemures laræ nocturna 158 b. dicti qua-
si remoues ibid.
Lemuria qualia sacra 158 b
Lepus quid portenderit 100 b
Lessus quid 332 a
Lestum ac Lestum veteres vna significa-
tione dixerunt 332 a
Lauana Dea, quæ de terra leuat infantes
82 a
Leutenant qui olim legatus dictus 446 c
lex abrogatur, id est prior lex tollitur 312
b derogatur, id est pars primæ tollitur
subrogatur, id est adijcitur aliquid pri-
mæ legi ibidem.
Lex Aelia 370 f Aelia Calpurnia de
damnatis ambitu 391 d. Aelia de repe-
tundis 393 c
Lex Aebutia de 21 Tabulis 369 d
Lex Agraria quænam fuerit 469 a
Lex Aelia 370 f
Lex Aelia Licinia 371 c
Lex Aelia Sentia de manumissis 377 a
Lex Aemilia 374 f
Lex Ampia Labiæna de Cn. Pompeio 369 f
Lex antequam ferebatur, promulgaba-

Index.

tur 318 f.quare	ibidem	Lex Furia	368 f	Lex Pappia Poppea de connubijs	378 c	intercessio locum nunquam habuit	319 a	Legis auctor quid sit	355 e	Legis de vi publica capita	ibid.f	Legis in rogatione quanam obseruata	318 d	Legis lulia de maiestate capita	385 d.e	Legis Plautia de vi capita	388 e	Legis promulgatio durabat triumdinum	id est dies viginti septem	318 f. quare	ibidem	Legis significationes	317 b	Legem antequam ferebatur, legis latores & priuati suadebant & dissuadebant data à magistratibus concione	255 e	Legem ferri ex Senatusconsulto & patribus auctoribus quid differat	320 d. e.	Legem quinam maiores magistratus poterunt rogare	318 d. & qui minores	ibid.	Legem qui promulgabat, populo suadebat vt rogationem acciperet	318 f	Legem rogare est legem ferre	321 b	Legem sibi acceptam esse vel non acceptam populus significationem dabat acclamatione	255 e	Legem suffragijs acceptam omnes ciues iuraturando confirmabant	319 g	Legis agere quibus diebus licitum fuerit	406 c. qui nam dicantur	403 b	Legis in referenda apud Romanos quanam fuerint obseruata	318 & 319 per totum	Leges à Græcis ciuitatibus per decem viros expetite	321 e	Leges ad populum à maioribus magistratibus latae de bellis hostibus indicendis, centuriate fuerunt	250 c	Leges antequam ferebantur, oportebat triumdinum ante proponi	246 g	Leges apud Romanos tantum à magistratibus rogatae & latae	318 c	Leges Cenforiz quid	252 d. centuriate quanam sint	250 a. consulares quae	252 a. curiatae quae	250 a. cur triumdinum de promulgatae	178 d	Leges de ambitu	390 e. de vi	388 e	Leges xij. Tabularum ad iura pertinuerunt, ad ius publicum, & tertio ad ius priuatum	330 b	Leges duodecim Tabularum præcipuum Romanæ Iurisprudentiæ caput	329 c.	primò decem tantum tabulae proposita, mox duae additæ	ibid.	Leges falsi	388 c. non habuerunt certum præctorem	ibid.	Leges Fœnebres	381 e	Leges frumentariæ quanam	373 e	Leges in Capitolio quoque tributis Comitibus latae fuerunt	269 f. in loco sacro ferebantur	320 b	Leges peculatus	390 a	Leges quæ Comitibus Censuriatis latae propriè leges dictæ	369 a. quæ vero Tributis plebiscita	ibid.	Leges quæ in foro ferebantur, & quæ in campo Martio quid discriminis habuerint	320 d	Leges quæ magistratibus certos cancellos circumdederunt	365 b. quanam Comitibus centuriatis latae fuerint	250 b	Leges quo tempore latae fuerint	320 e	Leges Regiæ	323 e. Romuli Regis	327 b. Sempronius	360. 361 d. sumptuariæ quanam sint & quare institutæ	374 b. Treboniæ	370 e. tributis Comitibus latae per fora & templa aeneis tabulis fixis publicabantur	273 f	Leges Valerij Poplicolæ latae de prouocatione, Centuriate fuerunt	250 b	Legum causa quanam leges late	369 a	Legum causa quanam fuerint	320 f. eorum potestas quæ	ibid.	Legum Comitia centuriata quinam magistratus habuerint	252 a	Legum Comitia tributa à quibus personis habita	268 c	Legum Comitia Tributa in Comitio habita	269 d	Legum dignitas & necessitas que sit	316 a	Legum duodecim Tabularum diuina præconia	329 d. e. earum origo quæ fuit	321 f	Legum ferendarum locus quifnam fuerit	320 b	Legum sacrarum consulti qui	115 a	Leges omnes abrogari licebat præter sacratas	320 g	Legibus interrogare quid	427 a	Legibus nonnunquam aliqui soluti fuerunt	369 e	Legibus quas populus suis suffragijs confirmat, omnes Quirites tenebantur	374. d. c	Legibus regijs successerunt duodecim tabule	321 e	Legibus solui nemo poterat nisi per populum	267. d	Libatio qualis ritus in sacrificijs	123 d	Libelli famosi prohibiti legibus	353 c. d	Libertina Venus vnde	60 f	Liberalia quando, cui, & quomodo celebrata	149 b	Liberalium die Toga adolescentibus data	149 d	Liber pater cur Bacchus dictus sit	62 f. g	Liberi à libertate	400 b	Liberi patri quanam obtulerint	123 f	Liberum quem nominet Cicero	400 b	Libera cur Ceres dicta	62 d	Libera: ciuitates quæ	468 d	Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere licet	400 b	Libertas qualis Dea apud Romanos	87. a	b	Libertatis insigne in manumissis	35 e	Libertatis templum in Auentino	81 b.	eiusdem aetium	ibidem	Libertatis templum Romani in gratiam I. Cæsaribus publico decreto construxerunt	ibid. c	Libertati Clodius domum Ciceronis consecrauit	ibid.	Libertate affectæ ciuitates quæ	468 a	Libertinus eodem iure fuit, quo Libertus	34 g	Libertinus Ingenuam non poterat ducere	227 g	Libertinus quis sit	34 b	Libertini dicuntur respectu ingenuorum	liberti autem respectu patronorum	34 c	Libertini iidem qui liberti	400 d. non nisi in dubijs rebus Reipub. ad arma vocati	443 a	Libertinorum filijs cur prætexta concessa sit	219 b	Libertus deditius quinam factus fuerit	35 e	Libertus erat quidem ciuis, sed nullo munere publico nisi coactoris fungebatur	34 f	Libertus est, qui seruus esse desierat	34 b. 400 e	Liberti dicuntur respectu patronorum	34 c. libertini autem respectu ingenuorum	ibid.	Liberti patronorum quenam ordinem habuerint	35 f	Liberti quoque Scribae fuerunt	34 g	Liberti suffragium tulerunt in quatuor vebanis tribubus	ibid.	Libertorum causa leges late	376 f	Libertorum iura quanam fuerint	34 f	Libido voluptates appetit	70 d	Libitinae Veneris in templo ea quæ ad funera pertinebant, vendebantur	60 e	Libitinarij quinam dicuntur	255 e	Libripens quis sit	340 f	Libyca Sibylla	117 a	Licina Æbutia lex de legum latoribus	369 d	Licina Cassia lex de creatione Tribunorum militum	375 c. de Perseo Philippi filio	376 b	Licina & Mutia lex de peregrinis	361 f. g	Licina lex de agris possideudis	371 b. de septem iuguris virtim diuidendis ibidem. de fœnore	381 c. de sodalitijs	392 a. 394 g. de Tribunorum Comitibus	367 e. de triginta assibus edundi causa confirmendis in dies singulos Cal. Nonis, & nundinis Romanis	374. d. c	Lictor à ligando dictus	314 e	Lictores dicuntur quòd fasces virgarum ligatos fecerunt	ibid. b	Lictores Regi cum Curuli sella vehabantur, præferebant fasciculos virgarum, intra quas obligata securis erat, sic vt ferrum in summo fasce extaret	277 e	Lictores singuli curiatis Comitibus singulis curijs officij causa, non autem vt insignia ferrent, adhaerunt	244 f	Lictorum numerum vnde Romulus sumpsit	247 e	Lictoribus quare Questores prouinciarum vsi	310 c	Lictoribus quinam magistratus vsi sine	314 b	Liduna	66 g	Lilia quid	457 f	Limentinus Deus	90 c	Limes quid	373 d. e	Limes Decumanus quis	ibid. c	Limites à liminibus dicuntur	ibid. d. vel à limo	ibid.	Limitum causa leges late	372 e. f	Limitum desigendorum situs ab antiquis obseruatus	373 e	Limitum genera varia	ibid. c	Limina quæ in Capitolio posita	49 b	Linearij limites qui	373 d	Lini vsus clarior apud Romanos	26 g	Lipius vir clarissimus	184 c	Litare ritè est sacrificare & impetrare	489 d	Litatio quid	ibid.	Literarum per compendia scribendi mos à Romanis receptus	485 e. f	Literis integris rarò veteres in scribendo utebantur	ibid. c	Literas inuenisse dicitur Mercurius	57 a	Litigatores iudicem aut recuperatorem à Pætoe quomodo postularint	417 c	Litis æstimatio quid, vbi præcipuè obseruata	431 d	Litem contestari quid	419 a	Liuus	122 a. 484 a	Liuis Augustus prima omnium consecrata	110 d. e	Liuis lex de æqua parte iudiciorum pernes Senatorum & Equites	382 d. de are miscendo argento	380 f. de agris diuidendis in Africa	371 c. de colonis deducendis	370 f. de mensuro frumento confirmant Semproniani	373 f. de focijs	362 a	Liuis antequam legem ferret, domi sua	
-----------------	--------	-----------	-------	--------------------------------	-------	----------------------------------	-------	-----------------------	-------	----------------------------	--------	-------------------------------------	-------	---------------------------------	---------	----------------------------	-------	--------------------------------------	----------------------------	--------------	--------	-----------------------	-------	--	-------	--	-----------	--	----------------------	-------	--	-------	------------------------------	-------	--	-------	--	-------	--	-------------------------	-------	--	---------------------	---	-------	--	-------	--	-------	---	-------	---------------------	-------------------------------	------------------------	----------------------	--------------------------------------	-------	-----------------	--------------	-------	--	-------	--	--------	---	-------	-------------	---------------------------------------	-------	----------------	-------	--------------------------	-------	--	---------------------------------	-------	-----------------	-------	---	-------------------------------------	-------	--	-------	---	---	-------	---------------------------------	-------	-------------	---------------------	-------------------	--	-----------------	--	-------	---	-------	-------------------------------	-------	----------------------------	---------------------------	-------	---	-------	--	-------	---	-------	-------------------------------------	-------	--	--------------------------------	-------	---------------------------------------	-------	-----------------------------	-------	--	-------	--------------------------	-------	--	-------	---	-----------	---	-------	---	--------	-------------------------------------	-------	----------------------------------	----------	----------------------	------	--	-------	---	-------	------------------------------------	---------	--------------------	-------	--------------------------------	-------	-----------------------------	-------	------------------------	------	-----------------------	-------	---	-------	----------------------------------	-------	---	----------------------------------	------	--------------------------------	-------	----------------	--------	---	---------	---	-------	---------------------------------	-------	--	------	--	-------	---------------------	------	--	-----------------------------------	------	-----------------------------	--	-------	---	-------	--	------	--	------	--	-------------	--------------------------------------	---	-------	---	------	--------------------------------	------	---	-------	-----------------------------	-------	--------------------------------	------	---------------------------	------	---	------	-----------------------------	-------	--------------------	-------	----------------	-------	--------------------------------------	-------	---	---------------------------------	-------	----------------------------------	----------	---------------------------------	--	----------------------	---------------------------------------	--	-----------	-------------------------	-------	---	---------	--	-------	---	-------	---------------------------------------	-------	---	-------	--	-------	--------	------	------------	-------	-----------------	------	------------	----------	----------------------	---------	------------------------------	---------------------	-------	--------------------------	----------	---	-------	----------------------	---------	--------------------------------	------	----------------------	-------	--------------------------------	------	------------------------	-------	---	-------	--------------	-------	--	----------	--	---------	-------------------------------------	------	---	-------	--	-------	-----------------------	-------	-------	--------------	--	----------	---	--------------------------------	--------------------------------------	------------------------------	---	------------------	-------	---------------------------------------	--

Index.

uocatus ibidem
Lunij Antonij fabulae veteres fuerunt 192 d
Lixae quae exercitum sequuntur quasus gratia 449 c
Lixam veteres aquam dixerunt ibidem
Lixarum proprietates est, quod officium sustineant militibus aquae vehenda ibidem
Locatio qualis contractus 402 b
Loculorum apud veteres Romanos quae fuerit ratio 238 b.c
Locus primum omnium in Reipub. de- scriptione est considerandus 1 a
Loricæ quid fuerit 457 e.f
Lorum & Laulum veteres dixerunt 332 a
Lubentina Dea 83 a
Lucaria festa in luto colebant Romani ibid. 167 a. quare
Luceres quibus in locis ciuitatis habitauit, & quare sic nominati 7 a
Luceres tribus quæ 239 f. 260 a
Lucretius Iupiter 50 a
Lucilius lib. 11. 215 c. & lib. 6. ibidem
Lucina Iuno vnde sic dicta 53 d
Luci prope Deorum templa consecrabantur 41 a. vnde dicti ibidem
Lucos licebat interdum conculeare 41 a
L. Iulius Cæsar quando perierit 162 f
L. Tarquinio urbem ab Oriente aggre- runt 3 a
Luctus quomodo minutus fuerit 239 d
Luctus tempus quodnam fuerit ibidem
Lulularis Flamen 108 d
Ludi Circenses qui sint 185 b. gladiatorij in Amphitheatris exhibebantur 187 d
Ludi in ludæa Cæsare ab Herode insti- tuti 206 b
Ludi Megalenses quando habitati 171 d
Ludi pifatorij quales, cur, quando cele- brati 167 c
Ludi primùm in insula Tiberina exhibi- ti 185 e
Ludi quales sint celebratae 184 f. quid fuerint apud Romanos ibid.
Lubi Romani etiam scenici fuerunt 202 a. sacri qui in Deorum honorem fie- bant 196 e
Ludi sacri sunt Megalenses, Cereales, Flo- rales, Martiales, Apollinæ, Capitolini, Romani, Plebeij, Compitalij, Secula- res ibid.
Ludi Scenici qui 189 d
Ludi Scenici in Theatro agebantur 186 g. Troiani qui fuerint 209 a
Ludi variae significationes 184 f
Ludi vnde dicti sint ibid.
Ludorum catalogus 484 c
Ludorum Circensium quænam formæ 188 e
Ludorum & Theatrorum luxuries ibid. c
Ludorum finis quis 184 f. genera varia 185 a. b. leges 359 a. pompa quamam fuerit 207 b
Ludorum Scenicorum initia parua 189 f. g. 190 a. eius species Tragedia, Comæ- dia, Satyra, Mimus ibidem
Ludorum singulae species singulis dijs cõ- secratae 196 f
Ludis quando impensa sint ducenta mil- lia nummum 201 e
Ludos funeores quinam exhibuerint 185 f. d. 208 e. primus instituit Romulus 184 f
Ludos pro diuersa Reipub. forma varij etiam homines illos exhibuerunt 185 e
Ludos vt spectarent, Senatus cum popu- lo mistus fuit per annos quingentos & quinquaginta octo 187 g
Lucre antiquum pro diuidere 85 f

Lugere & elogere quid differant 250 f
Luna cur Noctiluca dicta 56 c
Luna in calcis lunulis non fideris for- man, sed notam Centenarij signifi- cat 225 c
Luna vnde dicatur 246 a
Lune tauro libratur 123 f
Lunæ templa tria, ædícula vna refertur 56 e
Lunam cur Annam dici voluerint 77 c
Lunam veteres Ianam appellauerunt 138 c
Lunaris annus mensis est 126 f
Lunulati calcis quales 225 c. Senatorum & nobilitate præstantium vitorum e- rant ibid.
Lunulas in calcis cur gestarint, qui no- bilitate generis alijs præstabant ibid.
Lupercalia quando celebrata 142 b. 143 a. b. c
Luperci alij fuerunt Fabianj, alij Quiriti- anij 94 a. quarum partium singuli i- bidem
Luperci sacerdotes à suis collegijs coo- perabantur 267 b
Luperci sacerdotes omnium verustissimi 93 d. sunt qui Lupercalibus per laci- uiam discurrentes pelibus obuios ca- dunt ibid. f
Lupus quid portenderit 99 f
Lupus signum militare apud Romanos 445 b
Luporum in vrbe inauspicatus conspe- ctus habitus est 99 f. g
Lustrantur Romani post censum à magi- stratu sanctissimo 180 b
Lustrare pro circuire 179 a
Lustratio quinquennalis à Censoribus perfecto genit quinq. quoque anno instituta 180 a
Lustricus dies 82 c
Lustrica 122 c. f
Lustrum 180 b
Lustrum condere Censorum erat 285 c
Lustrum dictum fuit quinquennium ibi- dem e
Lustrum primum in Campo Martio con- ditum 253 b
Lustrum condendi gratia Censores popu- lum in Campum Martium vocabant 252 d
Lulus in pecuniam apud Romanos pro- hibitus 395 b
Luxuria Romanorum supra modum cre- scens legibus sumptuarijs occasionem dedit 213 d
Luxus veterum quantus ibidem c
Lycurgus cur fores & fastigia ædium ser- ra & securi fabricari iusserit 230 b
Lycurgus Spartanis leges præscripsit 316 a
Lydorum primaria vrbs 200 e
Lyntres naues fluminales 460 b
Lysia 70 c

M

Machinæ bellicæ Romanis vsitate quænam fuerint 458 g
Mænia lege cautum ne filij parentibus oculos suggillarent 234 f
Mæsius mensis Maius dicitur lingua Olca 157 b
Magister collegij Augurum qui dictus fuerit 96 a
Magistrum Equitum Dictator sibi elige- bat 292 f
Magistri morum quare Censores dicti 284 f
Magistri vicorum qui, eorum officium 303 a. b

Magisterij titulo qui ornantur, cur pite- o ornantur 35 c
Magistratus nullus Comitij creandorum Magistratum causa institutus potuit de celo seruari, & Comitium impo- dere 246 a
Magistratus causa quam leges late 365 b
Magistratum adire iniussu populi capita- le ibidem e
Magistratus Curules qui 33 e
Magistratus & nunciacionem & spectio- nem habebant 243 f
Magistratus extraordinarij quinam 292 a. b. 266 g. hi omnes Tribus Comitij creabantur ibidem
Magistratus in Colonij prætexta vbi fue- runt 469 c. in ius p. lulari non pote- rant 426 a. b
Magistratus maiores Comitij centuria- tis creati 249 b
Magistratus maiores & ordinarij quinam ibid. 276 e. 277 b. maiores extraordina- rij qui ibidem
Magistratus minores ordinarij & extra- ordinarij quinam sint 276 f. g. 277 a
Magistratus ordinarij ad finem mensis Iulij & principium Augusti creaban- tur 270 b
Magistratus ordinarij qui sint 266 b. 277 b
Magistratus populi Romani extra vrbem vel prouinciales quinam sint ibid. a
Magistratus quando curiatis Comitij creati 243 b. c
Magistratus quo ordine fuerint creati, & quo tempore 280 c
Magistratus quomodo alterum reum fe- cerit ad populum 434 c. d
Magistratum Comitii haberi non pote- rant, nisi augures adessent 246 a
Magistratum creandorum Comitii Tri- buta in campo Martio habita 269 d
Magistratum & Augurum auspicia quid differant 245 f
Magistratum ministri quinam fuerint & quot 312 e
Magistratum minorum causa leges con- stitue 367 f
Magistratum Romanorum plena dimi- sio 276 e. ministri quinam 277 a
Magistratibus qui ad vrbem erant Sena- tus in templo Bellonæ datus 280 f
Magistratibus vrbanis & prouincialibus si extra vrbem bellum esset gerendum, imperium militare lege curiata tri- buebatur, in vrbe vero seditionis re- stinguendæ causa Senatus consulto 247 c
Magistratus de celo seruari nulla res co- gebat 246 a
Magistratus extraordinarios quinam creauerint 268 b
Magistratus minores ordinarios quinam creauerint ibid. a
Magistratus quænam leges in officio cõ- tinerint 365 b
Magistratibus creandis non semper idem tempus obseruatum 254 b
Magnetis & pixidis nauticæ beneficio ad Antipodes atque omnes terrarum tractus ventum est 491 c
Maestas populi minui quot modis dica- tur 335 f. g
Maestas solis testibus fuit approbata 428 c
Maestatis accusatorum exempla 432 d
Maestatis crimen definitione defende- batur 429 f
Maestatis crimen & perduellionis quid differant

Index.

differant 250 d
Maestatis crimen quænam comprehen- ditur 432 d
Maestatis crimen quid sit 384 c. quid differat à crimine perduellionis ibid.
Maestatis Questioni quando Proconfu- les abnoxij fuerint 309 a
Maestatem minuere quale crimen 335 f
Maiores & ordinarij magistratus qui 277 b
Maius mensis nuptijs in faustus habitus à veteribus 228 a. vnde dicatur 156 g
Maim in tutela Apollinis fuisse 157 b
Mala lignea 462 a
Maleficia quænam ad populi iudicium à magistratibus adducta fuerint 432 d
Malua 66 g
Malleoli manipuli spartei, pice coniecti, qui incensi in muros aut testudines ia- ciuntur 459 e
Malus arbor nauis 461 g
Mali partes quæ 462 a
Mamilia lex de finibus agrorum 372 f
Mamilius cur Li. natus vocatus ibid.
Mammius molier quædam matrem carce- ri includam clamauit 78 f
Mana Dea parui præfesse dicebatur 84 c
Manalis lapis 58 e. 180 d
Mancipatio familiæ quomodo facta sit 340 d
Mancipationis formula 407 b
Mancipationis ius quodnam fuerit 401 a
Mancipi res quæ sint 400 f
Mandatum qualis contractus 402 c
Mane feruim diei tempus 132 a. vnde nam Mane dictum ibid.
Manica vinculum quo manus vincuntur 422 g
Manilia lex de bello Michridatico Pom- peio transmittendo 376 e. de suffragijs 364 b
Manipuli qui 445 a
Manius Papirius primus rex sacrorum institutus 117 f
Manlia lex de manumissis 356 f. de Nu- midia 370 c
Manurna 231 g
Manturna Dea adhibebatur, vt noua nu- pta cum viro maneret 83 b
Manuarias artes ciuium Romanis exer- cere non licebat 272 a
Manumissi inter amicos, per mensam, & per epistolam qui dicantur 35 c
Manumissi raso capite pileum gestabant ibid. d. e
Manumisso quæ per censum fiebat qua- lis ibid. b
Manumissio tribus modis fiebat ibid.
Manumissionis causa leges late 376 f
Manumissionis formula antiqua 36 a. 407 d
Manus ferrea 462 e
Manus confectio in fundo aut domo quo modo facta 473 a
Manum conferere quid 346 e
Marcia lex de Censura non bis gerenda 366 f. de pace cum Rege Philippo 376 b
Marcia lex Græchanæ similis 371 f
Marcia Porcia lex de numero hostium interfectorum 375 f. g
M. Antonius edictum proponi manda- uit, in quo Christianos pœnarum crudelitate exemit, eosque vocari in ius propter religionem prohibuit 405 c
M. Antonius ius cooptandorum sacerdotum quare ad populum retulerit 66 c
M. Antonij leges omnes à Vibio Pansa & A. Hirtio Coss. abrogatæ ibid. d

Marci Crassi infelix Augurium 98 c
M. Attilius Culeo infusus in mare proie- ctus 116 c
Mare Romani ante primum bellum Pu- nicum non sunt ingressi 460 c
Maria lex de ambitu 391 b. de probandis nummis 309 a
Maria lex vt pontes per quos suffragia feruntur, angustiores fierent 363 f
Marianus Iupiter 51 d
Mariti noui nucis spargebant 232 b
Marius de ambitu accularus 291 b
Marij vnus proprium est, quod consula- rum sepius gesserit 283 e
Mars cur Quirinus 58 e. quare Gradius ibid. d
Mars vigila, cuius hæc vox solennis 450 c
Mars vnde dictus 58 b. vnde natus ibid. b. c
Martis patria quæ ibid. b. c
Marti cur gallum appinxerint ibidem c
Martem Romuli parentem existimauerunt Romani ibid.
Martia lex de statellis 376 e
Martialis collis 4 c
Martialis Flamen Marti institutus fuit 108 a
Martiales ludi quinam fuerint 199 d
Martialis locus 29 c
Martius campus etiam Tiberinus dictus 253 b. extra vrbem fuit ibid. quare sic dictus ibidem
Martij varia erythma 145 g
Martyres Christiani in cæuleo excruciatii 437 b
Mater Deum vnde Tellus dicta 45 b. c. d. & c.
Mater familiæ aliud est, & aliud vxor 228 e
Mater familiæ apud veteres sine Comite in publicum non prodibat 234 c
Mater familiæ quænam proprie dicte fuerint 228 e. 234 b
Matris familiæ significationes ibidem c
Matrem Tellurem diciam putant pio- perca quod plurima pariat 44 f
Matralia quando celebrata 162 c. d
Matrimonium quid 400 d
Matrimonium quomodo vsu factum fue- rit 228 f
Matrimonij renunciatio qualis fuerit 233 f
Matrimonium contrahentes quinque Deorum opẽ indiguiffe arbitrabantur 83 a
Matrimonio soluto dotem reddi volae- runt 233 f
Matrimonio vno contentæ Corona pu- dicitæ honorabantur 79 f
Matrimus, qui matrem viuentem habet 119 f
Matronalia quando, cui, & quare celebra- ta 146 d
Matrona quænam proprie 234 b. 343 e
Matura mater 84 b
Mauros quare Mars 58 b
Maximilian nummo Capricornus im- pressus, & Aquila quid notent 489 f. g. 490 a
Maximus & optimus cur Iupiter 48 d
Medicina inuentor Apollo 54 b. c
Meditrinalia qualis dies 171 g
Medixtrichus qualis magistratus 470 d
Megæta 70 c
Megalenses ludi Aprilij dabantur 197 f. Scenici tantum ibid.
Megalenses ludi & Romani non sunt idẽ ibid.
Megalenses ludi in Palatio habitati ibi-

dem c. quando celebrati 151 d. qui- nam sint, non inter omnes conuenit ibidem a
Megalensium ludorum conuiuia qualia fuerint ibid. f
Megalenses ludos Prætores & Magistra- tus purpurati in toga & prætexta at- que ornatu maximo celebrantur ibid. c
Megalensibus ludis præter Idææ matris famulos stipem cogere nemo poterat ibid.
Megalensia & Megalesia ibid. a
Megalensia purpura ibid. e
Megalensia ludi quales 46 a
Megalensia quando & cui habita 151 d
Megalensia ludi matris Magnæ 197 a
Melisseus primus telluris cultum insti- tuit 44 c
Mellona mellificationis Dea 88 a
Memmia lex 383 f
Memmia lex de iis qui Reipublicæ cau- sa absunt non postulandis in ius 426 b
Mena Dea quæ suoribus mensuris præ- erant 83 e
Menemia gens primis Reipub. tempo- ribus Romæ floruit 263 c
Menenia tribus vnde nomen habeat ibi- dem
Meneniam tribum potius quàm meniri- nam esse dicendum ibidem
Mensæ secundæ quæ 213 b
Mensia lex 362 f
Menses qui 449 b
Mensuris quibus veteres potantur 213 f
Mentem consecrari veteres, vt bonam mentem concederent 78 a
Menti ædes extructa Romæ ibid.
Mercatores mercurium tanquam patro- num coluerunt 350 g
Mercatorum collegium mercurialium fuit ibid.
Mercatorum Deus quare Mercurius 56 g
Mercaturæ questum docuit mercurius ibid.
Mercurio literarum, musicæ, Pæstræ, Geometriæ, inuentioni tribuitur 57 a
Mercuriales statuae ibid.
Mercurialium collegium fuit mercato- rum 350 g. à quo institutum ibid.
Mercurius cur alatus 57 a
Mercurius Deus collegij mercurialium 350 g
Mercurius furacissimus 56 f. quare Deo- rum internuncius ibidem g. mer- catorum Deus quare credetur ibi- dem
Mercurius quasi Medicus ibid. e. ora- tionis Deus ibid.
Mercurij simulacrum quale 57 a
Mercurium tanquam patronum merca- tores coluerunt 350 g
Mercurios tres Cicero nominat 56 f
Merenda cum prandio eadem 209 f. quo- modo introducta ibidem
Merenda, quid, quare sic dicta, quibus da- ta 210 d
Meridies mediæ diei nomen 345 f. g
Meridies quasi merus dies, id est, purus 132 b
Mercurialia festum Mercurij 166 c
Mestala Coruinus primus Curator 26 d
Meratores qui 449 b
Methodi lux ab imperita multitudine methodorum vindicata 491 e
Metilia lex de æquando iure magistri Equitum & Dictatoris 367 b

Index.

Migrations ex ædibus apud veteres Ca- lendis Quindibus fiebant. 165 c Militarium aureum quid 30 d Militis Cretae Gigas 46 f Militantes omnes cincti erant 441 f Militare cingulum militibus ignominie causa ademptum 471 e Militare imperium etiam Senatuscon- sulto dabatur 243 f Militare imperium quid, & quomodo datum fuerit ibid. Militare in legionem quinam potuerint 441 g Militare minores annis xvii. non cogebantur 375 d.e Militare nemini licebat apud Romanos, nisi ciuibus & ingenuis, atque in quin- que classibus censu 442 g Militares coronæ multifarie 474 b Militaria signa apud Romanos quæ 445 b Militaria signa in castris fixa erant 455 c Militaria munera quoniam fuerint 473 a Militaria munera quam multa L. Sicinio Dentato data fuerint ibid. e Militaris disciplinæ lex incerta 375 c Militaris lex sacra qualis ibid. Militaris ignominie genus fuit militem discinctorum opus facere vel stare 441 f.g Militaris ordinis conferendi ritus ibid. f Militaris rei causa leges promulgatæ 375 c Militarium honorum finis apud Roma- nos qui 430 f Militia Ciceronis tempore qualis 451 a Militiæ genera tria 440 c Militiæ Romani veteres tantum per æ- rarem assueverunt 452 f Militis membra sunt arma 451 a Militiæ res insigniatæ quando dicatur 471 c Militi vestis à publico quando data de- mum fuerit 443 b Milites ab Imperatoris imperio prouo- care non poterant 471 b Milites ære diruti quinam dicti fuerint ibid. aliquando pœnæ loco stantes ci- bum potumque sumebant ibid. d. di- midiatæ mensis cibaria præter cetera onera secum ferebant 451 a. in nume- ros referendi erant 441 g Milites legionarij secum ferebant non so- lum arma, sed & vallum & cibaria 450 f Milites olim singulis diebus viginti qua- tuor millia passuum emettebantur 451 a Milites qui sacramento militabant, quo- modo delecti fuerint 440 f.g Milites qui sacramentum non obserua- bant, indicta causa à ducibus occideba- tur 441 b Milites Romani ab initio stipendium nõ meruerunt 443 a. quando stipendium ceperint primo, & qui ibidem Milites Romani cur plumea corolla or- nati fuerint 449 f Milites Romani delinquentes quomodo puniti 471 a Milites vt virtutis ergo civitate donaren- tur, Calpurnia lege sancitum 362 e Militum ætas apud Romanos 441 e Militum animaduersiones lenes alia, aliæ acerbiore, & quid singular, atque eius species 471 b Militum disciplina alia fuit quam vrbana apud Romanos ibid. a Militum iudicio quid, dum generi 481 a Militum ordines atque discrimina que- nam fuerint 448 e Militum Romanorum stipendium pri-

mum quobus fuerit 443 b.c Militum varia opera que sint 405 b Militum vigilantia Gallo ad Martem pi- cto significatur 58 c Militibus pecunia ante triumphum di- stribuebatur 473 g Militibus quare pœnæ loco sanguis mil- sus fuerit 471 e.f Militibus singulis dona militaria qualia data 473 b. qualia vniuersis data ibi- dem Milites discinctos sine nota in castris ver- sari grande scelus 441 f Milites sub pellibus habere 453 a Milui diri semper 59 b Mimallonides 484 b Mimus qui dicatur 190 d Mimi excellentes quinam ibid. c Mimi non erant personati, sed fuligine obliiti, & agnibus pellibus amicti ibid. f nudis pedibus agebant ibid. e. quare inter actus introducebantur ibid. d.e Mimi quare planipedes ibidem e Misorum argumentum quoniam ibid. Minerua à minuendo vel minando 57 c. & aliter ibid. f Minerua capta ibid. f Minerua inuentrix belli 46 d. quare o- mnium artium inuentrix dicatur 57 e. quare Pallas dicta ibid. Minerua delubrum cõsecravit Pompeius Magnus 58 a Minerua icon 57 e Minerua numerorum inuentio tribuitur 49 a Minerua quare opifices supplicent 57 e Mineruam custodem Cicero domi suæ priuatim coluit, quam abiturus in xi- lium in Capitolium detulit 58 a Mineruas quinque Cicero statuit 57 d Mineruum Minerua templum diceba- tur 58 b Mineruij versus 115 a Minores magistratus vitio creatos esse, quomodo sit intelligendum 280 g Minotaurus militare signum apud Ro- manos 445 b Minotauri signum quare veteres in le- gionibus habuerint ibid. c Minucia porta vnde 90 d Minucius qualis Deus ibid. Minuscule 163 e Miscellæ vires sunt quæ omni agro con- ueniunt 207 a Miscellani ludi quinam ibidem Miscellum quoddam genus columbarum ibid. Miscelli ludi ibid. Missio militum dum generum 481 a Missiones militum iustæ, causariæ & ne- cessariæ quæ 224 f Mitra à mris 224 f Mitra funis 463 d Mitre capitis ornamenta mulieribus pro- pria 224 f Mitre in consilio Iudices quid 430 c Modi in Comædijs quid sint 194 b Modimperator quis 214 d Mœcia tribus vnde 265 a Mœnia vrbis Romæ ampliæ, erat pome- rium proferre 384 c Mœrum pro murum ibid. b Moles quando sertis ornata 161 c Moles quid 457 e Monsanus quinam cantus 195 b Monarchia quale imperium sit 275 f Monarchia quando in Republica fuerit Romana 276 e. hæc in Tyrannidem quando versa sit ibid. Monarchia regno prior est ibid. a

Monarchia Reipublicæ Romanæ anan- do & sub quo introducta 287 b Monarchia & regni discrimen 276 a Monarchia iam censentur quatuor sum- ma in mundo imperia ibid. f Moneta quare Iuno dicta fuerit 51 b Monile & Phalaræ quid differant 473 f Morbus quinam cantus fuerit dictus 195 b Mons Coelius à quo munitus & pomerio inclusus 4 g. idem Querquetulanus appellatus 5 a. habitatus ab Etruscis ibid. Montonius 6 d Morbus fonticus quis dicatur 344 e. 419 b Morientium spiritum proximiores apud Romanos excipiebant 254 f. oculos eorum claudabant ibid. Moriri pro mori antiquè 341 c Mortem quibus modis Romani dama- nis atulerint ibid. f Mortuo qui cremandus erat, digitus in- cidebatur 237 d Mortuum concremare lege xij. Tabula- rum cautum 237 c Mortui pauperes apud Romanos phere- tris efferebantur 333 d Mortuorum in sepulchris captiui neca- bantur 237 e.f Mortuus quare salus & vale dicatur ibi- dem f Mortuos lugere per decem menses sole- bant 259 d Mortuus quam plurimis lectis efferti glo- riosum erat 333 d Multa Sabinum vocabulum fuit 422 c Multa suprema primis temporibus erat duarum ouium & triginta bouum ibi- dem Multæ certatio 434 a Multam dicere & irrogare 432 f. 434 a Multam quomodo à condemnatis ma- gistratus exegerint 431 d Multarum nomine leges sancitæ 384 a Multicribia vestimenta quæ sint 215 b. 213 b Mulier in bigis à rhinocerotibus trahi- tur 238 f Mulieris Romæ stolata icon 223 b Mulieri genas ne raduntur 237 f Mulieri relinquendi mariti potestas a- dempra fuit 233 c Mulieres per itinera ambulantes torque- re fufos, aut detectos ferre, spei omnij aduersabatur 100 b Mulieres quando ceperint cum viris ac- cumbere 211 a Mulieribus vini vsus interdicitus 326 b. c Mullæi quales calcei 225 g. vnde dicti 226 a Mulso primam sitim antiqui in conuiuijs sedabant 213 b. d Mummius Corintho delecta Theatrum temporarium crexit 187 b Munacius Planicus ædem Saturni extru- xit 44 d Mundi Deus cur animus ibid. e Mundi natalis xij. Calend. Sextilis 167 b Muneralis lex quam Plauto dicatur 384 c Munera militaria quænam fuerint 473 a Municipales primi sine suffragij iure Cæ- rites facti 466 e Municipales qui fuerint ibid. e Municipibus primis quid concessum fue- rit ibid. f Municipium & Præfectura quomodo po- tuerit vnum idemque esse oppidum 467 c.d Municipium

Municipium oppidum fuit iure ciuium Romanorum donatum 466 b Municipia & coloniæ quid inter se diffi- rant 467 a Municipiorum genera duo 466 d Municipiorum Reipublica qualis fuerit 469 f Municipiorum Senatores Decuriones dicti ibidem d Munus dictum ab officio 208 c Muralis corona quæ 474 f Murcia Dea 59 g Murcia Dea defidia 84 f Murciae Caesaris vxorem Clodius ada- mauit 118 b Murcia mons quare Auentinus dictus fuerit 51 f Murcia quid 459 f.g Murrata potio 332 f.g Murrina Venus 60 e prius Myrtia ibidem Murus apud veteres 3 c Murum totum veteres Romani quare habuerint sacrum ibid. e Mufculi quales machinæ fuerint 458 b.c Muscam inuenit Mercurius 57 a Mura sacrificia quæ 103 c Mura lex & Licinia de peregrinis 365 f Mutinus qualis Deus 83 c Murum quid 461 f Myoparion nauiculum piratarum aptum 465 b Myoparones maiores & minores 460 b Myrica corona quare ouantes coronati, & non lauro 476 c.d Myrteam coronam Crassus bello fugiti- uorum confecto aspernatus ibid. d Myrtus Veneri dicata 60 c Myrtum cur matronæ Romanæ ad sacra Bonæ Deæ non adhibuerint 118 b N Ænia cæmen quod in funere lau- dandi gratia ad tibiam cantatur 85 g Nænia Dea funerum ibid. f. Sacellum eius vbi ibidem Narratio oratoria non in omni crimine locum habebat 429 d Næsto siue Natio qualis Dea 81 f Natalis ludi qui in natalibus virorum magnorum edebantur 206 e Naualis corona quæ 474 g. hæc nauium rostris insignita ibid. f Naualis triumphus quis 475 f Nauigandi artem Neptunus inuenit 66 d Nauigandi artem quomodo Romani di- dicerint 460 e.f Nauigandi Ianus primus inuenit 41 c Nauis rostrata 461 c Nauis vnde deriuetur apud Grammati- cos ibid. a Naues bello paratæ galeam habebant in- signe, ad celeritatem Mercurij petasum pacificatorij caduceum ibid. g Nauium insignia quæ fuerint ibidem f.g Nauium nomina plurima vnde sumpta sint 464 c.d Nauium partes 461 a Naumachia in ludis circensibus instituta 188 f Nautica 461 f Nauticæ artis inuentio 491 e Nec pro Non antiquè 356 a Nefasti primò quinam 133 f. 406 b Nefastis diebus prætori non licet tria verba facti, causas tamen agere, concio- nem habere, & legem promulgare lice- bat 134 a

Negotiorum omnium Deus Mercurius 56 c Nemesis culta Romæ in Capitolio 59 f Nemetis cur alata pingatur, & pedibus eius rota subiciatur, item cum freno & nienfura cubiti ibid. Nemesis Iustitiæ filia ibid. e Nemetis vnde dicta ibid. d Nemeti sacrisabant, & munus gladi- atorium edebant Romani ad bellum itu- ri ibidem e.f Neptunalia Nepruni ferie 167 b Neptunus vnde dictus 66 d. nauigandi artem inuenit ibidem Neptuno peccatis de ferebant veteres 85 g Nero Iudicium infelicitatis humanæ 208 f Nero princeps iuuentutis à Clodio di- ctus 239 c. vbi sepultus 6 c Neroni paucis diebus ante mortem vox reddita qualis 100 e Neruum appellat aliquando ferreum vinculum, quo pedes impediuntur 348 c. 422 g Neruo ceruicis Plautus vinciti ait 422 g Neri ludi natalis quando celebrati 206 f Nesi pro sine antiquè 349 a Nexum est, quodcumque per æs & libram geritur 140 c Nic. nec res gestas Alexandri Macedonis scripsit 117 a Nicopolis vrbs apud Actium à quo con- dita 205 g Nixi Dei ab euitendo, id est, pariendo di- cti 83 e Nobiles apud Romanos qui 33 d Nobiles quorum maiores magistratus Curules gessissent 34 a Nobilitatem maxima laus erat plurimos clientes habere 31 f Noctiluca quare Luna dicta 56 e Noctis mediæ inclinatio alterum tem- pus dici 132 a Noctem quare intemptam veteres ap- pellarint 315 f Noctui quando felix & infausta 99 e Noxæ filius Iaphet quibusdani Ianus est 41 d Noam primò Saturnalia celebrasse in ar- cea 174 g Nomen clatio quid 182 c Nomenclator qui fuerit dictus ibid. Nomenclatorum officium 484 f Nomen facti quomodo fuerit explica- tum 429 f Nomen recipere est in tabulas inter reos referre 427 b Nominis delatio quomodo facta 426 e.f Nomina prætor recipere, & non recipere poterat 427 b Nominare qui aliquem volebat, iuratus id facere oportebat 273 d Nominatio quæ sacerdotum petentibus necessaria quid nam ibid. Nonæ Caprotinæ 165 e.f Nonæ cur nuptiis non conueniant 228 b Nonæ cur sic dicte 138 c Nonarum cur impar numerus intro- ductus sit 138 c.d Nonaginti quinam fuerint 319 e Notæ veterum priuatæ & publicæ quæ 485 c Notarum origo, vsus, progressus interitus ibid. per rotum 485 c Notas veterum quinam artificiosè effin- gere potuerint 484 e Notis id est literis singulis integrum ver- bum significantibus vsu sunt veteres 322 b

Notis scriptum fuit poema Homeri quod in putamine nucis includi po- tuir 485 e Nouæ nuptæ in conclave cur simulachra Deorum illata fuerint 232 e Nouatio prioris debiti in aliam obliga- tionem translatio 402 f Nouella Iono quare 53 g Nouember quare sic dictus 173 a. varia eius nomina ibid. Nouembrem tutelæ Dianæ commiserunt ibid. e Nouendiale sacrum quare celebratum, quomodo & quandiu 177 g. à ponti- fice Max. aut à Præatore indicabatur ibid. Nouendialia vnde originem traxerint 239 c Noui apud Romanos fuerunt, quorum maiores nullos Magistratus Curules gessissent, sed ipsi 34 a Noui homines qui 33 d Nouitas fugienda 490 b. c Nox concubia 132 b Noxiam stipitem Eculeum nominat Prudentius 437 a Nox media 151 a Nubentes ad atam Iugæ Iononis quare vinculis iuncti fuerint 53 f Nubentes mulieres ad viri venientes af- fectus quare soliti fuerint ferre 229 e Nubentes quo comitatu ad matris vides accesserint 231 a. b Nubentes virgines comitabantur colus compta cum fuso & stamine ibid. a Nubentium fores frondibus & floribus ornabant ibid. b Nubere qua de muliere dicatur, vt de vi- ro ducere 240 d Nubere, velare præficus significat ibid. Nuces in tutela Ionis fuerunt 232 b Nuces Inglandes dictæ sunt quasi Iouis glandes ibid. b. c Noces nouus maritus spargebat ibid. b Nutricula nauium nomen 465 a Numa Pompilius Celerum custodiam deposuit 278 a Numa Pompilius Romulum securus 2 f collem Quirinalem vrbis includens po- merium eius protulit ibid. Numa Comitiis Curiatis rex declaratus 243 b. c Numa rex sacra obire 94 f Numæ lex de Opimis spoliis 328 a. de polluctu ibid. c. de vino ibidem d. de Iudicijs ibid. e. Terminus ibid. f. de par- tidicis 327 e. de pellice ibid. g Numæ Pompilij vxor Ægeria nympha 67 a Numeria Dea, quæ numerare docebat 85 c Numerorum inuentio Minerua tribuitur 490 a Nomina præcipua de omnibus sacris fue- runt Ianus & Vesta 123 c Numitoni regnum à nepotibus restitui- tur 2 c Nummarie rei causa leges latæ 380 f Nummus autens quando percussus 387 b Nummi veterum quas imagines impres- sas habuerint 485 b Nummos argenteos adulterinos qui fla- uerint, lege Cornelia punitus 388 d Nunciare visâ vel audita auspicia indica- re 245 g Nuncupatio Testamenti quid 340 e Nundina Dea à nono nascentium in fan- ctum die dicta 82 e Nundinæ feria sint, nec ne 178 b. e Nundinæ feriæ sunt Paganorum, quibus

Index.

Index.

conueniunt negotiis propriis, aut mercibus prouiduri 132 g. quales ferie 178 b. Nundinarum causa ex agris in urbem ciues conueniebant 318 f. Nundinarum die non licebat legem ferre ibid. Nundinarum lex 358 f. origo quae 178 c. Nundinis, hoc est, nono die homines ex agris in urbem tantum ueniebant 255 b. Nupta noua cingulo cingebatur 230 c. coronam ex verbenis sub amiculo ferebat ibid. foccos luteos gestabat ibid. uelo obnubi solebat, cum ad uirum ducebatur ibid. cur in pelle lanari collocata fuerit 231 d. e. aqua cur fuerit aspersa ibid. linen domus non transcendebat, sed ea sublata transportabatur a pronubi ibid. a. postridie nuptiarum quare in domo uiri rem diuinam fecerit 233 a. quare fenis crinibus ornata 230 a. quibus ceremoniis in lectum uiri deposita fuerit 232 c. Nuptae nouae adipe lupino postes inungere solebant 231 c. d. Nuptae nouae cingulum cur Herculeo nodo uinctum 232 c. Nuptae nouae comam cur haste cuspide discriminantur 230 a. Nuptae nouae uelum quo caput obnubebat, flammum dicebatur ibid. Nuptae nouae ingredienti claus perimittebantur 231 d. Nuptae nouae corona redimiri consueuerant 230 c. Toga recta inducebantur ibid. Nuptam nouam uespere pretertati pueri tres domum ducebant ibid. f. Nuptiae non nisi captatis prius augurijs fiebant 229 g. Nuptiae quid 400 d. Nuptiarum tempus aptissimum sunt Idus Ianuae 218 d. Nuptiis apud ueteres Romanos certum tempus praestitutum erat ibid. a. Nuptiis in faustis habitus mensis Maius ibid. quinam praeterea dies inauspicati fuerint nuptiis ibid. in Nuptiis Romani Thalesionem includebant 232 a. Nuptialia dona quae ibid. g. 233 a. Nuptialis caena lautior quam alia conuiuia 232 a. Nuptialibus ceremoniis quinam diadhibiti fuerint 231 g. Nymphae quid sint 29 f. unde nomen traxerint ibid. ueterum Nymphae non durarunt ad nostra tempora ibid. g. reuocens conspicitur intra Neapolim & montem Vesuuium 30 a. Nymphem appellat Dion locum, in quo ex suffito thure praeficta de omnibus rebus petita fuerunt 103 f.

O

Obeliscus in Circo maximo quidnam fuerit 186 c. d. Obelisci in Circo magnitudo ibid. d. Obeliscum in Circo excisum esse a rege Semneferreo ibidem. Oblatua Arguria qualia fuerint 97 c. d. Obligatio ex quasi dictio quid 403 a. Obligatio licitarum quae 402 a. Obligatio, quid, species eius quae, & quid singulae 401 d. Obligationes naturales, ciuiles & mixtae quid singulae 343 b. Obligationes quot modis dissoluae fuerint 402 c.

Obligationum causa quoniam sunt 400 a. b. Obnubere uelare significat praeficit 230 d. Obnuiciare ante & post auspiciu Magistratus poterat 246 b. Obnuiciare est uisa uel audita auspiciu indicare 245 g. Obnuiciatio duarum rerum obseruatio, ne fiebat 319 c. Obrogat legi Caesaris lex Antonij 339 b. Obseruare de caelo nulla res Magistratum cegebat 246 a. Obseruatio de caelo ad omnia comitia adhibebatur 245 d. Obidionalis corona quae 474 b. a. quibus data, ex gramine facta ibidem. Obidionalis coronam Plinius praefert omnibus coronis ibid. c. Obsonia omnia conuiuij Dominus in scheda descripta habebat 213 b. Occasus sol pro sol quando occidit anti. quae 346 a. Occentant dicebant ueteres, quod nunc conuiciu fecerint 333 f. Occidere impunè Romanu quos uolebant, eos Deo cuiuspiam, maxime diis inferis sacrificabant 31 f. Occisum a necato quomodo distinguitur 327 d. Ochlocratia quid 276 b. Ochlocratia in Repub. Romanorum quando fuerit ibid. d. Octauus primo Augustus dictus 287 d. October mensis quare sic dictus, & varia nomina quae ei fuerunt attributa 171 d. in Maris tutela fuit ibid. Oculus qualis locus ipsius uauis 461 d. Oculi Cupidini sacri 86 a. Odeum qualis locus fuerit, apud Romanos 188 c. Odea in urbe quinque fuerunt ibid. Offendices 105 c. Officiu muneris nomen est 208 c. Officia Ciceronis primo omnium librorum typis aeneis sunt impressa 491 a. Oligarchia quid sit 276 b. Oligarchia in Repub. Romana quando fuerit ibid. c. Oliu inuentris Minerua 57. d. e. Oloe pro illi 327 c. Onager qualis machina bellica 459 a. Onuphris Panuinius 1 d. Opalia festum Opis 45 a. 173 a. Opiconfua 169 c. Opiferi funes 463 d. Opifices quare Mineruae supplicent 57 c. Opiganem Iunonem matronae colebant, quod ferre eam opem in partu laborantibus credebant 54 a. Opima spolia quoniam fuerint 479 c. Opis qualis Deus 81 f. Opi primus Romae aedem extruxit T. Tatius Sabinorum rex 45 a. Opus uictoris quid uictor nomen 39 c. Opitulus Iupiter 52 a. Oppia lex de matronarum cultu 375 b. Oppidorum condendorum & describendorum apud ueteres mos 3 c. Oppius collis 5 d. Oppugnatio urbiu antequam suscepra diuocabantur 460 a. Oppugnationibus quoniam necessaria fuerint 457 c. Ops Tellus dicta quod opera fiat melior 44 g. aliae nominis rationes ibid. & quomodo optimates fuerunt illi qui Respub. com. modis studuerunt 31 b. c. Optimates sepius admoniti ut male praecinctum cauere 217 d. Optimus & Maximus cur Iupiter nomi-

narus 48 d. Optio aliquando Accensus dictus 447 d. Optionem aduersario eripiens quare plus petere dicebatur 414 f. Optiones quinam uocati 447 d. Oratiois Deus Mercurius 56 c. Otis qualis acies 456 b. Orboria Dea colebatur ne oibos faceret 82 f. Orchestra locus erat in quo Senatores confidebant spectaturi 187 f. Orchia lex de numero conuiuarum 374. Orciui qui 278 f. Orcus ab antiquis Quietalis 80 c. Orcus qualis Deus 69 c. Ordines tres populi Romani exactis Regibus instituti 32 a. Oridinarius Consul qui sit 284 d. Ordinarij magistratus qui 277 b. Orgia Bacchi lacerdotem debere uitae 107 d. Orix naues piscatorie 464 g. Orioles uel Oriole quales nauiculae 464 g. Orus mysteria publicauit 484 b. Orsi a regione Campaniae quae est Ofcos, uocati 175 b. Ofcines aues quoniam fuerint 91 a. b. Ofiris Deus 91 a. b. Olla qua anima uiuunt 44 d. Oflilago Dea solidatrix ossium 82 c. Ouantes quinam dicebantur 476 b. quomodo urbem ingressi ibid. Ouatio quare decreta fuerit 476 c. Ouatio quid & unde nomen habeat ibidem b. Ouationis & Triumphis discrimen ibid. Ouies duae & triginta boues ante aes & argentum signatum, erat poena grauissima 390 b. Ouibus Italia primis temporibus abundauit 422 c. Ouidius a Fastis Romanis non raro dicebatur 125 a. Ouile qualis locus in campo Martio 218 c. in hoc suffragia latenti ingrediebantur per portes ibid. Ouina lex de Censorum potestate 366 f. Ouina lex de legendo Senatu 364 c. Oxiae nauigia breuia 464 f.

P

Pacis simulachrum uarium 80 d. Pacis ara Romae ibid. Pacis templum opulentissimum Commodo Imperatore incendio consumptum ibid. Pacis templum Vespasianus a Claudio inchoatum construxit ibidem c. Paetionales tabulae quid 429 b. Pacuuij fabulae medicae fuerunt 192 d. Paedia lex de uin, nulla est lex 389 b. Paenae aliae bona lestrunt, aliae corpus, alicus uiam 422 d. Paenae certatio 434 a. Paenarum genera in iudicio populi 432 c. Paenarum genera quot fuerint, apud Romanos 422 d. Paenas repetere qualis sit translatio 427 a. Paetelia lex de ambitu 390 f. Pagana lex de mulieribus, ne per incontinentia fufos torquerent 295 d. Paganalia quare feriae 177 c. Paganicae feriae & paganalia quomodo distinguantur ibid. e. Pago, pagis, pagere, idem quod pacisci, seu pactio componere 345 f. Palare, id est, errare 3 f. Palatinus cur Apollo 54 d. Palatinus

Index.

Palatinus mons alia. Palatium 3 f. quare sic dictus ibidem. Palatinus mons boetie suffossionibus & subterraneis specubus quasi pensilis 4 b. Palatinus mons quare primò a Romulo muro circulus ibid. a. sedes imperij Romani ibid. uerbissimis temporibus nemora & pascua habuit 6 f. Palatinum montem primus Romulo muro cinxit 4 a. qui reges inhabitauerunt ibid. Palatini ludj qui 202 c. Palatium quare cuiusuis principis aula aut splendidis hominis domus dicebatur 4 a. Palatina tribus quae, unde dicta 261 f. Palatinae tribus inscriptiones quae sunt ibid. Palatium sacrificium 176 b. Palatialis Flamen 108 b. Pales Dea pastorum 154 c. Pales & masculino & feminino genere dicebatur 86 c. Palestram inuenit Mercurius 57 a. Palitia qualis sacra 153 c. Palladium ab Aenea in Italiam transfertatum 65 c. Palladium alterum quod negligentius afferuatur cur effictum ibid. g. Palladium Atheniense quodnam 66 a. Palladium cum c. n. n. g. a. edes Vestae L. Merullius ex medio incendio sustulit anulis luminibus ibid. Palladium est simulachrum Palladis 65 f. ex Alba longa, seu ex Lauinio Romam in aedem Vestae transfertatum 66 a. Palladium forum Caesaris nominatum 404 d. Palladium in Ilium transfertatum accepto oraculo mansuram urbem quandiu Palladium in ea fuerit 65 f. g. in instrumentam arcis partem reconduci quare ibid. Palladium pro dote secum attulit Chrysis Pallantis filia, cum Dardano nubere 65 f. Palladium Troianum ubi afferuatur ibidem c. Palladium uerum, non imaginarium Aeneas urbe capta cum dijs magnis in Italiam secum aduexit 66 a. Palladio ab Vlyffe & Diomede per fraudem surrepto uis Troiana capitur 65 g. Palla quod fors, & palla esset 244 b. Pallas quare Minerua dicta fuerit 57 c. Pallas ubi sepultus 3 g. Hercule & Dyna procreatus ibidem. Pallatae fabulae in quibus Graeci inducebantur 218 b. Pallatae fabulae unde 192 d. Palliatus quod fuerit Rabirius hoc et tanquam probum obiectum 218 b. Palliati pro Graecis quare dicti ibid. Palliolum dimiuiciu a pallio quid fuerit ibid. Pallium Graecorum uestis ibid. Pallium mulierum ad eo quod uiri & pueri gestabant diuersum 224 b. Pallium quia palam gestabatur ibid. Pallium uirorum erat, puerorum atque mulierum ibidem. Palmula 462 b. Palmata Toga qualis uestis 220 f. Palmata tunica quae 222 c. Pallada unde 215 c. Palladamentum qualis uestis 215 c. 484 f. Palladamentum quid sit 215 c. proprie Imperatorum ibid. Lintus pro veste

mulitari simpliciter posuit ibid. Paludatus quinam dicebatur proficisci ibidem. Paludari Imperatoris icona 216 a. Pan Deus unde dictus 88 c. Pani & Mineruae capra litabatur 123 f. Pany Lycae templum adificatum 88 f. Pana natum ferunt ex Mercurio & Penelope 56 f. Pana quomodo effinxerint 88 c. Panathenaea Graecorum 112 f. Panda quoniam Dea fuerit 63 d. c. Panici terrores spectrae ad Faunum referuntur 74 c. Pantagium qualis uestis 216 a. Pantheon templum 484 b. Pantheon unde, & quantae magnitudinis 50 d. e. f. Mariae uirgini & omnibus sanctis dicatum a Bonifacio tertio ibidem. Gothi in ecclis ignibus frangere non poterunt ibid. f. Pantomimi quinam 190 d. Pappia lex de iure patronatus 377 e. de peregrinis 362 c. Pappia Julia lex de mulieris 384 b. Pappia lex de assibus 380 f. de ciuitate danda Accraris 361 c. de conubijs 227 g. de eodem Tribuno plebis creatum 368 d. de libertate suffragiorum 363 e. Pappia tribus unde 263 d. Pappianum ius ciuile quodnam, & quare sic dictum 321 d. e. in uis efficit legitur Tribunicia exactis regibus ibid. Pappianum ius quod 323 c. Pappia decimaria lex 380 b. Pappia Poppaea lex de conubijs 378 c. Pappae quod uerumini parant 70 a. tres fuerunt ibidem. Parentationes unde 239 c. Parentibus necem inferre uelle neminem posse, opinati sunt Romani 388 a. Parthia siue patulia 86 d. Parma 449 d. Parthiae nostrae sunt, quod apud Romanos curiae 243 a. Parthicus communis sacrorum minister ibidem. Parthos quale nauigium 465 a. Parthica dicitur non qui parentem, sed quaecumque hominem 303 g. quis antiquus dictus 327 c. Parthica siue parthida 388 a. Parthidarum lex 327 c. Parthidum qui dies Martij fit dictus 149 a. Parthidij causa leges quoniam late sint 387 g. Parthidij lex prima 388 a. altera ibid. b. Parthidij leges in genere de caede cuiuscumque hominis loquuntur ibid. Parthidij nomine quid Romani intelligant 387 g. Parthidij Quaestors qui 303 c. Parthida parturientium Dea 83 c. Parturientium Dij deae quae ibid. Partus humani tempus quodnam sit secundum Physicos 342 a. Pastoralis Dea 4 a. Pastellae uasa picata, parua, sacrificijs faciendis apta 122 b. Patere eo quod pateant ibid. Pater naturalis, & Fiduciarius 407 b. Pater patris unus Fetialium dicebatur 113 f. quare sic dictus ibid. Pater quare dicebatur Ianus 472 b. Patres conferipti quinam sunt 279 c. Patres cur Senatores fuerint appellati 278 c. Patres nisi centuriata Comitia aliquid edi-

cere iuberet, haberi non poterant 254 f. Patres quinam dicti apud Romanos 31 a. Patribus quare minor paua quam ciuicis 436 f. Patilia festum in honorem Pales deae celebratum 86 d. Patium esse, id est, perfectum esse 113 g. Patria potestas ius est in liberos 400 d. propria erat Romanorum ibid. Patricij calcei quales 88 c. Patricij & plebei a Romulo instituti 31 a. Patricij & plebei in conubijs discrimen habuerunt 227 f. Patricij initio centum 225 c. Patricij non omnes fuerunt Senatores, & contra 32 b. Patricij maiorum gentium quinam fuerunt 279 d. Patricij per c. non per t. quare scribantur 31 b. Patricij primò soli ius imaginum habuerunt, postea ad plebem quomodo transfertatum 33 c. Patricij qui a patribus orti 32 b. Patricij quinam 31 a. quomodo etiam in plebe fuerint 32 c. Patriciorum & plebeiorum coniunctio a Romulo facta 31 d. Patriciorum liberi bulla aurea cum toga, cui purpura praetextiur uis instituta Tarquinij 218 f. Patriciorum officia apud Romanos quoniam nam 31 b. Patriciorum plurima dignitatum & honorum ornamenta quomodo ad plebeios peruenirent ibidem c. Patriciorum sicut & plebeiorum tres ordines 32 c. Patricios Magistratus solos potuisse Comitia curiata conuocare 244 b. Patricios minorum gentium quos intellegant scriptores 279 c. Patricios praeco suis nominibus conuocauit, plebeios autem ministris cornibus bubulis 31 c. Patrimus qui patrem adhuc uiuum habet 119 f. Patrium ius in liberos quantum 336 g. 317 a. Patronatus ius quibus officiis contentum fuerit 31 d. Patronatus tutela pauperum ibid. Patronus est is qui ex seruitute manumissus 400 c. Patronum plebeij ex patricijs quem uelent, legere poterant 31 d. Patroni coloniarum 465 f. Patronorum liberti ordinem habuerunt 35 f. Patronis & clientibus quoniam communita fuerint 31 e. Patronos habebant à ciuibus Romanis non tantum ciues, sed & Coloniae, & socij ciuitates atque bello subactae ibid. f. Patronos postulare poterant illi qui pecunias repetebant 426 c. Patronos quot reus conquisiuerit 427 c. ad Patronos Senatus saepenumero ciuitatum & gentium contouerfias remissus & eorum iudicia rata habuit 31 g. Patulcius quare Ianus 42 c. Pauentia Dea quae ab infantibus pauore remouerebat 82 d. Pauire ferre est 100 f. Paulus Aemilius Pappianus ferè sine causa dimisit 224 a. Pauli Aemilij feretrum legati Macedonum efferebant 236 b. Pauli Aemilij infelix augurium 98 c. Paulus Festi Pompeij abbreviator 39 g.

Index.

Fauones vel Aquilæ in quibusdam num-
 mis expressæ videntur, quæ in consecra-
 tione Imperatorum animas in colum
 ferunt 110 b
 Paupertas pulla quare dicitur 220 a
 Peculatores qui furum pecuniæ publicæ
 commisit 390 a
 Peculatus quid sit ibidem
 Peculatus testibus & tabulis fuit confir-
 mandus 423 c
 Peculatus exempla 432 c
 Peculatus formula quæ fuerit 426 f
 Peculatus lex primis temporibus præto-
 rem non habuit, postmodum autem ha-
 buit 390 b
 Peculatus leges ibid. a
 Peculatus Questioni proconsules quan-
 do obnoxij fuerint 308 a
 Peculatum à pecore nomen accepisse 390
 b
 Pecunia ablata, capta, coacta, conciliata,
 aucta 392 c
 Pecunia cum capitis pecunia non potuit le-
 ge coniungi 434 g
 Pecunia iudicare 432 f
 Pecunia sæpè pro multa dicitur 422 f
 Pecunia vnde appellata 381 a
 Pecuniæ custos quare Saturnus fuerit 44
 c
 Pecuniæ repetundæ quæ sint 392 c
 Pecuniæ reliquæ quænam 390 d
 Pecuniæ vocabulo non modò pecunia
 numerata, verùm etiam res omnes tam
 solt, quàm mobiles, tam corpora, quàm
 iura continentur 340 a
 Peculiarum repetundarum Questio qua-
 re primò constituta fuerit 392 f
 Pedarij Senatores qui fuerint 279 f
 Pedes fines copiarum in cohortes & manipu-
 los diuidebantur 444 d
 Pedica vinculum quo pedes vincuntur
 ibidem
 Peditum differentie 486 b
 Pedececa lex de incestu 387 a
 Pelasgi primum Saturnum victimis hur-
 manis placarunt 174 c
 Pellex quæ uxorem habenti nupsit 327 g
 Pellonia Dea pellendorum hostium 85 c
 Penates quales dij sint 69 d
 Penatium genera varia ibid.
 Pentapylon Iouis arbitriariorum templum 51
 d
 Penula semper vestimentei genus itinera-
 rium, aut pluuiæ fuit 224 g
 Penula vestis est, quam supra tunicam
 accipimus 215 d
 Pentula visorum & mulierum communis
 fuit 224 g
 Penula vtebantur veteres in arcendis plu-
 uis 215 d
 Penularum multus vsus apud Romanos
 temporibus Augusti fuit ibid.
 Penus omne id significat, quo homines
 vescuntur 68 d
 Penus locus intimus in aede Vestæ 161 d
 Perduellio quis sit 384 c
 Perduellionis actionem intendere 432 f
 Perduellionis crimen, & maiestatis cri-
 men quid differant 250 d
 Perduellionis iudicium Comitii centu-
 riatibus habitum 250 c
 Perduellionis nomen & crimis & pecnam
 significauit 432 f
 Perduellionis reus quinam dicitur 432 f
 Perduellionem iudicare 432 f
 Perduellis antiquis erat, quem nos ho-
 stem nominamus 345 c
 Perduellis qui pertinaciter bellum reti-
 neat 250 d
 Perduelles veteres hostes appellabantabi-

dem
 Peregrinus apud antiquos hostis diceba-
 tur 345 c
 Peremptorium iudicium quale fuerit, &
 vnde dictum 419 d
 Pergula quæ pars naui 461 b
 Pergulae Comædij quid 193 c
 Pergulae non vbiq; esse necessarium in
 fabulis ibid.
 Pergulae 172 f
 Pennarum lares quinam 69 b
 Perones quales calcæ olim fuerint 226 a
 Pertunda Dea cur in conclauca nouæ nu-
 præ illata 232 c
 Peten 190 f
 Pefinatæ funes 463 b
 Pes qualis funis ibidem
 Pes Mercurio sacros voluit antiquitas
 86 a
 Pefinencia Dea vnde 45 fg
 Pefilencia magna in mulieres grauidas
 205 a
 Perere plus dicebatur petitor quatuor
 modis 414 c
 Perilia lex de peculatu 390 c
 Petitor plus petens quàm ad eum perti-
 neret, causa cadebat 414 c
 Petitores cum in Campum descendere, &
 quare tunicam depoluerint 282 g,
 283 a
 Petrus Genrshemius primus Typograr-
 phiæ exemplum edidit 491 a
 Peuceus vir clarissimus eruditus com-
 mentarios Diuinationum scripsit 104 a
 Pexis Togis tritæ opponuntur 220 b
 Phalanges siue Phalange 462 d
 Phaleræ equorum frontalia 473 c
 Phaleræ & monilia differunt ibidem f
 Phafellus nauigium Campanum 465 a
 Phafellus non abfimilis lembo aut Orię
 ibidem
 Philippus inior nunquam risisse credi-
 tur 204 b
 Philippus primus Christianus imperator
 ibid. a
 Phrygiæ toga 220 g
 Phrygia Sybilla 117 b
 Piamnus Deus vsus stercoreandorum a-
 grorum inuenit 87 g
 Pietatis vox, quàm latè pateat 78 c
 Picta toga qualis vestis 220 c
 Pietas quid 78 c
 Pietas erga matrem ibid. f
 Pietati Romę in foro olitorio aedes extru-
 ita ibidem
 Pietatem tquam Deam Romani co-
 luunt ibid.
 Pignus quid 401 f
 Pila qualia fuerint vasa 30 c
 Pilani quinam milites 448 e
 Pilea & mitre quid differant 224 f
 Pileus pifcis insignis fuit spectatæ virtu-
 tis 35 e
 ad Pileum vocare quid sit ibid.
 Pili telum 449 d
 Pilmnus 84 a
 Pilmnus pifendi frumeti vsus in-
 uenit 88 a
 Pinarij Heracles sacerdores 94 c
 Pinarij dicti *dromos metus* ibidem e
 Pifcariorum ludij quando & cur celebrati
 161 c
 Pistor Iupiter quare dictus 49 e. f
 Pistrinum locus vbi farina molebatur 30
 c. vnde nomen habeat ibid.
 Pistrini nomen mansit mutata re ibid.
 in Pistrina quare serui traditi & quam-
 diu ibidem d
 Placida nauiculæ admodum parue 465 b

Placida quare genus vestis 224 f
 Plani pedes cur Mimi 190 c
 Platonica Dei definitio 36 a
 Plautia lex de vi 388 e. eius capita ibid.
 Plautus in Epidico 215 f. 216 a
 Plauti locus in Amphitruone explicatus
 299 b
 Plebeulum cur Horatius popellum tuni-
 catum nominet 222 b
 Plebeius quinam fuerit, quomodo eques
 factus, vel Senator 32 c
 Plebeij à Consensibus notari propter fla-
 gitia Ararij fiebant, & in Cererum ta-
 bulas referabantur ibid. f
 Plebeij & patricij à Romulo instituti 31 a
 Plebeij in spectandis ludis separatas sedes
 ab alijs habuerunt 32 f
 Plebei ludij, qui, quando & quare instituti
 202 b
 Plebeij patronum ex patricijs quemcum-
 que vellet, legere poterant 31 d
 Plebeij qui sint ibid. a
 Plebeiorum cum patricijs coniunctio
 quomodo facta ibid. b
 Plebeiorum officia apud Romanos, ibi-
 dem b.
 Plebeiorum sicut & patriciorum tres or-
 dines 32 e
 Plebeios in concionem vocarunt mini-
 stri cornibus bubulis, patricios autem
 præco suis nominibus 31 c
 Plebeios magistratus auspicijs carere quo-
 modo intelligendum sit 280 f
 Plebifcra quid 267 c. 318 a
 Plebifcra Aediles in æde Cereris asserna-
 bant 297 f
 Plebifcra omnia Tributis Comitibus fere-
 bantur 267 c
 Plebs à populo vt species à genere differt
 318 a
 Plebs impetratis à patricijs Tribunibus ple-
 bis facrorum quorundam curacionem
 & magistratus Curules extorfit 31 c
 Plebs in montem sacrum quare secesserit
 296 d
 Plebs Patriciorum patrocinio tuta erat in
 vrbe & extra vrbem 31 f
 Plebs per secessionem impetravit vt sibi
 liceret Tribunus Aedilescque creare
 243 e
 Plebem ex monte sacro quomodo in vr-
 bem reuocantur 296 d
 Pluses pro plures antiquè 349 a
 Plurima pro plurima antiquè ibid. a
 Plures quales machinæ apud Romanos
 458 d
 Pluto quadrigis vectus 238 f
 Pluto qualis Deus & vnde 69 d
 Plutonis nomina quæ fuerint ibid. e
 Plutoni cur inferorum imperium veteres
 tribuerint ibidem
 Poculis minoribus in principio conui-
 uiorum publicorum vsu sunt veteres,
 in sine autem grandioribus 124 b
 Pœna ante æs & argentum signatum e-
 rant duarum ouium & triginta bouum
 390 b
 Poeta & Rhetores, aliarumque profes-
 sionum homines coronati in ipso ago-
 ne 201 c
 Poete laureati ab ipsis Cæsaribus Germa-
 nis coronati ibid.
 Poeta omnium optimè veterum in e-
 dendo & bibendo mores expresserunt
 214 a
 Poetarum laureatorum mos vnde manā-
 rit 201 c
 Politiani error in ludis Circensibus vnde
 ortus 198 c
 Politia quid sit 275 c. f
 Politia

Politia genera omnia Respub. Romana
 experta est 276 c
 Politicæ vox tria significat 275 c
 Politicæ contraria est Anarchia 276 c
 Politiam impertiri quid sit 26 d
 Politiam Polybius in sex species diuidit
 ibid. f
 Politiam Romanorum Polybius omni-
 bus Rebus publicis antepōit ibid. b
 Politiarum species tres ibid. f. eius, oppo-
 sitæ tres ibid.
 Pollia Tribus vnde 262 d
 Pollinfectores dicebantur, qui cadauera vn-
 gebant 235 a
 Pollucere quid 328 c
 Pollucis & Castoris fabula 75 c. d
 Polybius 4 a
 Polybius latine redditus à Musculo 283 e
 Polybius quinam reserunt 483 c
 Pomerium proferre quid 3 c
 Pomerium prolatum quoties vrbs am-
 plior facta ibid.
 Pomerium quasi post murum vel pro-
 murum 3 b. quid ibid. c. e
 Pomerij profectandi ius qui nam habue-
 rint 3 c
 in Pomerio veteres Romani nullum æ-
 dificium fieri passi sunt ibid.
 Pomona Dea pomorum 87 a
 Pomonalis Flamen ibid.
 Pomonalis Flamen minimæ dignitatis
 inter Flamines 106 a
 Pompeia lex de iudicijs 383 b. de non
 habenda ratione absentis in magistratu
 vno Cæsare excepit 305 f. de parrici-
 dio 388 b. de reo non laudando in iu-
 dicio 383 d. de sibi ptoroganda Hispa-
 nia in alterum quinquennium 370 c. de
 vi & ambitu 392 b. c. 389 a. eius capita
 ibidem
 Pompeia lex quæ Tribunibus omnem po-
 testatem restituit 368 c
 Pompeia lex, vt questio constitueretur
 de iis Iudicijs qui pecunias accepif-
 sent ob rem iudicandam 383 c
 Pompeianus Cæsaris vxorem Clodius ada-
 mant 234 a
 Pompeianus Iupiter 51 c
 Pompeius Magnus Mineruæ de Iubrum
 consecrauit 58 a
 Pompeius primus Theatrum mansurum
 extruxit, ad exemplar illius quod Mi-
 tylenis viderat 187 c
 Pompeina tribus vnde 264 c
 Pons qualis pars naui 461 d
 Pontes in campo Martio quid 258 c
 Pontes per quos suffragia tulerunt, quid
 nam fuerint apud Romanos 319 d. e
 Pontibus impostæ erant duæ ciste oblon-
 gæ ibid. e
 Pontifex Maximus ex collegio Pontifi-
 cum creabatur, non quidem collega-
 rum coopertatione, vt in ceteris sacerdo-
 tijs mos erat, sed populi tributis Comi-
 tijs 115 d. non nisi ex partibus multo
 tempore creatus ibid.
 Pontifex Maximus maximarum rerum
 quæ ad sacra pertinent, iudex erat, &
 vindex contumaciæ priuatorum & ma-
 gistratuum ibid. c
 Pontifex maximus tributis Comitibus crea-
 tus 267 b
 Pontificis defuncti in locum alius subro-
 gabatur, non populi suffragijs, sed qui
 Collegio maxime videbatur idoneus
 ex omni numero 115 a
 Pontifici Flamines suberant 106 c
 Pontifices alij maiores, alij minores 114
 b. qui singuli ibid.
 Pontifices à ponte faciendo dicti ibid. b

à quorundam coopertati fuerint ibid.
 Pontifices, Augures & reliqui sacerdotes
 sub Augusto collegiorum primo, dein
 de Romanorum principum arbitrio
 coopertati cæpi sunt 26 d
 Pontifices de omnibus causis ad sacra
 pertinentibus iudicant 114 f. g. nouas
 leges de sacris condunt ibid. nullius ipsi
 potestati sunt obnoxij 115 a. Dòctores
 facti, aut facrarum legum consulti,
 aut facrorum custodes dicti ibid. aut
 etiam Hierophantes ibid.
 Pontifices & religionibus Deorum im-
 mortalium, & summæ Respub. præfue-
 runt ibid. b
 Pontifices Maximi quando ex plebe crea-
 ti cæpi sunt ibid. d
 Pontifices populum ad Comitibus Curia
 vocare poterunt 244 c
 Pontifices quando ex plebe creati cæpi
 sunt 114 d
 Pontifices quatuor tantum ad Numam
 vsque instituti ibid. ex patricijs omnes
 ibid.
 Pontificum apud Romanos quænam offi-
 cia fuerint ibid. a. & 115 b
 Pontificum collegium vsque ad Theodo-
 sij senioris tempora Romę fuit ibid. b
 Pontificum coopertandorum potestas pen-
 nes quos fuerit diuersis temporibus
 114 c. d
 Pontificum discrimen a Sulla factum ibi-
 dem f
 Pontificum Maximorum series 115 f. nu-
 merus variè auctus à varijs 114 f
 Pontificum omnium supremus Maxi-
 mus dicebatur 115 c
 Pontificum vniuersus cæteris collegium
 dictum 114 f
 Pontifices Maximos omnes Imperatores
 Romani se voluerunt nominari 115 c
 Pontificatus Maximus ad plebeios tranf-
 latus vsque ad mortem I. Cæsaris ibid.
 Pontificatus Maximij candidati non nisi
 ex Pontificum collegio esse poterant
 269 b
 Pontificatus Max. Augustus Lepido vi-
 uente nunquam suscipere voluit 115 c
 Pontificatus Maximum post mortem
 Iul. Cæsaris in eius locum Lepidus in-
 uasit ibid.
 Pontones genus nauigij Gallici 465 a
 Pontones idem quod Latini Fur 355 e. à *pontus*
 ibid.
 Popæ ministri sacrorum erant, qui ho-
 stias & victimas ligabant 120 c
 Popillia tribus variè scribitur 264 c. vn-
 de nomen habeat ibid.
 Populi fugia qualis dies 165 d
 Populatis, qui seditiosis ciuibus aut res
 novas molientibus adheret 35 a. b. c. d
 Populona seu Populonea quare Iuno di-
 cta 54 a
 Populoniæ quare conuerint 87 fg
 Populus ad funera qua formula fuerit e-
 uocatus 235 f
 Populus à plebe differt vt genus à specie
 318 a
 Populus Romanus in 30 Curias triginta
 quinque Tribus, & quinque classes di-
 uisus 484 d
 Populus Romanus post exactos reges in
 tres ordines distributus 32 a
 Populi instituta in quibus præcipuè ve-
 scuntur 1 b
 Populi inflanti 242 a
 Populi liberati in arcendis magistratibus
 246 g
 Populi Romani conuentus non omnes
 fuerunt comicia 248 c

Index.

Populi Romani diuisio à factione 32 f
 Populi voluntatis conciliatio quamnam
 partes habuerit 282 e
 Populi vox ambigua 32 g
 Porca cæsa firmabatur fœdus 445 c
 Porca prædanea quæ 122 g
 Porcia lex qualis 361 a
 Porcia lex de sumptibus prouincialium
 392 f
 Porci effigies quare inter signa militaria
 locum habuerit 445 c
 Porcinum caput qualis acies 456 b
 Porfenna rex Tuscorum castra in Ianicu-
 lo habuit 66 c
 Porfenna vasis fictilibus delectatus 483 a.
 b.
 Porta prætoria 301 c. 455 a
 Porta in castris prætorij, Decumana,
 principalis, Quintana ibid. b. c
 Portæ locum quomodo veteres Romæ
 conditores designarint 3 e
 Portas Romani veteres quare non ha-
 buerint lacras ibid.
 Porfulculus 462 e
 Portorium quid 463 b
 Portumnalia quales feriæ 168 c
 Portumnus qualis Deus 67 d
 Portus pro domo 347 c
 Possessio aliquando vsus rei significat
 412 c
 Posthumi quinam veri, & lex de illis
 341 f
 Postidea pro postea antiquè 348 a
 Postuerta Dea 83 f
 Postulare quid 412 a
 Postulatio in ius quomodo facta sit 425 f
 Potestas fuit facultas cognoscendi impe-
 rium 307 a
 Potina Dea, quæ potationem infantibus
 ministrabat 82 b
 Potio murrata, qualis potio 332 g
 Potrij Heracles sacerdotes 94 c
 Potrij quare ad vnum omnes interierunt
 ibid. e
 Præcia dicebantur, qui à Flaminijs præ-
 mittebantur, vt denunciarent opifici-
 bus, vt manus abstinere ab opere, ne
 si vidisset sacerdos facientem opus, sa-
 cra polluerentur 120 d
 Prædanea aqua quæ ante, alias macta-
 batur 122 g
 Prædanea porca quæ ibidem a
 Prædanea hostiæ quæ ante solennia sa-
 crificia mactabantur ibid. g
 Prædanea porcæ sacrificij formula 179
 e
 Prædicti altè pro expeditis 217 d
 Præclamitatores qui 120 d
 Præcones fuerunt liberi 314 a. à consuli-
 bus ex ciuibus Romanis legebantur
 ibid.
 Præconum vsus quàm fuerit varius in
 ciuitate ibid. a
 Præcones in multis decuriis distributos
 fuisse à Romanis ibid. a. b
 Prædæ partem Romani belfa gesturi nu-
 minibus pollicebantur 51 d
 Prædator Iupiter cur dictus ibid.
 Præfectura & municipium quomodo
 potuerit vnum idemque oppidum esse
 467 c. d
 Præfecturæ formula non longè à pro-
 vinciarum formula abfuit ibid. b
 Præfecturæ in Italia quænam fuerint 331
 c
 Præfecturæ quænam appellatæ fuerint
 467 c
 Præfecturarum conditio inter omnes ci-
 uitates Italicas omnium durissima ibi-
 dem b

Index.

Præfecturarum duo genera 311 c
 Præfecturarum Respublica quænam 470 b
 Præfectus Aegypti quis dicatur 311 b. idem Augustalis dictus ibid. a quo primum institutus 289 e
 Præfectus Annonæ quis dicatur 304 a
 Præfectus Celerum quinam fuerit 277 f
 Præfectus frumenti quinam fuerit 302 d
 Præfectus legionis quis & quodnam eius officium 447 f
 Præfectus pratorio quam primum lectus dabatur ei ab Imperatore cingulum cum gladio 301 b
 Præfectus Prætorio qui dicatur 301 e. a quo primum institutus ibid.
 Præfectus vrbis quando non amplius fuerit creatus 290 d
 Præfectus vrbis quis, & eius officium quodnam 289 e
 Præfecti vocabulum quàm latè pateat 311 a
 Præfecto vrbis quare non fuerit ius agendi cum populo 290 d. e
 Præfecti ararj sine licentibus creati 301 a
 Præfecti præfecturarum quinam dicantur 311 c
 Præfecti Prætorio ex quibus ordinibus lecti 301 f. quamdiu durarint ibidem
 Præfecti socium, castorum, fabricum quinam sint 448 a. b
 Præfecti vigili qui fuerint 302 e. a quo instituti ibidem
 Præfecti vrbis primi 289 g. & 290 a
 Præfecti vrbis sub Regibus creati quores illi ad bellum præfecti ab vrbe abessent 290 c. etiam a consulibus post eieculos reges creati, vt absentibus Consulibus munus consulare obiret ibid. c. d
 Præfectorum ararj quæ fuerit origo 300 f. eorum ministri 301 a
 Præfectorum catalogus apud Romanos 484 f
 Præfectorum Prætorio dignitas quare & quando sublata sit 301 f
 Præfectorum vigili officium 302 f
 Præfectorum vrbis genera tria fuerunt 290 c
 Præfectos vrbis ipsi Reges vel Consules creabant ibidem d
 Præfericulum quale vasis genus 121 e
 Præfericulo in sacris Opibus Consuevebantur ibid.
 Præfeca à præfectione dicta 120 c
 Præfeca mulier quæ conducebatur, vt ante domum demortui laudes caneret ibidem
 Præfeca quænam fuerint mulieres 236 e. adhibita in funeribus ibidem
 Præiudicium iudicium primum ex duobus iudiciis de re eadem 420 c
 Præliars dies quinam 134 a
 Præliari sub virem quid 438 d
 Prænestre capto T. Quintius simulachrum Iouis Romam in Capitolium tulit 49 e. f
 Præpetes aues quænam fuerint 98 e. f. quare præpetes ibidem
 Prærogatiua quænam centuria fuerit appellata 257 e
 Præsentis ambobus ἀπαρτισμός 345 g
 Præsidis prouinciarum quando Senatus ornate diceretur 306 d
 Præsidis prouinciarum comitatus & officium 486 a

Prætexta Magistratum toga 192 d
 Prætextam prætores aliquem capitis damnati prius deponerent 219 d
 Prætextata fabule quare sic dictæ 192 d
 Prætextati vrbe & quare sic dicti 219 d
 Prætor antiquitas à præcundo, vel etiam à præcessendo dictus 338 f
 Prætor ferias indicabat 133 b
 Prætor ius habuit rem differendi in alium diem 427 d
 Prætor nonnunquam vtramque Iurisdictionem sortitus est 286 b
 Prætor peregrinus quis 403 c
 Prætor tutelaris 287 a
 Prætor vrbe dictus, quando & quare creatus 286 a
 Prætorium quodnam tabernaculum fuerit 453 e. d
 Prætorio præfectus quis dicatur 301 e. d. quo primum constitutus ibidem
 Prætoris creandi occasio prima 403 c. officium quodnam 286 a
 Prætoris vrbani maior fuit dignitas quàm peregrini ibid. d
 Prætori non tantum fastis diebus tria verba fieri licebat, sed & comitialibus & nefastis primò 133 f
 Prætorum appellauerunt veteres omnem magistratum, cui exercitus parceret 301 c
 Prætores aliquem capitis damnati, quare prætextam prius deposuerunt 219 d
 Prætores antequam designarentur à senatu prouincia sex vel octo, vel plures prætoria futuris prætoribus decernebantur, quas illi designati sortirentur ita vt finito magistratu annuo in eas abirent 306 a
 Prætores centuriatis Comitibus creati 249 c
 Prætores Cereales 287 a
 Prætores Comitum iudiciorum causa habuerunt 251 c
 Prætores Comitibus centuriatis consules creabant 251 b
 Prætores designati de iuris dictione sortiebantur 286 b
 Prætores interregno aut in locum demortui creati, non statim designati imitant magistratum 254 d
 Prætores legum ferendarum causa Comitum habuerunt 252 b
 Prætores licentibus duobus vel sex vti 286 d
 Prætores populum ad Comitum cuncta vocare poterunt 244 c
 Prætores prætextam Calendis Ianuarijs in Capitolio solemnibus votis nuncupatis vnà cum cæteris insignibus acceperunt 286 e
 Prætores priusquam ius dicerent, in albo edictum constituebant & proponebant ibid.
 Prætores prouincijs ab initio præfecti erant 308 d
 Prætores quibus ex locis ius dixerint 406 e
 Prætores quindecim Romæ quid iudicauerint 287 a
 Prætores sex quando creati, & quod eorum officium 286 e
 Prætores summo mane in comitum veniebant 406 faccensio imperabant, vt tertiam horam populo circumstanti inelamaret ibid. f
 Prætores tempore Decemvitorum qui diuersim à Consularum magistratum habuerunt, nondum fuerunt creati 338 f
 Prætorum causa quænam leges latae 366 a
 Prætorum edicta non modicam obtinent

iuris auctoritatem 318 b
 Prætorum in prouincijs insignia quæ fuerunt 378 e
 Prætorum insignia propria hasta & gladius 286 c
 Prætorum numerus quare creuerit 470 d. sub quo ad denarium excreuerit 286 f
 Prætorum tempus ordinatum in prætorum annuum fuit 308 f
 Prætoribus si post prætorum prorogatum imperium fuerit vt in prouincijs manserint, prætores tum dicti ibidem
 Prætorum cohors quæ 301 e. 453 a
 Prætorum porta 301 e. 453 a
 Prætorum comitia quæ 251 b
 Prætorum quodnam tabernaculum fuerit 453 e. d
 Prætorio præfectus quis dicatur 301 e. d. quo primum constitutus ibidem
 Prætoris vrbani quid differat à peregrino 286 d
 Prætoris definitus annus est xl. 365 e
 Prætorij qui gesserant, prætorij dicti 284 a
 Prætorum est vera crimina abscondere 431 g
 Prætorum cum accusator cum defensore collidebat ibid. e. g
 Prætorum notatio infamiae notatio fuit 432 a
 Prætorum quinam fuerit 432 a
 Prætorum quomodo idem cum ientaculo, & ab eo distinctum 210 c
 Prætorum veterum paratissima ibid. quando liberalia ibid.
 Prætorum in conclaue nonæ nupte cur illata 232 e
 Prætorum quidnam sit 282 f
 Prætorum impurus Deus 89 a. hortorum cultus ibid.
 Prætorum milites qui 449 b
 Prætorum quis 447 b
 Prætorum Equæstris ordinis quis 285 b
 Prætorum iuuentutis quis & vnde electus 209 a. 289 a
 Prætorum Senatus quis dicatur 279 e
 Prætorum milites qui 448 f
 Prætorum Romani omnes cur Pontificatum Maximum susceperunt 115 e
 Prætorum placita quæ 318 b
 Prætorum porta 453 b
 Prætorum fenæ quæ 132 g
 Prætorum concionem habere non poterant, nisi à magistratu potestate accepta 318 f. g
 Prætorum quando dicerentur prouincias administrare 306 b
 Prætorum quid 334 e
 Prætorum esse duorum generum ibidem b
 Prætorum adiectiuum significans singulum ibid. e
 Prætorum quamdiu rebus Albanis præfuerint 2 b
 Prætorum filij Numitor & Alladius ibid.
 Prætorum est potestere 417 f
 Prætorum pro vocitare & producere dixerunt veteres 349 a
 Prætorum vox an duo distincta vocabula, an verò vnum compositum, quod regulariter flectatur 305 d
 Prætorum centuriatis Comitibus creabantur 249 d
 Prætorum ne ierent in prouinciam, Tribuni plebis edicto prohibere poterant aut diram obnuntiatione 306 f. g. ordinariè ex senatus decreto prouincias obtinebant 267 a. primò fuerunt illi quibus post consulatum magistratus prorogatus 305 f
 Prætorum

Proconsoles prouinciam ingressi quid fecerint 307 a
 Proconsoles quatuor modis dicti fuerunt 305 e. f
 Proconsoles qui 470 e. quomodo ex prouincijs decellerint 307 e. f. quomodo in prouinciam profecti 306 e
 Proconsoles si malè prouincias administrassent, quibus legibus ac questionibus fuerint obnoxij 307 g. 308 a
 Proconsulum administratio in prouincijs quænam fuerit constituta monarchia ibid. b. c. d
 Proconsulum avaritia & improbitas in prouincijs quænam aliquando fuerit 307 d. eorum etiam innocencia ibid.
 Proconsulum comites primi fuerunt legati 309 d
 Proconsulum curatio in prouincia in qua re posita 307 e
 Proconsulum profectio & comitatus in prouincias quænam fuerit ibid. per totum
 Proconsulibus sæpè extraordinem populi ius in prouincia mandata, non Senatui consulto 267 a
 Proculi narratio de Romulo 76 g. 77 b
 Prodere propriè de interrege dicitur 291 a
 Prodigia hostia quales 123 b
 Prodigia quid Publius vocet 39 e
 Prodigia candidatorum in qua re posita 282 d
 Profecti dies diuiduntur in fastos, comitiales, comperendinos, fastos, & præliarios 132 f
 Profecti dies qui hominibus ad rem priuatam administrandam publicamque concessi ibid. e. quare sic dicti ibi.
 Proletarij ciues qui 349 d
 Prologus quid sit 193 e
 Prologus quomodo quid ibid. e. v. 2. 193 e
 Promulgare & in publico ponere 318 e
 Promulgari est quasi promulgari ibid.
 Promulgata quare fuerit lex, antequam lata ibid. f
 Promulgationis alicuius legis spatium erat triduum, id est, dies viginti septem ibid. f. quare ibid.
 Promulgationem nominatum quoque antequam 213 b
 Pronubus 227 b
 Proximia qualia habuerit accusator 429 d
 Propes funis 263 b
 Proprietores qui dicti fuerint prioribus & posterioribus temporibus 308 g. 470 e
 Proprietores quot licentibus & fasibus vti sint 309 a. c. prouincias minores obtinuerunt ibid.
 Proprietorum Comitibus primi fuerunt Legati 309 d
 Proprietorum profectio & comitatus in prouincias quinam fuerit ibid. a
 Proprietorum vox tribus modis sumitur ibid.
 Propugnatoris Iouis ædes vbi 51 f
 Propugnatorum quinam fuerint 310 f. minoris dignitatis quam quaestores quare ibidem. f. g. a quibus creati fuerint ibidem. præsentibus Quaestoribus nonnunquam pro quaestores fuerunt, sed raro ibid. b
 Prora quæ pars naui 461 b
 Proreta quis 463 b
 Proreta quælis Dea 83 f
 Proreta limites qui fuerint 373 d
 Proscenium quinam Theatri locus fue-

rit 187 f
 Proscriptio fiebat in celeberrimis locis ipsius vrbis 411 f. qua formula facta ibid.
 Proscriptorum agri quinam intelligendi in lege Cornelia 371 g
 Proserpina filia Veneris 63 c. nihil aliud nisi terræ fecunditas ibid.
 Proserpina nata patre Æthere 46 c
 Proserpinæ raptus cur excogitatus fuerit 63 c
 Proserpinam Tellurem dictam quòd ex ea fruges proserpant 44 f
 Proserpina nauigium speculatorij 464 f
 Proserpina in Comædia quæ pars 193 c
 Proserpina funes 463 c
 Proserpina: Adagnatos & gentiles esse deducendam 338 d
 Proserpina: Nefes quid vesper ferus vehat 212 a
 Proserpina: Omnia secunda saltat senex 200 b
 Proserpina, Res ad triarios redit vrbe 455 e
 Prouincialis Iurisdictione vbi instituta 307 a
 Prouincialis muneris partes duæ ibid.
 Prouinciales magistratus quinam fuerint 267 a. 277 a. 305 c. d. quibus etiam Comitibus creati fuerint 267 a
 Prouincialium sumptus in prætores pilius M. Porcius Cato coecit 392 f
 Prouincia qualis regio 468 a
 Prouincia nomen tribus modis accipitur 467 g
 Prouinciam administratur quæ nam à senatu acceperint 306 e
 Prouincia à priuatis administrata quando dicerentur ibid. b
 Prouincie duæ Consulares à senatu antequam noui Consules designabantur, vt futuris Consulibus decernebantur, vt finito annuo magistratu in eas irent ibid. a
 Prouincie in formam integrè regionis denicte redigebantur 465 d
 Prouincie sub Imperatoribus quomodo ordinata fuerint 470 f
 Prouinciarum causa leges rogata quænam 369 f
 Prouinciarum Magistratus præfices & quaestores 486 a
 Prouinciarum numerus quia creuit, licet eo prætorum numerus creuit 470 d
 Prouinciarum ordinaria administratio quæ 306 a
 Prouinciarum præsidis comitatus & officium 486 a
 Prouinciarum retores ordinarij duo prætores & consules 470 c
 Prouinciarum Rectores, Quaestores & alios magistratus militares adiunctos habebant ibid.
 Prouinciarum Respublica qualis fuerit ibid. d
 Prouincias aut præfides prouinciarum quando senatus ornate diceretur 306 c. d
 Prouincias ab initio præfecti fuerunt prætores 308 d
 Prouincias constitutis Imperator relicto præfecto Romam rediit 468 f
 Prouincio aduersus magistratum ad populum 360 f. sublata, ibid. restituta demum ibid.
 Prouincio Dea Minerua 52 c
 Prouincio 463 b
 Prouincio res quæ sint 462 a
 Prouincio cur Decumani dicti 468 c

Publicia lex de lusu 395 e
 Publicij Menandri in gratiam lex lata 362 g
 Publici ferui qui, eorum ministerij quodnam 314 d
 Publicia Lætoria lex de Comitibus Tribunorum plebis & aliorum Magistratuum 368 f
 Publicia lex de censoribus ex plebe creandis 366 f. de centuriatis legibus 369 b
 P. Rutilius Consul quando cum L. Iulio Cæsare perierit 162 f
 Pudicitia alia patricia, alia plebeia 79 f
 Pudicitia vt Dea apud Romanos culta ibi dem. d
 Pudicitia patricia eadem nemo ingredi poterat, præter eas quæ semel nupsissent ibid. e
 Pudicitia plebeia ædiculam quare Virginita extruxerit ibid.
 Pudicitia vitium magnam repudiandæ vxori causam attulit 234 a
 Puellæ donec nubere, toga prætextata vtebantur 219 d
 Puella vestimenta quænam sint 215 a
 Puera ignobilis supplicij gratia matrem carceri inclusam aluit 78 f. g
 Puera Sylvanus infectus 89 a
 Pugna apud Romanos quo signo fuerit denunciata 455 b
 Pugnans Iouis templum vbi fuerit & à quo extractum, incognitum 51 g
 Pulla paupertas quare dicitur 220 a
 Pulla toga atrii coloris fuit ibid.
 Pullæ fuerunt vestes plebeie omnes sub Imperatoribus ibid.
 Pullarij pœna, si dissimulasset, quæ Dij diuulgata voluissent 101 e
 Pullarij vrbe nominari 100 f. qui ibi. eorum officium ibid.
 Pullati qui & vrbe 220 a
 Pullati candidatis opponuntur & e con-ibid. b
 Pullatos Seneca coloratos nominat ibidem.
 Pullorum Auguria 100 g
 Pulpitum agentium & loquentium locus erat in Proscenio 187 f
 Pulpitum cuius latitudinis ibid. hoc al-
 titus Proscenio & Orchestra ibid. in eo quid actum fuerat ibid.
 Pulvini 462 d
 Pupillorum circumscripcio 422 c
 Pupinia tribus vrbe dicta 262 b
 Puppis quæ pars naui 461 c
 Pura hasta quæ 473 d
 Pura toga quæ 219 e. quare sic dicta ibidem.
 Purpura Megalensis 197 e
 Purpura rubor, ingenuitatis ruborem regere debebat 219 a
 Puteal I. ibonis ara in Comitio 419 e. vrbe de dicta ibid.
 Puteolani in clientela Cassiorum fuerunt 469 f
 Pyra, Rogus, Bustum quid differant 333 f
 Pyric scloppetis addito ignis elicitur 491 c
 Pythagoras in Aegypto fuit regnante Seneferco 186 d
 Pythagoras Samius pictor 72 a

Q Vadrans antea Triuncius vocatus cur sit 381 a
 Quadrans nota rates ibid.
 Quadrifrons quare dictus Iannus 41 f

Index.

nunciabant 455 b. quandiu contenti fuerint aquis, quas aut ex Tiberi, aut ex puteis hauriebant 16 c. quando in hostico etiam in hyeme bella continua rint 452 f. quinam dicantur 227 d. quomodo in milites animaduertent 471 a. quomodo nauigandi artem didicerint 460 f. vebantur toga 215 b. Romanorum ciuium diuisiones 30 f. Romanorum clementia in hostes deuictos 465 d. concordia Romuli auctoritate tanta, vt per dextris annos nunquam ventum sit ad sanguinem 31 g. politiam Polybius omnibus Rebus publicis anteposit 275 b. rex Sextus Scruuus Tullius 260 b. Romanos non debere Veios migrare quae voce admoniti 100 d. Romanis cum Albanis bellum gerentibus visa est monstrosa species 202 f. Romanis ludis plures dies sunt tributi ibid. a. Romanis ludis Sabinae sunt raptae 201 c. Romilia, id est, ex Romilia 262 a. Romilia tribus quae & vnde nomen habeat 261 g. Romulus ac Remus Rheae Syluia filij 2. b. expositi ibid. Romulus Augur fuit 95 f. Romulus ciuitati Romae ac ciuibus nomen dedit 2 d. Romulus eam nullus adhuc esset senatus a populo communi consensu Rex declaratus 277 c. cur Quirinus 76 e. 77. b. Ioui statori templum consecrat 47 f. in Palatii radice ibid. Romulus Rheae Syluia filius 1 d. Tito Tatio cum parum fideret, excubias in monte Elquilino habuit 76 f. Romuli apothecis 76 f. Romuli & Remi nutrix Acca Laurentia ibid. e. Romuli lex de iudicibus 382 c. de Toga 218 a. Romuli mater Rhea Syluia 58 c. Romuli parentem existimarunt Romani esse Martem ibid. Romuli profapia referri ad Aeneam Troianum 1 d. Romuli regis leges quae 327 b. Romulo Imperium addixerant duodecim vultures 4 a. Romulum Syluio alij Alladium 2 b. Rotarii quales milites 449 a. Roscia lex Equitem a populo in spectandis ludis discretiue 189 a. Roscius in descriptione Antiquitatum Romanorum quos scriptores recentiores fecerunt sic 1 d. Roscius Iusto Lipsio quondam operam dedit 184 c. Rostra alia noua fuerunt, alia vetera 245 b. locus auguratus 320 b. templum dicta fuere ibidem. noua ad Palatii radices 245 b. pars nauis qualis 461 c. Rostra vbi fuerint, vnde dicta 245 b. Rostra vetera apud Curiam in Comitio ibid. in Rostris leges ferebantur, agebantur cauae & conciones habebantur 245 b. b. Ciceronis caput ibid. Rostra nauis 461 c. Rubria lex de agris diuidendis in Africa 371 c. Rudentes vnde dicantur funes nauitici 463 a. Rudis baculus gladiatorius 208 f. Rufuli vnde dicti 375 c. Rumam Mammam veteres dixerunt 81 b.

Rumina D a quae mammam parvulo immulgeat ibid. Rufina Dea a rure nomen habuit 88 b. Rufor cur Orcus nominatus 69 f. Rustica tribus quid 261 a. Rustice tribus quare vrbis praeposita ibid. b. Rustice tribus quot sint ibid. g. Rutilia lex de Tribunis militum 375 c. Rutilius Scaurum ambitus accusauit 391 b. S Abatina vnde 264 c. Sabatium Sagam Berosus Saturnum appellat 43 f. Sabinae ludis Romanis raptae 201 c. Sabini raptum filiarum vlciscuntur 47 f. Sabini Tarpeiam arcem ceperunt ibid. Romanos in fugam coniecerunt ibid. Sabinis mons Tarpeius habitandus traditur 2 e. Sacca et excoquendi ars 491 c. Sacella quanam dicantur 39 c. Sacerdos Graeca Cereris 94 b. Sacerdotes Bonae Deae fuerunt matronae, quae operatae sunt factis Faunae 118 a. Sacerdotes duo in eodem collegio ex eadem gente esse non poterant 269 b. Sacerdotes Galli a suis collegijs cooptabantur 267 b. Sacerdotes non fiebant, antequam togam virilem sumerent 269 b. omnium vultuissimi Luperci 93 d. publici quoniam apud Romanos 95 d. immunes a militiae, & exempti ab vrbis negotiis ibidem. quibus legibus electi, creati & cooptati 358 g. & 359 a. b. c. Sacerdotes quidam non in Comitibus, sed a suis collegijs cooptabantur 267 b. Sacerdotes qui suo cruore sacrificabant 59 b. c. Sacerdotum Comitibus tributa Consules habere oportebat 268 b. Sacerdotum cooptandorum ius a quibus modò a collegio ad populum, modò a populo ad collegium fuerit translatum 96 d. Sacerdotum creandorum ius a populo ad collegia translatum lege Cornelia 359 c. abrogata rursus ibid. Sacerdotum leges ibid. d. 360 a. ministri 119 c. Sacerdotum omnium reditus Roma filio applicati 115 b. Sacerdotum publicorum institutum quale 95 d. species plurimae 484 a. Sacerdotum subrogandorum ius a collegijs ad populum translatum post legem Domitiam 267 b. quare 96 b. & collegio redditum ibid. Sacerdotibus quomodo vocatio a militia concessa 359 d. Sacerdotes suos singulae Curiae habebant 104 d. Sacerdotum absentes potuisse petere 359 b. Sacerdotium qui petere volebant. iis nominatio erat necessaria 277 d. Sacerdotia petendi aetas definita non fuit 269 b. Sacerdotij cuiuscumque candidatos inauguratos esse oportebat 273 d. e. Sacerdotij summi dignitas apud Romanos quando defecerit 115 f. Sacer homo qui dicatur 339 f. Sacra alia priuata, alia publica, quid singula ibid. Sacra gentilitia quae ibid. e. Sacrorum custodes qui 115 a.

Sacræ res quanam sint 400 e. Sacramentum militare quale fuerit 441 a. religiosè a militibus obseruatum ibidem. Sacramentum quoniam pecunia fuerit 414 a. Sacramentum quale genus militie 440 c. Sacramenti nomine quodnam es dicatur 299 d. Sacramento qui non parebant, indicta causa a ducibus interficiebantur 441 b. Sacra lex militaris qualis 375 d. Sacrae leges quae dicantur 368 a. Sacrificium quid 212 f. Sacrificij ritè petagendi quatuor partes apud veteres fuerunt 489 d. Sacrificia Agonia 4 e. Sacrificia atque sacra Rex curabat apud Romanos 277 c. Sacrificia sua quomodo Romani petegerint 123 c. Sacrificiorum alia Mura, alia Arguta, alia Regalia 103 c. Sacrificiorum, per quae expiationem faciiebant, tria loca 39 g. Sacrificiorum varia genera 483 e. Sacrificiorum varia instrumenta. ibidem. in Sacrificijs ne quid in precationis formula pratermitteretur, descriptio praeter irrogata cautum 400 e. Sacrificijs peractis veteres ad epulas redibant, laudes diis canebant, pedibus circum aras complodentes, ad nubes pallabant, choreas agebant ibid. e. Sacrilegus quis & vnde 312 c. Sacri ludi quinam sint 266 e. Sacrima quid 196 b. Saeculares ludi a quibus instituti 116 f. Saeculares ludi celeberrimi apud Latinos 202 e. quare sic dicti ibid. quando instituti 203 d. Saeculares ludos paulatim inaerum flos D. Augustus instaurauit ibid. f. Saeculares ludos primo post exactos reges instituit P. Valerius Poplicola ibidem d. Saecularium ludorum ritus quis 204 b. Saeculum in centum annos extendi existimabant Romani 202 e. Sagum belli insignie 210 c. Sagum vestimentum militare, quod armis superinduebatur 215 c. Sagum vox Gallica ibid. Salacia qualis Dea, & vnde sic dicta 66 f. Saliare carmen primum composuit Numma Pompilius 113 b. Saliare virginis quanam ibid. c. Saliij a suis collegijs cooptabantur 267 b. Saliij Collini qui, a quo & quando instituti 115 f. 116 a. Saliij cur Palatini dicti 112 f. erant saliores & laudatores Deorum belli praesidium ibid. Saliij quales pileos gestent ibid. g. quomodo salient ibid. Saliij Quirinales etiam Agonenles dicti 116 a. Saliij vnde dicti 112 e. 147 c. 484 b. Saliiorum carmina quomodo nominata fuerint 113 a. Saliiorum diebus festis cur abstinentium a nuptiis 228 d. Saliiorum festum 147 c. Saliiorum festum in Panathenaea Graecorum 112 f. quale ibid. Saliiorum genera duo 116 a. caetera dicebatur

batur collegium 113 a. magister illorum Praeful ibid. Saltos duodecim Numa Pompilius ex patricijs instituit, qui Marti in Palatio sacra facerent 112 f. Sallustiani horri qui 405 d. Sallustij forum in monte Quirinali ibid. Saltabant & canebant apud veteres antre trichonia 213 e. Salarium quid 194 d. Salarium armata, Pyrrica dicta 207 d. Salarium vetustissima sine cantu fuit 194 e. Salarionis differentiae quae ibid. Salarionis partes tres fuisse ibid. Salarionis ratio veteribus non vulgaris ibid. d. Salarionem quando cautus & instrumenta fuerint adiuncta ibid. e. Salariorum habitus qualis 207 d. Salarium collis 4 e. Salaris porta vnde nomen habeat 80. e. f. Salariorum quae 282 c. Salutis augurium quale apud Romanos 80 f. Saluti a quo templum extractum ibid. e. Salutem Romani religiosè coluerunt ibid. Salus & vale cur motus dicitur 237 g. Samia Sibylla 117 a. Sanates dicti fuerunt, qui supra insulaeque Romam habitauerunt 336 e. Sandalarius vicus 55 a. Sandalium genus calcamenti ibid. Sanctae res, quae vt iniuriarum essent poenae irrogata cautum 400 e. Sanguis cur ignominiae causa militibus missus 471 c. f. Sanguis humanus ante rogos defunctorum effundebatur 237 c. Sapientia in capite hominis 57 e. Sardes Lydorum primaria vrbs 200 e. Sardi reges Etruscorum ibid. f. Saturnius mons idem qui & Capitolinus, & Tarpeius mons dicitur 4 c. quare sic nominatus ibidem. in cuius tutela ibidem. Satisfare se velle, in iudicio se sistere 412 a. Saturia quid fuerit apud Romanos 321 a. Saturnalia ante Romam conditam in Italia & in Graecia celebrata 174 c. Saturnalia primò a Noha esse celebrata tempore diluuij in Arca ibid. g. quòdo primò Romae instituta 44 a. Saturnalia Saturni dies festus 174 c. Saturnalibus crebra conuiuia agitabant, & mittebant sibi inuicè munera ibi. d. e. Saturnia terra quare sic dicta sit Italia 4 c. Saturnus Aboriginum rex iustus 43 f. Saturnus culturae agrorum praesidet 174 c. Saturnus nomen Thuscum, & Syriaca lingua latentem significat 43 e. Saturnus quare ex se natos fingatur comedere ibid. f. cursum temporis continet ibid. Caeli & Hecates filius ib. quare Latius ibid. e. quare pecuniae custos constitutus 4. c. quoniam locum tenuerit 4 c. Saturnus quae Romani colere, vnus fuit ex filiis, aut posteritate Nohae 43 f. Saturnus victimis humanis placatus a Pe. laegis 174 c. Saturni coniunx Rhea fuit 44 d. Saturni dicuntur familiarum Nobilium & Regum ienissimi 43 f. Sautni & Opis templum Tul. Hostilius primus Romae vovit 44 a. Sautni etymologia 43 e. imago quomodo picta fuerit ibidem. g. 44. a. eiusdem

are, arex, luci ibidem. insignie cur falx 174 c. Saturno regnante nullum furtum commissum 44 b. Saturnum Noham fuisse quidam contendunt 43 g. Saturnum quare Aborigenes in numerum Deorum retulerint ibidem f. Satyra lanx 190 c. Satyra qualis species ludorum sceniconum ibid. a. Satyra nomen vnde ibid. b. e. Satyrica scena quomodo adornata fuerit 194 c. Satyri in Acellanis fabellas demigrarunt 190 c. Satyri in Comedijs primum inducti à Licio Andronico ibid. Satyri quare Tragædijs sint admisti ibid. b. Satyrorum habitus 207 c. Satyros an Latini in Tragædijs receperint 190 c. Satyros nudos induxit Horatius in Tragædia ibid. b. Satyros primum reiecit Sophocles ibid. c. Saucia Curia 243 a. Scaphae nauiculæ sunt, quae maiores nauis consequuntur 464 g. Scapha instrumenta quibus ignem amiculum Vestalium negligentia incendunt 111 f. Scalmum quae pars nauis 461 e. Scantinia lex de pueris impudicis 387 a. Scaptia tribus vnde 265 a. Scaurus Rutilium ambitus accusauit 391 b. Scauri Theatrum sumptuosissimè 187 b. Scena quid proprie sit 187 c. 194 c. vnde dicta sit 187 g. Scena quae pars theatri ibid. d. Scena versatilis cum machinis quibuslibet subitò verbebat ibid. e. Scenae mutationes rerum & personarum sunt in actibus 193 d. Scenae non plures personas habere debet, quam tres ibid. Scenam dactilem quid nominant Romani 187 e. Scenarum genera tria fuerunt 194 c. quomodo fingulae scenae adornatae ibid. Scenae definitas ipsi Actus non habent 193 d. Scenici ludi in Theatro peragebantur 186 g. Scenici ludi qui in scena, hoc est, vmbra agebantur 185 b. vnde dicti 189 d. Scenicorum ludorum initia parua ibid. f. g. 190 a. species ibid. Scenorum per quod iurant Romani, & lapidem silicem ex templo Iouis Feretrij sumplerunt 47 e. Scipio cum pallio & crepidis inambulauit in Gymnasio 218 b. Scipionis sepulchrum in monte Vaticano 6 e. Scorpionis forma quae 459 b. Scorpiones sic dicti quòd paruis subtilibusque spiculis mortem inferrent ibi. a. Scriba Cicero vnus est suo liberto 313 c. Scriba naualis minimae dignitatis ibid. a. Scribae apud Graecos in maiore honore habiti quam apud Romanos ibidem b. c. apud Romanos mercenarij habiti fuere ibid. b. apud Romanos qui 312 c. cur singulis magistratibus apparerint ibid. Scribae à Quaestoribus mercedem apparitionis acceperunt ibid. g.

Scribae cum plurimi essent in ciuitate, in decurias multas sunt translati 313 a. Scribae Pontificum 120 a. quoque liberti fuerunt 34 g. Scribarum arrogantia à M. Catone minore fracta 312 f. Scribarum oido ex ingenis potius quam ex libertinis constitutus 313 e. Scribarum ordinem non admodum grauem fuisse Romae ibi. b. Scribarum vnus praetori qui fuerit 286 d. Scribis aditus ad maiores honores non fuit interclusus 313 c. Scribas apud Romanos leges in manu sua habuisse 312 f. Scribis quare Quaestores vti 310 e. Scriptura vetricial quod ex pactioe pacorum publicorum colligitur 468 b. Scutum 449 c. Scuti latitudo & longitudo ibid. Scutorum materies & forma ibid. c. f. Scutulata Toga 220 g. Secescipita quid 122 e. à secando dicta ibid. hac vtebantur Flamines & Flaminicae virgines atque Pontifices ad sacrificia ibid. Secesse plebis in montem sacrum 296 d. Secesse plebis Romanae in Auentinum facta 6 a. Secesse plebis Romanae in Ianiculum ibid. d. Secutores qui 282 e. Sectores qui fuerint 431 d. Secundanti milites qui & vnde nomen habebant 449 b. Secures & virgas simul cur lictores praeulerint regibus 277 e. Sédabant mulieres, discumbebant viri 410 g. Sedere aliquando strari est 149 b. Sedilium ordies in Theatro quina 187 f. Se dolo malo, id est, sine dolo malo 327 f. Segesta Dea 87 c. Segestria pelles nauiculae 464 a. Segestia qualis Dea 87 c. Selecti diij qui, quot, & vnde appellati sunt fortiantur 41 c. Sella Curulis praetorum qualis sella fuerit 286 c. Sellae curules quibus coronis ornatae 333 a. Sellarias artes exercere ciuibus Romanis non licebat 272 a. Sementinae feriae quae, quando institutae 141 f. Semidel qui 38 c. Semones qualis diij ibid. Sempronia Horrea 373 f. Sempronia lex ad sacra pertinet 358 e. Sempronia lex de aetate militum 375 e. de honore 381 d. de iis quibus magistratus esset. abrogatus 365 f. de iudicibus 382 c. de iure iustitiae sociorum Latinorum 361 e. Sempronia lex de iure suffragiorum locis Latinis dando 364 b. de menstruo frumento 373 f. de prouincijs Consulibus designandis decernendis 370 a. de viis Italiae 395 a. Sempronia lex, vt per actus limites populo ius eundi esset 372 f. Semproniae leges quae continent 361 b. Semproniae leges de possessione publicorum agrorum 371 d. Senaculum fuit in aede Concordiae 80 a. Senaculum vbi Senatus, aut seniores consistereint 30 b. Senacula qualia loca fuerint 280 c. quot nam Romae ibid.

Index.

Scribae cum plurimi essent in ciuitate, in decurias multas sunt translati 313 a. Scribae Pontificum 120 a. quoque liberti fuerunt 34 g. Scribarum arrogantia à M. Catone minore fracta 312 f. Scribarum oido ex ingenis potius quam ex libertinis constitutus 313 e. Scribarum ordinem non admodum grauem fuisse Romae ibi. b. Scribarum vnus praetori qui fuerit 286 d. Scribis aditus ad maiores honores non fuit interclusus 313 c. Scribas apud Romanos leges in manu sua habuisse 312 f. Scribis quare Quaestores vti 310 e. Scriptura vetricial quod ex pactioe pacorum publicorum colligitur 468 b. Scutum 449 c. Scuti latitudo & longitudo ibid. Scutorum materies & forma ibid. c. f. Scutulata Toga 220 g. Secescipita quid 122 e. à secando dicta ibid. hac vtebantur Flamines & Flaminicae virgines atque Pontifices ad sacrificia ibid. Secesse plebis in montem sacrum 296 d. Secesse plebis Romanae in Auentinum facta 6 a. Secesse plebis Romanae in Ianiculum ibid. d. Secutores qui 282 e. Sectores qui fuerint 431 d. Secundanti milites qui & vnde nomen habebant 449 b. Secures & virgas simul cur lictores praeulerint regibus 277 e. Sédabant mulieres, discumbebant viri 410 g. Sedere aliquando strari est 149 b. Sedilium ordies in Theatro quina 187 f. Se dolo malo, id est, sine dolo malo 327 f. Segesta Dea 87 c. Segestria pelles nauiculae 464 a. Segestia qualis Dea 87 c. Selecti diij qui, quot, & vnde appellati sunt fortiantur 41 c. Sella Curulis praetorum qualis sella fuerit 286 c. Sellae curules quibus coronis ornatae 333 a. Sellarias artes exercere ciuibus Romanis non licebat 272 a. Sementinae feriae quae, quando institutae 141 f. Semidel qui 38 c. Semones qualis diij ibid. Sempronia Horrea 373 f. Sempronia lex ad sacra pertinet 358 e. Sempronia lex de aetate militum 375 e. de honore 381 d. de iis quibus magistratus esset. abrogatus 365 f. de iudicibus 382 c. de iure iustitiae sociorum Latinorum 361 e. Sempronia lex de iure suffragiorum locis Latinis dando 364 b. de menstruo frumento 373 f. de prouincijs Consulibus designandis decernendis 370 a. de viis Italiae 395 a. Sempronia lex, vt per actus limites populo ius eundi esset 372 f. Semproniae leges quae continent 361 b. Semproniae leges de possessione publicorum agrorum 371 d. Senaculum fuit in aede Concordiae 80 a. Senaculum vbi Senatus, aut seniores consistereint 30 b. Senacula qualia loca fuerint 280 c. quot nam Romae ibid.

Index.

Senacula tria vbi Romae fuerint 30 b
 Senatoria aetas quanam fuerit 279 b
 Senatoria dignitas non omnibus sine discrimine concessa 364 c
 Senatorium centum si quis labefactasset, ordinem amittebat 279 b
 Senator cum in dicenda sententia duas plures res complexus esset, eae si non omnes probarentur, postulabatui à quouis sedente, vt diuideret 281 c. qua forma sententiam dixerit. ibid. dem b
 Senator qui à Senatu abfuit quomodo multatus & quando ibid. c
 Senator sententiam rogatus assurgebat, & quamdiu volebat dicendi potestatem habebat ibid. b
 Senatoris legendi arbitrium non solum fuit Consistorium, sed etiam praetereundi 279 d
 Senatori cuius quando concessum fuerit dicere, Numeri senatum 281 a
 Senatorem loco mouere poterant Censores 284 f
 Senatorem non legebant, nisi qui magistratum prius gessisset 279 c
 Senatores cum legebantur, ordinis, generis, census, aetatis & magistratus ratio habebatur ibid. a. cur patres appellati 278 e
 Senatores diuisi in patricios, conscriptos, allectos & pedarios 484 f
 Senatores etiam magistratus gessissent, nisi tamen à Consistorio lecti essent, senatores esse non poterant 279 d
 Senatores ex patriciis & plebeis legebantur ibid. a
 Senatores fuerunt, qui à Regibus primam, deinde à Consulibus, post à Censoribus in Senatum lecti, siue patricii, siue Equites, siue plebei 32 c. in spectandis ludis leparatas sedes ab Equitum & plebeiorum habuerunt ibid. f. legi solebant à Regibus, Consulibus & censoribus 278 g
 Senatores maximè ex Equestri ordine legebantur 279 a
 Senatores non fuerunt omnes patricij posterioribus temporibus 32 b
 Senatores pedarij quinam 279 f
 Senatores primum Romulus elegit 278 b. quosnam ibid. quare aliquoties legationem liberam petierunt 365 a. Romæ ducenti, & mox trecenti 278 d. mox sexcenti ibid. e. Romæ nongenti, & ex omni turba ibid. f. tunicam clauatam gerebant 222 b
 Senatores vnde dicti 278 c
 Senatorum causa leges latae 364 c
 Senatorum electio quomodo instituta à Romulo 278 b
 Senatorum filij nondum in Senatum lecti Equites siue ex Equestri ordine fuerunt 32 c
 Senatorum insigni fuit Tunica latos clavos intextos habens 222 c. 279 d
 Senatorum numerus à Romulo institutus qui 278 b
 Senatorum numerus confecto bello Sabino auctus fuit ibid. d
 Senatorum vestitus 484 c. f
 Senatorum numerus, vt Senatusconsultum fieret, quinam necessarius fuerit 281 c
 Senatus à Cæsare Dictatore ad nongentos auctus, & post necem eius omni turba repletus 278 f
 Senatus causa fuit legum latarum 364 c
 Senatus exterarum nationum legatis vbi-nam datus 280 c

Senatus indictus qui sit ibid. f
 Senatus in templo Iouis Capitolini nonnunquam habebatur 49 c
 Senatus legitimus qui nam 280 f. magistratus qui ad urbem erant, dans in templo Bellonæ ibid. non nisi in loco per Augures constituto, quod templum appellabatur, haberi poterat ibid. d. nonnumquam habitus in templo Iouis statoris 48 a. populo mistus in spectandis ludis per quingentos & quinquaginta octo annos fuit 187 g. 319 b
 Senatus Princeps qui sit 279 e. nullus alius nisi prior mortuo creabatur ibid. f
 Senatus quale Concilium fuerit 280 a
 Senatus quando plebi communicatus fuerit 279 a
 Senatus quando sub dio habitus 280 f
 Senatus quare Comitibus diebus non fuerit habitus ibid.
 Senatus quibus temporibus habitus fuerit ibid.
 Senatus Regnum & aliorum magistratum augustum consilium 278 b
 Senatus Romanorum visus est Cynege regum concessus 280 d
 Senatus si in loco non legitimo, aut die non idoneo, aut non legitimo editio coactus esset, tum non fiebat Senatus, consilium, sed quid placuisset, reliqui testari volebant 281 f. g
 Senatus Sullani numerus certus asserti non potest, supra quadringentos tamè fuisse ex Cicerone constat 278 f
 Senatus Vatinium vehementer odit 383 a
 Senatus legendi ordinaria ratio quanam fuerit 279 a. b. c. d
 Senatus potestas quanta fuerit 280 a
 Senatus à Tarquinio Superbo cadibus immioutum suppletum esse, quomodo intelligendum 278 c
 Senatum consulendi ius quoque habuerunt Tribuni militares Decemviri legum scribendarum, Triumviri Reip. constituendae 280 d
 Senatum ex Calendis Februarij ad Calendas Martias quotidie cogendum lege Gabinia sancitum 364 f
 Senatum legere quorum fuerit ibid. c
 Senatum quinā habere poterant 280 d. ex Senatu sacerdotes & magistratus creabantur 282 b
 Senatusconsultum quid 318 a
 Senatusconsultum & auctoritas quomodo differant 281 f
 Senatusconsultum fieri non poterat, si aduigite solis occasum Senator orationem produxisset 282 a
 Senatusconsultum in cuius sententiam factum erat, nominatim numinabatur 281 g
 Senatusconsultum per discessionem quomodo factum fuerit 280 a
 Senatusconsultum quomodo per scriptum fuerit ibid. e
 Senatusconsultum vt fieret, quot Senatores in senatu esse necessum fuerit ibid. e
 Senatusconsulto scripto eorum omnium nomina qui adfuerant, adscribantur 282 a
 Senatusconsultum quinam facere poterant 280 d
 Senatusconsultorum cura quare Adilibus plebis commissa 297 f
 Senatusconsulta quibus de causis omnino fieri non poterit 282 a. b
 Senatusconsulta quomodo duobus modis facta sint 280 a
 Senatusconsultis Tribuni plebis intercedere poterant 281 f

Senatusconsulta Quæstores asseruabant 296 a
 Sententia latio qualis fuerit 420 c
 Sententiarum rogandarum ordinem quæ Consul Calendis Ianuarijs renouat, eundem ordinem toto anno obseruauit 281 b
 Senibus & sacerdotibus quando nulla vacatio data fuerit 359 d
 Seniores non nisi dubiis in rebus Reipublicæ ad arma vocati sunt 443 a
 Sentia lex 364 f
 Sentina quid propriè & quid metaphorice 461 f
 Senum appellatione prisca viros ætate & virtute præstantes honorarunt 278 c
 Se pro sine antiquè 333 f. 349 a
 September mensis variè denominatus 170 b. c. in Vulcani tutela ibid. d
 September quare sic dictus ibid. b
 Septembrem Senatus in honorem Tiberij Tiberium nominari voluit ibid. c. 6. modus Imperator Herculeum ibid. c
 Septemviri Epulones quado & à quo instituti 118 f
 Septemviri Epulones quodnam officium habuerunt 119 b
 Septemviri Epulorum tributis Comitibus creati 267 b
 Septemviri 150 a
 Septicollum quare Romam nominarunt 3 f
 Septimatus 149 g
 Septimus collis 5 d
 Septimonium fastum 176 b
 Sepulchro locū designabat, vel Augures, vel Pontifices 237 c
 Sepulchra in vrbe quando habitata sint, & quinam in ea habuerunt 237 c
 Sepulchrorum ornamenta qualia ibid. e. f
 Sepulchra in vrbe habere quando non fuerint concessum, & quando permissum 331 a
 Squestres qui 283 b
 Serapis Deus 91 b
 Sergia tribus vnde 265 d
 Sergius Orata balneas instituit 27 a
 Sericulata toga 220 g
 Sermonis Deus Mercurius 56 c
 Serui contra dominos torqueri non poterant 428 d
 Seruij Tullij simulachrum igne consumptum templo Fortunæ Scæ in quo erat, solū sine vlla labe permansit 162 g
 Serui nascuntur ex ancillis 400 c
 Serui nequam ad columnam Mœniam puniti 431 d. nisi in dubiis rebus Reip. ad arma vocati 443 a
 Serui pulci qui fuerint, & eorum ministerium quodnam 314 d
 Serui tribus modis manu mittebantur 35 b
 Seruorum ius gestandi arma vnde manant ibid. d
 Seruorum ius gestandi quomodo per scriptum fuerit ibid. e
 Seruos fieri aut iure gentium, aut iure ciuili 400 c
 Seruilia lex de ciuitate 361 f. de iudicijs 382 d. de repetundis. 393 b
 Seruilia lex quibus consulibus lata 372 a
 Seruilia legis capita plurima recitantur ibid. a. b. c. 393 b
 Seruitus ciuitatum apud Romanos in quonam posita 468 d
 Seruitus quid & quoruplex 400 c. 401 a
 Seruitutis poena quibusnam proposita fuerit 433 a
 Seruitute affectæ ciuitates quæ nam fuerunt 468 a
 Seruitutes

Seruitutes personarum & rerum quanam sint 401 a
 Seruius Tullius Comitibus curiatis creatus 243 c. primus Censor ac inspector vitæ ac modestiæ ciuium 71 a. b. quos montes vrbis pomerio addiderit 3 a. Sextus rex Romanorum 7 a. 260 b. septem colles vno muro complexus, vrbem Romam in quatuor partes à collibus denominatas diuisit ibid. quam diu duravit hæc diuisio ibid.
 Setiquiulysse quid 225 a
 Sexarius 149 g
 Sextante temperati poterant 213 f
 Sextia lex de creando altero consulum ex plebe 366 c
 Sextia Mœnienis lex 384 b
 Sextilis mensis cur Augustus dictus 167 d
 Sexto Claudio frumentarij procuratorum mandandam esse tulit Clodius 374 a
 Sibylla cecinit Antichristum linoperituum 491 a
 Sibylla Cumana nouem libros attulit ad regem Tarquinium, ac pro eis trecentos Philippeos postulauit 117 b
 Sibylla dicta quasi Sibylla ibid. a
 Sibylla fuit Romæ Olymp. L. qua regnauit Tarquinio Priscus 116 c
 Sibyllæ decem fuerunt numero 217 a
 Sibyllæ omnes fœminæ vates à veteribus sunt appellatae 116 g
 Sibyllarum omnium carmina & feruntur & habentur, præterquam Cumeæ, cuius libri à Romanis occuluntur 127 c
 Sibyllarum trium statua Romæ iuxta rostra erant ibid. d
 Sibyllina oracula Romani diligentius custodiebant, quam vlla sacra 116 d
 Sibyllini libri non sunt vnius Sibyllæ libri ibid. f. g
 Sibyllini libri post reges expulsos ad populum deueniunt ibid. c. qui nunc extant, ex multis locis comportati sunt ibid. d. seruabantur in arca lapidea iuxta sacello Iunonis, quod in templo Iouis Capitolini 49 a
 Sibyllini libri vsque ab bellū maricum incolumes permansere 116 d. igne absumpti fuerunt ibid.
 Sibyllanorum oraculorum libri Tarquinio venales oblati ibid. a. aliquot conucremati ibid. b
 Sica ferreus cunctellus 387 c. d
 Sicarij à sic dicti ibid.
 Sicariorum causa leges latae ibid. c
 Sicilia prouincia quare duos habuerit Quæstores 310 b
 Sicinio Dentato quam multa munera militaria data 473 c
 Siciniflæ 235 a. 331 d
 Sigilliarum festum 175 b. c
 Siglae quanam notæ fuerint 485 f
 Sigma litteram aliquando vt C scriptam fuisse 211 b
 Sigma quid ibid.
 Signa militaria apud Romanos in castis fixa erant 455 c
 Signa militaria quanam apud Romanos 445 b
 Signorum alia vocalia, alia semivocalia, muta alia ibid.
 Siliatū fuit dictum lentaculum 210 b
 Simphidæaria funera quæ 239 b
 Simpliciter fœminæ rebus diuinis delecta 121 f
 Simpulium à sumendo ibid. f. g
 Simpuuium 489 d

Index.

Sinistræ tibie grauem sonum reddebant 195 c. f
 Sinistræ tibie quæ ibid. d. e
 Sinus togæ 217 d
 Siquale vas 121 g
 Siritines qui apud stros, hoc est vita funeros canebant 331 c
 Siritines qui nam sint 235 a
 Sitim primam antiqui multo sedabant 213 b
 Soccus quale calciamentum 193 b
 Socco vtebantur in Comœdia ibid.
 Socialis lex quare Quæstio repetundarum dicatur 392 f
 Societas quid 402 b
 Sociorum præfecti qui fuerint 448 a
 Sodales sunt, qui eiusdem collegij sunt 350 d
 Sodales Titij à suo Collegio cooptabantur 267 b
 Sodalia quid intelligantur esse 392 a. b
 Sol cursum suum peragit 365. diebus & quadrante 126 f
 Sol occasus pro sol quando occidit anti-què 346 a
 Sol vnde dictus sit 56 c
 Soli & mari equo litabatur 123 f
 Solea plantam tantum texit 225 d
 Solea quid propriè 226 c
 Solinus capiti 4 a
 Solitaria quales hostie 180 c
 Solon Rempub. Atheniensium legibus informauit 316 a
 Sonere pro Sonare antiquè 348 b
 Sontes feris obiecti in arena 208 d
 Sonticus morbus quis 344 c. 419 b
 Sordidatam togam viri illustres rei facti sumebant 220 d
 Sordidati cur rei dicti. ibid.
 Sordida toga à pulla quid differat, & cuius coloris ibid. e
 Sororia Iuno quare 52 e
 Sororitia iudicium quomodo instituta 427 c
 Sosianus Apollo 55 a
 Sospita Innoquare 55 c
 Spartanis Licurgus leges præscripsit 316 a
 Specillum Esculapius primus inuenit 75 f. g
 Spectio per se Comitibus impediatur 319 c
 Spectationem habere idem est, quod seruare de celo, vel auspiciari 245 g
 Speculorum vitreorum pars 491 c
 Spes quo simulachro efficta fuerit 79 d
 Spei ædes Romæ in foro Olitorio fuit ibid. c
 Spei templum quando & à quibus incensum ibid. d
 Spinturnix avis hominibus signota 104 f
 Spira 463 c
 Spolia opima quanam fuerint 479 c
 Spondere quid 414 a
 Sponsa quibus ceremoniis vxor facta sit 231. 232
 Sponsa vnde nomen habeat 226 d
 Sponsæ annulus pignoris loco mittebatur 227 b
 Sponsio quæ pura, quæ coniuncta 414 d
 Sponsalia à sponsionibus vel spondendo nomen habent 226 d
 Sponsalia nudo consensu constituebantur 227 a
 Sponsalia quanam ætate fieri possint ibid. c
 Sponsaliorum contractorum argumentum sponsa à sponso arrhe dabantur ibid. b
 Sponsionis faciende ratio quæ nam fuerit 413 f. g

Sponsionem facere 414 a
 Sponsione se inter se prouocare ibid. e
 Sponsor Iupiter quare 49 c
 Sponsus vnde nomen traxerit 226 d
 Spurius Caruilus Ruga diuortium primus fecit 233 f
 Stadium extruxit Domitianus 188 c
 Stadium locus erat circosibus destinatus ibid.
 Statanus Deus 82 c
 Status dies est, qui iudicij causa est constitutus 345 c
 Stati dies qui iudicij causa cum peregrino infistuntur 233 f. 419 b
 Statilius Deus 82 c
 Statuæ feriae quæ 132 f
 Statius in agone Capitolino suam Thebaidem recitauit 201 b
 Statue Mercuriales 57 a
 Statuæ plurimæ fuerunt in Comitio 249 b
 Statamina quales partes nauis 461 b
 Stega nauis profcenium ibid. d
 Stellatina tribus vnde 264 b
 Sterculius Deus 88 a
 Stipendiariæ ciuitates quæ aliquid populo Romano pependerant 468 d
 Stipendiarij qui fuerint ibid. b
 Stipendium quid ibid.
 Stipendij fraudatio lenis animaduersio in militem Romanum 471 b
 Stipulatio quid 401 g
 Stipulatio quid 412 d
 Stipulatio quid 300 d
 Stola quid 224 a. vestis communis viris & mulieribus ibid.
 Stola vtebantur fœminæ honestæ loco Toge 218 e
 Stolanæ vestis esse dictam 224 a
 Stolaræ mulieris Romanæ icon 223 b
 Stragula vestimenta dicebantur, quæ infernebantur 215 b. c
 Stragulum à sternendo ibid.
 Strangulatio in Tulliano facta est 436 e
 Strenua Dea quæ impellebat homines vt strenuè quid agerent 284 f
 Strena quid, quo die data, à quo mos ille inoleuerit 139 d. c
 Strigile vsi antiqui ad fricandum corpus 27 a
 Strophæ 463 c
 Strophæ quid 105 d. 224 c
 Strophæ tumorem papillarum cohibebant ibid.
 Strophia & fasciæ ad vincendum pectus inferuebant ibid. d
 Stroppus 105 c
 Struere pedem, quæ est 345 b
 Struppi 463 c
 Stubiugus Deus in conclave nouæ vxoris cur illarus 232 c
 Subrumi agni vnde 82 b
 Subtruncini limites 373 d
 Subscriptor fuit, qui secundas & tertias partes in accusando egit 426 c
 Subsellia frangere quid 201 b
 Subsellia qualia sedilia fuerint 406 a
 Subsidia 456 a. qui milites fuerint ibid.
 Subsortitio iudicium quomodo instituta 427 c
 Subucula & indusium quomodo differat 224 c
 Subucula interior tunica quæ proximè curam attingebat 222 c
 Subucula interior virorum vestis 216 a. vnde dicta ibid.
 Suburana tribus prima inter vrbanas. 261 c. vnde sit dicta ibid. d. quanam loca comprehenderit ibid. e

Index.

Succedanea hostiae quae, & vnde dican- tur 123 a
Suetonius in quo macrobio anteferebatur 217 d
Suffragatores quoniam fuerint 282 f
Suffragatorum studium sublatum 391 b
Suffragium Romani per multos annos vna voce tulerunt 363 d. quare hęc ratio mutata fuerit ibid.
Suffragium vox illa quae dabatur in Comitibus 334. Etsiquando pro auxilio sumitur ibid.
Suffragij iure alij civitatem consequerentur, alij sine suffragiis 252 e
Suffragiorum æqualitate reus absolutus 248 e
Suffragiorum colligendorum ratio quænam fuerit in Comitibus centuriatis ibidem c
Suffragiis educendis custodes adhibebantur ibid.
Suffragia describere quid sit ibid.
Suffragia dirimere quid, & suffragiorum diremptio 319 f
Suffragia pro ocludere 234 f
Sulla denuo sanxit vt sacerdotes à Collegiis crearentur 96 b. Dictator crudelis 292 d. civium quatuor millia interfecit ibid. Tribunatum aboleuit 297 b
Sulla in funere sex millia lectorum habuit 235 a
Sulla Pompeium monet, vt sibi caucat à Casare 217 e
Sullæ feretrum Senatores & sacræ virgines efferebant 236 b
Sulpitia lex 362 b
Sulpitia lex ad sacra pertinet 358 e
Sulpitia lex de bello Mithridatico 376 e. de C. Pontinio ibid. a. de debitis Senatorum 364 e. de Philippo rege 376 b
Summanus cur Occus nominatus 69 f
Sumptuarie leges quænam dicantur 374 b
Sumptuarie leges vnde ortæ 213 d
Suovetaurilia quale sacrificium 179 a
Suovetaurilibus patresfamilias iustabatur agros suos ibid. c
Supercilia in Iunonis tutela fuerunt 86 a
Superstites etiam testes præfentes dicebantur 346 e
Supparum qualis habitus 214 c
Supparum linreum femorale 216 a. vnde dictum ibid.
Suppara inter velorum genera reponuntur 463 f g
Supplicatio qualis honos Imperatoris fuerit 475 d
Supplicationis tempus quodnam fuerit ibid. e
Supplicationes quibus habitæ, & quot diebus ibid. e. f
Sylvanus Deus pecorum & agrorum 88 f
Sylvanus infestus puerperis 89 a
Sylvani nomen vnde factum 88 g
Sylvano porco litabatur 123 g
Sylvius Alcanij successor quamdiu regnavit 2 b
Symposiarcha talis vel astragalus forte missis constitutus 214 d
Symposium à Sympone, quod vasculum est angusto collo ad vinu pitissandum 121 g
Symposium quale vas genus ibid. f
Symposium vas quo vinum libabatur in sacrificiis ibid.

T

Littera Senatû consulti subscripta quidnam significat 282 b

Tabellæ populo quot fuerint datæ 238 b
Tabellæ quæ iudicibus datæ erant tres, & ceratæ 430 f
Tabellaria lex à Gabinio lata 246 f
Tabellarie leges quæ 373 e. d
Tabernacula ex pellibus olim fiebant 453 a
Tabernæ ædificia qualicumque popularis usus 30 d
Tabernariæ fabulæ quænam 192 c
Tabulæ auctionariæ quænam fuerint 429 b
Tabulæ dicebantur omne genus scripturarum, quo causam suam consuebantur ibid.
Tabulæ in quibus leges incise in publico proponebantur, vel ad ararium deferrebantur, & ibi afferuabantur 320 a
Tabulæ quæ dittebantur, quibus literis notatæ 319 d
Tabulæ rationum relatorum quæ sint 429 c
Tabularum nomine etiam literæ & syngraphæ comprehenduntur ibid.
Tabularum scribendarum consuetudo quare fuerit intermissa ibidem b
Tabulas dati & expensis postulabat actor à reo in crimine repetundarum & peculatus ibid.
Tabulas inquisitas & obsequatas ne corrumperent, ad prætorum detulerunt ibid. e
Tæniæ ornamenta capitis 225 b
Tagen Hetrusci Hauspiciæ auctorem coluerunt 104 a
Talaris tunicæ quæ 221 a
Talaria lex de Talorum lusu 395 c
Talis est similitudo vindictæ, vt taliter pariatur quis, vt fecit 354 e. 423 b
Talionis legem Græci habuerunt, & ante eos Indæ ex Dei præcepto 354 e
Tali pedum in Thetidis potestate fuerunt 86 a
Tarpeia virgo Vestalis 4 c. ab hac mons Tarpeius nomen habet ibid. armis à Sabinis necata ibid. vbi sepulta ibid.
Tarpeium saxum miræ altitudinis 335 c
Tarpeio è saxo deiectio 436 f
Tarpeius mons à quo veteris urbis pomerio fuerit adiunctus 2 e
Tarpeius mons qui etiam Capitolinus dicitur 4 c. quare sic nominatus ibid.
Tarpeij ludi qui 796 f
Tarquinus bellum primum cum Latinis gessit 201 e
Tarquinus Priscus inchoavit templi Capitolini exedificationem, Superbus absolutus 4 d
Tarquinus Priscus Olymp. L. regnavit 116 c. primus cœpit magnis saxis muros extruere 2 f
Tarquinio Prisco aquila pileum capiti detractum in sublime euexit, moxque reposuit 98 g
Tarquinio Superbo quale Augurium exilium portenderit 99 a
Tartares quæ loca urbis inhabitant, & vnde sic nominati 7 a
Taurij ludi quoniam sint 205 a. quare instituti ibid. vbi facti ibid.
Tællumonem nominant vim masculinam, quæ femina prodigit 44 e
Tællus vis feminina quæ, femina recipit ibid.
Tællus cultum primus, instituit Melifæus ibid.
Tællus Deæ quænam sint cognomina ibid. f
Tællus ædes vbi extructa fuerit ibid. e
Tællum omne quod mittitur manu 355 f

vnde dictum ibid.
Telorum nomine accipitur omne id quo singuli homines nocere possunt 389 f
Telorum vocabula 450 b
Tempestatis ædes vbi Romæ extructa 89 f
Templum Iani pacis tempore clausum, belli autem tumulu apertum 42 d. c. tantum clausum à Numæ regno ad Augustum ibid.
Templum primum Romæ consecratum fuit Iouis Feretrii 47 d
Templum quid, & vnde dictum 38 d. e
Templi partes tres 39 e
Templa plurima in gratiam Romanorum Imperatorum extructa & consecrata 81 c
Templa qua verborum figura dedicata fuerint 39 f. quomodo construxerunt veteres 38 f
Templa veterum quomodo nostris non fuerint ab similia 39 d. e
Templorum forma apud veteres non eadem ibid. d
Templorum quæ Romæ fuerunt Catalogus 484 b
Templa cui homines vouerint 38 e
Templa dijs quibusdam veteres intra urbem, quibusdam extra talis in montibus, aliis in foro, aliis alibi extruxerunt 39 d
Templa effari quid 38 f
Tentoria exercitus Romani ex pellibus fiebant 453 a
Terentia Cassia lex de frumento 373 g
Terentia lex de creandis Decemviris 366 b
Terentij fabulæ nouæ 192 d
Terentina tribus vnde 265 d
Tergidu flores qui 447 d
Terminalia 88 c
Terminalia quædo, cui, & quare celebrata 145 a. b. & c.
Terminalis Iupiter 88 b
Terminus Deus agrorum fines in sua potestate habuit ibid.
Terminus & lucentas noluerunt cedere, cum Tarquinus templa exauguraret omnium Deorum qui in Capitolio colebantur 82 e
Terminus in Capitolio coluerunt Romani 88 d
Terminorum causa leges latæ 372 f
Terminorum defendendorum ritus ab antiquis quoniam obseruatus 373 e
Terminus si quis transtulisset, quomodo punitus 88 c
Terrestris Triumphus quis 473 f
Terrapavium 101 b
Terripudium ibid.
Tertiani milites qui & vnde nomen habent 449 b
Tessera frumentaria quæ fuerit 302 d
Tesserarij qui 449 b
Testamentum calatis Comitibus tempore pacis fiebat bis in anno 242 a
Testamentum per æs & libram quod nomen fuerit 340 c
Testamenti nuncupatio quid 340 d. e
Testamenti ordo apud veteres qualis fuerit ibid. b
Testamenta confirmata aut rescissa à Cæstumis 417 e
Testamenta in præcinctu facta quæ 441 f
Testamenta omnia, quare septem testibus præcinctibus scripta sint 340 f
Testamentorum genera duo 241 f. varia genera quæ nam fuerint 340 c
Testamentorum nomine leges latæ 378 f
Testandi ius solis patribus familiis fuit 357 e

Testimonium

Index.

Testimonium falsum ab Ethnicis grauer panitum 335 b
Testimonia dicuntur omnes probationes extrinsecas sumptæ 428 b
Testimoniorum diuisio ibid.
Testimoniorum parandorum gratia dies aliquot sumpti ibid. e
Testis quis & eius conditiones ibidem d
Testis filij præno lege Cornelia deportatio & omnium bonorum publicatio 335 c
Testis interrogandi formula quæ fuerit 428 g
Testes alij sponte, alij iniuri testimonium dixerunt ibid. e
Testes interrogabantur ab accusatore, defensore, atque eo qui producebat ibid. g
Testes iurati respondebant ibid. quare 429 a
Testium interrogatio summam Oratoris industriam requirebat 428 f
Testudo quale tabulatum 458 b
Tetas palambes vulgò appellati 104 g
Talasium in nuptiis Romani inelamabant 232 a
Thapsium Cæsar castris lunatis munivit 452 f
Theatrales leges 359 a. b
Theatrum apud Romanos diu nullum fuit 187 a
Theatrum erat destinatum ludis Scenicis 186 g. nomen habet à θεαται ibidem
Theatrum locus est in quo Deorum immortalium diuisis festis ludos spectabant Romani ibid.
Theatrum mansurum primum Cn. Pompeius extruxit 187 c
Theatrum M. Scæuri sumptuosum ibidem b
Theatrum quoniam Consules primo faciendum locarint ibid. a
Theatrum suum Pompeius cur non Theatrum, sed Veneris templum nuncupavit ibid. d
Theatrum temporarium Mummius extruxit ibid. b
Theatri edificandi prima occasio quænam fuerit ibid. a
Theatri partes quænam ibid. d
Theatra Curionis qualia ibid. b
Theatra qua forma fuerint ibid. d
Theatrorum vsu nondum introducto sub strobilus & vmbraculis agebant ibid. e
Thebaidem suam Stætius in agone Capitolino recitavit 202 b
Themis Dea 74 f
Theodoricus Gothorum rex gladiariorum vnum iustulit 208 e
Theodosius Imperator sacerdotia veteris superstitionis iustulit 107 f
Theophrastus dicta Sibylla 117 a
Theophrastus vnde dicitur 37 e
Thermæ aliæ actiue, aliæ hyemales 27 b
Thermarum Diocletianarum descriptio 27 d. 28 b
Thermarum luxus 27 b
Thermarum sola sternebantur vitro, lapide, aut cretis marmoreis, &c. ibid. c. in Thermis populus campanæ sonitru vel aduocabatur, vel iimitrebat 29 e
Thesmophoron quare Ceterem nominent 63 b
Thetin quemnam Ægyptij intelligant 56 f
Thomas Phreigius Iuri consules clarissimus 184 d
Thoracium 462 a
Thoria lex de non soluendo vectigali 371 e

Threnum quare sic dictum 39 e
Thyestes Bacchus dictus fuit 476 g
Thyre quomodo diuinarint veteres 103 f
Thyribulum vas quo thura adolentur 121 d
Thuscianus Apollo 55 b
Thyris vicus vnde dictus 51 a
Thyris non significat clypeum 450 a
Tiberinus campus Martius campus quoque dictus fuit 453 b
Tibia nuptialibus festiuitatibus interuenit 232 a
Tibia vnde dicta 195 a
Tibia alia veteres, aliæ nouæ ibid.
Tibia dextra vel sinistra quænam sint ibidem d. e. earum materia ibid.
Tibij pares vel impares quænam fuerint ibid. b
Tibiurum variè differentia ibid. varia materia ibid. a
Tibias sinistras grauem sonum reddidisse dextris acutum ibid. e. earum materia quæ ibid.
Tibijs dextris & sinistris acta est, quid sit ibid. f. quoniam vti dicantur ibid. d
Tibis imparibus quid 196 a
Tibis Iaratis quid ibid.
Tibicinum canere oportebat in sacrificiis ne quid inausi exaudiretur 123 d
Tibicines decem ad funera adhibiti 351 c
Tibicines tibis concinentes sacris populi Romani interesse solebant 120 b
Tibicinum collegium 350 e
Tifata curia 242 f
Tigurnum concapes quid 357 e
Tigni appellatione quænam continentur ibid. d
Tigna à regendo ibid.
Timor primus in orbe Deos fecit 37 e
Tintinnabulum quare Triumphantium curru appensum 478 f
Tintinnabula gerebant, qui extremo supplicio affliciebantur ibid.
Tirones 219 f
Tiphone 70 c
Titia quis hominibus ignota 104 f
Titia curia 242 f
Titia lex de colligendo vectigali 371 f. de lusu 395 c. de Triumviris R. P. G. 367 c
Titienis tribus quæ 259 f. 260 a
Titij sodales quoniam dicti 104 c. vnde appellati ibid. a. quo instituti ibid.
Titulus quid & vnde 194 a
Titus Coruncanus Pontifex Maximus primus ex plebe creatus 115 d
Titus Tatius à Romulo victus 2 e
Titi Cæsaris ludi quo die celebrati 206 f
Toga ad calceos pendebat stante Re. publica 218 a
Toga an fuerit aperta necne 217 b. c
Toga cingeretur necne cōtrouersum est ibid. c
Toga exules Romani non poterant vti 218 c
Toga libera adolescentibus pueritiam egressis die Liberalium dabatur 149 d
Toga mutata Republica apud paucos remansit, & non nisi honestiores 218 d
Toga niua qui erant diuiores & elegantiores semper incedebant 220 c
Toga pacis insigne fuit 218 c
Toga pacis tempore vsurpata, & vnde dicta 216 b. lanca fuit si materiam spectes ibid.
Toga palmata qualis vestis 220 f
Toga picta qualis vestis fuerit ibid. e
Toga prætexa & bulla in vsu puero- rum cur fuerit vsur. a 218 f. quæ fue-

rit. & vnde dicta ibid. e. hac pueri quæ- diu vsi sint ibid.
Toga prætexa utebantur puellæ donec nubarent 219 b
Toga primò forma semicirculari fuit, deinceps quadrata 217 a
Toga pura pueris virilem ætatem ingreditibus in exitu anni 16. dabatur 219 f
Toga pura quæ & quare sic dicta ibid. e. quare dicitur quæ dicitur quare liber- ra dicta sit ibid.
Toga purpurea quid differat à picta & prætexa 220 f
Toga recens vel intricata quænam ibid. c
Toga Romanorum, vt pallium Græcorum 215 b
Toga fordida à pulla quid differat, & cuius coloris fuerit 220 c
Toga sumebatur in eide Iouis Capitolini aur postquam domi sumpta, statim in Capitolium ad Iouis ædem ibatur ibidem a
Toga tunica fuit iniecta 217 a
Toga undulata, sericulata, phrygiana, scutulata 220 g
Toga cinctura triplex 217 c. genera quæ nam fuerint 218 e. mensura varia fuit 217 f. iusta fuit sex vlnarum ibid. g
Toga sinus ibid. d
Toga trita pædis opponuntur 220 b. cur dicantur Decotes ibid.
Toga vsus in solis propemodum Senatoribus ad extremum fuit 218 d
Toga vsus in castris ibid. c
Togam consules ex templo Iouis Capitolini sumebant 49 c
Togam Græci τὴν θύρον appellant 217 a
Togam petitorum candidam quare Polybius λαιμαρὰν maluerit dicere quàm λευκὴν 219 e
Togam pictam triumphantes gerebant 220 c
Togam prætexā primis Reip. temporibus puerilis ætas non vsurpauit 218 e. quibus de causis post vsurpauit ibid. e. f. g
Togam prætexam quare Græci τὴν θύρον vocent ibid. e
Togam pullam inducebant luctus causa 220 a
Togam puram Caligula anno 19 accepit. M. Aurelius 15. anno 219 f. quare viri- lem nominant ibid. qui accipiebant, Tirones dicti fuerunt ibid.
Togam fordidatâ deposita niua viri illa stipes cui rei facti erant, sumebant 220 d
Toga candida utebantur ij qui honores petere volebant 219 d
Toga honestiores fœminæ non utebantur, sed eius vice stola 218 c
Toga picta vt vterentur priuati duobus tantum concessam 220 e
Toga prætexa qui nam vsi sint 219 a. b
Toga virili sumpta per annum modestiæ causa, togam in humerum non resiciebant 217 c
Toga si maculas contraxissent, eas eluebant fullones qui Romæ erant 220 c
Togas maiores habebant amplioris for- tunæ homines 217 f
Togis paruis tenuioris fortunæ homines vsi ibid.
Togis utebantur mulieres obscuri loci & impudicæ 218 c
Toga fabulæ quare sic dicta 192 d. in quibus Romani inducebantur 218 b
Toga mulieres meretricis significant apud veteres 192 d. c
Togati pro Romanis quare dicti ibid. b. quare Galli atq; Hispani dicti fuerint ibid.

Index.

Togatos Senatores & Equites Hadrianus semper esse voluit ibid. c.
Togulum suam incretabant tenuioris fortunæ homines sub dies ludorum vitriti di essent 220 d.
Tolus in monte Capitolino sepultus 4 c.
Tonans Iupiter quare 50 b.
Tonitru Comitia quomodo dixerunt 256 d.
Tonitrua & fulgura Ioui tonanti tribuebantur 50 b.
Tonilla 462 c.
Tortoris Apollinis simulachrum 55 b.
Torus funis 463 c.
Trabea consulum post reges habitus militaris fuit 222 f. qualis vestitus ibid.
Trabeam auro pictam facit Antonius 223 b. Romanis triumphalem fuisse ibid. a.
Trabeatum genera tria fuerunt 222 f.
Trabeatae fabulae 192 c.
Trabecati consules qui antea pretextati fuerant 223 b. quare Equites dicti 222 f.
Traditio quæ nam complectatur 401 a.
Tragedia quid 191 b. c. à Comædia quid differat 192 f. 193 a. chorû habet, quem nunquam amittit 194 b. neque arguitur. tum habebat, neque prologum leparatum ibid. non habet dicatatem aut risum 190 b. in hac nihil nisi miserabile ac terribilium ostenditur ibid. c. primum 194 b. dicta 191 b. prius exulta quam Comædia 190 g. vnde dicatur, Grammatici non conueniunt 190 g. 191 a.
Tragediæ species duæ 191 c. vilis ibid.
Tragicæ scena quomodo ornata 194 c.
Tragici cothurno pedes induebant 190 c.
Tragedia quati 192 d.
Tragediæ quales naues 486 d.
Tratianus à Peris rediens in itinere apud Seleuciam fluxu sanguinis è vita discessit 405 b. solus in vrbe sepultus ibid.
Tratiani vox memorabilis omnib. 323 b. & principib. obseruanda 301 b.
Traiiciendi fluminis modus quadruplex 450 f.
Transenna 463 c.
Translatio actionis quando locum habuerit 414 c.
Transita 461 d. vnde dicta ibid.
Transuersi limites qui 373 d.
Treborsia lex 368 d.
Treborsia leges duæ de Cesare & Pompeio 370 c.
Trepidationis motus à quo primum commentus 491 d.
Trepidationi longitudinem adiecit Alfonso ibid.
Treuiri populi in confinibus Germaniæ 300 a.
Treuiri metropolis Treuironum 300 a. vrbs celebris propter Archiepiscopû Treuirensem ibid.
Triarius 150 a.
Triarii quales milites 448 f.
Triboli quid 459 f. g.
Tribulos suos unicuique tribui qui diuisa munia haberent, nec domicilium mutarent, adscripsit Tullius 75 b.
Tribunal qualis suggestus fuerit 405 g.
Tribunalis descriptio 406 a.
Tribunatus omnino cessauit sub Constantino Imperatore 297 b.
Tribunatus plebis annus xxx. ætatis definitus 365 c.
Tribunatum Sulla aboleuit 297 b.
Tribunicia Comitia quæ 251 b.
Tribunicia domus non fuit clausa 297 b.
Tribunicia vis seipsam poterat destruere

ibid.
Tribunus Celerum quæ nam facta peregerit 104 b. quis fuerit 277 f.
Tribunus plebis vnus si cæterorum rogationibus resistere, impedire poterat omnia 297 b.
Tribunus plebis integrum diem ab vrbe abesse non licuit ibidem.
Tribunum Celerem Romulus Equitum quos Celeres vocabant præfectum constituit 104 c.
Tribuni Celerum Comitibus curiatis creati 243 c.
Tribuni comitatus qui 446 d.
Tribuni militares centuriatis Comitibus creabantur 249 g.
Tribuni militares Comitia magistratuum creandorum causa habuerat 251 c. habuerunt consularia Comitia ibid.
Tribuni militum alij angusti clauis, alij lati clauis fuerunt 222 d. isdem insignibus quibus cõsules vsq. 294 c. nondumquam participij, nonnunquam ex patribus & plebe creati ibid.
Tribuni militum qui nam, quibus præfuerint 446 c.
Tribuni militum tres quando creati 294 d. mox quatuor, tandem sex, nunquam plures creati ibid. d. c.
Tribuni plebis legem fuerunt vt Pontifices ex plebe quoque creantur 114 d.
Tribuni plebis purpuram gestantur 297 b. quibus cõditionibus prius fuerint creati 296 c. quinque primo creati fuerunt, quare sic dicti ibid. d. quomodo veteris rēponibus decreta patrum examiniantur 222 b. sacrosancti fuerunt 299 c.
Tribuni plebis si decreta patrum probassent, litera T. subscripta significabant 282 b.
Tribuni plebis tributis Comitibus creabantur 266 b. veteris temporibus curiam intrare non poterant 282 a.
Tribuni potestatem vocandi in vetere iure non habuerunt 296 f.
Tribuni Ristuli qui 446 d.
Tribuni sortiebantur in Tributis Comitibus, qui nam illa habere deberet 267 g.
Tribuni tantum semel à Pontifice Maximo creati 268 a.
Tribunorum & Aedilium plebis quæ nam personæ comitia habuerint 267 f.
Tribunorum militarium numerus quomodo fuerit auctus 446 c. deorum lectio qualis & à quibus suscepta ibid.
Tribunorum militum Comitia ad Consulatum munus pertinuerunt 268 b.
Tribunorum militum Comitia à quibus habita 251 c. potestas quando sublata 294 c.
Tribunorum plebis causa leges constituta 368 a.
Tribunorum plebis creandorum quæ nam causa fuerit 296 c. numerus duplicatus fuit ibid. d. potestas quantæ fuerit ibid. f. g. 297 a. b. potestas terminata fuit moribus, nec extra urbem quicquā valuit 297 b.
Tribunis plebis Sulla omnem potestatem ademit 368 d.
Tribunos militum nunquam octo fuisse creatos vt Liuius dicit 294 c.
Tribunos plebis in iudiciis nõ licuisse appellare 427 d.
Tribunos vitio creatos esse quomodo intelligendum sit 280 g.
Tribus quidnam 242 c. 259 c.
Tribus triplici modo sumitur 259 d.
Tribus vnaquæque in vrbe Roma pro-

pria sedem occupauit 7 a.
Tribum accipiebant Romani cum pleno iure ciuitatis 263 c.
Tribus vrbae & rusticae 260 g. quid significauit ibid. & 261 a.
Tribus fuerunt tres partes vrbs Romæ, in quas Romulus totam ciuitatem distribuit 7 a.
Tribus multe duobus nominibus fuerunt nominatae 237 a.
Tribus multa nomina illustrium familiarum sibi adieciunt 262 c. quando hoc factum ibid. f. g.
Tribus nouæ tempore belli Marfici ad 31. additæ non diu manserunt 236 g.
Tribus nouemdecim in quas populum Romanum Seruius Tullius diuisit 263 f.
Tribus quomodo à regibus autæ 7 a.
Tribus rusticae quare vrbanis propofita 261 b.
Tribus trigintaquinque in quas vniuersus populus Romanus fuit diuisus 265 f.
Tribus vrbanæ quatuor quæ nam sint 261 c.
Tribus vrbanæ rusticis ignobiliores 34 g.
Tribuum nomina & auctor 259 f.
Tribuum numerus quando amplius 263 f.
Tribuum numerus varius 260 a. b. c. & c.
Tributa Comitia in quæ variis locis habita fuerint 269 e.
Tributa Comitia Magistratum quo ordine habita fuerint 270 b.
Tributa Comitia quid fuerint 259 d. quomodo non auspicio habita 280 c. quo tempore habita sint 270 a.
Tributorum Comitiorum cause quatuor fuerunt 266 b. modus & processus explicat 271. per tot. 280 c.
Tributis Comitibus vocandis nõ erat vnus locus destinatus 269 e.
Tributa Comitia quæ nam personæ peregerint 267 f.
Tributis Comitibus creabantur magistratus minores 266 b.
Tributis Comitibus indiciorum si damnatus reus, illico prædes dare cogebatur soluentæ multæ 273 g.
Tributis Comitibus lege Voleronis plebeij magistratus creati 243 c.
Tributis Comitibus magistratuum candidatos adesse oportebat 268 f. omnes ciues Romani suam dicebant sententiam ibid. e.
Tributis Comitibus qui nam sacerdotes creati fuerint 267 b.
Tributanj qui 468 b.
Tributum quid ibid.
Tributum ordinarium fuit & extraordinarium ibid. quid singula ibid.
Tricenaria vrbs 239 c.
Triclinium quid 271 b.
Trientis nota rates 381 a.
Trientes calices quotidiani fuerunt 214 a.
Trifinium appellatur veteres cum locum in quem tres possessores attingebant 352 d.
Trinundinum, id est, dies viginti septem 318 f.
Trinundinum quare in Comitibus ceterariis ferè semper interiectum fuerit 255 a. b.
Trinundino die cur leges promulgatae 178 d.
Tripudium 101 b.
Tripudium Oscinum quid ibid. f.
Tripudium rerum gerendarum proprium erat 245 d.
Tripu-

Index.

Triputium Solistinum 101 c.
Tripudium Sontinum ibid. c.
Trius iuge peris opponatur 220 b.
Tritonius fastidiosus à Sannio cura buccinis superpositis, quid significari voluerit Romani 44 c. d.
Triumphalis trabea Romanis fuit 223 a. vestis erat purpurea, auro intexto picta 478 d.
Triumphalis pompa primus auctor in Græcia 476 g.
Triumphali veste extra Triumphum nemini licebat vti ibid. f. g.
Triumphales columnæ, & arcus 479 c. coronæ quæ nam sint 474 b. leges 375 f. 477 c.
Triumphales leges quæ nam fuerint 477 c. ludi qui post insignes victorias celebrantur 286 c.
Triumphalibus viris post peractos triumphos qui nam honores decreti fuerint 479 e. f.
Triumphanti imperium populus dabat 477 d.
Triumphantes postquam in Capitolium ducti quid factum 479 b. c.
Triumphantes secum in curia habebant filios pueros 479 a.
Triumphantium currus qualis fuerit 478 c.
Triumphatum curui quare tintinnabulum & flagellum appentum ibid. f.
Triumphantium ora micio illini solita ibidem g.
Triumphare apud Romanos quibus nam magistratibus concessum 477 c.
Triumphare is tantum poterat, qui hostium quinque milia cecidisset 375 f.
Triumphare solis consulibus & ductibus concessam ibidem.
Triumpharunt veteres non nisi de hostibus, quorum aliqua esset dignitas 477 f.
Triumphaturus ante triumphum urbem introire non poterat 375 f.
Triumphaturus in toga picta triumphabant 223 a.
Triumphus cum decerebatur, senarum integram adesse oportebat 477 d.
Triumphus qualis honor fuerit 275 f. 476 f.
Triumphus honor qualis 476 f.
Triumphus honorem qui sibi senatus inuito rapuerunt, duxerunt eum non in Capitolium, sed in montem Albanum 477 f.
Triumphus honorem quod Cn. Fuluius preuerit, exilio multatus fuit 480 g.
Triumphus pompa qualis olim fuerit 478 a. b.
Triumphus quis primus auctor Romæ 477 b.
Triumphus terrestres & nauales qui nam fuerint 475 f.
Triumphus vnde originem habeat 476 f. g.
Triumphum naualem quis primò egerit 475 f.
Triumphum petentes oportebat extra urbem subsistere, & decretum senatus expectare 471 c.
Triumphus quibus rationibus impediti fuerint 477 d.
Triumphorum causa leges promulgatae 373 c.
Triumphorum finis 480 f. g.
Triumphorum genera 475 f.
Triumphorum quomodo in Republicam introductus 294 f. g. 295 a. b. c. non ultra annos decem in Republica Romana fuit ibid.
Triumviri adibus sacris incensio con-

furis restituentis, sacris conquirendis, donisque persequendis præerat 119 b.
Triumviri capitales 266 b. c. vnde dicti eorum officium 299 a. b. c. quando creati ibid.
Triumviri coloniarum deducendæ qui 312 a.
Triumviri etiam Treuiti & Treuiri dicti 300 a.
Triumviri legendi senatus 305 b.
Triumviri lictores octo habebant 299 b.
Triumviri mensarij 304 d.
Triumviri monetales 299 g.
Triumviri nocturni ibid. d. e.
Triumviri qui conquirerent iuvenes idoneos ad arma ferenda, militisque crearent 304 f.
Triumviri recognoscendi turmas equitum Romanorum 305 b.
Triumviri rescindendis sacris Tributis Comitibus creabantur 266 f.
Triumviri Reipublice constituendæ cetera leges institui 294 f. non diuturni ibid. quare in Rempublicam introduci ibid.
Triumviri sacris conquirendis & donis persequendis Tributis Comitibus creabantur 266 a.
Triumviri valerudinis qui 299 c. quare creati ibid.
Triumvirorum monetarium officium quod nam fuerit 300 a.
Triumvirorum officium Reipublice constituendæ in quem annum incidit 294 f.
Triumviris vt Pontifici lege datum togæ prætextæ ius 118 f.
Triumviris Capitales Comitibus tributis creabantur 299 d.
De Triumviris epulonum quis legem tulit 359 e.
Triumviris 191 a.
Troiani ludi 296 f. 209 a.
Troia quare diruta 1 d.
Trophæa tribus 264 e.
Trophæa corpora trunca fuerunt cum spoliis 480 a. b.
Trophæorum & arcuum triumphalium icones ibid. b.
Trophonius 56 f.
Tropoteres 463 c.
Tudes 462 b.
Tuba quid 445 b.
Tubicines dicuntur, qui tubis canunt 120 b.
Tueri duo significat: vnum ab aspectu, alterum à curando ibid. a.
Tullia lex de ambitu 391 g. de legationibus liberis 365 a.
Tullianum quæ carceris pars 436 c.
Tullus Hostilius vbi regiam suam habuerit 5 a.
Tumultum grauius quid esse quàm bellum 359 d.
Tunica lati clauis, fuit tunica latos clauos intextos habens 222 c. quorum propria ibid.
Tunica latos clauos purpureos intextos habens propria fuit Senatorum ibid.
Tunica ordinis ciuium Romanorum distinxit ibid. b.
Tunica palmata quæ 220 f. 222 c.
Tunica quæ nam proprie vestis dicatur 220 a.
Tunica color hominum liberorum albus fuit 222 a.
Tunicæ talares quæ 221 a.
Tunicæ non tantum virorum, sed etiam feminarum 224 b.

Turbilustrium 150 c.
Turma quid 445 a.
Turris mobilis qualis fuerit machina 548 a.
Turres 456 a.
Turanus Deus qui rebus tuendis præest 87 d.
Turellus est ad tuendum cum qui peratant se defendere non potest 400 d. e.
Tutela naui quale signum 461 c.
Tutelarum causa leges latae 378 d.
Tutilina Dea 87 a.
Tutores suspecti qui 339 a. b. c.
Tutulum nominabant Flaminiarum capitulis ornamentum 115 c.
Tyberinus quamdiu regnauit 2 b.
Typho Gigas in Phrygia 46 f.
Tytopographia Sybillino carmine iam olim prædicta 491 a.
Tytopographia exemplum primum quod anno Christi Moguntia editum sit ibidem.
Tytopographia primus factus fuerunt Officia Ciceronis æneis typis impressa ibidem.
Tytopographicum artificium non per Seythas & Moscos ad nos peruenit ibidem.
Tytopographi in India quales ibid.
Tytopis æneis Officia Ciceronis prima omnium librorum impressa ibid. a.
Tyranus vnde dicatur 276 a. quis sit ibid.
Tyranus vox in bonam partem sumpta ibid. b. immutata in malam partem ibid.
Tyranus Græci appellabant, quicunque dominatur in libera ciuitate ibidem. a.
Tyranus quid sit ibid.
Tyranus quando fuerit in Romana Republica ibid. c.
Tyrocinij annus, dicitur annus decimus septimus 218 e.
Y
Acationes militum extra ordinem quæ nam 481 b. c. hæ à censoribus fuerunt cognitæ ibid. d.
Vacuna Dea, quæ ociosis præfuit 85 b.
Vadarius quid 412 b.
Vadimonium deferens reus litem perdebat ibid. c.
Vadimonium qui nam promississe dicatur ibid. b.
Vadimonium dicere quid ibid. c.
Vagitanus pro Vaticanus 82 a.
Vaglatio quæstionem significat cum cõicio 347. deducitur à vagalo, quod derivatur à vagio ibid.
Vale & Salue cur mortuis dicatur 237 g.
Valens Pontifex Maximus appellatus 115 e.
Valentinianus Põtifex Maximus nominatus ibid.
Valeria lex de senectute 381 d. de militum secessione 375 f. de pecunia publica, & duobus Quæstoribus 367 f. de perpetua dictatura Sullæ ibid. d. de prouocatione 365 e. secunda ibid. Valeria Horatia ibid. Valeria tertia ibid. de suffragiis dandis 364 a. vt aduersus omnes magistratus prouocatio ad populum esset 360 f.
Valeria legis caput 361 c.
Valeria lege prouocatio à Consulibus ad plebem concessa 284 a.
Valerius Poplicola primos ludos Scularum post exactos reges instituit 203 d.

Index.

Valerij Poplicola leges latae de prouoca- tione, centuriatae fuerunt 259 b Variatana Bibliotheca celeberrima totius orbis & f. quare sic dicta ibidem Vaticanus Deus, qui insaufum vagitibus praesidet 81 g Valaris corona quae 474 g Vallum quid 457 d Vallum legionarii milites vna cum armis in itinere ferebant 457 d Valli Romani descriptio ibid. e Vallonia vallis praesidebat 88 b Varia lex 362 a. de Maiestate 338 b Varro omnium Romanorum doctissimi- mus 5 d Vasarum catalogus 485 a Vasorum genera quibus veteres in sacrificijs vsi sint 170 c Vas, qui pro altero vadimonium promittit 417 b Vaticana illex antiquissima 6 f Vaticanus illicerum habitus ibid. Vaticanus mons traus Tiberium ibid. vnde dictus ibid. in eo illex vetustissima ibi. Varietij Deus Apollo 54 c Vatinia lex de C. Iulio Caesare 370 c. de colonia deducenda Nouicomum 371 a Vatinia lex 383 a. popularis ibidem Vaticanus fenatium orator ibid. Vestigal certum & incertum quod na 463 a. b Vestigal incertum Porcium scriptura & Decuma dictum fuit ibid. b Vestigales ciuitates quae ibid. a Vestigalia & fundos publicanis Censurae in conspectu populi Romani elocabant 285 c Veientina tribus vnde 264 a Veios non esse migrandum qua voce Romani admoniti 100 d Veionis Iupiter quare 50 a Veionis simulachrum quale ibid. b Veionis templum quando consecratum 143 a Veionem eum deum appellatum, qui non iunandi potestatem, sed vini nocendi habebat 50 b Veiopter quare Iupiter ibid. a Velina tribus vnde 265 c Velina Curia 242 f Velites qui milites, quasi volantes dicti 448 e Velitum vsus quado primum repertus, & a quo ibid. f VELITIS IYBRATIS QVIRITERIS quale principium actionum cum populo 257 c Velutis curia 242 f Velum quale nauium lineum 463 d Velorum auctor, materia, forma ibid. d. e Vendentes & ementes veteres precium non numerant, sed appendunt 340 f Venditio quid fuerit 402 a Venditio bonorum non nisi post dies triginta fiebat 411 f Venae arteriae, ceterisque capitis meatus quo magis coacti, eo minus vapores a vino & cibis sursum elatos recipiunt 211 f Veneficium quid 387 c Veneficij causa leges latae ibid. Venilia quid 66 f Ventis cognoscendi actio qualem formulam habuerit 417 d Venus cur Cluacina, Murcia, Libitina, Libentia, Alina, Calia, Eticina, Verticordia, Romana, Vicinia, Genitrix, &c. dicitur 60. 61 Venus cur est spuma procreata esse finguntur 60 a. cur pedibus testudine calcate finguntur ibidem. c. vnde dicitur ibid. a. vnde nata ibidem. Venus generatrix templum ante pugnam Pharsalicam vixit, & postus victoria

in foro suo posuit C. Iulius Caesar 61 d Venus libitinae in templo ea vendebantur, quae ad funera petinebant 70 e Venus simulachrum varium ibid. b. c Veni columba habitatur 125 f Veni generatrix Iulius Caesar spolia de hostibus dedicauit 61 d Veni Gratia adlitae 62 b Venus quatuor Cicero ponit 60 a Verberatio in condemnatis mortem antecedit 433 a Verberatio per licetorem fiebat 436 f Verbera virgines & fustibus inflata sunt 423 b Verberit pro verberet 327 c Verbis integros sensus significabant Aegyptij 435 d Veres diligens in obseruandis legibus conuualibus 214 d Veres palliatus stetit in litore cum pallo purpureo 213 b Verrem secundae locus explicatus 259 c Verrem antiquum pro vetere 85 d Verura vetita apud Romanos 357 f Verus annus quare 126 g Vericordia Venus vnde 61 b. eius templum ibidem. Verumnus Deus rerum contrahendarum & permutandarum 87 a Verumni signum & templum vbi ib. b Veruumni qui nam dicantur ibid. Veruta 449 f Veruebantur veteres in propatulo & eodem muniter 210 d Vespera quod vespertino tempore eos efferebant, qui funebri pompa propter paupertatem duci nequeunt 120 g Vespera dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt ibid. Vespasianus quando Hierosolimam cepit 170 d Vespasianus templi Hierosolimitani vasi in Pacis templum Romae reposuit 80 c Vespera a stella quae vespertina dicitur nomen habet 132 b Vesperna, Cena 209 f Vesperna veteribus quod nobis est cena 210 d Vespillo dictus quod vespertino tempore mortuos efferebat 120 c Vespillones calauerum funeratores ibid. Vespillones etiam vespere dicuntur ibid. g Vespillones quod vespertino tempore mortuos efferebant 236 b Vesta dicta Tellus, quod herbas vestitur 44 f. g Vesta diu ante Romam conditam culta in Italia 65 a Vesta vnde dicitur 64 f Vestae ignis sacer est 65 b Vestae sacra quando & quomodo peracta 147 g Vestae simulachrum 65 a Vestae Numa Popillius templum extruxit in quo ignis aeternus asseruatur ibid. c Vestalia qualis dies 161 d Vestalis neque heres est cuiquam inestata, neque intestata quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt 112 d Vestales a Pontifice maximo creabantur 267 b. cuius aetatis ex qua familia, & quo ritu capi solita fuerit 112 a. b. c. d. dicebantur quae Vestae sacra curabant, & ignem eius custodiebant 110 e. f Vestales incestum committentes cur non clementer fuerint 111 e. per triginta annos pure manere debebantur ibidem a. piaculum commissit quomodo deprehensum ibid. e Vestales virgines ante Romam conditam Lautinij & Albe fuerunt 110 f Viatores

quoniam magistratus vsi ibid. Vibilia quae ab erroribus viarum liberabantur 8 d Vicani magistrum vicorum 200 feriati magistratus non erant, tam ludos faciebant ib. Vicennales ludi 206 e Vicennalia vnde 239 c Vicennalia quales ludi fuerint 206 e Vicepora qualis Dea 90 a Vicomagistri qui, eorum officium 303 b Victimae quid 112 f Victimae abque superis deputatae nigrae infertis 123 f Victimae insaufae quoniam fuerint 102 c. & quae faultrae ibid. 103 Victimae sic dictae quod vi istis percussae cadant 112 f Victimae gratulationis causa in templo Iouis Capitolini mactabant 49 c Victimae maiora esse sacrificia quam sint Hostiae 112 f Victimarij quales sint sacerdotum ministri 120 c Victimariorum castra Romae fuerunt ibid. Victoria apud Aethi promontorium 205 f Victoria aurea in templo Iouis Capitolini 492 Victoria vnde dicitur ibid. e Victoriae ludi a quo instituti, & quando 205 f Victoriae signum summum erat, herbam porrigere victos 474 c Victoria simulachrum aureum ecc. xx. pondo ab Hierone Siciliae rege gratulationis causa Romam missum, & in Capitolini Iouis templum illatum 59 d Victoriae templum, aedificale, simulacrum quale ibid. c Victoriae tardius assequitur qui discrepant ante, quam dimittunt 441 f Victorius lege Clodia percussus 380 f Victorius mummus 381 b Victoriae nomen a victoria, quae nomen est signatus 381 b Victor Iupiter quare 429 g Victor est regionis pars 7 c Vicum nominant, quod vias circum habent ibid. Viduae si nubere non impetrata potestatem, infames fiebant a praetore 239 d Vigilanti dispositio apud Romanos 454 e Vigilantia testera a praefecto legionis petebatur 447 f Vigilum praefecti qui fuerint 302 e. f. a quo instituti ibid. Vigintiuri coloniae deducendae qui 312 a Villia lex de aetate magistratum 365 d Viminalis a loue Vimineo 51 c Viminalis mons a Vimineo Ioue dictus 5. d. etiam Fagutalis ibid. Viminalis mons viminae & sylvam faciem habuit 61 f Viminalis porta & collis 51 c Vimineus Iupiter 51 c Vinalia alia Veneri, alia Ioui celebrabantur 168 c. f. Vinalia quando, cui, cur celebrata 155 c Vinalia rustica instituta 86 c Vina veteres sepius niue aut in puteo refrigerauerunt 214 c Vincula in publica rei post confessionem coniecta 423 a Vinculorum nomine quoniam Romani comprehendant 422 f Vinde dicitur is, qui vindicabat quo mi-

Index.

nus is, qui prehensus erat, ab aliquo tenebatur 349 c Vindicario quid 409 f Vindicatio actio duplex 412 c Vindicatio formula 407 b Vindicatio intentio 416 a Vindicia quid 413 a Vindicia in singulari est res, de qua est controuersia 347 a Vindicia quid 349 e. f. 347 a. 412 c. 413 a Vindiciam ferre est sententia decretoque aliquid obtinere 346 g Vindicias postulantis verba quoniam sunt 417 c Vindicis pro vindicanti quae 327 c. 348 b Vindicta manumissi non semper pro tribunali manumittebantur 35 d Vindicta rationem intulit P. Valerius Poplicola ibid. b. vnde nomen sortita sit ibid. eius potestas primum penes Consules, tum ad praetorem urbanum translata 35 c. mos circa hanc manumissionem obseruatus qui ibidem Vinea qualis machinatio 458 c Vinearum vsus ibid. d Vinum effudisse bonae fortunae signum 100 b. c Vini potu liberi sunt mortales, omnisque tristitia pellitur 62 f. g Vini vsus mulieribus Romae interdictus 326 b. c Violarij 225 c Virbialis flamen 108 e Vir dicitur, mulier nubit 230 d. quare ibid. Virgae & fures simul cur Regibus praefatae fuerint 277 e Virgines quando vsi sunt Magistratus 423 b Virgilius explicatus 331 b Virginis dea adhibebatur, cum Virgini zona solueretur 83 b Virginis dea in conclave noua nuptae illata 232 c Virgines Salariae quae dicantur 113 c Virginum Vestalium incestus quibus legibus punitus 359 f Virgo quare a veteribus ex gremio matris reperitur 229 b Virilia vestimenta quoniam sunt 251 a Viri placida dea, quae viros placabat 83 d. eius simulachrum vbi ibid. d Viro eicere uxorem quibus conditionibus concessum 233 c Virtus quare a viro dicitur 78 b Virtus quid ibid. Virtus effigies qualis ibid. Virtus & Honoris templum aedificatum extructa, ut per Virtus templum ingressus esset ad aedem Honoris ibid. d Virtuti & Honori quis primus aedem Romae extruxerit ibid. c Virtutem Romani religiosè colebantur ibid. b Vis alia publica, alia priuata, & quid haec vel illa 389 c Viscellia mendose pro viscella 377 d Visceratio quid 239 b Viscella lex de iure annulorum libertinis. non communicando 377 d Viscellius Varro, Ciceronis cosobrinus ibid. Z Onaras Monachus de Graecorum Imperatoribus scripsit 29 f Zonas dictas a Zorro, quod est cingulo 224 c Zonae quale genus vestimentum 224 c Vitae capitis ornamenta muliebria 225 b Vitula dea quae Icticia praefuit 85 b Vndulata toga 220 g Vngues quem animum gradum habeat 44 d Vracon 461 c Vrba tribus quid 261 a. eius quatuor genera ibid. e Urbanas in tribus transferri, ignominiosum ibid. b V. R. quid significarint literae hae 258 b. 319 d Vrbs apud veteres 30 c Vrbs partes maiores quam similitudinè regiones diste sunt 7 c Vrbum atque exercituum deuotiones 460 c. d. exempla ibid. Vrbs sine cistè quot fuerint 436 f Vrnula 122 a Vrucapere 349 g Vrucapio ibid. Vrucapio qualis acquisitio fuerit 401 b Vrucapionum nomine leges latae 380 e Vtura centesima quae sit 317 f Vtura de unx, dextrans, dodrans, & sicam rel. quis partibus aedis 357 g. 357 a Vtura magnas turbas in Republica Romana dedit 357 f Vsurarius as ibid. Vsurpatio est vruscapio is interruptio 343 d Vsurpatio quid 413 c Vsurpatione quomodo connubium dissolutum 233 c Vulcanus cur claudus 64 b. ignis inuentor ibidem Vulcanus quasi Volcanus 64 a Vulcani fanij cur Romulus extra urbem aedificari voluerit ibid. c Vulcani quatuor Ciceronis 64 a Vulcano Titius Tacius domum Romae vovuit ibidem. c Vulgus sordidum 270 c Vulnus primum obligauit Esculapius 75 g Vulpes fera 100 b Vulturem in aedem Iouis aut deorum volasse prodigij loco habitum 69 a Vulturem praepetes aues 98 f Vulturum 12. numerum Romulum condentem urbem de tempore durationis admonuit 99 a Vvolfgangus Lazius Historicus Caesareus 275 c Vvolfgangus Musculus Polybium latinitate donauit 283 c Vxor genus est, habens duas species 228 b Vxor iusta & iniusta quae ibid. f Vxor tribus modis habebatur ibid. e Vxorem ducere, quasi domum ducere 230 e Vxor in manu mariti esse quid sit 234 c Vxores quasi vxores 231 c Vxores veteres tribus modis habuerunt 345 d Vxorum genera duo 234 b X Enopiontis liber de Aequiociis 43 f Xylus Graeca appellatione locus erat Romanus, in quo sub recto, hyemis tempore verfabatur Ar hlerg 188 a